

313 Picart. Religious Ceremonies, in Dutch, *plates*, 6 vols 1727

Picart Religious Worthies
in Dutch
Good fine complete
Copy

CEREMONIES

GODTDIENST-PLICHTEN

PLECHTIGHEDEN,
GEESTELYKE GEWOONTENS,
KERK-
EN
TEMPEL-PLICHTEN
VAN ALLE
VOLKEREN DER WAERELDT.

VERKLAARING

Van de

TYTEL-PRINT.

De Christen Godtsdienst die zich voor den Boom onthoud,
Vertoont den Bybel met zyn opgeslagen bladen;
Een Franciskaner, die op andre gronden bouwt,
Tracht door zyn stout bestaan, 't gebruik van dien t'ontraaden,
En met zyn eene handt te sluiten 't Heilzaam Werk,
Daar d'ander wyst op 't Boek waarin Concilie-Wetten
Geboekstaaft zyn. Dus meent 't Gezag der Roomsche Kerk,
Den arm op deezen grondt (1) onwrikbaar vast te zetten.
Hier rust haar linker handt, die stevig heeft gevat,
Het Heilig Sakrament, wyl d'andere als een teeken
Van Vrede aanbied, den tak van frissche Olyf: maar dat
Een kleine Slang die telg omslingert, schynt te steeken
Een blykbaar Gif in haar verborgen ingewandt;
Waarby zich voegt een hecht geklonken yz're keten,
Die 't Slaafs Geloof houd door haar Kerktucht in den bandt.
By 't drietal Kroonen kan men 't groot Gezag afmeeten;
Zy zet den linker voet op 't strydbaar Roomsche Ryk,
Dat hier in onmagt legt, door haar geweld vertreeden,
Wyl 't Bygeloof ontrukt, 't geen haar was Keizerlyk,
Om 't Opperpriesterschap met dien roof te bekleeden.
Men ziet in haar Gevolg, gestrenge Geesseltucht;
Een Jesuït legt toe, den Bisschop aan te pryzen,
Des Pauffen Bulle (2); doch deez' smaakelooze Vrucht,
Baart in zyn rein gemoedt een afkeer van afgryzen.
De Kardinaal met al den verdren Bisschopstoet,
Staan 't Pausselyk Bevel met ernst noch t'overweegen.
Ook treedt deez' Kerkvoogdy met haaren rechter voet,
Op 't Joodsch Rabynendom, hier hulp'loos neergezeegen
Met Moses Wet-Boek, als vertreeden in het stof.
Nu doet genot van Staat zich op, en 't laat zich blinden:
De Griekfche Patriarch zweert hulde aan 't Roomsche Hof (3);
Daar Klooster Ordens zich niet min haar aan verbinden.
In schyn van Godtsvrucht praalt alhier de Hoofd-Bannier
Van d'Inquisitie-tucht, in Vrede en Straf begreepen;
Waarin deez' Rechtbank tracht, met averechtschen zwier
Van haar gesslepenheit, d'onnooz'len in te sleepen.
Maar als men in 't Tafreel de voorgrondt eens beschouwt,
Zal 't ons het Vagevuur, als onderaardsch vertoonen,
Waarop de Kerkvoogdy van Romen is gebouwt,
Daar Zielen voor een tydt ter zuivering steeds woonen.
d'Hervorming hier verbeeld met 't snoeimes in haar handt,
Omarmt den Boom (4), die zy snoeit van verstorv'ne looten,
En wyst op 't Bybelboek, waarin men 't recht verstant
Van waare Godtsvrucht vind, naaukeurig opgeslooten.
Rondom haar zyn geplaatst, Heldt Luther en Calvyn,
Melanton en Jan Hus, als waare Kerkhervormers;
Vorst Henrik (5), Krammer, en Martir, Buceer, Zwinglyn (6),
Oprechte Yveraars van Kerkmisbruik bestormers.
't Is Menno Simons, die zich yvrig bezig houd
Met een bejaarde maagd door 't Doopzel in te lyven.
Maar 't geen men vooraan in de Tytelprint beschouwt,
Is Ali, die de Leer van Mahomet te styven,
Den Alkoran aan Turk, Tartaar en Moor verklaart;
Noch in den voorgrondt, houd den Persiaan in hande
Een Tafereel, waarop Grondregels van dien aart
Geschreeven staan. Men ziet hun' jaarlykse Offerhande,
Door den Kameel (7) verbeeldt. Maar wend men zyn gezicht,
Naar 't achterste verschiet, doen zich de Mexikanen
En Peruanen op, (8) ontbloot van 't waare licht,
Wyl zy door Tempeldienst den weg van wreedheit baanen.
d'Oostindianen met hun Goden afgemaalt,
Zyn niet min Heiloos en verblind in al hun' handel,
Want hun Pagodendienst geen waarheits glans bestraalt;
Maar dwaalt in duisternis door hun verkeerden wandel.

(1) Alzoo zy begeert, dat men zich t'eenemaal in stoffe van Geloof onderwerpe. (2) De Bulle *Unigenitus.* (3) Doch vermomt en grimlachende, alzoo zyn gedrag niet oprecht is.
(4) Deeze Boom verbeeldt den Godsdienst, waarvan de Hervorming de Misbruiken en Plechtigheden als dorre takken heeft afgesneeden. (5) Henrik den VIII. Koning van Engelandt.
(6) Noch bevinden zich onder deeze Hervormers Arminius verbeeldt; als mede een Quaaker in zyn opgetogene gedachten; Insgelyks door de verstörvene takken van den gemelden Boom verbeeldt, die een schaduw over een gedeelte van de Roomsche Kerk maakt.
(7) Dat de Persianen jaarlyks een Kameel offeren, getuigt *Chardyn.* (8) Die mede de Zon voor een Opper-Godheit eeren.

TAFEREEL VAN DE VOORNAAMSTE GODSDIENSTEN DER WAERELDT.

4008

NAAUKEURIGE BESCHRYVING
DER
UITWENDIGE GODTSDIENST-PLICHTEN, KERK-ZEDEN
EN
GEWOONTENS
VAN ALLE
VOLKEREN DER WAERELDT;
IN EEN

Historisch Verhaal, met eenige Naaukeurige Verhandelingen ontvouwen, door verscheiden *Aanmerkingen* opgeheldert;

EN

IN KUNSTIGE TAFEREELEN AFGEMAALT:

GETEEKENT DOOR

BERNARD PICARD.

IN VI. DEELEN.

Uit het Fransch in Nederduitsch overgezet

DOOR

ABRAHAM MOUBACH.

EERSTE DEEL.

In 's Gravenhage, by RUTG: CRIST: ALBERTS,
Te Amsterdam, by HERMANUS UYTWERF,
En te Rotterdam, by JAN DANIEL BEMAN,
Boekverkopers.
M. DCC. XXVII.

WELLCOME
HISTORICAL
MEDICAL
LIBRARY

AAN DEN

WEL-EDELEN, GROOT-AGTBAAREN EN GESTRENGEN HEERE

M^R. JAN VAN DE POLL,

REGEEREND-BURGERMEESTER DER STADT AMSTERDAM. &c.

COMMISSARIS VAN HAAR
E^{D}. G^{R}. MOG. DE HEEREN

STATEN VAN HOLLANDT
EN
WESTVRIESLAND
TOT DE
PILOTAGE,
&c. &c.

WORD MET ALLE SCHULDIGE EERBIED DE BESCHRYVING DER UITWENDIGE GODTSDIENST-PLICHTEN, KERK-ZEDEN EN GEWOONTENS VAN ALLE VOLKEREN DER WAERELDT, OPGEDRAGEN EN TOEGEEIGEND

DOOR

U WEL EDELEN GROOT-AGTBAAREN
EN GESTRENGEN

Onderdanigsten en Nedrigsten Dienaar,

HERMANUS UYTWERF.

ALGEMEENE VOORREDE

DES

GANSCHEN WERKS.

Alzoo wy ons verplicht vinden, reden van zodanig een Werk, als dit is, te geeven, en dat deeze reden alleen voor de noodzaakelykheit van een Voorrede mogt voldoen; zoo is 't dat het eerstevoorneemen van den Boekverkoper die deeze verzameling van de GODTSDIENST-PLICHTEN aller VOLKEREN der WAERELDT, in de Fransche Taale ondernomen had te drukken, was, om het Werk in vier Deelen in *Folio* volgens het uitgegeeven Ontwerp van den Jaare 1720. in 't licht te geeven. Men verdeelde het toen in twee Afdeelingen, waarvan de eerste Verdeeling behelzen zou, de *Geestelyke Ceremoniën, oeffeningen en gebruikelykheden ter gelegenheit, of zoo men wil, ter genegenheit van den Godtsdienst ingevoert; als Bruilofts-Geboorte en Lykstatelyke Plechtigheden aller Waereldts Volkeren; insgelyks de bygelovige Ceremoniën, de Plechtgewaaden der Kerkelyken* enz. De tweede zou vervatten de *Burgerlyke Plechtigheden*, te weeten, *deeze die by de kroning der Waereldlyke Mogendheden en Vorsten wierd waargenomen, als ook de oeffeningen der openbaare Inrydingen en Ridderspelen, Baalen, Ryspelen, Instellingen van Ridders, Mommeryen* enz. *de Lyf- en Halsstrafplegingen; verscheiden Gebruikelykheden der Volkeren in den burgerlyken en gemeenzaamen omgang, en de Dragten aller Natiën der Waereldt, zoo wel in 't Godtsdienstige als gewoone Burgerlyke* enz. Dit nu was het gestel van 't uitgegeeven Ontwerp; wy hadden wel besloten het zelve in deeze Orde op te volgen: maar overweegende dat zoo veelvuldige stoffen in vier Boekdeelen niet konden ingelyft worden, vermits die naauwelyks de Godtsdienst-Plichten en Geestelyke Gewoontens zouden konnen vervatten, als men in 't algemeen te verhandelen had, en die door het gezag der Kerkelyken ingevoert zyn, doordien men hen als Bezitters der Geestelyke Kerkgebruiken aanmerken kan.

Men ziet alsdan aan 't Hoofdt deezes Werks een In-

leidings-Verhandeling over de GodtsdienstigeEerbewyzing in 't Algemeen. Hier in doet zich een genoegzaam denkbeeldt van ongemeene oeffeningen op, die de menschen om Godt te dienen, hebben in gebruik gebragt enz. en wy vinden ons verplicht dit leezende, te bekennen, datze uitgezondert de merktekenen van Openbaringen die men in eenige Godtsdiensten erkennen moet, *alle* (a) *in veele zaaken overeenkomen*, *hebbende de zelfde beginzelen en grondtregels* in 't gemoedt van veele menschen, *die in 't Algemeen hunner stelling overeenkomen*, *houdende de zelve bevorderingen en voortgang op den zelven voet.* Het Volk is over dit Artykel elkanders Nabootzer: maar hoe 't ook zyn mag, zoo hebben alle menschen eenige buitensporigheden die zy in hunnen Godtsdienst oeffenen, echter een Wezen of Wezens voor hun voorwerp, die zy vreezen of eeren, en by gevolg boven hun verheven zyn. Deeze Wezens noemen zy Goden, Bescherm-Goden, Demons enz. Immers is 't zeker dat men hen als zeer vermogende aanmerkt, naardien men ze inwilligt 't welk alle Volkeren toestaan een Geestelyken Dienst te noemen.

Wat de vreemde eigenzinnigheit aangaat die men in deezen Eerdienst aanmerkt, ongetwyffelt word die uit een valsch Denkbeeldt gebooren, 't welk men van de Goddelykheit en haare Eigenschappen heeft. Byaldien alle Volkeren konden overeenkomen van Godt als een enkel Wezen t'aanschouwen, volmaaktelyk Oppermachtig door zyne Wezentlykheit, Deugden en door zyne onafmeetelyke volstrekte Volmaaktheit; zouden I. de Ampten van een groot getal Stedehouders van de Goddelykheit, Tusschenspreekers of Middelaars, Beschermheiligen enz. die de menschen gelooven voor de zaligheit van 't menschelyk geslacht aangestelt te zyn, om voor hun by Godt een Voorspraak te wezen, en de zaaken te onderscheiden die hen aangaan, eerlang afgeschaft worden: men zou t'eenemaal zonder eenigen omweg en door de korste wegen tot Godt komen. II. Men zou

(a) Wy bedienen ons van de eigen woorden waar mede *Charron* zich in zyn 2den. Boek *der Wysheit uitdrukt.*

zou zoo veel toevlucht in de offerhanden en in de bewierrookingen; in de Feeſtdagen en Broederſchappen; in de geſtrengheden des lichaams en boetoeffeningen tot het bereik van gebrekkelyke overtolligheden; in de geloften en 't Klooſterleven, enz. niet vinden. Men zou aan deeze dingen hunne rechte waarde geeven, en die geene, die, gelyk *Charron* zegt, *zich kerven en ſnyden, en een ſmertelyken arbeidt opleggen*, zouden als menſchen aangezien worden, die te vergeeſſch onderneemen genees-kruiden te zoeken, ten minſten wanneer zy niet door hun bedryf een inwendige zuiverheit bewyzen; of gelyk menſchen die krank van zinnen zyn, en wiens lichaam men geneezen moet, om vervolgens aan hunne ziel het waare Denkbeeldt van den Godtsdienſt te geeven. III. Men zou in zich zelf zoeken de Goddelykheit te vergenoegen, en men zou bevinden dat de liefde tot de Deugdt en eerbaarheit des levens, zaaken zyn, alleen aangenaam voor Godt. Wonderbaar is 't dat deeze waarheden ten allen tyden zyn bekent geweeſt, (a) en dat men ze nochtans zoo ſlecht behandelt heeft. Vervolgens zou men zich veeleer met een vereeniging in den Godtsdienſt vleijen konnen: byaldien die zyne eerſte eenvoudigheit wederaanvaerde; men zou dan duizenderlei Ceremoniën vervallen zien die de menſchen verzonnen hebben, om zich gezag en aanzien te geeven, en die zy aan hunne Nakomelingſchap als Handelingen volſtrekt Geeſtelyk voorſtelden.

Na deeze voorafgaande Verhandeling, laaten we het Werk van den Rabbyn *Leon de Modena* volgen. Eertyds quam het te voorſchyn onder den tytel van de *Plechtigheden en Gewoontens onder de Jooden in gebruik*. Dit Werk werd door *P: Simon* overgezet en beſchaaft, plaatſende aan 't hoofdt een Voorrede die teffens naaukeurig en leerzaam was; en wy in deeze Overzetting achter deeze Algemeene Voorrede laaten volgen: hy voeg-

(a) De Heidenen zelfs hebben ze erkent, en wy brengen niet dan deeze ſchoone plaats van *Ovidius* om het te bewyzen, by.

Nec bove mactato cœleſtia numina gaudent,
Sed quæ præſtanda eſt & ſine labe fides.

voegde 'er een byvoegzel by, 't welk men hier onder den tytel van *derde Historische Verhandeling over de Godtsdienst-Plichten en Gewoontens der Jooden met de Inzettingen der Roomsche Kerke vergeleeken*, ingelyft vind. Men beschouwt in deeze Verhandeling een zeer merkwaardige overeenkomst tusschen de Inzettingen der Jooden, en die van de Roomsche Kerke; en 't schynt byna dat dit voldeed, om die deezer laatste, in verscheyden zaaken te rechtvaerdigen tegen de beschuldigingen der Nieusgezinden, die door hen aan hun te last gelegt wierden, toen zy zich van de gemeenschap hunner Kerke afzonderden.

Indien men *P. Simon* gelooven mag, gelyk hy zich in zyne Voorrede over 't Werk van *Leon de Modena* uitdrukt, zou alles 't geen deezen Italiaanschen Rabbyn, de *Kerkzeden en Gewoontens der Jooden* raakende, over 't hoofdt gezien heeft, mogelyk als byna onnut en overtollig moeten aangemerkt worden. Wy moeten nochtans bekennen, dat hy zich daarin bedrogen vindt, zoo wanneer men de tweede Verhandeling slechts leeze. (die wy als Overzetter tusschen de eerste en derde ingevoegt hebben, om redenen, datze aldaar best voegde, en om de overeenkomst der Joodsche Godtsdienst-plichten met die van de Roomsche Kerke de laatste plaats te geeven, vermits daar op die van den Roomschen Godtsdienst stond te volgen.) Deeze tweede Verhandeling is dan in twee Afdeelingen verdeelt, waar van de eerste, nadatwe de Staats-omkeeringen, die de Jooden onder de Heerschappy der Christenen en Mahometanen geleeden hebben, doorloopen hebbende, van verscheiden byzonderheden over hunne gevoelens bericht geeft, die *Leon de Modena* onaangeroert gelaaten en overgeslagen had, zonder dat men ze echter als noodeloos konde aanzien. Wat de tweede Afdeeling deezer Verhandeling aangaat, daarin vind men een verklaring der Joodsche Plechtigheden, en een onderscheiding van verscheiden Joodsche Kerkzeden. Dit is 't geen deezen Rabbyn met voordacht mogelyk heeft overgeslagen: maar alhoewel 'er *P. Simon* ier van zegt, zoo is 't een gebrek in des Rabbyns Werk, en daar uit ontstaan, dat dee-

ze

ze Schryver een Italiaan zynde, niet genoeg in den omslag der Plechtigheden en Gewoontens der andere Joodsche Kerke ervaaren was.

Eer datwe tot de verklaring der Godtsdienst-plichten van de Roomsche Kerke overgaan, laatenwe een kleine en beknopte Verhandeling voorafgaan, waarin men een algemeen Denkbeeldt van 't Christendom, en van 't Geloof der Roomsche Kerke, volgens het Trentynsche Concilie den Lezer voorstelt. Men geeft 'er mede van 't Janzenismus en Quiëtismus eenig bericht. Beide behoorenze eenigermaaten onder de Roomsche Kerke: schoon datze den geenen die deeze Leer volgen, als Scheurmakers en Ketters aanziet. Wat de verklaringen deezer Godtsdienst-plichten aangaan, die zyn uit het Pontifikaal, het Roomsch Ceremoni-Boek en 't Kerkgewoonten-Boek van *Alet* getrokken, insgelyks uit de Werken van *Casalius*, *Bauldry*, *Piscara*, *D. de Vert*, den Kardinaal *Bona* en *P. Bonanni*, een geleerde Jezuït, die door zyne geleerdheit veel glori aan zyne Orde heeft toegebragt, welke Orde zich zeer befaamt heeft gemaakt door groote mannen uit de zelve ontsprooten.

Lang hebben we in beraadt gestaan of wy ons met het verhaal van de treurige Plechtigheden der *Inquisitie*, wegens de Historie van deezen Rechtbank uitlaaten zouden, zonder tot het onderzoek van zynen oorsprong en rechtplegingen te komen, of indien we de Historische Gedenkschriften deeze *Inquisitie* raakende, dit Werk inlyven zouden, om een klaar Denkbeeldt van een Gerechtsdwang te geeven die den Jooden, Mahometanen en zoo genaamde Ketters een afgryzing baart. Maar, zal men zeggen, 't is een stoffe die niet kan aangezien worden een deel van de Christelyke Leer te zyn; men kan die niet als een Ceremonie of Gewoonte te boek stellen: derhalven, zou het niet beter wezen, dat men die onder de Strafpleegingen en Halsstrafwaardige zaaken begreep? Geenzins. 't Is een behandeling van den Godtsdienst; de Rechters zyn immers yverige Kerkelyke Personaadjes voor de glori van Godt; de Geestelyke aangemoedigt door den Geest des Vredes, arbeiden tot de bekeering der

Ketteren, oeffenende tegens hun de GERECHTIGHEIT (a) als Rechters wegens Godt aangeſtelt, en bewyzende hun de BARMHARTIGHEIT en VREDE als Afgezanten van Jeſus Chriſtus. Ongetwyffelt is 't in hoedanigheit van Bedienaren Godts en van de *Barmhartigheit* en *Vrede*, dat zy zich wachten van het bloedt der Strafwaardigen te verſpillen, die onder hunne handen vervallen: waarom zy zich ſlechts vergenoegen met hun te verbranden. De *Inquiſitie* is van een Heilige uitvinding, door de Pauſen gemachtigt, en word roemwaardig door 't beſtier der Kardinalen uitgevoert. Eindelyk, 't is eene ſtoffe die waarlyk van den Godtsdienſt afhangt, alhoewel eenige Landen, die anders zeer Godtsdienſtig in den Roomſche Godtsdienſt zyn, die verwerpen en afkeuren.

Deeze Hiſtoriſche Gedenkſtukken zyn aanmerkelyk; de Schryver heeft 'er veele belanghebbende zaaken van byeen verzamelt: maar hy heeft ze met een Schryfwys van een ongelyken aart beſchreeven. Wy vertrouwen echter dat de Lezer hier over ten opzicht van de zaaken, voor den ſtyl wat toegeevende zyn zal. De Verhandeling die hier op volgt, behelſt de Aanmerkingen over deeze Gedenkſchriften, 't zy om die te verbeeteren of tot een aanhegtzel te dienen. Ook worden 'er den geenen wederlegt, die een verantwoording over eenige ongeregelde rechtsgedingen van deezen Rechtbank enz. hebben gemaakt.

Nadat deeze ſtoffe het tweede Deel beſloten heeft, gaan we tot het derde Deel over, waarin van de hedendaagſche Tempeldienſt, Plechtigheden en Gewoontens der Afgodiſche Heidenen gehandelt worden zal, en waarvan we over den Inhoudt der ſtoffe, den Lezer alsdan voor dat Deel als in een vervolg deezer Voorrede, nader berichten zullen.

Behalven 't geen in 't algemeen hier voor is gezegt, zoo hebbenwe in 't vertaalen zeer nut en dienſtbaar geacht, om den Lezer een bequaamer gebruik van dit Werk te doen hebben, de ſtoffe van ieder Verhandeling in

(a) Want de Bannier deezer *Inquiſitie* vervat deeze Zinſpreuk; GERECHTIGHEIT en BARMHARTIGHEIT.

in Hoofdtſtukken afgedeelt, en de voornaamſte zaakelykheden op den kant aangeweezen, overzulks men met eenen opſlag te klaarder en korter den vervattenden Inhoudt konde naſpeuren.

Ook vondenwe ons onder 't overzetten op veele plaatſen ten dienſt onzer Landsgenoten, verplicht eenige Aanmerkingen van verſcheiden zaaken tuſſchen deeze twee texthaakjes [geſtelt], tot noch verder opheldering dit Werk in te lyven, en by de voorige aantekeningen van den Franſchen druk te voegen. Insgelyks quamen ons eenige bewoordingen eigen aan den plechtelyken dienſt der Roomſche Kerke voor, die wy zorgden dat by de Proteſtanten van onzen Landaart onverſtaanbaar mogten voorkomen; derhalven heeft het ons geluſt, de zelve in 't voorbygaan kortelyk te verklaaren, op dat de Lezer van den geheelen toeſtel een beknopt Denkbeeldt hadde.

Maar een zaak is 'er waarvan wy den Lezer dienen bericht te geeven, te weeten, dat wy van meening waren geweeſt, onder de Plaaten en Afbeeldzels de Opſchriften en Verklaringen uit het Frans in onze Nederlandſche Moedertaale over te brengen; doch doordien zulks door de Plaatſnyders ontraaden wierd, naardien het uitſlypen van 't Frans en 't weder inſnyden van 't Duits de zelven te zeer verzwakken zouden, en om dit uitmuntend Plaatwerk daar door geen hinder toe te brengen, zoo hebbenwe onder de Bladzyden alwaar deeze Afbeeldzels moeten worden ingebonden, de verklaring van dien overgezet, behalven eenige, wier verklaring al te verre uitbreiden zoude, op een afzonderlyk half bladt gebragt, om tegen over het Afbeeldzel of de volgende Verbeeldingen te worden ingevoegt.

Deeze Orde haddenwe toen liefſt doorgaans gehouden: maar alzoo ons de gemelde zwaarigheit voorkomende, de Verhandelingen over de Godtsdienſt-plichten der Jooden reeds waren afgedrukt, en vermits de vereiſchte Plaaten en Afbeeldzels zoo die in 't Frans beſchreeven waren, mede noodzaakelyk dienden overgezet, zoo zyn wy genoodzaakt geworden, de Overzetting van deeze Afbeeldzels nevens de verklaring der

ver-

verbeelde zaakelykheden alle op een half bladt te brengen, en die by de Bladzyde 104. voor de Plaat N°: 2. te laaten invoegen, op dat de Lezer de volgende Afbeeldzels op dit half bladt zoude verklaart vinden.

Om nu dit Werk van een noch nuttelyker gebruik te doen zyn, zoo is ons voorneemen achter het tweede Deel een Regifter of Bladwyzer der voornaamfte zaaken in 't zelve vervat te laaten volgen, vermits de zaakelykheden in beide deeze Deelen door geen afgefcheiden Bladwyzer welvoegzaam konden van een gefcheiden worden, naardien de Stoffe van der Roomfchgezinden Kerkgebruik uit het eerfte tot het tweede Deel word overgebragt en afgehandelt, waardoor het om die reden achter het tweede Deel beter voegen zal, om een volkomener Bladwyzer van beide deze Deelen op te maaken; overzulks wy den Lezer verzoeken zoo lange gedult te neemen, tot dat het tweede Deel zal afgeleevert zyn.

Dit hadden we waarde Lezer U vooraf te berichten, vertrouwende dat onzen toeleg, indien niet in allen deelen het wit getroffen hebbende, echter het oogmerk bereiken zal, dat we onzen yver in de uitvoering niet vruchteloos zullen hebben befteedt; en wy befluiten deeze Voorrede over dit zamenftelzel van de uitwendige Godtsdienft-plichten der Joodfche Synagoge en Roomfche Kerke in de twee eerfte Deelen deezes Werks vervat, met het waare oogmerk waarop de volkomenheit van den Godtsdienft is gegrondt; waar toe wy de woorden van Vondel den Vader aller Dichteren, uit zyne Befpiegelingen van Godt en Godtsdienft IV. Boek tot een Slotrede gebruiken:

Zoo Godt volkomen is, wie moet met recht niet fchroomen
Te dwalen in den Dienft, die mank en onvolkomen
Hem opgedraagen wort? Wie fchuwt de dwaling niet
Met reden, als hy 't licht van klaarder waarheit ziet?

En verder; zyn V. Boek fluitende;

Gelukkig is de man, die, uit de wilde Zee
Zoo veeler dwalingen en jammeren en wee,
Door alle klippen heen, by wyle in fchuim begraven,
Van barningen beftulpt, in 't eind de ftille haven
Des Godtsdienft ingezeilt, zich veilig vindt belant
By Godt, der menfchen heil, in 't Hemelsvaderlandt.

VOOR-

VOORREDE

Over de Verhandelingen van de Plechtigheden der Jooden.

Eertyds zyn de vyf Afdeelingen van de eerste Verhandeling van dit Werk, door den Venetiaanschen Rabbyn *Leon de Modena* beschreeven, op 't verzoek van eenige Christenen die begeerig waren eenig bericht van de Kerkzeden en Gewoontens der hedendaagsche Jooden te hebben, door den Heer Gaffarel te Parys in den jaare 1637. ter drukperse bevordert, en zond 'er een afdrukzel van aan den Schryver, die daar in eenige misslagen vindende, de zelven verbeeterde, en besloot een tweeden Druk, naaukeuriger dan den eersten in 't licht te geeven; 't geen hy in 't volgende jaar te Venetie volbragt: en deeze laatste Druk is 't voornamentlyk waarvan men zich gedient heeft, of liever, men heeft die beide tot deeze Overzetting gebruikt. Het verschil deezer twee drukken is merkelyk groot genoeg; want de Schryver heeft uit den eersten Druk verscheiden zaaken afgekeurt, en zelfs geheele Hoofdtstukken uitgelaaten, en 'er wederom anderen ingevoegt, die nooit het licht hadden gezien. Maar om de waarheit te zeggen, men heeft byna t'eenemaal den tweeden Druk, die naaukeuriger was, gevolgt, als ook om dat men die in veele zaaken verbeetert vond. Alleenlyk heeft men zich van den eersten bedient, wegens de Overzetting van de Schriftuurplaatsen die in deezen tweeden Druk volgens de gemeene Latynsche Vertaling wierden aangehaalt, alzoo het niet welvoegelyk voor een Rabbyn was zich de Wetten van het Trentynsche Concilie te onderwerpen.

Buxtorf is 't die 't allereerst den Christenen van de Gewoonten en Kerkgebruiken der hedendaagsche Jooden bericht gegeeven heeft. Zyn Boek, 't welk hy den tytel van der Jooden Synagoge gaf, had hy in 't Hoogduitsch, zyne moedertaal, beschreeven, en liet het in 't jaar 1603. drukken. Ongemeen greetig werd het, zelfs van de Geleerden, ontfangen, zulks het eerlang in 't Latyn wierd overgezet, en een jaar daarna in die taale het licht zag. Buxtorfs Zoon in deeze Latynsche Vertaling geen genoegen vindende; maakte een nieuwe Overzetting van zyns Vaders Werk, waarin hy veele zaaken veranderde en in 't jaar 1641. ter persse bragt; waarna hy na verloop van twintig Jaaren het zelve Boek veel naaukeuriger dan te vooren herdrukken liet. Hy vermeerderde het met een gedeelte van *Leon de Modenâs* werk; waardoor men gewaar wierd dat hy de Orde van deezen Rabbyn poogde op te volgen, om de verwarring waarmede zyn Werk te vooren verzelt ging, uit den weg te ruimen, naardien hy al te veel stoffe onder een eenig Hoofdtstuk begreepen had: maar veel beeter had hy gedaan, indien hy zyn Boek bekort in stede van uitgebreid had, en den Rabbyn nagevolgt, die zich met goedgekeurde stoffen te verhandelen, genoegde, zonder zich in uitweidingen of in twistredenen te verwarren, en noch min in weinigwaardige zaaken, vermydende teffens eenige Leerregels voor te stellen, en leenspreuken of ongerymdheden voor te brengen.

't Voornaamste dan 't welk Buxtorf in zyn groot Boek heeft mede gedeelt, word hier in een Boek van kleinder begrip gevonden, waarin niets overtolligs te vinden is; nademaal de Schryver nooit van zyn onderwerp afwykt, en niets zegt dan 't geen vereischt word, om zich te doen verstaan.

Ook verzeekert men dat het den aart der Italianen eigen is, het begreepene in 't hoofdt te hebben, om aldus de Stoffe door een te kneeden, daar andere Volkeren te krachtiger moeten aangedaan zyn om hun beoogde uit te voeren. Nochtans hoe klein dit werkje zy, behelst het echter veele zaaken die Buxtorf heeft ongerept gelaaten.

Vermits onzen Rabbyn geen ander oogmerk heeft gehad, dan verstaanbaar te zyn, heeft hy zich vergenoegt duidelyk en net, en ook met een beknopten styl te schryven; overzulks het niet noodig is in een verhaal hoogdravende te zyn; en om noch naaukeuriger in de uitvoering te wezen, heeft men somtyds twee of drie afdeelingen van de zynen gemaakt, en in andere plaatsen wederom uitgebreid, om den zin duidelyker te maaken. Zyne schryfstyl is echter zomtyds wat duister, zoo dat men ten minsten eenige kennis van de Stoffe hebben moet, waarvan hy handelt, of hy zou anders moielyk te verstaan zyn. Dit heeft ons genoodzaakt verscheiden afdeelingen in haare natuurlyke Orde te verplaatsen, om de gedachten van den Schryver te volgen, die doorgaans Synagogisch Italiaans spreekt.

Alzoo de Christelyke Godtsdienst zyn begin en oorsprong uit het Jodendom heeft, kan men niet twyffelen, of de leezing van dit Boek zal veel voordeel toebrengen om het Nieuwe Testament te verstaan, wegens de overeenkomst en t'zaamenhang, die het met het Oude Testament heeft. Die geene die het Nieuwe Testament beschreeven hebben zyn immers Jooden geweest, derhalven is 't onmogelyk dit anders dan naar den zin van 't Jodendom te verklaaren. Insgelyks komen een gedeelte onzer Kerkzeden * met die der Jooden overeen. De Leer is byna de zelfde, en wat de Zeden aangaat, de Tiengeboden zyn onder hun en ons gemeen. Het Vagevuur zelf, 't welk de Protestanten niet erkennen willen, word nochtans op 't einde van dit Werk verklaart, gelyk ook 't geen wy van het Paradys, de Hel, de Opstanding en den Dag des Oordeels gelooven.

De Christen Godtsdienst heeft dit noch met den Joodschen gemeen, dat zich een ieder op de H. Schrift grondt, insgelyks op de Overlevering der Oudvaderen, op de Gewoontens en aangenomene gebruikelykheden, die wy in onzen Godtsdienst, Kerkelyke Tucht noemen. Wat meer is, alzoo onze Leeraars dikmaals zeggen; dat dit uit de *Apostolische Overleeveringen* ontstaat; zoo hebbe ook zelfs de Rabbynen altoos in den mondt: HALACA LE MOSCE MI SINAÏ, *Deeze verklaring is aan Moses op den Berg Sinaï gegeeven.* Waar is 't dat zy onder den naam van Overlevering somtyds eenige ydelheden opdisschen: maar dit is zoo zeer geen gebrek van de Overlevering dan wel van den geenen die 'er bezitters van zyn.

Wat de Gebeden der Jooden aangaat, zy zyn zeer Godtvruchtig, en byna alle op een zelfden voet gestelt; alhoewel ze op verscheiden tyden en plaatsen zyn te samengestelt. Zy zyn byna niet dan een weefzel van Schriftuurplaatsen, die Godts Lof behelzen; en 't is waarschynelyk dat Esdras den Schryver van een gedeelte deezer Formulier gebeden is geweest, en dat de Schriftgeleerden die hem gevolgt zyn, niets gedaan hebben, dan 'er eenige zaaken by te voegen. In de eerste tyden der Kerke, zongen onze Voorvaders Gode Lofzangen, insgelyks Psalmen en lazen in hunne Vergaderingen de

* De Lezer gelieve alhier zich te erinneren dat de Schryver deezer Voorrede, P: Simon, een Roomsch-Gezinde Geestelyken is.

de Heilige Schrift, te weeten, eenige plaatsen van de Wet of Profeeten, als met ieder dag die men vierde overeenquam, gelyk noch de hedendaagsche Jooden doen. De lezing van 't Euangeli heeft vervolgens de plaats van de Wet Moses ingenomen; maar men heeft 'er nochtans iets van 't Oude Testament en vooral de Psalmen in behouden, gelyk men by de Inleiding van de Mis ziet, die niet dan een bekorting der Psalmen is, die mogelyk in den beginne geheel gezongen zyn; en men heeft ze alleen in dien stant gebragt, om te eerder gedaan werk te hebben.

Laat ons hier by voegen, dat de eerste Oudvaders der Kerke de Sabbat niet min dan den Zondag geviert hebben. Ook ziet men hoe de aloude Kerken-inzettingen eenpariglyk verboden hebben op geene deezer twee dagen te vasten. *Viert*, zegt het aloude Boek der Instellingen, 't welk den naam van Clement draagt, *den Sabbat en den Zondag als Feestdagen*; vermits de eene dag ter gedachtenisse van de Schepping is ingewyt, en de andere ter geheugenisse van de Opstanding. Waarlyk waren beide deeze dagen een langen tydt in groote achting, en den Zaturdag was mede een dag van Vergadering voor de Christenen, gelyk nu den Zondag is; immers men ziet noch een overblyfzel van deeze Gewoonte op den H. Zaturdag, wanneer men in onze Kerken eenige Hoofdtstukken van de Wet en de Profeeten leest.

Men kan zich niet genoeg over der Jooden zedigheit en innerlyke ingetogenheit verwonderen, wanneer zy 's morgens tot den gebede gaan. Want het hun niet gedoogt is eenige handeling te doen, noch iemandt te bezoeken, noch te groeten, ten zy zy zich van deezen plicht omtrent Godt gequeeten hebben. Dit is onder de Jooden van een aloudt gebruik, en dit moet ons dienen om deeze woorden te verklaaren die JESUS CHRISTUS tot zyne Discipelen sprak, toen hy hen uitzondt om het Euangeli te prediken: Lucas 10. vers 4. *Groet niemandt op den weg.*

Indien men de Orde der Joodsche gebeden en hunne regels wel onderzoekt, zal men bevinden, dat ze van de onzen weinig verschillen. Zy hebben morgen, middag en avondt gebeden. Alhoewel zy zich niet van spreekwyzen van dubbele, half dubbele en enkele Diensten bedienen, nochtans hebbenze verscheiden Diensten in gebruik. Zy hebben gemeene en eigen Diensten gelyk wy. Zy vieren mede hunne Gedachtenissen, gelyk wy ter plaatse zien zullen, alwaar we van hunne Feesten handelen. Eindelyk gelyk wy het Roomsch gebruik, insgelyks dat van de Gallikaansche Kerke en andere hebben, zoo oeffenen ze mede het gebruik der Spaansche, Hoogduitsche, Italiaansche en andere Synagogen.

De beschryving die onzen Schryver van de TEPHILIN doet, waarvan zy zich in den gebeden dienen, geeft ons te kennen, dat dit als Bewaarmiddelen waren waarvan in 't Euangeli gesproken word, en 't welk doorgaans door onze Uitleggeren qualyk word verklaart. Wy weeten onder anderen niet wat *P*: *Amelot* in zyne fransche aantekeningen zeggen wil, die hy over het Nieuwe Testament heeft gemaakt, wanneer hy meent dat de TEPHILIN en TALED Joodsche versierkleederen zyn, waarmede de Vader des Huisgezins zich kleedt om het Paasch-Lam op een verheevener wyze te eeten. Hy moet zich bedrogen hebben hier in *Genebrard* volgende, die, om dit gevoelen staande te houden, *Orah Haiim* aanhaalt; nochtans

tans word in de plaats die hy van dit Boek voorstelt, geenzins gewag van eenig plechtelyk siergewaadt gemaakt, 't welk tot de viering van 't Paasche noodig was: maar alleen van een kleedt met vier baanen of slippen, 't welk de Jooden toen verplicht waren te draagen, en waarvan zy zich nu ontslagen hebben, om niet uitgelachen te worden; zich vergenoegende onder hun kleedt een vierkant stuk stof met vier geknoopte koorden aan 't einde uitgerafelt, te draagen.

Op deezen valschen grondt hebben eenige het gebruik van gewyde sierkleederen in de Bediening der verborgenheden gevestigt; en men waant noch heden de *Kasuifels* van eenige Apostelen te konnen toonen: maar de verstandigste en geleerste Schryvers achten 'er zich niet van verzeekert, en wy zyn verwondert hoe de Kardinaal *Bona* tegen *Nicolaas Alemannius* zoo zeer gestoort is geweest, om dat hy staande hielt dat de Apostelen geen gebruik van de gewyde kleederen hebben gehad, en dat hy alles 't geen men 'er van zegt voor versiert en belachelyk houd. Deeze Kardinaal steunt op zyn bygebragt gevoelen, op dat van *Baronius*, *Monchi*, *Stapleton*, *du Saussay* en anderen, die gelooven dat Jesus Christus het Avondmaal in gewyde-en plechtgewaaden hield; daar de Kardinaal Bona alleenlyk zegt, dat 'er niemandt dan de Apostelen waren, die de verborgenheden in gewyde kleederen bedient hebben: maar wat Jesus Christus aangaat, dat hy dit Sakrament niet dan in gewoonen gewaade heeft ingestelt. Nochtans blykt dat de een niet beeter als den ander gegrondt is, en *Walfried Strabo* heeft wel te recht gezegt; *dat men in de eerste Kerke, de Mis niet dan in gewoonen gewaade bediende*; niet om redenen die 'er *Joseph de Vicomte* van geeft, dat ten dien tyde de Kerk in onvermogen was de onkosten van zodanige kostelyke kleederen te draagen als in deeze Plechtigheden gebruikelyk waren: maar naardien de eerste Christenen, die voor 't meerendeel Jooden waren geweest, de verborgenheden in de Vergaderingen met de zelfde kleederen bedienden, als zy in de Synagogen gedraagen hadden. Wy twyffelen mede niet dat de Koorkleeden die onze Priesters draagen, afkomstig van de mantels zyn, waarvan zich de Jooden bedienden, of van der Romeinen Tabberden, of van beide tessens. Want waarschynlyk is 't dat de een zoo wel als den anderen, hunnen Godtsdienst verlaatende om het Christendom te omhelzen, hunne gewoone kleedaadjes niet verandert hebben. Waarby men voegen kan, dat men ouwlings de Mis met Koorkleeden deed, en dat de Oostersche Volkeren om de zelve te bedienen, die tegenwoordig noch boven onze *Kasuifels* achten: maar alzoo men deeze Koorrokken bevondt al te lastig te wezen, heeft men ze van onderen afgesneden, en ter zyden open gelaaten; 't welk gemakkelyker en van minder kosten was. Insgelyks is de *Albe* van de Roomeinsche Tabberdt afkomstig, die men verkort en wyder gemaakt heeft, om voor onze Koorkleederen te verstrekken. Dus was 'er dan ten dien tyde geen onderscheid tusschen de Ceremoni-kleederen en die waar van men zich naar gewoonte bediende; want niet dan de tydt is 't die deeze verandering heeft bygebragt; de Waereldlyken zyn van gewoonte verandert: maar de Kerkelyken hebben altoos hunne manier van zich te kleeden behouden. Alzoo zy nu de beste kleederen bewaarden om de Verborgenheden te bedienen, en dat de Kerk allenks ryker wierd, vervolgens prachtige Tempels bouwde, zoo is 't gebeurt dat men zich mede van kostelyke en prachtige kleederen verzag.

Het

V O O R R E D E.

Het groot getal van Zegeningen en Dankzeggingen, die de Jooden gewoon zyn in den aanvang en 't einde van alle hunne handelingen te doen, dienen mede om verſcheiden plaatſen van den Apoſtel Paulus te verſtaan, alwaar hy van de Lof-en Dankzeggingen ſpreekt, die men geduurig voor Godt heeft te doen. * *Indien ik door genaade* zegt hy, *de ſpys deelachtig worde; waarom worde ik gelaſtert over 't geene ik Dankzegge? het zy dan dat gy eet, of dat gy drinkt, of 't zy gy iet anders doet, doet alles ter eeren Godts.* Wy verſtaan hier niet dat 'er van de Zegeningen en Dankzeggingen in 't byzonder geſproken word, die in het tiende Hoofdtſtuk van den eerſten brief aan de Corinthiers over 't onderwerp van de *Euchariſtie* begreepen zyn, alhoewel men die zeer wel door de Zegeningen en Dankzeggingen der Jooden in de viering van hun Paaſchfeeſt verklaart. Noch veel andere dingen zyn 'er van deeze natuur die niet wel dan door het gebruik en de gewoonte der Jooden konnen verklaart worden.

In 't Voorſchrift der Joodſche Gebeden, is 'er een 't welk zy in 't openbaar voor de Vorſten en Mogentheden doen, wiens Onderdaanen zy zyn. Het beſtaat in veele Artykelen, en op 't einde van ieder Artykel, zegt het Volk *Amen.* Om hun yver te betoonen, zeggenze dezelve op, omhelzende hun Wetboek. Nochtans ſchynt het, dat 't geen zy van Godt voor hunne Mogendheden bidden, niet ſtrekt dan tot hun eigen voordeel en belang, 't welk 'er den Joodſchen Landaardt van genieten mogt. *Dat de Koning der Koningen,* zeggen zy, *door zyne barmhartigheit onzen Vorſt bewaare; dat hy zich gedraage om alle de Iſraëlieten wel te doen, en dat onder zyne regeering Juda gezaligt worde; dat Iſraël in zekerheit zy, en dat de Verloſſer in Sion koome.* Wy weeten niet of men van dit gebedt zou konnen beſluiten, dat Paulus, die zoo wel in de Synagoge onderweezen was geweeſt, daar uit de gelegenheit heeft genomen, om de eerſte Chriſtenen te vermaanen Godt voor de Koningen en Prinſen der Aarde te bidden. Hoe het ook zy, men mag dit groot getal van Joodſche Zegeningen om veele redenen niet veroordeelen; nademaal 'er de Chriſten Kerken van 't Ooſten en Weſten, weinig min in haare Kerkgewoonte Boeken van verzien zyn. Ook zyn alle de Zegeningen die zy zonder bygeloof ter eere van Godt doen, altoos goet.

Wy zeggen zonder bygeloof, om dat men de Jooden beſchuldigt datze met eenige Zegeningen den naame Godts en die der Engelen misbruiken, in verwachting van zich met hen gemeenzaamer door een ſoort van Toverkunde te maaken, en doordien dit gegrondt is op een inbeelding die zy hebben, dat de Artsvaders Engelen tot hunne geleiders en onderwyzers hadden; Maar onze Rabbyn is van deeze gedachten ganſch ontvreemt, dat hy de Toverkunſt met den Bybel en Talmud overeenkomende ſtellen zou. Men ziet zelfs in 't vyfde Artykel van hun geloof, dat zy den Dienſt der Engelen verbieden, wanneer zy zeggen, *dat men hen niet moet aanbidden, noch als middelaars of tuſſchenſpreekers dienen.* Nochtans hebben de Jooden een groote achting en eerbiedt voor de Engelen, en men ziet in onzen Schryver, dat, wanneer zy eertyds benoodigt waren zich ter plaatſe te begeeven alwaar zy mogten in gevaar zyn, zy hunne Beſcherm-Engelen aanriepen; en deeze aanroeping word noch in hunne Boeken met

***** dee-

* Cor: 10.

deeze bewoording gevonden : * *weeſt geëert eerwaardige en Heilige Bedienaren Godts. Bewaart ons, bewaart ons. Helpt ons en ſtaat ons by.* Zelfs zyn 'er noch Jooden zoo Godtvruchtig die dit gebedt doen, ſteunende op 't geen 'er Pſalm 90. word gezegt: *Hy zal zyne Engelen beveelen, dat zy u bewaaren op alle uwe wegen.* Voor 't overige was het geloof der Beſcherm-Engelen in de Synagoge ten tyde van onzen Zaligmaker ingevoert, gelyk het heden in de Roomſche Kerke is en noch ſtant grypt.

Nochtans moet men bekennen, dat 'er Jooden zyn die den naame Godts en der Engelen misbruiken, met die gedachten, dat ze bovennatuurlyke dingen uitvoeren, dekkende deeze verboden handeling met den ſchoonſchynenden naam van *Cabbala*, om dus te verzekeren dat zy niets doen, dan de Overlevering hunner Voorvaderen op te volgen. En waarlyk onder dit woordt van Overlevering maaken ze de eenvoudigſten onder hun, en zelfs eenige Chriſtenen, die zich met deeze Cabbaliſtiſche droomeryen laaten ophullen, dingen wys, die de gronden hunner Toverkunde leggen. Maar 't geen boven al verwonderens-waardig is, beſtaat hier in, dat *Reuclinus*, een der geleerſte mannen van de verleedene eeuw, zich verleedigt heeft over deeze Stoffe te ſchryven. De buitenſpoorigheden van den Graave *Gabalis* zelfs, die onlangs zyn te voorſchyn gekomen, hebben de Waereldt niet onaangenaam geweeſt: byaldien het waar is, dat de menſch natuurlykerwyze tot de bygelovigheit geneegen is. De *Cabbala* heeft, zoo wy meenen, haaren Oorſprong uit de Wysgeerte van *Pythagoras* en *Plato* genomen, die eenige Jooden met het Jodendom hebben vermengt, verbreidende allerwegen veelvuldige droomeryen, uit onwerkzaame herſſenen, en het bygeloof voortgebragt; gelyk men in de Boeken van Adam, Enoch, eenige van Salomon en veele anderen zien kan, waar aan onzen Schryver, noch Joodt, noch Chriſten eenig geloof geeven.

De Jooden munten niet alleen in den gebeeden uit: maar ook in liefdaadigheit; en het ſchynt dat men in 't medelyden over den armen, het beeldt van liefde der eerſte Chriſtenen omtrent hunne broederen onder hen ziet uitſchitteren; men volgde toen 't geen zy in de Synagogen oeffenden, en waarvan de Jooden deeze oeffening en 't gebruik hebben onderhouden; daar wy nu naaulyks de geheugenis hebben van bewaart. Wy zullen hier van hunne tucht die zeer geregelt is, geen gewag maaken, gelyk men in het Hoofdtſtuk van de Uitſluiting of Kerkban, en de Boetoeffening zien kan: maar wy zullen alleen ter loops aanmerken, dat de Jooden niet alleen Godt door berouw en boetvaerdigheit die innerlyk is, trachte te voldoen: maar ook door hun uitterlyk gedrag. Want ten dien einde hebben ze hunne Boeken die van de boetvaerdigheit handelen, gelyk men eertyds in de Kerke had, en mogelyk in navolging van dien. Waar is 't dat zy den geenen die groote misdaaden begaan hebben, ſtrenge kaſtydingen opleggen: maar dit word in 't verborgen uitgevoert; naardien de Mogentheden wiens onderdanen zy zyn, dit niet gedoogen zouden. Insgelyks is 't waar dat de Jooden in alles tot de uitwendigheit zeer geneegen zyn: naardien, zoo zy zeggen, alle uitwendige daaden niet dan dienen om het inwendige te beſtieren. Dienvolgens gedenken ze, hunne handen waſſchende, aan de zuivering van hun gewiſſe; zich van onrein gedierte onthoudende, zich te

* Orah. Haiim. N. 3.

te wachten van geene misdaaden te begaan, en zy merken het leerftuk van 't uitwendige aan, als een toepaffing voor het inwendige. Wy zouden echter niet geneegen zyn de overdaadige naaukeurigheit van eenige bygelovigen goet te keuren; hier in beftaande, dat wanneer iemandt zes achtereenvolgende dagen voor zonnen-opgang opftaat om Godt te beter te loven, en dat hy op den Sabbat langer te bedde legt, om beft de ruft van dien dag waar te neemen; 't welk ons als een gebrekkelyke gemaaktheit voorkomt. Wy achten mede dat onnoodig is zodanige fchroomachtige Ontleeders te hebben, zulks men van geen Duif noch Hoen zou mogen eeten, zonder goetkeuring, alzoo het vermoeden van eenig gebrek, waar van naaulyks het minfte fmetje gebleeken was, genoeg waare om 'er zich van het te eeten t'onthouden.

Men zal, wat meer is in dit Werk gewaar worden, hoedanig zy hunne algemeene en byzondere Belydeniffen doen; hoe zy elkander vergeeven, en hoe zy om vergeevinge fmeeken, verzoenende zich onderling, gelyk ons in 't Euangeli voorgefchreeven word. Maar 't geen aanmerkelyk is, is dat ze bezorgt zyn in eenige zaak geduurende het verfcheenen jaar gefeilt te hebben, hier om een geheiligde dag onderhouden, om dit gebrek te verbeeteren. Wy zwygen niet min, met hoedanig een onzichtigheit zy hun gewiffe in ziektens ondertaften, en ook met welk een yver zy hunnen naam verwiffelen, wanneer zy zich in gevaar van te fterven bevinden: maar wy hebben aangemerkt, dat 'er fomtyds al vry wat overgelovigheit onderloopt. Wanneer zy zich in 't uiterfte gevaar zien, neemen ze de naamen van Haiim, *het leven*, *en* Raphael, *geneezing Godts*, en anderen aan; en zoo zy weder tot gezondheit geraaken, behoudenze dien hun leven lang, toeëigenende deeze hunne gezondtheit de verwiffeling van den naam.

Hunne Leeraars behartigen de welfpreekenheit zoo zeer niet, dan wel in de H. Schrift onderweezen te zyn, en in 't zintwiften der Rabbynen. Zy oeffenen zich voornamentlyk in de ftudie van zeekere Boeken, die zy Sceelot Vetescuvot, dat is, *Vragen* en *Antwoorden* noemen, en die voornamentlyk met der *Cafuiften* Boeken overeenkomen. Alzoo het aan een ieder te prediken toegelaaten word, begrypt men 'er genoegzaam uit, waarom de Heere Jefus en zyne Apoftelen in de Synagogen komende, gepredikt hebben; en hoe men moet verftaan 't geen Lucas zegt, dat Jefus gevonden wierd, zittende in den Tempel in het midden der Leeraaren, hen aanhoorende en ondervraagende: niet dat hy 'er was om deeze Leeraars te onderwyzen: maar hy had zich in den rang der Leerlingen geplaatft om onderweezen te worden, gelyk der Jooden gewoonte nu noch is, geevende ten dien opzichte aan hunne Synagogen den naam van Schoolen. Men zoude noch veele andere zaaken konnen bybrengen: maar men dient te weeten, datwe hier een Voorrede en geen Boek Schryven.

Wy laaten des Lezers aanmerkingen vry, over 't geen onzen Schryver van het Huwelyk, de Echtfcheiding, en de graden van Namaagfchap zegt; die dienen konnen om verfcheiden plaatfen van 't Nieuwe Teftament te verklaaren. Wy zullen ons hier over vergenoegen met te zeggen, dat de Jooden een uitdrukkelyk gebodt gemaakt hebben van zonder uitzondering te trouwen. Nochtans is Rabbi Mofes nevens eenige anderen van gedachten, dat een man zich aan de ftudie van de Wet overgeevende, de

***** 2 voor-

voorgeſchreeven tydt wel mag verlengen, gemerkt hy zich geduurende dien tydt onthouden kan. Want anders waare het hem volgens den grondtregel van Paulus, beter te trouwen dan te branden. De Kerk in 't Ooſten ſtaat het trouwen den Prieſteren toe, en het volk begeert datze trouwen of Monniken worden; alzoo dat de Maronitiſche Prieſters, (a) ſchoon zy den Paus erkennen, genootzaakt zyn te trouwen, welverſtaande voor dat ze Prieſters geworden zyn. Hierom maaken ook hunne Biſſchoppen zwaarigheit hen in hunne Orde te ontfangen, ten zy getrouwt zynde, of dat ze zich in een Klooſter doen opſluiten.

Wat nu de tuſſchenreden van de Caraïten en Samaritanen van onzen tydt aangaat, die wy 'er beknoptelyk ingevoegt hebben; alzoo deeze twee Sekten in Europe weinig bekent zyn, hebbenwe ons verplicht gevonden van hun eenig gewag te maaken, zulks aan 't Werk van onzen Schryver niets ontbreeken mogt. De Joodſche Rabbiniſten, namentlyk zy die de Leer en de Overleveringen van den *Talmud* volgen, leggen hun veele zaaken te laſt, 't zy door quaadwilligheit of door onkunde gedreeven, waarom wy genootzaakt zyn geworden, om hier van de waarheit te ontdekken; onzen toevlucht tot de Caraïten en Samaritanen te neemen. De Karaït die wy tot bewys voortbrengen, is een der geleerſte en vermaarſte mannen hunner Sekte. Zyn Werk een Handſchrift zynde, word in de Bibliotheek der Vaderen van het *Oratorium* te Parys bewaart, en het is van Konſtantinopolen nevens een groot getal andere Joodſche Boeken door den Heer *de Sancy* by zyne te rugkomſt van zyn Gezantſchap aldaar overgebragt. Wat de Samaritanen aangaat, wy hebben ons van twee Brieven, die de Synagogen van Sichem * en Egipte aan *Joſeph Scaliger* hunne Plechtigheden en Gewoontens raakende, geſchreeven hebben. Het eigen Handſchrift hebben wy niet konnen magtig worden; maar alleen een Overzetting die *P. Marin* van 't *Oratorium* op 't verzoek van den Heere van *Peyresk* heeft gedaan, en die wy met zyn eigen handt geſchreeven vonden in 't doorbladeren van den met de handt geſchreeven *Pentateuchus* of vyf Boeken Moſes in de zelfde Boekkamer beruſtende.

In 't voorbygaan ſtaat te letten, dat *Leon de Modena*, de Hebreeuſche woorden met onze letteren ſchryvende, een ongemeene zaak onder zynen Landaart heeft uitgevoert. Wy hadden gedacht een ſpelkunſt te gebruiken met onze taal overeenkomende: maar wy hebben eindelyk de zyne moeten volgen; naardien wy geloofden dat het aangenaamer zoude voorkomen, om te zien hoe de Italiaanſche Jooden het Hebreeuſch uitſpreeken. Nochtans zyn wy in deeze Voorrede en in 't vervolg een weinig daar van afgeweeken, om het Hebreeuſch uit te ſpreeken, en de Franſche uitſpraak wat nader te komen; alhoewel wy wel verzeekert zyn, dat 'er weinige perſoonen zullen acht op geeven. Ondertuſſchen is 't iet ongemeens te zien hoe een Fransman Hebreeuſch ſchryft, als of hy een Duitſcher gebooren was, om dat hy zich van het Woordenboek van Buxtorf bedient heeft, of van Hebreeuſche Letterkunſten door Duitſchers opgeſtelt. Deeze verſchillende manier van Hebreeuſch te ſchryven, word door de verſcheidenheit der uitſpraake veroorzaakt: maar wanneer men 'er dusdanig mede overeenquam, hoedanig men die uitſpreeken moeſt, zou het nochtans zeer moeilyk zyn daar mede overeen te komen,

(a) Zie *de Jeſuït Dandini in zyn bericht over de Maroniten.*
* *Neapolis.*

men, hoe men die ſchryven moeſt; naardien de Franſchen, Duitſchers, Spanjaarden en Italianen de zelve letteren verſcheidentlyk uitſpreeken; waar uit ontſtaat dat ze onderling dikmaals veele letteren gebruiken, om een eenige Hebreeuſche letter wel uit te drukken. De Schryvers van de Griekſche Overzetting des Bybels, aan wien men gemeenlyk den naam van de zeventig Overzetters geeft, verſchillen hier over met *Hieronimus*; en de aloude manier van 't ſchryven der Hebreeuwſche woorden in een andere taal, komt geenzins met het nieuwe gebruik overeen. Hierom is 't dat de Oordeelkundigen wel agt moeten geeven, wanneer zy de Oude Boeken drukken laaten, waarin men de Hebreeuſche woorden in Griekſche of Latynſche letteren geſchreeven vind, zodanig als de Werken van *Hieronimus*, *Epiphanius* en eenige andere Oudvaders geſchreeven zyn.

Voor 't overige zyn wy met onzen Schryver van geen een gevoelen, die gelooft, dat de Italianen de Hebreeuwſe taal beter dan eenigen anderen Landaart uitſpreeken. De Spaanſche Jooden waarvan het grootſte gedeelte zich nu in 't Ooſten onthoud, wyken de Italianen hier in geenzins, en wy gelooven datze hun daar in boven alle anderen te bovengaan, niet alleen in de uitſpraake: maar ook in 't ſchryven. Want hunne geſchreeven Boeken zyn onvergelykelyk ſchoonder dan die der Italianen, Duitſchers en Levantynen of Ooſterlingen. Insgelyks zyn zy beter ervaaren in de taalgeleertheit en der Heilige taale. Toen zy uit Spanje verdreeven wierden, weeken ze naar der Turken Staaten, en veſtigden zich voornamentlyk te Konſtantinopolen, Salonica en omgelegene Landen, alwaar zy zich aanzienlyk hebben gemaakt, door de ſtatigheit die zy in hunne Godtsdienſt-plichten vertoonen. Waar is 't dat zy geen zuiver Spaanſch ſpreeken; maar hoe gebroken die ſpraak by hun zy, nochtans dienen zy zich van een Spaanſche Overzetting des Bybels. Overal vind men hunne Synagogen netter en ryker dan die van andere Jooden verſiert. Zy zyn mede zeer naaukeurig, dat de *Pentateuchen* en andere Boeken waar van zy zich in de Synagogen bedienen, zeer net geſchreeven worden. Dit roeren wy alleen in 't voorbygaan ten dienſte der geenen aan, die geneegen zyn een verzameling van met de handt geſchreeven Hebreeuſche Boeken op te leggen. Wanneer wy de Spaanſche Jooden hier in boven alle anderen achten, ſpreeken we nochtans niet dan van die by ons bekent zyn, vermits we onkundig zyn van die geen die de uitterſte deelen van Aſië bewoonen. Maar wy verwonderen ons dat zoo veele Jezuïten en andere Geeſtelyken, die deeze Landen bereizen, geen nieuwsgierigheit gehad hebben om ons van de Jooden, die zich aldaar onthouden eenig bericht te geeven, noch eenige van hunne Bybels toe te laaten komen, en van ons te onderrichten waarin hunne Overleveringen van de Overleveringen en gewoone gebruikelykheden van andere Jooden verſchillen.

Wy zouden alhier eenig gewag van onze Franſche Jooden konnen maaken, die eertyds in rykdom alle de andere Jooden overtroffen, voor dat ze uit Vrankryk verdreeven zyn; waar van het ſpreekwoordt afkomſtig is, *hy is zoo ryk als een Joodt.* Zeker is 't dat zy in dien tydt de ſchoonſte Huizen en Landgoederen bezaten omtrent Parys te vinden. Het groot woekeren 't geen men hun gedoogde te oeffenen, onder voorwendzel dat 'er het Gemeen by bevoordeelt wierd, had hen zoo machtig gemaakt, zulks men eindelyk genoodzaakt wierd van hen uit te rooyen. Echter warenze zoo in hunnen han-

del niet verwart, of zy gaven zich mede tot de leeroeffening hunner Wet en Kerkplichten over. En alzoo toen de Spaansche Jooden in de Geleertheit der H: Schrift uitmuntten, zoo waren die van Vrankryk de bedreevenste in de wetenschap van den *Talmud.* In deezen tydt verstrekte Parys voor het Athene der Jooden, en zy quamen 'er van alle oorden om in deeze Geleertheit te worden onderweezen. Rabbi *Salomon Isaak*, dien grooten Uitlegger van den *Talmud*, was een Fransman, en wy twyffelen niet of hy heeft over deeze Stoffe openbaare lessen te Parys gegeeven. Hy was van Troyes in Champanje geboortig, en hy heeft de deftigste Uitleggingen over den Bybel geschreeven, die de Jooden gemeenlyk hooger dan alle anderen achten. 't Is ons niet onbewust dat anderen verzeekeren willen, dat deeze Rabbyn een Inboorling van Lunel in Languedok was, zich grondende op den naam van *Jarchi* die men hem gemeenlyk gaf, in 't Hebreeusch *van Lunel* beteekenende: maar zy bedriegen zich naar myn oordeel; naardien de waare naam van deezen Joodt geen *Jarchi* was, gelyk hem het meerendeel onzer Schryveren noemen: maar *Itsahaki*, of *Isaaks Zoon*, dus door de Jooden genoemt. Waar is 't dat Rabbi *Benjamin* in zyne Reizen van een zekeren Rabbi *Salomon* van *Lunel* gewag maakt, die Keizer Konstantyn onzen beruchten Rabbi *Salomon* meent te zyn: maar hy heeft geen acht geslagen dat hy voor deezen tydt reeds overleeden was. Wy merken in 't voorby gaan ten voordeele der Fransche Jooden aan, die een groote achting verworven hebben, vermits zy anderen in de kennis van den *Talmud* overtroffen, en voornamentlyk de Champanoizen die 'er een byzondere studie van maakten. Zy zyn de Schryvers van een groot gedeelte van 't geen wy TOSAPHOT, Byvoegzelen of Verklaringen van den *Talmud* noemen, gelyk men in 't Boek zien kan, 't welk den naam van *Juhasin* of der Huisgezinnen voert, alsmede in *Tsemah David.* De meesten waren van Rheims of Troyes, en zy leerden 'er opentlyk den *Talmud* aan alle de Jooden.

Men zou hier noch konnen byvoegen, dat schoon de Handschriften van de Spaansche Bybels voor alle anderen te achten zyn, deeze die de Jooden van Languedok en van de Spaansche Grenzen geschreeven hebben, de zelven niet behoeven te wyken. De Stadt Narbonne is de voornaamste plaats der Waereldt geweest, alwaar de Jooden hun werk maakten de beste Exemplaren van den Bybel af te schryven, en in dien zin is 't dat men de woorden van Rabbi *Benjamin* in den aanvang van zyne Reizen verstaan moet. *Narbonne is de Meesteresse der Wet, en van daar is 't dat de Wet uitgaat om zich in alle de deelen der Waereldt te verspreiden. Zy heeft deftige Geleerden, en die Prinsen zyn, waarvan de voornaamste Rabbi Kalonimos, Zoon van den Nasci of zeer grooten Prins Rabbi Theodorus van gelukkiger gedachtenisse, is, en van den geslachte Davids afkomstig, die Erfgoederen en Landeryen bezit, als hem de Mogendheden deezes Landts geschonken hebben.* De Heer van *Sancy*, deed geduurende den tydt van zyn Gezantschap aan de Porte, een onderzoek naar de beste handschriften van den Bybel die men in 't Oosten vinden kon. Het beste van alle 't welk hy medebragt, is een Afschrift door deezen *Nasci*, of Prins *Theodorus* geschreeven; waarvan den Joodt *Benjamin* gewag maakt. Men bewaart 'er een groot gedeelte van in de Bibliotheek der Vaderen van 't *Oratorium* te Parys. Hy heeft het geschreeven, als

aan

aan 't einde van 't Handſchrift blykt, in 't jaar 967. overeenkomende met onze jaarreekening van 't jaar 1207. Ook hebben we zeer ſchoone Handſchriften van den Bybel van Perpignan gezien, die nochtans met dien van Narbonne niet te vergelyken zyn. Het onder den Jooden beruchte Exemplaar van den Bybel, 't welk den naam van *Hillel* voert, en waarna zy hunne Boeken verbeeteren, als uit een Oorſpronkelyk Boek, is afkomſtig uit het Koningryk van Leon in Spanje, en niet van Lyon in Vrankryk, gelyk anderen geſchreeven hebben. Men moet nochtans wel acht geeven, dat het van zodanig een Oudheit niet is, als het de Jooden toeeigenen, gelyk wy lichtelyk met de verſcheiden lezingen van dit Handſchrift zouden konnen bewyzen. Voor 't overige, gelooven we dat het zeer moeielyk wezen zou tegenwoordig Handſchriften van den Bybel te vinden, die meer dan 600 jaaren heugden, en wy moeten ons op deezen niet vertrouwen, die men van een veel ouder Oorſprong afleid. Alhoewel 'er nochtans zodanige mogten gevonden worden, die zy naar de *Maſſora* verbeetert hadden; gelyk wy eenige gezien hebben die nergens na zoo oudt waren, en die men echter volgens de verbeetering van de *Maſſora* gezuivert had. Sedert dat deeze *Maſſora* onder de Jooden boven de Aloudheit de achting heeft behaalt, heeft men de oude Handſchriften niet meer zoo waardig geacht; om dat men geloofde dat ze niet genoeg gezuivert waren. Wy zouden hier veele Aanmerkingen over zodanige Handſchriften konnen maaken, om de goede van de quaade te onderſcheiden: maar dit zou ons te verre doen afweiden, en wy meenen reeds de paalen van een Voorrede voor dit Boek over de Plechtigheden der Jooden handelende, te hebben overtreeden. Wy zullen alleen noch zeggen dat deeze Druk (tot de Overzetting van dit Werk gedient hebbende) naaukeuriger dan de voorige is, ſchoon echter een zeeker perſoon die verzocht was de bladeren na te zien, buiten kennis van den Schryver 't een en 't ander bygevoegt en weg genomen heeft, 't welk niet vernomen is, dan nadat den Schryver zyn Werk eenigen tydt daarna had overzien.

NAAMEN
Der
PERSOONEN,

Die dit Werk met hunne Intekening hebben gelieven te begunstigen.

Groot Papier.

DE HEEREN

N. 1 Hugo du Bois, *Raad en Vroedschap der Stadt Rotterdam.*
2. Willem Vinck, *Medicinæ Doctor.*
3. Juliaan van Groenwegen.
4. Adriaan Beman.
5. Cornelis Hardewil.
6. Jacob Noorthey.
7. Pieter Roos.
8. 9. 10. } Johannes van Braam.
11. B. G. Homoet.
12. Lucas van Es Beeke.
13. Willem Macquet.
14. J. W. C. van Laren.
15. 16. } D. B.
17. Johannes Verkolje.
18. Jan van Riebeeck.
19. Cornelis Hartwyk.
20. Isaac Clifort.
21. Cornelis Gerrisse Blaauw.
22. Aldert Pronk.
23. Joan Muysken.
24. Coenraad Christoffers.
25. Nicolaas Blaeuwpot.
26. Louis Schullerus.
27. Jacob Vorsterman Abrahamsz.
28. Nicolaas Valkenburg.
29. Gerard ter Burgh.
30. David Leeuw van Lennep.
31. Paulus van Beselaar.
32. Jacob Terbeek.
33. François Changuion.
34. Burchardus Scholte.
35. Pieter Rutgers.
36. M. U.
37. Gerard van Midlum, *Predikant te 's Hertogenbos.*
38. Joan Knuyse.
39. Anthony van Oldenbarnevelt.
40. Jan vander Valk Jacobsz.
41. Christiaan Jonk.
42. Dirk van Beusekom.
43. *Hoog wel gebooren Heer* Ulbo Aylva *van Burmania* Old. Grietman *over Leeuwarderadeel*, &c. &c.
44. Jacob Couck.
45. Anthoni Grill.
46. E. v. A.
47. H. de Bruin J. v. D.
48. Dirk van Lennep.
49. Pieter van Meerloo.
50. De Roo.
51. W. vander Beek.
52. Caspar Goris.
53. De Heurn, *Secretaris der Stad 's Hertogenbos.*
54. Robbert de Neufville, *Ridder Baronnet.*
55. Philippus Kiggelaar, *Procureur voor den Ed. Hove van Hollandt.*
56. Frederik Boucquet.
57. Leonardus van Tol.
58. Willem Hendrik Portsz.
59. A. F.
60. Nicolaas Verhoeve.
61. Hendrik ter Meer.
62. Nicolaes van Mierkerke.
63. Hendrik Terbeek *van Coesvelt.*
64. Lormier.
65. Mejuffrouw de Weduwe Boucquet.
66. tot 70. deeze overgehouden.

Klein Papier.

DE HEEREN

71. Adriaan Hoogwerf, *Burgermeester te Maassluys.*
72. Gaspar Rudolf van Kinschot, *Bailjouw en Dykgraaf te Oudewater.*
73. Franco Reyertz. van Bleyswyk.
74. Willem van Schuylenburgh.
75. Arent Hendrikz vander Dussen.
76. Mr. Cornelis Pynaker.
77. Kornelis vander Goes.
78. W. V. P.
79. C. V. P.
80. P. D. S.
81. Mr. Jacob van Belle.
82. Lodewyk van den Bommenaer.
83. Gerard Beeldemaker.
84. Jacob Bordels.
85. Franciscus Dierckx.

86. Pau-

NAAMEN der INTEEKENAARS.

Klein Papier.

DE HEEREN

N.86. Paulus Walwyk, *Medicinæ Doctor.*
87. Abraham Elsevier.
88. Johannes van Grondelle.
89. Cornelis Versluys.
90. Cornelis Schippers, *Bailjouw van den Tempel &c. te Berkel.*
91. Gerardus Schorenberg, *Predikant te Rotterdam.*
92. Robbert Gordon.
93. Willem Tomson.
94. Johan Aalbert Jacobi.
95. Johan Oostendorp, *Medicinæ Doctor.*
96. Hendrik de Breems.
97. François Schiltman.
98. Michiel Balde.
99. Mr. Maarten Vlaerdingerwout.
100. } 101. } 102. } Johannes van Braam.
103. Willem Draayburg.
104. Gr. Herkelos.
105. Anthoni Ackermans.
106. Mattheus de Craane.
107. Thomas van Ree.
108. Mr. Daniel de Venne.
109. Joh. Franc. Noppe.
110. Jakob Peyn.
111. Stephanus Courallet.
112. Johan de Craane V. D. M.
113. Mr. Hendrik Joh. van Dusseldorp.
114. Mr. Nikolaas Steengracht, *Raad en Pensionaris de Stad Veere.*
115. Mr. Egidius Joh. Govarts, *Scheepen en Raad der Stad Veere.*
116. Pieter Kappeyne.
117. Michiel Sehryver.
118. E. van Deshoek.
119. Gilles de Payenaar.
120. Egidius vander Marck, *Burgermeester der Stad Leyden.*
121. } 122. } 123. } 124. } B. J. D.
125. Johan Adam Geyff.
126 Willem Clermont Johs. Soon.
127. Jan Spillebout.
128. Jan van Diest.
129 Cornelis van Meekeren.
130. J. V. A.
131. Johannes Ratelband.
132. M. Jacob Licochthon Hoogkamer.
133. Anthony Carpvanger.
134. Willem de Haas.
135. J. T. B,
136. Isak Daniel Arenshuys.
137. Pieter Wesseman.
138. Samuel Abrabanel Aredes.
139. Mr. Arnoldus Elias.
140. Jacobus Marcus.
141. David Jaques Maillart.
142. Theodorus Hodshon.
143. Martinus van Harlingen.
144. Rutgert Mante.
145. Dirk Schaap, *te Zaandam.*
146. Klaas Bruin, *te Zaandam.*
147. Marten Schagen.
148. Kapitein Nicolaas Cau.
149. Gerrit Vermeulen.
150. Theodorus Brouwer, *Proost, Raad en Oud Burgermeester der Stad Enkhuyzen.*
151. Jacob Josias van Bredenhoft, *Heere van Hobrede, Secretaris van 't Ed. Mog. Collegie ter Admiraliteyt in Westvriesland en 't Noorderquartier, Pensionaris der Stad Hoorn, &c.*
152. Adolf Wesling, *Medicinæ Doctor te Amsterdam.*
153. Jan Douw.
154. Gabriel Scholten.
155. C. van den Bergh.
156. Do. Johan Everard Meyer.
157. Willem Feytama.
158. Jan Cliquet.
159. A. Arnoldi.
160. Jan vande Velde.
161. Johan Babtist Brikkenaar.
162. M. Philip Moilives vander Noot.
163. Hendrik Swart, *te Texel.*
164. Willem Lambert Linquet.
165. J. F.
166. Roelof de Leeuw.
167. Adriaan Alewyn.
168. Frederik Ottens.
169. } 170. } Isak Enschede.
171 Abraham Kayser.
172. Daniel Adrianus Beukelaar.
173. } 174. } 175. } Andries van Damme.
176. Mr. Abraham van Gerwen, *Burgermeester der Stad Leyden, Bewinthebber der O. J. Compagnie t' Amsterdam.*
177. Pieter vanden Bosch.
178. Jacob Abrabanel, *Junior.*
179. Pieter de Veth, *Oud Commissaris.*
180. Pieter van Halmael.
181. } 182. } Rienier Beukelman.
183. Koster *te Zutphen.*
184. } 185. } Henrik Halma.

****

Klein

NAAMEN der INTEEKENAARS.

Klein Papier.

DE HEEREN

186. } 187. } 188. } 189. } Leendert Bakker.
190. Aron en Jacob Cardosa, *Junior.*
191. David Mattheus de Neufielle.
192. Abraham Beck.
193. Pieter van Almonde.
194. Tomas Spranger.
195. Frans van Steenwyk.
196. Baron van Heiden tot Ottmarssen.
197. Harmanus Dammers.
198. Cornelis vander Schep.
199. Abraham van Daalen.
200. Daniël Hovens.
201. Coenraad van Beuningen.
202. J. Laubegeois.
203. Joan Lepeltak.
204. Jan Verryn.
205. Isak Clockener.
206. Burgermeester Boudewyn Wellens.
207. Petrus Altena, *ontfanger.*
208. Jouker Cornelius van Haersma.
209. Sybe Seerse Rusticus.
210. Albertus Lyklama á Nyhalt.
211. Daniel Desruelles.
212. Karel Weyer Broeck.
213. Paulus Króger.
214. R: en G. Wetstein.
215. Arnoldus vanden Nieuwendyk.
216. L. F. du Bourg.
217. Johannes Visscher *Predikant te Amsterdam.*
218. Gerard Onder de Linde.
219. Christiaan Nieugaart.
220. Jan de Meulenaar.
221. Jan Gerard Ameldung.
222. Mr. Melchior Gerard van Rietveld.
223. Joachim de Bruyn.
224. } 225. } Samuel Lugtmans.
226. Leonard Vermeulen.
227. Johan Fullenius.
228. M. van Lee.
229. Gerard van Anrade.
230. Willem de Leeu.
231. Pieter vander Hoek.
232. } 233. } Sersanders.
234. Jacob van Wyck.
235. } 236. } Joh: Pauli.
237. Willem Heggers.
238. Daniel vande Velde.
239. Pieter de Vries.
240. H. van Leeuwen.
241. J: D: Ableing.
242. Benjamin Willem D'Ableing.
243. Pieter Voorhelm de Jonge.
244. Dirk Voorhelm.
245. David Vriendts.
246. Jacobus Barnaart *Junior.*
247. Govert van Maten.
248. Jan Swart.
249. Wilhem Wytmans.
250. Engel vander Mey.
251. J en H. Verbeek.
252. } 253. } Pieter de Hondt.
254. } 255. } 256. } 257. } 258. } Frederik Boucquet.
259. Carel vande Velde.
260. } 261. } 262. } P: J: Rave *te Yperen.*
263. } 264. } Willem Heggers.
265. } 266. } 267. } 268. } 269. } 270. } R: C: A:
271. Schepen van Hoesen.
272. Johannes Strander.
273. Johannes Garengroot.
274. J: Fredrik Ritmeier.
275. Benjamin Senior.
276. Jacobus vander Streng.
277. Francois vande Velde.
278. Joris vander Woude.
279. Jacob Terbeek.
280. M. L. Charlois.
281. Henricus van Thoon. *Bedienaar des Goddelyken Woords te Burgwert in Vriesland.*
282. Johannes van Septeren.
283. Willem Denys.
284. Jan Lemmers.
285. Vincent vander Vinne.
286. Diederic van Romond, *Janssoon.*
287 Johannes Petrus Cantzius, *Predikant te Amsterdam.*
288. Samuël Schoonwald.
289. Gilles Clermont.
290. Mejuffrouw Neeltje Boelens, *Weduwe wylen de Secretaris Wygeri.*
291 tot 295. de Weduwe Boucquet.
296 tot 550. overgehoude.

INLEI-

I N L E I D I N G,

VERHANDELENDE de

GODSDIENSTIGE EERBEWYZING

In 't Algemeen.

Algemeene buitenſporigheden in 't ſtuk van uitterlyke Godtsdienſtplichten aangewezen.

HEt grootſte gedeelte der menſchen zoude onkundig zyn, dat 'er een Godt is, indien de eerbiedt die men hem ſchuldig is te geeven, niet van eenige uitwendige merktekenen was verzelt. Minder heeft men het Opper-wezen gekent, te meer deeze merktekenen vreemt van aart en buitenſporig waren. De onweetenheit heeft zelfs de Godtsdienſtigheit tot onmenſchelykheit aangezet, en de wyſte onder een oneindig getal van onzachlyke Schyn-Godtvruchtigen hebben zich beſpottelyk gemaakt. Eenige hebben gelooft, dat 'er om Godt te dienen vereiſcht wierd (a) menſchen op een barbaarſche en wreede wyze te dooden. Anderen, (b) dat men zich verharden moeſt rondomſpringende, ſtuitende het ſtof der aarde van zyne borſt; (c) zich wippende en over een vuur ſlingerende; (d) houdende zich geduurende eenige uure in verrukking, enz. Men heeft de grondlegging van Tempelen en Kapellen Godtsdienſtige eerbewyzing genoemt; insgelyks de plegtigheden van den Godtsdienſt; de omgangen, de veelvuldigheit der Kerken. Eindelyk, men heeft gelooft om Godts hulp en vergeeving zyner zonden te verwerven, dat, zoo men 't zeggen mag, vereiſcht wierd, Hem, door veelvuldige herhaalde uitdrukſelen moejelyk te vallen, en door prachtige plegtigheden of ongemeene gebaarden te verblinden, die door quellende en ſomtydts onverdraaglyke oeffeningen verzelt gingen: maar weinige zyn magtig geweeſt zich tot de Goddelykheit op te beuren, en de verhinderniſſen voor te komen die hun door zoo veele onechte oeffeningen daar in weer houden. Dit alles zal ten deele in deeze redeneering blyken.

(a) Gelyk de Scyten, Mexicanen, enz.
(b) De Turkſche Derviſch. (c) De Braminen.
(d) Gelyk de Quakers, en die men Pietiſten noemt.

Wy zullen ons niet ophouden om in deeze verhandeling de oorſprong der woorden te onderzoeken, die de pligt uitdrukken, hoe in alle tyden de menſchen gelooft hebben onnalatelyk verpligt te zyn aan eene Goddelykheit, hoedanig die ook zy. 't Is byna noodeloos dat we te kennen geeven, dat *aanbidden* (*adorer*) en *adorare* van *ad* en *orare* komen, als of men zeide: *ad os referre manum*; *bidden*, *met de handt op den mondt leggende.* Wy laaten deeze oorſprongkennis, en veele andere den geenen over wien 't behaagt, om die in hunne verhandelingen in te lyven: maar wy zullen alleen zeggen, dat de menſchen ongemeen de woorden vermeerdert hebben, die om de Godtsdienſtige bedryven dienen aangemerkt te worden; gelovende, mogelyk, dat het zelve denkbeeldt in hunne gebeden onder verſcheiden woorden uitgedrukt, eenige meer onderwerpelyk dan anderen zyn, en altoos van zekere plegtigheden verzelt, die zy oordeelen Godt behaagen moeten, met hun zyne hulpe op een krachtiger wyze tot zich te trekken.

Van welke bewoordingen men zich heeft bedient.

En waar in de kracht veeler beſtond.

De Grieken en Romeinen eigenden groote kracht aan zekere woorden en overgelovige voorſchriften, die zy in hunne gebeden invoerden, tot dat zy zich konden dietsmaaken, met behulp van eenige woorden

door zeldzaame plegtigheden onderſchraagt, de Godheit ten hunner gunſte te noodzaaken. Wy gelooven wel dat 'er geen Chriſten is, zoo overgelovig dwaaſch, zich in te beelden, dat zyne gebeden een zodanige kracht hebben: maar mogelyk zyn 'er wel eenige onder die zich inbeelden van Godt te verwerven 't geen zy hem afſmeeken, door kracht van veele gelyknamige woorden te gebruiken, en van deeze uitterlyke Godtsdienſtigheit verzelt, die de geheele Godtsdienſt van ontallyke volkeren uitmaakt.

Oorſprong van 't Gebedt waarin 't beſtondt.

Niet zeer moeielyk is 't de oorſprong van 't gebedt na te ſpeuren. Sedert den eerſten menſch zondigde, werd hy genoodzaakt de Goddelyke barmhartigheit aan te roepen, en van haar hulpe te verzoeken tegen de quaalen die hem na zyne ongehoorzaamheit te duchten ſtonden: maar wanneer hy zyne onſchult wilde bedekken, zoude hy zich niet konnen van de hulp-aanroeping tot zynen Schepper onthouden, en hem zyne geloften toeëigenen. Dit is de oorſprong (a) van Abel en Kaïns offerhanden, waar van wy behalven dat, van de verdienſte en maniere onkundig zyn; alles 't geen men 'er van zeggen kan, beſtaat alleen, om de gewyde Text te volgen, dat Kaïn toen reeds een boos menſch was. Na de doodt van Abel, (b) en wanneer Seth ter onderſcheiding van jaaren, om Godt aan te bidden, gekomen was, begonnen mogelyk de verſtandige menſchen een ſoort van Kerk te ſtichten, en een geregelden Godtsdienſt te oeffenen: maar van de maniere van dien zyn we mede onkundig.

En hoedanig het waare oogmerk verbaſtert 's, waar uit het bygeloof ontſproot.

Alle menſchen zyn geneegen Godt om een zelvige zaak te bidden; niet verwonderenswaardig is 't, dat de voorbeelden hunner gebeden byna op een uitkomen, of ten minſten in veele zaaken. Zy hebben een zelfde oogmerk, en hunne benoodigtheden zyn overeenkomende: maar naar maate, dat de menſch het waare denkbeeldt van de Godtheit verlooren heeft, en dat hy behaagen ſchept, Godt, lichaamelyke of zwakke menſchelyke hoedanigheden toe te eigenen, zoo heeft hy mede de waare indrukzelen van 't gebedt verlooren. Hy heeft by zynen Godtsdienſt het bygeloof gevoegt; hy heeft Godt onder lichaamelyke denkbeelden gedient, en niet meer het vermogen hebbende van hem in den geeſt te beſchouwen, 't zy door hoogmoedt, 't zy door vreeze of zwakheit, ſchept hy behaagen in zich, hem door afbeeldzels, door ſtandbeelden, enz. te verbeelden, hy offert hem alles 't geen men aan menſchen om te bevredigen aanbieden kan, en hy is tot een zodanigen trap van buitenſporigheit gekomen, dat hy hem niet meer zonder plegtigheden van eene korte gemakkelyke en klaare manier, durft aanſpreeken, die te licht van 't volk word verſtaan, en hy zelf naaulyks verſtaat: Dit is het beginzel en de oorſprong van zoo veele ongemeene plegtigheden, buitenſporige Godtsdienſtigheden, en van eene oneindige behandelingswyze in de gebeden ingebruik gebragt, die niet dan een beſpottelyk uitwerkzel konnen veroorzaaken, wanneerze niet verſtaan wierden. Zodanig was de *Iopean* by de aloude Heidenen, die zy in de gebeden aan Apollo toegewyt, ſtelden, en die zy niet verſtonden, daar van oordeelende zeer verſcheidentlyk, waar van zy deeze (c) twee woorden hebben verklaart.

By de aloude Afgodendienaars gingen de gebeden ſomtyds den offerhande voor; ſomtyds volgden die, en men verdeelde ze ook wel in tweën. Blykbaar is 't dat de eerſtelingen der menſchen, Godt geene bloedige offerhanden deeden, en geene Tempels hebbende: datze hem op 't vlakken veldt, of ieder by zich onder zyn huisgezin, zonder geruchtmaaking, zonder verborgeniſſen, en zonder eenige menſchelyke uitvindingen aanbaden, 't welk vervolgens de Ongodsdienſtigheit van eenige, en de ſchynheiligheit van anderen heeft voortgebragt. Dit gebruik was zeer eenvoudig; men ging hem eerlang in de boſſchen dienen, en men bouwde hem daar kapellen. Het ſtilzwygen werkte een invloedt op de Godsdienſtigheit. Men wyde hem de hoogſte boomen der boſſchen; en men ging tot de heuvelen over. Eindelyk werd den geeſtelyken dienſt op de bergen geoeffent, en naar maate dat men van plaats veranderde, droeg men zorg de Goden ter plaatſe te laaten die men verliet. Godt verweet den Jooden deeze Afgodery. Nochtans is 't in de H. Schrift aan te merken, dat de Patriarchen voor de Wet-geving insgelyks omtrent den waaren Godt gehandelt hadden. Na dit alles ſtak 'er geen ander quaadt in de behandeling deezer Godsdienſtigheit, dan de overdragt die men 'er van aan de valſche Godheden deed. De Godsvrucht vereiſchte de ſtilte en afgetrokkenheit, waar toe de boſſchen en velden dienden. De bergen en andere verheven plaatzen, gaven een denkbeeldt

van

(a) *Gen.* 4. (b) *Gen.* 4. vs. 26.

(c) Eenige hebben die door *ἰὴ παιὰν*, *genees Pæan* verklaart; *Pæan*, zegt men, was een van Apollôs bynamen. De andere wierden met deeze twee woorden van verſcheiden uitdrukzelen gegeeven, en mogelyk datze die geenen, die de zelve van twee hebreeuſche woorden hebben afgeleidt, die *Eenige Godt Jehovah* enz. beteekenen, veel beeter getroffen hebben, dan de aloude Grieken, en hedendaagſche Vertaalders.

van de verhevenheit Godts boven ons geſtelt; en hierom was 't, mogelyk, dat men volgens *Arrianus* (a) Jupiter op de bergen van Bithinië aanbad; doch zonder hem een Tempel toe te wyen, (vermits de onmeetbaarheit Godts) alzo min dan de Sicyoniers aan eenige hunner Goden deeden. De Geten en aloude Indianen wyden hun alzo min toe; en wat de aloude Perſen aangaat, genoeg is 't bekent, dat zy in hunnen inval in Griekenlandt alle de Tempels die zy'er vonden, verdelgden; begrypende, dat Godt oneindig zynde, niet kon bepaalt worden, nog in een Tempel opgeſloten. Deeze Perſen vertoonden geen Opperwezen door ſtandbeelden; zy bouwden hem geen Autaar: maar zy offerden hem op verheven plaatzen. Zeker is 't dat de Afgodendienſt dezer volkeren veel zuiverder was, dan die van andere Heidenen, en voor al meer van de beuzelingen der bygelovigheden en verdichtzelen der Grieken ontheven. De geleerde *Hide* gaat veel verder; hy meent in zyne *Hiſtorie van de aloude Perſen*, datze zeer lang de waare Godtsdienſt hebben behouden. De Romeinen zelfs, die hunne Goden vervolgens zoo krachtig vermeerderden, datze 'er voor alle behoeftigheden des levens hadden: voor ziekten en gezondheit; voor de keuken en den haart; voor de tafel en 't bedt, enz. zonder te reppen van zoo veel kleine Goden, die zy zich inbeelden het beſtier in hunne huwelyken te hebben; (b) De Romeinen, zeggen we, *hebben 170 jaaren in den dienſt van aanbidding der Goden doorgebragt, zonder eenig afbeeldzel daar van te maaken*; *en indien dit nu noch in achtgenomen wierd*, zegt Varro, *zoude de Godsdienſtigheit die men hun bewyſt, zuiverder en heiliger zyn.* Van eenige blykbaarheit is 't dat *Numa*, inſteller van hunnen Godsdienſt, veel rechtmatiger denkbeelden van denzelven had, dan de andere Afgodendienaars; en mogelyk heeft hy die uit den oorſprong opgedolven, die noch niet t'eenemaal vernietigt was. De zelve Romeinen van de eerſte tyden niet ontaardt, te weeten, van de gewoonte de Goden in de boſſchen aan te bidden, en hunne Godsdienſtigheit in wouden te oeffenen; daar was 't dat zy de Tempel van *Diana Aricina* en *Iuno Lacinia* plaatſten; daar was 't dat men deeze van de Godinne *Pomona* zag, in de gedaante en zodanig als *Chartari* ons die in een afbeeldſel vertoont, 't welk na deeze verhandeling verbeelt word. † Insgelyks is 't dat heden de Indiaanen hunne Afgoden in velden en boſſchen verſpreiden. De volkeren van Guinea, en die van 't Eilandt *Socotora* quyten zich mede van hunnen Godsdienſtigen pligt in Boſſchaadjes. Zy verkiezen groote holle boomen voor Tempels. De Goden der Negers hebben volgens 't bericht van Reizigers geene andere gewyde plaatzen. De Lappen plaatſten hunnen *Storjunkare* tuſſchen 't geboomte op de bergen, of in ongenaakbaare toegangen. Eindelyk hebben we mede, volgens de Schriftuur, eenigermaaten deeze Veld-Godsdienſtigheit geheiligt, onderſtelde dat Godt de Heiligen heeft ingeſtelt, voor de beſcherming van 't Heelal, *en dat zy eens daags moeten oordeelen*; wy hebben hunne namen in de Boſſchen, op Bergen en Rotſen ge-eert.

Hoe de aloude Perſen zich in 't ſtuk van den Godsdienſt gequeeten hebben.

Veelheit der Goden krachtig onder de Romeinen toegenomen en waar in die beſtond.

In Boſſchen en afgezonderde plaatzen den Goden geeert, en welk een gebruik andere volkeren hier van maakten.

De Godsdienſtigheit dus in woeſte en ontoegankelyke plaatſen geweeken zynde, moet noodwendig volgen, dat de menſchen, Godsdienſtiger dan anderen, de zorg van hun leven ter zyden ſtellen, met hunner handen arbeidt nalaatig zyn, lui worden en zelfs verwildert wegens de genegentheit der Goden. Maar dit voldoet niet: men geeft een verborgen onzwier aan deeze eenzaame dienſtoeffening, en men voegt 'er boetvaardigheden by. Dus is 't dat de *Braminen* zich gemeenlyk onder de boomen onthouden, gelovende gelyk de aloude Afgodendienaars, dat hunne geeſtelyke Godsdienſt niet byzonder genoeg, noch duiſter genoeg zoude zyn; zy draagen zorg, dat de ingang hunner Pagoden zeer laag is, en dat naaulyks het daglicht hunnen Afgodendienſt beſchynen kan. Zy leeven genoegzaam, (of ten minſte een gedeelte van hun) in Boſſchen en Woeſtenyen, om 'er hunne Godsdienſtigheit in een elendigen ſtaat te oeffenen, in navolging der aloude *Brachmannen* en indiaanſche Philoſofen, die in hunne eenzaamheit de noodigſte dingen weigerden; die van Zonnen opgang tot haaren ondergang, *zich bezich houden*, zegt Auguſtinus, *in 't geſtadig beſchouwen en zonder ooit de oogen te beweegen*; *met zich in 't midden van 't brandend zant dan op 't eene en dan op 't andere been ſtaande te houden.* De Turken hebben meede hun deel, in deeze ſoort van Godsdienſtigheit; getuigen zyn de eenzaame leevenswyze van veele hun-

Het gedrag der Braminen en andere Indiaanſche volkeren hier in aangemerkt;

Insgelyks dat der Mahometaanſche *Derwies* waar toe mede de

(a) Ook eerde men *Jupiter Caſius* op een berg van dien naam onder de Syriers en Egyptenaaren. Insgelyks werd den zelven Jupiter op eenen berg van *Moab* aangebeden, *Pebor* genoemt; want hier om is 't dat men hem *Baal-pebor* geheeten heeft.

(b) By Auguſtinus van de Stadt Godts 4 b. 31 Hoofdtſt. kan men een genoeg uitwydend verhaal van deze kleine Godheden der Romeinen vinden, die zich met alle de bezigheden van 's menſchen leven bemoeiden, en zelfs met de tuigwerkkelykſte bezigheden. † Zie het afbeeldzel, No. 1.

Christenen onder voorwendzel van Godvruchtigheit zyn overgegaan.

hunner *Derwies* tuſſchen de ſteenrotſen en in de Boſſchen, zodanig als ons de beruchtſte Reizigers verhaalen. De Chriſtenen zelfs voegen zich naar deeze eenzaame en moejelyke Godsdienſtigheit. Wy hebben eertyds gehad, en heden noch, Godtvruchtige Kluizenaars, die geen minder ſtrengheit oeffenden dan de *Braminen* van Indië, en die gewillig uitſtaan, alles 't geen het lichaam op de vreemſte, pynelykſte en wreedſte wyze lyden kan. Eindelyk is 't zeker, dat de menſchen van alle tyden af, groote geneigtheit hebben gehad hunne Godsdienſtigheit in eenzaamheit te oeffenen; gelovende ongetwyfelt aldaar de middelen te ontdekken, van de Godtheit waardiglyker, met minder afwending en meer verborgenheit te dienen: en ſtellende mogelyk eene eere van in 't gezeldſchap der woeſte dieren de wanorders af te leggen dan zy die zouden in 't byzyn der menſchen konnen vermyden.

Zeldzaam gedrag eeniger Aloude Afgodendienaars en waar in dit beſtondt.

Wanneer de Aloude Afgodendienaars in eenige plaats aanquamen, moeſten ze een ſoort van uitſtortend gebedt voor de Landt-Goden doen Indien zy reizen wilden, beweezenze hunne huldiging den Goden die zy onderſtelden in de plaatſen alwaar hunne reistogt lag, te zullen vinden *Faunen*, *Driaden*, *Napeen*, *Grens-Goden*, geenen wierden vergeeten: en zelfs was de achting der Romeinen voor de Goden hunner vyanden zoo groot, dat ze, eer zy een ſtadt belegerden, (a) Prieſters afzonden om hen het van daar vertrekken af te ſmeeken, duchtende de Plaats niet te zullen veroveren, indien de Goden ſterker waren, of zy waren genoodzaakt deezen Goden gevangen te neemen, zoo zy overwonnen wierden. In buitengewoone benoodigtheden van den ſtaat, offerde men zich voor 't Vaderlandt op, zulks men de toorn der Goden bevredigde door de gewillige doodt van iemandt voor al den volke. Veele volkeren hebben menſchen offeringen gedaan, en dusdanig dienden de Amommiten den *Moloch*, de Karthaginenzen *Saturnus*, en de Tauriſche Scyten *Diana*. Deeze handeling van Godsdienſt is noch heden by verſcheiden Amerikaanſche volkeren in gebruik. De Mexikanen hebben die tot der Spanjaarden komſt in de Nieuwe Waereldt geoeffent. Maar min wreeder volkeren vergenoegden zich eereertydts met eenige inkerving en geeſſeling om de vergramde Goden te bevredigen; en men ziet onder ons noch overblyſſelen van deeſe bloedige Godsdienſtigheit. De boetdoende Chriſtenen geeſſelen, kerven en reiten zich het vleeſch op in hunne omgangen, om over zich de Goddelyke barmhartigheit te verwerven; en men doet ſomtydts deeze Godvruchtige omgangen in een tydt van rampſpoedt, om den byſtant Godts en der Heiligen af te ſmeeken, beſtemt om beſchermers van onze Staten te zyn.

Tempelen te bouwen in gebruik gebragt.

De menſchen allenks beſchaafder geworden, ſtichtte men ſteden: de Godsdienſtigheit werd yveriger en uit de velden in de ſteden overgebragt. Wy hebben gezegt dat de Perſen geloofden dat het Opper-Wezen in geen enge paalen van eenen Tempel konde ingeſloten worden: Nochtans was 't nu volſtrekt noodig, die, om 't gemakshalven van den tempeldienſt, hem ter eere en voor den Godtsdienſt te bouwen Het ſcheen zelfs dat de ontſteeken yver en de Godvruchtigheit, zich in deeze Geeſtelyke plaats veſtigde. Godt was voorzitter in deeze vergaderingen aldaar gehouden. De minſt verlichte Heidenen hebben 't geloofd; en dit is 't geen Godt te kennen geeft: *ik zal zyn*, zegt hy, *in 't midden van drie of vier perſoonen in mynen naam vergaadert*. De Grieken en Romeinen baden hunne Goden in Tempels aan. De ganſche Oudheit getuigt het: maar onder 't voorwendzel van Godtsdienſt ſloop 'er de ongemaniertheit eerlang in, en werd eindelyk byna een *geloofs handeling* in den dienſt veeler Godheden. *Bacchus*, *Saturnus*, *Adonis*, *Pan*, *Flora*, *Priapus* en *Venus*, werden 'er op eene ongeregelde wyze en zedeloos gedient. De vrouwen lieten zich te Babilon ter eere van deeze laatſte Godheit voor hoeren gebruiken, die men onder den naam van *Mylitta* eerde; (a) en de nachtgeheimeniſſen van *Ceres* werden van eerloosheit verzelt. Het Chriſtendom gedoogt wel niet zodanige verfoeielykheden: maar daar zyn 'er die in de Kerken, noch eenige geneugten, minneryen en diergelyke bedryven oeffenen; men houd 'er niet al te eerbaare byeenkomſten; en de Godsdienſtigheden der Bedevaarten, hedendaagſche gebeden enz: zyn zeer dikmaals tot andere zaaken geſchikt dan tot den Godtsdienſt.

En hoe zich de Grieken en Romeinen hier in queeten.

Tempel Bedienaars ingeſtelt, en wat daar op is gevolgt.

Hoe 't ook zyn mag, de Godtsdienſtige eerbewyzing in Tempelen opgeſloten zynde, werd 'er noodwendig vereiſcht Bedienaars der Godheit aan te ſtellen. Godt was zelfs de inſteller der geenen die in den waaren Godtsdienſt moeſt gedient worden. De menſchen ſtelden de valſche dienſt in. In 't een en 't ander vermeerderder d'oneindige menſchelyke inzichten. Dit is de oorſprong van zoo veele onnutte bedienden, die door den Autaardienſt leeven. De waare Godtsdienſt werd allenks min geeſtelyk: maar meer in plegtighe-

(a) *Coram obſeſſa urbe Sacerdotes Deos evocabant &c.* Zie Brouerius *de Veterum ac recent. Adorationibus.*

(a) Vid. Caſtell. & alios de *Feſtis Græc. in* Theſmoph. *Muliebre, pudendum colebatur.*

A. l'Hechal où on garde les livres de la Loy.
B. Thebá ou Pupitre où le Hazan et Hacham lisent la Loy.
C. Les 2 Galeries pour les femmes.

LA DEDICACE DE LA SYNAGOGUE DE

N.° 2.

sculp. direx. 1721.

JUIFS PORTUGAIS, A AMSTERDAM.

La dédicace de la Synagogue et l'éntrée des livres de la Loy, se celebra pendant 8. jours, le 10.e du mois de Menahem 5435. qui se raporte au mois d'Aout, 1675. on en fait la commemoration tous les Ans.

tigheden uitgebreidt; de valsche dienst werd vol van geheimenissen en styfzinniger. De Priesters vonden het geheim den menschen hunne oeffening te verhinderen, ten zy men te vooren met hun raadpleegde. Zy deeden alle middelen van gemoedsneigingen van hun afhangen, zy bestierden de geslepenheden, en wisten zich der Vorsten hoven zelfs meester te maaken. Zy doemdenze eindelyk ter genegenheit Godts. Dusdanig heeft altoos het gezag der Geestelyken in alle Godsdiensten geweest. * Immers is ons het vermogen der Wicchelaaren, Waarzeggeren en Priesteren by de Grieken en Romeinen, de Wyzen by de Persen, de *Druiden* by de Gallen, de *Barden* by de Celten en Britten niet onbekent. Tegenwoordig word de Waereldt dus byna noch bestiert. De *Mufti* en de Geleerden van de Mahometaansche Wet zyn dikwils de beweegraderen der beraadslagingen van den *Divan*. De bewoonders van Amerika, Afrika, d'Oost-Indiën enz: doen niets zonder raadvraaging by hunne Priesters en Geestelyken. Onnoodig is 't voorbeelden by te brengen van 't geene onder ons omgaat.

Laat ons kortelyk verhaalen alles 't geen de menschen te werk hebben gesteld, ter eere van de Godheit in hunne Godtsdienstige eerbewyzing. De Romeinen begroetten des morgens de Goden. Men eerde hun door loftuitingen op feestdagen, en andere plegtelyke gelegentheden volgens deezen last, (de Wet van 12 Tafelen zag 'er uitdrukkelyk op) *dat men de Goden, die men altoos voor zodanige erkent had, eeren moest, en de menschen wier verdienste hen in den hemel had doen plaatsen, als* Hercules, Æsculaap, Castor en Pollux enz: *Dat men de Kapellen ter eere van deugdzaame mannen inwyde, waar aan men de Vergoding schuldig was.* Men nam in tyden van behoefte toevlucht tot hun: men vierde dagen van boete, gelyk noch heden geschiedt. Men stelde (a) blootvoets omgangen aan enz: De aloude Germannen of Duitsen offerden alle donderdagen voor hunnen Godt *Thor*, zulks hy de donder van hun afweerde, insgelyks hagel en blixem. (b) De geloften werden in gebruik gebragt, om de Goden eenigermaaten aan hun te verbinden, en in hunne belange te stellen door gunstige voorslagen die men hun voordroeg. (c) De voorwaardens die men met hun in deeze gelegenheit aanging, werden in hunne Tempels gebragt, en voor de voeten hunner Standbeelden gelegt. Wanneer men de gunst die men van de Goden verzocht, verkreegen had, was het tydt zyne gelofte te voldoen, en men scheurde de voorwaarde, 't welk voor een quytschelding verstrekte.

Wat de gebeden aangaat, Jesus Christus verbied zyne Discipelen die door herhaalingen uit te breiden. Zeker is 't dat de herhaaling van een zelfde zaak in 't gebedt geen werkdaadt van den yver, noch van de achting is. Waarschynlyk waren deeze der Afgodendienaren lang genoeg: maar vermoedelyk zyn de Christenen tot deezen misslag vervallen. Zich zynen pligt te achten, vyftigmaal de zelfde gebeden in een bepaalden tydt op te zeggen, schynt ons, geen meer uitwerking by Godt te zullen doen, dan of men door eigen hoofdigheit een gevolg van vyftig afschriften van 't zelfde versoekschrift voor had aan zynen Vorst over te geeven. (d) De Turken hebben onder hun zekere Godsdienstigheden die de herhaaling van den naame Godts met een zekere snelheit verpligt zyn, en die veeleer een dwaasheit dan Godsdienstigheit behelst. De Alouden hadden veel met het getal van drie in hunne gebeden op; (e) (Wy zullen 'er hier eenige voorbeelden van geeven.) Zy geloofden dat hunne Goden behaagen schepten in 't ontfangen van veele tytels en verscheiden bynaamen, om daar door de uitgestrektheit van hun vermogen te kennen te geeven; en beducht zynde hun eenigen (f) onaangenaamen naam te geeven, waren ze bezorgt deeze toeëigeningen van een verzachtende uitdrukking te doen verzellen: maar dit behelsde noch de gansche plegtigheit van 't gebedt niet. Wanneer zy het met een verheven stem deeden, stelden het een (g) Bedienaar der Goden den volke op, die niet deeden dan het met de zelfde woorden te herhaalen. Dit word noch heden

Lange gebeden ingesteld, en eenige byzonderheden daar in aangemerkt.

 in

* De Priesters by de Allemannen vonnisden over 't leven der strafwaardige misdaden. Veele volkeren hadden eertyds hunne Priesters voor Koningen erkent. In de Oost- en West- Indiën, China, Japan enz: hebben de Priesters en Geestelyken een onbepaalde magt. De menschen zyn 'er zodanig opgesteld, dat men noodwendig de Priesters eeren moet, indien men begeert dat de Godtsdienst zyne waardigheit behoude. Het geschil zoude zyn om de Juiste paalen aan deeze eerbewyzing te stellen, wilde men niet in de buitenspoorigheit der geenen vervallen, die zich blindelings aan de driften der Priesteren overgeeven.

(a) *Nudipedalia. Vid. Tertull.* Apolog. (b) Vid: *Olaus* Histor.

(c) *Vota concepta* TABELLIS *inscribebant.... ita conscripta* SIGNABANT ... *obsignata* AFFIGEBANT *Deorum Status....* Voti compotes facti TABELLAS SOLVEBANT, *id est lacerabant.* Brouerius, *de Adorationibus.* (d) Vid: Thevenot.

(e) Par ex: zegt *Horatius* tot *Diana*: *quæ laborantes utero puellas ter vocata audis. Tibulle. Ter cane, ter dictis despue carminibus. Ovidius. Ter tollit in Æthera palmas.* (f) *qu quo nomine, quoquo ritu, quaqua facie te fas est invocare*; als mede *Sive Dea, Sive Deus es*: durvende niet zeggen van welke Sexe de Godt was die zy aanbaden:

(g) *Præco*, Ἱεροκήρυξ.

in de Roomsche en Engelsche Kerke, als ook by de Turken onderhouden. Wy zullen hier geen gewag maaken van de binnensmonds gebeden in de openbaare vergaderingen, noch (a) plaatsen gemeenlyk aan dit Godvruchtig gebruik by de Alouden en hedendaagschen gewyt. Ieder Godtsdienst heeft de zyne: en zelf zoude het onmogelyk zyn alles aan te merken, ten minsten wanneer men de onorde en heerschloosheit in den Godtsdienst wilde invoeren.

Wy hebben gezegt dat de Romeinen 's morgens hunne Goden begroetten. Byna hebben alle volkeren der Waereldt, zelfs de allerwoeste van aart, deeze gewoonte. Met het opkomen van den dageraat, zongen de Wyzen der Persen lofzangen ter eere hunner Goden, en begroetten de opgaande zon, dit vuur, 't geen zy als een eeuwige Oorsprong beschouwden. De Aloude Tartaren maakten mede een aanvang van den dag door aanbidding van de zon, en zy offerden haar 's morgens de eerstelingen van hunne spys en drank: maar de Afgodendienaars die Godvruchtig waren, bepaalden hunne Godsdienstigheit des morgens niet; Alle de uuren van den dag waren bequaam een zodanige pligt te oeffenen: Insgelyks de Avondt-uuren, gelyk die van 's morgens waren den Goden toegewyt; zonder van zoo veele offerhanden, plegtigheden, en nachtelyke gebeden by de Heidenen in gebruik, te melden. De Mahometanen bidden vyfmaal des daags, en om een gelovig *Musulman* te zyn, moet hy dit gebruik naaukeurig waarneemen. Zy verbeelden in deeze Godtvruchtigheit een zodanig zedig en ingetogen gelaat, dat 'er geene nederiger onderwerping te verbeelden is. De (b) Jooden en (c) Christenen oeffenen mede hunne uuren voor het openbaar gebruik des gebedts, en om de Godheit eerbewyzingen te doen. Wy zullen nu aanmerken 't geen de menschen noodig geoordeelt hebben, om Godt zuiverlyk te dienen, dat dit worde ingestelt, en wat zy gelooft hebben, dat het Opper-Wezen van hun ter dezer gelegentheit konde afeisschen.

Bekent is 't dat het Joodsche volk geheiligt heeft, en noch heden den Zaturdag heiligt om in hunne Godtsdienstigheden met eene naaukeurigheit bezig te zyn, die byna tot een kinderachtigheit overgaat. Behalven dat hebben de Jooden plegtelyke dagen ingestelt om de gedachtenis te onderhouden, wegens de weldaaden die Godt hun heeft gedaan. De Christenen hebben in de plaats van Zaturdag, den Zondag ingestelt, en onderhouden het Paasch en Pinxterfeest der Jooden ter gedachtenisse van Jesus Christus, als Instelier van hun Christendom. Vervolgens hebbenze dagen ter eere van zyne Apostelen ingewyt. Eindelyk heeft men ter liefde van de Heiligen de Feesten zodanig vermeenigvuldigt, zulks ieder dag van 't jaar zynen Voorzitter heeft. (d) Indien men dan deeze Hemelsche *Hierarchie* volgens haare verdiensten dienen wilde, zoude men verplicht zyn, zyn leven in een volmaakte afscheiding van alle waereldsche bezigheden te moeten doorbrengen: maar de Roomsche Kerk heeft 'er wyschelyk in voorzien, en het meerendeel der Protestantsche Christenen, hebben in hunne *Reformatie* niet dan vier plegtelyke Feesten, te weeten, *'t Kersfeest*, *Paasche*, *Hemelvaartsdag en Pinxter* behouden.

Plechtelyke dagen van Godsdienstigheit ingestelt.

De Heidenen hebben mede hunnen Goden

(a) Deeze gemeene plaatsen en geloofs onderwyzingen zyn den volke voor al noodig, die geene bequaamheit genoeg hebben hunnen Godtsdienst zonder zodanige hulpmiddelen te begrypen. Indien in 't Christendom de eerbiedenis voor deeze voorschriften tot bygelovigheit zyn voortgesproten, is zekerlyk de schuldt aan den Insteller niet te wyten. Klein gebesde mannen zyn 'er die hier toe gelegenheit gegeeven hebben. Mogelyk heeft 'er zich eenig belang mede vermengt; want te meer den mensch onkundig is, te meer de Leeraar van 't geweeten als Leider geeert word. De onweetenheit is een moeder die mildelyk een goedt getal luye kinderen voedt. Wat de Godtsdienst des huisgezins aangaat; (het eerwaardig Orakel van Delphos den Athenienzen aanbevolen om *de gewoontens hunner Voorvaderen te volgen*: zie *Cicero de Legibus*) men kent lieden, die, van alle de drukken der *Psalmen Davids door Clement Marot en Theodorus Beza in rym gestelt*. deeze verkiezen, waar in men als geheiligt heeft, de woorden zeer volmaaktelyk in 't oud Gallisch uitgedrukt; zulks men die in de taale hunner over oudt Grootvaderen zingen kan, en eene heilige duisterheit in de Godtsvrucht hunnes huisgezins vereeuwigen.

(b) De schryver *A. Ross* vertelt in zyne *Waerelds Godtsdiensten* van veele gebruiken die de Jooden in 't gebedt waarneemen; by voorbeeldt, hy zegt, dat zy opgeschort zynde, bidden, het gezicht naar den Tempel gewend, en de handen op 't hart gelegt; dat zy biddende niet mogen rispen, noch winden lozen, noch zich laaten afleiden, wanneerze schoon geduurende hun gebedt in gevaar stonden van door een fenynig dier gebeten te worden enz. De Jooden gaan driemaal 's daags om te bidden. Zie *P : Simon* in zyne *eerste Verhandeling over de plegtigheden der Jooden*.

(c) De Roomsgezinden hebben *Canoniale uuren* om te bidden. In eenige Protestante Staten, gaat men eens daags tot het gebedt; in andere staat het ter keure van den Godtvruchtigen. Kortom, ongelukkig is hy die Godt op een onbehoorlyke wyze bidt. Een goed Christen heeft het voor zyn eerste onderwerp. De *Casuisten* hebben alle de gelegenheden onderzocht, wanneer het gebedt moet gedaan worden. Zy doen 'er deezen vragen op: by voorbeeldt, of het geoorloft is Godt te looven, Psalmen te zingen enz: wanneer men met de voortteeling bezig is? of wanneer de natuur vereischt zyn gevoeg te doen?

(d) Men vermoed wel, dat Godt noch zyne Heiligen, over de Godtvruchtigheit deezer dagen geen genoegen konnen vatten, die niet dan in pracht, vermaak en ydelheit worden doorgebragt, wat de geestelykheit in deeze dagen betreft, by eenige Christenen worden noodeloose Kerkplichten met de Godtvruchtigheit gepaart. De Godtsvrucht word 'er niet opgewekt, dan in gemeene plaatsen, en met groote gebaarmaaking.

den plegtelyke dagen toegewyt, waar op hun niet geoorloft was te arbeiden. (a) De Grieken bevestigden door een wet de heiliging deezer dagen. Men geloofde dat de arbeidt het Feest verontheiligde, en om dit toeval voor te komen, liet men by de Romeinen door een Heraut uitroepen, dat een ieder zynen arbeidt te staaken had; want, indien de Offerpriester (b) geduurende de offerhande gewaar wierde, dat iemandt arbeide, zou de plegtigheit ontheiligt zyn geweest. Men staakte als dan ter eere der Goden alle geschillen en twistzaaken; maar na het Feest was 't weder geoorloft en de gedingen hadden weder hunnen gang. Den ongewyden was 't verboden de handt aan deeze geheiligde plegtigheden te slaan. (c) Den Omstanders was een geestelyk stilzwygen opgelegt; beducht zynde, dat hun, spreekende, eenig woordt ontvallen mogt van een moeielyken uitslag. En dat men dan niet geloofde, dat de Godsdienstigheit wezentlyk was. 't Was eene stilte van plegtgebaarde, die mogelyk allenks by eenige weder in Godtvruchtigheit overging; want men bevroede wel dat het volk geduurende de plegtigheit deezer geheimenisse, een waare Godvruchtige aandagt had, en dat de gewoonte eindelyk in vervolg van tydt de harten aan den Godtsdienst verbondt. Hoe het ook zyn mag, (d) de stilte in de Tempels en by de Autaren, terwyl men den Godlyken Dienst verrichte, is altoos aangemerkt als het grootste merkteken van achting die men aan Godt schuldig is. Evenëens is 't met de zuiverheit van 't gewisse gelegen. Een mensch van misdaaden bezoetelt kan aan geene Godheit aangenaam zyn. 't Was dan noodzaakelyk, dat men hem van zynen eerdienst (e) met uitdrukkelyke woorden weerde: en indien dit in 't Heidendom geoeffent wierd, heeft men krachtiger reden dit gebruik in 't Christendom te bevestigen. De bediening van 't Sakrament van 't H. Avondmaal word den Christenen, die een schandelyk leven lyden, geweert, men vermaant hen tot boete, verkondigt hen de oordeelen Godts: en indien ze in weerwil deezer aankondiging zich niet bekeeren, worden ze van de Kerk in den ban gedaan.

En hoe danig men zich in 't oeffenen van dezelven gedroeg.

Door de aanroeping van † *Janus* was 't, dat de Romeinen hunne openbaare Godsdienstigheit begonnen. Men geeft 'er bewyzen van in de (f) aanmerkingen. Veele andere plegtgebruiken waren 'er die men kan naslaan by de Schryvers daar van handelende. De Romeinen geloofden *Janus* hunnen inleider by de Goden te zyn, en dat hy als de overbrenger hunner gebeden en hunnen voorspraak was. Men meende ook, dat hy de eerste insteller van den eerdienst der Goden, van hunne Tempels en Au-

Hoe de Romeinen *Janus* en *Vesta* in hunne eerdienst der Goden hebben aangemerkt.

(a) *Lex apud Athenienses jubebat, ut Sacra Diis rite fierent, non avocato ad alias curas animo. Vide* Brouërius *de adorationibus & legem apud* S. Petitum *de Legibus Atticis.*

(b) *A Flaminibus præmittebantur qui denuntiarent opificibus, manus abstinerent ab opere, ne, si vidisset Sacerdos facientem opus, Sacra pollKuerentur.* Festus.

(c) De handeling der Grieken was: *favens esto omnis populus*: die der Romeinen, *favete linquis Ut rite peragi possit Sacrum, nulla mala voce obstrepente, imperatur silentium*, zegt Seneca.

(d) De *Imans* maanen de Mahometanen zorgvuldig het zwygen aan, en om aandachtig in den gebeden te zyn.

(e) PROCUL ESTE PROPHANI, *Omnis præfatio sacrorum eos quibus non sunt puræ manus Sacris arcet.* Tit. Livius.

† [Over de oorsprong van *Janus* is men in de woordkennis onder de geleerden niet eens; eenige leiden het woordt van 't Latynsch werkwoordt *Ire* (gaan) of van een der onbepaalde tyden *Eundo* af, als of men *Eanus* zeide, naardien deeze God een uitvoerder van den aanvang aller bedryven en onderneemingen was. Men eigende hem de inleiding der gebeden toe, aan andere Goden gedaan; en nademaal de deuren der gebouwen den ingang naar de binnen vertrekken opende, zoo wierden ze *Januæ* van *Janus* genoemt, vermits men hem die toewyde. Vossius zegt onder andere, dat het woordt *Janus* van 't Hebreeusch *Jain* schynt af te komen.

De oorsprong van deezen *Janus* is niet min in geschil; eenige willen dat *Janus* te gelyk de Waereldt en de Zon beteekent: andere vergelyken hem by *Ogyges* die Thebe meer dan vyftien hondert jaaren voor de stichting van Rome bouwde. Daar zyn 'er, gelyk Ovidius, die *Janus* met Noach vermengen. Zy geeven hem de eer de aanvang der Waereldt te zyn, en de eenigste die de aloude en nieuwe Waereldt voor den zondtvloedt heeft beschouwt. Insgelyks word 'er gezegt, dat Noach onder zyne zoonen na den zondvloedt de Landen verdeelende, Europe aan zynen zoon Japhet gaf, en dat Japhet, *Janus* werd genoemt, die Italië bevolkte alwaar hy veele noodige dingen voor 's menschen onderhoudt uitvond. Fabius Pictor bericht, dat hy den Toskaners de wyngaardt-queekery, het graan zaayen en 't broodt bakken leerde: insgelyks den Goden Tempelen te bouwen en Autaren op te rechten.

Men wyde hem mede het bemuuren der steden toe; want Romulus zyne Stadt willende bouwen, liet zich van de Toskaners in alle de omstandigheden onderwyzen, die zy van *Janus* over dit onderwerp geleert hadden. Hy stelde de eerste gebruikelykheden der gebeden den Goden ter eere in; en hierom was 't dat men hem de voorbereidzelen der offerhanden toe-eigende, en hem eerst aanriep, als zynde den geenen die de gebeden der Goden voordroeg. Men gaf hem Vesta tot een Vrouwe, die het gewyde vuur uitvond, 't welk onder bewaaring van zekere maagden wierd vertrouwt, die men naar den naam van *Vesta* haare grondlegster, *Vestalen* noemde. *Danet. Dict. antiq. Romanarum.*]

(f) *Te primum pia thura rogant, te vota salutant*, zegt Martial tot *Janus*, en Ovidius, *Jane, tibi primum thura merumque fero.* Een Romeinsch gebedt bewyst het mede, 't is uit *Titus Livius* getrokken. *Jane, Jupiter, Mars Pater, Quirinus, Bellona, Lares, divi novensiles, Dei indigetes, Divi, quorum est potestas nostrorum hostiumque, Deique Manes, vos precor, veneror, veniam peto feroque, uti Pop. R. Quiritium vim victoriamque prosperitis.*

Autaren was. † *Veſta* bewerkte de opſluiting van de Godsdienſtigheit. Zy was het zinnebeeldt van den Godsdienſt, de bewaarſter van 't gewyde vuur, de bezitſter der geheimeniſſen; *rerum cuſtos intimarum*, zegt Cicero. Genoegzaam was 't door deeze Godheit te eindigen. Nochtans begonnen de Grieken in tegendeel, door deeze *Veſta* hunne Godsdienſtigheit, en men kan 'er eenige bewyzen van in (a) de merkteeken zien. Dus is 't dat het vuur 't eerſte onderwerp der gebeden der aloude Perſen was.

Met welk een naauwkeurigheit de onbeſmette zuiverheit onder der volkeren Godsdienſtplichten wierd in acht genomen.

De Onderhandeling van 't Huwelyk weerde men van de Autaren der Joden. Veele plaatſen der aloude Schryveren bewyzen het. Insgelyks was 't by de Jooden in gebruik. Deeze merkten alle lichaamelyke beſmetting als ſtrafwaardig aan, doch vooral de onzuiverheit der vrouwen, of deeze die men met haar overeenquam. De Godtsdienſt der *Brachmannen* noodzaakte hen de kuisheit in acht te neemen, die zy volgens bericht der Reizigers genoegzaam verwaarloosden, zulks men hen als de grootſte Schynheiligen der waereldt afſchildert. Men verzekert dat de Samaritanen geduurende den Sabbat niet by hunne vrouwen ſlaapen. Ook zyn de Mahometanen zeer ſtrenge acht-geevers van alles wat des lichaams zuiverheit betreft. Zy onthouden zich niet alleen in tyde hunner Godsdienſtigheit van vrouwen: maar zelfs hebbenze verſcheiden *afwaſſchingen*, die zy min of meer verrigten naar maate zy zich bezoedelt hebben. Indien we Gregorius de Groote geloof geeven, mag een man die met zyn vrouw te doen heeft gehadt, in de Kerk niet komen, om de achting die men Gode ſchuldig is niet te kort te doen. Nochtans is 't te vermoeden, dat Gregorius niet ongevoeglyk vond, dat men ten dien opzichte de Chriſtenen op betuiging hunner gewiſſe ontſloeg. De Roomſchgezinden doen hunne Prieſters de ongehuwde ſtaat handhaven, en de regel van hun ampt verwyſt hen een (b) geduurige zuiverheit te onderhouden. Maar deeze onthouding, (men gedooge ons dit te zeggen) was 't niet alleen 't geen men eertyds hun voorſchreef. De aloude Egiptiſche Prieſters onthielden zich van den wyn en van (c) vrouwen; de Joodſche Prieſters van allen ſterken drank. De Prieſters van * *Iſis* en § *Cybele* onthielden zich van zekere ſpyze: maar de Geeſtelykheit van 't Heidendom in 't algemeen, nam het vaſten, en de onthouding by eenige Godsdienſtige gelegenheden waar. Men verbond zich noch van

† [Volgens Apollodorus en den Siciliaanſchen Diodoor was *Veſta* de dochter van Saturnus en de Godinne Ops; volgens Ennius, de vrouw van Uranus vader van Saturnus; en naar de meening van Fabius Fictor de vrouw van *Janus*. Sanchoniathon noemt haar de Aarde. Ovidius zegt, dat ze uit Saturnus en Rhea gebooren zynde, altoos maagdt en onvruchtbaar bleef, gelyk het vuur zuiver en onvruchtbaar is. Deeze Dichter voegt 'er by, dat het eeuwigduurend vuur het waare afbeeldzel van *Veſta* was. Eenige leiden de naam van 't Hebreeuſch woordt אש, *Eſch* 't welk vuur beteekent af. De eerdienſt deezer Godinne was lang voor de grondlegging van Rome ingevoert. Koning Numa bouwde haar een Tempel, alwaar men altoos het gewyde vuur als een onderpandt van 't Roomſche Ryk bewaaren moeſt, wier bewaaring de Veſtaalſche Maagden, op geen Autaar: maar in aarde vaten in de lucht hangende, was aanvertrouwt. *Ovid. Val. Map. l.* 1. & 4. *Plutarchus.*]

(a) *Pauſanias. Sacrificant Veſtæ primum, tum Secundo loco Jovi Olympio.* Porphyrius, *à Veſta coeleſtium Deorum Sacra primum auſpicati.*

(b) Een onverdraaglyken laſt! wier gewigt de Reformatie der Proteſtanten niet onbekent is. Hunne Leeraars begeeven zich in 't huwelyk, en de Godtsdienſt is 'er niet ſlimmer om, alhoewel men meent dat het huwelyk en de huiszorg van een huisgezin den Prieſter van de bezorging der Kerke doet afleiden. Maar de Geeſtelyken het huwelyken verboden zynde, hebben zomtyds hunne minnareſſen, waar mede zy niet min belemmert dan met een vrouw zyn.

(c) Zy onthouden zich van vleeſch en wyn; om te beter de driften der begeerlykheit te wederſtaan. De Prieſters van *Ceres* onthielden zich mede van vleeſch te eeten, en 't was een der drie geboden die *Triptolemeus* hun gaf.

* [Niet t'eenemaal verwerpelyk is 't 't welk Voſſius van den oorſprong des woordts *Iſis* zegt, nademaal hy het van 't Hebreeuſch woordt *Ir* of *Hir* afleidt, een Engel of Gezant betekenende. By de Grieken word *Iſis* mede *Ceres* genoemt, over zulks zy het graangewas heeft voortgeplant; waarom men haar met een krans van korenairen afmaalde. De Egiptenaren beelden haar met veele borſten af, om daar door de vruchtbaarheit der aarde aan te wyzen. In haaren Tempel liet men allerlei ontucht toe. Haare Prieſters, die men *Iſiacos* noemde, leiden haar op eenen Ezel gezet, in de Stadt om, inzamelende op deeze wyze eenige beedelpenningen, onder het geklater van Siſters of Rateltuigen, en ſtelden zich zoo onzinnig aan, datze zich op 't nakend lichaam met meſſen en priemen quetſten. Men eerde haar niet alleen in Egypte: maar voerde ook haar ter eere een plegtelyken dienſt te Rome in, *Plutarchus*, *Heorodot*, *Apuleus*, *Piſtiſcus.*]

§ [Onder de namen *Ops*, *Rhea* en *Tellus* word *Cybele* verſtaan, men acht haar de Gemalin van Saturnus te zyn geweeſt, die men vervolgens onder het getal der Godinnen ſtelde. Ook noemde men haar *Maja* 't welk moeder of voedſter beteekent; welk woordt nochtans by de Grieken en Latynen gemeen is: maar waarſchynlyk is den oorſprong Griekſch. De Romeinen eerden haar als Aarde onder den naam van TELLUS en TELLUMO, waar van *Tellus* vrouwelyk en *Tellumo* mannelyk was, over zulks zy zoo wel een God als Goddin verbeelde. Auguſtinus brengt uit Varro by, dat haare benaming een dubbele kracht had; *Tellumo* werdze genoemt door de mannelyke kracht om zaden voort te brengen, en *Tellus* om die te ontfangen en voort te queeken. In Phrygië was 't alwaar zy ongemeen wierd ge-eert. Haare Prieſters noemde men *Dactylen*, *Cureten* en *Coriban en* die zich onder den Godtsdienſt onzinnig aanſtelden, en ſchreuwende onder een groot geſtommel en geraas van Cymbalen, Siſters en andere Speeltuigen naar boſchwaarts liepen. By de Romeinen werdenze *Galli* genoemt, vermits het geſneedenen waren. *Gyraldus Synt. Pitiſcus.*]

van bezorgtheden des levens over de openbaare meewaardigheit ter eere eeniger Goden te ontflaan, en men onderworp zich eene gewillige armoede: gelyk die der Bedienaren van *Cybele*, de Moeder der Goden was. Zy droegen (a) de beelden der Goden Godsdienftelyk door de ftraaten, en van Landfchap tot Landfchap om. Deeze beelden troffen het hart der Godvruchtige Heidenen, en verfchaften mildelyk den Heiligen Pellegrims deezer Godeffe, 't geen hen hunne elende der armoede verdraagelyk maakte.

Men zou van veelerlei onzuiverheden, door de droomen veroorzaakt, konnen handelen. In de *Kikvorfchen* van *Ariftophanes* eifcht men water om zich van een verdrietigen droom te waffchen. Een zeker getal dagen wierden 'er vereifcht om de zuiverheit weder te verkrygen: fomtyds tien (b) en ook wel dertig. De Wet der Jooden heeft zeven dagen van zuivering den man voorgefchreeven die *Seminifluus* was, en ook aan de vrouw die haare maandftonde hadde gehadt; drie en dertig, indien zy van een knechtje in 't kraambedt lag, en zes en zeftig die een dochter baarde. By de aloude Afgodendienaars mogt die geen die een moordt of eenige andere geweldpleging begaan had, geene Autaren genaaken, zonder zich te hebben (c) gewaffchen. De Chriftenen bevelen de Boete in diergelyken gevalle. Eindelyk alle ftrafwaardige misdaaden, van welk een aart die mogten zyn, en hunnen oorfprong in de onreinigheit des lichaams beftond, of in de onzuiverheit der ziele, waren voor de Godheit onbehaaglyk geacht, en verwyderden de geheimeniffen van den Godsdienft. De Lykpligten waren het zelfde onderhevig. Onder de Jooden zyn die geenen befmet die een dood lichaam hebben aangeraakt; en de (d) Grieken hingen het hair van den verftorvenen aan de deur van den huize, zulks men zich, ingaande, voor de befmetting te wachten had.

De zuivering des lichaams, hoe moeielyk die viel, was echter veel lichter dan die van de ziel. De verbeelding van de zelve moeft men bewaaren, en dit is 't geen het gebruik van 't *Wywater* der Heidenen deed inftellen, 't geen de Chriftelyke Godtsdienft vervolgens heeft afgefchaft, om hun Gezegent of Wywater in te voeren. De Priefters en 't volk namen van dit Wywater, wanneer ze in den Tempel om te offeren gingen. Deeze onder de Chriftenen die het gebruik van 't *Gezegent-of Wywater* onderhouden hebben, fchryven het veele hoedanigheden toe, die zeldzaame mirakelen veroorzaaken. Wy zullen 'er een van toe-eigenen 't welk men niet zou konnen betwiften: Dit is, den Chriftenen te doen herdenken dat zy zich niet behooren voor Godt voor te ftellen zonder een zuiver gewiffe te hebben, en dat zonder dit, de befprenging van 't *Wywater*, hoe Godsdienftiglyk het ook ontfangen zy, (e) niet dan den uiterlyken menfch treffen kan. De Heidenfche Godvruchtigheit, zoo fchroomelyk over het gebruik van 't water in den Godsdienft, bepaalde niet uitdrukkelyk of men zich van Fontein- of Zeewater enz: bedienen moeft. (f) Dus had men vryheit zich van 't geene hun beft behaagde te bedienen. Het Zeewater was nochtans in deeze gelegenheit zeer geacht; en eertyds lokte het een groot getal Godvruchtigen aan de Oevers der Zee. Vond men zich van eenig misdryf bezoetelt, men had niet te doen dan zich in Zee te dompelen, en zyn gebedt ter plaatfe van de zuivering te verrichten. Hoe het ook zyn mogt, men moeft zich in bronwater waffchen; en vermits het vereifcht wierd zich dikmaals te waffchen, hadden de Priefters van 't aloude Egipte deeze voorzorge, Tempels en Kapellen aan de boorden van den Nyl te bouwen. De Indianen

Het gebruik van 't Wywater ingevoert; en waar toe dienftig.

(a) Het blykt dat de menfchen vermakelyk genoeg leefden toen men zich onderling van een zeker getal van Godvruchtelingen ontfloeg, die men byna den naam van *'t lichaam der gematigde Godtvruchtigheit* zoude konnen noemen. Deeze Godvruchtigen deeden gelofte van zuiverheit, onthouding, afzondering, en allenks bevonden ze zich in 't midden van hunne eenzaamheit, ryker, beter onderhouden, en verquiftender, dan alle andere menfchen. De Waereldlingen, aan wien de bezigheden en vermaaken den tydt niet toelaaten om Godt te bidden, zyn vergenoegt menfchen te vinden die op zich neemen voor hen te bidden en hun wegens Godt de vergiffeniffe verzeekeren, zonder dat het den eerften iets koft dan geldt en eenige kerk-pligten waar te neemen.

(b) Vid: Feftus. *Denariæ*, zegt hy, *vel tricenariæ Ceremoniæ, quibus Sacra adituris decem continuis diebus, vel triginta, certis quibufdam rebus carendum erat.*

(c) Men fpreekt hier niet dan van geweldenary, waar van de kenniffe der rechteren ongeoorloft is, 't zy wegens de waarde der misdaadt, of byzondere oorzaaken. Het gebruik van 't water ging in deeze gelegenheit niet altoos by de Heidenen in zwang. *Ovidius* heeft dit met reden in zyne *Feeftdagen* gelaakt.

(d) *Vid: Eurip.* In den aanvang van zyn *Alcefte.* Ook hieldenze altoos aan de deur water gereed, om 'er het doode lichaam te waffchen.

(e) Een fchoone Spreuk vind men hier over by *Lactancius* . . . . *Flagitiis omnibus inquinati veniunt ad precandum, & fe piè facrificaffe opinantur, fi cutem laverint, tanquam libidines intra pectus inclufas ulli amnes abluant, aut ulla maria purificent.*

(f) Men kan over deeze ftoffe LOMEJERUS *de Luftrationibus Veterum* nazien. De Indianen hebben mede hun *Wywater.* Zy gieten het 's morgens naaukeurig voor hunne huizen met koepis uit, en meenen zich door dit middel de zegening der Goden te verwerven. Zy gelooven mede dat dit water de kracht heeft t'eenemaal hunne misdaaden uit te wiffchen.

nen gebruiken nu noch de zelfde voorzorge. Het meerendeel hunner *Pagoden* ſtaan aan de Rivieren. Behalven dat hebbenze eene uitdrukkelyke eerbiedeniſſe voor 't water van den *Ganges*; maar vermits zy zich niet altoos omtrent deeze heilige wateren om te waſſchen, bevinden, leeren hun de *Braminen* dat alle andere wateren de zelve kracht van 't Gangeswater hebben, indien men, zich waſſchende, zegt: *O Ganges zuiver my.* De Romeinen droegen mede groot ontzach voor de vloeden en fonteinen; want zy waanden dat deeze wateren door de Goden beſtiert wierden, die 'er hun eeuwig verblyf hielden, en 't was hun gelaſt van 'er zich met veele omzichtigheit in te waſſchen. (a) Geen troebel water moeſt het zyn. In 't waſſchen werd 'er een ſtilte vereiſcht, om de ruſt der Goden niet te ſtooren.

Plechtigheden in 't waſſchen onder de Romeinen aangemerkt.

Deeze zelfde Romeinen (b) wieſſchen de voeten der nieuwgetrouwden; dit was het zinnebeeldt van de zuiverheit die hun in 't huwelyk was aanbevolen. Die geenen die offeren moeſten (c) wieſſchen zich dikmaals het ganſche lichaam, en ſomtydts alleen het hoofdt. Wat het gebruik van handen te waſſchen aangaat, was men in de Godsdienſtoeffening zoo gewoon, zulks het byna onnoodig is, als al te bekent zynde, daar van te ſpreeken. De Voorbeelden van deeze gewoonte genomen, zyn veelvuldig in de heilige bladeren en ongewyde Schryveren te vinden. Deeze van zich door voorwendzel van Godsdienſt de voeten te waſſchen was niet t'eenemaal gemeen; doch men oeffende dit nochtans dikmaals. Mogelyk heeft Jeſus Chriſtus een zinſpeeling op deeze gewoonte gemaakt, wanneer hy zyne twaalf Apoſtelen de voeten waſchte: alhoewel het wyders ſchynt dat het gebruik van den ter maaltydt genooden de voeten te waſſchen, by de Oosterlingen niet dan een gewoone beleefdheit was. De Paus en Roomſche Vorſten oeffenen nu noch door een Chriſtelyke nederigheit de Plegtigheit van voeten te waſſchen.

De afwaſſching was niet altoos noodzaakelyk. Men genoegde zich dikmaals met een beſprenging. Men verrichte deeze beſproeying met een olyf- of lauriertak, of wel met een werktuig * daar toe vervaerdigt: maar de voornaamſte geheimeniſſen, als by voorbeeldt die van † *Ceres*, vereiſchten altoos de afwaſſching. De raadvraging van 't Orakel van *Trophonius* mogt niet geſchieden, dan na zich dikmaals in de wateren van den vloedt *Hercyna* gewaſſchen te hebben, en wanneer de raadvragen gereed ſtond in 't hol te treeden, alwaar het beruchte Orakel gegeeven wierd, wieſſchen hem twee Jongelingen, bedienden der Prieſteren van dit Orakel, noch eens. Eindelyk is de zuivering door 't water eertyds van een byna algemeen gebruik by de Heidenen geweeſt. De Godtsdienſt der Jooden vereiſchte mede geduurige afwaſſchingen: en, alzoo men ongevoeliglyk gewoon was de beſtemde dingen met eene achting van bygeloof verzelt, over deeze gewyde gebruiken gaa te ſlaan; 't geen niet dan een afbeeldzels was, werd by hun het wezen van den Godtsdienſt, gelyk Jeſus Chriſtus dit den Jooden verwyt. Heden word de zelfde afwaſſching met een ongemeene zorg door de Turken en alle de Mahometanen onderhouden; en men kan mede de (d) Doop der Chriſtenen als eene afwaſſching beſchouwen.

Als mede de beſprenging.

Het

(a) Zie hier twee by gebragte plaatſen die bewyzen wat men 'er by vordert.

Hujus Nympha loci, Sacri cuſtodia Fontis
Dormio, dum blandæ ſentio murmur aquæ,
Parce meum, quiſquis tangis cava marmora, ſomnum
Rumpere, ſive bibas, ſive lavere tace.

NYMPHIS LOCI.
BIBE, LAVA.
TACE.

Wy neemen die uit de Verhandeling des Heeren Brouërius *de Adorationibus.*

(b) *Aqua petita de puro fonte per puerum felicissimum, vel puellam quæ nuptiis intereſt, de qua ſolebant nubentibus pedes lavari.* Varro in Briſſonius *de Nuptiis. Aqua Aſpergebatur nova nupta, ſive ut pura caſtaque ad virum veniret, ſive ut ignem, & aquam cum viro communicaret.* Idem.

(c) *Diis ſuperis ſacrificaturi ſeſe lavabant, inferis rem ſacram facturi tantum aſpergebantur.* Brouërius *de Adorationibus.*

* Zie de Afbeeldzels No. 2.

† [In Sicilië omtrent de Stadt Enna had *Ceres* haar verblyf; men meent dat zy een dochter van *Saturnus* en *Ops* was, en door haar eigen Broeder bezwangert wierd, waar na zy *Proſerpina* baarde, die vervolgens van *Pluto* geſchaakt werd. Om haare dochter na te ſpeuren quam ze eindelyk aan een vlek *Eleuſis* genoemt, niet verre van Athene gelegen, alwaar zy nevens *Triptolemus* de graanbouwery uitvond; vermits de menſchen te vooren niet dan Eikelen gegeeten hadden. Ook heeftze, toen de menſchen noch t'eenemaal ongemaniert leefden, Wetten voorgeſchreeven: Waarom de Atheners haar ter eere de *Eleuſinia Sacra* inſtelden. Ook werd ze van de Akkerlieden op veelerlei wyze aangebeden, voornamentlyk eer men het koorn ſneed; want dan offerde men haar een zog. *Pitiſcus. Arnol. ad Val. Catonis Diræ V. II.*]

(d) Eenige Grieken vieren de gedachtenis der inſtelling van den Doop door 't baden in den Jordaan, en deeze plegtigheit vernieuwt men jaarlyks met veel toegeevenheit. Een deftige verbeelding van den Doop, die ons de noodzaakelykheit van den herbooren menſch, Chriſten geworden, voor oogen ſtelt! Om niet te vergeeten

Hoedanig het hoofdt te dekken in den geeſtelyken dienſt eertyds in gebruik was, en nu noch is: 't welk in tegendeel by de Chriſtenen geſchied.

Het hoofdt te dekken was mede een wezentlyk gebruik in den Geeſtelyken dienſt. De Jooden dekken nu noch als eertydts het hoofdt in de Synagoge met een ſluier, geduurende hunne openbaare Godtsvrucht. De Turken, die een Godtsdienſt belyden, voor een gedeelte uit het Jodendom ontſprooten, volgen de Jooden in dit dekken van hunne hoofden na, wanneer ze Godt in hunne *Moſqueen* bidden. De Romeinen, na zich gewaſſchen te hebben, dekten zich wanneer zy hunne Goden naaderden, deels door achting, en deels door bygeloof. De teekenen zyn vrywillig. 't Geſchil is niet zich aan 't onderwerp te verbinden 't geen ze ons vertoonen. Wy zullen ons ontdekken om Godt te bidden, en de geheiligde dingen te naaderen. Wy zullen ons ontdekken in de Kerk komende; maar vreemt is 't dat de Gereformeerde Proteſtanten het hoofdt dekken terwyl de leezing van den Bybel geſchied, en den Bedienaar leeraart, onaangezien zy zich onder 't zingen der Pſalmen en in den gebede ontdekken. De zelfde Gereformeerde Bedienaars prediken op eenige plaatſen met gedekten hoofde. Maar om weder tot de Romeinen te komen, 't gebruik van zich te dekken geſchiede gemeenlyk onder den dienſt der Goden, wanneer zy die aanbaden enz: zy dekten zich wanneer het om medelyden te verwekken betrof, en dit gebruik oeffende men niet alleen ter deezer gelegenheit: maar ook in huwelyks Plegtigheden, om de zedigheit van de gehuwde Bruidt en haare maagdelyke ſchaamte aan te wyzen, die allenks eindigende uitgewiſt wierd, en van 't hart in 't aangezicht overging om haar voor ſieraadt te dienen.

In den rouw bedekte men het aangezicht; ook dekte men den geenen ter doodt veroordeelt. Men geloofde dat het gebruik van zich te dekken eertyds ingeſtelt was, om te beletten van het gezicht in den Geeſtelyken dienſt af te trekken, en mogelyk was 't om den menſchen te leeren dat zy de Godheit te aanſchouwen niet waerdig zyn. Nochtans bedekte men zich niet om aan zekere Goden te offeren, als *Saturnus*, (a) *Hercules*, *Ops* of *Rhea*, enz: en de Grieken offerden altoos aan hunne Goden zonder hun hoofdt te dekken.

Als ook hoe de witte kleederen ten teken van zuiverheit in den plechtelyken dienſt wierden gebruikt.

De ſluiers waar mede men zich bedekte, waren gemeenlyk wit. Eveneens was 't met de kleederen tot de plegtgebruiken van den Godsdienſt geſchikt. De witheit is het zinnebeeldt der zuiverheit van de ziel en van den ſtaat der onnozelheit waarin men voor Godt moet zyn. Zy is 't mede van de vreugde; maar in tegendeel verbeeldt het zwart droefheit. Men offerde den Goden witte ſlachtoffers in dankofferhanden, en men geloofde in 't gemeen dat men niets aangenaamer voor 't Opper-Wezen kon uitvoeren, dan hem in 't wit te dienen: maar wat de helſche Goden betreft, vermits men zich verbeelde dat ze boos waren, dat ze zich in der menſchen ongelukken vermaakten, en dat ze altoos in de duiſterniſſen woonende, niet dan droefgeeſtig en treurig konden zyn, zoo diende men hen volgens hunnen aart; Men kleedde zich in 't zwart om hen te eeren. De aloude Chriſtenen herkleedden de Doopelingen in 't wit, en 't is genoeg bekent dat deeze verwe in den Geeſtelyken Kerkdienſt der Roomſchgezinden geheiligt is: maar de Gereformeerden en de Proteſtanten in 't algemeen, die hunnen Godtsdienſt van byna alle plegtigheden gezuivert hebben, verwerpen (b) deeze witheit. Hunne Lee-

Daar de Proteſtanten tot een zediglyker ge-

ten in den rang van afwaſſching te ſtellen, de zegening der Klokken, voor wezentlyk gehouden zodanig die by de Roomſchgezinden geoeffent word. 't Is een ſoort van dooping, naardien men ze met Wywater beſprengt, een naam van eenigen heilig geeft, *en onder de aanroeping van dien aan Godt opoffert*, *op dat* (*de Heilig*) *die beſcherme en dat ze de Kerke ten hulpmiddel verſtrekken*, *om van Godt te verwerven 't geen ze hem afſmeekt.* Deeze afwaſſching, zegt het gewoonte boek van Alet, is zoo veel te meer den klokken noodig, *als ze de Kerk verbeeldt die de gelovigen noodigt om Godt te looven* enz. *Het klinkend metaal der klokken*, *laatende zich van verre hooren*, *is een afſchaduwing van de beſtaanlykheit des Euangeliums*, *wier gerucht door de ganſche Waereldt verſpreid.* Zy zyn mede een verbeeldzel *aer Herderen en Leeraaren van 't Euangeli.* De afwaſſching en beſprenging der klokken word verzelt van de zegening, overzulks de gezegende of gewyde klokken de kracht hebben *de harten te roeren door de kracht des H: Geeſtes. . . . . en wanneer men ze luidt*, *dat ze de Demons verdryven* enz. Laat 'er ons byvoegen, dat het geluidt der kerkklokken beweegende de werktuigen van 't gehoor, de Godvruchtigheit in 't harte veeler Chriſtenen opwekken.

(a) Bezie de figuuren No. 3. die na deeze Verhandeling volgen; de gedenkpenning die een offerhande van Hercules vertoont; deeze die de Godvruchtgheit verbeeldt is geſluiert; waar uit men beſpeuren kan hoe de vrouwen om te offeren zich bedekten; deeze de Keizer Severus verbeeldende, is van wegen de zelve plegtigheit geſluiert; en deeze die een muts op 't hoofdt der Phrygiaanſche vrouwe vertoont, als in diergelyke gelegenheit gebruikt wierd.

(b) Wy geloven niet dat men 'er de waare reden van toonen kan; mogelyk hebbenze deeze kleur ten tyde van de Reformatie verworpen, om zich te beter van de Roomſchgezinden te onderſcheiden. Dat men in 't wit, zwart of in 't roodt gekleedt zy, doet tot den Godtsdienſt niets, gemerkt men in 't hart de waare Godtvruchtigheit voede: want voor 't overige is de keur der verwe niet dan een uitwerkzel van eigenzinnigheit der menſchen en een ongegrondt oordeel, die de gevoeglykheit en zuiverheit ſtellen, alwaar ze niet te vinden is. Geen veruw is 'er die zoo men wil geene voordeelinge zinſpeeling op den Godtsdienſt heeft. Indien het wit de zinſpeeling van de zuiverheit is, het zwart kan 't van de ootmoedigheit en verſlagenheit voor Godt zyn, en 't groen van de hoope; eenige zyn van oordeel de Liefde in 't blaauw te vinden enz.

bruik het zwaart verkooren hebben.

Leeraars zyn altoos in 't zwart gekleedt. Zy prediken in 't zwart. Men gaat ook gemeenlyk ten Avondtmaal in 't zwart gekleedt, verkiezende deeze verwe om de zedigheit. Wat de Turken aangaat, zy verfoeien het zwart (a) als droevig en van een quaade voorwikking zynde: maar zy merken het wit en groen als een geheiligde verwe aan, zynde deeze kleur bevoorrecht den Afstammeling van Mahomet te draagen. Het groen is bovenal den Christenen en Jooden verboden. maar het geel en 't (b) zwart word hun toegelaaten:

Blootvoets te gaan, hoe het een Godsdienstig gebruik was, en by welke gelegentheden gebruikelyk.

De Heidenen, om te meer hunne Goden te eeren, volgden hen blootvoets wanneer men ze in den omgang droeg. Dit oeffende men geduurig voor *Cybele* de moeder der Goden. De Romeinsche Jonkvrouwen quamen nooit dan blootvoets in den Tempel van *Vesta*, en de gewoonte van blootvoets te gaan word noch in de omgangen onderhouden die men in een tydt van benaautheit doet. De Jooden doen insgelyks wanneer zy zich voor Godt verootmoedigen willen; en noch strengelyker als zy 'er de zak en assche byvoegen. De Cretenzen gedoogden niet dat men geschoeit den Tempel van *Diana* betradt, en 't schynt dat de Godsdienstigen van Griekelandt eertyds niet min schroomelyk over dit onderwerp zyn geweest dan de Godvruchtige Romeinen: want zy volgden de omgang van *Ceres* blootvoets en met verstrooiden haire, gelyk men in een geval van *Callimachus* zien kan. De gestrenge Pythagoras gelast zynen Leerlingen den Goden te offeren en hen blootvoets aan te bidden: maar waarschynelyk dat hy hun dit door dit zinnebeeldt aanbeval, door een ootmoedigheit der ziele en deeze eenvoudigheit des harte zoo noodzaakelyk in den Geestelyken dienst. Insgelyks is 't dat Godt, wiens inzichten oneindig boven de menschelyke plegtigheden zyn, aan (c) Moses en Josua hunne schoenen uit te trekken, beval.

Deeze gewoonte van schoenen uit te trekken, ging by de Heidenen van den aller bygelovigsten Godsdienst onverschillig in zwang. De Romeinen bezwoeren de rupzen en andere ondieren die het geboomte en de velden beschadigden, (d) door vrouwen die blootvoets rondom 't geboomte gingen. De Toveraars ontschoeiden zich in hunne Toverkundige plegtigheden, en dit is 't geen men by Ovidius, Horatius en Virgilius leest: maar laat ons weder tot de gewoonte van 't ontschoenen ter eere van de Godheit keeren. De aloude Christenen oeffenden 't in plegtelyke omgangen. In de Kerkelyke Historiën vind men 'er voorbeelden van. Keizer *Theodosius* de jonge en de Partriarch *Proclus* verwaardigden zich over dit gebruik te verneederen, toen zy de omgangen bywoonden die men wegens de aardbevingen deed. *Heraclius* noch te meer. Hy wilde het Kruis op zyne schouderen laaden en dit Heilig Hout geduurende een wyden omweg torssen, alhoewel hy byna onder den last der Keizerlyke sieraden bezweek: maar eindelyk het verneederend gewigt van 't Kruis meer achtende dan alle de Rykseerwaardigheden, leide hy zyne kleederen af en trok zyne schoenen uit, om met minder moeite zyne reize naar den berg Calvarië af te leggen. Heden doen de Roomschgezinde Boetelingen gemeenlyk noch hunne omgangen blootvoets. De Godvruchtigste der *Broederen van de Barmhartigheit* gaan op geene andere wyze in Portugal en Goa, wanneer zy de groote en plegtelyke omgang van den Heiligen Donderdag doen. De Kapucynen wiens leven een geduurige boetdoening moet zyn, hebben niet dan voetzoolen aan de voeten die hen voor 't distel en doorn steeken bewaaren moeten: maar daar zyn Christenen die hunne ootmoedigheit veel verder betuigen willen, zich verpligtende de agtentwintig trappen van de *Santa Scala* op hunne kniën op te klimmen, om het (e) *Sancta Sanctorum* aan te bidden. Deeze moielyke Godtsdinstigheit, is die voorbeeldelyker dan alle de andere, onder voorwendzel dat ze, om zoo te zeggen, het gebruik der voeten affchaft? Wat deeze gewoonte van bloetvoets te gaan, aangaat, wanneer men zich voor de Godtheit verootmoedigen moet, de zelve is byna in alle de Godtsdiensten onzer tyden ingevoert. Overal waar men tekenen van een Geestelyken dienst gevonden heeft, heeft men 'er mede een soort van plegtelyke boetoeffening gevonden, door de menschen ingestelt, om de orde te voldoen, die zy geloven dat het Opper-Wezen van hun kan afeisschen. De Peruanen neemen deeze gewoonte als het grootste merkteken van neederigheit in acht, 't geen men

(a) De Persianen noemen 't duivels kleur.

(b) De Jooden van Marokko zyn door hunne zwarte mutzen van de Mauritanen onderscheiden. Deeze Mauritanen dragenze rood. Vid: St: Olon, *van den staat van Marokko.*

(c) Zie *Exod*: 3. *Josua.* 5. (d) Plin: *Hist*: *nat.* Lib. 17.

(e) de *Santa Scala* of heilige trappen, zyn 28 in getal, waar op men verzekert dat Jesus Christus klom, toen hy naar Pilatus wierd gebragt. De Roomsgezinden beklimmen de zelven op hunne kniën, winnende op ieder trap drie jaaren aflaat. Boven op deeze heilige trappen gekomen, is een Kapel die men *'t Heilige der Heiligen* noemt, wegens een beeldt, volgens voorgeeven, door de Engelen gemaakt.

men den Goden bewyzen kan. Men trad nooit in den kostelyken en beruchten Tempel van de Zon, voordat men op des Tempels voorplaats de schoenen had uitgetrokken; de Turken laaten voor den ingang van de Mosqueen hunne (a) *Pabouchen* staan, en indienze geen bloote voeten hebben, zyn ze ten minsten van koussen verzien. (b) De Indianen hebben de zelfde achting voor hunne Pagoden: maar laat ons om den Lezer niet verdrietig te vallen, dit te verhaalen staaken (c) en de andere gebruiken beschouwen, door 't menschelyk vernuft om Godt te behaagen, in 't werk gestelt.

Wat men in verschei-den gelegentheden voor had om de rechter voet den voorrang te geeven, wanneer men Tempelwaars tradt.

De alouden gaven acht, dat ze eerst met de rechter voet in den Tempel traden. Dit werd mede in acht genomen, wanneer men by een vermogend Heer ging, en de Romeinen waren op diergelyke vitteryen ernstig oplettende. (d) De groote Augustus, een verstandig Vorst, indien 'er ooit een was; kon niet dulden, dat men hem de schoen van den linker- voor den rechtervoet uittrok, gelovende het geluk of ongeluk van zyn bedryf daar van af te hangen. *Vitruvius* gebood wel uitdrukkelyk, (e) dat de trappen naar den Tempel van een oneven getal moesten zyn, zulks men met den rechter voet eerst optreedende, dezelve ook 't allereerst in den Tempel trad. Wy konnen ons niet inbeelden, dat Godt op deeze beuzelingen acht geeft: Nochtans raad een deftig man aan, die zelf onder de Christenen in aanzien is (f) dat, wanneer men een Kerk bouwt, het hoofdt recht naar 't Oosten wende. Het gewoonte boek van *Alet* geeft te kennen, dat de eerste steen die men *in den grondslag van de Kerke legt, moet hecht zyn, hoekachtig en van anderhalve span ten minste in 't vierkant.* Veele andere vitteryen zyn 'er die wy onge-

En met welk een neer-slachtig gelaat men tot

rept zullen laaten. De alouden namen mede in acht, met neergeslagen oogen in den Tempel te gaan om de Goden aan te roepen. Deeze geachte gewoonte, wanneer ze het uitwerkzel van een innerlyke bekeering tot Godt heeft, oeffende te meer zedigheit in den Goddelyken dienst te betuigen. (g) Nooit is ze meer dan in deeze gelegenheit aanpryssèlyk, zegt *Seneka.* Een goedt *Mussulman* moet mede met een neerslachtig gezicht tot het gebedt komen; maar, alzo een vermomt aangezicht met de deugdt schynt overeen te komen, gebeurt het onder ons gemeenlyk wel, dat het neerslachtig gezicht een teken van schynheiligheit is. Wat zoudenwe van een talryken hoop Christenen mogen denken, die alle naar de Kerk gingen, de Aarde beschouwende en op de zelve wyze weder uit de Kerk quamen. Maar indien het neergeslagen gezicht een teken van ootmoedigheit is, zoo is het aanschouwen van den Hemel een vertrouwen op Godt, en derhalven slaat men de oogen gemeenlyk naar den Hemel, wanneer men Godt met een yverig gemoedt bidt.

het gebedt quam.

Hoe de handoplegging op 't hoofdt een ootmoedige eerbied vertoonde.

Volgens de alouden, was het voorhoofdt, de zetel van eerbaarheit, aan de BeschermGod toegewyt: dus raakte men telkens het voorhoofdt aan, wanneer men Gode zyne schuldpligten bewees. Dit word nu noch by de Oostindianen in acht genomen. Zy voegen de armen in de aanbidding te samen, en brengen de hande voor 't voorhoofdt, volgens *Tavernier.* In verscheiden andere plaatsen van Indiën doenze byna het zelfde. Zy brengen dikmaals door ontzag hunne handen op 't hoofdt, en werpen zich zelfs in den yver hunner Godsdienstigheit ter aarde. Dit gebruik heeft men mede in 't Oosten ter eere der Overheden: maar eertyds hiel-

(a) Dit zyn een soort van Pantoffels van een enkele zool gemaakt, met spaansch overleer overtrokken.

(b) De eerbewyzing der Indische Mahometanen voor het Hoofdt der *Faquirs*, 't welk een soort van geestelyken zyn, gaat zoo verre, datze zich verpligten de schoenen uit te trekken, wanneer zy zich voor hem nederwerpen, om zyne voeten tè kussen. Schynt het niet dat de Roomschgezinde Christenen zich mede ontschoenen moesten, wanneer ze des Pauzen voeten zullen kussen, die de stedehouder van Jesus Christus en het Hoofdt der zichtbaare Kerke is?

(c) Wy zullen mede zeggen, dat de Germannische Priesters mede het gebruik van blootvoets voor hunne afgoden te verschynen, in acht neemen; dat de Celten en Gaulen het insgelyks deeden; dat de Etiopische Christenen zonder schoenen te Kerke gaan. Ook staat noch aan te merken, dat een der plegtigheden die by de Romeinen op doode Feesten in gebruik waren, was mede blootvoets te moeten zyn.

(d) Zie Suetonius: *Si mané sibi calceus perperam ac sinister pro dextero induceretur, ut dirum abhorrebat.*

(e) *Gradus in fronte constituendi sunt, ut semper sint impares; namque cum dextro pede primus gradus ascenditur, idem in summo templo primus erit ponendus.*

(f) *Durant.*

(g) Aan de Christenen is 't mede aanbevolen: maar kan men deeze naam een zeldzaam t'zamenmengsel van hoogmoedt en ootmoedigheit noemen, in den Christenen vergaderingen zoo gemeen? hier doen zich menschen op, die zich voor Godt verootmoedigen en zich minder dan de geringste aardwormen ach..en in den grootsen sleep van ydelheit; een Leeraar spreekt tot den volke met een optooizel van waereldsche welspreekenheit; hy geeft met een schromelyke zorg acht de ooren zyner toehoorderen te vleyen, wanneer hy voor hun tot Godt spreekt, belyd hunne en zyne zonden met eene bevalligheit, en zegt vernuftelyk tot het Opper-Wezen, dat men zich strafwaardig in zyne tegewoordigheit erkent. Vervolgens laaten zoo wel Leeraars als Toehoorders blyken, dat ze zeer vergenoegt zyn, en zoo voldaan, dat zy by de eerste gelegenheit met lof er toegenegenheit deeze handeling gedachtig zyn.

hielden de Godvruchtige vrouwen in deezen Geestelyken Dienst een ander gedrag. Zy baden met ontbonden hairlokken. Waar is 't, dat ze dit gebruik niet oeffenden, dan wanneer het vereischt wierd de hulp van de Godheit op een ongemeene wyze af te smeeken; 't geen men noch heden onder de Christenen ziet. Wy bekennen, dat deeze wyze van zich te verootmoedigen iets hartroerende in zich heeft, en dat men 't zonder beroerenis niet zien kan, hoe de vrouwen met ontvlochtene hairen, smeltende in traanen, en zuchtende zich op de borst kloppen. Gregorius van Tours beschryft beweeglyker wyze de Godvruchtige optogt van een bende Boetelingen, zoo mannen als vrouwen van zynen tydt, die om zich plegtelyk voor Godt te verneederen, volgden, in treurkleederen opgeschort met haire gordels, loszweevende hairen, het onderkleedt van St. Vincent, en gingen dus deel neemen aan de Goddelyke barmhertigheit onder 't voorwendzel van dit wonderdaadig kleedt, waar op zy hun vertrouwen stelden.

Wy zullen deeze geestelyke oeffening breeder voor te stellen, verschuiven, en aan 't hoofdt van onze omgangen de voorttogt der eerwaardige overblyfzelen der Heiligen vertoonen, op dat hunne verdiensten de genade Godts naar zich trekken, en zyne kastydingen afweeren.

Wy hebben gezegt, dat de Oosterlingen in den yver van hunne Godsdienstigheit zich ter aarde werpen. De aloude Romeinen wierpen zich mede voor de Beelden hunner Goden neder, en zelfs van zoo verre als zy hun in den Tempel komende, konden beschouwen. Men verzekert ons dat zekere Monniken van een Klooster naby *Kairo* gelegen, nooit slaapen gaan, zonder datze zich hondert en vyftigmaal ter aarde hebben geworpen, en het stof van de vloer gekust. Daar zyn Turken, die met hun aangezicht op de aarde neervallen, wanneer hunnen * *Iman* met luider stemme den naame Godts uitdrukt. De aloude Egiptenaren wierpen zich mede voor *Anubis* † ter aarde, en men kan 'er na deeze verhandeling, de verbeelding van in een gedenkpenning zien. De verscheiden gestaltenissen der Turken, Godt biddende, (a) zyn iets byzonder, en die ons ongetwyffelt in onze Kerken zullen belachelyk voorkomen. Men kan 'er door deeze afbeeldsels van oordeelen. Niets

Het gedrag van zich in den gebede ter aarde nederte werpen, onder veele volkeren in gebruik.

* [De *Imans* zyn Priesters onder de Mahometanen, die den Alkoran in 't Arabisch leezen konnen. Behalven dat is hun werk als uitroeper, by hun *Moveddins* of *Movezzins* genoemt, te dienen; bestaande om van boven des Mosquees toren den volke toe te roepen, dat de Bedestonde aanstaande is, roepende met luider stemme: *Allah ecber, Allah ecber, eschedo en la illah illa allah, wa eschedo enna Mohammed rasoul Allah heje ala-Jjala, heje ala-Ifelah; Allah ecber, Allah ecber, la illha illa Allah.* Dat is, *Godt is groot, Godt is groot, ik bekenne, dat 'er geene andere Godheit is dan Godt, en ik bekenne dat Mahomet de Profeet Godts is, komt om te bidden, komt ter zaligheit, Godt is groot, Godt is groot, daar is geen andere Godtheit als Godt. Ricout.*]

† Zie het Afbeeldzel, No. 4.

(a) Wanneer de *Iman* de naam van Mahomet noemt, nygen de Turken hun hoofdt voor over tot voor de kniën, om te betuigen, welk een achting zy voor den Insteller van hunnen Godtsdienst hebben.

Niets is 'er aanstootelyker, zoo 't ons toeschynt, dat een Godtvruchtige, die, onder voorwendzel van Godt te behaagen, hem in een opgerecht afbeeldzel aanbidt. De *Banjanen* werpen zich met de handen op hun hoofdt voor hunne Afgoden neder. (a) Wat de neiging van 't lichaam, of alleen van 't hoofdt aangaat, altoos is 'er een gebruik van in den Geestelyken Dienst geweest, en 't is een natuurlyk teken van achting, 't welk men Godt schuldig is. De Roomschgezinden, de Grieken en eenige andere Christenen hebben 't in hunnen Geestelyken Dienst onderhouden. De Gereformeerden genoegen zich met den hoedt af te nemen, wanneer de Leeraar zyne Leerrede eindigt, en als zy bidden, geschied dit staande zonder eenige lichaamsbuiging. (b) Eenige doen knielende hun gebedt. De Roomschgezinden staan op wanneer men *Deus in Adjutorium*, by 't *Magnificat*, enz. zingt. Het volk bidt, op de kniën leggende, staat op in 't *Euangeli* en zit neder in de vermaning of prediking, enz. De Protestanten van de Engelsche Kerke bidden mede knielende. De orde van alle de Christen Kerke is, dat men zedig zy, en de geschiktheit in acht neeme, geduurende men met Godt te dienen bezig is. De Predikatie moet met eerbiedt gehoort worden, en het gebedt met aandacht gedaan. De Godtsdienstigste onder de Jooden winden de sluier om den hals, die zy in hunne Synagoge op 't hoofdt hebben, om in den gebede aandachtiger te zyn. (c) Om te zien met welk eene Godtsdienstigheit zy zich van deezen pligt voor Godt quyten, dit kan men in 't werk van *R. Leon de Modena* leezen, over hunne gewoonten en plegtigheden handelende. Insgelyks moet men de aanmerklyke gebruiken aanmerken in den Geestelyken Dienst van de *Litaniën* * die by de Roomschgezinden en Grieken gezongen worden; nademaalze geordent zyn in de harten der gelovigen, en voornamentlyk van 't volk, een heilige verbryzeling der gemoederen te verwekken. Ten opzicht van 't gebruik zyne gebeden met behulp van een Rozekrans te tellen, ontlast men de memorie der Godtsdienstigen, die opgelegt zyn, Gode een zeker getal gebeden op te draagen, om vergeevinge hunner zonden te erlangen. Dit gebruik is ouder en algemeener dan men mogelyk geloven zou; want het blykt dat de aloude (d) Romeinen een soort van rozekrans of paternoster hadden; En wy wyzen 't in vier gedenkpenningen aan, die dit gebruik bevestigen.

En hoe zich andere in dengebede gedragen.

Wat de gewoonte van knielen in de aanbidding aangaat, zy is mede de aller oudste. Maar wy konnen niet nalaaten den Lezer voor te stellen, hoe *Basilius* in de kniebuiging het afbeeldzel van zonde en genade gevonden heeft. *Wy buigen de Kniën*, zegt hy, *'t geen de val die de zonde ons veroorzaakt, verbeeldt*; *wy beuren ons vervolgens weder op*, *'t welk ons de Goddelyke barmhertigheit aanwyst*, *die ons weder opheft en den Hemel doet aanschouwen.* De rechtmatigheit van deeze afschaduwing zal het goed vernuft versterken tegen de quaade geur der geenen die de afbeeldzels zouden willen vernietigen, om de redenkaveling te verheffen.

Gewoonte van 't kniebuigen, en in welk een opzicht dit geschied.

Laat ons vervolgen van te onderzoeken de gebruiken in den Geestelyken Dienst ingevoert. Men wende eertydts de Goden eerende het gezichte naar 't Oosten. Veele aloude Schryvers konnen hier over tot bewys bygebragt worden; maar genoeg is 't eeni-

Het gebruik van zich naar het Oosten te keeren in den eerdienst waar genomen.

(a) De Japoneezen, Tartaren, Chinezen enz. werpen zich mede voor hunne Afgoden neder: maar deeze gewoonte is in 't Oosten altoos zoo algemeen geweest, dat het onnoodig is zich hier over uit te wyden.

(b) De Godtvruchtigste buigen hun lichaam, of neigen het hoofdt, of dekken 't gezicht met hunne handen. Maar men vind 'er ook die naar hun behaagen bidden, en die zachtelyk met geduld het einde van 't langste gebedt zitten afwachten, nadat ze onder de Predikatie geslapen hebben. De Jooden smaalen, en met reden, dat men Godt biddende gezeten zy. *Nemo nisi stans ritè orat*, zegt *Maimonides*. Men merkt in de berichten der Reizigers aan, dat de Afgodendienaars der Oost- en Westindianen staande hunne Afgoden eeren of aanbidden. Nochtans woonden de alouden zittende zekere geestelyke plegtigheden by, by voorbeeldt, die der offerhanden en uitvaart maaltyden, die men *Parentalia*, enz. noemde. Na verscheiden plegtgebruiken ter eere hunner afgoden, zaten de Afgodendienaars van 't Eilandt *Hispaniola* in 't ronde met de beenen over elkander, en baden met het gezigt naar hun gekeert.

(c) De aloude Jooden drukten door vier verscheidene woorden; vier soorten van onderwerpingen voor Godt uit. Deeze onderwerpingen waren: I. De gebaarde van zich neder te werpen; II die van 't hoofdt te nygen; III. deeze van het hoofdt te buigen ter helfte van 't lichaam en hoogte der kniën. IV. De kniebuiging. enz.

* [In de Griekische Kerke werd het gebedt *Litania* genoemt t'allereerst ingestelt; maar naardien het nu meest op plechtelyke Boet- en Bededagen word gebeden, of in hoogdringende noodt by opentlyke omgangen geoeffent, zoo word *Litania* mede Processie genoemt. Wat het gebedt of veeleer het gezang der Litaniën aangaat, dit was in den eersten aanvang der Christen Kerke zeer eenvoudig en kort: Maar toen 'er allerlei Plechtigheden in de Kerk wierden ingevoert, werdenze mede de Litaniën ingelyft, zulks men niet alleen voor allerlei Mogentheden en Staten tot afweering van alle noodt en aanslagen bad; maar daar ook een wydloopig Register van veelerlei Heiligen in flanste. *Du Fresne II.* 2. 340. *Georg. Greg. Franc. diss. de Litaniis*]

(d) Zie *Du Choul*. De Mahometanen bedienen zich in hunne gebeden van Paternosters, insgelyks de Oosterindianen, en de aloude Mexikanen, volgens eenige berichten.

't eenige hier van aan te (a) toonen. *Vitruvius* gelaste dat de gesteltheit van een Tempel zodanig moest zyn, (b) dat die geen die om te offeren, naar 't Autaar ging, zich naar de zyde van 't Oosten wenden moest. Ook moest, volgens *Vitruvius*, het Autaar naar dit waerelds gewest gekeert staan. Vermoedelyk is 't dat dit gebruik (c) zyn oorsprong uit de eerste Afgodery der menschen ontsprooten is, die de zon aanbaden. Deeze Afgodery regeert noch (d) by de Oostindianen en Amerikanen. De Aloude Christenen namen der Heidenen gebruik van zich naar 't Oosten te keeren, aan, en by Augustinus vind men 'er een volkomen bewys van. Dit gebruik is tot onze dagen door gedrongen, en word noch by de Roomschgezinden geoeffent: maar de aloude Jooden keerden zich in tegendeel naar 't Westen, om de Afgodery der Heidenen daar in niet na te volgen. Wanneer zy zich op reis begaven, of indien zy genoodzaakt waren buiten den omtrek van Jeruzalem te woonen, deedenze hunne gebeden zich naar deeze stadt wendende. Maar de Mahometanen keeren zich naar 't Zuiden vermits het graf van Mahomet te *Mecchais*.

Gebaarmaking met de handen en hoe.

De Natuur heeft den mensch zekere beweegingen gegeeven, waar door hy, byna ongevoelig de quelling van zyn hart en de onrust van zynen geest uitdrukt. Zodanig is het gebruik dat hy van zyne handen maakt, wanneer hy in een dringende noodt eenige genade van Godt smeekt, of dat hy medelyden van een vyandt die hem wederstreeft, wil verwerven. Het zoude dan zeer ongerymt zyn, deeze beweegingen in den rang der plegtigheden te willen stellen. 't Is byna den menschen aangeboren; en nochtans hebben zy 't mede noodig geoordeelt de plegtigheit met deeze zoo eenvoudige beweegingen, en derhalven zoo nadrukkelyk met de Natuur, te vermengen. Overzulks, wanneer de aloude Heidenen de helsche Goden aanbaden, lietenze de handen uitstrekkende, neder zakken. Badenze de Zee-Goden aan, strekten zy die naar Zeewaart uit. De Turken leggen de handen kruisselings op de borst. De Christenen biddende, vouwen de handen te samen, of voegenze by elkander. Eenige onder hun onderscheiden zich in 't bidden door het teken van 't kruis. Deeze die belust zyn op een vracht van aangetrokken plaatsen, zouden 'er veele van by de alouden en hedendaagsche vinden. Wy laaten hun dit vruchtbaar veldt over, en wy zullen alleen aanmerken, dat 'er niets op deeze gebruikelykheden te wederspreeken valt, wanneer ze enkelyk dienen om 'er den geest geduurende het gebedt aan te verbinden: maar daar zyn (zelfs onder de Christenen) zeer veele Godtvruchtigen, die de uitwendige tekenen als wezentlyke van den Geestelyken dienst beschouwen; en veele zyn 'er die hun huisgezin bevelen, de handen t'samen te vouwen of het teken van 't kruis te maaken, zonder hun een woordt van de aandacht en de verhevenheit des gebedts te melden.

Van welk een gebruik de Autaren eertyds waren.

Het Autaar is altoos een der voornaamste werktuigen van den Goddelyken eerdienst geweest. Eertydts deed men 'er zyne gebeden, geloften en (f) eedzweering voor, en men leide toen zyne handen op het Altaar. De aloude Jooden beleden 'er Godt hunne misdaaden: waar van dit de plegtigheit was. Men leide zyne handen tusschen de twee hoornen van 't slachtoffer naby het Autaar, alwaar het geslacht wierd, en men betoonde leetwezen over de misdaaden waar van men zich in deeze gestalte schuldig kende. Een gedeelte der Christen Kerke heeft het Autaar gebruik voor de plegtigheden van den gewyden dienst onderhouden. Men zegt 'er de Mis, men bid 'er Godt, men roept 'er de Heiligen aan, en men plaatst 'er zelfs hunne *Reliquiën*. Wy zullen in 't verhaalen der verscheiden plegtgebruiken aan de Autaaren der Roomschgezinden niet uytwyden: maar wy willen alleen aanmerken, dat zy door een misbruik 't welk het Christendom onteert, in Italië tot een (g) toevlucht der snoodste boos-

en 't misbruik hier van aangewezen.

(a) *Apuleus* in zyne *Metamorph. Ovid.* 4 Boek van de Feestdagen. *Valerius Faccus* in *Argonaut.*

(b) *Ædes Sacræ Deorum immortalium ad regiones, quas spectare debent sic erunt constituendæ, ut .... ædis signum, quod erit in cella collocatum, spectet ad vespertinam coeli Regionem, ut, qui adierint ad aram immolantes, aut sacrificia facientes, spectent ad partem coeli Orientis, & simulacrum quod erit in æde, & ita vota suscipientes contueantur ædem & Orientem coeli.* Vitruv.

(c) De eerdienst der Zonne is eertyds by het meerendeel der volkeren in gebruik geweest. De Alouden wyden haar de dag van de week toe, die wy Godt geheiligt hebben, en die den naam van Zondag by de Allemannen en Engelschen behouden heeft.

(d) Men eert de Zon in de Koningryken van *Bengale*, *Guzuratte*, *Decan* enz. Deeze volkeren zich wasschende, en biddende, wenden hun gezicht naar de opgaande zon. *Canada*, *Florida*, *Peru* enz. erkennen de Zon voor hun Godt, Het Afgodisch *Afrika* doet insgelyks.

(e) *Cum ad Orationem Stamus*, zegt Augustinus, *vertimur ad Orientem, ut admoneatur animus ad naturam excelsiorem se convertere* &c.

(f) Men zweert noch by de Roomschgezinden op het Autaar, 't zy leggende de hand op het Euangeli, of in 't Avondmaal van den Priester ontfangende, enz.

(g) Niet alleen de Autaaren, maar ook de Kloosters, verstrekken tot vryplaatsen. Een doodslager, een bankbreukeling en noch andere misdadigers vluchten slechts derwaarts; en indien de Overheit ondernam zich hier tegen aan te kanten, beging zy een heilschendery, die de Kloosterlingen en Bedienaars der Autaaren niet ongestraft lieten. De gebeden der Monniken, de leerredenen der Priesteren, en de Kerkbanning der Prelaten ver-

booswichten dienen. 't Is nochtans wel waar dat dit gebruik zeer oudt zy, en dat Jooden en Heidenen het hebben ingewilligt; maar de Jooden gedoogden dit niet, dan voor misdaaden door ongeluk en by toeval begaan; en de achting die men voor den Christelyken Godtsdienst behoort te hebben, zoude wel vereisschen dat men de quaade gebruiken afschafte, die het Aloudt Heidendom heeft ingevoert. Tot de Godsdienstigheit voor de Autaaren voegden de Afgodendienaars deeze (a) van de Tempeldeuren en de Beelden der Goden te omhelzen; van te weenen, en zuchten aan des zelfs voetstallen; van zich de hairen uit te rukken, en een beter leven te belooven; van vervolgens de Goden te vleyen (b), hun by de kniën vattende, met hun kleine kronen op 't hoofdt te zetten, en bloemen en vruchten aan te bieden. Gewoontens (c) die eenige Christenen aan Godt en de Heiligen hebben toegewyt: maar voornamentlyk aan de H: Maagdt, die men op veele plaatsen van Europe kroont, bloemen en vruchten offert, om haare gunst te verwerven, en haar met de edelste naamen, de deftigste tytels en vleyenste gebeden eert. De Grieken voegden by deeze verhaalde plegtigheden die van telgen met wolle omwonden, en waarmede zy der Goden kniën aanraakten, wanneer zy hun in hunne nooden smeekten. Indien de verhooring verwacht wierd, nam den Bidder de vryheit zich verder gemeenzaam aan te stellen, en raakte met zyne telg de rechter handt, en zelf de kin en wangen van den Godt aan, voor wien hy bad. Dit gebruik is mede eenigermaaten onder de Christenen ter eere der Heiligen onderhouden, en men is niet onkundig met welk een vrucht veele Gelovigen, de zweed-doeken, lywaten enz. van de Beelden der welgelukzaligen hebben aangeraakt, en hoe veele zegeningen zich verdeedigen hun oogmerk: dus word men dikmaals genoodzaakt te dulden, dat Godt, de Heiligen en hunne Reliquiën, in hunne achtbaarheit door de misdaaden geschonden werden, zulks hen de liefdadigheit der Priesteren en Geestelyken den Waereldlyken arm ontrukt.

over de huisgezinnen hebben uitgebreidt, zulks zy deeze Beelden in den yver van Godtsdienstigheit gekust hebben.

Omkeering en draaying des lichaams; van welk een gebruik dat zy geweest.

Eertyds nam men mede in acht den Goden hulding te bewyzen van zich om te keeren. *Pythagoras* schynt het in zyne zinnebeelden aan te beveelen. *Door deeze omdraaying*, zegt Plutarchus, *wil men dat hy van voorneemen was, de beweeging der Waereldt na te volgen: maar*, voegt hy 'er by, *ik geloof veeleer dat dit bevel gegrond is op 't geen de Tempels zich naar 't Oosten strekten, deezen die 'er ingingen keerden de rug naar de zon, en bygevolg waren ze genoodzaakt zich ter zyde om te draayen, doende een halve omkeering ter rechter; en om zich vervolgens voor den God te herstellen, eindigden zy, de omkeering doende, hun gebedt.* De Heer *Dacier*, die deeze woorden van *Plutarchus* overgezet heeft, (d) meent dat *Pythagoras* door deeze omdraaying gelast dat men de onafmeetelykheit van Godt aanbad, die het gansche Heelal vervult. Een vreemde dwaasheit van 't menschelyk vernuft, 't welk zich altoos meer onder het gebruik van eenige verborgene en duistere plegtigheden verstikt: de eenvoudigheit is 't die de Vader des Lichts en der Waarheit begeert. Hoe het ook zy; (e) de Romeinen deeden hunne omdraaying ter rechter, (f) en de Gaulen in tegendeel ter linker zyde. De Oostindianen neemen de zelfde plegtigheit waar. Zy draayen zich ter rechter zyde rondom de Beelden hunner Goden; en telkens als zy deeze omdraaying doen, zyn zy genoodzaakt zich met hun aangezicht ter aarde te buigen. De Aloude Jooden offerden mede deeze omkeering ter rechter zyde. Men ging naar 't Autaar ter rechter zyde en keerde weder ter linker, gelyk dit door een bevel van de * *Misnah* blykt. De aloude Persen hadden door deeze omdraaying op-

zicht

(a) *Vid: Tit: Livius* 1. Tiental L. 2. *Virg: Æneid. L.* 2. *Plaut. in Rud. Stat. Sylv. L.* 5. *Lucan. L.* 3.

(b) Men verkoor de zachtste woorden, de tederste en de toegenegenste uitdruksels, en men gaf wel acht zich niet te laaten ontglippen, 't geen niet van een evenmatig gewicht der zaake was, die men dacht Gode de aangenaamste te zyn. Niet moeielyk zoude het vallen voorbeelden hier van in der Heidenen schriften te vinden, byaldien men de moeite neemen wilde, meer daar van na te speuren.

(c) Zie in 't leven van *Sta. Geertruid* te Leuven in 't jaar 1637 gedrukt, eenige merkwaardige voorbeelden van veele wonderdaadige geneezingen enz. die zy gedaan heeft, ter bede van Godtsdienstigen die haar door zodanig een gebruik vereert hebben. Geen Heilig is 'er die niet naar maate van zyn vermogen grootelyks acht geeft op hun die hem dusdanig gedient hebben; en deeze Godsdienstigheit is altoos van eenige ongemeene gunst verzelt geweest.

(d) *Dac.* 't leven van Pythag. (e) *Plutar.* 't leven van Camillus. *Plautus* Curc. (f) *Plin*: Hist. Nat.

* [Naardien de Joodsche *Talmud* in twee hooftdeelen is afgedeelt, behelst het eerste den inhoudt van den Text, en word *Misnah* geheeten. Rabbi Jehuda was 't die in 't jaar 190. alle Overleveringen, uitleggingen en Joodsche gevoelens, door de Synagogen in verscheiden tyden verzamelt, byeenstelde, en daar uit de *Misnah* t'zamenbragt. Deeze *Misnah* is in zuiver Rabbynen Hebreeusch geschreeven: maar zeer kort van styl, en derhalven zwaar te verstaan. Verscheiden drukken zyn 'er nu en dan van de *Misnah* uitgekomen: de voornaamste is voor weinig jaaren in Hollandt door de Jooden op de pers gelegt, waar by de stipvokalen gevoegt zyn. In 't jaar 1688. en in 't volgende jaar heeft de Heer Zuirenhuizen in 't Hebreeusch en Latyn de *Misnah*, nevens de uitleggingen van de vermaarde Rabbynen Maimonides en Bartenora, met bygevoegde aanmerkingen van geleerde mannen in 6 deelen in Folio in 't licht gegeeven, waar van de laatste druk de Amsterdamsche is. *Basnage Hist. des Juifs. Moreri*, *Prideaux* &c.

zicht op de onmeetbaarheit Godts, die alles omringt en in zich begrypt. Deeze plegtigheit van om te keeren, word mede in de Mis waargenomen, en deelt ongetwyffelt ten hoogsten aan de waardigheit en majesteit van deeze verheeven Offerhande iet mede: Want ze verwekt (zoo men meent) de Godtvruchtigheit in 't hart, doch wend veel eer den Christen van den zin des Geestes af, zich vásthechtende aan de ydelheit en uitwendige gebruiken, en het vermaak dat men neemt, zich den toestel van den Godtsdienst, als Godtsdienst voor te stellen.

Een geheele Verhandeling over dit onderwerp had men op te stellen, indien men zich begeerde *over de Geestelyke kussingen, over de gezangen die men ter eere van de Godheit zingt, en over de gewyde dansseryen* uit te breiden: drie hoofdtpunten van den plegtelyken Godtsdienst. Wy zullen 'er zoo min als 't mogelyk is van melden.

Het kussen, een plechtgebruik, en hoe.

(a) Men kuste de handt en zomtyds zelfs den mondt der Goden. (b) Men kuste hen de voeten en knieën. Eindelyk, men kuste uit Godsdienstigheit (c) de Tempeldeuren, de stylen en posten der poorten, (d) de uitlandige aarde alwaar men aan quam; en wat heeft men niet gekust? naardien het aan de buitensporigheit van 't bygeloof voldeed, om eenig zeldzaam voorwerp t'ontdekken, en 'er 's menschen vertrouwen aan te hechten. Door het zelfde bygeloof is 't, dat de Turken en andere Mahometanen, die in pelgrimaadje naar *Meccha* gaan, de zwarte steen kussen (e) die zy *Hagiar Alasuad* noemen, en de vier hoeken van de *Kabeh.* † De Hedendaagsche Afgodery der Oostindianen en Amerikanen (f) oeffent mede deezen Geestelyken Dienst, die de Roomschgezinden ter eere van het Kruis en de overblyfzelen der Heiligen toegewyt hebben. Noch hebbenze dit naar gelegenheit van 't plegtgebruik toegewyt; op de besprenging van 't Wywater kust de Priester de Wyquast, op den Omgang der Palmtakken kust de Diaken de Palmtak die hy (g) den Priester aanbied. Onnoodig is 't zich daar over uit te breiden, en te ontleeden wanneer en hoe de Priester het Autaar kuste, de kussing die men aan 't wierookvat, het kelkdeksel, de kelk, de witte *Stool*, de handt van den Priester enz. doet. (h) Wanneer men het voorwerp van den eerdienst niet kussen kan, kust men de handt en werpt de kussing voor de Goden. In Spanje en Portugal oeffent men dit Godtsdienstig bedryf; gemeenlyk brengt men de eerste vinger kruisgewys by den duim en kust de handt, maakende het teken van 't kruis ter eere van het Beeldt, waar van zy afgescheiden zyn.

Insgelyks het zingen, en met welk een plechtigheit verzelt;

Wat het gebruik der Mexikanen in den Geestelyken Eerdienst aangaat, is zeer oud en breed uitgestrekt. Mogelyk worden 'er geene Volkeren in de Waereldt gevonden, die zich niet in 't zingen quyten, om op hunne wyze het Opperwezen lof toe te brengen; en het schynt dat de aloude Heidenen geloofden, dat de (i) Muzyk de gramschap der Goden bevreedigde, en datze hun op de aarde trok: hierom was de Heidensche Godsdienstigheit gemeenlyk van eenstemmende speeltuigen en stemmen verzelt. De eerste zang- en speelkundigen, gelyk *Linus*, *Orfeus*, enz. waren, werden als een soort van Profeten aangezien, en mogelyk waren ze alle teffens Priesters, Artsen, en Toveraars, gelyk de Priesters van Oost-Indiën, de

(a) *Vid. Cicer.* 5. *in Verremm. Lucret. lib.* 1. *Tacit.* Ann L. 15. &c.

(b) *Apul.* Milef. 11. *Prudent.*

(c) *Tibul.* L. 1. Eleg. 5 *Arnob.* L. 1. *Virgil.* Æneas L. 2. &c.

(d) *Homer.* in Odyss. N.

(e) De Mahometanen dragen deeze steen een ongemeen ontzag toe, en noemen hem de Parel van 't Paradys, die met haaren glans de geheele landstreek van Meccha eertyds verlichtte; maar volgens hun zeggen door der menschen misdaaden zwart wierd. *Jacub Ben Sidi*, zegt ons dat Mahomet bevolen heeft, zyne zonden voor deezen steen te belyden, dat men 'er weenen, zuchten en de barmhartigheit Godts afzmeeken moet, enz. De *Kaba* of vierkante Kapel, was door de Engelen gebouwt, zoo der Musulmannen overlevering meldt: maar zy bragten die in den zesden Hemel over, om ze voor 't water van den zondtvloedt te bewaaren. De hedendaagsche *Kaba* heeft de gedaante van die van den Aartsvader Abraham, aan wien Godt van den Hemel de afschaduwing van den eersten tot een model zond. Zie het boekje 't welk den naam van *Respublica Arabiæ* voert.

† [Naardien jaarlyks een Karavaan van Pelgrims naar *Mecca* ter Beevaart reist, waar van een *Sur Emini* het hoofdt is, door den Sultan derwaarts gezonden, om een met goudt bekleden Alkoran, op een Kameel gelaaden, over te brengen, nevens zoo veel zwart stof als tot de tent in de Mosquee te *Mecca* noodig is. Wanneer men dit nieuwe tentkleedt oprecht, word dat van 't voorige jaar wederom weggenomen, 't welk eerlang greetig door de Pelgrims word gescheurt, en elk tracht zich dan van een stuk te verzien, waar van men zich als van de *Kabeh* bedient, keerende zich in 't doen hunner gebeden altoos naar de gedachte plaats deezer *Kabeh. Ricaut. Ottomansche Porte* &c.]

(f) Zie de Historie van de verovering van *Mexico*, de Historie der *Yncas*, de Reizen van *Dellon*, *Tavernier* enz. naar Oostindiën.

(g) Zie de Roomsche Kerkgewoontens.

(h) *Vid. Apul. Minut. Felix. Job. Hoofdtst.* 31.

(i) *Vid. Horat. Od. L.* 1. *Od.* 36. *Et thure en fidibus juvat placare.... Custodes Numidæ Deos. Arnob. Vos æris tinnitibus & Tibiarum sonis.... persuasum habetis Deos delectari* &c.

de *Lamas* * der Tartaren en de *Bonzes* † van Japan. Hoe 't ook zy, de Romeinen, Grieken en Egiptenaaren waren ſtandvaſtig in 't waarneemen van 't gebruik der Muzyk in alle Godsdienſt oeffeningen, als offerhanden, en vreugdebedryven (a) ter eere hunner Goden. (b) Zy mengden veele ongerymtheden in de loftuitingen, die de ſtoffe der zangſtukken uitmaakten, en zomtyds was den lof der Goden een t'ſamenſtelſel van onbeſchoftheden of vuiligheden. Men ſtelde in vaarſen en zong Godsdienſtelyk het fabelachtigſte en beſpottelykſte, in de *Legenden* hunner Helden en Goden te vinden, die Heiligen van 't Heidendom waren: want de Heidenen quamen in 't algemeen wegens de eenigheit van een Opperweezen overeen, en merkten alle de andere Goden als ſtedehouders van dit volſtrekt Wezen aan. Deeze Goden hadden ieder hunne bediening en hun verblyf, en de lofzangen die men hun ter eere zong, waren toepaſſelyk op de bequaamheit, waar mede zy zich in hunne bediening queeten, op de weldaaden, waar mede zy hunne Godsdienſtelingen begunſtigden, op hunne wonderwerken enz. De Jooden en Chriſtenen hebben meden de Muzyk den Godtsdienſt toegewyt. De eerſten bezigden tot dit gebruik Trompetten, Cymbalen en Trommels, met ſtemmen der Leviten en van de vergadering vermengt. Wat de Muzyk der eerſte Chriſtenen aangaat, die was zeer eenvoudig. Men zong met luider ſtemme de lofzangen Godts, gelyk de Proteſtanten doen, (c) volgens het hedendaags gebruik. In de Muzyk der Roomſchgezinden worden meerder plegtigheden, meer kunſt en meer veranderlykheit gebruikt: maar mogelyk wierd 'er meer aangenaamheit tot nuttigheit voor de Godtvruchtigheit vereiſcht; gemerkt deeze bevalligheden zodanig een uitwerking niet voortbrengen, dan ze, om zoo te zeggen, de waare Godtsdienſtigheit verdooven.

Waar by men mede het danſſen voegde, en met welke buiten ſpoorigheden ſomtyds de dansſeryen wierden in gebruik gebragt.

De (d) hedendaagſche Heidenen, en zelfs de aller woeſte, hebben mede een gebruik van Lofzangen en Muzyk van ſtemmen en ſpeeltuigen ter eere hunner Godheden. Het grootſte gedeelte van den Godtsdienſt der Amerikanen beſtaat in danſſeryen en gezangen, waar mede zy gelooven hunne Goden te bevredigen en hun eene waare achting toe te draagen. De aloude waan trok in de eerſte tyden al de eerwaardigheit des volks tot de Dichters en Muzykoeffenaars; want men merkte hun toen als Vertolkers der Goden, en luiden van een Goddelyke ingeeving aan: maar deeze Godsdienſt geld weinig meer. De Profeten onder de Jooden werden op 't geluidt der ſpeeltuigen aangemoedigt. Men ziet 'er een voorbeeldt van in den Perſoon (e) van Eliſa. (f) Saul door een booze geeſt ontroert, vond door de Muzyk verzachting. Zonder

* [De Opper Prieſter en Vorſt der Barantolaſche Volkeren van 't zuiderdeel van Aziaanſch Tartarye, werd *Lama* genoemt. Dit Tartariſch Ryk word van twee Koningen beſtiert. De eerſte Devan geheeten, heeft het waerelds beſtier in handen, daar de andere als afgezondert en vry van alle waerelds-bezigheden leeft. Hy word niet alleen van zyne onderzaaten als een Godt geëert; maar ook van andere Tartariſche Koningen, die hem ryke geſchenken zenden, om in zyne gunſt te ſtaan, eer zy hun ryks beſtier aanvaarden, en die wegens den Godtsdienſt hem onderworpen zyn. Zy onderneemen zelfs pelgrimaadjes om hem als een levendige aardſche Godt, die zy *Lamacogiu* noemen, aan te bidden. Hy laat zich niet dan in een geheim vertrek van zyn Palleis zien, van veele lampen verlicht, alwaar hy rykelyk met goudt en geſteentens uitgedoſt, op een verheven plaats met koſtelyke tapyten verziert, en gezeten kruiſſelings met de beenen op een kuſſen, verſchynt. Men werpt zich dan voor hem ter aarde neder ten teken van eerbied en ontzach, zonder dat het gedoogt zy hem de voeten te kuſſen. Deeze gewaande Godt word *Lama* der *Lamas* of Prieſter der Prieſteren genoemt. Om den volke te doen gelooven, dat hy eeuwig zy, zyn de *Lamas* of geringer Prieſters, die hem altoos ten zynen dienſt ſtaan, om zyne Orakelen den geenen te verkondigen, die komen om hem raadt te vraagen, altoos bezorgt, dat 'er iemandt zy die hem gelykt, die zy wanneer hy ſterft, in zyne plaats ſtellen; verbergende op deeze wyze hun bedrog. Zyne achting breid zich zoo verre uit, dat (zoo 't waar is) voornamentlyk de Lands Grooten zoo verzot zyn, datze zich gelukkig achten, door dierbaare geſchenken, iets van zyn geheimen afgang te erlangen; 't welk zy dan in een goudtbusje om den hals afhangende, draagen, dienende voor een zeker bewaarmiddel voor allen ongeval en quaalen. *Moreri. Kircher*, &c.]

† [*Bonzes* worden de Geeſtelyken van der Japoneezen Godsdienſt genoemt. Zy hebben verſcheiden ſchoolen, alwaar zy van de geheimeniſſen hunner Sekte onderwys geeven, en leeven verders in gemeenſchap. Men geeft den naam van *Bonzes* aan meer andere Afgodiſche Prieſters der Indiën, waar van we elders ſpreeken zullen, van den Indiaanſchen Landaart handelende.]

(a) Men bezigde tot dit gebruik verſcheiden Muzyk Speeltuigen, volgens de Goden die men eerde.

(b) Zie het bewys van 't geen men bybrengt in de Lofzangen aan *Homerus* en *Orfeus* toegeëigent. Zie mede de Lofzangen van *Callimachus* en de Koorgezangen der aloude Treurtoneelen. Ariſtophanus in *Acharnan.* meld van *Phalliſche* vaarzen die ter eere van *Phallus* of 't *mannelyk lidt* gezongen wierden, en men in de *Bachanalen* in praalſtatie omdroeg. Deeze vaarzen en dit afbeeldzel, wat moeſten die een aangenaame Godsdienſtigheit verwekken!

(c) Op veele plaatſen word het gezang der Pſalmen met het gebruik der orgelen verzelt.

(d) Men moet hier het woordt *Muzyk* in zyne waare beteekenis niet neemen: want het meerendeel deezer Volkeren huilen veel meer dan zy zingen; want onder hen de overeenſtemming en de aangenaamheden van de Muzyk onbekent zyn.

(e) 2. Boek der Koningen, Cap. 4.

(f) Waarſchynelyk is deeze booze geeſt een hevige zwaarmoedigheit geweeſt, mogelyk met een woedende oplopenheit verzelt. De Muzyk kon deeze quaal herſtellen. De Griekſche Arts *Aſclepiades* genas mede de krankzinnigheit door de Muzyk.

der het overnatuurlyke en Goddelyke in deeze twee voorbeelden aan te merken, zullen we zeggen dat 'er de aloude Heidenen ongemeen zyn van getroffen geweest; en indien men geloven mag alles 't geen 'er ons de Oudheit van zegt, te weeten, van de ongemeene geneeskunst van (a) *Xenocrates*, van *Thales*, van *Empedocles* enz. de geweldige Geestdryvery der Waarzeggers van 't Heidendom, de voorzeggingen hunner Orakelen, hebben 'er veel aan toegebragt: maar de bedriegery word gemeenlyk boven de Waarheit geschat.

Alhoewel de dansseryen natuurlykerwyze de gevolgen van de Muzyk zyn, zal 't nochtans zeer moeielyk wezen een waare overeenkomst tusschen den Godtsdienst en 't danssen te vinden. De Godheit wilde met vreugde gedient zyn; maar deeze vreugde moest met een onbeteugelden geest bestaan, en in eene innerlyke vergenoeging die deeze vryheit verzelt. Het meerendeel der menschen heeft van deeze soort van vreugde geen denkbeeldt, en gelooft dat de waare blygeestigheit moet in danssen en zingen bestaan. Dit is het beginzel 't welk de Afgodendienaars aanport de vermaaklykheden by den Geestelyken Dienst te voegen: Dus moet men zich niet verwonderen de ongebondenheden en de gewyde verborgenheden te samen gepaart te zien. Dit moet natuurlyk in een Godsdienst volgen, alwaar Godt tot een mensch word gemaakt. (b) Men danste rondom de Beelden en Autaaren. (c) Men stelde rondedanssen ter genegenheit der Goden aan, en men zond zelfs jaarlyks een bende pelgrims ter plaatse die byzonderlyk aan eenigen God gewyt was, (d) om 'er ter zyner eere te danssen. Mannen, Vrouwen, kinderen en gryzaards mengden zich in deeze Heilige dansseryen. Te Rome voerden de Salynsche Priesters van Mars deeze rondedanssen om de Autaaren van den Afgodt aan, zingende aandachtelyk zyne lofzangen. Eindelyk waren deeze dansseryen zoo aangenaam by de Heidensche Oudheit, dat de Dichters geene zwarigheit maakten hunne (e) Goden te doen danssen. Niet min zyn de dansseryen by de Afgodendienaars der beide Indiën geacht, en van de meeste der hedendaagsche insgelyks. Het danssen maakt een goed gedeelte van hun Godsdienst uit die zy ter eere hunner Goden verrichten, zelfs zyn 'er die niet aflaaten van danssen en springen tot datze van vermoeitheit ter aarde vallen. De Brazilianen en anderen woeste volkeren doen hunne gevangenen zingen en danssen die moeten geoffert worden: zynde dit het toppunt van d'onmenschelykheit.

Hoedanig deeze ongeregeldheden den Christen van den Roomsche Godtsdienst noch aankleeven.

Het Christendom heeft moeiten genoeg zich van een zoo onbetaamelyke zaak en die zoo ongeregelt als het danssen in een Geestelyken dienst is, te zuiveren. Reizigers die Europe doorkruist hebben weeten genoeg met welk een misbruik men de Christen Feesten in eenige landen viert. Men verzuimt 'er het danssen niet, noch de mommeryen, noch de aller onbeschofste vermaakelykheden van een toneelbedryf. De Feesten van 't *Sacrament* en 't Lyden van Jesus Christus zyn 'er niet van uitgezondert, en men beschouwt zomtyds by deeze gelegenheden een vermenging van Boetelingen en Poetzemakers, die dus buitenspoorig, ongetwyffelt gezamentlyk meenen den Gods dienst te vereeren.

Hoe men de Goden met kranssen en kroonen op te zetten versierde.

Wy zullen de Kronen niet vergeeten die men de Goden op 't hoofdt zette. 't Was mede een teken van een byzondere eerbewyzing. Men kroonde voornamentlyk de Huis-Goden, de Bescherm- en andere Goden, die men in een dringende noodt aanbad: maar in 't algemeen heeft de Heidensche Oudheit geen God gehad die zy niet door een beginsel van Godsdienst gekroont heeft. Men versierde hen met bloemen, men offerde hun reukwerk, men bewierookte hen; en dit alles was, om zoo te zeggen, een gevolg van *Godsdienstige vleyingen* die men hunne goeddadigheit deed. De twyffelmoedigheden, of de Godsdienst bragt de menschen tot noch verdere ongerymtheit. Alle de bezigheden des levens hingen van eenige Godheden af; welvoegelyk was 't de Tuin-God niet te vergeeten, den beruchten *Priaap*, een God eerwaardig wegens zekere hoedanigheden.

Buitenspoorigheit der vrouwen

Vrouwen van een weinig bevalligen aart offerden hem kronen en bloemen: maar de yve-

(a) *Xenocrates* heeft eenige gekken door het geluidt der speeltuigen geneezen. *Thales* de Cretenzer genas de Pest speelende op de *Guitarre*. *Empedocles* begon te zingen om de oplopenheit van een verwoede jongeling te matigen. De vaarzen van den Dichter *Tyrteus* wekte de verslagene moed der Lacedemonen weder op. Het merendeel der Orakelen werden in vaarzen onder eene verrukking en in een toevallige geestdryvery gegeeven.

(b) Zie *Callimachus* in zyne Lofzange, en *Euripides* in zyne *Iphig.*

(c) Zie *Aristoph.* in zyne *Kikvorschen* enz.

(d) Zie *Callim. Hymno in Desum.*

(e) *Hesiodus* laat de Muzen danssen in zyn Geslachtboom der Goden; *Horatius*, Venus, de Bevalligheden en Nimphen. Diana en de Veldgoden en Godinnen danssen dikmaals by de Poëten.

by den Afgod Priaap gepleegt.

yverigste kroonden (a) een gedeelte van zyn lichaam 't geen wel 't aanmerklykste was. Alzo dit in 't byzonder het onderwerp hunner geestigheit was, geloofden ze door erkentenisse van pligt het onderwerp van haaren Godsdienst te verrichten. Men genoegde zich niet de Godheden te kroonen: maar de Priesters, die offerden, kroonden of bekransten zich mede als de Goden, en zeer dikwerf het omstaande volk kroonde zich by de Geestelyke plegtigheit. De kronen die men den Goden offerde, (b) hing men somtyds aan de Tempeldeuren: maar dit was wyders mede by (c) de Grieken en Romeinen in gebruik de Godheden te kroonen, die men trachte door een dus plegtelyke wyze van hunne opperheerschappy t'erkennen, zich in hunne gunst te wikkelen. Nochtans was 't niet genoeg hen enkelyk te kroonen: maar het werd vereischt, om hun t'eenemaal gunstig te doen zyn, in hun landtgoedt de bequaamste boomtelgen te zoeken, om 'er deeze kroonen van te vlechten. Dus was 't dat men de Eikeboom voor *Jupiter* verkoor, de Mirte voor *Venus*, de Laurier voor *Apollo*, de Pynboom voor *Cybele*, de Popelier voor *Herkules*, de Korenhalmen voor *Ceres*, de Olyfboom voor *Minerva*, de Rietgewassen voor de Riviergoden, de Vruchten voor *Pomona*, de Ipenboom voor *Pan*, en 't Hooi voor den armen *Vertumnus*, wiens vermogen en waardigheit niets byzonders in had om hem meer dan dit te geeven: maar alzo de minste Godheit een stem in den hemelschen raadt der Goden had, was 't derhalven noodig hem mede te kroonen, op dat, wanneer hy zyne beurt zoude hebben van zyn gevoelen te uiten, geen tegenstrevend bericht tegen de belangen van den Godsdiensteling gaf, die de onbeleeftheit mogt gehad hebben van hem te vergeeten. Voor den doorluchtigen *Priaap* wist men wel dat het niet genoeg was hem het hoofdt te bekranssen; hy eischte een ontzachlykheit op een andere plaats, alwaar hy begeerde dat men altoos de merktekenen van zyne achting toebragt; en het stond (d) aan de vrouwen dit gewyt gebruik te voltrekken.

Wy zullen ons over deeze kronen niet verder uitbreiden, die zoo veel stoffe voor (e) Traktaten vol van geleertheit gegeeven hebben; Wy zullen veel liever een beter oordeel van de Godtvruchtigheit der Roomschgezinden geeven, die gezuivert heeft 't geen de bygelovigheit der Heidenen verontéert had. (f) De Beelden der onsterflyke Heiligen hebben deeze kronen niet overheert, gelyk de elendige Godheden van 't Heidendom: zy hebben 't geen hun rechtmatig toekomt genomen, en de Stedehouder van Jesus Christus hun tot het einde der eeuwen heeft bewaart, door de Inwying der geenen die deeze Heilige Beelden verbeelden.

Eindelyk, wanneer de Heidenen het geluk hadden gehad, van uit één Schipbreuk of eenig ander gevaar gered te zyn, of van eene gevaarlyke krankte verlost, (g) bragtenze een Tafreel in den Tempel van den God die zy in het gevaar aangeroepen hadden, en geloofden hun te hebben gered. Ook hin- Tafereelen over verscheiden voorvallen in de Tempels ten toon gestelt en hoe.

gen-

(a) *In Liberi sacris honesta Matrona pudenda coronabat, spectante multitudine.*

S. Aug. *de Civit.* L. 7. C. 21. Een ander zegt:

Quæ si contegerit fruenda nobis, Totam cum paribus Priape nostris, cingemus tibi men.. coronis.

Dit moest zeer vermakelyk te zien zyn, dat een *Priaap* dus gekroont wierd. Wy weeten niet of 'er de Bedienaars van den Heidenschen Godsdienst veel rekening by vonden. Moogelyk gelooft men dat een zodanige onbeschoftheit geen voorbeeldt in onze dagen heeft; maar men bedriegt zich. Voor eenige jaaren was 't, dat in zekere Stadt in Vrankryk, de vrouwen, mistroostig datze geen bewys hunner vruchtbaarheit konden geeven, vervoegden zich met haare gebeden by *St. Renatus*, maar de gebeden scheenen alleen niet genoeg uit te werken, zoo begonnen ze hem met de tanden te ontginnen. De Heilig, die door de Godsdienstigheit der vrouwen reeds berooft was van dat deel, 't geen men mannelyk noemt, zoude eerlang door deeze buitensporige Godsdienstigen vernielt zyn, indien de Bisschop aldaar, den loop van haaren yver niet wyschelyk gestremt had.

(b) *Vid. Tibull. Plat.* Πολιτ. *Sophocl. Oedip.* &c.

(c) *Flava Ceres tibi nostro de rure Corona*
Spicea, quæ Templi pendeat ante fores.

(d) Zie wat we hier voor hebben aangemerkt. *Honesta Matrona pudenda virilia coronabat, spectante multitudine.* Zie Augustinus van de *Stadt Godts.*

(e) Zie *Paschalius* de *Coronis* en eenige andere Geleerde Schryvers.

(f) De eerste Heiligen van 't Christendom droegen gemeenlyk Straalkronen, die de luister verbeelden, als zy in een oneindig licht genooten, en de glans hunner Geleertheit, die hen het Opperweezen deed genaaken. *St. Dominicus*, *St. Franciscus* en alle de Heiligen die de Godtvruchtigheit der Hedendaagsche Christenen met de twaalf Apostelen en Oudvaders der Kerke verbonden heeft, draagen meede deeze verheerlykte merktekenen die hunne deugdzaamheit hen verworven heeft.

(g) *Horat.... me tabulâ sacer,*
Votivâ paries indicat uvida
Suspendisse potenti
Vestimenta maris Deo.

Veele andere plaatsen vind men hier over.

genze de kleederen die zy geduurende hunne noodt gedraagen hadden in de Tempels op. Tegenwoordig wydt men noch in eenige Christen Kerken de Tafereelen den Heiligen, en deeze Tafereelen zyn gedenkstukken hunner wonderwerken. Men draagt hun zelfs in goudt of zilver enz. de verbeelding der deelen van 't menschelyk lichaam op, waar over men gelooft dat ze eenige wonderdaadige werking hebben volbragt. Wy stappen 'er te lichter over, gelovende dat dit genoeg zy, en wy zullen ons over deeze stoffe niet breeder inlaaten de byzondere Godsdienstigheden in 't Christendom raakende. Wy zullen dan enkelyk aanwyzen de (a) invloet of kracht der *Ave-Mariâs*, de Godsdienstigheit van den *Paternoster*, de kracht van 't gezegent Graan en de Aflaaten; de verdienste van het *Rozenhoetje*, van den *Schapulier*, van het *Agnus Dei*; (b) de wonderwerkende kracht der *Reliquiën* der Heiligen van de Kerke. Alle deeze dingen worden geacht (c) als wezentlyke deelen van den Geestelyken eerdienst: maar het zoude een breedvoerige verhandeling vereischen, om de waarde van deezen Godtsdienst in een tamelyke uitgebreidenheit voor te draagen; Wy zullen den Lezer naar de volgende Schryvers wyzen, als *Bollandus*, *Papenbrok*, *Ribadeneyra* en alle die de levens der Heiligen beschreeven hebben: Insgelyks *Molanus* die de Historie der Heilige Beelden geschreeven heeft; de Schryver van het Boek *Sacrarum Ceremoniarum Ecclesiæ Romanæ Libri* 3, en een oneindig getal andere Geleerden die voor de vertroosting der Godtvruchtigen gearbeidt hebben.

Van welk een invloed en kracht men de Roomsche *Ornamenten* waant te zyn, aangeweezen.

In deeze Verhandeling zal dit staal genoeg zyn, dienende tot een Inleiding voor *de Geestelyke Kerkgebruiken van alle Volkeren der Waereldt*. Het wierd noodzaakelyk vereischt aan den Lezer een denkbeldt van veele onderscheiden Godtsdienstelingen te geeven, van alle tyden in gebruik geweest, in alle Godtsdiensten ingewyt, en eindelyk aangemerkt als de eenigste toevlucht der Godtvruchtigen, die geen gevoelen, noch moedt, noch kracht hebben, die vereischt word om eenvoudig in den eerdienst van 't Opper-Wezen te zyn.

Besluiten van de inleiding deezes werks.

Het kost den geenen veel die de gebruikelykheden der Waereldt onkundig zyn, en om met de menschen op eene eenvoudige en vereenigde wyze te leeven. Met alle de plegtigheden die zy oeffenen, hebbenze zich naaulyks als luiden van een aangenaam genoodschap konnen doen doorgaan. Dat het ons gedoogt zy hen by den geenen te vergelyken, die zich aan alle Geestelyke oeffeningen, als aan het Wezentlyke van den Godtsdienst verbinden. Het kost hun niets met Godt te spreeken, en hem zonder plegtigheden te smeeken; en indien zy het ongeluk hebben van met deeze uitwendige pracht niets op te doen, mogelyk zal het bezwaarlyk zyn hen als luiden van eene verstandige Godtvruchtigheit aan te merken; en hier mede is 't dat wy deeze Inleiding eindigen zullen.

(a) Volgens de Vader *Sepp*, in zynen *Berichtgeeving van Paraguay*, zyn zelfs de Slangen door de kracht der *Ave Mariâs* in haare schadelyke uitwerking wederhouden.
(b) Men heeft 'er iets van in deeze verhandeling gezegt.
(c) Dit is waarschynlyk; maar niet zonder bepaaling.

VER-

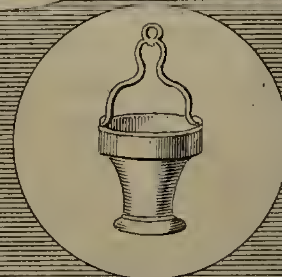
Pag. VII.

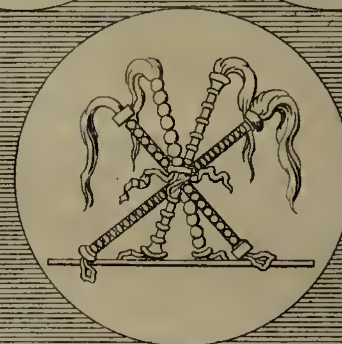

Pag. XVIII

Pag. XX.

Pag. XXV

VERKLARING

Van eenige Gedenkſtukken der Oudheit, waar van in de Inleiding, vervattende de Verhandeling over de Godtsdienſtige Eerbewyzing, geſproken word, en door deeze Afbeeldzels worden verbeeldt.

I.

HEt eerſte afbeeldzel vertoont een TEMPEL van POMONA in een Boſch of veeleer een Boomgaardt. *Pomona* was een Woudgodin der Heidenen. Vervolgens werd ze Vrouw van *Vertumnus*, die by de Latynen als een Oogſt-God wierd aangezien. Men geloofde ook dat hy zich met de Voorwaardens van koop en verkoop bemoeide, en de gedachten der menſchen in burgerlyke zaaken beſtierde of verwiſſelde. *Vertumnus* verlieft op *Pomona* nam verſcheiden gedaantens aan, doch kon geenzins het hart deezer Godinne vermurwen; maar die van een jongman aanneemende, quam al zynen aangewenden arbeidt en innerlyke zuchtingen te boven.

Pomona, als Vrouwe van *Vertumnus*, werd voor Goddin erkent die over Luſthoven of liever over de Tuinvruchten het beſtier had. Men offerde haar eene offerhande. Men verbeelde haar Jeugdig als *Hebe* Jupiters dochter, en met bloemen bekranſt. Haar Prieſter word by de Romeinen *Flamen Pomonalis* genoemt, en zyne waardigheit quam met het vermogen deezer Godinne overeen; want hy de minſte der bekende Prieſteren onder den naam der *Flaminen* was.

II.

De verſcheide WYQUISPELS in de Gedenkpenningen nevens den Tempel van *Pomona* verbeeld, waren tot de Zoenoffers in gebruik. Wy zouden te verre afwyden indien we hier alleen een gedeelte wilden verhaalen van 't geen opzicht op deeze ſtoffe heeft, door *Lomoierus* zoo geleerdelyk beſchreeven. Men ſtond aan een ieder geenzins deezen Geeſtelyken dienſt toe. Vermits dan deeze offering een ingevoerde plechtigheit was, om eenigermaate des volks misdaadt, of wel van eenig byzonder huisgezin uit te wiſſchen; om zyne ziel de wraake Gods niet te doen gevoelen; om alle ongevallen af te wenden enz. vereiſchte het dat den geenen die deeze zoenoffering doen moeſt, een man van aanzien, van een bedaagden ouderdom en een aanzienelyke geboorte was. Prieſters (a), Burgermeeſters, Maagden en Jongelingen werden dikmaals in dit Plechtgebruik gebezigt. De Geſlachten die een erflyk recht tot zekere Prieſterſchappen bezaten, waren in zaaken tot de zoenoffering vereiſcht, bevoorrecht. Deeze Plechtigheit was noodig, wanneer men tot eenige Geheimenis van den Godtsdienſt ſtond te worden toegelaaten; wanneer men de Goden naaderen wilde; voor dat men offerde; na dat men droomen van een quaaden uitſlag hadde gehad; na eenige Lykplechtigheden; om zich van eenige beſmettelykheden des lichaams te reinigen, en vooral van deeze die men geloofde de gemeenſchap des huwelyks te verzellen.

De zoenoffers wierden door middel van water, vuur of lucht verricht. Men verkoor een natuurlyk Goddelyk water, gelyk men geloofde het rivier en fontein-water te zyn, wegens der Goden, Woud-Goddinnen of Beſchermgoden verblyf. By gebrek van dit water wyde men gemeen water in. Men (b) had ten dien einde aan den ingang der Tempelen groote watervaten ſtaan, waarin men 't brandhout, van den Autaar genomen, als men offerde, uitbluſte. Men beſproeide zich met dit water; doch deeze gewyde beſproeying werd gemeenlyk door der Goden Prieſterſchap gedaan.

Om de zoenoffering door middel van de lucht te voltrekken, nam men een wan en men wande of verwaaide de lucht voor de zuivering der zielen. De beweegende ſchommeling die men in de lucht veroorzaakte, was mede een ſoort van zuivering.

De zoenoffering of zuivering door 't vuur was by de aloude Heidenen zeer gemeen. Om dit uit te voeren, bezigde men de kracht van dit element; of enkelyk de rook. Mogelyk dat deeze zoenoffering den grondt heeft gelegt van de proef door het gloeyend yzer in de agtſte eeuw der Kerke gebruikt. De zoenoffers waar toe men de rook bezigde, was die van eenig reukwerk. Men gebruikte 'er toe Zwavel, Harſt, Wierook, Welriekende kruiden, Laurier enz. In huwelyks zoenoeffeningen bezigde men water en vuur teffens, en ſomtyds gebruikte men 't in Lykſtatiën. De honing kon mede voor 't water voldoen; en om de verzoening van een manſlag, mengde men dikmaals het water met bloedt. De eieren waren mede van eenig gebruik,

(a) Zie *Lomeierus* in zyn Boek de *Luſtrationibus* C: 13.

(b) *Lomeier. de Luſtr.* Cap: 17.

bruik, naardien men zich verbeelde dat ze by verkorting de vier elementen besloten. Eindelyk, onnodig is 't dat we ons over de zoenoffers uitbreiden die men door middel van menschen bloedt volbragt; over deeze waarin men zich van vruchten diende; over die (a) waarin men honden, katten en andere dieren gebruikte. Men liet ze wel in 't leeven, maar zy wierden met 's volks misdryf beladen. In 't werk van *Lomejerus* vind men veele andere zoenoffers voor Menschen, Steden, Legers, Velden, Vruchten en Dieren aangeteekent; derwaarts wy den Lezer wyzen.

Men had als een zoenoffer aan te zien, de besproeying die met een Laurier, Olyf- of Rozemaryn-tak geschiede, met een bos Ysoop of met andere werktuigen alleen voor de Besproeying gemaakt.

Na dit Plechtgebruik der Zoenofferingen en Besproeyingen, merkte men zich als een nieuw mensch aan, en men rekende zich onder 't getal der Gelukzaligen. De verzoenings Plechtigheden eindigden door een *Ilicet*, zeer wel overeenkomende met zegeningen waar mede de Geestelyken den volke affcheid geeven. Want *Ilicet* kan door *gaat in Vrede*, of *Pax vobis*, vrede zy met u, uitgedrukt worden.

III.

De OFFERHANDE van HERKULES in een deezer Gedenkpenningen verbeeldt, doet ons iets van deeze Plechtigheit alhier gedachtig zyn. Deeze God verwaardigde zich aan twee doorluchtige Geslachten te leeren, hoe men hem dienen moest. Deeze twee Geslachten, als de voornaamste onder de *Aborigmen*, volkeren van Italië, voerden den naam van *Potitii* en *Pinarii*. Men offerde *Herkules* een jonge stier, die nooit eenig juk gedraagen had. De *Potitii* hadden de voorrang voor de *Pinarii*, vermits ze op een plechtelyken bestemden dag om te offeren, te laat gekomen waren. Wanneer men hem offerde, op 't Autaar *Ara Maxima* genoemt, (a) moest de gansche vergadering met ontdekten hoofde staan, om te meer achting voor *Herkules* te betuigen; want men vertoonde deezen God zyn hoofdt gedekt hebbende, en 't zoude van de uiterste verontwaardiging zyn geweest, zoo koen te zyn zich voor hem te dekken. De Romeinen voor de *Ara Maxima* verscheinende, bevestigden door een eedt hunne gedaane beloften en beslotene voorwaardens.

IV.

De GODVRUCHTIGHEIT die de offerhanden verzelden, en gemeenlyk over den geheelen Dienst, moest noodwendig gedekt zyn, vermits men zich het hoofdt dekte om zyne oogen voor 't voorwerp van aandacht niet af te wenden, en om de afwending van gedachten voor te komen. Hoedanig men hier de Godvruchtigheit gesluiert voor 't Autaar vertoont, is byna als die der Romeinen Vrouwen gewoon waren, wanneerze den Goden haare eerdienst beweezen. De Keizer *Severus* ziet men 'er mede in een Gedenkpenning gedekt, hebbende een Olyftak in de handt.

Het openbaar Geloof word in een (b) gedenkpenning met den hoorn van overvloedt in de handt verbeeldt, en het hoofdt met laurier gekranst, vereischt dat men zich met een witten sluier, wanneer men offerde, dekte. Deeze sluier was het zinnebeeldt van ongeveinstheit en zuiverheit die het Geloof verzelden; gelyk de hoorn van overvloedt dat van voorspoedt is, die gemeenelyk deeze Deugdt verzelt.

V.

Men gebruikte somtyds de PHRYGIAANSCHE MUTS alhier in de laatste der vier gedenkpenningen onder den Tempel van *Pomona* verbeeldt: (c) Nochtans is men niet volkomen verzekert, dat deeze altoos zodanig gemaakt was. Men gelooft datze een gedeelte der wangen bedekte, en onder de kin gehecht was.

VI.

ANUBIS, voor wien men een nedergeboogen mensch leggen ziet, was een Egiptische Godheit. Men verbeelde hem onder de gedaante of met het hoofdt van een hondt; en zyn naam geeft genoegzaam te kennen wien hy was: want *Anubis* beteekent volgens eenige Geleerden een *die aanblaft*, en is oorspronkelyk uit het Hebreeusch. *Hanubé* een Hebreeusch woordt, is een *Participium* (deelwoordt) waarby de uitazemende H. is gevoegt. Deeze Egiptische Godtheit en *Merkurius* word voor een zelvige zaak genomen. Door het afbeeldzel van den hondt wilde men de wysheit van dien Afgodt verbeelden; want geen dier verstandiger dan een hondt is. Het zinnebeeldt is rechtmatig. De Godt der Rovers, Kooplieden, en openbaare Amptenaren had een volmaakte wysheit noodig, om zich waardiglyk in zyne bedieming te quyten. *Anubis* word mede op eenige Gedenkpenningen met een Merkurius-Staf in de handt verbeeldt.

De andere vier Gedenkpenningen, die deeze van *Anubis* volgen, verbeelden verscheiden gestalten waar in zich de Bidders, hem te eeren, bevinden.

HIS-

(a) *Ibid.* Cap. 23.
(b) Zie *Serv. in Virg. Æneid.* l. 3.

(c) *Apud* Rosin. *in Antiquit.*
(d) Zie *Soler. de Pileo.*

HISTORISCHE VERHANDELING

Over de

HEDENDAAGSCHE GODTSDIENST-PLIGTEN

En

GEWOONTENS der JOODEN.

Eerfte Afdeeling.

I. HOOFTSTUK.

Oorfprong van de GODTSDIENST-PLIGTEN *en* GEWOONTENS *der* JOODEN: *in hoe veel deelen die verdeelt worden, en waar in zy beftaan.*

De plegtigheden en gewoontens der Jooden, hoe die in drie Ordens onderfcheiden zyn.

ALle de plegtigheden tegenwoordig onder de Jooden in gebruik, zyn niet van eenerlei gezag, noch worden van alle niet eveneens betracht; ook verdeelt men ze driewerf in fchikkingen, waar van de eerfte begrypt de Leerftukken der gefchreeven Wet, te weeten, die geenen die in de vyf Boeken van Mofes vervat zyn. Deeze Leerftukken beftaan in 248 beveftigende en 365 ontkennende, maakende te famen 613 uit, die zy MIZVOTH HATORAH noemen, 't geen het *Gebodt van de Wet* beteekent.

De tweede fchikking of orde betreft de Overleveringe of mondt Wet; en deeze naam is 't die zy aan de uitleggingen geeven door de Rabbynen en Schriftgeleerden nu en dan over den *Pentateuchus* of vyf Boeken Mofes gemaakt, en aan een oneindig getal van inzettingen en bevelen, die zy MIZVOTH RABANAN, of *Bevelen der Schriftgeleerden* noemen, die in een groot Boek byeen vergadert zyn, TALMUD geheeten, waar van we in 't byzonder in 't tweede Hoofdtftuk van de tweede Afdeeling deezer Verhandeling fpreeken zullen.

Waar van twee de gefchreeven en

De derde behelft zaaken, die het gebruik in verfcheiden tyden en op onderfcheidene plaatzen, gezag heeft gegeeven, of die nieuwelyks bekrachtigt zyn: om welke re-

mondt Wet behelzen. reden men die Minhaghim, of gewoonten noemt. Van deeze drie schikkingen of ordens nu, behelzen de twee eersten de Wet door Moses geschreeven, en de mondelinge Wet, die door overlevering van de Schriftgeleerden afkomstig is, en algemeen van de Jooden aangenomen zyn, alhoewel in alle de waereldts deelen verspreid, zonder dat 'er ten deezen opzichte geen gewigtig verschil onder hen zy, gelyk by den *Talmud* blykt. Maar wat de derde aangaat, die eenvoudiglyk de gewoonten betreft, verschillen ze onderling veel; naar dien 'er de Jooden, die in veele plaatsen verstrooit zyn, de naam en gedaantens van overgenomen hebben. Geen verandering is 'er dan als wat aangaat dit derde gedeelte, voornamentlyk onder de Oosterlingen, Hoogduitschen en Italianen. Door de Oosterlingen verstaan we mede die geenen van Morea, uit Grieken, Barbarye en die men Spaansche (a) noemt. Onder den naam van Hoogduitschen begrypen we mede die van Boheme, Moravië, de Poolsche, Moskovische en anderen. Deeze orde en onderscheiding volgende, zullen we trachten in deeze Verhandeling aan te toonen, zoo veel ons mogelyk zyn zal, 't geen zoo wel uit de geschreeven Wet, als uit de mondt der Geleerden en de enkele gewoonten getrokken is. Maar wy geeven vooraf bericht, dat overal waar eenig verschil onder de Jooden gevonden word, dat niet is als over het onderwerp der gewoonten, waar aan zy zelfs niet gelooven, dat 'er de naam van gebodt dan naaulyks zou konnen mede overeenkomen, daar zy anders de geboden van de eerste en tweede orde voor wezentlyk houden.

En de derde alleen in onderscheiden gewoontens bestaat.

II. HOOFDTSTUK.

Van der Jooden Huizen, Keukengereedschap, *en hun* Tafel-gestel.

Hoe de Jooden in 't bouwen hunner huizen iet onvolmaakt laaten.

In 't bouwen van huizen moeten de Jooden een gedeelte onvoltooit laaten, volgens 't geen hun de Rabbynen hebben nagelaaten; en zulks ter gedachtenisse van Jeruzalems verwoesting en den Tempel; ook moeten ze in acht neemen hoedanig het volgens de woorden van den 137sten Psalm (b) overeenkomt. Of ten minsten laat die geene die bouwt een elleboogs lengte in 't vierkant de muur ongepleistert, alwaar hy in groote letteren de aangewezen woorden van den 137sten Psalm schryft, of ook wel deeze twee woorden Zecher la Chorban, die *gedachtenis van de verwoesting* beteekenen.

Gedenkcedels aan de posten der kamerdeuren, en en hoedanig gehecht.

Aan de Huisdeuren, kamerposten en alle plaatsen van gemeenschap, klampt men aan de muur, of slaat aan de rechten styl van den ingang een riet, of eenig ander pypje, waar in een daar toe gesneden perkement gestoken word, waar op met groote naaukeurigheit deeze woorden van *Deuteronomium*, (c) *hoort Israël, de Heer onze Godt is een*, geschreeven zyn, en 't geen navolgt, eindigende door deeze andere woorden: (d) *En gy zult dit schryven op de posten van uw huis, en op uwe poorten.* Vervolgens laat men een leedige plaats onbeschreeven, en men vervolgt te schryven: *En het zal geschieden zoo gy waarlyk myne geboden gehoorzaamt*; en 't geen tot aan 't einde deezer woorden volgt: *En gy zult dit schryven op de posten van uw huis, en op uwe poorten.* Dit Perkement word dan opgerolt en in het riet gestoken; en men schryft op 't einde den naam (e) Schaddai. Telkens dan, wanneer de Jooden in- en uitgaan, raaken zy met Godtsdienstigheit deeze plaats aan, en kussen den vinger waar mede zy die aangeraakt hebben; noemende dit Mezuza.

Afbeeldzels hoe die door hen geschouwt worden.

Zy hebben geene afbeeldsels van Beelden, noch Standbeelden, en lyden 'er ook geen in hunne huizen, en noch minder in hunne *Synagogen* of Kerkvergaderingen, en andere plaatsen hunne Godtsdienstigheit toegewyt, overeenkomende met het verbodt: *Gy zult geen gesneden beeldt, noch eenig beeltenis maaken*, gelyk men *Exodus* 20. en op veele andere plaatsen leest: maar in Italië zyn 'er veel die de vryheit neemen Tafelen en Afbeeldsels te gebruiken; doch zy myden zich die in verheven en uitgehouwen Beeldwerk te bezitten.

Hun

(a) De Spaansche Jooden uit de Landen van den Koning van Spanje verdreeven, zyn meerendeel naar 't Oosten of de Levant gevlucht, alwaar zy zich noch onthouden.
(b) Indien ik u vergeete, ô Jeruzalem, dat myne rechter handt zich vergeete.
(c Deut. 6. vers 4--9.
(d) Deut. 11. vers 13--20.
(e) Een der namen Godts.

der Jooden Keuken gereedſchap, waar in het beſtaat, en hoe dat moet gezuivert zyn.

Hun keuken-gereedſchap en daar toe behoorende vaten moeten alle nieuw zyn: want indien ze aan anderen dan aan Jooden gedient hebben, vooral die uit aarde werk beſtaan, en zoo daar iet warms in is geweeſt, moeten ze die verwerpen, vermits ze tot eenig gebruik van vleeſch konnen gedient hebben, 't welk hun verboden is, en in veelerlei ſoorten beſtaat (gelyk we in 't V^de Hoofdtſtuk der tweede Afdeeling melden zullen) en doordringelyk zyn kan. Maar indien deeze gereedſchappen uit koper, tin, yzer of ſteen beſtaan, 't welk niet gelyk het aardewerk doortrekkelyk zy; nadat men die door 't vuur of in kookend water gezuivert heeft, kan men 'er zich van dienen.

Wanneer zy zodanig een nieuw huisraadt gekocht hebben, 't zy dat het van glas, aarde, of eenig metaal is, doopenze het aanſtondts in de zee, of in een revier of put, of in een ruimte van water, om een groote zuiverheit in acht te neemen, overeenkomende met het 23ſte vers van 't 31ſte Hoofdtſtuk van *Numeri*.

Zy dienen zich van verſcheiden gereedſchappen, zo wel voor de keuken als voor de tafel; daar zyn 'er die niet dan voor melkſpyze gebruikt worden, en andere die voor vleeſch dienen; want, gelyk in 't V^de Hoofdtſtuk van de tweede Afdeeling gezegt zal worden, zy mogen op een zelvigen tyd geen vleeſch en melk eeten.

Ook hebbenze keuken gereedſchappen en vaten die niet dan op hun Paaſchfeeſt dienen, en tot geen gereezen broodt gebruikt zyn, gelyk we in 't III. Hoofdtſtuk van de derde Afdeeling deezes Werks verhaalen zullen.

III. HOOFDTSTUK.

Van 't SLAAPEN *en 't* DROOMEN; *van der Jooden* KLEEDEREN; *van hunne eerbaarheit in hun gevoeg te doen*; *de wyze van* HANDEN *en 't* AANGEZICHT *te waſſchen.*

Hoedanig de Jooden hunne beddens bereiden en zich te ſlaapen leggen.

De Rabbynen vinden goet de bedpeulens hunner ſlaapplaatſen naar 't Noorden te leggen, en het voeten einde naar 't Zuiden; of wel in 't tegendeel; want zy keuren dit gebruik van 't Ooſten naar 't Weſten af, wegens het ontzag 't geen zy aan Jeruzalem en den Tempel ſchuldig zyn, zodanig geſtrekt leggende: maar weinig Jooden zyn 'er die zich hier naar ſchikken.

Zich te ſlaapen leggende, bidden ze Godt in hunne gebeden, hen voor de gevaaren des nachts te behoeden; dat ze een zachte en geruſte ſlaap genieten mogen; en dat ze 's morgens gezondt weder mogen opſtaan. By dit gebedt voegenze de verzen 4--9. van 't 6de Hoofdtſtuk van *Deuteronomium*, en den 91^ſten Pſalm: *die in de ſchuilplaatſe des Allerhoogſten is gezeten* enz. en den 121^ſten *Ik heffe myne oogen op naar de Bergen* enz. en het 6de vers van den 31^ſten Pſalm: *In uwe handen Heere beveele ik mynen Geeſt.* Daar zyn 'er die noch andere plaatſen der Schriftuur by deeze voegen, een ieder daar in zyne gewoonte of neiginge volgende.

Welk een geloof zy aan hunne

Zy ſtellen een groot vertrouwen op droomen, overzulks over dit onderwerp in de H. Schrift word gezegt van Jacob, Joſeph, Pharao, Nebukadnezer, Daniël en anderen betreffende, en 't geen in 't 33^ſten Hoofdtſtuk vers 15 van Job geſchreven ſtaat: *In den droom en de nachtgezichten* enz. *Dan openbaart hy 't aan de ooren der Lieden*, enz.

droomen geeven, en hun gedrag hier over aangemerkt.

Ook geeven ze een zoo groot geloof aan droomen, dat, indien iemandt iet quaadts droomt, 't geen hem een quelling veroorzaakt, byzonderlyk indien zynen droom betrekkelyk op een der (a) vier ſoorten van droomen is, die de Rabbynen verklaart hebben, zynze gewoon dien dag te vaſten, en in alle omſtandigheden, waar van wy vervolgens handelen zullen, in diervoegen, dat 'er niet dan een eenige droom is, die hen op den Sabbatdag of eenig ander Feeſt doet vaſten.

's Avonds als de vaſten geëindigt is, laat deeze die gedroomt heeft, voor dat hy eeten zal, drie zyner Vrienden komen, tot wien hy zevenmaal zegt: (b) *Gelukkig zy de droom die ik gedroomt hebbe*; waar op zy telkens antwoorden, *dat die gelukkig zy*, *en dat Godt hem zulks verleene.* Vervolgens voegen zy 'er eenige plaatſen der Profeten by. En op dat hy op de

D 2 voor-

(a) Deeze vierderlei droomen zyn; het zien van 't verbranden van 't Wetboek; het zien van den Verzoendag ter uure van de *Neila*, te weeten, het avondt gebedt; het zien nederſtorten der balken van zyn huis, of uitvallen der tanden. Eenige voegen 'er by, het zien van zyne vrouwe by een ander man.

(b) Deeze plegtigheit aangaande de droomen, word in 't breede in de gebeden der Jooden verhaalt, volgens de Kerkgewoonte der Italianen van de Mantuaanſche Druk.

voorspelling geruſt zy, voegenze hem deeze woorden uit *Ecclesiasticus* toe: (a) *Gaa, eet uw broodt met vreugde*, enz. waar na den Vaster eeten gaat.

Welke kleederen den Jooden te draagen verboden zyn.

Den Jooden is verbooden zich te kleeden met stoffe van vlas en wolle geweeven: (b) *Gy zult geen kleedt*, zegt de Wetgeever, (c) *van gemengde stoffe aantrekken, wolle en linnen te gelyk.* Zy naajen om die reden zelfs hunne wolle kleederen met geen garen, noch een linne kleedt met wolle. Ook is hun verboden, zo wel mannen als vrouwen, zich in een gewaadt van andere Sexe te verkleeden, (d) *Het kleedt eens mans en zal aan eene vrouwe niet zyn, en een man zal geen vrouwen kleedt aantrekken.* Insgelyks zyn alle vrouwelyke handelingen den mannen verboden, als allerlei blanketsel voor 't aangezicht, en smeersel om 't hair uit te doen vallen. Ook is het zelfde verbodt aan de vrouwen opgelegt, van niets te mogen uitvoeren 't geen den mannen eigen zy.

Mogelyk is het verbodt den mannen hunne baarden te mogen scheeren hier van ontstaan, zulks die van de slaap des hoofdts langs de wangen, en zelfs de gantsche baardt moest ongeschooren blyven; (e) *ook zult gy de hoeken des baardts niet verderven.*

Wat hunne wyze van zich te kleeden aangaat, daar in volgenze, alhoewel schromelyk, andere volkeren na, indien 't niet is, om zich niet bespottelyk onder hen te maaken. 't Is hun niet gedoogt zich kruinen te maaken, noch onderscheiden hairbossen ter midden van 't hoofdt, noch niets 't geen 'er naby komt; doch overal zynze meest genegen in lange kleederen of rokken te gaan.

Hoe zich de vrouwen kleeden.

De vrouwen kleeden zich naar de wyze des landts, behalven op den dag van haar huwelyksfeest, zy dekken haar hoofdt-hair met een hairkap, of eenig hulzel, naar natuurlyk hair gelykende, schikkende zich naar 's lands mode voor 't uitwendige: maar zy draagen naaukeurig zorg, om haar eigen hair niet te laaten zien.

De mannen houden 't voor een onbetaamelyke daadt het hoofdt t'ontdekken, naardien zy niet geloven dat het een teken van achting zy; ook oeffenen zy 't zelf niet in hunne Synagogen. Telkens als zy zien dat men onder de Christenen deeze pligt aan persoonen van aanzien bewyst, quyten zy 'er zich mede van.

Der mannen kleedaadje beschreven.

Ieder kleedt dat zy draagen moet vier baanen of kleden hebben, en aan ieder een bandt hangende gelyk een quast, die zy ZIZIT noemen. Deeze bandt bestaat gemeenlyk uit agt draaden, ten dien einde gesponnen, hebbende ieder vyf knoopen, die de helft der lengte beslaan. 't Geen niet geknoopt is, maar uitgerafelt zynde verbeeldt ten einde een soort van een quast, (f) *dat zy zich*, zegt de Wet, (g) *snoerkens aan de hoeken hunner kleederen maaken.*

Dit bevel raakt alleen de mannen, en niet de vrouwen; gelyk 'er ook geen bevel van is 't welk by haar word waargenomen.

Zelfs heeft dit gebruik nu byna geen plaats meer, alwaar de mannen deeze vier gebaande kleederen draagen, om door andere volkeren niet bespot te worden, onder wien zy hun verblyf hebben. Zy vergenoegen zich alleen met dit onder hunne kleederen te draagen, bestaande uit een stuk stof 't welk vierkant is, met vier banden, 't welk zy (h) ARBAN CANFOTH noemen, ter gedachtenisse der geboden Godts, nademaal in 't zelve hoofdtstuk van *Numeri* vers 40. gezegt word: *op dat gy gedenkt en alle myne geboden onderhoudt* enz: Maar in hunne gebeden-uuren die zy in de Synagogen volbrengen, dekken zy zich met een vierkante wolle hooftsluier, die deeze quasten aan de hoeken heeft; welk hooftdeksel zy TALED noemen, waarvan wy in 't vyfde Hoofdtstuk gewag maaken zullen.

Hoe zy zich met een hoofddekzel dekken.

Ook moeten de mannen voor hun voorhoofdt hebben 't geen de H: Schrift TOTAFOT noemt, en de Jooden TEFFILIN heeten, gelyk geschreeven staat; (i) *Ook zult gyze tot een teeken op uwe handt binden, en zullen u tot voorspanselen zyn tusschen uwe oogen:* Wy zullen in 't vyfde Hoofdtstuk van de hoedanigheit en de gestalte van dien handelen. Ondertusschen om voor 't volk niet bespottelyk te zyn in een zaak die zy voor Heilig houden, en die zy niet dan met groote omzichtigheit draagen, vergenoegenze zich die ten tyde hunner gebeden te gebruiken. Zy gelooven mede gevoeglyk te zyn, een gordel over hun kleedt te draagen, of iet anders 't welk een scheiding van het opperdeel met de andere deelen des lichaams maakt.

Der Jooden omzichtigheit in hun gevoeg te doen, aangemerkt.

De Rabbynen hebben mede veel te zeggen, raakende de plaats van gevoegdoening, en hoedanig men 'er zich gedragen moet, 't welk alles niet strekt dan ter gezondheit, tot eerbaarheit en zedigheit: grondende zich op 't geene in *Deuteronomium* (k) word ge-

(a) Hoofdtst. 9: vers 7. (b) Levit. 10: vers 19. (c) Deut. 22: vers 11.
(d) Deut. 22: vers 5 (e) Levit. 19: vers 27.
(f) Num: 15. vers 38. (g) Deut: 22 vers 12. (h) Vier vleugels.
(i) Deut: 6. vers 8. en 11. vers 18 (k) Hoofdtst. 23. vers 13.

gezegt. *Gy zult ook een plaats buiten het leger hebben: en daar heenen zult gy na buiten uit gaan. En gy zult een schupje hebben*, enz.

Zy moeten zich gewennen, en opstaande zich erinneren om hun gevoeg te gaan doen, vervolgens zich wasschen, om zich onbesmet tot het gebedt te begeeven. Telkens wanneer zy gevoelen dit noodig te hebben, moeten zy 'er zich niet van onthouden, naardien het zich verfoeielyk te maaken is, tegen het geen in *Leviticus* word gezegt. (a) *En maakt uwe persoonen niet afgryßchelyk.*

Indien ze gelooven, in deezen staat zynde, van iemandt gezien te worden, moeten zy zich met alle mogelyke eerbaarheit daarin voorzien. (b) En nademaal zy ouwlings in huis geen bequaame gelegenheit hadden, en datze voor een ieders gezicht blootstonden, warenze echter wel bedacht de gevoeglykheit in acht te neemen. En als deeze daadt gevaarlyk wierd geacht, haddenze onder hun een soort van aanroeping aan de Bewaar-Engelen, om hen alsdan voornamentlyk te beschermen: maar dit 's nu buiten gebruik. Vervolgens moeten zy hunne handen wasschen, en Godt looven, hem dankende dat hy zich niet alleen genoegt heeft het wonder van den mensch te scheppen: maar ook hem te bewaaren; naardien de minste wederwaardigheit, die den loop deezer overvloedigheden des lichaams zoude mogen overkomen, de doodt veroorzaaken kon. Dit is 't 't geen zy telkens in acht neemen, wanneer hen deeze gevoegdoening overkomt.

Hoe zy zich des morgens wasschen.

Des morgens zo draa zy opstaan, wasschen zy hunne handen en aangezicht; en zy wachten zich vooraf geen vleesch, broodt, boek, noch iets Heiligs aan te raaken. Wat de hoedanigheit van 't water aangaat, en hoe zy 'er zich van bedienen: de Rabbynen die daar over hun vernuft geuit hebben, en in fynigheit en omstandigheden diesaangaande zeer gesleepen zyn; begeeren vooral niet dat men alwaar men zich wascht het water uitgiete: want zy mogen 'er niet overtreeden, overzulks het voor hun een onreine zaak is. In 't afdroogen hunner handen en aangezicht, herhaalen zy de zegening, waar van in 't volgende hoofdtstuk gehandelt worden zal.

IV. HOOFDTSTUK.

Van de ZUIVERHEIT; *van de* ZEGENINGEN; *en van der Jooden* SYNAGOGEN *en* SCHOOLEN.

Hoedanig zich de Jooden voor d'onreinigheit wachten moeten.

Men leest in *Leviticus*, dat iemandt onrein was, die een doodt lichaam, een melaatsche, of eenig ongedierte had aangeraakt, enz. en in deeze gesteltheit verbood men hem in den Tempel te komen: maar sedert de Tempel verwoest is geweest, meenen de Jooden dat alle deeze bevelen, de onreine dingen raakende, opgeschort zyn. Nochtans is 'er een bevel van *Esdras* geweest, 't welk eenige tydt sedert bestant bleef, en behelsde; dat deeze onrein was, zulks hem eenig zaadt ontliep: en dit was gegrondt op 't geene in 't 15de. Hoofdtstuk van *Leviticus*, vers 16. gezegt word; *Een Man als van hem zaadt des byleggens zal uitgegaan zyn, die zal zyn gansche vleesch met water baden, en onrein zyn tot aan den borst.* Maar alzo het zeer bezwaarlyk was hier op acht te geeven, wegens de gemeenzaamheit van 't huwelyk, is dit verder nagelaaten.

Der Jooden Zegeningen

In haare omstandigheit aangemerkt.

De Rabbynen hebben de Jooden genoodzaakt byzondere zegeningen en loftuiting Gode voor te draagen, niet alleen in hunne gebeden en telkens als zy eenige weldaadt van hem ontfangen; maar zelfs in alle onvoorziene voorvallen, en op ieder daadt die zy verrichten, 't zy zy eeten of drinken, of datze eenige aangenaame geur rieken; en eindelyk voor ieder gebodt van de Wet en bevel der (c) Rabbynen. 't Welk zy verstaan van alles 't geen zy nieuws of ongewoons zien: want zy hebben verscheiden zegeningen voor alle zaaken; en alzo 'er het getal zeer groot van is, kan men ze hier niet alle in 't byzonder aanhaalen. Doch men kan ze naslaan in een groot traktaat, 't welk 'er de Rabbynen hebben van gemaakt.

En waar in die bestaan.

's Morgens zo draa zy uit het bedt zyn opgestaan, zeggenze: *Gezegent zyt gy, Heere onze Godt, Koning der Waereldt, die aan de verstorvenen het leven geeft, die de blinden verlicht, die de aarde op het water*

(a) Hoofdtstuk XI. vers 44.

(b) In den tweeden druk heeft men het volgende van dit afdeelsel als ondienstig uitgelaaten, naardien dit gebruik niet meer waargenomen wierd.

(c) Behalven de geboden in de Wet begreepen, hebben de Jooden noch een andere soort van bevelen, die zy de geboden van HACAMIM, of Wyzen noemen. De Schriftgeleerden hebben ieder ten hunnen tyde deeze geboden ingevoert, volgens de verscheiden redenen die 'er waren, om voor den dienst van Godt in te stellen.

ter uitbreidt, en veele andere diergelyke zaaken. Indien zy de handen waſſchen, om aan een bevel te gehoorzaamen, zeggenze: *Gezegent zyt gy, Heere onze Godt, Koning der Waereldt, die ons door zyne geboden geheiligt heeft, en die ons belaſt heeft de handen te waſſchen.* Wanneerze zich in de Wet willen oeffenen, zeggenze: *Gezegent zyt gy* enz. *die ons de Wet gegeeven heeft.* Willenze zich verheugen in 't eeten van hun broodt, men zegt; *gezegent zyt gy* enz. *die het broodt uit de aarde voortbrengt.* Willenze drinken, zegt men: *Gezegent zyt gy* enz: *Schepper van de vrucht des Wynſtoks.* Genuttigenze boomvruchten; *Gezegent zyt gy* enz: *Schepper van de vrucht des booms*; en aardvruchten: *Gezegent zyt gy* enz, *Schepper van de vruchten der aarde.* Riekenze een aangenaame reuk; *Gezegent zyt gy* enz, *gy die een zodanige welriekende ſtoffe geſchapen hebt.* Ziende een hoog gebergte of eene wyde uitgeſtrekte Zee, *Gezegent zyt gy* enz: *Schepper der dingen van den beginne.* Willenze eeten, of zich met iet nieuws kleeden, en zelfs op den intreê van een plegtelyke feeſt, zeggenze: *Gezegent zyt gy*, enz, *die ons heeft laaten leeven, en ons tot op deezen dag onderhouden.* Indien 'er iemandt ſterft, zegt men: *Gezegent zyt gy*, enz. *Rechter der Waarheit.* Eindelyk over alle zaaken, voor of na de uitvoering, en over eenigen, in den aanvang en het einde, herhaalen ze eenige zegeningen Godts, gelovende dat het een misdaadt zy, ondankbaar te zyn voor 't genootene, zonder eerſtelyk door eenige woorden van lofzegging te erkennen, dat men 't van Godt ontfangen heeft, die Heere van alles is.

Zy zyn dagelyks verpligt ten minſten hondert zegeningen uit te ſpreeken; en gelyk des morgens het meerendeel in de Synagogen met hunne gebeden herhaalt worden, noemenze deeze 's morgens herhaalde zegeningen, Meath Beracoth, 't welk *hondert zegeningen* beteekent.

Hoe de Jooden hunne Synagogen bouwen, en tot welk een gebruik.

Zy hebben hunne Synagogen, die zy Schoolen noemen, 't zy groot of klein, of omlaag of omhoog in een huis, of indien zy konnen, in een afgezonderde plaats; nademaal zy geene gelegentheit hebben, Tempelgeſtigten die prachtig zyn op te rechten. De muuren zyn van binnen gewit, beſchoten of met tapyten bekleedt; en overal vind men zinſpreuken, die hun erinneren aandachtig in den gebeden te zyn. Rondom zyn 'er mede zitbanken; en in eenige zyn kleine kasjes waarin men de boeken, hoofdtdekſels en andere dingen ſluit. Ook hangenze in 't midden kroonen en lampen om licht te branden, of wel tegen de wanden en muuren, alwaar men waſch en oly verbezigt om de plaats te verlichten. Aan de deuren vind men armboſſen, alwaar men mildaadigheit oeffenen kan; wordende dit geldt vervolgens den armen uitgedeelt.

Hun geſchreeven Wetboek aangemerkt.

In ieder Synagoge ten Ooſten hebbenze een kiſt, of kas, die zy (a) Aron noemen, ter gedachteniſſe van de Bondkiſt die in den Tempel was: zy bewaaren 'er de vyf boeken Moſes in, op perkement met inkt daar toe bereid, in vierkante letteren, geſchreeven, die zy Merubaad (b) noemen, met eene (c) ongemeene naaukeurigheit en omzichtigheit, uit het oorſpronkelyke handſchrift van *Eſdras*, nageſchreeven, waar van men zegt een *exemplaar* te *Cairo* te zyn, dat *Eſdras* uit het handtſchrift van Moſes heeft opgeſtelt, gelyk in 't tweede boek van *Eſdras* 't agtſte hoofdtſtuk gezegt word. Men moet in 't afſchryven van dit afſchrift zeer naaukeurig zyn; indien 'er een Vau, of een Jod, of eenige andere kleine letter min of meer in was, zou dit afſchrift niets waardig zyn, en zoude men 't zonder te leezen wegſluiten. Insgelyks word 'er vereiſcht, dat de Afſchryver in geene der byzonderheden miſſe, die veel in getal zyn, en die de Rabbynen hebben opgeſtelt, omze te moeten in acht neemen. Deeze *Pentateuchus* of vyf boeken Moſes is niet gelykerwys de Boeken, waarvan men zich nu bedient; maar op de wyze van een Rolboek, gelyk men eertyds bezigde, te weeten: op perkement niet met den draadt doorgeſtoken, maar met zenuwen van een rein dier geſchilt. Deeze huidt dus endelings doorgenaait, en beſchreeven, word op twee houte ſtaven gerolt, aan beide de einden vaſt gemaakt. Dit Boek dus opgerolt, word door een linnen of zyden weeffel gedekt, zynde gemeenlyk een meeſterſtuk 't geen de vrouwen zeer ſchoon weeten toe te ſtellen, en 't welk zy tot dit gebruik toewyen, nevens een ander omwindzel van zyde daar over gedekt, om te meer glans te geeven. Wanneer men 't noch koſtelyker maaken wil, overdekt men de beide

Met welk een optooizel het Word verfiert.

(a) Arke. (b) vierkant.

(c) De Joodſche Schriftgeleerden hebben oneindig veel regels uitgevonden die men in acht te neemen heeft, ſchryvende een *Exemplaar* van de Wet ten gebruike voor eenige Synagoge; maar een gedeelte deezer regelen vervatten niet dan kleinigheden en eenig bygeloof. Echter zyn 'er eenige die nut tot de zuivering der *Exemplaren* toebrengen. Wat aangaat dit aloude *Exemplaar* aan *Eſdras* toegeëigent, word niet dan een verdichtſel geacht.

de einden der rolftaven, die zy (a) HEZ HAIM noemen, en het perkement te meer overtreffen; men overdektze zeggenwe, met eenig zilverwerk, met granaatappelen en fchellen verfiert, die zy hierom (b) RIMONIM noemen, en zetten 'er rondom en boven op een kroon die heel of half is en voor af hangt. Deeze kroon noemenze (c) HATARA, of CHEDER TORA. Alles volgens het gebruik van 't landt, of naar 't goedvinden van den Eigenaar van 't Boek. Somtyds zyn 'er in zodanig een kas meer dan twintig deezer Boeken, SEFER TORA, of *Wet Boek* geheeten. Men leeft in deeze Boeken op Feeftdagen en aangeftelde uuren, gelyk ter zyner plaatfe zal gezegt worden.

Een Autaar of Leffenaar.

In 't midden, of omtrent den ingang der Synagoge, heeft men een langachtig Autaar van hout een weinig verheven ftaan, waarop men het Boek ontrolt wanneer men 'er in leezen wil, en men leunt op deeze foort van tafel of leffenaar, wanneer 'er gepreekt word.

Plaats van de vrouwen afgezondert.

Ter zyde van de Synagoge is een plaats, of een Galery voor gefllooten met een houte tralie, alwaar de vrouwen zich plaatfen om te bidden. Zy konnen wel zien wat 'er gedaan word: maar van de mannen niet gezien worden; en vergaderen dus afzonderlyk, om in den gebede geene verhindernis te geeven, die het zondigen zoude konnen veroorzaaken. De gelegenheit nochtans en de byzonderheden deezer plaats, alwaar zich de vrouwen onthouden, zyn verfchillende volgens de landen en volkeren by wien men zich vind; maar hoe het ook zyn mag, echter is de gefteltheit overal dusdanig.

Een man is 'er aangeftelt om voor te zingen (d) of te bidden, die men (e) CAZAN noemt, en een ander die de fleutels van de Synagoge heeft, en gelaft is alles zuiver en in goede orde te onderhouden, de lampen en wafchkaerffen te ontfteeken, en alle dienftpligten te doen die ten tyde der gebeden noodig te bezorgen zyn. Men noemt hem (f) SCIAMAS, dienaar of kofter; beide genietenze hunne jaarlykfche wedde.

Deeze Synagogen of Schoolen, heeft men min of meer in ieder ftadt, naar de veelheit en verfcheidenheit der Jooden die 'er gevonden worden. Want alzoo de Oofterlingen, Hoogduitfchen, en Italianen niets onderling verfchillen, dan in hunne gebeden, zoo is ieder nochtans genoegt een plaats te hebben die niet dan aan hunnen Landaart gemeen zy.

V. HOOFDTSTUK.

Van der Jooden GEBEDEN; *van hunne* MANTELS; HOOFDTSPANSELS, *en van de* PENTATEUCHUS *of vyf Boeken Mofes.*

Wanneer de Jooden dagelyks in de Synagoge om te bidden gaan.

DRiemaal 's daags gaan de Jooden in de Synagogen om te bidden. Eerftelyk, 's morgens in de vier eerfte uuren na der zonnen opgang. Ten tweeden des namiddags, welke eerfte tydt van bidden SCIACRID (g) word genoemt, en tweede (h) MINCHA geheeten. De derde die 's avondts gefchied en men (i) HARUID noemt, word gelyk de eerfte en tweede tydt van bidding in verfcheiden plaatfen gedaan, wanneer het geen Feeftdag is, zy verrichtenze in den zelven tydt omtrent zonnen ondergang, en bidden de gebeden van des namiddags en 's avondts, en zulks naar het hun behaagt.

Wat hen te doen ftaat eer zy naar de Synagoge gaan, en hun gedrag in de zelve.

't Is hun verboden te eeten noch te drinken, noch iets te doen, zelf niet van iemandt te groeten, voor datze 's morgens hun gebedt hebben gedaan; ook moeten ze voor dat ze in de Synagoge gaan hunne handen wasfchen. 's Morgens dan in de Synagoge gegaan zynde, dekken zy zich met den (k) TALED, reeds gemeldt (l) en herhaalen de zegening, (m) *Gezegent zyt gy*, enz. Eenige dekken met deezen fluyer hun hoofdt, anderen windenze om den hals, om te aandachtiger in 't gebedt te zyn, en gints noch herwaarts te zien. Vervolgens plaatft men het hoofdtfpanfel

(a) Hout des Levens. (b) Granaat appelen. (c) Kroon van de Wet.

(d) De Jooden fpreeken hunne gebeden op eene zingende manier uit. Zelfs als zy een text uit den Bybel leezen, gefchied dit zingende.

(e) De *Cazan* is by de Jooden, 't geen de voorlezer is by die geenen van den Gereformeerden Godtsdienft, en men vind dit woord *Cazan* in St: Epiphanius.

(f) De SCIAMAS of Dienaar, bedient omtrent het zelfde als eertyds den Diaken deed, en de Syrifche Kerken noemen heden noch hunne Diakenen met deezen naam, alhoewel men 't gemeenlyk van alle die geenen verftaat, die den Goddelyken dienft oeffenen.

(g) Morgen gebeden. (h) *None* zeekere gebeds-uure. (i) Avond gebeden.

(k) Het woordt TALET of TALED gelyk het de Italiaanfche Jooden uitfpreeken, beteekent in 't Rabbyns Hebreeuwfch een *Mantel*, of een kleedt 't geen alle de anderen dekt.

(l) Hoofdtft: III. en Numeri 7--9. (m) Num: 10.

Hunne hoofdſpanze's en gedenkceldels beſchreeven.

ſel (a) TEFFILIN (b) genoemt, daar reeds van geſproken is, en waar van hier de beſchryving volgt. Men ſchryft op twee ſtukken perkement met inkt daar toe bereidt, en in vierkante letteren, deeze vier Schriftuur-plaatſen met veel naaukeurigheit op ieder ſtuk. I. (c) *Hoor Iſraël*, enz. II. *En gy zult zyn indien gy gehoorzaamende gehoorzaamt*, enz. III. *Heiligt my alle eerſtgeboornen*. IV. *En het zal geſchieden als de Heere u zal hebben doen ingaan*, enz. Deeze twee perkementen worden toegerolt gelyk een klein ſpitsachtig rolletje, die men in het leer wierd van een zwart kalfs vel bereid; vervolgens ſtelt men 't op een vierkant en ſtyf ſtuk van 't zelve leer, waar van een leere riem van dit leer een vinger breed, en omtrent anderhalf elleboogs lengte afhangt. Zy plaatſen deeze TEFFILIN, omwindende die om den ſlinker arm; en de leere riem, na een kleine knoop op de wyze van een JOD gelegt te hebben, winden ze rond om den arm ſchroefs-gewyze, en doen die eindigen aan 't uiterſte van den middelſten vinger. Dit noemen zy TEFFILA SCEL JAD, 't welk de *Teffila van de handt* beteekent. Wat de andere TEFFILIN aangaat, zy ſchryven de vier gemelde Schriftuurplaatſen, op vier byzondere ſtukken perkement; waar van zy in het te ſamen voegen een vierkant maaken, waar op zy de letter SCIN ſchryven; vervolgens zetten ze daar op een klein vierkant van ſtyf kalfsleer gelyk het ander, waar uit twee leere riemen voortkomen, beide van gedaante en lengte als de eerſten. Dit vierkant plaatſt men dan voor 't voorhoofdt, en de leere riemen om 't hoofdt gewonden, maakt men achter het zelve een knoop, gelykende naar de letter DALET. Zy noemen dit hoofdtſpanſel TEFFILA SCEL ROSCH, of *Teffila van 't Hoofdt*. Dusdanig zyn de Hoofdtſpanſels die gemeenlyk alleen des morgens met den TALED geſtelt worden. Nochtans is 't wel waar, dat 'er zeer Godtsdienſtige zyn, die 'er zich in 't namiddags gebedt van bedienen; maar behalven den Zanger, zyn 'er weinig die den TALED in deeze gebeden zetten.

Het getal waar uit hunne vergadering in

Wanneer men ten getalle van tien vergadert is, die ten minſten dertien jaaren en een dag uitmaaken, (want het minſte getal moet hier uit beſtaan, of men kan deeze ſoorten van gebeden niet plechtelyk zingen) aldan gaat de CAZAN of Zanger naar de leſſenaar of het Autaar, of voor de kas of kiſt, en begint overluidt de gebeden op te zingen, die de andere verzellen: maar met een toon die zeer zacht en mompelende zy.

de Synagoge moet beſtaan.

Hunne manier van zingen aangemerkt, en waar in zy onderling verſchillen.

Onder de Jooden is de manier van bidden zeer verſchillende. Want, gelyk we reeds hebben aangemerkt, niets is 'er waar in zy zoo zeer verſchillen. De Hoogduitſche Jooden zingen veel ſterker dan anderen. De Ooſterlingen en Spaanſche zingen op eene wyze naar de manier der Turken gelykende; en de Italiaanſche zachtiglyk en met gemak. Deeze gebeden beſtaan in min of meer woorden, nadat het Feeſt- of de gewoone dagen zyn. Ook verſchillenze zelf hier in onderling.

Welke Pſalmen zy 's morgens als voor hun morgen gebedt zingen.

Zie hier echter de voornaamſte aangeweezen, waar in zy onder den anderen overeenkomen. Des morgens leezen ze de Pſalmen, en voornamentlyk de 145ſte geheel; *Ik zal u verhoogen myn Godt*, en alle die geenen die volgen, beginnende door *Halleluja*. Behalven dit, herhaalenze eene verzameling van loftuitingen Godts, die dikmaals in alle gebeden en in alle tyden herhaalt worden, te weeten, (d) CADIS, 't welk *Heiligheit* beteekent; een lofzegging tot den Schepper van 't licht en den dag, die (e) JOZER genoemt word; een gedeelte van *Deuteronomium*: *hoort Iſrael*, 't welk door deeze woorden eindigt: *En gy zult indien gy gehoorzaamt*. enz. en die reeds meermaals bygebragt zyn geworden; deeze van *Numeri* 15de Hoofdtſtuk vers 38. *Spreekt tot de kinderen Iſraëls*, *dat zy franjes maaken*, enz. Deeze drie leezingen worden (f) CHIRIAT SCEMAN genoemt, en men voegt 'er (g) VEIAZIU, enz. by, agttien zegeningen Godts, (h) SCEMONA ESRE genoemt, waar in men hem lovende om de noodigſte zaaken verzoekt, gelyk het broodt, de gezondheit, een goedt verſtant, de vryheit, de vergeeving der zonden, enz. met een laage ſtem opgezegt; en de CAZAN zegt ze vervolgens overluidt, beginnende weder als dan de 145ſte Pſalm, nevens eenige Schriftuurplaatſen der Profeten, en vooral deeze van *Ezaias*. 6. *Heilig*, *Heilig*, *Heilig*, *Godt van Zavaoth*, met de uitlegging der zelve woorden in 't Chaldeuſch. Dit alles gezegt heb-

En Lofzangen ter eeren Godts.

(a) Deut. 6: vers 4. 11. 13.
(b) *Tefilin* beteekent in 't Chaldeeuſch of in Rabbynſch Hebreeuſch, als of men in 't Latyn *Precatoria* zeide, nademaal de Jooden zich hier van in hunne gebeden bedienen.
(c) Exod. 13: vers 1. en de volgende verzen.
(d) Deeze lofzegging begint door de woorden: dat uwe naam verheven en geheiligt zy.
(e) Dit is het eerſte woordt deezer loftuiting, welk den Schepper beteekent.
(f) De leezing van *hoort Iſraël*. (g) En beſtendig, 't welk een begin van een lofzegging is.
(h) Agtien, nademaal die zoo veel dankzeggingen behelzen.

hebbende, eindigt men door eene leezing en eene dankzegging Godts, over 't geene hy hun om hem te dienen, verklaart heeft, verzoekende, dat hy zich van een ieder op de zelve wyze laat eeren en aanbidden. 't Geen zy (a) Halenu le Sabeah noemen, en dit is hun morgen gebedt.

Boetgebeden wanneer men die bidt.

Des Maandags en Donderdags voegt men in de gebeden na de Scemona Esre, eenige foorten van belydenissen en van boetgebeden; en indien iemandt vasten wil, of zich onthouden, verkiest hy gemeenlyk deeze twee dagen van de week, die zy dagen van gerechtigheit noemen: naardien de aloude Rechters, door onderling opzicht tot de Goddelyke gerechtigheit, hunne zittingen op deeze dagen hielden, zoo wel in de groote steden, als in de vlekken en aangrenzende plaatsen, alwaar een ieder zich naar toe begaf.

Middag en Avondgebeden verzelt met dankzeggingen.

Des Namiddags begint men de gebeden door den 145ten Psalm. De Cadis, de agttien zegeningen of Scemona Esre, met een laage stem; vervolgens verheffende, en andermaal de Cadis; waar na men eindigt.

Des Avondts herhaalt men een loftuiting tot Godt, die de nacht geleide, die Israël beminne, en hun zyne bevelen gegeeven heeft; de drie leezinge Chiriad Sceman genoemt; een gedachtenis van de wonderdaadige verlossinge uit Egipte; een gebedt om van Godt eene ongestoorde rust geduurende den nacht te verwerven. Men voegt 'er 18 verzen der Profeten by, de 18 zegeningen Scemona Esre, doch geheel zacht, de Halenu le Sabeah, en de Cadis, waar in het avondt gebedt eindigt.

Dit zyn de wezentlykste zaaken waar mede alle de gebeden verzelt gaan, en hoe dat die op zekere dagen en plegtelyke Feesten worden byeen gevoegt, met de Kerk-plichten overeenkomende, gelyk we ter zyner plaatse beschryven zullen. Telkens zyn altoos deeze gebeden als den grondslag der anderen, zoo wel wegens de orde, als de eigenschap van den inhoudt. Ook is'er hier geen verschillendheit over, die anders onder verscheiden Joodsche volkeren aanmerkelyk is; vermits ze byna alle overeenkomen.

In hoe veel leezingen zy de Wetboeken afdeelen.

Zy hebben de gansche *Pentateuchus* of vyf Boeken Moses in agt-en-veertig, of twee-en-vyftig leezingen verdeelt, Parasciod, of verdeelingen genoemt; en men leest 'er weekelyks een van in de Synagogen: zulks men in een jaar, 't zy het van twaalf of dertien maanden zy, gelyk vervolgens zal gezegt worden, de gansche leezing volvoert. Des Maan- en Donder-dags, na dat de boetgebeden gedaan zyn, neemt men uit de kas, waar van gesproken is, de (b) Sefer Tora, en herhaalende het vers van den 34ste Psalm: *Maakt den Heere met my groot*, enz. en eenige anderen, legt men die op het klein Autaar of de lessenaar, alwaar dezelve ontwonden en opgerolt zynde, men drie persoonen verzoekt het begin te leezen van de (c) Parascia, waar in men is. Ieder leest 'er eenige woorden van, die met eene zegening voorgaan en ook gevolgt worden. Waar na de Voorzanger hen zegent, en zy beloven ieder iets te geeven, 't zy voor den Armen, of ter behoefte van de Synagoge, of wel aan den Voorzanger of (d) Sciamas. Hier na heft men de Sefer-tora, ontvouwen zynde, om hoog, en men zegt tot de vergadering, hun toonende het geschrift van 't Boek, (e) *Ziet de Wet die Moses heeft ingestelt*, enz. De Oosterlingen niet te min zyn gewoon, dit voor den aanvang van de leezing te doen. Vervolgens rolt men het Boek wederom toe, men omwindt het, en men plaatst het in de kas.

De lezing der vyf Boeken Moses door Esdras ingestelt.

Dit Kerkgebruik van in de *Pentateuchus* of vyf Boeken Moses te leezen, en op deeze wyze tot meer of minder persoonen tot het leezen te verzoeken, is eene orde van *Esdras* ingestelt, die op alle Feest- en Vastendagen in agt genomen word, gelyk we ter zyner plaatse melden zullen. En alzo een ieder uit Godtsdienstigheit in deeze handeling verlangt deel te hebben, om het Boek in en uit de bewaarkas te haalen en te brengen, of in andere handelingen die in de bedestonden voorkomen zoo bied men 't den meest offerende aan, en het geldt dat men 'er van inzamelt, word uitgedeelt, als gezegt is, aan de armen, of ter onderhouding van de Synagoge gebruikt.

(a) 't Staat aan ons om te loven. (b) Het Wet-Boek.
(c) De Afdeeling, of het Hoofdtstuk. (d) De Dienaar.
(e) Deut. 4: vers 44.

VI. HOOFDTSTUK.

Van de PRIESTERS *en* LEVITEN; *de* GIFTEN *die men hun geeft*, *en van de* TIENDENS.

Hoe eertyds Aarons nakomelingen Priesters waren, en waar in hun Priesterschap bestond.

Eertydts waren 'er geene Priesters en Leeraars in den Tempel, dan de afstammelingen van Aaron, gelyk men in *Exodus* en elders leest. Dit waren die geenen die de slacht-offers offerden, die de offerhanden deeden, die wierrookten, of het Reuk-altaar bedienden, en met een wordt, die deeden alles 't geen noodig was. Ook hadden ze voor hun niet alleen de aandeeling der offerhanden ter zelver plaatse aangeweezen: maar mede van alle de Dieren die geslagt wierden, waar van men hun de schouder, borst, en kinnebakken gaf. Noch haddenze de eerstgeboornen van alle het vee, en 't geen men in verwisseling van der vrouwen eerstgeboorne gaf; de eerste geschooren schaapswolle, en anderer Dieren afval; het vyftigste van den oogst en vruchten; een stuk deeg van ieder baksel broodt, en van alles 't geen in de H. Schrift word uitgedrukt.

Welk een bediening de Leviten hadden.

De bediening der Leviten was, op zekere tyden in den Tempel te zingen. Zy hadden de tiende van den Oogst, 't welk ze in 't veldt inzamelden: doch nu is men niet meer dit leenrecht onderworpen, ten zy het geene Jooden zyn onder Jeruzalem en 't aloude Judea gehoorende. Tegenwoordig bezitten de Jooden geene landen, noch vee in eigendom. Alhoewel 'er nochtans gevonden worden, die meenen van de Priesters (a) en Leviten af te stammen, en eene zekere overlevering van de echtheit hunner geslagt-tafels onaangezien alle de wegvoeringen te hebben, nochtans hebbenze geen voorrecht, ten zy dat ze iets van de eerstgeboornen ontfangen, en dat ze de eersten in 't leezen van de *Pentateuchus* (b) of vyf Boeken Moses in de Synagogen zyn, van alle de geenen die 'er toe genoodigt worden, als reeds vertoont is, of dat ze op plegtelyke Feestdagen de zegening aan 't volk geeven, zich van de woorden *Numeri* Hoofdtstuk VI. dienende.

Zy wachten zich mede wel een doodt-lyk aan te raaken, en zich in een sterf-huis ongedekt te laaten vinden. Men lost van hun de eerstgeboornen, gelyk we in 't zesde Hoofdtstuk van de vierde Afdeeling deezer Verhandeling verhaalen zullen.

De Priesters mogen geene vrouw trouwen die van een ander man onder de echtscheiding leeft, noch de schoonzuster die de CALIZA heeft gehad, als in de vierde Afdeeling, Hofdtstuk IV. zal gezegt worden.

VII. HOOFDTSTUK.

Van den LANDTBOUW *en 't* VEE.

Verbodt van tweederlei zaden op den Akker te zaaijen.

Overal is 't den Jooden verboden tweederlei zaden onder een te zaaijen, als tarwe en gaarst, noch iets met druivekorlen vermengt: (c) *Gy zult uwen Akker niet met verscheiden graanen bezaaijen*, enz. noch eenigen boom te enten, gelyk Perzikboomen, Appel-, Oranje- en andere Boomen: ook mogenze op hun landt geen geënte Boomen queeken; maar mogen de vruchten van een geënte Boom wel eeten.

Welke vruchten de Jooden eeten mogen.

Indien iemandt een vruchtboom plant, mag hy van zyne vrucht niet dan drie jaaren na de plantig eeten. De vrucht die dien Boom in 't vierde jaar voortbragt, wierd eertydts in den Tempel gelevert; (d) maar nu plukt men ze met weinig omstandigheit.

Verbodt van verscheiden soorten van Dieren te doen paaren.

Dieren van verscheiden soorten mogen ze niet doen paaren, als de ezel met een stier, noch ander dier, om muil-ezels te fokken; overeenkomende met het verbodt, 't welk be-

(a) Eenige Jooden behouden nu noch den naam COHANIM of Priesters, alhoewel 'er geen Tempel meer is; dus is nu het woordt COHEN niet meer dan een eertytel, en geen naam van een waaren Priester.

(b) Hoofdtst. 11. leezing 12. (c) Levit. 19.

(d) Levit. 19: vers 23.

behelst: (a) *Gy zult geen tweederlei aart uwer Beesten te zaam mogen laaten paaren.* Ook was het hun verboden deeze te zamen te laaten arbeiden, noch den ploeg te trekken, of voor den wagen te spannen. (b) *Gy zult niet te gelyk met een Os en met een Ezel ploegen.*

Hoe men eenig graangewas ongerept moest laaten.

In den Graan-oogst, moestenze een gedeelte aan een hoek des veldts ongesneeden laaten: en druiven snydende, moestenze ook druivetrossen aan eenige wynstokken laaten. Alle zeven jaaren lieten ze de landen braak leggen, (c) en 't geen die dat jaar van zelfs voortbragten, was voor den Armen.

Waar in de eerstelingen bestonden.

Het eerste mannelyke 't welk van een ongevlekt wyfje geboorен werd, als van een Koe, of een Schaap, of ander Dier, indien 't geen vlek had, was 't verboden zich 'er van te dienen of van te eeten: en eertydts quam het den Priester toe, of men loste het van hem; maar nu is noch 't een noch 't ander in gebruik, schoon het vlakken of geen heeft. (d) Men kon een Ezels veule lossen, geevende aan den Priester een Lam.

Zoo iemandt in 't veldt een Vogelnest, wiens Vogel haare eieren broeide, vondt, of jongen voedde, schoon hem die geoorloft te eeten was, (e) moest hy de moeder vry laaten, wilde hy de eieren of de jongen neemen.

VIII. HOOFTSTUK.

Van de MILDADIGHEIT *der Jooden voor de* ARMEN; *en voor de dierlyke* SCHEPSELEN.

Der Jooden milddadigheit omtrent hunne Armen.

Al hoewel de Jooden de versmading en de verongelyking meer dan andere volkeren onderhevig zyn; dat 'er weinig ryken onder hun gevonden worden, en dat die geenen die het zyn, niets bezitten 't geen men rykdommen noemen kan *; nochtans komen deeze weinige ryken, de nooddruft der Armen, die in groot getal zyn, zeer wel te hulp, en onderhouden hen ten allen tyde en by alle gelegenheden; zulks men niet ontkennen kan, dat de Jooden een groot medelyden met de Armen hebben.

In de groote Steden, gaan de Armen 's daags voor den Sabbat of andere hooge Feestdagen, by de ryken, en den geenen die hun een weinig geneegen zyn; als dan geeft hun een ieder nadat hy van vermogen is. Wat meer is, de PARNASSIM (f) of MEMUNIM, die daar voor aangestelt zyn, bezorgen hun weekelyks eenig geldt, en vooral den schaamachtigen armen, of weduwen en gebrekkelyken, die niet by hun komen konnen. Van het geldt der Armbossen, en 't geen men wegens de Kerkdiensten en plegtigheden geniet, gelyk reeds in 't vierde Hoofdtstuk gezegt is, maakt men een spaarkist om daar uit de Armen te voeden.

Wanneer het word vereischt een ongemeene mildadigheit te bewyzen, 't zy aan een arme ingezetene, of aan een vreemdeling; als om een dochter te laaten huwelyken, een slaaf te doen lossen, of iets diergelyks, laaten de verzorgers van de Synagoge den Voorzanger voor de vergadering omgaan, zeggende, en noemende dien hy aanspreekt, Godt zegene N. die zoo veel voor zodanig een Aalmoes geeven zal. Als dit op den Sabbat geschiedt, wanneer de Jooden geen geldt handelen mogen, verplicht zich een ieder met zyn woordt aan den Voorzanger zoo veel te geeven, en deeze belofte word NEDAVA (g) genoemt, die men ook in de volgende week voldoet. Wanneer deeze mildadigheden vergadert zyn, geeft men ze aan de Armen, aan wien men die hadde toegelegt.

In eenige groote steeden zyn ook verscheiden genootschappen die groote mildaadigheit oeffenen, waar van eenige zorg voor de zieken draagen, en om de dooden te begraaven. Men noemt gemeenlyk de genoodschappen die de Aalmoezen verzaamelen GHEMILUD HASSADIM, en deeze Aalmoezen worden (h) ZEDACA geheeten; deeze die de slaven lossen noemt men PIDION SEUVIM, en die de Dochters uit huwelyken HASSIBETULOTH. Veele andere zyn 'er, min of meer naar de veelheit der Jooden, die in ieder Stadt gevonden worden.

Hoe de Jooden de hoog-

Indien een arme hoogdringend benoodigt is, en zodanig dat die het vermogen der gee-

(a) Levit. 19: vers 19. (b) Deut. 22: vers 10. (c) Levit. 25.
(d) Exodus 13. vers 13. (e) Deut. 22. vers 6. * Dit is van de Hoogduitsche Jooden te verstaan.
(f) Die geenen die zyn voorgestelt, om bezorgt te zyn wat de welgeregeltheit aangaat.
(g) Mildadigheit betekenende.
(h) Gerechtigheit, dus noemen de Jooden een Aalmoes, overeenkomende met Matheus 6: vers 1.

dringende Armoede te hulp komen.

geener van de Stadt van zyn verblyf te boven gaat, vervoegt hy zich by de voornaamste Rabbynen, die hem een (a) van hun geteekent getuig-schrift, behelzende: *Dat den vertoonder een eerlyk en behoeftig man is, en dat men hen verzoekt, hem de behulpzaame handt te bieden.* Op vertooning van dit geschrift ter plaatse, alwaar Jooden gevonden worden, 't zy kasteel, landthoeve, of eenige andere plaatsen, word hy 'er een of twee dagen geherbergt en onderhouden; en in 't weder vertrekken, geeft men hem noch eenig geldt. In ieder Stadt waar hy doorreist, laat hy zich een nieuw getuigschrift geeven, of hy laat het eerste onder teekenen, waar mede hy naar de Synagoge gaat, wegens de *Parnassim*, of de genootschappen, alwaar die geenen zyn die het vermogen hebben hem te gedoogen; en hy ontfangt dan zyn benoodigt onderhoudt, zodanig als reeds beschreeven is.

Aalmoezen naar Jerusalem gezonden.

Van allerwegen alwaar Jooden gevonden worden, zendenze jaarlyks Aalmoezen naar Jeruzalem, tot onderhoudt der Armen aldaar woonende, en die voor 't wel zyn van het gemeen bidden. Ook zenden ze iets naar andere plaatsen van Judea, als Joppe, Tiberias, en Hebron, alwaar het graf van de Patriarchen Abraham, Isaak, Jacob en hunne vrouwen is. Behalven deeze openbaare aalmoezen, geeft een ieder in 't byzonder, zoo veel hy wil, en van zyn vermogen is.

En aan alle onderscheiden volkeren uitgedeelt.

Zy gelooven ook dat het wel gedaan is, Aalmoezen allerlei elendigen te geeven, schoon ze zelfs geen Jooden zyn, noch in hunne Stadt woonachtig: nademaal dit eene minzaame mildaadigheit is, die zich over een ieder zonder onderscheid moet uitbreiden, en waar van mede de Rabbynen uitdrukkelyk gewag maaken.

Door eene zelfde uitwerking van medelyden, plaagenze noch handelen geene Dieren quaad, en wachten zich wel van die wreedelyk te doen sterven; want zy merkenze aan als Schepselen Godts, volgens de woorden van Psalm 145. vers 9 *De Heere is aan allen goedt, en zyne barmhertigheden zyn over alle zyne werken.*

(a) Deeze soorten van Brieven zyn mede lang onder de Christenen in gebruik geweest.

HIS-

HISTORISCHE VERHANDELING

Over de

HEDENDAAGSCHE GODTSDIENST-PLIGTEN

En

GEWOONTENS der JOODEN.

Tweede Afdeeling.

I. HOOFTSTUK.

Van de TAAL *der Jooden*; *van de* UITSPRAAKE; *van de* SCHRIFTUUR, *en de* PREDIKATIE.

Hoe weinig de Jooden in 't Hebreeuſch ervaaren zyn,

Einig Jooden zyn 'er die volkomen in 't Hebreeuſch of in de Heilige taal redeneeren konnen, die zy (a) LASCHON HACODESCH noemen, waarin de 24 Boeken van 't oude Teſtament geſchreeven zyn. In het Chaldeeuſch, of den (b) TARGUM * zyn ze mede niet ervaarener. Nochtans ſpraakenze deeze taalen toen ze noch eene Staats Vergadering konden uitmaaken. Dus zynze dan niet ervaaren als in de landttaal van waar zy gebooren zyn. Ook verſtaan die van Italië en Duitslandt niet dan Italiaans en Hoogduits, en deeze van 't Ooſten en Barbarye, de Turkſche en Moorſche ſpraak. Zy zyn zelfs deeze vreemde taalen zodanig geneegen, dat veele Jooden die uit Duitſlandt in Polen, Hongarye en Ruſlandt gekomen zyn, de Hoogduitſche taal in deeze landen hebben overgebragt, en aan hunne kinderen erffelyk gemaakt. Die geenen, nadat ze uit Spanje verdreeven zyn, en naar 't Ooſten of de Levant weeken, hebben 'er mede de Spaanſche taal overgebragt. In Italië worden beide deeze taalen volgens 't gebruik hunner voorouderen geſproken. Het Joodſche volk is genegen zich in het landt t'onthouden, wiens taale zy verſtaan, genoegende zich onder de zelve eenige gebroken Hebreeuſche woorden te mengen. De Geleerden die een weinig de Schriftuur verſtaan, zyn zeer ſchaars, en weinig zyn 'er dan de Rabbynen, die met bevalligheit eene aaneenſchakelende reden in 't Hebreeuſch weeten voort te brengen.

en hoe zy zich de Landtaale van hun verblyf hebben eigen gemaakt.

(a) Dat Heilige taal beteekent. (b) Dus noemen zy de Chaldeeuſche Uitleggingen, gelyk die ook verklaring of uitbreiding geheeten word.

* [Behalven het aangeweezene, betekent TARGUM, in 't Chaldeeuſch, gemeenlyk een Overzetting: maar by de Jooden heeft het woordt een ruimer zin, naardien zy 'er, als hier gezegt is, een Chaldeeuſche uitlegging of uitbreiding door verſtaan. Verſcheiden TARGUMIM zyn 'er na vervolg van tydt in gebruik geraakt, welker voornaamſte men die van *Ionathan* en *Onkelos* acht te wezen: I. Die van *Onkelos* is over de vyf Boeken Moſes. II. Die van *Jonathan Ben Uziël* is over de Profeten Jeſaias, Jeremias, Ezechiël en de twaalf kleine Profeten; insgelyks over Joſua, Rechteren, de twee Boeken van Samuël en die der Koningen. III. Een is 'er over de Wet mede aan *Jonathan* toegeëigent. IV. de *Jeruzalemſche Targum* behelſt mede de Wet V. de TARGUM over de MEGILLATH, beſtaande in Ruth, Eſter, Prediker, het Hoogliedt en de Klaagliederen van Jeremias. VI. de tweede *Targum* over Eſther. VII. de *Targum* van *Joſephus*, Eenoog bygenoemt, is over Job, Pſalmen en Spreuken. VIII. noch is 'er een *Targum* over het eerſte en tweede Boek der Kronyken; zo dat 'er agt onderſcheiden *Targumim* zyn, waarin mede veele zeldzaame wonderheden verzelt gaan, en worden voornamentlyk in de laatſten veele Joodſche Fabelen en ongerymtheden gevonden. *Pfeifferus in critica Sacra. Prideaux Hiſt. des Juifs.* Zie verder onze aantekening: *Abbadie* Triomferende Godtsdienſt I. deel. Pag. 645.]

Verscheidenheit der Hebreeusche uitspraake onder hun aangemerkt.

Wat de uitspraak van 't Hebreeusch aangaat, die is onder hun zeer verschillende, zulks de Hoogduitsen naaulyks van de Italiaanen en Oosterlingen verstaan worden. Geene zyn 'er die netter noch overeenkomender volgens de regels van de spraakkunst spreeken, die zy (a) D I C H D U C H noemen, dan de Italianen.

Schaarsheit van woorden waar in de H: Taal bestaat.

De Heilige taal op zich zelven aangemerkt, is zeer bepaalt, en arm van woorden; want geene oude geschriften zyn 'er meer overig dan de 24 Boeken des Ouden Testaments, waar toe men zynen toevlucht neemen moet, indien 'er iet uit te trekken vereischt word. Waar is 't dat de Rabbynen die aangaande het algemeen gebruik genoeg verstaan, zich dienende van het Chaldeeusch, en zelfs een weinig van 't Griekſch en andere nabuurige taalen. Ook hebbenze veele woorden voor 't noemen der zaaken uitgevonden, 't geen sedert van eeuw tot eeuw door de Boekschryvers is nagevolgt, voornamentlyk om zich in Wysgeerige stoffe te doen verstaan, en in andere weetenschappen, waar toe zy spreekwyzen hebben ontleent, die zy zich benoodigt vonden.

Der Jooden gewoon gebruik in 't Rabbynsch Hebreeusch te schryven.

Deeze manier van schryven in Rabbynsch Hebreeusch, word gemeenlyk in 't Boekschryven, in voorwaarden, in dagregisters, in openbaare gescheften en wyders geoeffent: maar voor gemeene zaaken en geschriften, gebruikt men meest de landt-taal van zyn verblyf. Nochtans zyn 'er die dit in Hebreeusche letteren schryven. De Jooden van *Morea* zyn 't nu alleen die noch alles in 't Hebreeusch uitdrukken.

Waar in hunne Predikatien bestaan.

De Predikatiën worden in de Landtspraake gedaan, om van een ieder verstaan te worden; echter worden de plaatsen der Schriftuure, gelyk ook de aanhaaling der Rabbynen in 't Hebreeusch voorgestelt, die den Predikant vervolgens in de gemeene taal verklaart.

Wanneer men gemeenlyk preekt.

Alzoo men lichtelyk het preeken toestaat, neemt den geenen die hier toe genegen is, zynen tydt waar, terwyl de gansche vergadering in de Synagoge in stilte gezeten is. Alsdan dekt hy zich met zyn T A L E D, en zelfs zonder gedekt te zyn, zich tegen de Lessenaar, waarvan reeds gesproken is, (b) leunende, begint hy met een vers van de leezing waar in men is, (c) N O S E genoemt, die hy met een zinspreuk der Geleerden verzelt, M A A M A R geheeten. Vervolgens stelt hy zyne inleiding voor, getrokken uit eenige stoffe die opzicht op deeze leezing heeft. Daar na verklaart hy den text, en haalt de plaatsen der Schriftuur aan, en die van 't gezag der Rabbynen, ieder volgens zynen styl, die zeer verschillende onder verscheiden volkeren is. De Predikatie word op den Sabbat gedaan, en wel meest op groote Feestdagen, indien 'er geene Lykrede van eenig aanzienlyk hoofdt des huisgezins word vereischt, 't welk gemeenlyk geschied ten dage als 'er geen Feestdag, of eenige andere buitengewoone gelegenheit is.

II. HOOFDTSTUK.

Van der Jooden L E E R O E F F E N I N G *en* H O O G E S C H O O L E N; *van den Oorsprong en inhoudt der* G E M A R A *of den* T A L M U D.

Hoe de Jooden het voor een heilzaame bezigheit houden, zich in de Schrift te oeffenen.

DE Jooden houden voor de Heiligste bezigheit de Leeroeffening der H. Schrift, en haare uitleggingen, ieder volgens zyne bequaamheit; (d) *En gy zult 'er van spreeken in uwe Huizen, zittende en als gy wandelen gaat.* Eenige zyn 'er die zich overgeeven aan de *Cabala*; namentlyk de geheime Godtgeleertheit der Schriftuur. Andere oeffenen zich in de Wysgeerte en andere natuurlyke en zedekundige weetenschappen; maar de voornaamste leeroeffening onder hun, is de (e) G E M A R A, anders den *Talmud* *, ter plaatse alwaar die gedoogt word te bezitten; en waar zulks niet

(a) 't Welk schranderheit beteekent, nademaal de Spraakkunst niet dan in taalzifteryen en in schrandere opmerkingen bestaat.

(b) Eerste Afdeeling, Hoofdtst: 4. (c) Dat onderwerp beteekent.

(d) Deut: 6. vers 7. (e) De volmaaktheit; 't is gelyk een byvoegzel tot de *Misnah* die voor de text dient, waarvan de *Gemara* de uitlegging is.

* [Het Boek 't welk de Geestelyke plechtigheden en Joodsche rechtgeleertheit bevat, word T A L M U D genoemt, en is in twee hoofdtdeelen verdeelt. Het eerste begrypt den Inhoudt van den Text, en word M I S N A H geheeten, en 't andere bestaat in de verklaring, 't welk den naam van G E M A R A of vervulling voert. Rabbi *Jehuda* was 't die dit t'zamenraapzel uit alle overleveringen, uitleggingen en Joodsche gevoelens, die de Synagogen in verscheiden tyden verzamelt hadden, byeenstelde, en daar uit in den jaare 190. de *Misnah* voortbragt. 300 Jaaren na de verwoesting des Tempels, werd Rabbi *Jochanan* de opsteller van de *Gemara*, die met de *Misnah* de Jeruzalemsche *Talmud* uitleverde. Toen zich namaals de Jooden in Persie onthielden, stelde Rabbi *Ase* hun een andere *Gemara* op, die zy nevens de *Misnah* den Babilonischen *Talmud* noemden. De *Mis-*

niet geoorloft is, oeffent men zich in de ftellingen der Wyzen, Uitleggeren, of den verkorten *Talmud*.

Hunne Hooge Schoolen ten dien einde opgerecht.

Tendien einde hebbenze Hoogefchoolen (a) JESIVOD genoemt, alwaar de Rabbynen en hunne Leerlingen om te zintwiften vergaderen: maar dit gaat onordentlyk en met veel geraas in zwang, zulks het fchynt dat de ftoffe die men daar verhandelt, veel moeite baart. Men laat 'er zich gemeenlyk na de oeffening der morgen gebeden vinden, behalven des Vrydags, 's daags voor het Feeft, op den Sabbat en op Feeftdagen.

Hoe alle hunne leerregels op den Talmud zyn gegrond, en hoe die eertyds niet dan by overlevering zonder aanteekening mogt nagelaaten worden.

Nademaal nu de grondtflag van alle de leeringen, Kerkzeden en gewoontens der Jooden, uit den *Talmud* voortkomt, en dat zy 'er al hun gezag uittrekken; zal 't noodig zyn om den oorfprong te ontdekken, in orde voor te ftellen 't geen die behelft.

Wy hebben in 't eerfte hoofdtftuk der eerfte Afdeeling aangemerkt, dat de Jooden de Wet van Mofes in gefchrifte hebben ontfangen, en van de Rabbynen de mondelinge Wet, die de uitlegging van de eerfte is, nevens de verzameling van alle andere inftellingen. Zo lang de Tempel in wezen was, mogten de Jooden niets van deeze tweede Wet in gefchrifte ftellen, die men om die reden de *mondelinge Wet* noemde; naardienze alleen met een levende ftemme door overlevering onderwees. Maar omtrent hondert en twintig (b) jaaren na de verwoefting des tempels, leefde de Rabbyn *Juda*, die wegens zyn Heilig leven door de Jooden RABENU HAKADOSH, of *onze Heilige Meefter* genoemt was; deeze Rabbyn was zeer ryk, en een groot vriendt van den Keizer Antoninus den Godtvruchtigen; ziende dat door de verftrooing der Jooden deeze Mondt-Wet verwaarlooft was, befchreef alle de gevoelens, inftellingen en overleveringen der Rabbynen, tot aan zynen tydt; en dit genoegzaam by verkorting in een Boek 't welk hy (c) *Mifnah* noemde. Hy verdeelde dit werk in zes deelen, waar van het eerfte van den Akkerbouw en 't gezaaide handelt; het tweede van de Feeftdagen; het derde, van het huwelyken, en wat de vrouwen aanbelangt; het vierde, van de rechtsgedingen en verfchillen waar uit fchaden en belanghebbingen voortkomen, nevens alle foorten van burgerlyke zaaken; het vyfde, van de offerhanden; en het zesde, van zuiverheit en onreinigheit. Maar alzo dit boek zeer beknopt en wat onverftaanbaar was, veroorzaakte dit veele redentwiftingen, die zoo hoog liepen, dat de yver van twee Rabbynen, die te Babilon waren, de eene RAVENA en de ander RAVASCE genoemt, zich beyverden om alle de uitleggingen, gefchillen en byvoegfelen, byeen te vergaderen, die ten hunnen tyde over de *Mifnah* waren gemaakt geweeft, waarby zy veele vertellingen, zinfpreuken, en merkwaardige gezegdens voegden, die ter hunner ervaarniffe gekomen waren, ftellende de *Mifnah* als Text, en het overige gelykzaam als verklaring, waar van zy het Boek te famen raapten, 't welk men (d) *Talmud Babeli* noemt, of wel *Gemara*, verdeelt in zeftig deelen, (e) MASSAKTOTH geheeten. Eenige jaaren te vooren, had een zeker Rabbyn *Jocanan* van Jeruzalem, een diergelyk werk gemaakt, 't welk men TALMUD GERUSALMI, of *Talmud van Jeruzalem* noemt. Maar vermits dit gefchrift zeer kort en hardt van ftyl was, verkooren de Babiloniers het andere als uitvoeriglyker en verftaanbaarder. Over dit laatfte werk, maakte de Rabbyn Salomon, die men gemeenlyk (f) RASCI noemt, een verklaring, en een Hoogefchool van Rabbynen voegden 'er mede de redentwiftingen by, (g) TOSSAFOTH genoemt. Uit deezen *Babilonifchen Talmud* heeft men veele zaaken getrokken, en vooral, de drie Verhandelingen in de zes begreepen, waar van wy gefproken hebben, naardien deeze van den Akkerbouw, der offerhanden, en van de zuiverheit en onreinigheit, nu niet meer in gebruik zyn.

Rabbi Juda, de eerfte fchryver van de *Mifnah* in zes deelen verdeelt.

Door wien de Babilonifche Talmud is opgeftelt, als mede die van Jeruzalem.

Sedert zyn 'er Paufen geweeft die de *Talmud* verboden, en andere wederom gedult hebben; maar nu is die voornamentlyk in Italië verboden, alwaar die niet wezen, geleezen noch gezien mag worden.

Waar en door wien de Talmud verboden wierd.

III.

Mifnah is in zuiver Rabbynen Hebreeufch gefchreeven; maar zeer kort van ftyl en overzulks zeer zwaar te verftaan. De *Gemara* die uit bedurven Chaldeeufch beftaat, en ook verwart van ftyl is, kan van weinig Jooden verftaan worden. Wanneer de Jooden zich van den *Talmud* bedienen, gebruikenze gemeenlyk den Babilonifchen. Van de *Mifnah* heeft men verfcheiden drukken: maar de voornaamfte hebben de Jooden, en laatftelyk te Amfterdam, op de pers gelegt, in 12 deelen in Folio begreepen. *Bafnage Hift. des Juifs. Buddeus. Prideaux Hift. des Juifs.*]

(a) Dit woordt beteekent naar de letter *Seffio*, zitting, naardien de Leerlingen gezeten zyn.

(b) De Geleerden komen onderling niet overeen, wanneer de *Talmud* zoude te zamen geftelt zyn.

(c) Dit is 't geen de Oudtvaders *Deuterofis* genoemt hebben, als of men herhaaling der Wet zeide, en die voor Text aan den *Talmud* dient.

(d) Babilonifche *Talmud*. (e) Verhandelingen.

(f) Rabbi Salomon Jarchi, of gelyk de Jooden hem noemen, Salomon Ifaaki. Hy was van Troyes in Champanje, en niet van Lunel in Languedok, gelyk eenige gemeent hebben.

(g) Dat byvoegfels beteekent.

III. HOOFDTSTUK.

Van de VERKIEZING *der* RABBYNEN, *van hun* GEZAG, *en* KERKBAN.

Wie men tot Rabbynen verkiest,

DE Rabbynen trachten naar geen Leeraarschap, en zy achten 't een schandelyke verwaantheit, te betuigen dat men 'er begeerte naar heeft.: ook ondervraagt men hen niet, maar als men een Geleerde bequaam om Rabbyn te worden, ziet, te weeten, die in de mondelinge Wet geoeffent is meer dan in alle andere weetenschappen; alsdan verklaart men hem met gemeene stemmen voor een Geleerde, en men noemt hem CACHAM, of wyze. Ten minsten is 't de gewoonte van 't Oosten, daar die van Duitslandt en Italië deezen tytel van de oudste Rabbynen ontfangen, zulks zy door keur of geschrifte CHAVER DE RAU, of Meesters gezel genoemt worden, welke tytel men aan jongelingen geeft die noch zoo wel niet als bejaarden in weetenschappen ervaaren zyn; of zy geeven hem den naam van MORENU, of RAU, 't welk Leermeester of Meester beteekent.

En wie het ampt van rechters der geschillen waarneemen.

De CACHAM RAU, of MORENU, beslecht alle soorten van verschillen, oordeelt over verboden of geoorlofde zaaken, en insgelyks van alle Godtsdienststoffe, mengende zich zelfs in 't Burgerlyk bestier. Deeze Wyzen, of Joodsche Meesters verkondigen de huwelyken, en verklaaren de echtscheidingen. Zy preeken, indien ze daar toe bequaamheit hebben, en zy zyn hoofden der Hoogescholen. Zy bekleeden de eerste plaatsen in de Synagogen en vergaderingen. Zy verdryven de ongehoorzaamen, en konnen hen in den ban doen; ook draagt men hun groote achting toe.

Hoe men met den Kerkban omgaat,

Wanneer zy iemandt in den ban doen, vervloekenze hem opentlyk, waar na geen Joodt den gebannene spreeken mag, noch op eene roede na hem naderen. De toegang tot de Synagoge word hem verboden, en hy is gehouden blootvoets op den grondt neer te zitten, als of hem een zyner naverwanten overleden was, tot dat hy door een of meer Rabbynen weer ontslagen zy, en van nieuws gezegent.

En wat daar in moet waargenomen worden.

Indien de Kerkban plegtelyk en ongemeen geschieden moet; vergadert men in de Synagoge, en men ontsteekt eenige zwarte toortsen; vervolgens dondert men op 't geluidt van een hoorn de vervloekinge uit *, waar op de vergadering antwoordt, *Amen*.

IV. HOOFDTSTUK.

Van der Jooden EEDZWEERINGEN *en* GELOFTEN; *van hunnen* HANDEL *en* WOEKER, *en van hunne* VOORWAARDENS, GEDINGSTUKKEN, GETUIGEN, RECHTERS *en besluitelyke* GEWYSDERS.

Het valsch zweeren den Jooden verboden.

'T IS den Jooden verboden ydelyk te zweeren, noch de naame Godts buiten noodzaaklykheit te gebruiken, volgens 't geen in de tien geboden staat uitgedrukt, en in 't vyfde hoofdtstuk van *Deuteronomium* te leezen. (a) De leugen en valschheit word niet gedoogt, gelyk gezegt word *Leviticus* 19. vers 12. *Gy zult niet valschelyk by mynen naam zweeren.*

Hoedanig de Jooden hunne gedaane geloften houden,

De geloften worden ook zelden goedgekeurt; maar wanneer men die doet, moet men zich daar in quyten. Een man kan zyne vrouw ontslaan, schoonze zelfs niet wilde, uit de gelofte van onthouding die zy mogt hebben gedaan; doch het word vereischt dat zulks binnen 24 uuren geschiede, als men 'er kennisse van heeft. Ook kan de Vader de dochters verbintenis breeken indien ze niet getrouwt is, gelyk in 't 30ste hoofdtstuk vers 4. van *Numeri* word gezegt.

En ook konnen ontslagen worden.

Zy achten zelfs by overlevering, dat een man of vrouw, die een eedt of gelofte gedaan hebben, gemerkt het geen derde benadeelt, en dat zy goede redenen van berouw hebben; zy achten, zeggenwe, dat ze 'er konnen door een geachte Rabbyn van ontslagen worden; of door drie andere mannen, alhoewel zonder tytel verzien. Deeze dan die begeert ontslagen te zyn, vertoont zyne redenen aan een Rabbyn, of aan drie byzondere mannen, die de zelven goet vindende, hem driemaal zeggen: *zyt ontslagen* enz: en aanstondts vind hy zich vry.

Aan een ieder onder de Jooden word gelast,

(a) Exod: 20. * [Van welke Kerkban wy vervolgens een afschrift in dit werk inlassen zullen.]

Bedriegelyken handel der Jooden verboden.

laſt, zo wel door de Wet van Moſes, als door de mondelinge Wet, oprecht te zyn, en niemandt te bedriegen, 't zy Joodt of iemandt anders, onderhoudende met alle menſchen, alle maatregels van den koophandel, die op verſcheiden plaatſen van de Schriftuur voorgeſchreeven zyn, en voornamentlyk in *Leviticus* 19 van vers 33. tot aan 't einde.

Daar zyn 'er die gezegt en geſchreeven hebben, dat de Jooden een eedt doen om een Chriſten dagelyks te bedriegen, en dat zy dit voor eene goede daadt achten; maar 't is een openbaare laſtering, vermits men dit verſpreid, om hen noch haatelyker dan zy zyn, te maaken. In tegendeel, veele Rabbynen hebben geſchreeven, en onzen Meeſter *Bachii* heeft een verhandeling in zyn Boek (a) Cad Achema, letter *Ghimel Ghezela*, behelzende dat het een grooter zonde is iemandt die geen Joodt is, te bedriegen, dan een Joodt; zo wel door dien de daadt in zich zelve quaadt is, als over zulks 'er de ſchendaadt te grooter van zy: ook noemen zy deeze daadt Chillul Ascem of *de naame Godts laſteren*, 't welk een der grootſte zonden is. 't Is derhalven, indien iemandt onder hun een bedrieger zy, dit hem niet dan in 't byzonder mag verweeten worden. Zoo dat 'er geene waare Jooden zyn die dit bedryven, vermits de bedriegery niet gedoogt word door de Wet, noch in geenendeele door de Rabbynen geleeden.

't Is nochtans wel waar, dat in den beklaaglyken ſtaat, waarin hen hunne verſtrooying gebragt heeft, het hun verboden is byna eenig Landt te bezitten, en ook alle voornaame middelen van handteering, om zich daar mede te verryken, waardoor hun geeſt als uitgedooft zynde, en zy van de Aloude Iſraëlitiſche oprechtigheit ontaardt geworden zyn.

Waarom zy tot Woekeren genegen zyn.

Om de zelfde reden zyn zy ook in het te buitengaan van Woeker geneegen, gegrondt op 't geene gezegt word (b) *Aan den vreemden zult gy woekeren: maar aan uwen Broeder zult gy niet woekeren.* Door Vreemdelingen, konnen de Jooden niet verſtaan dan deeze zeven volkeren, de Hetteën, de Amorreën, de Jebuſeën, enz. Die Godt zelf bevolen had door den zwaarde te dooden. Maar alzo het meerendeel der Jooden geene andere middelen van beſtaan hebben, waanenze dat hun gedoogt zy, dit in hoedanigheit als (c) broeders volgens de natuur te mogen doen.

't Zyn dan niet als van de zeven volkeren, dat men deeze plaats moet verſtaan, alwaar de Rabbynen de afkneveling gedoogen, ſteunende op 't geen dat deeze volkeren zoo dikwerf in de H: Schrift vervloekt worden. Maar geenzins word het verſtaan van de volkeren, alwaar men nu de Jooden duldt, en alwaar zy meêwariglyk van Vorſten en volkeren gehandelt worden, voornamentlyk onder de Chriſtenen, nademaal dit niet alleen een zaak zoude zyn tegen de geſchreevene Wet, maar ook tegen de Wet der natuur.

Hoe zy hunne verdraghandeling ſluiten,

Alle (d) verdrag-handeling van koop of overeenkomſten worden geſloten geacht, wanneer partyen het kleedt of den neusdoek van getuigen hebben aangeraakt; 't welk een ſoort van eedt is, Kinian Suddar genoemt, dat *verwerving van ſtoffe* beteekent.

en die Wettig maaken.

De openbaare Beamptſchryvers zyn onder hun van geen gezag, indien 't niet in hoedanigheit van ſchryver zy; de Beamptſchryver moet een getuige zyn, van twee anderen verzelt, ſtelt op, en maakt wettig alle ſoorten van geſchriften, 't zy die de koophandel, uiterſtwille, huwelykſluiting, en ſcheiding, of alle andere ſoorten van verdraghandeling betreffen.

Om vervolgens een diergelyke handeling geloofwaardiger te maaken, en in ſtaat te ſtellen om 'er zich van ten allen tyde en plaatſe te bedienen, doet men die door drie andere wettigen, die rechters van den handel zyn genoemt. Om te verzorgen dat de getuigen onwraakbaar zyn, moetenze in 't byzyn van den ſchuldige, of van den tegenparty onderzocht worden.

Rabbynen bekleeden de plaats van Rechters.

Van alle rechtsgedingen en geſchillen over welke zaake het zy, zyn 'er de voornaamſte Rabbynen onder alle de Jooden de Rechters van, of 't zy dat partyen overeenkomen, van onder hunne vrienden goede mannen te kiezen.

De Rabbynen oordeelen in overeenkomſt met het geen in (e) Chosen Hamispath geſchreeven is, of in de verzameling der toekomende gevallen. (f) Sheeloth Vescivuod genoemt, 't meerendeel getrokken uit

(a) Een mudde meels beteekenende. (b) Deut: 23. vers 20.

(c) Alzo men hun landeryen te bezitten niet gedoogt, noch erfgoederen in eigendom te hebben, en zy echter leeven moeten, geloven ze dat, de reden, den Woeker raakende, hen aangaande niet geld, op het recht der natuur zich grondende.

(d) Dit hoofdſtuk word in den eerſten druk niet gevonden; maar wel in die van Venetië.

(e) Of borſtlap van 't oordeel. Dus word een der deelen van een uitneemend Boek over het recht der Jooden genoemt.

(f) Vraagen en antwoorden beteekenende.

Exodus 21. beginnende: *Dat is het oordeel 't welk gy hem zult voorſtellen*, met het geene volgt, tot aan 't einde van 't 23ſte. Hoofdtſtuk; en van het begin van *Deuteronomium* 22. tot aan 't einde van 't 25ſte. Hoofdtſtuk. Waar aan de Jooden een goeden zin voegen, opzicht op den perſoon, het geval en den tydt hebbende.

Behalven in lyf- en halsſtraf zaaken.

Wat het ſtrafwaardige aangaat, het hangt t'eenemaal van de Vorſten af, aan wien zy onderworpen zyn, nademaal het gezag der Rabbynen zich niet verder dan den geenen in den ban te doen, uitſtrekt, die eenige der plegtigheden overtreeden hebben, gelyk we in 't derde Hoofdtſtuk deezer tweede Verhandeling hebben aangemerkt.

V. HOOFDTSTUK.

Van het altoos VERBODEN VLEESCH, *en der Jooden gedrag in 't* EETEN; *van hunnen* DRANK; *van hun* BROODT BAKKEN; *en hoe zy aan tafel eeten.*

Welk vleeſch te eeten den Jooden verboden is;

DE Jooden mogen geen vleeſch van eenig viervoetig beeſt eeten, 't welk geen gekloofde klaauwen heeft, en gelyk koeyen en ſchaapen niet herkauwt; konynen, haazen, en verkens zyn hun een verboden ſpys. Ook eetenze geene visſchen zonder ſchubben of kraakbeenen, noch geene roofvogels, noch eenig kruipend gedierte, gelyk breed genoeg in *Leviticus* 11. ſtaat uitgedrukt.

Om deeze reden eetenze niet dan 't geen door Jooden gekookt of bereid zy, en gebruiken ook geene keukengereedſchappen van iemandt die niet van de Joodſche Natie is; beducht zynde van door vleeſch beſmet te zyn 't welk hun verboden zy, gelykwe aangemerkt hebben (a). Ook zullenze zich van geens anders meſſen niet laaten bedienen. Zy eeten mede geen osſen, noch lammeren, noch geiten ſmeer, gelyk aan 't einde van *Leviticus* 3. aangeteekent ſtaat. Ook mogenze geen dyſpieren eeten, hun op 't einde van *Geneſis* 32. verboden. Waarom zy van alle beeſten die zy eeten, het ſmeer en deeze ſpier zorgvuldig wegſnyden, en zelfs op veele plaatſen van Italië, en vooral in Duitslandt, zyn 'er veel die geen achtervoeten eeten, wegens het ſmeer en de ſpieren aldaar te vinden, en men zorgvuldig wegneemt, vermits 'er weinig zyn die het naaukeurig weeten weg te neemen. (b)

Als mede het bloed-eeten.

Zy mogen geen bloedt van viervoetige beeſten eeten, noch van gevogelte, noch zelfs dieren, waar in het minſte bloedt ſchynt te zyn. Mogelyk is 't wegens dat hun verboden zy van eenig land-dier noch gevogelte te eeten, 't welk de keel niet afgeſtoken is, om het bloedt te doen wegvloeyen.

Hoedanig zy met het ſlachten van Beeſten omgaan,

Wanneer het vereiſcht word een beeſt te keelen, moet dit, aangaande de omſtanſtandigheden daar in waar te neemen, door een perſoon, zulks verſtaande, uitgevoert worden. Want men moet 'er den bequaamen tydt toe in acht neemen, hebbende een ſcherp ſnydend mes, 't welk ongeſchaart is, op dat het bloedt te ſneller zonder belemmering uitvloeye, (c) over de aarde ſtroome, of in 't zandt of aſſche, waarmede men het vervolgens bedekt. Zy mogen geen gedeelte van eenig levend dier ſnyden, en het gekookt noch raauw eeten. Ook mogenze op den zelfden dag geen koe met zyn kalf dooden, noch eenig ſchaap, noch geit teffens met haare jongen, wanneer het hun bewuſt is.

en wat daar by dient waargenomen.

Indien (d) eenig beeſt, of gevogelte waar van zy eeten mogen, van zich zelf ſtorf, of op een andere wyze als gezegt is gedood was, is 't hun verboden daar van te proeven. Zoo men ook in 't gevogelte een doorn of naalt vond, 't geen men ontgint had, of eenige verzeering in viervoetige beeſten, of die een longziekte hadden, 't geen men nadat ze gedood zyn, naaukeurig onderzoekt; men zal 'er niet van eeten, overeenkomende met het verbodt van *Exodus* 23. aan 't einde, en andere Schriftuur plaatſen. Indien eenig dier een been van een der ledematen gebroken had, of dat het doodelyk gewont was, mag men 'er volgens der Rabbynen verklaring niet van eeten.

Om het verbodt van bloet te eeten te beter na te komen, legt men het vleeſch omtrent een uur in 't zout, voor dat men 't in de pot ſteekt, op dat 'er het bloedt t'eenemaal uittrekke, zonder dat mogen ze geen

(a) Eerſte Verhand: hoofdtſt. 2. (b) Levit: 17. vers 10. enz. (c) Levit. 17. vers 13.
(d) Levit: 17. vers 15.

geen vleesch eeten, ten zy het gebraaden zy: en alzo de lever vol bloedt is, laaten ze die op koolen roosten, voor dat ze gekookt word.

Hoe de visch hun geoorloft te eeten is.

Wat de visch aangaat, die hun geoorloft is te eten, hier over valt niets waar te neemen; want hier van is hun het bloedt eeten niet verboden, noch bevolen het weg te werpen, wanneer die dood of gebrekkelyk zyn.

Vleesch en melkspys op eene maaltyd te eeten verboden.

Men mag op een en de zelfde maaltydt, geen vleesch, kaas of melk teffens eeten, vermits 't gezegt word: (a) *Gy zult het Geitenbokje niet kooken in zyns moeders melk.* 't Geen zy van allerlei dieren verstaan, en van welke melk het zoude mogen zyn. Insgelyks mogenze geenzins vleesch met iet toebereiden van gekookte of raauwe melk gemaakt; zy nuttigen zelfs geen mengsel geduurende de maaltydt, en eeten in 't zelfde uur geen vleesch, en vervolgens kaas: om datze, zoo zy voorgeeven, bezorgt zyn, dat 'er eenig vleesch tusschen de tanden mogt zitten, 't welk zich alsdan met de kaas vermengen zoude; maar zy mogen eenigen tydt te vooren kaas gegeeten hebbende, vervolgens vleesch eeten.

Om deeze reden mogen de keukengereedschappen die voor 't vleesch gedient hebben, voor geene melkspys dienen, en zy bezigen 'er zelfs byzondere messen toe. Zoo bygeval een deezer twee gestelde dingen bereid worden in eenig gereedschap van 't andere, men eet ze alleen dan niet: maar zelfs, indien het eenig aarde vaatwerk is, kan men 'er zich niet meer van dienen.

Hoe keurig de Jooden over het kaas eeten zyn.

Zy eeten geen kaas, waarvan zy het stremsel niet hebben zien maaken, beducht zynde dat men 'er melk van verboden beesten toe bezigen mogt, of dat 'er eenig gedeelte van de huidt zich met het stremsel vermenge, 't geen voor vleesch en kaas zoude konnen aangemerkt worden, of dat men 't in een ketel warm gemaakt had, die gedient mogt hebben om 'er eenig verboden vleesch in te kooken. Zy zetten dan een merkteeken op de kaas, waarvan men het stremzel heeft zien maaken.

DeRabbynen hebben wel ingevoert dat men geen vleesch en visch teffens op een maaltydt eeten mag, onder voorwendzel dat het ongezond is: maar men slaat 'er nu geen acht op.

Eenige drinken geen wyn dan die door hunne Natie behandelt is.

Daar zyn 'er die volgens de gedachten der aloude Rabbynen, willen dat de Jooden geen wyn mogen drinken, die niet dan door hunne Natie behandelt is. De Oosterlingen en Hoogduitsche Jooden neemen dit wel in acht; maar de Italiaansche niet. Zy zeggen dat toen de Rabbynen dit bevel gaven, dat zy toen onder de Afgodendienaars leefden, waar mede zy geen omgang wilden hebben; maar dat dit niet verstaan moet worden van de volkeren waar onder zy nu woonen, 't welk de zelve Rabbynen verklaaren zodanig niet te zyn.

Veele andere plegtigheden hebben ze; by voorbeeldt, op het begin en 't einde van ieder feest, 't zy bruiloft of besnydenisse enz. waarin zy gewoon zyn eenige loftuiting te herhaalen met een glas wyn of bier; en telkens als zy drinken, spreekenze voor en na een zegening uit. Want zy de wyn in groote waarde houden, nademaal gezegt word: (b) *De wyn verheugt 's menschen harte*, en op een andere plaats: (c) *Dat hy Godt en menschen verheugt.*

Hun gebruik in 't Broodt kneeden.

Wanneer der Jooden broodt gekneed is, te weeten, als men een klomp deeg gemaakt heeft ter grootte van veertig eieren, neemt men 'er een klein gedeelte van, waarvan men een koek maakt, die voor de eerstelingen verstrekt, in *Numeri* 15. vers 20. aldus bevolen: *De eerstelingen uwes deegs, eener koeke*, enz.

Men was gewoon deeze koek den Priester te geeven; maar nu werpt menze in 't vuur, waarin men die t'eenemaal verbrandt: zynde dit een der drie geboden die door de vrouwen moeten in acht genomen worden; naardien zy gemeenlyk het broodt kneeden.

En wat ze doen eer zy om te eeten aan de tafel zitten gaan.

Voor dat de Jooden om te eeten aan de tafel zitten gaan, zyn ze gehouden de handen te wasschen; waar op de Rabbynen zeer gezet zyn, niet min dan over hunne wyze van 's morgens zich te wasschen, (d) als reeds gezegt is.

Nadat zy gezeten zyn herhaalen ze gemeenlyk de woorden van den 23[ste]. Psalm: *De Heere is myne Herder enz.* Vervolgens neemt de meester van den huize een broodt, en na het gezegent te hebben, breekt hy 't, en geeft een ieder van die geen die aan de tafel gezeten zyn, een stuk ter groote van een olyf, waar na zy die genoodigt zyn, eeten zoo veel het hen lust: maar voor de eerstemaal als iemandt drinkt, (e) is hy genoodzaakt de zegening te herhaalen, waar van we gesproken hebben.

Hunne wel gemaniertheit onder en na

De Rabbynen hebben over de manier van 't eeten in regelen van welgemaniertheit en zedigheit veel geschreeven; van geen broodt met

F 2

(a) Exod. 23. vers 19. en op andere plaatsen.
(b) Psalm 104. vers 15. (c) Recht: 9. vers 13.
(d) Eerste Verhand: hoofdst. 3. (e) I. Verhand: hoofdst. 4.

de maaltydt aan gemerkt. met voeten te treeden, noch het op de aarde te werpen, noch iets 't geen eetbaar is, om de weldaaden Godts niet te verachten.

Wanneer de maaltydt geëindigt is, wasſchenze hunne handen, en men neemt de meſſen van de tafel; naardien volgens hunne gedachten de tafel een Autaar verbeeldt, waarop men geen yzer gebruiken mag; en veele hebben de gewoonte de Pſalm te leezen die de Leviten in den Tempel op diergelyken dag van de week opzeiden, als deeze alwaar men vergadert is, en ook de 67ste. Pſalm, *Godt zy ons genadig*, enz. Indien 'er drie of meer te zamen gegeeten hebben, zegt een van hun, na dat hy een glas heeft laaten ſpoelen, met wyn volſchenken, en het om hoog heffende; *Heeren, laat ons zegenen den geenen die ons zoo ſmaakelyk heeft geſpyſt*, waarop de anderen antwoorden: *Gezegent zy deeze die ons zoo ſmaakelyk heeft geſpyſt, en ons door zyne goedheit verzaadigt heeft.* Vervolgens dankt den eerſten Godt, en bid hem aan een ieder te verleenen, wat hem tot levens onderhoudt noodig zy, hy die het beloofde Landt hunnen Vaderen gegeeven heeft, hem biddende Jeruzalem wederom op te bouwen. Vervolgens zegent de Meeſter van den huize en bid voor de Vrede: daarna geeft hy een ieder een weinig van den wyn uit zyn glas te drinken, en drinkt de reſt; waarna men de tafel opneemt.

HIS-

HISTORISCHE VERHANDELING
Over de
HEDENDAAGSCHE GODTSDIENST-PLIGTEN
En
GEWOONTENS der JOODEN.

Derde Afdeeling.

I. HOOFTSTUK.

Van der Jooden SABBATDAG.

De Sabbat by de Jooden in hooge waarde gehouden.

VAn alle der Jooden Feeften is 'er geen die zy in zoo groote waarde houden dan den Sabbat; naar dien die onmiddelyk na de Schepping der Waereldt is ingeftelt, en op verfcheiden plaatfen en dikmaals in de H. Schrift genoemt word, voornamentlyk in de Tiengeboden, alwaar verboden is niets op dien dag te doen, en bevolen word te ruften.

Welk verbodt in negen en dertig Hoofdtftukken beftaat, en hoe.

De Rabbynen hebben alles wat Godt op den Sabbatdag verboden heeft, in negen-en dertig Hoofdtdeelen verdeelt, die ieder zyne omftandigheden en afhankelykheden hebben, te weeten, van 't landtbouwen, zaaijen, oogften, buffelen en garven binden, graandorffchen, wannen, ziften, maalen, builen, kneeden, bakken, fnoeyen, bleeken, kemmen, of kaarten, fpinnen, twynen, weeven, verwen, binden, ontbinden, naaijen, in ftukken fcheuren, jaagen of viffchen, bouwen, af breeken, met den hamer kloppen of fmeeden, flagten, bereiden, en leertouwen, het fnyden om te verwerken, fchryven, doorhaalen, aflynen om te fchryven, vuur ontfteeken, uitbluffchen, eenig ding van een verborgen plaats in 't openbaar te brengen. Dit alles zyn zaaken, verboden, en die verfcheiden dingen influiten; gelyk vylen of fchaaven is af hankelyk van maalen, naar dien het een en 't ander een lichaam aan ftukken breekt; Melk ftremmen is als bouwen of timmeren, want beide maaken ze van verfcheiden deelen een. Insgelyks is 't met de anderen, die alle zeer fyn door de Rabbynen verklaart worden, en zelfs wanneer en op welk eene wyze.

Zy mogen op deezen dag geen vuur ontfteeken noch uitdooven, over een komende met het geen Exodus 35. vers 3. gezegt word: *op den Sabbat zult gy geen vuur in geen van uwe huizen aanfteeken*, zulks zy 'er niet durven aanroeren, noch zelfs hout byleggen om aan te ftooken. Zy mogen ook geen lamp in koude geweften aanfteeken noch uit blaazen, wanneer zy 'er geen warme kachels hebben; maar zy konnen zich van iemandt, indien het geen Joodt zy, bedienen, om hun het vuur te ontfteeken, of zy bereiden iet 't geen zich zelf ontfteekt, of behelpen zich zonder vuur. Overzulks zy dien dag niets gereed maaken, noch laaten kooken, en zy mogen ook niet eeten 't geen op dien dag gekookt is geweeft, noch 't geen deezen dag voortgekomen en opgewaffen zy.

't Is hun mede verboden deezen dag eenige laft te draagen: dus word alles gereed gezet 't geen zy noodig hebben, om zich te kleeden, en wat 'er van af hangt; nademaal het

het overige een last of dragt is. Deeze naaukeurigheit strekt zich uit tot op het gaade slaan der gewoontens van de vrouwen, kinderen en huisgenooten, zonder uitzondering van de beesten; gelyk in de Tiengeboden begreepen staat; (a) *Gy zult geen werk doen, gy noch uwe zoonen*, enz.

Koophandel op deezen dag verboden.

't Is hun ongeoorloft deezen dag van koophandel te spreeken, en gelast zich te onthouden van zaaken die gekocht of verkocht worden; noch iet te geeven, noch te ontfangen, gelyk *Isaias* 58. uitgedrukt staat: *Indien gy uwen voet van den Sabbat afkeert*, enz.

Zy mogen deezen dag niets behandelen, noch niets 't geen zwaar zy, aanraaken, noch geen handwerks gereedschap, ten waare het zaaken zyn die het Sabbat vieren vereischten. Ook mogenze niet meer dan een myl weegs buiten de Stadt, en voorsteden gaan; te weeten, twee duizend schreeden.

Om allen handel van arbeidt der handwerken deezen dag met te meer voorzorge te doen ophouden, hebben de Rabbynen by deeze verboden noch veele andere gevoegt; als geen geldt te handelen, noch te paardt te ryden, noch in een schuit te vaaren, op geen Speeltuigen te speelen, noch zich te baden.

Orde omtrent de Wondheelders en Artsen beraamt, en voor alles wat den Sabbat raakt.

In ziektens en gebreeken die den Wondheelder noodig hebben, daar over zyn de Rabbynen zeer straf: maar ten opzicht der Artsen, byaldien den Geneesheer oordeelt dat 'er gevaar is, of wanneer een vrouw zal baaren, is alles geoorloft. Men overdenkt dan des Vrydags, wat 'er op den Sabbat noodig zy, overeenkomende met het geen Moses van het Manna zegt: (b) *En het zal geschieden op den zesden dag*, en zy achten ook dat het zeer wel gedaan zy, veele onkosten deezen dag te doen, om 't Feest te vieren, gelyk *Isaias* 58. vers 13. zegt; zy gelooven zelfs den Sabbat te eeren met zich te verneederen, verrichtende iets gerings, en 't geen beneeden hunne staat zy.

Men onderneemt des Vrydags geen werk, 't welk men voor den avondt niet zou konnen eindigen. Omtrent een uur voor Zonnen ondergang, zet men in een warme plaats, zoo goet men kan, 't geen men bereidt heeft om den volgenden dag te eeten. Waar na allen arbeidt word gestaakt, en in eenige Steeden is 'er iemandt bestemt, die dit uitroept of een teeken geeft een half uur voor den Sabbat begint, op dat een ieder als dan op dien dag vry en zonder arbeidt zy.

Wanneer de Sabbat zyne aanvang neemt.

Omtrent een half uur voor zonnen ondergang is 't, dat men stelt de Sabbat te beginnen, en bygevolg moet men alle de geboden in acht neemen. Als dan zyn de vrouwen verpligt een lamp t' ontsteeken in een kamer, die naar gewoonte zes, of ten minsten vier lemmeten of pitten heeft, en een groot gedeelte van den nacht moeten branden. Zy dekken mede een tafel met een wit laken, en zetten 'er broodt op, 't welk zy met een ander lang en smal lywaat dekken. Dit geschied, zeggenze, ter gedachtenisse van 't Manna dat zodanig viel, zynde van den dauw boven en onder bevochtigt, want op den Sabbatdag regende het niet.

Daar zyn 'er, die, om de Sabbat wel te beginnen, wit linnen neemen, zich de handen en 't aangezicht wasschen, vervolgens naar de Synagoge gaan, alwaar zy den 92sten Psalm opzeggen: *Het is goed dat men den* HEERE *loove*, enz. en de gewoone gebeden, voegende 'er by de gedachtenisse van den Sabbat, met deeze woorden van Genesis, (c) *alzoo zyn volbragt de Hemel*, enz. *En de* HEERE *zegende den zevenden dag*, enz.

Hoe zich de Jooden in 't uitgaan van hunne Synagogen gedragen.

In 't uitgaan van de Synagoge, keert een ieder naar zyn huis, en in 't groeten, zeggen ze noch goeden dag, noch goeden avondt: maar een *goeden Sabbat*. Wat meer is, de Vaders zegenen hunne kinderen, de Meesters hunne leerlingen, waar by zy andere zekere Spreuken ter eere van den Sabbat voegen, eenige voor- en anderen na de maaltydt, volgens het gebruik des Landts alwaar men zich bevind.

Ieder ter tafel gezeten, zegt de Vader van den Huize, houdende een drinkschaal met wyn in de handt, deeze woorden van Genesis, (d) *alzoo zyn volbragt den Hemel*, enz. waar na hy Godt dankt den Sabbat bevolen te hebben, en hy zegent den wyn; vervolgens drinkt hy 'er van, en geeft 'er ook een weinig van aan alle die aan de Tafel zyn. Daar na zegt hy den 23sten Psalm: *Godt is myn Herder*, enz. Dit verricht hebbende zegent hy het broodt, en geeft 'er een ieder van, waar na elk deezen avondt goede sier maakt ten besten hy kan, en ook den volgenden dag. Na den

(a) De Jooden mogen op den Sabbatdag zoo veel weg in 't wandelen afleggen als 't hen lust, gemerkt zy zich binnen den omtrek der voorsteeden hunner Stadt houden. Zy begrypen de voorsteeden met de Stadt, en wanneer zy op dien dag willen buiten de Stadt gaan, rekenen zy het einde van de voorstadt, den weg die hun geoorloft is af te leggen.

(b) Exod. 16: vers. 22.

(c) Genesis. 2. (d) Genesis 2.

den maaltydt, wascht men de handen, en men houd zich bezig, als rakende de wyze van eeten is gezegt. (a) Eenige zeggen na den eeten den 104 Psalm: *Looft den* HEERE *myne ziele*, enz.

Hunne verrichting op den Sabbat in de Synagoge aangeweezen.

Des morgens van den Sabbat, staanze laater dan naar gewoonte op, en in de Synagoge gekomen, zeggenze veele Psalmen en bequaame Gebeden tot lofzegging wegens den Sabbat, mengende tusschen beide het gezang der gewoone Gebeden. Men haalt mede de *Pentateuchus* of Boeken Moses, en zeven persoonen, leezen de gansche Afdeeling, waar in men is: vervolgens leest men een plaats der Profeten, die opzicht heeft met het geen men van de Wet leest. Deeze laatste lezing noemt men (b) AFTARA, en een kindt heeft de gewoonte van die tot oeffening te leezen.

Vervolgens heft den Lezer het Boek, 't welk hy in zyne armen heeft, om hoog, en geeft een zegening aan alle de omstanders. Daar na geeft hy een plegtelyke zegening voor den Vorst onder wiens heerschappy men vergadert is, biddende Godt dat hy hen in vrede en vreugde hunne rust bewaare; dat zyne voorneemens gelukken moogen; dat zich zyne Staaten uitbreiden, en dat hy hunne Natie beminne, gelyk geschreeven staat: (c) *En zoekt den vrede der Stadt daar heene ik u gevankkelyk hebbe doen wegvoeren, en bidt voor haar tot den* HEERE, *want in haaren vrede zult gy vrede hebben.* Hy doet vervolgens een ander gebet, MUSSAF genoemt, 't welk *bygevoegt* beteekent. Men besluit dan met de woorden der offerhande die op den Sabbatdag in den Tempel uitgesproken wierden, en dit is het einde.

Waar in hunne Predikatien bestaan.

Men predikt 's morgens onverschillig, of wel 's namiddags in de Synagogen, of andere plaatsen ter vergaderingen geschikt, waar van het onderwerp genomen is van 't geen men dien dag in de *Pentateuchus* of Boeken Moses geleezen heeft. In deeze Predikatien leeraart men de goede zeden, en men veracht alle misdryf, verzellende die met der Rabbynen zinspreuken, gelyk reeds is gezegt. (d)

Wanneer het avondt geworden is, gaan ze weder naar de Synagoge, alwaar men by de gewoone gebeden de gedachtenis van den Sabbat voegt, en men leest door drie persoonen, in de Boeken Moses de aanvang van de Afdeeling der volgende week.

Wanneer hunnen Sabbat eindigt.

Zy hebben de gewoonte driemaal in de 24 uuren van den Sabbat te eeten; de eerste is des Vrydags na het avondt Gebedt, de twee andere 's anderendaags om het Feest te eeren. Het tafellaken blyft geduurende dien tydt op de tafel leggen. Wanneer het nacht word, en men drie middelmaatige starren zien kan, als dan is de Sabbat ge-eindigt, en men kan weder aan den arbeidt gaan, naar dien het avondt Gebedt, dat zy zoo lang uitstellen, als dan begonnen is.

Zy voegen by het gewoone avondt Gebedt, een gedachtenis van 't geen den Sabbat van andere dagen der week onderscheid, met den 91sten Psalm, *Die in de schuilplaatsen des Allerhoogsten is gezeten*, enz. verzelt van veele Schriftuurplaatsen, zegeningen en gunstige toe wenschingen.

Alzoo zy mede gelooven (e) dat de zielen der verdoemden en deezen, die in 't voorburg der Helle zyn, geduurende den tydt van den Sabbat verquikkinge gevoelen; dies verlengen zy deezen tydt door zingen en hun Gebedt.

Plechtigheden waar mede den Sabbat eindigt en waar in die bestaan.

Wanneer een ieder t'huis gekomen is, steekt men een toorts aan, of een lamp die ten minsten van twee pitten zy. De meester van den huize, wyn in een schaal, en speseryen van een goeden geur genomen hebbende, als mede eenige Schriftuurplaatsen der Profeten, verhaalt, als Psalm 116. *Ik zal de Beker der Dankzegginge*, enz. en 't geen ten einde van Ester Hoofdtstuk 8. gezegt word: *By de Jooden was licht*, enz. en andere diergelyke spreuken, om alle heil en voorspoedt in de ingaande week te wenschen, zoo zegent hy den wyn en speseryen, en ruikt ze, om de week met genoegen te beginnen. Vervolgens zegent hy het schynsel van 't vuur, waar van men noch niet gedient is, en hy beschouwt zyne handen en nagels, naar dien men aan den arbeidt gaat. 't Geen wy hier by gebragt hebben, heeft veel andere beteekenissen in der Rabbynen Boeken: maar alles komt 'er op uit, van te kennen te geeven, dat de Sabbat voleindt is, en gescheiden van den dag des arbeidts die volgt, en zy dus eindigen. Ook word deeze gansche plegtigheit HABDALA, of *onderscheiding* genoemt. In dien zelven tydt gieten eenige den wyn ten teeken van

(a) 1 Afdeeling Hoofdtst. 5.

(b) Alzoo men dan afscheid neemt, vermits men na de leezing der Profeten vertrekt. Dit woordt beteekent de zelfde zaak als de *Mis* in de Roomsche Kerk, 't welk van het Latynsch woordt *Missio* of *Missa* afkomt.

(c) Jerem. 29: vers 7. (d) Tweede Afdeeling. Hoofdtst. 1.

(e) Dit is in den tweeden druk uitgelaaten.

van vreugde uit ; andere zingen of herhaalen eenige Psalmen en Schriftuurplaatsen, om een gelukkige week te voorstellen ; waar na een ieder verricht het geen hy begeert ; groetende elkander deezen avondt, doch niet met het zeggen goeden avondt: maar, Godt geeve u een goede week.

II. HOOFDTSTUK.

Van de NIEUWE MAAN; *den naam der* MAANDEN *en tusschen gevoegde Maanden.*

Volgens der Jooden tydtreekening, maakt de Maansloop een Maandt uit, en de Nieuwe Maan den aanvang van de Maandt.

Hoe de Jooden eertydts de nieuwe Maan waarna men; maar zich nu van tydrekeningen bedienen.

Ten tyde van het *Sanhedrim*, of de Rechters van Jeruzalem, zondenze gemeenlyk twee mannen uit, om hun bericht te geeven zodraa men de Maan had ontdekt, en op deeze berichtgeeving, lietenze afkundigen, dat de Maandt dien dag begonnen was, en zy schikten hier na de Feesten in den voorschreeven tydt. Maar sedert de verwoesting des Tempels, geschied dit by uitrekening, en men drukt jaarlyks een Almanach, die hun dient om den tydt te weeten van Nieuwe en volle Maanen, de vier getyden des Jaars, de Feesten, en andere zaaken van die natuur. Ook houden ze een tydrekening van der Christenen Feesten, om 'er hunnen koophandel na te schikken.

De Nieuwe Maan is een Feestdag, volgens *Numeri* (a) aangeweezen, nademaal men dien dag een nieuwe offerhande deed. Dit Feest duurt somtyds twee dagen, te weeten, op 't einde van de eene en 't begin van de andere Maandt. Als dan is 't niet verboden te werken, of koophandel te doen: maar de vrouwen alleen hebben de gewoonte zich van 't werken t'onthouden, en men maakt wat beter sier als men gewoon is.

Plechtigheden omtrent de Nieuwe Maan en waar in die bestaan.

Men maakt in de gebeden van de eerste Maandt gewag, en op deezen dag leest men de Psalmen van 113. tot 118. Ook haalt men de Boeken Moses, waar in door vier persoonen geleezen word, en men het gebedt MUSSAF (b) byvoegt. Men leest als dan mede van de offerhanden die eertydts op deezen dag gedaan wierden.

Des Sabbats avondt die de vernieuwing van de Maan volgt, of een andere volgende avondt, wanneer men de aanwassing der Maane beschouwt, vergaderen de Jooden, en doen een gebedt tot Godt, noemende hem Schepper der Planeten en Hersteller der Nieuwe Maan. Vervolgens naar den Hemel ziende, smeekenze Godt, dat van hun allen ongeval mag geweert worden; en daar na een gedachtenis van David erinnert hebbende, word de vergadering gescheiden.

Met welke naamen de Jooden de Maanden noemen.

Wat de naamen hunner Maanden aangaat, zy noemen ze, *tisri*, *hassuan*, *chisleu*, *teved*, *scevat*, *adar*, *nissan*, *jiar*, *sivan*, *tamus*, *au*, *elul*. Door *Tisri* beginnen ze te tellen, komende met September overeen ; maar wy zullen 'er hier na breeder van spreeken, handelende van den aanvang van 't jaar.

Hunne jaarrekening aangemerkt.

Om de Zonne jaaren met deeze van de Maan te doen overeenkomen, maakenze ieder kring of omwenteling van 19 jaaren ; en van deeze 19 jaaren, zyn 'er zeven ieder van dertien Maanden, zulks om de twee of drie jaaren, een jaar van dertien Maanden volgt, 't welk men (c) MEUBAR noemt. Wanneer dit geschied, telt men tweemaal de Maandt ADAR, en men plaats die tusschen Februari en Maart ; als dan word deeze Maandt, de eerste *Adar* en tweede *Adar*, (d) of VEADAR genoemt.

III. HOOFDTSTUK.

Van der Jooden PAASCH-FEEST.

Omstandigheden van der Jooden Paaschfeest, en waarin die bestaan.

Den 15den van NISAN, met de Maandt April overeen komende, is de eerste dag van 't Paaschfeest, (e) PESACH genoemt, 't welk een gedachtenisse van den uittogt van Egipte is, en een week duurt: maar die geen die buiten Jeruzalem en de om-

(a) Num. 10: vers 10. en 28. vers 11.
(b) *Bygevoegt*, wil zoo veel zeggen, als of wy zeiden, gedachtenis vieren over eenig Feest in onzen Godtsdienst. (c) Tusschen gevoegt.
(d) En *Adar*, of tweede *Adar*. (e) Ofdoortogt.

omleggende landstreek woonen, vieren dit agt dagen, volgende d'aloude gewoonte, toen men door last van 't *Sanhedrim* de nieuwe Maan zonder oprekening verklaarde, gelyk we in 't voorgaande Hoofdstuk gezegt hebben. Dit Feest word *Exodus* 12. bevolen, (a) en op veele andere plaatsen der Schriftuur, alwaar zulks uitdruklyk beschreeven staat.

De twee eerste en twee laatste dagen van 't Paaschfeest, zyn de plegtelykste; en men mag geduurende dien tydt, noch arbeiden, noch handel dryven, eveneens als op den Sabbat. Maar het is echter gedoogt vuur t'ontsteeken, spyze te bereiden, en 't geen men noodig heeft van de eene ter andere plaatse te brengen. Geduurende de vier middel dagen, is 't mede wel verboden te arbeiden; echter mag men geldt handelen, en deeze dagen zyn van die geenen niet onderscheiden waar in men arbeidt, dan in zekere byzondere zaaken.

Geduurende deeze agt dagen, is 't den Jooden verboden gezuurt broodt te eeten, noch by zich of in hunne macht eenig zuurdeeg te hebben; zulks zy deeze agt dagen niet eeten mogen, dan ongezuurt broodt (b).

Hoe naaukeurig de Jooden in 't onderzoeken zyn, op dat 'er geen zuurdezem overblyve; Om dit gebodt wel te onderhouden, doorzoekenze met eene zorgvuldige naaukeurigheit door 't gansche huis, om alle dingen de gisting onderhevig uit den weg te ruimen. Zy doorsnuffelen derhalven alle hoeken, kisten en kasten. Vervolgens het huis wel schoon gemaakt, gewit, en de tafel en keuken-gereedschappen vernieuwt hebbende, of 't geene niet dan op deezen dag gebruikt word. Indien deeze op andere tyden gedient hebben, en dat ze van yzer of koper zyn, moetenze door vuur gezuivert worden of geschuurt, zulks geduurende deeze agt dagen niets dienen kan, 't welk van verzuuring is verdacht. Hier uit ontstaat dat des avondts voor de bereiding van 't Feest, de Vader van den huize het gansche huis doorzoekt, om te zien of 'er noch meer gezuurt broodt overig was. Op den volgenden dag voor het feest, verbrandt men het broodt ten elf uuren, om te kennen te geeven, dat het verbodt van 't gereezen broodt ingegaan is; en dit bedryf word met woorden verzelt, die verklaaren dat 'er geen zuurdeeg in zyne macht is, of te minsten dat hy 't gelooft, en dat hy al wat in zyn vermogen is daar toe aangewent heeft.

En hoe zy hunne Paaschkoeken bereiden en bakken. Terstont hier na zyn ze bezig met ongezuurt broodt te bereiden, 't welk zy MAZZOTH noemen, en zy verzien 'er zich van voor agt dagen geduurende het Feest. Zy geeven wel acht dat het meel 't welk zy gebruiken, niet vochtig of opgewarmt is geweest, zulks het geene gisting mogt onderwurpen zyn geworden. Zy maaken 'er koeken van, die plat, dicht en van verscheiden maaksel zyn; en opdat die niet ryzen zouden noch zuuren, schieten ze die aanstondts in den oven om te bakken, en daar uit genomen, bewaaren ze de zelven zuiver en wel. Deeze koeken eeten ze in steede van broodt. Eenige zyn met eyeren en suiker voor lekkere monden toebereid, als ook voor de zieken: doch mede zonder eenig zuurdeeg, en men noemt die MAZZA ASCIRA, of ryke koeken.

Wanneer hun Paaschfeest invalt, en waarom vooraf de eerstgeboornen vasten moeten. Op den 14den van NISAN, zynde Paaschavondt, hebben de eerstgeboornen van de huisgezinnen de gewoonte van te vasten, ter gedagtenisse van den nacht waar in Godt alle eerstgeboorten van Egipte sloeg.

Des avondts gaanze in 't gebedt, en t'huis gekomen, aan de tafel zitten, die vooraf bereid is, en wel opgedist naar een ieders vermogen. In de plaats van de plegtigheit die alsdan waargenomen moest worden, gelyk *Exodus* 12. uitgedrukt staat: Om *het Lam te eeten met ongehevelde brooden en bittere kruiden* enz. hebbenze in een schotel, of in een kleine korf een stuk van een lam of geitje, t'eenemaal met ongehevelt broodt, en bittere kruiden bereid, als Cellery, Suikerei, of Latuuw, nevens een klein schoteltje waarin de saus is; alles ter gedachtenisse van de kalk en steen die men hun in Egipte dwong te maaken; en een drinkschaaltje met wyn in de handt hebbende, herhaalen ze de (c) HAGADA, behelzende de elende door hunne Voorvaderen in Egipte uitgestaan, en de wonderen die Godt tot hunner verlossinge deed. Vervolgens dankenze Godt voor alle deeze weldaaden, en zeggen den 113 Psalm en de volgende op, (d) HALLEL genoemt, waar na zy 't avondmaal houden. Na deeze maaltydt vervolgenze het overige deezer Psalmen op te zeggen, te zingen, en andere loftuitingen voor dien tydt eigen te doen, waar na zy slaapen gaan; en den volgenden avondt, doenze het zelve.

Plechtigheden die zy over het Paaschfeest in gebruik hebben, en waar in die bestaan.

Wat men in de Synagoge verhandelt. De morgen gebeden zyn de zelfde die zy op andere feesten doen, uitgezondert dat zy 'er byvoegen, 't geen dit feest eigen is, nevens de voorgaande Psalmen van 113 tot 119. Men haalt de *Pentateuchus* of vyf Boeken Moses (e) en leest het 12de Hoofdstuk van *Exodus*, en de instelling der offerhanden van 't Paasch-feest. Nadat het gebedt

(a) Exod: 12. vers 14. (b) Exod: 12. vers 15--17.
(c) Vertelling beteekenende. (d) Dit zyn de Psalmen die met *Halleluja* beginnen. (e) Num. 28.

bedt MUSSAF gedaan is, leeſt men de Profeten, opzicht hebbende op 't geen men in de Boeken Moſes geleezen heeft, te weeten, de leezing die wy AFTARA genoemt hebben, gelyk op den Sabbat. Des namiddags verhandelt men de gedachtenis van 't Feeſt, en men ſpreekt den zegen over 's Landtsmogentheden, eveneens als op den Sabbat.

't Zelfde word op de twee laatſte daagen geoeffent, behalven nochtans dat men op de twee laatſte avonden, aan de tafel niet doet, 't geen men de twee eerſten gedaan heeft.

Men eindigt dit feeſt met de plegtigheit van HABDALA, als op den Sabbatdag, in woorden alleen, zonder dat men ſpeſeryen rookt; en in 't uitgaan, eet men wederom gezuurt of gehevelt broodt.

Hoedanig de Jooden het Feeſt der weeken tellen.

Van den tweeden avondt van Paaſche, tellenze negenenveertig dagen tot het Feeſt der weeken, alwaar men een handtvol koornairen van garſte offerde, die men HOMER noemde; en dit is 't 't geen zy (a) *Homer* tellen noemen, *en gy zult van den volgenden dag af tellen* enz. Op ieder avondt na de zegening van 't gebodt is gedaan, zeggenze, heden telt men zo veel dagen van den *Homer*.

Treurdagen, en waarom door hen onderhouden.

Van des anderendaags van Paaſche tot den volgende 33ſten dag, brengenze den tydt met treurigheit door, zonder te huwelyken, zonder nieuwe kleederen aan te trekken, zonder 't hair te poeyeren, noch eenige uitterlyke vreugde te bedryven: om redenen dat 'er in deezen tydt van 33 dagen, een groote ſterfte onder de leerlingen van den Rabbyn *Hachiba* was geweeſt, een groot aanzienlyk man onder hen. En alzoo na de doodt van veele duizenden, de ſterfte op den 33ſten dag van den *Homer* ophielt, noemen ze deezen dag (b) LAG, 't welk 33 beteekent, neemende de letters voor de ſyffers. Men viert deezen dag met vreugde, en eenigermaate als een feeſt; en de zelve voorby zynde, ſtelt men alle uiterlyke droefgeeſtigheit ter zyde.

IV. HOOFDTSTUK.

Van der Jooden FEEST *der* WEEKEN, *of* PINXTER.

Hoe en wanneer de Jooden hun Pinxterfeeſt vieren.

DE vyftigſte dag van den *Homer*, die de zesde van de maandt *Sivan* is, word voor 't feeſt SCHAVUOTH of der weeken geviert, dus genoemt, vermits het op 't einde der zeven weeken invalt, die men van Paaſche telt, zodanig als wy hebben aangemerkt. Dit Feeſt word mede in de Schrift de dag der Eerſtelingen genoemt, (c) naardien men deezen dag in den Tempel de eerſtelingen der vruchten offerde. Ook noemde men 't het Feeſt van den Oogſt, vermits men alsdan het graan begon te ſnyden. Noch word het onderſcheidenlyk in verſcheiden plaatſen van de Schrift genoemt. Nu viert men 't twee dagen. Deeze twee dagen worden gelyk het Paaſchfeeſt geviert, te weeten, dat men deezen tydt geduurende niet arbeidt, en geenen handel dryft, alzo min als op den Sabbat, uitgezondert dat men vuur ſtoken mag, de ſpys om te eeten bereiden, en 't geen men noodig heeft, van de eene ter andere plaatſe verzetten.

By overlevering achtenze dat de Wet dien dag op den Berg Sinai gegeeven wierd: (d) Derhalven hebbenze de gewoonte de Synagogen en leesplaatſen, ja zelfs hunne huizen op te ſieren, met bloemen en roozen, gevlochten als kroonen en verſcheiden bloemſieraden.

De gebeden zyn naar het feeſt geſchikt, en men leeſt in de Boeken Moſes van de Offerhande die op dien dag gedaan wierd, nevens de AFTARA in de Profeten, en de zegening voor de Oppermogentheit; en des namiddags word 'er een predikatie gedaan tot lof van de Wet.

De tweede dag van 't feeſt geëindigt zynde, verricht men 's avonds de plegtigheit van de HABDALA, gelyk we op den uitgang van 't Paaſchfeeſt gezegt hebben, om te kennen te geeven dat het geëindigt zy.

V. HOOFT-

(a) Levit: 23. vers 10 en 15. (b) Want L. en G. zyn in 't Hebreeuſchs 33.
(c) Deut: 16. Exod: 23. Levit: 23. Num: 28. (d) Exod: 19.

V. HOOFDTSTUK.

Van der Jooden NIEUW JAAR, *en van de maandt* ELUL.

Gefchil onder de Jooden over het inftellen van hun Nieuw Jaar.

DE Talmudiften ftaan in gefchil aangaande de tydt waarin de Waereldt haaren aanvang heeft. Eenige willen dat het in 't Voorjaar was, te weeten, in de maandt *Nifan*, die met de maandt Maart overeenkomt; en anderen in den Herfft, namentlyk, in TISRI, 't welk onze maandt September is. Aan dit laatfte gevoelen is men verbonden, overzulks men het jaar in dien tydt begint. Nochtans ftaat 'er in de H: Schrift gefchreeven, van *Nifan* fpreekende: (a) *Die Maandt zy u het begin der maanden*, en deeze manier volgende om te tellen, zegt men de eerfte, tweede, derde maandt, en dus vervolgens tot aan den *Adar*, die de laatfte en twaalfde was; doch daar na heeft men zodanig maandt tellen verandert, en men heeft het jaar door *Tifri* of de maandt September begonnen.

Hier van is het Feeft ROSCH HASANA of *hoofdt van 't jaar* afkomftig, 't welk geduurende de twee eerfte dagen van *Tifri* geviert word, wanneer men dan zegt 't geen in Leviticus ftaat uitgedrukt; (b) *In de zevende maandt zal u den eerften van de maandt een ruft zyn*, enz. Geduurende dit feeft is allen arbeidt en handeling verboden, gelyk in de twee andere feeften waar van gefproken is.

Dagen van Boete onder hun ingevoert en waarom.

Door overlevering meenen ze, dat Godt deezen dag byzonderlyk over de bedryven van 't verfcheenen jaar oordeelt, en de gebeurteniffen van 't jaar fchikt, waarin men getreeden is, naardien zy waanen dat Godt op deezen dag, als het eerfte ftip van de geboorte der waereld zynde, naaukeurig alles naziet 't geen in 't verleden jaar gefchied is. Dit is de oorzaak dat zy van den eerften der maandt ELUL beginnen, die deeze voorgaat, om Boete te doen; en op eenige plaatfen ftaat men voor den dag op, om gebeden en belydeniffen te doen, en om de Boet-Pfalmen op te zeggen. Veele zyn 'er die van deezen dag af beginnen te vaften, boete doen, en geduurig aalmoezen geeven, tot op den Verzoendag, waarvan we in 't volgende Hoofdtftuk handelen zullen, 't geen dan veertig dagen duurt; en men blaaft op den Hoorn met den aanvang van de maandt *Elul*, om redenen hier na voor te ftellen.

Deeze Godtvruchtigheden worden ten minften deeze week, die dit feeft voorgaat, in agt genomen, en 's daags voor het Feeft, zyn veele bezich met zich te waffchen, en negen en dertig roeflagen te geeven, verftrekkende voor een tucht, (c) gelyk gezegt word: (d) *Met veertig flagen zal hy hem doen flaan, en hy zal 'er geen toe doen* enz. en zy noemen dit (e) MALCUTH.

Plechtelyke gewoonten van 't nieuwe Jaar in gebruik.

De eerfte avondt van 't jaar in de Synagoge gekomen, wenfchen ze elkander een goedt jaar; waarop met de zelfde wenfch geantwoordt word. Zy hebben de gewoonte zich deezen dag op de tafel van honing en geheevelt broodt te bedienen, en van alles 't geen om te voorzeggen dienen kan, zulks het jaar vruchtbaar en gunftig mag zyn.

Eenige zyn 'er die des morgens van deeze twee feeften in 't wit gekleet naar de Synagoge gaan, om hunne boete en zuiverheit te kennen te geeven. Zelfs zyn 'er onder de Hoogduitfche Jooden die alsdan hun doodkleedt aantrekken; en zulks om hun vleefch te dooden. Men doet op dit Feeft meer gebeden dan op andere, wegens het goede jaar dat men wenfcht, en de verzoening der zonden. Men haalt de Boeken Mofes, en vyf mannen leezen de offerhande die dien dag wierd verricht. Men zegt de AFTARA der Profeeten op, en zegent de Oppermogentheit.

Hoorngeblaas en waarom dit gefchiedt.

Vervolgens blaaft men dertig maal op den Hoorn, waar van eenige toonen zeer zacht zyn, en andere fterk, (f) overeenkomende met het geen *Leviticus* en *Numeri* gezegt word: *Eene gedachtenis des klanks*, enz. Zy zeggen dat dit gefchied om aan Godts oordeel te denken, en om de zondaars te vertzaagen, en hun tot bekeering te brengen. Zy voegen 'er het gebed MUSSAF genoemt, by, nevens veele andere voor deezen dag gefchikt: waarby men weder het Hoorngeblaas voegt, eveneens als te vooren. t'Huis gekomen, en gegeeten hebbende, brengenze het overige van den dag door, met Predikatiën te hooren en daaden van Godtvruchtigheit te oeffenen. Deeze twee dagen zyn in alles gelyk, en 's avondts wanneer het Feeft eindigt, verricht men de HABDALA, als reeds van de andere Feesten is gezegt.

VI. HOOFT-

(a) Exod: 12. (b) Hoofdtft: 23. vers 24. (c) Deut: 25.
(d) De Schriftuur gelaft veertig flagen, en de overlevering in den *Talmud* ingelaft, beveelt 'er niet dan negen en dertig. Paulus 2. Cor: 11 vers 24. bericht ons dat deeze overlevering het gebruik van zynen tydt was.
(e) Roe of geeffelflag. (f) Levit: 23. vers 24. Numeri 29. vers 1.

VI. HOOFDTSTUK.

Van der Jooden CHIPUR, *of den* VERZOENDAG.

Hoe zich de Jooden op den Verzoendag gedragen,

NA deeze twee feestdagen, staat men noch voor den dag op, om de gebeden by te woonen, en boete te doen tot den tienden van de zelve maandt *Tisri*, die de Vaste van den Verzoening is; en men noemt die (a) JOM HACHIPUR, bevolen in Leviticus 23. *Op den tienden deezer zevende maandt zal de Verzoendag zyn*, enz. en geduurende deezen dag moet allen arbeidt als op den Sabbat, gestaakt worden; en men vast, wie het ook zy, zonder iet te eeten of te drinken.

Eertydts waren de Jooden 's daags voor dit feest een zekere plegtigheit gewoon; bestaande driewerf op 't hoofdt van een levendigen haan te slaan, en telkens te zeggen, dat hy voor my opgeoffert zy. Deeze plegtigheit wierd (b) CAPARA genoemt: maar ze is in Italië en 't Oosten vernietigt; nademaal men tot erkentenis quam dat dit een bygeloof was op een niets waerdige zaak gegrondt.

en een aanvang van hun vasten maaken, om zich de verzoening waardig en bereid te maaken.

Deeze dag eetenze te hartelyker, vermits het den volgenden dag en Vastendag is. Eenigen gaan zich baden en geeven zich negen en dertig roeslagen, MALCUTH genoemt. Die geenen die eens anders goedt bezitten, wanneerze gemoedelykzyn, staanze die wederom af. Men verzoekt mede vergiffenisse van den geenen die men beleedigt heeft; en die beleedigt is geworden verzoent zich. Men reikt aalmoezen uit, en men doet in 't algemeen alles 't geen met eene oprechte boetoeffening moet verzelt gaan.

Twee of drie uuren voor zonnen ondergang, gaat men in 't namiddags gebedt en vervolgens houd men de avondmaaltydt, en eindigt die voor zonnen ondergang. Alsdan kleeden zich eenige in 't wit, trekken hunne doodkleeden aan, en in deeze gestalte gaanze ongeschoeit naar de Synagoge, die op deezen avondt ongemeen door brandende lampen en waschkaerzen verlicht is. Ieder Landaart doet volgens zyne gewoonte veele gebeden en belydenissen om zyne boetoeffening uit de drukken, 't welk ten minsten drie uuren duurt; waar na men zich naar huis en te slaapen begeeft. Eenige zyn 'er die de geheele nacht in de Synagoge doorbrengen, Godt biddende, Psalmen opzeggende, en weinig of niet slaapen.

De volgende dag in den vroegen morgenstondt, gaanze wederom naar de Synagoge, gekleedt als den voorigen dag, en vertoeven 'er tot in den nacht, gedurig biddende, Psalmen leezende, belydenissen doende, en smeeken Godt om vergiffenisse van hunne bedreevene misdaaden. Dit gebedt word in vier deelen gedeelt: dat van 's morgens word SCHAHHRITH geheeten; en 't geen 'er op volgt (c) MUSSAF; 's namiddags, MINCHA, en 's avondts, (d) NEHILA genoemt. Op de eerste en derde dezer tydgebeden, haalt men de *Pentateuchus* of de Boeken Moses, en men leest 'er 's morgens zes en 's namiddags drie afdeelingen van. Waarby men de leezing der Profeten of AFTARA voegt.

Op de MUSSAF leest men de offerhande, en men verhaalt deeze beruchte plegtigheit van den Hoogenpriester, aan wien niet dan op deezen dag van 't jaar gedoogt was in 't Heilig der Heiligen te gaan, om te wierrooken, en 't lot over twee bokken te werpen, waar van de eene moest voor Godt zyn, en de andere voor (e) HAZAZEL, gelyk men in *Leviticus* zestien leest.

Wanner het avondt geworden is en dat men de starren ziet, blaast men op den zelfden Hoorn waarop men met den aanvang van 't jaar geblazen heeft, om aan te wyzen dat de Vaste geëindigt is. Waarna zy uit de Synagoge gaan, wenschende elkander een lang leven. Zy zegenen de nieuwe Maan, gelykwe in 't derde Hoofdtstuk gezegt hebben, en wederom t'huis gekomen, eindigt hunne Vaste, na de HABDALA gezegt te hebben, en zy gaan eeten.

VII. HOOFT-

(a) Verzoendag., (b) Verzoening.
(c) Dit is een dankzegging die men by de morgengebeden voegt.
(d) Vermits dit gebedt het avondtgebedt besluit, gelyk in de Roomsche Kerk de Psalmen en lofzangen, die na de Vesper gezongen worden.
(e) Dit is de naam van 't gebergte derwaarts de Bok gezonden werd, en de Berg voerde den naam van deezen bok; want *Azazel* is een t'samengevoegt woordt, betekenende een bok die vertrekt

VII. HOOFDTSTUK.

Van der Jooden LOOFHUTTEN-FEEST.

Hun Loofhutten feest, en waarom ingesteld.

OP den vyftienden van de maandt *Tisri* is het Loofhuttenfeest, 't welk zy SUCCOTH noemen, ter gedachtenisse hunner legering in de woestyne op den Uittogt van Egipte. Dus word gezegt Leviticus 23 vers 42. *Gy zult zeven dagen in de hutten woonen* enz. Een ieder maakt zich dan op een open plaats eene hut rondom met groente bekleed en gedekt, en inwendig versiert ten beste men kan. De Rabbynen hebben zich over de gedaante en hoedanigheit deezer hutten niet min dan over haare hoogte en breette dapper uitgeslooft. In deeze hutten eeten en drinken de Jooden en eenige slaapen 'er in: maar ten minsten brengt men 'er den dag in door, en 's nachts is men gewoon in huis te zyn, en dit oeffent men den tydt van agt dagen.

Hoedanig men deeze hutten maakt,

Dit feest duurt negen dagen, waar van 'er zeven bevolen zyn; en een die men naar d'oude gewoonte viert, gelyk op 't Paaschfeest, waar van we in 't derde Hoofdtstuk deezer Verhandeling gesprooken hebben. Ook is 'er een dag voor de t'zamenroeping, behalven de zeven dagen, bevolen. (a) *Op den agtsten dag zult gy de byeenroeping hebben*, enz. De twee eerste en twee laatste dagen van dit feest worden plegtelyk geviert: doch de overige zyn hier niet aan verbonden, gelyk by hun Paaschfeest is gezegt.

Niets ongemeens valt 'er by de gebeden van deezen dag voor, als 't geen reeds over 't onderwerp van 't feest gezegt is. Men leest de Psalmen van de 113de. tot de 119de. HALLEL genoemt. Men haalt de Boeken Moses, en men leest 'er in. Men leest 'er de AFTARA, en men spreekt den zegen over de Oppermogentheit. Vervolgens bid men het gebedt MUSSAF of men herhaalt de gedachtenis der offerhande die men op deezen dag deed, gelyk *Numeri* 29 vers 13. geschreeven staat; de eerste dag dertien Stieren; de tweede twaalf, de derde elf, verminderende dus dagelyks, uitmaakende zeventig Stieren in zeven dagen; en de agtste een eenige Stier.

en waar van zy zich verzien om dit feest plechtelyk te vieren.

Zy bezorgen zich voor deezen dag van een palmtak, drie mirtetakken, twee wilge, en (b) een citroentak byeen gebonden: en wanneer men in de Sinagoge de Psalmen HALLEL geleezen heeft, neemenze in in hunne rechterhandt alle deeze byeen gebonden takken, behalven de citroentak die zy in de linkerhandt houden, en elkander naderende, keeren en wenden zy zich naar de vier deelen der Waereldt, gelyk *Leviticus* 23. gezegt word: *En op den eersten dag zult gy takken van schoon geboomte neemen, Palmtakken en meyen van dichte boomen, met Beekwilligen*, en zingende eenige lofzangen, doen zy eenmaal 's daags een omgang om 't kleine Autaar, 't welk in de Synagoge is, houdende deeze takken in de handt, als ook de citroentakken met de vrucht; vermits men eertydts de zelfde plegtigheit in den Tempel rondom den Autaar deed.

De zevende dag van 't Feest, die zy (c) OSAANA RABBA noemen, gebruikenze van deeze takken niet dan de wilgetak, en doen zeven omgangen, zingende de 29ste. Psalm: *Geest den Heeren gy kinderen der Machtigen* enz. en deeze dag is de plegtigste van 't Feest, en meer dan andere Feestdagen.

De negende (d) en laatste dag word SIMCHA TORA, of *vreugde wegens de Wet* geheeten, nademaal men met het leezen van de Boeken Moses geëindigt is, overeenkomende met de verdeeling die men voor ieder week heeft gemaakt, gelyk we reeds hier voor gezegt hebben.

Bruidegom der Wet verkoren.

En wanneer het jaar geëindigt is, verkiest men in ieder Synagoge twee mannen, die men *Bruidegoms van de Wet* noemt; waar van den een (e) CHATHAN TORA geheeten, het einde leest, en den anderen die men (f) CHATHAN BERESCITH noemt, eerlang weer begint. 't Geen zy met eenige tekenen van vreugde verzellen. 't Zelfde word in alle Synagoge waargenomen, en men brengt het overige van den dag in vreugde bedryf door.

 VIII. HOOFT-

(a) Num. 29. vers 35. (b) De tak met zyn ongequetste vrucht.
(c) Krachtig helpen. (d) Deeze negenden dag is van der Rabbynen instelling. (e) Bruidegom der Wet.
(f) Bruidegom van *Berescith*, of *begin der Wet*, vermits die door het woordt *Berescith* begint.

VIII. HOOFTSTUK.

Van der Jooden GEWILLIGE *en* GEBODEN VASTEN.

Welke gewillige en geboden Vasten de Jooden onderhouden, die veelerlei zyn.

Op den zeventienden van (a) *Tamus* die met de Maandt July overeenkomt, vieren de Jooden een Vastendag ter gedachtenisse van eenige ongevallen, die eertydts op dien dag te Jeruzalem gebeurt zyn, en vermits het op dien dag was, dat Moses, wegens de gepleegde Afgodery van 't Gulde Kalf, de eerste Tafereelen der Wet brak.

Alle Vastendagen schoonze geboden of vrywillig zyn, beginnen met den avondt: en men eet noch drinkt niets, tot den volgenden avondt, wanneer zich de Starren laaten zien.

's Morgens voegt men by de gebeden, belydenissen, en herhaalt de droevige dingen op diergelyken dag voorgevallen. Men haalt de Boeken Moses, en leest in *Exodus* 32. vers 11. *En Mozes bad*, enz. en na den middag, in 't gebedt van MINCHA, leest men op de zelve wyze; en voor AFTARA, 't geen *Isaias* 55. vers 6. zegt: *zoekt den Heeren terwyl hy te vinden is*, enz.

Eenige onthouden zich sedert den 17^den^ van *Tamus* tot den 9^den^ van *Au*, ('t welk drie weeken uitmaakt) van 't vleesch eeten en 't wyn drinken: doch vrywillig; en dit geschied niet dan overzulks deeze dagen voor Israël ongelukkig zyn geweest.

De 9de van *Au* is een Vastendag (b) TISHA BEAU genoemt. Deeze Vaste is grooter dan de anderen. Want op dien dag was 't dat Nebukadnezar de Tempel verbrande, en dat op diergelyken dag de zelve door den Keizer Titus verbrandt wierd. Deeze Vaste begint daags te vooren, omtrent een uur voor zonnen ondergang, wanneer men niet meer eet noch drinkt, tot dat des anderen daags 's avondts de Starren gezien worden. Zy brengen deezen tydt blootvoets door, of zonder leere schoenen, en zonder zich te mogen wasschen.

's Avondts na het gewoone gebedt in de Synagoge geëindigt is, zittenze ter aarde neder, en leezen de *Klaagliederen van Jeremias*. Insgelyks doen zy den volgenden dag, voegende daar veele andere Klaagliederen by, en brengen den dag met droefheit door, als zynde hen ongeoorloft in de Wet te leezen: maar alleen in *Job*, *Jeremias* en andere Treurboeken.

De Sabbat die deeze Vastendag volgt, word NECHAMA genoemt, of *vertroosting*. Want voor AFTARA deeze woorden van *Isaias* leezende, (c) *Troost*, *troost myn volk*, troosten zy zich met de hoope van Jeruzalems, en des Tempels herstelling.

Den dertienden van *Tisri*, zynde de eerste dag na het Feest van 't nieuw jaar, vastenze gemeenlyk van den eenen avondt tot den anderen, vermits op diergelyken dag *Gadalia* de zoon van *Achicam* gedood wierd, (d) zynde een man van eene ongemeene vroomigheit, en die alleen om 't overschot van Israël te verdeedigen overig was. Alzoo deeze dag tot een Boetdag was ingestelt, nam men de gelegenheit waar, zich de gedachtenisse van deezen Rechtvaardigen; te erinneren; en werd deeze Vaste hierom (e) TZOM GADALIA genoemt.

Hier na volgt de Vaste CHIPPUR, of *van verzoening*, waar van we hier voor gesproken hebben (f) en dat men die op den 16^den^ van *Tisri* vierde.

Ook vast men gemeenlyk op den 10^den^ van *Teved*, die met December overeenkomt, vermits Nebukadnezar op diergelyken dag Jeruzalem belegerde, en vervolgens innam.

Op den 13^den^ van *Adar* vastenze, 't welk onze Maandt Maart is, en zy noemen deze Vaste (g) PURIM. Dit geschied ter gedachtenisse van Hester, die weleer vaste, gelyk men in haare Historie leest.

Behalven deeze geboden Vastendagen zyn 'er noch anderen by eenige in gebruik, gelyk de Hoogduitsche Jooden, die, na het Feest van Paasche en der Tabernakelen de gewoonte hebben drie dagen te Vasten, te weeten, de twee volgende Maandagen, en de Donderdag die tusschen beide komt: en dit is gegrond, overzulks de voorgaande Feest-

(a) Gemeenlyk komt de Maandt *Tamus* met Juni overeen; 't geen in de volgende Maandt moet worden waargenomen. (b) De 9de van Augustus, of veeleer van July, neemende *Tamus* voor Juny.
(c) Hoofdtst. 40. (d) Jerem. 41. (e) Vaste van *Gadalia*.
(f) Hoofdtst. 6. in deeze Verhandeling. (g) Der Loten.

Feestdagen agt dagen geduurt hebbende, zy zich in dien tydt tegen Godt mogten vergreepen hebben. Om de zelfde reden vastenze de laatste dag van 't jaar, en eenige daags te vooren van den eersten dag van ieder Maandt.

Indien 'er zyn die door boetoeffening of door eenige byzondere Godtvruchtigheit meer vasten willen, als reeds aangeweezen; indien 't niet over 't droomen is, (a) waar van we reeds gesproken hebben, zynze gewoon voor zonnen ondergang te zeggen: ik zal morgen vasten. Waar na zy noch eeten noch drinken van den eenen avondt tot die van 's anderdaags, en voegen 'er een gebedt tot Godt by, biddende dat hun vaste hen voor een offerhande verstrekke.

IX. HOOFDSTUK.

Van het Feest van (b) HANUCA, *of der* LICHTEN, *en van de* PURIM.

Hoedanig de Jooden hun Feest van inweyingvieren, en waarom.

De Geleerden van voorleden tyde hebben een Feest van agt dagen ingestelt, 't welk op den 25sten van *Chisleu* zyn aanvang neemt, met December overeenkomende, en zulks ter gedachtenisse van de overwinning door de Machabeën op de Grieken behaalt. Op den eersten dag steekt men een lamp op, twee op den tweeden, en dus vervolgende tot men 'er agt opgestoken heeft. Dit is gegrondt, over zulks de vyanden reeds in de Stadt en Tempel gekomen waren; en dat ze die ontheiligt hebbende, *Jochanam* en zyne zoonen verdreeven en om hals bragten. En alzoo men op den wederkomst geen zuivere oly vond om de lampen van den kandelaar te ontsteeken, doch noch iet in een kleine kruik vindende om een nacht te konnen branden, brande het door een wonderdaadt agt dagen. Waarom men ter gedachtenisse hier van, deeze lampen aansteekt. Men viert mede in dit Feest, de onderneeming van *Iudith* op *Holofernes*, alhoewel zoo eenige meenen, dit niet omtrent dien tydt van 't jaar uitgevoert zy.

Deeze agt dagen geduurende mag men handel dryven en arbeiden: want alles 't geen 'er het voornaamste van is, bestaat in de orde van deeze lampen t'ontsteeken, en vermits men by de gebeden een Lofzang over de overwinning voegt, en alle morgens de 113 Psalm, en vervolgens deeze die men HALLEL noemt, nevens de 30ste *Ik zal u verhoogen Heere*, enz. Ook is 'er een weinig onderscheid in 't eeten.

Men noemt het HANUCA, een woordt dat *oeffening* beteekent, of *vernieuwing*, naardien de Tempeloeffening weder vernieuwt, die men ontheiligt had.

Als mede het Feest van Purim ter gedachtenisse van Hester.

Op den 14^den^ van *Adar*, of Maart, (c) is het Feest van *Purim*, 't welk men ter gedachtenisse van *Hester* viert, die ten dien dage verhinderde, dat het volk van Israël niet t'eenemaal door de t'zamenzweering van *Haman* uitgeroeit wierd, die men deswegen met alle zyne zoonen ter galge doemde. De naam PURIM is aan dit Feest gegeeven, vermits men in 't 9de Hoofdtstuk van *Hester* leest: *hierom is 't dat deeze dagen zullen* PURIM *genoemt worden*, enz.

Dit Feest duurt twee dagen; doch de eerste dag word plegtiglyk geviert. Men vast 's daags te vooren, zoo als is gezegt; maar in deeze twee dagen mag men wel handelen en werken. Nochtans geschiedt dit op den eersten dag niet, schoon men 't niet gehouden is.

Wat men dan in de Synagoge bedryft.

Op den eersten dag gaat men in de Synagoge, of na de gewoone gebeden, herhaalt men de gedachtenis deezer gelukkige verlossinge op de uure des doods. En men leest al de Boeken van *Hester*, die op perkement geschreeven zyn, en gelyk de Boeken Moses gerolt worden. Ook noemen zy 't MEGHILLA of Boekdeel. Terwyl men in de leezing de naam van *Haman* hoort uitspreeken, slaat men in de handen, om daar mede zyne vervloeking te kennen te geeven. Insgelyks doen zy in de morgen gebeden. Men leest op deezen dag in de Boeken Moses *Exodus* 17. vers 8. *en Amalech quam*, enz.

Hoe men elkander geschenken zend en onderlinge vreugde bedryft.

Men geeft op deezen dag groote aalmoezen. Vrienden en bloedtverwanten zenden elkander geschenken die eetbaar zyn. De Leerlingen geeven die aan hunne Meesters, het Hoofdt des Huisgezins aan zyne Huisgenooten, en grooten aan kleinen. Men

(a) Eerste Verhandeling Hoofdtst. 3. (b) Dit is 't geen wy inwying noemen.
(c) Of Februari.

Men brengt dus den ganſchen dag in vreugde en elkander t'onthaalen door, gelyk in 't 9de Hoofdtſtuk van *Heſter* geſchreeven ſtaat: * *En zy maakten den zelven dag der maaltyden en der Vreugde, zendende elkander geſchenken, en aalmoezen aan den armen*, enz.

Een ieder ſpant al zyn vermogen in op den tweeden avondt een treffelyke maaltydt te doen, eetende en drinkende meer dan naar gewoonte. In 't uitgaan van 't Feeſt gaan ze elkander bezoeken, en na een goed onthaal, ſpeelenze en vermaakenze zich onderling.

Men oeffend op den tweeden dag geen nieuwe leezing; maar men bedryft alles 't geen vreugde verwekken kan.

Wanneer het jaar van dertien Maanden is (a) en dat 'er twee (b) *Adars* zyn, noemt men de veertiende van den eerſten *Adar*, de kleine PURIM; maar dit heeft geen gemeenſchap met iets 't geen we gezegt hebben: want deeze dag niet dan ſlechts den naam voert.

* Zie Heſter 9. vers 22.
(a) 3. Verhandeling, Hoofdtſt. 2.
(b) Dit is de laatſte Maandt van 't jaar, die men tweemaal in de tuſſchen vallende jaaren telt.

H I S-

HISTORISCHE VERHANDELING

Over de

HEDENDAAGSCHE GODTSDIENST-PLIGTEN

En

GEWOONTENS der JOODEN.

Vierde Afdeeling.

I. HOOFTSTUK.

Der Jooden onderhandeling met VROUWEN *verboden*; *hun* HUWELYKEN, ONDERTROUW *en* BRUILOFTHOUDING.

Hoedanig het Overspel en andere onwettige byslaapingen der Jooden scherpelyk verboden is.

VAn alle de misdaaden die men met vrouwen zou mogen begaan, kennen de Jooden geen grooter, dan een gehuwde vrouw te beslaapen; schoonze maar ondertrouwt was. En vervolgens de grootste, wanneer men met zyn bloetverwantinne te doen had, naar maate in *Leviticus* 20. verboden. Dus zyn dan de kinderen die in zodanig een gemeenschap gebooren worden MAMZERIM, of Bastaarden genoemt, en men kan ze niet wettigen. (a) *Geen Bastaardt zal in de Vergadering des Heeren komen.* De derde rang deezer misdaaden is, onderhandeling met eene vrouw te hebben die geen Joodin is; (zynde dit op 't verbodt van *Esdras* gegrondt) of met een Joodin die voor hoer speelt; vermits de Wet, noch de reden hen niet gedoogt dit opentlyk te dulden, gelyk in 't 17de. vers van 't zelve hoofdtstuk word gezegt: *Daar zal geen oneerlyke Dochter onder de Dochteren Israëls zyn*, enz.

Ook is het zonde met een vrouw te doen te hebben wie 't ook zy, alhoewel men vry van alle deeze bepalingen mogte zyn; want men niet dan zyn eigen vrouw bekennen mag, vermits een dochter te verleiden, en haar niet trouwende, hoerery is.

't Is hen mede verboden gemeenschap met een vrouw te hebben die haare maandstonde heeft, Leviticus 18. *Ook zult gy tot de afzonderinge haarer onreinigheit niet naaderen* enz., en zulks zoo wel met zyn eige vrouw als met een ander, gelyk vervolgens zal aangeweezen worden.

Waarom de Jooden te trouwen verplicht zyn.

Alle Jooden zyn verpligt te trouwen. De Rabbynen hebben besloten dat dit met de agttien jaaren geschieden mag; dat deeze die meer dan twintig jaar bereikt zonder vrouw te neemen, word geoordeelt in zonde te leeven; en dit staat gegrondt op 't geen men verpligt is kinderen te teelen, om aan Godts bevel te voldoen, aan den eersten mensch gegeeven (b) *Groeit en vermeenigvuldigt* enz. Maar heeft men een zoon of dochter, is het bevel volbragt. Want ongehuuwt blyvende, kan men te lichter tot hoerery vervallen, dies achten zy 't niet goed ongehuuwt te leeven.

Volgens 't geen in veele Schriftuurplaatsen gevonden word, is 't den Jooden geoorloft veele vrouwen te hebben. Dit is in 't Oosten onder hun in gebruik: maar onder de Hoogduitsche en in Nederlandt word het niet geleden, dan alleen zeer zelden in Italië, en alleen wanneer men na eenige jaaren gehuwelykt te zyn geweest, gee-

(a) Deut: 23. (b) Gen: 1.

ne kinderen by zyne vrouw heeft.

Hoe na zy in bloed-verwantschap huwelyken mogen,

Zy mogen hunne Nichten trouwen, te weeten, hunner broeders en zusters dochters, en om zelvige reden trouwen die haare volle Neeven: maar geen neef mag zyne moeije trouwen. Wat de andere verboden graden in maagschap aangaat, deeze worden *Leviticus* 18. aangeweezen.

en wat hun verder in 't trouwen waar te neemen staat.

Daar zyn 'er die geen vrouw zouden mogen trouwen die veele mannen heeft gehad, noch zelfs twee; maar 't is niet verboden, en 't word noch min van een man verstaan die twee of meer vrouwen heeft gehad.

Een weduw of vrouw die onder de echtscheiding is, mag niet eer hertrouwen dan 90 dagen na de doodt van haaren man, en zulks op dat men zekerlyk weeten kan, of het zwangergaan van den eersten man is, of niet.

Wanneer een man sterft, en dat hy een kindt aan de borst nalaat, mag de weduw niet hertrouwen, dan als het kindt twee jaaren heeft bereikt; De Rabbynen hebben dit gebruik ingestelt, om de opvoeding van den zuigeling te beter te verzeekeren.

Hoedanig de ondertrouw der Jooden bevestigt word,

Wanneer men met de voorwaardens van een huwelyk is overeen gekomen, word 'er een geschrift tusschen de vrienden van den Bruidegom en de Bruidt opgestelt; waar na de verloofde Bruidegom de verloofde Bruidt gaat bezoeken, en haar de handt geeft. In zekere landen geeft men haar alsdan een ring, en men trouwt haar, maar dit is gemeenlyk in Italië, noch in Duitslandt in geen gebruik. Zy blyven zes maanden, of een jaar, en zomtydts twee onder trouwbeloften, na 't best aan wederzyde voegt, en volgens de overeenkomst onder hen gemaakt. Geduurende den tydt deezer belofte bezoekt de verloofde zyne minnares, zonder nochtans zich te misgrypen.

en men zich verder ter voltrekking van 't huwelyk gedraagt.

Wanneer men een dag om 't huwelyk te voltrekken heeft bestemt (welke dag gemeenlyk omtrent de Nieuwe Maan genomen word, 't zy Woensdag of Vrydag, indien de Bruidt een dochter is, of Donderdag een weduw zynde) gaat de Bruidt de eerste avondt zoo zy van haare maandstonde bevryt is, in 't badt, en wascht zich, gelykwe in 't volgende hoofdtstuk verhaalen zullen; maar hier van niet bevryt zynde, kanze by haaren Bruidegom niet slaapen, dan, nadat ze het badt heeft konnen bezoeken. Echter worden de huwelyks plegtigheden voltrokken.

Daar zyn 'er die willen dat de getrouwden den dag huns huwelyks voltrekking moeten vasten, tot dat de plegtiging der zegeninge zy volbragt.

Om dit bedryf plegtelyk te vieren, begeeven zich de ondertrouwde Bruidegom en Bruidt ter bestemder uure in een kamer, alwaar de Bruidt onder een opgerecht verhemelsel zitten gaat, verzelt van eenig muzyk, en op eenige plaatsen van kinderen, die om hun staan en zingen, houdende toortsen in de handt. Alle die van de zelfde Synagoge zyn, aldaar gekomen, dekt men het hoofdt der t'zaamverloofden met een TALED, 't welk een vierkante sluier is, van welker hoeken een soort van quasten af hangen, waar van reeds gesproken is. Waarna de Rabbyn van de plaats, of de zanger van de Synagoge, of wel de naast bestaande vriendt een glas of iet anders vol wyn neemt, en na Godt gezegent te hebben, als *hebbende man en vrouw geschapen en het huwelyk ingestelt*, enz., geeft hy van den wyn den Bruidegom en de Bruidt te drinken. Vervolgens steekt de Bruidegom een ring aan des Bruidts vinger, ter overstaan van twee getuigen, 't welk gemeenlyk Rabbynen zyn, en zegt: *Gy zyt myne Bruidt volgens de instelling van Moses en Israël.* Daarna leest men het geschrift waarin zich de Bruidegom aan de huwelyksgifte verbonden heeft, en bekent het te hebben ontfangen, belovende verders zyne vrouwe te geneeren en wel met haar te leeven, en geeft een geschreeven verdrag aan des Bruidts vrienden. Vervolgens brengt men andermaal een nieuw glas met wyn, en hebbende noch zes zegeningen gezongen, 't welk in alles zeven zyn, geeft men anderwerf den Bruidegom en de Bruidt te drinken, en men werpt vervolgens het overschot van den wyn ten teken van vreugde weg. Het glas dan leedig zynde, geeft men het den Bruidegom, die het met kracht ter aarde en in stukken werpende, het vreugde gejuich doet paaren met een denkbeeldt des doots, niet min teder dan een glas, ons leerende de ingebeelde hoogmoedt te myden. Terwyl roept het byzynde volk uit: MAZAL TOU, dat is *ter goeder uure*; waarna een ieder vertrekt.

Des avonds houd men de vrienden en magen ter maaltydt; en op eenige plaatsen geeven de genodigden aan de nieuw gehuwde een geschenk van eenig zilver, eenige voor en andere na de maaltydt. Men zingt vervolgens de zeven zegeningen, en die men in de huwelyks plegtigheit der ondertrouw gezegt heeft; en na de zegening, eindigt dit bruiloftsfeest.

Vervolgens de Bruidt in 't badt geweest zynde, legt zy zich by den Bruidegom; en indien zy een dochter is, zoodraa zy is vrouw geworden, springt de nieuwgetrouwde man ten bedde uit, en vermag haar niet meer dan na zekeren verleden tydt aanraaken, (waarvan

van wy, van de gehuwde vrouwen spreekende, melden zullen) en voor dat ze zich andermaal heeft gebaad.

Wat na de voltrekking van 't huwelyk word in acht genomen.

's Morgens op den eerst volgenden Sabbat, na de gehouden bruiloft, gaan de nieuw getrouwden naar de Synagoge. De jonge vrouw word van de genoode vrouwen geleidt, en terwyl men in de Boeken Moses leest, verzoekt men mede de nieuwe getrouwde man te leezen; waarvoor hy dan groote aalmoezen belooft; en hier in word hy door zyn gevolg nagevolgt. De gebeden geëindigt zynde, verzellen de mannen den nieuw gehuwden man, en de vrouwen de vrouw tot aan hun huis, waarna een ieder met beleeftheit afscheid neemt. Op eenige plaatsen blyft de nieuw getrouwde man de zeven eerste dagen van zyn huwelyk by zyne vrouw, alwaar hy zich met zyne vrienden vermaakt.

Dit zyn wel de gemeenste gewoontens en plegtigheden in 't huwelyken, alhoewel 'er min of meer eenig klein verschil in de eene en andere plaats word gevonden.

II. HOOFDTSTUK.

*Hoe de vrouw d'*ECHTSCHEIDING *kan ondergaan, en hoe men den geenen straft die een Dochter verleidt. Van der Vrouwen* TYDT *haarer* MAANDSTONDEN *en haare* KRAAMLEGGING.

Hoedanig een minderjarige dochter getrouwt zynde, den bandt des huwelyks breeken mag.

EEn jonge dochter onder de tien jaaren (a) 't zy dat ze een vader heeft of niet, indien ze weduwe word, nadat ze met bewilliging van des mans moeder en zyne broeders is getrouwt, en in deezen man geen behagen heeft, kanze den band des huwelyk breeken, tot datze den ouderdom van twaalf jaaren en een dag bereikt heeft, 't welk de tydt is die tot de hoedanigheit van vrouw vereischt word. Genoeg is 't voor haar te zeggen dat ze hem voor haaren man niet begeert, waarvan men dan twee getuigen neemt, die deeze weigering aantekenen. Met dit geschrift kan zy zich ontrouwen, en weder met een ander in 't huwelyk treeden.

Een onteerde dochter word door trouw of afkooping van geldt weder in haar eer herstelt.

Indien iemandt door geweldt of anderzins een dochter verleid, en haar onteert heeft, word hy door den Rechter gedwongen, wanneer 'er de dochters vader in bewilligt, haar ten vrouwe te neemen, zonder ooit van haar te konnen scheiden, overeenkomende met het geen *Deuteronomium* 22. word gezegt. Of men noodzaakt hem met geldt vergoeding van eer te geeven, wegens de beleediging.

Hoe de vrouwen verplicht zyn haare mannen van haare maandstonde te verwittigen.

Zodraa een vrouw merkt dat het haar na der gewoone wyze der vrouwen gaat, is zy verpligt haaren man daarvan te verwittigen, die zich dan van haar scheid, en niet beslaapt. Hy mag haar niets geeven, noch iets van haare handt ontfangen, noch zelfs by haar zitten, noch uit een schotel met haar eeten, noch uit het zelfde glas drinken.

Wanneer dit gebrek ten einde van vyf dagen of meer ophoud, (want indien 't langer duurt, moet hy het einde afwachten) alsdan verandert de vrouw van lywaat, legt schoone laakens in 't bedt, en zeven dagen nadat zy zich verschoont heeft, besnoeit zy haare nagels en zuivertze. Vervolgens wascht en kemt zy zich, en gaat naar het badt, 't welk noodzaakelyk uit stroom- of regenwater moet bestaan, 't welk door geen man mag behandelt worden. Het badwater moet ten minsten drie elleboogs lengte hoog staan, en 't badt een bequaame breette hebben: anders waare het niet goed geacht. Wanneer 'er geen gelegentheit om te baden is, gaat de vrouw naar een fontein of rivier, de zee of een put. Het word vereischt dat de vrouw zich geheel naakt baden moet, zonder dat 'er eenig lidt haars lichaams ongeraakt van 't water blyft, en indien zy een ring aan den vinger had, waar tusschen het water niet komen kon, zou haare bading vruchteloos zyn, en zy zou moeten de ring afleggen en zich andermaal baden. Wanneer dan een vrouw het badt gebruikt, is 'er eene andere vrouw die wel acht geeft dat haar het water overal bedekt. Waarna zy t'huis gekomen wederom haar verblyf by haaren man neemt, ingevalle het haar niet weder naar de wyze der vrouwen gaat.

En met welk een omzichtigheit zy zich baden moeten eer de gemeenschap der mannen weder toegelaaten zy.

Wat men by 't kraam leggen der vrouwen moet waar neemen.

Wanneer een vrouw in 't kraambedt legt, moetze mede van haaren man afgezondert zyn. Indienze een knechtje heeft gebaart, duurt dit zeven weeken, en drie maanden wegens eene dochter. Op eenige plaatsen neemt men den tydt niet zoo lang. Zeven dagen voor dat deeze tydt vervult is, verandertze van lywaat, en gaat in 't badt, gelyk reeds is aangeweezen; en als zy deeze gewoonte heeft voldaan, mag zy weder in 's mans gemeenschap leeven.

 III. HOOFDT-

(a) De Jooden huwelyken dikmaals zeer jong hunne kinderen uit, schoon het huwelyk niet voltrokken word, dan zy de nodige ouderdom bereikt hebben; en van dusdanige huwelyken is 't, waar van hier gesproken word.

III. HOOFDTSTUK.

Van der Jooden ECHTSYVER *en* ECHTSCHEIDING.

Wat op de Echtsyver der Jooden aan te merken ftaat.

Eertyds bragt een yverzuchtig man zyne vrouw voor den Hoogenpriefter die haar een zeker water te drinken gaf, waar van zy borft, indien zy fchuldig was; maar onfchuldig zynde geen letzel leed, gelyk *Numeri* 5. ftaat uitgedrukt. Maar nu genoegt zich een yverzuchtig man, zyne vrouw te verbieden, te mogen zien 't geen hem aanftootelyk zy. Indien echter het ruchtbaar worde datze zich niet wel gedraagt, dat 'er zich krachtige bewyzen tegen haar opdoen, of dat hy haar in ontrouw op heeter daadt betrapt; als dan word hy door de Rabbynen genoodzaakt, zich van zyne vrouw te fcheiden. Vervolgens zullenwe van de Echtfcheiding handelen. Nochtans is 't deeze van den echt gefcheiden vrouw geoorloft te trouwen met wien het haar behaagt, behalven met den geenen die oorzaak tot de echtfcheiding gegeeven heeft.

Wanneer een vrouw geene reden van klachte over haar gedrag geeven mogt, nochtans kan de man haar verftooten (a) om datze hem een weinig walgelyk is. *Deuteronomium* 24. *Wanneer een man een vrouw zal genomen hebben, en die getrouwt hebbende, hem niet zal behaagen* enz. Indien echter de echtfyver daar toe quam, van aan zyne vrouw eenig misdryf te verwyten, behoorde men haar niet te verlaaten. Om dan te beletten dat dit voorrecht niet misbruikt wierd, hebben de Rabbynen veele wyze van rechtshandelingen gelaft die veel tydt vereiffchen; zulks, gelyk dikmaals gefchied, dat men, voor het opmaaken en fchryven van den Brief der echtfcheiding berouw krygt of zich onderling verdraagt, en men vervolgens de echtgenooten weder vereenigt ziet.

Hoe hy zyne vrouw een Scheidbrief geeven kan.

De voorgefchreeven regelen deezer echtfcheidings Brieven, die zy (b) GHETT noemen, en aan de vrouw geeven, worden door een fchryfmeefter in 't byzyn van een of meer verftandige Rabbynen opgeftelt; en moeten op een gelynt perkement gefchreeven zyn, en zich niet verder min noch meer dan twaalf lynen uitftrekken, in vierkante letteren geftelt, verzelt en onderhevig veel geringe vitteryen, zo wel over de letteren, en over de manier van fchryven, als mede over den naam en toenaam van man en vrouw. Wat meer is, de Schryver, de Rabbynen en Getuigen mogen noch van den man, noch van de vrouw, noch onder hun van geen maagfchap zyn: beftaande de omftandigheit van zodanig een Brief of GHETT, in deeze woorden: *Op zodanig een dag, maandt, jaar en plaats*, enz: *Ik verlaate u vrywillig, zondere my van u af en maake u vry, zodanig als eer gy myne vrouw waart geweeft, en ftaa u toe te trouwen met wien het u behaagt*, enz.

Inhoudt van den Scheidbrief.

De echtfcheidings Brief gefchreeven zynde, onderzoekt de Rabbyn met eene fyne behendigheit, om van den man te weeten of het geen hy dus beftaat ook vrywillig doet. Men tracht overzulks ten minften tien perfoonen in 't byzyn deezer afhandeling te hebben, behalven de twee getuigen die teekenen, en twee andere getuigen van de dagtekening.

Hoedanig die aan de vrouw word overgelevert.

Waar na de Rabbyn belaft dat de vrouw de handen opene, en de een zoo wel als den ander toetreede, zulks de Scheidbrief niet mogte op den vloer vallen; en weder alles van nieuws ondervraagt hebbende, geeft haar de man dit perkement: en zegt: *zie daar, neem uwe echtfcheiding. Ik fcheide my van u, en laate u in vryheit te trouwen met wien gy wilt.* De vrouw neemt die aan en geeft ze den Rabbyn, die de zelve noch eens leeft, waarna zy haare vrydom heeft. Veele kleine omftandigheden zyn 'er noch, die wy voorby gaan, om den Lezer niet te verveelen, en die alleen uitgevonden zyn om de echtfcheiding moeielyker te maaken.

De Rabbyn beveelt vervolgens de vrouw, niet dan na drie maanden (c) te hertrouwen, overzulks men weete of ze ook zwanger zy. In 't vertrekken, mogen de man noch vrouw niet meer alleen byeen blyven; en mag dan ieder weder hertrouwen.

IV. HOOFDT-

(a) In de Griekfche Kerke is al voor lang het gebruik van vrouwen te verftooten de gewoonte geweeft.
(b) In den *Talmud* vind men eene Verhandeling de echtfcheiding raakende, die den naam van GHITTIM voert.
(c) Of 90 dagen.

IV. HOOFDTSTUK.

Van der Jooden IBUM *en hunne* CALIZA.

Hoe een weduwe zonder kinderen haar overledenen mans Broeder onderworpen is.

Wanneer een man zonder kinderen na te laaten, ſterft, 't zy die van zyne vrouw of van een ander zyn; indien hy een broeder nalaat, is zyne weduwe in de magt van deezen broeder, en hy kan haar trouwen, of vryheit geeven met een ander te huwelyken, gelyk *Deuteronomium* 25. word gezegt: *Als de Broeders te zaamen zullen woonen, en dat den eenen uit hen zonder kinderen ſterft, zal de weduwe aan geen vreemdeling gegeeven worden; maar aan haar mans broeder.* Maar indien de overledene veele vrouwen nalaat, heeft zynen Broeder niet dan over een der zelve deeze magt; en heeft de overledene meer dan een Broeder, is de oudſte daar in bevoorrecht: maar om de weduwe haar vryheit te verleenen, daar toe heeft een alleen het vermogen.

Zyns Broeders Weduwe dus aan te neemen, noemt men IBUM: want dit woordt beteekent *zyne Schoonzuſter trouwen*; zoo dat om haar te trouwen het genoeg zy, dat hy haar begeert: maar de Rabbynen hebben bevolen, dat zodanige huwelyken onder de gewoone plegtgebruiken als andere ſtant grypen. Mitsdien hem alle des overleedens goederen toebehooren, taſt hy zelfs het huwelyks goedt aan, dat de Vrouw by den overledenen heeft aangebragt, en met een woordt zy word zyn eige vrouw.

Eertyds roemde men den geenen veel meer die zyns Broeders Weduwe trouwde, dan die haar in vryheit ſtelde: maar nu de mannen begeerlyker en wellustiger zyn, verkiezen ze de ſchoonheit en 't genot der goederen voor deezen pligt; en weinig zyn 'er die zich daar in quyten, voornamentlyk onder de Hoogduitſche en Italianen: maar zy ſtellen haar in vryheit.

Maar by afwyzing zich van haar moet ontſchoenen laaten, en met welk eene plechtigheit dit geſchied.

Deeze ſoort van vrydom noemen zy CALIZA, of *ſchoenen uittrekken*, gelyk *Deuteronomium* 25. ſtaat uitgedrukt: *Maar indien deeze man zyns Broeders Vrouw niet gevallen zal te neemen, zoo zal zyn Broeders Vrouwe op gaan naar de Poorten tot den oudſten*, enz. *En de Weduwe zal voor de oogen der Oudſten tot hem toe treeden, en zyne ſchoen van zynen voet trekken, en ſpouwen in zyn aangezicht*; en dit word op deeze wyze uitgevoert: Drie Rabbynen en twee andere getuigen verkiezen daags te vooren een plaats, alwaar men deeze plegtigheit doen zal. Des anderen daags na het eindigen der morgen gebeden, volgt een ieder de Rabbynen en getuigen, die neergezeten zynde, voor hun de Weduwe en haaren Schoonbroeder doen verſchynen, die dan voordragen, dat ze genegen tot hunne vryheit zyn, De voornaamſte Rabbyn ſtelt den man veele vraagen voor, en vermaant hem de Weduwe te trouwen; doch ziende dat hy in de wygering volhard, waar na op eenige verdere ondervraagingen, de man van de Rabbynen een bequaame ſchoen aan de voeten paſſende aanneemt en aantrekt, terwyl komt de Vrouw hem naderen, en door den Rabbyn geholpen, zegt zy in 't Hebreeuſch het 7de vers van 't genoemde Hoofdtſtuk; *myn mans Broeder, wil het geſlacht van zynen Broeder in Iſrael niet voortzetten, en weigert my te trouwen, als zynde myn ſchoon Broeder*, enz. 't geen zy hem verklaart. Waar op de Schoonbroeder haar het volgende vers antwoordt: *het gevalt my niet haar te neemen.* Als dan bukt de vrouw neder, ontbind en trekt hem de ſchoen uit, die zy ter aarde werpt, en ſpuuwt voor hem neder, zeggende met behulp van den Rabbyn in 't Hebreeuſch: *zulks wedervaare dien man, die het huis van zynen Broeder niet opbouwt, en zal in Iſraël genoemt worden, het huis des barrevoets.* Driewerf zegt zy deeze woorden, en de omſtanders antwoorden haar telkens *den ontſchoenden.* Zoo draa de Rabbyn haar zegt, datze weer hertrouwen kan, en van hem een geſchrift des aangaande begeert, word dit haar van de Rabbynen toegeſtaan. Alle verdere omſtandigheden die ter deezer gelegenheit worden waargenomen, zyn t'eenemaal voortkomende uit *Deuteronomium* 25. wanneer men 'er wel acht op geeft.

En als dan is de vrouw van den huwelyks bandt ontſlagen.

Maar alzoo ingevalle van deeze IBUM de vrouw haar huwelyksgoedt niet kan magtig worden, noch zonder deeze ontſlaging niet weder trouwen mag, zyn 'er mannen, die, om het geldt hunner Schoonzuſters te bezitten, dit ſleepende houden en op den langen bank ſchuiven. Derhalven zyn 'er die hunne dochter uithuwelykende aan een man die Broeders heeft, bedingen, dat zy ingevalle van ontſchoying, de weduwe voor niets gehouden zyn te ontſlaan. Andere verpligten de man, indien hy ziek word en de Arts oordeelt, dat 'er gevaar van ſterven is, zyne vrouw te ontſlaan, op datze niet onder de magt van haaren Schoonbroeder mogt geraaken.

V. HOOFDTSTUK.

Van der Jooden Besnydenisse.

Wanneer iemandt een zoon gebooren word, zeggen zyne vrienden, om deel in zyne vreugde te neemen: *ter goeder uure.* Eenige hebben de gewoonte in de vier hoeken van de kraamkamer kleine briefjes te leggen, van deezen inhoudt; *dat Adam en Eva hier zy: maar* (a) *Lilit buiten blyve*, nevens de naam van drie Engelen, onder voorwendzel van het kindt voor alle betovering te bewaaren: doch men is hier toe niet verpligt; want het heeft minder fchynbaarheit van bevel dan van overgeloof.

Plechtigheden van der Jooden befnydenisse en van hoedanig een aart.

De Vader van 't kindt is gehouden op den agften dag zyn zoon te laaten befnyden, (b) gelyk gezegt word: *op den ouderdom van agt dagen zult gy 't geen mannelyk is befnyden.* 't Welk *Leviticus* 12. herhaalt word; *En op den achtften dag zal het vleefch zynes voorhuids befneeden worden.* Men mag dit niet voor den agften dag doen: maar, indien het kindt ziek of te zwakkelyk is, kan men 't tot beter gelegenheit uitftellen.

's Nachts voor den dag der befnydenisse, word *nachtwaak* genoemt, vermits niemandt van den huize flaapen gaat, om het kindt op te passen. Des avonds komen de vrienden de Vader bezoeken, waar van de vrouwen insgelyks de moeder doen; welke tydt met vreugde word doorgebragt.

Men heeft reeds de Peter, om 't kindt in de befnyding te houden, verkooren, en de Meter om het naar de Synagoge te brengen; en men neemt daar toe gemeenlyk van Vader en Moeders Vrienden, een man en vrouw. Wat de Molel aangaat, of de man die de befnydenis doet, men verkieft wie men wil; byaldien hy waardig is en bequaam deeze bediening waar te nemen. De tytel van Molel of Befnyder is van geen geringe waarde onder de Jooden; en indien de Vader van 't kindt deeze bediening verftaat, kan hy zyn eigen kindt befnyden.

's Morgens ftaan in de Synagoge; of wel in 't huis, alwaar men de plechtigheit wil voltrekken, twee ftoelen met zyde kussens; een voor den Peter die het kindt houd en de andere, volgens het zeggen van eenigen, voor den Profeet Elias, die zy gelooven onzichtbaar alle befnydenissen by te woonen: zoo wel uit genegenheit als om de Wet te doen waarneemen. Als dan veel volks vergadert zynde, komt den Befnyder met een fchotel, waar op de benoodigde dingen en werktuigen leggen, als het fnymes, de t'famentrekkende poeyers, het lywaat, plukfel en rozenoly. Waar by hy noch een kom met zant voegt, om 'er de afgefneeden voorhuidt in te leggen. Men zingt dan eenige gezangen, terwyl men de Meter verwacht, die het kindt op haare armen draagt, van een gevolg van vrouwen verzelt; doch niemandt komt binnen de deur der Sinagoge. Aldaar geeft zy het kindt aan den Peter, waar op alle de omftanders roepen: Baruch Aba, *de Vader is welkom.*

De Peter op zynen ftoel gezeten, en het kindt op zyn fchoot neemende; ontwind vervolgens de Befnyder de luieren. Daar zyn 'er die zich van een zilver tangetje dienen, om de voorhuidt te vatten die zy willen affnyden. De Befnyder neemt dan het fnymesje, en zegt: *Gezegent zyt gy, Heer, die ons de befnydenisse bevolen heeft.* En dit zeggende fnyd hy de dikke huidt van den voorhuidt af: vervolgens fcheurt hy met de nagels van zyne vingeren een andere dunder huidt op. Terwyl de Vader Godt over dit bevel looft en dankt, en de omftanders hem wenfchen zyn kindt tot de jaaren des huwelyks wel op te voeden. De Befnyder vervolgt zyn werk, en zuigt twee of drie werf het uitfypelende bloedt uit, en doet het in een fchaal met wyn. Vervolgens legt hy op de infnyding drakenbloedt, koraalpoyer en andere bloedftelpende middelen. Waar by hy doekjes met rozenoly bevogt, voegt, en alles weder wel omzwachtelt.

Na deeze verrichting neemt hy een fchaal met wyn; en na die gezegent te hebben, fpreekt hy eene zegening over 't kindt, geevende het den naam naar 's Vaders begeeren, met het uitfpreeken der woorden van Ezechiël 16. *En ik hebbe gezegt, leeft in uwen bloede*, enz. terwyl hy de lippen met den wyn bevochtigt, waar in hy 't uitgezogen bloedt heeft gedaan. Vervolgens zegt men den

128ften

(a) Lilit was volgens der Jooden verdichtfelen Adams eerfte vrouw, die, willende de meeftresse fpeelen, weigerde aan Adam gehoorzaamheit, zulks zy hem verliet en door een geheime Magifche Kunft door de lucht zweefde. Men waant haar een nachtfpookfel te zyn, die der kraamvrouwen en jonggebooren kinderen vyandt is; en dit is 't geen de Latynen *Striges Lamiæ* noemen.

(b) Gen. 17.

128ten Pfalm op; *wel gelukzalig is een ieder die den Heere vreeft.* Dit gedaan zynde, geeft de Peter het kindt weder aan de Meter, om het naar huis te brengen, en aan de Moeder wederom over te geeven. Alle die deeze plechtigheit hebben bygewoont zeggen, wenfchende in 't weggaan tot den Vader: *Dat gy insgelyks zyne bruiloft mogt bywoonen.*

De Befnyder zend vervolgens eenige konfituren of eenig ander gefchenk aan de kraamvrouw, gelyk ook de Peter en Meter en andere vrienden en magen doen. Indien echter de Vader en Moeder arm zyn, zend men hun eenig geldt, zoo veel of weinig als men wil.

's Morgens onthaalt de Vader van 't kindt ten befte hy kan, de Befnyder, de Peter en Meter nevens zyne vrienden en magen. Na het eindigen van de maaltydt, voegt men 'er de zegening en gebeden voor 't kindt by, om van den Heere te verwerven, dat het in voorfpoedt en de vreeze Godts opwaffe.

Gemeenlyk is het kindt binnen vier en twintig uuren van de Befnydenis geneezen. Waarom eenige gewoon zyn na verloop van drie dagen aan de vrienden en magen konfituren te zenden, om zich met hun over de geneezing te verheugen. *Wanneer het befneeden kindt weder geneezen is.*

Wanneer een dochter gebooren word, oeffent men geene plechtigheit: ten zy in den aanvang van de Maandt, nadat de Moeder het kraambedt verlaaten heeft, wanneer het kindt naar de Synagoge word gebragt; en dat de Zanger eene zegening over het kleine dochtertje heeft uitgefproken, haar geevende de naam volgens 's Vaders begeeren. Onder de Hoogduitfchen gaat de Zanger in 't huis; neemt het kindt uit de wieg, zegent het en geeft het een naam. Indien een kindt binnen de agt dagen voor de befnydenis fterft, zyn 'er die het met een riet befnyden, voor dat men 't begraaft. *Hoe men met een jonggebooren dochtertje omgaat.*

VI. HOOFDTSTUK.

Van de VRYKOOPING *der* EERSTGEBOORNEN; *de opvoeding en* ONDERWYZING *der* KINDEREN; *en de* ACHTING *die men zynen* BLOEDTVERWANTEN *en andere fchuldig is.*

Plechtelyke omftandigheden der vrykooping van den eerftgeboorenen, waar in die beftaan. Indien het eerfte kindt, waar van de Moeder in de kraam komt, een zoon is, behoort het den Priefter, fchoon de Vader een kindt by een andere vrouw heeft gehadt, gelyk we reeds (a) gezegt hebben, en zulks volgens het bevel 't welk behelft; (b) *Heiligt my alle eerftgeboorne.* En verder; *Gy zult alle eerftgeboornen uwer kinderen vrykoopen,* enz.

Zie hoedanig men dit uitvoert. Wanneer het kindt dertig dagen heeft bereikt, ontbied men van de afftammelingen van Aaron, den geenen die de vader 't genegenfte is. Eenige vrienden ten zynen huize gekomen, brengt de vader in een drinkfchaal of lampetfchotel eenig goudt en zilver, en men geeft het kindt in de armen van den Priefter, die overluidt tot de moeder zegt: *Is dit uw jonge zoon?* waar op zy *ja* antwoordt. *Hebt gy,* vervolgt hy, *nooit geen ander kindt 't zy mannelyk of vrouwelyk, of eenige misdragt of miskraam gehad?* waarop dan *neen* geantwoordt word. *Dit zoo zynde,* voegt 'er den Priefter by, *behoort my dit kindt als eerftgeboorne.* Vervolgens wend hy zich naar den Vader, en zegt; *Indien gy 't begeert, moet gy hem vrykoopen.* Waarop de Vader antwoordt. *Dit goudt en zilver word u ten dien einde aangeboden.* Zoo wilt gy hem dan *vrykoopen?* vraagt wederom de Priefter. *Ja, ik wil,* antwoordt de Vader. *Wel,* zegt de Priefter overluit, zich naar de omftanders wendende, *dit kindt als eerftgeboorne behoort my, gelyk in* Numeri 18. vers 16. word gezegt; *die nu onder de zelven geloft zullen worden, zult gy van een maandt oudt loffen, voor geldt van vyf Sikkelen,* enz. *maar ik vergenoege my met dit in verwiffeling:* en deeze woorden geëindigt hebbende, neemt hy omtrent zoo veel goud, 't zy min of meer als hy begeert, en geeft daarop aan den vader en de moeder het kindt. Waar na dezen dag met vreugde geëindigt word. Maar zoo de vader of moeder van der Priefteren of der Leviten ftamme zyn; is deeze vrykooping van den eerftgeboornen niet noodig.

Hoe de Jooden hunne kinderen laaten onderwyzen. Zoo draa als een kindt fpreeken kan, leert men 't leezen, en vervolgens de Bybel in de landstaale overzetten en verklaaren, zonder onderwys van de beginzelen en kenniffe der fpraakkunft, die men DICHDUCH noemt: maar omtrent tien jaaren bereikt hebbende, leert men hem zoo hy 'er luft toe heeft de fpraak-of letterkunft. Zeer weinig is dit onder de meefte Jooden in gebruik (c), want de meefte van hun fpreeken, leezen,

(a) Eerfte Afdeeling Hoofdtft. 6. (b) Exod. 13.

(c) Dit is de oorzaak waarom 'er weinig Jooden gevonden worden, die het Hebreeufch en Rabbyns Hebreeufch door gebrek van goed onderwys, niet grondig leeren konnen.

zen, schryven en stellen de reden te samen door een enkele gewoonte, en voor al de Hoogduitschen.

En welk een onderwys men den jongelingen geeft.

Men laat vervolgens de jongelingen eenige uitleggers van den Bybel leezen; als (a) *Rabi Salomon*, en eenige beknopte tempelpligten en gewoontens der Rabbynen, gelyk (b) *Rabenu Mosé* en anderen. Deeze Boeken alle zonder punten gedrukt, welke punten en stippen de *vocalen* of klinkers van *Consonanten* of medeklinkers zyn, en wyders de spreekwyzen die met deeze van den Bybel zeer verschillende zyn, en niet dan door gewoonte konnen (c) geleert en verstaan worden, zyn zeer moeielyk.

De Jongelingen die van een goed vernuft zyn, gaan onmiddelyk tot de *Misnah* over, en tot de stoffe in den *Talmud* vervat, die zy voor de beste gronden hunner geleertheit houden: maar andere zyn 'er die op meerder weetenschappen toeleggen, gelyk we in de tweede Afdeeling, tweede Hoofdstuk gezegt hebben.

Wanneer een jongeling manbaar word, en een dochter huwbaar zy.

Wanneer een jongeling dertien jaaren en een dag heeft bereikt, word hy manbaar geschat, en is dan verpligt de bevelen der Wet op te volgen. Waarom hy dan BARMIZVA zy genoemt, alhoewel andere MINIAN (d) zeggen. Vermits deeze ouderdom voor meederjarig word verklaart, en hy als dan handelen mag en besluiten maaken, doordien hy niet meer onder zyne voogden staat indien hy die heeft, want hy alles wat hem behaagt zoo wel in 't tydelyke als in 't geestelyke mag verrichten. Wat de dochters aangaat, met den ouderdom van twaalf jaar en zes maanden, eigent men haar de hoedanigheit van vrouwen toe.

Welk een plicht de kinderen hunnen ouderen schuldig zyn.

Onder de Jooden achten zich de kinderen ten hoogsten verplicht te zyn vader en moeder te eeren. *Eert uw vader en moeder* word in de Tiengeboden gezegt; 't welk de Rabbynen breedvoerig hebben verklaart, voor zoo veel men 't in dit leven verschuldigt is en na de doodt.

Zy leeren mede hoe een vader met zynen zoon moet leeven, voornamentlyk wanneer hy zyne jaaren bereikt heeft, om hem geene reden te geeven zich in de achting voor zynen vader te misgrypen.

Zy trekken, wat meer is, dit gevolg van dit gebodt; dat men zynen ouder broeder en schoonmoeder moet eeren. Zy gelooven zelfs dat men meer achting den geenen schuldig zy die hen in den Godtsdienst onderwyst, dan deeze die oorzaak van hun leven is geweest. Want deeze niet dan 't *wezen* gaf: maar d'andere het *welwezen*. Ook begeeren ze dat men met woorden en werken den verstandigen en Godtvruchtigen eere, (e) de oudbejaarden en zelfs schoonze geene Jooden zyn: nademaal zy, gelyk de Rabbynen zeggen, de Aloude burgers der waereldt zyn, die veele gebeurtenissen beleeft hebbende, te meer ervaarenheit bezitten: (f) *In de stok Ouden is wysheit en macht: en in de langheit der dagen is verstant.*

(a) Hy was een Fransman, en heeft een uitlegging over den Bybel en *Talmud* gemaakt.
(b) Dit is de beruchte Rabbyn Maimonides die een schrander uittrekfel van den geheelen *Talmud* heeft gemaakt, en zuiver en verstaanbaar in 't Rabbyns Hebreeusch geschreeven.
(c) Men zou nochtans het Rabbyns Hebreeusch naar kunst konnen overbrengen, en 'er een letterkunstige oeffening in te werkstellen: maar 't zoude wat moeielyk vallen.
(d) *Minian* betekent een getal; en daar is van *R*: *Moses* een boek *Miniam Hanmitivot* genoemt, te weeten, het getal der geboden die de Jooden genoodzaakt zyn te onderhouden.
(e) Levit: 19. (f) Job. 12.

HIS-

HISTORISCHE VERHANDELING

Over de

HEDENDAAGSCHE GODTSDIENST-PLIGTEN

En

GEWOONTENS der JOODEN.

Vyfde Afdeeling.

I. HOOFTSTUK.

Van de Ketterſche Jooden, de CARAÏTEN *en* SAMARITANEN.

Wie nu onder de Jooden voor Ketters worden aangezien.

Y zullen niet onderneemen van verſcheiden ketteryen te ſpree ken, die zich een weinig voor de verwoeſting van den tweeden Tempel opdeeden. Want ons oogmerk is niet dan van zaaken te handelen die nu in gebruik zyn. Van alle de ketteryen dan die toen in zwang gingen, is 'er niet dan een die tot onze tyden noch in wezen zy. (a) Die geenen die de zelve omhelzen, ſchoonze Waarneemers van de Wet van Moſes zyn, worden nochtans by de Jooden voor Ketters gehouden, die zy CARRAÏM noemen, 't welk een oorſpronkelyken naam uit de *Micra* is, die de *gezuiverde text van den Bybel* betekent; naardien zy willen dat men 'er zich als aan den *Pentateuchus* of Boeken Moſes houden moet, (b) en dat men ze volgens de letter moet waarneemen, verwerpende alle uitleggingen, verklaringen en inſtellingen der Rabbynen.

Vermits zy zich van de letter der Schriftuur geenzins willen ontſlaan, zynze waarlyk herſtelde Saduceên: maar daar de Saduceên d'onſterffelykheit der ziele lochenden, en by gevolg het Paradys, de Helle, 't Vagevuur, de Opſtanding der dooden en andere artykelen: gelooven de *Carraïm*, om zich by alle andere Godtsdienſten niet haatelyk te maaken, alle deeze artykelen; ook zynze overgegaan om dit te gelooven, en hebben zelfs eenige overlevering van aloude tyden ontfangen, om zich by den Jooden verdraagelyk te maaken, onder wiens naam zy willen begreepen zyn. Maar men twyffelt niet dat ze hun beginzel en afkomſt van de Saduceên hebben (c), en dat ze waare Saduceên zyn geweeſt voor 't geene zy nu zyn.

Daar zyn 'er te Konſtantinopolen, te Kairo en in andere plaatſen van 't Ooſten. Zelfs zyn 'er in Moſkovië, alwaar zy naar hunne wyze leeven, hebbende hunne Synagogen, hunne Plechtigheden en Gewoontens, noemende zich Jooden, en verbeelden zich de alleen waare Waarneemers van de Wet van Moſes te zyn.

Zy noemen de Jooden die niet van hun gevoe- Met welk een haat de

(a) De Schryver heeft de tegenwoordige Samaritanen vergeeten, waarvan vervolgens zal geſproken worden.

(b) Dit is geenzins waar, gelyk men in 't vervolg byzonderlyker zal ontdekken, alwaar we veele dingen verbeetert hebben, tegen de gemeene gevoelens die men van de Joodſche *Caraïten* heeft.

(c) Dit is mede onwaar, gelyk vervolgens blyken zal.

Jooden tegen de *Carraïm* ingenomen zyn. gevoelen zyn, *Rabbanim*, of *Aanhangers der Geleerden*. Deeze wederom haaten de *Carraïm* doodelyk, en willen zich geenzins met hun vereenigen noch gemeenfchap hebben. Zy handelen hun als MANZERIM, of *Onechtelingen*, vermits zy geene inftellingen der Rabbynen over het Huwelyken, de Echtfcheidingen en Reiniging der vrouwen, waarneemen. En deeze afkeer is zoo groot, dat fchoon een *Caraït* wil een *Rabbanift* worden, de andere Jooden hem wygeren aan te neemen.

TUSSCHENREDE *over het gevoelen der* CARAÏTEN.

Hoe duifter de Oorfprong van het *Caraïfmus* zy, onderzocht, De tydt wanneer het *Caraïfmus* opgekomen zy, is bezwaarlyk genoeg naaukeurig aan te wyzen. *P. Morinus*, die dit gefchil behandelt heeft, brengt het beginzel deezer Sekte in de agtfte eeuw t'huis *, onmiddelyk na de verbreiding van den *Talmud*, en meent dat dit groote werk, veel laater dan de Jooden zich inbeelden, in 't licht is gebragt. Waarlyk komt wel de geboorte van het *Caraïfmus* uit de verbreiding van den *Talmud* voort: want men ziet niet, dat de naam van *Caraït* voor dien tydt onder de Jooden haatelyk is geweeft, gelyk die federt wierd. In tegendeel, door 't woordt *Carai* verftond men toen een man volmaakt in de geleerdheit der H: Schrift. De oorfprong deezer Sekte dan komt wegens de verlichtfte Jooden deezer eeuw, die zich aangekant hebben tegens veele mymeryen die men onder den uitdrukkelyken naam van Mofes overleveringen deed uitventen; alwoewel de meeften voor hunne grondftelling niet dan de eerzucht hunner geleerden hadden, die hunne byzondere uitfpraake wilden voor Orakelen, op den Berg Sinai uitgefproken, doen doorgaan. Alzoo nu de Jooden deeze gewaande overleveringen niet wilden aanneemen, dienden zy zich om de H: Schrift verdacht te maaken, van 't geen zy *Micra* noemen, waarom zy den toenaam van *Carraïm* kreegen; gelyk men in onze dagen van de *Proteftanten* heeft gezien die zich *Euangelifche* † noemen, overzulks zy gelooven dat men zich niet dan op het Euangeli verlaaten moet, verwerpende alle overleveringen.

De Jooden die het met den *Talmud* houden, merken hun voor *Samaritanen* en *Saduceën* aan; niet dat zy 't in waarheit waren: maar naardien zy zodanige overlevering navolgden, waar mede zy niet begeerden overeen te komen. Nochtans zyn 'er in gevolg van tydt Jooden geweeft die geloofden dat een *Caraït*, een waarachtige Samaritaan en Saduceën was. En 't geen hen in deeze dwaling ftyfde, is dat zy zich niet dan zelden op de geleertheit van de Hiftoriën en Tydrekenkunde toelyden. De Schryver deezer Verhandeling weetende dat nu de *Caraïten* geenzins in 't geloof der Samaritanen zyn, heeft, om deeze tegenftrydigheit te vereffenen, een nieuwe Sekte van *Caraïten* ingevoert, als of de eerften enkelyk Samaritanen en Saduceën waren geweeft, en dat deeze nu waren van gevoelen verandert, of ten minften dat zy 't verzacht hadden. Maar het oordeel van onzen Rabbyn is ongegrond, gelyk getoont is, en op de onkunde der Jooden geveft; want de redenen die hy om zyn gevoelen aanneemelyk te maaken, bybrengt, zyn niet in ftaat zich te verdeedigen. en hoe men deeze Sekte voor Samaritanen heeft aangezien.

Onze Oordeelaars, die van de *Caraïten* over 't geloof der Joodfche Boeken hebben willen fpreeken, zyn in een groote dwaling gevallen; naardien de *Rabbaniften*, die hunne vyanden zyn, hun byna alles te laft leggen. *P: Morinus* gedraagt zich eveneens, vermits hy een uitlegging over de Boeken Mofes van een *Caraït* gefchreeven, had. En alzoo wy dit handtfchrift in handen hebben, willen wy 't geen eigentlyk dit *Caraïfmus* betreft, befchryven, en waarin de *Caraïten* met de Joodfche Rabbaniften of Geleerden verfchillen, aantoonen. Wy zullen beginnen door het geloof 't geen zy van de Bybeltexten hebben: nademaal onze Schryver hen met de Samaritanen vermengt, die niets dan de Boeken Mofes aanneemen; en wy vinden noch veele Geleerden die gelooven dat de *Caraïten* zeer veel met de andere Jooden, de Bybel Text raakende, verfchillen. Ook weeten we niet of een Dokter van de Sorbonne, en Koninglyke Hoogleeraar in de Hebreeuwfche taale, wel begreepen heeft 't geen hy onlangs over dit onderwerp, de *Caraïten* raakende, fchreef. Hy verklaart het woordt Dwaling over het gevoelen der Geleerden aangeweezen, en voornamentlyk dat van *Morinus*.

* [Omtrent de agtfte eeuw was 't dat deeze Joodfche Sekte de naam van *Caraïten* gegeeven wierd, om hen van de Rabbaniften of Rabbiniften te onderfcheiden, te weeten, deeze die der Rabbynen *Talmud* eerlang daarna invoerden en aan de Bybelboeken gehecht hebben: welke Overleveringen door de Rabbynen gefmeedt, zy wygerden aan te neemen. Het woord *Carai* beteekent een volmaakt man in de geleerdheit der H: Schrift; waarom men hen die hun geloof op den Bybel gegrond hadden, *Caraïten* noemde. Eenige hebben hen gezuiverde Jooden genoemt, vermits zy beleeden hunnen Godtsdienft onvervalft te handhaven. Van deeze Joodfche Sekte vind men eenige te Konftantinopolen, Cairo, en andere plaatfen van 't Ooften, zelfs in Moskovie, alwaar zy hunne byzondere Synagogen hebben, en zich de alleen waare handhavers van de Wet van Mofes noemen, gelyk zy ook waarfchynlyk zyn. R: Simon: *Supplem. aux Cerem. des Juifs.* Jovet *Hift. des Relig:*]

† [Dit moet men aanmerken als van een Roomfchgezinden Schryver gezegt te zyn.]

woordt van *Caraïm* of *Caraïten* dusdanig: *die geenen die willen dat'er in de Bybels niet dan Consonanten of medeklinkers, en geen Punten zyn, overzulks zy gelooven dat de punten niet dan van de overlevering zyn.* En vervolgens voegt hy 'er by: *dat de Caraïten ongevoeliglyk onder de Jooden den voorrang gewonnen hebben, voornamentlyk onder de Talmudisten en Allegoristen, en dat men alzoo te lichter gelooft heeft dat de Boeken van de Wet, waar in men, de punten en stippen vond, onecht waren.* Naaulyks is 'er een waar woordt in de redenering van den geleerden Hoogleeraar, gelyk we in 't vervolg zien zullen.

Wat de Schryver van der *Caraïten* uitbreiding des aangaande gevoelt.

De Schryver van der *Caraïten* uitbreiding waar van we gesproken hebben, voert de naam van *Aaron*, *Josephs* Zoon, die op 't einde van de dertiende Eeuw leefde. Hy keurt alle de Bybelboeken goet die in de Joodsche inzetting begreepen zyn, en geeft hen de naam van *vier-en-twintig*, gelyk de andere Jooden doen. Om die van de menschelyke overleeveringen te onderscheiden, noemt hy eenige Profetische, willende het woordt Godts met dat der menschen niet gelyk stellen. Waar over hy de Rabbinisten wraakt, die de verdichtselen van den *Talmud*, en de droomeryen hunner Voorvaderen willen doen paaren met de gewyde Boeken der H. Schrift. Hy toont mede dat de *Caraïten*, gelyk men zegt, alle soorten van overleveringen niet verwerpen: maar alleen de valsche en ongerymde, waar van hy eenige voorbeelden in den ingang van zyn werk geeft, alwaar hy de Rabbinisten bespottelyk maakt. Hy brengt de schoone verklaring by, die deze geleerden van de Slang geeven, waar van in den aanvang van *Genesis* gesproken word. Want de Rabbinisten en Cabbalisten zeggen: *dat hy zoo groot als een kameel was; dat Samaël* (a) *hooger was, en dat Godt zelf op de kameel zat, en dat hy met hem spotte.* Hy bericht mede hoe de Allegorische en Cabbalistische uitleggers deezer Geleerden dit verklaaren, die hy krachtig wederlegt, met byvoeging van deeze woorden: *in deeze soort van verklaringen en andere diergelyken, gronden zy zich niet dan op het gezag hunner Vaderen.* Vervolgens moeielyk geworden tegen hun die dus het Woordt Godts verdraayen, zegt hy: *Ongelukkig is hy, die de onbeschaamtheit heeft van zich dus hier over uit te laaten.*

en hoe hy een onderscheid tusschen de waare en valsche overleveringen maakt.

Om te toonen, dat zy de redelyke en welgegronde overleveringen goet keuren, zoo onderscheid hy de zekere en bestendige overleveringen van deeze, die valsch en twyffelachtig zyn; en het schynt dat de merktekenen die hy aanwyst, om een overlevering te bekrachtigen, de zelfde zyn als die geenen die *Vincentius Lerinus* beschreeven heeft. Hy belyd niet alleen de H. Schrift aan te neemen: maar stemt daar en boven de reden en de overlevering toe, die altoos bestendig is geweest, en niet nieuwelyks uitgevonden. Hy gedraagt zich aan de Leer der Voorvaderen, voor zoo verre die niet verschillende is, en met de echte Schriften over een komt, uit geen eigenzinnigheit en onbestendigheid van 's menschen hersenen verzonnen, die de Jooden gewoon zyn goed te keuren. Volgens dit beginzel is 't, dat ze alle de Bybelschriften aanneemen gelyk de Rabbinisten doen; en 't geen noch meer verwonderenswaardig is, zy neemen ze zodanig gestipt aan, gelykze heden aangenomen worden: Want zy geen ander *Exemplaar* als de *Massoreten* hebben. Zulks, indien zy somtyds verschillend leezen, geschied dit niet dan in hoedanigheit der Oordeelkunde, waar in zy de Rabbynen *Juda*, *Jonas*, *Abenesra*, *Kimchi*, *Abenmelek* en andere Woord- en Taalkundige Rabbinisten navolgen.

Zyne opmerking omtrent de taalkunde.

Onze *Caraït*, die met veel opmerking de letterlyke zin van den text naspeurt, brengt somtyds verscheiden leezingen by, om vervolgens de keur der voornaamste te neemen. En in dit stuk stemt hy de Rabbinistische Taalzifters toe, die het zelfde gebruik neemen. Hy geeft zich aan de minste vitteryen der Taalkunde over, om de letter in een goeden zin te brengen. Maar onnodig is 't hier van voorbeelden by te brengen; naardien het een gewoonte is, waarvan hy zich in zyn gansche werk dient.

Wy zullen ons met het gevoelen der geenen te wederleggen niet ophouden, die gelooven dat de *Caraïten* andere *Exemplaren* van den Bybel dan de gemeene hebben. Want genoeg is 't gezegt te hebben, datze niet alleen de vier en twintig Boeken der H: Schrift aanneemen, gelyk alle de andere Jooden doen; maar zelf dat zy zich van Hebreeusche *Exemplaren* dienen; zodanig als tegenwoordig die met de punten der *Massoreten* * zyn.

En hoe hy de be-

Wat hunne Godtgeleerdheit aangaat, zy ver-

(a) De Duivel.

* [*Massoreten* werden genoemt, zoo eenige meenen, den geenen die door *Esdras* verkooren waren, om de misslagen in den Bybeltext geduurde de Babilonische gevankenis ingeslopen, te verbeeteren. De naams oorsprong komt van 't woordt *Masora* 't welk overlevering beteekent, af; of van *Massora*, 't geen t'zamenvoegen zeggen wil.

Schuldiging tegens hen voor lastering verklaart.

verscheelt niets van die der andere Jooden, indien 't niet is dat ze zuiverder zy en meer afwykende van 't bygeloof. Want zy stemmen geenzins de verklaringen der *Cabbalisten* noch hunne leenspreuken toe, die zonder grondt zyn. Voor 't overige geeft onzen *Caraït* duidelyk zyn geloof te kennen, raakende de natuur der ziele, en de hoedanigheit van 't ander leven, wanneer hy deeze woorden van *Genesis* verklaart: *Laat ons den mensche maaken naar onzen beelde en onze gelykenis. De geest van den mensch*, zegt hy, *is afkomstig van verhevene zaken, en zyn lichaam bestaat uit de natuur van geringer dingen. Want zyn ziel*, voegt hy 'er by, *bestaat als de Engelen.* En een weinig daar na: *De toekomende Waereldt is voor des menschen ziele gemaakt.* Immers zyn deeze gevoelens t'eenemaal strydig met die der *Saduceën*, en die bewyzen genoegzaam, dat al de dwalingen waar mede men de *Caraïten* beschuldigt, enkele lasteringen zyn.

De *Caraïten* verwerpen der Jooden instellingen van de *Misnah* en den *Talmud*; en waarom.

Wat de gewoontens en plegtigheden der *Caraïten* aangaat, men zou 'er een breed verhaal van konnen opstellen: maar wy meenen dat het voldoen zal in 't algemeen te zeggen, dat de *Caraïten* alle de instellingen van de *Misnah* en den *Talmud* verwerpen, byaldien ze met de Schriftuur niet overeenkomstig zyn, en indien men ze daar uit door geen noodwendig en stevig gevolg trekken kan. Wy zullen ons vergenoegen drie onwraakbaare voorbeelden by te brengen. Het eerste heeft opzicht op het bevel der MEZOUZOT, of het perkement, 't welk de Jooden aan alle stylen der deuren hechten, alwaar men gewoon is in en uit te gaan; het tweede, op de *Tephillim*, of Beschermmiddels, waarvan zelf in 't Nieuwe Testament gesproken word; het derde, op het verbodt van geen melk met vleesch te eeten. Alhoewel de twee eersten schynen duidelyk en uitdrukkelyk in *Deuteronomium* gemelt, alwaar gezegt word, van 't een en 't ander spreekende: (a) *Gy zultze tot een teken op uwe handt binden: en zy zullen u tot Voorhoofdspanzelen tusschen uwe oogen zyn; en gy zultze op de posten uwer huizen en aan uwe poorten schryven.* Onze *Caraït* meent nochtans in de verklaring die hy van deeze woorden geeft, dat het een figuurlyke wyze van spreeken is; en dat, wanneer Godt heeft gezegt, van het op de posten der deuren te schryven, hy alleen wil doen begrypen, dat men 't 't zy in-of uitgaande, altoos moet in zyne gedachten hebben. Door dit middel zonderen de *Caraïten* een groot getal plechtigheden, om geen bygelóvigheden te zeggen, uit, die de Joodsche Rabbinisten raakende deeze MEZOUZOT en TEPHILIM verzonnen hebben. Hier uit is mede ontstaan, dat zelfs de *Caraïten*, ziende de Rabbinisten hun gebed doen, met deeze TEPHILLIM aan hun voorhoofr te binden, gelyk in de eerste Afdeeling deezer Verhandeling, 't vyfde hoofdstuk, beschreeven is, zy zich niet konden onthouden van daar mede te spotten, noemende hen *gebreidelde ezels.* Jeronimus heeft deeze TEPHILLIM niet gunstiger gehandelt: want de woorden van 't Euangeli verklaarende, alwaaar van deeze Beschermmiddelen gesproken word; zegt hy; *de Phariseën deeze Schriftuurplaats qualyk verklaarende, schreeven de Tien geboden van Moses op perkement, 't welk zy te samen rolden en voor hun voorhoofdt bonden, en zy maakten 'er een soort van krans rondom hun hoofdt van, zulks men 't altoos voor oogen had.*

Het derde voorbeeldt word genomen uit het ontkennend bevel, van op een zelfde maaltydt geen vleesch en iets van melk bereid teffens te eeten, op de Schriftuurplaats van *Exodus* gegrondt: *Gy zult het Geitje in de melk van zyne moeder niet kooken.* Maar onze *Caraït* slaat geloof aan de Overleveringen, die aan deeze plaats een verklaring geeven, dus van den letterlyken zin afgeweezen; en hy meent dat deeze Schriftuurplaats zich door die verklaart, alwaar gezegt word, spreekende van het nest van een vogel: *Gy zult de moeder met de jongen niet neemen.* En wannneer hy hier over de Joodsche Rabbinisten palzet, antwoordenze, gelyk ons gebeurt is: AMERU HACHAMENU; *dit is 't geen onze Meesters of Geleerden hebben beslecht*, gelooven.

wil. Vermits zy dan woorden in den Text vonden die anders moesten geleezen worden als 'er geschreeven stond, en in min of meer letteren bestonden als men uitspreeken moest, zoo schreeven ze hunne aanmerkingen op den rand van den text, noemende die *Cethib*, manier van schryven, en *Keri* manier van leezen. Insgelyks teekenden zy veele ongeregelde woorden aan ten opzicht der Vokaalpunten of Klankteekens. Eenige meenen dat zy deeze Vokaalpunten hebben uitgevonden: maar 't is niet waarschynlyk dat voor hunnen tydt de Bybelschriften gelykzaam een lichaam zonder ziel zoude zyn geweest. Buxtorf meent dat deeze Sekte der *Massoreten* hondert en dertig jaaren gebloeit heeft, en omtrent 330. jaaren voor Christus geboorte vernietigt is; dat de laatste deezer *Massoreten* Simeon den Rechtvaerdigen zy geweest, die in 't Hoogenpriesterlyk gewaadt met den Hoogenpriester Jaddus, Alexander de Groote te gemoet trad, wanneer dien Vorst voor had Jeruzalem te belegeren. Maar *Louis Cappel* beweert dat de Massoreten geene uitvinders der Hebreeusche punten zyn, en niet dan 400 Jaaren na Christus zouden geleeft hebben, Buxt. *Comm*: *Masor.* Genebrard. *L*: 2. L. Cappel *Arcanum punctuationis* &c.]

(a) Hoofdtst: 6: 11.

loovende dat de uitlegging hunner Voorvaderen van geen minder verhevenheit tot den Bybeltext is; en dat Godt aan Moses deeze verklaring op den Berg Sinai gegeeven heeft.

Wy houden ons met de andere bevelen niet op, die zonder tal zyn; vermits ze het meerendeel de verklaringen der Rabbinisten behelzen, die door de *Caraïten* niet worden aangenomen. Zy raaken volgens der Rabbynen oogmerk geen Bybeltext, vermits zy by de minste gelegenheit het vermaak neemen nieuwe oplossingen uit te vinden. De *Caraïten* beraaden zich met de reden, en verklaaren de Schriftuur door zich, of 't geen volgt door 't geene voorgaat. Met een woordt, zy verwerpen alles 't geen de H: Schrift, de gezonde reden, en een bestendige overlevering hun niet leert.

Doch komen echter over zekere Tucht-plichten met hun overeen.

Nochtans komen de *Caraïten*, vermits zy den goeden zin belyden, genoegzaam overeen met zekere tucht-gebruiken door de Rabbinisten in acht genomen, schoon zy wyders wel zien dat de H: Schrift daarin anders gelast. Zy volgen, by voorbeeldt, hunne *Almanach* en de oprekeningen van *Rabbi Hillel*; naardien zy genoodzaakt zynde met eenig gebruik overeen te komen, dit voor anderen hebben verkooren, gelyk eenige Protestanten zich van verbeeterde Tydwyzers dienen, alhoewel zy die in alles niet goedkeuren.

Als ook met de besnydenis.

Zy komen niet alleen met de Rabbinisten in hunne wyze van besnydenisse overeen: maar zy bedienen zich somtyds van hun om hunne kinderen te besnyden. Nochtans is de Besnydenis in de H: Schrift wel aangeweezen, doch niet de manier van besnyding. By voorbeeldt, de Turken en Jooden die eveneens besnyden, verschillen nochtans, in 't geen de Turken na de voorhuidt afgesneden te hebben, dat zy 'er niet meer aan roeren: daar de Jooden op veele plaatsen de randt van de huidt die na de Besnydenisse over blyft, met de nagels hunner vingeren scheuren. Mogelyk geschied dit om redenen, dat de Joodsche besnydenis veel eer dan die van de Turken geneest.

Hoe zy zich mede met den *Taled* dekken, doch die in gedaante verschillende is.

De *Caraïten* dienen zich mede van den TALED, waarvan onze Schryver in 't eerste deel van zyn Boek gewag heeft gemaakt. Hun TALED verschilt nochtans een weinig met die der Rabbinisten: want die op een byzondere wyze gesneden is, en de banden, die gelyk quasten hangen, zyn mede van eene onderscheiden gedaante.

Welk een lettergebruik zy

Op het geen wy van de *Caraïten* gezegt hebben, zullen wy 'er alleen byvoegen, in verwachting dat 'er zich eenige gelegenheit opdoen zal, om 'er iets meer van te zeggen; dat onze *Caraït* nooit den naam van JEHOVAH, of de * *Tetragrammaton*, door deeze gewoone letteren *Jod*, *he*, *vau*, *he* aanhaalt; maar alleen door deeze drie *Jod*, *vau*, *Jod*. 't Geen ons doet vermoeden dat de *Caraïten* niet JEHOVAH geleezen hebben, gelyk zich nu de text uitdrukt: maar JAVE; zynde een manier van lezing die Theodoretus ' den Samaritanen toeëigent: Ten minsten dat men niet zegge, dat deeze drie letteren in verkorting de naam van JEHOVA behelzen, gelyk wy zien dat andere Jooden somtyds met twee of drie *Jods* schryven.

in 't schryven van den naam *Jehovah* waarneemen.

Hoedanig en waarom de Caraïten van de Rabbinisten geschuwt worden.

Wat het gezegde van onzen Schryver aangaat, dat de *Rabbinisten* de *Caraïten* haaten, en hen als onechtelingen handelen, datze met hun in geen verbondt treeden, en datze, indien zy het *Rabbinismus* omhelzen willen, hen weigeren aan te neemen, is een groot bewys dat de Jooden *Rabbinisten* zich aan de Overleringen hunner Vaderen houden. Nochtans hebben we verstaan, dat wanneer een *Caraït* in 't Oosten Rabbinist wil worden, en kinderen hebbende die voor Rabbinisten zyn geacht, men hem een slaavin laat trouwen, welke kinderen uit dit huwelyk geteelt, alsdan geen MAMZERIM, of Onechtelingen: maar waare Rabbiniste Jooden gacht worden.

TUSSCHENREDE *over het gevoelen der* SAMARITANEN.

Te verwonderen is 't dat de Schryver over 't onderwerp, niets van de Samaritanen heeft gezegt; gemerkt hy belooft had van alle de Ketters die tegenwoordig onder de Jooden zyn te handelen. Waar is 't datze al lang van den anderen gescheiden zyn. Maar alzoo de scheuring noch duurt, kon hy 'er iet van aangehaalt hebben. Wy zullen hier dan de oorsprong der Samaritanen niet ophaalen; want ze in den Bybel genoeg aangeweezen is; en men twyffelt niet dat deezen die dien naam in verscheiden gewesten der waereldt noch voeren, van de zelfde Sekte zyn. Wy meenen niet dan van deeze laatsten te spreeken, waar van de gedachtenis zich in onze dagen wegens hunne Boeken Moses heeft vernieuwt, die men in de beruchte Bybel van den Heere *de Jai*, en in de † veeltaalige Bybel van Engelandt heeft gedrukt.

Oorsprong der Samaritanen aangeweezen.

De *Samaritanen* deezer tyden zyn te *Gaza*, (a) *Sichem*, *Damaskus*, *Kairo* en andere plaatsen van 't Oosten zich onthoudende, alwaar zy Hoogepriesters hebben, die zy

Waar zy zich nu meest onthouden.

* Vierletterig. † *Biblia Polyglotta.* (a) *Naplouse* of *Neapolis*.

zy meenen van *Aaron* af te ftammen. Hunne Tempel, of weleer hun Kapel, is op den Berg *Garizim* gelegen, alwaar zy hunne offerhanden doen. *Jofeph Scaliger* die dit wift, fchreef aan de Samaritanen van Egipte en aan den Hoogenpriefter deezer Sekte, die te *Sichem* woonde. Men antwoorde hem hunnentwegen op alle de zwarigheden, die Scaliger hun in zyne brieven voorgehouden had. Deeze antwoorden waren in 't jaar 998 van de *Egira* van Mahomet geteekent, over een komende met het jaar 1590. maar nooit zyn ze Scaliger ter handt gekomen.

En hoe *Scaliger* met hun briefwiffeling getracht heeft te onderhouden.

In de eerfte deezer antwoorden, die in den naam van de Vergadering van Ifraël in Egipte gefchreeven is, betuigenze dat zy jaarlyks het Paafchfeeft den veertienden van de eerfte Maandt op den Berg *Garizim* vieren, en dat deeze die toen onder hun het ampt van Hoogenpriefter waarnam, *Eliazar* genoemt wierd, en de Zoon van *Phineas*, Aarons Zoon was. Vervolgens loften ze de zwarigheden op die Scaliger hun had voorgeworpen; maar alzoo die zeer deftig in het antwoordt wederlegt zyn, onder den naam van den Hoogenpriefter *Eleazar*, en van de Sichemfche Synagoge, aan Scaliger zelf gezonden, zullen we ons vergenoegen dit laatfte te berichten; en 't zal genoeg zyn om aan te toonen, wat nu de Sekte der *Samaritanen* is: zynde dit het wezentlyke van *Eleazars* antwoordt aan Scaliger gezonden.

Welk een getuigenis van hun gegeeven word.

I. „De *Samaritanen* vieren den Sabbat „met alle geftrengheit in *Exodus* vervat. „Want niemandt onder hun verandert dien „dag van plaats, dan om naar de Synagoge „te gaan, alwaar zy de Wet leezen, en „Godt Lofzangen zingen. Zy flapen dee„ze nacht niet by hunne vrouwen, en ont„fteken noch laaten geen vuur ontfteken; „daar de Jooden de Sabbat in alle deeze „deelen fchenden. Want zy gaan ter „Stadt uit, zy ontfteken vuur, flaapen „by hunne vrouwen, en waffchen zich „zelfs niet, nadat ze met haar hebben te „doen gehad.

II. „Zy houden het Paafchfeeft voor 't „allervoornaamfte hunner Feeften. Zy be„ginnen het met zonnen ondergang door de „offerhande deswegen in *Exodus* bevolen. „Maar zy offeren nergens dan op den Berg „*Garizim*, alwaar zy de Wet leezen, en „gebeden voor Godt uitftorten. Waar na „de Hoogenpriefter de zegen aan de verga„dering geeft.

III. „Zy vieren mede zeven dagen het „Feeft van den Oogft: maar komen 'er met „den dag van den aanvang met de Jooden „niet in overeen. Want deeze tellen van „den volgenden dag der plechtigheit van „'t Paafchfeeft, daar de Samaritanen vyf„tig dagen tellen om den volgenden dag „van den Sabbat te beginnen, die zy in „de week der ongehevelde brooden vin„den; en de volgende dag den zeven„den Sabbat volgende, begint het Feeft „van den Oogft.

IV. „Zy houden het Feeft van Verzoe„ning op den tienden van de zevende maandt. „Zy brengen de 24 uuren van den dag met „Godt te bidden door, en met zingen zon„der iet te eeten; want een ieder vaft be„halven de zuigende kinderen, daar de Joo„den die geene uitzonderen, die onder de „zeven jaaren zyn.

V. „Op den 15de van de zelve Maandt „vieren ze het Loofhuttenfeeft op den Berg „*Garizim*.

VI. „Zy verfchuiven de Befnydenis nooit o„ver den agtften dag, gelyk in *Genefis* bevolen „is, daar de Jooden fomtyds van afwyken.

VII. „Zy moeten zich 's morgens was„fchen, wanneerze by hunne vrouwen ge„legen hebben, of als hun des nachts eeni„ge onreinigheit is overgekomen; en alle va„ten die door hunne behandeling mogten „bezoedelt zyn, insgelyks, voor dat ze zich „gewaffchen hebben.

VIII. „Zy neemen het vette der offerhan„den weg, en geeven den Priefter de fchou„der, de kaaken en den buik.

IX. „Zy trouwen hunne nichten niet, „gelyk de Jooden doen, en zy hebben maar „eene vrouw; daar de anderen veele vrou„wen worden toegelaaten.

X. „Zy geloven in Godt, in Mofes; „en den Berg van *Garizim*. En, zeggen „ze, daar de Jooden hun vertrouwen op „andere dingen ftellen, doen wy niets dan „'t geen uitdrukkelyk door den Heere in de „Wet bevolen is, die door de bediening „van Mofes word gedient. De Jooden ver„zuimen 't geen Godt in de Wet bevolen „heeft, om te doen wat hunne Vaders en „Geleerden hebben uitgevonden.

„Dit was het wezentlyke 't geen het „antwoordt behelsde, door laft van den „Hoogenpriefter *Eleazar*, door zyn ge„heimfchryver *Abzehuta* Zoon van *Jofeph* „*Harmachus* gedaan, te *Gaza* woonen„de. Ook is 't aanmerkelyk, dat deeze „Hoogepriefter een Zoon had *Phineas* ge„noemt, die het zelfde Ampt in zyns Va„ders byzyn waar nam; dat zy altoos in „deeze heilige plaats woonden; dat alle die „iets te doen hadden, van allerwegen tot „hun quamen, zulks zy alle zaaken re„gel-

„gelden volgens den regel van gerechtigheit „en waarheit.

„Van Aaron af tot hun toe, tellen ze 122 „Hoogenpriesters, waar van zy de naamlyst „bewaaren, en zy houden staande, dat de „Jooden geene Hoogenpriesters uit de Stam „van *Phineas* hebben; en dat zy liegen, „wanneer zy de Samaritanen *Cutheéns* noe- „men; dat zy van de Stamme van Joseph „den Rechtveerdigen door Ephraim zyn; „dat hunne Samaritaansche letteren deezen „zyn, waar van Godt zich om de Wet te „schryven gedient heeft, en dat hy die aan „Moses gaf. Waar by het antwoordt van „de Egiptische Synagoge voegde; dat de let- „teren waar van zich de Jooden voor hunne „geschreeven Wet dienen, *een geschrift* „*van Esdras zy, voor altoos verfoeielyk is.*

't Welk word onder-zocht,

Op deeze twee brieven waren veele aanmerkingen te maaken, die wy den Lezer overlaaten. Wy zullen alleen zeggen, dat de Samaritanen van der Saduceenen dwalingen niet zyn besmet, waar mede hun de Jooden beschuldigen. 't Welk tot deeze lastering reden gegeeven heeft, is, dat de Samaritanen de ydele overleeveringen der Jooden verwerpen, gelyk we reeds, van de *Caraïten* spreekende, gezegt hebben. Ons aangaande, wy geloven, dat men nu niet beeter de zuiverheit van der Jooden Wet leeren kan, dan van deeze Samaritanen van Sichem, die noch volgens de aloude instelling op den Berg *Garizim* offeren, gelyk *P. Morinus*, en de Heer *Peyresk* hebben aangemerkt. Het zoude een weetenswaardige zaak zyn de plaats te beschouwen, alwaar zy offeren, en waar in de gestalte, bouwing, orde en eigenschappen bestaan, en voor al de maaten en afmeetingen, zoo wel van den Autaar, als van de Vaten waar van zy zich voor de offerhanden dienen. Ook zoude het een zaak zyn wel waardig aan te merken, hunnen Hoogenpriester in al den Priesterlyken toestel gekleedt te zien, voornamentlyk op 't Paaschfeest, wanneer hy tot alle zyne hooge bedieningen is uitgedost. Wy verwonderen ons, dat deeze begeerte noch nooit in eenige onzer Reizigers werkzaam is geweest.

En be-vestigt.

Een gedeelte van 't geen wy van de Samaritanen gezegt hebben, word door den Joodt Benjamin in zyne Reisbeschryving bevestigt. Deeze Rabbyn, die in de twaalfde eeuw leefde, zegt, dat in zynen tydt de Synagoge van *Sichem* uit hondert Samaritanen heeft bestaan; die van *Cesarea* in *Palestina*, uit twee hondert; die van *Ascalon*, uit omtrent drie hondert, en die van *Damaskus*, uit drie of vier hondert. Hy tekent mede aan, dat zy Hoogenpriesters van Aarons afkomste hebben, die zy Aaroniten noemen; die nooit trouwen dan met vrouwen van hun geslacht, om de Priesterlyke Stam niet te verbasteren; dat deeze Priesters op den Berg *Garizim* offeren, alwaar zy een steenen Autaar hebben, door de Israëliten opgerecht, na dat zy de Jordaan waren overgetrokken. Hy voegt 'er by, dat deeze Samaritanen van Ephraims geslacht te zyn, en dat zy het graf van Joseph, Jacobs Zoon bezitten, die zy hunnen Vader noemen. Eindelyk zegt hy, dat deeze Samaritanen zich ongemeen wachten van zich door aanraaking van een dood lichaam of van een graf niet te besmetten; dat zy zich om naar de Synagoge te gaan van kleedt veranderen, en dat zy zich wasschen voor datze iet nuttigen.

Dit is 't alleen niet, dat de Samaritanen waanen van Ephraims geslacht en waare Jacobs kinderen te zyn, gelyk men uit de redeneering van de Samaritaansche Vrouw met onzen Zaligmaker aanmerken kan, wanneer ze hem zegt: *Zyt gy grooter dan onzen Vader Jacob?* Wat de Graven aangaat, behalven 't geen Benjamin van dat van Joseph zegt, toonen de Samaritanen hunner Profeten graven rondom hunnen Tempel, en onder anderen die van *Eleazar*, en *Ithamar*, *Aarons* Zoon, en zelfs dat van zyn kleinzoon *Phineas.* Ook meenen ze de Graven van *Josua* en *Caleb* te bezitten, en twee andere die zy *Abinon* en *Joseph*, de Zoon van *Carath* of *Parath* noemen. Zy bewaaren ook in hunnen Tempel een byschrift, 't geen zy meenen met de handt van *Phineas*, Eleazars Zoon en kleinzoon van Aaron geschreeven te zyn, in 't 15de jaar na den intogt der Israëliten in 't Beloofde Landt.

Zoo dat der Jooden beschuldiging eene opentlyke lastering is.

Vermits de lasteringen, waar mede de Jooden de Samaritanen belasten, zich zelfs tegenspreeken, zullen we ons met die te wederleggen niet ophouden. Zy beschuldigen hen niet alleen Saduceên te zyn: maar ook, datze Afgodery bedryven, en in hunnen Tempel het Afbeeldzel eener duive eeren. Ook zynze niet min hen verongelykende, wanneerze zeggen dat in het Samaritaansch A. B. C de drie letteren, *He*, *Heth*, en *Ain* ontbreeken; wat meer is, dat ze in den aanvang van *Genesis*, in de plaats van de woorden: *Godt heeft geschapen*, gestelt hebben: *Asima heeft geschapen.* Maar onze oogen zyn getuigen, dat men hun dit te last leg; want wy een Hebreeuwsche Bybel in Samaritaansche letteren hebben, alwaar deeze drie letters gevonden worden. Ook hebben ze deeze drie letters

ters in het woordt *Elohim*, *Godt*, alzoo wel als de Jooden.

Waar in de Samaritanen eigentlyk met de Jooden verſchillen, aangeweezen.

Waar is 't, dat de Samaritanen van alle de Boeken van den Bybel niet geloofwaardig achten, dan de Boeken Moſes. Zy hebben wel de Hiſtorie van Joſua, en eenige weinige andere Hiſtoriën van 't Oude Verbondt; maar van de onzen verſchillende. Ook ſlaan zy 'er geen geloof aan, gelyk aan de Godtgewyde Boeken; naardien de Joodſche inzetting, die het getal der Bybelboeken bepaalt heeft, van een veel laater tydt dan hunne ſcheuring is, en niet min dan het meerendeel der zelven Boeken, die zy gelooven geſchreeven te zyn, om de nakomelingſchap van David te verdeedigen, en op den troon te veſtigen. Waarom zy van *Eſdras* als van een verleider ſpreeken, die, zeggen ze, de waare Hebreeuwſche letteren heeft afgeſchaft, om andere te gebruiken, en waar van zich de Jooden noch dienen, om de Bybeltext te ſchryven. Waarlyk Jeronimus en de beruchtſte Taalzifters van onzen tydt, zyn van gevoelen, dat de eerſte Hebreeuwſche letters deeze der Samaritanen zyn, en dat *Eſdras* op de wederkomſt der gevankeniſſe zich van letteren gedient heeft, die Chaldeeuſch zyn, waar uit onze Bybels beſtaan. Mogelyk heeft hy die gebruikt, om de Jooden te meer van de Samaritanen te onderſcheiden, en te maaken dat ze niets met hun gemeen hadden. Ook kon dit gedaan zyn, om dat het volk geduurende de gevankenis dit ſoort van geſchrifte gewoon was, hebbende deeze taal geleert. 't Geen dit geloof byzet, is, dat men verpligt was, om de Hebreeuwſche text te verſtaan, van die in 't Chaldeeuſch uit te leggen.

Hoe de Samaritaanſche Boeken Moſes in Letteren met die der Jooden verſchillen;

De Samaritaanſche Boeken van Moſes, verſchillen van die der Jooden niet dan in letteren. *De Samaritanen*, zegt Jeronimus, *hebben de Boeken Moſes in even zoo veel letteren als de Iooden geſchreeven: vermits zy niet dan in figuuren en punten verſchillen.* In de plaats van *punt*, vind men in 't Latyn van Jeronimus het woordt *Apex*, 't welk een klein en dun ſtreepje is, waar mede de Jooden het bovenſte van zekere letteren verſieren, 't geen haar in ſtede van kroon dient. Zy gebruiken dit in Boeken die in de Synagogen en in hunne *Mezouzot* moeten dienen. En ſchynbaar is 't dat het deeze kleine ſtreepjes waren, waarvan de Heilandt ſpreeken wilde, wanneer hy zeide: (a) *Jota unum, aut unus apex non præteribit à Lege.* Want de punten waar van men zich nu dient, waren noch in geen gebruik.

En hoe dit verſchil te vergelyken is.

Voor 't overige, wanneerwe met Jeronimus zeggen, dat de Samaritaanſche Boeken Moſes, met die der Jooden niet dan alleen in letteren verſchillen, moet dit niet ten ſtrafſte genomen worden: maar men moetze als twee afſchriften aanmerken uit een zelfde oorſpronkelyk ſchrift getrokken, 't geen ieder in letteren die hem eigen waren, geſchreeven heeft: maar onmogelyk is 't geweeſt, dat 'er in vervolg van tydt niet eenige verſcheiden leezingen ingeſlopen zyn. Jeronimus merkt 'er eenige aan, 't welk andere voor hem mede hebben waargenomen. En dit is 't, wanneer men op alle deeze omſtandigheden acht geeft, dat men de geſchillen, die over dit onderwerp ontſtaan, overeenbrengen kan. Want indien men met deeze Grieken die de Paus erkenden, luſt kreeg, de gemeene Latynſche in Griekſche letteren te ſchryven; en dat zy 'er zich van in hun gewoon gebruik bedienden, twyffelen wy niet of in een vervolg van Jaaren, zou men tuſſchen deeze twee afſchriften eenig verſchil vinden.

Behalven de Hebreeuſche Boeken Moſes in Samaritaanſche letteren, hebben ze noch een Arabiſche en Syriſche overzetting.

De Samaritanen hebben niet alleen de Hebreeuſche Boeken Moſes in Samaritaanſche letteren: maar ook noch twee Overzettingen, waar van de eene in 't Arabiſch, en de andere in 't Syriſch of Chaldeeuſch geſchreeven is, 't geen men de Samaritaanſche Overzetting noemt, als of het een byzondere taal was, alhoewel dit niet dan een ſoort van Syriſch of Chaldeeuſch zy, 't welk nochtans met het gemeene Syriſch verſchilt. Deeze beide vertalingen zyn mede in Samaritaanſche letteren geſchreeven, en zy zyn met den Text in drie reyen geſchikt. De Heer van *Peyresk* heeft een *exemplaar* deezer drie kolommen: maar een weinig onvolmaakt. De Hebreeuſche Samaritaanſche *Pentateuchus* of Boeken Moſes, en de Samaritaanſche vertaling zyn in den Bybel van den Heer *le Iay* gedrukt, als ook in de *Polyglotta* van Engelandt; en de letters zyn 'er van beſtaande in 't *Exemplaar* van de Boeken Moſes, 't welk in de Bibliotheek van de Vaders van 't *Oratorium* van Parys naby de Louvre bewaart word. Nochtans konnen deeze drukken de waarde en de verhevenheit van 't handtſchrift niet evenaaren. Men vind thans noch veele van deeze Samaritaanſche Boeken in byzondere Boekeryen: maar niemandt heeft ooit naaukeuriger nagevorſcht dan den Heer van *Pyresk*. Want behalven deeze drie kolommen, heeft hy noch veele ſtukken van byzondere werken in eene taale genoeg van de gemeene Syriſche verſchillende, die men Samaritaanſche noe-

(a) Matth.

noemen kan ; voor 't overige , indien men zich op *Postel* beroepen wil , zyn de Samaritanen van de Letterkunst bewust.

Alzoo dan de Samaritanen de text van de Boeken Moses zonder punten noch klinkletters schreeven , is 't onbekent of hunne manier van leezing met die der Jooden overeenkomt, waar van nu een vast gebruik by de Massoreten is. Dit zou nochtans een zeer byzondere zaak zyn, de text van de Boeken Moses door een Samaritaan te hooren leezen , om te zien of hy t'eenemaal met der Jooden manier van leezing overeenquam, die wy naaukeurig volgen, naardien wy 'er geen andere van hebben. Men mag hoopen dat eenig Reiziger in de Hebreeusche taale ervaaren , onze nieusgierigheit eens zal voldoen ; alsdan zoude de Godtsdienst zelf groot voordeel daarin konnen behaalen.

Hoe men de Samaritanen in 't algemeen van andere Sektarissen onderscheiden moet.

Wy gelooven dat het niet noodig zy van de Grieksche Overzetting der Samaritaansche Boeken Moses te spreeken, naardien men maar een weinig kennis van de Grieksche Oudvaderen hebbende, weet waarin ze bestaat. Men moet echter wel acht geeven het gros der Samaritanen niet te vermengen met een zekere Sekte waar van zich het Hoofdt *Dositheus* of *Dousis* noemt, gelyk hy by de Arabiers word geheeten. Deeze *Dousis* , heeft, volgens het zeggen van een Samaritaan, de Historie van zyn Landaart geschreeven, en op veele plaatsen de text van de Boeken Moses verminkt, waar over hy door den Hoogenpriester bestraft wierd. Nochtans had hy leerlingen die zich van deeze bedorven Boeken Moses bedienden; gelyk men uitvoeriglyk in de aanmerkingen van *Abraham Echellensis* over het Boek van *Hebedjesu* (a) zien kan. Ook word 'er in *Photius* gewag gemaakt, van een zekeren *Dositheus* of *Dosten*, een groot schender der gewyde Boeken, die een Samaritaan ten tyde van Simeon den Toveraar was, en het Hoofdt van de Sekte der Samaritanen, Dosthenianen genoemt.

Een der geleerste mannen onzer dagen heeft zich ingebeeldt , dat onze Samaritaansch-Hebreeusche Boeken Moses van deezen *Dositheus* afkomstig zyn. (b) Maar deeze gedachte heeft geen de minste schyn van grondt: want de Samaritaansch Hebreeusche Boeken Moses, die men in onzen tydt gedrukt heeft, worden in alle de Synagogen der Samaritanen geleezen.

Voor 't overige, weeten we dat eenige geleerde mannen , voornamentlyk ten opzicht der Volkeren van 't Oosten, hebben verzet gestaan, dat men voorgewend heeft, dat de hedendaagsche Samaritanen, een offerplaats op den Berg *Garizim* hebben; nademaal , zeggenze , *Pietro della Valle* die de Samaritanen in deeze plaats bezocht heeft , niet van hun in zyne Reisbeschryving zegt : en dat de ongemeene armoede waar toe zy sedert veele eeuwen vervallen zyn, hen onvermogen heeft gemaakt, hunne offerhanden te doen. Maar zonder dat het noodig zy te onderzoeken 't geen *Pietro della Valle* van de Samaritanen geschreeven heeft, en of de Overzetting van zyne Reisbeschryving met het Italiaansch overeenkomt, of zelfs, of hy daar ter plaatse zich wel heeft laaten onderrechten, zoo is 't nodeloos tegenredenen by te brengen , over zaaken die zeer gemakkelyk konnen verklaart worden. Zeker is 't dat ten tyde van *Scaliger* de Samaritanen van Sichem Priesters hadden, naardien zy hem door brieven , om eenig fyn lywaat, tot kleeding voor hunnen Hoogenpriester verzochten. Men heeft mede onder de papieren van den Heere van *Peyresk* veele gedenkschriften raakende de Offerhanden der Samaritanen gevonden, van eenige Reizigers ontleent, aan wien hy het bezoek der Samaritanen aanbevolen had , om van hun eenige Boeken te koopen.

En hoe zy ten tyde van *Scaliger* noch gebloeit hebben.

De zelfde Samaritanen van Sichem hebben onlangs aan eenige Engelsche Geleerden geschreeven, die zy met den naam van hunne waarde broederen Samaritanen van Engelandt noemden. In deeze brieven verzekerden zy een Hoogenpriester te hebben, die zy voorgaven uit den geslachte van *Phinias* te wezen, en Priesters uit der Leviten stamme te zyn. In de laatste hunner brieven in den jaare 1676. geschreeven, geeven zy hun bericht van de doot van hunnen Hoogenpriester, en bidden daar nevens hen in hunne elende te willen hulpe aanbieden, met hun offerhanden op den Heiligen Berg *Garizim* te zenden, hun van kleederen voor hunne Priesters te verzorgen , en eindelyk van geschenken en hunne mildadigheden aan de graven hunner Vaderen te verzien. *P: Morinus* die mede van de Samaritanen onderrecht was, verzekert datze noch op den Berg van *Garizim* offerden, en dat hun Hoogenpriester, die zich te Sichem onthielt, zyn rechtsgebiedt over alle de andere Samaritanen uitbreide, aan wien hy jaarlyks door uitschryvingen het Paaschfeest en andere plechtelyke Feesten aanbeval.

(a) In zyne Bibliotheek. (b) Zie Usserius Armach.

II. HOOFDTSTUK.

Van der Jooden WAARZEGGERYEN *en* TOVERYEN; *van hunne* NIEUBEKEERDEN; *van der* VROUWEN *geboden*; *en van de* SLAVEN.

By den Jooden alle wichelary en waarzeggery verboden, noch wat hier mede over een komende is.

De Jooden houden 't voor een groote misdaadt geloof aan eenige Waarzeggery te geeven, als ook Starrewichelary, Stipwaarzeggery, Handkykery en andere betoveringen of wichelaaryen.

Maar noch grooter misbedryf gelooven zy te zyn, zich aan Zwartekunſtenary, Toverkunſt, Beguchelingen, Godnabootzing, Engelen aanroeping of wel zich den Demons over te geeven; de dooden raad te vraagen om 'er een antwoordt van te bekomen; en met een woordt gezegt, iets te doen van 't geen *Deuteronomium* 18. als verboden word aangeweezen.

Ook is hun verboden de huidt op te ſnyden, zich met inkt of andere verwen te beſtryken, volgens *Leviticus* 19. *Gy zult u geen merktekenen maaken*; en de Rabbynen hebben noch veele andere bygelovigheden verboden, die onder de Amorreën in gebruik waren, en zy (a) DARCH HAÉMORI hebben genoemt.

Hun gedrag met den geenen die Joodſch worden wil.

Wanneer iemandt wil Joodſch worden, zyn drie Rabbynen of Mannen van aanzien, verplicht om van hem naaukeurig te weeten, welk een gedachte hem tot dit beſluit heeft gebragt, en wel acht te geeven of dit ook om eenige menſchelyk inzicht geſchied. Want wanneer dit zoo bevonden word, wyſt men hem af, hem vertoonende hoe zeer geſtreng de Wet van Moſes is, en hoe der Jooden geloofsgenooten nu zeer veracht en verſmaad zyn; en dat hy beter doen zoude te blyven in den ſtaat, waar in hy zich bevind. Indien hy dan daar in volhard, beſnyd men hem; en als hy geneezen is, baad men hem geheel in 't water, in 't byzyn der drie Rabbynen die hem ondervraagt hebben, waar na hy gelyk de anderen voor Joodt word verklaart.

Welke geboden zich de vrouwen onderwerpen moeten.

Alles 't geen den mannen verboden is, zyn mede de vrouwen onderhevig: maar de geboden aangaande, hebben de Rabbynen beſloten, dat de vrouwen niet verplicht zyn deeze te doen, die ſtiptelyk moeten uitgevoert en nagekomen worden, ſteunende op de zwakheit en tederheit deezer kunne, wegens de gehoorzaamheit die zy haaren mannen ſchuldig zyn, en op de dienſtbaarheit haarer onderwerping.

Deeze drie geboden zyn 't dan, die zy gehouden zyn waar te neemen; eerſtelyk, zich zorgvuldig te wachten met haare mannen in haare maandelyke tyden geen gemeenſchap te hebben, en zelfs niet voor dat zy zich gebaad hebben. Ten tweeden, het broodt toe te maaken, en een koek te bereiden, die eertyds den Prieſter werd aangeboden, en men nu verbrandt. En ten laatſten de Sabbatslamp des avonds te ontſteeken, om 's nachts voor den Sabbatdag te branden, gelyk reeds hier voor (b) is gezegt.

Echter zyn 'er vrouwen van een Godtsdienſtiger gedrag dan de mannen, die niet alleen voor de opvoeding haarer kinderen waaken; maar die voorbeeldelyk haare mannen tot het betrachten van de deugdt aanleiding geeven.

Hoe men met de ſlaven onder de Jooden in 't Ooſten omgaat.

Eertyds was 'er onder de aloude Jooden een groot onderſcheid tuſſchen de Slaven, naardien 'er Hebreeuſche Kananeeſche ſlaven waren: maar nu, behalven in 't Ooſten en in Barbarye, koopen zy 'er geen. Die geene die zy bezitten, daar van laaten zy zich dienen, en volgen het gebruik der plaatſen alwaar men zich onthoud; en indien deeze Slaven willen Joodſch worden, beſnyden zy hun, en gebaad zynde, worden ze in vryheit geſtelt.

III. HOOFDTSTUK.

Van der Jooden BELYDENIS *en* BOETE; *van de* ZIEKTENS, *de* DOODT, *en de* BEGRAVING.

De manier van Boete oeffening onder de

De Jooden offeren hunne belydenis in hunne gebeden alleen aan Godt op. Zy gebruiken gemeenelyk een t'zamenſtelzel volgens orde van 't A. B. C. en noemen

(a) Zie hier van de *Amorreën*.

(b) Derde Afdeeling. 1 Hoofdtſt.

Jooden aangeweezen. men 't (a) *Viddui*. Ieder letter vervat een Hoofdtzonde, of deeze die meenigwerf begaan word: maar wanneer zy de bequaamheit hebben, ftellenze zich het gevolg en 't herdenken hunner zonden voor, en tekenen die in foorten en omftandigheden aan.

Zy zyn deeze Belydenis des Maandags en Donderdags, en alle de Vaftendagen gewoon te doen. Ook vaften zy veelmaals in 't byzonder om Verzoening, reeds hier voor befchreeven, (b) en te meer, wanneer zy ziek zyn, of in een merkelyk gevaar. Daar zyn 'er die zich alle avonden voor dat ze naar bedt gaan, en 's morgens wanneerze opftaan, hunne belydeniffe doen.

De dagen ter boete gefchikt, beginnen met den eerften van de Maandt *Elul*; en duuren tot den verzoendag; maar dikmaals oeffenen ze dit gebruik van den aanvang van 't jaar tot aan den Verzoendag. Wie zich in zyn gewiffe bezwaart vind, zyn 'er geene tyden voor uitgezondert. Vind iemandt zich hier in al te onbedreeven; pleegt hy met een Rabbyn raadt: of weet hy zich te behelpen, neemt hy toevlucht tot de Boeken die van de Boete handelen, en hy leeft 't geen met zyne misdaaden over een komt, 't zy onthouding, vafte, tuchtiging, aalmoezen, gebeden of andere Godtvruchtige werken; om zoo veel mogelyk is voor de begaane misdaadt te voldoen.

Hoe zy 't van hun plicht achten de kranken te bezoeken, en hoe zich de zieke in zyne ziekte gedraagt. Voor een goed werk houden zy 't de kranken te bezoeken, en hun den noodigen byftant te doen. Wanneer iemandt zich doodelyk krank bevind, verzoekt hy tien perfoonen, min of meer zoo het hem luft, waar onder een Rabbyn begreepen is; en in hun byzyn belyd hy dan alle zyne begaane misdaaden, doende vervolgens een gebedt, waar in hy Godt om zyne gezontheit fmeekt, of indien het hem behagen mogte zyn leven te doen eindigen, beveelt hy hem zyn ziel, en dat de doodt de uitwiffing zyner zonde zy. Heeft hy een bezwaardt gemoedt, of iets geheims te zeggen, belydt hy 't voor den Rabbyn. Vervolgens verzoekt hy Godt om vergevinge, en vergeeft mede alle die hem beleedigt mogten hebben. Indien hy kinderen en huisgenooten heeft, geeft hy hun zynen zegen, hebbende hen voor zyn bedt doen komen: en zoo hy vader of moeder heeft, neemt hy affcheid van hun. Wil hy zyn teftament maaken, en over zyne goederen een fchikking beveelen, doet hy 't naar het hem goed dunkt.

Daar zyn 'er die voor hun een openbaar gebedt in de Synagoge laaten doen, en hunnen naam veranderen, om de verbetering van hun leven daar door aan te merken. Zy geeven en belooven als dan aalmoezen aan de Synagogen en Armen.

't Waaken by de kranken zorgvuldig waargenomen. De zieke in doods gevaar zynde of op fterven leggende, laat men die niet alleen: maar men waakt 'er dag en nacht by. Want zy gelooven dat het een goed werk is, de fcheiding van lichaam en ziele by te woonen; vooral wanneer het een geleert, of wel begoedt man is; zich grondende op Pfalm 49. vers 10. *Dat hy geduurig leeven zal, en de verdervinge niet zien*, enz. Wanneer de zieke den geeft geeft, fcheurt den nabeftaande op eenige plaatfe zyn kleedt, in gevolge van de aloude gewoonte.

Ook zyn 'er die willen, dat men in zodanig een gelegenheit al het water in 't fterfhuis, en in de buurt te vinden, op ftraat weg werpt; en men gelooft dit een oudt gebruik te zyn, om te kennen te geeven, dat 'er iemandt in de buurt overleden is.

Hoe men met het lyk van den overledenen handelt. Wanneer iemandt geftorven is, men ftrekt het lyk in een laken gewonden ter aarde uit, dekt het aangezicht, zettende een brandende wafchkaars aan 't hoofdeneindt. Eerlang maakt men een linnen broek, laatende iemandt komen om die te naaijen. Maar de vrouwen bieden zich uit liefde daar toe aan. Men wafcht het lyk met warm water, waar in men kamille en gedroogde rozen gekookt heeft. Vervolgens trekt men 't lyk een hemdt en broek aan; waar by veele een foort van een fyne linnen boven-rok voegen, des overledens TALED, of vierkante mantel met afhangende koorde of banden, en een witte muts op 't hoofdt. Dus toegeftelt, legt men 't in een doodkift met linnen gevoert, en een laken over 't lyk gedekt. Wanneer het een man van aanzien is, maakt men op eenige plaatfen zyn doodkift fpits toelopende; en is 't een Rabbyn, legt men 'er eenige boeken op. Men maakt de doodkift (c) zwart, en men brengt het lyk naar buiten.

Als dan vergadert een ieder om het lyk te verzellen: want vermits de Jooden dit voor een goed werk aanzien, dooden te begraaven, draagen zy het lyk beurtsgewys een weinig op hunne fchouderen. Op eenige plaatfen draagen de volgers van 't lyk brandende toortfen en zingen klaaggezangen. De vrienden die in den rouw zyn, volgen het lyk weenende.

 In

(a) Belydenis. (b) Derde Afdeeling 6[de] Hoofdtftuk.
(c) Deeze en veele andere gewoontens die onzen Rabbyn aanmerkt, zyn niet dan op zekere plaatfen in gebruik. De Jooden neemen zelfs eenig gebruik der Landen aan alwaar zy hun verblyf hebben.

In deeze orde geleid men het lyk tot aan 't Kerkhof, 't welk gemeenlyk een ftuk landts is tot dit gebruik gefchikt; 't geen zy Beth Hachaim, of *huis der leevende* noemen, achtende de dooden van wegens haare ziel te leeven. Wanneer men 't lyk neer gezet heeft, indien 't van een lofwaardig man is, is 'er iemandt die een lofrede voert. Ook doen zy een gebedt voor hem Ridduc Addin, *gerechtigheit van 't oordeel* genoemt. Zy beginnen 't door de woorden van Deuteronomium 32. vers 4. *Hy is de Rotsfteen, diens werk volkomen is, want alle zyne wegen zyn gericht: Godt is waarheit, en geen onrecht*, enz.

Lykplichten voor de begraving waargenomen. Men legt het lyk een klein zakje met aarde of zand onder 't hoofdt: waar na men de kift toefluit, en draagt die naar het graf naby de plaats alwaar des overledens vrienden begraaven zyn. Op eenige plaatfen, de doodkift naby het graf gebragt zynde, indien den overledenen een man is, zyn 'er tien die zevenmaal rondom de kift gaan, en leezen een gebedt voor de ziele van den overledenen. De naafte bloedtvriend van den overledenen fcheurt op eenige plaats zyn kleedt. Vervolgens laat men het lyk in 't graf neder, en men dekt het met aarde, werpende ieder een hand-vol of met een fchop de aarde op de kift, tot dat 'er het graf mede gevult zy.

Zy achten 't zonde te zyn, zoo wel voor mannen als vrouwen, de huidt op te ryten, en zich de hairen in deeze gelegenheit uit te rukken, 't zy dat ze weenen en voor of na over den overledenen rouwklagen: gelyk in *Deuteronomium* 14. vers 1. word vermelt: *Gy zult u zelven niet fnyden noch kaalheit tuffchen uwe oogen maaken, over eenen doode.*

In 't weder weggaan, rukt ieder twee of driemaal een handt vol gras uit den grondt, en zegt, het achter zich werpende, de woorden van den 72ften. Pfalm vers 16: *En die van de ftadt zullen bloeien als 't kruidt der aarde*; en zulks om de opftanding te kennen te geeven. Zy waffchen hunne handen, gaan negenmaal zitten en ftaan weder op, en zeggen den 91. ften Pfalm: *Die in de fchuilplaatfe des Allerhoogften is gezeten, zal in de fchaduwe des Allerhoogften vernachten* enz. Vervolgens begeevenze zich weder naar huis. Dit nu zyn de algemeenfte gewoontens der Jooden over dit onderwerp; en zyn 'er eenige zaaken die hier mede verfchillen, zullenze echter van weinig belang wezen.

IV. HOOFDTSTUK.

Van der Jooden Rou, *van 't* Gebedt *en de gedachteniffe der verftorvenen. Van 't* Paradys, *de* Helle, *en 't* Voorburg.

Hoe zich de Jooden over hunne nabeftaande afgeftorvenen in den rou gedragen. DE naafte vrienden van den overledenen, 't zy vader, moeder, kinderen, man of vrouw, broeder of zufter, zitten ter aarde neder; en na datze hunne fchoenen hebben uitgetrokken, word hun broodt en wyn, en harde eieren voorgezet, alsdan eeten en drinken zy; volgens Prov: 31. vers 6. *Geef fterken drank den elendigen, en wyn den bedroefden* enz. Deeze die gemeenlyk den zegen over de maaltydt fpreekt, is gewoon eenige woorden van vertroofting 'er by te voegen. In 't Ooften en veele andere plaatfen, zyn de vrienden en magen gewoon zeven dagen lang, 's morgens en 's avondts gefchenken aan de naaftbeftaanden van den overledenen te zenden, waar van zy groote en koftelyke maaltyden doen; en zelfs komen ze by hun eeten om hen te vertrooften.

Zodraa den overledenen is buiten 't huis gebragt, voud men zyn flaapmattras te famen, en rolt de dekens op, die men op het ftroo leggen laat; vervolgens plaatft men een brandende lamp aan 't hoofdteinde van de Bedftede, die zonder ophouden zeven dagen brand.

De naafte vrienden van den overledenen, gelyk gezegt is, blyven in huis zitten op geen ftoel, maar op den vloer, en eeten dus zittende; behalven op den Sabbatdag, alsdan gaan ze verzelt zynde in den gebeden, en worden op dien dag van hunne vrienden meer bezocht en getrooft, dan op andere dagen. In deeze zeven dagen mogen ze geen werk doen, noch handel dryven. De man en vrouw mogen ook niet byflaapen, en ten minften moeten 'er tien perfoonen zyn die 's morgens en 's avondts de gewoone gebeden by deeze vrienden komen doen, en die dan in huis blyven. Waarby eenige de 49fte. Pfalm voegen: *Hoort alle gy volkeren* enz. Vervolgens bidden ze voor de ziele der verftorvene. Zy kleeden zich naar 's landts wyze in den rou, zonder daar toe door eenig gebodt verplicht te zyn.

De zeven dagen verfcheenen zynde, gaan ze uit en naar de Synagoge, alwaar dan veele lampen branden. Zy bidden alsdan, en be-

belooven aalmoezen voor de ziele der overledenen. 't Geen zy weder hervatten op 't einde der maandt en van 't jaar. Is den overledenen een Rabbyn of een Persoon van aanzien, word in deeze dagen de Esped gedaan, te weeten, zyne lykrede en lofspraake uitgesproken.

De zoon is gewoon dagelyks, 's morgens en 's avondts het gebedt (a) Cadish voor de ziele van zyn vader of moeder te doen; en zulks elf maanden achtereen: en eenige vasten jaarlyks, op den dag, wanneer hunne ouders gestorven zyn.

Op eenige plaatsen dekt men het graf met een grafzerk, waarop de naam van den overledenen uitgehouwen word, en iets tot zyn lof, 't zy in vaers of onrym, aanwyzende de dag, maandt, en 't jaar van zyn overlyden.

Waarom de Jooden voor des overledenen zielen bidden, en hun gevoelen wegens het Paradys enz.

Vermits wy gezegt hebben dat de Jooden voor de ziele van den overledenen bidden, moeten we hier van ook de reden zeggen. Zy gelooven dat 'er een Paradys is, door hun (b) Gan Heden genoemt, alwaar de gelukzaligen de heerlykheit in 't aanschouwen van Godt deelachtig worden. Wat de Hel, die zy (c) Ghehinnam noemen, aangaat, geloven ze dat de zielen der boosdoenders aldaar door vuur en andere strafmiddelen gepynigt worden; dat 'er verdoemden zyn die voor altoos deeze straffe lyden moeten, zonder eenige hoope van uitkomst; maar anderen die 'er niet dan alleen voor een zekeren tydt zyn. En dit is 't geen men 't Voorburg noemt, onafgescheiden van de helle: dan door den tydt.

Zy gevoelen dat alle Jooden, die met geen kettery besmet zyn, en niets door de Rabbynen aangeweezen, overtreeden hebben, niet dan een jaar in 't Voorburg blyven, en dat deezen het grootste getal uitmaaken. Want zy gelooven dat 'er weinig zyn, die om hunne misdaadt voor altoos in de Helle blyven.

V. HOOFDSTUK.

Van de Zielverhuizing, *van de* Opstanding *en van 't* Oordeel; *als mede van de dertien* Geloofs-Artykelen.

Hoe eenige Jooden het gevoelen van *Pythagoras* aankleeven.

Daar zyn Jooden die gelyk *Pythagoras* gelooven, dat de ziel van 't een in 't ander lichaam verhuist, 't geen zy (d) Ghilgul noemen, en zy trachten dit gevoelen uit veele plaatsen der Schriftuur goet te maaken, meerendeel uit *Ecclesiasticus* en *Job* genomen: maar dit gevoelen is onder hun niet algemeen, en 't zy hoe 't ook zy, of niet zy, men houd dit onder hun voor geen kettery.

Maar andere de opstanding volgens hunne geloofs-artykelen gelooven.

Zy gelooven de opstanding der dooden, en dit is een hunner dertien geloofs-artykelen; dat ten einde der dagen de dooden zullen weder opstaan, en dat Godt vervolgens een algemeen oordeel over alle menschen en zielen oeffenen zal, gelyk Daniel 12. vers 2. geschreeven staat: *En den geenen die in 't stof zullen slaapen, zullen ontwaaken, deeze ten eeuwigen leeven, geenen tot versmaadheden en tot eeuwige afgryzinge.*

Waar in de dertien geloofs-artykelen der Jooden bestaan.

Na dat we de Plechtigheden en Gewoontens, die nu onder de Jooden noch in gebruik zyn, door loopen hebben, is 'er noch overig de dertien geloofsartykelen voor te stellen, die hun geheel geloof behelzen, over een komende met het geen 'er de Rabbyn Moses den Egiptenaar, (e) in zyne verklaring van de *Misnach*, en de verhandeling van 't *Sanhedrim* Hoofdtstuk. *Helec*, van zegt. Die alle de Jooden zonder eenige tegenstribbeling hebben aangenomen.

I. Dat 'er een Godt is, Schepper aller dingen, eerste oorsprong van alle wezens, die zonder eenig deel van 't Heelal bestaan kan; maar dat 'er niets in de waereldt is 't geen zonder hem bestaat.

II. Dat Godt een is, en ondeelbaar; maar van een verschillende eenigheit met alle andere eenigheden.

III. Dat Godt onlichaamelyk is, en dat hy geen mogelyke lichaamelyke hoedanigheit heeft, en die den mensch begrypen noch bevatten kan.

IV. Dat Godt van alle eeuwigheit is, en dat alles 't geen is, hem alleen uitgezondert, in der tydt een begin heeft gehad.

V. Dat men niemandt dan Godt moet dienen en aanbidden; en dat men geenen anderen

(a) Heilig beteekenende.

(b) Lusthof betekenende. (c) Men spreekt het dus in 't Chaldeeusch uit; daar het Hebreeusch *Gehinnom* heeft: dat de vallei der kinderen Hinnoms betekent, waar van de Historie in den Bybel zoo bekent is, en waar van het woordt *Gehenna* af komstig zy.

(d) 't Welk omwenteling betekent. Als of de zielen niet dan gedurig van 't eene lichaam in een ander omwentelden.

(e) Anders Maimonides of *Rambam* genoemt; te weeten, *Rabbi Moses Ben Maimon*, die de geleerdste en min bygelovigste van alle Jooden is geweest.

deren noch dienen, noch aanbidden mag, 't zy als Middelaar, of Voorſpraak.

VI. Dat 'er geweeſt zyn, en dat 'er noch Profeten konnen zyn, geſchikt om de ingeevingen Godts te ontfangen.

VII. Dat Moſes grooter Profeet dan alle andere Profeten is geweeſt, en dat de trap van Profecy waar mede Godt hem vereert heeft, ongemeen was, en verre boven deeze die hy aän andere Profeten gaf.

VIII. Dat de Wet hun door Moſes nagelaaten, t'eenemaal door Godt is opgeſtelt, en dat ze geen *Sylaab* bevat, die zuiverlyk van Moſes zy, en dat bygevolg de verklaring deezer geboden die zy door overlevering hebben, t'eenemaal uit Godts mondt zy voortgekomen, die dezelve aan Moſes gaf.

IX. Dat deeze wet (a) onveranderlyk is, en dat men 'er niets byvoegen noch afdoen mag.

X. Dat Godt alle onze menſchelyke doeningen weet en beſtiert.

XI. Dat Godt den geenen vergeldt die zyne Wet onderhoudt, en ſtraft die de zelve ſchendt; dat de beſte vergelding in 't ander leven is, en de grootſte kaſtyding de verdoemenis der ziele.

XII. Dat 'er een Meſſias moet komen, die waardiger dan alle Koningen wezen zal die ooit voor hem in de waereldt zyn geweeſt; dat ſchoon hy vertoeft te komen, men aan zyne komſte niet mag twyffelen, noch zich een tydt voorſchryven, waar in hy komen moet, en noch minder dit uit de Schriftuur trekken, gemerkt men 'er nooit Koning van Iſraël hebben mogt, die niet uit de Stamme Davids en Salomons zy.

XIII. Dat Godt de dooden weder opwekken zal, gelyk hier voor reeds is gezegt.

Dit nu zyn de Grondregels van der Jooden geloof, waar mede wy van dit verhaal, van 't geen zy gelooven, en gewoon zyn te oeffenen, een einde maaken.

(a) Zie het Byvoegzel, alwaar van deeze voorgewende onveranderlykheit der Wet gehandelt word, 't geen de Jooden gemeenlyk den Chriſtenen voorwerpen en te laſt leggen.

TWEE-

TWEEDE HISTORISCHE VERHANDELING Over de GODTSDIENST-PLIGTEN En GEWOONTENS der JOODEN.

Eerfte Afdeeling.

Overgang tot de volgende verhandeling.

Aardien wy nu fcheenen voldaan te hebben over de ftoffe van der Jooden Zeden en Gewoontens, volgens 't geen 'er *Rabbi Leon de Modena* van gefchreeven heeft: maar laat het ons echter gedoogt zyn, met den Geleerden (a) Schryver van de Hiftorie der Jooden, te zeggen, dat *Leon de Modena* verfcheiden gewigtige zaaken heeft overgeflagen. Dieshalven het noodig zyn zal door de volgende Verhandeling dit gebrek te vervullen.

I. HOOFDTSTUK.

De Verstrooying *der* Jooden *nagefpeurt.*

Verfcheiden gevoelens wat de verftrooying der Jooden aangaat, ingezien,

Geen Chriften Leeraar is 'er die niet bekennen moet dat de verftrooying der Jooden, federt de verwoefting van den Tempel en de Stadt Jeruzalem onder de regeering van Vefpafiaan, zodanige byzondere merktekenen heeft, dat het onmogelyk is van 'er de handt Godts niet in te erkennen. Deeze verftrooying is een vruchtbaar veldt van wonderwerken, zeldzaamheden en aanmerklykheden geworden. Chriften en Joodt oogften 'er te gelyk. Een ieder vind 'er wonderheden, doch van eene onderfcheiden manier. Het behulp van leeroeffening heeft van tydt tot tydt den Chriften Leeraars middelen verfchaft van in den geeft hunner toehoorderen het denkbeeldt van der Jooden verwerping op te wekken. De fmaadheden waar mede men dit volk overal onderdrukt; de verachting waarin het leeft; de vernietiging der wezentlyke plechtigheden in hunnen Godtsdienft; al de Kerkvoogdy van hunne Kerke overhoop geworpen; hunne Geflachten en Namaagfchappen vermengt, en de Offerhanden afgefchaft; Dit zyn alle zaaken waarop men deeze beklaaglyke verwerping grondt. De Jooden in tegendeel trekken uit deeze ongelegentheden een onderwerp van glori, en trooften zich altoos, dat (b) hun Volk het harte der Waereldts Volkeren is. *Het Hart is het edelfte in 's menfchen Lichaam: nochtans heeft het de ongefteltheden des lichaams te lyden; het hart is 't die de driften verteeren en ongenoegtens quellen: maar het kan zich naar de verzweering niet voegen, door dien het, om zoo te zeggen, een oorfpronkelyke zuiverheit heeft, en dat het ten einde toe de kracht behoud, zich van de bedorven vochten te ontdoen die de andere deelen bederven. De fyne en tedere ftoffe waar uit het hart beftaat, trekt verfcheiden ongemakken naar zich, die het vervolgens door kracht van zyn gefteltheit van zich weert.* De Jooden zeggen mede volgens den Profeet *Amos*,

(a) M: Bafnage *Hift: des Juifs.* L. 1. ch: 1.
(b) Zie Buxtorf. *Lib. Cofri. Ifraelitæ inter populos funt inftar cordis ad reliqua membra.*

Amos, „ dat Godt niemandt onder alle de „ volkeren der aarde kent dan hen, en dat hy „ overzulks hunne ongerechtigheit ftraft. Maar deeze ongerechtigheden zyn voorbygaande, nademaal Godt niet gedoogt dat ze het hart verteeren, gelyk ze eertyds de *Cananeën* enz: verteerden. De Jooden lyden door de ongebondenheit hunner Gebuurvolkeren, gelyk het hart de ongefteltheden van lever, milt, maag enz: lydt. Genoeg is 't hier door te doen zien dat zy van hunne verneedering een zeer verfchillend denkbeeldt met dat van de Chriftenen hebben.

En hoe onzeker de Schryvers hier in zyn, aangeweezen.

Onzeker is 't met de Hiftorie van de verftrooying der tien Stammen Ifraëls die *Salmanazar* naar *Medië* wegvoerde: maar hoe het ook zy, zeker is 't dat de Jooden federt deeze verftrooying, in veele Landen bekent geworden zyn. Wy gelooven nochtans datze niet wel bekent geworden zyn, dan na de verwoefting van 't Koningryk *Juda*. (a) Jofephus doet hen met een onnoemelyk getal te voorfchyn komen, federt de tyden van den Koning *Affuerus*. Een zekeren (b) *Eldad* heeft een Hiftorie van de verftrooying gefchreeven, en tracht 'er de luifter van door zoo veel verdichtzelen op te beuren, dat ze voor de Verdichtzelkunde der aaloude Grieken niet behoeven te wyken. *Benjamin* van *Tudele* verfiert niet min het onderwerp, en doet een befchryving van eene groote uitgeftrektheit van 't Landt, door zyn Volk in volftrekte macht bezeten: maar 't geen niet dan aan hem bekent is geweeft. *Peritzol*, een ander berucht Schryver onder de Jooden, plaatft hen in plaatfen alwaar men ze tot noch toe niet heeft konnen vinden. By voorbeeldt, hy ftelt een gemeenfchap van *Recabiten* * in de Woeftyne van *Cabor*. Hy laat zyne Landsgenoten in de Woeftynen van *Arabië* regeeren. Hy laat de Jooden de boorden van den *Ganges* en de Grenzen van *Bengale*, de *Philipinen* enz: bewoonen. Eindelyk plaatft hy hun omtrent een zekere Rivier *Sambatius* of *Sabbaticus* †, in de gebuurfchap der Staaten van Paap Jan, en dit Ryk der Jooden word 'er volgens deezen Schryver zodanig geplaatft, dat men 't voor de grenzen van *Thibet* zoude mogen aanzien. Indien het waar was dat 'er in deeze Geweften een Regeerftaat der Jooden was, zou men met reden gelooven mogen, dat zy het overfchot der tien Geflachten waren. *Willem de Rubruquis*, in den Jaare 1246. in Tartarië reizende, bericht dat men twee dagreizens boven *Derbent*, naar Groot Tartarië ftrekkende, (c) een groot getal Jooden, in een Stadt *Samaron* genoemt, vind. Hy fpreekt van een ftreek landts omtrent de Kaspifche Zee, alwaar men zeide dat de Jooden als ingefloten leefden. *Carpin* (d), die in den zelven tydt reisde, fpreekt mede van zekere Joodfche Tartaren, die hy *Brutaches* of *Baftarken* noemt. Andere vertellen ons van (e) *Nephtaliten* en *Daniten* in Groot Tartarië woonende, en van zekere Saduceën op de Grenzen van *Thibet*.

Ook gelooft men dat de Jooden van de tien ftammen in 't Koningryk *Cachemire* een der Wingeweften van den Mogol zyn verftrooit geweeft: maar alhoewel deeze gedachten van eenige bewyzen worden onderfchraagt, gelyk men in de berichtgeeving van *Bernier* (f) zien kan, echter kan men niet befluiten dat 'er de Jooden een volftrekte regeering hebben gehad. Men vind mede in een Provincie van China, Jooden (g) die een gedeelte der gewyde Boeken, Kerkzeden van hunnen Godtsdienft, en veele Overleveringen bewaart en onderhouden hebben: maar het fchynt dat ze onder hunnen Godtsdienft veele zaaken vermengt hebben, van de Chineezen ontleent; als onder anderen de eerbewyzing die zy aan *Confutius* ‡ doen.

(a) *Ant. Jud.* L. 11. C. 5. (b) Zie Basnage *Hift. des Juifs. l. 7.*

* [De *Recabiten* is een Joodfche Sekte dus genoemt, om dat de Leerlingen van *Jonadab* zoone van *Rechab* waren Zy woonden in Tenten, en onder de regeering van Jojakim Koning van Juda voor 't Heir van Nebukadnezar beducht, weeken ze naar Jeruzalem, alwaar zy afgezondert leefden. *Moreri*.]

† [Over de waare plaats van de Rivier *Sabbaticus*, die nergens te vinden is, als veeleer een herffen verdichtzel der Rabbynen zynde, om voor hunne zoo lang verlooren broederen der tien Stammen Ifraëls een verblyf aan der zelver boorden te vinden, is onder de Rabbynen niet weinig gefchil; want Mofes de Gironna, een groot Rabbanift, beweert, dat de *Sabbaticus* de Rivier *Gozan* is, waar van in 't Boek der Koningen gefproken word: maar, anderen verzekeren daar en tegen, dat Gozan de Ganges zy, en dat de *Sabbaticus* ter andere zyde tuffchen de Bergen van Chobor ftroomt, alwaar de Jooden, zoo hy meent, zekerlyk te vinden zyn. Deeze verfchillende meeningen geeven de onzekerheit der overlevering genoeg te kennen, en bewyzen teffens dat die alleen niet dan uit het brein der Joodfche Geleerden ontfprooten zy, te meer, naardien deeze Rivier allen Reizigers t'eenemaal onbekent is. Zie hier van breeder onze Aanmerking in *Abbadie. Triomferende Godtsdienft. I. Deel. Pag.* 400.

(c) Pag. 272, 273. Paryfche druk 1634. (d) *Ibid.* pag. 377.

(e) Vid. *Schikkard. in Perfic.*

(f) In zyne Reizen 2 deel. pag. 316. 1709 gedrukt.

(g) Zie de Brief van *P. Gozani* in de VII verzameling *des Lettr. Edif. de quelques Miffionaires.*

‡ [De beruchte Chineefche Philofoof *Confutius*, is meer dan twee duizend Jaaren in China zeer geacht geweeft; want niemandt tot Mandaryn verheven word, dan die als Dokter in zyne geleerde Schriften aangenomen

doen. (a) Wy zullen ons over de opperheerſchappy der Jooden in eenige geweſten van *Etiopië* niet uitbreiden. Zoo men de berichten van dit landt gelooven mag, is 'er dit volk zeer talryk; en dit is 't geen men in de *Hiſtorie van Etiopië* door *Ludolf* beſchreeven zien kan.

Men waant mede de Jooden in *America* te vinden; maar de redenen die men voor bewys bybrengt zyn zwak (b) genoeg; Nochtans zyn niet alleen de Jooden, maar zelfs de Chriſtenen in dit gevoelen. Men kan zien 't geen 'er den Heer *Baſnage* (c) van heeft gezegt. Waar is 't dat een hedendaagſche Reiziger bericht, (d) *dat de Indianen van de Peruaanſche Kuſt omtrent* PLATA *veel Joodſche manieren hebben, gelyk ook de* CALCHAQUEN *die tuſſchen* PERU *en* TUCUMAN *woonen; dat ze een ſoort van beſnydeniſſe hebben en geen varkens vleeſch eeten.* Anderen hebben geloofd blyken van 't Jodendom in den Godtsdienſt en de Gewoontens van Japon te vinden. Indien men op giſſingen bouwen mag; waarom gelooft men niet dat de Chriſtenen, en voornamentlyk de Roomsgezinden, een gedeelte van hunnen Godtsdienſt en Kerkgebruiken den Amerikanen hebben mede gedeelt? In 't vervolg van dit Werk zullen we zien, hoe mogelyk het zyn zoude, ſtaande te houden, indien men op giſſingen bouwen wil; dat de Mexikanen en Peruanen veele dingen van 't Chriſtendom ontleent hebben. 't Is wel waar dat alle deeze eidele giſſingen enkelyk op eenige overeenkomſt van de Gewoontens gegrondt, niet zoude konnen bewyzen, dat de Volkeren ganſch afgelegen van Aſië, hun Oorſprong van de Jooden zouden hebben. Lichter is 't echter te bewyzen, dat de gevangen Jooden gehaat, veracht en van hunne grensvolkeren mishandelt zynde, middel gevonden hebben zich in Tartarië enz: te verſpreiden, en 'er vervolgens een genoeg machtige ſtaat hebben opgerecht, om deeze gebuurvolkeren te wederſtaan. Maar alle deeze verdichte inbeeldingen en opſnyeryen (e) moet men dit volk ten goeden houden, die eertyds (f) geloofden beheerſchers aller volkeren te moeten zyn, en die, in wonderwerken en voorzeggingen opgevoed, geloofden dat de Natuur nooit handelen noch beſchikken mogt, dan voor hun. Wy zullen ons niet verder over de verſtrooying der Jooden uitbreiden; maar den Lezer tot de Hiſtorie van den Heere *Baſnage* (g) wyzen.

men is. In alle Chineeſche Steden vind men een gebouw hem ter eeren opgerecht, en wanneer iemandt der Amptenaren van den Tabbert dezelve doorreiſt, treed hy uit zyne *Palanquyn* en gaat eenige treeden te voet, om hem ter gedachteniſſe te eeren. In de voorgevels deezer gebouwen aan *Confutius* toegewyt, ziet men in groote vergulde letteren diergelyke eertytels: *aan den grooten Leermeeſter*; *aan den uitmuntenden*; *aan den wyzen Koning der Letteren*, enz. Maar in alle deeze loffpraaken gebruiken de Chineezen nooit het woordt *Yun*, 't welk een naam hunner Afgoden is; waar door zy willen te kennen geeven, dat deeze Philozoof de Afgodery gedoemt heeft. P. Coupplet, *Confutius Cinorum.*]

(a) Zie Basnage, *Hiſt. des Juifs.* L. 9. C 38. waar in een naauwkeurig verhaal van den tegenwoordigen ſtaat der Jooden, uit een Italiaanſch Schryver getrokken, te vinden is. Voor 't overige heeft men reden te gelooven, dat de Jooden uit Aſië niet trokken dan lang na de verwoeſting van Iſraëls Koningryk. Daar op veſtigden zy zich in *Medië*, *Chaldea*, *Armenië*. enz. Zy trokken vervolgens in Europe door *Georgië*, de Zwarte Zee, en *Moſcovië*. Zy verſpreidden zich in Tartarye, omtrent de Noorder deelen der Indiën, en zelfs naar de kuſt van *China*. De omkeering van 't Koningryk *Juda* deed niet dan een einde te maaken van 't geen het andere een aanvang nam. Zy veſtigden zich dus onder de vreemde volkeren, bewaarden 'er hunne Godtsdienſten, en Gewoontens, die zy dikmaals vervalſchten, en zelfs verlooren, naar maate dat ze van hun beginzel afweeken. Deeze veranderingen waren voor de eerſte Jooden zeer gevoelig; maar men moet zich niet verbeelden dat het onmooglyk was, eindelyk de ongelukken van 't trooſtelooze *Sion* te vergeeten. Niet dan een klein getal van Godtvruchtige vluchtelingen was 'er die geloften gedaan hadden hun waarde Jeruzalem nooit te vergeeten.

(b) Men zegt dat de Amerikanen door Maanen hunnen tydt berekenen; dat zy hunnen Afgoden de eerſtelingen der vruchten offeren; dat het meerendeel der Amerikaanſche volkeren, voornamentlyk de Mexikanen en Peruanen, kenniſſe van den zondtvloet hebben gehad; dat die van *Mexico* een groot Jubelfeeſt vieren; dat de meeſte Amerikaanſche volkeren de Beſnydenis in gebruik hebben, enz. maar dit voldoet niet om te bewyzen, dat de Amerikanen oorſpronkelyke Jooden zyn. De menſchen hebben zich in veele uitwerkſelen ingewikkelt. zonder ooit hunne denkbeelden gemeen te maaken. De manier van by Maanen te rekenen is zoo eenvoudig en natuurlyk, dat het niet te verwonderen is, dat de volkeren, die geen anderen telregel dan deeze hadden, die verkooren hebben, om den loop der tyden te bepaalen. De Beſnydenis, de gedachtenis die de Amerikanen van den Zondvloet, enz. bewaart hebben, bewyzen te meer dat ze van de Egiptenaren, of van de Colchiſche volkeren, of van de Aſſyriers afkomſtig zyn, dan van de Jooden.

(c) Hiſt. *des Juifs* L. 7. C. 4.

(d) *Coreal Voiag. aux Indes Occid. To.* I. p. 291. in 't jaar 1722. gedrukt.

(e) Het bewys vind men 'er van in de Hiſtorie van den Koning van *Cozar*. Zie Basnage *Hiſt. des Juifs.* L. 9. C. 1. en Buxtor. *Lib. Cosri.*

(f) De Jooden beelden zich altoos in, niet tegenſtaande hun zwak vermogen, dat ze alleen het waardig volk Godts zyn, en dit blykt genoegzaam door der hedendaagſche Rabbynen Werken. Moeielyk is 't, ja zelf onmogelyk de hoogmoedt te voorkomen, die zoo een hoogdravende oorſprong zich laat voorſtaan, als deeze van den Joodſchen Godtsdienſt is.

(g) Deeze Hiſtorie behelſt veele uitneemende zaaken, die de Schryver raakende de aloude en hedendaagſche Inſtellingen der Jooden, by een verzamelt heeft.

II. HOOFTSTUK.

Van de VERVOLGINGEN *die de* JOODEN *federt de laatfte* VERWOESTING *van* JERUZALEM, *onder den Keizer* VESPASIAAN *geleeden hebben.*

Verdorven aart der Jooden na de Babilonische Gevangenis, en waar uit ontstaan.

DE Godtsdienften moeten in ftaatsomkeeringen byna altoos de onderdrukking onderhevig zyn. Men moet meer moeds hebben dan men denken zou om op goed vertrouwen een verachten Godtsdienft te belyden, die de menfchelyke driften hebben buiten oeffening geftelt. De verwoefting van Jeruzalem door de Babiloniers, bragt aan 't Jodendom een byna onherftelbaaren flag toe; want fchoon vervolgens veele eerlyke en welmeenende Jooden uit de Babilonifche Gevangenis wederom quamen, waren 'er echter veele onder van een verdorven aart, die volvoerden 't geen de boosheit hunner Voorvaderen had in trein gebragt, en hunne misdaaden met deezen vermengden die de Koning van Babilon in Judea had overgelaaten; zynde dit een natuurlyk gevolg uit het t'zamenmengfel van verfcheiden volkeren. De gemeene man beeld zich in dat deeze aloude gevangenen alle van een heilig gedrag waren, en dat hunne eenigfte bezigheit was, nacht en dag ter eere en ter heerlykheit Godts te zingen: maar men bedriegt zich.

Hoe zy zich aan beuzelachtige Overleveringen overgeeven,

De zuiverheit der Zede en van den Geeftelyken Dienft werd allenks federt de wederkomft uit de Gevankenisse uitgewischt: maar de hartnekkigheit der Jooden wierd voor de plechtigheden en Tempelzeden te krachtiger aangedaan. Laat ons waagen alhier onze gedagten voor te ftellen. By gebrek van wonderdaaden en Profetiën, werd men niet gehinhindert voor Godtsdienft aan te neemen, dan 't geen niet als enkelyk de fchorfche of iet diergelyks was; de Jooden gaven zich blindelings aan beuzelachtige Overleveringen hunner Geleerden over, die op de overblyfzelen der Profeten en op al het uitterlyke van de Wet bouden, 't geen hun noodig fcheen om met luifter een zwaare en moeielyke inzetting te onderhouden, als de wonderwerken geen meer hulp toebragten. Vervolgens was het aanzien van 't Jodendom t'eenemaal verandert, en de Jooden namen het momaanzicht van huichelary aan. Hoe verdrietig de plechtigheden en de menfchelyke opgelegde oeffeningen fcheenen, waren ze veel lichter dan de verbeetering van 's menfchen hart.

en door hun ongeregelt gedrag veele onheilen over den hals haalen.

In 't midden van deeze ongeregeltheit is 't, dat het Heidendom triomfeerde over de verzwakking en afneeming van 't Jodendom onder de ontzachelyke macht der Romeinen. Het fcheen dat deeze ongeregeltheit (a) zich over de Joodfche Kerk uitftrekte, naar maate dat de tydt haarer verwoestinge genaakte. Deeze zelfde ongeregeltheit heeft voornamentlyk de Landaart tot muitery gebragt, die de verwoefting van den Staat na zich fleepte. De Romeinfche Vorften, onder wiens heerfchappy de Jooden genoodzaakt waren te leeven, handelden dit volk ftrengelyk; niet min hadden ze na den ondergang van hunne Hoofdtftadt uit te ftaan. Domitiaan belaftte hen met Schattingen, die hy hun met zodanig eene hevigheit deed afperffen, dat men hun die als Jooden verdacht waren (b) naakt ontkleedde, om te ervaaren of ze befneeden waren. Hy begreep hen in de Vervolging, onder de Chriftenen, die hy hun lyden deed. Hunne Opftant onder Keizer Hadriaan haalde hen nieuwe ongelukken over den hals: en indien men *Juvenaal* (c) gelooven mag, wierden ze toen daar toe gebragt dat ze zich tot Goeder geluk-en Waarzeggen overgaven: maar men moet zich echter niet verbeelden dat de geheele Landaart zich met deeze verachtelyke bezigheden beholp. Behalven dat, was *Juvenaal* de Jooden niet zeer gunftig; want men heeft reden te gelooven, dat het een gering en flecht volk was, die zich met dit ambacht bemoeiden. Hoe het zyn mag, de elende hen geemelyk gemaakt hebbende, wierpen ze zich onder 't geleide van * *Barcochebas* op, die zich voor den Meffias uitgaf, 't geen hem nochtans qualyk bequam; want Keizer Hadriaan liet een zeer groot getal deezer Muitelingen ombrengen. Hy liet hen als beeften verkoopen, en verboodt hun zich in Judea te onthouden.

Hunne elende onder 't juk der Romeinen aangemerkt,

Wy zullen ons een weinig bezig houden met den Lezer een denkbeeldt voor te ftellen, alhoewel een weinig uitgebreid, van al de uitgeftaane elende des Joodfchen Volks, federt de geboorte van 's Waereldts Heilandt in een gevolg van eeuwen achtereen.

De

(a) Zie Jofephus.
(b) Suet. in Domitian. C. 12. (c) Sat. 6.
* [Zie onze aantekening over deezen Verleider; Abbadie *Triomferende Godtsdienft* I. Deel. pag. 38.]

en wat de Jooden vervolgens onder de Christenen te lyden hadden.

De Rabbynen zeggen dat Keizer Antoninus de Godvruchtige het Jodendom niet ongeneegen was. Severus en zyne Troonvolgers waren mede den Jooden goedgunſtig. Ten minſten blykt het niet dat ze door deeze Heidenſche Keizers quaalyk gehandelt zyn. Maar de Chriſtenen, meeſters van 't Roomſche Ryk geworden, hadden zoo veel achting voor dien Landaart niet, die als een gezwooren vyandt van Jeſus Chriſtus, door hen werd aangezien. Men erinnerde zich dat ze hem gekruiſt hadden, en men geloofde de verongelykingen den Meſſias aangedaan, te moeten wreken. Konſtantyn maakte een aanvang door genoeg verzachte Wetten: maar Conſtantius ontzag hen minder, willende dat men den Joodt met de doodt ſtraffen zou die een Chriſten vrouw trouwde. De Keizer Theodoſius liet den Jooden de oeffening van hunnen Godtsdienſt vry. Deeze toegenegenheit ſcheen voor Ambroſius zoo gevaarlyk, dat hy alle Chriſtelyke poogingen aanwendde om de voor hem geduchte ongevallen voor te komen. Het Feeſt 't welk de Jooden ter gedachteniſſe der verloſſing vierden, door de Koninginne Heſter hen verworven, werd in den aanvang van de vyfde eeuw afgeſchaft: naardien de Chriſtenen zich inbeeldden dat men onder het afbeeldſel van Haman, Jeſus Chriſtus beſpotte; en de Geeſtelyken bekrachtigden deeze affchaffing. Men ſchepte behaagen de Vyanden van den Godtsdienſt onder te brengen, wanneer ſlechts de Leeraars daar toe verlof gaven, en men verbeeeldde zich toen, dat het een Chriſtelyk werk was. Laat ons tot de tyden van Juſtiniaan overgaan. Deeze Vorſt verboodt hun het Paaſch-Lam te eeten. Ook deed hy hun in Afrika hunnen Godtsdienſt ſtaaken. De genegenheit van den Vorſt voegt zich naar zyne oogmerken van gezag, (a) wanneer hy aan hunne bekeering arbeiden wil. Vervolgens wierden de Jooden wel of qualyk gehandelt na den aart der Troonvolgers van Juſtiniaan; maar *Heraclius* verklaarde zich t'eenemaal hunnen vyandt, vervolgde hen by alle gelegenheden en bezigde gewelt, hen te verplichten het Chriſtendom te omhelzen. (b) Hy liet hen zelfs in de Staten der nabuurige Vorsten vervolgen; want op zyn aanzoek deed 'er de Koning van Spanje veele van ombrengen, onder voorwendſel van een Geeſtelyk oogmerk, behelzende, dat het beter was het lichaam te verderven, met dien opzichte van de ziel te behouden.

Door de Weſtgothen moeten ze veele verdrukkingen uitſtaan.

Eenige Koningen der Weſtgotthen handelden hun niet beter in Spanje. *Chilperik* en *Dagobert* Koningen van Vrankryk maakten mede veele beweegingen om de Jooden te bekeeren, laatende eenige doopen: te weeten, men dompelde hen in 't water om 'er uitwendige Chriſtenen van te maaken; want de tekenen en plegtigheden die men bezigde om hen den Godtsdienſt in te lyven, werkten geene indrukſelen in 't hart. De Hiſtorie geeft ons te kennen hoe *Leo Iſauricus* mede yverde om de Jooden te bekeeren, en begeerde dat ze Chriſtenen wierden.

In 't Weſten was de regering van Karel den Grooten, en vervolgens Lodewyk den Zachtmoedigen den Jooden gunſtig genoeg: maar dit behaagde den beruchten *Agobard* Biſſchop van Lion niet. Hoe verſtandig en zachtmoedig hy ook was, trachte hy zynen Vorſt tegen hun door genoeg ſcherpe aanſchryvens (c) op te hitſen: nochtans werden ze noch onder de regeering van Karel den Kaalen gedoogt, alhowel men om hen hatelyk by 't volk te maaken, beſchuldigde nu en dan de Vyanden van den Staat (d) te begunſtigen.

Hunne vervolging onder de Mahometanen aangemerkt.

Het Mahometanendom dulde hen in den eerſten beginne, en deeze Godtsdienſt, die zich ſedert zyne geboorte door 't geluk van Wapenen en de verdeeltheit der Chriſtenen ongemeen had uitgebreidt, ſcheen voor 't Jodendom niet ongenegen te zyn: echter waren de *Califen* † en andere Mahometaanſche Vorſten den Jooden niet altoos even

goet-

(a) Men vertelt van een Woeſtynier, *Simon* van *Emeſe* genoemt, hoe hy een Joodſche Glasblazer bekeerde. Hy een glas willende maaken, gebeurde het zoo telkens als hy blies, dat hy, daar hy een glas meende te blaven, kruiſſen maakte. De Woeſtynier hem genegen zynde, zeide dat hem het glasblazen nooit gelukken zou, indien hy niet vooraf het teken van 't kruis maakte. De Glasblazer dit geloovende, bekeerde zich tot het Chriſtendom.

(b) Zie Basnage *Hiſt. des Juifs.* (c) Idem.

(d) Wy geeven 'er niet dan een voorbeeldt van. In den beginne van de dertiende eeuw, beroofde den Aartsbiſſchop van *Toledo* de Jooden in zyn Aartsbisdom, en voerde dat in 't openbaar uit. Hy beſchuldigde de Jooden, dat ze de Stadt aan de Mooren hadden willen leveren. Dit viel voor in den tydt, toen de Kruisvaarders zich naby *Toledo* vergaderden om het Heilig Landt te herwinnen, en geloofden ter eeren van Jeſus Chriſtus den geenen te moeten uitrooyen, die hem eertyds de kruisdoodt hadden doen lyden. Duizenden van Spaanſche Jooden deedenze ſneeven, en hen als zoo veele ſlachtoffers, zoo zy meenden aangenaam voor Godt, opofferen, om zynen zegen te erlangen. Ter andere zyde, de Godtvruchtige Jooden eigenden deeze ongelukken toe aan de behandelingen, ongevoegelyk in de manier van hunne *Teſſilins* te maaken. Zie de *Misnah.* To. 1. p. 9.

† [Zie wat wy in onze aantekening van de Califen gezegt hebben. Abbadie *Triomferende Godtsdienſt.* II. Deel. pag. 775.]

goetgunſtig. *Cader* vervolgde hen zeer hevig, om hunne goederen, die veel waren, magtig te worden, en deeze vervolging duurde eenige jaaren. Omtrent dien tydt was 't mede, dat *Calif Hakim*, die in Egipte regeerde, en zich tot hoofdt van den Godtsdienſt der *Druzen* * opworp, hen, die beleden Jooden te zyn, insgelyks qualyk handelde.

Toeleg om de Jooden in Spanje door een Kruisvaart te vervolgen;

De yver van eenige Jooden, die de Mahometanen van 't Koningryk *Grenade* zochten te bekeeren, haalde hen een hevige vervolging, omtrent het midden van de elfde eeuw, over den hals. De Kruisvaart by de Chriſtenen van Spanje ten einde van de zelfde eeuw verkondigt, zou gaerne die van deezen Godtsdienſt waren, geweldaadig hebben aangetaſt, indien de Koning van Caſtilië het aanporren van den yverigen Nicolaas van Valence had willen gehoor geeven: maar de drift der Kruisvaarders haalde in Duitſlandt volkomen haar hart op: zy deeden 'er eenige duizenden deezer rampzaligen te Keulen, Worms, Trier, Spiers, en Mentz ſneuvelen. Vyftig jaaren na deeze onderneeming, trok een *Heremiet* Rodolf genoemt tegen hun de Alarmklok, waanende dat de liefdeplicht vereiſchte dat men de Vyanden van 't Chriſtendom uitrooide. Deeze man was buiten twyffel met een bezending belaſt, tegenſtrydig met die van Jeſus Chriſtus, die de Vrede op de aarde had gebragt, en zyne Apoſtelen beſtiert, toen ze de Samaritanen door 't vuur van den Hemel wilden doen ſterven. De vervolgingen deezer Kruisvaarten † wierden dan algemeen en verbreidden zich door ganſch Europe.

Welke vervolging in Duitslandt wreedelyk word uitgevoert.

Insgelyks in Perſië.

Wy meenen te hebben aangemerkt, dat de vervolgingen die de Mahometanen den Jooden aandeeden, zoo algemeen niet zyn geweeſt, noch zoo hevig dan deeze die zy onder de Chriſtenen leeden. *Schach Abas*, die in Perſië op 't einde van de zeſtiende eeuw regeerde, vervolgde hen om hun te noodzaaken Mahometaans te worden, en in de zeventiende, hervatte een hoog Amptenaar van Perſië de vervolging tegen hun: maar men bevind niet dat het vuur van de vervolging van 't Ooſten geduurig door den Heiligen yver der *Dervies* ‡ vernieuwt is geworden. Een der hevigſte vervolgingen die de Jooden in 't Ooſten bezuuren moeſten, heeft 'er een groot gedeelte van ter bekeering gebragt. De beruchte *Maimonides* (a) wilde zyn Geloofsgenoten vertrooſten, hun eene verloſſing (nergens te vinden) voorzeggende. Alhoewel deeze Voorzegging, alzoo min grondt had dan die der Starrewichelaaren, en niet ſtrekte dan om de lichtgelovigheit des Volks te ſtevigen, zulks het ſcheen dat men ter deezer gelegenheit de Geeſtdryvery van den Rabbyn moeſt verſchoonen, die door deeze belofte den afval der Jooden trachtte voor te komen. Op 't einde van de dertiende eeuw wierden ze noch in 't Ooſten vervolgt, (b) en de Kruisvaarders handelden hun allerwegen mede zeer qualyk. (c) *Raimond* van *Pennafórt* meedoogender zynde, wil dat men in Spanje arbeide om hen door overtuiging te winnen.

Hoe de Jooden onder de Regering van Ferdinand in Spanje vervolgt wierden,

Men handelde hen onder de regeering van Ferdinand den *Catholyken* zeer wreed. Deeze Vorſt bande hen in 't jaar 1492. t'eenemaal uit zyne Staaten, en gaf hun niet dan vier maanden tydt tot hun vertrek. De tydt werd vervolgens noch een maandt op aanzoek van een yverige Geeſtelyke (d) verkort. Acht hondert duizend Jooden vertrokken met onnoemelyke ſchatten uit Spanje, en van dit groot getal van vluchtelingen, ſneuvelden veele door ſchipbreuk, honger, elende en ook door een hart onthaal der geenen by wien zy hunne lyfberging zochten. De Hiſtorie heeft ons de gedachtenis deezer harde handeling nagelaten: maar de Genueezen lieten deeze gelegenheit om hunnen yver voor 't Chriſtendom te toonen, zich niet ontglippen. Men arbeide om den honger deezer elendige vluchtelingen te ſtillen, en de ziel door de onge-

en wat hen onder de Genueezen is ontmoet.

* [De *Druzen*, een volk van Paleſtina, op en omtrent den Berg Libanon woonende, en 't welk zich in grotten en hoolen onthoudt. Hun Godtsdienſt is met dien der Mahometanen en Chriſtenen verſchillende. Eenige zyn van gedachten dat de Druzen uit een Franſchen Landaart afkomſtig zyn; dat hunne voorouders onder het getal der geenen waren die Godefroi de Bouiljon in zyne Kruisvaart verzelden, in 't jaar 1099. het Beloofde Landt innamen, en dat ze na de verovering van Jeruzalem in 't jaar 1187. naar het gebergte zouden geweeken zyn. Ricaut *l'Empire d'Ottoman.*]

† [Zie Abbadie *Triomferende Godtsdienſt.* II. Deel. pag. 647. tot 665. en onze aantekening over dit onderwerp.

‡ [Eenige Mahometaanſche Geeſtelyken zyn 'er, *Dervis* genoemt, betekenende dit woordt armen, of van de waereldt afgezonderde. Insgelyks worden ze Mevelaviten wegens hunnen Patroon *Mevelava* geheeten. Deeze *Dervis* ſchynen tot de zedigheit, lydzaamheit en weldaadigheit geneegen. Zy gaan altoos blootvoets, de borſt ontbloot zynde, brandende eenige zich met een gloeiend yzer, om te lydzamer te zyn. Ricaut *ibid.* Thevenot.]

(a) Hy leefde in Egypte in de 12de eeuw.

(b) *Raimond* van *Pennafort* was in 't jaar 1255 een *Generaal* der Domikanen. De *Legende* zegt, dat hy op zyn mantel naar Barcelona overvoer, vluchtende voor de ongeregeltheden van 't Arragonſche Hof.

(c) Vooral in 't *Chorozan.* (d) *Turrecremata* genoemt.

ongemeene noodruft des lichaams te winnen. De gelegenheit was ongemeen voordeelig. De Genuezen gingen de Jooden met het Kruis in de eene handt en het broodt in de andere te gemoet. Men gaf hun broodt die het Kruis hulde beweezen. Dit noemde men een meesterstuk de bekeering dus uit te werken; vermits 's menschen ziele de lichaams benodigtheden zoo zeer onderworpen is, zulks het gemeenlyk zeer zwaar valt, wanneerze lyd, dit te wederstaan: maar wanneer de ziel weder tot haar verhaal komt, is dit lyden over.

Hoe de uitzinnige Veehoeders in Vrankryk tegens hun gewoed hebben.

Wy dienden niet te vergeeten de beruchte t'zamenrokking der Veehoeders in de veertiende eeuw. Deeze uitzinnige Bende die tot haar Hoofdt een Priester en een Monnik had, beging in Vrankryk (a) onder de regering van Philips den Langen groote wanorde, vermoordende de Jooden overal op een onbarmhartige wyze. Die Buitenspoorelingen handelden hun niet beter in Spanje: maar eindelyk werden de Vorsten genoodzaakt aan de uitrooying deezer verwoestende Veehoeders te arbeiden, die overal rampspoet met zich voerden, overzulks ook de Pest deel in hun belang nam, om dit gebroedzel te verdelgen. Jammerlyk stond het den Jooden door de Pest geschapen. Men beschuldigde hen de wateren vergiftigt te hebben: maar toen men hun onschuldig vond, wierden ze echter gedoemt zich te bekeeren, of te worden verbrand. Duizenden van Jooden die weigerden Christenen te worden, doemde men ten vuure.

En de Geesselaars in Duitslandt hun hebben vervolgt.

De Geesselaars muntten mede omtrent in 't midden van de veertiende eeuw in Duitslandt uit. Dit volk meende meedoogender en Godvruchtiger dan andere Christenen van hunnen tydt te zyn; wilde den last wel op zich neemen, van zich naakt, met koorden van scherpe yzere pennen verzien, te geesselen, om de zielen in 't Vagevuur te verquikken en de zonden der menschen uit te wisschen. Voor dat ze deeze geesseling begonnen, lazen ze opentlyk hunnen last, vervat in een Brief die Godt (zoo zy voorgaven) aan hun geschreeven had, en hen door een Engel gegeeven was, met uitdrukkelyk bevel Boete te doen, zodanig als gezegt is. Zy breidden hunnen last tegen de Jooden uit, en geloofden hen te moeten ombrengen en verbranden, om hunne boeteoeffening te verdienelyker voor Godt te maaken.

Geweldige vervolgingen door

In Italië hadden de Jooden tot hun vyandt Paus Jan de XXIII. die hen strengelyk vervolgde, en die, als Stedehouder van Jesus Christus, Heere der zielen en Oppervorst der Staten, gelaste dat men hen tot het Christen geloof bekeeren zoude. Hy schreef naar Spanje, zulks men tot de bekeering der Jooden arbeiden mogt, en men bekeerde een groot getal. Wie weigerde op den weg der waarheit te wandelen, werd verbrand of genoodzaakt te vluchten. Twee Pausen, als Pius den V. en Sixtus den V. verdreeven hun uit den Kerkelyken staat, uitgezondert Rome en eenige andere Steden. Een der redenen die men bybragt om hen te Rome te gedoogen, was, dat men hoopte, dat ze zich door den omgang met de Christenen bekeeren zouden, en dat ze door het dikmaals zien van den Paus veel handelbaarder worden zouden. Deeze reden is hecht, sterk, en van gewigt: maar waarom willigt de algemeene Vader der Christenen deeze gunst niet mede aan de Ketters in?

de Pausen tegens hun in 't werk gesteldt.

Uit Vrankryk gebannen of ter Vuure gedoemt.

Wy moeten bekennen, dat de Jooden somtyds hunne schaade inhaalden, 't zy door hun woekeren of door andere ongeregelthe den alzoo strafwaardig. Deeze ongeregelthe den wierden in Vrankryk ten tyde van Philips den Schoonen besnoeit, onder wiens regeering zy zoo talryk en machtig waren, dat de Joodsche Schryvers voorgeeven, dat 'er uit Vrankryk een grooter getal hunner broederen in ballingschap verdreeven wierden, dan 'er uit Egipte ten tyde van Moses trokken. Deeze ballingschap en 't verlies hunner goederen waren niet alleen de rampspoeden die hun over quamen: maar men doemde hen ook ten vuure.

Wat zy in Engelandt hebben moeten uitstaan.

Laat ons zien of men hen gunstiger in Engelandt dan in andere Christen Staten handelde. Henrik de III. wilde zonder geweldpleeging tot hunne bekeering arbeiden: maar vervolgens deed de behoeftigheit van deezen Koning het oog op de Jooden werpen. 's Konings eerste Amptenaar eischte van hun een groote somme geldts, en op hunne weigering, beschuldigde men hen van moordery, om een gewettigt recht op hunne goederen te vinden, waar van zy genoodzaakt wierden, om vrede te erlangen, een derdendeel te missen. Men belaste hun dikmaals onder deeze regeering met schattingen, tot men ze eindelyk op 't eindigen van de dertiende eeuw t'eenemaal uit het ryk bande. De Historie van Engelandt toont met welk eene hevigheit men van tydt tot tydt den Jooden te *Lincoln* en in andere Steden van dit Koningryk plaagde.

Onder de Reformatie hen zachter gehan-

Eindelyk was het noodlot en den staat der Jooden, telkens de drift der opgerokkende volkeren door de Geestelykheit aangezet, onderworpen, of ook wel het staatkun-

(a) Men meent dat ze hunne wanorde in Spanje begonnen, en dat die aldaar haar begin nam.

deit, en vryheit vergunt.

kundig oogmerk der Christen Vorsten onderhevig: maar de Reformatie van Luther en Calvyn heeft hun gunstiger geweest, vermits zy zich zeer voordeelig in verscheiden Protestantsche Staten hebben ter neer gezet. Hollandt, alwaar zy niet weinig kracht den koophandel byzetten, openende, om zoo te zeggen, haaren boezem voor alle Sekten der waereldt, hier is 't dat ze noch edelmoediger dan by andere Protestanten worden ontfangen, want de Jooden te Amsterdam, byna de schoonste wyken deezer beruchte Stadt bewoonen.

'T Zal nu genoeg zyn 't geen wy hier van de vervolgingen gezegt hebben, die de Jooden door de Christenen hebben moeten bezuuren, om daardoor de doodt van den Messias te wreeken. Deeze vervolgingen waren somtyds op verfoeielyke misdaaden gegrondt, waarmeede de quaadaartigheit van zekere volkeren den Jooden belastte, en wiens onbesuisden yver hen met alle bedenkelyke wreedheit strafte, die ooit de Geestdryvery der Huichelaren wist uit te voeren.

III. HOOFTSTUK.

Van der JOODEN MISDAADEN *hun te last gelegt.*

Verscheiden verfoeielyke misdaaden den Jooden te last gelegt.

I. DE aller verfoeielykste misdaadt is deeze, van kinderen te hebben gekruist. Men heeft hen hier mede dikmaals beschuldigt, en men wil zelfs, alhoewel ongegrond, verzeekeren, dat ze jaarlyks (a) dit gruwelstuk plegtiglyk vernieuwen. *Nauclerus* melt ons dat de Jooden heimelyk op den goeden Vrydag vergaderden, om een kindt, uit haat tegen 't Christendom, te offeren. Andere Historischryvers (b) voegen 'er by, dat de Jooden met het hart van zodanig een offer *communiceerden.* De moordt die men hun van een Jongeling *Richard* genoemt, te last heeft gelegt, verdreef hen onder de regeering van Philips den Doorluchtigen uit Vrankryk. Onbewust is 't ons 't geen reden tot deeze veelvuldige aantygingen van zodanig een misdaadt heeft gegeeven, waarmede men de Jooden in alle Landen der Christenheit heeft beschuldigt, en waarom de Historischryvers der verledene eeuwen hen zoo hatelyk hebben afgemaalt. 't Kan zyn dat 'er wel eenige Jooden zoo boosaardig zyn geweest, van een diergelyke boosdaadt te begaan, en mogelyk voldeed dit om 'er den geheelen Landaart telkens mede te belasten, en om 'er de aller hatelykste omstandigheden by te voegen. Hoe het daarmede zy, uit deeze gewaande offering van kinderen, trok nochtans de Kerk groot voordeel.

P: Daniël schynt aan deeze beschuldiging (c) geloof te geeven, zeggende: *dat ze omtrent Paasche Christen kinderen, door hun weg gerooft, ombrengen, en 'er de tydt van hun Nachtmaal van houden, een ongodtvruchtige offerhande uit haat tegen Jesus Christus gepleegt* enz. Maar *P: Daniël* moest ons geleert hebben, wat der *Jooden Nachtmaal* was. Wy zullen 'er den Lezer een klaarder denkbeeldt van geeven van 't geen men 'er al van vertelt.

I. Eerlang na de moorddaadt aan den Jongeling *Richard* begaan, vergaderden zich de Jooden aan de boorden van de Seine, alwaar zy (d) een andere jongeling offerden, na dat ze hem gegeesselt en met doornen gekroont hadden. *Alberik der drie Fonteinen*, een barbaarsch en ongeacht Schryver, beschuldigt hen meer dan eens met deeze misdaadt.

In Engelandt worden ze

II. Insgelyks werden de Jooden van betoveringen (e) en vuile boosdaaden beschuldigt.

(a) Zie wat in Basnage *Hist. des Juifs* Lib. 9. C. 12. word aangehaalt.

(b) *Albericus trium Fontium.*

(c) Zie *Hist. de France To.* 2. Hollandsche druk. p. 574.

(d) Men beschuldigt de Jooden noch in den jaare 1255 om de agt jaaren te *Lincoln* in Engelandt een kindt geoffert te hebben; te *Praag* in 't jaar 1305. en te *Saragossa* omtrent het jaar 1250. De laatste werd aan een koorjongen *Dominicus* genoemt, gepleegt, berucht door veele gewaande mirakelen. Deeze jonge Heilig quam ter waereldt met merktekenen zyner eere en lyden versiert: want (zegt men) hy was met een kroon op 't hooft gebooren en met een kruis op zyne schouderen ingedrukt.

Eduxit nitidam matris de ventre coronam,
Atque humeros crucibus rutilos ostroque micantes.

(e) De kruisiging der kinderen, was, volgens de Schryvers toen een noodzaakelyk gevolg van de neiging, die men den Jooden voor de toverkunstige uitwerkingen toeëigende. Men waande, dat ze om hunne betoveringen uit te voeren, zich dienden van 't hart en 't bloedt der kinderen met een gewyde Hostie vermengt. De Jooden waren 't alleen niet die men met Tovery en Duivelskunstenary beschuldigden. Die de aloude en hedendaagsche Historiën geleezen hebben, konnen getuigen, dat deeze oude beschuldiging van tydt tot tydt by andere gelegentheden vernieuwt is geworden, en dat ze somtyds van Christenen tegen Christenen is in 't werk gestelt.

van Tovery beschuldigt.

digt. Deeze beschuldiging gaf oorzaak dat 'er in Engelandt veel van dien Landaart op het eindigen van de twaalfde eeuw omgebragt wierden: want durvende, tegen 't verbodt, zich by 's Konings Kroning bevinden, nam men 't hen zoo qualyk, vermits het volk beducht was dat zyne Majesteit door de Jooden mogte betovert worden, zulks het tot hun kosten, hunnen yver en genegentheit voor den Koning deed uitmunten.

Insgelyks de Hostiën te hebben ontheiligt, en met welke verfierze'en dit ging verzelt.

III. Men beschuldigde hen dikmaals de *Hostie* boosaardig en heilschendig misbruikt te hebben. Op 't einde van de veertiende eeuw, vonden de Jooden goed eene *Hostie* met een mes te doorsteken: maar dit Heiligdom verbaasde hen niet weinig door de ontspringing van geweldig veel bloedts 't welk deeze boosdoenders in 't aangezicht spatte, zulks zy 't niet konden uitwisschen. Wat meer is, de Jooden om hun godloos stuk te bedekken, vonden goed deeze *Hostie* te begraaven; maar het onsnapte hen, en werd ten Hemel opgeheven, door een Jongeling gezien, die bezig was een troep Koebeesten te weiden. De gansche kudde knielde neder om de doorboorde *Hostie* aan te bidden, en deeze kniebuiging duurde zoo lang, dat 'er de jonge den Bisschop bericht van gaf. Aldaar gekomen, zag men de noch bloedige wonde. De Jooden (ô verblinde eeuw!) wierden met een onmenschelyke wreedheit gestraft (a) die de yverdrift der gewaande Godtvruchtigen deed uitvinden. Men stichte een Kerk ter plaatse alwaar men de *Hostie* gevonden had, die vervolgens door mirakelen en door ongemeene giften zoo berucht werd, dat ze bevoordeelde den geenen die in deeze Kerk zyne Godtsdienstigheden ging opofferen.

Een andere *Hostie*, door een Joodt (b) in een ketel met kookend water geworpen, gaf oorzaak tot een mirakel, niet min berucht dan dit waarvan we gesproken hebben. Onmiddelyk nadat de *Hostie* in de ketel geworpen was, verscheen een volmaakt schoon kindt, 't welk den ongelukigen en ongelovigen Joodt trachte te vermoorden: maar het ontweek het mes van den Joodt, loopende rondom de gemelde ketel, en bekeerde de kinderen van deezen godloozen Joodt, die op de aanbrenging zyner huisgenooten (c) verbrandt wierd.

IV. Men beschuldigde hen dikmaals het Kruisbeeldt te hebben gegeesselt, en de Beelden en Kruissen verontheiligt. Wy willen echter niet onderneemen hen volkomen in alles te rechtvaerdigen over eenige punten van beschuldiging tegen hun ingebragt en uitgevonden: maar zeker is 't dat men zich meermaals heeft ingebeeldt dat 'er de Godtsdienst belang in vond, hun deeze misdaaden op te tygen. By voorbeeldt; wanneer eens een Italiaansche Monnik, nadat hy een kruis, onder een misthoop verborgen had, deeze bedreeven heilschendery den Jooden te last leide, gaf dit oorzaak (d) hen zonder medoogenheit om te brengen; moet men niet gelooven dat hy in zyn gedrag liefdaadig was? Veele Jooden te vooren bekeert, begaven zich weder in 't Jodendom: want hy trachtte deezen afval daar door te beletten.

De wateren te vergiftigen hen te last gelegt.

V. Men beschuldigde (e) hen noch de wateren der fonteinen en rivieren vergiftigt te hebben. Deeze beschuldiging gaf oorzaak dat 'er een groot getal van, in 't midden van de 14de eeuw omgebragt wierden. De vergiftiging was algemeen, zoo men voor gaf, en men waande dat de Jooden dit met hulp der melaatschen van dien tydt ondernomen hadden, door den Mahometaanschen Koning van *Grenade* daar toe aangezet. De beschuldiging werd eenige jaaren daarna weer hernieuwt. De Jooden gebruikten toen de bedelaars, die in de putten en fonteinen een mengsel gemaakt van nagels en 't vleesch van een gehangen dief enz. worpen.

Hoe zy mede met verraderyen zyn beklaadt.

VI. De Jooden zyn ook veeltyds door verradery en muitery beschuldigt geworden. Voorbeelden zyn 'er genoeg van in de Historiën, en zonder tot op de eerste eeuwen der Christen Kerke te rug te treeden, zoo is 't waarschynlyk dat de Jooden den Keizer Justiniaan, om Cosroës Koning van Persië te begunstigen, verraaden hebben. De Schryver van 't *Leven van Theodard* heeft aangetekent, dat ze (f) *Abderam* Vorst der Sarazenen in Languedok lokten, en daardoor veel ramps over een oneindig getal Christenen veroorzaakten: maar weinig staat is 'er op deezen Schryver, die niet naaukeurig is, te maaken, en niet dan by berichtgeeving (g) geschreeven heeft. Vervolgens beschuldigde men hun zeer dikmaals van diergelyke misdaaden. Men verzeekert me-

(a) Men verbrande hen door een zwak vuur, en men worp honden in 't branden by hun op den houtmyt. Zie Basnage *Hist. de Juifs.* L. 9. Cap. 13.

(b) In den aanvang van de 14de eeuw.

(c) Een deezer ontheiligde *Hostien* deed een merkwaardig mirakel, 't welk zich dus toedroeg. Een dienstmeidt, quam om Paasch te houden, bewaarde de *Hostie* en bragt die by haar Meester, die een Joodt was. De Joodt stak ze nevens zeven stukken geldt in zyn zak, waar op de ontheiligde *Hostie* dit geldt in zeven andere *Hostien* veranderde. Zie de Schryvers van deezen tydt.

(d) Deeze Historie word op getuigenisse van een Joodt door Basnage L. 9. C. 19. bygebragt.

(e) *Fascic. Temp.* (f) Zie *Catel Hist. de Languedoc.* L. 3. p. 518.

(g) *Partim fidelium narratione, ibid.* p. 518.

mede dat zy de ſtroperyen der Normannen in *Aquitanië* begunſtigden. Wy zyn niet gezint de Jooden vry te pleiten, dat ze ſomtyds niet zouden oproerig onder 't geleide van Bedriegers zyn geweeſt, die zich den naam en 't gezag aanmatigden 't welk zy weigerden in Jeſus Chriſtus, der Chriſtenen Meſſias te erkennen.

Vermits wy hier dan de voornaamſte ſtukken van beſchuldiging tegen de Jooden ingebragt, voorgeſtelt hebben, gelooven we dat het genoeg zy, zonder dat het noodig zyn zal van hun woekeren en bedriegelyk handelen te ſpreeken, waarmede men hen in den koophandel beſchuldigt.

IV. HOOFDTSTUK.

Van der JOODEN VERLEIDERS *en valſche* MESSIASSEN.

Welke Verleiders nu en dan als Meſſiaſſen zich hebben opgeworpen, en hoe hunne bedriegery vervolgens is ontdekt.

DEeze ſtoffe is wydluftig. Wy zullen die door alle de verledene eeuwen niet volgen. * *Hakem* zal een der geenen zyn, waarvan wy hier willen gewag maaken. Hy wilde dat men hem aanzag, niet alleen als een ingeeving van Godt op de wyze als de aloude Profeten te bezitten: maar zelfs als onmiddelyk in hem vereenigt met eene aller naauſte vereeniging die onmogelyk te genieten zy. Men wil, dat hy, van de Sarazenen vervolgt, om zich met gewelt van hun te ontſlaan, zich in een vat vol van Sterkwater worp (a), denkende dat 'er zyn lichaam t'eenemaal in verteeren zoude, en dat men dan na zyne doodt gelooven zou, 't geen hy in zyn leven had willen doen gelooven: maar 't ongeluk wilde voor den Verleider, dat men zyn hoofdthair in 't Sterkwater (b) vond. Men kan 'er mede byvoegen, dat men 'er ook zyn vet gevonden heeft; naardien het Sterkwater dit niet ontbindt.

De beruchte *Sedekias*, een Joodſche Arts, waarvan de Hiſtoriſchryvers vertellen, dat hy het Hof van Lodewyk den Zachtmoedigen wilde diets maaken, hooiwagens met paerden en voerman in te zwelgen. Wat moet men niet al een voorraad van goed geloof hebben, om dit te gelooven!

In den jaare 1138. deed zich in Perſië † een Verleider op, die veel Jooden aan zyn ſnoer kreeg, en hem voor den Meſſias erkenden. Het wiſſellot van deezen bedrieger duurde niet lang, gelyk mede niet van een Arabier, die in 't jaar 1167. zich voor den Voorloper van den Meſſias uitgaf. Hy trok veel volks tot zich, en had gelyk de voorigen het zelfde lot, geen ander voordeel den Jooden toebrengende, dan de ſtraffe van hunne verleiding te gevoelen.

Een andere Joodſche Verleider werd in den jaare 1199. in *Moravië* door die van zynen Landaart gevolgt. Hy roemde een kunſt te bezitten zich voor 's menſchen oogen, wanneer het hem luſte, onzichtbaar te maaken. De Jooden leverden hem zelfs over, beducht door de bedryging die men hun by diergelyke gelegenheit deed.

* [De Verleider *Hakem*, was *Burca* toegenaamt, en van Joodſche afkomſt. Hy liet zich voorſtaan een voorzeggende Geeſt te bezitten van de aloude Profeten ontleent; dreef de zielverwiſſeling en leerde dat Godt een menſchelyke gedaante had aangenomen, zich vermommende in de gedaante van Adam; dat hy ſedert den Profeten verſcheenen was, en eindelyk deeze kracht op hem was nedergedaalt. Met dit ſpoorloos gevoelen kreeg hy nochtans veele Chriſtenen en Afgodendienaars aan zyn ſnoer, wien hy beval zich in 't wit te kleeden, om hun van de Sekten van *Aly* te onderſcheiden, die in 't zwart gekleedt gingen. In den Oorlog een oog verlooren hebbende, dekte hy zyn gezicht met een van goudt gemaakte gryns; en om dit gebrek te verbloemen, gaven zyne Leerlingen voor, dat hy dit in navolging van Moſes deed; duchtende de menſchen te verblinden door de kracht en majeſteit van zyn gezicht. Abulfaragus noemt deeze Verleider *Almokannens*; en wil dat hy zich ten laatſten op een brandende houtmyt worp waar in hy t'eenemaal verteerde; want, naardien hy zyne Leerlingen wysgemaakt had op een zeekeren tydt weder te zullen verſchynen, haalde hy hen door deezen vond over, dat ze zyn bedrog niet merkten; maar noch lang in die verwachting bleeven. Basnage *Hiſt. des Juifs*. Abulf. pag. 146.]

(a) In den Jaare 779.

(b) *Empedocles* tracht ons omtrent de zelfde zaak diets te maaken. Hy worp zich in de vlammen van den Berg Etna, op dat na dus ſnellyk verdweenen zynde, men zich inbeelden zouden, dat hy een Godt was geworden: maar zyne ſchoenen, die hy achterliet, of door de kracht van 't vuur aan de boorden van den Vulkaan waren opgeworpen, ontdekte de buitenſporigheit van deezen Verleider. Deeze twee vertellingen komen met elkander wel overeen; en mogelyk zyn 't beide niet dan verdichtzelen: want die van *Empedocles* is zeer oudt.

† [In Perſië ſtond deezen valſchen Joodſchen Meſſias *El David* op; in de magt van den Perſiaanſche Vorſt vervallen, verzocht men hem een teeken van zyn vermogen te toonen; waar op den Verleider antwoordde, dat men hem het hoofdt zoude afſlaan, waar na hy eerlang weder leeven zoude: welke liſt hy bedacht, om de wreede ſtraf, waar mede men hem dreigde, te ontgaan. Dit vindt men in een brief aangeteekent die *Rambam* word toegeëigent. De Jooden moeſten toen voortaan, uit haat tegen hunnen Verleider in Perſië een onverdraaglyke ſchatting opbrengen, en veele verdrukkingen ondergaan. Basnage, *Hiſt. des Juifs*.

deed. (a) Hy die zich *Eldavid* noemde, werd door zyn Schoonbroeder gedood, nadat hy in Perſië tot in 't jaar 1200. den opſtant der Jooden berokkent had.

De beruchte *Sabathai Tzevi* (b) was een der liſtigſte bedriegers die ooit het Jodendom heeft uitgelevert. Hy begon in 't jaar 1666. zyne rol te ſpelen. Deeze valſche Meſſias verbond zich met een zekeren *Levi*, die zich inbeelde en voorgaf de Profeet *Elias* te zyn. Een gedeelte van het Joodſche volk met hem ingenomen, vleide zich met de hoope van hunne Wetten en Godtsdienſt door deezen Verleider weer herſtelt te zien; maar zy vonden grooter tegenſtribbeling dan zy zich verbeeld hadden. De Jooden van *Smirna* weigerden hem te erkennen, en bragten 't zoo verre dat ze *Tzevi* ter dood verweezen. De Bedrieger vond een middel het vonnis te ontzenuwen, en zich van de vreesachtigheit van eenigen en de dwaasheit van anderen bevoordeelende, verſtoute hy zich de tytel van *Koning der Koningen Iſraëls* aan te neemen. Nochtans werd hy dwaas genoeg zich in de handen zyner Vyanden te vertrouwen; want nadat hy in de gebeden de naam van Keizer der Ottomannen had uitgewiſcht, en onder zyne voornaamſte onderdaanen de Waardigheden van het nieuw Koningryk Iſraël verdeelt, ſcheepte hy zich naar Konſtantinopolen in, alwaar de Grooten Heer hem liet by de kop vatten, en eenigen tydt daarna het hoofdt afſlaan, ſchoon den Verleider was Mahometaans geworden. Hy was echter van veele deugden begaaft. Hy betoonde zich kuiſch en nederig te zyn en zyne redeneeringen waren hartroerende, zynde tot de eerbaarheit geneegen.

Een zekeren *Daniel*, gelykzaam uit de aſſe van deezen valſchen Meſſias gebooren, quam in den jaare 1703. (c) opborrelen, houdende ſtaande dat *Tzevi* niet dood, maar zich waarlyk verborgen hield, en eerlang te voorſchyn komen zou. Deeze uitzinnigheit ſtelde hem in ſtaat als een uitmuntend man aangezien te worden. Eenige woorden uitſpreekende, wiſt hy zich met zodanig eene ſnelte op te rechten, dat men zou gezegt hebben dat hem een meer dan menſchelyke kracht opbeurde; en door een geheim, 't welk den geenen niet onbekent is die de gezichtkunde verſtaat, vertoonde hy een vuurbol, die van plaats veranderde en de beweeging van den Bedrieger volgde, tot dat de verlichtende bol verdween, nadat die eenige tydt op zyne borſt had geruſt. Wat het gevolg van deezen Bedrieger is geweeſt weet men niet, dan dat hy uit Smirna gebannen wierd.

V. HOOFTSTUK.

Van de ſtraffen den JOODEN *opgelegt*; KENTEKENEN *die zy gehouden waren te draagen, om van de* CHRISTENEN *te worden onderſcheiden enz.* *Beſluiten der* VORSTEN *en* KERKELYKE DEKREETEN *tegen de* JOODEN.

De aloude en hedendaagſche Hiſtoriën verſchaffen ons geen voorbeeldt van eenig volk noch Godtsdienſt, die op een der haatelykſte wyze is onderſcheiden geworden, dan de Jooden en 't Jodendom. Wy laaten den Godtgeleerden de zorg bevolen van in deeze onderſcheiding de zichtbaare merktekenen der verwerping van deezen Godtsdienſt te vinden, en wy zullen ondertuſſchen overgaan tot de voorbeelden die ons de Hiſtoriën hebben nagelaaten.

De *Calif* (d) *Giafar-Sadek* * maakte tegen de Jooden en Chriſtenen de beruchte Wet, die ordende, dat hunne kinderen die *Muſulmans* wierden, zouden de eenige erfgenamen der goederen hunner namaagſchap zyn. Deeze Wet veroorzaakte grooter quaad dan de allerhevigſte vervolgingen. *Adalla* was 't, die begeerde dat de Chriſtenen den baardt lieten ſcheeren, en neerhangende hoeden droegen; ook bleek het dat hy den Jooden niet gunſtig ſcheen: Want

Wetten door de Mahometanen ten laſten der Jooden gemaakt, en waar in die hebben beſtaan.

(a) Zie Basnage *Hiſt. des Juifs* L. 9. C. 11. (b) Zie *Joh. Lendt de Pſeudo Meſſiis.*
(c) Zie Basnage *Hiſt. des Juifs* L. 9. C. 27. (d) Hy leefde in 't jaar 770.
* [Deeze *Giafar*, was de zesde der *Imans*, want dus noemden de Muſulmans hunnen Oppergezachvoerder over de Moſqueens, hebbende een dubbel Gezach zoo wel over het Tydelyke als Geeſtelyke. Dien geduchten *Giafar* was een bittere vervolger der Jooden zich in Arabië en Perſië onthoudende. De Perſen hebben voornamentlyk twaalf van deeze *Imans* geëert, waar onder *Giafar* de beruchtſte was. Zyne ingevoerde Wet, hier boven aangeroert, deed hy op 't aller naaukeurigſte uitvoeren, waardoor veele kinderen der Jooden en Chriſtenen zich Muſulmannen verklaarden en door dit middel van 't gewettigde erfrecht afvielen. *Basnage Hiſt. des Juifs Tom. 9. C: II.*]

Want hy belaste dat de een en den ander op de handt zouden getekent worden. De *Califen* voerden 't uit. Vervolgens noodzaakten zy de Jooden (a) een lap geel laken op hunne kleederen te draagen om hen van de *Musulmannen* te onderscheiden.

Motawakel (b) begeerde dat de Jooden zich van de *Musulmannen* onderscheiden zouden, draagende een leere Gordel. Hy weerde hen uit de bedieningen, verbood hen het te paerdt ryden, en wilde hen geen ryтuig dan voor ezels en muilezels toestaan. Deeze bevelen van *Motawakel* houden noch stant, op 't geen men verzekert, sleepen ze oneer en schande na zich: maar daar was noch iets faamrovender in de handeling waar van zich de Keizer *Hadriaan* bediende, om de Jooden na de oproeren door den Verleider *Barchochebas* verwekt, te plaagen; want hy liet hen de ooren affnyden. Eenigen tydt te vooren begeerde *Ptolomeus Philopater* dat men op 't lichaam der Jooden met een heet yzer de gedaante van een klimopbladt drukte, vermits deeze plant aan Bacchus was toegewyt: om te kennen te geeven dat zy hunne vryheit verlooren hadden. Deeze Vorst wilde hen tot zynen Godsdienst trekken door de vreze van kastyding, en een straffe te schandelyker, vermits ze een gevolg van slaverny was.

Hoe versmadelyk men hun op veele plaatsen gehandelt heeft.

Iets ongemeens was 't, de manier hoedanig men de Jooden te Sichem in de achtste eeuw handelde. Men gaf hen aan de deur van een Kerk door den Bisschop aangeweezen, driemaal 's jaars kinnebakslagen, en het Hoofdt der Jooden was 't die den kinnebakslag voor reekening van den Joodschen Landaart ontfing. De oorsprong van deezen slag kan men in *Catél* (c) en in de Historie van *Basnage* vinden. Te *Beziers* joeg men eertyds de Jooden (d) van Palmzondag tot den laatsten dag van Paasche met steenen de Stadt uit; maar (e) een opbrenging van zekere Schatting kocht hen by den Bisschop van deeze strafheit vry.

In 't Oosten begeerte de *Calif* (f) *Hakim*, die men zegt de Sekte der *Drusen* te hebben ingevoert, dat de Jooden gemerkt waren, waaraan men ze kon onderscheiden.

Plechtigheit die de Jooden een nieuw verkooren Paus te bewyzen verplicht waren.

In de twaalfde eeuw meent men opgekomen te zyn, een merkwaardige plechtigheit die de Jooden gehouden waren, op de bezitneeming van een nieuwen Paus waar te neemen. (g) Zy moesten de Paus op den weg naar St. Jan van Lateranen opwachten; en hem aldaar op hunne knien een Exemplaar van de Wet aanbieden. De Paus het aanneemende, zeide dan: „ik „houde de Wet in waarde die Godt aan „Moses gegeeven heeft; maar ik doeme de „valsche uitlegging die gy aan deeze Wet „geeft, want gy verwacht de Messias te „vergeefs, die al voor lang gekomen is en „die de Kerk gelooft Jesus Christus te zyn. De oorsprong deezer gewoonte was aldus: Wanneer Paus *Innocentius* de II. die naar Vrankryk vluchten moest, te Parys zyn intreê deed, gingen de Jooden hem te gemoet met zeer veel plechtigheit, en boden hem onderdaniglyk het Gewyde Boek van de Wet aan, 't welk de Stedehouder

van

(a) In Persië draagen ze nu noch een lapje stof. Dit is, volgens het bericht van Thevenot, *een klein stukje vierkant stof, twee of drie vingeren breet, op hunne* Caba *of rok gehecht, 't welk zy op 't midden van de maag omtrent twee vingeren boven den gordel dragen. Evenveel is 't van welke stoffe dit lapje zy, byaldien de kleur met het kleedt verschilt, waar op het genaait is.*

(b) Deeze *Calif* leefde in 't jaar 846.

(c) De gewoonte is vervolgens afgeschaft door middel van geldschieting. De geweltplegingen in zaaken van Godtsdienst zyn den volke smaakelyker, vermits het altoos voor een handeling van waare Godvruchtigheit gehouden word, alles 't geen men tegen de Vyanden van 't geloof uitvoert; maar de Schatting was eerlyker en waardiger voor de Kerke. Nochtans waren de Schattingen en slagen by de Jooden eveneens als vervolgingen aangezien. Waar is 't dat de oorsprong goet was, en dat alles in den naame van de Landvoogt geschiede: maar de Jooden konden de uitvoering den Christenen wel betwisten, en hun ontkennen dat zy ter deezer gelegenheit met den Geest Godts waren aangedaan, naardien hun leven de Zeden van 't Euangeli weerstreefde. Niet noodig was 't zynen aanklaager weder van lastering te beschuldigen, in een tydt alwaar de diepe inzichten en bezigheden der Kloosteren een uitwydende stoffe verschaften. Vooral moesten ze niet de onderbroeken die de Geestelyken van Trier van een zeker fatsoen maakten, vergeeten, zulks men hen te meer geneegen was. Het denkbeelt is te zonderling en te bespottelyk om het met stilzwygen over te stappen; als men genootzaakt is met een oploopenden twistredenaar in de renbaan te loopen.

(d) Men genoegde zich niet hun te verjaagen; maar men brak ook de deuren en vensters hunner huizen op; ja somtyds ging dit zoo verre, dat men hen steenigde, en dit geschiede wanneer zich het volk tot de *Communie* van Paasche bereide. Een zeeker Bisschop deeze onorde wars zynde, verloste de Jooden van 's volks dwingelandy door middel van een schatting ter waarde van vier mark zilver; en dit verdrag met de Jooden werd in 't jaar 1160. geslooten.

(e) Zie Catél *Hist. de Languedoc.* Basnage *Hist. des Juif.* L. 9 C. 3. De kinnebakslag waar van gesproken is, bleef noch eenige eeuwen in gebruik.

(f) Hy regeerde in den beginne van de elfde eeuw.

(g) *Cum Pontifex ad montem Jordanum pervenit, Judæi illi obviam veniunt, genuflexi legem Pontifici offerunt, linguâ Hebraicâ legem laudantes & hortantes Pontificem ut illam veneretur. Pontifex verò illis auditis respondet, sanctam legem laudamus & veneramur, utpote quæ à Deo Moysi tradita est; observationem vero vestram, & vanam interpretationem damnamus & improbamus, quia Salvatorem, quem adhuc frustra expectatis, Apostolica fides jam pridem advenisse docet, &c.* Zie *Sacrar. Ceremon. Eccles. Rom.* L. 1. fol. XVII. Edit 1516. folio.

van Jefus Chriftus uit hunne handen ontfing.
In een *Concilie* (a) befloot men dat de Jooden een Radt op de borft dragen zouden. Eenige andere Concilien voegden 'er by, dat de tabbarden en mouwen even lang moeften zyn ; (b) maar zonder plooyen. De roode hoedt moeftenze te Toulouze omtrent den aanvang van de twaalfde eeuw draagen. Het gebruik van 't Radt werd in de veertiende eeuw beveftigt, en men voegde 'er voor de vrouwen en dochters de Hoorn by. Philips de Onvertzaagde begeerde mede dat de Jooden een hoorn aan hunne muts zouden draagen; een verdrietig merkteken voorwaar. Onderfcheidende hen van de Chriftenen, wierden ze dus ter befchimping van 't gemeene volk ten toon geftelt. Men verbood hen mede zich in 't water te baden, 't welk de Chriftenen om te baden gebruikten. Koning Jan wilde dat men ze door de verwe onderfcheiden zoude, belaftende hun het rood en wit te gebruiken (c). Een Concilie van de veertiende eeuw oordeelde dat de vrouwen, gelyk de mannen, het roode radt moeften draagen. De gehoornde hoedt werd op verfcheide plaatfen den mannen te draagen bevolen. Het Concilie van Saltzburg beveftigde deeze orde in 't jaar 1420. Het radt op het kleedt, van geele draaden geftikt, werd den Jooden door een Concilie van Keulen in 't jaar 1442, bevolen (d) te draagen. De vrouwen moeften zich mede op 't hoofdt van twee witte draaden verzien. Twee Paufen (e) huldden de Jooden met een geelen hoedt, en de Joodinnen met een fluier van de zelfde kleur. Insgelyks droegen ze zodanig een hoedt te Avinjon; maar te Venetië moeft die rood zyn; en alzoo het zeer gemeen is in verfierzels te veranderen 't geen in den beginne verfleeten was; de Jooden droegen te Venetië de fchoonfte fcharlakens die zy met zwarte taf voerden. De hooge hoeden, de tulbandt en violette fchoenen maaken een gedeelte van der Joden kleeding te Konftantinopolen en in 't Ooften uit, waarmede de gelovige aanhangelingen van *Mahomet* of *Ali* van de ongelovige, zoo wel befnedenen als onbefnedenen, konnen onderfcheiden worden. Behalven dat zyn ze van de Mufulmannen ook zeer veracht. *Borromeus* Aartsbiffchop van Milaan, die door de Roomfche Kerk onder 't getal der Heiligen is geftelt, verbood den Jooden zonder hoedt en geele fluier uit te gaan, en drie dagen voor Paafche hunne huizen te verlaaten, om naby de Kerken hun verblyf te neemen. Voor hem heeft het Concilie te Bazel (f) een gedeelte deezer verboden ingevoert. Wy zullen, eindigende dit Hoofdtftuk, hunnen quaaden reuk niet vergeeten, en het bloedt waar mede hunne kinderen gebooren worden. Dit zyn zichtbaarlyke kentekenen van des volks verwerping en van den toorn Godts, indien men zekere Chriftenen gelooven mag. 't Is dan rechtmatig deeze merktekenen te rekenen onder de ftrafplegingen den Jooden onderhevig. *Avitus* een Chriften Dichter, heeft gezongen dat de quaade reuk der Jooden door de genaade van den Doop verdreeven word.

Welke merkteken zy op hunne kleederen draagen moeften.

Het verblyf der Jooden te Augsburg, wanneer hunnen handel hen aldaar vereifcht, word hun voor een duuren prys verkocht; koftende hen ieder uur een duitfche gulden. Te Trente mogen ze zich niet langer dan drie dagen ophouden. Eertyds mogten zy 'er dus lang hun verblyf neemen: maar vervolgens heeft men hun dit ontzegt, om dat zy Buda tegen 's Keizers leger kloekmoedig verdeedigt hadden. Dus werdenze dan geftraft, om datze hunnen Opperheer getrouw waren. Moeten we dus niet befluiten, dat men de getrouwigheit den ongeloovigen niet fchuldig is?

Schattingen hen opgelegt, en met welke belaftingen men hun vervolgens heeft geplaagt.

Wy zullen hier alle de belaftingen, hen nu en dan opgelegt, niet onderneemen te befchryven; (g) de onrechtmatige ontflagingen van fchulden door de Chriftenen hen afgeperft; de goedkeuring van hunne geding-gelden hen te onthouden; hen ongeftraft te dooden; het verbodt dat men hun oplei, den geenen te antwoorden, die hun over den Godtsdienft laftig vielen; (h) de ontvoering hunner kinderen, enz. Maar wy zullen van eenige Kerkelyke bevelen fpreeken, den Jooden betreffende.

Een Concilie (i) belaft hen op aannadering van 't *Sakrament* hunne huizen gefloten te houden. Een ander verbied hun van de Maagt, de Heiligen en den Godtsdienft der Roomfche Kerke qualyk te fpreeken. Wy moeten het goed befluit deezer twee Dekreeten goed keuren. Vermits het nooit gedoogt word den geenen te befchimpen of ergernis te geeven, die van een ver-

 fchil-

(a) Van Narbonne in 't jaar 1227. (b) Zie Basnage *Hift. des Juifs* L. 9. C. 15.
(c) Te Revenna in 't jaar 1311.
(d) Die van Frankfort worden 'er mede toe gedwongen.
(e) Paulus de IV. en Pius de V. (f) In 't jaar 1434.
(g) In 't jaar 1391. onder de regering van *Wenfelaus* hen opgelegt.
(h) Zie de aanhaling in de *Hift. des Juifs* van Basnage L. 9. C. 15.
(i) Zie Basnage *Hift. des Juifs* L. 9. C. 14.

schillende Godtsdienst met de onze zyn, en noch min word dit geleden van deezen die belydenis van een niet heerschende Godtsdienst doen. Ook moet men het Dekreet goedkeuren, 't welk den Jooden beveelt, de Bedienaars der Kerke te eeren; het verbodt met de Christenen in 't huwelyk te treeden; als mede van geen Christen Slaven te mogen hebben; de Joodsche kinderen die zich tot het Christendom bekeeren niet te mogen onterven: maar wy zwygen van zoo veele deezer instellingen die aan een zieken Christen verbieden een Joodsche Arts te ontbieden; van deeze die verboden hebben een Joodt tot getuigen te verzoeken, alhoewel voor een eerlyk man bekent, en geen andere vlek hebbende dan dat hy besneden is; van deze die een Christen van een schuldt ontlast met een Joodt onderling verdragen, by aldien de eerste zwoer dat hy die van hem gewoekert hadt.

VI. HOOFDTSTUK.

Van de HEILIGEN *der* JOODSCHE KERKE *sedert Jeruzalems tweede verwoesting; en verscheide* WONDERWERKEN *door hen verricht.*

Wy zouden een vrugtbaare oirsprong van zeldzaamheden en wonderwerken in de Historie van *Joseph*, *Gorions* zoon vinden, die men der Jooden (a) *Jacobus à Voragine* noemen kan: maar zonder ons daar mede op te houden, zullen we ons enkelyk aan eenige merkwaardige voorbeelden bepaalen.

Maimonides is te berucht geweest, om van hem geen gewag te maaken. Deeze Joodsche Schriftgeleerde is zyne geboorte in 't jaar 1131. verschuldigt door het besluit, 't welk zynen vader nam, om de ongehuuwde staat, waar in hy te vooren geleeft had, den schop te geeven. Nochtans dorst *Maimon* vader van *Moses Maimonides* in deeze gewichtige zaak niets besluiten, zonder eenige byzondere openbaring. Hy vleide zich dat een last van boven hem van zyne gelofte, mogelyk een weinig te onbedacht beslooten, zoude konnen ontheffen. Zyne hoop was niet ydel. Een droom deed hem begrypen, dat het hem in 't toekomende te trouwen zoude geoorloft zyn, wordende een vleeschhouwers dochter *Maimon* in den slaap aangeweezen. Deeze dochter zyne vrouw geworden, werd moeder van *Maimonides* en storf van hem in de kraam. De vader, smaak in 't huwelyk gekregen hebbende, gaf eerlang aan den jongen Moses een stiefmoeder, doch van een quaaden aart. Men sloeg hem en handelde hem qualyk. Hy liep weg, sliep onder het dak van een Synagoge, en bevond zich, wakker geworden, een vernuftig mensch, daar hy te vooren dom en bot van begrip was geweest. Dit *mirakel* was niet nieuw. *Hesiodus*, een geringe schaapharder in *Beotië*, had agttien hondert jaaren voor *Maimonides* geboorte gedroomt, dat hy een dichter wierd, en was 't ook wezentlyk, wakker geworden zynde. Vervolgens had de Joodt deel aan de begunstiging van den Egiptischen Sultan, 't welk hem den nayver der Mahometaansche Artsen over den hals haalde. Zy noodzaakten hem vergif te drinken, zich verbeeldende dat d'ervaarenheit van *Maimonides* voor de kracht van 't vergif bezwyken zoude. Dit gevaar te boven gekomen, deed hy in tegendeel tien van deeze Artsen barsten, hen dwingende vervolgens te ondergaan, 't geen zy over hem gebrouwen hadden. Hy werd ook beschuldigt op 't leven van den Sultan te hebben toegelegt. Men belaste hem de aderen te openen: maar hy redde zyn leven, dit aan een ader te doen aan niemandt dan aan hem bekendt, en die van toenaf den bequaamste Ontleders niet bekent was geweest; want vermits de rechte ader niet geopent was, had de bloedstorting geen gevaar. Toen hy eindelyk was overleden en men hem meende te begraaven, viel een bende struikrovers op de volgers zyner begraavinge aan. Men nam de vlucht; men verliet het lyk van den overleden Geleerden, 't welk de rovers wilden in zee werpen: maar deeze booswichten, die niet wisten dat ze met een Heilig te doen hadden, waaren onmachtig hem op te beuren.

Wat men van Maimonides wonderwerken vertelt,

De Rabyn *Juda den Godtvruchtigen* (b) geraakte in gevaar van te sterven eer hy geboren (c) was. Een Hooiwagen zoude haar verplettert hebben zy die van hem zwanger ging, vermits zy zich tusschen den wagen en een muur belemmert vond. Hier op beval Godt de muur te wyken, zoo dat de zwan-

en wat Rabbi Juda 's moeder voor zyne geboorte wedervoer.

(a) Aartsbisschop van Genua en Schryver van de *Gulde Legenden*; die op 't einde van de 13de eeuw leefde.
(b) Hy leefde in de twaalfde eeuw. (c) Te Worms.

zwangere vrouw middel vond zich te bergen.

De Jooden eeren de gedachtenis hunner Heiligen en Martelaren op eene *Diptique* wyze (a) Men vind van eenen *Isaak Castro* van *Tartas* gemeld, die de Portugezen levendig (b) te Lissebon verbrand hebben, en die dit strafvonnis met groote stantvastigheit uitstondt. De Amsterdamsche Jooden merken hem als een Heilig aan. Insgelyks vind men van een Arts aangetekent, *Sylva* genoemt, die de Spanjaards wilden verbranden: maar een hevig onweer doofde het vuur uit. Dit *mirakel* is wel het nieuwste. Van een anderen in Portugal verbrandt, vielen de ketenen van handen en voeten, en hy was zoo gelukkig dat hy zich redde of veeleer door bystand van een onzichtbaare macht verdween. Dom *Lopez de Vera*, Joodsch geworden, en vervolgens *Juda de geloovige* genoemt, leed het strafvonnis van 't vuur met een zoo groote stantvastigheit en onverzachtheit voor zyn eeuwig welzyn, dat 'er zyne Rechters over verbaast stonden. Uit deeze voorbeelden kan men oordeelen, dat de stantvastigheit der geenen die men Martelaars noemt, niet altoos van een Goddelyken bystant is, en dat de vooroordeelen zeer dikmaals een verwonderlyke onverzachtheit byzetten. Dat men dan niet verwondert zy onder alle Godtsdiensten Martelaars te vinden. Zal men zeggen dat het uitzinnigheit, oplopendheit, hartnekkigheyt of huichelary is, die in den mensch overnatuurlyke krachten uitwerkken, en hem de eigenzelfs liefde vergeeten doen? Wy zullen hier op niets besluiten, om deeze bekende spreuk niet te verongelyken: *dat de oorzaak een Martelaar maakt, maar niet de straf;* doch hoe 't ook zy, de Martelaars der Zedekunde zyn niet zeer gemeen, (c) zoo lang ze hunne grondregels aanzien als een grondslag van veeltallige Godtsdiensten. Laat ons noch eenige voorbeelden van Heiligen der Joodsche Kerke en hune *mirakelen* voorstellen.

Verscheiden wonderwerken van Jooden geheurt, hy gebragt.

Jochanans gedrag aangemerkt, nevens andere zeldzaamheden voorgevallen.

Jochanan (d) was van een voorbeeldelyk rein gedrag. Hy droeg zorg ten minsten vier elleboogslengte van een huis des gebedts te zyn, wanneer hy genoodzaakt was zyn water te moeten maaken. Hy vierde de feestdagen met Godtvruchtigheit, en om den Sabbat beter te onderhouden, dronk hy tot dronken wordens toe. Hoe licht is de ongeregeltheit deezer Godtvruchtigheit te merken.

Wanneer *Juda de Heilige* (e) begraaven wierd, verlengde de dag, en de nacht vertoefde tot dat ieder wederom t'huis quam om zyne Sabbatslamp t'onsteeken. De *Dochter der stemme* verkondigde, dat alle die ter geleide van de begraving waren geweest, zouden verschoont worden, behalven een die wanhopende storf. Deeze *Dochter der stemme* was gemeenlyk een goedt of quaadt voorzegzel, 't geen men uit de eerste gesproken woorden trok, door den eersten persoon die men hoorde, of die men op de raadvraging ontmoete. Dit woordt was alzoo ontzachlyk als het Orakel der Goddelyke voorzienigheit, en men heeft Jooden gezien, uitzinnig genoeg om die hooger te schatten dan die der Profeten des alouden Testaments; en deeze woorden wierden gevallig uitgesproken. Dus hebben de Heidenen over hun noodlot raadgepleegt met de vaarzen van *Homerus* en *Virgilius*; insgelyks zochten eertydts de bygelovige Christenen den uitslag hunner onderneemingen, in den Bybel op twee of drie verscheiden plaatsen by geval opgeslagen, te mogen weeten.

Hoedanig de wonderwerken de kracht op der menschen inbeeldingen werkt.

De Geestelyke ampten natuurlyk voor alle anderen den voorrang hebbende, valt het niet moeielyk te begrypen, hoe men zich voorlaat staan dat Godt die met zekere byzondere genadengiften begunstigt. Genoeg is 't Priester of Godgeleerde te wezen om te gelooven de bezitter der geheimen van 't Opperwezen te zyn, en wat meer is, om het zich zelf in te beelden. Hier uit ontstaan wonderwerkende bedryven aan deeze Geestelyke verrichtingen toegeëigent. De *Overleveraars* waren eertydts by de Jooden van 't getal deezer bevoorrechten, naardien zy de bezitters der *Overleveringen* waren, en hun de zorg aanbevolen was, die den nakomelingschap na te laaten. Deeze Overleveringen bestonden in zeer veele Godtsdienstige taalvitteryen, nochtans den gelovigen Jooden zoo noodzaakelyk, dat zonder de zelve het onmogelyk was, dat de Wet door Godt aan Moses gegeeven hen den weg ten Hemel baanen kon. Billyk was 't dat een zoo zwaare bediening met veele ongemeene giften verzelt ging. Deeze uitneemende wegwyzers voerden de *mirakelen* uit; zy hadden magt over den duivel; zy weerstonden de betoverende werken; zy voorzeiden of voorzagen de doodt der kranken, enz. Wy zul-

M 3 len

(a) Dit word op verscheide plaatsen gedaan. (b) In 't jaar 1647.

(c) 't Zoude niet moeilyk zyn in de aloude en hedendaagsche Historiën personen te vinden, die niet dan een onvolmaakt denkbeeldt van hunne pligt hebben gehadt, en waar van de deugdt het middelmatigste was; die zelfs ter gelegenheit betoonden genoeg van een blind geloof en van vooroordeelen verzien te zyn, krachtig genoeg om met stantvastigheit de doodt te ondergaan.

(d) Hy leefde onder de regering van den Keizer Vespasiaan.

(e) Die ten tyde van Antoninus den Godvruchtigen leefde.

len voordachtelyk de naamen deezer *Overleveraars* en hunne wonderwerken, die zonder tal zyn, niet gedenken. Men kan ze in den Joodschen *Talmud* vinden.

VII. HOOFDTSTUK.

Van de Sekten der Jooden, als SAMARITANEN, CARAÏTEN, SADUCEEN, PHARIZEEN, HALF JOODEN, SABBATARISSEN, ESSEEN, HERODIANEN *en* CHINEESCHE JOODEN.

TWee Sekten zyn 'er die de Jooden als Scheurmakers, Ketters en Banwaardigen aanmerken, te weeten, de *Samaritanen* en *Caraïten*.

Wat het gevoelen der SAMARITANEN aangaat onderzocht.

Dit is 't wat wy noch by te voegen hebben op 't geen *P: Simon* in de hier na te volgen Verhandelingen zegt. Zoo men het bericht van een Samaritaan (a) van *Neapolis* het aloude *Sichem* zynde, geloven mag; „De Samaritanen van deeze Stadt bestaan in „vyf of zes huisgezinnen, die 'er geduurig „hun verblyf neemen, en niet-tegenstaande „hunne elende en staatsverwisselingen, zich „noch vergenoegen konnen dat hunne Godtsdienst die zy belyden nooit t'eenemaal te „*Neapolis* is uitgewischt. De Samaritaan „voegt 'er by, dat hy hoopt zoo lang als de „Berg van *Garizim* duuren zal, Godt al„daar zyne aanbidders handhaven wil; dat „wel naar waarheit Godt door een recht„vaerdige wraake over zyn volks zonden, „de verwoesting van den Tempel, die 'er „eertydts was, gedoogt had, en waarin zy„ne Voorvaders den waaren Godt offerden: „maar dat men tot noch toe hun van zynen „Godtsdienst niet berooft had, om telkens „op deezen Berg zyne gebeden en geloften, „voor de herstelling van deezen Geheilig„den Tempel, te doen, en 'er ten minsten Godt „met een opregt hart de offerhande aan te bie„den, 't welk onveranderlyk aan een Godts„dienst verknocht is, die hy geloofde de „heiligste en alleroudste te zyn." De Schryver van 't bericht waaruit deeze woorden getrokken zyn, had deeze reize in 't jaar 1697. en 1698. gedaan. Indien de getuigenis van den Samaritaan waarachtig is, moet men besluiten dat 'er geen Tempel noch Offerhande te *Garizim* meer is. Echter twyffelen wy dat dit bericht naaukeurig zy.

Hunne gewoontens vyftienledig voorgesteld.

I. De *Samaritanen* vervloeken *Mahomet*. Deeze vervloeking is op 't einde van een Kronyk te vinden, die zy het Boek van *Josua* noemen: maar de naam van *Mahomet* is in 't Samaritaansch geschreeven, op dat de Turken geene kennis van deeze vervloeking hebben zouden, die hunnen Godtsdienst verongelykt.

II. Zy haaten de andere Jooden doodelyker wyze, en deeze doen het hen insgelyks.

III. Gelyk de naam *Jehovah* (b) onuitdrukkelyk by de Jooden is; zoo is die ook by de Samaritanen, die in de plaats van den zelven *Sema* leezen.

IV. Zy hebben een verwart denkbeeldt van den Messias: maar zy spreeken 'er eerwaardig en zonder lastering van tegen de Christenen; zoo men verzeekert.

V. Zy volgen der Mahometanen *Hegira* in hunne Jaarrekeningen.

VI. Zy lochenen de wezentlykheit der Engelen, en verklaaren de Schriftuur-plaatsen alwaar van deeze Geesten gesproken word, door het woordt *Bevel* of *Kracht zond Godt* een Engel (c), waar mede zy willen te kennen geeven dat Godt een *Bevel* gaf. *De Engel Godts deed zodanig een zaak*, te weeten, de *Kracht Godts* werkte, enz. Nochtans zyn 'er Geleerden die meenen dat de Samaritanen waarlyk de wezentlykheit deezer Geesten gelooven.

VII. Hunnen Hoogenpriester is des volks Rechter. Alle dingen worden door zyn besluit en voor zyne rechtbank beslecht. Deeze Hoogenpriesters waanen hunnen oorsprong van *Aaron* te hebben.

VIII. Zy zyn strenger waarneemers van den Sabbat dan de Jooden.

IX. Zy werpen zich ter aarde wanneer ze Godt voor den Berg *Garizim* aanbidden, daar volgens hun zeggen het *Huis Godts* is.

X. Zy offeren het Paaschlam op den Berg *Garizim*, en eeten 't met ongehevelt broodt, en kooken 't met bittere kruiden.

XI. Hunne zevende Maandt begint met het Feest der Bazuinen. Tien dagen daar na is het Feest van Verzoening. (d) Hun Vasten voeren ze strenger dan de Jooden uit.

XII. Op

(a) Zie *Voiage au Mont de Sinai & à Jerusalem, par Morison*, in 't jaar 1705. gedrukt.

(b) Eertyds kosten 't den Jooden het leven die bestond het woordt *Jehovah* uit te spreeken, en de Hoogepriester zelf sprak het maar eens 's jaars in den Tempel van Jeruzalem uit.

(c) Zie Basnage *Hist. des Juifs* L. 2. C. 2.

(d) Zie de Verhandeling van *P. Simon*, die hier na volgen zal.

XII. Op den 15de van de zelve Maandt vierenze hun Loofhutten Feeſt. Zy rechten Tenten op en verluſtigen zich zeven dagen lang, de agtſte dag die de laatſte van 't Feeſt is, brengt men met Godt te loven door.

XIII. Zy geeven naaukeurig acht of de *Conjunctie* van Zon en Maan in den nacht of op den middag voorvalt. Indien die voor zes uuren geſchied, is deezen dag de eerſte van de Maandt. Valt dit ten zes uuren of een weinig laater voor, verſchuift men den aanvang der maandt tot den volgenden dag Zoo de *Conjunctie* de Maan betreft, heeft de Maandt 29 dagen, en 30. indienze de Zon betreft. Als de nieuwe Maan op den elfden van de Maandt *Adar* (a) invalt, voegt men een Maandt tuſſchen beide, tellende 13 Maanden in dit Jaar, en de Maandt die daar op volgt is de eerſte Maandt van 't Jaar. Indien de Maandt met den twaalfden van *Adar* begint of een dag daar na, is 't de eerſte Maandt van 't Jaar, en men telt als dan twaalf Maanden.

XIV. Zy ſtorten het water van Onderſcheiding, dus genoemt, uit, op den dertienden of veertienden dag, vooral, indien het door de aanraaking der vrouwen bezoedelt is. Zy ſtorten 't op den zevenden dag uit wegens een vrouw die eenig verlies heeft. In het kraamleggen van een zoon zyn de dagen van afzondering 41. maar van een dochter 80.

XV. Zy gelooven een algemeen oordeel, 't welk een dag van wraake over de godloozen zal zyn, en een dag van vrede en vergelding voor de vroomen.

Wy hebben een gedeelte van deeze aanmerkingen (b) getrokken uit eenige brieven door de Samaritanen omtrent het jaar 1690. geſchreeven.

Het gevoelen der CARAITEN en hunne Zeden en gewoontens elfledig beſchouwt.

Wat de *Caraïten* aangaat, zy onthouden zich in 't Ooſten, en zelfs in Polen en Litouwen. De andere Jooden vermengenze ſomtyds met de Saduceën; en om hun hatelyk te maaken, noemenze hen (c) *Cutheën* of Samaritanen, *Epicureën*, enz. Deeze *Caraïten* zyn minder bygelovig dan de andere Jooden.

I. Zy verwerpen de gewaande (d) mondelyke Wet aan Moſes op den Berg Sinai gegeeven, en doen ten opzichte by de Jooden 't geen de Calviniſten by de Roomsgezinden doen. Deeze mondelyke Wet van Moſes is een gemakkelyke uitvinding, die het juk helpt onderſteunen van veelvuldige beuzelingen die de Joodſche Geleerden in 't Jodendom bevolen hebben, en die men ongevoelig, als wezentlyke zaaken tot den Godtsdienſt behoorende, heeft ingevoert.

II. Dit heeft veroorzaakt dat hun Jodendom zuiverder is. Zy verbinden zich zorgvuldiglyk aan den oorſpronkelyken Text der H. Schrift, en meenen (e) dat de uitleggingen, hoe bondig die ook zyn, altoos de kracht verzwakken. Zy vorderen een blinde vertrouwelykheit, en willen niet in 't minſt twyffelen over de wezentlykheit Godts noch over de Goddelykheit der Wet.

III. De *Caraïten* houden ſtaande dat de Hoogenprieſter of eenig Profeet (te weeten, een bequaam en welervaaren man; want het blykt niet dat het hier de profecy behelſt) gelaſt was de Feeſten en Jaaren in te ſtellen, terwyl den ſtaat der Jooden noch beſtond; daar nu de inſtelling volgens andere Jooden, door den Vorſt van 't *Sanhedrim* geſchied. Deeze begeeren dat de Starrekundige uitrekening noodig zy om hunne Jaaren daarna in te ſtellen; en geenen willen dat men die niet inſtellen moet, dan na de eerſte verſchyning van de Nieuwe Maan. Zy verwerpen de tydrekeningen en tuſſenſtellingen, naardien die Moſes niet heeft ingevoert. (f) Men zou niet ontkennen konnen dat 'er geen belachelyk vooroordeel in 't gedrag der *Caraïten* is. De bediening van Moſes kon niet beletten, een gebruik voor zich onverſchillig tot den Godtsdienſt te voltooien. Om dit blindt gezach is 't dat men voor deeze aloude dwaling heeft, en om de hulde zonder oordeel aan inſtellers van eenige gebruiken gegeeven, dat men die veele gevaarlyke bygelovigheden toeëigenen moet.

IV. De *Caraïten* verſchillen van andere Jooden over eenige ſtukken de bloedſchande en verboden trappen in 't huwelyken raakende.

V. Zy gelooven dat de eigenſchappen Godts geene andere dingen zyn dan Godt zelf. Zy gelooven en merken Godt aan als een

(a) Deeze Maandt komt met de Maandt Februari overeen.

(b) Te vinden in Basnage *Hiſt. des Juifs* L. 2. C. 9. Zie mede *Hiſt. des Juifs & des Peuples voiſins. par Prideaux.* (c) Buxt. Synag. Jud. L. 1. C. 1.

(d) Of overlevering. *P. Simon* gebruikt op dit Artykel groote gematigtheit, en meent dat ze niet dan de valſche en twyffelachtige overleveringen verwerpen.

(e) Zy leezen nochtans de H. Schrift en hunne Kerkpligten in de taale van 't Landt van hun verblyf, als te Konſtantinopolen in 't Griekſch; te Caffa in 't Turkſch; in Perſië in 't Perſiaanſch; in Arabië en overal in 't Arabiſch, alwaar dit de gemeene taal is. Zie Prideaux *Hiſt. des Juifs. & des Peuples voiſins.* To. 4. pag. 72. te Amſterd. 1722. gedrukt. Zie mede Basnage *Hiſt. des Juifs* L. 2. C. 16.

(f) Basnage *ibid.*

een oorzaak die fomtyds verfcheiden gewrochten door een zelvige werking voortbrengt. Godt werkt een invloedt op alle de doeningen der menfchen, en verleent hun zyne hulpe; maar van hun hangt het af die te voltrekken. *Alles is in de handt van Godt, behalven de vreeze Godts.* De gezontheit of ziekte die zy de ziel toeëigenen, naardien zy in ftaat is de waarheit te begrypen of niet, is een Stoicynfch denkbeeldt.

VI. Zy geloven dat 'er ftraffe en vergelding na dit leven is.

VII. Zy verwachten de Meffias; maar begeeren niet dat men zich bemoeie in 't beraamen van zyne komft, gelovende zelfs dat ze kan vertraagt worden, uit oorzaake hunner zonde en de traage tydorde van *Saturnus* omloop. Deeze Dwaalftar is der Jooden (a) Sabbatsftar. Men mogte hun wel vraagen, welk een betrekking dat 'er tusfchen den Meffias en de Planeet *Saturnus* is, en welke verzekering zy hebben dat *Saturnus* betrekkelyk op den Sabbat zy, of zynen invloedt over hun Volk uitftort?

VIII. Zy lyden in hunne huizen geene beelden noch eenig ander afbeeldzel; zelfs begeerenze niet dat men 'er eenigen handel mede dryve.

IX. In hunne Gebeden keerenze zich met het gezicht naar Jeruzalem. In hunne overdenkingen zyn ze kort, en vermyden alsdan alle foorten van afwendende gedachten. Zy bidden in 't Hebreeufch, vermits zy gelooven dat deeze taal waarlyk heilig is.

X. Men verzekert ons dat ze veel naauwkeuriger dan de andere Jooden, de geboden der zeden onderhonden.

XI. Zy hebben een ongemeene achting voor hunne Leermeefters. De Leerlingen plaatfen zich niet zonder hun verlof, en wanneer zy van hun verlof verzoeken en affcheid neemen, deinzenze achterwaards, het gezicht naar hun wendende. Men zegt dat deeze Leermeefters zeer milddadig zyn, en den geenen voor niet onderwyzen, die geene middelen (b) te betaalen hebben.

Hoe zich de *Caraïten* en *Rabbiniften* onderling niet verdragen konnen.

De *Caraïten* en *Rabbiniften*, (want dus noemt men de Jooden en wederftreevers der *Caraïten*) doemen elkander openhartig. Zy verbinden zich nooit onderling, 't zy in huwelyk of eenig ander verdrag. De *Rabbiniften* ontfangen zeer zelden de *Profelyten* van de *Caraïten* afkomftig, zeggende, dat een *Caraït* eerft moet een Mahometaan of Chriften worden, voor dat men hem als Joodfch Rabbinift kan aanneemen. Waarom zegt men niet datze deeze wederzydfche haat als een geloof Artykel aanzien, vermits zy het zoo getrouwelyk in acht neemen? De Chriftenen zyn niet minder naaukeurig over dit onderwerp.

De gevoelens der SADUCEEN waar in die beftaan.

Belangende de *Saduceën*, zy begonnen zich volgens Basnage (c) 240 jaaren voor Chriftus op te doen: maar hun begin is (d) veel ouder. Zy zyn alleen te onderfcheiden, door dien zy weigeren het gezag van de overlevering te erkennen. Men meent ook dat ze de Boeken Mofes voor andere gewyde Boeken in achting houden, en dat ze die als werken aanzien, (e) door eerwaarde Perfoonen, wegens hunne heiligheit, te famen geftelt.

I. Het fchynt datze den invloedt van de voorzienigheit over alle der menfchen doeningen ontkennen. Waar is 't, dat zy ten minften de volftrekte vryheit vaft ftellen.

II. Zy ontkennen mede de beftaanlykheit der Engelen, de geeftelykheit der ziele, en de opftanding. (f) Zy verbeelden zich dat 'er geen geeft dan alleen Godt is.

III. Zy gelooven, dat 'er geene gelukzaligheit dan die van het tegenwoordig leven te verwachten is; dat de ftraf en vergelding die Godt befloten heeft enkelyk op het tegenwoordig leven opzicht hebben, en dat men geen andere beweegreden dan deeze hebben moet om Godt te dienen.

Deeze zoo vleyende en bequaame beginfelen, om de gemoederen in flaap te wiegen kreegen niet weinig byval onder lieden van aanzien. Nochtans was hunne zede-oeffening zoo ongebonden niet als men gelooven zou, door dien zy de misdaaden zeer ftreng ftraffen, en als de Joodfche Hiftoriën hun afbeelden volkeren omtrent de zeden een weinig woefter te zyn. Dus zoude by hun de werkdaad met de gefteltheit niet overeenkomen.

Deeze Sekte heeft lang na de verwoefting van de Joodfche Republyk ftant gehouden. 't Schynt mede datze met de *Caraïten* en (g) *Samaritanen* zyn vermengt geweeft. Hoe het zyn mag, men meent dat ze, zoo *Basnage* zegt, noch in Afrika hun beftaan hebben: maar hy ftaat voor zyn bygebragt zeggen niet in.

Alle de hedendaagfche Jooden kan men als *Pharizeen* aanmerken, uitgezondert de *Caraïten*

(a) Basnage *Hift. des Juifs* Li. 2. Ch. 16.

(b) *P. Simon*, heeft *Jezél* naauwkeurig afgefchreeven, wat de *Caraïten* en *Samaritanen* aangaat, zie zyne *Hift. de toutes les Religions.*

(c) *Hift. des Juifs* L. 2. C. 14.

(d) Zie Prideaux *Hift. des Juifs* &c. To. 4. pag. 62.

(e) Basnage *Hift. des Juifs* L. 2 C. 14. (f) Ibid. L. 2. Ch. 15.

(g) Basnage *Hift. des Juifs* L. 2. Ch. 15.

Hoe en waar in de hedendaagsche Jooden met de PHARIZEEN verschillen.

raïten en *Samaritanen*; naardien het Jodendom de Overleveringen als Goddelyke bevelen acht, en somtyds zelfs met meer oplettenheit in acht neemt dan de Wet aan Moses overgegeeven. *Tegenwoordig*, zegt de geleerde *Prideaux*, (a) *is de Joodsche Godtsdienst niet meer dan een verheven gebouw op de Overleveringen der Pharizeen, en geenzins op de grondzuilen van de Wet en Profeten gesticht.* 't Is wel waar, dat de Jooden die onder ons leeven, de waarde der *Overleveringen* ongemeen verheffen, als mede de deftigheit van den *Talmud* waar in ze vervat zyn; maar 't is by vergrooting gezegt (b) dat *hy hun Bybel geworden is*, nademaal zy een geduurig gebruik der gewyde Boeken oeffenen, en dat alle hunne leezingen, gebeden, enz. altoos regelrecht of zydelings uit den Bybel getrokken zyn. Laat ons den middelweg inslaan. De tegenwoordige Jooden konnen voor Pharizeên doorgaan, wegens de achting die zy voor de *Overleveringen* hebben, en van hunne naaugezetheit in de uitvoering van 't geen hunne geleerde *Overleveraars* bevelen: maar deeze naaukeurigheit maakt hen geene Pharizeên in de leer, vermits zy door hunne geloofs belydenis verklaaren, dat *de Wet aan Moses gegeeven onveranderlyk is, en dat Godt hun nooit geen andere kon geeven.* Daar en boven verschillen de hedendaagsche Jooden zelfs van de aloude Pharizeen in de oeffening. 't Is in 't algemeen meer noodig, dat zy uitterlyk geen dadelyke heiligheit betrachten, vermits men weinige onder hun ziet, die het zich niet waardig achten, op de Pharizeênsche wyze tevermommen.

In welk een zin de *Pharizeên* de zielverwisseling geloofden.

Een ander verschil onder de hedendaagsche Jooden en de Pharizeên is de opstanding der dooden. De Pharizeên (c) geloofden de *zielverwisseling*, en dit is 't geen zy opstanding noemden: (d) maar zy wygerden deeze verhuizing den godloozen van de eerste orde, en verzonden hunne zielen om eeuwiglyk voor de misdaaden te lyden, door hen op de waereldt begaan. Zy geloofden, dat de zielen der quaaddoeners van de tweede rang in den lichaame gestraft wierden, waar in zy overgingen. De hedendaagsche Jooden gelooven de opstanding (e) gelyk de Christenen.

Men gelooft, dat de Pharizeên een soort van nootlot stelden, 't welk des menschen bedryf noodzakelyk maakte. Anderen verzachten dit gevoelen, doordien het de Goddelykheit onteerde, onderstellende dat de Pharizeên door dit nootloot iets anders dan de voorzienigheit Godts verstonden. Zy zeggen dan dat de Pharizeên geloofden, dat Godt van den beginne den schepzelen een zekere kracht had medegedeelt, waar door zy werkten en zich bewogen, zonder dat het noodig zy, dat Godt geduurig met hun werkte. Eenige waanden dat zy de tweede oorzaak deeden afhangen van (f) den invloedt der starren, en dat dit het nootlot was 't geen de Pharizeên gedreeven hebben. Hoedanig men deeze leer keert en wend, men zal bevinden datze den mensch van zyne vryheit berooft.

De strenge en bygelovige Godtsdienstplichten deezer Sekte aangeweezen.

De aloude Pharizeên oeffenden verscheiden soorten van boeten, die in onze dagen met deezen der *Monniken* van *la Trape* en veele andere boetdoenders niets verschillen. By voorbeeldt, zy onthielden zich van den slaap, zoo noodig voor 's menschen gezondheit; zy strooyden keisteenen, doornen en distelen in hun bedt; zy vastten dikmaals en zeer lang; zy geesselden zich tot bloedens toe; zy reetten zich de huidt op. Zy gewenden zich de oogen te sluiten of hielden het gezicht neerslachtig, gingen zonder acht op hunne voeten te slaan, tot zy met het hoofdt tegen den muur stuitten. (g) Zy droegen de Wet voor hun voorhoofdt, op de mouwen en op de boorden en zoomen hunner kleederen. Zy bezochten de graven der Heiligen Israëls, en versierden ze met gedenk-stukken hunner Godtsdienstigheit; met dit alles schynt het, dat de Schriftuur hen als veel oneerlyker luiden dan de *Sadduceên* hunne tegenstreevers verbeeldt. Men bemerkt dat zy in weerwil der gestrengheden, waaraan deeze Pharizeên zich uitterlyk overgaven, zich diep in de geheimenissen der Grooten drongen. Het waren waarlyk (h) schranderе ringsteekers in staatkundige Stoffe.

Van welke gevoelens de halve Jooden zwanger gingen.

Men meent dat 'er zich halve Jooden in Silezië, en elders ten tyde van de Reformatie op deeden, en die men noch in verscheiden plaatsen vind. (i) *Seidelius* achtte men hun Hoofdt te zyn. Dit volk dreef, dat de Messias geen opzicht op de Heidenen had, en dat hy alleen den Jooden betrof,

(a) Zie *Hist. des Juifs* &c. To. 4. (b) Prideaux ibid. (c) Zie Josephus.
(d) Zie Prideaux *Hist. des Juifs* &c. Tom. 4.
(e) Eenige nochtans gelooven de *Zielverwisseling*.
(f) De hedendaagsche Jooden zyn voor deezen invloedt zeer ingenomen. Zy zyn 't ook niet alleen; maar eenige Christenen hebben getracht dit te verdeedigen, en men moet bekennen dat ze wel vleit; want vermits ze de eere van weldoen berooft, berooft ze ook de schande van de misdaadt.
(g) Dit was door 't gebruik der *Totaphos* of een beschermmiddel.
(h) Zie het geen Josephus op 't onderwerp van *Alexander Janneus* bericht.
(i) Zie Basnage *Hist. des Juifs*, L. 9. Ch. 34.

trof, naardien zy het volk waren, 't welk Godt waarlyk met zyn verbondt heeft vereert. *Seidelius* geloofde noch dat de geheele Godtsdienst in de Tiengeboden stond vervat. (a) *Hy stelde de offerhanden en plechtigheden, als byzondere Kerkgebruiken van het* (Joodsche) *Volk voor, die tot den dienst van Godt geschikt waren.*

Sabbatarissen en Esseën aangemerkt.

In Engelant en elders zyn Sabbatarissen, die niet van andere Jooden verschillen dan door een veel strenger waarneeming van den Sabbat. (b)

Wat de *Esseën* en *Herodianen* aangaat, vermits hunne Sekten zich niet verder hebben uitgebreid dan de eerste tyden van 't Christendom, vergenoegen we ons met het geen 'er de Geleerden van gezegt hebben.

Hoe de Hoogduitsche met de Portugeesche Jooden alleen in Kerkzeden verschillen.

In Hollandt maaken de Jooden twee onderscheide lichaamen uit, die elkander gezwooren vyandt zyn. (c) De Hoogduitsche zyn 'er van de Spaansche en Portugeesche Jooden door eenige plechtigheden en vrywillige gebruiken onderscheiden. Het verschil bestaat in deeze gebruikelykheden alleen, en raakt geenzins aan de innerlyke gesteltheit van hunnen Godtsdienst, nochtans voldoet dit om voor een krachtige voormuur tegen de vereeniging te verstrekken. Deeze Hoogduitsche Jooden overtreffen in bygeloviheden de Portugeesche enz. Ook zyn 'er veel van niet wel te vertrouwen. De Portugeesche Jooden gunnen hun geen plaats in hunne Synagoge, en gaan ook geene verbintenissen met hun aan. Een eenig geslacht van *Benjamitische Jooden* heeft te Amsterdam het voorrecht, plaatsen in de Portugeesche Synagoge te mogen hebben: vermits zy eertyds de gevluchte Spaansche en Portugeesche Jooden gunstiglyk ontfingen, en by de Mogentheden van den Staat de bywooning hebben helpen uitvoeren. De Italiaansche Jooden zyn mede als *Benjamiten* aangezien; doch niet zoo verachtelyk als de Hoogduitsche. Nochtans zal een Portugeesch zyne dochter aan geen Italiaanschen Joodt geeven.

Van welk een gevoelen de Chineesche Jooden zyn.

De Chineesche Jooden kan men voor een byzondere Sekte aanzien. Volgens bericht van *P: Gozani* verschillenze in deeze volgende punten:

I. Schoon zy geene beelden hebben, nochtans plaatsen ze het Tafereel, waarop de naam van den Keizer geschreeven is, in den stoel van Moses; 't welk als een ontheiliging by de Europiaansche Jooden zou worden aangezien.

II. Zy gebruiken wierookvaaten met reukwerk om de gedachtenis der Heilige Patriarchen enz. te vereeren.

III. Zy vermengen veele verdichtselen en belachelyke vertellingen met de waare zaakelykheden der H: Schrift; waarin zy mogelyk met de Rabbynen der Europische Jooden deels overeenkomen. Het zoude nut doen, indien men wist of het in de uitlegging of in den text is, daar zy deeze verdichtselen mede vermengen.

IV. Zy eeren *Confutius*, en woonen met de andere Chineezen de plechtelyke diensten by die zy hem ter eere bewyzen.

V. In 't voorjaar en in den Herfst bewyzen ze hunne Voorvaderen Lykplichten op de wyze van andere Chineezen, en zetten hun vleesch voor: maar onthouden zich van zwynen vleesch.

VI. Zy schynen geen denkbeeldt van den Messias te hebben.

VIII. HOOFDSTUK.

Van der JOODEN GELOOFS BELYDENIS; *en van byzondere* GELOOFS-ARTYKELEN, *die niet algemeen onder hun worden aangenomen.*

Dertien voornaame Geloofs Artykelen der Jooden, en waar in die bestaan.

De gelovige Jooden mogen zich van deeze Geloofs belydenisse niet ontvreemden, die de grondt-Artykelen van hunnen Godtsdienst insluiten; (d) welke dertien Artykelen wy hier ter neder stellen, en ieder Joodt aldus belydt.

I. Ik geloof met een volmaakt vertrouwen, dat Godt altoos gezegent, de Schepper

(a) Dit zyn de woorden van Basnage.

(b) Dit is 't geen wy op 't geloof van eenige Jooden zeggen: maar zie hier wat 'er een verstandig en verlicht Schryver van zegt, in zyne *Memoires en observations touchant l'Angleterre pag.* 367. in 't jaar 1698. gedrukt. „Daar is een genoodschap van menschen onder den naam van Sabbattarissen bekent. Zy belyden, een duizend jaarig ryk te verwachten... Deeze Sabbattarissen zyn dus genoemt, om dat zy de Rustdag van Zaturdag op „den Zondag niet willen overbrengen. Zy staaken den arbeidt van des vrydags avondts vroegtydig af, en zyn in 't „waarneemen van den Sabbat zeer streng. Zy bedienen den Doop aan den volwassenen ... De meesten onder hun „eeten geen bloedt, noch zwynen vleesch noch 't geen gestikt is... Hunne zeden zyn streng, en al hun uitwendig gedrag is Godtvruchtig en Christelyk." Deeze Sabbattarissen zyn dan als Joodsche Christenen in zeekere punten aangemerkt.

(c) By de Portugeesche Jooden noemt men hen *Benjamiten* of Jooden van 't geslachte *Benjamins.*

(d) *Ex Buxtorfii Synag. Judayca. Cap.* 3.

per en Onderhouder van al het Geschapene is; dat hy alles heeft gedaan, dat hy alles doet en dat hy alles doen zal, tot het einde van alle eeuwen.

II. Ik geloove enz. Dat Godt eenig is, en dat 'er niets met zyne eenigheit te vergelyken zy. Hy is geweest, hy is en zal altoos zyn, Godt alleen eeuwiglyk gezegent.

III. Ik geloove enz. Dat Godt niet lichaamelyk is; dat hy niet tastbaar is, en niet als stoffelyk kan begreepen worden; dat 'er ook niets bestaat 't geen hem gelyk zy.

IV. Ik geloove enz. Dat Godt het beginsel en einde aller dingen is.

V. Ik geloove enz. Dat Godt alleen moet aangebeden worden, en dat geen wezen, hoe het ook zy, met hem aanbiddelyk is.

VI. Ik geloove enz. Dat alles 't geen de Profeten geschreeven hebben, waarachtig is.

VII. Ik geloove enz. De waarheit der Profecyen van Moses onzen Leermeester, (a) (aan wien Godt vrede verleene.) Ik geloove, dat hy de Vader, en het Hoofdt der Wyzen is die zyne tydtgenoten zyn geweest, en van alle die geen die hem tot onze dagen zyn opgevolgt.

VIII. Ik geloove enz. Dat Godt aan Moses (b) onzen Meester de Wet gegeeven heeft zodanig als wy die nu bezitten.

IX. Ik geloove enz. Dat Godt deeze Wet nooit veranderen, noch ook geene andere geeven zal.

X. Ik geloove enz. Dat Godt aller menschen gedachten doorgrondt, en dat hy alle hunne werken kent.

XI. Ik geloove enz. Dat Godt de weldoenners vergelden zal, en de quaaddoeners straffen.

XII. Ik geloove enz. Dat de Messias komen moet, en ik zal hem altoos en bestendig verwachten, tot dat hy kome.

XIII. Ik geloove enz. Dat Godt de dooden zal opwekken. Ik weete de tydt deezer opstanding niet: maar die zal nochtans zyn, wanneer het de wille Godts zyn zal, eeuwiglyk gezegent. Dat zyne gedachtenis tot in alle eeuwen verheerlykt zy, AMEN!

Deeze Geloofs-Artykelen zyn verklaart en uitgebreid in de Historie der Jooden door Basnage en in de Synagoge van Buxtorf (c). Waarby men voegen kan 't geen *P: Simon* in zyne te volgen Verhandelingen zegt.

Behalven deeze grondstellige Artykelen, zyn 'er noch andere, die mogelyk niet algemeen aangenomen zyn; doch echter niet t'eenemaal verworpen.

Zeven Artykelen waar over de Jooden niet eens gevoelende zyn.

I. De Jooden hebben veel achting voor de Engelen: maar zy aanbiddenze noch dienen hun niet als Voorspraken en Bemiddelaars. Nochtans vervoegenze zich tot hen (d) in zekere gelegentheden. Volgens Buxtorf, zyn 'er Jooden die veel kracht aan 't gebedt toeëigenen, 't welk zy de 72 verzen noemen. Deeze verzen met yver opgezegt, hebben kracht de Engelen tot zich te trekken, en hen te noodzaaken den bidder hulpe te bewyzen. *A. Ross* verzekert, „dat „de Jooden gelooven, dat 'er voor hunne „Synagoge een goede en quaade Engel is, „om acht te geeven wie het yverigste en aan„dachtigste in 't gebedt zy. Deeze Engelen „neemen toezicht op hunne huizen, en al„les zuiver en net vindende, vertrekken ze „met vreugde enz. " Dus spreekt de goede man insgelyks in de vertaaling van zyn Boek (e) door *Tomas la Grue* Meester in de vrye kunsten en Arts in de Geneeskunde. Ten minsten moest hy de naam van den Schryver noemen die hem een zoo merkwaardige omstandigheit verstrekt heeft.

II. Zy draagen den Heiligen gebeden voor. Een Geleerd Duitscher (f) haalt dit aan. (g) De Pelgrimaadjes der Jooden naar het graf van den Profeet Ezechiel en de *mirakelen* die zy op reekening van den Profeet uitventen, schynen het te bevestigen. *Men zou deeze verdichtselen onder de Jooden niet voordraagen*, zegt Bayle, *indien de aanroeping der Heiligen hen een verboden zaak scheen.* (h)

III. Zy stemmen het Vagevuur of de Plaats van zuivering toe, en 't is om hunne vrienden te verlossen, dat zy dagelyks elf maanden lang, het gebedt *Cadish* genoemt, opzeggen. (i)

IV. De Gemeente bidt (k) voor de dooden. De vrienden van den overledenen komen 's morgens en 's avondts byeen, en bid-

(a) *Qui requiescat in Pace. Vid. Buxtorf ibid.* (b) *Qui requiescat in pace.*

(c) L. 4. Ch. 1. Synag. Jud. C: 3. (d) Zie in Buxtorf een gebedt aan de Engelen voorgedraagen. C. 8. Synag. Jud: waar is 't, dat zy 't niet veel in gebruik hebben. (e) t'Amsterd: in 't jaar 1672. gedrukt.

(f) Zie Basnage *Hist. des Juifs* L. 4. Ch. 10. Art. 7. (g) Zie *Dict: Bayle, Art: Ezechiel.*

(h) Dit is geen leerstuk van den Joodschen Godtsdienst. Zy draagen geen gebedt den Heiligen Patriarchen op; maar somtyds laaten ze dit in hunne gebeden invloeien: *Wy bidden u ons te verhooren om de verdienste* van Abraham, Isaak en Jacob, enz. Zy bedienen zich van deezen regel, om zich, zeggenze, te meer te verneederen voor Godt; geloovende niet waardig te zyn om eigen deugdshalven verhoort te worden, waarom zy hunne toevlucht tot Abraham enz. neemen. (i) Zie Buxtorf. *Synag. Jud.* en de Verhandeling van *P: Simon.*

(k) Buxtorf. *Syn. Jud.* C: 49. *Tota Ecclesia singulis Sabbathis pro defunctis orat, maxime pro illis qui aliquid ad usum pauperum vel Synagogæ conservationem legarunt* &c: Hy stelt het voorschrift der gebeden voor de dooden.

bidden (a) voor zyne ziele geduurende zeven dagen. Ook geeven ze Aalmoezen (b) en offeren voor de ziele des overledenen.

V. De Overleveringen, waar van zy de volkome noodzaaklykheit toeftaan, zyn een breedvoerig byvoegzel van de Wet die zy van Mofes ontfangen hebben. Mogelyk dat deeze Overleveringen ftilzwygende uitdrukfelen in de 7, 8 en 9 Artykelen van de Geloofsbelydenis zyn.

VI. Verfcheiden gevoelens hebbenze van den Meffias. Eenige gelooven dat zyne komft om des volks zonden vertraagt word. De Joodfche Geleerden verzekeren dat 'er twee Meffiaffen komen zullen, de eene arm en elendig zynde, en de andere verheerelykt en machtig. Deeze zal hen in hun eerfte luifter herftellen; hy zal hunne vyanden verdelgen; zyn Ryk zal tydelyk zyn. Eenige Geleerden zyn 'er geweeft die gefchreeven hebben dat de Meffias al voor langen tydt gekomen was, en dat hy te vergeefs verwacht wierd.

VII. Niet volkomen zynze over de denkbeelden van 't Paradys, de Hel en Opftanding eensgezindt. Veele Jooden vleyen zich dat het Paradys voor hen een verblyf volop van genoegte zyn zal, alwaar de vermaakelykheden der zinnen zullen plaatfe hebben; alwaar de omgang met vrouwen, als een hoofdt-artykel van waare wellust, zal gedoogt en toegelaaten worden. Wy konnen ons verzekert houden dat zy hunne gedachten naar hunne begeerte fchikken, en dat veele menfchen zich vooraf grootelyks vergenoegen zouden, indien den Godtsdienft hun dit Artykel verzekerde.

(a) De reden die hen om in de gemeenfchap te bidden verplicht houd, is, dat zy verzekert zyn, dat Godt zich in een vergadering van veele perfoonen vinden laat, die gezamentlyk bidden. In deeze byzondere vergaderingen moeten vooral niet meer dan tien perfoonen zyn. Indien ze het getal van tien te boven gaan, hebben de hoofden der Synagoge het recht van ze te verbieden, wegens het nadeel dat ze aan de openbaare vergaderingen zouden konnen toebrengen.

(b) Deeze Aalmoezen worden met veel hoogmoedt en opgeblazentheit verricht. De Jooden verzekeren ons dat het gebedt voor de dooden by hun beftaat, wegens de groote voordeelen die de Synagoge door deeze offerhande geniet.

TWEE-

TWEEDE
HISTORISCHE VERHANDELING
Over de
GODTSDIENST-PLIGTEN
En
GEWOONTENS der JOODEN.

Tweede Afdeeling.

Behelzende een VERKLARING van de GEESTELYKE PLECHTIGHEDEN der hedendaagſche JOODEN.

Voorſtel deezer Verhandeling.

WY zullen in deeze tweede Afdeeling deezer Verhandeling, voorſtellen, en zoo veel als 't mogelyk is, het onderſcheid aanmerken, (a) 't welk in een zelfde plechtigheit by de Jooden van verſcheiden Kerkzeden gevonden word. Wy zullen deeze Plechtigheden op drie ſoorten verdeelen. De eerſte ſoort is deeze, die de kerkelyke Vergaderingen, of gewyde plaatſen tot den Godtsdienſt en de Biedienaars van de zelve nevens zekere hulpmiddelen tot het gebedt geſchikt, betreffen. De tweede is voor Feeſten en openbaare of byzondere Godtvruchtige oeffeningen; en de derde voor de Plechtigheden, alwaar noodwendig de Godtsdienſt tuſſchen beide komt.

I. HOOFDTSTUK.

Van het SANHEDRIM *der alouden.*

Waar van de oorſprong van 't

De oorſprong van den Raadt, het *Sanhedrim* genoemt, moet men in 't 18de Hoofdtſtuk van *Exodus* naſpeuren. Moſes worden zeventig mannen toegevoegt om het Joodſche volk te oordeelen. Dit is de oorſprong van 't groote *Sanhedrim* † volgens het gevoelen van veele geleerden. Maar andere meenen, dat zynen oorſprong eeni-

Sanhedrim word afgeleid.

(a) Deeze onderſcheiding in de Plechtigheden maakt het verſchil in de Kerkgewoonte Boeken. De geſteltheit der tyden, de plaatſen alwaar zich de Jooden onthouden, en de volkeren waar onder zy leeven hebben tot deeze onderſcheiding gelegenheit gegeeven. De Hoogduitſche, Poolſche, Boheemſche Lithauſche en Ruſſiſche Jooden hebben alle het zelfde gewoonte Boek. De Spaanſche en Portugeeſche bedienen zich van een ander, 't welk wederom met het gewoonte Boek der Ooſterſche Jooden verſchilt, en van dat der Italianen. Alle komen ze met die van Jeruzalem niet overeen, noch met die van China en eenige andere plaatſen.

† [Het Hebreeuſch woordt *Sanhedrim* is van 't Griekſche *Senedrion* ontleent, 't welk een zittende Vergadering beteekent. In Paleſtina waren verſcheiden deezer vergaderingen, die alle onder het groote *Sanhedrim* ſtonden, wiens zetel te Jeruzalem was. Waarſchynelyk is 't dat eigentlyk deeze groote Raadt in den tweeden Tempel allereerſt aanvang nam, en zulks voornamentlyk ten tyde der Machabeeën. De voorzitter werd *Naſch.* of Prins genoemt. en de oudſte der Raden die de tweede plaats bekleede, was *Ab-Bethdin* of vader van de vergadering geheeten. De Hoogenprieſter had den voorrang; en werd voormaals te Silo de Vergadering gehouden doch eerlang te Jeruzalem verplaatſt en zulks in een bekleedde zaal, aan de zuidzyde des Tempels, welke zaal men *Liſchcat-Haggnazith* noemde, door de Talmudiſten het Raadhof geheeten. De Rabbynen gee-

eenige eeuwen jonger is, en dat men die ten tyde der beruchte *Machabeën* zoeken moet.

De Raadt hadt eertyds een byna Oppergezach. Men eigende de zelve de onfeilbaarheit in besluiten van den Godtsdienst toe: maar men betwistte geduurig by de Geleerden een dus teder en wezentlyk stuk, die het vertrouwen aller gelovigen aan 70 Persoonen onderworp. Men eigende deezen Raadt mede het vermogen van Koningen te oordeelen toe. Maar over dit stuk is niet min dan 't ander getwist. De Raadt had het recht over leven en doodt te vonnissen, daar en boven de Wet te verklaaren en kennis van alle Kerkelyke zaaken te neemen. *Gabinius* Landtvoogdt van Syrië, wegens het Roomsche Hof, verleende den Raadt deeze voorrechten omtrent 57 Jaaren voor de geboorte van Jesus Christus.

Waar het *Sanhedrim* vergaderde, 't welk nu vernietigt is.

Het groote *Sanhedrim* hielt zyne vergaderingen in den Tempel te Jeruzalem, en ontfing het overgeweezen vonnis der Gerechtshoven van de andere Steden van Judea. Men noemde deeze laager Rechtbanken het klein *Sanhedrim*, uit 23 persoonen bestaande.

Dit is alles 't geen we over dit onderwerp van het Groot-*Sanhedrim* en de laager Raadtsvergaderingen te zeggen noodig oordeelen; nademaal ze beide sedert de verwoesting van Jeruzalem een einde genomen hebben. Men heeft ze na deeze verwoesting nooit zien herleven, en men vind in de Historiën van onzen tydt niets 't geen 'er betrekkelyk op is, ten zy het een Concilie zy door de Jooden in de voorgaande eeuw in Hongarye gehouden. Welke Plechtigheit en byzonderheden by *Basnage* (a) bericht worden, door dien 'er een Engelsche Joodt, die zeide dit vermeende Concilie bygewoont te hebben, hem van heeft onderricht.

Een Concilie zoo men voorgeeft door de Jooden in Hongarye gehouden, en wat daar in verhandelt wierd.

Dit *Concilie*, 't welk dertig mylen van *Buda* in de vlakte van *Ageda* gehouden wierd, was vergadert om al 't geen den Messias betrof te onderzoeken, en om vervolgens rypelyk acht te geeven, of hy gekomen was of niet. Drie hondert Rabbynen maakten deeze eerwaardige Vergadering uit. Men legerde zich onder Tenten, waar van de grootste voor de Vergader zaal verstrekte. Men erkende niemandt een Lidt deezer Vergadering te zyn, dan die Hebreeusch sprak en zyne geslachttafel toonde. Men verkoor een Voorzitter uit het geslachte van *Levi* ontsprooten. Hy was 't die de voorstellingen deed, voor een tafel gezeten, tegen over de Oostpoort, hebbende de Geleerden van de vergadering rondom hem een rang van zitting.

De eerste dag werd met onderlinge beleefdheden en eerbewyzingen doorgebragt; men kuste elkander broederlyk, en sloot den geenen buiten die zyn recht van zitting niet bewyzen kon. Men deed op den tweeden dag een voorstel, met deeze woorden: *Wy moeten onderzoeken of de Messias gekomen zy, of dat we hem noch moeten verwachten.* Eenige Rabbynen gaven te kennen, dat zy geloofden dat hy gekomen was: maar de ontkenning dreef boven, en men besloot, dat men de waare oorzaak van deeze treurige vertoeving aan 's volk ongodtvruchtigheit en misdaaden toeëigenen moest. De eerste waren onder twee byzondere gevoelens verdeelt: Eenige vonden de merktekenen van den Messias in Elias en andere in Jesus Christus. Een zeker Rabbyn bleef lang op de wonderwerken van den laatsten staan: maar men wederlei hem heviglyk. De vaders van 't Concilie pleegden vervolgens raadt in 't onderzoeken hoedanig de Messias komen moest, en men besloot, dat men hem als Overwinnaar te verwachten had; dat hy geen verandering in den Godtsdienst maaken zoude; en van een Maagdt moest geboren worden.

Het Concilie had reeds zes dagen gezeten, wanneer zes Geestelyken van Rome gekomen, voor de Vergadering verscheenen, die, nadat ze de komst van den Messias hadden getracht te bewyzen, den Jooden, de uitneemenheit van de Plechtigheden der Kerke toonden, de waardigheit van den Dienst, de rykdommen en het gezag van het zichtbaar Hoofdt der Kerke, die de Stedehouder van den Messias is, enz.: maar men verworp eenpaarig alle deeze dingen zoo strydig met den geest van 't Jodendom, en men sprak een soort van vervloeking tegen den *Mensch-Godt*, tegen de voorspraak der Heiligen Beeldendienst en aanroeping van de Maagdt uit.

Wy

geeven voor, dat sedert Augustus tot aan Titus, hun *Sanhedrim*, volgens hunne overlevering, veertig jaaren voor des Tempels verwoesting, van *Lischcat-Haggnazith* naar *Chanoth* of de Kapellen van den Berg des Tempels overging, en vervolgens naar andere plaatsen der Stadt. Dat het daar na naar *Jafnë* wierd overgebragt van waar het zich weder naar *Oscha* plaatste, en van tydt tot tydt te *Sephathan*, *Bethsarim*, *Tsipporis* en *Tiberiades* gehouden werd. Maar deeze verplaatzing word niet dan in den *Talmud* gevonden, vermits 'er de H: Schrift, noch *Josephus* niets van melden; maar wel in tegendeel dat het *Sanhedrim* nooit buiten Jeruzalem vergaderde. *Basnage Ant Jud. Reland. Ant. Hebr. Buddeus*; en breeder onze aantekening *Abbudie Triumferende Godtsdienst* enz. I. Deel. Pag. 236.]

(a) *Hist. des Juifs* L. 9. Ch. 35.

Wy hebben de Hiſtorie en de Plechtigheit van dit Concilie dus verre bygebragt: maar het gezag van den Engelſchen Schryver, die deeze Hiſtorie geſchreeven heeft, dunkt ons niet ſtevig genoeg om hem op zyn woordt te gelooven. Is 't wel waarſchynlyk dat een zoo plechtelyke Vergadering, als dit Concilie, door de Vorſten zouden gedoogt zyn geworden? Dat de Jooden zoo koen zouden zyn geweeſt zich dus met verſmading tegen Jeſus Chriſtus uit te laaten, enz. en zulks in 't byzyn van eenige Geeſtelyken van Rome gekomen? Dat deeze Vergadering geen gerucht in de waereldt zou hebben gemaakt, en dat men 't van waarde zoude achten om over dit Artykel een eenig menſch te moeten vertrouwen?

Byzondere Rechtbanken. Na het vernietigen van 't aloude *Sanhedrim*, ſtelden de Jooden byzondere Rechtbanken in de plaats, om over zaaken van 't gewiſſe en de verſchilpunten te vonniſſen. Deeze Geeſtelyke Rechtbanken, die vervolgens *huyzen van oordeel* werden genoemt, waren een onvolmaakt afbeeldzel van 't *Sanhedrim*: echter beſtaan die heden noch; maar van een veel bepaalder gezag dan eertyds. Die geen die men *Parnaſſim* noemt, maaken deeze kleine Rechtbanken uit. Deeze *Parnaſſim* zyn waereldlyke door meerderheit van ſtemmen daar toe verkoren. Zy draagen zorg het geldt der aalmoezen en offerhanden te verzamelen, en deelen 't aan de armen uit; zy zyn Beſtierders van de Synagoge; zy bezorgen gemeenlyk de behoeftens der Kerke, en oordeelen van zekere verſchillen, zelfs in twiſtzaaken van den Godtsdienſt. Eindelyk ſlaan zy de wederſpannelingen en afvalligen met den blixem van den Kerkban: maar zelden vind men 'er voorbeelden van.

(na de vernietiging van 't Sanhedrim door de Jooden ingeſtelt, welke leden men Parnaſſims noemt.)

II. HOOFTSTUK.

Van der Jooden SYNAGOGE *en der zelver Inweying.*

De Synagogen werden op de wederkomſt van der Jooden gevankeniſſe ingeſtelt. Men moet 'er de oorſprong van zoeken in de verſtroying der Jooden, die de zelve noodzaaklyk maakte; want een gedeelte van 't Joodſche volk zich te verre van Jeruzalem bevindende, was 't hen onmogelyk naaukeurig hunnen plicht voor Godt in den Tempel van Jeruzalem af te leggen. Het vereiſchte dan Vergaderingen of Synagogen ter plaatſe in te ſtellen en op te rechten, alwaar een Vorſt hun vryheit van gewiſſe gaf. Nochtans kan men deeze eerſte Synagogen als Tempels aanmerken: men verklaarde 'er de Wet: maar 't was hun niet geoorloft aldaar te offeren, en het werd altoos vereiſcht, zoo veel immer mogelyk was, te Jeruzalem hunne aanbidding te doen. 't Was de groote vloedt van de zaligheit, alwaar de kleine beeken genoodzaakt waren, 't zy vroeg of laat, hunne ſchatting op te brengen. Want men had in eenige plaatſen zekere perſoonen van een uitſtekende heiligheit dan naar gewoonte, by wien de gelovigen vergaderden, en 'er hunne Godtsdienſtigheit oeffenden. Deeze vergaderingen waren waare Synagogen, alhoewel ze dien naam niet voerden. De ryken hadden ſomtyds een Beſtierder van 't gewiſſe, en 't is waarſchynlyk, dat men de Levieten dus moeſt aanzien, waar van in 't Agttiende Hoofdtſtuk vers 19 van 't Boek der Rechteren geſproken word.

Hoe de Jooden eertyds hunne Synagogen bouwden. Eertyds bouwden de Jooden hunne Synagogen buiten de ſteden en van boomen omringt: tegenwoordig verkiezen ze een verheven plaats in de ſteden alwaar hun de oeffening van 't Jodendom word vergunt. Het gebouw moet hooger dan de gemeene huizen zyn; want, zeggenze, *het Huis onzes Godts moet verheven zyn.* Het inwendige van de Synagoge is door *Leon de Modena* in de eerſte Verhandeling zeer wel beſchreeven.

De geſteltheit der Synagoge beſchouwt. De Synagoge moet zodanig gebouwt zyn, dat de ingang op de bidplaats uitziet; te weeten, dat indien men bid zich naar 't Ooſten wend, en de deur naar 't Weſten zy: deeze ſchikking geſchied dus opdat de Jooden zich naar de Arke (a) buigen in de Synagoge komende.

De plaatſen worden 'er voor geldt uitgedeelt, en deeze inkomſt verſtrekt om de Synagoge te onderhouden: maar men gedoogt niet zich tuſſchen de Lees-plaats en de Ark te plaatſen, vermits den geenen die deeze plaatſen beſloegen de rug naar de Arke in 't aanzien van den Leeraar wenden zouden; want zodanig een geſteltheit zou den gelovigen niet dan onteeren en ergernis konnen geeven.

De

(a) De *Hechal*. Dit is de kas, waar in de gewyde Wetboeken opgeſloten zyn. De *Hechal* verbeeldt, doch onvolmaaktelyk, de plaats, alwaar de *Arke* van 't aloude Joodſche volk ſtondt.

De Jooden moeten de achting die men aan de Synagoge schuldig is, Godtsdienstig waarneemen, en 'er zich onthouden van eenige handeling te spreeken. (a) Zelfs is hun verboden aan tydelyke belangen te denken Ook moet men 'er zich van te slapen wel wachten, de oogen gins en herwaarts te slaan enz. Het vereischt dat 'er de Jooden zich in een zedige gesteltheit houden, en dat zy alle onreine gedachten van zich werpen. Wy zullen vervolgens breeder spreeken waar toe de waare Jooden verplicht zyn, wanneer wy de plechtigheden van 't gebedt zullen beschryven.

De Jooden noemen hunne Synagoge, *Beth Hakkeneseth*, 't welk een *Huis ter Vergadering* beteekent.

Een Joodsche Synagoge in China beschreeven.

De Jesuït *Gozzani* heeft ons een naaukeurige beschryving van der Jooden Synagoge in *China* aan de handt gegeeven. Dit is zyn bericht: ,, Hunne Synagoge is naar ,, 't Westen gestrekt om de zelfde reden als ,, de Europeesche Jooden die naar het Oosten ,, stellen. Beide heeft dit opzicht op de ,, wending naar Jeruzalem: doordien deeze ,, Stadt in Europe ten Oosten en in China ,, ten Westen legt.

,, In drie gedeeltens word hunne Synagoge verdeelt, overeenkomende met de Kerken van Europe. De eerste afdeeling en ,, de Heiligste, komt eenigermaate met de ,, *Hechal* onzer Jooden over-een, en noch ,, beter met het *Heilige der Heiligen* des ,, Alouden Tempels. Daar is 't dat zy de ,, Boeken van Moses Wet opsluiten. Het ,, Hoofdt der Synagoge, wiens gezag met ,, den Alouden Hoogenpriester overeenkomt, heeft alleen het voorrecht in deeze heilige plaats te komen. *P: Gozanni* ,, zag 'er twaalf Tabernakels Arks-gewyze ,, voor de twaalf geslachten Israëls gemaakt, ,, en een dertiende voor Moses, op Tafels ,, geplaatst, en ieder met gordynwerk bekleedt. In ieder deezer Tabernakels waren de vyf Boeken Moses opgesloten, ,, die zy *Kim* noemden, op lange perkementen geschreeven, en op rollen gewonden. ,, In 't ander gedeelte van de Chineesche ,, Synagoge, zag men volgens 't bericht ,, van *Gozzani*, een verheven preekplaats, ,, t'eenemaal overeenkomende met het gedeelte der Synagogen, alwaar de lezing ,, der Wet op den Sabbat en andere feestdagen geschied. Deeze preekplaats dient ,, by hun in 't zelfde gebruik als de *Theba*: ,, maar is niet overeenkomende met de Zaal ,, die *Gozzani* in 't uitgaan deezer Synagoge zag, en het derde gedeelte van dezelve ,, uitmaakte. Weinig overeenkomst had dit ,, met de plaats alwaar het volk in de Europeesche Synagogen vergadert, en geleek beter naar een voorvertrek van den ,, Alouden Tempel. *P: Gozzani* zag 'er ,, veele reukvaten waarmede zy mogelyk ter ,, gedachtenisse hunner voornaamste Voor- ,, Vaderen wierrookten.

Deeeze beschryving is in de *zevende Verzameling der stichtelyke en zonderlinge Brieven van eenige Missionarissen te* vinden.

Hoe en wanneer de Joodsche Synagoge te Amsterdam is ingewyt.

Wat de inwying der Synagogen aangaat, zullen wy 'er de byzondere plechtigheit van beschryven, die men met het Feest *Chanuccah* niet vermengen moet. Wy zullen 'er ons over uitlaaten wanneer we van der Jooden Feesten handelen.

Alhier vertoonenwe de inwying (b) van de beruchte Synagoge der Portugeesche Jooden te Amsterdam. Deeze Synagoge de schoonste die elders te vinden zy, werd met alle bedenkelyke plechtigheit ingewyt op den 10[den] van de maandt *Menahem* van 't jaar 5435. overeenkomende met den tweeden Augustus 1675. De voornaamste onder de Jooden droegen 'er omgangsgewyze de Wet rykelyk versiert, en muntten ter gelegenheit van de invoering hunner gewyde Boeken door Godtsdienstigheit en ongemeene aalmoezen uit. Hunne Godtvruchtigheit werd van een aangenaam Muzyk verzelt, en verscheiden beweeglyke Predikatien over de plechtigheit van een dag die waardig is gestelt te worden in 't getal der heugelykste die hun volk sedert de verwoesting van Jeruzalem heeft beleeft. Het Feest duurde agt dagen, en men viert het noch jaarlyks op den tweeden Augustus.

Hoedanig en waar gebouwt.

Deeze Synagoge is in 't Oosten van de Stadt gebouwt; heeft eene lengte van 150 voeten en 100 voeten breette, behalven het voorhof en omvangende muuraadjes. De hoogte is van zeventig voeten tot aan 't gewelfsel. Twee galderyen voor de vrouwen zyn ter rechter en linkerzyde langs de Synagoge gebouwt, en vyf regels lampen verlichten op den Sabbat dit gebouw. De *Hechal* en *Theba*, of Leesplaats zyn van Sakkerdanen hout. Vier voornaame Jooden (c) leidden de vier hoeksteenen van der Synagoge fondament.

Men heeft een verzameling van Predikatiën

(a) Nochtans zyn zy zeer gewoon; hunne Godtsdienstigheit oeffende, van eenige handeling te spreeken.
(b) Zie de ingebonden Plaat.
(c) *Jeronimo Nunes d'Acosta*, *Anthoni Alvarez*, *Manuel de Pinto en David de Pinto.*

VERKLARING

Van de Twaalf

AFBEELDZELS,

In deeze tweede Verhandeling over de

GODTSDIENST-PLICHTEN en GEWOONTENS

Der

JOODEN.

Tweede Afdeeling.

No. 2. Verbeeldt, de Inwying van de Synagoge der Portugeesche Jooden te Amsterdam.
A. Is den Hechal waarin de Boeken Moses of Wet-boeken worden bewaart.
B. De Theba of Leſſenaar, alwaar de Hazan en Hachan de Wet leezen.
C. Zyn twee Galeryen voor de Vrouwen.

No. 3. Verbeeldt als volgt:
A. Is de Taled of Sluier die de Jooden in de Synagoge geduurende hun Gebedt op 't Hoofdt dekken, aan welker vier hoeken de Sisith of Koordt met vyf Knoopen hangt.
BB. De linker arm van binnen en buiten met de Teffila te zien.
C. De Teffila scel jad, of de Hand-Teffila in 't groodt, met de Knoop in de gedaante van de letter ד.
DD. De Totafot, of Teffila Scel rosc, anders de Hoofdt-Teffila, van voor en ter zyde te zien.
F. Het Afbeeldzel van een Joodt met den Taled bedekt, en de Teffilin aan 't Hoofdt en de armen hebbende.

No. 4. Verbeeldt.
A. De Arbancanfod of het kleedt 't welk de Jooden eertyds droegen, en nu gewoon zyn onder hun Opperkleedt te draagen.
B. De Koorden Sisith die van de vier hoeken af hangen.
C. Een zelfde Koordt grooter verbeeldt, met de vyf Knoopen die Godts naam beteekenen.
D. Een Sabbats Lamp.
E. Een ongeheveltbroodt Simurim genoemt, waar mede de Jooden Paaſch houden.
F. Een gemeen ongehevelt Broodt Matzot geheeten, 't welk zy geduurende het Feeſt eeten.
G. De Lulab of Palm-Wilge en Mirte-Tak byeen gebonden die de Jooden in de linker handt houden, nevens de Citroen H. in de rechter, en naar de vier winden beweegen.
I. De Sophar of Ramshoorn, waarop men op Nieujaarsdag en andere Feeſtdagen blaaſt.
K. De Mezusa of 't holle riet aan de rechter zyde der kamerſtylen vaſt gemaakt, waarin een perkement geſtoken is, en de Schriftuurplaatſen Deut. Hoofdſt. 6 vs. 4. en 11. vs. 13. opgeſchreeven ſtaan.

No. 5. Verbeeldt { In 't Bovendeel; hoe de Priesters van Aaron afkomſtig, de Zegening den volke geeven.
In 't Onderdeel; hoe de Jooden de Wet voor de Lezing ten toon ſtellen. }

No. 6. Verbeeldt { In 't Bovendeel; hoe op Nieujaarsdag op den Ramshoorn geblaazen word.
In 't Onderdeel; hoe de Chipur of de Verzoendag by de Hoogduitſche Jooden word geviert. }

No. 7. Verbeeldt in 't Bovendeel; het Onderzoek naar het Zuurdeeg enz.
A. Is de Vrouw van den Huize, die het gehevelt broodt voor de handt zet, op dat het haaren man in 't onderzoeken, kan vinden.
In 't Onderdeel; hoe de Portugeesche Jooden hun Paasch Maaltydt houden.
1. Is de Schotel, waarin het Schouderbeen van een Lam met een hard Ey legt.
2. De Schotel met bittere kruiden.
3. Een Schotel met vygen, appelen, amandelen, kaneel enz. gehakt en onder elkander gekookt, verbeeldende de ſtoffe waar van zy de tichelſteenen in Egipte maakten.
4. Een Sausſchotel om 'er de bittere kruiden in te doopen.
5. De helft van de Koek der Leviten die de Vader van den Huize in ſtukken breekt, en aan alle die aan de tafel zyn, omdeelt. Op deezen Maaltydt zyn alle Joodſche Huisgenooten mede aan de zelfde Tafel.
6. Een Servet waar onder de Koek gelegen heeft.
7. Een korf waarin de Matzots of Paaſch-Brooden zyn.

No. 8. Verbeeldt { In 't Bovendeel; de Procssie der Palmtakken by de Portugeesche Jooden.
In 't Onderdeel; hoe de Jooden geduurende het Loofhuttenfeest hunnen Maaltydt houden. }

No. 9. Verbeeldt in 't Bovendeel; de SIMCHA TORA of BLYDSCHAP van wegen de WET.
A. Is de CADAN BERESCID. } of Bruidegoms van de Wet, de Koningen van Israël verbeeldende,
B. De CADAN TORA. } die de lezing van de Wet moesten beginnen en eindigen op den laatsten dag van 't Loofhutten Feest. De CADAN TORA is die geen die eindigt, en de CADAN BERESCID, die weder een aanvang maakt.
CC. Zyn twee Parnassyns.
In 't Onderdeel; Hoedanig de BRUIDEGOMS van de WET worden naar hun huis geleidt.
A. Is de CADAN TORA. Op den dag wanneer hy de lezing van de Wet geëindigt heeft, word hy 's Avonds door den CADAN BERESCID t'huis geleidt, die aan zyne rechter handt en een Parnassyn aan zyne linker handt gaat, van andere Parnassyns, vrienden en bloedverwanten gevolgt, alsmede door dienaren geleidt; En wanneer de CADAN BERESCID de Wet begint, geleidt hem de CADAN TORA eveneens in de zelfde Orde; doch met dit onderscheid dat de CADAN BERESCID alsdan in 't midden gaat.
No: 10. Verbeeldt de WERKTUIGEN die tot de BESNYDENIS dienen.
In 't Bovendeel van deeze Afbeelding, vind men dit volgende verbeeldt:
1. Een kleine Schotel waarin de pleisters leggen.
2. Een andere Schotel waarin een weinig sant is, om 'er de Voorhuidt in te leggen.
3. Een Pleister.
4. Een Flesje waarin de t'samentrekkende pouders zyn.
5. Het Mes 't welk tot de Besnydenis dient.
6. Het Werktuig 't welk dient om de Voorhuidt te houden.
7. Een Windzel dienende om de pleisters te bewinden.
8. Een klein zilver Roedje waarop men de Voorhuidt windt.
In 't Onderdeel word verbeeldt; al wat de Wet Boeken aangaat.
A. Is een klein Koffertje waarin de namen van al de Leden der Synagoge zyn, en waaruit men de namen van zeven Persoonen trekt, om de oeffening van 't leezen der Wet waar te neemen. Dit Koffertje is in vier deelen verdeelt; het eerste deel met 1 getekent, vervat de namen der Leviten. 2. is het deel waarin men de namen der Leviten legt, naar maate zy geleezen zyn. 3. Het gedeelte waarin de namen der andere leden van de Synagoge leggen. 4. de plaats om de namen der geenen daarin te leggen, die reeds verkooren zyn.
B. Is de SEPHER TORA, of het Rolboek van de Wet, geopent.
C. Het Rolboek van de Wet, toegerolt en in een breeden bandt gewonden.
D. Het Rolboek van de Wet, met zyne versierselen.
E. De RIMONIM of het zilver versierzel met schelletjes, die op beide de einden boven op het Rolboek worden gezet.
F. Een wysroedje waarmede men den geenen wyst, die leest.
No: 11. Verbeeldt in 't Bovendeel; de BESNYDENIS der PORTUGEESCHE JOODEN.
A. Is de Vader van 't Kindt.
B. De Moeder in een andere Kamer met des Kindts Meter, want de Joodinnen woonen deeze plechtigheit nooit by; zodat de Vrouwelyke Sexe hier afgebeeldt, Christenen zyn.
C. De Peter het Kindt geduurende de uitvoering op zyne knien houdende.
D. Een leedige stoel voor den Profeet Elias.
E. De MOÊL, of die de Besnydenis waarneemt.
F. De Rabbyn, een Bloedtverwant of een vriendt de Kop houdende.
In 't Onderdeel, word de VRYKOOPING van den EERST-GEBOORNEN verbeeldt.
A. Is een Priester, of Afkomeling van den geslachte Aarons, het Kindt draagende.
B. De Vader het geldt voor de vrykooping aanbiedende.
C. De Moeder van 't Kindt. D. de Vroedvrouw.
E. De Min of Voedster. De andere zyn van de Maagschap en vrienden, deeze Plechtigheit by te woonen, verzocht.
No: 12. Verbeeldt in 't Bovendeel, de BRUILOFT-CEREMONIE der PORTUGEESCHE JOODEN.
A. Is de Bruigom het glas breekende.
B. De Bruidt die besluiert is.
CC. Twee Vrouwen dienende voor Speelnoods van de Bruidt.
DD. Twee Mannen die voor getuigen van den Bruigom dienen.
E. De Rabbyn. F. de Zangers.
G. De Optekenaar der Aalmoezen, die het gezelschap beloofT.
In 't Onderdeel, verbeeldt men de PLECHTIGHEIT van 't TROUWEN der HOOGDUITSCHE JOODEN.
A. De Bruigom geevende den trouwring aan de Bruidt, beide onder het TALED staande.
BB. 2. Speelnoods van de Bruidt.
CC. 2. Getuigen van de Bruigom.
D. De Rabbyn. * Het Achterdeel van de Synagoge.
E. De Zanger een Fles houdende om de getrouwde te laaten drinken.
F. Twee jongens met versierde stokken die de getrouwden voorgaan.
No: 13. Verbeeldt { in 't Bovendeel, de ACAFOTH of zeven omgangen rondom de DOODTKIST.
{ In 't Onderdeel, hoe de OMSTANDERS de AARDE op het LYK werpen.

tiën (a) by de inwying van de Synagoge uitgesproken, gemaakt. De Joodsche Leeraars verkooren de texten die hun met de waardigheit van 't onderwerp scheenen welvoegelyk te zyn, waarin de vergrootende stoffeering niet gespaart wierd. De inbeelding der Rabbynen liep op een vollen draf, ontwindende de wonderwerken by zodanig een gelegenheit voorgevallen. Een Joodt was 'er die in *Esaias* de bouwing van de Synagoge vond, en zelfs de naam van *Willem van Nassau* Prins van Oranje, die toen Algemeen Bevelhebber der zeven Vereenigde Nederlanden was. (b) De vinding is oorspronkelyk.

III. HOOFDTSTUK.

Van der Joodsche Geleerden VERGADERINGEN *en* SCHOOLEN; *hunne* RABBYNEN *en Schrift Geleerden.*

Oorsprongen 't gebruik der Joodsche Schoolen.

DE Jooden noemen Vergaderingen der Geleerden *Bathe Hammidrasch*, of *Uitlegging-Huizen*, vermits men 'er de Wet met haare verklaring en Rabbynsche uitbreidingen onderwyst. De instelling der Geleerden Vergaderingen en Schoolen is by de Jooden zeer oudt; eertyds waren de Profeten Voorzitters: maar men verbeelde zich niet dat men 'er door menschelyke oeffeningen de Profetische gaven verworf (c). Wy zyn van gedachten dat men 'er de Wet verklaarde, in de Godtvruchtigheit onderwees, en de geheimenissen van den Godtsdienst ontzwachtelde. Mogelyk leerde men 'er ook de Dichtkunden en Muzyk, 't geen eertyds twee wezentlyke deelen van den Tempel-dienst waren.

De Schoolen zyn gemeenlyk omtrênt de Synagoge geplaatst. Men onderwyst 'er in alle de vitteryen van den *Talmud*, en twistredent hevig over onnuttelyke zaaken. Men gedoogde in deeze Schoolen te eeten en te drinken, alhoewel het in de Synagoge verboden was. (d) Dit word onder voorwaarde gezegt, dat de begeerte en noodzaaklykheit van de oeffening hen noodzaakte zich in de Schoolen lang op te houden: ondertusschen verworven die by de Jooden de waardigheit over de Synagogen.

Volgens de Rabbynen, moest men vergenoegt en naerstig ter Schoole gaan, na zich wel gewasschen te hebben, verzien van den (e) *Zizith* en het gebedt. Men moest 'er zelfs met een hevige drift inkomen: maar met leetweezen uitgaan; want daar is 't dat men den dienst Godts leert, en alle versleetene uuren buiten deeze kennisse is een verlooren tydt. Laat ons niet vergeeten, dat een heilige ontroerenis het lichaam van den leerling word aangedaan, die naar de schoole gaat of in de Synagoge komt, en dat 'er aan de deuren der Duitsche Synagogen een yzer elders aan den muur gehecht is, om 'er de drek van de schoenen aan af te stryken; want, zeggenze, volgens Moses; *de aarde die wy betreeden zullen, is heilig.* Men ontfangt door deeze toepassingen krachten genoeg, en uitwendige gemaaktheden die belachlyk zyn, zulks men na een groote vordering te hebben gedaan om tot het wezentlyke van den Godtsdienst door te dringen, veel verder daar van afgedwaalt is, dan of men in een volkomen onkunde gebleeven was.

De Rabbynen zyn teffens der Jooden Leermeesters en Leeraars. Hunne naam is zeer oudt, vermits men in de H. Schriften die van *Rabbi* en *Rabboni* (f) vind, die evenwaardig met de eerste zyn. De Pharizeên overheerden eertydts deezen tytel, vermits zy zich lieten voorstaan alleen Meesters en Schriftgeleerden des Joodschen volks te zyn. Zy trokken zelfs deeze aanmatiging met de uitterste hevigheit aan zich; want zy onderworpen de Wet hunne Overleringen. Waar over hen Jesus Christus zeer krachtig heeft berispt.

Waar in de bediening der Rabbynen bestaat, en van welk een gezach hun geestelyk bestier is.

Overtuigende is 't, dat deeze tytels niet behooren dan aan Persoonen van verdiensten, en dat, volgens hunne instelling, zich de

(a) Zie Basnage *Hist. des Juifs.* L. 9. Ch. 36.

(b) Hier staat aan te merken dat de vrouwen in 't Hebreeusch *Nassim* worden genoemt. In *Esaias* word gezegt, *dat zeven vrouwen een man zullen neemen*, *zeggende laat ons ons broodt eeten*, enz. Zeven vrouwen (*Nassim*) zyn een zinspeeling op *Nassau*, en het broodt dat deeze *Nassim* moeten eeten, was den Hertog van *Villahermosa.* Schoon gevonden!

(c) „Zy leerden 'er, zegt men in *le Discours sur la liberté de penser.* p. 225. op speeltuigen speelen en drin„ken, twee hoedanigheden die zy bequaam achtten om den Profetischen geest te verwekken:" te weeten heilige verrukking, volgens *Dodwel* ibid.

(d) *Buxtorf. Synag. Iud.* C. 10. (e) *ibid.*

(f) Of weleer, 't geen 't zelfde is. *Rabbyn* is by verkorting van *Rabbenu* afkomstig, 't welk onze Meester beteekent.

wyze, geleerde en alle andere groote mannen die konnen toeëigenen. Tegenwoordig zyn deeze tytels zeer gewraakt, en de naamen van Rabbyn, Schriftgeleerde, Meester, enz. hebben zeer weinig of geene achting meer: maar geeven byna een merkteken van onkunde te kennen.

De Joodsche Geleerden genoegen zich niet met den naam van Rabbyn; eenige, hoe heerlyk hen die ook toeschynt, begeeren 'er zich vervolgens andere te verwerven. In 't Oosten geeven ze zich den naam van *Mir*, of *Mor*, en *Maran*, alle drie *Heer* betekenende. In Spanje neemenze den tytel van *Wyzen* aan: maar men meent dat de Geleerden die deezen tytel voerden, in een minder graadt dan de Rabbynen waren. Eindelyk eigenen zich de Hoofden van de hooge Vergaderingen toe, de afwyzing, de toevluchtneeming, (a) de zetel of het bedde der Wet. Deeze hoedanigheden zyn geenzins boven het bereik deezer Geleerden, die zich laaten voorstaan onfeilbaar in hunne besluiten te zyn. Behalven het voorrecht van te leerraaren en onderwyzen, bezitten de Rabbynen noch het recht van te *binden* en *ontbinden*, te weeten, besluiten te neemen zoo een zaak moet verboden worden of mag toegelaaten zyn. Zy verkiezen de nieuwe Geleerden, en bevestigen hunne instelling en vordering door oplegging der handen: Maar zy bepaalen de magt van deeze Geleerden zodanig het hun behaagt. De een word bestemt de Wet te verklaaren, of alleen de geschillen raakende de Wet; de ander heeft niet dan het vermogen, van onder hen die over deeze geschillen twistredenen, te oordeelen. Met deeze schoone voorechten verzien, bewyst men hun niet altoos zodanig een achting die met het Ampt van Geleerde onder hun overeenkomt; want somtyds worden ze voor de verachting van hun eigen volk bloot gestelt. Nochtans troosten zich de Rabbynen lichtelyk met 's waereldts verachting, naardien zy ter begunstiging van de heiligheit van hun Ampt, zich inbeelden dat altoos de Paradyspoort moet voor hun open staan. Dus maaken zich die geen die voorstanders van den Godtsdienst zyn, te lichter wys, dat de Hemel altoos voor hen open zy, en zy konnen niet begrypen, dat het mogelyk is, dat ze na zoo yverig door kracht van onderwyzing tot zaligheit van den volke gearbeid te hebben, door Godt zouden worden buiten geslooten. Immers is het voorbeeldt van Moses, die het inkomen van 't Landt Canaän ontbeeren moest, na dat hy de Israëliten tot op de grenzen geleid had, den Rabbynen niet zeer gunstig.

IV. HOOFDTSTUK.

Van de VERKIEZING *der* RABBYNEN *en de* VOORRECHTEN *van hun Ampt*; *de* CHAZAN, SCHIAMAS, HOOGEPRIESTER, COHEN *of Priester*, enz.

Hoedanig de nieuwverkooren Rabbynen bevestigt worden.

Wat nu het handt opleggen der Rabbynen aangaat, wanneer zy iemandt in de orde der Joodsche Kerke aanneemen, daar van vind men de Plechtigheit in *Deuteronomium* 34. beschreeven. Moses leide voor zyne doodt de handen op Josua die hem opvolgen moest, en gaf hem zynen zegen. Wanneer men den Joodsche Geleerden de magt van te *binden* en *ontbinden* gaf, (b) stelde men hun de vyf Boeken Moses met een sleutel ter handt. Deeze zinnebeeldelyke plechtigheit leerde hun, dat zy voortaan de vryheit hadden, *de geheimenissen der Wet te openen*. Waarschynlyk onderstelde men, dat zy zich niet vermeten zouden met hoogmoedt de geheimenissen te openen, en dat zy die openende zich voor menschelyke driften te wachten hadden.

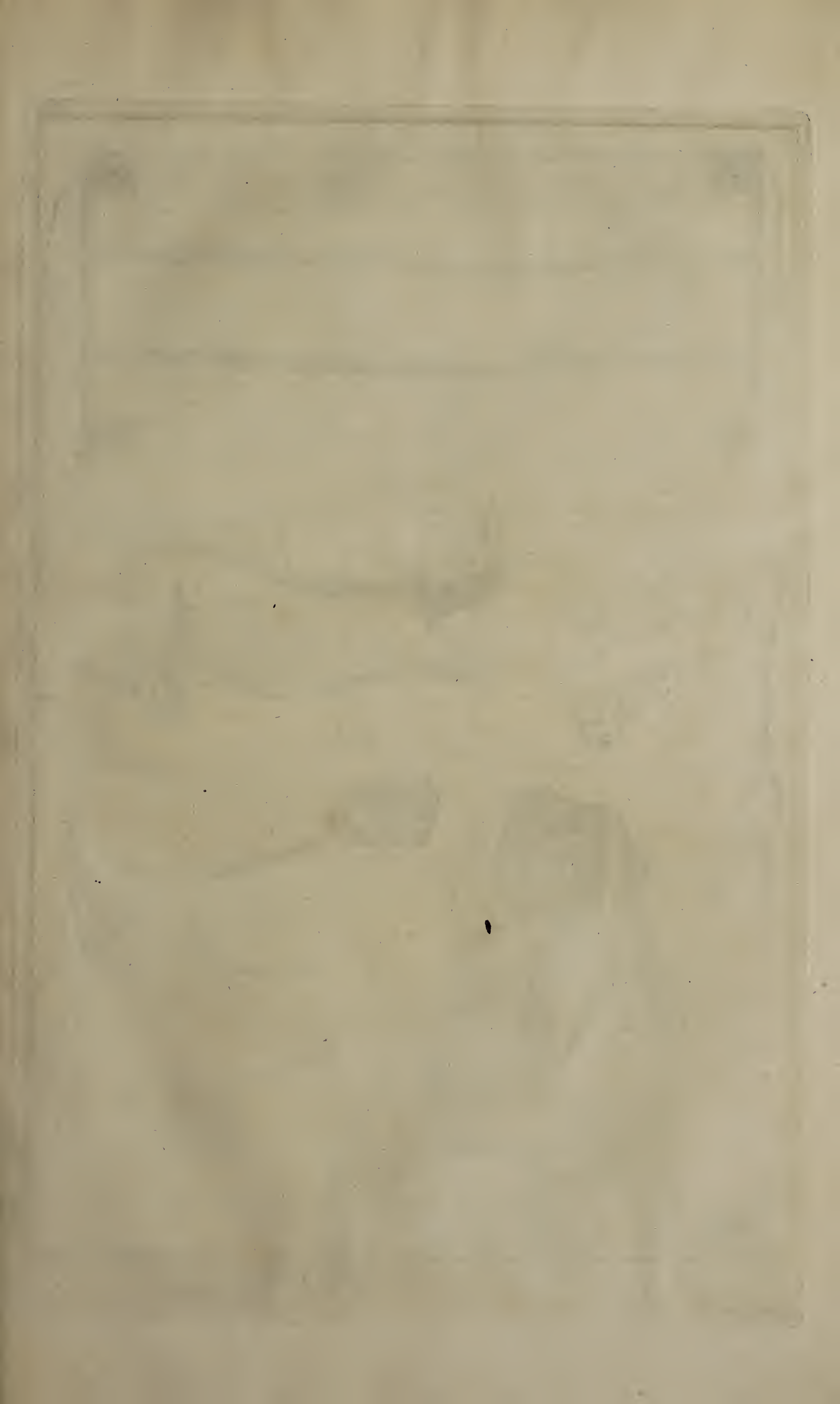
Volgens *Buxdorf* verkiest men nu de Rabbynen zonder veele plechtigheit. Deeze die de nieuwe Rabbyn moet instellen, verkondigt opentlyk aan de Vergadering de dag van den Sabbat of eenig anderen plechtelyken dag, dat zodanig een Persoon waardig is in 't genoodschap der Rabbynen, wegens zyne Geleertheit en Godtvruchtigheit ontfangen te worden. Hy vermaant den volke hem daar voor te erkennen, en verkondigt den wederstrevers de kerkban. De insteller geeft dan aan den verwachteling een verzekerbrief van waarde en vermogen, en somtyds eindigt de plechtigheit door een maaltydt, die hy aan de oude Rabbynen zyne medebroederen en aan zyne vrienden geeft. Volgens de Schryver die wy aanhaalen, moet de jonge Geleerde niet beducht zyn, onder het gewicht van een gestreng onderzoek te bezwyken. Een weinig leezing van den *Tal-*

(a) *Marbitzi Tora* genoemt, te weeten, die de Wet slapen laat.
(b) Basnage *Hist. des Juifs*. L. 6. Ch. 3.

A. Vêtement que les juifs portoient autrefois, et qu'ils portent maintenant sous leurs habits ordinaires pour ne point choquer les manieres des païs où ils vivent.
B. Les Cordons qui sont aux 4. coins.
C. Un desdits Cordons representé plus grand à 5. noeuds qui signifient le nom de Dieu.
D. Lampe Sabathique. E. Pain sans levain avec lequel ils font la Pâque.
F. Pain ordinaire sans levain qui se mange pendant la fête.

G. Rameau de Palme, de Saule, et de Mirthe, joints ensemble qu'ils tiennent à la main gauche, et le Citron H. dans la droite qu'ils aprochent l'un contre l'autre, et les agitent vers les 4. vents
I. Corne de Bellier avec laquelle on sonne aux jours de l'An et aux autres fêtes.
K. Baton, ou Canne creuse attaché aux chambranle de toutes les portes, au côté droit, dans lequel est renfermé un parchemin où est ecrit les pasages du Deuter. chap. 6. vers. 4. &c. et chap. 11. vers. 13. &c.

A..TALED, ou Voile blanc qu'ils mettent sur leur tête à la Synagogue pendant la priere, aux 4. coins duquel pend le SISITH, ou cordon à 5. noeuds.

BB. Le bras gauche vû en dehors, et en dedans avec la TEFFILA.

C..TEFFILA SCEL JAD, ou la TEFFILA de la main, en grand, et le noeud en forme de י

DD. TOTAFOT, ou TEFFILA SCEL ROSC, ou la TEFFILA de la tête.

EE. Noeud en forme de ד derriere la tête.

F.. Juif couvert du TALED & aiant les TEFFILIN à la tête & au bras.

Talmud gevoegt by eenige fynigheit in 't twiſtredenen, en een geduurige bezigheit in de Schoolen, voldoet voor de waardigheit van den Rabbyn.

De *Chazan* moet overluit den geenen oproepen die waardig is Rabbyn te worden, en hem nodigen, noemende hem *Rabbyn een zoon van zodanig een*, om de gewyde Boeken van de Wet te naderen: maar de jonge Geleerde weigert quanswys op de eerſte noodiging; hy verontſchuldigt zich over zyn onvermogen en over de zwaarte van dien laſt. Na deeze voorafgaande dienſtplichten, nadert hy de Wet met een ſtaatige tret en 't aangezicht met den *Taled* gedekt.

Waardigheit van hunnen *Morenu*, en waarin de plicht der Rabbynen beſtaat.

De *Morenu*, (deeze naam betekent iemandt die onderwyſt) is boven den Rabbyn. Hy bekleed de plaats van Voorzitter onder de Rabbynen. Deeze waardigheit eertyds den Jooden onbekent, is in de vyftiende eeuw uit Duitſlandt afkomſtig.

De plicht der Rabbynen is de Gerechtigheit te handhaven; tot deugdt en reinigheit te vermaanen; de twyffelingen en zwaarigheden op te loſſen; in den Ban te ſlaan den geenen die onbehoorlyk leeven, of die de Sabbat en de dagen van Boete niet waarneemen; de huwelyken te maaken en te ſcheiden; de Wet te verklaaren enz. Dus is dan het Ampt van Rabbyn moeielyk om wel waar te neemen, alhoewel het byna geen voordeel opbrengt. Weinig zyn 'er dan deeze die men te Keulen en Franfort de *Eerſte of Groot Rabbyn* noemt, die inkomſten van hunne waardigheit trekken, en zelfs konnen de andere Rabbynen geen nieuwen Rabbyn zonder zyn verlof kiezen.

De voorrechten aan dit Ampt gehecht, zyn de ontheving van Schatting en Omgelden: Indien de Rabbyn koophandel dryft, heeft hy het recht zyne waaren veel eerder en voordeeliger aan anderen te verkoopen, overzulks de tydt die hy met den koophandel verlieſt niet ſchadelyk aan de leeroeffening zy. Ook word hy de eerſte in zaaken van rechtsgeding geholpen; hem is toegelaaten voor zyne Rechters te zitten enz. Een gedeelte deezer voorrechten zyn nu afgeſchaft, doordien de Jooden geen volſtrekt gezach meer hebben.

Van de *Chazan* en *Sciamas* heeft de Rabbi *Leon de Modena* * ons reeds bericht gegeeven. De bezigheden van den Hoogenprieſter en Prieſteren zyn nu t'eenemaal opgeſchort of afgeſchaft; nademaal 'er geen Tempel, noch ſlachtoffer, noch offerhanden meer zyn. Wy hebben 'er niet by te voegen op 't geen 'er *Leon de Modena* heeft van gezegt. De naam *Cohen* is nu byna niet meer dan een eertytel.

V. HOOFDTSTUK.

Van der Jooden TALED *of* HOOFDTDEKSEL; *de* ZIZITH *of* QUASTEN; *de* TEFFILINS *of* VOORHOOFDTSPANZELS; *en eenige andere gebruikelykheden die opzicht op het gebedt hebben.*

Oorſprong van 't gebruik van der Jooden *Taled* of hoofddekzel aangeweezen, en de zelve met de *Zizith* beſchreeven.

DE *Taled* (a) is een witte vierkante ſluyer met koorden en quaſten aan ieder hoek. De Jooden dekken 'er zich in de Synagoge het hoofdt mede terwyl zy bidden, of rollen die om den hals. Toen Moſes weder van den Berg Sinai in 't Leger der Iſraëliten quam, nadat hy de eer genoten had onmiddelyk met Godt gehandelt te hebben, ſcheen de glans der Goddelyke Majeſteit van 't aangezicht van deezen grooten Wetgeever af, waardoor het Volk verblind wierd. (b) Toen moeſt Moſes zyn aangezicht met een ſluyer dekken; en dit is, volgens eenige Geleerden, de eerſte oorſprong van den *Taled*. Men is mede van gedachten, dat de *Taled* is uitgevonden om in 't gebedt de afgetrokken gedachten te beletten: vermits men ook ziet, dat 'er de aandachtigen zich mede t'eenemaal dekken. Hoe 't ook zy, eertyds droegen de Jooden een vierhoekkig kleedt. Een quaſt hing van ieder hoek van 't kleedt af, die diende om de Jooden te onderſcheiden. Vervolgens werd het kleedt afgeſchaft; het gebruik van den ſluyer ging in de Synagoge over; maar het vierhoekkig kleedt werd wel niet uitdrukkelyk verboden, men veranderde het alleen in een enkel vierkant ſtof, waar van de Rabbyn *Leon de Modena* ons een beſchryving doet. Een gelovige Joodt moet vooral dit ſtof draagen, naardien het voor een bewaar-middel tegen de verzoekingen dient en hem belet te zondigen. De koorden met de quaſten aan de vierhoeken af hangende, worden *Zizith* genoemt.

Hun vierhoekig kleedt *Arbancanfod* genoemt onder hunde kleederen gedragen, hoe dit beſtaat.

* [Eerſte Verhandeling Hoofdtſt. IV.] (a) Zie de nevens gevoegde printverbeelding.
(b) *Exod.* 34. vers 30. en vervolgens.

noemt. Ieder koordt van den *Zizith* heeft vyf knoopen, wegens de vyf Boeken Moses. Zich kleedende moet dit stof voor en achter afhangen, want een oprechte Joodt moet van de bevelen der Wet, als met een borstweering, verzien en omringt zyn. Om tot andere Leenspreuken over te gaan; (a) de Joodt 's morgens zich kleedende, moet zeggen: *Godt zy gezegent, die ons door zyne Wet geheiligt heeft, en ons bevolen de* Z I Z I T H *aan te trekken.* Deeze zegening moet gesproken worden de *Zizith* aanziende, en eindigen voor dat die om 't lyf gehangen is. Daar zyn 'er die dezelve kussen, de zegen uitsprekende.

De *Zizith* sluit de 613. bevelen der Wet in. (b) Dus hebben de Geleerden onder de Jooden de moeiten genomen die op te tellen. Zulks het volstrekt noodig is altoos met den *Zizith* bedekt te zyn en de aandacht daar over waar te neemen; want een Joodt die over dit artykel naaukeurig is, neemt in den zelven tydt de 613. bevelen waar, en het gevolg is klaar. Wy wyzen den Lezer naar Buxtorf (c), die de bewyzen wegens de kracht van den *Zizith* bybrengt, uit de Rabbynsche Schryvers getrokken.

Der Jooden *Teffilins* of Arm- en Hoofdtspanzels beschreeven. *Leon de Modena* heeft naaukeurig van de *Teffilins* geschreeven, die de Grieken *Phylacteres* hebben genoemt. 't Is een zeer Heilige zaak by de Jooden, en waarvan men de instelling tot den tydt van Moses wil t'huis brengen, vermits hy tot den Volke zegt: *Gy zult deeze woorden voor tekenen om uwe handen binden. Zy zullen u als hoofdtspanzels tusschen uwe oogen zyn. Gy zult ze op de posten uwer poorten schryven.*

En van welk gebruik die zyn. De *Teffilin* van den arm word eerst gezet, en vervolgens die van 't hoofdt: maar integendeel word die van 't hoofdt eerst weggenomen, en alsdan die van den arm. De inkt die dient, om 't geen in de *Teffilins* word ingesloten, te schryven, moet zuiver en zwart zyn. De letters moeten van elkander wel worden onderscheiden. Men moet de Schriftuurplaats van de rechter handt af schryven. Men moet in 't geschrift geen doorhaaling dulden. Met een woordt, indien 'er eenig gebrek aan deeze *Teffilins* gevonden wierd, zoude het gebedt van den gebruiker krachteloos zyn, en Godt hem niet verhooren. Men gebruikt gemeenlyk de *Teffilins* 's morgens opstaande, naardien de Geest alsdan vryer is en men zich beter in staat bevind zonder afweiding te bidden. Indien by ongeval de *Teffilin* van den arm of 't voorhoofdt valt, moeten de Joodt, die dit overkomt en de bystander (indien hy een Joodt zy) den geheelen dag vasten. Wanneer men zyn gevoeg moet doen, moet de *Teffilin* vier elleboogen verre van zich gelegt worden, of, indien 't niet anders wezen kan, moet men die in een gevoerde zak steeken, en plaatsen voor de borst recht voor 't hart. Ook moet men zich wachten die op een begraving by zich te hebben.

Deeze *Teffilins* zyn voor de vrouwen ongeoorloft; vermits zy zekere zwakheden onderworpen zyn; behalven dat hebben de Geleerden goed gevonden, dat zy konnen voldoen met *amen* op de gebeden haarer mannen te zeggen. Jooden van eene ongemeene Godtsdienstigheit, hebben somtyds de aandacht van de *Teffilins* tot in het bruiloftsbedt gebragt: een wys en verstandig middel, om een bedryf te heiligen alwaar de Heiligheit zeer weinig plaats schynt te hebben, en alwaar de bestendigste Godtvruchtigheit gevaar leid van in vreemde verstrooing van gedachten te vallen.

De *Mezuza* (d) is door den Rabbyn *Leon de Modena* beschreeven. De Synagoge (e) heeft 'er geen, vermits het een bestemde plaats is voor het openbaar gebedt, en alwaar men zyn gewoon verblyf niet heeft. Het perkement van de *Mezuza*, waar op de Schriftuur plaats geschreeven is, moet van 't einde der regel naar den aanvang opgerolt worden, zulks men leeze naar maate dat men het perkement openrolt; en wanneer men 't in de houte buis steekt, zegent men Godt, die de *Mezuza* aan zyn volk bevolen heeft. Men moet 'er ook op letten of ze besmet is. Wanneer men verhuist, is het gebruik, dat men die in 't huis, waar uit men vertrekt achterlaat; want (f) zonder dat zou 'er de Duivel zekerlyk inkomen: doch een Christen in 't huis komende te woonen, gebruikt men deeze voorzorg niet; maar dan neemt men de *Mezuza* weg. De gesteltheit van de *Mezuza* aangemerkt.

VI. HOOFDT-

(a) Buxtorf. *Syn. Jud.* C. 9. De Portugeesche Jooden neemen deeze dagelykschen oeffening met zoo veel schroom niet waar dan wel de Hoogduitsche doen.
(b) Buxtorf. *Syn. Jud.* C: 9. (c) *ibid.*
(d) Zie de eerste Verhandeling Hoofdtst. II.
(e) Buxtorf. *Syn. Jud.* C. 31. (f) Dit is een bygeloof der Hoogduitsche Jooden.

VI. HOOFDTSTUK,

Van de ZEGENINGEN *en* GEBEDEN *der Jooden.*

Van welke zegeningen zich de Jooden in den gebede bedienen.

De Jooden hebben ontallyke zegeningen die zich over alle taftbaare zaaken uitbreiden; want zy mogen niets onderneemen noch aanraaken wat het ook zyn mag, wanneer ze niet voor af hun hart tot Godt hebben opgeheven, en hem gezegent. Deeze inftelling is loflyk in zich zelfs. Pryswaardig is 't dat het eerfte van alle Godtsdienftigheden dit is, 't geen den wenfch niet gedoogt iet te doen, zonder alvorens het Opperwezen gezegent te hebben. Nochtans gaat deeze Godtvruchtige Oeffening onbefchroomt tot een onwaardige Godtsdienftigheit over. (a) By voorbeeldt, de hondert zegeningen der Jooden zoo dikmaals zonder aandacht en jachtmakende herhaalt, gelyken wel naar die van een fchooljongen, die naar het einde zyner leffen verlangt. Waar uit ontftaat dit misbruik? Alles 't geen in de oeffening van Godtsdienft tot een zamenftelzel werd overgebragt, hangt van een orde af door de Kerk voorgefchreeven, en 't welk men zich vervolgens gewillig oplegt. Hoedanig het ook zy, men gewent zich ongevoelig aan het zamenftelfel en de Godtsdienftigheit word een dagwerk, 't geen men voltrekken moet. Het ergfte is, dat de menfchen deeze t'zamengeftelde Godtsdienftigheit aanzien, als het evenwaardige van hun wangedrag, en dat zy zich kragtiglyk dits maaken, datze de toorn Godts bevreedigen. Dit is den yver van veele Godtvruchtige van beroeping; wat de voorfchriften aangaat, en de naaukeurigheit, waar mede zeer veele eerlooze menfchen omgaan van zich in Godtvruchtige Vergaderingen te laaten vinden.

En hoe verre zich deeze hunne zegeningen uitftrekken.

Wy zeggen dat de zegeningen der Jooden zich over alle taftbaare zaaken uitbreiden: Laat 'er ons byvoegen, datze fomtyds met den ftempel van hoogmoedt getekent zyn, en dat veele deezer zegeningen tot de geringfte vitteryën overgaan. Het verhaal van dien zoude immers den Lezer te verdrietig zyn: maar wy zullen van de eerften een voorbeeldt geeven. Onder de Jooden zegent men Godt, (b) dat hy hun de genaade heeft verleent tot de mannelyke Sexe te laaten gebooren worden. Deeze zegening is lafterlyk voor Godt. De vrouwelyke Sexe is hem niet min aangenaam dan de mannelyke; nademaal hy de een zoo wel als den ander gezamentlyk in zyn verbondt begreepen heeft.

Het eerfte 't welk bevolen is, ontwaakende, te doen, is Godt te looven en te zegenen, en dat men niets gewichtigs moet onderneemen, zonder zyn gebedt te hebben gedaan. 't Was mede een gebodt onder 't Heidendom, 't welk (c) *Virgilius* in een zyner gedichten niet vergeeten heeft. Men moet 's morgens gezamentlyk naar de Synagoge met een vierige genegenheit gaan; volgens 't geen Pfalm 55. vers 15 gezegt word. Godt woont de Synagoge by, zoo draa men de deur open doet, en laat zich midden in de Vergadering vinden, byaldien die ten minften uit tien perfoonen beftaat. (d) In de Synagoge komende zegt men eenige verzen der Pfalmen op, men buigt zich voor den *Hechal*, men leeft vervolgens met een zachte ftem een vers van Numeri 24., en men zegt eindelyk met (e) de Vergadering de gebeden op, die door den *Chazan* of Zanger worden opgeheven.

Hoedanig de Jooden onder 't bidden in de Synagoge zich gedragen moeten.

De lezing van den *Scheman* (f) word zodanig uitgevoert, gelyk *Leon de Modena*, bericht. Na deeze lezing (g) moet de gantfche Vergadering opftaan en ftaande met een zagte ftem bidden. De *Chazan* begint gemeenlyk. Vervolgens doet ieder uit eerbied drie fchreden achterwaarts, en de *Chazan* begint de agttien zegeningen (h) op te zingen. Deeze agttien zegeningen zyn, zoo zy gelooven van een groote kracht. Geen ander gebedt kan 'er by vergeleken worden. (i) Men moet ze ftaande uitfpreeken, de voeten te zamen gevoegt, gelyk die der

(a) Zie *Leon de Modena* eerfte Verhandeling Hoofdft. IV. (b) Buxtorf. *Syn. Jud.* C. 10.
(c) *A Iove principium Mufæ, Iovis omnia plena.*
(d) Eenige Hoogduitfche Jooden gaan gepantoffelt naar de Synagoge, op datze zich aan de deur te gemakkelyker ontfchoenen konnen.
(e) Voor eenige jaaren hadden de Jooden te Amfterdam een hevige twift over deeze vraag; of men in de Synagoge komende in 't byzonder de gebeden beginnen mogt die de Vergadering na den *Chazan* herhaalde, dan of het voldeed met de Vergadering het gebedt op te volgen, 't welk reeds opgezegt wierd.
(f) Zie het geen in de eerfte Verhandeling Hoofdft V. word gezegt.
(g) Zie Basnage *Hift. des Juifs.* L. 6. Ch. 18.
(h) De Jooden eigenen die aan *Efdras* toe. (i) Zie Buxtorf. *Syn. Jud.* C: 10.

der Engelen, waar van Ezechiël 1. vers 7. word gezegt: *dat hunne voeten recht opstonden.* Nadat men de agttien zegeningen heeft opgezegt, laat men het Hoofdt hangen. Vervolgens beurt men het een weinig op, en men bid zyne byzondere gebeden zittende of staande. Een breeder verhaal over de onderscheiden gebeden by de Jooden in gebruik oordeelen we onnoodig, vermits men ze in *Buxtorfs Synagoge* kan naslaan.

Wat de lichaams gestalte onder 't bidden aangaat, men moet zich, zoo veel mogelyk is, staande houden, en zelfs zonder elders te leunen; het hoofdt dekken; het lichaam omgorden, om het hart van de beneden deelen, die ongeschikt zyn, te onderscheiden. Het aangezicht en de handen moeten wel gewasschen zyn, voor dat men naar de Synagoge gaat. Biddende moet men zich wachten iet 't welk onrein is aan te raaken, en ten minsten moet de geest een uur tot het gebedt ingetogen zyn.

Den Bidder moet zich naar Jeruzalem wenden, hebbende de voeten nevens elkander, de handen op het hart, en de oogen neerslachtig. Hy moet zich wachten, zoo veel mogelyk is, te geeuwen, spuuwen, zich te snuiten, een wind (a) te laaten, enz. 't Huis zynde, kan men overluid bidden, om zyne Huisgenoten te stichten: maar in de Synagoge moet men zyne byzondere gebeden zeer zagt doen, over zulks de biddende Joodt zyne lippen maar heeft te beweegen; want het noodig is dat de Vergadering overtuigt zy, dat deeze Bidder bid. Twee zaaken konnen 'er bygevoegt worden, om de noodzaakelykheit van dit gebruik aan te merken. I. Een Joodt die een ander ziet bidden, moet *Amen* zeggen, en helpt dus mede het gebedt voor Godt aangenaam zyn. II. Ook word vereischt dat de Godtvruchtigheit van den geloovige het volk aanmoedig, en voor een ieders ooge word getoont. Deeze Pharizeeusche gewoonte behaagt de hedendaagsche Jooden 't allermeest.

Wy zullen eenige vitteryen onaangeroert laaten die echter de manier van bidden betreffen zouden; want men kan die in Buxtorf in 't 10de Hoofdtstuk van zyne Synagoge naslaan.

Lasterlyke beschuldiging dat de Jooden tegen Christus en de Christenen bidden zouden.

Wat de gebeden der Jooden tegens Jesus Christus, de Christenen en de afvalligen van den Joodschen Godtsdienst aangaat, daar van kan men eenige voorbeelden in den voornoemden Buxtorf vinden: maar indien men geen beeter bewys dan deeze voorbeelden voort te brengen had, zoude de beschuldiging licht te verwerpen zyn. 't Zyn gedwongen toeëigeningen, door den haat van eenige Godtsdienstigen voortgebragt. Indien het waar is, dat de Jooden Jesus Christus en de Christenen verdoemen, moet men bekennen dat de zaak (b) in een groote verborgenheit opgesloten legt.

Uit de Synagoge gaande, moet men zich wachten de rug naar den *Hechal* te keeren, waar in de gewyde Wetboeken opgesloten zyn; Men moet met langzaame schreden uitgaan, vermits Job 14. vers 16. word gezegt: *Gy hebt myne treden getelt.* Godt nu telt de schreden der geenen die uit de Synagoge gaan. Men moet zich ook wachten de oogen op voorwerpen te slaan die begeerte zoude konnen verwekken, en buiten de deur der Synagoge niet treden, zonder zachtiglyk een uitstortend gebedt herhaalt te hebben.

VII. HOOFDTSTUK.

Van der JOODEN AALMOEZEN, GELOFTEN, BELYDENIS, BOETE, VASTE *en* ONTHOUDINGEN; *van hunne* AFWASSHINGEN, *en zorg die zy voor de zuiverheit huns lichaams te draagen hebben.*

Hunne mildadigheit tegen de Armen

Nauwkeurig genoeg heeft *Leon de Modena* van de Aalmoezen der Jooden geschreeven. Wy bekennen met hem dat ze ongemeen (c) mildaadig zyn, en voegen

(a) Indien iemandt by ongeluk een wind ontsnapt, moet het gebedt gestaakt worden, tot dat de quaade lucht verdweenen is: maar zoo een Godtvruchtige de windlaating niet ophouden kan, moet hy zoo heusch zyn, dat hy ten minsten vier treeden van de plaats alwaar hy bid, gaat; En 'er zich van ontlast hebbende, hervat hy zyn gebedt tot Godt, zeggende, met aandacht: *Heer, gy hebt de openingen onzes lichaams gemaakt, die ons onmogelyk zyn gesloten te houden* enz. Men kan in de Synagoge van Buxtorf Hoofdtst. 10. het voorschrift van dit gebedt leezen.

(b) Alles wat *Ross* in zyn boek van 's waereldts Godtsdiensten, raakende de manier van 't bidden der Jooden gezegt heeft, is in geen orde en niet naaukeurig beschreeven.

(c) Men heeft 'er een wezentlyk bewys van hoedanig zy hunne geloofsgenooten te *Avinjon* geduurende de Pest van den jaare 1721. te hulp gekomen zyn. De Jooden uit Engelandt en Nederlandt hebben hun groote sommen geldts verstrekt en van alles wat noodig tot leven en gezondheit dienstig was, verzorgt.

en nood lydende beweezen. gen 'er niet dan een aanmerking by op 't geen hy van deeze aalmoezen zegt. Dit is dat de Jooden (a) openlyk geen aalmoes van de Christenen, noch van andere vreemdelingen, noch zelfs van een Christen Vorst mogen ontfangen: nochtans mogen zy 't onder de handt of bedektelyk doen, voornamentlyk, indien hun eigen volk niet genoeg tot onderhoud hunner armen geeven kan.

Geloftens en van welk een aart die in den Godtsdienst zyn. Van alle zaaken die opzicht op den Godtsdienst hebben, zyn 'er geen waarin de Godtvruchtigheit lichter te verleiden is, dan in Geloftens. Een Godtvruchtige en yverige Geestelyke zal lyden dat men het broodt gansche huisgezinnen ontneemt, onder voorwendzel een Kerspelkerk te verryken, zonder zich in ongerechtigheit van den geenen te wikkelen, die hunne goederen aan de Kerk toewyen. De Kloosters vloeien van de goederen over, die de Godtvruchtigheit der Monniken onnut zyn, terwyl de kinderen der geenen, die hun erfgoedt aan deeze Kloosters besproken hebben, een aalmoes verzoeken. Men draagt Godt noodelooze menschen in de Waereldt op. Een Maagdt in den bloei haarer Jaaren, van gezonde gesteltheit, en die zoude aangezocht worden den naasten lief te hebben, word gedwongen het kloosterleven goed te keuren, naardien men 't aan Godt verlooft die die zy niet bemint, en die zy ook niet beminnen zal, dan tot jaaren gekomen. Hoe veel Jongelingen heeft men niet genoodzaakt gelofte van kuisheit te doen; schoon zy een ongemeene bequaamheit voor de voortteeling hadden, die zy dan verplicht zyn te dempen, of veeleer ongeregelt oeffenen? De Liefde en 't verdriet baaren veele onbedachte geloften. Eindelyk voeden de Geloften gemeenlyk groote dwalingen in den Godtsdienst. Wy zullen 'er niets byvoegen op 't geen *Leon de Modena* van de Geloften der Jooden heeft gezegt.

Boetoeffening van welk een vreemden aart voorgestelt. De voorschriften van der Jooden belydenis zyn naar het onderscheid der Landen geschikt. Behalven dit hebbenze een groote en kleine Belydenis of Biegt. Men moetze staande opzeggen.

Na deeze gedaane bekentenis geesselen zich eenige Jooden. Deeze geesseling word *Malcut* (b) genoemt: maar de oeffening is 'er niet algemeen van, noch geboden. De Plechtigheit deezer geesseling bestaat aldus: Twee Godtsdienstigen oeffenen die beurtsgewyze op elkander: een deezer boetelingen gaat met het aanzicht naar 't Noorden gekeert ter aarde leggen, en den rug naar 't Zuiden. Men mag zich naar 't Oosten en Westen uitgestrekt niet laaten geesselen, vermits Godt in deeze plaatsen zyn verblyf houd.

De Boeteling ontfangt dan negen en dertig slagen met een bullepees, bekent wederom zyne zonden geduurende de geesselslagen hem op den rug toegetelt. De Geesselaar doet zyn werk onder het opzeggen van het 38ste vers van den 78sten Psalm, en op ieder gesproken woord geeft hy een geesselslag. (c) De dertien woorden van 't vers herhaalt den Geesselaar drie werf, maakende dus het getal van negen en dertig uit. De gegeesselde staat vervolgens op, en betaalt naaukeurig deeze die hem gegeesselt heeft met de zelfde munt. Deeze geesseling is op *Deuteronomium* 25. vers 2. gegrondt. Alhoewel 'er van veertig slagen gemelt word; nochtans kan men in Buxtorf (d) zien, hoe de Rabbynen dit verklaaren.

Insgelyks kan men in Buxtorf (e) een omstandig verhaal vinden van veele byzondere Vastendagen, die de Jooden vrywillig waarneemen. De Vastenavondt van dien die voor zich in 't byzonder een gelofte van te vasten heeft gedaan, verscheenen zynde, offert hy Godt een offerhande van *zyn bloedt en 't vette zyns lichaams*, 't welk deeze vrywillige boetoeffening mag verminderen. De Rabbynen, de Schriftgeleerden der Wet, alle persoonen die den volke onderwyzen en leeraaren, zyn aan deeze byzondere Vasten niet verplicht, vermits de herhaalde onthoudingen de krachten uitputten: maar de Vasten door de Kerkplichten opgelegt, moetenze gelyk anderen waarneemen. In 't byzonder is 't verboden op een Feestdag of den Sabbat te vasten, en op den dag als de Maan weer vernieuwt. Vaste hoe die door eenigen onderhouden worden.

De Jooden neemen voor een grondslag van den Godtsdienst, 't geen de Artsen voor de gezondheit aanpryzen. Zy gaan, uit het bedt opgestaan zynde, hun gevoeg doen; alsdan, zoo de Aloude Jooden geloofden, hadden ze de bescherming van den Bewaar-Engel noodig, (f) wanneer de zitting te lang viel; men verzocht het beleefdelyk om niet onverduldig te zyn enz. Nadat de natuur zich ontlast had, moest men zich wachten de rechter handt niet te gebruiken, want deeze handt moest gebruikt worden om de Wet te schryven en de bewaarmiddelen te behandelen; dus moest dan de slinker handt dit werk doen. Ook moest men zich in dee- Bygeloviglieit waarmede de Jooden bezwangert zyn.

(a) Zie 't geen Buxtorf *Syn. Jud.* C. 44. heeft gezegt. Maar Basnage melt het tegendeel in zyn *Hist. des Juifs*.
(b) Buxtorf *Syn. Jud.* C. 25.
(c) Daar zyn 'er dertien in de Hebreeuschen Text.
(d) *Syn: Jud.* C. 25. (e) *ibid.* (f) *ibid.* C. 8.

deezen Staat bevindende aan Godt niet denken, of zynen naam uitfpreeken. Iemandt zynen laft afleggende, moeft zich naar het Zuiden of Noorden keeren: maar nooit naar het Often noch Weften, want Godt in deeze plaatfen zyn verblyf heeft. Alle Jooden komen nochtans over de oeffening deezer gebruikelykheden in gedachten niet overeen.

Men wafcht zich aanftonds daarna. Indien iemandt zich waffchen wil, neemt hy het bekken in de rechter handt en geeft het aan de flinker, die de andere ten dienft moet zyn. Wanneer de rechter gereinigt is, dient ze de flinker. Men wafcht ze tot aan het gewricht, en men houd de vingers zodanig dat het water waarmede men zich wafcht die niet meer bevuile. Veele andere beuzelingen zyn 'er door hun noch waar te neemen, die, om de nieuwsgierigheit van den Lezer te voldoen, in (a) *Buxtorf* en (b) *Basnage* konnen nageflagen worden.

Die geen die met een gemaakt gebaar Godtvruchtig fchynen, moeten veel meer gedult hebben dan andere menfchen. Hunne beuzelachtige geregeldheit is nooit zonder eenige bekommernis. De Hoogduitfche Jooden voornamentlyk zyn 'er ten vollen van verzien. Men mag, zeggenze, het water waar mede men zich gewaffchen heeft, niet weggieten; men moet over dit water niet gaan; men mag zich voor de waffching niet krabben, enz. Men voegt 'er by dat de veronachtzaming deezer waarneemingen verdrietige toevallen onderworpen is. Het aangezicht met geen minder zorge te waffchen, en den omflag van deeze waffching, wykt in 't minft niet voor het reeds verhaalde.

VIII. HOOFDTSTUK.

Van der Jooden Kerkelyke Strafoeffening *en* Kerkban.

Byzondere ftrafoeffening over begaane misdaadt en waar in die beftaat.

Aan de *Parnaffim* ftaat de ftrafoeffening over den geenen die niet volgens de Wet leeven; eerft in 't byzonder; en zoo deeze byzondere ftrafoplegging den fchuldigen niet gehoorzaamt, heeft men het recht dit in 't openbaar te doen. Men maakt het als dan op den Sabbat in de Vergadering van de Synagoge bekent. Een man die met een onreine vrouw heeft te doen gehad, moet de geeffelftraf onderhevig zyn en veertig dagen vaften. Een enkele kus aan de vrouw gegeeven die onrein is, ja zelfs een aanraaking, moet den man met een veertig daagfche Vaften boeten, in welk een tydt hy geen wyn drinken mag, noch iet warms eeten, dan op den Sabbat.

De burgerlyke ftraf over een begaane manflag is een verbanning van drie Jaaren; volgens den regel der Kerke word hy in de Synagoge geduurende de verbanning gegeeffelt, en onder de geeffeling geroepen: *ik ben een moordenaar.* Men moet zich geduurende deeze boetoplegging onthouden van wyn en vleefch; de boeteling moet zyn hair en den baardt ongefchooren laten, vuil linnen draagen en een gefcheurt kleedt; bloot hoofdts moet hy gaan, of ten minften zich niet dan eens 's Maandts dekken; den arm die de manflag begaan heeft moet hy aan een keten, om den hals vaft gemaakt, draagen. Eenige zyn 'er die zelfs over 't bloote lyf een foort van yzer Harnas aan hebben. Andere leggen zich voor de deur van de Synagoge neder en laaten zich van den geenen met voeten treeden, die 'er komen om hunne Godtsdienftigheit te oeffenen. Een dieffstal, een vuiftflag, een valfche getuige, enz. word met een boetoeffening geftraft, met de misdaadt overeenkomende. Die van Echtfchendery is de ftrengfte onderworpen. Men moet eenige volgende dagen in 't ftrengfte van den winter in koud water zitten gaan, en is het water bevrooren, moet men zich tot aan de kin in 't gebroken ys dompelen, en daar in zoo lang blyven tot men een ey hard kooken kan. Indien de misdaadt in den zomer word begaan, word de Echtbreker naakt uitgekleed, en voor 't fteeken van de byen en muggen bloot geftelt. Deeze ftrafoeffeningen worden vermindert naar overeenkomft met de affchouwelykheit van de misdaadt: maar indien 'er fchelmftukken onder vermengt zyn, als of de Echtbreking onder een overeengekomen beding is volbragt, enz. moet de ftraf een geheel jaar duuren.

Buxtorf (c) die ons dit verhaal opdift, zegt niet of deeze ftrafoeffening nu noch in alle haare byzonderheden beftaat: maar 't is niet te twyffelen dat ze ten minfte voor een gedeelte, indien het word vereifcht, in 't werk word geftelt. Het voorbeeldt van *Acofta* (d) toont

(a) *Syn. Jud.* C. 8. (b) *Hift. des Juifs.* Ch. 19. (c) *Syn. Jud.* C. 47.
(d) Zie Dict. van Baile op 't artykel van *Acofta.*

toont dat de gewettigde ftrafpleging, alhoewel min gebruikelyk dan eertyds, niet t'eenemaal buiten gebruik is geraakt.

Wanneer en hoe de Kerkban welleer is ingeftelt.

De Kerkban is ongetwyffelt door het *Sanhedrim* der Jooden onder de regeering der Machabeën ingeftelt. Hy is een gevolg van de kundigheit der misdaaden en de ftrafoefening der fchuldigen, die zich deeze Rechtbank toeëigent. Men heeft reden te geloven, dat deeze gewettigde ftraf zeer verfchillende is van die, waar van dikwerf in de aloude Wet onder den naam van *Affnyding* word gewag gemaakt. Toen de Regering de Overleeveringen begon in te voeren, verzuimden de Geeftelyke Jooden niets om het gezag der Kerke te doen gelden, en om de befluiten haarer Geleerden een opper-gezagvoering toe te eigenen. Deeze laatfte omftandigheit heeft mogelyk zoo veel tot de geboorte van den Kerkban toegebragt als de eerfte. De Kerkban vertoont zich voor de oogen der Godtvruchtigen, als een voorbereiding van 't helfche vuur en de geweetens die naar de bevreeftheit en 't bygeloof hellen, gevoelen wel beter de ftraf dan door 't zwaardt van 't Burgerlyk Gerecht.

Groote en kleine Kerkban, en waar in die beftaat.

De Jooden hebben een groote en kleine Kerkban. De kleine is van dertig dagen: maar men kan 'er fomtyds van ontflagen worden, zelfs zoo draa die uitgefproken is. Men ziet een voorbeeldt van deezen Kerkban in *Basnage* (a). Een man verachtende de achting voor Godt, fluit men buiten de gemeenfchap, en ontflaat hem byna wederom in den zelven tydt. Het gezag van een Schriftgeleerde der Synagoge te verwaarloozen, verdient mede de Kerkban. Eindelyk de fchreeuwende en openbaare misdaaden, de ontheiliging, de Godtsverzaaking, enz. de Vrygeeftdryvery, de Scheurmaaking, verdienen de zelfde ftraf.

Van welk een zwaar gevolg der Jooden Kerkban is, aangemerkt.

Volgens de meening der Rabbynen, is de Kerkban zoo doordringende en krachtig, dat die door twee hondert agt en veertig leden in 't lichaam van den Banneling dringt. Men moet zich ten minften een roede lengte van hem afzonderen, hem alle menfchelyke hulp weigeren, en deeze geftrengheit heeft mede onder zyne ondergehoorigen plaats: want is 'er iemandt in zyn huis overleden, of moet 'er een kindt befneden worden, niemandt mag hem te hulp komen: ô verwonderenswaardig bedryf van een bitteren yver! (b) Men beweent de doodt van den Banneling niet, en men werpt een fteen op zyn graf, om te kennen te geeven dat hy verdient heeft geftenigt te worden. Zyne Vrienden is verboden de rouw over hem aan te neemen. In tegendeel moet men Godt zegenen, die hem uit de waereldt heeft weggerukt; en zyn fterfdag is een dag van vreugde. Men moet een vreugdemaal houden, zich verluftigen, en zelfs door bly gelaat een ongemeene vreugde betoonen, over het gevoel van de Kerk zich van een goddeloos menfch ontflagen te zien. Een zoo hevig en onmenfchelyk gedrag, word door een wreeder en noch onmenfchelyker goed gekeurt. Hier door word volkomen de waarheit gerechtvaardigt; *dat het beter in Godts handt dan in die der menfchen te vallen is.*

Wat den Banneling wedervaaren moet.

„Men fluit hem buiten de gemeenfchap; „(c) men verbant, en vervloekt hem met „afgryzing; men rooit N. N. door 't Wer„boek uit, en door de geboden die dit Boek „behelzen; door de vervloeking die Jofua „tegen Jericho uitfprak; door deeze die Eli„za tegen de kinderen die hem befpotten „uitdonderde; door die waar mede hy *Ge„hazi* vervloekte, enz. Men vervloekt hem door Hemel en Aarde; men ontbind en laat tegen hem uit alle machten der duifterniffe; men offert hem de vervloeking der Engelen op; men bid Godt dat hy niets goedts van hem laat voortkomen; dat zyne verdelging haaftig kome; dat alle Schepfelen zyne vyanden mogen zyn; dat een dwarlwindt hem verplettere; dat de koorts en alle menfchelyke gebreken hem pynigen en over den hals komen; dat zyne doodt ontydig en fmertelyk zy; dat hy in wanhoop fterve, en dat hy eindelyk in de duifterniffen wandele. Deeze vervloeking word met alle mogelyke Plechtigheit uitgefproken, en driewerf in zestig dagen herhaalt. Vervolgens belaad men hem met nieuwe vervloekingen, indien men zoo veel mogelyk zy d'affchouwelykfte uitvinden kan. Wanneer de Banneling een afvallige is, heeft men recht hem te vervoeren en te dooden.

Wat de Algemeene Joodfche Kerk-ban aangaat die men gewoon is over afvallige Jooden en andere wederfpannelingen van den Joodfchen Godtsdienft uit te fpreeken; de Rabbyn doet eerft een aanfpraak in de Synagoge over de zwaarwigtigheit der zaaken voor de Leffenaar of het Autaar ftaande, waarop de Boeken Mofes met het Boek de *Kolbou* leggen, in welk laatfte de zwaarfte vloeken by den Kerkban gebruikelyk, begreepen zyn. Vooraf word 'er op den Hoorn van Jericho geblaazen, en men fteekt

(a) *Hift. des Juifs.* L. 6. Ch. 21. (b) Buxtorf *Syn. Jud.* C. 49.
(c) Basnage *Hift. des Juifs* L. 6. C. 21.

ſteekt twee zwarte waſchkaerſſen op. Alsdan geeft de Rabbyn te kennen, dat deeze Ban volgens 't beſluit der Parnaſſyns genomen en met goedkeuring der Rabbynen voltrokken word; beſtaande in de volgende bewoording:

„Volgens het Raadbeſluit der Engelen „en de uitſpraak der Heiligen, verbannen „wy, verzweeren wy, ſtooten wy uit on„ze Synagoge, en vervloeken wy, naar „den wille Godts en zyne Kerke, door het „Wetboek waar in de 613. geboden opge„teekent zyn; met dien Ban waarmede Jo„ſua de Stadt Jericho in den Ban ſloeg; „met dien vloek waarmede *Eliza* de Jon„gens en zynen knecht *Gehaſi* vervloekte; „met die uitbanning waarmede *Barak* den „ſtrafwaardigen *Meros* verbannen heeft; „met deeze uitſtooting waar mede weleer „de Leden van den Grooten Raadt gewoon „waren te bannen; met dien Ban waarmede „*Raf Jehuda* Ezechiels Zoon † zynen knecht „gebannen heeft, en met alle die banningen, „vervloekingen, uitſtootingen en afzonde„ringen, die ſedert den tydt van *Moſes* „onzen Leeraar tot op den dag van heden „geſchied zyn: in den naame van HENT„HARIËL die JAH word genoemt of „*Heer der Heirſchaaren*; in den naame van „den grooten Vorſt *Michaël*; in den naa„me van NUNATTERON wiens naam „als die van zynen Meeſter is; in den naa„me van SARDOLIPHON vlechtende „kranſſen zynen Meeſter, te weeten: voor„dragende de gebeden Iſraëls voor Godt „zynen Heere; in den naame die twee en „veertig letteren begrypt en die aan Moſes „in den Doornboſch verſcheenen is; In „den naame door wien Moſes de Roode „Zee kliefde; in den naame van hem die „gezegt heeft: ik ben die ik zyn zal, door „het geheim van den grooten naame Godts „JEHOVA, door de geſchreeven twee ta„felen der Wet; in den naame des Heeren „de Godt der Heirſchaaren, woonende bo„ven de *Cherubinen*; in den naame der „Globen en Raderen door Ezechiel gezien, „der Heilige Dieren en Dienſtbaare Enge„len die den Allerhoogſten dienen, ver„bannen wy alle Iſraëliten die eenigzins „het beſluit der Synagoge zouden willen „overtreeden, 't geen hun om te gehoor„zaamen voorgelegt word.

„Hy zy dan vervloekt voor den Heere „de Godt Iſraëls zittende boven de Che„rubinen; hy zy vervloekt uit den mondt „van dien eerwaarden en ontzachelyken „naam die op den grooten Verzoendag uit „den mondt van den Hoogenprieſter ging; „Hy zy vervloekt in den Hemel en op de „Aarde; Hy zy vervloekt uit den mondt „van den Almogenden Godt; Hy zy ver„vloekt uit den naame van METTATE„RON volgens zyne 314. letteren een ge„lyk getal met het woordt SCHADAI, „de *Almachtige*, uitmaakende; Hy zy ver„vloekt uit den naame van ACHTAVIËL „JAH, *Heere der Heirſchaaren*; Hy zy „vervloekt uit den mondt der *Seraphim*, „der Raderen en Heilige Dieren, mitsga„ders der Dienſtbaare Engelen dienende „voor 't aangezichte des Heeren in Heilig„heit en reinigheit.

„Is hy gebooren in de Maandt *Niſan* „(Maart) wiens opperſte Wacht-Engel die „de zelve beſtiert URIËL word genoemt, „hy zy vervloekt uit zynen mondt, en uit „den mondt van zyn geheele wacht. Is hy „gebooren in de maandt *Jiar* (April) wiens „opperſte Wacht-Engel die de zelve beſtiert „ZEPHANIËL word genoemt, hy zy ver„vloekt enz: Is hy gebooren in de Maandt „*Sivan* (Mey) wiens Opperſte Wacht-En„gel die de zelve beſtiert AMNIËL word „genoemt, hy zy vervloekt enz: is hy geboren „in de Maandt *Thamus* (*Juny*) wiens Opperſte „Wacht-Engel die de zelve beſtiert PENIEL „word genoemt, hy zy vervloekt, enz. Is hy „gebooren in de Maandt *Au* (July) wiens „opperſte Wacht-Engel die de zelve be„ſtiert BARKIËL word genoemt, hy zy „vervloekt enz: Is hy gebooren in de „Maandt *Elul* (Auguſti) wiens opperſte „Wacht-Engel die de zelve beſtiert PE„RIËL word genoemt, hy zy vervloekt „enz: Is hy gebooren in de Maandt *Tilvi* „(September) wiens Opperſte Wacht-En„gel die de zelve beſtiert ZURIËL word „genoemt, hy zy vervloekt enz: Is hy ge„booren in de Maandt *Marchoſeth* (Octo„ber) wiens Opperſte Wacht-Engel die de „zelve beſtiert ZACHARIËL word ge„noemt, hy zy vervloekt enz: Is hy ge„booren in de Maandt *Kisler* (November) „wiens Opperſte Wacht-Engel die de zel„ve beſtiert ADONIËL word genoemt, „hy zy vervloekt enz: Is hy gebooren in de „Maandt *Tevet* (December) wiens Opperſte „Wacht-Engel die de zelve beſtiert ANAËL „word genoemt, hy zy vervloekt enz: Is „hy gebooren in de Maandt *Scevat* (Ja„nuari) wiens Opperſte Wacht-Engel die „de zelve beſtiert GABRIËL word ge„noemt, hy zy vervloekt enz. Is hy geboo„ren in de Maandt *Adar* (Februari) wiens „Opperſte Wacht-Engel die de zelve be„ſtiert RUMIËL word genoemt, hy zy „vervloekt enz: Hy zy vervloekt uit den „mondt van de zeven Engelen die over de „zeven dagen van de week zyn geſtelt enz: „Hy zy vervloekt uit den mondt van de „vier Engelen die over de vier beurtwiſſe-

„lin-

† *Gemara Tit. Hedinſchun.* Fol. 70.

„lingen des jaars zyn geſtelt enz. Hy zy „vervloekt uit den mondt van de zeven „krachten; hy zy vervloekt uit den mondt „van dien ſterken en vreeſſchelyken Godt; „wy bidden dat hy verbroken worde, en „dat zynen val haaſtelyk geſchiede. Godt „de Godt der Geeſten wil hem vooral zyn „vleeſch verderven en verdelgen. Godt de „Godt der Geeſten wil hem vooral zyn „vleeſch verneederen. Godt de Godt der „Geeſten wil hem vooral zyn vleeſch on„derdrukken. Godt de Godt der Geeſten „wil hem vooral zyn vleeſch uitrooyen. De „verbolgenheit des Heeren en een ſmerte„lyken ſtormwindt moet op het hoofdt van „den godtloozen nederſtorten, en de Worg„Engel moet hem aanvallen. Hy zy ver„vloekt waar hy zich keert of wend; zyne „ziele moet met verſchrikkinge van hem „ſcheiden. Dat hy aan een benaaude keel „ſterve, en dat hy zyn tydtperk niet over„leeve. Dat Godt hem kaſtyde met teering, „heete koorts, brandt, vuurigheit, en „ſchurft; Dat hem het zwaerdt vervolge, „tot dat hy t'eenemaal verdelgt zy; het „zwaerdt moet hem door het harte dringen, „en dat zynen booge verbrooken worde. „Dat hy worde als kaf voor den windt. De „Engel des Heeren dryve hem weg; zynen „weg zy duiſter en ſlibberig, en de Engel „des Heeren vervolge hem. Zyne vervol„ging moet hem onvoorziens overkomen; „zyn net door hem in 't verborgen gelegt „moet hem verſtrikken. Dat hy uit het „licht in de duiſterniſſe verſtooten worde, „en van den Aardboden verdreeven: Angſt „en benaautheit moeten hem verzellen; zy„ne oogen moeten zyne ballingſchap zien en „hy moet de grimmigheit des Almachtigen „gevoelen. Hy zy bekleedt met den vloek „als met zyn kleedt; zyn huis moet ver„delgt worden, en Godt rooye hem uit eeu„wiglyk en ſtoote hem uit zyne hutte; de „Heere vergeeve hem zyne zonden niet: „maar de toorn en yver des Heeren moet „rooken over hem en op hem moeten alle „de vloeken ruſten die in het Wetboek ge„ſchreeven zyn; de Heere delge zynen naam „uit onder den Hemel, en ſcheide hem af „ten quaade van alle de ſtammen Iſraëls, „volgens alle de vloeken des Verbondts in „dit Wetboek opgeteekent. Maar gy die „noch in 't leeven en in een goeden welſtand „zyt, hangt den Heere uwen Godt aan; „Hy die Abraham, Iſaak, Jakob, Moſes, „Aäron, David, Salomon, de Profeten „Iſraëls en Godtvruchtigen onder de Hei„denen gezegent heeft, die zegene ook de „ganſche Heilige Gemeente, nevens alle „andere Heilige Gemeentens, behalven den „geenen die deezen Ban overtreed; Godt „wil hen naar zyne barmhartigheit bewaa„ren, behouden en hun uit alle elende en „benaautheit verloſſen; hy wil hunne da„gen en jaaren verlengen en zynen zegen „verleenen tot al hunner handen werk; hy „verloſſe hen eerlang nevens geheel Iſraël; „dus geſchiede zynen wil en welbehagen, „Amen.

Een vreemde Ban-vloek die zich over de Beeſten uitſtrekt.

Ook kan een Banvloek over de beeſten uitgeſproken worden. Een gebruik onder de Jooden: maar 't welk noch niet tot deezen trap van verdraagzaamheit was opgeklommen, aan de waare wysheit verknocht, vermits men een hondt met den ban ſlaat, die de onbeſchaamtheit had de ſchoenen van den wyzen te knaagen. De Banvloek knaagde dan de ſtaart van den hondt met alle hevigheit van ſtoffelyk vuur.

Tot welke ongelegentheit een Verbannenen vervalt, waar van een voorbeeld word bygebragt.

Het Woordenboek van *Bayle* zal ons een ſpreekend bewys verſchaffen van de ongelegentheden, waar in iemandt vervalt, die in den Ban word gedaan. *Acoſta* is 't, door zyn eigen ervaarenheit bekent, dat de gewettigde ſtraffe van Kerkban ſomtyds hartdrukkender, en byna altoos van een verdrietiger gevolg is, dan die van den waereldlyken arm. 't Minſt was het 't geen hy van de onheuſchheit en de quade bejegeningen zyner broederen had uit te ſtaan. Men hitſte de kinderen op, hem alle ſmaadt in 't openbaar op ſtraat aan te doen, en in 't werpen met ſteenen tegen zyn huis. Zy liepen hem ſchreeuwende achter na, uitbrakende alle vervloekingen. Men ſpoog hem in 't ontmoeten aan, en men porde de kleine jongens insgelyk te doen. Verwonderenswaardig waarlyk was de kracht van den Kerkban tegen *Acoſta* los geborſten; zoo lang de onboetvaardigheit van den gebannen Joodt duurde, werd een van zyne broederen gelaſt de uitwerkſelen van dien rampzaligen te beletten. Alle deeze rampſpoeden noodzaakten hem eindelyk zich weder onder de gehoorzaamheit der Kerke te begeeven, of ten minſten te veinzen zich weder met haar te vereenigen.

Wat 'er Bayle heeft van aangeteekent.

De voorwaarden van zyne ontſlaging werden belaaden met een onverdraaglyke boetoeffening voor een eerlyk man. De Plechtigheit van des Joodts vryſpreeking geſchiede dusdanig als ons *Bayle* met deeze bewoording voorſtelt: „Hy moeſt voor „een talryke Vergadering op den verheven „ſpreekplaats komen, en overluid een ge„ſchrift leezen, waar in hy beleed duizend„maal de dood verdient te hebben. Van „deeze plaats gekomen, werd hem bevolen „naar een hoek van de Synagoge te gaan, „alwaar hy zich tot den broeksband toe

„ontkleeden moeſt, en kouſſen en ſchoe-„nen uittrekken. De Deurwaarder bond „hem de handen aan een ſtyl of pylaar vaſt, „en in deezen ſtaat gaf hem den Zanger „negen en dertig geeſſelſlagen. Vervol-„gens quam de Leeraar, deed hem op den „grondt neerzitten, en verklaarde hem van „den Kerkban ontſlagen. Hier op ſtond „den ingang van 't Paradys weder als te „vooren voor hem open. *Acoſta* kleede „zich, ging voor de Deur van de Sy-„nagoge leggen, en die uit de zelve gin-„gen traden over hem.

IX. HOOFDTSTUK.

Van der Jooden SABBAT-VIERING *en hun plechtgebaar.*

Van welk een bygelovig gevoelen zy omtrent de verſtorvenen in hun Sabbat vieren zyn.

De Sabbat is een Goddelyke inſtelling; de zelve te ſchenden, is de grondveſten van den Joodſchen Godtsdienſt te ondermynen. De Jooden zyn over de voordeelen die Godt hun belooft heeft niet genoegt, die naaukeurig de Godtsdienſtigheit van deezen dag waarneemen: maar hunne Geleerden hebben 'er ongemeen veele andere bygevoegt. Het Sabbats gebedt, 't welk men vrydag 's avonds doet, verleent aan de zielen verlof die in 't Voorburg der Helle zyn. Dit verlof duurt den geheelen volgenden zaturdag; geduurende deeze vier en twintig uuren haaſten ze zich water voor haare verkoeling te putten. Ook hebben de Geleerden verboden het water uit de waterbakken tot den laatſten druppel te ſcheppen, op dat 'er de zielen geen gebrek aan leeden. Op den Sabbatdag hebben de verdoemde zielen verlof van plaats te verwiſſelen. Men vervroegt deeze dag (a) een weinig, om onderdes de ſtraffe van 't Voorburg te verzachten. Wy zullen niet verder ophaalen de veelvuldige andere voordeelen, die levenden en dooden van de Sabbatviering trekken.

Waarom het der vrouwen werk is de Sabbatlamp te ontſteeken.

De Sabbat, zeggenwe begint vrydag 's avondts, een half uur voor Zonnen ondergang, wanneer als dan de aller armſte Joodt zyne Sabbatlamp moet ontſteeken, ſchoon hy de noodige oli tot onderhoud beedelen moet. De Vrouwen moeten deeze lampen ontſteeken, naardien Eva, haaren man te zondigen aanleiding geevende, *het eerſte licht der waereldt heeft uitgebluſt*; te weeten, om niet leenſpreukelyk te ſpreeken, dat ze den man de doodt veroorzaakt heeft. De ontſteekſter van 't licht ſtrekt haare handen voor 't zelve uit, waar na men, terwyl het begint te branden, een zegening ſpreekt tot deeze Plechtigheit behoorende. Het word (b) altoos vereiſcht dat een geloovige Joodt ter handt neeme, iets 't geen tot verheerlyking van den Sabbat van nooden is, ſchoon hy zelfs in zynen dienſt een groot getal dienaars had. Men kort zich 's Vrydags de nagels uit genegenheit voor den Sabbat, 't welk op deeze wyze word uitgevoert. Men begint met de linkerhandt, kort de nagel van de pink en vervolgens van den middelſten vinger; dan gaat men over tot de voorſte, daar na tot de derde of naaſt de pink en eindelyk den duim. Aan de rechter handt begint men met den tweeden of middelſten vinger, en vervolgens kort men den nagel van de pink, enz. Het afknipzel der nagelen moet men niet wegwerpen, noch met voeten treeden: maar men moet het in de aarde begraaven of verbranden. Op de maaltydt die Vrydag 's avondts word gedaan, wanneer de Sabbat begint, zegent de Vader of de Meeſter van den huize het Broodt en den Wyn. Terwyl hy het Broodt zegent, beſchouwt hy met aandacht de Sabbats Lichten. Deeze opmerking is een ſoort van geneesmiddel, dienende om de vermindering van zyn gezicht te verſterken; eene reden zeer behendig door eenige geleerden uitgevonden. Op de zegening van 't Broodt, houd het de Vader des Huisgezins in zyne handen om hoog wanneer hy Godts naam uitſpreekt. Men legt twee Brooden op de tafel ter gedachteniſſe van het dubbeldeel manna, 't geen men des Vrydags verzamelde. 't Is geboden op den Sabbatdag een vrolyk gemoedt te bezitten; maar vooral moet men de armen en bedrukten niet vergeeten; noch ook niet de huwelyksplicht. 't Is zelfs een zaak van gewigt, zich naar behooren (c) op den Sabbats nacht te quyten, wordende daar door grootelyks bevoordeelt, zulks een weigeraar, om als dan zyne vrouw de huwelykſplicht te voldoen, voor zinneloos zoude gehouden worden. Wy zullen deeze voordeelen aanwyzen. De Geleerden hebben verklaart dat het huwelykswerk met yver op den Sabbatdag waargenomen, voor Godt zeer eerbaar

Welk een gebruik de Sabbat voorgaat.

(a) Buxtorf *Synag. Jud.* C. 15. (b) *ibid.*
(c) Buxtorf *Syn. Jud.* C. 15.

A. Les PRÊTRES *descendans d'*ARON *donnant la* BENEDICTION *au* PEUPLE.

Dessiné d'apres nature, et gravé par B. Picart. 1725.

*Maniere d'*EXPOSER *la* LOY *au* PEUPLE, *avant que de commencer à la* LIRE.

baar is, en als zodanig vergolden word; want het betuigt de begeerte die men om Godt te behaagen heeft, zich t'eenemaal verlustigende. Die geen die zoo gelukkig zyn, zich van deezen Sabbats arbeidt met eenige vrucht bekroont te zien, houden zich verzeekert dat ze een uitverkorene van 't Joodsch geloof, een kindt van genade, een leerling volleert in wysheit, ter waereldt voortbrengen, en dit zekerlyk worden zal: maar noodig is 't (a) dat hart en ziel zich tot Godt opheffen, en in de opheffing zich handhaven, terwyl de huwelyks huldiging zich onderling vinden laat.

Een ingebeelde Pharizeeusche hoogmoedt waarmede de Jooden zyn behebt.

De gebeden en zegeningen van den Sabbat zyn talryker dan die van de week. Men moet bekennen dat ze in 't algemeen goed en stichtelyk zyn, indien 'er niet al vry wat Pharizeeusche hoogmoedt onder liep. De Jooden danken Godt dat hy hun van andere volkeren afzonderende, bewaart en verkooren heeft met uitsluiting van alle anderen. Hunne gebeden gaan met deeze uitzondering gemeenlyk verzelt, en eenige verneederingen die zy waanen voor Godt te doen, zien zy aan als verre boven het overige van 't menschdom te waardeeren.

De opgeheven Wet den volke vertoont, word de lezing begonnen.

De grootste plechtigheit van den Sabbat is (b) dat men de Wet den volke vertoont. De *Chazan* (c) voert deeze verrichting uit, en zegt tot de Vergadering: *Zie de Wet, die Moses voor de kinderen Israëls heeft opgestelt, de Wet Godts is volmaakt* enz. Na die getoont te hebben, legt hy ze op de lessenaar, en roept zeven persoonen (d) uit de Vergadering om de lezing van dien dag te doen. De *Cohen* of Priester leest als eerste, hier op volgt een *Liviet*, en vervolgens hebben de anderen hun beurt. (e) Een agtste persoon leest eenige Schriftuurplaatsen uit de Profeten getrokken, en deeze lezing word HAPHTARA genoemt. Een ieder word tot deeze lezing toegelaaten, behalven de vrouwen. Na de lezing heft de *Chazan* het Wetboek weder op en geeft den zegen aan 't volk. Men sluit vervolgens het Wetboek weg, en herhaalt de gebeden.

Der Jooden Predikatiën van welk een aart die zyn.

Men predikt op den Sabbat en andere vierdagen. De Predikatiën worden in de gemeene taal gedaan: maar men haalt in 't Hebreeuwsch de Bybeltexten en Schriftgeleerden van de Wet aan. Deeze Predikatiën zyn somtyds met noodelooze aanhaalingen bevracht; Insgelyks met veele duistere denkbeelden, en veel gerucht en beweeging verzelt, om een moeielyke warrede uit te drukken vol van gissingen, die dikmaals het vermogen van den Leeraar en de waarde van zyne Predikatie te kennen geeven. Dit alles moet men aan de ongemanierde leeroeffening toeschryven die zich de Rabbynen verkooren hebben.

Hunne Lykgedachtenissen en om wat reden in gebruik.

Op den Sabbatdag (f) offent men mede een soort van Lykgedachtenisse, of wel een gebedt voor de dooden. Men verricht alsdan offerhanden en milddaadigheden. Verstandige en vroome Jooden hebben ons verzekert dat deeze gewoonte enkelyk staatkundig is en by hun niet anders ingevoert zy, dan om genot te trekken van de ydele hoogmoedt der ryke en voornaame Jooden, die genegen zyn in deeze gelegentheden zich milddaadig aan te stellen; zynde dit een strik waarmede vervolgens de bygelovigheden worden vastgeknoopt.

Na de avondt-gebeden word anderwerf de zegening uitgesproken, en de Jooden danken Godt gezamentlyk. Alles 't geen vervolgens de Godtsdienstige oeffening betreft moet men van den Sabbatdag en de volgende week onderscheiden, en word HABDALLA genoemt. Alhoewel *Leon de Modena* deeze HABDALLA hier voor beschreeven heeft, (g) echter zullen we die volgens Buxtorf nu anderwerf beschryven, die de gebruiklykheden bericht, door de Hoogduitsche Jooden onderhouden. De vader van den huize voert deeze plechtigheit staande uit, en zulks in 't byzyn zyner gezin en huisgenooten. Men ontsteekt een toorts of lamp, en men heeft een wierrookvat voor zich. De kostelykste reukmiddelen zyn voor de *Habdalla* in gebruik. De huisvader neemt dan een glas vol bier of wyn in de rechter handt, en zegt overluid: *Godt is myne behouder, ik zal niets vreezen* enz. *Alle heil komt van Godt; ik zal de Heilkelk neemen* enz. Vervolgens zegent hy den wyn en in den aanvang van de zegening stort hy 'er een weinig van voor zich uit. De zegening gedaan zynde, neemt hy het glas in de linker en het reukwerk in de rechter handt. Hy zegent het reukwerk, ruikt het en laat het vervolgens den omstanders ruiken: waar na hy het glas weder in de rechter handt neemt, en de toorts naderende naaukeurig de nagels

Der Jooden *Habdalla* in haare omstandigheit beschreeven.

P 3

(a) *ibid.* (b) Basnage *Hist. des Juifs* L. 6. C. 14. (c) Zie de nevens staande Afbeelding.
(d) Op Feestdagen benoemt men min of meer persoonen tot deeze leezing, hangende het getal van de Plechtigheit van dien dag af. Op den eersten dag van de Maan benoemt men 'er vier. Op den Verzoendag zes, enz.
(e) Zie hier voor de Verhandeling van *Leon de Modena* pag. 47.
(f) Buxtorf. *Syn. Jud.* C. 16. (g) Zie hier voor pag. 47.

gels van zyne linker handt beschouwt. De vingers van de handt moeten naar binnenwaarts gebogen zyn: maar hy strekt ze eerlang daarna weder uit, beschouwende andermaal de nagels van deeze handt by 't licht, en spreekt een derde zegening uit, waarmede hy Godt den Schepper des lichts zegent. Hy oeffent de zelfde plechtigheit aan de rechter handt en eindigt met het glas in de zelve handt te neemen, zegenende Godt, die *het Heilige van 't onheilige, het licht van de duisternis, de Jooden van andere volkeren en de Sabbat van de andere dagen in de week onderscheiden heeft.* Dit gezegt hebbende en de Zegening herhaalt, stort hy een weinig wyn uit, drinkt 'er eenige druppels van, en langt het glas vervolgens aan 't gezelschap over.

De Jooden brengen de reden van deeze plechtigheit t'huis, over de scheiding die Godt van 't licht met de duisternis maakte, en om dat Godt hun, *Leviticus* 10. vers 10. geboden heeft, *'t geen Heilig is van het onheilige te scheiden.* Eindelyk verbeeldt deeze plechtigheit de onderscheiding die Godt tusschen hun en andere volkeren gestelt heeft, die ten opzicht van hun onheilig zyn. Het reukwerk 't geen men op 't eindigen van den Sabbat ruikt, en wanneer men de HABDALLA verricht, dient om de quaade lucht van de hel te verdryven, waarvan alsdan de deur open staat, om 'er de verdoemde zielen weder in te laaten. (a) Dit is wel het gevoelen der Hoogduitsche: maar eenige verstandige Portugeesche Jooden zeggen met een beter oordeel, dat het licht en de goede reuk, zinnebeelden van de Wet zyn, die Godt den Jooden heeft gegeeven, en (b) van de Heiligheit die men nooit, in den omslag zyner handeling, afleggen moet. Wat de nagels aangaat, men beschouwt ze als het beeltenis van vruchtbaarheit, naardien ze zeer schielyk wassen, of als het denkbeeldt van kracht. Verscheiden andere redenen die men van dit onderzoek der nagels geeft, zyn noch beuzelachtiger dan de twee eersten. De uitstorting van den gezegenden wyn, verbeeldt den overvloedt die men zich door zynen arbeidt belooft. Eenige Jooden wryven 'er zich de oogen mede, en geloven dat het een voornaam geneesmiddel is om het gezicht te versterken. Anderen dienen 'er zich van als de Roomschgezinden van 't gezegent of wywater, en besproeyen 'er de huizen, bedden, wiegen, en kleine kinderen mede, insgelyks alles 't geen voor des Satans versmaadheit kan blootgestelt worden.

X. HOOFDTSTUK.

Van 't Feest der NIEUWE MAAN, *en der Jooden* BOETOEFFENING *van de Maandt* ELUL.

Plechtigheden op 't Feest der Nieuwe Maan en hoedanig die waargenomen.

DIt Feest ontheft de vrouwen van den arbeidt: maar wat de mannen aangaat, 't is hun geoorloft hun beroep naar gewoonte waar te neemen. (c) De Jooden meenen dat de Nieuwe Maan voornamentlyk het Feest der vrouwen is, en zulks ter gedachtenisse vermits zy haar mildelyk kleinodiën geeven om tot de pracht van den dienst Godts te dienen. Deeze uitvoering, zoo roemwaardig voor eene Sexe die niets waardiger dan den opschik acht, werd op de Nieuwe Maan in de Maandt Maart verricht.

Eenige Jooden moeten op den daag voor dit feest vasten, en Godt affmeeken dat hun de Nieuwe Maan voordeelig zy.

Na verloop van eenige dagen dat de Maan vernieuwt is, vergaderen de Jooden 's nachts op een plat of openplaats van hun huis, gelykzaam deeze Planeet toegewyt, *dankende Godt, dat hem behaagt heeft de Maan te vernieuwen, en dat hy de Jooden zyne uitverkoorenen weder vernieuwen zal*, enz. Het gebedt eindigt door een Zegening die zy Godt voordraagen en toepasselyk op de Maan zyn schepsel is. Drie sprongen die men ten blyk van een innerlyke vreugde doet, verzellen deeze zegening, en men zegt tot de Maan, nadat deeze sprongen zyn gedaan: *Dat het alzoo onmogelyk zy voor zyne vyanden, hun te beschadigen, als het is dus springende aan de Maan te reiken*; en worden deeze woorden met eenige vervloekingen tegen hunne vyanden gevolgt. Het zoude wel vereisschen, de geheimenissen deezer sprongen naar de Maan, in overweging te brengen: maar alzoo deeze plechtigheit by alle Jooden niet eveneens in gebruik is, staaken wy 't. Wat de Eklipsen

(a) Buxtorf *Syn. Jud.* C. 16.
(b De goede reuk word somtyds inde H. Schrift voor heiligheit genomen. Men zegt gemeenlyk van een mensch die Heilig heeft geleeft, dat hy in den *reuk van heiligheit* gestorven is.
(c) Buxtorf. *Syn. Jud.* C: 32.

ſen of Maanzwymingen aangaat, eenige bygeloovigen beelden zich noch in, dat ze van een quaad voorteeken zyn: maar de Jooden zyn nu van deeze zotterny meeſt geneezen; voornamentlyk die onder de Chriſtenen leeven.

Hoe de Maandt *Elul* den Jooden een voorbereiding van boetoeffeningzy.

De Maandt *Elul* komt met Auguſtus overeen. De aller Godtsdienſtigſte brengen die met boetoeffeningen door. Zy overdenken al hun voorgaande gedrag, en neemen voortaan een vaſt beſluit in het toekomende beter te leeven. Deeze boetoeffening verſtrekt tot een voorbereiding tot het aanſtaande Nieuw Jaar. (a) de Italiaanſche Jooden ſtaan in de ganſche maandt *Elul* voor den dag op, om hunne gebeden op te zeggen en voor Godt hunne belydenis en boetoeffening te volbrengen: maar de Hoogduitſche genoegen zich dit vier dagen voor 't Nieuwe Jaar te doen. Zoo dra men in de Maandt *Elul* getreeden is, blaaſt men 's avonds en 's morgens in de Synagoge op den Hoorn. Twee redenen zyn voor dit gebruik.

Wat hun Hoorngeblaas beteekent.

Moſes (b) anderwerf 's morgens op den eerſten dag van *Elul* op den Berg *Sinaï* geklommen, om van Godts handt de nieuwe Tafelen der Wet t'ontfangen, quam eerſt den 10^den^ van *Tiſri* weer te rug, de dag waarop men het Verzoenfeeſt viert. Hy beval toen, zeggenze, dat men in 't Leger der Iſraëliten, terwyl hy op den Berg klom, op den Hoorn blazen zoude, op dat men niet meer zeide: *wy weeten niet 't geen aan Moſes gebeurt zy* enz. Het geluid van den Hoorn verwekt in 't hart van den zondaar de vrees der Oordeelen Godts, en beweegt het tot boetoeffening. Men gelooft mede (c) dat het geluid van den Hoorn de Duivel doof maakt en hem vergeeten doet, dat het nieuwe Jaar aanſtaande is, 't geen hem buiten ſtaat ſtelt zich in 't Oordeel tegen de Jooden aan te kanten. Men laat dan ondertuſſchen het hoornblaazen 's daags voor 't nieuwe Jaar na, en men viert het Feeſt van de Maan in *Tiſri* niet meer, zynde de eerſte Maandt 't Jaar: of men verſchuift het ten minſten tot na den Verzoendag.

Waarin de boetoeffening van de Maand *Elul* beſtaat.

De Boetoeffeningen van de Maandt *Elul* beſtaan, zich in koud water te dompelen, zyne misdaaden te belyden, zich in 't water met krachtige vuiſtſlagen op de borſt te ſlaan, en zich de tucht (d) te ondergaan. Deeze die waare zorg voor de beſnydeniſſe hunner harten draagen, en zich t'eenemaal, gepaart met Aalmoezen, aan de geſtrengheit hunner boetoeffening overgeeven, zeggen 's daags voor Nieuw Jaar alle de gebeden nuchteren op. (e) De boetoeffenaars laaten zich voorſtaan dat Godt met hun overeenkomt, ten minſten een groot gedeelte hunner misdaaden te vergeeven. Men gelooft niet onder de Jooden, als onder de Proteſtante Chriſtenen, dat men met alle berouw en leetwezen echter noch een *onnutte knecht* is: maar in tegendeel beelden zy zich in, dat hunne berouwwerkingen zeer verdienſtiglyk zyn.

XI. HOOFDTSTUK.

Van der Jooden NIEUW JAAR FEEST; *hunne* CHIPUR *of* VERZOENDAG.

Hoe door Hoorngeblaas het Nieuwe Jaar word ingewyt;

Op den eerſten dag van 't jaar blaaſt men op den Hoorn, om den Jooden te kennen te geeven dat zy met aandacht en ootmoedigheit het oordeel moeten aanhooren 't welk Godt over de zondaars uitſpreeken zal, en hem voor zyne genade en verleende byſtant bedanken, die aan hun geduurende het verleden jaar beweezen is. Dit Feeſt duurt twee dagen: de Vergadering moet dan overluit bidden en met een needriger gelaat dan naar gewoonte. In Duitſchlandt zenden de Jooden hunne kinderen naar den *Groot Rabbyn* om zyne zegening te ontfangen, en wanneer men zich met den meeſter van den huize aan de tafel zet, neemt hy een ſtuk broodt en doopt het in den honing, zeggende: *dat dit jaar zoet en vruchtbaar zy*; 't welk alle de aanzitters insgelyks doen. Men verzuimt mede niet op deeze maaltydt zich van een Schaapshoofdt (f) te bedienen, en indien men de Rabbynen gelooft, (uitmuntende Oordeelaars ter deezer gelegenheit) men zal op deezen dag van 't jaar venkel, look en eenige andere diergelyke dingen eeten.

En waar uit deezen Hoorn beſtaat.

Wat verder het Hoorngeblaas aangaat; de

(a) Buxtorf. *Syn. Jud* C. 23. (b) Zie *Exodus* 19. en 34. (c) Buxtorf. *Syn. Jud.* C. 23.
(d) De MALKUT.
(e) Deeze Godtsdienſtigheit belet echter niet den Hoogduitſchen Jooden te eeten. Buxtorf is 't die het ons zegt. *Syn. Jud.* C. 23.
(f) Dit *miſtique* hoofdt verbeeld dat van den Ram in de plaats van Iſaak geoffert. *Geneſis* 27. Zie Buxtorf Syn. Jud. C. 24.

de Hoornblazer (a) moet, ter plaatse alwaar de Wet geleezen word, overend ſtaan. De Synagoog moet insgelyks doen. Deeze Hoorn is van een Ramshoorn gemaakt, overzulks het een gedenkſtuk van den Ram van Iſaak zy. Hy is wat meer gebogen, geevende voor reden, dat hy de geſtalte van een verneederend menſch verbeeld. De tydt tot dit hoorngeblaas is van zonnen opgang tot haaren ondergang.

De aloude Jooden leiden eertyds hunne misdaaden op een bok, die zy naar de Woeſtyne zonden: maar de hedendaagſche Jooden (b) leggenze nu op de viſſchen; Want na de gehouden maaltydt gaanze naar den oever van 't water en ſchudden 'er hunne kleederen af. Dit gebruik haalen ze uit een Schriftuurplaats van den Profeet *Micha* (c).

Hoe en waarom de tien eerſte dagen van 't Jaar boetdagen zyn.

De tien eerſte dagen van 't Jaar zyn beſtemt tot boetoeffenining, en door een oprechte bekeering zich voor Godt te onderwerpen. Zoo de Jooden meenen, onderzoekt het Opperwezen in de negen eerſte dagen de bedryven der menſchen, en ſpreekt het ſtrafvonnis op den tienden dag uit. Men vaſt, men bidt dikmaals, men is treurig, en men laat zyne ongemeene Godtvruchtigheit blyken, zulks men op den dag van den C h i p u r in 't Boek des Levens worde ingeſchreeven, en in 't Boek der dooden doorgeſchrapt, vermits men zonder boetvaardigheit niet kan opgetekent worden.

Vreemde manier der Jooden eertyds onder hen in gebruik.

De Jooden hebben de C a p a r a reeds lang in gebruik gehad. Deeze Plechtigheit werd 's daags voor den Vaſtendag der Verzoenig verricht (d). De mannen verkoren een Haan, en de vrouwen een Hen (de zwangere vrouwen en Haan en een Hen). De Vader des Huisgezins de Haan in handen hebbende, zeide eenige plaatſen der *Pſalmen* en van het Boek *Jobs* op; waarna hy driewerf het hoofdt tegen dat van den Haan ſloeg, zeggende op ieder ſlag: *Deeze Haan zal voor my verwiſſelt worden, hy zal myne zonden uitwiſſchen, hy zal den doodt ſterven, en ik zal het leven genieten.* Deeze Plechtigheit werd driemaal herhaalt, nademaal ze de uitwiſſching zyner misdaaden verbeelde, insgelyks die van zyn Huisgezin en van zyne Huisgenooten, en zulks in navolging van 't gebruik (e) van den alouden Hoogenprieſter. Na deeze drie gegeeven ſlagen, drukte hy de keel van den Haan toe en verworgde hem, om aan den Zondaar te toonen hoe hy de doodt ſchuldig zy. Vervolgens worp hy het dier met kracht tegen den vloer: dit wilde te kennen geeven dat de Zondaar verdiende geſteenigt te worden. Eindelyk braadde men den Haan, op dat zich de Zondaar recht deed en begreep, dat hy waardig was door het eeuwig vuur gebraaden te worden. Men worp des diers ingewandt op het dak van 't Huis. Twee redenen konden dit merkwaardig gebruik verrechtvaardigen. I. Men beeldde zich in dat de zonde uit het hart en de andere ingewanden voorkomt. Het vereiſchte dan den Vogelen des Hemels een zoo vervloekte zaak over te laaten: en om deeze zelfde reden was 't, dat de Egiptenaren eertyds de ingewanden hunner lyken in den Nyl worpen. II. 't Kan ook wel zyn dat ze de gewoonte hebben willen navolgen, die eertyds hunne Voorouders onder de aloude Wet hadden, van een Bok met 's volks ongerechtigheit belaaden naar de Woeſtyne te zenden. Men nam ook waar dat de Haan wit moeſt zyn; over zulks men geloofde het welvoegzaamer met den laſt der misdaaden te wezen; want men onderſtelde dat een Haan van een andere verwe reeds genoeg belaſt was. Na het dooden van den Haan, ging men Godt op de graven bidden en men gaf de waarde in geldt van 't gedoode dier, aan den armen. Eertyds gaf men hun den Haan over: maar de armen vervolgens de hoedanigheit van dit vleeſch met ongerechtigheden belaaden, aan merkende, weigerden het (f) aan te neemen.

Men bereid zich mede tot de afwaſſching, op den Verzoendag gebruikelyk; men maakt het waſchlicht of de kaerſſen voor dien dag gereed, en ieder brengt de zyne naar de Synagoge. (g) In Duitſchlandt heeft 'er ieder man een: maar de vrouwen hebben 'er geen. Elders zyn 'er de vrouwen mede van een verzien. Eenige Godtsdienſtigen koomen 'er met twee, waar van de eene het lichaam en de andere de ziel verlicht. Men verzoent zich gemeenelyk met alle zyne vyanden; men bezoekt ze zelf om vrede met hen te maaken, en verzoekt vergeeving van den geenen die men beleedigt heeft. Indien de aangeboden Verzoening word afgeſlagen, betuigt men de weigering van den weigeraar voor drie getuigen, en men verſchynt driewerf op de beroeping, waar na het gewiſſe van den Boeteling word van den

laſt

(a) Zie de nevenſtaande Afbeelding. (b) Namentlyk de Hoogduitſche. zie Buxtorf ibid.

(c) Hoofdtſt: 7. vers 19. *Hy zal met ons medelyden hebben. Hy zal onze misdaaden in den afgrondt der Zee werpen* enz.

(d) Buxtorf. *Syn. Jud.* C. 25. (e) *Leviticus* 16. vers 17.

(f) Deeze plechtigheit word niet meer geoeffent. (g) Buxtorf. *Syn. Jud.* C: 25.

Le SON du COR au PREMIER JOUR de L'AN.

Dessiné d'après nature, et gravé par B. Picart 1725.

Le CHIPUR, ou le JOUR du PARDON tel qu'il se célèbre chez les JUIFS ALLEMANDS.

Hoe de Jooden zich met hunne beleedigers ver zoenen.

laſt der vyandſchap ontheven. Dit gedrag is zeer bequaam om de vrede en vereeniging te bezorgen. Hoe groot dat een beleediging zy, heeft ze nochtans niet altoos de koenheit van de Verzoening te weigeren, die met zoo veel nadruk verzocht word: maar is ze wel oprecht? en meent men geen gelyk over de onteering te hebben? Men behoud dan het recht van uitſtel tot den tienden dag van 't ander Jaar. Hoe 't ook zy, twee zaaken bevoordeelen dit gedrag; te weeten, de werkdaad die ze op 's volks gewiſſe voortbrengt, en de verbeetering waar door ze de hoogmoed van anderen beteugelt. (a)

XII. HOOFDTSTUK.

Van het Feest *der* Verzoening *of den* Chipur.

Van welk een plechtelyke boetoeffening der Jooden Verzoenfeeſt verzelt gaat.

IN *Leviticus* 16. en 23. vers 17. word van dit Feeſt geſproken. Op den aanvang van dit Feeſt vergadert men in de Synagoge; een ieder ontſteekt 'er zyne kaers; men heft de gebeden en lofzangen op met een verheven en klaagende ſtemme. Men moet den Jooden het recht niet ontrekken 't geen hen toekomt: zy neemen alles met een ongemeene zorgvuldigheid waar 't geen men de Schorſſe der boetoeffening noemen mag, en alzoo de nabootzing ter deezer gelegenheit veel vermag, faalt 'er weinig aan dat de aanſchouwer niet beurtsgewyze een werkelyke ontroerenis zyner zonden gevoelt, wanneer hy alle de uitwendige teekenen (b) van zonden berouw in den perſoon van een Joodt ziet vereenigen, die zyne boetoeffening tracht te volbrengen, en zich zelfs plechtiglyk voor Godt, door een lange reeks van optelling zyner zonden, doemt. Deeze bekentenis is volgens de orde van 't A. B. opgeſtelt. Ieder misdaadt heeft zyne letter, en vertoont zich te lichter in de overdenking van den zondaar.

De Vrouwen ontſteken mede de kaerſſen in huis en trekken 'er goede of quaade voorteekenen uit, naar dat het licht helder of duiſter brandt.

De Jooden verklaaren de quelling van de ziel, waar van *Leviticus* 23. geſproken word, door de ganſche berooving van 't geen het lichaam vermaakt en de geeſt verluſtigt: maar voor de kinderen die noch geen elf jaaren bereikt hebben, voor zwangere vrouwen, voor jonge kraamvrouwen, voor zuigende vrouwen, voor zieken en oude luiden zyn 'er uitzonderingen ingeſtelt.

Alle ergerlyke en in ongeregelt heit leevende Jooden op het Verzoenfeeſt genoodigt.

Op den eerſten avondt van 't Feeſt gedoogt men den geenen in de Vergadering die een ergerlyk en ongeregelt leven voeren, en men noodigt 'er hen zelfs, naardien zy onder de gelovigen moeten gerekent worden, gelyk de *Galbanum* (c) onder een goed reukwerk. Twee Rabbynen zich plaatzende de eene ter linker en den ander ter rechter zyde van den Zanger, doen deeze plechtelyke noodiging, en verklaaren aan de Vergadering, *dat zy met deeze zondaars bidden mogen.* Vervolgens opent den Zanger de Hechal en zingt een zeer lang gebedt, 't welk de Vergadering zachtelyk navolgt. Dit gebedt vernietigt de geloften, de eeden en onbedachte beſluiten van 't voorgaande jaar; voor zoo veel men die vrywillig en by zich zelven heeft gedaan.

Hoe eenige Boetelingen dag en nacht in hunne boetoeffening doorbrengen.

Eenige Boetvaerdigen brengen den ganſchen nacht en ſomtyds den volgenden dag ſtaande door, zonder van plaats te veranderen, geduurig in den gebede en overdenking bezig zynde: maar die geenen die t'huis de nacht overbrengen, moeten den volgenden dag met het opkomen van den dageraat zich weder in de Synagoge laaten vinden en hunne boetvaerdigheit achtervolgen. Op het eindigen van den dag, ſtrekt de Rabbyn zyne handen naar 't volk uit en geeft hun de (d) Zegening

(a) A. Ros, Schryver van 's Waerelds Godtsdienſten, is gemeenelyk niet al te naaukeurig en zeer verwart in de beſchryving die hy van de Plechtigheden van het feeſt *Chipur* doet.

(b) Deeze merktekenen zyn bezoedelde en verſleten kleederen, rouw gewaaden of dood kleeden; een droevig en neerſlagtig gelaat; een ruige baardt; de oogen neergeſlagen, 't welk de boetvaerdigheit quynende vertoont en zelfs tot weenen geneegen; een treurige ſtilzwygendheit; een Heilige hevigheit die den boeteling aanport door de Schaare der Godtvruchtigen te dringen, om de eerſte in de Synagoge te zyn; een zeer krachtige ingetogenheit terwyl men de lyſt zyner zonden overziet, als of men 't gebruik zyner zinnen verloor. Eindelyk eene volmaakte ſoberheit, die de dierelyke Geeſten uitput, en naaulyks zoo veel overlaat dat 'er het lichaan geduurende de betrachting van den Geeſt van kan beſtaan. Zie de Afbeelding van 't gebruik van den Verzoendag by de Hoogduitſche Jooden.

(c) Zie Buxtorf *Syn. Jud.* C. 26. (d) Volgens *Numeri* 6.

gening van Mofes. Het volk ontfangt die met groote neederigheit, dekkende hun gezicht met hunne handen, vermits het gelooft dat Godt zich achter den Rabbyn onthoud, en dat de menfch zoo ftoutmoedig niet moet zyn, hem t'aanfchouwen. Insgelyks dekte de handt Godts het aangezicht van Mofes, toen deeze Wetgeever (a) zich voor hem vernederde wegens de zonden Ifraëls. Waarfchynlyk is 't dat hier van de waare oorfprong deezer gewoonte afkomftig zy.

Na de zegening gaat de *Chazan* op de verheven preekplaats en blaaft op den Hoorn; men viert de Nieuwe Maan, zodraa de plechtigheit van de Verzoening geëindigt is. Eenige Jooden zyn 'er die aanftonds na de Verzoening de Tenten voor het Loofhutten Feeft oprechten.

Een Joodt die volmaaktelyk de taak van boetvaerdigheit vervult als den Synagoog voor den CHIPUR belaft, is een man die onftrafbaar boven het bereik der gemeene Godtvruchtelingen word aangezien; want de Goddelyke ftem verzekert het, (b) *dat hy voortaan zyn broodt met vreugde eeten kan, en dat Godt zyne goede werken aanneemt.* Dit is zuiver Pharizeeufch: maar men moet echter eenige perfoonen van een moeielyker Godtsdienftigheit uitzonderen, die begeeren dat men op een zoo ftichtelyke manier zyn berouw laat blyken, dat de Goddelyke barmhartigheit nooit voor de wederkomft in vier en twintig uuren werde bloot geftelt.

XIII. HOOFDTSTUK.

Van der Jooden PAASCH-*en* PINXTER FEEST.

Hoe naaukeurig de Jooden in 't onderzoek van 't zuurdeeg zyn.

DE Jooden vieren het Feeft van Paafche zeer Godtsdienftig. Men voorziet zich ten minften dertig dagen vooraf van 't noodig graan voor 't ongeheevelt broodt, en de voorzorge die men voor de keur en bewaaring van dit graan neemt, is zeer ongemeen. (c) By voorbeeldt men laad het niet op den rug van een paerdt zonder Zadel om naar den molen te brengen, beducht zynde dat het graan door warmte broeyen mogte. Men moet de zakken onttornen, waffchen en hernaayen waarin men het graan van den eenen tot den anderen Paafch bewaaren wil. Het onderzoek van 't zuurdeeg is zeer naaukeurig *, en de bekommerniffen deswegen veroorzaaken den Jooden van een tedere Godtsdienft niet weinig navorffching. (d) De zon verlicht niet krachtig genoeg om de reeten en gaten van den huize te verlichten, alwaar by ongeval zou konnen eenige kruimelen van gehevelt broodt verholen leggen: Men bedient zich (e) noch van een kaers, en wanneer de Vader des huisgezins zyn gezicht wantrouwt al te zwak te zyn, gebruikt hy een bril om te beter de reeten en tuffchenheden der muuren te doorzoeken. Zich noch van een zoo naaukeurig onderzoek wantrouwende; want overal by nacht, dag en 't zonnelicht doorzocht hebbende, en zelf met den bril op den neus, alsdan bid hy Godt dat het hem behaage het gebrek van 't onderzoek te vervullen; *dat alles 't geen 'er van gehevelt broodt in huis mogt zyn, 't zy hy gevonden of niet gevonden zoude mogen hebben, als het ftof der aarde worde en zich vernietige.*

Hunne bereiding van 't mengzel der Ongezuurde brooden, wat daar in dient waargenomen.

De Sabbat voor Paafche (f) word de *Groote Sabbat* genoemt. Men predikt alsdan over 't *Paafchlam.* Ten minften twee dagen voor Paafche, maakt men fchoon of vernieuwt eenige keuken gereedfchappen. De Jooden bekommeren zich niet min over het mengzel der Ongezuurde Brooden, dan over het onderzoek van 't gehevelt broodt en over de bereiding van 't graan. Het water 't welk dienen moet om het deeg van 't ongezuurd broodt te bereiden, word onderzocht en met alle mogelyke zorg bewaart. Den geene die het Water put of fchept zal niet qualyk doen (g) alsdan zyn hart tot Godt op te heffen, en ter halver hoogte zyn gebedt te doen, zoo zal het Water des te beter zyn. De meefter van den huize of Vader des huisgezins zal wel doen eenigermaate aan de behandeling der Ongezuurde Brooden deel te neemen: indien hy zelf de handen aan het deeg kan of wil flaan, dat hy 't ten minften met een Geeftelyken arbeidt doet; dat hy den vryen loop geeve (h) aan de kleine ftukjes van het deeg van 't ge-

(a) *Exodus* 33. (b) Buxt. C. 26. (c) Zie Basnage *Hift. des Juifs.* L. 6. Ch. 9.

* Zie de hier nevens gevoegde Afbeelding.

(d) De Hoogduitfche Jooden neemen deeze oeffening zorgvuldiger dan de anderen waar.

(e) Die moet van wafch zyn. (f) Zie Buxtorf *Syn. Jud.* C. 17. (g) *ibid.*

(h) De Vader des Huisgezins zegt ter deezer gelegenheit, *Dat alle de ftukjes deeg, die van 't gebeel gefchieden worden, vry zyn*: doch alle Jooden zyn niet even bekommert over 't geen het deeg der ongezuurde brooden raakt.

L' EXAMEN du LEVAIN &c.

A. La Maitresse de la maison, qui met du PAIN LEVÉ en divers endroits, afin que son Mari qui en fait la recherche en trouve.

Dessiné d'apres nature et gravé par B. Picart 1725.

1. Le Plat, ou est un Os d'Epaule d'Agneau, avec un Oeuf dur.
2. Plat ou sont les Herbes Ameres.
3. Plat de Figues. Pommes Amandes Canelle &c. hacheés et cuites ensemble, representant la matiere dont ils faisoient les Briques en Egipte.
4. Plat avec la Sauce pour tremper les Herbes Ameres.

Le REPAS de PAQUES. chez les JUIFS PORTUGAIS.

5. Moitié du Gateau des Levites, dont le Pere de Famille rompt des morceaux, qu'il distribuë à tous ceux qui sont à table. NB. tous les Domestiques Juifs sont a la même Table, avec lui.
6. Serviette, sous laquelle le Gateau a été caché.
7. Panier ou sont les Matsot, ou Pain de Paques.

geheel gefcheiden, en dat het aan de katten en muizen gedoogt zy van deeze ftukjes deeg te eeten, indien die ter aarde vallen; dat hy door Godtvruchtige vermaningen den geenen die arbeiden aanmoedige.

Gedaante deezer ongezuurde Brooden en hoe bereid.

De kneeder van het deeg, neemt 'er een ftuk van tot een koek die hy verbrand. Deeze koek was onder het Oude Teftament voor 't recht van den Hoogenpriefter. Men moet mede wel acht geeven, niet te kneeden in een plaats door de Zon befcheenen, en dat men het deeg geduurig beweege, op dat het niet aan 't giften raake. De Ongezuurde brooden zyn plat, gemeenlyk rond, laf van fmaak en vol van gaten: maar de ryke Jooden, en lekkermonden die zich hier toe niet willen overgeeven, mengen eieren en fuiker onder dit *kommerlyk voedzel en tranen broodt*.

Men verbrand plechtelyk al het Zuurdeeg 't geen men in 't naaukeurig nazoeken, heeft konnen vinden, en men verbrand zelf het vaatwerk 't welk daar toe gedient heeft. Deeze verrichting is op een Schriftuurplaats van Exodus 12. vers 10. gegrondt.

Waar uit het Tafelgerecht van 't Paafchhouden beftaat,

De Tafel waaraan men zich plaatft om 't Paafche te houden word door de vrouwen bereid en gedekt. De Vader des Huisgezins gaat 'er met zyne kinderen en huisgenoten aanzitten. Op deeze tafel vind men Ongezuurde Brooden; een overdekte fchotel, waarin drie koeken van verborgenheit zyn, een voor den Hoogenpriefter, de andere voor de Leviten, en de derde voor het volk: als ook het fchouderbeen van een Lam, of ten minften een gedeelte van 't been. (a) Wanneer de fchouder geheel tot deeze plechtigheit dient, word 'er een hardtgekookt ei by gelegt. Men voegt 'er een tafelgerecht by, verbeeldende een tigchelfteen waaraan hunne Voorvaders eertyds in Egipte moeften arbeiden. Dit is een dikachtig deeg, bereid uit Appelen, Amandelen, Nooten, Vygen enz. 't welk zy in wyn laaten kooken, en met gebroken Kaneel bereiden, om het ftroo te verbeelden 't welk in het mengfel der tigchelfteenen quam. Een andere fchotel werd verzien van Latuw, zeker kruitgewas, Kers, wilde Suikery, en Pieterfelie. Dienende dit voor de bittere kruiden, waarby mede de azyn werd gezet.

en op welke Plechtelyke waarneeming

Men moet (b) met een gebaerde van haaft aan de tafel gaan zitten. Na de inwying van Paafche, fchenkt men aan al het gezelfchap een glas wyn, men geeft 'er zelfs den kinderen in de wieg van. Men wafcht de handen voor en na de inwying. De Huisvader moet aan de tafel in een armftoel gezeten zyn, leunende met de linker elleboog op de tafel, gelyk mede de gaften doen. 't Is een foort van vryheit die zy zich aanmatigen, om die van hunne Vaders verkreegen, uit Egipte trekkende, aan te wyzen. Het glas wyn ledig zynde, doopt ieder een weinig van de gemelde bittere kruiden in den azyn, terwyl de Meefter van den huize een gebedt doet, overeenkomende met de omftandigheit van dit plechtgebruik. Vervolgens breekt hy de koek der Leviten in twee ftukken, verbergt een deezer ftukken onder zyn handdoek, om te kennen te geeven hoe zich eertyds de Ifraëliten behelpen moeften, verbergende met haaft hun ongehevelt broodt; hy neemt dan het ander ftuk, en het om hoog met de fchouder van 't Lam houdende: zegt hy tot zyn Huisgezin, 't welk mede de handt aan deeze tafelgerechten moet flaan: *ziet het broodt van elende en verdrukking, 't welk onze Vaders in Egipte gegeeten hebben: dat hy die honger heeft nadere en eete. Dit is de offerhande van 't Paafchlam*, enz. Men zet vervolgens de Lamsfchouder weder op de tafel, men fchenkt een andere beker in om te drinken: maar zet de korf of fchotel met koeken ter zyde af. (c) Deeze fchouder verbeeldt, zeggen de Jooden, de *Machtige arm des Heeren*, die hun van de verdrukking der Egiptenaren heeft verloft.

inen gehouden is acht te geeven.

De Vader des Huisgezins laat na deeze Plechtigheit een Lofzang zingen; zynde een Godtvrucht verhaal van de wonderdaadige verloffinge hunner Voorvaderen. Een jong kindt heft het gezang op, en 't is mede (d) belaft eenige vraagen over de Plechtigheden van Paafche te doen, die de Huisvader als dan verklaart, geevende van ieder verborgenheit reden. Wanneer men ter plaatfe van 't gezang gekomen is, alwaar van de tien plaagen gefproken word, die over Egipte quamen, laatenze met den vinger een weinig wyn uit het glas ftorten. Dit betekent als of ze zeggen wilden, *dat deeze plaagen van ons geweert worden*. Alsdan verhoogenze de ftem, die zy te vooren zachter hadden laaten hooren, leegen hun glas en vervolgen hun gezang. De meefter van den huize wafcht dan andermaal zyne handen, naardien hy beducht is dat ze bemorft mogten geworden zyn, federt hy aan de tafel is ge-

(a) De Portugeefche Jooden zetten dit been geduurende de agt dagen van Paafche op de tafel.
(b) 't Geen men hier zegt word byzonderlyker van de Hoogduitfche Jooden in acht genomen.
(c) Buxtorf. *Syn. Jud.* C. 18. (d) 't Is een navolging van 't geen *Exodus* 12. vers 26. en elders gefchreeven ftaat: *wanneer uwe kinderen vraagen zullen, wat betekenen deeze dingen?* enz.

geweest; vervolgens neemt hy een der koeken, breekt die na de zelve gewyt te hebben, en dient ze den geenen om die aan de tafel zyn. De andere koeken laat hy ongeschonden, nademaal men *in deezen nacht van traanen en bekommernisse*, zich genoegen moest met een stuk broodt. Dit broodt en de bittere kruiden moet men dan met het toebereide deeg eeten, waar na men het Lam (a) aantast. De maaltydt byna gedaan zynde, neemt de Huisvader de helft van de koek, die hy onder den handtdoek verborgen had, eet 'er een weinig van, en breekt het overige in kleine stukjes voor zyn Huisgezin. (b) Als dan gedoogt men niet dat 'er meer gegeeten word: maar men drinkt een derde en een vierde kelk wyn. Op den vierden dronk, de Meester het glas neemende, bid Godt, dat *hy zyne toorn over de volkeren uitstorte die hem niet kennen.* (c) Deeze vier ryzen die men om te drinken inschenkt, zyn vier verborgenheden. De Rabbynen hebben zorgvuldig deeze banden uitgereikt, zoo bequaam om het volk in verwondering en eerbiedt te houden.

Hoedanig de Jooden in 't Paasch-vieren onderling met het aloud gebruik verschillen.

Verscheiden verschilligheden vindmen over het Paasch-vieren onder de aloude en hedendaagsche Jooden. (d) I. Eertyds at men het Lam gebraaden; sedert de vernietiging der offerhanden, die aan Godt niet mogten opgeoffert worden dan binnen Jeruzalem, braade men het eene gedeelte en kookte het ander deel, of wel een klein gedeelte van 't Lam, 't welk voldeed, om dat men de offerhande niet volbrengen kon. II. Het gebrek van de offerhande noodzaakt hen nu eenige Lofzangen af te schaffen die opzicht op het Paaschlam hadden. III. De verstrooying der Jooden verplicht hen mede Godt om de herstelling van Jeruzalem, den Tempel en de offerhanden te bidden, en dat hy hun voortaan verlosse, als eertyds hunne Voorvaderen van de Egiptische Slaverny verlost zyn. IV. De hedendaagsche Jooden eindigen hunne maaltydt met het ongezuurde broodt, in de plaats dat men die eertyds met het Lam eindigde. V. Men laat nu het Paaschlam te eeten na, zyne lendenen te omgorden, een staf te neemen, en zich te ontschoenen, 't geen onder de aloude Wet in gebruik was; maar echter neemt men de neederigheit en de aandacht waar, die zy aan deeze Godtsdienstige Plechtigheit verschuldigt zyn. Men laat het hoofdt geduurende de maaltydt hangen, en de Jooden die uitneemende Godtvruchtig zyn, steeken niets in den mondt, zonder met eerbied aan de verborgenheit der zaak te denken.

De Jooden noemen de vyftig dagen, die men van Paasche tot Pinxter telt, *Homers dagen*; wordende de reden van deezen naam *Homer* gevonden in *Leviticus* 23. vs. 10. en volgende.

Wat de Jooden op hun Pinxter-feest hebben waar te neemen.

Op den Pinxterdag leest men de offerhande, als mede de Historie van *Ruth*, vermits 'er veel van den oogst gesproken word. Men onthaalt zich met lekkernyen, waar in melk gebruikt word, die zy voor 't zinnebeeldt van de Wet neemen, wegens haare zoetigheit en wittighet; en alzoo de Jooden zich beroemen zoo veel zy konnen, over spreekende en gevoelyke afbeeldzelen van 't geen het aamerkelykste by den oorsprong van hunnen Godtsdienst gebeurt is, verzuimt men niet op de tafel, geduurende het Pinxterfeest, gedient te zyn, van een tamelyke dikke koek, die men de *Koek van Sinaï* noemt. Deeze koek doet hun weder aan den Berg gedenken, waar op Godt eertyds de Wet gaf.

Dit nu is wel het voornaamste 't geen wegens dit Feest te zeggen valt, op het geen 'er *Leon de Modena* van geschreeven heeft. Eertyds noemde men 't het *Oogst Feest*, naardien men toen de eerste graanen en eerste Landtvruchten offerde. Dit was wel het oogmerk deezer Plechtigheit: maar dit kon in Europa geen plaats hebben, alwaar de oogst veel laater dan op Pinxter komt. Deeze naam was eigen in 't Landt *Kanaän*, in *Arabië* en omtrent de *Roode Zee*. Zekere instellingen, en zelfs de Godtsdienstigste, hebben in hunnen oorsprong van tyden, plaatsen en eenige andere omstandigheden afhankelyk geweest. Deeze van zodanig een soort zynde, moesten ongevoelyk vernietigt worden: nochtans oeffenen de menschen die zeer getrouwelyk, zelfs wanneer ze t'eenemaal onnut geworden zyn. Men ziet 'er die door hunne onnutbaarheit bespottelyk zyn geworden: maar men wil ze nochtans tot 's waereldts hoogen ouderdom handhaven.

De Hoogduitsche Jooden vercieren op Pinxter hunne kandelaars, lampen, spreekplaats en HECHAL met welriekende bloemen en kruiden. De Portugeesche Jooden deeden dit mede eertyds, en in Italië is 't onder hun noch in gebruik.

XIV.

(a) Te weeten ter plaatse alwaar men 'er zich van op het Paaschmaal dient.
(b) Buxt. C. 18. (c) Men verbeeldt 'er de vier gunstbewyzingen door, die Godt den Jooden heeft beweezen, en in *Exodus* 6. vers 6. en 7. begreepen zyn. Zie Buxtorf *Syn. Jud.* C. 18.
(d) Zie Basnage *Hist. des Juifs.* L. 6. C. 9.

PROCESSION des PALMES chez les JUIFS PORTUGAIS.

B. Picart delineavit 1724.

REPAS des JUIFS pendant la FÊTE des TENTES.

XIV. HOOFDTSTUK.

Van het Loofhutten Feest *of* Feest *der* Tabernakelen.

Welk een betekenis het Loofhutten Feest heeft.

Dit Feest is het zinnebeeldt van der Israëliten reistogt en ongemakken in de Woestyne na den doortogt van de Roode Zee, en van de voorzorge der Voorzienigheit Godts, die hen geduurende veertig Jaaren in onvruchtbaare en schroomelyke vlaktens, zonder huivesting, geduurig voor de ongelegenheden der lucht blootgestelt, heeft bewaart: doch zonder ooit in alle deeze ongemakken te bezwyken.

Waar, en hoe de Jooden hunne Tenten voor 't Loofhutten Feest maaken.

De Jooden brengen dit Feest in Tenten door, die zy voor aan den ingang of achter hunne huizen, op de plaats of in tuinen maaken. De Tent (a) moet niet meer dan twintig elleboogen groot zyn, noch minder dan tien spannen hoog. Men recht ze zoo veel mogelyk zy in een welgelegen, aangenaame en vooral geen stinkende plaats op. De ryke Jooden versieren deeze tenten inwendig met tapyten, insgelyks met loofryke boomtelgen en vruchten, als ook Lamoenen en Oranjen-appelen, enz. en somtyds ook met takken van onvruchtbaare boomen, van Pompoenen, of zelf uitwendig enkelyk met groen rietgewas. De Hutten worden van buiten om hoog met groen loof bedekt: maar zonder belommering. Men moet ook acht geeven dat deeze groente niet verdort. Eindelyk mogen ze onder geen dak noch onder geboomte opgerecht worden.

Welke Plechtelyke gewoontens men als dan in de Synagoge oeffent, en wat dit onder hun beteekent.

Geduurende dit Feest (b) verschynt men in de Synagoge met een palmtak, drie van mirte en twee van wilge alle byeen gebonden, die men in de rechter handt draagt, en in de linker een Sitroentakje met zyn vrucht. Men volgt elkander; men keert en wend zich eerstelyk naar 't Oosten, dan naar 't Zuiden, vervolgens naar 't Westen en eindelyk naar 't Noorden. Daar is in ieder deezer onderscheide takken, eene verborgenheit. De Palmtak, die een onsmaakelyke vrucht voortbrengt, is het Afbeeldzels der Huichelaaren; de Mirte, die onvruchtbaar is, alhoewel van een aangenaame reuk, is het zinnebeeldt der geene die onder de Wet goede werken doen; De Wilge verbeeld de Godtloozen, en het Sitroentakje de Rechtvaardigen. Men doet een kleine omgang rondom de lessenaar of preekplaats met deeze takken in de handt. Eertyds deed men 't te Jeruzalem rondom het Autaar.

De zevende dag is de grootste Feestdag. Men legt dan de Mirte, Palm en Sitroentakken af, behoudende alleen de Wilgetak. Zevenmaal (c) gaat men rondom de lessenaar of preekplaats. De gebeden worden haastiger dan naar gewoonte gedaan, waar van men voor reden geeft, (d) dat men geduurende de omzwerving in de Woestyne genoodzaakt was zich met den Goddelyken dienst te spoeden. Men haalt uit den Hechal zeven Boeken van de Wet. De lessenaar is met bloemen versiert; en doordien deezen dag en den volgende, die de achtste van 't Feest is, dagen van verheuging voor de Synagoge zyn, is men alsdan als uitgelaaten, 't welk den geenen verbaast die de geheimenissen der Joodsche Plechtigheden niet begrypt. Men beweegt zich, men dribbelt heen en weer, opzeggende de gebeden met veel spoedt en geruchts, en men klopt met de wilgetakken op de banken. Het menschelyk vernuft altoos geneegen nadeelig te oordeelen van 't geene hem stoot, en waar van het de geheimenis onkundig zy, heeft werks genoeg zich te ontslaan van party tegen zodanige Godtsdienstige handelingen te kiezen, alwaar, zoo het schynt, in 't minst geene deftigheit gevonden word. De koele zin van de Godtvruchtigheit voegt zich zeer qualyk, by deeze vreemde Godtsdienstplichten, en de menschen de afbeeldzels en geheimenissen ongewoon aan te merken, zyn onbeschaamt genoeg om den geenen te vraagen, die behaagen scheppen Godt dusdaanig te dienen, hoe het gedoogt is met den Goddelyken dienst zodanig om te gaan, zulks 'er de Plechtigheden van bespottelyk voorkomen, met zich dus wanvoeglyk in den Godtsdienst aan te stellen. De zeven gangen rondom de preekplaats gedaan, zegt men, geschieden ter gedachtenisse van den omgang die *Josua* rondom de muuren van *Jericho* deed.

Waar van het bedryf een aanschouwer vreemt voorkomt, vermits by den van 't afbeeldzel niet verstaat.

De opening van 't Feest der *Loofhutten* of *Tenten*, word by 't Huisgezin door zegeningen gedaan, die van de Avondtmaaltydt word gevolgt. Men verlustigt zich aan

Q 3

(a) Zie de nevenstaande Verbeelding. (b) Zie de Afbeelding.

(c) Die geen die deezen omgang rondom de preekplaats doen, zyn *Parnassim* en andere Geestelyke Jooden; en word dit gebruik by de Jooden van Spaanschen afkomst meest verricht.

(d) Zie Basnage *Hist. des Juifs* L. 6. Ch. 17.

aan de tafel naar maate van zyn vermogen. De byzondere Godtsdienstigheit moet in 't openbaar vooraf zyn gegaan. De Vader des Huisgezins wyt het Feest niet in, dan nadat hy Godt in de Synagoge tot laat in den nacht gebeden heeft. Men moet t'eenemaal geduurende het Feest zich in de Tenten onthouden: maar de gesteltheit laat niet toe, dat 'er de Godtsdienstigheit kan in bestaan, voornamentlyk in koude landen. 's Avondts op het eindigen van den agsten dag, word dit gebruik der Tenten weder nagelaaten.

XV. HOOFDTSTUK.

Van het Feest *der* Wet, *het* Feest *der* Lichten *in 't Hebreeuwsch* Chanuccah *of* Inwying *genoemt, en het* Feest *van* Purim.

Het Feest van de Wet, wanneer en door wien ingestelt.

Dit Feest valt op den negenden dag der Tenten of Loofhutten in; (a) het is van de instelling der Rabbynen, en word op den 23sten September geviert, De Jooden verheugen zich als dan, vermits Godts hun de genaade bewyst de Wet te door leezen en te betrachten. Bekent is 't dat de lezing van de gewyde Boeken Moses in 52 lezingen (b) word verdeelt, en dat men 'er op ieder Sabbat een leest: vallende dus de laatste lezing op den negenden dag van 't *Loofhutten Feest*, of op den naastvolgenden Sabbat.

Des avondts, wanneer de negenden dag begint, haalt men uit de Ark alle de Wetboeken (c) en men draagtze omgangs gewyze rondom de preekplaats. De Zanger heeft de voorrang in deezen omgang. 's Anderendaags 's morgens oeffent men weder de zelfde Plechtigheit, en men brengt vervolgens deeze Boeken met staatsie weder in den Hechal, (d) uitgezondert drie die men achter houd. In 't eerste Boek leest men het einde, in 't tweede het begin van de Wet, en in 't derde 't geen volgens *Numeri* 29. de offerhande behelst. Dit is wat 'er ons *Buxtorf* van zegt: maar men genoegt zich in 't algemeen in twee onderscheiden Boeken het einde en 't begin van de Wet te leezen. De twee persoonen, verkooren om deeze twee plaatsen der Wet te leezen, worden *Bruidegoms* genoemt. Deeze lezing geschied op 't gerucht van 's volks toejuichingen, en de Rabbynen waanen dat dit (e) een wonderbaar bewaarmiddel tegen 's Duivels lasteringen is.

Hoe men die geenen noemt die tot de lezing van 't begin en einde der Wet verkooren worden.

En met welk een plechtelykheit dit word verricht, als mede de bedieningen uitgedeelt.

Op den dag van deeze Plechtigheit, worden de Kerkelyke Bedieningen uitgedeelt, voornamentlyk die de Wet aangaan. Men verkooptze aan de meest biedende, en men besteedt het geldt tot onderhoud der armen en der Synagoge. *Buxtorf*, die 'er ons dit verhaal van geeft, zodanig hy dit in de Hoogduitsche Synagogen heeft gezien, zegt ons mede dit de Bedieningen zyn.

I. De bediening om de lampen van de Synagoge op te steeken.

II. Die van den wyn uit te deelen voor de openbaare inwying van den Sabbat en andere plechtelyke dagen, ten behoeve der armen, die geene middelen hebben zich de zelve te bezorgen.

III. Die van de Wetboeken open en toe te rollen.

IV. Deeze om de Boeken van de Wet op te heffen en dus opgeheven aan de Vergadering te vertoonen.

V. Die van het hout en de koorden aan te raaken, als dienen om het Wetboek toe en open te rollen en vast te hechten. Dit Hout word *Hout des Levens* genoemt, en de Jongelingen zyn gewillig deeze bediening waar te neemen, naardien zy zich vleijen dat de aanraaking van dit Hout, hun leven verlengt, hunne gezondheit bewaart en hen wys en verstandig maakt.

VI. Deeze om iets in de Wet op plechtelyke dagen te leezen.

VII. Die wanneer iemandt in de plaats van den geenen aangestelt word, die zich in eenige van de voornoemde bedieningen niet wel gedraagt.

De Sabbat die dit Feest volgt, word *Sabbat van den aanvang* (f) genoemt.

Het Feest der Lichten waarom dus genoemt.

De oorsprong van 't Feest der Lichten heeft *Leon de Modena*, (g) ons aangeweezen. Men genoegt zich niet de lampen in de Synagoge, in d'aangeweezen orde aan te stee-

(a) Buxtorf. *Syn. Jud.* C. 27. (b) Zie Basnage *Hist. des Juifs.* L. 6. C. 29.
(c) De Afbeelding van dit Wetboek vind den Lezer verbeeld in de Printverbeelding van de werktuigen der besnydenisse.
(d) Buxtorf. *Syn. Jud.* C. 27. (e) *ibid.*
(f) Te weeten, *Sabbath Bereshith*, wegens het laatste woordt, 't welk den aanvang van *Genesis* is.
(g) Eerste Verhandeling derde Afbeelding Hoofdtst. IX.

SIMCHA TORA
ou
IOYE pour la LOY.

A. Le Cadan Berescid }
B. Le Cadan Tora } *ou Epoux de la Loy, representant les Rois d'Israël qui etoient obligez de commencer, et de finir la Lecture de la Loy, le dernier jour de la fête des Cabanes. Le Cadan Tora est celui qui la finit, le Cadan Berescid, est celui qui la recommence.*

C.C. Deux Parnassins.

Dessiné d'apres nature, et gravé par B. Picart 1725.

MANIERE
de conduire les
EPOUX de la LOY, chez eux.

A. Le Cadan Tora, le jour qu'il finit la lecture de la Loy, il est reconduit le soir, par le Cadan Berescid, qui est à sa droite, et un Parnassin à sa gauche, suivi des autres Parnassins, de Parens, et Amis, escorté de quelques Sergens.

Et le jour que le Cadan Berescid commence la Loy, le Cadan Tora le reconduit à son tour, dans le même ordre, avec cette diference que le Cadan Berescid occupe allors la place du milieu.

noemt, en van welkeen oeffening het zy.

steeken; (a) maar een ieder ontsteekt ze mede in zyn huis, en de welgeregeltheit van den dienst vereischt dat het licht ter linker zyde van des huis ingang gevonden word. De MEZUZA moet ter rechter zyde zyn, gelyk reeds is gezegt, zulks men tusschen twee geboden (b) doorgaat. 't Is vrouwen werk deeze lampen te ontsteken.

Men viert mede op dit Feest de gedachtenis van de *Inwying des Tabernakels* en men leest de lezing van *Numeri 7.*

Noch zyn 'er eenige byzondere gebeden voor dit Feest; onder andere is 'er een om Godt te zegenen, *die bevolen heeft de Lampen* in deeze dagen van Plechtigheit te ontsteeken. Dit Feest duurt agt dagen, nademaal ten tyde van de Machabeën, deeze beruchte verlossers der Jooden, de Besnydenis, die op den achtsten dag geschieden moest, was afgeschaft geweest, of door de vyanden van 't Jodendom opgeschort.

Naams oorsprong van 't woord *Purim*, door wien ingestelt en wat dit Feest beteekent.

Het woort PURIM, waar van dit Feest van *Purim* den naam voert, is een Persiaansch woordt en betekent *Lot.* Het is het meervoudige van *Pur.* Dus noemen de Jooden de twee dagen deezer Plechtigheit, nademaal *Haman* hunnen vyandt *het lot geworpen* (c) *had*, om hun op deeze dagen uit te rooyen.

De Vaste die 's daags voor de PURIM gehouden word, is van der Rabbynen instelling: maar waarschynlyk is 't dat het Feest ingevoert is geweest, door een Profeet (d) die een tydgenoot van *Haman* was. Hoe het ook zy, de *Purim* zyn eenigermaaten de *Vastenavondt* der Jooden; Ook vierd men ze in den tydt van den Vastenavondt der Christenen: Maar met dit onderscheid, dat de Jooden die met boetoeffeningen treurigheit in stee van vreugde doorbrengen. De Vaste moet drie dagen duuren, en de Godtsdienstigste neemen die zeer gestreng waar.

Het Feest *Purim* beschreeven.

De Jooden in 't algemeen verslyten die als een dag van lichaamsquelling. „Men „geeft 's morgens den armen iets waarmede „zy zich 's avonds verheugen konnen; men „zend hen somtyds gerechten van hunne ta„fel, zulks zy te beter vergenoegt mogten „zyn; men doet een inzaameling van den „halven Sikkel, die men eertyds voor den „Tempel betaalde, en men deeld ze uit, „den geenen die in Pelgrimaadje naar Jeru„zalem gaan, alwaar zy begeerig zyn, be„graaven te worden, om van een lange reis„togt op den dag der Opstanding bevryt te „zyn, en zich zoo veel te nader by het Dal „van *Josaphat* te vinden.

„'s Avonds gaat men naar de Synagoge, „om 'er de Lezing van het Boek Hester te „hooren; 't welk de *Chazzan* voor de Ver„gadering verklaart. De Lezer mag dan „geduurende deeze Lezing zitten, daar hy „anders wanneer hy de Wet leest, moet „staan. Na dit Boekdeel te hebben open „gerolt, moet hy drie gebeden doen, om „Godt te danken overzulks zy tot deeze „Plechtigheit geroepen zyn, vermits hy hun „van *Hamans* laagen heeft verlost, en hun „leven tot den dag van dit Feest gespaart. „Hy leest vervolgens de gansche Historie „van *Haman* en *Hester.* Vyf plaatsen van „deeze Lezing zyn 'er, waar in hy zyne „stem zodanig verheft, waar mede men „vrouwen en kinderen een schrik aan jaagen „zoude. Hy tracht den slaapende wakker „te houden, of wel zyne vreugde te betoo„nen. De naamen der tien kinderen *Ha„mans* moet hy zonder ademhaaling leezen. „Wanneer men de naam van deezen Vervol„ger noemt, maakt men in de Synagogen „een groot gerucht enz. Op eenige plaatse „graveert men den naam *Haman* in een steen „of hout, en als men deeze naam leest, slaat „men krachtig met een andere steen, tegen „deezen waarin den naam gegraveert is, „schreeuwende: dat *de naam van den god„loozen verdelgt en uitgewischt worde.* „Men eindigt dit Godtsdienstig bedryf, door „vervloekingen tegen *Haman* en zyn wyf „uitgesproken; door Zegeningen over *Mor„dechai* en *Hester*, en door lofuitingen aan „Godt opgedragen, als hebbende zyn Volk „verlost en bewaart. Vervolgens vertrekt „men uit de Synagoge, om te gaan eeten, „en men komt 'er den volgende morgen we„der, om andermaal de Historie van *Hester* „te hooren leezen enz. Waar na men een zoo „groote en algemeene ongeregeltheit aan„recht, zulks men eertyds dit Feest met de „Bacchusfeesten der Heidenen, vergelyken „kon. Deeze beschryving van dit Feest, hebben we van woordt tot woordt uit *Basnage* (e) getrokken.

De vreugde is aan deeze PURIM zoo krachtig verbonden, dat het geen oprechte Joodt zou konnen zyn die niet den vryen teugel aan zyne vergenoeging gaf. Men zou immers gelooven moeten dat men vreemde krachten moet inspannen, om byna in een ogenblik van een strenge boetoeffening tot een zoo uitgelaaten vreugde over te gaan, die gansch geene maatregels heeft, om dus zonder tusschenpozing van 't eene in 't ander bedryf over te stappen. Maar geenzins. Deeze stry-

(a) Buxtorf *Syn. Jud* C. 28.
(b) De Lampen aan te steeken en de *Mezuza* is ieder een byzonder gebodt. (c) 't Boek Hester C. 9.
(d) Haggai of Maleachi, volgens Basnage *Hist. des Juifs.* L. 6. Ch 87. (e) *ibid.*

ſtrydigheden werken nochtans een en de zelfde beweeging uit. Beide deeze merktekenen der menſchen, ter deezer gelegenheit genomen, geeven ons het denkbeeldt van een zeer buigzaame ſtaale kling aan de handt, zy buigt zonder kracht te oeffenen, en herſtelt zich vervolgens aanſtonds weder in den vorigen ſtaat.

Voor deezen dag zyn 'er byzondere gebeden en zegeningen, eveneens als voor de andere plechtgebruiken der Jooden.

De tien naamen der Zoonen van *Haman* zyn op een zeer byzondere manier in de MEGHILLAH (a) geſchreeven. Men ſchikt ze byna gelyk (b) gehangenen aan een galg.

XVI. HOOFDTSTUK.

Van der Jooden VASTENDAGEN *hun door de* SYNAGOGE *bevolen.*

Van welk een beteke-nis de geboden Vaſten-dagen zyn.

VAn de Geboden Vaſtendagen heeft *Leon de Modena* (c) gehandelt; doch deeze van den 17^{den} van *Tamuz*, die met de maandt Juny overeenkomt, behelſt veele zaaken; als de Tafelen van de gebrooken Wet; de Afgodery van 't Gulde Kalf; de achterlaating van de Offerhande die dagelyks moeſt gedaan worden, en de ontheiliging van den Tempel door Manaſſes Afgodery, zyn alsdan een gedeelte der onderwerpen van hun treurbedryf.

Hoe ſtreng de Vaſten-dagen zyn over de Verwoeſting van den Tempel ingeſtelt.

De Vaſte die zy zich wegens de verwoeſting der beide Tempelen opleggen, is zeer aanmerklyk. De maaltydt die vooraf-gaat moet met matigheit en zedigheit verzelt gaan. Een eenig gerecht zal op de tafel voldoen den geenen die met oprechten gemoede de *verwoeſting van Jeruzalem* beweenen. Men zal alles 't geen de ſmaak vleijen kan als onbetamelykheden van de handt wyzen. Men zal weinig eeten en noch minder drinken. De Hoogduitſche Jooden eeten aldan (d) peulvruchten en eieren, nademaal zy het afbeeldtzel van rouw en droefheit verbeelden. Eertyds genoegde men zich met droog broodt in water gedoopt, met een weinig zout. Deeze droevige maaltydt geſchiede op de aarde gezeten naby den haart, gekleed met een zak, ſomtyds met aſſe beſtrooit: maar altoos weenende en zuchtende. Een kruik met water gevult, diende om den dorſt van den Boeteling te leſſen en de verzwakte krachten door 't rouwbedryf veroorzaakt, te verſterken. Men ſtaakte de ſtilzwygendheit niet dan door zuchtingen; men zat bloodvoets; en om de elende te vermeerderen, mengde men ſomtyds zyn broodt met aſſe en ſtuifzant.

In dit Vaſten bragt men de nacht (e) met de aller onlydelydelykſte ongemakken door. Men moeſt op een onzacht bedt ſlaapen, hebbende een laage bedpeuluw, de veeren ongeſchud, en de lakens moeſten hard en grof zyn. Eenige namen een ſteen voor hoofdtkuſſen. Den volgenden dag las men niet in de Wetboeken, doordien dit het hart verheugt. De dag die op deezen Vaſtendag volgt is mede een dag van treuren, zulks men zich van vleeſch en wyn onthoud, alhoewel alle de plechtigheden van den eerſten niet onderworpen. Nochtans laat men groote tekenen van droefheit en neerſlachtigheit blyken. 's Daags voor deezen plechtelyken dag moet men zonder ſchoenen in de Synagoge komen; men zit ter aarde neder, men leeſt in de *Klaagliederen van Jeremias* by een flaauwer licht dan naar gewoonte, en op ieder vers 't welk door een Hebreeuſch woordt begint met *Hoe* overeenkomende, verhoogt men op een treffende wyze de ſtem. Eindelyk, die geen die het Godtsdienſtigſte de gedachtenis van de verwoeſting van den Tempel vieren, moeten zorgvuldig alles in 't werk ſtellen 't geen hun een droef gemoet verwekken kan.

Leon de Modena meld mede van andere Vaſtendagen door de Synagoge aanbevolen. Maar behalven deeze, worden 'er eenigen geviert die niet algemeen zyn aangenomen. De Maandwyzer die op deeze verklaring volgen zal, drukt de naamen deezer Vaſtendagen en van eenige andere Feeſten uit.

XVII. HOOFDT-

(a) Dus noemen de Jooden het Boek van Heſter. (b) Zie Buxtorf. *Syn. Jud.* C: 29.
(c) Zie de eerſte Verhandeling, derde Afdeeling, Hoofdtſt. VIII.
(d) Buxt. *Syn. Jud.* C. 30. (e) *Ibid.*

XVII. HOOFDTSTUK.

Der Jooden MAANDAGSCHE *en* DONDERDAGSCHE GODTS-DIENST-PLICHT.

Aan welke Kerk-plichten de Jooden op Maan- en Donderdag verbonden zyn.

VAn deeze Godtsdienstige oeffening geeft ons Buxtorf (a) deeze beschryving. Een der tien geboden die *Esdras* den Jooden van de Babelonische gevankenisse gaf, was volgens het bericht van den *Talmud*, 's Maandags en Donderdags iet van de Wet opentlyk in de Synagoge te leezen, en deeze Lezing op een zekere wyze en met alle schuldige Godtvruchtigheit over de verheventheit van 't onderwerp te doen. Een ander van deeze geboden belast dat de zaaken 's Maandags en Donderdags moeten gevonnist of geoordeelt worden. Moses, zegt men, klom voor de tweede reis 's Donderdags op den Berg Sinaï, en quam den volgenden Maandag weder met de nieuwe Tafelen der Wet weer te rug. De Pharizeeuw (b) had zonder twyffel deeze dagen verkooren, om tweemaal ter week te vasten. Voor Maandag en Donderdag heeft men ook byzondere gebeden.

Lezing der Wet.

Eenige merkwaardige plechtigheden verzellen de ten toonstelling en lezing van de Wet. Buxtorf verschaft ons de beschryving, overeenkomende met het geen men in de Hoogduitsche Synagoge oeffent. Aan het Wetboek zyn twee handvatsels om het op te neemen, zulks men het Boek niet aanvatte, 't welk somtyds door bemorste handen zou konnen ontheiligt worden. Deeze houte stokken of handvatsels worden het *Hout des levens* genoemt. *Leon de Modena* spreekt zeer naaukeurig van de schromelyke zorg die de Jooden in de keur van 't Perkement neemen, waarop de Wet geschreeven word; van de Inkt, de Letter, en de wyze van schryven; van de Ark waarin men 't bewaart enz. Wy zullen 'er derhalven niet meer van zeggen.

Het Wetboek met zyne omstandigheden beschreeven,

Het Wetboek is omwonden in een soort van zwachtel of breed lint, met de naalt gestikt. Ieder kindt brengt het zyne in de Synagoge by. Gemeenlyk stikt men op dit lint den naam van 't kindt en van zyne vrienden, zyn ouderdom en de dag van zyne geboorte. De Vader van 't kindt geeft het lint den geenen over die van 't *Hout des levens* de zorg is aanbevolen, en deeze geeft het aan den Joodt die gelast is de Wet open en toe te rollen. Hy wind het zodanig in deeze linten, dat de letters die 'er op gestikt zyn, zich naar de Wet keeren, en zelfs zoo 't mogelyk is moeten ze die raaken. Behalven dat, bekleed men het Wetboek met een zeer fierlyk zyde omwindzel. Een zilvere plaat is aan het omwindzel door middel van een klein zilver kettingtje vast. Deeze plaat is hol, waarin andere veel kleinder plaatjes zyn, en waarop de naamen der Feesten en andere Vierdagen gesneeden zyn, die de Lezing der Wet vereischen. Op de groote plaat staan de woorden, de *Kroon van de Wet*, of deeze, de *Heiligheit des Heeren*, gegraveert.

en hoe men met het zelve handelt.

Wanneer de *Chazan* het gewyde Wetboek uit de Arke haalt, zegt de Vergadering: *Dat Godt zich verheffe en zyne vyanden verstrooit worden*; en als hy de Ark wederom sluit, spreekt hy een Zegening overeenkomende met de handeling, en de Vergadering beantwoordt die door een andere. Wanneer men de Wet naar de preekplaats of lessenaar brengt, treeden de Godtsdienstigste toe om ze te kussen, als ook die onder 't bereik zyn: andere trachten 'er ten minsten met de handt aan te raaken.

Men legt de Wet op een zyd kleedt, over de lessenaar gespreid; waarna de *Seghen* de banden los maakt, het Boek opent, en aan den *Chazan* gelast de lezing van de Wet te beginnen.

Na het eindigen van de lezing, neemt den opheffer de geopende Wet, tilt die zoo hoog op als hem mogelyk is, en keert die dus geopent en opgeheven naar de vier winden. Alsdan zegt de Vergadering: *Zie de Wet die Moses aan de kinderen Israëls gegeeven heeft.*

Deeze Kerkplicht verricht zynde, naderen die geen die het voorrecht gekocht hebben van de Wet toe te rollen en het *Hout des levens* te vatten, om hun werk uit te voeren. Een ieder nadert mede om te kussen en om ten minsten het geheiligde Hout aan te raaken. Twee vingers hebben de eer van deeze aanraaking, die men aanstonds op de oogen legt; want deeze aanraaking geeft aan de vingers de kracht van het oog te versterken en van de gebreken der oogen te geneezen. Ook versterkt dit Hout de gezondheit, geneest de ziektens, en bevoordeelt de zwangere vrouwen in haare baaring die het aanschouwen.

(a) *Synag. Jud.* C. 14. (b) By Luc. 18. vers 10. beschreeven.

Wat de vrouwen aangaat, alzoo zy by alle deeze Gewyde Plechtigheden afgezondert zyn, en op een Galery zitten zonder aan deeze Godtsdienstige behandeling deel te mogen hebben; zy genoegen zich dit van verre te zien, en voldoen haaren yver door een Heilige aanschouwing, naaderende, zoo veel zy konnen, de afgeschoten traliwerken om in de Synagoge te zien.

Eenige zegeningen verzellen de Wet, wanneer men die weder naar den *Hechal* brengt, en terwyl men 'er mede bezig is om ze weder weg te zetten en op te sluiten; waarna men zyne gebeden eindigt en uit de Synagoge gaat. In het uitgaan heft men wederom zyn hart tot Godt op.

XVIII. HOOFDTSTUK.

Van der Iooden JAAR-*en* MAAND-WYZER.

DEeze *Iaar-* en *Maand-Wyzer* hebben we getrokken uit de Historie der Jooden van *Basnage*, (a) welk uittrekzel wy meenen den Lezer niet onbehaaglyk zyn zal, zynde het nu naar 't beloop van den jaare 1726. geschikt.

Der Jooden Jaarreekening hoedanig die bestaat.

VERKONDIGT *de* WAARHEIT (b) *en* OORDEELT VREEDZAAM *in uwe* POORTEN.

Het Jaar	487. (c)	Van de SCHEPPING der WAERELDT.
	1726.	Volgens der Christenen Tydtrekening.
	3891.	Van de ZONDTVLOEDT.
	3539.	Van de GEBOORTE van Vader ABRAHAM.
		Vrede zy met hem.
	3249.	Van de KOMSTE in EGIPTE.
	3119.	Van MOSES geboorte, onzen Meester.
		Vrede zy met hem.
	3039.	Van den UITTOGT van EGIPTE en verkondiging van de Wet.
	2999.	Van den INTOGT in 't Land KANAAN.
	2559.	Van den OPBOUW des *Tempels*.
	2283.	Van de GEVANKENISSE der tien GESLACHTEN.
	2149.	Van de VERWOESTING des EERSTEN TEMPELS.
	2079.	Van de HERBOUWING des TWEEDEN TEMPELS.
	2034.	Van de OPHOUDING der PROFECYEN.
	1659.	Van de VERWOESTING des TWEEDEN TEMPELS.
	1586.	Van de t'SAMENSTELLING der MISCHNA.
	1248.	Van die van den Babilonischen TALMUD.
	1236.	Van de GEBOORTE van MAHOMET.
	1132.	Van den aanvang van t geloof der ISMAËLITEN of het MAHOMETISMUS.
	331.	Van de VERBANNING uit VRANKRYK.
	235.	Van de VERBANNING uit SPANJE.
	227.	Van de VERBANNING uit PORTUGAAL.

Laat ons Godt bidden dat hy zynen Tempel en Autaren herbouwe. De Verlosser zal in Sion komen en den overvloedt van goederen in den huize Israëls. AMEN. *Dat dit naar den wille Godts geschiede!*

Dat men acht geeve, dat de Jaaren der Jooden van 354. dagen zyn; dat men 'er om de drie Jaaren een maandt tusschen voegt, 't welk dan een jaar van 13 maanden maakt.

Het

(a) *Hist. des Juifs* L. 6. Ch. 29. (b) Zachar. Hoofdtst. 8. vers 16.
(c) De Jooden snyden de duizenden in deeze tydrekening af: zoodat 487, het jaar 5487. is.

Het Burgerlyke Jaar begint in de maandt *Tisri*, 't welk September is, en het Kerkkelyke Jaar in *Nisan*, met de maandt Maart overeenkomende.

Hoe de Jooden de maanden in een Burgerlyk Jaar tellen.

Alzoo *Basnage* goed gevonden heeft in deeze Jaar-en Maand-wyzer, de vernietigde en weinig bekende Feesten in te lassen, zullenwe hem daar in navolgen.

Deeze zyn dan als volgt:

I. Burgerlyke Maandt, VII. Kerkelyke Maanden; *de Maandt van* Tisri *of September.*

De Maandt *Tisri*, en wat men in de zelve waar te neemen heeft.

Dagen.

I. De aanvang van 't Jaar. Het Feest der Bazuinen. Zie *Leviticus*, XXIII. vers 24. *Numeri*, XXIX. vers 17.

Men blaast op de Bazuin om veele redenen: I. vermits Isaak op den Altaar gelegen hebbende, een Ram met zyne hoornen in een doornbosch verwart, in zyne plaats geoffert werd. II. nademaal Moses weder op den Berg Sinaï gekomen, om van Godt nieuwe Tafelen der Wet te verzoeken, de Bazuin in 't Leger van Israël geblaazen wierd, om te beletten dat het Volk weder tot Afgodery verviel. Men gelooft de Bazuin dagelyks te moeten blaazen, te weeten, 's avonds en 's morgens van den 1sten. Augustus tot den 28sten, na het eindigen der gebeden, en zulks ter gedachtenisse van Moses uittogt.

Men bekommert zich zeer over de Bazuinen waar van men zich dient, en over de wyze hoe men moet blaazen. Het vereischt dat het een Rams Hoorn zy; die van een os of kalf is niet wettig. Hy moet meer gebogen dan recht zyn. Wanneer men hem zelfs geroofd had, zou hy echter van gebruik zyn, naardien het bevel van de Bazuin te blaazen, en het verbodt van te rooven, twee onderscheiden geboden zyn. Maar heeft den Hoorn in eenig bedryf van Afgodery gedient, moet men hem verwerpen. 't Is niet geoorloft de zelve met goudt of eenig ander kostelyk versiersel te verryken. Is 'er een dwersch-scheur in, 't kan niet schaaden: maar gaat de scheur langs den Hoorn door, is hy onbruikbaar. Men moet 'er zoo sterk op blaazen als men kan. Zelfs hebben de vrouwen vryheit de Bazuin te blaazen.

Dagen. Op den eersten dag van 't Jaar staat men vroegtydig op; men gaat naar de Synagoge; men zegt 'er veele gebeden op; men haalt vervolgens de Wetboeken uit de kas. Vyf Persoonen, te weeten, een Priester, een Leviet, en drie Israëliten zyn verkooren om deezen dag de Wet te leezen. Een van de vyf leest een plaats uit de Profeten: te weeten, Samuel I. en II. tot aan het tiende vers. Vervolgens is hy gelast de Bazuin te blaazen, en den Hoorn neemende, spreekt hy deeze woorden uit.

Gezegent zyt gy onze Heer en Godt, Koning der Waereldt, die ons door uwe Wet geheiligt heeft, en bevolen het Bazuinen geluit te hooren. Gezegent zyt gy, myn Godt, die ons het leven gegeeven heeft, die ons onderhoud, en die ons tot op deezen dag heeft doen bestaan.

Vervolgens blaast men op den Hoorn: maar drie manieren van blaazen zyn 'er, die men naauwkeurig vervullen en nakomen moet, blaazende driewerf op een byzondere wyze, 't welk men *Tischrath*, *Taschiath* en *Tarath* noemt.

Wanneer men heeft geblaazen, herhaalt men dit gebedt: *Erinner u het Verbondt van Abraham en de offerhande Isaaks.* Het gebruik der Spaansche Jooden is een weinig verschillende; want zy beginnen met deeze woorden: *Gelukzalig is het Volk 't welk weet 't geen tot vernoeging dient.* Zy smeeken Godt vervolgens zich te erinneren het Verbondt met hunne Voorvaderen opgerecht. Men begint dan op den Hoorn te blaazen; men zegt een gebedt op, door *Rabbi Amnon* opgestelt, beginnende: *Geeft kracht aan de heiligheit*, enz. Men begint dan weder te blaazen. Men herhaalt de gebeden, de gebeden der Bazuinen genoemt, vermits 'er het woordt שופרות, *Sciopparoth* dikmaals in word genoemt; en de gebeden opgezegt hebbende, eindigt men door het hoorngeblaas.

III. Is een Vastendag, wegens de moort van *Godolias*, die Landvoogdt van Judea was geweest, en van de Jooden

Dagen. den die na de verovering van Nebukadnezar waren overgebleeven. Veele deezer Jooden wierden met *Godolias* door de verrady van Ismaël omgebragt. (a)

Op den zelfden dag, was 'er een ander Feest ten tyde der Asmoneën ingestelt, om de gedachtenis van een wonderwerk te vieren, 't welk Godt ten tyde van de vervolging deed. Men pleitte door geschrifte, en de Schuldenaars waren verplicht Godts naam in hunne Handschriften te stellen: *zodanig een Dag, en Jaar van Johannes Hoogenpriester en Bedienaar Godts.* De Rechters belastten alsdan dat men des anderdaags zyne schulden betaalde, en de Handtschriften scheurde; 't welk wierd uitgevoert: maar verbaast stondt men, ziende dat 'er *de naam Godts* in uitgewischt was. Zy oordeelden de Handtschriften van geener waarde te zyn, en dat men een Feest ter gedachtenisse van dit wonderwerk te vieren had. (b)

V. Is een Vastendag wegens de doodt van twintig Israëliten en die van *Akkiba*, Josephs Zoon, die gevangen was geweest.

VII. Is een Vastendag, wegens de Afgodery van 't goude Kalf en de last door Godt gegeeven van het volk in de Woestyne door den honger en 't zwaardt te doen omkomen.

X. Is een Verzoendag. Hier voor hebben we verklaart hoedanig men die viert.

XV. Is het Loofhutten Feest. Wy hebben 'er mede de oorsprong van aangeweezen.

XX. Is het agtdaagsche Loofhutten Feest.

XXIII. Is de Vreugdeviering van de Wet, שמחת תורה. Men verstaat 'er de zegeningen door, die Moses voor zyne doodt den volke gaf: derhalven leest men de twee laatste Hoofdtstukken van *Deuteronomium* en het eerste van *Josua*. Ook leest men het Boek *Ecclesiastes*.

II. *De Maandt van* MARCHESVAN, *heeft XXIX. dagen; of XV. October.*

Wat men in de Maandt *Marches-van* moet verrichten.

Dagen.

VII. Is een Vastendag, wegens het ongeval aan *Sedekias* en zyne zoonen overgekomen, die voor hun Vaders oogen gedood werden, en die vervolgens door Nebukadnezars last de oogen werd uitgestoken.

XX. Is een Vastendag om de bedreeven misslagen uit te wisschen geduurende het Loofhutten Feest begaan. Deeze Vaste word weder hervat den XXII en den XXVI van de zelfde Maandt.

XXIII. Is een groot Feest ten tyde der *Asmoneën* ingestelt, wanneer men het Altaar af brak door de Heidenen ontheiligt, en de steenen verburg tot dat een Profeet verkondigde van 't geen 'er gebeuren moest. Men bouwde een nieuw Altaar, men reinigde het Voorhof en de besmette plaatsen, en men offerde offerhanden met veel plechtigheit en vreugde. (c)

XXV. Is een dag van vreugde, ter gedachtenisse dat de Jooden uit de Babilonische gevankenisse wederquamen en verscheiden plaatsen innamen, die de *Cutheën* in hun afwezen bezeten hadden. (d)

XXVII. Is een dag van vreugde, nademaal *R. Jochanan*, zoone van *Zachai*, tegen de Sadduceën zich verdeedigde, en over deeze Ketters triomfeerde, die eeten wilden van 't geen aan Godt geoffert was, daar het op den Altaar moest verteert worden. *Liviticus* XXIII. vers 15.

III. *De Maandt van* CASLEU; *of den geheelen November, XXX dagen.*

Insgelyks in de Maandt *Casleu.*

Dagen.

III. Is een dag van vreugde, vermits de *Asmoneën* de Beelden en Afbeeldzels liet wegnemen, die de Heidenen op den Voorhof van den Tempel geduurende de vervolging hadden geplaatst. Deeze dag werd als een plechtelyk Feest geviert. (e)

VII. Is een Vastendag, naardien *Jehojakim* de Profetische Boeken van *Jeremias* en *Baruch* verbrande: maar over deeze Vaste is onder de Jooden geschil, vermits eenige die den III[te]. en anderen den XXVIII[ste]. deezer Maandt vieren.

Op den zelfden dag viert men de doodt van Herodes den Grooten, *Antipas* zoon, vermits hy een vyandt der Geleerden was en hunne Leeroeffening verstoorde. De Rabbynen oordeelen dat 'er vreugde voor

(a) Zie 't II. Boek der Koningen XXV. vers 25. (b) Zie de Tydtwyzer van *Seldenus.*
(c) Zie de Tydwyzer van *Seldenus.* (d) *ibid.* (e) *ibid.*

Dagen. voor den Heere is, wanneer de Goddeloozen van de waereldt ſcheiden. Zy haalen hier over verſcheiden plaatſen van de Schriftuur aan, en het voorbeeldt van *Adonia* die door laſt van Salomon gedood wierd. I. *Boek der Koningen.* II. vers 25. (a)

XXI. Is de dag *des Bergs van Garizim.* De Rabbynen verhaalen, dat de Samaritanen een bezending naar Alexander den Grooten deeden toen hy in Judea quam, om van hem verlof te verzoeken van den Tempel te Jeruzalem te verwoeſten; en om hun voorneemen uit te voeren, verworven ze van hem, dat ze een gedeelte van den Berg *Moria* kochten: Maar *Simon* de Rechtveerdige toen Hoogenprieſter, ging dien Vorſt ontmoeten, die over de deftigheit en majeſteit van den Hoogenprieſter verwondert, eerlang het ontwerp der Bezendelingen van de handt wees, vermits *Simon* van hem verzocht te willen beletten, dat de Samaritanen hunnen Tempel niet verwoeſten mogten. Waar op Alexanander antwoorde; *zy zyn in uwe handen*; en daar op doorboorden ze de hakken van de Samaritaanſche Gezanten; bonden hen aan de ſtaerten hunner paerden; ſleepten hen over ſteenen en doornen tot op den Berg *Garizim* die zy bearbeidden, en alwaar zy het onkruit zaayen moeſten, gelyk de Samaritanen op *Moria* dachten te doen. Waarom zy een Feeſtdag ter deezer gedachteniſſe hebben ingeſtelt.

XXIV. Is het *Inwyings Feeſt*; wanneer men het Autaar reinigde, door *Antiochus* ontheiligt geweeſt. Dit Feeſt is zeer plechtelyk, en duurt agt dagen; (a) men noemt het mede *het Feeſt der Lichten.*

Eenigen hebben aan deezen dag gevoegt het Feeſt van *Judith*, wegens het byvoegſel in de gemeene Latynſche Overzetting aan haare Hiſtorie gehecht, te weeten: *Het Feeſt deezer overwinning word door de Hebreeuwen in 't getal hunner gewyde dagen geſtelt, en deezen dag is door de Iooden ſedert dien tydt tot nu toe geviert. Sigonius* en *Torniël* hebben het in de Tydtwyzers voor de Joodſche Feeſten opgemaakt, ingelyft. Maar de woorden vande gemeene Latynſche

Dagen. Overzetting worden in 't Griekſch niet gevonden: overzulks het een byvoegzel is door eenige Verleiders ingelaſt, de eere van *Iudith*, of veel eer de waarheit van de Hiſtorie verduiſterende. Dit Feeſt word in de Tydwyzers die de Jooden opſtellen niet gevonden, noch zelfs mede niet in die van *Seldenus*, die naaukeuriger dan de anderen is. *Sigonius* heeft de zyne door eigen vinding opgemaakt.

IV. *De Maandt van* TEVETH; *of December onvolkomen*, XXIX. *Dagen.*

Dagen.

VI. Is een Vaſte, wegens de Overzetting der LXX. ten tyde van *Ptolomeus* gedaan. De Jooden verbeelden zich dat de Wet door deeze Overzetting ontheiligt is, alhoewel ze door de Jooden is uitgevoert; en geeven voor, dat Godt om zyn misnoegen te toonen, een dikke duiſternis over de Aarde komen liet, die drie dagen duurde. Maar de Jooden, Helleniſten genoemt, en die van de Verſtrooying, houden deeze Overzetting in groote waarde, en die hun volſtrekt noodig was, gelyk ook aan de Oudvaders der Chriſten Kerke; naardien die geen Hebreeuſch verſtonden. Wat de Jooden in de Maandt *Teveth* waarte neemen hadden.

IX. Is een Vaſte, waarvan men geen reden weet.

X. Is een Vaſtendag, wegens de Belegering van Jeruzalem door de Babiloniers.

XXVIII. Is een Feeſt over de *herſtelling van het Sanhedrim.* De oorſprong was volgens het bericht der Jooden dusdanig: *Alexander Janneus* begunſtigde ongemeen de *Sadduceën*, zulks hy 'er een groot getal van in den Raadt inlyfde, waar door 'er byna niemandt in gevonden werd dan den Voorzitter *Simeon*, *Sharachs* zoon, die rechtzinnig was. Deeze *Sadduceën* waren zoo onervaaren datze geen eenig bewys hunner uitſpraake uit de Wet afleiden konden. Dit noodzaakte de Voorzitter een Wet te maaken, waardoor geordent werd, dat men, om zitting in den Raadt te neemen, bequaam genoeg wezen moeſt, reden van zyn beſluit te geeven, op de Wet ge-

(a) *ibid.* (b) Zie I. Boek der Machabeën, IV. vers 50. 59. II. Boek der Mach. II. vers 16.

Dagen. gegrondt. Des anderen daags ſtelde hy een moeielyk Vraagſtuk voor. Een jonge Prieſter bood zich aan om het zelve op te loſſen : maar voerde niets uit; weshalven hy een dag om te ſtudeeren verzocht. Dit werd hem ingewilligt: doch zich ſchaamende niet te konnen antwoorden, dorſt hy niet in de Vergadering verſchynen. *Simeon*, als Vorſt van den Raadt, bevoordeelde zich van deeze gelegenheit om zyne plaats door een rechtzinnigen Iſraëliet te vervullen; doordien het niet gedoogt wierd het getal van LXXI. te verminderen; en door deeze behendige vond wierden alle de *Sadduceën* de een na den ander uit den Raadt gezet. Men ſtelde vervolgens een Feeſt in om de gedachtenis deezer uitzetting te vieren, toen die t'eenemaal voltrokken was. (a)

V. De Maandt *Schebath*, of Januari volkomen, XXX. Dagen.

Dagen.

Vaſt-en Feeſtdagen in de Maandt *Scebath* by de Jooden waargenomen.

II. Is een Feeſtdag, wegens de doodt van *Alexander Jannëus.* Hy was een vyandt der Iſraëliten, te weeten de *Phariſëen.* Ziek geworden, liet hy de LXX. uit het *Sanhedrim* lichten, en hun gevangen zetten. Hy beval den Stokwaarder, indien hy te ſterven quam, dat hy alle de gevangen Iſraëliten ombrengen zoude. De Koning ſtorf: maar de Koningin nam zyn ring, zond die naar de gevankenis, en liet den Stokwaarder weeten dat de Koning een droom had gehad, die hem noodzaakte de Iſraëliten in vryheit te ſtellen; dat deeze zyne ring het merkteken en Zegel van zynen wil was. Eerlang werden hier op de gevangenen ontſlagen, en toen verkondigde men des Konings doodt, die de Koningin zoo lang verborgen had, tot haar voorneemen was uitgevoert.

VIII. Is een Vaſte, vermits op deezen dag de Rechtvaerdigen Iſraëls ſtorven, die ten tyde van *Ioſua* leefden. (b)

XXII. Is een Vreugden dag, vermits *Niskalenus* gelaſt hebbende, beelden in den Tempel te plaatſen, op 't gebedt der Jooden ſtorf; waarop men de beelden brak, door hem opgerecht, en men beſloot een Feeſt ter gedachteniſſe deezer ontſlaging te vieren.

(c) Alzoo het bezwaarlyk te raaden is wie deezen *Niskalenus* zy, en vermits men in den *Talmud* van Jeruzalem leeſt dat *Simeon* de Rechtvaerdige van de *Dochter der ſtemme* verſtond, die uit het Heilige der Heiligen voortkomende, riep: *Galychus is gedood, en zyne bevelen hebben geen meer kracht. Seldenus* beſluit dat het ten dien tyde van *Simeon* den Rechtvaerdigen was, dat deeze geſchiedenis voorviel; en dat *Galichus* en *Niskalenus* een en de zelfde perſoonen waren : maar, 't is waarſchynlyker dat het *Caligula* was die zyn Afbeeldzel wilde in den Tempel geplaatſt hebben, en waarvan men de ontſlaging vierde.

XXIII. Is een Vaſte, wegens de Verzaameling en den ſtrydt der Iſraëliten tegen de ſtamme Benjamins, om het ongelyk te wreeken aan het Bywyf van een Leviet gedaan. (d)

XXIX. Is een Feeſtdag, over de doodt van *Antiochus.* (e)

VI. *De Maandt van* Adar; *of Februari onvolkomen*, XXIX. *Dagen.*

Dagen.

Als mede in de Maandt *Adar.*

VII. Is een Vaſtendag over de doodt van *Moſes.*

VIII. Is een Vaſte, wegens de Scheuring tuſſchen *Hillel* en *Schammay*, en van de verdeeltheit hunner Schoolen.

VIII. en IX. Is een dag der *Bazuinen*, om den *regen.* Vermits het Heilige Landt omringt van Bergen was, en dat 'er ſomtyds de droogte onvruchtbaarheit veroorzaakte, bad men dan vieriglyk om regen. Men vierde twee dagen achtereen; de eerſte, was voor het *tegenwoordige jaar*, te weeten, om het tegenwoordig benoodigde te verzoeken, en de andere voor het *aanſtaande jaar*, naardien men zyne zorg over het toekomende uitbreide, en Godts gunſt voor het volgende (f) jaar verworf.

XII. Is een Feeſt van *Tyrinus*, of *Turiaan*, die *Lollianus* en *Pupus*, twee broeders of nieubekeerde Jooden, te *Laodicea* liet aanhouden, en hen trachtte de Wet te doen ſchenden. De misdaadt die men hun wilde noodzaaken te begaan, is duidelyk uitgedrukt. Men beval hun

(a) Zie de Tydwyzer van *Seldenus.* (b) Zie 't Boek der Rechteren II. vers 10.
(c) Zie *Seldenus* Tydwyz. (d) 't Boek der Recht. XX. (e) *Seldenus.* (f) *Ibid.*

Dagen. hun het water aan te neemen 't welk men, om hen te wasschen uit een *gereinigt vat*, uitstorte, te weeten den Afgoden toegewyt, en waarop men der Goden Afbeeldzels zag. Zy bleeven bestandig, en leeden de Marteldoodt: waarom men dit Feest vierde. In de ongerymdheden van den *Semacoth*, by den *Babilonischen Talmud* gevoegt, verklaart men dat *Tyrinus*, *Trajaan* was; want men noemt hem by zyn naam מרגיאנוס, *Trajanus*. Men vind ook in de *Gemara* van den *Talmud* van Jeruzalem de instelling van dit Feest op den 12den deezer maandt geplaatst: maar *Rabbi Jacob Bar Acha* merkt aan, dat men het Feest van *Tyrinus* te vieren nagelaaten heeft, of de dag waarop *Lollianus* en *Pupus* gemarteld zyn. (a)

XIII. Is een Vastendag wegens *Hester*. Maar men viert mede op dien dag de doodt van *Nicanor*, die door een *Asmoneen* werd omgebragt. (b) Dit Feest staat in de Babilonische *Gemara* aangetekent. (c)

XIV. en XV. Is een Feest der *Loten*, *Purim*, of van der Jooden verlossing door Hester. Van dit Feest is reeds genoeg gezegt.

XVII. Is een Feest van de *vlucht der Geleerden*. *Alexander Iannëus*, een vriendt der *Sadduceen* en vyandt van de *Pharizeen*, had de laatste besloten omtebrengen: maar zy ontvluchtten 't in Syrië, of in 't Oosten, en namen hun verblyf te *Koslikus*. De inwooners, die Afgodendienaars waren, wilden hen ombrengen; doch zy zyn het anderwerf by nacht ontvlucht, en hebben een Feest van hunne vlucht geviert. (d)

XX. Is een Feest, wegens de *regen* die Godt in een grootte droogte gaf. Dit schynt voorgevallen te zyn onder de regeering van *Iannëus*, toen *Simeon*, *Sarachs* Zoon, Vorst van 't *Sanhedrim* was, die dit Feest instelde, naardien Godt geen regen zond, dan om de verdienste van Israël: weshalven geschreeven staat: *Godt zal voor u zyne schatten openen. Voor u*, te weeten, *om uwe verdienste*.

XXVIII. Is een Feestdag, overzulks de *Dagen.* Grieksche Vorsten den Jooden verboden hunne kinderen te besnyden en den Sabbat waar te neemen; maar zy geboden hun de Afgoden te eeren. De Jooden hier over verbaast, pleegden raad met een vrouw, die voor een raadgeefster der Romeinen aangezien wierd, die zeide: *Zyn wy geene kinderen van een zelfden vader, en van een zelfde moeder ontsprooten? Waarom belast gy ons dan met zodanige strenge Edikten?* Zy verworven hier op 't geen zy verzochten, en stelden een Feest deezer verlossinge in. (e)

VII. *De Maandt van* NISAN; *of Maart volkomen*, XXX. *dagen*.

In deeze Maandt is 't dat het Kerkelyk jaar begint; derhalven word die altoos by de Gewyde Schryvers de eerste *genoemt*; en 't is de XIV. van de *Maan in Nisan dat men het Paaschfeest viert.*

I. Is een Vaste, wegens *Nadab* en *Abihu*, Aarons Zoonen, die door 't vuur van den Hemel verteert wierden, omdat zy vreemd vuur in hunne wierrookvaten hadden gebruikt. Te verwonderen is 't dat de Jooden zoo lang vasten om de gedachtenis te vieren der geenen die Godt wonderdaadig om een openbaare heilschending heeft gestraft: maar noch meer is 't te verwonderen dat ze van hunne eigen Historie zoo onkundig zyn, van dit Feest op den eersten van *Nisan* te plaatsen; vermits de Gewyde Historie zegt, dat dit op den agtsten deezer Maandt voorviel. Welke Feest- en Vasten-dagen in de Maandt *Nisan* invielen.

X. Is een Vastendag over de doodt van *Mirjam*, Moses zuster; en vermits men geen water in de Woestyn van *Tsin* vond, alwaar zy storf: 't welk veroorzaakte dat het volk tegen hunnen Wetgever oproerig werd. (f)

XIV. Is het Paaschfeest, 't welk zeven dagen word geviert.

XV. Is de eerste dag van 't ongezuurde of ongehevelt broodt, waar mede dit Groot Feest zyn begin neemt; want het als dan niet gedoogt word iet te doen als op den voorigen dag.

XVI. Is het Feest der Eerstelingen der Veldvruchten, als van granen, enz. die

(a) Zie de Tydwyzer van *Seldenus*. (b) I. Boek der Machabeën VII. vers 43. (c) Zie *Seldenus*. (d) *Ibid.*
(e) *Ibid.*
(f) Zie *Numeri* XX. vers 1. en volgende.

Dagen. die men Godt opofferde.

XXI. Is de zevende dag der ongezuurde brooden, en de laatste van 't Paaschfeest.

XXVI. Is een Vastendag over de doodt van *Josua.*

VIII. *De Maandt van* JIAR; *of April onvolkomen*, *XXIX. dagen.*

Dagen.

Als ook in de Maandt *Iiar.*

X. Is een Vastendag, om misslagen in het Paaschvieren begaan te verzoenen; als ook wegens de doodt van den Hoogenpriester *Heli*, en de wegvoering van de Arke onder zyn Hoogenpriesterschap. (a)

XVII. Is een Vastendag, als de voorgaande.

XXIII. Is een Vaste, over de doodt van *Samuël.*

IX. *De Maandt van* SIVAN; *of May volkomen*, *XXX. dagen.*

Dagen.

Wat in de Maandt *Sivan* waar te nemen was.

VI. Is het Pinxterfeest, שבועות genoemt, of *het Feest van zeven weeken.*

XII. Is 't op den tweeden dag van Pinxter noch Feest.

XXIII. Is een Vastendag, vermits *Jeroboam* de tien geslachten afgezondert hebbende, verbood de Eerstelingen te Jeruzalem te brengen.

XXV. Is een Vaste, door dien *Rabban Simeon*, *Gamaliëls* zoon, wierd gedood.

XXVII. Is een Vastendag, vermits men op dien dag *Chania*, *Thradions* zoon, en het Wetboek verbrandde.

X. *De Maandt van* THAMMUS; *of Juni onvolkomen*, *XXX. dagen.*

Dagen.

XVII. Is de aller plechtelykste Vastendag; want op deezen dag was 't dat *Moses* de Tafelen der Wet brak; dat de geduurige offerhande ophield, en Jeruzalem wierd ingenomen.

Insgelyks in de Maandt *Thammus.*

XI. *De Maandt van* AB; *of July volkomen*, *XXX. dagen.*

Dagen.

I. Is een Vastendag, over de doodt van *Aaron.*

IX. Is een Vaste, om dat Godt op deezen dag zwoer, dat de Israëliten in 't Landt Kanaän niet komen zouden; maar in de Woestyne sterven.

En wat men in de Maanden *Ab* en *Elul* in acht te neemen had.

XVIII. Is een Vastendag, vermits onder de regeering van *Achas* de lamp van de Westertak des gouden Kandelaars werd uitgeblust.

XII. *De Maandt van* ELUL; *of Augustus onvolkomen*, *XXIX. dagen.*

Men bereid zich geduurende deeze Maandt door wasschingen, zuiveringen en gebeden tegen den eersten dag van 't Jaar.

XIX. HOOFDTSTUK.

Van het GEBRUIK *hoedanig de Jooden de* NIEUWBEKEERDEN *ontfangen.*

Met welk eene Plechtigheit de Jooden hunne Nieuwbekeerden in den Joodschen

Wy zullen niet uitvoerig over de verscheiden orde der Nieuwbekeerden handelen, en ook niets melden van hun gedrag in de aloude Joodsche Kerk; want dit zoude onnoodig zyn alles uit te schryven, 't geen de Geleerden naaukeurig over dit Artykel hebben gezegt. De Heer *Basnage* (b) heeft dit alles kortelyk in 't 6 en 7de Hoofdtstuk van 't 6de Boek zyner Joodsche Historiën voorgedraagen.

Godtsdienst inlyven.

Wat de Plechtigheit aangaat, zie hier, hoe men om den Nieuwbekeerde te ontfangen, zich gedroeg. Nadat hy zyn voorneemen had verklaart, (c) moest hy belyden den Joodschen Godtsdienst te omhelzen, en alle Kekgewoontens waar te neemen zich onderwerpen. (d) Drie persoonen onderweezen hem in de Wet, ondertastten hem naaukeurig, en ontfingen hem door de Besnydenis, Doop en Offerhande. (e)

Als

(a) I. Boek *Samuels* IV. vers 11.

(b) Zie mede *Hist. des Juifs* &c. door *Prideaux* 2 deel. 5 Boek. 't Geen hy over dit onderwerp zegt, zal den Lezer in zyne oplettenheit konnen voldoen.

(c) Zie Basnage, *Hist. des Juifs.* L. 6. Ch. 7.

(d) By de Jooden waren twee soorten van Nieuwbekeerden. Deeze die men *Proselyti portæ* of inwoonende *Proselyten* noemde, waren maar alleen verplicht de afgodery te verzaaken en de natuurlyke Godtsdienst waar te neemen, zodanig die in de VII. geboden Noachs vervat stonden: maar die men *Proselyti justitiæ* noemde, moesten zich de Mozaische Wet onderwerpen, en deeze wierden aangenomen en door de Besnydenis, Doop en Offerhanden, en wierden deelgenooten van de voorrechten der geboornen Jooden. Zie Prideaux *Hist. des Juifs* *Part.* 2. L. 5.

(e) [Zie breeder myn aanmerking over de *Proselyten*; Abbadie Triomferende Godtsdienst &c. I deel. Pag. 379.]

Als dan oeffende men de Besnydenis aan den Nieuwbekeerden, by aldien hy niet onder eenige volkeren gebooren was, die dit gebruik waarnamen, gelyk de Ethiopers, Colchers, Idumeên, enz. Als dan genoegde men zich eenige bloedsdruppelen te doen laaten van het vereischte deel om de Besnydenis te ondergaan, en men noemde dit bloedt het *Bloedt des Verbonds*. Drie getuigen woonden deeze Plechtigheit by, om ze te meerder kracht by te zetten. De wonde geneezen zynde, doopte men den *Proselyt*. Hoe het ook, met den oorsprong en de oudheit deezer oeffening zy, zeker is 't dat men den Nieuwbekeerden de uitwissing van zyn voorleden gedrag verkondigde en de noodzaaklykheit van een beter leven in het toekomende aanbeval. De drie getuigen lieten zich mede by den Doop als by de Besnydenis vinden: maar wanneer men een vrouw doopte, moesten de getuigen te rug treeden, keerende den rug naar deeze die uit het water quam. Het water moest alle de lichaamsdeelen bevochtigen, zonder dat zou de Doop niet voldongen zyn geweest. Een offerhande besloot de inleiding van den Nieuwbekeerden in 't Jodendom: waar na hy voor een Joodt verklaart en gehouden wierd. Hy verzaakte zyne tydelyke belangen, en veranderde zelfs van naam. Dus was hy een *nieuw mensch*, en een *nieuw schepsel*.

Deeze Plechtigheit word nu zelden geoeffent. De Mogentheden gedoogen den Jooden niet door de bekeering de engepaalen van 't Jodendom over te stappen, en men kan zelfs tot hunnen lof zeggen, dat ze zich wachten 's menschen gewisse te ontrusten en de twyffelmoedigheit die gemeenlyk de twistredeneeringen verzellen. Een gerust leven en een dagelyksche bezigheit in den koophandel, zyn nu de eenigste onderwerpen hunner staatzucht. 't Welk nu weinig meer in gebruik is.

XX. HOOFDTSTUK,

Van der Jooden BESNYDENISSE.

Indien het de welvoegzaamheit gedoogde, breed uit te wyden over den oorsprong deezer Plechtigheit, zou men door aanhaaling der Aloude en door redenen (a) uit de Geneeskunde bygebragt, als mede uit de gesteltheit van het deel, waar aan men de Besnydenis oeffent, konnen toonen, dat deeze uitwerking als noodzaaklyk moest aangezien worden, om een welgesteltheit en goede gezondheit te onderhouden. Daar zyn

(a) Zeker is 't dat de Besnydenis in warme Landen noodzaakelyk word geacht. De Noorder Volkeren hebben 't niet uitgevonden, vermits het koudt Gewest dit niet noodzaakelyk maakt. De scherpheit der vogten is 'er min gevaarlyk; want ze bederven 'er niet zoo licht. De *Mahometanen* hebben 't van de Jooden overgenomen, of als een volks-gewoonte zich aangemaatigt, waar van zy vervolgens een regel van hunnen Godsdienst hebben gemaakt, en welke Plechtigheit zomtyds zeer wonderlyk is.

De *Makassaren* op een buffels- of wilde ossekop gezeten, worden door de Besnydenis aangenomen in 't getal der gelovige *Musulmannen*. Daar de Turken in den ouderdom van 12 of 13 jaaren ter gedagtenisse van *Ismael*, die zy voor hunnen Patriarch erkennen, besnyden, vervroegen deezen de besnydenis op agt of negen jaaren. Voor dat het kindt op dit gewyde hoofdt gezet word, wascht men 't eenigen tydt; waar na een Priester der *Makassaren* het hoofdt brengt, op een mat neer zet, en het met een wit lywaat dekt, waarop het kindt word geplaatst, 't welk zich tusschen de hoorns op 't hoofdt gezeten wel vast zet, met de handen kruislings op de borst, terwyl de Priester hem op zyn Musulmans aanspreekt, waarin de Makassaarsche welspreekendheit geenzins gespaart word. Men moedigt den jongen aan, met gedult de smart deezer Godtsdienstige uitwerkselen te lyden. Men stelt hem de uitneemendheit der goederen en de zoetigheit der vermaaken voor oogen, die hem in dit leven als ook in 't andere ter vergelding van zyne onderwerping voor der Musulmannen Wet te verwachten zyn: maar terwyl men hem de eeuwige gelukzaligheit voorstelt, volgt de onfeylbaarheit van de Heilige Besnydenis. Indien hy onpasselyk is, of ongewillig het te lyden, verkondigt men hem de vervaarlyke ongelukken, waar mede hy zal te worstelen hebben, zoo wel in deeze als in de andere waereldt, die onfeilbaar op zyne ongehoorzaamheit moeten volgen. Deeze opgetooide welspreekendheit vermag zomtyds weinig op de bevatting van den jongeling. Als dan moet de Priester hem zichtbaarer zaaken, dan deeze beloften voorstellen. Na deeze vermaaning bestrykt hy het voorhoofdt van den jongen met het bloedt uit het Bullen Hoofdt, waar op hy gezeten is, en laat hem de belydenis van 't Mahometaansch geloof opzeggen. Drie andere Priesters naaderen dan; de eene vat hem by de linkerhandt en de twee andere by de voeten. Een bequaame uitvoerder van dit werk naadert daar op, houdende in zyne handt twee kleine zeer dunne en t'samengevoegde stokjes, waar mede hy de voorhuidt na zich trekt, die voor een gedeelte met een wel gescherpt mes, 't welk hy in de rechter handt heeft, moet afgesneden worden. Deeze voorhuidt in een schotel ontfangen, begraaft men aanstonds aan den voet van den huisdrempel. Wy hebben deeze Plechtigheit getrokken uit de *Beschryving van 't Koningryk Macaçar* door den Heer *Gervaise* beschreeven: maar wy verkorten 't hier, en zullen het breeder onder de *Godtsdienst Plechtigheden der Oostindianen* voorstellen. Ook zullen we als dan niet vergeeten aan te merken, hoe deeze Plechtigheit zeer voordeelig voor de Priesters en Artsen van *Macaçar* is.

zyn zelfs eenige Zuidelyke Landen (a) alwaar de vrouwen genoodzaakt zyn een zekere foort van Befnydeniffe te ondergaan, om zich van eenige ongemakken te bevryden.

Van welk een beteke-nis de Joodfche Befnyde-nis is.

De Plechtigheit van de Befnydeniffe is, volgens Godts behaagen, een teken van Verbondt geworden, met den Jooden opgerecht. Zy is het afbeeldzel van de reinigheit des harte, zonder welke de Dienft aan het Opperwezen verricht niet zou konnen beftaan. Voor dat we van deeze Plechtigheit een befchryving doen, zullen we 't geen by den arbeidt der zwangere vrouwen voorvalt, tot op haare baaring en vervolgens de Befnydeniffe inzien. Geduurende den arbeidt en vooral wanneer 'er gevaar is, (b) word een Rabbyn geroepen en verzocht de lezing van eenige Pfalmen te doen, en een gebedt voor die in baarensarbeidt zit. De vreugde is ongemeen, wanneer 'er een knechtje word gebaart; maar maatiger, als 't een dochter is. Men wenfcht de Vader geluk, men doet geloften, men drinkt op de gezondheit van den nieuw geboorene, en men vervaerdigt vervolgens alles tot de inlyving in 't Jodendom tegen den agtften dag, (c) door middel der Befnydeniffe. 's Daags te vooren verdubbelt men de vreugde. Men gaat de Kraamvrouw bezoeken, die als dan in ftaat is het woelende vreugde bedryf van 't gezelfchap te konnen verdraagen. Alle de genoodigden moeten ten minften dertien jaaren bereikt hebben. Op den beftemden dag laat men den Befnyder komen. Het is aan de vrouwen niet toegelaaten zich deeze behandeling te onderwinden, nademaal zy het teken van 't Jodendom ontbeeren; en alles 't geen men zoude konnen doen aan haar deeze affnyding van den voorhuidt in te willigen, zoude het moeten zyn, wanneer men daar toe geen mannen had om de uitvoering te voltrekken: en behalven dat moeft men t'eenemaal van haare bequaamheit en ervaarenheit verzeekert zyn.

Wie tot uitvoer-ders der Befnyde-nis ver-kooren worden en zich bequaam daar toe vinden, en welke werktui-gen men daar toe gebruikt.

Men verkieft dan bequaame en ervaaren mannen in de oeffening deezer Befnydenis. De bediening van Befnyder bezit men niet amptsgewyze voor altoos: (d) maar zyn lange en fcherpe nagel van den duim is een merkteken waar aan men die geenen kennen kan die werkelyk deeze bediening bekleedt.

Hoeda-nig deze Befnyde-nis word verricht en met Plechtig-heden verzelt.

De Plechtigheit van de Befnydenis en de daar toe dienende werktuigen worden in de nevenftaande Af beelding vertoont. Een ftuk glas, een mes van fteen, of een fcheermes konnen tot deeze uitvoering dienen: maar de hedendaagfche Jooden gebruiken gemeenelyk een fcheermes. Men moet het kindt 't welk men Befnyden wil voor af in een klein badt ftoven, en wel zorg draagen dat het zindelyk gebaakert zy, en het beddegoed zuiver en fchoon. (e) Indien het by geval zich quam te bevuilen, zoude men genoodzaakt zyn het voor de Befnydenis weder te verfchoonen. De Gevader houd het kindt op zyne kniën, in een beugelftoel gezeten, waar nevens een andere ftoel moet leedig ftaan, (f) aldaar geplaatft ter eere van den Profeet *Elias*. Men zingt (g) een toepaffelyke Lofzang, terwyl den trein van 't plechtgebruik aankomt. d'Een draagt een kandelaar, verzien van twaalf waskaerffen verbeeldende de twaalf geflachten Ifraëls; twee andere perfoonen hebben ieder een kelk met rooden wyn; een vierde houd het fcheermes in de handt; een vyfde de fchotel met zant. (h) In dit zant is 't waar in den Befnyder de Voorhuit werpt. Men laat die den Duivel over met het zant, op dat men de vervloeking vervulle tegen de Slang in deeze woorden begreepen: *Gy zult het ftof eeten*, enz. Andere zeggen met eenige fchynbaarheit van reden, dat dit afgefneden deel in 't zant geworpen, een zinnebeeldelyk afbeeldzel is van de eindelooze voorfpoedt den Jooden belooft, en waar van gezegt is, dat ze als het zant der Zee zouden zyn; eindelyk komt 'er een die de fchotel brengt met oly, 't plukzel, enz. verzien. Men vervolgt te zingen, verwachtende de komft van de Meeter die niet binnen de kamerdeur treedt, dan wanneer de Befnydenis is volbragt. Waar na men deeze Plechtigheit voldongen acht, zodanig als in het neven-

(a) In eenige Afrikaanfche geweften, indien men *Leo den Afrikaan* gelooven mag, zyn 'er menfchen die het hun handwerk is de vrouwen te befnyden. Hy voegt 'er by, dat het gefchreu van den uitvoerder is: *wie is 't die wil befneeden zyn*? Insgelyks befnyden de *Makaffaren* de dochters.

(b) Zie Buxtorf. *Syn. Jud* C. 4.

(c) De reden van den agften dag te verkiezen word onderfcheidentlyk verklaart. Zie Basnage *Hift: des Juifs*. L 6 Ch. 8.

(d) Buxt. *Syn. Jud.* C. 4. (e) *Idem ibid.*

(f) Iemandt fchryft uitdrukkelyk, dat het hier de zetel van *Elias* is.

(g Zie Basnage *Hift. des Juifs*. L. 6. Ch. 7.

(h) In eenige plaatfen van Duitslandt verbergen de Jooden de voorhuidt en 't zant onder de *Almemar* van hunne Synagoge: (dus noemen zy hunne preekplaats) maar eer dit gefchied, zuigt de Befnyder driewerf het bloedt uit de wondt en fpuuwt het telkens in 't zant. By de Portugeefche Jooden bewaart de *Mohel* of Befnyder alle de voorhuiden die hy in zyn leven befneden heeft; en wanneer hy fterft, begraaft men ze met hem in zyn graf.

INSTRUMENS qui servent à la CIRCONCISION.

A. Petit Cofre où sont les noms de tous les Membres de la Synagogue d'où l'on tire au sort les noms de sept personnes destinées à porter et à lire la loi. Ce petit Cofre est divisé en quatre parties, la premiere marqueé 1. contient les noms des Levites. 2. est pour metre les noms des Levites à mesure quils ont lû. 3. les noms de tous les autres Membres de la Synagogue. 4. place pour mettre les noms de ceux d'entre ces derniers qui ont déja lû.

B. SEPHER TORA, ou le Rouleau de la Loi ouvert.

C. Le Rouleau de la Loi fermé & entouré d'un ruban fort large.

D. Le Rouleau de la Loi avec ses ornemens.

E. RIMONIM Ornement d'argent à Sonnettes qui se met aux deux extremitez d'enhaut du Rouleau.

F. Touche qui sert à guider celui qui lit.

La CIRCONCISION des JUIFS PORTUGAIS.

A. Le Pere de l'Enfant.
B. La Mere dans une autre chambre, avec la Marraine car les femmes Juives, n'assistent pas a cette Ceremonie. NB. celles qu'on voit ici, sont des Chretiennes.

C. Le Parrain tenant l'Enfant, sur ses genoux, pendant l'operation.
D. Un Siege vuide pour le Prophete Elie.
E. Le Moël, ou celui qui fait la fonction de Circoncire.
F. Le Rabin, un Parent, ou un Ami, tenant la Coupe.

Le RACHAT, du PREMIER NÉ.

A. Un Sacerdotte, ou descendant de la Famille d'Aron, emportant l'Enfant.
B. Le Pere ofrant de l'argent, pour le Racheter.

C. La Mere de l'Enfant. D. La Sage Femme.
E. La Nourrice, Les autres sont des Parens, et Amis, invitez a cette Ceremonie.

B. Picart, delineavit, 1722.

venstaande Afbeeldzel word vertoont. Vermits *Leon de Modena* dit uitdrukkelyk genoeg beschreeven heeft, is 'er voor ons byna niets overig om 'er by te voegen.

Wanneer de wondt van de besnydenis gezuivert en verbonden is, dankt de Vader, Godt, en bid hem het Kindt te zegenen. Insgelyks voegt 'er het gansche gezelschap het hunne toe; waarna de Besnyder mede een gebedt voor den jongen besnedenen doet, na zich de handen gewasschen te hebben, en een dronk wyn genomen enz. zodanig als *Leon de Modena* (a) het heeft verklaart. De Besnydenis van een ziek kindt stelt men tot de geneezing uit: naardien men zonder de Besnydenis geen Joodt kan zyn, eveneens, gelyk men ook geen volkomen Christen zonder den Doop wezen kan. Indien dan het kindt zonder de Besnydenisse sterft, snyden echter de schroomelyke Jooden den overledenen voor de begraving de voorhuidt weg en geeven hem een naam, opdat zyne vrienden hem by de opstanding weder benaaderen konnen.

In eenige Landen moet de geheele Vergadering geduurende de plechtigheit van de Besnydenis staan, behalven de Peter die alleen gezeten is.

Eenig onderscheid is 'er in de Zegening die men den nieuwelyk besnedenen onechte kinderen geeft; want men gelooft hen een gedeelte der Zegeningen onwaardig te zyn die men over de Echtelingen gewoon is uit te spreeken.

Daar zyn somtyds kinderen die als besneeden gebooren worden; nochtans geeft men ze een lichte insnyding, om ten minsten een weinig bloedt uit het vereischte deel te doen vloeien.

Het is met deeze plechtigheit als met alle anderen gelegen. Zy verkrygen ongemerkt een onbepaaldelyk gezag, 't welk byna in wreedheit ontaardt, en die eindelyk de plaats van deugdt en Godtsdienst inneemen.

XXI. HOOFDTSTUK.

Van het BADT *der Vrouwen voor haare* REINIGING; *de* VRYKOPING *der* EERSTGEBOORNEN, *en de* OPVOEDING *der* KINDEREN.

Hoe omzichtig men met de zuivering der vrouwen in 't Baden omgaat.

VAn de zuivering der vrouwen heeft *Leon de Modena* gehandelt. (b) Wy zullen echter eenige staalen van kommerlyke voorzorgingen die zy te neemen hebben, bybrengen, opdat het Badt 't welk haar reinigen moet, haar niet vruchteloos zy. (c) Het word vereischt, dat het badtwater t'eenemaal over haar gansche lichaam vloeye, en 't zal zelfs te beter zyn, indien het tot de inwendige deelen doordringe. Zy moeten nu en dan de mondt open doen, de armen uitstrekken, de handen en vingers openen, de borsten optillen en laaten zakken, zulks elders geene besmettelykheit verborgen blyve. Indien eenig toeval haar in 't badt overquam, moet men wel toezien dat 'er niets zonder gewasschen handen aangeraakt worde. Ook moet de baadende vrouw een ander tot getuige van de welgeregeldheit van 't Badt by zich hebben. Deeze afwassching word van welvoegelyke Zegeningen verzelt; nochtans zyn de Hoogduitsche met de Portugeesche een weinig verschillende.

Met welk een omstandigheit de vrykoping der Eerstgeboorenen geschied.

Wat de lossing of vrykoping aangaat; de Eerstgeboorenen waren eertyds Gode toegewyt. Men was dit aan 't Opperwezen schuldig die de Jooden zoo gunstig gespaart had, toen hy de eerstgeboorenen van Egipte sloeg. *Leon de Modena* (d) heeft deeze Plechtigheit naaukeurig beschreeven: Derhalven wy 'er niets by te voegen hebben dan de bygevoegde Printverbeelding, om de gedachten van den Lezer op te helderen, nevens noch iets byzonders uit Buxtorf (e) getrokken.

Wanneer de Vader van den eerstgeboornen voor den dertigsten dag sterft, 't welk de bepaalde tydt van de vrykooping is, staat het aan de Moeder niet, hem vry te koopen. Zy hangt hem een klein zilver plaatje aan den hals, waarop de woorden gegraaveert zyn, die te kennen geeven dat hy niet vrygekocht zy en aan den Priester behoort, maar meerderjaarig geworden, moet hy zich zelf vrykoopen.

Hoedanig de Jooden hunne kinderen opvoeden,

Over de opvoeding der Joodsche kinderen (f) staat aan te merken: dat ze niet mogen met ongedekten hoofde gaan. Men moet hen van de eerste kindschap af gewennen een Gor-

(a) Zie de Verhandeling over de Plechtigheden der Jooden vierde Afdeeling Hoofdtst. V. (b) *ibid.*
(c) Zie Buxtorf. *Syn. Jud.* C. 3.
(d) In zyne eerste Verhandeling over de Plechtigheden der Jooden, vierde Afdeeling Hooofdtst. VI.
(e) *Syn. Jud.* C. 6. De Vader geeft voor de vrykoping ten minsten 7 gulden, 10 stuivers, eene somme overeenkomende met vyf Sikelen van de aloude Wet.
(f) Buxt. *Syn. Jud.* C. 7.

Gordel te draagen, die hun het hart van de benedenste lichaamsdeelen afzondert. Het hart moet geen acht slaan op 't geen laager en elders voorvalt. In het morgen gebedt moet een kindt zeggen, *Gezegent zy Godt die Israël met sterkte omgord heeft.* Indien hy by geval zynen Gordel vergeet, word het gebedt vruchteloos gedaan. Dus is 't dat de meest verschillende gewoontens in den Godtsdienst ontaarden.

en tot onderwys der H. Schrift overgaan.

De Jooden onderwyzen vroegtydig hunne kinderen in de leeroeffening der Wet en de geheele Schriftuur. Men leert hen Godts naam niet uit te spreeken dan met onzag, hunne vrienden en meerderen te eeren, en wel geregelt de geboden der Synagoge waar te neemen.

Wanneer een jongeling

Op het dertiende jaar en een dag (a) is een jongeling meerderjaarig geacht. Hy begint alsdan voor zyn eigen rekening te zondigen; want te vooren zondigde hy voor die van den Vader. De meerderjarigheit word in 't byzyn van tien Jooden verklaart. De Vader doet een verhaal wegens de zorge tot dus verre voor zyn Zoon gedraagen, en eindigt met een verklaring dat hy zich van alle onrechtvaerdigheden van den jongeling ontlast. De getuigen bekrachtigen de Verklaring; waar na de Vader alsdan een gebedt doet.

meerderjarig word,

en trouwen mag.

Agttien jaaren bereikt hebbende mag den meerderjarige trouwen, vermits dit na de twintig jaaren niet welvoegzaam is. Men vervroegt somtyds deeze agttien jaaren voor den geenen in wien *de sterkte het getal deezer jaaren niet afwacht*; en waarvan men voor ontydige ongeregeldheden beducht is. Alhoewel deeze voorzorge betamelyk zy, echter kan men niet verzekert zyn datze altoos wel uitvalt.

XXII. HOOFDTSTUK.

Van de ONDERTROUW *der* JOODEN *in 't algemeen.*

De veelwyvery onder de Europiaansche Jooden niet toegelaaten: maar wel in 't Oosten.

DE Wet der Christenen verplicht nu den Joodt niet dan een eenige wettige vrouw te mogen hebben. In 't Oosten, alwaar het Mahometanendom de veelwyvery begunstigt, mag hy 'er veele hebben, en onbeschroomt beslaapen, zonder te duchten dat men hem verwyte, dat hy zyne huwelykspliecht aan anderen bewyst. 't Is wel waar dat in de Europische Gewesten de man niet altoos zynen plicht voldoet aan die geene die recht van het te eischen heeft: maar de Godtsdienst is 't die zodanige sluikeryen wraakt. Het veelwyffschap geeft gelegenheit tot groote ongevallen, en 't is niet wel te begrypen hoe de huishoudende Jooden door deeze onorde niet ontrust werden. Men zou mogelyk veel werks vinden om de vrouwen tot een groote onderwerping te noodzaaken, om niet te zeggen tot een soort van slaverny. Hoe het ook zy, 't zekerste is dat de vrouwen weinig te zeggen hebben in Landen alwaar de veelwyvery regeert.

Hoedanig de ondertrouw onder hun word gestaaft.

De huwelyks beloften worden in 't byzyn van eenige getuigen gestaaft. De toekomende Bruidegom zegt tegen de toekomende Bruidt: *Dat gy myn Bruidt zyt*; terwyl hy haar een ring aan den vinger steekt: maar deeze gewoonte is niet algemeen. Somtyds verloopen 'er eenige maanden en ook wel jaaren, voor dat het huwelyk voltrokken word. Ondertusschen bezoekt men de toekomende Bruidt met onderhouding van liefkozery. Dit is eene voorvreugde die met veel geduld verwacht, 't geen in de beginzelen van 't huwelyk noch onbekent is. Hoe kloekmoedig dat een Krygsman zy, hy mag echter de sterkte niet beklimmen dan op den dag die zyn Veldheer bestemt. De dag die de Rabbynen tot het huwelyk beraamen, is gemeenlyk Woensdag en Vrydag voor de vrysters, of Donderdag voor de Weduwen. Laat ons *Leon de Modena* volgen. Het word vereischt dat deeze dag, indien het mogelyk is, in de Nieuwe Maan zy.

Gedurende de ondertrouw beraamt men het huwelyksgoedt van de verloofde, en men verkiest den dag om haar naar 't bruiloftshuis te geleiden. (b) Men stelt een geschrift op, waarby de Bruidegom een somme gelds voor vruchtgebruik belooft te geeven, en verbind zich voor alle zyne goederen, ja zelf voor zynen mantel; doch men kan die niet eischen dan na des Bruidegoms doodt. Dit soort van huwelyksgoedt is eveneens voor alle dochters 't zy ryk of arm, en de Rabbynen hebben 'er de waarde van op vyftig Ryksdaalders

(a) Buxtorf. *Syn. Jud.* C. 7. Deeze die beminnen Landen te ontdekken die *Venette* zoo geleerdelyk in zyn *Tableau de l'Amour* beschreeven heeft, zullen 'er veel nuttigheit door behulp van de *Mishnah* uittrekken. Men kan 'er zien in welk een ouderdom een jongeling door Geloften en door het huwelyk verbonden is; waarin de meerderjaarigheit bestaat; welke bewyzen men in wederzyds meerderjaarige lichaams gesteltheit zoeken moet.

(b) Basnage *Hist des Juifs.* L 6. Ch. 22.

A. le Marié cassant le verre.
B. la Mariée voillée.
C.C. les 2. personnes servant de Maraines a la Mariée.

CEREMONIE NUPTIALE des JUIFS PORTUGAIS.

D.D. les 2. Personnes servant de Parrains au Marié.
E. le Rabin. F. les Chantres.
G. Celui qui ecrit les Aumônes que les Afsistans promettent.

A. le Marié donnant l'Anneau à la Mariée, tous deux sous le Taled.
B.B. les 2. Maraines de la Mariée.
C.C. les 2. Parrains du Marié.

CEREMONIE NUPTIALE des JUIFS ALLEMANDS.

D. le Rabin. ⁎ le derriere de la Sinagogue.
E. le Chantre tenant la Bouteille pour faire Boire les Epoux.
F. deux garçons avec des Batons ornez qui marchent devant les Mariez.

ders bepaalt. Zy hebben, zegt men, dit besluit genomen, om het huwelyk van arme dochters te bevoordeelen. Dit belet echter niet dat de vrouw haaren man aanbrengt 't geen haar van Vaderlyke erfenis toekomt: maar wat de man geeft word niet dan na de doodt voldaan; want men moet deeze gift alleenlyk aanzien als de erkentenis van 't vruchtgebruik, aan de weduwe besprooken.

Bedryf van Vreugde die de Bruiloft voorgaat. Wanneer men wederzyds het huwelyksgoedt en 't vruchtgebruik besproken heeft, en toestemming tot het verdrag des huwelyks gegeeven, spreekt men een korte Zegening uit. De jongeluiden van 't gevolg der ondertrouwden, breeken dan kannen en kruiken. Dit is een voorteken van overvloedt en voorspoedt zegt (a) Buxtorf. Wy zien mede niet of dit zoude de onorde en 't ongeval bedieden kunnen. Laat ons liever zeggen dat de vreugde van 't gezelschap den vryen teugel aan de glori der ondertrouwden geeft. De onorde en ongeregeltheit zyn dan gedoogt en verstrekken zelf een heuchelyken dag voor de bruilofts plechtigheden.

De agt dagen (b) voor de bruiloft zyn vreugde dagen. Men lacht, men zingt, men danst, men is in vreugde als uitgelaaten en zet alle verdriet ter zyde. Het is alsdan ook moeielyk een volmaakt vergenoegen te vinden, als het in een anderen tydt gemakkelyk valt onderwerpen van droefgeestigheit t'ontmoeten; want de toekomende Echtgenooten blyven geduurende deeze agt dagen in huis. Dit is 't geen Buxtorf zegt.

's Daags voor de bruiloft gaat de verloofde Bruidt in 't badt, volgens alle de vereischte waarneemingen hier voor reeds by de reiniging der vrouwen aangemerkt; zynde van andere vrouwen verzelt.

De toekomende Bruidegom (c) zend aan de toekomende Bruidt een bruilofts Gordel; zy doet insgelyks: maar die van de Bruidt is met goudt, daar die van den Bruidegom met zilver is doorwrocht. Wy schroomen de verborgenheit van dit goudt en zilver deezer Gordels in onze moedertaale uit te drukken: maar wy willen het liever met de Latynsche bewoording van *Buxtorf* (d) den Lezer mededeelen.

XXIII. HOOFDSTUK.

Van der Jooden TROUWEN *en* BRUILOFTEN.

Met welke byzonderheden het trouwen der Jooden verzelt gaat, DEeze nevenstaande Printverbeelding in twee Afbeeldzels bestaande, vertoont de Trouw der Hoogduitsche en die der Portugeesche Jooden. Maar tot de Beschryving door *Leon de Modena*, over deeze Plechtgebruiken en 't geen op de Bruiloften voorvalt, gedaan, zullen we noch eenige byzonderheden byvoegen: Het glas 't welk men breekt met kracht neerwerpende, en de asse die men op eenige plaatsen op den Bruidegom strooit, verbeelden, volgens eenige, de verwoesting van Jeruzalem: maar men acht met meerder grondt, dat deeze beide behandelingen de broosheit des levens en de onbestendigheit der rykdommen verbeelden.

Op den Bruiloftsdag schikken zich de Bruidegom en Bruidt ten kostelykste naar hun vermogen op. De Bruidt word met staatsie door vrouwen en dochters haarer vrienden naar 't bruiloftshuis geleidt. Haar hoofdt is ontbloot en de hairen zyn ontwonden; men plaatst haar tusschen twee bejaarde vrouwen; anderen omhangen het, kemmen 't, schikken 't op, en krullen 't, en dekken haar aangezicht. De maagdelyke zedigheit gedoogt niet haaren Bruidegom te zien. Zy volgt de kuische *Rebekka* na, die *Isaak* niet konnende aanschouwen, het aangezicht bedekte. Te Venetië schikt men de Bruidt met zekere lokken op, die men *Banetes* noemt; in navolging, zoo de Rabbynen zeggen, (e) vermits Godt *Eva* zodanig het hoofdt versierde, toen hy haar met *Adam* trouwde. en waar in het tooizel van de Bruidt bestaat.

De opgetooide en gedekte Bruidt word (f) onder een verhemelte geplaatst, door vier jongelingen opgehouden, of op vier stylen rustende. De Bruiloftstroon is gemeenlyk in een tuin of openplaats, en daar is 't dat de bruiloftszegening word uitgesproken De Bruidegom komt 'er met zyne speelgenooten en vrienden verzelt enz. en de Buidt word 'er met haare gezellinnen begeleid. De gansche Vergadering roept, *gezegent zy deeze die komt.* De jeugt zingt vervol-

(a) *Syn. Jud.* Cap: 39. (b) Idem ibid. (c) *ibid.*
(d) *Mihi causam quærenti respondit Judæus argento semen virile, utpote album, innui, auro vero semen, muliebre, &c.*
(e) Buxtorf. *Syn. Jud.* C: 39. (f) *Idem ibid*, & Basnage *Hist. des Juifs* L. 6. Ch: 22.

vervolgens Bruiloftszangen met toortſen in de handen. De Bruidt wend zich driewerf rondom de Bruidegom, en hy (a) tweemaal rondom de Bruidt. De omwandelingen van de Bruidt zyn gegrondt op 't geen (b) *Jeremias* zegt: *dat de vrouw den man omringen zal.* Men werpt haar, (zoo men meent in Duitslandt) eenig graangewas toe, terwyl 'er gezegt word: *waſch en vermeerder u.*

De Bruidt word aan de rechter handt van den Bruidegom geplaatſt, vermiſt David zegt (c) uwe vrouwe is aan uw rechter handt. Men wend zich naar 't Zuiden, en dekt zich met den *Taled*. De Huwelyks Plechtigheit is in alle Landen niet eveneens. Buxtorf zegt, dat de Rabbyn de *Taled* van den Bruidegom over 't Hoofdt van de Bruidt haalt, in navolging van *Boaz*, die (d) het pandt van zyn rok over *Ruth* uitſpreide. Deeze Plechtigheit zou mede de naauwe huwelyks gemeenſchap, de echtelyke zedigheit, enz. verbeelden konnen. Vervolgens bied den Rabbyn de wyn den Bruidegom aan, en ſpreekt den zegen over 't huwelyk. Na dat de Bruidegom gedronken heeft, ſteekt hy de ring aan den vinger van de Bruidt, en zegt: *Gy zyt myne Bruidt*, enz. Men brengt andermaal de wyn voor de nieuw gehuwden, die 'er een weinig van drinken, en men werpt het overige weg. Indien 't een dochter is die trouwt, moet het een naauw glas zyn: maar wyd, indien 't een Weduw zy. De Lezer zal mogelyk zelf van dit geheim de verklaaring konnen doen. Wat de overige Plechtigheden aangaat, kan men omſtandiger by *Leon de Modena* nazien.

Hoedanig de Bruilottsdiſch word geſloten. Men dient zich op de Bruilofts-maaltydt van eenig gevogelte, door zeven zegeningen geheiligt. De eerſte opdiſſing die men voor de Bruidt doet, is een hoen met een ei. Nadat de Bruidt gedient is, vallen de Bruiloftgaſten op 't overige van dit gevogelte aan. Het hoen is zeer nadrukkelyk; het geen de Bruidt haare toekomende vruchtbaarheit voorſpelt, en dat ze met niet min gemak baaren zal als deeze Hen haare eieren legt. De Maaltydt word van gewoone Bruilofts-vreugde gevolgt. De Speelgenooten leiden terwyl de nieuwe getrouwden in hunne kamer, en daar is 't, alwaar de laatſte rol van 't Bruilofts-ſpel word afgeſpeelt.

Nadat de Bruidt uit haaren maagdelyken ſtaat tot deeze van Vrouw is overgegaan, laat de jonge Man haar ten einde van eenige geſtelde dagen ongerept.

Wy zullen ons niet inlaaten het inwendige van de nieuwe huishouding, noch in 't verhaal van alle echtelyke plichten voor te draagen. Daar zyn Geleerden die de Jooden over dit onderwerp naauwkeurig onderwyzen. 't Staat aan den Man de ſchult van zynen plicht te voldoen; en wat de Vrouw aangaat haar eerſte oogmerk zal zyn, uitverkorenen in 't Joodſch Geloof te verwekken.

XXIV. HOOFDTSTUK.

Van de ECHTSCHEIDING *en 't gebruik van d'*ONTSCHOEJING

Op het Huwelyk laaten we de Echtſcheiding volgen. Niet weinig zou dit gebruik in zwang gaan, indien 'er de Burgerlyke Wetten geene orde in ſtelden, zonder welke weinig menſchen zoo Godtsdienſtig en eerlyk zouden zyn, om hun leet geduldig tot het einde huns levens te draagen, en de gebreken die men na eenige Maanden gemeenſchap te hebben gehad, ontdekt.

Welke Huwelyksongeregeltheden de Echtſcheiding veroorzaaken. Overſpel en Hoerery zyn de eerſte redenen die de Echtſcheiding veroorzaaken, en byna alleen de wettigſte. Men ſtrafte eertyds deeze misdaaden veel ſtrenger dan nu, en nochtans ſloopenze onder de Wet veelvuldig door. De bewyzen van 't geen wy bybrengen, worden overal in de aloude Hiſtorien gevonden. Zwitzerlandt ſtraft noch met de uitterſte ſtrengheit de Overſpeelders van wederzydſe Sexe. Gemeenlyk ſtaat het den mannen vry zich over de beledigingen van 't echtebedt te wreeken. Maar, waarom is de wraak niet mede aan de Vrouwen toegelaaten als een buitenſporig Gemaal haar door zyn ontuchtig leven verſmaadt? en indien in Italië de jaloerſche Man affſchutzels maaken mag (e) om de eer zyner Vrouwe te verzekeren, moeſt zy dan mede niet bevoorrecht zyn het zelde recht te oeffenen?

Wy

(a) Basnage zegt tweemaal: maar Buxtorf zegt eens. (b) Hoofdtſt. 31. vers 22.
(c) Pſalm 45.
(d) Dus vind men de 9 verzen van 't 3de Hoofdtſt. van 't Boek *Ruths* vertaalt.
(e) De gordel van eerbaarheit.

Wy zullen vervolgens in dit werk, wanneer we van de *Burgerlyke Gewoontens* handelen, en een beschryving van de strafoeffening over de Overspeelders enz. doen. Want dit zal een stoffe niet min van belang in dit Boek zyn.

Van welk een kracht eertyds het geduchte bitter water was, en wanneer krachteloos geworden.

De Jooden bevinden zich nu van 't wonderwerk der bittere wateren berooft. 't Is een groot verlies voor de wraakzuchtige jaloersche Mannen, die gaerne zien zouden dat ze barsten mogten, die het voorhoofdt van een echtgenoot onteeren. Hunne Vrouwen zyn voor de doodelyke opzwelling niet meer bloot gestelt, die deeze ramp verwekkende wateren veroorzaakten. Zy konnen nu in alle zekerheit een buitensprong doen. De schande die de Echtscheiding na zich sleept, is niet krachtig genoeg om te beletten menschen te beminnen. Men meent, dat na de ophouding van 't wonderwerk der bittere wateren, 't welk mogelyk ten tyde van de Joodsche gevankenisse is voorgevallen, de Echtscheidingen zyn in 't gebruik geraakt, vermits 'er geen middel van bewys meer gevonden wierd om der Jodinnen minneryen bloot te stellen. Zy, die de uitwerking van een wonderwerk niet meer onderhevig waren zoo droevig voor haar, vierden den vryen teugel aan de minnery, en de Mannen waren genoodzaakt zich met de Echtscheiding te behelpen. Deeze ingewilligde Echtscheiding wierd toen gemeener. Een enkele ergwaan gaf 'er de geboor te aan, en de vrouwen bewilligden haare mannen (a) te eer in dit besluit.

Hoe hunne Echtscheiding onder de Wetten der Christen Mogentheden ontoelaatelyk is.

In vervolg van tydt zyn de Jooden verplicht geworden onder de Wetten van Christen Mogentheden te moeten leeven, waarom zy hunne Vrouwen zoo licht niet konnen verlaaten. Daar worden krachtiger redenen dan te vooren vereischt, en de Rabbynen zelfs vermeerderen de verhindernissen, om de Echtscheiding min uitvoerlyk te maaken.

Met welke byzonderheden deeze Echtscheiding verzelt gaat.

Niets hadden we by 't geen 'er *Leon de Modena*, de Echtscheiding raakende, van geschreeven heeft, by te voegen, indien we deeze Plechtigheit zodanig de Hoogduitsche Jooden die waarneemen, niet voor hadden te beschryven. (b) De Echtscheiding word in deezer voegen aan de deur van de Synagoge voltrokken. De Rabbyn die in dit Plechtelyk gebruik Voorzitter is, plaatst zich aan den ingang, het gezicht naar 't Oosten wendende. Behalven de ingeschilstaande partyen, laaten 'er zich noch twee andere Rabbynen, een Schryver en twee getuigen vinden, waar van de oudste deezer getuigen zich plaatst aan de rechter- en de jongste aan de linker handt van den voornoemden Rabbyn. De Schryver nevens de Man en Vrouw staan recht over den Voorzitter, en de twee andere Rabbynen plaatsen zich wederzyds. De voorzittende Rabbyn vraagt dan aan den Man of hy van meening te scheiden is, enz. Nadat hy op alle de hem voorgehouden vraagen geantwoordt heeft, leezen de Voorzitter en de getuigen de Scheidbrief, waar van de ondertekening van de getuigen is. Vervolgens spreekt de Rabbyn den Schryver aan, en vraagt hem of hy de Schryver van dien Brief is, of hy die op perkement met bewilliging van de toekomende Echtscheidelingen, met zyne pen en inkt, enz. geschreeven heeft; waarna hy de twee getuigen aanspreekt, hun de zelfde vraagen voorhoud en breeder afvraagt of zy die geteekent hebben, en hoe. De Vrouw die haar aangezicht bedekt heeft, word mede ondervraagt. Op de bewilliging van deeze Echtscheiding, laat men haar beide de handen open doen. De handpalmen moeten naar de voorhandt geboogen worden, en heeft ze ringen aan de vingers, moet zy die wegneemen. De Rabbyn vouwt de Scheidbrief toe, geeft die aan den Man, met bevel dezelve te bewaaren, tot dat hy hem gebied die in hande van de Vrouw te leveren die hy verlaaten wil. Na eenige verdere omstandigheden, geeft de Man het geschrift aan de Vrouw, die eerlang de handen sluit, en de Scheidbrief op bevel van den Voorzitter in de zak steekt of in haare kleederen verbergt. Niet lang daar na eischt de Rabbyn den brief weder, leest die andermaal, en vraagt wederom het geen als vooren van de Getuigen en Schryver is gezegt. Deeze omzichtigheit van den Rabbyn is niet te wraaken; mogelyk zoekt hy partyen noch tot andere gedachten te brengen: maar zelden volgt hier op eenig berouw. Want wanneer men het zoo verre laat komen, heeft het aarzelen weinig plaats. Indien 'er zich dan na deeze ondervraaging geen verandering van gedachten opdoet, spreekt de Rabbyn de Echtscheiding uit, snyd de Brief kruisgewys door, en verbied den verstooter of Echtscheider in drie Maanden te hertrouwen. Somtyds bewaart de Voorzitter den Scheidbrief onder zich, zonder die te knippen.

Hoe men het Plechtgebruik van de ontschoeying

De Plechtigheit van de ontschoejing heeft *Leon de Modena* in alle zyne omstandigheden beschreeven. Wy zullen 'er maar eenige vraagen (c) byvoegen, die de voorzitten-

(a) Joseph. L. 15. C. 9.
(b) Buxtorf *Syn. Jud.* C. 46. (c) Idem. C. 41.

in't werk ſteit, aangemerkt.

tende Rabbyn op deeze Plechtigheit doet. Hy vraagt of 'er reeds drie Maanden verſtreeken zyn, ſedert het overlyden van den Man; of de Weduwe de Vrouw van den overledenen was, en of ze reeds twaalf jaaren bereikt heeft; (Mogelyk zal men deeze laatſte vraag alleen aan noch zeer jeugdige Vrouwen doen, want het zoude belachelyk zyn, dat men die aan een Weduw van veertig Jaaren deed) of de overledene, en deeze waarop de Weduwe het recht te eiſchen heeft, broeders waren, en kinderen van een zelvigen Vader. Na de weigering van den Schoonbroeder om haar te trouwen, gaat de Plechtigheit haaren gang, en men trekt hem aan de rechter voet den ſchoen van 't plechtgebruik aan, gemeenlyk zich tegen een muur leunende. Alsdan nadert de Weduwe op 't woordt van den Rabbyn, trekt met de rechter handt haaren Schoonbroeder den ſchoen uit, toont die den omſtanders, werpt dien vervolgens met eenige verontwaerding weg, en ſpuuwt eindelyk op de voeten van den ontſchoeiden, die dan hartelyk word uitgelachen, want de aanſchouwers maaken een groot geſchreeuw, en men hoort niet anders dan een verdubbeling van 't gekrys der uitjouwers 't zyner ſchande.

In den *Talmud* (a) word gevraagt, hoe een Vrouw die geen rechter handt had, de Plechtigheit van ontſchoening zou konnen doen. Waar op geantwoordt word: dat ze de ſchoen met de tanden zou konnen uittrekken.

XXV. HOOFDTSTUK.

Van 't gedrag der REIZENDE JOODEN; *als ook der* ZIEKEN *en* STERVENDE, *met de* PLECHTIGHEDEN *hunner* LYKSTATIËN.

Hoe zich de Jooden in 't reizen gedragen.

Indien we acht op 't gedrag van een reizenden Joodt geeven; (b) hy moet op een zekeren afſtandt van de plaats van zyn vertrek, en derwaarts gewend zyn gebedt doen, herhaalende eenige Schriftuurplaatſen, die opzicht op zynen reistogt hebben. Het bygeloof ſluipt 'er niet weinig in. Een voorſchrift is 'er om den byſtant der Engelen te verwerven; te weeten: *Dat de Engel* MICHAËL *aan myne rechter handt zy; dat* NEMUËL *my voorgaa; dat* SCHAATSIËL *my volge, en dat de Goddelyke Majeſteit zich op myn hoofdt ruſte*, enz. Ook zyn die ter Zee reizen van een Voorſchrift verzien.

Welk gedrag men omtrent de zieken waarneemt, en hoe hy zyne zonde belyd.

Wy gaan dan over om een reistogt te beſchryven, ten hoogſten van meer aangelegenheit, dan die op deeze Waereldt word gedaan: 't welk die van de eeuwigheit is. Iemandt gevaarlyk krank zynde, moet van den aanvang zyner ziekte overpeinzen, dat de tydt nadert waarin men het leven afleggen moet: ook moet hy wel getrooſt met een onverzettelykheit de ontbinding van zyn wezen aanſchouwen. Dit is als een vernietiging voor den geenen die des levens geneugte bezitten.

De zieke Joodt gelovende zyne ziekte gevaarlyk te zyn, belydt zyne zonden met een nederig gemoedt in 't byzyn van tien getuigen. Onnoodig is 't in deezen ſtaat iet in zyn hart te verbergen. De belydenis moet zich over alle zonden uitſtrekken. Het voorſchrift (c) van deeze belydeniſſe is volgens orde van 't a. b. c. geſchikt; ongetwyffelt om het overdenken der Onkundigen of Schynheiligen te gemoet te komen. Een verſtandige bid Godt met een beter oogmerk dan den gemeenen man, en hy belyd zyne zonden met meerder bewuſtheit van berouw. Men bid Godt voor de zieken in de Synagoge, gelyk de Chriſtenen in hunne Kerken doen. Men verandert nochtans der zieken naam om den duivel te bedriegen, en blyk te geeven, dat men van zyne zonden heeft af ſtant gedaan. Men doet geloften, men geeft aalmoezen, men ſlaat Godtvruchtiglyk op zich zelven acht, om zyne gezondheit weder te erlangen door een Heilige aandacht tot Godt, of om zyne barmhartigheit af te ſmeeken en in de andere Waereldt de eeuwige Zaligheit te verwerven.

Te Venetië (d) gaat de Rabbyn den zieken bezoeken, laat hem de 20ſte. 38ſte. en 90ſte. Pſalmen opzeggen, waarby hy voegt een lang gebedt om de Goddelyke barmhartigheit voor den zieken af te ſmeeken, en in 't algemeen voor alle die bedrukt zyn. Waarna hy de vergiffenis verkondigt.

Wanneer de zieke aan 't zieltogen is, en dat het treurig oogenblik naadert waar in de ziel van 't lichaam ſcheiden moet, zyn 'er eenige die met een kus affchied van hem neemen; maar dit moet men niet aanzien als een Affcheid van den ſtervenden en hoe genomen.

(a) Buxtorf C. 41. (b) *ibid.* C. 43.
(c) By Buxtorf. *Syn. Jud.* C. 49. vindmen twee onderſcheiden Voorſchriften van een belydenis.
(d) *Idem ibid.*.

N.º 13

Les ACAFOTH *ou les sept tours, autour du* CERCUEÏL.

B. Picart delineavit 1723.

Les ASSISTANS *jettent de la terre sur le* CORPS.

als een plicht of een aankleevende eigenſchap van 't Jodendom; het gebruik hier van is zeer oudt en hangt te meer van de teederheit af die men voor den zieltogenden gevoelt, dan van de gewoonte. De Heidenen ontfingen de laatſte zucht (a) van ſtervenden die hun lief en waerd waren.

De kleederen in den rouw gescheurt en hoe.

Men ſcheurt op eenige plaatſen zyn kleedt, wanneer de ſtervende den geeſt geeft: 't welk een overblyffel van de aloude gewoonte der Iſraëliten is. De ſcheur word gemeenlyk (b) ter linker zyde van vooren gedaan, en moet omtrent ter lengte van een agtſte el doorgaan: maar is de rouw over 't afſterven van vader of moeder, men ſcheurt zyn kleedt ter rechter zyde, daar men zich anders genoegt in een gemeene rouw het opperkleedt aan de linker zyde te ſcheuren. De verdere byzonderheden over dit onderwerp kan den Lezer in de Verhandeling van *Leon de Modena* vinden.

Hoe men met het lyk handelt.

Nadat men den geſtorvenen de oogen en mondt geſloten heeft, wind men het lyk in eenig lywaat, men bedekt het aangezicht, (c) men voud het de duim in de handt, en men bind die met een der koorden van zyn *Taled*; want met deezen ſluier reiſt den overledenen naar de andere waereldt. De in de handt geboogen duim maakt een afbeeldzel van *Schaddai*, een der naamen aan Godt toegeëigent. De Jooden, zegt men, hebben deeze gewoonte om het lyk voor de klaauwen des Duivels te beſchermen. De open handt van den overledenen bewyſt, dat hy der waereldt goederen verlaaten heeft. Ook moet het lyk gewaſſchen worden; deeze afwaſſching beteekent, dat de doodt door een oprechte bekeering een reiniging van de onreinigheden des levens is; en wie is anders in ſtaat een nieuw leven van de handt Godts t'ontfangen? Buxtorf zegt (d) dat men een ei met wyn mengt en 'er het hoofdt van den overledenen mede beſtrykt. Eenige doen deeze zalving in 't huis van den overledenen, anderen in 't *Huis der levendigen*, want dus noemen de Hebreeuwen, en niet zonder reden, de Begraafplaatſen. Men voegt 'er by, dat men na de afwaſſching alle de openingen van 't lyk ſtopt.

Eenige Godtvruchtigen begraaft men met het kleedt, 't welk hun op den dag van den *Chippur* gedient heeft. Hoe 't ook zy, men legt in de doodkiſt een wit en fyn lywaat, nevens eenige aarde, die zy Heilig noemen, en een ſteen onder 't hoofdt, of wel een zak met aarde, gelyk *Leon de Modena* zegt. Indien iemandt met den overleden geduurende zyn leven verzuimt heeft zich te verzoenen, (e) moet hy, zoo hy niet verſtokt van harte is, hem de groote teen aanraken en aldus vergeeving verzoeken; op dat den overledenen hem niet voor den Rechterſtoel Godts beſchuldige.

Buxtorf, die deeze Plechtigheit volgens het gebruik der Hoogduitſche Jooden beſchryft, zegt, dat wanneer men het lyk uit het ſterfhuis brengt, teffens een tichelſteen (f) of een ſtuk van een gebroken pot op ſtraat werpt; te kennen geevende, dat men met des overledenen lyk ten huize uit te zetten, alle treurigheit verdryft.

En met welk een plechtelyke gewoonte het lyk begraaven word.

Wanneer men by het graf gekomen is, ſpreekt men een zegening uit, of men doet veeleer een ſoort van redenvoering tot den doode. (g) Zeggende: *Gezegent zy Godt, die u geſchapen heeft*, enz. *O doode! het zy in welk een getal gy zyt, en hy zal u een dag des levens geeven*, enz. Na de zegening en de loffpraak van den overledenen, indien hy 't waardig is, doet men het gebedt: *Gerechtigheit van 't oordeel* genoemt.

De doodtkiſt geſloten zynde, gaan de vrienden en bloedverwanten van den overledenen, ten getalle van tien der bequaamſte, en daar toe verkooren perſoonen, zeven werf rondom de doodtkiſt, Godt voor de Ziel van den overledenen biddende. Dit word zodanig in Hollandt geoeffent als de nevens gevoegde Afbeelding die deeze Plechtigheit verbeeldt, en na 't leven is afgemaalt, vertoont. Vervolgens de doodtkiſt ter aarde gebragt, moet men, indien het mogelyk is, vooral toezien, dat die niet te naby een andere kiſt word geplaaſt, (h) en zodraa die in 't graf is neer gezet, arbeid een ieder met een ſchop, ook wel met de handt, om die, gelyk in 't

(a) Virg. *Æneid.* L. 4. *Et ſi quis ſuper halitus errat, ore legam.* Stat. *Harenatemque animam non triſtis in ora mariti Tranſtulit.*

(b) Te weeten van boven naar beneden, daar de aloude Prieſters het eertyds van beneden naar boven deeden. In Hollandt hebben de Jooden boven aan 't kleedt naby het knoopgat een kleine ſcheur, en op het einde van zeven of agt dagen word deeze ſcheur omgenaait. Op eenige plaatſen van Duitſlandt moeten de vrouwen, die hunne mannen verliezen, haar hulzel ſcheuren.

(c) Buxtorf. *Syn. Jud.* C. 49.

(d) Buxtorf. *Syn. Jud.* C. 49. (e) *idem ibid.*

(f) *Teſta.* (g) Basnage *Hiſt. des Juifs.* L. 6. C. 27.

(h) Niet alleen mogen de doodkiſten elkander aanraaken; Maar men moet zelfs byzondere Graf-Kelders voor een ieder lyk hebben.

't Afbeeldzel word vertoont, met aarde te bedekken.

Men draagt byna geen rouw over den geenen die zich des onwaardig gemaakt hebben, noch over die geen, die in den Ban gedaan zynde, fterven. 't Zy verre dat men hen beklaagen zoude; (a) want men legt een fteen op hunne doodkift, om te toonen, dat zy verdient hebben om gefteenigt te worden. Voor 't overige kan de Lezer naflaan 't geen *Leon de Modena* over dit onderwerp aangetekent heeft.

XXVI. HOOFDTSTUK.

Hoedanig de Jooden ROUW DRAAGEN; *en hunne* GEDACHTENIS *over de Dooden.*

Hoe zich des overledens nabeftaande in de eerfte dertig rouwdagen gedragen moet.

De fpyze die de Jooden in den rouw nuttigen, kan met recht het *broodt van bekommering* genoemt worden, wanneer zy in den tydt van de voornaamfte rouwdagen hunne maaltydt doen; men erinnert zich dan de fmertelyke droefheit die hun harte drukt, door treurige uitwerkzelen en woorden. Zy eeten op den vloer neergezeten, en ongefchoeit. Men brengt hun geduurige vertrooftingen toe, die men mogelyk wel bitter zoude konnen noemen, naardien hunne laftige ingetogenheit niet dient dan om de droefheit te onderhouden. Men moet weenen en zich de eerfte drie dagen geduurig in een droevig gelaat houden. Ten minften moet men zich zodanig aanftellen, fchoon 'er zelfs het hart geen deel aan heeft. De zeven volgende dagen jammert men noch: maar de droefheit flyt allenks. Ondertusfchen komen tien perfoonen 's avonds en 's morgens met den bedroefden bidden, hem trooften, de overledene pryzen, alles naar tyds gelegenheit, en bidden Godt voor zyne ziele. Na het eindigen van de zeven treurdagen, gaat den rouwdrager om te bidden naar de Synagoge, laat eenige lampen (b) opfteeken en geeft aan de armen voor den overledenen aalmoezen. Ondertusfchen verlopen 'er dertig dagen, zonder dat zich den rouwdrager wasfchen, en havenen mag, noch zich den baardt laaten fcheeren. Befmeurde en beftoven kleederen, en een onoogzienelyke ongefchiktheit in de nagels, in den baardt en in het hair, zyn zichtbaarlyke en afkeerige merktekenen van den rouw van dertig dagen, die den Joodt zoo vervallen doet uitzien, als of hy uit het graf quam opdagen. Voor 't overige eindigen ze den rouw naar 's lands wyze van hun verblyf: maar een wezentlyke zaak in deeezen rouw, is de CADISH, een gebedt 't welk de zoon dagelyks elf Maanden lang moet doen, om zyns Vaders ziele te verzachten, die geduurende deezen tydt in den Voorhof der zielen (c) lyden moet.

Welke nagedachten de Jooden over de overledenen hebben.

Wat de gedachtenis der Dooden aangaat, de nagedachte en de achting die men den afgeftorven gelovigen fchuldig is, hebben deeze wedergedachtenisfe ingevoert. Het zien der graven, geraamtens en den toeftel der begravinge, leeren ons hoe weinig ftaat op den menfch te maaken is. Wegens deeze eerbewyzing, vermengt met vreeze en Godtvruchtigheit is 't, die eenigermaaten des overledens deugden tot in de harten der levendigen doordringt, en die voor altoos de gedachtenis der geenen tracht ftaande te houden, die reeds door de wormen zyn verteert, dat de Godtsdienftige Jooden nu en dan gebeden op de graven van hunne maagfchap en vrienden uitftorten. Die geen die een waare achting voor hun overleden Vader en Moeder hebben, vieren alle jaaren door een jaarlyks vaften de nagedachtenis van hunne doodt.

XXVII. HOOFDT-

(a) Buxtorf *Syn. Jud.* C. 49.

(b) In Hollandt zetten de Jooden ter eere van den overledenen zes kandelaars op de ballufter van den *Hechal*, te weeten aan weerzyde drie.

(c) In den *Talmud Gehenna* genoemt.

XXVII. HOOFDTSTUK.

Van eenige GEBRUIKELYKHEDEN *der* JOODEN *in hun* LEVEN, *waar aan de* GODTSDIENST *eenig* DEEL *heeft.*

Wy zullen deeze gebruikelykheden niet dan van ter zyden aanhaalen die alleen van den Godtsdienſt afhangen, om de Waereldlyke met de Kerkelyke zaaken niet te vermengen. Het Jodendom verbindt het een met het ander veel naauwer dan andere Godtsdienſten doen. Men kan deeze aankleeving toeëigenen aan de ſucht die de Jooden voor hunne Overlevering hebben, die veele verſchillende zaaken gelykzaam geheiligt heeft, en aan de hoedanigheit die zy den Volke toevoegen, van Godt onder alle andere Volkeren uitverkooren. Hierom is 't dat zy zich verplicht vinden, door byzondere gebruikelykheden hen van hun te onderſcheiden, waaraan zy betrekkelykheden met en aan den Godtsdienſt hebben gehecht.

Hoe de Jooden eenige byzondere gebruikelykheden in hunne dagelyksche bezigheden moeten in acht neemen.

Men mag geen eenen dag laaten voorbygaan, zonder in het Boek der Wet te leezen. Hunne bezigheden mogen niet ondernomen worden zonder te vooren Godt om zynen Zegen gebeden te hebben, en dat hy alle quaade gedachten van hun afwende. Genoeg is 't bekent met welk een zorg de Jooden aangedaan zyn van niets te eeten 't geen de Wet hun onrein heeft verklaart. Eenige Godtsdienſtige Jooden betrekken hunne ſchroomachtigheit noch veel verder. Zy gelooven, dat men om zich niet te bezoedelen met het geen men eet, gewoonelyk eenmaal 's daags zyn gevoeg moet doen. De waſſching der handen is mede een zaak van de uiterſte aangelegenheit. (a) Een zeker Rabbyn heeft verklaart dat 'er geen onderſcheid tuſſchen 't brood eeten, zonder handen te hebben gewaſſchen, is, met deeze misdaadt, van zich met het boeleeren èener vrouwe te bezoedelen.

De Hoogduitſche Jooden (b) zetten zout en broodt op de tafel. Het broodt zoo 't wezen kan, moet onopgeſneeden zyn; zy geeven 'er een ſnee in, die echter niet doorgaat, waarna zy het met beide de handen op de tafel leggen, en zegenen: en de genoden zeggen *Amen*. Zy wryven hun broodt met zout, en eetende, neemenze de ſtilzwygenheit van een Kathuizer Monnik in acht. Zy deelen het gezegent Broodt den geenen uit, die met hun aan de tafel zyn. Indien 'er wyn word ingeſchonken, zegent men die gelyk het broodt, neemende de zelve in de rechter handt, en opheffende ſpreekt men 'er den Zegen over. Indien men zich van een anderen drank dient, heiligt men die mede op de zelfde wyze, tenzy het geen enkel water zy. De Meeſter van den huize eindigt deeze plechtigheit met opzegging van den 23ſten Pſalm. Waarna de maaltydt zynen rechten aanvang neemt.

Het zout verbeeldt dan de aloude Offerhanden. Om dit Geeſtelyk toe te paſſen; het vleeſch is ſmaakeloos zonder zout, en om het te bewyzen, brengt men een Schrifttuurplaats van Job 6. vers 6. by. Zie hoe het Waereltlyke door 't Geeſtelyke word onderſchraagt. De Plechtigheit die vereiſcht dat men het broodt ſnyd zonder dat de ſnee doorgaat, word insgelyks onderſchraagt door een text van Pſalm 10. vers 3. De Vader des huisgezins neemt het broodt in zyne handen ter gedachteniſſe (c) van de tien geboden der Granen; want ieder vinger moet een gebodt verbeelden.

Hun gedrag wanneer zy eeten.

Aan de tafel word de zedigheit aanbevolen: de maatigheit en ſoberheit bebben 'er geen minder plaats. (d) Het broodt moet zorgvuldig in een zuivere plaats bewaart worden. Men moet weinig praats aan tafel maaken en niet dan verſtandig ſpreeken, naardien, volgens het oordeel der Rabbynen, de Profeet *Elias* en de Bewaar-Engel van ieder gaſt alle de maaltyden bywoonen. Zy verhuizen en maaken plaats voor de quaade Engelen, wanneer men niet dan van ongerymde dingen rept. 't Is niet alleen onbehoorlyk vleeſchbeenderen en viſchgraaten op den vloer te werpen; maar dit moet voornamentlyk wegens beduchtheit van geen onzichtbaare Wezens te quetzen, geſchieden. Een zelfde mes mag niet gebruikt worden om vleeſch te ſnyden en 't geen met melk is toebereid. Alles wat eetbaar is en 't geen men aanraakt, waarop zyne zinnelykheit, hoe het ook zyn mag, genegen zy, moet gezegent worden. De tafel opneemende laat men altoos iet voor den armen over:

 maar

(a) Buxtorf uit den *Talmud* (b) *Idem ibid.* C. 12. (c) Buxtorf *ex Talmud.*

(d) Indien men de *Talmud* gelooven mag, heeft een Engel de goedheit zich te vernederen, om dienſt te doen van 't broodt te bewaaren. Zie Buxtorf. C. 12.

maar men moet de messen wegneemen, voor dat men Godt danken wil, vermits 'er geschreeven staat: dat men geen yzer op den Altaar leggen zal. De Tafel nu is het Afbeeldzel van het Autaar, wanneer men die heiligt, of Godt dankbaar is. Vervolgens moet men alsdan de handen wasschen.

Het glas met wyn heeft gedient om de maaltydt te openen; zoo word ook vereischt dat men daarmede besluite; want eer men dankt, schenkt men een glas vol zuivere wyn in, neemt het in de rechter handt en spreekt 'er den zegen over.

Hun dagelyksche gewoonte om te bidden.

Des avonds moet men met aandacht zyne gebeden doen, en zich te vooren met zyne vyanden vereenigen. Ten minsten moet men allen vlyt tot deeze vereeniging aanwenden. In 't ontkleeden om naar bedt te gaan, moet men de schoen van de linker voor die van den rechter voet uittrekken, zorgvuldig de welvoegzaamheit waarneemende, en niet spreeken, dan nadat men in 't bedt een uitstortend gebedt heeft gedaan. Indien men niet slaapen kan, moet men geduurig zich met heilige en Godtvruchtige gedachten bezich houden. De getrouwde luiden slaapende beiden op een bedt, (a) verzuimen niet hunne harten tot Godt op te heffen, als zy hem om deugdzaame kinderen smeeken. Het hoofden-end van 't bedt moet, zoo 't wezen kan, naar 't Zuiden zyn gestrekt, en 't voeten-endt naar 't Noorden: maar nooit naar 't Oosten en naar 't Westen. Want men moet deeze strekking van plaats verkiezen wegens de achting voor den Tempel en de Stadt Jeruzalem.

Hoedanig zy verplicht zyn zich te kleeden.

Ten opzicht van de stoffe waar mede zich de Jooden kleeden, is dit aan te merken: Zy mogen geene kleederen van wolle en garen ondereen vermengt, draagen; ook is aan de vrouwen verboden zich in mannen gewaadt te steeken, gelyk mede den mannen geene vrouwe kleederen mogen draagen. Ook moet een Joodt zich wachten voor iet 't geen hem vrouwelyk maakt, als voor kleinodiën, welriekend smeerzel of pommade, blanketzel, pleystertjes of moesjes enz. Dit alles moet hy de vrouwen overlaaten.

Wat der Jooden baardt aangaat, zy houden hier over een wettelyk gebruik, voornamentlyk de Hoogduitsche Jooden, want zy draagen van 't eene oor langs de wederzyds kaaken tot aan 't andere een soort van hairkring toelopende naar de kin van waar de afhangende baardt als een hairbos tot op den borst afhangt.

Het gebruik hunner keuken en tafel. Gereedschappen.

De Jooden mogen, wat hunne keukengereedschappen aangaat, zich niet van die geenen bedienen, die ten gebruik der Christenen of andere ongelovigen hebben gedient, tenzy zy die dusdanig zuiveren; men kooktze in water, werpt 'er een heet yzer in, indien de gereedschappen uit koper of tin bestaan, om die aldus te reinigen van 't quaad gebruik 't welk de Christenen van deeze vaten zouden konnen gemaakt hebben. Deeze die gebruikt worden voor melk en waarin zodanig een mengzel word toebereid, worden door een merkteken, van die tot vleesch dienen, onderscheiden. De messen om vleesch mede te snyden worden onderscheiden van die men tot visch en eenig mengzels van melk gemaakt, gebruikt. De Hoogduitsche Jooden zuiveren hunne messen door 't vuur of kookend water, wanneer ze van geen wettelyk gebruik zyn geweest.

Wat de tafel gereedschappen aangaat, in veele vitteryen bestaande, zullen we ongerept overstappen, en hoe schroomachtig zy zyn op dat alles in byzondere kassen wel bewaart worde, en in byzonder water afgewasschen 't geen tot melk en vleesch heeft gedient; hoedanig zy bezorgt zyn geen vleesch en melk by malkander of onder een vermengt te kooken; hunne keur in eieren, kaas, boter enz: Dit zyn alle byzondere waarneemingen die de Jooden naaukeurig moeten in acht neemen, waarmede de Hoogduitsche wel het allermeest veel op hebben.

Wat de Jooden over hun broodt en den drank in acht te neemen hebben.

Wanneer men deeg kneed om 'er broodt van te bakken, neemt men 'er een stuk van en werpt het in 't vuur; zynde dit gedeelte een recht 't welk den Hoogenpriester eertyds uit krachte van Moses bevel toequam, (b). Word dit in het deeg niet waargenomen, moet het echter, wanneer het tot broodt gebakken is, geschieden, en zoo zy hun broodt by Christen Bakkers laaten bakken, merken zy 't met een byzonder teken, of laaten 't in hunne tegenwoordigheit gaarbakken. Wy zouden mede iet aangaande de wyn en andere dranken der Jooden aan te merken hebben; maar wy zullen den Lezer liever naar Buxtorf wyzen (c) die dit gebruik omstandig verhandelt heeft. 't Zal alleen genoeg zyn te zeggen dat de Jooden met hunnen drank zorgvuldig omgaan, (d) want alles 't geen leven heeft, en in eenig vogt sterft kan den geenen bezoedelen die 'er van drinkt, indien hy 't komt in te zwelgen, of zelf indien hy alleenlyk gewaar word dat 'er iets 't geen dood is in den drank zy:

(a) Buxtorf *Syn. Jud.* C. 13. (b) *Numeri* 15. vers 20. en 21.
(c) Buxt. *Syn. Jud.* C. 35. (d) Men weet deeze uitspraak uit den mondt van een Rabbyn.

zy: maar is hy 'er onkundig van, is dit quaadt tegen zynen wil, en hy niet schuldig.

Hoe het beesten slachten naau keurig onder hen moet worden waargenomen.

In 't algemeen zyn nu de Wetten van den drank in verval geraakt, veroorzaakt door de gemeenschap die de Jooden met de Christenen hebben. Zy neemen nochtans de onderscheiding van reine en onreine dieren in acht. De Hoogduitsche Jooden (a) hebben een Gewoonte-Boek of *Formulier* voor hunne Vleeschhouwers, en indien 't gebeuren mogt dat 'er zich iet opdeed waarin zich den Vleeschhouwer verlegen vond, moet hy met den Rabbyn raadpleegen. Al de weetenschap van den Slachter hangt van dit Gewoonte-Boek af. Hy moet met alle naerstigheit oplettende zyn, eenigen tydt de slachting der beesten helpen verrichten, om het keelen wel te leeren, en de gebreken van de zelven te kennen: waarna hy vervolgens word aangestelt om het Ampt van Slachter waar te neemen, en de Rabbyn stelt hem in dit vermogen te werk. Deeze omstandigheden zyn hoognoodig in een Godtsdienst alwaar 't geen de Vleeschhal aangaat tot een zaak van gewisse word overgebragt, en van bekommernissen die de opmerking van een Rabbyn werks genoeg verschaffen. De manier van het dooden der beesten is by hun van 't volgende gebruik: zy binden de vier voeten der dieren te zamen, en snydenze vervolgens de keel af. Eerlang daarna onderzoekenze of het slachtmes niet stomp geworden is, of het lemmer verboogen is. Beide deeze toevallen zouden de uitvoering van de snee hebben konnen verhinderen of het Beest verschrikken. De vloeibaarheit van 't bloedt door de schrik weerhouden, zoude in 't hart konnen stremmen, en het Beest daar door onrein worden. Vervolgens opent men het beest om 't ingewant te bezien, men snyd het hart open, men onderzoekt of 'er geen gebrek in de tedere deelen gevonden word, als by voorbeeldt, een gezwel, eenige hardigheit, een aanwas, of indien 'er geen gestolt bloedt te vinden zy enz. Men strooit zant over het bloedt, aarde of iet anders, volgens het bevel van *Leviticus* 17. vers 13. Men snyd met alle mogelyke zorgvuldigheit van het geslachte en bebloede beest de zenuwen, aderen en slagaderen weg. Wat het smeer aangaat, men snyd het mede weg, en men kan 'er zich van bedienen, nadat 'er het bloedt door middel van zout en water is uitgedrukt. De achter voeten of dyen zyn den Jooden verboden, uit kracht van de worstelinge Jacobs (b) met den Engel: maar zoo men Buxtof (c) geloven mag, is het verbodt nu door de Jooden van Italiaanschen afkomst te leur gestelt.

De Landbouwery heeft haare byzondere waarneemingen. Wy zullen 'er op 't geen *Leon de Modena* hier van gezegt heeft, niets byvoegen.

De eerstgeboornen der reine dieren behooren aan Godt: maar vermits men nu niet in staat is, van ze hem te offeren, is 't gedoogt die te slachten en te eeten, om de moeiten te spaaren van die lang te bewaaren, indien men 'er geen gebrek aan weet te vinden.

XXVIII. HOOFDTSTUK.

Van den EEDT *en de manier van* AFZWEERING *voor een Joodt die zich tot den* GODTSDIENST *der* GRIEKSCHE CHRISTENEN *bekeert.*

Aanbelangende den Eedt, men laat den Joodt op de Boeken Moses en die van 't Oude Testament zweeren. Billyk is 't het gewisse van den mensch te bestryden door 't geen in den Godtsdienst het eerste onderwerp zyner achting baart, of door 't geen de regels van zyn geloof behelzen.

Welk een afzweering de Jooden, zich tot de Grieksche Christen

De Grieksche Christenen zyn grootelyks bezorgt geweest, om den afvalligen Joodt van 't Jodendom op de volgende wyze te verplichten. *Basnage* (d) geeft ons een verhaal van de manier hunner afzweeringen. De Joodt die zich bekeeren wil, moet voor den Priester verklaaren dat zyne bekeering vrywillig zy; dat 'er hoop noch vrees geen deel aan hebben; dat noch armoede, noch begeerte van staat en rykdommen, noch andere menschelyke beweegredenen hem daar toe aanporren. Men verplicht hem noch te betuigen, dat hy geen misdaadt heeft begaan die hem ingewikkelt heeft van Godtsdienst te veranderen, om een verdiende straf te ontgaan. Men laat hem plechtelyk alle den Joodschen Dienst afzweeren, en hy is zelf genoodzaakt een verhaal van de oeffeningen van zynen Godtsdienst te doen. Men laat hem de Ketteryen en Sekten die de takken van 't Jodendom

Kerke bekeerende, doen moeten.

 zyn

(a) Buxt. *Syn. Jud.* C: 36. (b) *Genesis* 32.
(c) *Synag. Jud.* C. 36. (d) *Histoire des Juifs.* L. 9. Ch. 29.

zyn, verfoeyen, insgelyks de Joodfche Schryvers, de Geleerden van de Synagogen en de Meffias die zy verwachten, vervloeken. Vervolgens moet hy als *Profelyt* of Nieuwbekeerde een Belydenis van zyn Geloof volgens de toeftemming der Griekfche Kerke doen; waar by hy met alle oprechtigheit voegt, dat hy uit grond van zyn harte het Jodendom verzaakt; dat hy nooit eenig opzicht hebben zal over 't geene hy verlaat. Eindelyk offert hy zich aan alle de vervloekingen der Wet op, indien het gebeuren mogte, dat hy weder in de dwalingen der Synagoge verviel.

Hoe groot ook de voorzorge zy die men neemt om den wederafval te beletten, echter ziet men het veeltyds gebeuren. De aller verfchikkelykfte vervloekingen baaren geen affchrik, wanneer men zich enkelyk overtuigt vind, dat ze uit een Godtsdienft voortkomen die van Godt afwykt. Getuige zy het gewiffe der Chriftenen. Ziet men de Roomfchgezinde door de verfoeying van den Proteftant wel affchrikken? Noch de Proteftant wel eens bleek worden, wanneer het Vatikaan de blixem van den Kerkban zwaait?

DER-

D E R D E
HISTORISCHE VERHANDELING
Over de
GODTSDIENST-PLIGTEN
En
GEWOONTENS der JOODEN;
met de Inzettingen der Roomsche Kerke vergeleeken.

I. HOOFDTSTUK.

De eerste GRONDTBEGINZEL *van den* GODTSDIENST, *waar over de* JOODEN *met de* CHRISTENEN *niet verschillen. Onderzoek over dit* BEGINZEL.

Hoedanig de Jooden hunne overleveringen by de Goddelyke Wet gevoegt ten grondslag van hunnen Godtsdienst stellen.

De Jooden komen met de meeste Christenen daar in overeen, dat hunne Godtsdienst teffens op 't woordt Godts en de Overlevering steunt. Zelfs kan men zeggen, dat ze beide niet dan een eenig beginzel van hun Geloof erkennen, waaraan zy den naam van Openbaring geeven, of het woordt Godts den menschen geopenbaart. Want het zy dat dit woordt geschreeven of niet geschreeven is geweest, 't is nochtans eveneens, door dien het ontwistbaar zy dat het van Godt komt. † Hierom is 't dat de Jooden geene zwaarigheit vinden hunne Overleveringen met de Wet van Moses te evenaren, zeggende, dat deeze geschreeven Wet, een lichaam zonder ziel, en een fakkel zonder licht zy, indien men ze van de *Mondelyke Wet* of de *Overleveringen* afzonderde. Zy zyn op straffe van den Kerkban verplicht te gelooven, dat Godt aan Moses ingegeeven heeft, al het geen in de Boeken Moses tot de minste lettergreepen toe begreepen staat, en wat meer is, dat Godt mede aan Moses op den Berg Sinaï de verklaring van deeze Wet gegeeven heeft; welke Verklaring zy waanen onder hun zonder verandering bewaart te zyn, van Moses tyden af, tot men eindelyk genoodzaakt is geworden, die in geschrifte te stellen.

Moses (a) heeft voor zyne doodt met eigene handen eenige afschriften van de Wet geschreeven, en 'er een van aan ieder geslachte Israëls gegeeven; sluitende behalven deeze een ander afschrift in de Arke. Hy deelde vervolgens mondeling aan 't *Sanhedrim* van zynen tydt de uitlegging van deeze Wet mede. *Josua* leeraarde deeze uitlegging na Moses doodt, die deezen Wetgever uit de handt van Godt ontfangen had, aan de aloude Jooden zyne tydgenooten; en deezen die hem als Hoofden van het *Sanhedrim* opvolgden, deeden ten opzicht der anderen eveneens; zulks, indien men zich op de Jooden beroepen wil, hunnen Godtsdienst nu noch geheel en in zuiverheit zou gebleeven zyn. Maar, schoon hun beginzel, de overleveringen betreffende, in 't algemeen zou konnen waarachtig zyn, word het echter van valschheit overtuigt, indien men het in 't byzonder

† [Dit moet men aanmerken dat het van *P. Simon* als een Roomschgezindt Schryver word gezegt.
(a) Zie *Rambam* in zyne Voorrede van 't Boek *Jad. Hazeka*.

der onderzoekt, niet alleen, door dien de Profeten en onzen Heilandt veele hunner overleveringen gedoemt hebben: maar, nademaal hunne Schriftgeleerden onderling aangaande de waare opvolgingen niet overeenkomen, die deeze overleeveringen hebben bewaart, en waarvan men verscheiden Regifters vind, door onderscheiden Schryveren opgeftelt. Dit alleen kan immers hun Geloof verdacht en min waardig maaken.

Men kan niet ontkennen, dat men om een Godtsdienft in zyne zuiverheit te handhaven, het beginzel die de Overleveringen in 't algemeen aanneemt, niet volftrekt noodzaakelyk zy, gelyk de fchryver van 't Boek *Cozri* met veele overtuigende redenen zegt, en die klaarlyk te kennen geeft, dat verfcheiden gevoelens van Wysgeeren en Kettersgezinden, den Godtsdienft aangaande, hun oorfprong van hunne onbeftendige beginzelen afleiden, voor zoo veel die op geene waare Overlevering zyn gegrondt. Wat de Joodfche Overleveringen aangaat die onzen Zaligmaker verworpen heeft, zoo heeft hy geene andere beftreeden dan eenige valfche Overleveringen die de Joodfche Schriftgeleerden aan de alouden hadden gehecht; en wanneer deze alwyze Leermeefter ons naar de gefchreeven Wet wyft, *Scrutamini Scripturas*, moet men zich niet inbeelden dat hy ons tot de eenvoudige text van de Schriftuur heeft willen leiden: maar tot denzelven text door de Schriftgeleerden verklaart die Mofes waren opgevolgt. *Zy zyn gezeten* (a) zegt hy, van deze Schriftgeleerden fpreekende, *op Mofes ftoel, geef acht en doet het geen zy u zeggen* enz. En dit overeenkomende met deeze woorden der wet. „ (b) Wanneer gy „ eenige bezwaarnis raakende de uitlegging „ van de Wet zult hebben, zult gy u by „ den Priefteren aangeeven en by de perfoo- „ nen die u voor Rechters gegeeven zyn. Indien men met nadruk de getuigeniffen van 't Oude Teftament inziet, waar van zich de Apoftelen, om hunne Leere te wettigen, gedient hebben; men zal bevinden dat zy die niet hebben bygebragt, dan volgens den zin die toen aangenomen wierd. Ireneüs, Tertulliaan en andere eerfte Oudvaders der Kerke hebben tot deeze zelfde Overlevering hunnen toevlucht genomen in hunne twiftredeneringen tegen de Kettersgezinden, en tot de opvolging der Biffchoppen in de voornaamfte Kerken, en vooral op die van Rome, die zy erkenden door Petrus en Paulus ingeftelt te zyn. Insgelyks zien wy hoe veele van hun die het Concilie van Trente bywoonden, geene zwaarigheit maakten de waare overleveringen met de H. Schrift gelyk te ftellen, en als een geopenbaart woordt aan te zien. (c) *Tonto le Tradizioni quanto le Scritture fon parole di Dio e primi Principii della fede, con accidental differenza trà loro, che quelle rimaneffero fcritte ancora nè libri, e quefte folamente nè cuori.* Dit uitdrukfel is 't eenemaal overeenkomende met dat, waar van zich de Jooden bedienen wanneer zy van hunne overleveringen fpreeken; en gelyk Tertulliaan eertyds zeide, dat 'er niemandt dan de Kerk de waare H. Schrift bezat, *Scriptura Sacra Ecclefiæ Catholicæ poffeffio eft propria*; de Jooden zeggen mede, dat niemandt dan de Synagoge die bezit, en dat de andere volkeren niet dan de letteren, maar niet den Geeft bezitten.

't Welke P. Simon als Roomsgezind fchryver betrekkelyk met de Roomfche Overleveringen maaken wil.

Maar om de waarheit te zeggen, het getal der Overleveringen is nu onder de Jooden zoo groot, dat Mofes ganfche leeftydt niet genoeg zou zyn geweeft, om die van Godt op den Berg Sinaï te ontfangen, alwaar hy die, volgens hunne onderftelling, binnen den tydt van veertig dagen, dien hy op dezen Berg doorbragt, ontfing. 't Is dan geen gebrek in zich zelve van de Overlevering, als wel van de menfchen die 'er bezitters van zyn geweeft; en men moet hierom niet altoos geloof aan dit grondbeginzel der Jooden ftaan, HALAKAH LE MOSCE MI SINAI; *'t is een befluit 't welk Mofes op den Berg Sinaï ontfangen heeft*, alzoo min als aan dit ander beginzel onzer Godtgeleerden, *'t welk de Apoftolifche Overlevering is*, nademaal het zeker zy, dat noch de een noch den ander onfeilbaar zyn, en dat federt de eerfte eeuwen van 't Christendom, geleerde mannen gevonden worden, die den naam van Apoftolifche Overlevering aan gevoelens gegeeven hebben, die hunne byzondere waren, en zelfs tegen de rechtzinnigheit aanliepen. Wanneer de Jooden bewyzen konden dat een zaak van alle tyden onder hun geloofT is geweeft, en voornamentlyk federt Mofes, zou men aan de waarheit van deze Overlevering niet konnen twyffelen. (d) *Vincentius Lirinenfis* heeft deze regel aan de Roomfche Kerke voorgefchreeven, waarin hy voorftelt te gelooven 't geen overal en van alle tyden van een ieder geloofT is geweeft: *Id teneamus quod ubique, quod femper, quod ab omnibus creditum eft.* Dus zouden de Vaders van het Tren-

Hoedanig men fomtyds in 't ftuk van de Overleveringen heeft gedwaalt.

(a) Mattheus 23. vers. 2. (b) *Deuternomium.* 17.
(c) *Palavic.* Hift. van 't Concilie van Trente. C. 14. (d) Tegen de Ketters. C. 3.

Trentynsche Concilie ons voor waare overleveringen trachten te doen aanneemen, als deeze die onmiddelyk door de Apostelen van onzen Heilandt aangenomen zyn, (a) of zelfs van de Apostelen aan wien de H. Geest hen die had geopenbaart, en vervolgens zonder krenking tot ons gekomen zyn.

Voor 't overige, alhoewel de Jooden een ongemeenen yver voor de Overleveringen toonen die zy meenen van hunne Voorvaderen te bezitten, en die zy hartnekkig verdeedigen, zulks zy gelooven dat ze den geenen doodt die 'er zich tegen aankant, echter hebben ze nooit onder hunne Schryvers van een gevoelen geweest, van wien zy die ontfangen hebben: gelyk genoeg te bewyzen is, wanneer men de Boeken die daar van handelen, met elkander vergelykt; by voorbeeldt, de uitleggingen over het Boek gemaakt, 't welk (b) Pirke Avoth of *Hoofdtstukken der Oudvaderen* tot een tytel heeft. *Isaak Abrabanel* heeft al zyn vermogen in 't werk gestelt om deeze gewaande en ongekreukte Overlevering te rechtvaerdigen: maar hy heeft het t'zamenhangzel niet konnen toonen. Men betwist *Rabbi Moses*, die mede over het zelve onderwerp wegens het t'zamenvoegen geschreeven heeft. *Rabbi Joseph Hajon, en Rabbi David Ganz*, de Schryver van den Juhasin of 't Boek der Huisgezinnen, en andere Jooden die over het zelfde geschil gehandelt hebben, zyn mede onderling niet eens: zoo dat het meerendeel om de t'zamenbinding der Schryveren van hunne Overlevering te bekrachtigen, genoodzaakt zyn hunne Geleerden veele eeuwen te doen leeven, om de afgebroken deelen te beter aan een te hechten. De Jooden hebben dit voordeel boven andere volkeren, zelfs boven de Grieken gehad, dat zy 't onbeschroomdelyk aan een ieder hebben te last gelegt. Hunne Boeken zyn, vol van versierde Historiën, en 't is verwonderenswaardig dat 'er noch Christenen gevonden worden die aan hunne verdichtzelen geloof geeven, voornamentlyk wanneer zy van hunne Overlevering spreeken.

En hoe men den t'zamenhang gebracht heeft om onbetwistbaar te maaken.

In 't algemeen komen ze echter overeen, dat zedert *Jozua* de opvolger van Moses, tot op *Rabbi Juda*, toegenaamt den Heiligen, die alle de Overleveringen byeen verzamelde en het allereerst in geschrift bragt; daarin vind men eerstelyk een rang van Alouden die van *Josua* de uitlegging van de Wet ontfingen; vervolgens komen de Profeten in orde, waar van *Samuel* de eerste was, en na de Profeten volgt de groote Vergadering of Synagoge die onder *Esdras* gehouden wierd, en mede voor een gedeelte uit Profeten bestond. *Rabbi Moses de Cotsi*, (c) een geleerde Joodt, om deeze schakel van Overlevering te voltrekken, en om teffens te toonen dat ze geduurende de Babilonische gevankenisse niet afgebroken was geweest, brengt zekere uitmuntende mannen van den geslachte van Juda en Benjamin by, die gevankelyk naar Babylon waren gevoert, en hy verzekert zelfs, dat 'er deeze mannen de beruchte Hoogeschool van *Nahardea* aan den Eufraat hadden opgerecht, wordende die vervolgens zoo gehandhaaft, dat 'er de Overlevering den geenen geleeraard werd, die weder met Zorobabel en *Esdras* van Babylon naar Jeruzalem keerden, alwaar men mede in navolging van die van Babylon een Hoogeschool oprechte, die aldaar bestant bleef, schoon alle de Jooden niet weder te Jeruzalem quamen. Eindelyk werd deeze Overlevering sedert *Esdras*, bewaart die het Hoofdt der Vergadering was, gemeenlyk de groote Vergadering genoemt, tot op den tydt van deezen *Rabbi Juda*, waar van wy gesproken hebben, die op het einde van de tweede eeuw, onder de regering van den Keizer *Commodus* vergaderde, of gelyk andere willen, onder *Antoninus* den Godtvruchtigen. Dat nu de Overlevering der Jooden geene verandering onderworpen is geweest, zonder dat men'er bewys van geeft, zien wy niet dat men verplicht zy dit te gelooven, alzoo min als men hen in veele andere zaaken geloof geeven kan.

II. HOOFDTSTUK.

Van de Godtgeleertheit *der* Jooden, *en eenige* Aanmerkingen *over hunne* Godtgeleertheit.

Waar in de voornaamste

Het Geloof der Jooden is in dertien Artykelen vervat, die zy de voornaamste grondregels van hunnen Godtsdienst noemen; en zy volgen hier in *Rabbi Moses*

(a) *Concil. Trid. Sess.* 4. (b) *Abrav.* in zyne Voorrede over *Nahalot Avoth.*
(c) In zyn groot Boek der geboden van de Wet.

deelen van 't Geloof der Jooden bestaan, in 13 Artykelen onderscheiden.

ses Maimonides na, (a) die deeze Artykels in orde heeft gestelt, waar van het eerste Lidt de wezentlykheit Godts behelst; het tweede, zyne eenigheit; het derde, zyne geestelykheit en afgezondertheit van alles 't geen men van een lichaamelykheit verbeelden kan; het vierde, heeft opzicht op zyne eeuwigheit, die niet dan met zich zelven kan overeenkomen; het vyfde, de dienst van aanbidding die men aan niemandt dan aan hem schuldig is; het zesde, behoort tot de Profecy, te weeten, dat 'er Profeten onder de Hebreeuwen zyn geweest, en dat 'er onder hen noch konnen zyn; het zevende behelst in 't byzonder de Profecy van Moses, die in hem zonderling is gehuisvest geweest en verre boven 't bereik der Profecy aan andere Profeten medegedeelt; het agste beslecht dat de Wet niet van Moses afkomstig is: maar dat Godt hem die t'eenemaal heeft ingegeeven, als ook de verklaring van de zelve Wet; het negende, dat deeze Wet onveranderlyk is, dat men 'er niets byvoegen noch afneemen kan; het tiende vestigt de voorzienigheit Godts, en de zorg die hy voor zyne schepselen draagt; het elfde leert, dat Godt den geenen vergelden zal, die zyne bevelen der Wet in acht neemt, en dat hy dien vervolgen zal die zyne geboden schenden; het twaalfde, dat 'er een Messias komen zal, en schoon hy met zyne komst vertoeft, dat men echter aan de zelve niet twyffelen moet, noch zich een bepaalde tydt voorschryven, waar in hy komen moet; en eindelyk behelst het dertiende, de opstanding der dooden. Deeze dertien Artykelen waar op de Godtsdienst der Jooden is gegrondt, scheiden hun van alle anderen volkeren, als eigenende zich toe de alleen vertrouwelingen Godts en zyne waare kinderen te zyn, aan wien de erffenisse belooft is; en zy zien die geenen aan, die deze Artykelen ontkennen, als verfoeyelyke menschen, en die de doodt verdienen. 't Is derhalven, dat de Jooden zeer te duchten zouden zyn, indien zy de heerschappy in handen hadden; want schoon zy uitwendig betuigen, dat de Christenen onder den naam van verfoeyelyke menschen niet mogen begreepen worden, vermits zy de eenigheit van Godt zoo wel als de Jooden gelooven; echter laaten ze niet na de Christenen in den zelven rang met de Afgodendienaars te stellen, wegens de verborgenheit van de Drieëenigheit, hen aanziende als of zy waarlyk de Goddelykheit vermeerderden in het vermenigvuldigen der Persoonen.

En hoe echter hier in eenigen met hun gevoelen niet overeenkomen, waar uit vier gevolgen te trekken zyn.

Alhoewel de Jooden gemeenlyk het gevoelen van *Rabbi Moses* aankleeven voornaamentlyk deeze dertien Artykelen van hunnen Godsdienst behelzende, zyn 'er nochtans eenige Geleerden onder hen, die de zelven in alle deelen niet opvolgen; als (b) onder anderen *Rabbi Hasdai*, *Rabbi Joseph Albo* en *Don Isaak Abrabanel*. Hunne twyffeling verdient alhier bygebragt te worden, naardien die tot opheldering van den Christelyken Godtsdienst dienen kan. Zy zeggen dan, eerstelyk, dat het Artykel moeyelyk genoeg te begrypen is, 't welk de dienst van een eenige Godt stelt, en teffens verbied, dat men tot geenen anderen toevlucht neemen mag, noch tot geen Middelaar of voorspraak; daar nochtans de Jooden hunne gebeden aan Engelen opofferen, als zy hen in hunnen noodt aanroepen.

Ten tweeden, wat het Artykel van de onveranderlykheit der Wet aangaat, zoo schynt dit te wederstreeven, 't welk Godt zelf sedert den aanvang der waereldt heeft waargenomen, hebbende aanstonds byzondere geboden gegeeven, en het vleesch te eeten verboden. Hier uit blykt, dat men met reden niet zeggen kan, dat 'er geene Wet zyn mag dan een, die geenzins de verandering onderworpen is. Ook kan men niet zeggen, dat men 'er niets byvoegen noch afneemen mag, alhoewel het zeker is; dat 'er *Salomon* en anderen iets bygevoegt hebben; maar dit verbodt is alleen in 't byzonder gedaan, 't welk niets tot de Wet byvoegen noch verminderen kan in haar byzonder gezach.

Ten derden, schynt het Artykel 't welk van des Messias komste meld, niet gegrondt te zyn, nademaal *Rabbi Hillel* van gevoelen is geweest, dat de Jooden hunnen Messias niet meer verwachten moeten, naardien hy, volgens zyne meening, ten tyde van *Ezechias* reeds gekomen is. Nochtans is deeze Schriftgeleerde niet min yverig voor de gemeenschap met andere Jooden geweest.

Ten vierden, schynen 'er veele andere zaaken te zyn, die verdienen onder 't getal der grondregelen van der Jooden geloof gestelt te worden, gelyk een groot getal van Godts eigenschappen zyn, waarvan *Rabbi Moses* geen gewag heeft gemaakt ter plaatse alwaar hy van de voornaamste Artykelen van den Godtsdienst handelt; en daarenboven van de Schepping der waereldt; van 's menschen vrye wil; het Geloof, 't welk men aan de wonderwerken in de Wet be-

(a) *Rambam.* (b) *R. Hasdai* in 't Boek, *Or Adonai. R. Jos. Albo* in 't Boek *Ikkarim*, *R. Abrabanel* in 't Boek *Rosamana.*

begreepen, hebben moet; de onsteffelykheit der ziele; het gebedt; de nuttigheit van de boete, en veele andere punten die de Jooden te gelooven verplicht zyn: waar uit blykt dat zy veel meer geloofs Artykelen hebben dan *Rabbi Mofes* heeft opgeftelt. Ook heeft de zelfde Rabbyn anderen in een andere plaats aangemerkt. Men kan nochtans zeggen, dat hy alleen getracht heeft deeze aan te haalen die de voornaamfte en aller gegrondfte waren; en 't is byna op de zelfde wyze dat *Isaak Abrabanel* hem daar in verfchoont heeft.

Leen fpreukelyke verdichtzelen ingevoert.

Voor 't overige, laat ons aanmerken hoe zich de Jooden in verfcheiden tyden bedient hebben, om hunne Godtgeleertheit te verklaaren. Het meerendeel der Alouden hebben tot eenige leenfpreuken en verdichtzelen toevlucht gehad, waarmede zy hunne Boeken zodanig aangevult hebben, zulks men niet min onder hen een foort van Verdichtfelkunde dan onder de Heidenen bezat: en 't welk, zoo wy meenen, meer aanleiding gegeeven heeft om de Aloude Jooden in onkunde te houden, door zekere Inftellingen die hun de leezing der Philozofen en van andere ongewyde Boeken verbood. Eenigen echter hebben onder hen niet nagelaaten zich op de Platonifche Wysgeerte toe te leggen, waar van zy een t'zamenmengzel met hunne dromeryen hebben gemaakt; en waar uit een groot gedeelte hunner Kabaliftifche Wysheit ontfproten is. Ook moet men deeze zelfde leerwys van de Platonifche Wysgeerte, veele uitdrukfelen toeëigenen, die in hunne aloude leenfpreukelyke Boeken te vinden zyn, en niet verre afwyken van de uitdrukfelen, waarvan zich de Chriftenen dienen, om de verborgenheit van de Drieëenigheit te verklaaren.

Hoe men zich op de Platonifche Wysgeerte heeft toegelegt.

Hoe de Jooden zich allenks tot der Arabieren kunften en weetenfchappen hebben overgegeeven.

Maar federt de Arabiers in veele Geweften de Wysgeerte van Ariftoteles verfpreid hebben, voornamentlyk de Redenkunft en Overnatuurkunde; hebben 'er eenige min fchroomachtige Jooden zich aan overgegeeven, en zelfs uit het Arabifch in 't Rabbynfch-Hebreeufch de Boeken deezer Wysgeerte overgezet. Het fchynt dat federt dien tydt de Godtgeleertheit der Jooden t'eenemaal veranderde, wat de manier van verklaaren aanging, 't welk groote onluften onder hen heeft veroorzaakt, voornamentlyk onder den geenen die zich t'eenemaal aan de leezing der aloude Boeken overgaven, en zich aan de Overleveringen hunner Voorvaderen hielden, zulks zy zich ergerden te zien dat hunne Godtgeleertheit met Overnatuurkunde wierd aangevult, en dat 'er de redenering meer plaats had dan 't gezag. *Rabbi Mofes*, zyn Boek, *Moreh Nevokim* genoemt, gemeen gemaakt hebbende, werd deswegen van de andere Schriftgeleerden befchuldigt, de Godtsdienft met het invoeren der Wysgeerte verbaftert te hebben, gelyk men in de brieven der voornaamfte Rabbynen van deezen tydt zien kan, en zelf in deeze van *Rabbi Mofes* gefchreeven. Ondertuffchen zyn de Jooden deeze foort van fchranderheit allenks gewoon geworden, en hebben eindelyk fmaak in 't Boek van deezen Rabbyn gevonden.

Welk een gevoelen zy van de Engelen hebben gehad.

Wat de andere Artykelen van 't geloof der Jooden aangaat, zeker is 't dat zy mede de Engelen erkenden, waarvan zy meenen de naamen en hunne bedieninge te weeten, waar toe zy gebruikt worden. Deeze naamen zyn echter voor 't meerendeel door hunne Kabaliftifche Godtgeleerden uitgevonden, die zy hen gegeeven hebben naar de verfcheiden uitwerkfelen die men hun toeëigent. Overzulks moet men 't geen van hun Geloof ten opzicht der Engelen is, onderfcheiden van 't geen zy niet gelooven. (a) Zy gelooven dat de geringer zaakelykheden de Oppermogentheden onderworpen zyn, en dat 'er, by voorbeeldt, geen Koningryk is 't welk niet van eenigen Engel afhangt, behoudens nochtans dat der Hebreeuwen 't welk onmiddelyk van Godt afhangt, zonder dat 'er eenigen Middelaar noodig zy. 't Is in deezen zin dat men het vyfde Artykel van hun geloof verklaart, en op die wyze als door *Rabbi Mofes* word bygebragt, alwaar men zegt, dat men geenen anderen aanbidden noch dienen moet, dan alleen Godt, waar in geen Middelaar noch Voorfpraak plaats mag hebben.

Hoe zy den volkein hunne eenvouvigheit hebben omgeleid.

Men moet niet altoos naar de letter opneemen 't geen de Joodfche Geleerden in hunne Schriften van de Engelen verhaalen; want het zyn veeltyds niet dan leenfpreuken en Geeftelyke zinfpelingen, uitgevonden tot vermaak, door mannen die zich verluftigen om de lichtgelovigheit des eenvoudigen volks om te leiden: behalven datze fomtyds deeze fchynbaare naamen invoeren om eenige zwaarigheit te ontknoopen, gelyk de Dichters zich eertyds van den naam hunner Goden in diergelyke voorvallen bedienden. De zelfde Schriftgeleerden zyn 't die de kunft van hunne *Cabbala* hebben uitgevonden, 't welk een verdichte wetenfchap is zonder eenigen grondt: want de Jooden die 'er zich toe overgeeven, zyn voor 't meerendeel inbeeldelyke Wyzen, zo fterk met hunne gezichtdryvery ingenomen, dat ze gelooven won-

(a) R. *Abrabanel Rofaniana*. In zyn groot Boek der geboden van de Wet.

wonderwerken door middel van deeze kunſt te konnen uitvoeren.

Waar in der Cabaliſten geleertheit heeft beſtaan.

Zy verdeelen de *Calbala* in beſpiegelende en in oeffenende *Cabbala*; en deeze laatſte is 't die dient om de gewaande wonderwerken te doen, uitſpreekende zekere naamen van Godt en van Engelen, of eenige verzen der Pſalmen die zy naar hunne wetenſchap hebben geſchikt. De Poolſche Jooden en die van andere Noordere Geweſten voornamentlyk, zyn hier in zoo overgelovig, dat zoo zy iemandt onder hun vinden die ter doodt verweezen zy, hy toevlucht tot deeze werkende *Cabbala* neemt: maar wy zien niet dat ze hun eenigen dienſt doet, indien 't niet in de Hiſtoriën word vervat, die zy van de wonderen der oeffenende *Cabbala* geſchreeven hebben.

En hoe verre die betrekkelyk is.

Het gebeurt ſomtyds by ongeval voor hun, dat de Rechters, die van de ydelheit deezer wetenſchap niet kundig genoeg zyn, hen als Toveraars verwyzen. Waarlyk, de droomeryen der Toverkunſte, waar van wy in de Boeken van *Agrippa* en eenige andere hedendaagſche Grolſchryvers leezen, die men gemeenlyk gelooft dat groote Toveraars zyn geweeſt, zyn alle uit de Joodſche *Cabbala* getrokken, waarby men andere verdichtſelen heeft gevoegt, om het eenvoudige volk te lichter te misleiden.

Hoedanigheden die de Jooden den Engelen toeſchryven, waar in die beſtaan.

Om het geloof der Jooden, den Engelen dienſt betreffende, beter te ontvouwen, aan wien zy geenen dienſt dan als aan Middelaars en Voorſpraaken toëeigenen; merkt men aan dat het niet blykt alles met hunne Boeken overeen te komen: want men vind 'er gebeden in, die aan Engelen om hunnen byſtand voorgedraagen worden. Joſua groete een Engel; de Jooden zelfs erkennen den Engel Michaël voor hun hoofdt en Beſchermengel; en zy zyn zodanig gewoon alles aan hunne Engelen toe te eigenen, voornamentlyk wanneer zy de trant van ſpreekwyzen der Cabbaliſten Geleerden opvolgen, dat zy hen erkennen voor uitvoerders van het meerendeel hunner bedryven. Daar zyn 'er geen dan die van de Sekte der Sadduceën die de wezentlykheit der Engelen lochenen, als of alles 't geen in de Boeken Moſes aangewezen word, niet dan in enkele leenſpreuken beſtond: maar onzen Heilandt heeft zelf deeze Sekte veroordeelt, en het gemeen geloof der Jooden, de wezentlykheit der Engelen betreffende, goed gekeurt; 't welk vervolgens door de Apoſtelen beveſtigt is, en van de Kerke aangenomen.

Wat de Jooden van den toekomenden

Eindelyk gelooven de zelve Jooden ook dat 'er een Hel, een Voorburg der Helle en een Paradys is: en ſchoon deeze drie Artykelen van hun geloof moeielyk door de wezentlyke texten van de Wet van Moſes te bewyzen zyn; echter durft ze niemandt lochenen.

ſtaat des levens gevoelen.

Zeer weinig is 'er aangelegen of hun Voorburg veeleer een bepaalde plaats zy dan een plaats der Helle, gelyk de Chriſtenen van 't Ooſten mede doen: genoeg is 't dat zy bekennen dat 'er een Paradys is, alwaar de zielen der Gelukzaligen de heerlykheit deelachtig worden, en eene Hel alwaar de zielen der verdoemden door het vuur en andere ſtrafplegingen worden gepynigt, en dat 'er nochtans tot deeze ſtraffen, eenige voor een tydt en andere voor altoos gedoemt zyn: maar vreemt is 't van waar het de Rabbynen haalen dat de Jooden die niet Kettersgezindt waren of die tegen zekere Hoofdtpunten van de Wet niet hadden misdaan, niet meer dan een jaar in 't Voorburg hun verblyf hadden. Dus wiſchte men niet alleen in dit Voorburg de geringe misdaaden uit: maar zelfs de verfoeyelykſte waar voor men 'er te langer zyn verblyf neemen moeſt; 't welk de Jooden als een byzonder voorrecht aan hun vergunt, aanmerken, naardien zy, zeggen ze, waare kinderen Godts zyn, zoo is 't voornamentlyk dat Godt voor hun een andere Waereldt heeft bereid, waarbuiten zy alle andere volkeren ſluiten, ten minſten als zy in de eenigheit Godts niet gelooven, en in eenige andere grond-artykelen in hunne Boeken vervat; want men moet zich niet inbeelden dat de Jooden volſtrekt alle andere volkeren verdoemen, om datze hunne Wet niet aanneemen. Deeze eenigheit van Godtsdienſt over den ganſchen Aardbodem word, volgens hun gevoelen, verſchooven tot de komſte van den Meſſias, waar in zy t'eenemaal (doch in een anderen zin) met ons Chriſtenen overeenkomen.

Overeenkomſt van eenige gevoelens met de Chriſtenen aangeweezen.

Het zoude hier onnodig zyn byzondere aanmerkingen te maaken op de overeenkomſt die tuſſchen 't geloof der Jooden en dat der Chriſtenen gevonden word in het meerendeel der Artykelen waarvan wy geſproken hebben; want geen twyffel is 'er aan dat het Chriſtendom zyn Oorſprong van den Godtsdienſt der Jooden hebben zoude, die 'er als het beginzel en den grondtſlag van is: en om volgens de uitdrukking van den Oudvader Auguſtyn te ſpreeken, zoo is 't niet dan een zelfde Godtsdienſt in zyne beſtaanlykheit. Onzen Heilandt, verzekert ons, dat hy niet gekomen is om den Joodſchen Godtsdienſt te verdelgen: maar om die tot een volmaakter ſtant te brengen; en 't geen onze aanmerking verdient, is, dat hy niets heeft nagelaaten, om door geſchrifte zyne nieuwe Wet in te voeren, die niet dan voor de grootſte volmaaktheit van de aloude dienen

nen moest. De verstandigste Jooden zelfs komen hier in met ons overeen, dat de Messias aan de Wet van Moses een nieuwe volmaaktheit byzetten moet.

III. HOOFDTSTUK.

Van de ZEDEKUNDE *der* JOODEN *met deeze der* CHRISTENEN *vergeleeken.*

Hoedanig der Jooden Zedekunde betrekkelyk tot hunnen Godtsdienst is.

De Jooden hebben geene andere grondslag hunner Zedekunde. dan de Wet der tien geboden, deswegen de Christenen hun verplicht zyn. De liefde Godts, voor die boven alle de schepselen der Waereldt, word hun niet min door hunne Schriftgeleerden dan aan ons aanbevolen., indien 't niet is datze by het meerendeel hunner aanmerkingen voegen, iets 't welk aan hun zonderling zy, en 't geen 'er aan verknocht, of veeleer overgelovig schynt te zyn: 't welk nochtans geen gebrek van de Wet is: maar van hunne Schriftgeleerden. Men verongelykt de Jooden, zoo wy meenen, wanneer men hen beschuldigt van geene andere Heiligheit te erkennen, dan deeze die in de Plechtigheden van de Wet bestaat; gelyk, by voorbeeldt, indien zy geloven, hunne zonden te hebben uitgewischt, nadat ze hun lichaam gewasschen hebben. In tegendeel zyn zy overtuigt, dat alle deeze uitwendige Plechtigheden niet zyn ingevoert dan om hen tot de innerlyke Heiligheit te geleiden. Hun Vasten en hunne andere uiterlyke lichaamsdoodingen moeten met het innerlyke verzelt gaan, en zy gelooven ook, dat men behalven de uitwendige en plechtelyke Boete, moet, om zoo te zeggen, een waarachtig zondenberouw hebben, en een oprecht berouw zyner zonden, indien men aan Godts gerechtigheit wil voldoen. Onnodig is alhier bewys van dit geloof onder de Jooden by te brengen, overmits het meerendeel hunner Boeken die van de Zedekunde en Boetoeffening handelen, van deeze gebruiklykheden opgevult zyn. 't Geen wy noodig vinden aan te merken is, datwe hun niet met te veel vryheit verwyten, gelyk men gemeenlyk doet, dat zy t'eenemaal aan de letter van de Wet verbonden zyn, zonder dat ze de inhoudende Geest konnen vatten. Zy betuigen ons het tegendeel, dat het om den zin en Geest van de Wet te volgen, niet noodig was t'eenemaal van de letter af te zien, die dient als voor aankondiging voor 't inwendige van de zelve Wet.

en hoe zy die verbeetert hebben.

Maar daar is blyk genoeg, dat de Jooden hunne leerwys verbeetert hebben, wegens de deftige onderwyzing uit de Boeken der Christenen geput, de waare Geest van de Wet Moses betreffende. Wanneer de Zaligmaker tot zyne Discipelen zegt (a) dat hy hun een nieuw Gebodt geeft, van de liefde spreekende; doet hy niet dan hen het aloude gebodt vernieuwen, 't welk door de valsche uitleggingen der Schriftgeleerden krachteloos was gemaakt. De Liefde voor zyne Vyanden word alzoo wel in de Wet, als in het Nieuwe Testament aanbevolen: maar het was noodzaakelyk dat onze Heilandt die vernieuwde, naardien dit gebodt onder de Jooden niet meer gehaandhaaft wierd, en om deeze reden is 't dat hy tot zyne Discipelen zegt: *een nieuw Gebodt geeve ik u, opdat gy u onder elkanderen lief hebt.* Om aan te wyzen, hoe hoog zy de liefde omtrent hunne naasten achten moesten. Hunne Schriftgeleerden getuigen (b) dat de Waereldt op drie grondbeginzelen is gesticht, die de Wet, het Gebedt en de Barmhartigheit zyn. Men kan echter wel zeggen dat zy veelmeer aan de Plechtigheden van hunne Wet verbonden zyn, die op goede werken steunt, en dit veroorzaakt een groot getal van geboden waaraan zy verslaaft zyn, die nochtans voor 't meerendeel het uitwendige behelzen.

Huichelary van eenige Europiaansche Jooden aangemerkt.

De beklaaglyke staat waarin zy zich geduurende zoo veele eeuwen zagen, bragt niet weinig toe, hun afvalliger te maaken; voornamentlyk die geen die in Europe in 't verborgen en als onbekent hun verblyf hadden, waarvan eenigen geloofden dat het voor een Joodt genoeg was zynen Godtsdienst in 't hart te bezitten, zonder dat het noodig was een uiterlyke belydenis te doen. Op dien grondt, maakten veele geene zwaarigheit de Christelyke Godtsdienst uiterlyk te omhelzen, bewaarende het Jodendom in 't hart. Een groot getal zodanige Christenen, die waarlyk Jooden zyn, worden 'er mogelyk noch in Spanje gevonden, alwaar de strengheit van de *Inquisitie* die in dit Gewest heerscht, nooit zal konnen in voorzien, nademaal 'er geen Volk gevonden word dat zich voor zynen Godtsdienst zoo zeer verplicht vind, dan wel de Jooden zyn. In Vrankryk laaten ze zich veel minder

(a) Euang: Johan: 13. vers 34. (b) Zie het Boek *Avoth*, of der Vaderen.

der vinden, waar over zy merklyke redenen hebben.

Waarom de Jooden tot woekeren genegen zyn.

Men moet de elende van hunnen ſtaat, het woekeren 't welk zy dagelyks oeffenen, toeëigenen. Want men ſtaat hun niet toe, als aan de Chriſtenen, Landeryen in vryheit te bezitten, noch veele onroerende Goederen te mogen hebben, waardoor zy genoodzaakt zyn hun geldt door andere middlen te beſteeden en ten gebruik te maaken. Zy handelen 'er mede gelyk anderen met koopmanſchappen om te gaan; en mogelyk zoude dit niet beriſpelyk zyn, indien hunne Wet dit gedrag hen niet uitdrukkelyk verbood. Maar zy bepaalen dit verbodt, en waanen dat het zich niet dan over hunne broederen en geloofsgenooten uitſtrekt. Derhalven matigen zy zich die vryheit aan, niet alleen zonder eenig voordeel te beoogen; maar willen zelf geen intreſt ontfangen onder welk voorwendzel het zy, wanneer hen die aangeboden word. Dit gebruik is onſchendbaar onder de Jooden, zelfs onder die geen die van de Sekte der *Caraïten* zyn; waaruit blykt, dat zy het Gebodt van Moſes, dit woekeren betreffende, geſtrengelyk in acht neemen, ten minſten wanneer het hunne Geloofsgenooten aangaat. Want wat de Chriſtenen aanbelangt, zy zien hun aan, als reeds hier voor is aangemerkt, gelyk Afgodendienaars die de Godtheit vermeerderen, en bygevolg gelooven zy redenen te hebben, zoo veel hen mogelyk zy, hun te mogen verkorten. Zy verwyten ons ook, dat wy het verbodt van onzen Zaligmaker niet naaukeurig in acht neemen, ten opzicht van het woekeren met onze broederen en Geloofsgenooten, door welk middel het zy, en dat volgens dit verbodt de verbinteniſſen zelfs die door Mogentheden bekrachtigt worden, woekerachtig zyn. Verre van daar dat de Wet zich niet over den woeker zoude uitbreiden ten opzicht der geenen die behoeftig zyn, en bygevolge van nooden hebben dat we hun onderſtand doen; zy achten niet min, dat het Geldt aan ryken te geeven om 'er belang in te vinden, niet min woekeren is dan dat men 't aan behoeftigen geeft.

IV. HOOFDTSTUK.

Van de GEBODEN, INZETTINGEN *en* GERECHTS OEFFENINGEN *der* JOODEN.

Hoe zich de Jooden een voorrecht boven alle volkeren der waereldt aanmaatigen.

De Apoſtel Petrus noemt niet zonder reden de Plechtigheden die onder de Jooden in 't Oude Teſtament wierden waargenomen, een Juk, *'t welk zy, noch hunne Voorvaders niet hebben konnen draagen*; (a) Nochtans achten zich de tegenwoordige Jooden als een volk ongemeen van Godt gezegent, en als in hunnen Godsdienſt bevoordeelt boven alle andere Godtsdienſten der waereldt. Zy gelooven echter niet dat men verplicht zy hen daar voor te moeten aanzien, om tot de eeuwige Zaligheit te geraaken; want het hun onmogelyk is dat zy nu een groot gedeelte van hunnen Godtsdienſt waarneemen, nu zy zonder Tempel en Offerhande zyn.

Hunne veelvuldige geboden die tot Leerregels dienen, hoe die worden onder hun verdeelt, en waar in die beſtaan.

Zy verdeelen de geboden of leerſtukken van de Wet in 613. voornaame Hoofdtſtukken, die weder een groot getal minder onderdeelen hebben, door hunne redenkavelingen uitgevonden. Deeze zes hondert dertien leerſtukken, zyn met het Hebreeuſch woordt TORA geteekent, 't welk Wet zeggen wil, en waar van de letters het getal van 611 bevatten, en om de twee andere geboden te vinden die noch ontbreeken, (b) zeggenze, dat Godt zelf onmiddelyk de twee eerſte gaf, die opzicht op zyne eenigheit hebben, en (c) het verbodt van Beelden en Afbeeldzels te eeren. Overzulks dat volgens dit gevoelen deeze woorden van *Deuteronomium*, (d) *Moſes heeft ons de Wet geboden*, alleen de 611 Leerregels betekenen; maar dit is niet dan een geſlepenheit uit de *Cabala*, * die men *Gematriſche* of Meetkundige *Cabbala* noemt.

(a) Hier-

(a) Handelingen der Apoſt: 15. vers 10.
(b) *R. Bechai* over de Wet. (c) *Eliezer Pirke.* (d) *Deuter.* 33. vers 4.

* [De onverklaarbaare of verborgen Godtgeleertheit der Joodſche *Cabbala*, meenen de Jooden een aloude Overlevering te wezen, waar van Godt zelf de uitvinder zoude zyn, en dat hy deeze wetenſchap onmiddelyk na den val van Adam den Engelen geleert heeft. Het wordt *Cabbala* beteekent overlevering of 't geen men ontfangen heeft, en is afkomſtig van 't Hebreeuſch קבל verkrygen. De Cabbaliſten onderſcheiden gemeenlyk de *Cabbala* in twee deelen, waarvan het eerſte zich aan de kenniſſe der Goddelyke volmaaktheden en Hemelſche begrypelykheden hecht, en *Mercava* of *wagen* genoemt word, 't geen Ezechiël genoodzaakt heeft de voornaamſte verborgenheden te verklaaren in den aanvang van zyne Profecy van deezen wonderbaaren Wagen ſpreekende; het andere deel word *Bereſchit* of den *Aanvang* genoemt, 't welk betrekkelyk op de ondermaanſche wae-

(a) Hierom is 't dat de geleerdste Rabbynen gelooven, dat de woorden van de Wet alwaar van de eenigheit Godts gesproken word, geen byzonder en afgescheiden gebodt uitdrukken: maar dat ze als een voorrede voor alle de tien Geboden dienen.

Andere Jooden, (b) meenen door een diergelyke geslepenheit in de *Cabbala*, dat deeze 613 geboden van de Wet, alle in de woorden der tien Geboden begreepen zyn, die zoo zy zeggen 613 letteren behelzen. En naardien men 'er 620 vind, hebben eenigen de leerstukken of geboden tot het getal van 620 gebragt: maar 't is onnoodig ons met deeze soorten van scherpzinnigheden op te houden, die haaren oorsprong uit de Wysgeerte van Pithagoras en Plato hebben. Deeze zyn 't niet die men in diergelyke aanmerkingen over de getallen in de werken der Kerkelyke Oudvaderen vind, die zich aan de Platonische Wysgeerte overgaven: maar zy voegden 'er het zelfde Geloof niet by als de geleerde Jooden aan deeze verborgene getallen deeden, hebbende een kunst uitgevonden, die zy, gelykwe gezegt hebben, de *Gematrische* of Meetkundige *Cabbala* noemen.

Zy verdeelen, wat meer is, deeze 613 Leerregels in 248 bevestigende, en 365 ontkennende. De 248 bevestigende geboden, zeggen de Rabbynen, komen met zoo veele leden die men volgens hun gevoelen, in den mensch vind, overeen; en nademaal ons in *Ecclesiastiest.* (c) word verzekert dat ***de geboden Godts te onderhouden den geheelen mensch is.*** Zy voegen 'er by dat alle de deelen van den mensch van deeze geboden worden gevoedt, als of ieder deel, ieder gebodt beantwoorde. Wat de 365 ontkennende geboden aangaat, zy beantwoorden de 365 dagen van 't Zonne Jaar, naardien wy niet alleen verplicht zyn de Wet Godts met alle onze Ledemaaten te vervullen, om naar de gedachten der Jooden te spreeken, te weeten, met alle onze krachten: maar ook alle de dagen onzes levens. Indien deeze getallen niet waren uitgevonden dan om ons de verplichting te doen erinneren, die wy schuldig zyn Godt uit grond van ons harte te beminnen, zouden wy deswegens de Jooden van geen bygeloof konnen beschuldigen; en te meer zouden de dromeryen der aloude Ketters, die op een diergelyke beginzel gegrond waren, ons mogelyk zoo belachelyk niet schynen, dan wanneer men die naar de letter verklaart. Van dit slag is 't, dat *Basilides* * het groot geheim onder het woordt *Abraxas* † begreep, 't welk een woordt was uitdrukkelyk verzonnen om het getal van 365 volgens de letters van 't Griekschc A. B. C. te verbeelden, en om teffens de 365 dagen van 't Jaar aan te wyzen. Wy zouden dus door dit middel veele andere verborgene verdichtzelen der aloude ‡ *Gnostiken* konnen verklaaren, die somtyds met de Joodsche geleerden over dit onderwerp overeenkomen: maar het zoude ons te verre van den weg afleiden.

Noch een andere Verdeeling der Geboden van de Wet is 'er volgens de drie onderscheiden naamen, waar van zich Moses heeft gedient om deeze zelfde geboden uit te drukken; deeze zyn: MITSVOTH, Geboden, HUKIM, Inzettingen, en MISPATIM, Oordeelen. Men noemt MITSVOTH of *Geboden* deeze waar van de reden met duidelyke woorden in den Text van de Wet word aangeweezen. By voorbeeldt, de redenen, waarom de Jooden verplicht zyn Paasch te houden en den Sabbath waar te neemen, zyn duidelyk in de Boeken Moses vervat. De *Inzettingen* in tegendeel, die in 't Hebreeusch HUKIM genoemt worden, besluiten in zich, woorden die in de Wet niet begreepen zyn noch uitgedrukt staan: Godt heeft gewilt dat deeze reden den Jooden verborgen bleef. Eindelyk zyn de *oordeelen* die Moses MISPATIM noemt, Leerregels van 't verstandt, gelyk de Joodsche geleerden die noemen, en wanneer ze in de Wet

waereldt is, en men geeft het deezen naam, door dien *Genesis* met dit woordt begint. Deeze onderscheiding was reeds ten Tyde van *Maimonides* bekent, verklaarende dat hy gezint is te spreeken van alles 't welk men in *Bereschit* en de *Mercava* leeren kan. Blyk is 'er dat de *Cabbala* haaren oorsprong uit de Wysgeerte van Pythagoras en Plato trekt, die eenige Jooden met de Joodsche Geleertheit vermengt hebben, inslanzende oneindelyke droomeryen uit hun bygeloof ontsprooten; gelyk men in de Boeken van Adam, Enoch Salomon, Zohar, Bahir en veele anderen ziet. Basnage *Hist. des Juifs Tom. II. Chap.* 10.]

(a) *Meelcta Rasci. Albo Abrabanel.* (b) R. *Abraham Seba.* (c) *Eccles.* 12. vers 13.

* [In de tweede eeuw verbreide den Godtvergeeten Ketter *Basilides* te Alexandrie zyne schadelyke leering uit. Met byzondere zeldzaame en ongerymde inbeeldingen van Godt, de Engelen en den Hemel ging hy zwanger. 't Getal der Hemelen begroote hy op 365. zulks ze met de dagen van 't Jaar overeen quamen. Voegende hier by, dat de Engel van den laatsten Hemel, de Aarde en Menschen geschapen had. Hy geloofde geene opstanding, en voerde noch andere verfoeyelyke dwalingen in. *Tertullianus*, *Ireneus*, *Epiphanius*, *Baronius*.]

† [*Abraxas*, volgens de leezing van eenige Oudvaders, anders *Abracax* of liever *Abrasax*, is een woordt 't welk den boven beschreeven Aartsketter Basilides, tot den naam van den Grooten Godt smeede, hem toeeigenende 365. Goddelyke omkeeringen. Hieronimus meent dat *Abraxas* de naam van *Mithra* of Zon beteekent, die de God der Persen was, en in den geheelen jaarlyksche omloop een getal van 365. dagen uitlevert. *Moreri.*]

‡ [Zie wat we in onze aantekening *Abbadie Triomferende Godtsdienst* I. Deel. Pag. 359. van de Kettery der Gnostiken hebben gezegt.]

Wet niet uitgedrukt waren, zoude de reden het vereisschen.

Behalven deeze geboden die in de Wet van Moses begreepen zyn, erkennen de Jooden noch anderen, waar van zy den naam van Leerstukken der HACAMIM, *Wyzen*, of *Geleerden* geeven, en die zy insgelyks Moses toeëigenen, als macht hebbende nieuwe inzettingen, naar tydts gelegenheit, te maaken. Deeze macht is zelfs op de woorden Godts gegrondt, die hun belast zich den Oudsten van 't *Sanhedrim* te onderwerpen, om alle zwaarigheden die over de Wet zouden konnen ontstaan, te beslechten. Moses maakte allereerst veele inzettingen van deeze natuur in de Vergaderingen van zynen tydt beslooten. Josua deed na hem insgelyks, en vervolgens alle anderen die hem in zyn Ampt opvolgden. 't Is derhalven, dat de Jooden gelooven gewissenshalven niet min verplicht te zyn van te gehoorzaamen, al 't geen door de geleerden van 't *Sanhedrim* besloten word, dan aan de geboden der Wet, alhoewel de instellingen der eersten van minder waarde dan die van Moses waren: en de reden hier van gegeeven, is klaar; want zy meenden dat deeze leden van den Raadt door Godts Geest bestiert waren, en derhalven in hunne besluiten onfeilbaar moesten zyn. Onder den naam van Wyzen of Geleerden begreepen ze niet alleen de Oudsten van hun *Sanhedrim* of Kerkelyke Vergadering; maar ook de Profeten die Onder hun in verscheiden tyden geleeft hebben, en die waarschynlyk het recht van zitting in hunne Vergaderingen hadden.

V. HOOFDTSTUK.

Van de groote KERKVERGADERING *of der* JOODEN SANHEDRIM; *de* PLAATS *alwaar die gehouden wierd. Verscheiden* VERKLAARINGEN *over deeze* STOFFE, *ten opzichte van 't geen onder de* CHRISTENEN *word waargenomen.*

Waar uit eertyds het *Sanhedrim* bestond.

De groote Kerkvergadering, of het *Sanhedrim* der Jooden, heeft haaren oorsprong van Moses, reeds hier voor aangemerkt. Zy bestond uit 71 Oudsten, waar onder een het Hoofdt of de Voorzitter van de Vergadering was; en 't is deeze (a) die de Jooden heden noch HANNASCI, of *Prins* noemen. Behalven deeze voorzitter was 'er een tweede of Onderregent, aan wien men de tytel van AU, Vader van de vergadering gaf. Alle de andere leden noemde men Oudsten of Raaden. Hunne rangschikking was dusdanig: zy zaten gezamentlyk in de gedaante van een halve kring, in welker midden zich de NASCI of voorzitter van de vergadering plaatste, en aan zyne rechter zyde de tweede voorzitter gezeten was. De andere namen plaats volgens hunnen rang ter zyden den NASCI. Eenigen voegen 'er een derde Oudste by, waar aan men alleen den naam van HACAM, of Wyze gaf, die ter linker zyde van den Voorzitter zat; zoo dat de Onderregent van den NASCI en deeze HACAM als twee Bygevoegde Raaden waren. Noodig is 't dat we de orde van deeze zitting aanmerken, nademaal we vervolgens van hunne Kerkvergaderingen tot hunne Synagoge, en daarna tot de Kerken of eerste vergaderingen der Christenen zullen overgaan, gelyk hier na blyken zal.

En waar vergaderen moest.

Dit groote *Sanhedrim* mogt niet dan te Jeruzalem gehouden worden, in een plaats die men LISCAT HAGAZIT noemde, en aan den Tempel grensde, of veel eer een gedeelte van den zelven was; indiervoegen gelyk de Conciliën gemeenlyk in de Kerken vergaderen. Deeze LISCAT HAGAZIT was byna eveneens, 't geen men eertydts te Konstantinopelen *in Trullo* * noemde. De Talmudisten noemden deeze plaats het groote Raadshof. Men oordeelde 'er de voornaamste zaaken, en die van de uiterste aangelegenheit waren; en 't is de zin die men aan deeze woorden van den Euangelist *Lucas* geeven moet, (b) dat geen Profeet buiten Jeruzalem sterft. Wanneer het eenig geval behelsde, waarover de Overlevering geen besluit gaf, of ten minsten niet klaar genoeg was, had ieder Raadt alzoo wel een besluitneemende als raadgeevende stem.

Hoe deeze groote Verga-

Toen de Jooden weder van Babilon te Jeruzalem quamen, was het noodig dat zy

(a) *Rambam*, in 't Traktaat van 't *Sanhedrim*. (b) *Lucas* 13. vers 33.

* [Het derde algemeene Concilie te Konstantinopelen gehouden, werd gemeenlyk het Concilie *in Trullo* genoemt, vermits het in een zaal van 's Keizers Palleis gehouden was, *Trullem* geheeten, wegens het verwulfzel, 't welk de gestalte van een kelk had, die de Latynen *Trulla* noemen. Dit Concilie was in den Jaare 680. over de Kettery den Monoteliten vergadert. *Doujat. Hist. du Droit Canon.*]

dering uit voornaame leden moest bestaan. zy 'er een groote Vergadering hielden, wegens de goede orde van hunnen Staat. Deze bestond, volgens der Jooden meening, uit 120. der Aanzienelykste, waarin *Esdras* de Schriftgeleerde bygenaamt, als NASCI of Hoofdt, den Voorzitter was. Zy voegden 'er wat meer is by, dat zich in deeze Vergadering de Profeten *Haggaï*, *Zacharias*, *Malachias* en eenige andere groote Mannen van Godts ingeeving, als *Daniël*, *Nehemia*, *Mardochai*, *Zorobabel*, *Azarias*, *Misaël* en *Hananias* vinden lieten. Alhoewel men geen geloof moet geeven aan al 't geen de Jooden in 't byzonder van deze groote Vergadering hebben voorgewendt, nochtans moeten wy besluiten, dat 'er de Profeten en andere uitmuntende mannen nevens de Oudsten of Raaden toegelaaten waren.

En van welk een vermogen deeze groote Vergadering was. Geen grooter Vergadering was 'er in den gemeenen Staat der Hebreeuwen, dan dit *Sanhedrim*, 't welk de macht had, zoo de Jooden zeggen, van te maaken SUCH LA TORA, *een heining voor de Wet*, door dien het volstrekt meester was te verklaaren, volgens het oordeelde, 't welk gevoegelykst voor tyden en gelegentheden zyn kon. (a) En in deezen zin is 't dat *Rabbi Moses* het de naam van *Grondslag van de mondelyke Wet* geeft, en het steunsel van de waare geleerdheit. Insgelyks waren deezen die wygerden zich te onderwerpen, als muitelingen en in den Ban geslagenen aangezien: Waarop ongetwyffelt de Zoone Godts zinspeelt, wanneer hy dit oordeel tegen hen uitspreekt die zich het besluit der Kerke niet onderwerpen willen: (b) *Indien hy ook de Gemeente geen gehoor geeft, hy zy u een Heiden en Tollenaar.*

Roomsche Conciliën by der Jooden Synagogen vergeleeken. Indien wy, waarlyk, de Kerkwetten in de Vergaderingen of Conciliën met deeze van de Joodsche Synagoge vergelyken, zullen we weinig verschil onder het een en 't ander vinden. Eerstelyk heeft onzen Heilandt in de vaststelling van zyne Wet, (als volstrekt Wetgever zynde, waar van Moses niet dan verklaarder en een afbeeldzel was) geen onderhoorig gezag met die van Moses gehad. En alzoo Moses zyne macht aan Josua naliet, en andere Oudsten van zynen tydt, voor zoo veel de uitlegging van de Wet aanging; dus heeft het onzen Zaligmaker aan Petrus, om hem op te volgen, nagelaaten, zulks hy als NASCI of Hoofdt zyner Kerke zy; en Paulus noemt eenige van de Apostelen met den naam van zuilen: (c) *Jacobus*, en *Cephas* en *Johannes die geacht waren Pilaaren te zyn.* De Roomschgezinden eigenen mede aan hunne Conciliën een zekere onfeilbaarheit toe, die zy in hunne Kerke erkennen, insgelyks gelyk de Jooden zich inbeeldden de onfeilbaarheit in hunne groote Kerkvergadering of het *Sanhedrim* te heerschen. Hier in hebben (*) de Apostelen en Oudsten hen nagevolgt, waarin Petrus, als NASCI of Prins, den Voorzitter was (zynde door 't Goddelyk recht het Opperhoofdt der Kerke) wanneer zy aan hunne broederen van *Antiochië*, *Syrië*, en *Cilicië* schreeven, 't geen zy in de Vergadering besloten hadden. (d) *Want het heeft den Heyligen Geest en ons goedgedacht*, door deeze woorden te kennen geevende, dat dit hun waarlyk ingegeeven was.

En hoe zich het Pausdom hier door bevoordeelt acht. De Roomsche Bisschop, die (zoo men meent) de waare opvolger van Petrus is, heeft mede als *Nasci* of Hoofdt der Kerke in deeze Vergadering plaats. Men moet nochtans deeze onfeilbaarheit aan de Stadt Rome niet bepaalen, gelyk de Jooden aan Jeruzalem deeden. Ook is 't niet waar dat de Paus met zyne geestelyken als eenigste Raadgeever het aloude *Sanhedrim* verbeeldt, waar van hy de opvolger van Petrus de *Hannasci*, of Prins is. En 't is in deezen zin als de Oudvaders, van den Roomschen Bisschop spreekende, hem altoos het voorrecht boven andere Bisschoppen (*) gegeeven hebben. Wat meer is, alzoo de Oudsten in der Jooden *Sanhedrim* alle besluitneemende stemmen hadden, insgelyks is 't in de Conciliën; de Bisschoppen hebben mede met den Paus, die de *Nasci* of Voorzitter is, een beslechtende stem. De reden waarom men het zelfde gezag aan de Roomsche Kerkvergadering onder de nieuwe Wet niet geeft, als eertyds het *Sanhedrim* van Jeruzalem onder de aloude Wet hadt, ontstaat, over zulks de Godtsdienst die de Messias verkondigen moest, geen Godtsdienst was aan een zekere plaats des Aardbodems bepaalt, gelyk zich de Joodsche Godtsdienst bepaalde: in welk beginzel de Jooden nochtans met ons overeenkomen. Men kan nu niet zeggen (e) *Godt is in Italië bekent*, gelyk men eertyds zeide: *Godt is in Judea bekent*; over zulks de Christen Godtsdienst aan geen bepaalde plaat gebonden zy; maar in tegendeel over

(*) *Par rogati- vam suffragii.*

(a) *Rambam.* (b) *Matth.* 18 vers 15. (c) *Paulus* aan de Gal. 2. vers 9.
(*) De Schryver spreekt hier, en ook elders, als een Roomschgezinde, waarom men hem het zeggen laat, naardien het hier de plaats niet is, om zyn gezegde te betwisten.]
(d) Handel. 15. vers 18. (e) Psalm 75. (of 76).

over de geheele waereldt verspreidt: *in omnem terram exivit sonus eorum.* (a) Men kan geen groote Vergadering uitmaaken, (b) die wy een algemeen Concilie noemen, dan 'er alle de Oudvaders die op de Apostelen gevolgt zyn te noodigen, te weeten de Bisschoppen, waar van de Paus, *Hannasci* of het Hoofdt als opvolger van Petrus is. 't Is derhalven dit geschil en de vraag die men gemeenlyk in de Schoolen doet, of de Conciliën boven de Pausen, dan of de Pausen boven de Conciliën zyn, 't welk geenzins gegrondt en zelfs noodeloos is, nademaal de Conciliën die het aloude *Sanhedrim* verbeelden, de Vergaderingen zyn die uit den Voorzitter en Oudsten, te weeten, uit den Paus en Bisschoppen, moeten bestaan. Zoo dat deeze vraag voornamentlyk onder den tydt van de scheuring plaats scheen te hebben, toen men op een andere wyze redeneeren moest.

Het gezag van de groote Vergadering of het *Sanhedrim* onder de Jooden, duurde zoo lang de Joodsche Republyk in haar geheel bleef; tenzy de Joodsche Geleerden eenig onderscheid van de Goddelyke ingeeving in verscheiden tyden maaken. Zy gelooven gemeenlyk, dat de Profecy of ingeeving Godts tot omtrent het veertigste jaar van den tweeden Tempel heeft geduurt, waarop een andere soort van ingeeving volgde, die zy Bathkol, of *Dochters stemme* noemen, waar van dikmaals in den *Talmud* gesprooken word. Het schynt zelfs dat men op deeze Dochters stemme in 't Nieuwe Testament zinspeeling heeft gemaakt, wanneer 'er van een uitgebreide stem in de lucht gesproken word, als of ze van den Hemel gekomen was.

Toen der Jooden regeeringswys niet meer in wezen was, door dien dit volk zich over alle de waerelds deelen verspreide, hebben ze geene andere regels dan deeze behouden, die reeds door groote voorafgaande Kerkvergaderingen besloten waren. Hierom is 't dat zy alle deeze instellingen zorgvuldig verzaamelen, gelyk wy in 't vervolg van deeze Verhandeling voornamentlyker vertoonen zullen, van hunnen *Talmud* spreekende, die byna de zelfde zaak onder hun behelst, als onder ons (Roomschgezinden) de verzameling van 't Geestelyk Recht. (c) *Rabbi Moses* merkt mede wel aan, dat 'er zelf na de samenstelling van den *Talmud* andere Vergaderingen waren: maar dat dit Provinciale Vergaderingen zyn geweest, en derhalven geen plaats dan in de Provincie hadden, alwaar zy gehouden wierden, naardien 'er niet dan in Jeruzalem de groote Kerkvergaderingen mogten gehouden worden, waar aan de Jooden in 't algemeen verplicht waren haare besluiten op te volgen. Men kan volgens de verzameling van den *Talmud* van deeze Kerkvergaringen door de Jooden in verscheiden Provinciën gehouden, redeneeren, even eens als men van de Provinciale Conciliën der Roomsche Kerke doet. Maar wy hebben ons reeds lang genoeg met de groote Kerkvergadering der Jooden en hunne andere Vergaderingen opgehouden. Vervolgens zullen we zien hoedanig hun gedrag is geweest, terwyl hunne Babilonische gevangenisse duurde en door welk middel hunnen Godtsdienst in al deeze elende heeft stant gehouden.

VI. HOOFDTSTUK.

Van der Jooden Synagogen *en de* Bedienaars *der zelven. Oorsprong der* Kerken *en eerste* Vergaderingen; *en de eerste instelling van* Bisschoppen *en* Priesters.

Hoe weleer de Joodsche Synagogen voor Schoolen dienden.

Behalven de Tempel waren 'er in Jeruzalem een groot getal byzondere Synagogen, waar van zelfs in 't Nieuwe Testament gewag word gemaakt, wanneer 'er van de Alexandrynsche Synagogen en anderen gesproken word. (d) De Schriftgeleerden of Rabbynen leerden de Wet in deeze Synagogen die mede voor Schoolen dienden; en deeze oeffening was ten tyde van onzen Heilandt en der Apostelen in gebruik, die 'er zich neven de andere Jooden lieten vinden, om 'er de lezing van de Wet en het onderwys der Rabbynen aan te hooren. Alzoo men 'er mede gewysdens uitspraak, nam men 'er de zelve zitting in acht als in de groote Vergadering geschiede. Men had 'er eerstelyk een Voorzitter in 't Grieks *Archisynagogos* of *Hoofdt van de Synagoge* genoemt, die nu de Jooden het Hoofdt van een Kahal, te weeten van een Vergadering noemen. Deeze die ter zyde van den Voorzitter half kringsgewyze zaten, gelyk we reeds hebben aangemerkt, bekleedden alle de hoedanigheit van Zezenim Oudtsten, en laa-

(a) Psalm 18 (of 19.) (b) Paulus aan de Rom. 10. vers 18.
(c) *Rambam*, Voorrede van *Jad Hareca*. (d) Handelingen 6.

laager in rang zaten de Leerlingen die zich in de geleerdheit der Wet oeffenden.

En welke orde in dezel ven gehouden wierd.

Deeze Leerlingen die men TALMIDE HACAMIM of *Leerlingen der Wyzen* noemde, waren in drie verscheiden rangschikkingen verdeelt. Men verkoor de eerste om de plaats der HACAMIM of Wyzen te vervullen; de tweede ging in den eersten op, en de derde in den tweeden. Het volk was in de gemeene plaats gezeten, die met den buik der Roomsche Kerken overeenkomt; zoo dat de Voorzitter zoo wel als de Oudsten van de Synagoge, den rug naar 't volk keerden, 't welk in de gemeene plaats op matten of tappyten gezeten was. Want Paulus zegt dat hy aan de voeten van *Gamaliël* onderweezen was, waar door hy wilde aantoonen, dat hy de Leerling van dien Schriftgeleerden was geweest, aan zyne voeten onder de andere Leerlingen gezeten. De Schryver van de uitlegging over de Brieven van Paulus, die eenigen *Ambrosius* toeëigenen, verklaart met weinig woorden en naaukeurigheit al 't geen wy, de Synagogen der Jooden raakende, aangemerkt hebben. (a) *Hæc traditio Synagogæ est*, zegt hy, *ut sedentes disputent seniores dignitate in Chathedris, sequentes in subselliis, novissimi in pavimento super mattas.*

Indien onze Schilders deeze gesteltheit der Synagoge begreepen hadden, zoudenze zich wel gewacht hebben, onzen Heilandt in 't midden der Schriftgeleerden en in een verheven spreekstoel te verbeelden, als of hy ter ouderdom van twaalf jaaren het Hoofdt eener Synagoge was geweest; steunende dit op de woorden van Lucas (b) *En het geschiede, na drie dagen, dat zy hem vonden in den Tempel, zittende in 't midden der Leeraaren, hen hoorende, en hen ondervraagende.* Hy was op een der banken gezeten onder de andere Leerlingen, en had de vryheit zyne geschilstukken als een Leerling voor te stellen, voor zoo veel deeze plaatsen de waare Schoolen waren om van de Wet te worden onderweezen, en zy leerden tesfens hunne Overleveringen gelyk zy die nu noch waarneemen. Insgelyks onderscheidden zy tweederlei Schoolen, waar van men het eene BETH HAMMIKRA, het *huis* of *de plaats der leezing* noemde, nademaal men 'er eigentlyk de Text van de Wet las: en 't ander voerde den naam van BETH HAMIDRAS, *plaats van de uitlegging* of 't *onderzoek*; en daar door hebben de Jooden gemeent beide de Wetten te bewaaren die Moses op den Berg Sinaï ontfangen had, als zyn de geschreeven Wet, te weeten, de vyf Boeken Moses, en de mondelyke Wet, die hunne Overleveringen behelst. Maar onzen Heilandt heeft by veele gelegenheden getoont, dat zy onder den naam van Overlevering, de Wet door valsche verklaringen bedorven hadden.

Hoe de eerste Christenen zich onder den naam van Joodsch Gezinden konden voor der Romeinen vervolgingen dekken.

Laat ons nu tot de eerste Kerken of Vergaderingen der Christenen overgaan, die in den aanvang geen plaats konden hebben, vermits zy als Jooden wierden aangezien, nademaal de Roomsche Keizers hen dit voorrecht niet hadden ingewilligt. Derhalven was 't, dat alle de Wetten ten voor- en nadeele van de Jooden gemaakt, te gelykelyk den Christenen toepasselyk waren, die men ten dien tyde als een byzondere Sekte van den Godtsdienst der Jooden aanzag, eveneens gelyk toen de Pharizeën en Sadduceën aangezien waren. Dit gaf aan de Apostelen gelegenheit hunne Leere gemakkelyker te leeraaren, zonder dat zy als invoerders van nieuwigheden beschuldigt en verweezen wierden, vermits zy zich onder den naam van Jooden verborgen. Paulus zelf heeft somtyds deezen weg ingeslagen, betuigende opentlyk, dat hy een Joodt en van de Sekte der Pharizeën was. (c) *Ik ben een Pharizeën en een Pharizeëns zoone.* Het is dan niet te verwonderen; dat de eerste Christenen, die meest uit de Jooden ontsprooten waren, en zich noch somtyds onder hun in den Tempel en in de Synagogen lieten vinden, in hunne eerste Vergaderingen de zelfde gebruikelykheden onderhielden, die onder de Jooden wierden waargenomen; 't welk noch te meer by de overeenkomst blyken zal, die wy nu toonen zullen.

Hoe men den Voorzitter in der eerste Christen Vergaderingen noemde.

Vermits 'er dan een Voorzitter of Hoofdt in ieder Synagoge onder de vergaderde Oudsten was; insgelyks was 'er mede in der Christenen Vergaderingen een Hoofdt, door eenige Oudvaders der Kerke, Voorzitter geheeten, en die dikmaals in de Boeken des Nieuwen Testaments Oudste of Bisschop word genoemt. Die nu de eerste plaats in de Synagogen bekleedden, noemde men gemeenlyk ZEKENIM of Oudsten, in navolging van de 70 Oudsten die Moses, om Rechters van 't *Sanhedrim* te zyn, had aangestelt. Deeze die als Voorzitter den voorrang had, nam den naam van Oudste aan, bekleedende de plaats als Deken der Oudsten. In de eerste Vergaderingen der Christenen, namen mede die de eerste

X 2

(a) Ambros. comm. in Ep. ad Cor. 1. 14. (b) Lucas. 2. vers 46.
(c) Hand: 23. vers 6.

plaats bekleedden, den naam van *Presbyteri*, Oudsten, of Priesters aan. De Voorzitter of Bisschop, die het Hoofdt deezer Oudsten was, naam meest de hoedanigheit van Oudste waar; en om deeze reden is 't, dat in 't Nieuwe Testament somtyds de naam van Bisschop met dien van Priester of Oudste vermengt word. Die nu dit beginzel of de oorsprong van den naam Priester onkundig zyn, hebben niet wel begreepen, dat 'er in den aanvang van 't Christendom geen onderscheid tusschen Bisschop en Priester was.

Oorsprong van den naam der Hoofdtkerken volgens de gedachten der Roomsgezinden. en wanneer men 't allereerst Kerken heeft gebouwt.

Om de zelfde reden was de Raadsvergadering der eerste Christen byeenkomsten *Presbyterium*, of *Raadsvergadering der Oudsten* genoemt. De Bisschop was Voorzitter als Hoofdt en eerste Oudste, in 't midden der andere Oudsten gezeten, eveneens als hier voor van de Vergaderingen der Jooden is gezegt. *In Cathedra Seniorum laudent eum*, zegt de Koninglyke Profeet. De Priesters of Oudsten, die nevens hem zaten, hadden ieder hun Rechterstoel, waarom zy door de Oudvaders der Kerke, *Assessores Episcoporum* zyn genoemt. Niets gewigtigs werd 'er uitgevoert, 't welk niet te vooren in deeze Vergadering beraadslaagt was, alwaar de Bisschop met de andere Oudsten of Priesters het Lichaam deezer Vergadering uitmaakten; naardien toen het Rechtsgebiedt 't welk men nu het Bisschoppelyke noemt, van den Bisschop alleen niet af hing: maar van alle de Oudsten waarvan de Bisschop Voorzitter was. Dit nu is mede in Rome eenige eeuwen achtereen zodanig in gebruik geweest.

Waarschynlyk is 't mede dat de naam van Hoofdt-Kerk zynen oorsprong van deeze aloude manier van zitting in de eerste Kerken of Christen Vergaderingen hadt: van waar ontstaan is dat men nu noch de Feesten van St: Pieters Stoel te Rome en *Antiochia* viert, als twee Steden alwaar den Gezegenden Apostel de Voorzitter in een beraamde en besloten Kerkvergadering zoude zyn geweest. Men merke nochtans aan, dat we door het woordt Hoofdtkerk, van de Hoofdtkerken niet sprecken noch van de Tempelen zodanig die tegenwoordig zyn of begreepen worden. Dit woordt Kerk beteekende in zynen Oorsprong niet dan een Vergadering, en 't is zeker dat de Christenen voor Konstantyn geen vryheit gehad hebben Tempels noch Kerken voor hunne Vergaderingen te bouwen. Niets bespottelyker is 'er dan 't geen wy by eenige Schryvers en voornamentlyk de Spaansche van de Oudheit hunner Hoofdt-Kerken aangetekent vinden, waanende die sedert der Apostelen tyden gesticht te zyn geweest, als of een Hoofdt-Kerk iet anders in deezen tydt had geweest dan de Stoel eens Bisschops van een getal Oudsten verzelt. Nochtans, indien we het nieuw Getyboek der Karmeliten geloof geeven, zoude 'er op den Berg Karmel een Kerk ter eere van de H: Maagdt door de Profeten opvolgers van *Elias* zyn gebouwt, die de Maagdt bezochten, en wien zy vervolgens wederom bezocht. Beuzelingen waarlyk!

Wie het gezach eertyds over de Schoolen had.

Deeze overeenkomst van Inzettingen tusschen de Kerk en Synagoge blykt noch te meer, indien men de aloude gebruiken der Kerke overweegt. Daar was, by voorbeeldt, eertyds een gebruik, dat de Bisschoppen het Oppergezach der Schoolen hadden, en men kan niet twyffelen dat alzoo der Jooden Synagogen Schoolen waren alwaar men de Wet onderwees, of dat men de Schoolen naby de Synagogen bouwde; eveneens droegen de Bisschop en Oudsten of Priesters over de Schoolen der Christenen zorg. Van gelyken deed men sedert de eerste eeuwen in de Stadt Alexandrië. Wy zien nu noch een overblyfzel van dit gebruik in de meeste Dom- of Hoofdtkerken, alwaar eenige beampten zyn waaraan de zorg der Schoolen word aanvertrouwt. By voorbeeldt, te Parys is deeze zorg den Voorzanger aanbevolen, en te Rouaan aan dien die de waardigheit van Kanselier bekleedt. Het Trentynsche Concilie is van voorneemen geweest het gebruik deezer Schoolen onder den naam van Queekschoolen te herstellen, die veel van de Queekschoolen verschillen die het meerendeel der Bisschoppen van Vrankryk dagelyks in hunne Bisdommen oprechten. De meening van de Vaders van 't Concilie was niet dat men 'er alleen in eenige Plechtigheden voor de bediening der Sakramenten den geenen onderwees, die tot het Priesterschap geordent waren: maar dat deeze Queekschoolen voor waare Schoolen verstrekken zouden, waarin men de Jeugdt byna van haare kindschap af in de kennisse oeffende van zich vervolgens in den dienst der Kerke bequaam te vinden.

VII. HOOFDT-

VII. HOOFDTSTUK.

De OVEREENKOMST *tusschen de* KERK *en* SYNAGOGE *nader ingezien; en welke* AMPTEN *in de* SYNAGOGEN *bekleedt wierden.*

Hoe de geschilzaaken der eerste Christenen aan den Bisschop en Oudsten stonden.

De Kerk heeft dit noch gemeen met de Synagogen gehad, dat de Christenen in den beginne geene andere Rechters erkenden om de geschillen by te leggen die onder hun ontstonden, dan de Rechtbank van den Bisschop en der Oudsten. Hierom is 't dat Paulus aan de Gelovigen, die hy Heiligen noemt, verbied (eveneens gelyk de Jooden die mede zoo noemen) geen toevlucht tot andere Rechters te neemen dan tot de Oudsten der Vergadering, waar aan hy den naam van Wyzen geeft, 't welk een naam was die de Jooden aan hunne Schriftgeleerden gaven. (a) *Hebt gy geen* HACAM *of Wyze onder u*, zegt de Apostel, *die geschillen zyner broederen kan oordeelen? Sic non est inter vos Sapiens qui possit judicare inter fratrem suum?* Deeze zoo wy meenen hebben den zin van Paulus niet wel gevat, die overgezet hebben: *Hebt gy geen wys man onder u?* want de naam van Wyze in deeze plaats is een tytel van Ampt, en betekent een *Hacam* van de Vergadering, te weeten, een Oudste of Schriftgeleerde.

Oplegging der handen ter bevestiging van ingestelde Ampten in gebruik gebragt.

't Is genoeg hier uit te oordeelen dat de Kerk het gebruik van haare Bedienaars aan te stellen, de Synagoge met het opleggen der handen nagevolgt heeft; en de Jooden noemen nu noch deeze oplegging der handen SEMICA. Iemandt Dokter of Oudste maaken, en het opleggen der handen op iemandt, zyn onder hun gelyknaamige woorden. Moses is de eerste insteller van deeze plechtigheit. Hy leide de handen op Josua, die hem opvolgen moest, en op de andere Oudsten van 't *Sanhedrim*, die onmiddelyk van den H: Geest vervult wierden. In navolging van Moses leiden de hoofden der Kerkvergaderingen die na Moses en Josua waren, de handen op deezen die tot Oudsten van 't *Sanhedrim* verkooren wierden. De Joodsche Geleerden nochtans merken aan dat het niet volstrekt noodig was zich tot den *Nasci* of Prins van 't *Sanhedrim* te vervoegen: maar dat den Oudsten aan wien men eens de handen opgelegt had, het recht toequam aan anderen insgelyks te doen, die ten minsten drie in 't getal moesten zyn, eveneens als sedert den beginne der Kerke bestemt was, dat 'er ten minsten drie Bisschoppen moesten zyn, om de Verordening van een Bisschop te voltrekken. Behalven de oplegging der handen, vond men vervolgens goed, zekere woorden by te voegen, als om de handeling die verricht werd aan te wyzen; by voorbeeldt: *Ik legge u de handen op*, of *de handt zy u opgelegt*. 't Welk t'eenemaal overeenkomende is, met de manier waarmede men de Verordening en andere Sakramenten der Roomsche Kerke bestiert.

Wat eertyds het Ampt van Diakonen was.

Ook is 'er in den Tempel, en vervolgens in de Synagogen, een Bedienaar geweest, die t'eenemaal de Diakonen der Kerke verbeeldde. Men noemde hem de SCIAMAS of Bedienaar van den Tempel, en zelfs dienen zich de Syriers nu noch van het woordt SCIAMAS, om hunne Diakonen en andere minder Bedienaren te betekenen. De Jooden noemen hem gemeenlyk CHAZAN, doordien zyn ampt is, het opzicht te hebben over alles 't welk in de Synagoge voorvalt, en voornamentlyk over de lezing van de Wet. Hierom is 't dat de Diakonen in de Kerke niet alleen moeten de benoodigtheden van de Vergadering verzien: maar zy zyn verder noch met de Lezing van 't Euangeli belast; 't welk onder de Roomschgezinden nu noch naaukeurig word in acht genomen.

Wy vinden in de Boeken des Nieuwen Testaments niet dat de Apostelen andere Bedienaars in de Vergaderingen verkooren hebben, dan deezen reeds aangemerkt; te weeten Bisschoppen, Priesters en Diakonen: nochtans moet men onder den naam van Diakonen alle andere minder Bedienaaren begrypen; alzoo eigentlyk het woordt van Diakon in 't Grieksch allerlei Bedienaaren beteekent. De Syrische Kerken bedienen zich veeltyds van een enkel woordt, om de minder Bedienaars door Diakonen uit te drukken; 't welk de Jooden mede in 't woordt CHAZAN waarneemen, somtyds de Portier van de Synagoog betekenende. De Leviten namen deeze bediening in den Tempel waar; zy moesten de deuren openen en ook sluiten; en wat meer is, zy begaven zich op de preekplaats om te zingen terwyl men met de offerhanden bezig was.

Dit zelve Kerkgebruik ging uit den Tempel van Jeruzalem en de Synagogen tot de Kerke over, zulks men 'er mede Deurwaarders en Zangers aanstelde; maar vervolgens in

(a) I. Brief aan de Cor. 6. vers 5.

is 't gebeurt, dat den geenen die niet mogten gebruikt worden dan in de bediening van 't Euangeli, genoodzaakt zyn geweeſt om te zingen: en het Gezang zelf is nu de voornaamſte bezigheit der Kanoniken of Domheeren, die eertyds des Biſſchops Raden waren, en die met hen als Oudſten uitmaakten, 't geen men *Presbyterium* * noemt.

VIII. HOOFDSTUK.

Aanmerkingen over de GEBEDEN *der* JOODEN, *en de Overeenkomſt hunner* GEBEDEN *met die der* CHRISTENEN.

De gebeden der Jooden in overeenkomſt met die der Chriſtenen aangemerkt.

De Jooden hebben een groot getal van Gebeden, die in verſcheiden ſoorten beſtaan. Schoon zy altoos verplicht waren Godt te bidden, blykt het niet te min, dat terwyl zy met het offeren der Offerhanden in den Tempel bezig waren, nochtans de zelfde beſtemde en vaſtgeſtelde gebeden niet hadden, die zy nu in hunne Synagogen oeffenen. De gebeden tegenwoordig by hun in gebruik, konnen eenigermaate de vervulling hunner Aloude Offerhanden genoemt werden; dieshalven geeven zy mede aan hunne Synagoge den naam van kleine Tempel. Alzoo men dagelyks in den Tempel van Jeruzalem twee byzondere Offerhanden deed, een des morgens en een des avondts, zoo hebben de Jooden ook een morgen-en avond-gebedt ingeſtelt, om aan deeze twee offerhanden te voldoen. Behalven deeze gewoone offerhanden die men dagelyks offerde, voegde men 'er, wanneer een Feeſtdag inviel, een offerhande voor de plechtigheit van 't Feeſt by; hierom is 't dat ze mede op zodanig een Feeſtdag een nieuw gebedt doen, MUSAPH genoemt, 't welk *Byvoeging* betekent. Wat meer is, men bevind dat ze niet alleen dit morgen en avondt gebedt doen, om de twee offerhanden te verbeelden die op dien tydt gedaan wierden; maar dat ze noch een nachtgebedt hebben, 't welk zy oeffenen om aan 't overige van het avondt-offer te voldoen.

De Chriſtenen, hebben mede, gelyk de Jooden hunne geſtelde gebeden; en alhoewel zy verplicht zyn Godt zonder ophouden te bidden, volgens aanbeveeling van den Apoſtel, (a) nochtans zyn 'er byzondere uuren om in 't gemeen te bidden; en dit gemeen gebedt is te krachtiger en aangenaamer voor Godt. 't Is wel waar dat onze Heilandt vooral het Gebedt in 't verborgen aanbevolen heeft: maar men moet daarom niet meenen dat de openbaare gebeden verweezen worden, naardien hy die zelf met de Jooden bywoonde. Hy heeft alleen de groote gebaarmaking van eenige Joodſche Schriftgeleerden willen veroordeelen, die Godt om van de menſchen gezien te worden in 't openbaar baden.

Welk een manier van bidden Chriſtus heeft voorgeſchreeven;

Nochtans (b) ſchynt het als of onzen Zaligmaker volſtrektelyk heeft willen de lange gebeden die de Jooden openbaarlyk in hunne Synagogen deeden, afkeuren, wanneer hy zyne Diſcipelen verbied, zodanige gebeden na der Heidenen wyze te doen, die geloofden dat zy door ſterk bidden te eerder verhoort wierden. Hy ſchreef hun zelf de hoedanigheit van hun gebedt voor, verwerpende alle andere gebeden die hem te min vertrouwelyk ſcheenen, en wilde dat men bidden zoude: *Onze Vader, gy die in de Hemelen zyt*, enz. Men antwoordt hier op dat 'er geenzins blyk is, dat onze Heilandt t'eenemaal de gebeden die de Jooden gemeenlyk in hunne Synagogen deeden, wilde veroordeelen; maar alleen deeze van eenige Schriftgeleerden die dagelyks nieuwe gebeden uitvonden. Dit waren zoo wy meenen de nieuwe gebeden die hy afkeurde, en om 'er zyne Diſcipelen t'eenemaal van af te trekken, bepaalde hy een manier van bidden aan hun in 't byzonder, zonder nochtans te beletten datze de Gebeden der Synagogen bywoonden.

Dit zelve gebrek word ook onder eenige Chriſtenen gevonden, en 't is noodig geweeſt dat de Conciliën eertyds het gebruik van zekere gebeden verboden hebben, die men in de bediening der Kerke had ingevoert, en naar ieders gedachten opſtelde. Men moet

* [*Presbyteri* is een Griekſch woordt, πρεσβύτεροι, Oudſten beteekenende, een eernaam den Geeſtelyken toegeeigent; over de hoedanigheit van dit Ampt is onder de Geleerden groot geſchil geweeſt. Eenige meenen dat 'er tuſſchen de *Presbyteri* en Biſſchoppen ten tyde der Apoſtelen geen onderſcheid was, grondende hun gevoelen op *Handeling*: 20. *vers* 17. *en* 28. *I Tim*: 4. *vers* 14 Maar eerlang wierde de Biſſchoppen in vervolg van tydt van hoogmoediger gedachten, vermits zy over het *Presbyterium* heerſchten, zulks de *Presbyteri* niet dan de middelrang tuſſchen de Biſſchoppen en Diakonen behielden. Hun Ampt was te leeraaren, de Sakramenten uit te deelen, en wat verder den Leeraaren bevolen en aanvertrouwt bleef. *Du Freſne III. 452. &* *Petavius Diſſert. Eccleſ. I I. ſeq.*]

(a) I Teſſ: 5. (b) Matth. 6. vers 7.

moet zich niet inbeelden dat 'er altoos deeze overeenkomst van gebeden heeft geweest, die wy in de Latynsche Kerke zien, en zelfs hebben de Geestelyken zich van andere Kerkelyken zoo wel door hunne ampten als door hunne Inzettingen onderscheiden: waar in zy deeze Aloude Joodsche Schriftgeleerden navolgden, die, behalven de openbaare en door de Synagogen goed gekeurde gebeden, eenige byzonderen hadden opgestelt, om die aan hunne Leerlingen te geeven.

en welke benamingen men aan onderscheiden gebeden gaf. Voor 't overige zoo hebben de Jooden verscheiden wyze van biddingen, die zy door onderscheiden woorden uitdrukken. Het schynt zelf dat Paulus alle deeze verscheiden naamen in zyn Brief aan Timotheus (a) heeft willen uitdrukken, wanneer hy den gelovigen aanbeveelt, zmeekingen, gebeden, aanhoudingen, en dankzeggingen in 't openbaar te doen. Hy had het van de gebeden in 't algemeen konnen zeggen, indien alle deeze onderscheiden biddingen in deezen tydt zoo veel verschillende naamen onder de Jooden niet hadden gehad; gelykze nu noch in hunne gebeden-boeken onderscheiden zyn. Zy noemen, by voorbeeldt, BAKASOT, verzoeken, verzoekschriften of smeekingen, 't welk Paulus door het woordt *Deesis* uitdrukt. Zy noemen TEPHILLOT 't geen hy *Proseuchas*, *Geloften* of *gebeden* noemt, enz.

Hoe Augustinus die getracht heeft te onderscheiden. Augustinus, die geen toegang tot het gewoonte-Boek der Jooden heeft gehad, heeft al zyn vermogen ingespannen om allerlei gebeden te onderscheiden, die in de Latynsche Vertaling van 't Nieuwe Testament door deeze woorden uitgedrukt zyn, als: *Obsecrationes*, gebeden, *Orationes*, redenvoeringen, *Postulationes*, smeekingen, *Gratiarum actiones*, Dankzeggingen. Hy verklaarde ze in overeenkomst met verscheiden gebeden, die toen in de Kerke gebruikt wierden, en nu noch in gebruik zyn. (b) *Men zal Gebeden noemen* zegt deezen Godtgeleerden, *die men in de bediening der Sacramenten doet, voor dat men 't geen op den Altaar is, zegent: en deeze die gedaan worden, wanneer men zegent, en die men heiligt, hebben den naam van Oratio Gebeden*: Maar alhoewel deeze twee soorten van gebeden waarlyk onderscheiden zyn, en dat ook de Jooden de naam van Zegeningen en Dankzeggingen aan hunne inwyingen geeven, is zoo 't ons toeschynt, eigentlyker alle deeze verscheiden naamen te verklaaren door zoo veelerlei gebeden die in der Jooden Synagoge in gebruik waren: want de zin van Paulus woorden is, dat de Christenen in hunne Vergaderingen de zelfde gebeden voor de Mogendheden, en voor alle andere Personaadjes van eenig gezag, hoe 't ook zy, deeden, gelyk de Jooden van dien tydt in hunne Synagogen oeffenden.

Wy zullen ons hier niet ophouden om veele andere gebeden aan te haalen, die mede den Jooden en Christenen gemeen zyn: gelyk deeze waren die zy, eer dat ze zich op den weg van eene reistogt begaven, of die zy meenden ter Zee te moeten doen. Welk een oogmerk zoo wel Jooden als Christenen in hunne gebeden hebben. Niet noodig is 't dat de Christenen hier in de Jooden zouden navolgen; maar de gevaren waar voor zy zich gaan blootstellen, geeven genoeg te kennen dat ze toevlucht by Godt te zoeken, noodig hebben. Wy merken alleen aan, dat de Jooden, alzoo wel als de Roomschgezinden, in hunne gebeden op twee zaaken steunen, die Godts goedheit en zyne barmhartigheit zyn; en de heiligheit of reinigheit hunner Vaderen. De Jooden maaken van Abraham, Isaak, en anderen, zoo wel Patriarchen als Profeten gewag. *Doe dit*, zegenze met Godt spreekende, *ter onzer gunste, wegens de verdiensten van alle de Rechtvaerdigen en Heiligen, die in ieder geslacht onder de Israëliten zyn geweest*. LE MAANZECOUT COL HATSADIKIM VEHANASIDIM SCEHAJOU BECOL DOR NEEMANIM AL ISRAËL.

Niet noodig is 't, datwe ons over de verscheidenheit die onder de Jooden in hunne gebeden Boeken gevonden word, uitbreiden. 't Zal genoeg zyn dit in 't algemeen aan te merken, dat 'er hier over verscheiden gebruiken onder hun zoowel als onder de Christenen zyn, en dat men aan 't hoofdt van ieder SEDER TEPHILLOT, of *orde der gebeden*, heeft aangetekent, welk gebruik dan volgt. De Spanjaarden, by voorbeeldt; voegen 'er deeze woorden by: CHEMINHAG KAHAL KADOS SEPHARAD, *volgens de gewoonte of het gebruik der Vergadering van Spanje*. De Italianen gebruiken ook deeze woorden: *volgens 't gebruik der Vergaderingen of Synagogen van Italië*. De Hoogduitschen, de Poolen en andere volkeren, neemen al het zelfde waar. Onder den naam van Hoogduitschen echter begrypenze de Poolen, naardien hunne gebruiken van geen onderscheid zyn.

Wy zullen 'er alleen byvoegen op 't geen reeds deeze gebeden betreffende aangemerkt is, dat niemandt, 't zy vrouwen of kinderen, zich

(a) Hoofdtst. 2. vers 1. (b) Aug: *Epist. ad Paulin.*

zich van Godt te bidden ontslaan mag, voor zoo veel men ten allen tyde bidden kan, gelyk de Rabbynen aanmerken, en dat dit volk aan geen bestemt uur bepaalt is. Mogelyk dat Paulus (a) op deeze aanmerking der Joodsche Schriftgeleerden zinspeelt, wanneer hy de Christenen van *Thessalonica* vermaant onophoudelyk Godt te bidden, doch niet dat ze geheele dagen en nachten in 't bidden moesten doorbrengen; maar dat men ten allen tyde en uuren bidden kan.

In hoedanig een orde de gebeden wierden ingestelt. De orde hunner gebeden was, dat men met Godt te loven een aanvang maakte, en vervolgens verzocht men de zaaken die men noodig had. Men kon mede door het verzoek beginnen, men loofde Godt vervolgens en zegende zynen geheiligden naam. Het schynt dat onze Zaligmaker zich naar deeze schikking in 't bidden gevoegt heeft, in dat gebedt ons nagelaten; vermits het aanstonds met Godts naam uit te drukken begint: *Onze Vader, gy die in de Hemelen zyt, uwen naam worde geheiligt*, enz. Waar op de Verzoeken volgen, te weeten: *Geef ons heden ons dagelyks broodt*, enz. Veele andere zaaken waren 'er raakende de gebeden der Jooden aan te merken: maar ons voorneemen is niet geweest, dan ons de voornaamste voor te stellen, en vooral 't geen eenige verklaring aan den Godtsdienst der Christenen geeven kan.

IX. HOOFDTSTUK.

Van de ZEGENINGEN *onder de* JOODEN *in gebruik; en de* OVEREENKOMST *die deeze* ZEGENINGEN *met die van de* CHRISTEN KERKE *hebben.*

Hoe de Jooden de Zegeningen in gebruik hadden met die der Christen Kerke vergeleeken, en waarin die moesten bestaan. Het bevel onder de Jooden van Godt te zegenen, word niet enkelyk van hunne Schriftgeleerden aanbevolen: maar 't word mede door een gebodt in de Wet belast, alwaar gezegt word, (b) *wanneer gy zult gegeeten hebben, zult gy den Heere uwen Godt zegenen, en looven voor een zoo vruchtbaar landt aan u gegeeven.* (c) Ook is niemandt van 't gebedt onbevoegt, nademaal men Godt ten allen tyde zegenen kan: maar alzoo de Rabbynen zeer behendig in hunne verklaringen van de Wet zyn; zoo meent *Rabbi Moses*, dat de woorden van de Wet niet stiptelyk tot de zegening betrekkelyk zyn, dan nadat men gegeeten heeft, en zynen maaltydt voleindt, overzulks deeze woorden in den Text gevonden worden: *Wanneer gy zult gegeeten hebben, en verzadigt zyn.* Nochtans willen de Schriftgeleerden, dat men Godt voor en na den maaltydt zegene, 't welk zy mede over veele andere zaaken hebben uitgebreid.

Zegening over het Broodt en den Wyn, hoe in acht genomen, toen Christus het Avondtmaal hieldt. Het zelfde gebruik van het eeten en drinken te zegenen, is uit de Synagoge tot de eerste Vergaderingen der Christenen overgegaan; *'t zy gy eet*, zegt Paulus, (d) *of drinkt, of iet anders verricht; doet het ter eere Godts.* Deeze soort van zegeningen worden ook dankzeggingen of loftuitingen genoemt; en 't is deezen zin, dat men de volgende woorden van Paulus ter deezer plaatse verstaan moet: *Indien ik aan de dankzeggingen deel hebbe, waarom worde ik gelaakt over 't geene ik dankzegge?* Onze Heilandt heeft mede deeze zegeningen naaukeurig in acht genomen, toen hy de vyf brooden in de Woestyne zegende. (e) De zegening die hy over het broodt en over den wyn afzonderlyk uitsprak, wanneer hy met zyne Apostelen het laatste Paasche vierde, gaat met de zelfde omstandigheden verzelt die nu noch in der Jooden Kerkgewoonte-Boek gevonden worden. Derhalven wy ons voornamentlyk hier mede zullen ophouden, en teffens toonen waarin onzen Zaligmaker de JoodscheGewoonte nagevolgt heeft, wanneer hy deeze woorden over 't broodt, 't welk hy zegende uitsprak: *dit is myn Lichaam*, enz.

Overeenkomst der Euangelisten over dit onderwerp bygebragt; Eerstelyk staat aan te merken, dat deeze die de BERACA, of zegening over het Broodt en den Wyn uitsprak, onder de Jooden gemeenlyk iemandt was die de voornaamste en bequaamste van 't gezelschap geoordeelt wierd; dus deed onzen Heilandt insgelyks onder zyne Discipelen als Meester en Godtgeleerde. *Lukas* die deeze Historie naaukeuriger dan de Euangelisten *Mattheus* en *Markus* beschryft, maakt van twee drinkbekers gewag, waar over onzen Zaligmaker de zegen uitsprak, naardien eigentlyk de Jooden, wanneer zy het Paasch-Feest vierden, aanstonds door de zegening van den Kelk, die zy vol Wyn schonken, een be-

(a) I. Brief aan de Thessal. 5. vers 17.
(b) *Deuter.* 8. vers 10. (c) *Kambani*; Traktaat der Zegeningen.
(d) I. Brief aan de Corint. 10. vers 31. (e) *Lucas* 9. vers 16.

begin maakten: en zy noemden deeze eerste zegening van den Kelk, om die van de andere te onderscheiden, *de zegening van den Kelk des maaltyds.* Zy namen vier Drinkbekers geduurende deezen maaltydt: maar zegende niet dan den eersten en laatsten, welk gebruik het meerendeel der Jooden noch hebben, behalven de Hoogduitsche Jooden die de zegening over alle de Kelken uitspreeken.

Hoe het ook met deeze verscheiden gebruiken zy, die tegenwoordig onder de Jooden worden in acht genomen, blykt het nochtans, dat onzen Heilandt gevolgt heeft, 't welk in dien tydt gebruikelyk was, en 't geen *Lukas* zodanig beschryft als 'er toen wierd waargenomen, daar de andere Euangelisten niet dan in 't algemeen spreeken, en alleen om deeze handeling in haar geheel beslag aan te merken. Men zou niet wel zeggen konnen, of *Lukas* zich ter deezer plaatse van een gewoone uitdrukking by de Hebreeuwen bedient heeft, die dikmaals een zelfde zaak herhaalen, of dat hy door deeze twee onderscheiden Kelken in 't byzonder twee verscheiden Paasch-Feesten, door den Zaligmaker met zyne Apostelen heeft willen aanwyzen, als of hy eerstelyk de Plechtigheit van Paasche volgens de aloude Wet had waargenomen, en vervolgens de gelegenheit hadt aan de handt gegeeven, die van het Paasch-Feest der nieuwe Wet te onderscheiden. Maar dit schynt geenzins op den Text van 't Euangeli te passen, vermits het waarschynelyker is, te zeggen, dat onze Zaligmaker het Paasch-Feest gehouden heeft, eveneens als toen de Jooden deeden, waarom zelfs de Euangelisten de Wyn die in den Kelk was, *de vrucht van den Wynstok noemen*, overeenkomende met het geen nu noch in 't Kerkgewoonten-Boek der Jooden met deeze woorden geleezen word: BORE PERI HAGGEPHEN, *gezegent zy de Heere onze Godt, Koning der Waereldt, overzulks hy de Vrucht des Wyngaardts geschapen heeft.*

In een gevolg op de gewoonte der Jooden betrekkelyk. Aanneemelyker is 't, dat onze Heilandt, nadat hy volgens der Jooden gewoonte het broodt gezegent en gebroken had, insgelyks de Jooden noch in deeze doch andere woorden navolgde: *dit is myn Lichaam*, eveneens wanneer zy het ongeheveld broodt eeten, en in de Chaldeeusche of Syrische taale zeggen: HALAHMA ANIA DI ACALOU ABHATANA BE AREA MISRAIM. *Dit is het broodt van verdrukking, 't welk onze Vaders in Egiptenlandt gegeeten hebben.* Nochtans zyn 'er die deeze woorden in hunne moedertaale uitspreeken, en andere genoegen zich die in een taal te herhaalen, van alle die deeze Plechtigheit bywoonen, verstaan. De Goddelyke Heilandt gaf aan zyne Discipelen te kennen, dat het 'er niet meer op aanquam *het broodt van verdrukking* te eeten, 't welk hunne Voorvaders uit Egipte trekkende, gegeeten hadden: maar dat hy de Insteller van een nieuw Verbondt zynde, hun in de plaats van dit Broodt, zyn Lichaam en Bloedt gaf. *Neemt*, zegt hy, *en eet, dat is myn Lichaam*; en na de zegening over den Wyn die in den Kelk was, uitgesproken te hebben, heeft hy hun den geheiligden Wyn overgegeeven, gelyk de Jooden spreeken, te weeten, die waarlyk (volgens het gevoelen der Roomschgezinden) in zyn bloedt verandert was, en hun gezegt: *Drinkt 'er alle van; want 't geen ik u toereike is myn bloedt, het bloedt des nieuwen Verbondts*; zinspeelende op de woorden die Moses uitspraak, om het Verbondt 't welk Godt met de Israëliten in 't Oude Testament oprechte, te bevestigen. *'t Is hier het Bloedt des Verbondts, 't welk de Heer met ons heeft gemaakt* (a). Alzoo dan het bloedt der Slachtofferen in 't aloude Verbondt waarlyk gestort wierd, dus kan men mede niet twyffelen, dat het Bloedt van JESUS CHRISTUS die het waarachtige Paasch-Lam was, waarlyk gestort is, om zyn nieuw Verbondt met ons te bevestigen; (b) *Myn Bloedt, het Bloedt des Nieuwen Testaments, het welk voor veele vergooten word, tot vergeevinge der Zonden.*

Eindelyk schynt het dat onze Heilandt mede gezinspeelt heeft op de voor verhaalde redenen, wanneer hy het broodt betuigt een broodt des levens te zyn (c); *ik ben het Broodt des Levens, een iegelyk die tot my komt zal niet hongeren, en wie in my gelooft zal nooit dorsten.* 't Welk niet t'eenemaal afgescheiden is, van de andere woorden die in de HAGADA, of *Historie* gevonden worden, als de Jooden in de viering van 't Paasch-Feest verkondigen; *Dit is het Broodt van verdrukking, 't welk onze Voorvaders in Egipte gegeeten hebben, een iegelyk die honger heeft, dat hy kome en eete; en deeze die behoeftig zyn, dat zy komen en Paasche houden*, te weeten: dat zy van 't Paasch-Lam eeten, om 't leven te verwerven.

 (a) 't

(a) *Hic est Sanguis fœderis quod Dominus pepigit vobiscum.*
(b) *Math.* 26. vers 28. *Hic est Sanguis meus Novi Testamenti, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum.* (c) *Johan.* 6. vers 35.

(a) 't Is hier het Broodt, 't welk van den Hemel komt, voegt 'er de Heer ter zelver plaatſe by, *op dat indien 'er iemandt van eete, hy niet ſterve*; Vermits het, het waarachtige was van 't geen in 't Oude Teſtament niet dan figuurlyk had geweeſt (b). Dikmaals nam hy de gelegenheit waar, de Jooden van dit waarachtige te onderrichten, hunne gedachten door leenſpreuken naar den Hemel opheffende, welke byſpreuken nochtans de waare zin van de H. Schrift uitdrukten, in den tydt toen hy die ſprak; want wanneer hy zegt, dat hunne Voorvaders die het Manna gegeeten hebben, echter ſtorven, naardien zy waarlyk byna alle in de Woeſtyne geſtorven zyn; en dus niets van 't Landt genooten, 't geen hun was belooft geweeſt: maar dat dit in tegendeel het waarachtige Hemels Broodt was, 't welk in zich het eeuwig leven beſloot, door dit beloofde Landt verbeeldt.

X. HOOFDTSTUK.

Van de FEESTEN *der* JOODEN, *en de* OVEREENKOMST *met die der* CHRISTENEN.

Hoe de Chriſtenen in Plechtigheit eenige overeenkomſt met ſommige Feeſten der Jooden hebben, maar in 't weezen van de beteikenis ongemeen verſchillen.

ALzoo de Chriſten Godtsdienſt in wezen met dien der Jooden niet verſchilt, vermits die zich beide tot een einde ſtrekken, moet ons niet vreemt dunken, dat de Chriſtenen, op hunne wyze, een gedeelte der Jooden Feeſten in acht neemen. Op hunne wyze zeggenwe, voor zoo veel zy niets, dan 't geen enkelyk plechtelyk is, betrachten. Het Chriſten Paaſch-Feeſt is, byvoorbeeldt, t'eenemaal met der Jooden Feeſt verſchillende, 't welk niet dan voorbeeldelyk was. Dit is 't geen Paulus den Corintiers te kennen geeft, hen vermaanende het Paaſch-Feeſt te vieren (c) *met ongehevelt Broodt van waarheit en oprechtigheit*; en hy vertoont hun teffens, dat zy geen ander Paaſch-Lam dan JESUS CHRISTUS hebben (d). Men zingt, wat meer is, in de Kerken de HAGADA of *Hiſtorie* van dit Feeſt, en zulks in overeenkomſt met de HAGADA der Jooden. En alzoo zy in deeze Hiſtorie van Paaſche gewag maaken van 't verſchil dat 'er tuſſchen deezen nacht, en de andere nachten van 't Jaar is, zoo juichen de Chriſtenen in hunne HAGADA of *Hiſtorie* van Paaſche, op deezen nacht waarin JESUS CHRISTUS over de doodt heeft getriomfeert (e). De Jooden betuigen in hunne HAGADA, dat zy Slaaven van *Pharao* in Egipte zyn geweeſt, uit welke Slaverny de Heer hunne Godt deezen nacht met een ſterken arm verloſt heeft; 't welk de Chriſtenen mede betuigen, bewyzende hun de genade Godts in deezen nacht hen wedervaaren, dat zy van de zonde en de tyranny des Duivels verloſt zyn, waar van *Pharao* het afbeeldzel was. Eindelyk om te toonen, waarin uitdrukkelyk het Paaſch-Feeſt van den Chriſten Godtsdienſt beſtaat, voegen zy 'er deeze woorden by, zinſpeelende op het Paaſch-Feeſt der Jooden: *Hæc ſunt Feſta Paschalia in quibus verus ille Agnus occiditur, cujus Sanguine poſtes Fidelium conſecrantur.*

De Chriſtenen vieren, wat meer is, het Pinxter-feeſt; maar op eene andere wyze dan de Jooden. Want ten dien dage was 't, dat Godt de Wet aan Iſraël op den Berg Sinaï gaf, t'eenemaal door 't donderen en blixemen in vuur ſtaande, waar mede dezelve bedekt was: maar op deezen dag ontfingen de Apoſtelen de nieuwe Wet, van den H. Geeſt vervult, die op hun met een groot geruiſch neerdaalde, gelyk in de Handelingen der Apoſtelen ſtaat aangeweezen. (f) Het Pinxterfeeſt is dan voornamentlyk door de Chriſtenen ingeſtelt, om den dag te vieren, toen de nieuwe Wet door den H. Geeſt in 't harte der Apoſtelen wierd ingedrukt, in navolging van de zelve Wet aan Moſes in ſteene tafelen gegeeven.

Hoe de aloude Chriſtenen eertyds zoo wel op Zaturdag als Zondag Vergaderingen hielden,

Behalven deeze groote Feeſten die zoo wel door Jooden als door Chriſtenen ieder op hunne wyze geviert worden, gelykwe reeds aangemerkt hebben, is mede de Zaturdag langen tydt in de Kerke, voornamentlyk in 't Ooſten een dag van Vergadering gelyk den Zondag geweeſt. Derhalven is 't, dat de aloude Kerkwetten op deezen dag te vaſten,

(a) *Johan.* 6. vers 50. (b) *Hæc omnia in figuris contingebant illis.*
(c) I. Brief aan Corinth. Hoofdtſt. 5. vers 8. (d) *Paſcha noſtrum immolatus eſt Chriſtus*
(e) *Hæc nox eſt in qua deſtructis vinculis mortis Chriſtus ab inferis victor aſcendit.*
(f) Handel. Hoofdtſt. 2.

doch buiten verplichting. vasten, verboden, naardien men vreugde en geen droefheit op den Feestdag betoonen moest. De Christenen zyne echter nooit aan de Joodsche Tempelplichten in 't vieren van den Sabbat verbonden geweest: maar om de waare reden van zyne instelling, die de Schepping der Waereldt was; en alzoo deeze reden met de oude Plechtigheden der Wet geen opzicht had, geloofden zy niet min dan de Jooden verplicht te zyn, eerbied voor deezen dag te betoonen, volgens het geen in de aloude Boeken van instellingen aangeweezen word, aan *Clemens* toegeëigent: *Dat men de Sabbat en Zondag als een Feestdag viere, nademaal de eerste ter geheugenisse van de Schepping is ingewyt, en de andere ter gedachtenisse van de Opstanding.*

Nu is ons noch een voetspoor in de Latynsche Kerke van deeze aloude plechtigheit in den Dienst van 's Zaturdags voor Paasch en Pinxter overig, die men de twee groote Voorfeesten van den Christelyken Godtsdienst noemen kan, gelyk by de Jooden de Zaturdag van Paasche, SABBAT GADOL, of *groote Zaturdag* genoemt word. De Bediening van deeze twee dagen in de Roomsche Kerke word eveneens verricht als eertyds op alle de dagen van Vergadering. Men las 'er iet uit de Wet en de Profeten, in navolging van 't geen nu noch in de Synagogen word waargenomen. Men begon, by voorbeeldt, de lezing, die men op den H: Zaturdag deed, door deeze woorden van *Genesis*: *In den beginne heeft Godt Hemel en aarde geschapen*, om te toonen dat men op deezen dag de gedachtenis van de Schepping vierde. Men las vervolgens in *Exodus* alwaar van de overwinning gesproken word die de Israëliten op het heir van *Pharao* behaalde, in den doortogt van de Roode Zee.

Andere Schriftuurplaatsen gaan we stilzwygende voorby die men wegens de Bediening van dien dag leest, nademaal 'er niemandt van onkundig zy; 't geen nochtans wel verdient in aanmerking gebragt te worden, is de toeëigening die 'er de Kerk van doet, zich deeze lezing toepassende, als of al 't geen in 't Oude Testament is voorgevallen, niet dan 't afbeeldzel der verborgenheit is geweest 't welk zich in 't nieuwe Testament heeft vervult. In 't Gebedt 't welk ze aan de woorden van *Genesis* voegt, alwaar van de Schepping der Waereldt word gesproken, maakt ze van des menschen Herschepping, te weeten, van zyne Zaligmaking gewag. *O Godt*, zegtze, *gy hebt uwe macht den mensch scheppende doen blyken, en gy hebt die noch meer getoont hem verlossende:* (a) In het ander gebedt 't welk ze aan de woorden van *Exodus* voegt, alwaar van den doortogt door de Roode Zee gesproken word, voegt ze mede de Waarheit by het Afbeeldzel, gelyk in 't eerste Gebedt, smeekende Godt dat het hem behaage insgelyks alle volkeren door het water van den Doop te behouden, gelyk hy het Hebreeusche Volk van de Egiptische slaverny heeft verlost.

Men zoud gevoegelyk de zelfde zaaken in de Bediening van den Zaturdag konnen aanmerken, die den dag van Pinxter voorgaat; alsdan word 'er een lezing van de Wet en de Profeten gedaan, eveneens als op het Zaturdags Voorfeest van Paasche; en vermits op deezen dag de Jooden de Wet ontfingen, (b) leest men de woorden van *Exodus* alwaar gesproken word hoedanig Godt deeze Wet op den Berg Sinaï gaf.

Waar is 't, dat in vervolg van tydt veel verandering in de Kerkelyke Bediening is voorgevallen, en dat 'er zelfs in den beginne deeze groote overeenkomst, die wy nu beschouwen, niet is geweest: maar dit belet geenzins dat men in 't algemeen in de gansche Kerke niet altoos overeen gekomen zy, van ten dage der Vergaderingen de lezing van de Wet, Psalmen en zelfs van de Profeten te doen, nevens eenige andere Boeken van 't Oude Testament, naar de verscheidenheit der Feesten zulks vereischte: waarby men vervolgens de lezing van 't Euangeli en Paulus Brieven gevoegt heeft.

Indien 'er eenige verscheidenheit is geweest, was die nochtans van weinig belang, en de gebruikelykheden der Synagogen zyn ook niet min verschillende, volgens het onderscheid der Landen, als de verscheiden gebruikelykheden der Kerkelyke Bediening zyn. De Kerk en Synagoge komen overeen, aangaande de gewoone gebeden, en de dagelyksche gebeden die men nu Vierdagen noemt, en indien ze eenige byzonderheden in zich hebben, wordenze de Feestdagen toegeëigent. De Synagoge heeft waarlyk dit Voorrecht boven de Christen Kerke, dat ze de Oudste is en de eerste die Godt zyn woordt heeft medegedeelt. Paulus zegt, (c) van de Jooden spreekende: *Dat hun de woorden Godts zyn toevertrouwt.*

(a) *Deus qui mirabiliter creasti hominem et mirabilius redemisti.*
(b) *Exodus* 19.
(c) In den Brief aan de Romeinen. Hoofdst. 3. *Illis credita sunt eloquia Dei.*

De onvolmaaktheit der Joodsche Wet, hoe die door den Messias haare volmaaktheit moest ontfangen.

trouwt. Maar dit Voorrecht is echter van weinig belang, nademaal de aloude Wet haare volmaaktheit van den Messias verwachtte, die de zelve vernieuwen en van alle onvolmaaktheit zuiveren moest. Men zal, by voorbeeldt, niet zeggen, dat de eerste afschetzingen die men op een tafereel doet, volmaakter zyn dan de laatsten, die het zelve voltooyen. Eveneens is 't met de Wet ten opzichte van 't Euangeli; zy is waarlyk niet dan een afschetzing, en zy is altoos in dien staat gebleeven, tot dat eindelyk de Zaligmaker gekomen zy dit werk te voltooyen 't welk anders onvolmaakt gebleeven had. (a) *Romein:* 10. vers 4.

Om welke reden de Christenen de Feesten onderhouden.

Waar uit men nu lichtelyk de redenen begrypen kan, waarom de Christenen een gedeelte der Feesten onderhouden hebben, die scheenen toepasselyk aan den Joodschen Godtsdienst te zyn; en waarom zy tegenwoordig noch in hunne Bediening eenige gedachtenis van deeze aloude Feesten vieren. Immers indien het waar is dat JESUS CHRISTUS in de Waereldt niet gekomen zy om de aloude Wet te vernietigen: maar om ze te vervullen, gelyk hy zelf getuigt; was het volstrekt noodig van deeze Wet alles te behouden 't geen niet enkel plechtelyk was. Dit is de reden waarom de Kerk de Boeken des Ouden Testaments heeft bewaard, en dat 'er de lezing van in de Christen Kerken alzoo wel als in de Synagoge geschied: en wat hunne Gewoonte-Boeken aangaat, die moesten verworpen worden, nademaal de plechtigheden van de Wet na de komst van den Messias niet meer konden in haar geheel bestaan. Dies heeft men alleenlyk behouden 't geen met de gebruikelykheden van de nieuwe Wet overeen quam.

XI. HOOFDTSTUK.

Van den STAAT *der* JOODEN *na de* VERWOESTING *van* JERUZALEM, *en waar over zy zich in* ZAAKEN *van den* GODSTDIENST *bepaalen. Van den* TALMUD, *hoedanig en waar van die is t'zamengestelt.*

Hoe de Jooden na Jeruzalems verwoesting, echter meenen in staat gebleeven te zyn, om hunne overlevering onverminderd te bewaaren.

HEt schynt dat de Godtsdienst der Jooden na de verwoesting van Jeruzalem niet meer in zyn geheel mogt blyven, vermits deeze Stadt, de plaats van 't *Sanhedrim* of de groote Vergadering was, aan wier besluiten alle de Jooden verplicht waren zich te onderwerpen. Overzulks leggen zich de Rabbynen voornamentlyk toe, om in de Historiën te toonen, dat zy, niet tegenstaande den beklaaglyken staat, waarin hun Volk zich, door zoo veele ballingschappen in verscheiden Koningryken gebragt zag, nochtans geenzins hunne Overlevering verlooren hebben, naardien zy zeekere beruchte Hooge en Laage Schoolen onderstellen, waarin zy altoos deeze Overlevering leeraarden. Alhoewel zy geene onfeilbaare Vergaderingen meer hadden, hebbenze echter, zoo zy meenen, bezorgt geweest, altoos mannen te verkiezen die het ampt als *Nasci* of Hoofdt des *Sanhedrims* waarnamen, en waar van zich heden noch eenigen enkelyk de eer toeëigenen. In den *Talmud* word van twee Hoofden van 't geslachte van Juda gesproken, waarvan het eene in Palestina was en 't ander onder het Gerechtsdwang van Babylon stondt. De Jooden meenen de geslachttafels deezer twee Hoofden te bezitten, en eenige onder hun waanen dat de Messias die zy verwachten uit een deezer ingebeelde Hoofden of Stam-Vaderen voorkomen zal, 't welk die van Babilon is.

Alzoo deeze Hoofden het bevel over al de Jooden in hunne ballingschap hadden, en dat 'er nochtans beruchte Schoolen waren, hadden deeze Jooden, die geen raad meer met het Orakel van 't *Sanhedrim* plegen konnen, van allerwegen toevlucht tot deeze Schoolen, die, zoo zy meenen, tot den jaare 1040 bestant bleeven, en schoon haare besluitneemingen van 't zelfde gezag niet waren als de Oordeelen van 't groote *Sanhedrim*, waarenze echter van een groot gewigt onder alle de Jooden die zich in 't Oosten en Westen hadden onderscheiden; die van 't Oosten noemde men, die de besluiten der Babilonische Schoolen volgden, en van 't Westen die van de Schoolen in Palestina opgerecht, afhingen.

En hoe zy zich Hoofden onderworpen, onder den naam

De Jooden onderhielden dan zoo veel hun mogelyk was, na deeze verwoesting van Jeruzalem, de zelfde leeroeffening als te vooren: en nademaal zy in veele Landen verspreid waren, verkooren zy zich verscheiden Hoofden die hen in hunne balling-

(a) *Finis enim legis Christus.*

van Patriarchen bekent.

lingschap bestierden, en die zy overzulks Hoofden of Vorsten der ballingschappen noemden. Van deeze Hoofden word onder den naam van Patriarchen in de Keizerlyke Wetten gewag gemaakt. Zy zonden Gevolmagtigden SELIHIM of Apostelen genoemt, in de gansche uitgestrektheit van hun Rechtsgebiedt. Ook hadden zy hunne Priesters of Oudsten om de geschillen in zaaken van den Godtsdienst ontstaan, te beslechten. De Keizers leeden dit soort van Rechterschap onder de Jooden, en vereerden zelfs hunne Patriarchen en Bedienaars met veele Voorrechten; maar toen dit Joodsch bestier in deezer Vorsten Staaten, voor lastige gevolgen te duchten stond, vond men noodig dit t'eenemaal af te schaffen. Nochtans hebbenze nu noch op veele plaatsen eenige Hoofden of Oversten hunner burgerlyke regeering: maar zonder dat zy 't laaten blyken, noch dat ze hunne wederspannelingen mogen straffen, beducht zynde dat zulks ter kennisse der Mogentheden komen mogte, onder wien zy verplicht zyn te gehoorzaamen.

Door dit middel hebben ze ten minsten een gedeelte van hunne leeroeffening behouden: maar alzoo het onmogelyk was een zoo groot getal Overleveringen te bewaren, die zy onder hun hadden, oordeelden ze dat het noodig was de zelven in geschrift te stellen, schoon zy 'er geen onderwys dan mondeling van gaven. En nademaal men hen kan tegenwerpen dat het niet wel mogelyk was, dat alle deeze Overleveringen geduurende zoo veele eeuwen waren bewaart geweest, en zelfs in een algemeene omkeering hunner Staaten, zoo neemen ze hunnen toevlucht zekere genootschappen van Wyzen of Schriftgeleerden te onderstellen, die hun ieder in zynen tydt onderwys gaven, van Moses af tot die de zelven het allereerst in geschrifte bragten. Eenige voegen 'er zelfs by, en onder anderen *Rabbi Moses*, dat ieder Hoofdt des *Sanhedrims* de byzondere afschriften deezer Overleveringen bewaarde, die hy nochtans niet dan mondeling mededeelde. Deezen die de zelven uit den mondt der Hoofden verstonden, leiden deeze leering in hun geheugen voor hun byzonder gebruik op.

Aan *Rabbi Iuda* de eerste verzameling der Joodsche Overlevering toegeëigent; die vervol-

Overzulks *Rabbi Iuda*, aan wien men gemeenlyk de eerste verzameling deezer Overleveringen toeëigent, niet deed dan alle de onderscheiden Gedenkschriften vergaderen die men ten zynen tyde had, en die hy naaukeurig opzocht. Deeze Rabbyn, die de *Nasci* of Prins van 't *Sanhedrim* was, leefde in de tweede Eeuw, onder de Antoninen, Roomsche Keizers: maar de Joodsche Historischryvers zyn onderling over den tydt niet eens, waarin hy deeze verzameling ten einde bragt, die algemeen van alle de Jooden wierd aangenomen, en eenpariglyk in de Schoolen van Palestina en Babilonië geleert. Deeze verzameling heeft den Jooden altoos zedert deezen tydt voor een regel, allerzaaken van den Godtsdienst gedient, en men gaf die den naam van MISNAH, te weeten, *Herhaaling*, of veel eer uitlegging van de geschreeven Wet. De Styl is wel zuiver: maar zeer gebroken; en doordien de Hoofden der Vergaderingen voor het meerendeel verscheiden uitspraaken over de zelfde gevallen hadden bygebragt, bericht *Rabbi Iuda* die alle; 't welk zyn werk een duisterheit heeft bygezet: want hy tekent niet altoos het gevoelen aan 't geen men volgen moest. Eenige Jooden hebben nochtans deeze duisterheit verbeetert, tekenende met kleine omtrekken over de naamen der Joodsche Geleerden aan, welker besluitneeming de Wet gewrongen heeft; en boven dien zyn 'er drukken van de MISNAJOT, alwaar de uitspraak waaraan men zich gedragen moet, word aangeweezen.

gens *Misnah* wierd genoemt.

Het Boek MISNAH genoemt, reeds gemeld, 't welk tegenwoordig de Text van den *Talmud* maakt, al te beknopt beschreeven zynde, en niet konnende aan alle de opstakelingen voldoen, die dagelyks over de Wet ontstonden, zoo voegen 'er de Rabbynen die *Rabbi Iuda* opvolgden kleine verklaringen of uitleggingen by, waarvan men eenige TOSIPHETOT, *Byvoegzelen*, om als voor vervulling te dienen, en andere den tytel van BARAJEROT voerden, te weeten: *Uitleggingen buiten den Text*. Maar deeze kleine uitleggingen waren noch niet voldoende, om alle de geschillen over de Wet ontstaan, te beslechten, zulks het noodig was veel grooter uitleggingen over de *Misnah* op te maaken, waar aan men beval den naam GUEMARA of *Volmaaktheit* te geeven; en dit is eigentlyk deeze *Guemara* die de Jooden nu de *Talmud* noemen.

Rabbi Iochanan voor den Verzamelaar van den Babilonischen *Talmud* geacht; en wat die beleefde;

Alzo zy, gelyk we reeds hebben aangemerkt, twee voornaame Schoolen hadden, waarin men de *Misnah* onderwees, zoo hadden ze ook twee byzondere *Talmuds*. De eerste was die van Jeruzalem, waarvan men de Verzamelaar achtte te zyn *Rabbi Iochanan*, Hoofdt of *Nasci* van de Palestynsche Schoole. De juiste tydt wanneer hy leefde is onbekent; want de Jooden zyn hier in onderling oneens: eenige verzekeren dat hy omtrent het eindigen van de derde eeuw zou geleeft hebben, en andere omtrent het einde van de vierde. De tweede *Talmud* word de Babilonische *Talmud* genoemt, ver-

 mits

mits die door *Rabbi Asse* Hoofdt der Schoolen van dit Geweſt wierd t'zamengeſtelt, 't welk in den aanvang, of zoo eenige meenen omtrent het midden van de zesde eeuw zou zyn geſchied. Andere vervroegen dit echter een eeuw, en meenen dat die omtrent den aanvang van de vyfde byeengeſtelt wierd. Hoe het ook met deeze verſchillende meeningen der Joodſche Hiſtoriſchryvers zy, die het beginzel der t'zamenſtelling van den *Talmud* uit verſcheiden hervattingen ſtellen; nochtans komenze onderling overeen dat de Babiloniſche *Talmud*, ten minſten hondert jaaren laater byeen is geſtelt dan die van Jeruzalem. Daarenboven, wanneer zy van den *Talmud* ſpreeken, verſtaan zy gemeenlyk die van Babilonië, die veel meer dan de Jeruzalemſche *Talmud* is uitgebreid, van welke laatſte zy zich zelden bedienen, nademaal die te duiſter en gedrongen van ſtyl is.

De zelve in 't Chaldeeuſch beſchreeven.

De *Guemara* of Babiloniſche *Talmud*, die den Jooden tot een regel in alle hunne plechtigheden dient, 't zy burgerlyke of ſtrafwaardige, is in de Chaldeeuſche taale van dien tydt geſchreeven, en zwaar te verſtaan, naardien hy van de zuiverheit van 't aloud Chaldeeuſch afwykt, gelyk men die taal weleer in Babilonië ſprak. Behalven deeze verbaſterde taal is deeze *Talmud* opgevuld van eindelooze onnutte geſchillen en Hiſtoriën, of veeleer kortswylige vertellingen, waar aan de eenvoudige echter geloof geeven. Maar hoe weinig oordeel men ook hebben mogt, zoo is 't genoeg te zien dat het leenſpreuken zyn, uitgevonden door mannen van weinig geeſt en oordeel, en niet dienen konnen dan om de Jooden beſpottelyk te maaken. Ook vind men in deezen *Talmud* openbaare valſchheden, voornamentlyk die aan de Hiſtoriën en Tyrekening verknocht zyn: maar Jooden van een weinig oordeel, ſlaan 'er geen geloof aan, zonder die te vooren hebben onderzocht. Echter zoude het een misdaadt zyn en een ſoort van Geloofs-verzaaking, hunne beſluitneemingen of uitlegginge der Wet van de handt te wyzen, waar voor zy zoo veele achting hebben, als of ze onmiddelyk uit den mondt van Moſes voortvloeiden. HALACAH LE MOSCE MI SINAÏ, zeggenze, '*t is een Overlevering die Godt aan Moſes op den Berg Sinaï heeft gegeeven:* en onder deezen ſchynbaaren naam van Overleveringen hebben ze de droomeryen hunner Schriftgeleerden omhelſt, als of die hun van Godt zelf waren geopenbaart. 't Is hen ook niet geoorloft die te onderzoeken, of men zoude hen als tot de kettery der *Caraïten* vervallen te zyn, aanzien. Indien men hun de reden van alle deeze uitleggingen hunner Voorvaderen vraagt, die zoo zeer ſchynen van den Text der Wet af te wyken: geevenze geen ander antwoordt, als: AMERU HACAMENU; *onze Wyzen of Geleerden hebben 't gezegt.*

XII. HOOFDTSTUK.

Hoedanig de JOODSCHE GELEERDEN *den* TALMUD *hebben opgevolgt.* AANMERKINGEN *over den* OORSPRONG *der belachelyke* OVERLEVERINGEN *die den* TALMUD *ingelyft zyn. Van hunne* GEWOONTENS *en plaatſelyke gebruiken.*

Hoe de Talmud alle de Overleveringen vervat.

De geheele Joodſche Overlevering in de verzameling die men *Talmud* noemt, opgeſloten zynde, heeft men de Joodſche Geleerden, die na dien tydt leefden, *Seboréens* genoemt, te weeten, mannen van oordeel, nademaal hunne beſluiten onder hun niet daadelyk van de Wet afhingen. *Rabbi Moſes* meld nochtans niet van deeze beſchouwende Geleerden in de Voorrede van zynen verkorten *Talmud*: maar eerlang haalt hy den geenen aan die men den naam van *Gueonim* of *Uitmuntenden* toeëigende, naardien zy in de Wysheit der Wet boven anderen hebben uitgemunt. Deeze *Gueonim* die in Babilonië zich onthielden, hebben veele Boeken tot verklaring van de *Guemara* geſchreeven, die voor 't meerendeel door de andere Jooden aangenomen wierden: maar de Arabiers dit Landt meeſter geworden, hebbenze de Schoolen aldaar uitgerooit, zodat de *Gueonim* naar Europe en voornamentlyk in Spanje de vlucht namen, alwaar *Rabbi Iſaak Alfés*, die op 't einde der *Gueonim* leefde, een uitneemende verzameling van beſluiten uit de *Guemara* ſchreef, zonder zich met de vraagſtukken en onnoodige geſchillen op te houden.

Wanneer en waarom de Joodſche Leeraars den naam van Rabbynen

De Joodſche Geleerden die na *Rabbi Iſaak Abfés* volgden, namen de hoedanigheit van *Rabbanim* aan, waar onder *Rabbi Salomon Iſaaki* van Trojes in Champanje wegens ervarenis in den *Talmud* den geachtſten was; de Jooden oordeelden zyne uitleggingen

hebben aangenomen. gingen over dit Boek beter dan alle de anderen, overzulks noemden zyn hem het Hoofdt der Uitleggeren. Deeze *Rabbi Salomon* word gemeenlyk *Jarchi* genoemt, en is de beruchte Schryver van *Delira*. Van veele andere Rabbynen hier veel te zeggen, zoude onnoodig zyn, die insgelyks verklaringen over den *Talmud* hebben opgestelt, of ook wel verkort; die geen die zich aan dit onderzoek zouden willen overgeeven, moeten vooral verkiezen alle de andere uitneemende bekortingen die *Rabbi Moses* Maimons Zoon in een zuiveren en verstaanbaaren styl byeengestelt heeft. Men zoude by deezen Schryver een anderen *Rabbi Moses* konnen voegen naar zyne geboorte Stadt *Cotsi* bygenaamt, die in een byzonder Werk verklaart heeft, alles 't geen de 613 Leerstukken of Geboden der Jooden betreft. Maar genoeg is 't van den *Talmud* en de Rabbynen die de zelve verklaart hebben, gehandelt; wy zullen 'er echter noch eenige Aanmerkingen over dit onderwerp byvoegen.

De Joodsche Overleveringen van een oud gezag, Men kan niet ontkennen, dat de Overleveringen die in den *Talmud* gevonden worden, voor een groot gedeelte zeer oudt zyn; naardien 'er de eerste Oudvaders der Kerke niet alleen in 't algemeen onder den naam van *Deuteroseon* gewag van hebben gemaakt, 't welk het zelfde Boek als de MISNAJOT is: maar zy hebben 'er zelfs van eenigen eveneens bericht gegeeven, gelyk men nu noch in der Jooden Boeken leest. Men behoeft slechts de Werken van Origenes, Epiphanius, Hieronimus, en boven al deeze laatste na te slaan, die 'er een groot getal van uitleveren zal, voornamentlyk in zyne Verklaringen over de Profeten. Waarschynlyk is 't, dat de Jooden het meerendeel deezer Overleveringen verzonnen hebben, wanneer zy geen bestemt Orakel meer hadden om raad te vraagen, en dat eenigen tydt na de wederkomst van Babilon naar Jeruzalem, hun Geleerden door hunne nieuwe uitleggingen van de Wet zich wilden aanzienlyk maaken. (en wanneer ingevoert.)

De Sekten der Pharizeen en Sadduceen, hoe zy zich onderling bestryden, Deeze nieuwe Uitleggingen verdeelden hun in verscheiden Sekten, die vervolgens vermaak schepten, zoo veel mogelyk was, onderling verwyderingen te brouwen, gelyk gemeenlyk in zodanige gelegenheden gebeurt. De Pharizeên, die de Wet met de Overleveringen hunner Voorvaderen handhaafden, vermeerderden het getal, om zich te meer en krachtiger tegen 't gevoelen der Sadduceên aan te kanten, die 'er in tegendeel geene van dulden wilden. Deeze twee Sekten namen den middelweg niet in acht, die was, hunne Overleveringen die alleen noodig waren te handhaven, om de duistere plaatsen van de Wet uit te leggen, en om de Burgertucht en goede orde in hunnen Staat te doen gelden. Dit gaf oorzaak waar door onzen Heilandt genoodzaakt werd niet alleen de Sadduceên te bestryden, die het voornaamste gedeelte van den Joodschen Godtsdienst omkeerden, verwerpende alle de Overleveringen: maar ook de Pharizeên die de Godtsdienst hunner Vaderen bespottelyk maakten, vermeenigvuldigende deeze Overleveringen door hunne Scherpzinnigheden die t'eenemaal van den Text der Wet afweeken.

Volgens onze gedachten is dit de oorsprong van alle Verdichtselen en ydele leenspreuken, die nu in de Boeken van den *Talmud* te vinden zyn. De Pharizeên eindelyk de heerschende Sekte onder de Jooden ten tyde hunner verstrooying geworden, verspreidden de Patriarchen en Hoofden der voornaamste Schoolen deeze hunne Leer in alle de Landen alwaar zich Jooden onthielden. Niet dan een klein getal van Geleerden waren 'er die scheuring veroorzaakten, en zich opzettelyk tegen dit groot getal van overleveringen hebbende aangekant, niet dulden konden dat zoo veele droomeryen gepaart gingen met den Text van de Wet. Overzulks men hun den naam van *Caraïten* gaf, te weeten, mannen aan den Text der Schriftuur verbonden, alhoewel ze waarlyk niet dan de Overleveringen verworpen, die zy geloofden ongegrond te zyn; en zy leezen nu de Boeken van den *Talmud* noch, waar mede zy zich naar het meerendeel der zaaken voegen die aan de inzettingen verknocht zyn. (en in alle deeze ingevoerde Overleveringen veel verdichtselen ingeslopen zyn.)

Alhoewel de Jooden meenen, dat hunne Overleveringen zonder de rampspoedige tyden nooit waren in geschrift gestelt, was dit nochtans bezwaarlyk geweest om uit te voeren vermits 'er een zoo groot getal waren. Zy zyn zelfs niet bezorgt geweest de voornaamsten die men verlooren acht, te verzamelen, en onder anderen deeze die tot hunne Offerhanden behoorden. Zy zyn ook, wat meer is, van de naamen van een groot getal Dieren onkundig die de Wet hun te eeten verboodt, en niet tegenstaande durven zy zich nu noch beroemen, dat ze de Wet van Moses onverminkt hebben bewaart, nevens de Verklaring van Godt op den Berg Sinaï ontfangen. Maar indien men onderzoekt hoe weinig zy over alle deeze verscheiden Verzamelingen zyn bezorgt geweest, als de Jooden van hunne Inzettingen in verscheiden tyden hebben gedaan, men zal 'er niets ongemeens van vinden, 't welk zich niet in andere Godtsdiensten opdoet, die hunne Plechtigheden (Het groot getal hunner Overleveringen heeft oorzaak gegeeven dat men ze in geschrifte bragt.)

tigheden bezitten en in andere Boeken waarin hunne instelling opgesloten legt; zonder dat het diesaangaande noodig zy toevlucht tot Godt te neemen, als of hy 'er den Insteller van was. Het blykt dan te meer dat deeze Verzamelingen zyn gedaan door de Hoofden hunner beruchtste Schoolen, en die zy vervolgens, om 't gemak 't welk men 'er byvondt, onder al hun volk hebben verspreidt. Daar na hebben de Geleerden verzonnen, om die meer gezag te geeven, dat de besluiten in deeze Boeken vervat, door Moses nevens den Text van de Wet hun waren overgelevert: maar zy brengen 'er zoo veele droomeryen en belachelyke uitvindingen by als van den Berg Sinaï zoude afkomstig zyn, dat dit alleen genoeg zoude zyn van geen geloof zelfs aan dingen van eenige waarschynlykheden te konnen geeven.

Hoe de gestelt-heit der Landen den Jooden verschillende Gewoontens hebben doen aanneemen.

Behalven deeze Inzettingen die in den *Talmud* vervat zyn, en waar aan alle de Jooden zich verplicht vinden te gehoorzaamen, hebbenze noch zekere gebruikelykheden die verschillen na de gesteldheit der Landen waarin zy zich onthouden. Zy noemen deeze plaatselyke gebruikelykheden MINHAGIM of *Gewoontens*; en om die beter te onderhouden, hebben ze ook byzondere Boeken geschreeven. Men kan ze zelf aanmerken, hunne Gebeden Boeken leezende, dat 'er niet weinig onderscheid 't zy wegens de zaaken zelfs ingevonden word. Ook hebben de Rabbynen zekere DINIM, of *Oordeelen* in geschrift gestelt, die men tot de Gewoontens kan overbrengen, naardien de Jooden hier in verschillen, en dat deeze *Dinim* niet dan waarschynlyke redenen behelzen, waarom men veeleer op de een dan de andere wyze eene Plechtigheit moest uitvoeren.

XIII. HOOFDSTUK.

Van de BOEKEN *die in de* SYNAGOGEN *worden gebruikt, en de voornaamste Leeroeffening der* JOODEN.

Ongemeene naaukeurigheit der Jooden in 't Schryven en opmaaken van hun Wetboek aangeweezen.

Hier voor hebben we reeds aangemerkt, van der Jooden gebeden handelende, dat zy onderscheiden Boeken hebben, waar in alle deeze gebeden verzamelt zyn. Ieder volgt hier in zyne byzondere gebruiken, 't welk echter niet belet dat ze overeenkomen met het wezen der gebeden in 't algemeen. Behalven deeze Gebede-Boeken die zy SEDER TEPHILLOT of *orde der Gebeden* noemen, hebbenze noch een ander Boek MAHAZOR geheeten, 't welk niet alleen hunne Jaarlyksche Oeffening behelst: maar insgelyks de Gedichten of Gezangen, die in de Synagogen op zekere dagen van den Sabbat gezongen worden, als mede op andere Feesten; en deeze Gedichten zyn zeer moeielyk te verstaan, doordien 'er de styl van afgebroken en verwart is. Wy zullen hier niet van de SEFER TORA, of het *Wet-Boek* spreeken, waar van 'er altoos veele *Exemplaaren* of Afschriften in ieder Synagoge zyn, op een t'eenemaal zonderlinge wyze geschreeven, en zelfs met een naaukeurigheit niet zonder bygeloof verzelt. Het Perkement, by voorbeeldt, waar op de Wet geschreeven word, door een Christen, of Kettersche Joodt, of een Samaritaan bereidt, zou ongewettigt zyn, en nooit tot dit gebruik mogen gebeezigd worden. Dus word het ten hoogsten noodig vereischt, dat het door een oprechten Joodt bereidt zy, en ook in een zekere gestalte, zoo wel wegens de hoogte van het Rolboek, als de verdeelde bladzyde, en de bepaling van ieder regel. Zy neemen het aloud gebruik van Schryven in acht, bestaande hunne Boeken in lange rollen, en wy zouden over hunne naaukeurigheit niets te zeggen vinden in aanmerking der Afdeelingen van kleine bladzyden of kolommen, waarin zy de Boeken tot der Synagogen gebruik geschikt, schryven, indien 't niet was dat 'er eene reden van bygeloof mede verzelt ging: daar men anders klaarblykelyk ziet, dat alle deeze Afdeelingen niet zyn uitgevonden, dan om hunne Boeken schoonder en regelmatiger te doen vertoonen.

Eveneens is 't met den inkt waar van men zich in 't Schryven deezer Boeken bedienen moet. Deeze word op een byzondere wyze gemaakt, waar van de Stoffe door de Rabbynen word aangeweezen. Zy begeeren 'er niets tot sieraadt in gebruikt te hebben, 't zy goudt noch zilver, noch eenige roode, groene of andere verwen; indien een *Sefer Tora*, of Wetboek tot het gebruik van eenige Synagoge geschreeven, een eenige Letter in had die van een andere verwe dan van hunne geordende inkt was, zou deeze *Sefer Tora* als ontwettig verworpen worden, en nooit tot eenig gebruik in eenige Synagoge dienen mogen,

De

Aloude gewoonte van zonder Vokaalstippen de Hebreeusche en Chaldeeusche Boeken te schryven.

De zelfde orde word by hun ten opzicht van eenige kleine Boeken waargenomen, die zy mede in hunne Synagogen op zekere dagen van 't Jaar leezen. Zy hebben, by voorbeeldt, het Boek Hester, 't welk zy *Megillach Hester*, het *Boek* of Deel *van Hester* noemen, geschreeven op een rol, eveneens als het Wetboek geschreeven word: en 't welk meer verdient in deeze Boeken aangemerkt te worden, die ten gebruik der Synagogen toegewyt zyn, is, dat men 'er de Hebreeusche Letters zonder eenige van deeze Vokaalstippen, die in de gedrukte Hebreeusche Bybels gevonden worden, beschouwt, en die de manier van leezing niet bepaalen. Zy hebben, zoo 't schynt de aloude manier van Boeken te schryven in acht genomen, voor dat deeze Stipvokalen waren uitgevonden. Men vind 'er geene taaltekens, waar op nu de Jooden in de andere Bybelboeken in 't afstreepen zeer naau gezet zyn, die ten gebruike der Synagogen niet zyn geschikt, om reden en zaaken te onderscheiden: hebbende geene andere stippen noch streepen, dan deeze taaltekens die mede dienen om de stem in 't leezen te verheffen of te verflaauwen, of veeleer wanneer zy de woorden van de Wet opzingen. Hier om is 't dat zy zich vooraf lang moeten oeffenen, om in de Synagogen naaukeurig te leezen, alwaar men geene gestipte en met vraagtekens noch gestreepte Boeken vind, gelyk in hunne andere *Exemplaren* der Schriftuur, 't zy die gedrukt of geschreeven zyn, gevonden worden.

Hoe de Jooden op de Leeroeffening hunner Wetboeken gezet zyn.

Wat de voornaamste Leeroeffening der Jooden aangaat, zy gelooven vooral verplicht te zyn, zich op de oeffening van de Wet, en die hunner Overleveringen in den *Talmud* vervat, te moeten toe leggen. Hunne Synagogen verstrekken hun tot Schoolen, en zelden verneemt men een Joodt die niet naaukeurig genoeg ervaren is de Wetboeken te leezen, en 'er zelfs geen gedeelte van, van buiten weet; wat meer is, die ook geen plaatsen uit de *Misnah* verstaat, een Boek 't welk de Text van den *Talmud* vervat: want *zoodraa*, zeggenze, *als een kindt vyf jaaren heeft bereikt, moet men 't aanleiding geeven tot de Text-leezing van de Wet, en met den ouderdom van veertien Jaaren, om de* MISNAH *te leeren verstaan.*

en hunne Kinderen daarin onderwyzen.

Hunne manier van Kinderen te onderwyzen, is met die der Christenen verschillig; want zy leeren de Hebreeusche- en iet van de Chaldeeusche taal, zonder op eenige regels van de Taalkunst, die zy nooit leeren, acht te geeven: Ook is 't iet zeldzaams een Joodt te vinden die aan een ander kan onderwys geeven, in 't geen hy van den Bybel en *Talmud* verstaat, nademaal al zyne kennis die hy 'er van heeft, niet dan op een langduurig gebruik steunt.

Wanneer zy eenen ouderdom van dertien jaaren bereikt hebben, leerenze de Geboden, die in een zeer groot getal zyn: want alsdan hebben ze eindelyk een krachtiger begeerte om de leeroeffening van de *Guemara* of den *Talmud* te behartigen, stellende dit omtrent den ouderdom van vyftien jaaren in 't werk: maar weinig Jooden zyn 'er die de zelven volmaaktelyk verstaan, en 'er reden van konnen geeven, alhoewel men ze opentlyk onder hun onderwyst, ten minsten ter plaatse, alwaar men hun de vryheit van hunnen Godtsdienst vergunt.

In onze Schoolen is 'er niets dat by hunne drift in 't zintwisten kan vergeleeken worden, wanneer zy tot onderzoek van eenig deel des *Talmuds* komen; vermits zy altoos voor-en tegen-redenen hebben, steunende op het gezag hunner Vaderen, en zy voeren hun geschil zoo driftig tegen elkander uit, dat men by na denken zou als of ze t'eenemaal zinneloos waren. *Gens ratione furens & mentem pasta chimeris.*

Doch geenzins eenig werk van andere Geleertheit maaken.

Alzoo de Jooden zich zelden op Geleerdheit toeleggen, vermits zy Inzettingen hebben waarby hun de leezing van Wysgeerige Schriften verboden word, zoo oeffenen ze byna nooit hun vernuft; hierom is 't dat ze zoo krachtig aan hunnen Godtsdienst verbonden zyn, en van hunne kindsheit af van zoo veele vooroordeelen behebt, dat het byna onmogelyk is zich daar van te konnen ontslaan. Schoon nu hunnen *Talmud* van Historiën is opgevult die geen schyn van waarheit hebben, en uit enkele vertellingen van vermaak bestaan, nochtans hebben ze zodanig een achting voor dit Boek, als of het door Godt aan hunne Voorvaderen was overgelevert; zoodat de Jooden in 't algemeen zeer eenvoudig zyn. Doch hier onder begrypen we niet die geen die schrander genoeg zyn, en echter mede als de anderen zich genoodzaakt vinden, dit Boek, als voor een regel van hun Geloof, te houden. Want anders zoude men hen van ongodtvruchtigheit en kettery beschuldigen. *Loquuntur cum multis; sed sapiunt cum paucis.*

XIV. HOOFDTSTUK.

Van de BOEKEN *die nu by de* JOODEN *in achting zyn; en of die eenig nut den* CHRISTENEN *konnen doen.*

Van welke Joodſche Schriften de Christenen nut trekken konnen; van anderen onderſcheiden, die geen dienſt konnen doen.

Reeds heeft men weleer verſcheiden Regiſters van Joodſche Boeken onder den naam van Rabbynſche Bibliotheek uitgegeeven. . Wy zouden 'er hier noch veele anderen konnen aanwyzen, waarvan men geen gewag heeft gemaakt; maar 't zal volgens onze gedachten meer nut doen, datwe het gebruik 't welk men 'er van maaken kan, aanmerken, dan zich alleen te vergenoegen met de naamen der zelven aan te wyzen. Wy bekennen dat 'er byna geene wetenſchappen zyn, waarvan men niet eenig Boek in 't Rabbynſch Hebreeuſch geſchreeven vind: maar om de waarheit te zeggen, zeer weinig worden 'er die naaukeurig zyn, gevonden; want wat de konſten en wetenſchappen aangaat, de Jooden hebben byna niet gedaan dan Arabiſche Boeken af te ſchryven, die zy naar hunne wyze hebben overgezet. Hierom is 't, volgens ons oordeel, dat men op de Boeken der Jooden weinig ſtaat maaken kan, dan alleen wat hunnen Godsdienſt betreft: en dit moet noch met een goed oordeel geſchieden, ten minſten als men die met alle hunne dromeryen niet wil goedkeuren.

Om deeze onderſcheiding met een ſoort van Oordeelkunde te doen, zal men de Godtsdienſt der Jooden in zich beſchouwen, volgens het opzicht dat die met den Chriſten Godtsdienſt heeft. Indien men die op de eerſte wyze wil inzien, is 't klaar dat de Boeken die enkelyk van 't Jodendom handelen, den Chriſtenen van weinig nut konnen zyn. By voorbeeldt; waar toe dient het een Chriſten te weeten hoedanig een Joodt zyne Tent of Hut toeſtelt om zyn Loofhutten-Feeſt te vieren? 't Is genoeg dat men weet waarin dit Feeſt beſtaat en van de reden zyner inſtelling kundig zy; 't welk men welvoegelyk in de Bybeltext, of de Verklaringen verneemen kan, indien 'er iet vereiſcht word verder onderrichting te verlangen. Eveneens is 't met alle de andere Feeſten der Jooden; waarop de Rabbynen op een ongemeene wyze afgerecht zyn. En alzoo het grootſte gedeelte van de *Miſnah* en *Guemara* byna niets anders dan deeze ſoort van geſlepenheit behelzen, konnen deeze Boeken den Chriſtenen van weinig gebruik zyn, uitgezondert eenige Traktaten waarin men eenige Plechtigheden en gebruiken vind, die eenig opzicht met die der Chriſtenen hebben, en waar uit men eenig licht ter verklaring van zekere Schriftuurplaatſen des Nieuwen Teſtaments zoude konnen ſcheppen. Wy willen ons dan vergenoegen met den verkorten *Talmud* door *Rabbi Moſes* byeen geſtelt, zonder ons met de *Miſnah* noch *Talmud* te bemoeyen, die wy den Jooden overlaaten, vermits men die niet leezen kan zonder de Jooden beſpottelyk te maaken, en hen te overtuigen, door den waan waar in zy ten opzicht der Overleveringen hunner Voorvaderen zyn. 't Zal zelf genoeg zyn het Werk van *Rabbi Moſes* in te zien, 't welk echter niet t'eenemaal van alle deeze dromeryen gezuivert is, alhoewel eenige verzeekert hebben dat hy de eenigſte onder de Jooden was die zich met geene dromeryen beholpen heeft: *Solus inter Judæos neſcit delirare R. Moſes.* Waar is 't dat men 'er by hem minder dan by andere Rabbynen aangeteekent vind: maar men kan niet zeggen dat hy 'er t'eenemaal van vervreemt zou hebben geweeſt; anders had hy geen oprechte Joodt konnen zyn. Men zal echter veele Schriftuurplaatſen vinden door de aloude Joodſche Geleerden in den *Talmud* verklaart: maar zeer weinig zyn 'er naar de letter uitgelegt. Ieder Geleerde neemt het vermaak zyn vernuft te doen blyken door leenſpreuken en kinderlyke zinſpelingen die geenzins met haar onderwerp overeenkomen. Indien zy al eenigermaaten den letterlyken zin naderen, geſchied dit nochtans op de Joodſche wyze, en ten opzicht hunner Plechtigheden; overzulks deeze Boeken geen nut dan aan de Jooden konnen toebrengen, om de Schriftuur te verklaaren, of veel eer om hen hartnekkiger in de Vooroordeelen van hunnen Godtsdienſt te maaken.

Welke Joodſche Boeken den Chriſtenen tot verklaring hunner gewyde ſchriften dienen konnen, aangeweezen.

Zy hebben andere Boeken waarvan de Chriſtenen tot verklaring van 't Oude Teſtament groot nut konnen trekken. Gelyk alle de uitleggingen zyn die zy naar de letter over den Bybel hebben t'zamengeſtelt, en echter weinig in getal zyn. Want het meerendeel, voor al de Alouden zyn genegener geweeſt zich aan den leenſpreukigen zin te verknochten, dan hunne Texten uit te leggen; en aldus konnen deeze beruchte verklaringen, die men ZOHAR noemt, en waar voor de Jooden een zoo groote eerbie-

digheit

digheit hebben, insgelyks de MEDRASCIM, en andere Leenspreukige uitleggingen, weinig nut dan aan de Jooden doen. De verzameling der Rabbynen die men in den grooten Bybel van Venetië heeft geplaats, waarvan verscheiden drukken zyn, en vervolgens in die van Bazel, kan zeer veel dienst doen om den letterlyken zin te verstaan, waarby men de verklaringen van *Isaak Abrabanel* over het voornaamste gedeelte der Schriftuur voegen kan. Wy zouden noch andere Joodsche Schryvers konnen bybrengen, die op een letterlyke wyze de Text van 't Oude Testament hebben verklaart: maar deeze laatste uitlegger, te weeten, *Abrabanel* heeft alles in zich vervat.

Wat hunne Godtgeleerdheit aanbelangt, men behoeft, naar ons oordeel, niet dan de werken der geenen te leezen die de voornaamste Artykelen van hunnen Godts-dienst hebben verklaart; en om keur van een groot getal deezer Boeken te doen die onder hun gevonden worden, zullen wy de voorkeur geeven aan SEPHER IKKARIM, of 't *Boek der grondleggingen*, door *Joseph Albo* een Spaansche Joodt, geschreeven, voegende daar eenige andere Rabbynen by, die de beginselen van *Rabbi Moses* over deeze stoffe hebben onderzocht, en onder anderen *Isaak Abrahanel*, waarvan we reeds gesproken hebben, en *Rabbi Hasdai*. Men moet vooral zorgvuldig de redenen onderzoeken die zy bybrengen, om te toonen dat Godt geene verandering onderworpen zynde, de Wet eens door hem gegeeven, mede geene verandering moet onderhevig weezen; want zy meenen daar door te toonen, dat de Christenen de plechtigheden van Moses Wet niet moesten t'eenemaal vernietigt hebben: maar de tegenwerpingen die zy zich zelf over deeze stoffe voorstellen, en door hen niet konnen opgelost worden, zyn klaare bewyzen van de valschheit van hun beginzel. Wat meer is, het zoude ook wel noodig zyn eenige andere Rabbynen te leezen, die over de beginzelen van den Joodschen Godtsdienst voor *Rabbi Moses* geschreeven hebben, en onder andere het Boek van *Saadias Gaon* 't welk SEPHER EMUNOTH, of *Boek der Schepping* genoemt word. Want beschoon dit Werk is t'zamengestelt in een tydt dat de Jooden meer tot de dromeryen van den *Talmud* genegen waren, dan tot de verklaring hunner Godtgeleertheit, en dat deeze Schryver weinig naaukeurig zy, belet dit echter niet te ervaaren, vergelykende zyne gevoelens met die van *Rabbi Moses*, dat de Godtgeleertheit deezer *Gueonim*, of *Uitmuntenden*, niet t'eenemaal konnen paaren, met deeze der hedendaagsche Jooden.

Deeze Joodsche Godgeleerden handelen niet alleen van 't geen opzicht op hunne Leer heeft: maar zy onderneemen boven dien somtyds het Christen Geloof te wederleggen; en dus konnen ons hunne Boeken eenige verlichting over de geschilstoffen geeven die grondiger en voornamentlyker door *Rabbi Lipman* in een werk verhandelt zyn, 't welk hy onder den tytel van SEPHER NITSAHON, of 't *Boek van Overwinning* in 't licht heeft gebragt.

Wy zullen ons niet ophouden met de beste Boeken der geenen aan te tekenen die van de Godtgeleerdheit volgens de beginzelen der *Cabbala* gehandelt hebben, naardien die van een ongerymden zin zyn. Echter is 't byna ongelooflyk hoe veel 'er de Jooden mede voor hebben, voornamentlyk in 't Oosten, die zich op de bespiegelende *Cabbala* toeleggen. De redelykste behandeling van deeze wetenschap schynt op eenige verklaringen van de toeëigeningen of eigenschappen Godts gegrondt, by voorbeeldt, als die van zyne Eenigheit en Eeuwigheit zyn: maar zy bouwen op dit onderwerp niets dan 't geen uit de Platonische Wysgeerte genomen is, waar aan zy andere geslepenheden gevoegt hebben, om de beginzelen deezer Wysgeerte met hunne Wet te paaren. Zy merken als den grondslag van deeze Godtgeleertheit aan, een klein Boekje, 't welk den tytel van SEPHER JETSIRA, of *Boek der Schepping* voert, en eenige onder hun den Aartsvader Abraham toeëigenen, als of het de gansche Godtgeleertheit der aloude Patriarchen behelsde, alhoewel het waarlyk niets 't welk gegrond is, vervat. Maar de Jooden die sedert op deezen grondt gearbeid hebben, 't zy in 't samenstellen der Uitleggingen over dit klein Werkje, of in 't uitgeeven van gansche Boeken hunner Cabbalistische Godtgeleerdheit, hebben zeldzaame openbaaringen van de verwonderingswaardige geheimen deezer gewaande Goddelyke Wetenschap, zelfs met zodanig een indruk verzelt, dat 'er Christenen gevonden worden, die aan alle de gewaande verborgenheden van der Jooden *Cabbala* geloof geeven. In het Regifter der Joodsche Boeken, die men meent aan *Jan Pic*, Grave van Mirandola te hebben behoort, ziet men een groot getal van deeze Boeken: en wy twyffelen niet of de Jooden die een grooter begeerte hadden zich zelfs te verryken, dan de Bibliotheek van deezen Jongen Heer, zullen 'er hem eenige vervalschte in de handt gestopt hebben. Voor 't overige, wien het op geen tydverzuim aankomt, en zich in de beginzelen deezer wetenschap zouden willen oeffenen, hebben zich maar toe te leggen op het Werk van *Rab-*

Hunne Cabbalistische Boeken doorgaans den Christenen onnut, en waarom.

Welke Schryvers onder des Cabbalisten de voornaamste zyn,

Rabbi Moses Cordovero, die alles in 't kort onder den tytel van PARDES RIMONIM, of den *Hof der Granaatappelen* heeft vervat. Indien men met deeze Verkorting niet is voldaan, en wenschte deeze wetenschap in den grondt te leeren verstaan; kan men de volgende Boeken leezen, te weeten: MAPPETAH HAKKABALA, of *Sleutel der Cabbala*; SUD SUDOT, of 't *Geheim der Geheimen*; SEPHER BAHIR, of *Uitmuntend Boek*; SEPHER HAPPELIA, of 't *Boek van Wonderen*. Van de werkende *Cabbala* zullenwe geen gewag maaken, alhoewel die geen die zich in deeze gewaande kunst oeffenen, opentlyk betuigen dat zy 'er de waare uitwerking van kennen door veele ervarenissen beproeft, scheppende vermaak den geenen te bedriegen, die hen op hun woord gelooven willen. Wy zullen dit alleen van deeze oeffenende *Cabbala* zeggen, dat de Boeken die zy, betreffende de invloeying van 't Gestarnte, met zekere Afbeeldzels hebben t'zamen geflanst, waar uit hunne Talismannen ontsprooten zyn, insgelyks de kracht hunner letteren en veele andere diergelyke dingen, die geen anderen grondt dan de bygelovigheit der Cabbalisten Geleerden hebben, die zich op de Stipwaarzeggery, Handkykkunde en Voorhoofdkykery toeleggen.

en nochtans met veele dromeryen zyn opgevult

Welke Philosofische Boeken de Jooden gebruiken en uit het Arabisch hebben overgezet.

Ook zyn de Jooden van veele Philosofische Boeken verzien, in 't Rabbynsch Hebreeusch overgezet; als de Werken van *Aristoteles*, en de Uitleggingen van *Averroes*, nevens veele andere Arabische Schryvers, die over de Redeneerkunst, Natuur- en Overnatuurkunde geschreeven hebben: doch die t'eenemaal de beginzelen van *Aristoteles* zyn opgevolgt, of veeleer de Arabysche Wysgeeren die over *Aristoles* schreeven. En alzoo hunne Philosofische Boeken alleen hun eigen Landaart nuttelyk zyn, 't en zy men door hun middel eenige Arabische Schryvers konde ontdekken, wiens Werken zelden te vinden zyn, en onder de Jooden die de zelven overgezet hebben, moeten opgezocht worden. De Boeken van *Averroes* zelf die gedrukt zyn, heeft men uit het Rabbynsch Hebreeusch en niet uit het Arabisch overgezet. Zy hebben, wat meer is, eenige Werken onder den naam van *Aristoteles*, die wy in 't Griekſch niet hebben: maar deeze Werken zyn waarschynlyk door de Arabiers versiert, en vervolgens in 't Rabbynsch vertaalt. De Jooden in Italië zyn ook van eenige Philosofische Boeken uit het Latyn overgezet, verzien; maar wy raaden niet om de Wysgeerte van *Aristoteles* te leeren, zich van deeze Overzettingen te bedienen, die wy in 't Grieksch of ten minsten in 't Latyn leezen konnen, en veel naaukeuriger dan die der Rabbynen zyn overgezet.

Verscheiden soorten van weetenschappen zyn 'er nochtans door eenige Jooden beschreeven.

Immers zyn 'er Joodsche Schryvers genoch om 'er een gansche Bibliotheek van op te rechten, die mede over de Wiskunst en Geneeskunde geschreeven hebben: maar het meerendeel van hunne Werken zyn niet dan Vertalingen uit Arabische Boeken gedaan. Zy hebben, by voorbeeldt, ten opzicht der Wiskundigen, de *Almagestus* van *Ptolemeus*, en de Verkorte *Almagestus* uit het Arabisch vertaalt. Men vind, wat meer is, de Werken van *Alphragan* en veele anderen van deeze natuur in 't Rabbynsch Hebreeusch. Echter zyn zy niet alleen Overzetters; maar ook Schryvers in navolging der Grieken en Arabieren, van Rekenkundige, Meetkundige, Starrekundige en Starrekrachtkundige Boeken. *Aben-Esra* een der Geleerste Uitleggeren der Schriftuur, is onder hun de eenigste die over alle de Deelen der Wiskunde geschreeven heeft, en ook zelfs een traktaat over de Starrehoogtemeeting, 't welk SEPHER ASTROLAB LE ABEN ESRA ten tytel voert. *Rabbi Mardochai-Ben Comtino*, heeft over de zelfde Stoffe geschreeven, en zyn Boek SEPHER TIKKON CELI HANNECHOSET genoemt, te weeten: *van 't maakzel van 't koper werktuig*. Deeze Rabbyn heeft mede over Meetkundige en Starrekundige Stoffe geschreeven.

Hoe zy hunne Tydrekenkunde naar 't Wiskundig gebruik hebben geschikt;

Reeds hebben de Jooden voor lang het gebruik der Wiskunstenaren in hunne Tydwyzer opgevolgt, naardien ze niet meer van de eerste verschyndag van de Maan hunne tydt reekenen, of als zy begint te verschynen, vermits zy zich verplicht gevonden hebben, om hunne Feestdagen te schikken, de Starrekundige Tafelen in te zien. Men kan hier het Boek van *Rabbi Isaak ben Joseph* leezen, 't welk JESUD OLAM of *Grondtlegging der Waereldt* word genoemt, en de Starrekundige Tafels van *Emanuel ben Jacob baal Haccenaphaim*: waar by men de Maandwyzer der Hebreeuwen die *Munsterus* heeft doen drukken, voegen kan.

Wat de Boeken der Geneeskunde aangaat, die mede van een groot getal onder de Jooden zyn, men moet die voor 't meerendeel als Vertalingen aanzien die zy van Arabische Schryveren hebben gedaan, en zelfs van eenige Christen Schryvers. De voornaamste Werken die zy uit het Arabisch hebben overgezet, zyn van *Hippocrates* en *Galenus*: en behalven deeze hebbenze in 't Rabbynsch Hebreeusch byna alle de Boeken der Geneeskunde in 't Arabisch geschreeven, overgezet, waar van 'er echter zeer weinig gedrukt zyn, en zelden in 't Arabisch: maar

noch

noch wel in 't Rabbynſch Hebreeuſch te bekomen zyn. Ook hebbenze in deeze taal de Werken van Chriſten Artſen overgebragt, waar van zy ſomtyds gewag maaken, voornamentlyk die van Monpellier. Zelfs zyn 'er Jooden geweeſt die een naaukeurige kennis van de Griekſche en Arabiſche Taalen hebben gehad, om de *Aphorismen* van *Hippocrates* nevens de Verklaring van Galeên uit het Grieks en Arabiſch over te zetten: ten minſten eigent men het een zeekeren *Rabbi Hanan ben Iſaak* toe, deeze vertaling uit het Griekſch in 't Arabiſch te hebben gedaan, en dat *Rabbi Nathan* dit vervolgens uit het Arabiſch in 't Rabynſch Hebreeuſch met byvoeging van aanmerkingen heeft overgebragt. Eindelyk zullen we van verſcheiden Werken der Wondheelkunde onder hun in gebruik, niet ophaalen, en van veele Boeken die van Geneeskruiden handelen; nademaal 'er waarſchynelyk by de Chriſtenen over deeze Stoffe by hun geen voordeel te behaalen is.

'tWelk eenige van hun in de Arabiſche en Griekſche Taaloeffening heeft kundig gemaakt.

XV. HOOFDTSTUK.

OVERDENKING *aangaande eenige andere* JOODSCHE BOEKEN *in 't* RABBYNSCH HEBREEUSCH *geſchreeven.*

Hoedanig de Jooden in de Welſpreeken- en Dichtkunde onervaaren zyn.

De Welſpreeken- en Dichtkunde zyn by de Rabbynen weinig in gebruik: derhalven hebben ze onder hun weinig Redenaars en Dichters, nademaal de Rabbynſch Hebreeuſche Taal zeer ſchraal is. Hier om is 't dat hunne Leeraars zich nooit in de Kunſt van welſpreekenheit oeffenen. Zy leggen zich meer op de zedekunde toe, die zy echter op een andere wyze als de Chriſtenen behandelen, naardien zy 'er een groot getal Geboden byvoegen, waar aan zy gelooven verbonden te zyn, en waaruit vervolgens zeer veele gevallen ontſtaan, trekkende daar de beſluitingen met alle mogelyke fynigheit uit. Alzoo zy zich t'eenemaal het gezach hunner Voorvaderen onderwerpen, pleegenze over alle zwarigheden met hunnen *Talmud* raad, en zeer dikmaals met de Schryvers die onder den tytel van SCEELOT VETESCHUVOT of *Vragen en Antwoorden*, Boeken geſchreeven hebben, waarin zy zeer gemakkelyk de beſluiten hunner gevallen vinden.

Wat hunne Dichters aangaat, men weet dat de Dichtkunde onder de Jooden niet zeer oud is, ten minſten zodanig als menze tegenwoordig oeffent, en die zy ſedert eenige eeuwen, in navolging der Arabieren in Kunſt hebben overgebragt. Eertyds hebben we een verkorting van de geheele Wysgeerte geleezen in zodanige ſoorten van Vaerzen door *Rabbi Abraham ben Meſullam* opgeſtelt. Ook hebben ze verſcheiden Lofgezangen ter eere van eenige hunner Feeſten in hunne Bediening-Boeken *Mahaza* genoemt, gelyk we reeds hier voor hebben aangemerkt. De meeſte Jooden plaatſen in den aanvang hunner Werken eenige Vaerzen, en eenige, wat meer is, beſtaan hunne redeneeringen t'eenemaal in Vaerzen. Maar, men kan hen nochtans geene Dichters noemen, alhoewel zy Vaerzen maaken. Geen Landaart is 'er nochtans die zoo veel Verdichtzelen als de Jooden geſchreeven heeft, en die meer tot de zelve geneegen was in een tydt, toen men geene Dichters onder hun had.

Ingelyks in de Hiſtori- en Tydrekenkunde.

Ook hebbenze Hiſtoriſchryvers en Tydtrekenkundigen onder hun: maar weinig in 't getal, en ook niet naaukeurig in hunne Verhandelingen; derhalven zyn ze noch veel min naaukeurig, wanneer zy de Hiſtoriën van andere Volkeren berichten, wien Boeken zy zonder oordeel hebben afgeſchreeven, en men vind hen in hunne Overzettingen mede niet trouw. Want, by voorbeeldt, hoe veel Verdichtzelen vind men niet in het Boek van *Joſippus*, of *Ben-Gorion*, die nochtans voor den waaren Joſephus genomen word? 't Is genoeg dat een Joodt zich bemoeit een Hiſtorie te ſchryven, om volkomen de valſche onderſtellingen te gelooven. Wanneer we van het Hiſtoriſch Werk van *Ben-Gorion* of den valſchen Joſephus ſpreeken, meenen we onder deezen naam niet te begrypen een beknopte Verkorting door *Munſterus* uitgegeeven; noch een andere Druk meerder uitgebreid, met een Latynſche Vertaling door hem in 't licht gebragt: maar de Druk van Konſtantinolen, die de zelve *Munſterus* niet volkomen heeft laaten drukken, waarin veele dingen zoo wel in 't begin als einde en doorgaans in 't werk ontbreeken.

Hunne Boeken van Tydrekenkunde die onder den tytel van SEDER OLAM RABBA, of *groote Tydbeſchryving*, en SEDER OLAM ZUTA, *verkorte Tydbeſchryving* gedrukt zyn, behelzen zeer weinig zaaken, niet min dan hunnen SEPHER HAKKA-

BALA, of *Boek van Overlevering*, 't welk een hunner oudste Historiën is. *Rabbi Ghedalias* heeft oneindig veele drömeryën en verdichte Historische Tydbeschryvingen in zyn Werk ingelast, 't welk hy den tytel van SCALSCELET HAKKABALA, of *Keten van Overlevering* geeft; naardien het oogmerk der Jooden in hunne Historiën schynt te zyn de opvolging hunner Geleerden en Schoolen te bewyzen, om te krachtiger de Leere der *Caraïten* te bestryden, die wygeren een groot getal van Joodsche Overleveringen goed te keuren, die dus ongegrond schynen te zyn. *Rabbi David Ganz* heeft mede geene andere reden dan deeze gehad, van een volkomen Tydbeschryving op te stellen en die tot aan onzen tydt uitbreid, alhoewel hy zich in 't tweede Deel over de Tydorde van andere Volkeren verder uitstrekt: maar behalven dat de Joden in 't algemeen zeer onkundig van der Christenen Historiën zyn, zoo dwaalenze ook te meer, wanneer zy de Christen Schryvers overzetten: hier om is 't dat we van hunne Boeken over dit onderwerp zoo wel niet als elders eenig nut konnen trekken. Het Boek 't welk men JUHASIN, of *der Geslachten* noemt, is niets anders dan een Verzameling van verscheiden Schryveren, vermits de Jooden weinig bequaamheit hebben van een goede keur te doen. Niet gelukkiger zyn zy wanneerze zich bemoeyen willen de Historiën der Christenen en andere Volkeren te beschryven, en die zonder eenig oordeel verkorten, 't welk klaar blykt in een verkorte Historie die zy ons in 't Hebreeusch van de Fransche Koningen en Ottomansche Keizeren hebben nagelaaten; alhoewel 'er van de laatsten zeer weinig zaaken aangeteekent zyn. De Tytel van die Historie staat met deeze bewoording uitgedrukt: SEPHER DIBRE HAJAMIM LE MALCHE TSORPHAT U MALCHE BETH OTTOMAN HATTURG, en schynt aanaanstonds een groot denkbeeldt van uitvoering te zullen geeven: maar in zich zelven komt deeze Historie op weinig zaakelykheit uit. Nochtans vermits de Jooden somtyds veele reistogten doen, en ook verscheiden Taale kundig zyn, zoo konden ze wel een goede Historie opstellen, indien zy lust hadden hunnen vlyt daar aan te besteeden. Een der beste Joodsche Schryvers die wy volgens ons oordeel hebben, is *Rabbi Azarias* een Italiaan, die echter geen byzondere Historie beschreeven heeft: maar alleen eenige Historische zaaken in een Boek aangehaalt, 't welk voor tytel MEOR-ENAÏM of *Licht der Oogen* voert. Dikmaals haalt hy de Christen Schryvers aan, 't welk blykt, dat hy die meer dan eenig ander Joodt geleezen heeft.

Wat de Taalkunde aangaat, 't is niet te twyffelen of de Jooden zyn 'er alzoo min in ervaaren als in de Historiën, en in alle andere wetenschappen. Zy hebben die zeer lange verwaarloost, en zyn omtrent de negende eeuw ter gelegenheit van eenige Arabische Taalkundigen, daar toe overgegaan, vermits zy hier op hun Voorbeeldt volgden. Zy zouden eerlang door hunne behendigheden, in de Taalkunde een grooten stap konnen doen: maar om de waarheit te zeggen, men zou bequaamlyk een goed gedeelte der Joodsche Taalkundigen konnen missen, vooral die de laatsten hunne Boeken hebben ingelyft. — *Hunne onkunde in Taalwetenschappen*

Hunne beruchtste Taalkundigen zyn: *Rabbi Iuda*, *Rabbi Iona*, *Rabbi Aben Esra*, *Moses en David Kimchi*; beide de eersten hebben in 't Arabisch geschreven, en hunne werken zyn vervolgens in 't Rabbynsch Hebreeusch overgezet: maar zoo wy meenen, nooit gedrukt. De Taalkundige Werken door *Aben Esra* een Spaansche Joodt geschreeven, zyn zeer geacht, en men vind ze in eene Verzameling van andere Taalkundigen ingelyft, te Venetië gedrukt. Nochtans is men byna enkelyk tot de Taalkunde van *Rabbi David Kimchi* overgegaan, nademaal die gebruikbaarder is, en naaukeuriger dan van alle de andere Jooden beschreeven. Om deeze reden is 't dat men zyn Hebreeusch Woordenboek van hooger waarde dan alle de anderen acht, naardien het byna het eenigste is 't welk men gebruikt. Echter indien iemandt begeerig is de Hebreeusche Taal grondig te willen verstaan, dat hy de Taalkundige Werken van *Rabbi Elias Levita* leeze, die van een goed getal nuttelyke en deftige Aanmerkingen verzien zyn, en volstrekt noodig om de gewyde Text te verstaan. — *Echter waar van de ervaarenste worden aangeweezen.*

Wy zullen hier van 't Rabbynsch Hebreeusch niet handelen, namentlyk de taal waarin de Jooden zedert eenige eeuwen geschreeven hebben, nademaal die geene Taalkundige regelen heeft, en naar de verscheidenheid der Schryveren ook onderscheiden word. De grondt van 't Rabbynsch Hebreeusch is wel naar Waarheit van 't Bybelsch Hebreeusch afkomstig, 't welk ieder Schryver, zoo goed het hem mogelyk is geweest, heeft nagevolgt: de Spaansche Jooden hebben 'er Spaansche woorden onder vermengt; de Fransche, Fransche woorden, en alle de anderen insgelyks. Nochtans is 't genoeg het Bybel-Hebreeusch grondig te verstaan, om tot de lezing der beste Rabbynen over te gaan, die de letteren der H: Schrift verklaart hebben; — *Het Rabbynsch Hebreeusch is op geene Taalkunde, maar op 't gewoon gebruik gegrond.*

wanc

want zy van een zeer klein getal byzondere uitdrukzelen verzien zyn, die men door het gebruik in korten tydt kundig word, behalven dat 'er noch veele Woordenboeken zyn, waarin men de verklaring van vreemde woorden in byna alle taalen vinden kan. De Jooden bedienen zich gemeenlyk van een Woordenboek dat zy ARUC noemen, 't welk die van Konftantinopelen onder den tytel van ARUC HAKKETSER, of *de kleine Aruk* verkort hebben; in welk Woordenboek men woorden uit den *Talmud* vind: maar alzoo het in Rabbynfch Hebreeufch gefchreeven is, kan het weinig nut doen, dan die geen die reeds meer dan een middelmaatige kennis van de taal der Rabbynen hebben; waarom het beter zyn zal dat men het gebruik van 't Woordenboek van *David van Pomis*, een Italiaanfche Joodt, neemt, te Venetië in den jaare 1587. gedrukt. Dit Woordenboek is tot gemak van den gebruiker in twee kolommen verdeelt, waarvan de eerfte de Hebreeufche Bybel woorden met hunne beteekenis in 't Latyn en Italiaans aanwyft; en in de tweede ftaan de woorden in 't Rabbynfch Hebreeufch befchreepen, aan welke woorden hy den naam van *vreemde fpreekwyzen* gegeeven heeft, om die van 't zuiver Hebreeufch te onderfcheiden. Dit alles heeft hy met een uitlegging verzelt, eerft in 't Rabbynfch Hebreeufch, en vervolgens in 't Latyn en Italiaanfch gefchreeven; overzulks men door middel van dit Woordenboek alzoo gemakkelyk de Rabbynfche taal kan leeren als met het groot Talmudfch en Rabbynfch Woordenboek van Buxtorf, alhoewel dit laatfte zich verder uitbreid.

XVI. HOOFDTSTUK.

Van de nuttigheit der HEBREEUSCHE TAAL; *en of die aan een* GODTGELEERDE *noodig is. Redenen van twyffeling over dit onderwerp.*

Hoe eenige Oudvaders noodig oordeelden dat men eenige kennis van de Hebreeufche taal behoorde te hebben.

Indien wy ons op 't gezag van Hieronimus en Auguftinus vertrouwen, is 't onmogelyk een volmaakte kennis van de Gewyde Boeken te hebben, die het voornaamfte deel van onzen Godtsdienft ftaaven, vooral als men in de Griekfche en Hebreeufche taalen onkundig is, zulks het noodig zy dat men toegang tot de oorfpronkelyke taalen deezer Boeken hebbe in zwaarigheden die zich zouden konnen opdoen. Ik fpreeke, zegt Auguftinus tot hen die de Latynfche taal verftaan, en de kenniffe van 't Hebreeufch en Griekfch te verftaan noodig hebben (a) zulks zy zich in hunne twyffeling, in de Oorfpronkelyke taal meer dan in de Latynfche Overzetting konnen voldoen. *Latinæ quidem linguæ homines quos nunc inftruendos fufcepimus, & duabus aliis ad fcripturarum cognitionem habent opus, Hebræâ fcilicet & Græcâ, ut ad exemplaria præcedentia recurratur, fi quam dubitationem attulerit Latinorum Interpretum infinita varietas.* Wanneer het gefchil is om een burgerlyke zaak te beflechten, gedraagt men zich niet enkelyk na de affchriften der gedingftukken die men ter verweering voortbrengt: maar men wil de oorfpronkelyke ftukken inzien; en in tegendeel handelt men in zaaken van den Godtsdienft; het meerendeel der Godtgeleerden veronachtzaamen dikmaals de Oorfpronkelyk Text, en vergenoegen zich alleen met de Overzettingen die fomtyds gebrekkelyk of duifter zyn.

Welk een breed gevoelen de Schryver van de Latynfche Overzetting heeft, 't welk nochtans onvoldoende is.

Wy bekennen dat men ten voordeele onzer eeuw zeggen kan, dat het onnoodig zy geworden, zyn toevlucht tot de Oorfpronkelyke Text te neemen, (b) federt het Trentynfche Concilie de Latynfche Overzetting eigen-Geloofwaardig heeft verklaart; en wat meer is, het groot getal van Vertalingen die in verfcheiden taalen van den Bybel-text zyn gedaan, vervullen eenigermaaten de ontbeering van 't Oorfpronkelyk Boek. Waarby men voegen kan, dat veele Geleerde en bequaame mannen in de kenniffe der Oofterfche Taalen alles verklaart hebben, 't welk het zwaarfte in den Styl der H: Schrift voorkomt. Dit is naar myn oordeel alles 't geen men het voornamelykfte ter verfchooning van eenige Godtgeleerden kan bybrengen, die het betrachten van de Hebreeufche Taal verzuimen, en die ter eene zyde verplicht zyn, indien dit niet t'eenemaal onnoodig is, ten minften ter andere zyde, lichtelyk dit gebrek, door andere middelen te vervullen, die veel korter en min moyelyk zyn.

Maar zonder dat het noodig zy ter deezer plaatfe de zin der Vaderen van 't Trentynfche Concilie uit te drukken, wanneer zy de aloude Latynfche Overzetting geloofwaardig hebben verklaart; men kan geen meer gezag aan de gemeene Overzetting geeven dan men eertyds in de eerfte Eeuwen der Kerke aan de Griekfche van de zeventig Overzetteren gaf, die men geloofde

(a) Aug. L. 2. Van der Chrift. Godtgel. C. 11. (b) [Dit zullen de Proteftanten nooit toeftemmen.]

de van een Profetifche ingeeving te zyn geweeft, tot aan de tyden van Hieronimus, die aan de eerfte begon te twyffelen. Egter, niet tegenftaande deeze overreeding, hebben de Oudvaders niet nagelaaten, wegens de Verklaring der H. Schrift hunnen toevlucht by andere Griekfche Overzettingen te neemen, die uit het oorfpronkelyk Hebreeufch waren gedaan. Indien zy zich met het oorfpronkelyke hadden konnen beraaden, zouden ze het ongetwyffelt hebben gedaan, naardien zy een zoo groote achting voor den ongemeenen arbeidt van Origenes hebben gehad, die deeze aloude Griekfche Overzettingen in verfcheiden kolommen heeft gefchikt, nevens die van de zeventigen die in 't midden van alle de anderen was geplaatft. Men kan de Uitleggingen der Griekfche Oudvaderen over het Oude Teftament niet leezen, of men vind 'er meenigwerf de naamen van *Aquila*, *Symmachus*, *Theodotio* en eenige aloude Overzetters, en zelf van Samaritanen die mede de Boeken Mofes voor hun gebruik hebben overgezet.

Bezwaarenissen in de overzettingen gevonden, hoe die voor te komen zyn.

Wy hebben nu ook, zal men zeggen, de zelfde hulpmiddelen om de moielykheden te verklaaren die zich in de gemeene Overzetting opdoen, en zelf noch veel grooter, vermits de Latynen geen goede Latynfche vertalingen ontbreeken over het Oorfpronkelyke gedaan. Maar 't is nochtans eigen dat men de Hebreeufche Taal te verftaan noodig heeft, overzulks men 'er kan van oordeelen wat men van alle deeze overzettingen verkiezen moet, gelyk Auguftinus verftandiglyk in de boven bygebragte woorden, heeft aangemerkt. Wat meer is, hoe veel dubbelzinnige woorden en moeyelyke uitdrukfelen zyn 'er die den zin duifter maaken als men die in 't Oorfpronkelyke wil naflaan. Ook konnen de verfcheiden Overleveringen geen grooten dienft in de opheldering aan alle deeze bezwaareniffen doen; en fchoon 'er ten tyde van Auguftinus mede een Latynfche Overzetting was, waaraan men den naam van aloude en gemeene gaf, liet men echter niet na een groot getal andere Overzettingen, die moeyelyk op te tellen waren, goed te keuren. *Latinorum Interpretum, infinita varietas*, zegt hy. Maar met behulp van dit alles, wil hy dat men de Hebreeufche Taal verftaa om het Oorfpronkelyke te konnen inzien. *Ut ad exemplaria præcedentia recurratur*, gelyk deeze Godtgeleerde zegt. Zeer bezwaaarlyk is 't naaukeurig de kracht der Hebreeufche woorden alleen door middel van de Overleveringen te verftaan, fchoonze al naaukeurig en getrouw zyn, alhoewel ieder taal zyne byzondere eigenfchappen heeft, en die dikmaals in een andere taal niet konnen overgebragt worden. 't Zoude niet zwaar vallen voorbeelden hier van by te brengen; maar wy zouden 'er te verre door afgeleid worden, en dat meer is, wy vertrouwen dat 'er niemandt is die van deeze waarheit door ervaarenheit niet overtuigt zy.

Waarom de oeffening in de Hebreeufche Taale noodig zy;

Wy voegen 'er alleen by, dat de oeffenieng der Hebreeufche taale het verftandt opfcherpt om naaukeurig den ftyl der H: Schrift in te zien en te overwegen, gelyk licht te merken is, wanneer men de uitleggingen van Hieronimus en het Oude Teftament met die van andere Oudvaderen vergelykt, die in zynen tydt en na hem geleeft hebben. Hoe veel onnoodige vraagftukken zyn 'er niet in de Boeken van eenige Godtgeleerden te vinden, die met het Oorfpronkelyke van den Text niet hebben raadgepleegt. Eenige der voornaamfte onder hun bemoeien zich krachtig om te weeten of den menfch met een eenige erfzonde gebooren zy, of met veele, wegens de woorden die men in den druk van de gemeene Overzetting leeft: *In iniquitatibus conceptus fum & in peccatis concepit me mater mea*; maar de Hebreeufche Text, waarin men, *In iniquitate & in peccato* leeft, geeft geenzins reden tot deeze vraag.

waar van voorbeelden gegeeven worden.

Het zoude hier de plaats zyn eenige voorbeelden van wel geflaagde ontdekkingen by te brengen, die men in de Schriftuur heeft gedaan, voornamentlyk in onze eeuw, door de kenniffe van de Hebreeufche Taal verkreegen: maar 't zoude onnoodig zyn zich over dit onderwerp verder uit te breiden, 't welk genoegzaam is verklaart. De Kardinaal *Cajetanus* was zoo driftig ingenomen voor de noodzaaklykheit om de Hebreeufche Taal grondig te verftaan, en de Boeken des Ouden Teftaments te verklaaren, dat hy reeds een ouderdom bereikt hebbende die hem deeze oeffening te bezwaarlyk maakte, zynen toevlucht tot de wel geoeffenfte in deeze taale nam, 't zy het Jooden of Chriftenen waren, om zyne Uitleggingen over deeze Boeken gefchreeven, bondiger te maaken. Derhalven is 't beter zich tydelyker tot de oeffening van 't Hebreeufch over te geeven in een ouderdom waarin men krachtiger is zyn geheugenis te oeffenen dan zyn oordeel te gebruiken.

En aanpryzingen gedaan.

De zes Vaders van 't genoodfchap der Jezuïten die door laft van hun Opperhoofdt het Boek t'zamenftelden 't welk *Ratio atque Inftitutio ftudiorum* genoemt word, pryzen onder andere dingen den geenen aan die in 't toekomende onder hun de H: Schrift willen leeraaren, datze zorgvuldig de Griekfche en

He-

Hebreeusche Textwoorden onderzoeken, en al hun vermogen in 't werk stellen om die met de Latynsche Overzetting te vergelyken: (a) *Hebræa quoque & Græca explicanda sunt atque examinanda, cum vel à Latina Vulgata editione discrepare videntur ad eorum conciliationem quoad ejus fieri poterit.* Zy klaagen teffens over de groote onachtzaamheit van hun Genootschap in 't oeffenen van de H. Schrift; nademaal, zeggenze, een ieder zich op de Schoolsche Godtgeleerdheit toelegt, als of men 'er een oprecht en waar Godtgeleerde door worden kon, zonder dat men een naaukeurige kennis van de H.Schrift heeft. Ook noemenze zodanige Godtgeleerden: *Mutilos & mancos Theologos.* Zy konnen eenige hunner Leeraars niet dulden die geen andere leeroeffening dan die der Schoolsche bezitten, voor zoo veel zy niet dan naar inbeeldingen preeken, of indien ze al eenige plaatsen der Schriftuur aanhaalen, datze die nooit den eigen en vereischten zin geeven. Alzoo dit gebrek nu noch in een groot gedeelte van Leeraars huisvest, hebben we geoordeelt niet beter te konnen doen, dan de eigen Woorden van dit Boek by te brengen, gelyk die in den Roomschen Druk gevonden worden: *Concionatores etiam Scholasticis tantùm imbuti Studiis, non rarò in suis evanescunt cogitationibus: de Scripturis verò, quas vix primoribus labris degustarunt, aut nihil afferunt in medium, aut parum ad rem, alienis glossis & fucatis argutiis Scripturam adulterantes.*

XVII. HOOFDTSTUK.

Van de gemakkelyke LEERWYS *om zich in de* HEBREEUSCHE TAAL *in korten tydt te oeffenen.*

Middelen aangeweezen om de Hebreeusche Taal in een korten tydt en gemakkelyk te leeren.

Wy durven zeggen dat 'er geen Taal is die men gemakkelyker en in minder tydt leeren kan, dan de Hebreeusche; niet alleen vermits ze een zeer klein getal van woorden begrypt, die de Boeken van 't Oude Testament behelzen, maar ook, naardien 'er weinig regels der Taalkunde toe noodig zyn, om deeze Taal te leeren. Derhalven zal men wel doen van alle Letterkundige Boeken de aller eenvoudigste en kortste te verkiezen; en by voorbeeldt, de kleine verkorte van *Schickardus*, die *Horologium Schickardi* ten tytel heeft, en 't kort begrip der Hebreeusche Taalkunde van Buxtorf. (b) Wy stellen deeze verkortingen den eerst beginnende Oeffenaar voor, vermits 'er niets van 't noodige, 't welk hem te weeten dient, is overgeslagen. In tegendeel, alzoo de Jooden over de Taalkunde te veel gezift hebben, kan men by hun deeze beknopte verkortingen niet verwachten, mits 't geen 'er volkomen noodig zy in alle uitgebreidenheit en zuiverheit verklaart worde, om in geen duisterheit te vervallen; *Brevis esse laboro, obscurus fio.*

Eerstelyk, wat de manier van Hebreeusch te leezen aangaat, men moet zich over de uitspraak van eenige letteren niet inlaaten, vermits 'er geen vasten voet onder de Jooden van gehouden word, die de Hebreeusche Taal verscheidenlyk volgens 't onderscheid der Landen uitspreeken. Indien men echter een zekere uitspraak kiezen wilde, zouden we die der Spanjaarden voor alle andere Jooden ter keure neemen, naardien die eenvoudiger is en de uitspraak der aloude Jooden nader komt. Maar het zy genoeg deeze Aanmerking alleen in 't algemeen hier voor te stellen, om ons tot onderricht te dienen, indien men die volgen wil, wanneer men een volmaakte kennis van de Taal verlangt te verkrygen. Want in den beginne moet men zich enkelyk aan de uitsprak der verkooren Taalkundigen gewennen.

Ten Tweede, alzoo de Jooden zich van zekere stippen of punten voor Klinkletteren of Vokaalen dienen, en die zy in lange en korte onderscheiden, zal men vooral opletten waarin de lange en waarin de korte Vokaalen bestaan, nademaal men dan door dit middel veele regels der Taalkunde als noodeloos voorby streeft, die de Taal moeielyk en zwaar maaken. Het voldoet, by voorbeeldt, zonder zich veel met alles te bemoeien, 't welk de Taalkundigen van de DAGESCH, SCEVA en eenige andere Taalvitteryen hebben gezegt, dat men weete, dat men zich in de Hebreeusche Taal nooit met korte lettergreepen uitdrukt,

 maar

(a) *Ratio Stud.* te Rome in 't jaar 1586. gedrukt.
(b) [Voor onze Nederlanders kan het Merg der Hebreeusche Taalkunst van E. van der Hoogt groot nut doen]

maar alleen door lange; en dat men alsdan de letter verdubbelt die na de korte lettergreep volgt; dat men om deeze reden een punt DAGECH genoemt, getekent vind: of indien 'er een SCEVA volgt, dat men op het punt van deeze SCEVA niet ruſt. Zie hier, by voorbeeldt, hoe men 't woordt DIBBER met een dubbele B uitſpreekt, vermits 'er een korte Vokaal onder de D ſtaat, die bygevolg de andere letter naar zich trekt, om op geen korte Vokaal te rusten. Eveneens is 't met de SCEVA na een korte lettergreep; en om deeze reden is 't dat de Taalkundigen zeggen, dat men ze alsdan niet uitſpreekt: maar alleen na de lange Vokaal. Doch, om ons met al deeze letterziftery der Taalkunde niet op te houden, 't welk niet doet dan het geheugen te belaſten en het vernuft te bezwaaren: zoo is 't nochtans genoech dat men weete, dat de uitſpraak altoos op een lange Vokaal en nooit op een korte ruſt.

Wat de Naamwoorden aangaat, 't zy die zelfsſtandig of byvoeglyk zyn, deeze vallen in de Hebreeuſche Taal niet moeielyk te begrypen: maar met de Werkwoorden is 't geheel anders gelegen, waarvan zeer veele tydvoegingen ingebruik zyn. In den eerſten aanvang is 't genoeg dat men die maar ter loops leere: overzulks, wanneer men tot de ontvouwing van eenig Boek van den Bybel overgaat, men de tydvoegingen alsdan kan opzoeken. Door welk middel men dan in 't korte en zonder eenige moeiten de zelve leert; en wat meer is, men vordert in dien zelven tydt aanmerkelyk in deeze Taalkennis.

Ongelooflyk is 't hoe veel men vordert in een taal door ontvouwing van eenige Schryvers, zoodraa men de minſte ſchets der Taalkunde begrypt, en byna wanneer men die ſlechts leezen kan. Waar toe dient het, by voorbeeldt, dat men een ganſch Boek der Taalkunde leeze, en vervolgens naaukeurig de geſlachten, woordbuigingen en andere diergelyke zaaken leere? gelyk men in de Latynſche Schoolen gewoon is, alwaar men eenige Jaaren doorbrengt, zonder dikmaal te weeten 't geen tot de ontvouwing der Schryveren word vereiſcht: zou men niet beter doen de Jeugdt in de algemeene regels van de Taalkunde by verkorting te onderwyzen, en vervolgens tot het ontvouwen der Schryveren overleiden? Zy zouden in den zelven tydt de regels en 't gebruik deezer regelen konnen leeren; 't welk hun ervaarener maaken zoude, dan alleen hen 't onderwys in de taalregels in te ſcherpen zonder zich in 't gebruik te doen oeffenen. Want eindelyk is men 'er na veel tydt verlies verplicht toe te komen, en men onthoud niets van alle deeze taalregels dan 't geen men zich in 't verklaaren der Schryveren toepaſſelyk maakt.

Die geen die zich dan op de oeffening der Hebreeuſche Taale toeleggen wil, zal wel doen onze voorgeſtelde wyze op te volgen, en dat hy zich ontlaſte zoo veel mogelyk is, de Hebreeuſche Boeken hunner Taalkunde te leezen, die het meerendeel met byna oneindige taalregels zyn bevracht. Beter is 't dat zy die leezen, wanneerze wat meer in de kenniſſe deezer Taale gevordert zyn. Want als dan zullen alle deeze regels hun verſtaanbaarder voorkomen: maar in den beginne moet men deeze grondtregel altoos voor oogen houden: *Vſus multus, præceptiones paucæ*; dat is: *veel oeffening en weinig regels.* Om te lichter dit gebruik door de lezing machtig te worden, zal men onverſchillig alle Boeken konnen leezen; maar beſt is 't te beginnen door de Bybelſche Hiſtoriboeken, vermits die lichter dan de andere zyn te verſtaan; en zelfs is 'er noch eenige keur over deeze Hiſtoriboeken te doen.

Moſes is 't die onder de Hebreeuwen het zuiverſte geſchreeven heeft, voornamentlyk in *Geneſis*; en 't geen den Leeroeffenaar veel dienſt doen kan in 't Hebreeuſch te leeren, is dat hy in de eerſte Hoofdtſtukken van *Geneſis* dikwerf de zelfde woorden en uitdrukzelen herhaalt vind, en door dit middel onthoud men ze zonder eenige moeiten. Alhoewel 'er in deeze eerſte Hoofdtſtukken van *Geneſis* veele woorden zyn die herhaalt worden, nochtans vind men 'er genoeg onderſcheidene woorden uitgedrukt. Men zal zich dan vervolgens in korten tydt grootelyks in de Hebreeuſche Taal gevordert zien, vooral wat de Bybelſche Hiſtoriboeken aanbelangt, vermits 'er de ſtyl van eenvoudig is. Maar met de andere Boeken is 't zodanig niet gelegen, die van een afgebroken en verbeeldelyken ſtyl zyn: daarom zal 't wel en gevoeglyk zyn, dat men 'er mede eenige orde in de lezing houde.

In welke Hebreeuſche Boeken men zich als dan oeffenen moet, om een grondige kennis dier taale te verkrygen.

Wy meenen dat men niet beter doen kan dan de Pſalmen voor de *Eccleſiaſtes*, de Spreuken- en 't Hoogliedt Salomons te leezen. Deeze drie laatſte Boeken zyn in een zeer gedrongen ſtyl geſchreeven, en men kan ze niet wel verſtaan, wanneer men 'er niet iet byvoegt. En vermits de Pſalmen eeniger maaten de middelweg tusſchen de Hiſtoriboeken en deeze gemelde houden, zoo zal men zich allenks tot den gedrongen ſtyl gewennen. Hier na kan men tot de Profeten overgaan, die nochtans

tans veel moeilyker te ontvouwen zyn, wegens de Stoffe die zy behelzen, als van wegen de Uitdrukfelen, die daarenboven meer verbeeldelyk zyn dan al het overige van den Bybel, nademaal de Profeten onder de Jooden Redenaars waren; derhalven zy zich telkens van Afbeeldzels bedienden die den Redenaren eigen zyn: voornamentlyk *Efaias*, die buiten alle tegenfpraak de welfpreekenfte der Profeten is. Eindelyk zal men ten laatften het Boek *Jobs* ter handt neemen, wier uitdrukfelen t'eenemaal verbeeldelyk zyn, behalven dat 'er fomtydts met halve bewoording en zinfpreukelyk gefproken word. Mogelyk zoude het hier wel noodig zyn geweeft eenige der voornaamfte Overzettingen van den Bybel aan te merken, en die het beft zouden dienen konnen om de Hebreeufche Taal te leeren: maar behalven dat dit een lang onderzoek nodig heeft, zoo is 't beter een verftandig en ervaaren Meefter te zoeken, die zynen Leeroeffenaar langs alle deeze wegen geleid, dan zich alleen met de Boeken te behelpen, die niet fpreeken, en die men bygevolg de ontmoetende zwarigheden niet voorftellen kan.

XVIII. HOOFDTSTUK.

Van de LITURGIE *of* MIS *der* CHRISTENEN *in alle geweften der toen bekende* WAERELDT.

Redenering over de Mis in 't Ooften, de *Liturgie* genoemt.

Alhoewel wy hier voor de oorfprong van eenige Plechtigheden hebben aangeweezen, die onder de Chriftenen ten opzicht met deeze der Jooden worden onderhouden, en voornamentlyk 't geen den Gebeden en Dienft der Kerke gehoorig zy; echter zullenwe niet konnen nalaaten alhier in te laffen, eene volkome redenvoering over de Mis, die de Chriftenen van 't Ooften *Liturgie* * noemen, en de voornaamfte dienft der Roomfche Kerke is: zulks men grondelyker het onderfcheid der Plechtigheden kundig worde die in verfcheiden Kerke in gebruik zyn. Maar niet tegenftaande alle deeze onderfcheiden gebruikelykheden, laaten ze alle niet na in 't wezen van deezen Dienft overeen te komen, die zyn oorfprong uit der Jooden Synagogen heeft, door de Apoftelen nagevolgt in de eerfte Vergaderingen door hun gehouden.

De oorfprong van het woordt *Liturgie* aangeweezen, en waar in dien dienft beftaat.

Het woordt *Liturgie* heeft zynen oorfprong uit het Nieuwe Teftament, alwaar het gemeenlyk den Dienft of openbaare Bediening beteekent; en in deezen zin word het aan de bediening van 't Euangeli toegeëigent, zoo wel voor de Predikatie, als voor de uitdeeling der Sakramenten. Weshalven zich Paulus, (a) willende uitdrukken dat Godt hem tot deeze Heilige Bediening geroepen had, zegt, tot de Gelovigen, van Rome fpreekende: Dat Godt hem de genaade verleent had tot een *Leitourgos* of Bedienaar van Jefus Chriftus te verkiezen, om den Volkeren het Euangeli te verkondigen. Maar de Oofterfche Kerk heeft dit woordt voornamentlyk aan den Dienft van de Mis verknocht, die *Liturgie* word genoemt.

Indien men deeze Dienft van de *Liturgie* in zyn beginzel aanmerkt, kan men niet ontkennen dat die zeer eenvoudig was, gelyk ook alle de andere Dienften waren, waar aan men vervolgens iet heeft gevoegt, zonder nochtans in 't wezentlyke iets te veranderen. De *Liturgie* heeft altoos zedert den aanvang in zekere gebeden beftaan, verzelt van Loftuitingen en Dankzeggingen die men over het Broodt en den Wyn deed, om het te zegenen [of naar de wyze der Roomfchgezinden, onder het heiligen, in de verandering van 't Lichaam en Bloedt van den Zoone Godts, door de Sakramenteele woorden die de Priefter uitfprak] en zulks in navolging van onzen Heilandt † in de onderhandeling van 't Paafche 't welk hy met zyne Apoftelen hield. Men brak ver-

* [Het woordt *Liturgie*, oorfpronkelyk uit het Griekfch, word door de Kerklyke Hiftorifchryvers in een dubbelen zin genomen. Somtydts beteekent het een vervatting van den geheelen uiterlyken Godtsdienft en alle de daar aangehoorende plechtigheden die de Geeftelyken in de Kerken waarneemen. Dan word het in 't byzonder genomen voor 't gebruik by 't H: Avondmaal met de plechtigheit van dien, en volgens 't gebruik der Roomfche Kerke wat by de oeffening der Miffe gehoorig zy. By de Oofterfche Chriftenen worden meer dan 50 byzondere Liturgien gevonden, ten deelen algemeen en ten deelen van byzondere Volkeren aangenomen. *Suicerus*, *Abrah. Eccell. J: Bona.*]

(a) In zynen Brief aan de Romeinen Hoofdtft: 15. vers 16.

† [Dit alom bekent Roomfch gevoelen zal een Proteftant nimmer konnen toeftaan: maar vermits het hier de plaats niet is de onechtheit van des Schryvers gezegde aan te toonen en zyn geftel te betwiften; naardien ons oogmerk in dit werk alleen is de uiterlyke Kerkplichten te behandelen, zoo zullen we deeze ftoffe onaangeroert laaten.]

vervolgens dit broodt en men deelde het alle den geenen uit die de plechtigheit bywoonden, waar by de Priester of Oudste den Voorzitter was, eveneens als onder de Jooden de Vader des huisgezins of de bequaamste van 't gezelschap het broodt en vervolgens den wyn in den kelk zegende, nadat hy van 't een en 't ander genutrigt had, en het overige den geenen omdeelde die met hem aan de tafel waren.

Niet te twyffelen is 't of onzen Zaligmaker heeft zich in 't Paasche houden met zyne Discipelen, door de Euangelisten beschreeven, bedient van het gebruik der Jooden wanneer hy het Broodt en de Wyn Zegende of Heiligde, ten dien tyde in het vieren van 't Paaschfeest waargenomen. Hy heeft zich van Gebeden, Zegeningen en Dankzeggingen bedient eveneens als waarvan zy zich in het Plechtgebruik van 't Paaschlam bedienden, 't welk zy de Heiliging of Inwying van 't Paaschfeest noemden. Derhalven belast hun den Heilandt altoos ter zyner gedachtenisse deeze Plechtigheit in acht te neemen, gelyk de Jooden het Paaschfeest ter gedachtenisse van hunnen uittogt uit Egipte vierden. En 't geen deeze twee Plechtigheden noch gelykvormiger maakt, is, dat het Paaschfeest der Jooden de verbeelding is van 't geen in den uittogt van Egipte voorviel, wanneer zy t'eenemaal uit hunne slaverny verlost wierden. Insgelyks behelsde den Dienst van de *Liturgie* onder de Christenen de voornaamste Bedieningen van hunnen Godtsdienst, inzonderheit van de Doodt en Opstanding onzes Heilandts, die hen van de slaverny der zonde heeft verlost. Dit is 't geen men in alle de werken der Griekſche Schryveren kan aanmerken die over de *Liturgie* geschreeven hebben.

Behalven de gebeden, lofstuitingen, zegeningen en dankzeggingen, waarin eigentlyk de *Liturgie* bestaat, leest men het Euangeli en 't Epistel, 't welk eertyds met iets van de Profeten en Psalmen verzelt ging, waarvan noch eenige merktekenen in de Mis overgebleeven zyn, die zynde sedert eenigen tydt verkort, men niet behouden heeft dan zekere verzen der Psalmen die men eertyds geheel op zong of opzeide. 't Welk men tegenwoordig *Antiënna* noemt, is afkomstig van 't aloude gebruik van den geheelen Psalm te zingen daar nu deeze *Antiënne* niet dan uit een vers bestaat. Het woordt *Antiënna* heeft zynen oorsprong van het Grieksch *Antiphona*, nademaal men deeze Psalmen beurtsgewyze in de Vergadering opzong. Om deeze reden is 't mede dat men in de Mis zekere verzen der Profeten en van andere Bybel-Boeken vind, nademaal de Verkorters van de Mis niet dan een gedeelte van een lange redeneering behouden hebben. 't Welk klaarlyk in de *Antiënna* * die men 't Offerdeel der Mis noemt, blykt, en naar gewoonte niet bestaat dan in een vers of twee van eenigen Psalm: daar men in den beginne de geheele Psalm zong, terwyl het Volk offerde.

Men moet nochtans aanmerken dat de lezing van de Boeken des Nieuwen Testaments, van het Euangeli, de Apostel-Brieven, en het gezang zelfs der Psalmen, geene zonderlinge zaaken zyn aan den Dienst van de Mis verknocht: maar telkens als de eerste Christenen vergaderden, verzuimdenze nooit deeze lezing te doen, gelyk uit de Brieven van Paulus en uit de Werken der Oudvaderen blykt. Men kan niet twyffelen, als elders is gezegt, dat deeze gewoonte uit der Jooden Synagogen voortgekomen zy, alwaar men naaukeurig de lezing van de Wet en van eenige Schriftuurplaatsen der Profeten deed. Blykbaar is 't mede, dat de gewoonte van 't Epistel en Euangeli leezen op den lessenaar mede zynen oorsprong heeft van 't geen in deeze Synagogen geschiedde, alwaar de Lezer op een weinig verheven plaats Lessenaarsgewyze gemaakt, zyne lezing verrichte. Eindelyk wegens de weinige achtgeeving over de aloude manier van de *Liturgie* te oeffenen, naar datze in de Schriften van Justinus den Martelaar en andere eerste Kerkenvaderen gevonden word, zal men ontdekken dat het voornaamste deel van de gebruikelykheden afkomt van die die in der Jooden Synagogen wierden waargenomen, en die de Apostelen in de eerste Christen Vergaderingen hebben onderhouden. Maar de tydt heeft

* [Het woordt *Antienna* komt af, als gezegt is van *Antiphonæ* beteekenende in 't Grieksch ἀντὶ, *tegen*, en φωνὴ, *stem*, of *beurtgezang* 't welk beurtsgewyze in de aloude Kerke gezongen wierd, wanneer twee Kooren elkander toezongen. Dus word nu noch een vers of afdeeling van een Psalm genoemt, naar tydtsgelegenheit van Zon-of Feest-dagen geschikt. *Antiphonarium* noemt men het Boek waarin de *Antiphonæ* van 't gansche Jaar gevonden worden. De Roomschgezinden die twee zodanige *Antiennâs* in hunne Missen zingen, meenen dat 'er Ignatius de Insteller van is, vermits hy voorgaf de Engelen dus beurtsgewyze had hooren zingen, en overzulks dit Gezang in de Grieksche Kerke zoude hebben ingevoert: maar zekerder is 't dat het door *Ambrosius* allereerst in de Latynsche Kerke is ingevoert. Tegenwoordig heeft dit woordt een naauwer betekenis, begrypende een gedeelte uit de Psalmen getrokken overeenkomende met het Feest 't welk men viert. Ook noemt men *Antienna* 't geen men in den aanvang van de Mis of tot opwekking om Godt te looven zingt. Insgelyks noemt men de *Motetten* die door verscheiden Koorzangers beurtsgewys by de Mis gezongen worden. *Du Fresne L.* 272. *Hildeb*: *de Sacris publ. p.* 31. *Furitierre* &c.]

heeft 'er eenige verandering aan toegebragt, en zulks verschillende naar de verscheidenheit van plaatsen, 't welk nochtans niet belet dat alle de verscheiden *Liturgiën* die door de geheele waereldt zyn verspreidt, niet in wezen zouden overeenkomen en in 't geen de voornaamste grondt der *Liturgie* maakt. Laat ons nu tot het onderzoek van deeze onderscheidenheit der Missen of *Liturgiën* overgaan.

Hoe men de *Liturgien* in Oosterlyke en Westerlyke *Liturgien* verdeelen kan.

Men kan de *Liturgiën* in 't algemeen verdeelen in Oosterlyke en Westerlyke. Onder den naam van Oosterlyke *Liturgiën* kan men begrypen de *Liturgiën* der Grieken en Melchiten, * den oorspronk van alle anderen van 't Oosten zynde; die der Chaldeën of Syriers, 't welk de Nestorianen, Jakobiten en Maroniten zyn; die der Kopten of Egiptische Christenen, en die der Etiopers; die der Armeniers, in 't oud-Armenisch geschreeven; die der Iberen of Georgianen en Mengrelianen in hunne Landtaale geschreeven; die der Albaneezen, Sclavonen en Moskoviten, waarby men de Circassen en andere Tartarische Christenen voegen kan. Waar uit de groote uitgestrektheit der Christen volkeren genoeg te oordeelen is, die tegenwoordig noch de Oostersche Kerkzeden in 't wezen hunner *Liturgiën* volgen.

en waarin deeze onderscheiding bestaat.

Deeze verschillende Kerkgewoontens onder de Christenen van 't Oosten en Westen aangaande de *Liturgie*, bestaat voornamentlyk in een zeker Gebedt, 't welk de Oosterlingen de aanroeping van den H. Geest noemen, en waarin, zoo zy meenen, voor een gedeelte de Heiliging van 't Broodt en den Wyn bestaat, en niet in deeze woorden alleen: *Dit is myn Lichaam* enz. Dit gebedt of deeze aanroeping word byna met de zelfde bewoording in de *Liturgiën* aller Volkeren gevonden, reeds genoemt; daar naaulyks een der Latynsche Missen, by de Westersche Kerke in gebruik, iet daar van behelst. Onder den naam der Latynsche Missen begrypen we mede de Kerken die haare Kerkzeden met die van Rome hebben ingelyft. Een gedeelte der Sclavonen, by voorbeeldt, die langs de grenzen van Dalmatië woonen, hebben de Roomsche Kerkdienst in 't Sclavonisch overgezet, en 'er hunne *Liturgie* mede vergeleeken. De Grieken wat meer is, die onder de Latynsche Bisschoppen behooren, hebben mede eenige verandering in de aloude *Liturgiën* ingevoert. Insgelyks kan men van de *Liturgiën* der Maroniten, van een gedeelte der Nestorianen en Armeniers zeggen, die mede hunne *Liturgiën* verandert hebben, om de Mis der Latynen nader te komen: maar 't is zeer moeielyk deeze veranderingen te ontdekken, de zelve vergelykende met de andere *Liturgiën* der zelver Volkeren, en alles te onderscheiden 't geen aan de gewoonte der Westersche Kerke behoort.

In welke taal de eerste Schryver en opsteller de *Liturgie* zoude geschreeven hebben, en hoe die in de eerste Kerke zoude geoeffent zyn geweest.

Wat de eerste Schryver en uitvinder van de *Liturgie* aangaat en de taal waarin ze 't allereerst geschreeven zy, men heeft over dit onderwerp wel veel te zeggen gehad: doch met geen blyk van waarheit verzelt. Bewyslyk is 't dat alles 't geen men van de *Liturgie* heeft, zynen oorsprong den Grieken verschuldigt is; want het zyn Grieksche uitdrukselen en die schynen mede uit het Grieksch overgezet te zyn. Derhalven moet men zich niet inbeelden, dat de Apostelen de *Liturgie* zodanig die nu met bewoording en spreekwyzen verzien is, in gebruik hebben gehad, naardien die in de eerste eeuwen der Kerke buiten gebruik waren. Maar op de aanmerking die wy hier over maaken, dat alle de *Liturgiën* uit het Grieksch schynen overgezet, kan men dit gevolg trekken, dat de Grieksche Kerken de eersten zyn geweest, die de *Liturgiën* hebben t'zamengestelt, waarna die der andere Christen volkeren vervolgens zyn geschikt. 't Is zelf zeer waarschynlyk, dat de Apostelen in de eerste Vergaderingen de *Liturgie* in 't Grieksch hebben laaten geschieden, nademaal de Grieksche Taal toen in 't Ryk meer uitgebreid was, en dat veele de zelve in Rome verstonden; behalven dat men in de eerste Kerken door de Apostelen gesticht, het meerendeel Grieksch sprak; en dit is de reden waarom zy nooit aan de Gelovigen en zelf die te Rome waren, dan in deeze taal geschreeeven hebben.

Men kan 'er dit noch byvoegen, dat in de eerste Christen Vergaderingen de lezing van 't Nieuwe Testament in 't Grieksch geschiede, voor dat ieder Landaart die in zyne taale had overgezet, en wy meenen ook dat men 'er de Psalmen in de zelve Taal zong of opgezegt heeft, en in deezen tydt voornamentlyk als men de Grieksche vertaling der Zeventigen in de meeste Synagogen las.

Der Apostelen moedertaal de Syrische geacht.

Waar is 't dat de moedertaal van de meeste Apostelen de Syrische Taal was, en dat die van Jeruzalem nevens andere nabuurige

† [Melchiten noemt men de Syrische, Cophtische of Egiptische Christenen en andere Volkeren der Oostersche Kerke, want schoon zy geen waare Grieken zyn, kleevenze nochtans het algemeen gevoelen der Grieken aan. Men noemt hen *Melchiten* van 't Hebreeusch woordt *Melech* 't welk Vorst of Koning beteekent, nademaal zy zich de besluiten van 't Chalcedonisch Concilie nevens die van den Keizer onderworpen. *Moreri.*]

buurige plaatſen waarſchynlyk de Bybel in 't Hebreeuſch in hunne Synagogen lazen: maar dit bewyſt voornamentlyk anders niet als dat eenige der eerſte Chriſtenen de *Liturgie* in de Chaldeeuſche of Syriſche taal geoeffent hebben, en dat de lezing van de Profeten en opzegging der Pſalmen in hunne Vergaderingen in 't Hebreeuſch wierd gedaan. 't Welk echter het tegendeel is, indien men 't met alle de andere plaatſen alwaar de Griekſche Taal in gebruik was, vergelykt. Wat meer is, men had toen de *Liturgiën* noch in 't Syriſch noch in 't Hebreeuſch geſchreeven, gelyk eenige Schryvers zich hebben ingebeeldt. Niets ongegronder is 'er dan 't geen deeze Schryvers waanen, dat Petrus en eenige andere Apoſtelen de Mis in 't Hebreeuſch voltrokken: want ſedert een langen tydt was de Hebreeuſche Taal onder de Jooden niet meer in gebruik geweeſt. Paulus is 't die ons zegt dat in de eerſte Chriſten Vergaderingen de *Liturgie* en andere gebeden in eene taal wierd gedaan die den geenen verſtonden die de Vergadering bywoonden; (a) en 't zelve word door den Kardinaal *Bona* beveſtigt, die verzeekert dat de Apoſtelen de gebeden der *Liturgie* in de taale van 't Landt deeden alwaar zy zich onthielden.

Doch men moet met deezen Kardinaal nochtans niet beſluiten, dat de Apoſtelen waarlyk de eerſte Inſtellers van alle de *Liturgiën* zyn geweeſt, die zich in alle taalen en Kerken hebben uitgebreidt: want het zeker is, dat de *Liturgiën* in de Chaldeeuſche en Syriſche taalen, by voorbeeldt die der Neſtorianen, Jakobiten en Maroniten, de zelfde *Liturgiën* niet zyn, die de Apoſtelen in deeze Taal in de nabuurige landſtreeken van Jeruzalem niet konden oeffenen, voor zoo veel de Syriſche deezer *Liturgiën* van de Syriſche die de Apoſtelen in hunnen tydt en in hun Landt ſpraken, verſchilt; behalven dat, gelyk reeds is getoont, zyn deeze Syriſche *Liturgiën* uit het Griekſch vertaalt. 't Welk men mede in de andere *Liturgiën* in acht te neemen heeft.

Het gebruik der *Liturgie* eenige eeuwen na der Apoſtelen tyden eerſt ingevoert.

Onder voorwendzel dat de Apoſtelen de *Liturgie* in de taale der Kerken die zy geſticht hebben, oeffenden, volgt niet dat zy 'er waarlyk de Inſtellers van waren, ſchoon die nu hunnen naam in de Ooſterſche Kerken voeren. Genoeg is 't over deeze *Liturgiën* zyne gedachten te laaten gaan, om overtuigt te zyn datze niet dan eenige eeuwen na de Apoſtelen konden in gebruik zyn gebragt. De Grieken hebben 'er drie gehad die den naam van Jacobus, Baſilius, en J. Chriſoſtomus voerden: maar zy bedienen zich in 't gewoon gebruik niet dan van de twee laatſten. Indien men de reden ernſtig navorſcht waarom zy deeze naamen aan deeze drie *Liturgiën* toeëigenden, men zal geene andere vinden dan die zy uit een onzekere overlevering trekken, en men kan 'er geen geloof aan geeven, nademaal de Geleerſte Grieken onderling hier over niet eens zyn. Bekent is 't dat dit gevoelen ſteunt op het gezag van *Proclus*, die verzekert dat Jacobus de eerſte Inſteller van de Griekſche *Liturgie* is, en dat deeze *Liturgie* in vervolg van tydt veel vermeerdert zynde, (a) *Chriſoſtomus* en *Baſilius* noodig vonden die te verkorten, waaruit de *Liturgie* van hun deezen naam heeft ontleent. Maar wy bezitten nu het Boek van *Proclus* niet alwaar dit word bericht, doch men trekt dit alleen uit eenig overſchot, waarvan men echter niet zeker is, dat het van hem waarlyk zy. De Schryver (b) die te Rome in 't Griekſch en Latyn eenige werken van *Proclus*, Aartsbiſſchop van Konſtantinopolen, heeft laaten drukken, van dit overgebleeven ſtuk ſpreekende, genoegt zich te zeggen dat de Afſchryver die de Griekſche *Liturgie* uitgeſchreeven heeft, alleen een uittrekſel van een Brief of het traktaat van *Proclus* heeft gemaakt, en aan 't Hoofdt deezer *Liturgiën* heeft geplaatſt, om ze te meer gezag te geeven, en dat hy op zyne wyze van de woorden van *Proclus* bericht geeft, en niet van den Text.

Het ſchynt nochtans dat men dit ſtuk van *Proclus* moet aanzien als van hem zynde, of ten minſten dat het geen bericht word niet op de enkele getuigenis van een Uitſchryver ſteunt, die eenig gezag aan de *Liturgiën* die hy in 't licht bragt, wilde geeven. Want de Griekſche Biſſchoppen in het zesde Concilie vergadert, 't welk men *in Trullo* noemde, (c) eigenen aan Jacobus de *Liturgie* toe die wy onder zynen naam bezitten, en de meeſte Griekſche Schryvers die zedert geleeft hebben, doen insgelyks niet alleen ten opzicht van deeze *Liturgie*; maar ook van de twee anderen die zy waarlyk gelooven van *Chriſoſtomus* en *Baſilius* te zyn. Waar op wy antwoorden, dat de Vaders van dit Concilie over dit ſtuk het gemeen gevoelen hebben gevolgt, 't welk niet dan op een volks overlevering, zonder eenigen grondt, ſteunde.

Dit

(a) *Lib.* I. *Liturg.* C. 5. (b) *Procl. lib. de Trad. Div. Liturg.*
(c) *Vincent Ricard.* (d) *Can.* 32.

Dit is voor zoo verre waar, dat *Theodorus Balsamon*, die door Brieven afgevraagt wierd of de *Liturgiën* die men (a) in de Kerken van Jeruzalem, en Alexandrië onder den naam van Jacobus en Markus las, waarlyk van hun waren, dit antwoordt gaf; *Dat noch de H. Schrift, noch eenig Concilie aan Marcus de* LITURGIE, *die zynen naam voerde, hadden toege-eigent; dat men niets had dan het twee-en-dertigste besluit van 't Algemeen Concilie* IN TRULLO, *'t welk aan Jacobus toe-eigende de* LITURGIE *die men meende dat men onder zynen naam bezat: maar dat het vyfentachtigste Besluit der Apostelen, en 't negen-en-vyftigste van 't Laodiceesche Synode, in de opstelling die zy van de Boeken der H. Schrift door de Apostelen geschreeven, deeden, en waar van men zich in de Kerke dienen moest, geen enkel gewag van de* LITURGIËN *van Iacobus en Marcus maaken.* Men zoude veele andere diergelyke bewyzen konnen bybrengen, om te doen zien, dat noch Jacobus noch iemandt der andere Apostelen geen Schryvers noch Instellers der *Liturgiën* zyn, die tegenwoordig hunne naamen voeren. Zouden *Eusebius* en *Hieronimus* die naaukeurige Registers van de aloude Kerkelyke Schryvers geschreeven hebben, deeze *Liturgiën* den Apostelen toegeëigent, hebben overgeslagen, indien 'er eenigen van ten hunnen tyde in gebruik hadden geweest?

Hoe *Leo Allatius* en de Kardinaal *Bona* in hun gevoelen over de Instellers der *Liturgiën* gemist hebben.

Wy verwonderen ons dat *Leo Allatius* en de Kardinaal *Bona* geloofden, dat die, die de naam van Jacobus voert, en de oorsprong van alle de andere *Liturgiën* is, waarlyk van hem zy, en dat men die alleen in vervolg van tydt uitgebreidt heeft: maar de bewyzen die zy bybrengen zyn geenzins voldoende. Waarom men meer reden te zeggen heeft, dat noch Jacobus, noch Markus, noch Petrus, noch eenig ander Apostel, geene Instellers der *Liturgiën* zyn, die men op hunne naamen daar voor uitgeeft, hebbende zich hier mede beholpen om de *Liturgiën* gezag te geeven, die nu en dan in verscheiden Kerken zyn ingevoert, en die geene andere Instellers dan het gebruik hebben, 't welk men altoos in ieder Kerk sedert der Apostelen tyden heeft gehad, van Godt te bidden en te danken zodanig als hier voor beschreeven is.

Onzekerheit over de *Liturgie* aan *Chrisostomus* en *Basilius* toegeëigent.

Wat de *Liturgiën* aangaat aan *Chrisostomus* en *Basilius* toegeëigent, kan men niet genoeg verzekert wezen, dat zy 'er de Instellers van waren; naardien de Kerk van Konstantinopolen en andere Griekſche Kerken, hunne *Liturgiën* reeds lang te vooren hadden. 't Kan zyn dat deeze twee Oudvaders eenige verbeetering aan de aloude *Liturgiën* hebben toegebragt: maar men heeft 'er geene zeekere en klaare bewyzen van. Eindelyk vind men mede in de Inzettingen die de naam van *Clemens* draagen, een soort van aloude *Liturgie*; maar 't blykt niet dat die van hem zy, noch ook niet van deeze Instellingen ontsprooten.

Verscheiden *Liturgiën* nu en dan in 't licht gebragt.

Nadat we nu de Griekſche *Liturgiën* en haaren oorsprong afgehandelt hebben, is 't byna onnoodig gewag van die der andere Oosterſche Kerken te maaken, die niets gedaan hebben, dan in hunne Taal, deeze Griekſche *Liturgiën* over te zetten, en onder verscheiden naamen in 't gebruik gebragt, om die meerder gezag te geeven. Men vind wel een veel grooter getal van *Liturgiën* in 't Chaldeeusch of Syrisch geschreeven, dan 'er in 't Grieksch zyn. De Jakobiten hebben 'er alleen meer dan veertig verscheiden onder verschillende naamen. De Maroniten die hun Misboek in 't Jaar 1592. te Rome lieten drukken, gebruiken niet meer dan twaalf *Liturgiën*, alhoewel zy een veel grooter getal meerendeel met de Jakobiten gemeen hebben. Hier om is 't mogelyk dat men in 't drukken van dit Misboek geen acht op eenige verbeetering geslagen heeft; want men vind 'er de *Liturgie* van een zekeren *Barsusan* een beruchte Jacobiet ingelast. De Chaldeën die een *Liturgie* van Jacobus in hunne Taal geschreeven, hebben, en uit het Grieksch is overgezet, zyn in dit gevoelen, dat deeze *Liturgie* de oorsprong van alle de anderen is, en dat ze waarlyk van Jacobus geschreeven zy, wiens naam zy voert: maar 't is ongeloofbaar, nademaal zy 'er geene bewysreden van geeven konnen. Zy steunen alleen met hun voorgeeven op een Volks-overlevering, zonder te onderzoeken of ze hun voor waar of valsch in de handt is gestopt. Het Misboek der Nestorianen, waar van wy een *exemplaar* hebben in handen gehad, behelst geen zoo groot getal. Deeze die zich bemoeien meer in dit Misboek te zien, waar van zich de Nestorianen bedienen die omtrent Babilon zyn, hebben 't den naam van *Nestorius* opgedraagen, en 't is veel langer dan de anderen. Indien 't waar is dat *Nestorius* een byzondere *Liturgie* heeft t'samengestelt, zal ze ongetwyffelt in 't Grieksch geschreeven zyn. Insgelyks is het gevoelen van *Ebed Jesu* in zyn Register der Oosterſche Boeken, alwaar hy aanteekent dat de *Liturgie* van *Nestorius* door *Thomas* en *Maraba* uit het Grieksch in 't Chaldeeusch of Syrisch is overgezet. De zelve Nestorianen hebben twee andere *Liturgiën* in hun Misboek, waar van een aan de twaalf Apostelen word toegeëigent, en onderscheiden van deeze die onder den zelfden naam in 't Misboek der Maroniten

(a) *Theod. Bals. Jur. Græc. Rom.* lib. 5.

roniten gevonden word. Nochtans is 't ongelooflyk dat deeze twee *Liturgiën* waarlyk door de Apostelen zouden te samen gestelt zyn: maar mogelyk dat men 'er deezen naam aan gegeeven heeft, naardien men die op de dagen las, ter gedachtenisse der Apostelen ingewyt.

Welke *Liturgiën* de St. Thomas Christenen in Indiën gebruiken, aangemerkt.

De Indiaansche Christenen, die men gemeenlyk de St. Thomas Christenen noemt, zyn mede van de Nestoriaansche Sekte. Zy erkennen niet dan een zelfde Patriarch, aan wien zy de hoedanigheit van Babilonische Patriarch toeëigenen, en waar van het Rechtsgebiedt zich tot in de Indiën uitstrekt. Hierom is 't dat men het zelfde Nestoriaansch Misboek te *Goa*, *Cochin*, *Angamala* en op andere plaatsen vind, alwaar St. Thomas Christenen worden gevonden. Maar men moet wel achtgeeven, dat *Alexis Menesés*, Geestelyke van de Augustiner Orde en een beruchte Missionaris deezer Gewesten, die Aartbisschop van *Goa* was geworden, en de hoedanigheit van Opperkerkvoogdt van 't Oogsten aannam, eenige *Exemplaren* verbeteren wilde, meenende dat 'er misslagen in hunne *Liturgiën* waren: maar nadat we die naaukeurig hebben overzien, en geleezen, hebben we 'er nochtans geene gevonden, 't en zy het was dat ze *Nestorius* tot een Heilig maaken. Het zoude zoo ons dunkt niet noodig zyn geweest zoo veel verandering in de Latynsche Overzetting te hebben gemaakt, als hy in de *Liturgie* den Apostelen toegeëigent, heeft gedaan; welke Vertaling men afzonderlyk in de Bibliotheek der Oudvaderen gedrukt vind. De Schryver van de Historie (a) van *Alexis Menesés* heeft mede in zyn Werk deeze Nestoriaansche Mis ingelyft, nevens eene Voorrede die 'er den aanvang van maakt: om te toonen hoe noodig het zy geweest deeze *Liturgie* te zuiveren, verzeekerende dat 'er zaaken in waren t'eenemaal *de Waarheit van 't Sakrament des H. Avondmaals tegenstrydig*, voor dat die door een Nestoriaansch Aartsbisschop gezuivert was, die de gedaante van de Heiliging herstelde, alwaar hy gemerkt had, dat het Sakrament van 's Heeren Avondmaal het Lichaam van den Zaligmaker niet dan afbeeldelyk behelsde. En overzulks men in 't toekomende aan het Wezentlyke en Waarachtige Lichaam onzes Heeren in 't Sakrament niet twyffelen mogt, voegde men, zegt hy, by de gewoone woorden deezen die volgen: *Hoc est in veritate Corpus meum; Hic est in veritate calix Sanguinis mei, qui pro vobis & pro multis effundetur in debitorum propitiationem & in peccatorum remissionem.*

Maar wy konnen verzeekeren, dat in de waare Misboeken en Handschriften der Nestorianen, die zelfs voor de reistog van Menesés in de Indiën geschreeven zyn geweest, en waar van zich heden noch de Nestorianen die men Scheurmakers noemt, bedienen, niets gevonden word, 't welk na deeze vermeende misslagen gelykt. Het gebeurt dikmaals, dat de Missionarissen den Christenen van 't Oosten daar mede belasten, vermits zy zich niet grondig genoeg in hunne Godtgeleerdheit hebben geoeffent, verwyzende als dwaling of kettery alles 't geen met hunne gevoelens niet overeenkomt, 't welk wy in een byzonder traktaat meenen te toonen.

De Jakobiten, gelyk reeds is gezegt, hebben mede veele *Liturgiën* geschreeven in de zelfde Taal als die der Nestorianen. Nochtans zyn ze onderling wel te onderscheiden in hunne met de handt geschreeven *Exemplaaren*, niet alleen omdat hunne letteren verschillende zyn: maar ook naardien zy verscheiden uitdrukzelen hebben, voornamentlyk wanneer zy van de H. Maagdt spreeken, die de Nestorianen altoos de *Moeder van Christus* noemen, en nooit de *Moeder Godts*, gelyk de Jakobiten en Maroniten doen. Wat meer is, deeze Jakobiten zyn niet naaukeurig de waare woorden van den Heilandt uit te drukken, zodanig als de zelven in het Euvangeli bevonden worden. By voorbeeldt, in een met de handt geschreeven Exemplaar van een hunner *Liturgiën*, die zy meenen van den Leeraar Mattheus te zyn, leest men dat onzen Heilandt *van 't geheevelt broodt nam, waarin de geheimenis van 't leven verborgen was.* In de zelve *Liturgie*, staat in de plaats van deeze woorden: *dat is myn Lichaam*; *dat is myn Vleesch.* En in een andere *Liturgie* aan Petrus toegeëigent, leest men, *dat Broodt is myn Lichaam*, en niet, *dat is myn Lichaam.* Maar deeze verscheidenheden en eenige andere diergelyken, ontstaan meest, overzulks zy geene zwaarigheit maaken in de plaats der Woorden van onzen Zaligmaker de verklaaring te stellen, die zy aan deeze zelfde Woorden geeven.

Insgelyks de Jakobiten en Maroniten.

Men heeft mede te Rome een Misboek in de Chaldeeusche of Syrische Taal gedrukt, 't welk twaalf *Liturgiën* onder de naamen van Xystus Paus van Rome, J. Chrisostomus, Johannes den Euangelist, Petrus Hoofdt der Apostelen, Dionys, Cyrillus, de Leeraar Mattheus, Johannes den Patriarch bygenaamt Susan, Eustatius, Maruta Aartsbisschop van Tagrit, Jacobus den Apostel en Broeder onzes Heeren, Markus den Euange-

(a) *Hist. Orient.* van de vordering van Alex. Menesés wegens de herstelling des St. Thomas Christenen.

gelift, en een tweeden van Petrus Hoofdt der Apoftelen. De Maroniten en Jakobiten gelooven dat alle deeze *Liturgiën* waarlyk door hen zyn opgeftelt aan wien die toegeëigent zyn; waar in zy klaare bewyzen hunner onkunde toonen.

Ook heeft men in den zelfden tydt te Rome afzonderlyk gedrukt een ander Boek in 't Chaldeeufch of Syrifch, voor hen die de Mis bedienen, en die den Priefter beantwoorden, of veeleer die met hem de *Liturgie* bedienen. Want gemeenlyk zyn de Chriftenen van 't Ooften gewoon den Priefter alles na te zeggen, wanneer hy met het offeren der offerhande bezig is, en opdat zy 't geen zy zeggen mogten verftaan, is dit Boek in 't Chaldeeufch en Arabifch, in twee kolommen gedrukt, waar van men op de eene 't Chaldeeufch en de andere 't Arabifch leeft. Ook zyn een gedeelte der regelen van dit Misboek in 't Arabifch; 't welk men in de *Liturgiën* niet gewoon is, ten zy het in deeze is die aan *Cyrillus* word toegeëigent, waarin men het zelfde gebruik van 't Chaldeeufch en 't Arabifch heeft, nademaal men waarfchynlyk onderftelt dat de Chaldeeufche Priefters, die de *Liturgie* in de Chaldeeufche Taal leezen, deeze Taal moeten verftaan, die onder de Maroniten zoo gemeen als het Latyn onder de Roomfchgezinden is. Het Arabifch is nu hunne moedertaal, en nochtans zyn 'er wel Priefters die maar alleen het Chaldeeufch van de *Liturgie* leezen konnen, zonder te verftaan.

Voor 't overige, indien men de Chaldeeufche Misboeken die naaukeurig zyn, tot het gebruik der Maroniten ten nutte maaken wil, moet men zyne toevlucht tot de gefchreeven *Exemplaaren* neemen, en veeleer tot deeze die de Jakobiten gebruiken dan die der Maroniten: vermits 'er de *Miffionariffen* die van tydt tot tydt naar den Berg Libanon gezonden worden, eenige van verbeetert hebben. Het was naar ons oordeel onnoodig geweeft dit Misboek in den Roomfche Druk te verbeeteren, naardien deeze verbeetering voornamentlyk over het gebedt word vereifcht, 't welk men de aanroeping van den H. Geeft noemt. 't Is nu ontwiftbaar, dat dit zelfde gebedt of de aanroeping in de Griekfche *Liturgie* gevonden word, en dat men den Grieken in Rome zelfs gedoogt deeze *Liturgie* te oeffenen. Wy zouden ons breeder over de *Liturgiën* der Maroniten konnen uitbreiden, indien wy 'er niet elders in een byzonder Werk van gehandelt hadden.

Ethiopifche *Liturgien*, hoe die met de anderen verfchillen.

Men kan de Ethiopifche *Liturgiën* in den zelven rang met deeze niet ftellen die men Chaldeeufche of Syrifche noemt; alhoewel de Ethiopers de aloude Ethiopifche Taal, Chaldeeufche of Ethiopifche noemen. Deeze *Liturgiën* zyn onder den anderen zeer verfchillende, zoo wel in zaaken die zy behelzen, als in de Taal waarin zy gefchreeven zyn. Francifcus Alvarés die de Ethiopifche Mis bygewoont, en onder hen geleeft heeft, verzeekert ons dat hunne *Liturgie* zeer kort is, 't welk met de Mis der Ethiopers niet overeenkomt, in den druk van de Bibliotheek der Oudvaderen ingelyft, naardien deeze laatfte *Liturgie* lang genoeg is. Derhalven fchynt het dat de Ethiopers tweederlei *Liturgiën* hebben, waar van de eene kort en de andere lang zynde, de kortfte voor den gewoonen Dienft zy, voornamentlyk deeze die zy *Diofcorus* Alexandrynfch Patriarch toeëigenen, te Londen eertyds in 't Ethiopifch en 't Latyn gedrukt. Men heeft mede te Rome (a) eenige Ethiopifche Miffen in de Ethiopifche Taal gedrukt, waarin men nevens deeze twee andere eene vind, die den tytel van *Canon Univerfalis Æthiopum* voert. Ook ftaat aan te merken, dat men in 't volgende Jaar insgelyks te Rome de Latynfche Vertaling van deeze *Liturgie* drukte, die vervolgens in de Bibliotheek der Oudvaderen wierd gedrukt.

Maar wy weeten niet waarom de Schryver van de Latynfche Overzetting deeze *Liturgie* niet naaukeurig genoeg het oorfpronkelyk Ethiopifch gevolgt heeft, waar van hy fomtyds zonder eenige reden is afgeweeken. 't Is niet tegenftaande, niet onaangenaam te zien, dat hy in 't gebedt 't welk men Aanroeping van den H. Geeft noemt, in de Overzetting iet heeft willen verbeeteren, met een manier die aan Rome en den Latynfchen Godtgeleerden niet onbehaaglyk kan zyn, die gelooven dat de Heiliging reeds is volbragt, wanneer men deeze aanroeping doet: maar de Ethiopers onderftellen met alle de andere Chriftenen van 't Ooften, dat de Heiliging niet dan na de Woorden van de Aanroeping geëindigt zyn, volbragt is. Waarlyk hebben de Ethiopers die de Ethiopifche Text van deeze *Liturgie* hebben laaten drukken, niets in deeze plaats verandert.

Echter is 't zeker dat toen de Ethiopers deeze *Liturgiën* te Rome lieten drukken, zy die zoo veel hun mogelyk was, geneegen fcheenen voor Rechtgevoelende uit te geeven, als de zelfde gevoelens met de Roomfche Kerke hebbende; doordien (ten minften zoo 't fcheen) hunne Kerke met die van Rome zoch-

(a) In 't Jaar 1548.

zochten te vereenigen, als toen haare hulpe noodig hebbende van wegen den Oorlog waarin zy zich belemmert vonden. Derhalven moet men wel toezien, de *Liturgiën*, die zy hebben laaten drukken, leezende, en vooral toevlucht neemen tot goede Handschriften, waarop men het waare bouwen kan.

Behalven deeze *Liturgiën* hebben zy noch anderen onder de naamen van Johannes den Euangelist, Jacobus, J. Chrisostomus, Cyrillus, Gregorius, de gezegende Apostelen, en eenigen waar van de Schryvers niet aangeweezen zyn. Dus is 't dat de Ethiopers zich vleyen zeer aloude *Liturgiën* te bezitten, als of ze in waarheit door den geenen opgestelt waren, waar van ze de naamen draagen: maar men zal hier nevens aanmerken, dat de Ethiopische Kerk zedert een reeks van tyden van deeze der Cophten heeft afgehangen, die in Egipte zyn, waar van ze het voornaamste deel deezer Dienst-Boeken ontfangen heeft.

Cophtische *Liturgiën* hoe die hebben bestaan. Deeze Cophten hebben in de Cophtische Taal insgelyks byzondere *Liturgiën*, waar van zy zich nu niet meer in hunnen Godtsdienst bedienen, nademaal weinig onder hun deeze Taal verstaan, vermits ze tegenwoordig Arabisch spreeken. Deeze Taal is volgens de meening van den Jezuït Kircher eene moedertaal, en onafhangende van alle andere taalen geweest, maar nu door de Grieksche zeer verbastert, waarin ze de letteren heeft gehouden en veele woorden die t'eenemaal Grieksch zyn overgenomen. Men vind in de Bibliotheek der Ouderen drie hunner *Liturgiën*, die aan Basilius, Gregorius en Cyrillus toegeëigent zyn, en in 't Latyn door een Maroniet van den Berg Libanon uit een Arabische vertaling overgezet. Maar 't zy de Overzetter geen goet *Exemplaar* van deeze *Liturgiën* heeft gehad, of dat hy 't Arabisch waar uit hy vertaalde niet wel verstond; 't is gebleeken, dat hy misslagen in zyne Latynsche Overzetting heeft begaan. Voor 't overige staat aan te merken, dat vermits de Cophtische Taal aan zeer weinige meer bekent is, de Cophten gemeenlyk aan deeze *Liturgiën* in 't Cophtische beschreeven een Arabische vertaling voegen, om de zelven te verstaan, alhoewel de *Liturgie* in de Cophtische Taal word geoeffent.

Victorius Scialac een Maroniet, en de Schryver van de Latynsche Overzetting deezer Cophtische *Liturgie*, teekent aan, dat de laatste Cophtische *Liturgiën*, sedert de vereeniging der Cophtische Kerke onder Clemens den VIII. met de Roomsche Kerk, door de Latynen verbetert zyn. Maar men vind 'er weinig blyk van, naardien deeze vereeniging die men meent onder den Paus Clemens den VIII. te zyn geschied, niet waar bevonden is: maar 't geen waar is, is dat men deeze *Liturgiën* leezende, genoegzaam gewaar word datze uit de Grieksche *Liturgiën* ontsprooten zyn.

Wy meenen dat men mede onder de *Liturgiën* der Oostersche Kerke stellen mag deeze die by de Armeners in gebruik zyn, nademaal zy in hunne Mis het Gebedt ingelyft hebben, 't welk men de aanroeping van den H. Geest noemt. Te Rome (a) heeft men deeze Mis in de Armenische Taal met de Latynsche Overzetting gedrukt: maar de Roomsche Opzichthebbers hebben 'er eenige plaatsen, zonder dat het noodig was, in verandert. Nochtans is het uittrekzel van de Armenische Mis, aan 't einde van 't eerste Deel der *Eeuwigduurentheit des Geloofs*, met deeze verandering niet overeenkomende, alhoewel de Armenische Patriarch die dit Uittrekzel zond, van der Latynen Gemeenschap was, en zelf in dien tydt zich te Rome onthield. De Bisschop *Uscan*, die mede aan den Schryver van 't Boek der *Eeuwigduurentheit* een Uittrekzel van de Armenische *Liturgie* gegeeven heeft, schynt meerder achting voor de verbeetering der Opzichthebberen van Rome te hebben gehad; want nadat hy zyn Uittrekzel overeenkomende met deeze verandering, uit gegeeven had, vergenoegt hy zich te zeggen dat 'er andere zyn, die in hunne *Liturgiën* geheel anders leezen, als of deeze verscheidenheit van de verschillende *Exemplaaren* quam, en niet van de Oordeellaars van Romen veroorzaakt. Behalven de Armenische *Liturgiën* in de Armenische Taal geschreeven, erinneren wy ons eertydts een geschreeven Boek in handen te hebben gehad, 't welk veele Syrische *Liturgiën* tot het gebruik der Jakobiten behelsde, waar onder mede een in de Syrische Taal ten gebruike der Armeners geschreeven was. Na het in 't byzonder te hebben onderzocht, scheen het niets anders dan een verkorting van de Grieksche *Liturgie* te zyn, aan Jocobus toegeëigent: 't welk ongemeen over een quam met het geene eenige aloude Historischryvers van eenige Armeners berichten, die zich eertyds van de Syrische Taal alzoo wel als van de Armenische wisten te bedienen.

Armenische *Liturgiën* aangemerkt.

De Armeners, gelyk men in de Historie van Galanus zien kan, maaken tot Schryver van hunne *Liturgie* en Insteller hunner andere Gebeden, een van hunne Patriarchen, Johannes genoemt, die eenigen tydt na het Ca-

(a) In 't Jaar 1642.

Calcedonisch Concilie leefde. Maar wy hebben reeds genoeg van de *Liturgiën* gesproken, die in 't gebruik der Kerken van 't Oosten zyn, alzoo we niet voor hadden dan 'er een kort bericht van te geeven. Wy zullen 'er voor dat we eindigen, alleen noch byvoegen, dat Brerewood die voordachtelyk een Hoofdtstuk van deeze *Liturgiën*, in zyn Boek der Verscheidene Godtsdiensten, ingelast heeft, zich op veele plaatsen bedroogen vind, overzulks wanneer hy meent de gevoelens der Protestanten te begunstigen, dat 'er niet dan drie Talen zyn waarin de *Liturgie* geoeffent word, zynde Taalen die niet dan de Geleerden verstaan: te weeten, de Griekscheе, Latynsche en Chaldeeusche of Syrische: maar hy heeft geen acht geslagen, dat de Egiptische Cophten de *Liturgie* in Oudt Cophtisch oeffenen, die byna van niemandt verstaan word; dat de Ethiopers die in Oudt Ethiopisch, die veel van de gemeene Taal verschilt, vieren. Wat meer is, de Armenische Taal, waarin de *Liturgiën* der Armeners geschreeven zyn, is niet t'eenemaal de zelfde als die de Armeners tegewoordig spreeken. Laat ons nu tot de *Liturgiën* of Missen van de Westersche Kerke overgaan.

XIX. HOOFDTSTUK.

Van de onderscheiden MISSEN *in de* WESTERSCHE KERKE *in gebruik.*

Hoedanig verscheiden Missen in de Westersche Kerken zyn in gebruik gebragt.

De meeste Schryvers die over de Latynsche Mis geschreeven hebben, geloоven dat 'er Petrus den Insteller van is geweest, en dat ze alleen in vervolg van tydt eenige verandering heeft aangenomen: maar deeze groote verscheidenheit van Missen, die in alle de Kerken van 't Westen nu en dan is ontstaan, en zelf in Italië, is een klaar bewys, dat Petrus geen gedaante van eenige byzondere Mis, noch in de Kerk van Rome, noch in die van Antiochië, van welke Stadt hy zoo wel als van Rome Bisschop zou hebben geweest, heeft gelaaten. Zoude het mogelyk zyn, dat Eusebius noch Hieronimus, die van des Apostels Brieven gewag maaken, geene melding van deeze Mis van Petrus, indien hy 'er eenige nagelaaten hadde, zou hebben gemaakt? Dus is dan de meening der geenen die hem tot Insteller van de Latynsche Mis maaken, veeleer op een onzeekeren Overlevering gegrondt, dan op de gezonde reden.

De Pausen (a) hebben eenigen tydt geklaagt over de al te groote verscheidenheit der Diensten die zich in de meeste Kerken opdeeden, die haar Geloof aan de Kerk van Rome verplicht waren. Italië, (zegt de Paus *Innocentius* de I. in een zyner Brieven) Gaulen, Spanje, Afrika, Sicilië en de omgelegen Eilanden, moeten zich met de Roomsche Kerke vergelyken om hunnen Kerkdienst te handhaven, nademaal Rome de Moederkerke van alle de andere Kerken is. Alle deeze Volkeren, voegt hy 'er by, moeten eendragtig handhaven 't geen Petrus in de Kerk van Rome heeft ingestel, en 't geen 'er altoos is in acht genomen, daar ieder doet 't geen hem het best behaagt. Maar het blykt niet dat Gregorius de Grooten, die nochtans een der yverigste verdeedigers van den Roomschen Stoel is geweest, zich zoo zeer bemoeit heeft om de gelykvormigheit van den Dienst in de Kerken in te voeren, die haar geloof van Romen ontfangen hadden. Hy schreef (b) aan Augustinus, die toen in Engelandt was, om 'er het Christen Geloof te vestigen, dat hy hem de vryheit liet de gewoontens van Rome of die der Gaulen, of van andere Kerken te volgen; naardien in der daad de verscheidenheit de Kerkdiensten en Plechtigheden geen nadeel aan den grondslag van den Godtsdienst bybrengen kon.

Deeze Overeenkomst die wy nu in de Latynsche Mis en andere Kerkdiensten beschouwen, heeft niet altoos in weezen geweest. Karel de Groote, om de Pausen te begunstigen, deed al zynen vlyt aanwenden, om de verscheiden Kerkdiensten te herstellen die in eenige Kerken met deeze van Rome verschilden. Zyne Opvolgers verzuimden mede niets om den Roomschen Kerkdienst in alle plaatsen van hun gebiedt in te voeren. Maar niettegenstaande alle deeze poogingen, en schoon de Pausen van hunne zyde niet plichtzuimig waren, is 't nochtans ongelooflyk hoe veel wederstandt de Kerken toonden, toen men haar de gebruiken van Rome trachte onderwerpelyk te maaken. Ieder Landaart bragt zyne redenen by van hier niet in te treeden, als of men den Godtsdienst hunner Voorvaderen trachte den schop te geeven.

Wy meenen hier niet alle de onderscheiden

(a) Als Innocentius de I. (b) *Greg.* I. *Ep. ad Aug.*

scheiden Missen aan te haalen die in verscheiden Kerken van 't Westen zyn in gebruik geweest, vermits 'er niets dan eenige stukken of overblyfzels van 't meerendeel overig zyn. Wy zullen ons alleen vergenoegen te toonen, dat de Roomsche Mis zich eertyds weinig verder dan Rome uitstrekte, en dat zelf in Rome eenige verandering is voorgevallen, nademaal de tegenwoordige Mis die men meent volgens het aloude Roomsche Kerkgebruik te zyn, geenzins de aloude Roomsche Mis in haar geheel zy: maar alleen een, die verkort is.

Hoe de Kerk van Milaan met die van Rome in den Kerkdienst verschilde.

Om met Italië te beginnen; de Kerk van Milaan heeft een Mis gehad, en een Kerkdienst t'eenemaal met die van Rome verschillende, waar van tot nu toe noch een gedeelte in wezen gebleeven is. Men noemt die gemeenlyk de Kerkdienst volgens het gebruik van *Ambrosius*, om die van den Roomschen Kerkdienst te onderscheiden. Eenige Schryvers die over deeze Ambrosiaansche Mis geschreeven hebben, teekenen teffens aan waarin het verschil met Rome bestond. *Walafridus Strabo* heeft gemeent dat 'er *Ambrosius* de Insteller van was, en dat hy die op een byzondere wyze schikte, zoo wel voor zyne Milaansche Kerke, als voor alle de andere van zyn Bisdom. Maar waarschynlyk is 't, dat zelfs voor *Ambrosius*, de Kerk van Milaan een verschillende Kerkdienst met deezen van Rome had, en niet min dan de andere Italiaansche Kerken, die men gemakkelyker tot den Roomschen Kerkdienst overhaalde dan deezen van Milaan, die onder den naam van *Ambrosius* stant greep.

En welk een verschil men binnen Rome over 't gebruik der Missen vond.

In Rome zelf vond men een groote verscheidenheit van Kerkdiensten, gelyk *Petrus Abalard* heeft aangeteekent. Alleen, zegt deezen Schryver, (a) was 't de Kerk van Lateraanen die in zyn geheel de aloude Kerkdienst van Rome bewaarde; alle de andere Kerken verschilden onderling. *Radulf van Tongeren* heeft mede aangemerkt, van den Roomschen Kerkdienst spreekende, (b) dat 'er twee soorten te Rome waren, een lange en een korte; en dat de laatste, die verkort was, in de Pauſſelyke Kappel geoeffent wierd, daar de andere eigentlyk voor den Roomschen Dienst bleef. Hy voegt 'er vervolgens by, dat de Amptenaaren van den Paus deezen Kerkdienst veranderden, en verkortten naar zy 't goed vonden, en als best met het gemak van den Paus en Kardinalen overeenquam, en dat de Minderbroeders deezen verkorten Dienst aannaamen, om daar in met het Hof van Rome overeen te komen. Zy meenden zoo 't scheen hier door den regel te voldoen, die hen hunnen Patriarch had nagelaaten, om de Roomsche Orde te volgen. Eindelyk merkt de zelve Schryver aan, dat Paus Nicolaas de III. deeze aloude Roomsche Kerkdienst t'eenemaal afschafte, waarin de waare Dienst van Rome bestond, om die der Minder-Broederen gezag te geeven; om deeze reden stelde men dan, nieuwe Misboeken en andere Kerkdienst-Boeken in de plaats der alouden in, die men tegenwoordig den Roomschen Dienst noemt; daar het schynt dat men die veeleer den Dienst der Franciskanen noemen moest.

Hoedanig een gebruik de Gaulen aangenomen hadden.

De Gaulen hebben mede hunne byzondere Kerkdienst gehad, waar van eenige Brieven van Hieronimus en van verscheide Pausen gewag maaken; en voornamentlyk was 't daar ter plaatse dat Karel de Groote en zyne Troonvolgers al hun vermogen in 't werk stelden, om 'er den Roomschen Dienst in te voeren. Paus Adriaan zond aan den voornoemden Karel het Boek, 't welk men gemeenlyk het *Sacramentarium* van *Gregorius* noemt, waarom de Keizer had verzocht, om de Mis en andere Kerkdiensten volgens het Roomsch gebruik in te voeren. Pepyn had mede te vooren krachtig, over 't zelfde voorneemen gearbeidt. De Abt Hilduin (c) geeft aan Dionys, dien hy de Areopagiter noemt, bericht van den oorsprong der Mis, die in Vrankryk in gebruik was, voor dat men ze in de Roomsche Kerkdienst ingelyft had: maar zonder dat het noodig zy deeze oorsprong na te speuren, is 't buiten geschil dat in dit gedeelte van Gaulen, 't welk men nu Vrankryk noemt, weleer een soort van byzondere Mis is geweest van die van Rome verschillende; en de zelfde Abt Hilduin aan den Keizer Lodewyk schryvende, maakt van zekere zeer oude Misboeken ten gebruike der Gallikaansche Kerke gewag, waar van men zich bediende voor dat de Roomsche Kerkgewoonte in deeze Kerk was ingevoert.

De Mis die Matthias Flaccus Illyricus in 't Jaar 1557. te Staatsburg liet drukken, is by veele Schryvers de Mis van de Gallikaansche Kerk geacht geweest; maar de Kardinaal Bona heeft gemeent door veele redenen het tegendeel te doen blyken, en te toonen dat deeze Mis gansch afgeweeken was, van 't geen de aloude Schryvers aan de Mis hebben toegeëigent, 't welk eigen aan de Fransche Kerken was. Hy geloofde, wat meer is, dat de Mis die men eertyds de Gallikaansche noemde, ontsprooten is uit de Mis die

(a) *Abal. in Epist. Apol. Adv. Bern.*
(b) Radulfus van Tongeren. (c) *Abbas Hilduinus.*

die te Toledo en in gansch Spanje in gebruik was, zynde niets anders dan deeze die men nu noch *Mosarabische* noemt: maar hy brengt vervolgens niet dan gissingen by, die alleen bewyzen dat deeze twee Missen, in veele dingen zouden overeenkomen.

Welke Missen men in Spanje oeffende. Men kan niet twyffelen dat 'er in Spanje geen byzondere Mis zoude zyn geweest, en in alle de plaatsen die eertyds onder het gebiedt der Gotthen waren; nademaal deeze Mis nu noch in wezen is. Alhoewel Gregorius de VII. byna in gansch Spanje de Roomsche Mis invoerde, zoo heeft hy nochtans niet konnen hinderen, dat eenige Kerken in Spanje de aloude behouden hebben, en onder anderen die van Toledo en Salamanca, alwaarze nu noch in gebruik is. De Spanjaards betoonden een grooten yver voor de handhaving hunner aloude Kerkgebruiken, en insgelyks een krachtige stantvastigheit om de Roomsche Kerkdienst van de handt te wyzen. De Arragonneezen waren de eersten die de zelve onder den Paus Alexander den II. aannamen, die daar over een Kardinaal als Afgezant naar Spanje zond. (a) *Sancius* Koning van Arragon, toen hy Koning van Navarra door toedoen van Paus Gregorius den VII. geworden was, bragt zoo veel te weeg, datze mede in Navarra wierd aangenomen, eveneens gelyk de Mis en andere Kerkdiensten volgens het Roomsch gebruik reeds in Arragon waren ingevoert: 't welk mede by de Brieven door Gregorius de VII. aan den Koning *Sancius* en andere Spaansche Koningen geschreeven, genoegzaam blykt.

Alfonsus Koning van Kastilië liet zich niet licht op de krachtige aanzoekingen van deezen Paus beweegen. Het Kastiliaansche Volk weigerde mede de Roomsche Mis aan te neemen: en de Koning zelf zou 'er nooit in bewilligt hebben, indien hem de Koningin, die van Franschen afkomst was, alwaar de Roomsche Kerkgewoonte had stant gegreepen, door krachtige aanzoekingen niet had overgehaalt. Den Spanjaarden ontbreeken noch Historiën, noch Wonderwerken om hunne aloude Gotthische Mis te doen gelden: maar alzoo ons deeze Historiën naar Verdichtzelen ruiken, oordeelen we onnoodig te zyn, die alhier te verhaalen. Alleen staat aan te merken dat deeze Spaansche Mis de zelfde is, in den druk van de Bibliotheek der Oudvaderen onder den naam *Missa Mosarabum* te vinden, dat ze dus is genoemt, vermits de Arabiers eertyds Spanje overheert hadden. Men noemde toen de Christenen van dit Landt Mosarabiers, te weeten; vermengde Arabiers.

En in Enge- Het zoude onnoodig zyn ons noch verder over deeze verscheidenheit der Missen en andere Kerkdiensten uit te breiden, die zoo wel in andere landen waren ingevoert, als in deezen die wy nu hebben aangemerkt. landt in gebruik had. Het Geweft 't welk wy nu Engelandt noemen, had reeds zyne Diensten en verscheiden Kerkgebruiken lang te vooren eer Gregorius om deeze Volkeren te bekeeren, Augustinus derwaarts zond. Want Augustinus is de eerste niet geweest die het Euangeli den Engelsen verkondigde, zulks toen dit Landt onder den naam van Brittanje was bekent. Augustinus heeft 'er het Christendom niet dan in een zekere Landstreek ingevoert, hebbende reeds lang te vooren een groot gedeelte van dit Eilandt de zelve omhelst. *Hoc in Ecclesiis tuis faciant*, zegt Hieronimus in een zyner Brieven, *quod Romæ*, *sive quod in Oriente*, *quod in Italia*, *quod in Cypro*, *quod in Africa*, *quod in Illyrico*, *quod in Hispania*, *quod in Britannia.* Alle de Kerken in 't algemeen die de Roomsche Kerk voor hunne Moeder erkenden, quamen in de Mis noch in andere Kerkdiensten met haar niet overeen. De Bisschoppen der voornaamste Kerken maatigden zich de vryheit aan de Kerkdienst te vermeerderen of te verminderen volgens hun eigen goedvinden, en somtyds zonder gezag van eenig Concilie. Men sloeg geen acht op de besluiten van Karel den Grooten en van zyne Troonvolgers, die de gelykvormigheit van den Kerkdienst in hunne Staten hadden vast gestelt, vermits men 'er allenks wederom iet in veranderde. De Geestelyken, vooral, die zich gemeenlyk meer inbeelden dan 't gemeene gros der menschen, wilden zich mede door een byzonderen Dienst afzonderen: 't welk zoo verre ging, dat eindelyk Paus Sixtus de V. genoodzaakt werd te Rome een Vergadering te beroepen die men *De' riti* noemt, om deeze nieuwe Kerkdiensten te doen onderzoeken, die dagelyks vermeerdert wierden, om 'er den aanwas in 't toekomende van voor te komen. Zedert is men verplicht geworden voortaan goedkeuring van deeze Vergadering der *Rites* te verzoeken, om hunne nieuwe Kerkdiensten gezag te geeven.

Niet tegenstaande alle deeze veranderingen die van weinig aangelegenheit zyn geweest, zoo kan men zeggen dat het weezen van de Mis in de Westersche Kerke altoos in den zelven staat is gebleeven, en dat de Latynsche Missen altoos meer overeenkomst met de zelve hebben gehad, dan met de *Liturgiën* der Oostersche Kerken, die alle, gelyk reeds getoont is, het Gebedt, Het onderscheit tusschen de Latynsche Mis en de *Liturgiën* van 't Oosten, waarin dit heeft bestaan.

(a) *Pet. de Marca in Hist. Bearn.*

bedt 't welk men de Aanroeping van den H : Geeſt noemt , ingelyft hebben, en in de Latynſche Mis niet gevonden word; ten zy men zeggen wilde dat ze in deeze bewoording van 't gebedt te vinden waren: *Quam oblationem tu Deus in omnibus quæſumus benedictam, adſcriptam, ratam, rationabilem , acceptamque facere digneris , ut nobis corpus & ſanguis fiat dilectiſſimi Filii tui Domini noſtri Jeſu Chriſti.* Het dunkt ons dat dit Gebet het zelfde is, als 't welk de Chriſtenen van 't Ooſten de Aanroeping van den H : Geeſt noemen. Al het onderſcheid beſtaat in 't geen, vermits de Mis der Ooſterſche volkeren eenigen tydt na de uitgeſproken woorden : *Dit is myn Lichaam*, volgt , en vervolgens: maar in de Latynſche Mis gaat ze voor, en dit komt beter met het gemeen gevoelen , 't welk meeſt in de Schoolen word aangenomen , overeen, overzulks de Heiliging voornaamentlyk in deeze woorden beſtaat, die wy hebben uitgedrukt; daar anders de Ooſterſche Volkeren gelooven dat ze niet worden uitgeſproken , dan als Hiſtoriſch, van 't voorgevallene toen onzen Heilandt het laatſte Paſſcha met zyne Apoſtelen hield. Hierom is 't dat ze vervolgens weder hun gebedt den H : Geeſt voordraagen , op dat het Broodt en den Wyn in 't Lichaam en Bloedt des Heeren veranderen mogt. [Alhoewel dit door de Grieken in 't Concilie van Florence dus is uytgedrukt, die belyden te gelooven dat deeze woorden: *Dit is myn Lichaam* , deeze Heiliging uitwerken.]

LYST

L Y S T

Van de

AFDEELINGEN en HOOFDTSTUKKEN

Deezer

VERHANDELINGEN,

Over den korten Inhoudt der voornaamste Stoffe van de hedendaagsche Godtsdienst-pligten en Gewoontens der Jooden.

INLEIDING,

Verhandelende de Godtsdienstige Eerbewyzing in 't Algemeen. Pag. 1.
Verklaring van eenige Gedenkstukken der Oudheit waarvan in de Inleiding gesproken word. 23.

EERSTE VERHANDELING.

Over de Godtsdienst-plichten en Gewoontens der Jooden.

EERSTE AFDEELING.

I. Hoofdtstuk.

Oorsprong van de *Godtsdienst-pligten* en *Gewoontens der Jooden*: hoe die verdeelt worden, en waarin zy bestaan. 25.

II. Hoofdtstuk.

Van der Jooden *Huizen*, *Keukengereedschap*, en hun *Tafelgestel*. 26

III. Hoofdtstuk.

Van 't *Slaapen* en 't *Droomen*; van der *Jooden Kleederen*; van hunne eerbaarheit in hun gevoeg te doen; de wyze van *handen* en 't *aangezicht* te wasschen. 27.

IV. Hoofdtstuk.

Van de *Zuiverheit*; van de *Zegeningen*; en van der Jooden *Synagogen* en *Schoolen*. 29.

V. Hoofdtstuk.

Van der Jooden *Gebeden*; van hunne *Mantels*, *Hoofdtspanzels*, en van de *Pentateuchus* of vyf Boeken Moses. 31.

VI. Hoofdtstuk.

Van de *Priesters* en *Levieten*; de *Giften* die men hun geeft en van de *Tiendens*. 34.

VII. Hoofdtstuk.

Van den *Landtbouw* en 't *Vee*. 34.

VIII. Hoofdtstuk.

Van de *Mildadigheit* der Jooden voor de *Armen*; en voor de Dierlyke *Schepzelen*. 35.

TWEEDE AFDEELING.

I. Hoofdtstuk.

Van der Jooden *Taal*, en *Uitspraake*; van de *Schriftuur* en de *Predikatie*. 37.

II. Hoofdtstuk.

Van der Jooden *Leeroeffening* en *Hoogeschoolen*; van den Oorsprong en Inhoudt der *Gemara* of den *Talmud*. 38.

III. Hoofdtstuk.

Van de *Verkiezing* der *Rabbynen*, van hun *Gezag* en *Kerkban*. 40.

IV. Hoofdtstuk.

Van der Jooden *Eedzweeringen* en *Geloften*; van hunnen *Handel* en *Woeker*, en van hunne *Voorwaardens*, *Gedingstukken*, *Getuigen*, *Rechters* en besluitelyke *Gewysdens*. 40.

V. Hoofdtstuk.

Van het altoos *verboden Vleesch*, en der Jooden *Gedrag* in 't eeten; van hunnen *Drank* en 't *Broodtbakken*; en hoe zy aan tafel eeten. 42.

DERDE AFDEELING.

I. Hoofdtstuk.

Van der Jooden *Sabbatdag*. 45.

II. Hoofdtstuk.

Van de *Nieuwe Maan*, den naam der *Maanden* en tusschen gevoegde *Maanden*. 48.

III. Hoofdtstuk.

Van der Jooden *Paasch-Feest*. 48.

IV. Hoofdtstuk.

Van der Jooden *Feest* der *Weeken*, of *Pinxster*. 50.

V. Hoofdtstuk.

Van der Jooden *Nieuw-Jaar*; en van de maandt *Elul*. 51.

VI. Hoofdt-

L Y S T

VI. Hoofdstuk.

Van der Jooden *Chipur* of den *Verzoendag*, Pag. 52.

VII. Hoofdstuk.

Van der Jooden *Loofhutten-Feest.* 53.

VIII. Hoofdstuk.

Van der Jooden *Gewillige* en *Geboden Vasten.* 54.

IX. Hoofdstuk.

Van het Feest van *Hanuca* of der *Lichten*, en van de *Purim.* 55.

VIERDE AFDEELING.

I. Hoofdstuk.

Der Jooden Onderhandeling met *Vrouwen* verboden; hun *Huwelyken*, *Ondertrouw* en *Bruilofhouding.* 57.

II. Hoofdstuk.

Hoe de Vrouw de *Echtscheiding* kan ondergaan, en men den geenen straft die een Dochter verleidt. Van der Vrouwen *Tydt* haarer *Maandtstonden* en haare *Kraamlegging.* 59.

III. Hoofdstuk.

Van der Jooden *Echtsyver* en *Echtscheiding.* 60

IV. Hoofdstuk.

Van der Jooden *Ibum* en hunne *Caliza.* 61.

V. Hoofdstuk.

Van der Jooden *Besnydenis.* 62.

VI. Hoofdstuk.

Van de *Vrykooping* der *Eerstgeboornen*; de opvoeding en *Onderwyzing* der *Kinderen*; en de *Achting* die men zynen *Bloedtverwanten* en andere schuldig is. 63.

VYFDE AFDEELING.

I. Hoofdstuk.

Van de Kettersche Jooden, de *Caraïten* en *Samaritanen.* 65.
Tusschen-Rede over het gevoelen der *Caraïten.* 66.
Tusschen-Rede over het gevoelen der *Samaritanen.* 69.

II. Hoofdstuk.

Van der Jooden *Waarzeggeryen* en *Toveryen*; van hunne *Nieuwbekeerden*; van der *Vrouwen* geboden, en van de *Slaven.* 74.

III. Hoofdstuk.

Van der Jooden *Belydenis* en *Boete*; van de *Ziektens* de *Doodt* en de *Begraving.* 74.

IV. Hoofdstuk.

Van der Jooden *Rou*, van 't *Gebedt* en de Gedachtenisse der Verstorvenen. Van 't *Paradys*, de *Helle* en 't *Voorburg.* 76.

V. Hoofdstuk.

Van de *Zielverhuizing*, de *Opstanding* en 't *Oordeel*; en van de dertien *Geloofs-Artykelen.* 77

TWEEDE VERHANDELING.

Over de Godtsdienst-plichten en Gewoontens der Jooden.

EERSTE AFDEELING.

I. Hoofdstuk.

De *Verstrooying* der *Jooden* nagespeurt. 79.

II. Hoofdstuk.

Van de *Vervolgingen* die de *Jooden* sedert de laatste *Verwoesting* van *Jeruzalem*, onder den Keizer *Vespaziaan* geleeden hebben. 82.

III. Hoofdstuk.

Van der Jooden *Misdaaden* hun te last gelegt. 86

IV. Hoofdstuk.

Der Jooden *Verleiders* en valsche *Messiassen.* 88.

V. Hoofdstuk.

Van de straffen den *Jooden* opgelegt; *Kentekenen* die zy gehouden waren te draagen, om van de *Christenen* te worden onderscheiden enz. Besluiten der *Vorsten* en *Kerkelyke Dekreeten* tegen de *Jooden.* 89.

VI. Hoofdstuk.

Van de *Heiligen* der *Joodsche Kerke* sedert *Jeruzalems* tweede *Verwoesting*; en verscheiden *Wonderwerken* door hen verricht. 92.

VII. Hoofdstuk.

Van de Sekten der Jooden, als *Samaritanen*, *Caraïten*, *Saduceen*, *Pharizeen*, *half Jooden*, *Sabbattarissen*, *Esseen*, *Herodianen* en *Chineesche Jooden.* 94.

VIII. Hoofdstuk.

Van der Jooden *Geloofs Belydenis*; en van *Byzondere Geloofs Artykelen*, die niet algemeen onder hen worden aangenomen. 98.

TWEEDE AFDEELING.

I. Hoofdstuk.

Van het *Sanhedrim* der Alouden. 101.

II. Hoofdstuk.

Van der Jooden *Synagoge* en der zelver Inweying. 103.

III. Hoofdt-

L Y S T.

III. Hoofdſtuk.

Van der Joodſche Geleerde *Vergaderingen* en *Schoolen*; hunne *Rabbynen* en Schriftgeleerden. 105.

IV. Hoofdſtuk.

Van de *Verkiezing* der *Rabbynen* en de Voorrechten van hun *Ampt*; de *Chazan*, *Schiamas*, *Hoogepriester*, *Cohen* of *Priester*, enz. 106.

V. Hoofdſtuk.

Van der Jooden *Taled* of *Hoofdtdekzel*; de *Zizith* of *Quasten*; de *Tephilins* of *Voorhoofdtſpanzels*; enz. 107.

VI. Hoofdſtuk.

Van de *Zegeningen* en *Gebeden* der Jooden. 109.

VII. Hoofdſtuk.

Van der Jooden *Aalmoezen*, *Geloften*, *Belydenis*, *Boete*, *Vaste* en *Onthouding*; van hunne *Afwasſchingen* en de zorg voor de zuiverheit huns Lichaams, enz. 110.

VIII. Hoofdſtuk.

Van der Jooden *Kerkelyke Strafoeffening* en *Kerkban*. 112.

IX. Hoofdſtuk.

Van der Jooden *Sabbatviering* en hun Plechtgebaar. 116.

X. Hoofdſtuk.

Van 't Feeſt der *Nieuwe Maan*, en der Jooden *Boetoeffening* van de Maandt *Elul*. 118.

XI. Hoofdſtuk.

Van der Jooden *Nieuw Jaar Feest*; hunne *Chipur* of *Verzoendag*. 119.

XII. Hoofdſtuk.

Van 't *Feest* van den *Verzoendag* of den *Chipur*. 121.

XIII. Hoofdſtuk.

Van der Jooden *Paaſch-* en *Pinxter Feest*. 122.

XIV. Hoofdſtuk.

Van het *Loof-hutten Feest* of der *Tabernakelen*. 125.

XV. Hoofdſtuk.

Van het *Feest* der *Wet*, het *Feest* der *Lichten* in 't Hebreeuſch *Chanuccah* of *Inwying* genoemt; en het *Feest* van *Purim*. 126.

XVI. Hoofdſtuk.

Van der Jooden *Vastendagen*, hun door de *Synagoge* bevolen. 128.

XVII. Hoofdſtuk.

Der Jooden *Maandagſchen* en *Donderdagſchen Godtsdienſtplicht*. 129.

XVIII. Hoofdſtuk.

Van der Jooden *Jaar-* en *Maandt-Wyzer*. 130.

XIX. Hoofdſtuk.

Van 't *Gebruik* hoedanig de *Jooden* de *Nieuwbekeerden* ontfangen. 136.

XX. Hoofdſtuk.

Van der Jooden *Beſnydenis*. 137.

XXI. Hoofdſtuk.

Van het *Badt* der Vrouwen voor haare *Reiniging*; de *Vrykooping* der *Eerstgeboornen*, en de *Opvoeding* der *Kinderen*. 139.

XXII. Hoofdſtuk.

Van de *Ondertrouw* der *Jooden* in 't algemeen. 140.

XXIII. Hoofdſtuk.

Van der Jooden *Trouwen* en *Bruiloften*. 141.

XXIV. Hoofdſtuk.

Van de *Echtſcheiding* en 't gebruik van *Ontſchoejing*. 142.

XXV. Hoofdſtuk.

Van 't gedrag der *Reizende Jooden*; als ook der *Zieken* en *Stervenden* met de *Plechtigheden* hunner *Lykstatiën*. 144.

XXVI. Hoofdſtuk.

Hoedanig de Jooden *Rou draagen*, en hunne *Gedachtenis* over de *Dooden*. 146.

XXVII. Hoofdſtuk.

Van eenige *Gebruikelykheden* der *Jooden* in hun *Leven*, waar aan de *Godtsdienst* eenig *Deel* heeft. 147.

XXVIII. Hoofdſtuk.

Van den *Eedt* en de manier van *Afzweering* voor een Joodt die zich tot den *Godtsdienst* der *Griekſche Christenen* bekeert. 149.

DERDE VERHANDELING.

Over de Godsdienst-Plichten en Gewoontens der Jooden, met de Inzettingen der *Roomſche Kerke* vergeleeken.

I. Hoofdſtuk.

De Eerste *Grondbeginzels* van den *Godtsdienst*, waar over de *Jooden* met de *Christenen* niet verſchillen. Onderzoek over dit *Beginzel*. 151.

II. Hoofdſtuk.

Van de *Godtgeleertheit* der *Jooden*, en eenige *Aanmerkingen* over de zelve. 153.

III. Hoofdtftuk.

Van de *Zedekunde* der *Jooden* met deeze der *Christenen* vergeleeken. 157.

IV. Hoofdtftuk.

Van de *Geboden*, *Inzettingen* en *Gerechtsoeffeningen* der *Jooden*. 158.

V. Hoofdtftuk.

Van de Groote *Kerkvergaderingen* of der *Jooden Sanhedrim*; de *Plaats* alwaar die gehouden wierd. Verfcheiden *Verklaringen* over deeze *Stoffe* ten opzicht van 't geen onder de *Christenen* word waargenomen. 160.

VI. Hoofdtftuk.

Van der *Jooden Synagogen* en *Bedienaars* der zelven. Oorfprong der *Kerken* en eerfte *Vergaderingen*; en de eerfte Inftelling van *Biffchoppen* en *Priefters*. 162.

VII. Hoofdtftuk.

De *Overeenkomft* tuffchen de *Kerk* en *Synagoge* nader ingezien; en welke *Ampten* in de *Synagogen* bekleedt wierden. 165.

VIII. Hoofdtftuk.

Aanmerkingen over de *Gebeden* der *Jooden*, en de overeenkomft hunner *Gebeden* met die der *Christenen* 166.

IX. Hoofdtftuk.

Van de *Zegeningen* onder de *Jooden* in gebruik; en de overeenkomft die deeze *Zegeningen* met die van de *Chriften Kerke* hebben. 168.

X. Hoofdtftuk.

Van de *Feeften* der *Jooden*, en de *Overeenkomft* met die der *Chriftenen*. 170.

XI. Hoofdtftuk.

Van den *Staat* der *Jooden* na de *Verwoefting* van *Jeruzalem*, en waar over zy zich in *zaaken van den Godtsdienft* bepaalen. Van den *Talmud*, hoedanig en waar van die is t'zamengeftelt. 172.

XII. Hoofdtftuk.

Hoedanig de *Joodfche Geleerden* den *Talmud* hebben opgevolgt. Aanmerkingen over den *Oorfprong* der belachelyke *Overleveringen* die den *Talmud* ingelyft zyn. enz. 174.

XIII. Hoofdtftuk.

Van de *Boeken* die in de *Synagogen* worden gebruikt, en de voornaamfte *Leeroeffening* der *Jooden*. 176.

XIV. Hoofdtftuk.

Van de *Boeken* die nu by de *Jooden* in achting zyn; en of die eenig nut den *Chriftenen* konnen doen. 178.

XV. Hoofdtftuk.

Overdenking aangaande eenige andere *Joodfche Boeken* in 't *Rabbynfch Hebreeufch* gefchreeven. 181

XVI. Hoofdtftuk.

Van de nuttigheit der *Hebreeufche Taale*; en of die aan een *Godtgeleerde* noodig is. Redenen van twyffeling over dit onderwerp. 183.

XVII. Hoofdtftuk.

Van de gemakkelyke *Leerwys* om zich in de *Hebreeufche Taal* in korten tydt te oeffenen. 185.

XVIII. Hoofdtftuk.

Van de *Liturgie* of *Mis* der *Chriftenen* in alle Gewesten der bekende *Waereldt*. 187.

XIX. Hoofdtftuk.

Van verfcheiden *Miffen* der *Kerke* van 't *Weften*. 195.

Einde van 't Eerfte Deels Eerfte Stuk.

NAAUKEURIGE BESCHRYVING
DER
UITWENDIGE
GODTSDIENST-PLICHTEN,
KERK-ZEDEN
EN
GEWOONTENS
VAN ALLE
VOLKEREN DER WAERELDT;
IN EEN
HISTORISCH VERHAAL, MET EENIGE NAAUKEURIGE VERHANDELINGEN ONTVOUWEN, DOOR VERSCHEIDEN *AANMERKINGEN* OPGEHELDERT
EN
IN KUNSTIGE TAFEREELEN AFGEMAALT:
GETEEKENT DOOR
BERNARD PICARD.
Uit het Fransch in 't Nederduitsch overgezet
DOOR
ABRAHAM MOUBACH.
EERSTE DEELS TWEEDE STUK;
Vervattende de Plechtigheden der Roomsche Kerke.

In 's Gravenhage, by RUTG: CHRIST: ALBERTS,
Te Amsterdam, by HERMANUS UITWERF,
en
Te Rotterdam, by JAN DANIEL BEMAN, } Boekverkopers.
M. DCC. XXVII.

VOORBERICHT
AAN DEN
LEZER.

N dit tweede Stuk van 't eerſte Deel deezes Werks van de Godtsdienſt-plichten, Keekzeden enz, draagen wy den Lezer een Beſchryving voor, van alle de Plechtigheden by de Roomſche Kerke in gebruik. In 't algemeen zynze prachtig (a) en vol van verborgenheden. Geene zyn 'er waar van een Myſtagogiſch Schryver (b) de reden en noodzaakelykheit niet bewyſt, door boeken die hy gelooft (c) van een gelyk gezag met die der Apoſtoliſche Boeken te wezen: Nochtans zyn die in alle Landen van den Roomſchen Godtsdienſt niet eveneens in gebruik. In Italië, by voorbeeldt, heeft men 'er in gebruik die in Vrankryk en andere Landen onbekent zyn of waar op geen acht geſlagen word. Wy hebben die, zoo veel ons mogelyk was, alle naaukeurig byeen verzaamelt: Indien 'er in weerwil van onzen vlyt eenige overgeſlagen zyn: gelieve de Lezer te weeten, dat deeze Plechtigheden byna zonder tal bevonden worden, zulks dat de Prieſters zelfs den omſlag van alle der Chriſtenen Ceremoniboeken niet konnende bevatten, genoodzaakt zyn hunnen toevlucht tot de Boeken te neemen om 'er zich naar te voegen volgens de regels daarin vervat, en die eindelyk door alle de omſtandigheden die de Roomſche Kerkzeden verzellen, een zeer moeielyke beſchryving zoude maaken.

Wanneer men toeſtaat dat de Plechtigheden eene verborgenheit inſluiten, moet men ze noodwendig den Chriſtenen als uitwendige Godtsdienſtige handelingen voordraagen. Wy zullen die, met alle ontzag die de zelven verdienen, beſchryven. Wy zullen ons wachten, dingen die Heilig en door inwying eerwaardig geworden zyn, te ontheiligen, en waar aan zich den Volke in den Godtsdienſt ſedert langen tydt verbonden heeft. Voor 't overige moet men voor de zelven alle achting hebben die men aan hoogbejaarde mannen ſchuldig is; men moet hunne zwakheden, die de hooge jaaren onderhevig zyn, inſchikken. Het onderſcheid dat men 'er nochtans in vind, is, dat de hooge Oudheit deezer Kerkzeden noch ongemeen krachtig zy. Zy is veele eeuwen beſtand gebleeven; zy heeft van goeder handt een krachtige Inzetting overgeërft, en echter zou een weinig gematigde kracht genoeg zyn (d) haar van alle noodige onderhoud haarer eerſte beſtaanlykheit te berooven.

Nochtans word vereiſcht dat men deeze Plechtigheden (e) den Volke toe-

ſtaat;

(a) Door haaren luiſter zyn veele Indianen tot het Chriſtendom overgegaan, toen de Portugezen zich in Ooſtindien veſtigden. Deeze Heidenen waren zeer voldaan, Beelden en andere Afbeeldzels in de Chriſten Kerken te vinden, verzelt met een Dienſt die hen niet t'eenemaal verwerpelyk ſcheen; en men doopte toen veele Heiligen met den naam van *Brama*, *Ram* en *Wixnou*.

(b) Wy noemen Myſtagogiſch Schryvers die de Kerkzeden en Plechtigheden beſchreeven, en 'er ons de ſleutel van gegeeven hebben.

(c) *Caſalius* en eenige andere Myſtagogiſch Schryvers haalen dikmaals de Inzettingen aan, die wy onder den naam van St. Clemens en eenige andere Schryvers bezitten, waarvan het gezag onder de Geleerden zeer verdacht is. Nochtans is 't zeker dat de Roomſche Plechtigheden in 't algemeen zeer oudt zyn, en dat dit het voornaamſte bewys is 't welk men van haaren Oorſprong geeven kan.

(d) Men zou niet konnen ontkennen dat het Roomſche Chriſtendom zich met het afgelegt gewaadt van 't Jooden-en Heidendom verrykt heeft. Hunne voornaamſte Schryvers bekennen 't mede; en onder anderen *Du Choul* die de overeenkomſt der Chriſten Kerkzeden met die der Romeinen en Egiptenaren op 't einde van zyn Werk *la Religion des Anciens Romains* toeſtaat. *Caſalius* doet insgelyks in zyn Boek van de Plechtigheden der Egiptenaren, Romeinen en Chriſtenen.

(e) Het gemeene volk heeft geen tydt, noch middelen, noch benoodigde kennis om van hun Geloofte oordeelen. De Godtsdienſt is hun gelykzaam door de geboorte en opvoeding aangeërft. In zodanig een geſteltheit werkt op hun het gezicht-en taſtbaare 't allerkrachtigſte, en 't geen met een ſchyn van luiſter

gaat

ſtaat; en laat ons onderſtellen dat de Godtsdienſt zonder de zelve niet dan een ſchraal en mager lichaam ſchynt te zyn. Dit denkbeeldt is te eenvoudig: maar heeft het Volk geen hoogdravener gedachten over dit onderwerp? Zodanig een Godtsdienſt is immers een prachtig gebouw, waaraan zeer gemeene en weinig waardige deelen verknocht zyn die met het uitmuntend geſtel geenzins overeenkomen. Maar wat gaat 'er mede een verhevenheit by verzelt, die t'eenemaal boven het bereik van middelmatige verſtanden is, konstiglyk verzonnen en waarvan het gewrocht zoo uitneemend is, dat men vernuftig genoeg zyn moet om het te begrypen? Mannen van oordeel hebben 'er zich niet min dan den gemeenen man aan verbonden. Gelukkig zyn de menſchen die hun gemoedt opbeuren om het verhevene en 't verborgene van den Godtsdienſt te betrachten, en hunne zielen van de noodelooze en belanghebbende dingen die t'eenemaal ſtoffelyk zyn, ontſlaan! Maar weinige neemen dit in-acht; want eenige zouden wel beſluiten deeze ſtoffelykheden af te ſchaffen, die andere nochtans willen gehandhaaft hebben.

Van alle de deelen die dit ons groot Werk uitmaaken, munt 'er het voornaamſte van uit, 't geen men met de misdaadt van zamenraaping zou konnen beſchuldigen; 't welk in de Geleerde Waereldt niet min dan voor een rovery word aangezien. Wy bekennen te openhartiger deeze misdaadt. Wy hebben ons dikmaals genoodzaakt gevonden de uitgebreidenheit eeniger Schryveren op te volgen, en zulks zonder eenige omzichtigheit noch bewimpeling. De zaaken waren aan onze goedkeuring geſtelt; de noodzaakelykheit gaf 'er ons aanleiding toe, en wy hebben 'er ons van bedient. De Lezer gelieve in acht te neemen, dat het in 't ſtuk van Godtsdienſtige Kerkplichten van de uiterſte aangelegenheit is, zich gelyk de Oorſpronkelyke Schryvers in 't beſchryven van de zelve, buiten opſpraak te houden. Verre zy het van ons, dat we ons eenige eere over dit onderwerp zouden willen aanmatigen, zelfs ſtaan we van 't oorſpronkelyk recht af over de Aanmerkingen waar mede wy de beſchryving verzelt hebben. Zodanige pronkery van een behendigen, welgeſlaagden en ſmaakelyken omzwier, laaten we anderen over. Men berooft een verſchooven en byna in 't vergeetboek geraakten Schryver ongeſtraft, zonder dat zich iemandt verwaardige hem het geroofde weder te vergelden: en hoe zoude een Schryver zodanig een verongelyking niet onderworpen zyn? In onze dagen ontziet men zich niet de doorluchtigſte Schryvers (a) voor 't oog der Geleerde Waereldt te berooven. Wy zwygen van de behendige dievery, die ſteelsgewys zoo veel mogelyk zy eens anders gedachten voordiſcht; en om alles met een woordt te zeggen, het grootſte gedeelte der Boeken vertoonen zich in een omgekeert gewaadt, en de bequaamſte t'zamenflanſſers (b) weeten ze zoo behendig aan een te flikken, dat ze door de naaukeurigſte kenners voor nieuwe Werken worden aangezien.

gaat verzelt. Dit baart de vrucht der Plechtigheden die de Roomſche Kerk eigen is. Waaruit wy echter beſluiten, dat des Volks Godtsdienſt iets is 't geen men voor niet ontfangt en ter zelver waarde zynen kinderen geeft; het voldoet, indien men ſlechts iet verſtaat en aan zyne opmerkingen hecht. De gemeene man kan Godt beminnen zonder hem te kennen en hem bidden zonder te begrypen wat men zegt. De uitwendige oeffening enz. maakt hem zalig.

(a) De Abt van *Bellegarde* in zyne *Art de connoitre les hommes* (Konſt van den menſch te kennen) heeft de *Fauſſeté des Vertus humaines* (valſcheit der menſchelyke deugden) berooft. De eerſte Deelen van een zekere Hiſtorie van Lodewyk den XIV. zyn uit de gedenkſtukken van den Kardinaal *de Rets* getrokken, en die van den Heere *Joli*. De Hiſtorie der Zweedſche Oorlogen, door den Abt van *Vertot*, is op koſten van Karel den XII. Koning van Zweeden uit de zelve opgeſtelt.

(b) De Engelſen noemen de uitſchryvers zeer welvoegelyk, *Schryvers van de tweede handt*: maar wy hebben 'er die men van de derde en vierde handt noemen mag.

HISTORISCHE VERHANDELING

Over den

CHRISTELYKEN GODTSDIENST

Volgens de Gronden der

ROOMSCHE KERKE.

I. HOOFDTSTUK.

Het DENKBEELDT *van den* CHRISTELYKEN GODTSDIENST *in 't algemeen.*

Hoe de gewoonte en 't vooroordeel twee handhavende hoedanigheden van den Godtsdienst zyn.

'T IS den menschen eigen de waarde en deugdzaamheden van dat geene te verheffen, 't welk zy omhelzen: maar men moet niet altoos dit gedrag in de ervaarenis zyner reden houden. Men is 't dikmaals aan de gewoonte en 't vooroordeel verschuldigt. 't Zoude onnoodig zyn zich hier over uit te breiden; maar 't zal genoeg wezen, te zeggen, dat 'er niets gemeener dan dit gedrag, in Stoffe van den Godtsdienst is. Men is zelfs toegeevende voor menschen die dit gebruik in acht neemen, en men vergeeft het, om eigenzelfs liefde, den geenen die onder de Banniere van Vooroordeel het belang van hunnen Godtsdienst verdeedigen. Wy verzoeken den Ongodisten en Vrygeesten de zelfde gedooging en alle die geenen die ons van eenige eenzydigheit ten opzicht van den Christelyken Godtsdienst zoude willen beschuldigen. Indien zy 't van zich niet verwerven konnen ons ten gevalle van de uitneementheit zyner Zedekunde, en wonderen van hunnen oorsprong, zoo smeeken wy om hun eigen zelfs liefde ons te gedoogen.

Dat de redeneering veeleer een duisterheit dan een

Indien men de Christen Godtsdienst, wat de Grondtregels aangaan, beschouwt, moet men bekennen dat die duister en moeielyk te begrypen is, en dat zyne verborgenheden het bereik van de reden niet voldoen. Hy moet ongetwyffelt een gedeelte van zyne duisterheit wyten aan de schranderheden die eenige bekeerden Wysgeeren in 't Christendom, in de eerste eeuwen der Kerke, hebben ingevoert. Deeze Philosofen, Leeraars der Kerke geworden, wilden de geheimenissen van 't Christendom door redenkavelingen verklaaren, van 't *Platonismus* en andere Heidensche Wysgeeren ontleent. Hunne opvolgers hebben 'er door hunne verklaringen nieuwe duisterheden bygevoegt, behalven die zy reeds vonden; en de menschelyke driften zich ongevoellyk met de t'zamenstelzels vermengende, heeft men zich noch aan 't een noch aan 't ander gehouden, waar door der Christenen Godtsdienst een ondoorgrondelyke verborgenheit geworden zy. Dit is ongetwyfelt de oorsprong van een meenigte Sekten en Ketteryen in den Christelyken Godtsdienst geweest, die alle zich de zuiverheit der bevoorrechte Grondregelen toeëigenen; insgelyks de merktekenen van Goddelyke ingeeving; een recht van Opperhoofdigheit; de waare kennisse van den weg die naar Hemelwaarts leid; en waar onder geene gevonden word die de doening van anderen (ten minsten door omwegen) verhinderen kan.

opheldering in de verborgenheden van den Godtsdienst baart.

De uitmuntendheit der Zedekunde, bewyst de Goddelykheit der Christenen Godtsdienst.

Hoedanigheid de Zede-

kunde den Godtsdienſt der Christenen voordeelig zy.

dienſt. Zy beſtaat in geen ydele beſchouwing der Wysgeerte, noch in geduurige gebaarmaking: maar in een beſtendige oeffening, die van wegen de menſchen geene vergelding verwacht, en niet zoekt noch begeert den geenen verwonderlyk te doen ſchynen, wier glans hen in de oogen ſchittert. Deeze oeffening op de bevelen Godts gegrond, volgt het gedrag door den Inſteller gehouden, terwyl hy hier op Aarde was. Indien den geenen die in Jeſus Chriſtus niet gelooven, met naaukeurige opmerking zyne Wetten, met deeze van den grootſten Wetgeever der Oudheit, en zyn leven met dat van de uitmuntenſte Philoſofen wilden vergelyken, gelooven wy dat ze hem geenzins als een vermaarden Verleider zouden aanzien, maar ten minſten als een Goddelyk Menſch en als een die alles door bovennatuurlyke krachten heeft uitgewerkt: Doch wy zyn verzeekert, dat deeze Vyanden van den Chriſtelyken Godtsdienſt, onder den naam van Vrygeeſten of *Libertynen* bekent, en zich vereert achten dus genoemt te worden, met den zelven geeſt aangemoedigt zyn, als deezen die een regeerloozen Staat zouden willen oprechten en de regeeringswetten omkeeren. Deeze die geene Mogentheit willen erkennen, en zoo wel goede als ondeugende Vorſten gelyk Tirannen handelen. Zy zouden met *Lycurgus* of *Solon* niet beeter dan met JESUS CHRISTUS en *Moſes* omgaan, indien de Wetten van deeze Heidenſche Wetgevers alzoo ontzachelyk ſcheenen als die der Grondleggeren van 't Joden- en Chriſtendom.

En in welk een oeffening deeze Godtsdienſt beſtaat, om tot het waare oogmerk van dien te komen.

De Chriſtelyke Godtsdienſt (a) beſtaat door oeffening in de naaukeurigſte en volmaaktſte opvolging die mogelyk zy, om de oneindige volmaaktheden van 't Opperwezen te begrypen. Uit deeze bronaâr is 't, dat de waare Deugdt moet voortſpruiten, het vermogen dat ze over de hartſtogten heeft, en de voldoening die men vind van met al zyn vermogen de Wetten die Godt in de Waereldt heeft ingeſtelt, te verdeedigen, voor zoo veel de quaaddoenders die trachten omver te werpen, en door hunne ongeregeldheden de paalen van goedt en quaadt ondereen verwarren. Wy gelooven, en niet zonder reden, dat Godt behaagen ſchept te zien, dat men hem zoo veel mogelyk zy, in zyne volmaaktheden opvolgt, en dat men zyne Wetten in acht neemt. Dit beginzel leid ons natuurlykerwyze tot de ſtraffe en vergelding: en vermits het een en 't ander niet dan onvolmaaktelyk in deeze Waereldt word uitgedeelt, nademaal de menſchen zelf dikmaals de deugdt te leur ſtellen, terwyl ze het misdryf vergeldinge doen; dies moet men zynen toevlucht tot de oordeelen van 't Goddelyk Wezen neemen. De reden alleen doet ons begrypen, dat alles, 't welk de oneindige volmaaktheden van 't Opperwezen wederſtreeft; alles 't geen de Wetten van Goddelyke Gerechtigheit tracht omver te werpen: verdient naar evenmatigheit van de misdaadt, geſtraft te worden, indien de reden door driften en een quaadt voorbeeldt niet bedorven zy. Hier uit ontſtaat, dat het natuurlyke niet meer voldoet, en 't word vereiſcht dit door een openbaring te vervullen, die ons leert, dat de Vroomen zullen vergelding genieten, geëvenmatigt met de uitneementheit van de deugdt, en de Godtloozen de ſtraffe die de verfoeielykheit hunner misdaadt vereiſcht. Wy vinden deeze openbaring in den Chriſtelyken Godtsdienſt. Zyn beginzel en oorſprong; het leven van den Inſteller; de zwakheit en 't onvermogen der geenen die de zelve hebben door middelen voortgeplant, ſchoon zy die niet magtig waren uit te vinden; de getuigeniſſen die haare Vyanden zelfs bekrachtigt hebben: dit alles overtuigt ons. De Zedekunde ſchryft niets voor, 't welk niet met de Goddelyke volmaaktheden overeenkomſtig zy, en niet ſtrekt dan tot welwezen van den menſch; haare Voorſchriften met de Denkbeelden van den onbeſmetten natuurlyken Godtsdienſt komen overeen, en haare Wetten hebben geen ander oogmerk dan de behoudenis des menſchelyken geſlachts. Om de menſchen in te neemen, gebruikt zy niet dan beweegredenen, waardig voor de Wysheit Godts. Waar is 't, dat deeze Zedekunde van eenige ongemeene Leerregels verzelt gaat, die het natuurlyk licht niet beſeffen: maar om te trachten dit te begrypen, dat het ons ten minſten gedoogt zy met onze zwakke redeneering te naaderen, en op deeze eerſte eenvoudigheit acht te geeven, die het gewicht van 't geſchil der zaake zoude vrywaaren, waar onder het vervolgens gezucht heeft. Indien 'er met deeze voorzorge zich noch zwaarigheden op doen, zyn wy onkundig waarom die niet opgeloſt worden: verwachtende dat een ernſtig onderzoek in 't betoogen, genoeg zy, dat de merktenen van 't Chriſtendom volmaaktelyk met de eigenſchappen van de Goddelyke Ma-

Hoe de Zedekunde den Godtsdienſt natuurlyk eigen zy, doch niet t'eenemaal voldoende.

(a) Zie het Traktaat van den Natuurlyken Godtsdienſt, 't welk het tweede Deel van 't Boek uitmaakt, den tytel voerende van de *Wezentlykheit en Eigenſchappen Godts*, door de *Clark*.

Majesteit overeenkomen; dat zyne Zedekunde aan de menschelyke Hartstochten nooit afstant doet; dat ze niet dan de gemeenzaamheit en 't welzyn van den mensch ten doelwit heeft; dat 'er geen diergelyk voorbeeldt met dit van Jesus Christus en zyne Apostelen is, en dat niemandt der geenen die de Christelyke Godtsdienst bestryden, niets des aangaande hebben uitgevonden, zoo wel wat de oeffening als de beschouwing aangaat die ongemeen minwaardig voor 't Christendom is.

II. HOOFDTSTUK.

Het DENKBEELDT *van den* CHRISTELYKEN GODTSDIENST *volgens de* BEGINZELEN *der* ROOMSCHE KERKE.

De Roomsche Godtsdienst in 't byzonder als eerstgeboorne aangemerkt, en hoe die de alleen heerschende geacht te zyn.

Nu dat we hier een algemeen Denkbeeldt van 't Christendom gegeeven hebben, word vereischt tot de byzonderheden over te gaan. Wy zullen dan met die van den Godtsdienst der Roomsch Katolyken een aanvang maaken, die de Protestanten verlaaten hebben, om redenen, die een eindeloos onderzoek vereisschen zouden. Het naspeuren van zyne geloofbaarheit is niet van ons bestek: maar hoe 't ook zy, de orde verplicht ons van de zelve ten minsten als eerstgeboorne van 't Christendom aan te merken, zonder ons met de voorwending van andere Sekten te bemoeyen. Daar is zelfs eene reden ten voordeele der Roomschgezinden by te brengen. Dit is dat hunne Godtsdienst eenigermaaten alleen heerschende is, of aan 't vermogen zoo men 't noemen kan, van een eenigen onderworpen, die de zelve als in een zodanige afzondering houd, verwoestende de eenigheit der Kerke met uitsluiting van der Christenen Zaligheit. Het schynt noch, dat volgens het Denkbeeldt der Roomschgezinden, de Kerk naar een Staatkundig lichaam zweemt. Wy zullen ons met het een en 't ander bezig houden, en indien 'er misslagen (a) zyn, moet men ze geduldig over 't hoofdt zien, Godt biddende, dat hy den geenen weder te recht brenge die 'er toe vervallen zyn, zonder zich nochtans aan dezelve schuldig te maaken.

Waarin het Rooms Geloof met de Protestanten overeen komt aangemerkt,

De Roomschgezinden gelooven alle de Grond-artykelen van den Christelyken Godtsdienst. Zy aanbidden een eenige Godt, Vader, Zoon en Heilige Geest. Zy bekennen dat men zich *in Godt* (b) *alleen, door zynen zoon, vleesch geworden, gekruist en wederopgestaan*, vertrouwen moet. Zy staan met de zelfde zeekerheit de andere artykelen van der Apostelen geloofsbelydenis toe. De Protestanten betwisten hun niet den grondt van dit Geloof; maar zy meenen dat een zeer groot getal byvoegzels, waar van, volgens hun gevoelen, eenigen der Artykelen deezer Geloofsbelydenis wederderstrevig zyn, en ongemeen de hoofdtpunten verzwakken. Zy meenen mede, dat men met veel gedult een groot getal oeffeningen verdraagzaam beschouwt, die de Geest van 't Christendom afwenden. De Roomschgezinden antwoorden hier op, dat men geen vermogen heeft, tot nochtoe te besluiten, waarom deeze oeffeningen quaadt zyn, noch onwederleggelyk te bewyzen, dat alle de vermeende byvoegzelen waar over men klaagt, wezentlyke Byvoegzelen zyn, en wat meer is, de Artykelen van de Geloofsbelydenis wederstreevig. De verschillen hebben de vooroordeelen zoo krachtig vermeerdert, dat het als onmooglyk is, iets over het onderwerp der byvoegzelen te besluiten; (c) en wat de oeffeningen aangaat, voegt men 'er by; behelzen in 't algemeen geen zaak van Geloofs Artykel, en veranderen (d) zelfs volgens den Landaart des volks.

en waar in men onderling verschilt.

Hoe *Bossuet* de Trentynsche besluiten veertien leedig heeft voorgestelt, om de goetkeuring van 't Rooms Geloof te bilyken.

Wy zullen ons in 't onderzoek deezer Stoffe niet inwikkelen. 't Zal genoeg zyn het Geloof der Roomschgezinden op het zuiverste voor te stellen. De Heer *Bossuet* vertoont het ons in zyne verklaring der Katholyke Kerke, verzien van de geloofbaarste goedkeuringen, en overeenkomende met de besluiten van het Trentynsche Concilie.

I. „Om (zegt hy) een aanvang te maaken door de aanbidding die men Godt „schuldig is; de Katholyke Kerk, leert dat „ze voornamentlyk bestaat in te gelooven „dat hy de Schepper en Heer aller dingen „is, en wy eigenen hem toe al ons vermogen onzer ziele door het Geloof; door de „Hoope, en door de Liefde, als aan deezen; „die ons alleen gelukkig maaken kan, door „de mededeeling van oneindelyke goederen „die hem eigen zyn.

(a) *Niets is 'er in ons Geloof* (word 'er in de Handelingen van de algemeene Vergaderingen der Geestelykheit gezegt, in Vrankryk in den Jaare 1682. gehouden) *'t welk een oprecht gemoedt quetsen kan, by aldien men voor ons geloof niet neemt de misslagen van eenige byzonderen die wy doemen, of dwalingen die men ons valschelyk te last legt, of de verklaringen van eenige Geleerden, die van de Kerke niet aangenomen zyn noch gezag ontfangen hebben.*

(b) Bossuet. *Expos. de la Doctr. Cath. p.* 3. *Edit. de Brux.* 1698.

(c) Zy beantwoorden veele andere zaaken, die byna onmogelyk zyn by te brengen, zonder party te kiezen: Deeze Stoffe heeft wederzyds een groot getal geschriften voortgebragt, die in 't algemeen niets Christelyks dan den naam in hebben. (d) By voorbeeldt, veele oeffeningen te Rome in gebruik, zyn geenzins in Vrankryk te dulden.

Van de Aanbidding die Godt alleen toekomt.

„Deeze Inwendige Aanbiddinge, die wy „voor Godt in den Geest en in waarheit „doen, heeft haare uitwendige merktenen, „waar van het voornaamste de offerhande is, „wegens een openbaare bekentenis, en een „plechtelyke betuiging van Godts Oppermacht, en onze volstrekte afhankelykheit.

„De zelve Kerk leert dat alle Geestelyken dienst in Godt moet eindigen, als in „haar eenigste en noodwendigste voorwerp; „en zoo de eer die men de H. Maagdt en „den Heiligen bewyst geestelyk mag genoemt „worden, is 't dat ze noodzakelyk opzicht „tot Godt heeft.

De aanbidding der Heiligen, waarin en hoedanig die bestaat.

II. „De Kerk, ons leerende dat het noodig zy de Heiligen aan te bidden, onderwyst ons door 't gebedt in den zelven „geest van liefde, en volgens deeze orde „der broederlyke gemeenschap die ons aanport, hulpe voor onze in leven zynde „broederen hier op Aarde te verzoeken; en „het Catechismus (a) van 't Trentynsche „Concilie besluit dit leerstuk, dat in dien de „hoedanigheit van Middelaar die de H. „Schrift aan Jesus Christus toeëigent, „(b) eenig nadeel by de tusschenspraake der „Heiligen leed die met Godt regeeren, nochtans in 't minst geene voorbidding der ge-„loovigen ontfing, die met ons leeven.

„Dit Catechismus geeft ons genoeg te „verstaan het ongemeen verschil, dat 'er is „tusschen de manier hoedanig men Godt om „hulp smeekt, en deeze om die van de Heiligen af te smeeken; *Want*, (c) word 'er „gezegt, *wy bidden Godt*, *ons het goede te* „*verleenen*, *en van 't quaadt te bevryden*; „*maar vermits de Heiligen hem aangenaa-*„*mer dan ons zyn*, *verzoeken wy hen dat* „*ze onze bescherming ter harte neemen*, „*en dat zy voor ons de dingen verwerven* „*die wy benoodigt zyn. Hier uit ontstaat* „*dat wy twee zeer onderscheidene manieren* „*van biddingen hebben*; *nademaal*, *daar wy* „*tot Godt spreeken*, *men eigentlyk zegt*: „Heb mededoogen met ons, „Verhoor ons, *daar wy ons genoe-*„*gen tot de Heiligen te zeggen*: Bidt „voor ons. Waar door wy verstaan „moeten, dat in eenige woorden die in de „gebeden begreepen zyn, als wy ons tot de „Heiligen vervoegen, de meening der Ker-„ke en haare Gelovigen (d) is, de zelve „over te brengen in deezer voegen, ge-„lyk dit de Catechismus vervolgens bevestigt.

„Maar 't zal best zyn op de woorden van „'t Concilie acht te geeven, (e) 't welk „willende den Bisschoppen voorschryven, „hoe de bewoording van de aanroeping der „Heiligen zyn moest, hen verplichte dee-„ze tot onderwys te geeven: *dat de Heili-*„*gen die met Jesus Christus regeeren*, *Godt* „*hunne gebeden voor de menschen voordra-*„*gen*; *dat het goedt en dienstig is*, *hen op* „*een smeekende wyze aan te roepen*, *en om* „*toevlucht tot hunnen onderstant en hulpe te* „*neemen*, *zulks men van Godt zynen wel-*„*daadt verwerve*, *door zynen Zoone onzen* „*Heere* Jesus Christus, *die alleen* „*onze Verlosser en Zaligmaker is.* Vervol-„gens veroordeelt het Concilie den geenen „die hier tegen een wederstrevige Leer in-„voeren. De Heiligen aan te roepen, is „volgens het gevoelen van 't Concilie, toe-„vlucht tot hunne gebeden te neemen, om „weldaaden van Godt door Jesus Chris-„tus te verwerven. Waarlyk verwerven „wy niet dan door Jesus Christus „en in zynen naam, 't geen wy door tus-„schenspraake der Heiligen erlangen, naar-„dien de Heiligen zelfs niet dan door Je-„sus Christus bidden, en niet dan „in zynen naame verhoort worden.

„Het zelve Concilie verklaart met weinig „woorden duidelyk, hoe de Geest der Ker-„ke bestaat, wanneer die Godt de heilige „offerhande opoffert, om de gedachtenis „der Heiligen te eeren. Deeze eer die men „hun in de handeling der offerhande bewyst, „bestaat in hen als getrouwe Dienaaren „Godts in de gebeden te noemen, die wy „hem voordraagen; in hen te danken we-„gens de overwinning die zy behaalt heb-„ben, en in hem ootmoediglyk te bidden, „dat hy zich beweegen laaten door hunne „tusschen spraake ons gunstig te zyn. Au-„gustinus (f) heeft zelf gezegt, dat het „niet noodig zy te gelooven dat men de of-„ferhande den Heiligen Martelaaren offert, „schoon, volgens het gewoon gebruik ze-„dert deezen tydt men door de algemeene „Kerke deeze offerhande by hunne heilige „lyken en hun ter gedachtenisse offerde; te „weeten, voor de plaatsen alwaar hunne „dierbaare *Reliquiën* bewaart wierden. De „zelve Oudvader (g) voegt 'er by, dat men „de gedachtenis der Martelaaren aan de „Heiltafel in de bediening der offerhande „hield, niet om voor hun te bidden, gelyk „men voor andere verstorvenen doet: maar „veeleer, op dat zy voor ons baden. Het „Concilie van Trente (h) bedient zich by „na van de zelfde woorden van Augusti-„nus om den gelovigen te leeren, dat *de* „*Kerk*

(a) *Cat. Rom. pont.* 3. (b) *De Cultu & invoc. Sanct.*
(c) Part. 4. Tit. *Quis orandus sit.* (d) *ibid.*.
(e) Sess. 25. Dec. *de Invoc.* &c. (f) *De Civit.* C. 27.
(g) Tract. 84 *In Joan. Serm.* 17. de verb. Apost. (h) Sess. 22. C. 3.

„*Kerk de offerhande den Heiligen niet* „*offert: maar dat zulks alleen aan Godt* „*geschied, die de zelve gekroont heeft; dat* „*mede de Priester die aan den Heiligen Pe-* „*trus en Paulus niet voordraagt, om te* „*zeggen:* IK OFFERE U DEEZE OF-„FERHANDE; *maar Godt dankende over* „*hunne overwinning, verzoekt hy hunne* „*hulpe, op dat die geenen wier gedachtenis-* „*se wy op Aarde vieren, zich verwaardi-* „*gen voor ons in den Hemel te bidden.* „Dus is 't dat wy de Heiligen eeren, om „door hunne tusschenspraake de genade „Godts te verwerven; en het voornaamste „deezer genade, dat wy die te verwerven „hoopen, is om hen na te volgen; waar toe „wy worden opgewekt door de overdenking „hunner loffelyke voorbeelden, en door de „eer die wy Godt bewyzen ter hunner za-„lige gedachtenisse.

„Nooit heeft eenig Katholyk gedacht, „(met uitzondering van 't onbedreeven volk „en die geen die behagen scheppen zich aan „'t bygeloof over te geeven, zy dit gezegt) „dat de Heiligen onze behoeften uit zich „zelven kennen, noch zelf de begeerten „waarom wy de geheime gebeden hun voor-„draagen. De Kerk leert alleen dat deeze „gebeden den Bidder zeer voordeelig zyn, „'t zy dat de Heiligen die gewaar worden „door de bediening en gemeenzaamheit der „Engelen, die, volgens de getuigenis der „Schriftuure, weeten wat onder ons om-„gaat, als volgens Godts bevel bewintheb-„bende Geesten zynde, om het werk onzer „Zaligheit te helpen bevorderen; 't zy dat „Godt zelf hun onze begeerten door een by-„zondere openbaring te kennen geeft; 't „zy eindelyk dat hy hun de verborgenheit in „zyn oneindig Wezen ontdekt, waar in al-„le waarheit begreepen is. Overzulks heeft „de Kerk niets besloten wegens de on-„derscheiden middelen; waar van Godt be-„haagt heeft zich des aangaande te be-„dienen.

„Hoe 't ook met deeze middelen zy; 't „is altoos waarachtig dat de Kerk aan 't „schepsel geene Goddelyke volmaaktheden „toeëigent, gelyk de Afgodendienaars doen, „nademaal ze niet gedoogt in de uitmunten-„ste Heiligen eenigen trap van verhevenheit „te erkennen, die niet van Godt komen „zoude, noch eenig inzicht voor Godts aan-„schyn dan door hunne deugden, noch ee-„nige kracht die geen genade gift zy, noch „eenige bewustheit van menschelyke zaaken, „dan hun medegedeelt worden, noch eenig „vermogen van behulpzaam te zyn dan door „hunne gebeden; noch eindelyk eenig geluk „noch heil dan door eene onderwerping en „volmaakte overeenkomst met de Goddely-„ke wil.

„De innerlyke gevoelens die wy van de Hei-„ligen dus onderzoekende, hebben, zal men be-„vinden dat wy hun geenzins boven het ver-„mogen der Schepzelen verheffen; waar uit „men dan oordeelen kan van welk een na-„tuur de eerbewyzing is, die wy hun uiter-„lyk betoonen, zynde de uitwendige eer-„dienst gegrond, om de innerlyke gevoe-„lens der ziele te betuigen.

„Maar alzoo deeze eerbewyzing die de „Kerk den Heiligen betoont, voornament-„lyk voor de Beelden schynt te geschieden, „en voor hunne heilige Overblyfzelen, zoo „is 't noodig dat we verklaaren, 't geen men „'er van gelooft.

III. „Wat de Beelden aangaat, het Con-„cilie van Trente verbied uitdrukkelyk (a) „*eenige Goddelykheit of vermogen te geloo-* „*ven, waar voor men hen ontzachtoe dra-* „*gen moet; geene genade van hun te ver-* „*zoeken, en 'er geen vertrouwen op te vesti-* „*gen*; en wil dat *alle eerbewyzing, die men* „*voor de zelven doet, opzicht op de oor-* „*spronkelyke verbeelding heeft.* Hoe de Kerkdienst der Beelden en aanbidding der zelve moet aangemerkt worden.

„Alle deeze woorden van 't Concilie zyn „zoo veel als kenteekenen, die dienen om „ons van de Afgodendienaars te onderschei-„den, naardien het verre van daar is, te „gelooven, gelyk den geenen die eenige „Goddelyke hoedanigheit in de Beelden „stellen, vermits wy hun geen kracht toeëi-„genen dan die in ons ontstaat, om ons het „oorspronkelyke van de verbeelding te doen „erinneren.

„Op deezen grondt steunt de eer die men „den Beelden bewyst. Men kan het niet „ontkennen door 't voorbeeldt, 't welk we „van den Gekruisten Christus beschouwen, „wanneer we niet levendiger opgewekt wor-„den, in ons te doen erinneren (b) *den* „*geenen die ons zoo lief heeft gehadt, tot* „*hy zich voor ons in den doodt heeft over-* „*gegeeven.* Zoo lang als het Beeldt voor „onze oogen vertoont, in onze ziel een uit-„neemende herdenking verwekt, zyn wy „bewoogen dit door eenige uitwendige ken-„tekenen te betuigen, zoo verre onze er-„kentenisse toereiken kan; en wy doen in „onze verneedering voor het Beeldt blyken, „dat het niet dan onze onderwerping is voor „zyne Goddelyke verbeelding van 't oor-„spronkelyke. Dus is 't, met nadruk ge-„sproken, volgens den Kerkelyken styl, „wanneer wy het Beeldt van een Apostel of

(a) Concil. Trident. Sess. 25. Dec. *de Inv.* &c. (b) Galat. 2.

„ Martelaar eere bewyzen: want onze meening is zoo zeer niet het Beeldt te eeren, dan wel *den Apostel of Martelaar door het Beeldt verbeeld.* Dus is 't geen het Roomsch Pontifikaal zegt (a) en 't Concilie van Trente zich uitdrukt.

„ Men kan eindelyk wel begrypen in welk een zin de Kerk de Beelden eert, door de eerbied die zy aan 't Kruis en 't Euangeliboek bewyst. Een ieder merkt wel dat men voor het Kruis dezen eert, (b) *die onze misdaadt aan 't kruishout gedragen heeft*; en dat indien zyne kinderen het Hoofdt voor 't Euangeliboek neigen, indien zy zich door eerbied opbeuren, wanneer men 't voor hun brengt, en dat zy 't met gelyken eerbied kussen, alle deeze eerbewyzing hier op uitkomt ten opzicht der eeuwige waarheit die ons in dit Boek word voorgestelt.

„ Insgelyks moet men de eerbewyzing verstaan, die wy den *Reliquiën* op 't voorbeeldt van de eerste eeuwen der Kerke doen. Wy beschouwen de lyken der Heiligen, als slachtofferen Godts door hunne marteldoodt of door boetoeffening te zyn geweest, zonder ons van deeze te ontslaan, die wy Godt zelve schuldig zyn, enz.

„ Niets onrechtvaerdiger is 'er, dan de Kerk tegen te werpen dat ze alle Godtvruchtigheit in deeze beweezen dienstplicht der Heiligen doet bestaan; naardien, gelyk we reeds aangemerkt hebben, het Trentynsche Concilie zich genoegt den Geloovigen te leeren, dat deeze oeffening hun (c) *goedt en nuttelyk is*, zonder iets meer te zeggen. Dus is 't besluit der Kerke den geenen te veroordeelen die deeze oeffening door verachting of dwaling verwerpen. Zy moet hen veroordeelen, nademaal zy niet dulden mag dat de heilzaame oeffeningen veracht worden, noch dat een Leer die de Oudheit gezag gegeeven heeft, door nieuwe Leering veroordeelt zy.

In welk een zin de Rechtvaardiging moet worden aangemerkt.

„ IV. Ten opzicht van de Rechtvaardiging, (d) gelooven wy, dat *ons onze zonden genadiglyk door de Goddelyke Barmhartigheit wegens Jesus Christus vergeeven worden*; dat (e) *wy gezegt worden genadiglyk gerechtvaardigt te zyn, overmits geen van deeze die de rechtvaardiging voorgaan, 't zy het Geloof, 't zy de werken, deeze genaade niet konnen verdienen.*

„ Wy gelooven dat onze zonden niet alleen vergeeven worden; maar dat ze t'eenemaal door 't bloedt van JESUS CHRISTUS, en door de wedergebcorte der genade worden uitgewischt: 't welk verre van daar zy van het denkbeeldt, dat men van de verdienste van dit bloedt hebben moet, te verduisteren of te verminderen, maar in tegendeel te vermeerderen en te verheffen.

„ Dus word de Gerechtigheit van JESUS CHRISTUS niet alleen toegereekent, maar zynen Gelovigen werkelyk door de werking van den H: Geest medegedeelt, overmits zy niet alleen dierbaar geschat zyn: maar door zyne genade gerechtvaardigt.

„ Indien de gerechtigheit die in ons is, niet dan voor der menschen oogen gerechtigheit was, het zoude geen werk van den Heiligen Geest zyn: het moet dan Gerechtigheit voor Godt wezen, nademaal het Godt zelfs is, die de zelve in ons werkt, uitstortende de liefde in onze harten.

„ Nochtans is onze gerechtigheit geene volmaakte gerechtigheit wegens den strydt van begeerlykheit: zoo byaldien de geduurige zuchtingen van een boetvaardige ziele haar plicht verzuimt, als het noodzaakelykste van der Christelyken Gerechtigheit 't welk ons noodzaakt te belyden dat onze gerechtigheit in dit leven veeleer in de vergeeving der zonden bestaat, dan in de volmaaktheit der deugden.

Wat de Roomsche Kerk van de verdienste der goede werken gevoelt.

V. „ Wat de verdienste der werken aangaat, de Katholyke Kerk leert, dat *het eeuwig leven den kinderen Godts moet worden voorgestelt, en als een genade die hun barmhartiglyk door middel van onzen Heere Jesus Christus is belooft, en gelyk een vergelding die getrouwelyk aan hunne goede werken en verdiensten, uit kracht van deeze belofte, is verknocht.* Dit zyn de eigen woorden van 't Concilie van Trente. „ Maar beducht, dat 's menschen hoogmoedt zich door een ingebeelde verdienste vleyen mogt, leert dit zelve Concilie (f) dat de prys en waarde der Christelyke werken van de Heiligende Genade voortvloeit, die ons genadiglyk in den naame van JESUS CHRISTUS word verleent, en 't welk een werk is van geduurige invloeying van dit Goddelyk Hoofdt over zyne ledematen.

„ Waarlyk geeven de leerstukken, vermaaningen, beloften, bedrygingen en berispingen van 't Euangeli genoeg te kennen, hoe „ het

(a) Zie Pont. Rom. de Bened. Imag. Seff. 25. dec. *de Inv.* &c.
(b) 1 Pet. 2. (c) Seff. 25. dec. *de inv.* &c. (d) Concil. Trident. Seff 6. C. 9.
(e) Concil. Trident. Seff. 6. C. 9. (f) *ibid.* C. 2.

„het van onzen plicht zy onze Zaligheit te „bewerken door de beweeging van onzen „wil met de genade Godts die ons een hulp „zy, gepaart: maar dit is een eerste grond-„beginzel 't welk de vrye wil niet kan uit-„voeren, die tot de eeuwige Zaligheit ge-„leid, byaldien ze bewogen en opgeheven „door den Heiligen Geest zy, enz.

Hoe zy de voldoening van J. Christus zich toeeigent, aangeweezen.

VI. „Wy belyden opentlyk dat we voor „Godt niet dan in en door Jesus Chris-„tus aangenaam zyn, en wy begrypen niet „hoe men ons eenige andere gedachten toeëi-„genen kan. Wy bouwen in hem alleen „alle hoope onzer Zaligheit, als wy dage-„lyks deeze woorden voor Godt in de Offer-„hande uitdrukken: *Verwaardig, O Godt,* „*onze zondaars, uwe Dienaars, toe te* „*staan, wy die hoopen op uwe veelvuldige* „*barmhartigheden, eenig deel en gemeenschap* „*met onze gelukzalige Apostelen en Marte-*„*laren te hebben, in welker getal wy u bid-*„*den ons te willen ontfangen, niet aanzien-*„*de onze verdienste; maar vergeevende ons* „*door genade in den naame van* Jesus „Christus *onzen Heere.*

„De Katholyken leeren eenstemmig, dat „Jesus Christus Godt en Mensch „gezamentlyk, alleen machtig is door de „eindelooze waardigheit van zyn persoon, „Godt een genoegzaame voldoening voor „onze zonden op te offeren. Maar hebbende „overvloediglyk voldaan, heeft hy ons dee-„ze oneindige voldoening op tweederlei wy-„ze konnen toeëigenen: of wel ons een vol-„komen vergiffenis verleenende, zonder ach-„terhouding van eenige straf; of wel een „veel grooter straf te verwisselen, in een min-„dere, te weeten, de eeuwige in een tydelyke „straf. Alzoo het eerste volkomener en over-„eenkomender met zyne goedheit is, word „dit in den Doop geoeffent: maar wy geloo-„ven dat hy zich van 't tweede in de vergif-„fenisse dient, den Doopelingen toegestaan „die in zonde vervallen, gedwongen zynde „eenigermaaten door de ondankbaarheit der „geenen die deeze zyne eerste gaven mis-„bruikt hebben; overzulks zy eenige tyde-„lyke straffe lyden moeten, schoon hun de „eeuwige straf vergeeven zy.

„Men moet nochtans niet besluiten dat „Jesus Christus niet t'eenemaal voor „ons heeft voldaan; maar in tegendeel, dat „hy over ons een volstrekt recht verkreegen „hebbende, door de waarde die hy voor on-„ze Zaligheit voldoet, hy ons de vergevinge „toestaat, onder zodanig een voorwaarde, "onder zodanig een Wet, en met zodanig "een beding als hem behaaglyk is.

" Wy zouden onrechtvaardig en ondank-"baar omtrent den Zaligmaker zyn, indien "wy ondernamen hem de oneindigheit zyner "verdienste te betwisten, en zulks onder " voorwendsel dat hy ons de zonde van Adam " vergeevende, ons teffens van alle haare ge-" volgen niet ontlasten zoude, laatende ons "noch de doodt en zoo veele lichaamelyke " en geestelyke zwakheden onderworpen die " ons deeze zonde veroorzaaken. Het voldoet "dat Jesus Christus eenmaal de waar-" de heeft voldaan, waardoor wy eens t'ee-" nemaal zullen verlost worden van alle quaa-"len waarmede wy behebt zyn: 't staat aan "ons met ootmoedigheit en dankbaarheit ie-"der gedeelte van weldaadt te ontfangen, "aanmerkende de vordering waarmede het " hem behaagt onze verlossing, volgens de "orde die zyne wysheit voor ons welzyn "heeft ingestelt, en om een klaarder verkon-"diging zyner goedheit en gerechtigheit " voor te draagen.

" Door een diergelyke reden moeten wy "niet vreemt dunken, indien deeze, die ons "zoo een groote toegevendheit in den Doop "heeft vertoont, dat die te zwaarder omtrent "ons zyn zal, nademaal wy 'er de heilige be-"loften van geschonden hebben. Het is "rechtmatig en zelfs heilzaam voor ons, dat "Godt, ons de zonde vergeevende met de "eeuwige straffe die wy verdient hebben, "van ons eenige tydelyke straf afvordert om "ons in onzen plicht te houden; beducht " zynde dat wy te haastig de banden der ge-" rechtigheit afleggende, ons aan geen ver-"metel vertrouwen zouden overgeeven, mis-"bruikende de al te lichte vergeeving.

" 't Is dan om aan deeze verplichting te " voldoen, dat wy eenige moeielyke werken "onderworpen zyn, die wy in den Geest van " ootmoedigheit en van boetoeffening moe-" ten vervullen; en 't is de noodzaakelyk-"heit deezer voldoende werken die de alou-"de Kerke heeft genoodzaakt den boetelingen "tot straffe op te leggen, die men Regelma-"tig noemt.

„Wanneerze dan den zondaars moeie-„lyke en arbeidzaame werken opgelegt, en „dat zy die met ootmoedigheit verdraagen, „noemt men 't voldoening; en wanneer men „achting op den yver der boetlingen heeft, „of op andere goede werken die zy hun „voorschryft, verzacht ze iets van de straf „die men schuldig is, en dit word Aflaat ge-„noemt.

VII. „Het Trentynsche Concilie (a) „heeft over 't onderwerp der Aflaaten niets „voorgestelt, als dat *de macht van ze te* „*verleenen door* Jesus Christus *aan de* „*Kerke gegeeven is, en dat 'er het gebruik* „*heil-*

Wat het Trentynsch Concilie van de aflaten heeft

(a) Contin. Seff. 25. dec. *de Indulg.*

gevoelt en waar op die betrekkelyk zyn

„*heilzaam van is*; waar by dit Concilie voegt, *dat men moet met volkomen gematigdheit in getogen zyn uit vreeze dat de Kerkelyke tucht door een onmaatige lichtgeſteltheyt niet ontzeenuwt zy:* 't welk toont dat de manier van Aflaaten uit te deelen, opzicht op de tucht heeft.

„Wat aangaat deeze die met genade en liefde uit dit leven ſcheiden, maar noch teeenemaal de ſtraf ſchuldigh zyn die de Godlyke Ge rechtigheit verſchoven heeft, om in 't ander leven te lyden; hierom is 't geen de ganſche Chriſtelyke Oudheit genoodzaakt heeft, om gebeden, aaloezen en offerhanden op te offeren voor de gelovigen die in vrede en gemeenſchap der Kerke overleden zyn, met een zeeker vertrouwen, dat ze door deeze middelen konden hulp erlangen. Dit is 't welk het Concilie van Trente (b) ons te gelooven betreffende de ziele zich in 't Vagevuur onthoudende, heeft voorgeſtelt, zonder te bepaalen waar in haare ſtraf beſtaat, noch veele andere diergelyke zaken waar over dit hoogwaardig Concilie een groote ingetogenheit begeert, verachtende den geenen die 't geen onzeeker en verdacht is, verbreiden.

Hoedanig de Sakramenten gewyde teekenen zyn, en waar in die beſtaan.

„De Sakramenten van 't Nieuwe Verbondt zyn niet alleen gewyde teekenen die ons de genade verbeelden, noch zegels die ons de zelve beveſtigen: maar van werktuigen van den Heiligen Geeſt, die dienen om 'er ons aan te verbinden, en die ons door kracht van woorden die uitgeſproken worden, zyn voorgedraagen, nevens de handeling die uiterlyk over ons word verricht, by aldien wy'er geene verhindering door onze quade geſteltheit toebrengen.

„Wanneer Godt een zoo groote genade by de uiterlyke teekenen voegt, die van natuure geene overeenkomſt met een zoo uitmuntende werking hebben, laat hy ons klaarlyk blyken, dat behalven al het geen wy inwendig in ons door onze goede geſteltheden konnen doen, vereiſcht word, dat'er voor onze Heiliginge een byzondere uitwerking van den Heiligen Geeſt tusſchenkome, en een zonderlinge toeëigening der verdienſte van onzen Zaligmaker, die ons door de Sakramenten word vertoont. Dus kan men deeze leer niet verwerpen, zonder de verdienſte van Jesus Christus en het werk van de Goddelyke macht in onze wedergeboorte te verongelyken.

Zeeven geheiligde teekenen en welke die zyn.

„VIII. Wy erkennen zeven teekenen of geheiligde Kerkgebruiken, door Jesus Christus ingeſtelt, als gewoone middelen van de Heiliging en voltooying van den nieuwen menſch. Hunne Goddelyke inſtelling blykt by de H. Schrift, of de uitdrukkelyke woorden van Jesus Christus die dezelve heeft ingeſtelt, of door de genade die'er volgens de zelve Schriftuur aan verbonden is, en noodwendig een orde van Godt aanwyſt.

„Alzoo de kleyne kinderen het verzuim van den Doop niet konnen verbeeteren 't zy door geloofshandeling, hoope en liefde, noch door gelofte om dit Sakrament deelachtig te worden; gelooven wy, dat indien zy het niet waarlyk ontfangen, geen deel aan de genade der Verloſſinge hebben, en dat ze dus in Adam ſtervende geen deel met Jesus Christus hebben konnen.

„De Handtoplegging (b) door de Apoſtelen geoeffent om de gelovigen tegen de vervolgingen te beveſtigen, vind haar voornaamſte uitwerking in de inwendige nederdaaling van den Heiligen Geeſt, en de inſtorting zyner gaven, geeft aan onze Wederſtreevers geene reden van verwerping onder voorwendzel dat de Heilige Geeſt niet meer zichtbaar op ons nederdaalt. Want alle Chriſten Kerken hebben dit ſedert der Apoſtelen tyde Godtsdienſtig onderhouden, dienende zich mede van de Heylige Zalfoly, om de kracht van dit Sakrament te toonen door een uitdrukkelyker verbeelding van de inwendige zalving des Heiligen Geeſtes.

„Wy gelooven (c) dat het Jesus Christus behaagt heeft, dat die geen die door den Doop het gezach der Kerke onderworpen zyn, en zedert de Euangeli Wet overtreeden hebben, het oordeel van de zelve Kerke in de vierſchaar van boetoeffening moet ondergaan, alwaar (d) zy de macht gebruikt die haar de zonden te vergeeven en te behouden gegeeven is.

„De Bedienings worden, aan de Bedienaars der Kerke verleent om de zonden te vergeeven, zyn zoo algemeen, dat men die niet zonder vermeetelheit over openbaare misdaaden mag verminderen; en wanneer zy de vergeeving in den naame van Jesus Christus verkondigen, moeten ze niet dan de uitdrukkelyke woorden van deſe bediening volgen, waar van het oordeel door Jesus Chritus zelfs is uitgeſproken, waer over zy tot Rechters zyn geſtelt. Dit onzichtbaar Prieſterſchap is 't die den innerlyken Boeteling vryſpreekt, terwyl de Prieſter de uitwendige bediening oeffent.

„Dit Oordeel een zoo noodzakelyken breidel voor de ongeregeldheit zynde; een zoo vruchtbaren oorſprong van wyze Raadgevers; een zoo merkelyke vertroosting voor de beangſtige ziele wegens hare „zou-

(b) Seſſ. 25. *de Purg.* (b) *Zie de Beveſtiging*, Act. 8. vers 15. 17.
(c) *De Boete en Sacramenteele Belydenis.* (d Matt. 18. vers 18. Joh. 20. vers 23.

" zonden, wanneer men niet alleen haare ver-
" geevinge in algemeene bewoordingen ver-
" klaart, gelyk de Bedienaars gebruiken;
" maar dat men ze haar door het gezag van
" JESUS CHRISTUS vergeeft, na een by-
" zonder onderzoek en met kennisse der
" ſaake genomen: Wy konnen niet gelooven
" dat onze Wederſtrevers zoo veele goederen
" zonder het verlies te beklagen, konnen
" aanzien, en zonder ſchaamrood te worden
" over een Reformatie die 'er een zoo heil-
" zaam en heilig gedeelte van verworpen
" heeft.

" De Heilige Geeſt (a) zonder zich aan het
" laatſte Olyzel gehecht hebbende, volgens
" het getuigenis van St. Jacob, nevens de uit-
" drukkelyke beloſte van de vergeeving der
" zonden, en van de verquikking der kran-
" ken, zoo ontbreekt aan deeze geheiligde
" plechtigheit niets, om een waarachtig Sak-
" rament te zyn. Men moet alleen aanmer-
" ken (b), dat volgens de leere van 't Tren-
" tynſche Concilie, den kranke meer naar
" de ziel dan naar 't lichaam word verquikt;
" en dat alzoo het geeſtelyk goedt altoos het
" voornaamſte onderwerp van de nieuwe Wet
" is, zoo is 't ook, dat wy het van deeze
" heylige zalving volſtrektelyk verwachten
" moeten, ſchoon wy in goede gezondheit
" zyn: daar de verquikking in de kranken
" ons alleen word toegeſtaan ten opzicht van
" onze eeuwige zaligheit, volgens de ver-
" borgen geſtelteniſſen van de Goddelyke
" Voorzienigheit, en de verſcheiden trappen
" van bereiding en van 't geloof 't welk in
" de Gelovigen gevonden word.

" Wanneer men (c) aanmerken zal dat
" JESUS CHRISTUS een nieuwe gedaante aan
" 't Huwelyk gegeven heeft, brengende deze
" heilige vereeniging (d) in twee perſoonen
" onveranderlyk en onverbreekelyk veree-
" nigt; en wanneer men zien zal dat deeze on-
" ſcheidbaare vereeniging het teken van zyne
" eeuwige vereeniging met zyne Kerke is, zal
" men geen moeite hebben om te begrypen
" dat het Huwelyk der Gelovigen van den
" Heiligen Geeſt en van de genade word
" verzelt; en men zal de Goddelyke goed-
" heit looven, over zulks het hem behaagt
" heeft dusdanig de oorſprong onzer geboor-
" te te heiligen.

" De Handt oplegging die de Bedienaren
" (e) als een heilige zaak ontfangen, zynde
" verzelt met een tegenwoordige kracht van
" den Heiligen Geeſt, en van een inſtorting
" (f) vol van genade; moet mede geſtelt
" worden onder 't getal der Sakramenten.

Hoedanig men " IX. De wezentlyke (g) tegenwoordig-
" heit van 't Lichaam en Bloedt onzes Heeren
" in 't Sakrament des H. Avondtmaals, is
" wel gegrond door de woorden van de inſtel-
" ling, die wy naar de letter verſtaan, en
" men moet ons niet meer vraagen, waarom
" wy ons aan den eigentlyken zin verbinden,
" dan aan een Reiziger waaromme hy de ge-
" meene weg volgt. Wy vinden niets in
" de woorden waar van JESUS CHRISTUS
" wegens de inſtelling deezer verborgenheit
" zich dient, die ons verplicht om ze in een
„ figuurlyken zin te neemen, en wy achten
„ dat deze reden voldoet om ons aan den ei-
" gentlyken zin te bepaalen. Maar wy zyn 'er
" noch te krachtiger aan verbonden, wan-
" neer wy op deze verborgen meening van
„ den Zoone Godts achtgeeven, welke ik
„ zoo veel my mogelyk zy zeer eenvoudig
„ verklaaren zal, en zulks door beginzelen;
„ die ik niet geloove dat men my zal konnen
„ betwiſten.

de tegenwoordigheit van Chrtſtus Lichaam in 't Sakrament des Avondmaals bewyſt.

„ Ik zegge dan dat deze woorden (a) van
„ den Heilant, *Neemt, eet, dat is myn*
„ *Lichaam voor u gegeeven* enz. ons doen zien;
" dat gelyk de aloude Jooden zich niet alleen
" in den Geeſt vereenigden door de offe-
" ring der ſlachtofferen die voor hun geoffert
„ waren: maar dat zy waarlyk het geoffer-
„ de vleeſch aten, 't welk voor hun een te-
„ ken was van het deel, 't welk zy by deze of-
„ ferhande hadden: insgelyks heeft JESUS
„ CHRISTUS zich ons tot een ſlachtoffer ge-
" maakt, op dat de dadelyke gemeenſchap
" van dit aanbiddelyk vleeſch een geduurige
" getuigenis aan ieder van ons in 't byzon-
„ der was, dat hy voor ons is vleeſch gewor-
„ den en zich voor ons geoffert heeft.

„ Godt had den Jooden verboden (b) van
„ het zeegenoffer te eeten 't welk voor hunne
„ zonden geoffert was, om te kennen te ge-
„ ven, dat de waare uitwiſſching der mis-
" daaden in de wet niet geſchiedde, noch
" door het bloedt der dieren wierd volbragt:
„ al den volke lag onder dit verbodt, zon-
„ der werkelyk aan de vergeevinge der zonden
„ te konnen deelachtig worden. Doch door
„ een tegengeſtelde reden is 't dat het Lic-
„ haam van onzen Heiland, het waare geof-
" ferde zegenoffer voor de zonde, door de
„ gelovigen gegeeten word, om aan hun
„ door deeze eeting te toonen dat de vergee-
„ vinge der zonden in 't Nieuwe Teſtament
„ was vervult.

„ Godt verboodt (c) ook den Jooden van
„ 't bloedt te eeten, en een der redenen van
„ dit verbodt was, *dat het bloedt ons gegee-*
„ *ven is voor de afwaſſching onzer ziele.*
„ Maar in tegendeel, ſtelt de Zaligmaker
„ zyn

(a) *'t Laatſte Olyſel*, 1 Jac. 14. 55. (b) Seſſ 14. C. 2. de Sac. Eptr: Unct. (c) *Het Huwelyk.* (d) Matt. 19. 5. Eph. 5. 32. (e) *De Orde* (f) zie Tim. 4 2. Tim. 1. (g) *de Euchariſtie* (a) Matt. 16. Luc. 22. (b) Levit. 6. 30. (c) Ibid. 17. vers 11.

„ zyn bloedt te drinken voor, over zulks „ (a) *het voor de vergeeving onzer zonden* „ *vergooten is.*

„ Dus is de genieting van 't Vleesch en 't „ Bloedt van den Zoone Godts mede wezent- „ lyk aan de geheiligde Tafel, gelyk de ge- „ nade, de afwassching van zonden, en de „ mededeeling in de offerhande van Jesus „ Christus wezentlyk en waarlyk in 't „ Nieuwe Verbondt is.

„ Telkens, als het vereischt word ons Ge- „ loof in deeze Bediening te oeffenen, en wy „ als dan niet mogten afgeschrikt worden van „ zyn Vleesch te eeten, en zyn Bloedt in „ zyn eigen wezen te drinken; was het „ welvoegelyk dat hy ons het zelve onder „ een vreemde soort van hoedanigheit gaf.

„ Maar indien deeze inzichten hem ver- „ plicht hebben ons van 't vleesch van ons „ Slachtoffer te doen eeten op een gansch „ andere wyze dan de Jooden doen, dus „ is hy deswegen niet gehouden geweest „ niets van de wezentlykheit en zelfstandig- „ heit weg te neemen.

„ Het blykt dan dat om de aloude afbeeld- „ zelen te vervullen, en ons in de dadelyke „ bezitting van 't Slachtoffer, voor onze mis- „ daadt geoffert, te stellen, Jesus Chris- „ tus van voorneemen is geweest, ons in waar- „ heit zyn Lichaam en Bloedt te geeven: 't „ welk zeer blykbaar is..... Wy konnen niet „ toestaan dat men deeze woorden niet dan „ figuurlyk moet verstaan, nademaal de „ Zoon Godts zoo zorgvuldiglyk zynen „ Apostelen heeft voorgestelt wat hy onder „ Gelykenissen en onder Afbeeldzels voor hen „ uitdrukte, daar hy hier niets tot verklaring „ zegt, zulks het schynt dat hy zyne woor- „ den in hunne natuurlyke betekenis heeft „ willen laaten. Immers is 't voor den Zoone „ Godts niet bezwaarlyker geweest zyn „ Licham in 't H: Avondtmaal te doen zyn, „ zeggende, *Dat is myn Lichaam*, dan het „ hem viel eene vrouw van haare krankheit „ te verlossen, zeggende: (b) *Vrouw, gy* „ *zyt van uwe krankheit geneezen;* of het „ leven weder aan den verstorven jongeling „ te geeven, zeggende tot zynen Vader: „ (c) *Uw Zoon leeft*; of eindelyk dat hy de „ zonden van den Geraakten vergaf, zeggen- „ de: (d) *uwe zonden zyn u vergeeven.*

„ Dus is 't ons niet moeielyk te begrypen „ hoedanig hy uitvoert 't geen hy zegt, wan- „ neer we ons naaukeurig aan zyne woorden „ verbinden. Deeze die doet wat hy wil, en „ spreekende volbrengt 't geen hy zegt; is „ 'er wel iet gevoegelyker voor den Zoone „ Godts, de Wet der natuur, om zyne woor- „ den te bewaarheden, geweld aan te doen, „ dan het ons niet zwaar valt ons vernuft te „ schikken naar de geweldoeffenende verkla- „ ringen die alle de Wetten der redeneerin- „ gen omver werpen?

„ De Wetten van redeneeringen onderwy- „ zen ons, dat het teken natuurlyk vertoont, „ somtyds de naam van de zaak ontfangt, „ nademaal het als eigen is om 'er een denk- „ beelt van in 't begrip voort te brengen. Ins- „ gelyks is 't, alhoewel met zeekere onder- „ scheidingen, met de Instelling der tekenen „ gelegen, wanneer zy aangenomen zyn, en „ dat men 'er aan gewent is. Maar dat een „ ingestelt teken, hoe 't ook zy, geen opzicht „ op de zaak heeft; by voorbeeldt, een stuk „ broodt, om het lichaam van een mensch „ te beteekenen, geeft men 'er een naam aan „ zonder iets te verklaaren, en voor dat 'er „ iemandt iets van bekent zy, gelyk Jesus „ Christus in 't Avondmaal heeft ge- „ gedaan: dit is een ongehoorde zaak, en „ waarvan wy geen voorbeeldt in de gansche „ Heilige Schrift, om zelfs niet te zeggen „ in alle menschelyke spreekwyzen, vinden.

„ Nadat we nu de gevoelens der Kerke „ deeze woorden betreffende, *Dit is myn* „ *Lichaam*, hebben voorgestelt, word ver- „ eischt, dat we iet zeggen wat zy begrypt „ als 'er Jesus Christus byvoegt, (e) „ *doet dit tot myner gedachtenisse.* Klaar „ is 't dat de meening van den Zoone Godts „ zy, ons door deeze woorden te verplichten „ aan zyne doodt te gedenken, die hy voor „ onze Zaligheit geleeden heeft; en d'Apostel „ Paulus besluit de zelve woorden, als wy „ *de doodt des Heeren verkondigen*, in deeze „ verborgenheit. Men moet zich echter niet „ dits maaken, dat deeze gedachtenisse van „ de doodt onzes Heeren de wezentlyke te- „ genwoordigheit van zyn Lichaam uitsluit: „ in tegendeel, indien men acht geeft op 't „ geen wy verklaaren, zoo zal men klaar ver- „ staan dat deeze gedachtenis op de wezent- „ lyke tegenwoordigheit is gegrondt. Want „ eveneens als de Jooden de Vreedzaame „ Slachtoffers eetende zich erinnerden dat ze „ voor hun waren opgeoffert geweest; dus „ moeten wy het vleesch van Jesus „ Christus ons Slachtoffer eetende, ons „ erinneren dat hy voor ons gestorven zy. 't „ Is dan dit vleesch door de Gelovigen ge- „ geeten, 't welk niet alleen in ons de ge- „ gedachtenis van zyne opoffering opwekt: „ maar teffens ons in de waarheit bevestigt. „ 't Zy dan verre te konnen zeggen dat dee- „ ze plechtelyke gedachtenis, die Jesus „ Christus ons beveelt uit te voeren, „ de

(a) Matt. 26: vers 28. (b) Luc. 13. vers 12. (c) Johan. 4. vers 50.
(d) Matt. 9: vers 2. (e) Luc. 22: vers 19. I. Cor. 11: vers 24. II. Cor. 5. vers 24.

„de tegenwoordigheit van zyn vleesch uitsluit, vermits men in tegendeel ziet dat „deeze tedere erinnering die vereischt word „aan de Heiltafel te hebben, voor het opgeofferde bereid, gegrond is op 't geen dit „vleesch als wezentlyk moet aangemerkt „worden, nademaal het waarlyk ons niet „mogelyk is te vergeeten dat dit voor ons „is, dat hy zyn Lichaam tot een Slachtoffer „heeft gegeeven, wanneer wy zien dat hy „noch dagelyks dit Slachtoffer te eeten geeft.

De *Transsubstantiatie* in haare hoedanigheden aangemerkt.

X. „Naardien het welvoegzaam was, (a) „dat de zinnen in deeze verborgenheit van „'t Geloof niets bevatten konden, zoo „wierd niet vereischt dat 'er iets verandert „was ten haaren opzichte in 't broodt en den „wyn van 't Heilmaal. Om welke reden „is 't als men de zelfde gedaantens gewaar „word, en dat men de zelfde werkingen „als te vooren in dit Sakrament gevoelt; „moet men zich dan niet verwonderen indien men 't somtyds en in een zekeren „zin, de zelfde naam geeft? Nochtans erkent het alhier een opmerkend geloof op „het woordt van dien die alles doet wat hem „in den Hemel en op Aarde behaagt, „geen andere zelfstandigheit dan deeze die „door dit zelve woordt word aangeweezen, te weeten, het eigen Lichaam en „Bloedt van Jesus Christus „waarin het broodt en den wyn verandert „zyn: Dit is 't welk men *Transsubstantiatie* noemt.

„Voor 't overige, belet de waarheit „niet, dat 's Heeren Avondmaal bevat 't „geen het innerlyk heeft, dat het geen teken zy in 't geen het uiterlyk zichtbaarlyk heeft; maar een teken van zodanig „een natuur, 't welk wel verre van de „wezentlykheit uit te sluiten, de noodzaakelykheit met zich voert, nademaal dit „woordt waarlyk, *dit is myn Lichaam*, „uitgesproken over de Stoffe die Jesus „Christus verkooren heeft, ons een „zeker teken van zyne tegenwoordigheit „is: en alhoewel de dingen altoos voor ons „schynen de zelfde te zyn, oordeelt 'er „onze ziel anders van, indien 'er geen Oppergezag tusschen beiden quam. In de „plaats dan dat van zekere gedaantens en „een zeker gevolg van natuurlyke indruksels die 'er zich van in ons lichaam opdoen, ons gewent hebben de zelfstandigheit van 't Broodt en den Wyn aan te „wyzen, het gezag van deezen in wien „wy gelooven, veroorzaakt dat deeze zelfde gedaantens beginnen in ons een andere Zelfstandigheit te toonen. Want „wy hooren deeze die zegt: *dat het geen* „*wy neemen, en 't geen wy eeten zyn Lichaam is*; en zodanig is de kracht van dit „woordt, datze niet belet dat wy uit de „Zelfstandigheit van 't Broodt deeze „schynbaare uitwendigheden afleiden, en „ons die doet voortbrengen in de tegenwoordigheit van Jesus Christus Lichaam: „overzulks het tegenwoordig zyn van een „zoo aanbiddelyk onderwerp ons door dit „teken verzeekert zynde, wy niet schroomen om 'er onze aanbidding aan op te „draagen.

„Ik houde my over het punt van de Aanbidding niet op, nademaal de tegenwoordigheit van Jesus Christus in de „*Eucharistie*, den geenen die 'er van overtuigt zyn, tot de Aanbidding leiden „moet.

„Voor 't overige, indien we eens overtuigt zyn, dat de woorden van den Alvermogenden Zoone Godts alles werken 't „geen ze uitdrukken, geloovenwe met reden, dat ze hunne uitwerking in dit Avondmaal voortbrengen, zoodraa als ze voort „gebragt zyn, en door een noodzaakelyk „gevolg, erkennen wy de wezentlyke tegenwoordigheit van 't Lichaam voor de „genieting.

„Dit onderstelt zynde, heeft de Offerhande die wy in de *Eucharistie* erkennen, geen byzondere zwaarigheit meer.

„Wy hebben twee behandelingen in „deeze Verborgenheit aangemerkt, die nochtans duidelyk onderscheiden zyn, alhoewel ze met den anderen overeenkomen. De eerste is, de Heiliging, waardoor het Broodt en den Wyn in 't Lichaam en Bloedt verandert zyn; en de „tweede is de genieting, waardoor de mededeeling geschied.

„In de Heiliging zyn het Lichaam en „Bloedt verborgentlyk gescheiden, naardien Jesus Christus afzonderlyk „zegt: *Dit is myn Lichaam, dit is myn* „*Bloedt*, 't geen een dadelyke en uitwerkende verbeelding, van de geweldige „doodt door hem geleeden, insluit.

„Dus word de Zoone Godts op de Heiltafel geplaatst, en zulks door kracht van „deeze woorden, en bekleed door tekenen „die zyne doodt verbeelden: Dit is 't 't geen „de Heiliging werkt, en deeze Geestelyke „handeling voert de erkentenis van Godts „Oppermogentheit mede, ten aanzien de „tegenwoordigheit van Jesus Christus „eenigermaaten de gedachtenis van zyne gehoorzaamheit tot den doodt aan 't kruis „vernieuwt en vereeuwigt; overzulks in hem „niets ontbreekt om een waarachtige offerhande

(a) Van de *Transsubstantiatie*, van de Aanbidding, en in welk een zin de *Eucharistie* een teken is.

„ hande te zyn. Men kan ook niet twyffe-
„ len dat deeze handeling, als onderscheiden
„ van de genieting, zelfs voor Godt niet aan-
„ genaam zy, en hem niet verplichten zou-
„ de ons met een gunstig oog aan te zien,
„ nademaal ze hem de vrywillige doodt voor
„ oogen stelt, door zyn welbeminden Zoo-
„ ne voor de zondaars geleeden; of veeleer
„ steltze hem zyn Zoon zelf voor oogen on-
„ der de tekenen van deezen doodt, waar-
„ door hy bevreedigt is.

„ Alle Christenen zullen belyden dat de
„ tegenwoordigheit van JESUS CHRISTUS
„ alleen een zeer krachtige manier van tus-
„ schenspreeking voor Godt, voor al het
„ menschelyke geslacht is, volgens 't geen de
„ Apostel (a) zegt, dat JESUS CHRISTUS
„ *zich vertoont en voor ons voor Godts aan-*
„ *gezichte verschynt.* Insgelyks gelooven
„ wy dat JESUS CHRISTUS tegenwoor-
„ digheit op de Heiltafel in deeze gedaante
„ van gestorven zynde, voor ons een voor-
„ spraak zy, en aan zynen Vader geduurig
„ de doodt vertoont die hy voor zyne Kerke
„ geleden heeft.

„ In deezen zin is 't dat wy zeggen dat
„ JESUS CHRISTUS zich voor ons in
„ de *Eucharistie* opoffert; in deezer voe-
„ gen is 't dat wy denken dat deeze Of-
„ ferhande uitwerkt, dat Godt ons gunsti-
„ ger word, en hierom is 't dat wy 't ver-
„ zoenende noemen.

„ Wanneer wy acht geeven op 't geen
„ Jesus Christus in deeze verborgenheit
„ werkt, en dat wy hem door den geloo-
„ ve werkelyk op de Heiltafel nevens dee-
„ ze tekenen van zyn doodt zien, veree-
„ nigen wy met hem in deezen staat; wy
„ stellen hem Godt voor als ons eenigste
„ Slachtoffer, en onze eenige Verzoener
„ door zyn Bloedt, betuigende dat wy niets
„ voor Godt op te offeren hebben, dan
„ JESUS CHRISTUS en de oneindige
„ verdienste van zyne doodt. Wy eigenen
„ alle onze Gebeden door deeze Goddelyke
„ Offerhande, JESUS CHRISTUS ver-
„ toonende, aan Godt toe, en wy leeren ons
„ teffens voor de Goddelyke Majesteit in en
„ door hem als levendige *Hostiën* te vertoo-
„ nen.

„ Zodanig is der Christenen Offerhande,
„ oneindig verschillende van die onder de
„ Wet geoeffent wierd: een Geestelyke Of-
„ ferhande, het Nieuw Verbondt waardig,
„ alwaar het tegenwoordige Slachtoffer niet
„ dan door den geloove beschouwt word;
„ alwaar het zwaardt het woordt is die het
„ lichaam en bloedt verborgenerwyze scheid;
„ alwaar dit bloedt bygevolg niet dan in 't
„ verborgen vergoten word, en alwaar de
„ doodt niet dan door verbeelding tusschen
„ komt; een zeer waarachtige Offerhande
„ nochtans, overzulks 'er JESUS CHRISTUS
„ waarlyk in begreepen word en voor Godt
„ onder het Afbeeldzel van zyne doodt
„ word vertoont: maar een Offerhande van
„ gedachtenisse, die zeer verre van ons te
„ ontbinden, gelyk men ons van de Offerhan-
„ de van 't Kruis voorwerpt, ons 'er door alle
„ zyne omstandigheden aanhecht, nade-
„ maal hy 'er zich niet alleen t'eenemaal aan
„ gedraagt: maar dat hy waarlyk niet is en
„ niet bestaat dan door deeze overeenkomst,
„ en dat men 'er al zyne kracht van geniet.

„ Dit is de uitdrukkelyke leer der Katho-
„ lyke Kerke in het Trentynsche Concilie
„ (b) 't welk leert dat deeze Offerhande niet
„ ingestelt is, dan *om deeze te verbeelden die*
„ *eenmaal aan 't Kruis heeft voldaan; om*
„ *'er de gedachtenis tot het einde der eeuwen*
„ *van bestant te doen zyn; en om 'er ons de*
„ *Heilzaame kracht van door de vergeeving*
„ *der zonden die wy dagelyks begaan, toe te*
„ *eigenen.* 't Zy dan verre te gelooven dat
„ 'er iet aan de Offerhande van 't Kruis ont-
„ breekt; de Kerk, in tegendeel, gelooft
„ het zoo volmaakt en volkomen onwrik-
„ baar, dat alles wat 'er vervolgens gedaan
„ word niet alleen is ingestelt dan om 'er de
„ gedachtenis van te vieren, en 'er zich de
„ kracht van toe te eigenen.

„ Daar door erkent deeze zelfde Kerk,
„ dat al de verdienste van de verlossing des
„ menschelyken geslachts aan de Doodt van
„ den Zoone Godts verbonden is: en dat men
„ 't door alles 't geen vertoont is geweest,
„ begreepen hebbe, wanneer wy tot Godt in
„ de bediening der Goddelyke verborgenhe-
„ den zeggen: *wy vertoonen u deeze Gehei-*
„ *ligde Hostie*, dat wy door deeze gedaane
„ Offerhande niet meenen moeten, een nieu-
„ we voldoening van de waarde onzer Za-
„ ligheit voor Godt te vertoonen: maar daar-
„ by de verdiensten van JESUS CHRISTUS
„ tegenwoordigheit, en de oneindige waarde
„ die hy eenmaal voor ons aan 't Kruis heeft
„ betaalt.

XI. „ JESUS CHRISTUS wezentlyk in
„ 't Sakrament (c) tegenwoordig zynde, zyn
„ de Genade en Zegening aan de zichtbaare
„ gedaantens niet verbonden: maar aan de
„ eigen zelfstandigheit van zyn vleesch 't
„ welk levende en levendigmaakende is,
„ vermits de Godtelykheit met hem veree-
„ nigt zy. Overzulks alle die de wezentlyk-
„ heit gelooven, geen zwaarigheit hebben
„ moe-

Hoe beweert word dat men het Sakrament van 't H: Avondmaal onder een gedaante ontfangen

(a) Heb. 9. vers 24. (b) Seff. 22. C. 1.
(c) De *Communie* onder de twee gedaantens.

moet, aangeweezen. „moeten, niet dan onder een gedaante te „*Communiceren*, nademaal zy ontfangen al- „les 't welk in dit Sakrament wezentlyk is, „met een zoo veel te zeekerder volkomen- „heit, als de afzondering van 't Lichaam „en 't Bloedt niet wezentlyk zynde, gelyk „als gezegt is, men volkomen en zonder van- „eenscheiding deeze ontfangt, die alleen „machtig is ons te verzaadigen.

„Dit nu is de stevige grondt, waarop de „Kerk het voorschrift van 't Avondmaal ver- „klaarende, heeft verklaart, dat men de Heilig- „making ontfangen kan, als dit Sakrament „word toegereikt onder een eenige gedaante; „en indien zy de Gelovigen aan deeze eenige „gedaante bepaalt, is 't niet om 't andere te „verachten, nademaalze dit in tegendeel „doet, om de oneerbiedenis te beletten die „de verwarring en verwaarloozing des Volks „in de laatste tyden heeft veroorzaakt, aan „zich behoudende de herstelling van de *Com-* „*munie* onder de twee gedaantens, volgens „het geen nuttelyker voor den vrede en ee- „nigheit wezen zoude.

Het ongeschreeven woordt, hoedaanig het een regel van 't Christendom is, XII. „JESUS CHRISTUS zyne Kerke op de „verkondiging van Godts woordt gegrondt „hebbende, (a) is het ongeschreeven woordt „de eerste regel van 't Christendom geweest; „en wanneer 'er het Nieuwe Testament „wierd bygevoegt, heeft dit woordt nochtans „zyn gezag niet verlooren: 't welk veroor- „zaakt dat wy met een evengelyke eerbiedt „ontfangen alles 't geen door de Apostelen „'t zy door geschrift, 't zy met een leven- „dige stemme is geleert, (b) nadat dit de „Apostel Paulus uitdrukkelyk heeft ver- „klaart. En het zekerste merkteken dat een „Leer van de Apostelen komt, is, dat wan- „neer die door alle de Christelyke Kerken „word omhelst, zonder dat men 'er den aan- „vang kan van aantoonen. Wy konnen „dan van ons niet weeren, alles 't geen zo- „danig word vast gestelt, met een onder- „werping die men aan 't Goddelyk gezag „schuldig is, aan te neemen.

en waar op de Overleveringen zyn gegrondt, en door het gezag der Kerke gestevigt worden. XIII „De Kerk van Godt (c) ingestelt „zynde, om bewaarderesse der H: Schrift „en van de Overleveringen te zyn, zoo ont- „fangen wy uit haare handt de Regelmatige „Schriften. Deeze Schriftuur onafscheide- „lyk verbonden zynde, gelyk wy mede aan „het Heilig gezag der Kerke, door middel „van de Schrifturen zyn, die wy van haare „handt ontfangen, zoo verstaan wy mede „van haar uit de Overlevering, en door „middel van de Overlevering de waare zin „der H: Schrift. Derhalven is 't dat de „Kerk belydt dat ze niets uit zich zelven „zegt, noch datze niets nieuws in de Leere uit- „vind: zy volgt en verklaart de Goddelyke „Openbaring door het inwendig bestier van „den H: Geest die haar voor Leermeester „gegeeven is.

„Dat zich de H: Geest door haar verklaart, „blykt in 't geschil 't welk zich over het on- „derwerp der Plechtigheden van de Wet, „ten tyde zelfs van de Apostelen opdeed; en „hunne handelingen hebben in alle de vol- „gende eeuwen, door de wyze hoedanig „deeze eerste opstaakeling beslecht wierd, „doen zien, met welk een gezag alle de an- „deren moesten een einde neemen. Zoodat „wanneer 'er geschillen waren die de Gelo- „vigen zouden verdeelt hebben, de Kerk met „haar gezag tusschenbeiden quam; en haare „Leeraars vergaderende, zeiden naar het „voorbeeldt der Apostelen, (d) *Het heeft* „*den Heiligen Geest en ons goed gedacht.* „En wanneer ze zal gesproken hebben, zal „men aan haare kinderen leeren, dat ze de „Artykelen die door deeze Vergadering be- „sloten zyn, niet weder moeten onderzoe- „ken: maar datze haare besluiten onderda- „niglyk moeten aanneemen. Men volge hier „in het voorbeeldt van Paulus en Silas na, „die den gelovigen dit eerste besluit der A- „postelen voordroegen, en die, 't zy verre „van hun een nieuw onderzoek van 't geen „men besloten had, te gedoogen, *en door* „*de steden gingen, hun leerende op de Instel-* „*lingen der Apostelen acht te geeven.*

„Dus is 't dat de kinderen Godts zich vol- „gens 't besluit der Kerke quyten, geloven- „de door haaren mondt het Orakel van den „Heiligen Geest te hebben verstaan, en 't is „overzulks, dat na de woorden in 't Geloofs- „Artykel vervat, *Ik geloof in den Heiligen* „*Geest*, wy aanstonds daar op volgen laaten, „*de Heilige Katholyke Kerke:* waar door wy „ons verplichten een onfeilbaare en eeuwige „waarheit in de algemeene Kerke te erken- „nen, nademaal deeze zelfde Kerk, die wy „gelooven nooit ophouden zal de Kerk te „zyn, indienze de waarheit van Godt geo- „penbaart, blyft aankleeven. Overzulks „deezen die duchten dat ze van haaren plicht „afwykt om verzierselen in te voeren, geen „Geloof in deezen hebben, waar door ze „word bestiert.

„Dit Oppergezag der Kerke is zoo nood- „zakelyk om de verschillen te maatigen die „over de stoffe des Geloofs en over den zin „der Schriftuur ontstaan, dat zelfs de Pro- „testanten, na het als een onverdraaglyke „dwinglandy te hebben uitgekreeten, die „eindelyk genoodzaakt zyn geweest, onder „hun in te voeren. Ee 2 „Wan-

(a) Het geschreeven en ongeschreeven woord. (b) Tess. 2. 24.
(c) Het gezag der Kerke. (d) Hand: 15. vers 18.

„Wanneer zy, die men Onafhankelyken „(a) noemt, opentlyk verklaaren dat ieder gelovige het licht van zyn gewiſſe „volgen moet; zonder zyn oordeel aan 't „gezag van eenig lichaam of van eenige „Kerkelyke Vergadering te onderwer„wen, en dat zy op deezen grondt wei„geren zich de Synoden onderworpen te „zyn, zoo veroordeelden men in dit van Cha„renton, in den Jaare 1644. gehouden, „deeze Leer, om de zelfde reden, en „van wegen de zelfde zwaarigheden die „ons de zelve verwerpen deed. Dit Sy„node merkt daarop aan, dat de dwaling „der Onafhankelyken beſtaat, dat zy lee„ren, dat *ieder Kerk zich volgens haare „eigen Wetten beſtieren moet, en zonder „verplichting het gezag der Inſtellingen en „Synoden voor hun leerregel en gedrag te er„kennen.* En vervolgens beſluit dit zelve „Synode, dat *deeze Sekte niet min aan den „Staat dan aan de Kerke nadeelig is; dat „ze alle de middelen wegneemt om 'er in te „voorzien; en dat indien dit ſtandgreep, „zy zich zoo veele Godtsdienſten* (b) *kon„den opwerpen als 'er Kerſpels of byzon„dere Vergaderingen waren.* Deeze laatſte „woorden geeven te kennen, dat het voor„namentlyk in Stoffe van 't Geloof is, dat „dit Synode *de afhankelykheit* heeft willen „vaſt ſtellen; naardien de grootſte ongele„genheit, waarin te duchten was dat de ge„lovigen door de onafhankelykheit vallen „mogten, is, dat *men zich zoo veele Godts„dienſten als Kerſpels zoude konnen oprech„ten.* Het vereiſcht dan noodwendig, dat „volgens de Leer van dit Synode, ieder „Kerk, en met krachtiger reden ieder by„zonder afhangt, in 't geen het Geloof be„treft, van een Oppergezag, 't welk „in eenig lichaam beſtaat, onder welk ge„zag alle Gelovigen hun oordeel moeten on„derwerpen. Want de Onafhankelyken „weigeren niet het Woordt Godts on„derworpen te zyn voor zoo veel zy 't ge„looven te moeten verſtaan; noch de beſlui„ten der Synoden te omhelzen, wanneer zy „het, na voorgaande onderzoek, oorbaar „vinden: Maar 't geen zy weigeren te doen, „is hun oordeel aan eenige Vergadering te „onderwerpen.

XIV. „(c) De Zoone Godts willende dat „zyne Kerk eenig was, en op de eenigheit „beſtendig gebouwt, heeft de Opperhoof„digheit van St. Pieter opgerecht en inge„ſtelt, om die te onderhouden en bekrach„tigen. Hierom is 't dat wy deeze Opper„hoofdigheit in den Opvolger van den Prins „der Apoſtelen erkennen, aan wien men om „deeze reden de onderwerping en de ge„hoorzaamheit ſchuldig is, die de Heilige „Conciliën en Pauſen altoos aan alle de Ge„loovigen hebben geleert. Waarom de Opperhoofdigheit in de Kerke word erkent.

Op deezen ſpil draait de Leer der Christenen onder den naam van Katholyken bekeert, en die door de Proteſtanten, Roomſchen worden bygenoemt. Zy ſchynt hier eenvoudig, en ontzwachtelt van al haare zwaarigheden die licht om te begrypen zyn: Alle die de zelve belyden, gelooven deeze Leer waarlyk met het lichaam der Kerke vereenigt te wezen. 't Staat dan aan den Geloovige zich zonder onderzoek te onderwerpen; de redeneering die altoos onderzoeken wil, 't geen het voorwerp van 't Geloof der geloovigen uitmaakt, is een gevaarlyke klip. De in twyffelſtaande Chriſten moet met het Prieſterſchap raadpleegen, en de Verklaringen van de zelven moeten met de beſluiten van den Grooten Herder der Kerke overeenkomen. Een onderdanig Schaap vervoegt zich dus vreedzaamlyk onder den Herders Staf. Deeze Groote Herder der Kerke is de Paus van wien de Onfeilbaarheit der Leere afhangt, de Beſluiten, volgens eenigen, vrywaart, en den geenen de eeuwige Zaligheit verzeekert die hem gewillig aankleeven. De Gallikaanſche Kerk verwerpt deeze Onfeilbaarheit, en ſtelt het Concilie boven den Paus. Moet men dan niet natuurlykerwyze gelooven, dat het lichaam der Kerke volſtrektelyk in 't ſtuk van de Leere beſluiten maaken kan? Dat de Paus het Hoofdt van dit lichaam zy, en dat het aan hem ſtaat, met haar een t'ſamenſtelſel, 't welk een volkomen Leerſtuk is, te maaken? Laat het zoo zyn: men zou zich alsdan zonder moeiten konnen dits maaken, dat de beſluiten (d) van deeze doorluchtige Vergadering met Je- De onfeilbaarheit van den Paus erkent en ook verworpen.

(a) *Independenten.*

(b) Deeze ongelegenheit heerſcht in de Landen, alwaar de te groote vryheit van gevoelens word gedoogt, en alwaar het toegelaaten is van die gemeen te maaken. Anderzins deezen die zwygen en zich voor 't vermoeden wachten 't zy door ſtaatkunde of door beduchtheit zyn Huichelaars.

(c) Het gezag van den Heiligen Stoel en 't Biſſchops Ampt.

(d) Men zou tegen dit beginzel een tegenwerping konnen maaken. Het Concilie, zal men zeggen, verbeeldt de Kerk van Jeſus Chriſtus. Zyne beſluiten zyn by gevolg die der Kerke: maar men beſluit 'er door meerderheit van ſtemmen. Indien nu de meerderheit van ſtemmen voor de dwaling was, tot wien zoude men zynen toevlucht neemen? Aan de beſluiten der Kerke ongehoorzaam te zyn, zoude immers een Scheurſiekte wezen, en zich te onderwerpen een Kettery.

JESUS CHRISTUS Euangeli overeenkomt: maar dat de Paus alleen als machthebbende besluit, dit is 't welk de Kerk hem niet toestaan kan, dan voor zoo veel zyne besluiten, (a) met het geen JESUS CHRISTUS ons leert, overeenkomen. Wanneer echter de Paus van den waaren zin der Schriftuure afwykt, is 't onmogelyk hem als Stedehouder van JESUS CHRISTUS aan te merken. De Kerk bezit dan het recht hem het gezag te ontweldigen, 't welk zy hem van wegen den Zaligmaker der Waereldt heeft aanvertrouwt. 't Staat overzulks niet meer aan den Paus dat men hem alsdan gehoorzaamen moet; en 't staat aan den (b) Stoel van St. Pieter dat de Gelovige zich onderwerpen moet, tot dat die door een gewettigden Paus bezeten zy.

III. HOOFDTSTUK.

Waarin de LEER *der* JANSENISTEN *bestaat.*

Der Jansenisten Oorsprong aangemerkt,

Het geen wy reeds hebben bygebragt, wikkelt ons in om van deeze te spreeken, die men *Jansenisten* noemt. Hunne geboorte zyn zy, aan *Jansenius*, † een Leeraar in de Godtgeleertheit van de Hooge Schoole te Leuven en Bisschop van Iperen verschuldigt. De ongebonden Leer van eenige Vaders (c) uit het genoodschap der Jesuïten de *Predestinatie* en de Genade raakende, vond zoo veel ingang in de Schoolen der Godtgeleerdheit, zulks twee Hooge Schoolen (d) zich genoodzaakt vonden die in den Jaare 1640. af te keuren en te doemen. Men klaagde toen deeze Leer den Heiligen Stoel aan; doch in weerwil deezer aanklage maakte ze niet weinig voortgang. *Jansenius* wilde het Geloof der Kerke en de Genade van JESUS CHRISTUS verdeedigen. Hy stelde Augustinus tegen de nieuwe Leerstukken, en schreef over de Genade een Boek (e) waarin men den ganschen Inhoudt van des grooten Leeraars Leere vond. Dit Boek werd door de Jesuïten bestreeden die *Jansenius* van vyf gevaarlyke en Calvinisten Ketteryen beschuldigden. (f) Te weeten:

en *Jansenius* van vyf onderscheiden dwaalstellingen beschuldigt;

Die hier in bestaan.

I. Dat JESUS CHRISTUS niet geleden heeft noch gestorven is dan voor den geenen die verlost zyn.

II. Dat de mensch de Genade niet kan we-

(a) Dit is 't geen men bepaalt heeft aan de beroeping van 't Concilie, door dit gedeelte van de Geestelyken der Galikaansche Kerke, die zich tegen de *Constitutie* van Clemens den XI. hebben aangekant.

(b) Deeze die zich tegen de *Constitutie* hebben aangekant, geeven voor, dat men hen tusschen den Paus en deezen Stoel onderscheiden moet. De Protestanten boerten over deeze onderscheiding, en vraagen wat men met deezen Stoel meent. Men vraagt noch verder, of een onderdaan die zyn Koning ongehoorzaam zy, vermits hy hem of wel den Staat tegenstrydige dingen beveelt, of men zich van de misdaadt van gequeste Majesteit zou konnen ontheffen, zeggende schoon hy den Koning ongehoorzaam was, dat hy zich nochtans de bevelen van zynen Throon onderworp; te weeten, volgens het wettelyk, rechtmatig en behoorlyk gezag van den Monarch; maar dit gezag is een wezentlyke plicht, wanneer de Throon leedig staat.

† [Een Man van groote Geleertheit, geboren in 't jaar 1585. in 't Dorp Abcoy, naby Leerdam in Hollandt gelegen. Zyn vader was Jan Ottye genoemt, een smidt van zyn handtwerk, en zyne moeder Lyntje Gysberts geheeten; men noemde deezen hunnen zoon Cornelis Janszen, die tot de studie overgegaan zynde, volgens de Latynsche naambuiging *Cornelius Jansenius* werd genoemt. De eerste grondt zyner Geleerdheit heeft hy te Utrecht opgelegt: maar van daar naar Leuven gezonden, oeffende hy zich onder de Jezuïten zodanig in de *Philosophie*, dat hy na verloop van twee jaaren *Magister* in deeze studie wierd. Vervolgens zich met allen yver op de Godtgeleerdheit toeleggende, reisde hy naar Vrankryk, in welk Koningryk hy zich twaalf jaaren ophield. Geduurende dien tydt onderhield hy met *Johannes Vergerius* een naauwe vriendschap; maar *Vergerius* Bisschop van Tours geworden, veroorzaakte dit dat *Jasenius* zyne vriendschap missende, weder naar Leuven keerde. Naardien hy meer tot de Godtgeleerdheit dan de *Philosophie* genegen was, werd hy in 't jaar 1617 tot Dokter verheven, eerlang daar na tot Hoogleeraar aangestelt, en tweewerf uit den naam van de Akademie aan den Koning Philips den IV. naar Spanje gezonden, die hem in 't jaar 1635. tot Bisschop van Iperen verhief: doch in 't volgende Jaar rukte hem de Pest uit deeze waereldt weg.

Zyne Geleerdheit en ingetogenheit kon nochtans niet beletten dat de Jezuïten hem met een scheel oog aanzagen. Het berucht Boek, waarover onder de Roomsgezinden zoo veel onrust is verwekt, had hy zynen vriendt *Libertus Fromondus* aanbevolen, die het in 't Jaar 1640. in 't licht bragt, waar over toen t'eenemaal de bekende beweegingen tegen de Jansenisten opentlyk uitborsten, vermits in 't zelve Boek der Jezuïten leeringen niet weinig bestreeden wierden; dies zy hier over gestoort, de Jasenisten in openbaare geschriften verketterden, schoon toen de leere van Jansenius een grooten aanhang kreeg. Nochtans bragten de Jezuïten te weeg, dat 'er vyf Hoofdtpunten uit Jansenius getrokken, van Paus Urbaan den VIII. in 't jaar 1641. vervolgens van Innocentius den X. in 't jaar 1653. en ten laatsten van Alexander den VII. 1657. gedoemt wierden. *Melch. Leydekk. Arnold. Kirch. und Ketz. Hist. Bayle* &c.]

(c) P. *Molina* en Vader *Leonard Lessius*. (d) Die van *Leuven* en *Douay*.

(e) *Augustinus*. Zie *Hist. du Jansenisme*. To. 1. p. 4. 1700. gedrukt. Dit Boek was reeds voor den Jaare 1636. geschreeven, vermits 'er sedert den Jaare 1639. voorrecht was op verleent: maar het quam niet dan in 't Jaar 1640 in 't licht, aan den Kardinaal Infant opgedraagen.

(f) Dit is getrokken uit de voornoemde *Historie van 't Jansenismus*. To. 1. pag. 20.

derſtaan, noch die verwerpen, wanneer hy ſchoon wilde, en dat hy aldus genoodzaakt word, door een volſtrekte noodzakelykheit, wel te doen, wanneer hy de Genade bezit; of quaadt te doen, als hem de Genade ontbreekt.

III. Dat men geenzins in de Genade en in de goede uitwerkingen kan medewerken, en dat wy geen deel aan hunne verdienſte hebben.

IV. Dat men zich na den val van Adam niet meer in eenige onverſchillige vryheit vind, om zich naar onzen wil volgens 't een of ander te gedragen.

V. Dat de Zonden die wy begaan niet vry noch vrywillig zyn dan in hunne oorzaak, 't welk de Zonde Adams is. Deeze is 't alleen die vry is geweeſt; al de andere misdaaden worden door noodzakelykheit en dwang gewrocht, nademaal 'er het gewigt van de begeerlykheit de wil toe overhaalt.

Waar over onderling getwist werd, en wat daar op volgt.

De Auguſtinus, waaruit men meende deeze Stellingen te trekken, bragt verſcheiden Schriften (a) over de Stoffe der Genade voort; maar de letterſtrydt viel niet naar den zin der Moliniſten uit, die zich hier op eerlang aan den Paus vervoegden, om den nieuwen Auguſtinus verdacht en zwart te maaken, die eindelyk t'eenemaal door een Bulle (b) van Paus Urbaan den VIII gedoemt werd. De Janſeniſten gaven voor, dat deeze Bulle door iemandt opgeſtelt was (c) t'eenemaal den Jeſuiten toegedaan. Ondertuſſchen veroorzaakten de geſchillen over de Leere van *Janſenius* in de Nederlanden veel onorde, naardien de Godtgeleerden, met een yver aangemoedigt die de gewaande Rechtzinnigheit hen inboezemde, op 't geen zy voortbragten, niet verzuimden (d) de voorwerpen ongemeen te vergrooten.

Geſchriften wederzyds uitgekomen,

Janſenius, onder den naam van *Patritius* ſchuilende, ſchreef eenige Jaaren te vooren tegen den Amptenaar van den Kardinaal de Richelieu, een werk den naam van den *Franſchen Mars* (e) voerende. De Preekers en Leeraars den Kardinaal toegedaan, werden door de Jeſuiten onderſteunt, en queeten zich (f) wonderlyk dapper tegen der Janſeniſten Leere.

Na de doodt van Urbaan den VIII. werd de zaak van 't *Janſeniſmus* weder op het tapyt gebragt, en op een zodanige manier die de party ſcheen te begunſtigen: maar de geſlepenheit der Moliniſten, behielt echter tegen *Janſenius* het veldt. Onnoodig zal 't zyn in een onderzoek te treeden van alles 't geen over dit Artykel, en een oneindig getal twiſtſchriften voorviel. De Aarts-Hertog Leopold ſtelde in 't Jaar 1648 zyne uitterſte krachten in 't werk om de Janſeniſten in Nederlandt te doemen, en de Moliniſten werden te raade, dat het beſte middel was om den aanhang te ſtremmen, (g) hun van alle Waardigheden, Ampten en Bedieningen buiten te ſluiten die de Sekte der Janſeniſten aankleefden. Dit middel was krachtig genoeg om ſtaatzuchtige Perſoonen te beproeven, en die niet beſluiten konden waarheden te gelooven, ſchadelyk aan hunne tydelyke welvaart, hoe uitneemende datze anderſins waren. Het beſluit werd van een Voorſchrift of Geloofsbelydenis gevolgt, (h) 't welk die geene die in Ampten wilden toegelaaten worden, moeſten bezweeren. Men kan dit in de *Hiſtorie van 't Janſenismus* zien, die wy in de Aanmerkingen aanhaalen, en in 't zelve Boek leezen, op welk een voet *Janſenius* en de Bulle toen in Spanje gehandelt wierd.

En onder welke verſierde naamen men ſchreef.

't Geen het vermakelykſt in deeze geſchillen voorviel, die in weerwil de gewichtigheit van 't onderwerp en de deftigheit der Godtgeleerden, eindelyk beide partyen beſpottelyk maakten, beſtondt in tytels, waarmede de wederzyds geſchriften verſiert waren. De Namen van *Schildt* en andere diergelyke, ſcheenen het oogmerk van dit ſoort van Werken niet genoeg uit te drukken.

(a) In den Jaare 1641. 1642. en 1643.

(b) Deeze Bulle werd afgevaerdigt den 6den Maart 1642, en alleen in Rome den 19den Juni 1643. aangeplakt. De Janſeniſten ſtrooiden uit, dat deeze Bul valſch was, of zy wilden ten minſten dat menze als verdacht aanzag, van wegen veele tegenſtrydigheden die men in 't Affchrift deezer Bulle vond, en naardien ze opentlyk de Leer van Auguſtinus doemde. Deeze Bul werd mede in Vrankryk niet aangenaamer ontfangen. Zy werd 'er zelfs door krachtige opmerkingen wederlegt, die ten dien tyde niet min ſpyt voor 't Hof van Rome uitwerkte, dan de Aanmerkingen in onze dagen over de *Conſtitutie Unigenitus* gemaakt.

(c) Zie *Hiſt. du Janſen.* Tom. 1. p. 48. in 't Jaar 1700. gedrukt.

(d) Zy ſchreeuwden geweldig over het onderwerp van Kettery, 't welk zich allerwegen verſpreide. Zy vertoonden zyne Heiligheit dat 'er dit een van was, uit den Katholyken Godtsdienſt ontſproten, en dat eerlang het *Manichiſmus* en *Calviniſmus* de overhandt hebben zouden. Zie Hiſt. du Janſen. To. 1. p. 61.

(e) *Patritii Armachani Mars Gallicus.* Hy ſchreef in 't Latyn: maar 't werd in Franſch vertaalt.

(f) *Iſaak Habert* een Godtgeleerde van Parys, preekte in de Hoofdtkerk, wier rechtzinnigen yver hem 40 valſche gevoelens in de Leer van *Janſenius* deed opſtellen. Eenigen tydt daar na den yver van den Leeraar verminderende, werden deeze gevoelens van kettery op twaalf gebragt, en eindelyk op vyf, die de voornaamſte waren.

(g) Men volgt nu dit onderwerp, om de Janſeniſten te verplichten de *Conſtitutie Unigenitus* aan te neemen.

(h) Het gebrekkelyk uitwerkzel van dit Voorſchrift was in 't algemeen van dien aart, dat alle waar van men de onderteekening vorderde, niet dan Huichelaars voortbragt.

ken. Een Leeraar (dit was Fromond) nam de naam van (a) *Vincent den Zachtmoedigen* aan, om een *Theriaak* tegen 't gevoelen der Molinisten te geeven. Een ander voerde die van (b) *Fakkel van Augustyn.* De Jezuït *Veron* maakte de *Muilbandt* der *Jansenisten.* Eenige Godtgeleerden van zyne orde, wilden (c) de *Fakkel* van *Augustyn* uitblusschen: maar *Fromond* meende verplicht te zyn de (d) *Snuiter* voor deeze *Fakkel* te geeven. Laat ons van deeze Geschriften en hunne Schryvers af zien, om tot den Brief te komen door 68. Fransche Bisschoppen geteekent, zulks zy van den Paus *Innocentius* den X. het onderzoek en de wraaking (e) der vyf beruchte Voorstellingen verworven, waar over, zoo zy meenden, zeer gevaarlyk te twistredenen was; te weeten:

I.

Vyf byzondere voorstellingen der Jansenisten, waarin die bestonden; en hun wierden toegeëigent.

Eenige Geboden Godts zyn den rechtvaardigen onmogelyk, zelfs wanneer zy die willen in achtneemen, en dat zy die volgens hun tegenwoordig vermogen trachten te vervullen. Ook ontbreekt hun de Genade die de zelve mogelyk maakt.

II.

Men wederstaat nooit de inwendige Genade in den staat van de vervallen natuur.

III.

Om waardig en onwaardig in den staat van de vervallen natuur te zyn, is 't niet noodig dat de mensch een vryheit heeft die van de noodzakelykheit afgezondert zy, 't is genoeg dat hy een vryheit heeft, van dwang onbelemmert.

IV.

De Halve-Pelagianen stonden de noodzaaklykheit van een inwendige voorkomende Genade voor ieder werkdaadt toe, zelfs voor den aanvang van 't Geloof; En zy waren Ketters overzulks zy wilden dat deeze Genade zodanig was, dat des menschen wil haar kon wederderstaan of gehoorzaamen.

V.

Een gevoelen van Halve-Pelagianen is 't, te zeggen, dat JESUS CHRISTUS gestorven zy, of dat hy zyn bloedt vergoten heeft voor alle menschen zonder uitzondering.

De Jansenisten meenden, dat de Molinisten de afkeuring van deeze Artykelen niet vervolgden dan om die op Augustinus te doen vallen, en op de Leere van de uitwerkende Genade. Hoe het ook zy, de geteekende Brief onder den naam van de Fransche Geestelykheit, werd in den Jaare 1650. aan den Paus *Innocentius* den X gezonden, en deezen Brief bragt weder nieuwe geschriften voort, waar van wy hier geen verhaal zullen doen. In dit zelve Jaar van 1650. was 't dat de Bul van Paus Urbaan den VIII. tegen de Jansenisten in Polen afgekondigt wierd.

Men zocht in dien tydt (f) andere Roomschgezinde Mogentheden aan, zulks ze aan den Paus schreeven, om van hem eenpaarig de afkeuring der vyf Voorstellingen te verzoeken, aan *Jansenius* toegeëigent.

Toen de Bul van Paus Urbaan den VIII. in der Roomschgezinden Nederlanden afgekondigt was, voldeed de afkondiging niet aan 't Roomsche Hof wegens de bepaaling daar in vervat, zulks dit zonder benadeeling der Rechten en Voorrechten van den Lande (g) zyn zoude. In 't Jaar 1652. was 't dat de Paus een Vergadering van Kardinalen beriep om de Stoffe van de Genade te onderzoeken. Deeze Vergadering of *Congregatie*, die quanswys ten voordeele der Jansenisten oordeelen zoude, viel het echter vervolgens (h) voor hen niet voordeeling uit, alhoewel ander-

(a) *Vincentii Lenis Theriaca.* (b) *Lucerna Augustiniana.*
(c) *Responsio Seniorum Facultatis Duacenæ* adversus *Lucernam*, &c.
(d) *Emunctorium Lucernæ.*
(e) Indien men de Schryver van de *Historie der Jansenisten* gelooven mag, werd dit onderzoek op een ongeregelde wyze uitgevoert. De Kardinaal Barberinus, door de lastige verzoeken der Jezuïten overgehaalt, liet de zaak van *Jansenius* zynen Raadt van Gewisse in handen stellen, waar van drie Jezuïten een goed gedeelte uitmaakten. Hy liet 'er voorstellen of men den *Augustinus* van den Bisschop van Iperen zoude verwyzen of niet. Het getal der geene die hun gevoelen ten voordeelen van 't Boek geuit hadden, overtrof met eene Stem den geenen die het wilden verbannen: Toen maakten de Vyanden van *Jansenius* dat het zoo besteken wierd, dat de Byzitter of Assessor *Albizzi* die geen lit van deezen Raadt was, en zeer krachtig tegen dien Bisschop was ingenomen, in de Vergadering wierd toegelaaten, om zyne Stem by de Kabaal der Molinisten te voegen: Nochtans waren nu de Stemmen niet dan eenpaarig: maar de Kardinaal Barberyn, die toen in zynen Raadt van Gewisse te verschynen, noodig was, gaf zyne Stem tegen *Jansenius*, en maakte dat het getal der geene die het gewysde besluiten moesten, met zyne Stem wierd overgehaalt.
(f) De Jesuïten; Zie *Hist. du Jansen.* reeds bygebragt.
(g) Ibid. Tom. 2.
(h) De Kardinaal *Spada*, Voorzitter deezer Vergadering was een tegenstrever voor de Leerlingen van den Oudvader Augustyn, gelyk *Hist. du Jansenisme* Fo. 2. Holland. druk 1700. zegt. Hy volgde in deeze waardigheit van Voorzitter den Kardinaal *Roma* op, die hun geen party was.

anderzins Paus *Innocentius* de X. de Jezuïten geenzins gunstig was (a): maar het belang dat zyne Heiligheit nam in het *Jansenismus* nevens de vermeende voorstellingen van *Jansenius* te veroordeelen, had geen ander beginzel (b) als om zyn gezag en zyne onfeilbaarheit te stevigen. Eindelyk werd Jansenius t' eenemaal verwezen, door een Bul van den Paus den 31sten Mey 1653. verleent; waar in vervat stond, dat *zyne Heyligheit na aandachtiglyk de bystandt van den Heiligen Geest gesmeekt te hebben, ter begunstiging van zyne genade*, de vyf beruchte Voorstellingen doemde, zonder eenige verklaring om den zin te styven volgens welke zyne Heiligheit die verwees. Deeze Bul wierd aangeplakt en afgekondigt den 9den Juni te Rome, en in Vrankryk aangenomen. De Bul (c) gong echter niet door zonder onderzoek van wegens de Jansenisten: maar ze werd eindelyk ingewilligt, en het gedrag 't welk den geenen hielden (d) die dezelve deeden aanneemen, was niet t' eenemaal welgeregelt. Na de afkondiging in Parys daverden de Kansels door het luiden der brandklok die veele Kerspels Prifters tegen de Kettery van 't *Jansenismus* trokken. Zonder tot het onderzoek van de waar-of valschheit der verweezen Voorstellingen te komen, kan men zeggen dat de yver deezer Kerkelyken al vry wat ergerlyk was. Dit alles veroorzaakte, dat de beroerten (e) en verbittering vermeerderde. Het Jaar 1656. (f) bragt de beruchte Provinctiaale Brieven van Paskal onder den naam van Louis Montalte voort en dat jaar zoude haast rampzalig voor de Abdye van *Port Rojal* geweest zyn, welke men altoos als het bolwerk van 't *Jansenismus* had aangezien. Ondertusschen de gevreesde bedryging waar door men alle Bedieningen wilden krachteloos verklaaren, en den geenen zelfs van hunne Waardigheden berooven, die weigerden 's Paussen Bulle te gehoorzaamen: vermurwde eenige (g) tegenstrevers. In 't zelve jaar verleende Paus Alexander de VII. een andere Bul, waar door hy uitdrukkelyk verklaarde, dat de vyf Stellingen (h) van *Jansenius* waren, en dat ze volgens 't oordeel van deezen Bisschop waren afgekeurt geweest. Ten einde van 't jaar 1659. verbonden zich zekere Buytensporelingen (i) tegen de Jansenisten, onder den naam van de *Broeders van de Sodaliteit* of gemeenschap des Heiligen Sakraments. Een zeker Preeker *Eudes* genoemt, voor 's Konings Moeder in 't Jaar 1660. predikende, bezwoer by de Heylige *Euchristie* dat men de Jansenisten te vuur en zwaardt vervolgen moest. In 't Jaar 1661. drong het Fransche Hof krachtig op de tekening van 't Voorschrift, en dit bragt een onuitputtelyke bronaâr van onderscheidingen voort, die men wederzyds beproefde in 't werk te stellen, om te zien hoedanig men ten einde komen kon, om deeze tekening te doen doordryven. Dit was waarlyk een hevige strydt tusschen 't vleesch en den geest. De beyde partyen werden krach-

Jansenius nevens de vyf hem toegeeigende voorstellingen gedoemt en wat daar op is gevolgt.

(a) De Jezuïten, zegt de *Historie van 't Jansenismus* die wy aanhaalen, waren hen niet min ongenegen dan de Paus voor hun was. als duchtende dat hy geen oordeel ten hunnen nadeele uitspreeken mogt, veinsden ten minsten met zyne uitspraake niet te zullen verschillen, zonder benadeeling van de onfeilbaarheit van den Heiligen Stoel, zeggende, dat het wel waar was dat de Pausselyke besluiten onfeilbaar waren: maar dat men niet geloofde dat *Innocentius* de X een wettige Paus was.

(b) Op dien zelfden grondt is 't dat Paus *Innocentius* de XIII. zoo krachtig de belangen van de *Constitutie Unigenitus* heeft verdeedigt. (c) Zie *Hist. du Jansenisme* Fo. 2. p. 154. (d) *ibid.* p, 155. en 166.

(e) In 't Jaar 1655. lieten de Bestryders der Jansenisten het graf van *Jansenius* en de steen die het Lofschrift behelsden wegruimen. Men herstelde het in 't Jaar 1672. door een ander met een Grafdicht veel steviger tegen de verongelykingen der Molinisten, De zelfde yver werd eerlang daar na toe weder op gebeurt.

(f) In dit zelve Jaar genas de Heilige Doorn de Traan-fistul waar mede een Kostganster van de Abdye van *Port Royal* gequelt was, en dit mirakel, baarde veel geruchts, vermits het door de party der Molinisten wederlegt wierd.

(g) De Aartstbisschop van Sens daagde den Aerstbisschop van Toulouse (van *Marca*) uit, hem de vyf Voorstellingen in den *Augustinus* van *Jansenius* te toonen. De Heer van *Marca* zich op die wyze niet konnende verdeedigen, antwoorde: dat men 'er niet aan twyffelen moest, nademaal de Paus die had verklaart. De Aerstbisschop van Sens gaf het echter noch niet op: maar wanneer die van Toulouse en andere afgezondenen van de Vergadering der Geestelykheit verklaarden, dat den geenen die de Bul niet gehoorzaamden, van hunne waardigheden stonden berooft te worden, werd den Heer van Sens van een zoo betooglyk bewys getroffen, zulks hy aanstonds wierd overgehaalt.

(h) De Vyanden van *Jansenius*, zegt men, lieten op een bladt de vyf Voorstellingen drukken, en in een Exemplaar van den *Augustinus* binden, 't welk zy zyne Heiligheit aanboden. Dit bedrog overreede en porde de Pans aan. Zie *Hist. du Jans.* To. 2.

(i) Men noemde hen mede de Heremiten van Caen. Men verzekert in *l' Hist. du Jansenisme* To, 2. p. 448. Dat zy zich vereenigden met andere Gezichtdryvers onder geleide van den Jezuït Bagot. Zy beroemden zich zoo naau van reuk te zyn, dat ze een Jansenist alleen aan den reuk kenden. Een zoo uitneemend gevoelen moest de teekening der Voorschriften onnut maaken, of ten minsten dienen om den geenen te onderscheiden die de zelve op goed vertrouwen teekenden, van zodanige die zich te zwak vonden om by tyds het hooft in den schoot te leggen. De Heer van Berniëres was Hoofdt der Buytensporelingen van Caen. Zy strooiden uit, dat in deeze Stadt alle de Kerspel-Priesters, uitgezondert twee, Jansenisten waren, Een ongewoone *Communie* ging deeze afkundige voor: waar na zy zich zoo aanstelden datze half naakt door de straaten van Caen liepen, uitschreeuwende 't geenwe gezegt hebben. Eenigen tydt daar na, vergaderde een zeker Juffer eenige andere deezer Buitensporelingen, en na dat zeven Priesters, hunne Priesters-rok omgekeert hadden, namen ze boomschorssen voor gordels en zich het aangezicht met slik bemorst hebbende, gingen ze door de Stadt Seez, biddende met een huilend gelaat voor de bekeeringe der Jansenisten,

krachtiglyk over 't onderwerp van de tekening aangedrongen, en de ernstigheit van den Aartsbisschop van Parys (a) geraakte by deeze gelegenheit t'eenemaal buiten den haak. De toorn van deezen Prelaat ontstak tegen de Dochters deezer Gezintheit, vermits zy niet anders spreeken wilden dan zy dachten, noch gelooven dat de vyf Voorstellingen in een Latynsch Boek te vinden waren, 't welk deeze onnozele Dochters nooit hadden geleezen, en ook niet magtig waren te verstaan. In 't Jaar 1665. blixemde Paus Alexander den VII. het *Jansenismus* door een nieuwe Bul, en wilde, om het t'eenemaal uit te rooyen, de tekening van een Voorschrift van zyn maaksel vorderen. Het werd in 't algemeen geteekent; maar van eenige (b) zuiverlyk en eenvoudiglyk, van anderen, met onderscheiding van 't recht des geschils.

Eindelyk werd in 't Jaar 1668. door Paus Clemens den IX. wederzyds een vrede (c) getroffen, die den Franschen van een waare Christelyke ingetogenheit zynde, zeer verheugen deed: maar het gevolg heeft doen blyken, dat men 't veeleer had aan te zien als een wapenschorting, en dit bleek, dat het onvergelykelyk lichter is, de Vorsten deezer eeuw, dan Kerkelyke personaadjes over te haalen. De Oorlog nam overal weder begin toen Paus Clemens de XI in 't Jaar 1713. de Bul (d) tegen 101. uitgetrokken Voorstellingen uit het Nieuwe Testament van *P. Quenel* verleende. Deeze Bul vernietigde, volgens de meening der Jansenisten, alle Christelyke Zede: ten minsten kan men verzeekeren, dat ze onbequaamer was, om die in haare zuiverheit te handhaven.

IV. HOOFDTSTUK.

De Grond-Leer der QUIËTISTEN *onderzocht.*

De Geest-dryvery der Quiëtisten en hun gevoelen ten toon gesteld.

Men zag de Sekte der *Quiëtisten* als ten uitterste schadelyk voor den Christelyken Godtsdienst aan. Hunne Geestdryvery strekte zich uit tot verachting van de Majesteit die den Godtsdienst verzelde, en de natuur den H. Geest eigen; als ook om de opheffing van 't hart tot Godt, tot een werktuigelyk (e) Gestel te maaken. De Geestdryvery heeft zich in verscheiden eeuwen (f) reeds vertoont. De Montanisten,

(a) Nadat hy zich met den Kerkban tegen de Geestelyken van P. R. gewapent had, deed hy hun zeer harde en versmaade bejegeningen aan. Zie *l'Hist. du Jans.* in 't Jaar 1700. gedrukt.

(b) 't Welk met zoo veel onkunde wegens eenigen geschiede, zulks men Bevelbrieven zag, waar in men het *Jansenismus* de Kettery van *Cornelius Jansenius*, toegenaamt *Augustinus* noemde. Zie de voornoemde Historie van 't *Jansenismus*. 3 Deel. pag. 204.

(c) De Vrede van Clemens den IX.

(d) De *Constitutie Uuigenitus* genoemt. Zy was gedagtekent den 8 September 1713.

(e) De eerste grondstelling der *Quiëtisten*, is, dat de ziel zich van de beschouwing moet ontslaan, en het gebruik van haaren wil aan een inwendige afgetrokkenheit hechten, als ook aan de bespiegeling die zy een verkreegen kennis noemen. Het lichaam, dient in een volmaakte stilte te zyn, terwyl de ziel deeze geestelyke gaven geniet.

(f) De eerste oorsprong der *Mystiquen* moet men in 't Hoogliedt Salomons zoeken. Dit belet niet dat men dit Boek voor Goddelyk erkennen zoude. Wy meenen alleen te begrypen, dat nu en dan de gewaande wedergeboornen zich met deeze Denkbeelden en Leenspreuken bedrogen hebben. Hier uit is 't dat zy de ondertrouw en 't Geestelyk Huwelyk van de ziel met Jesus Christus de kuische voltrekking van dit Huwelyk, en het Huwelyks Goedt van de gehuwde ziel uit het woordt hebben getrokken. Sedert de eerste eeuwen van 't Christendom vond men reeds deeze Denkbeelden en *Mystique* uitdrukzelen by de Oudvaders der Kerke, en mogelyk hadden ze die van Plato en andere Heidensche Philosofen ontleent. Bayle noemt in zyne *Dictionnaire Critique* op 't Artykel van *Plotinus* de *Quiëtisten*, Platonische Schriftberovers. „Het oogwit, „zegt hy, waar na Plotyn zyne Denkbeelden schikte, was, *zich met den grooten Godt* te vereenigen. Hy be„reikte het door een *onuitdrukkelyke kracht*; en dit was het *vereenigende middel* onzer *Quiëtisten*." De Sektarissen van *Foe* leeren in China een soort van *Quiëtismus*, en willen, dat die geen die de waare gelukzaligheit zoeken, zich zodanig in de betrachting en overdenking moeten overgeeven, dat ze het gebruik van hun verstant te leur stellen. Men kan over dit onderwerp de Aanmerkingen van Bayle op de Artykelen van *Spinoza* en *Taulerus* inzien. *Arnold* heeft veele Mystique Denkbeelden in zyn Boek de *Historie van de Mystique Godtgeleertheit* byeen verzamelt, om de Oudheit en uitneemendheit deezer Godtgeleertheit te bevestigen. Alhoewel hy zich veel moeite aandoet, alle eeuwen door te loopen, om den voortgang te toonen die zy tot aan onze tyden heeft gedaan; 't is nochtans zeker dat ze tot geen Gestel is gebragt dan sedert de Schriften van *Joh. à Cruce*: maar na hem heeft de *Mystique* Leer zich in den Godtsdienst met genoeg driftigheit uitgesterkt, tot ten tyde van *Molinos* een Spaansche Priester, die te Rome in 't Jaar 1687. onder het Pauschap van Innocentius den XI. wierd gedoemt. Men kan in 't Latynsch Boek van onzen voornoemden *Arnold* van deeze dryvers van de *Mystique* Godtgeleertheit leezen, en 'er het Register hunner Werken zien.

als mede de Gnoſtiken, (a) enz. hielden 't ongetwyffelt met deeze *Myſtiquen*. Men kan van de ongemeeene Leere der Quiëtiſten (b) door hunne byzondere, eigenzinnige en buitenſpoorige taalvoering oordeelen.

De Quiëtiſten hebben voor beginzels, (c) dat wanneer men zich eenmaal aan Godt heeft overgegeeven, deeze daadt altoos beſtaat; zonder dat het noodig zy die weder te herhaalen noch te vernieuwen. Al 't geen men te doen heeft, is, Godt niet te ontneemen 't geen wy hem gegeeven hebben, handelende tegen zyn Goddelyk welbehagen; byaldien dit niet geſchied, duurt de wezentheit en de volharding van de overlaating Godts en van zyne overeenkomſt met de wille Godts voor altoos. De geringe misſlagen, die men, zonder dat men 'er om denkt, begaat, wisſchen de wezentlykheit van de overeenkomſt niet uit: zelfs breeken de afgetrokkenſte bezigheden de daadt van de volhardende liefde niet af; en (d) wanneer het gebeuren mogt dat men t'eenemaal niet meer aan Godt dacht, zoude het niet noodig zyn de gave van zich, die altoos heeft beſtaan, weder te vernieuwen, (eveneens gelyk het Huwelyk tuſſchen man en vrouw volhard te beſtaan, ſchoonze van den anderen geſcheiden zyn, en geen briefwiſſeling in lange hebben gehad. Dit Huwelyk zeggen we beſtaat echter, byaldien geen Overſpel of eenige andere ongetrouwheit de ſcheiding niet veroorzaakt.) Men moet immers bekennen, dat dit beginzel van de geruſtheit des gemoeds en de beſpiegeling, (die, zoo zy zeggen, verzelt gaat met een volmaakte onderwerping Godts) de ongebondenheit der Zede kan invoeren. Waar uit noch de vernietiging der Geloofs handelingen volgt, in de Geloofs-Artykelen der Apoſtelen verklaart, en de verzoeken in het Gebedt onzes Heeren vervat enz. Dit alles baart weinig verplichting meer voor de Quiëtiſten; nademaal 'er volgens het geen wy naar hunne meening gezegt hebben, geene beſchouwing is dan in een eenige geduurige en algemeene handeling. 't Is een daadt van geloof, JESUS CHRISTUS gedachtig te zyn, en men gedenkt hem waarlyk, de Geloofs-Artykelen betrachtende, of wanneer men de Schriften der Euangeliſten leeſt: maar dit alles doet volgens het oordeel der Quiëtiſten geen nut. „Een „ziel, zonder eenen tydt van twintig jaaren in geenerleiwyze op JESUS CHRISTUS te hebben gedacht, bevind dat „'er al de kracht van trapsgewyze word „ingedrukt, ſchoon de ziel in haar oog„merk geen onderſcheiden beooging van „JESUS CHRISTUS heeft." Zodanig is de verhevenheit van deezen beſchouwelyk ſtaat. Niet ondienſtig is 't te leezen hoe de Heer *Boſſuet* deeze *afſchaffing van de Geloofs handelingen* in zyne *Inſtruction ſur les états d'Oraiſon* wederlegt.

Om het verhaal deezer fynigheden te achtervolgen, waarmede zich den Quiëtiſt; om zoo te zeggen, tot boven de wolken ver- En met welke omſtandigheden

(a) De Gnoſtiken hebben eenige overeenkomſt met de *Myſtique* Leeringen gehad, overzulks zy des menſchen ziele als een innerlyke zelfsſtandigheit Godts aanmerkten. De brabbeltaal der *Myſtiquen* doet ons gelooven, dat dit een hunner dwalingen is. De boetoeffeningen, geſtrengheden, Voorzegſters en de H. Geeſt der Montaniſten komen de Denkbeelden der Quiëtiſten veel nader: maar noch meer overeenkomſt is 'er tuſſchen hun en de Sekte der Beguarden, die in de vertienden eeuw opſtond. Wy zullen 'er elders breeder van in een Aanmerking ſpreeken.

(b) Wy zullen 'er hier een voorbeeldt van toonen, uit des Heeren Boſſuets *Inſtruction ſur les Etats d'Oraiſon* getrokken, die het uit het Boek van *Jan Rusbrok* genomen heeft, „de beſchouwende Ziel ziet Godt „door een licht, 't welk de Goddelyke. Wezentheit is.... en de Ziel zelf, is dit Goddelyk Licht... „De Ziel houd op wezentlyk te zyn, gelyk ze te vooren in haar eigen geſlacht was. Zy word verandert, „vervormt, in het Goddelyk Wezen ingelyft en ontglyd zich zelf in 't denkbeeldelyk wezen, 't welk ze „van alle eeuwigheit in de Goddelyke Wezentheit heeft Zy is zodanig in deeze grondeloosheit verdoolt, dar „geen Schepſel in ſtaat is haar weder te vinden. Wy twyffelen of wel de ſchranderſte Uitlegger eenige bevatting uit deeze duiſterheden hebben kan.

(c) De Heer *Boſſuet* verſchaft ons in zyn zoo even aangehaalt Werk, een gedeelte van 't geen wy hier van de Quiëtiſten zeggen; maar dit alles komt niet volſtrekt overeen met het geen deezen Prelaat hun toeëigent.

(d) Zie Boſſuet *Inſtruction ſur les états d'Oraiſon &c.* p. 43. Dit Denkbeeldt ſcheen den Vyanden van *Molinos* vervaarlyk. De Chriſten die geen onderſcheiden oogmerk op Jeſus Chriſtus heeft, kan niet misſen de menſchheit van den Zaligmaker te vergeeten: maar men moet mogelyk niet te ſterk op dit bewys aandringen. De Myſtiquen konnen de gevolgen lichtelyk niet gerooken hebben, die men tegen de onderſcheiding der Perſoonen van de Drieëenigheit trekken kan. De Schryver van een Engelſchen Brief die in de verzamelde ſtukken het *Quiëtismus* raakende te Amſterdam 1688. gedrukt, te vinden is, meent het *Quiëtismus* over dit Artykel te verdeedigen. Hy meent dat 'er de Roomſch Catholyken gelooft hebben veel meer quaadt in te zien dan 'er eigentlyk in is, nademaal zy in een andere ongelegenheit vallen, die is, zegt hy, dat ze JESUS CHRISTUS *aanbiddelyk*, *almachtig en alwys gelooven*, *ten opzicht zyner menſchelykheit door aftrekking aangemerkt.* Hy meent ook dat *Molinos* en zyne Aanhangers zich tegen de *drift van bygelovigheden* hebben willen aankanten, als deeze gedachte heeft ingevoert; hy eigent hem de oorſprong der Kruiſſen, de aanbidding van 't Kruis en van de *Euchariſtie* toe, enz. De eenzydigheit laat zich een weinig door dit oordeel blyken. Hoe het ook zy, 't ſchynt ons toe dat hy uit het zeſtiende Hoofdſtuk van 't eerſte Boek van den *Geeſtelyken Wegwyzer* de menſchheit van JESUS CHRISTUS erkent; maar de Schryver wil dat men van deeze menſchheit een veel heerlyker Denkbeeldt hebben moet, dan men gemeenlyk heeft, en by gevolge is 't waar, dat hy een gedeelte van den Dienſt, niet Geeſtelyk, maar Bygelovig ontzenuwt.

hunne Leere verzelt gaat.

verheft; hy gelooft zich verplicht te vinden, alle zyne begeerten af te leggen, nadat de ziel zich in het wezen van de Goddelykheit vermengt, gestort en vernietigt heeft. „(a) De ziel moet in haare begeerte gestor„ven zyn... willende als of zy niet wilde, „begrypende als of ze niet begreep, denken„de als of ze niet dacht, zonder zelfs gene„genheit voor 't niet te hebben enz. 't welk „een uitwerking van de bewustheit is, die „zy van dien verachtelyken staat heeft. Zy „gelooft zich in de onmogelykheit te zyn „van iet te verdienen, en zy kent zich zelf „onwaerdig de Deugdt te bezitten." Eenige *Mystiquen* voegen 'er deeze uitzondering by: *byaldien Godt zelf deeze begeerte en dit verzoek niet ingeeft, en dat de Heilige Geest ons tot deeze beweegingen niet toepasselyk maakt, die om te begeeren door de Goddelyke wil worden aangezet.* Indien men van Godt niets begeerde, dan 't geen Godt zelfs ingeeft en waar toe ons de Heilige Geest bequaaam maakt, zoo is 't wel waar dat men daar door oneindig veel onnutte gebeden besnoeit: maar onder dit voorwendzel zou men in een andere ongelegenheit vallen; want, men zou nalaaten iet van Godt te verzoeken, tot dat men een byzondere ingeeving ontfing, en daar uit zou dan volgen, dat men dikmaals in een volkomen werkeloosheit steeken bleef: of men vleide zich het recht te hebben aan de ingeeving van den Heiligen Geest, de ongeregelde beweegingen toe te eigenen, die het vleesch in de volmaakte bespiegeling (b) kan veroorzaaken. Haare onderwerping, verlegenheit, of veeleer zoo men 't zoo noemen mag, en haare vernietiging in Godt, gaat zoo verre, dat men 'er van besluiten kan, een (c) *t'eenemaal onverschillendheit in de Genade te zyn of 'er niet in te zyn, aangenaam voor Godt, of van hem gehaat, hem lief te hebben of niet.* Dusdanig is den gesleepen zin die zy aan deeze beede van 't Gebedt onzes Heeren geeven: *Uwen wille geschiede.*

De Leer der *Quiëtisten* sluit alle overlegging uit, en die van *Molinos* (d) is vormelyk. Volgens hun is de daadt van te overleggen als een gevolg van den onvolmaakten staat: maar men is veel onvolmaakter, wanneer men zich, om zoo te zeggen, van zynen wil ontslagen heeft; en dat men een werktuig word van een beweeging gestegen naar de begeerte van een Voorzienigheit, die de vryheit der menschelyke doeningen vernietigt, zonder dat men geenzins door zich iet bedryven kan. Indien men uit deeze beginzels de gevolgen trekt die men 'er natuurlykerwyze uit trekken kan, zal bevonden worden, dat het zodanig een denkbeeldt is als de *Quiëtisten* van Godt hebben.

Het volgt dan uit de gronden van 't *Quiëtismus*, dat de werkingen die zonder overleg geschieden, moeten ongemeen aangenaam voor Godt zyn, nademaal de ontdekte of verwardelyk ontdekte werkingen de volmaaktste zyn: maar hoe zou men zich door zodanige werkingen konnen verliezen en in Godt zich vernietigen, nademaal Godt de Opperste Reden is? kan men hem zonder overleg van werking behaagen? en indien in gevolg van de reden die Godt den mensch heeft ingegeeven, de deugdzaame werken worden voortgebragt, die door zich het tegendeel uitwerken en beter de oneindige Wysheit Godts volgen; kan men dan de Deugdt zonder overleg beminnen? Men kan in 't reeds aangehaalde Werk (e) van den Heer *Bossuet* zien, hoe hy deeze gronden wederlegt, eveneens als 't geen de *Mystiquen* van *'t gebrek der veelvuldigheit* zeggen, te weeten, de dagelyksche vernieuwing der werken des geloofs, als van hoope, liefde enz. Zeker is 't dat deeze werkingen ondeugden in de Godtvruchtigheit zouden worden; want indien men zich van zynen wil moet ontslaan, hou-

(a) Zie Molinos *Guide Sprit.* p. 194. en 196. Hollandsche druk van 't Jaar 1688.

(b) Zie Bossuet, *l'Instruction sur les divers Etats d'Oraison*, hoedanig hy hunne verantwoording wederlegt, die zy van deeze Leer doen, zeggende dat zy geen uitsluiting meenen te geeven dan op de bekende verzoeken en beschouwde begeertens. Een warreden vol van dwaling en buitensporigheit, in welk een zin men 't ook neemt.

(c De Heer *Bossuet* trekt dit gevolg tegen de *Quiëtisten*; nochtans blykt het niet dat ze zoo uitdrukkelyk in 't 19. 20. en 21ste Hoofdtstuk van Molinos *Guide Spirituelle* of Geestelyke Wegwyzer gevonden worden, alwaar hy van de waare en volmaakte vernietiging handelt.

(d) „Het verstandt, zegt hy, ontslaat zich van alle overleggingen en redeneeringen. Godt doet de ziel „vorderen door middel van de duistere kennis van een eenvoudig Geloof, enz. *Guide Introd. Sect.* 1. N. 2. „De Ziel eens van de redeneering ontbloot zynde, zoude met al haar vermoogen geen eene overlegging kon„nen goedmaaken. Ibid. L 1. Ch. 2. N. 6. Uit deeze Leer kan men moeielyke gevolgen trekken. Zal men niet zeggen dat ze dient om zich van de ongeregelde vervoeringen te ontschuldigen waar van men somtyds in den staat van beschouwing van 't lichaam geen meester is? De gewaande opschorting van zinnen, terwyl men zich diep in den verborgen weg inlaat, alwaar de Ziel zich in Godt verliest, is die niet veel meer bedrieglyk? Laat ons deeze beginzelen voet voor voet volgen, zoo zullen wy ontdekken, dat het Gebedt van de Ziel niet meer dan een hoogmoedige warrede is. Te vergeefs, zeggenze, is 't, dat *de redeneering die ontbreekt, is een der gelukken die haar konnen overkomen; en dat dit een teken is, dat Godt haar door het Geloof en de stilzwygendheit geleid,* enz. *Molinos Guide Spirituelle* p. 18. Hollandsche druk.

(e) In 't 5de. en 6de. Boek.

houden de overleggingen der werken op, en geeven zelfs uitsluiting aan de verzoeken die men voor Godt om zyne genaden doen kan en doen moet.

De lydelyke Gebeden (a) der *Mystiquen* onder den naam van *Quiëtisten* bekent, verzoeken geene bemiddeling; (dit is het gestelde beginzel, en 't is byna onnoodig van het te herhaalen :) 't Is eenvoudiglyk een lydelyke bespiegeling. Zy kan zich altoos bereiden en verwydert de gedachten nooit; want de manier van Godt te zoeken is zoo gemakkelyk en natuurlyk, (laat 'er ons zoo ongewillig, en, volgens hunne meening, zoo onzichtbaar by voegen) dat de lucht die men schept, noch de geduurige ademhaling niet lichter is. *Indien men in onze dwalende broederen* (b) *een drift om eenvoudiglyk te geloven en te bidden vernam, zal men hen in stede van veel te twistredenen, zachtiglyk tot Godt overbrengen*; dus drukt zich een *Mystik* uit door den Heer *Bossuet* aangehaalt, en bygevolg is hy onbequaam in zaake van geschil en in 't redeneeren om de Ketters te bekeeren.

Hoedanig de Quiëtisten de Liefde Godts begrypen.

De ziel (c) waarlyk in haar Godt verlieft, vind zich eerlang in een ontsteeken vuur van verzoekingen. Zy gelooft nooit met meerder kracht, dan wanneerze in diervoegen verdrukt en gepynigt word. Haare twyffeling en vrees om te weeten of zy gelooft of niet gelooft, of ze haare toestemming bewilligt of geweigert heeft, zyn de teederste uitwerkzelen haarer liefde enz. Deeze liefde vereischt (volgens de meening der Quiëtisten) dat men (d) zyn evennaasten verzaakt, tot dat Godt den gelovigen (Quiëtist) uit den staat (van gerustheit) trekt, waarin hy is. „ Wy laaten „ hem deeze zorg aanbevolen, vervolgt „ *Molinos*, en in rust blyven, ontlast van „ alles, t'eenemaal zyne geneugten afstaan- „ de. Dat men daar omtrent niet leedig „ zy enz. " De Goddelyke liefde zuivert de ziel, wanneer Godt in haar (e) een lydelyke voorbereiding werkt, stellende haar bloot voor 't vuur van wederwaardigheit en inwendige quelling enz. Men gevoelt alsdan een lydende schraalheit van duisterheden, benauwtheden, tegenstrydigheden, inwendige verlatingen enz. Het hart is alsdan zoo beklemt, en zoo vol van bitterheit, dat men 't niet tot Godt opbeuren kan, noch een eenige daadt van geloof, hoope of liefde uitvoeren. Nochtans is 't de liefde Godts die deeze onorde werkt: maar, volgens de *Quiëtisten*, geschied zulks niet dan om het hart van den *Mystiquen* te beeter bequaam te maaken. Molinos noemt deezen beschreeven staat, de *eerste Geestelyke marteldoodt*. De tweede (f) 't Geestelyke martelaarschap, nuttelyker en verdienstiger zynde, is niet dan voor den geenen die reeds tot de volmaaktheit en de verheven bespiegeling gevordert zyn. Dit bestaat in een *vuur van Goddelyke liefde*, waarin de ziel zich door de *verliefde smerten ingewikkelt en verteert* vind : dan quelt haar het afwezen van haaren minnaar ; dan doet haar de zachte, doch gewigtigen *last* van de *Goddelyke tegenwoordigheit* bezwyken. Dit is 't geen men *zuchten*, *lyden* en van liefde *sterven* noemt. Hier uit ontstaat voor de ziel een te gelyk verborgen en Geestelyke bevruchting (g) van een *inwendig heil*, 't welk eindelyk uiterlyk in de *ingestorte bespiegeling* word voortgebragt. Dus is 't dat *Molinos* de staat noemt waarin Godt de ziel tot een volmaakte rust opbeurt, zonder dat ze 'er de doordringende innerlykheit van zyn licht van gewaar word. Wy gelooven dat dit genoeg zy, om den Lezer een denkbeeldt van de Liefde Godts (h) volgens de gronden der *Quiëtisten* te geeven: maar wy zullen in de aanmerkingen (i) zien, welk een overeenkomst dat 'er gee-

(a) Het lydelyk Gebedt, of de rust en vreedzaamheit des gemoedts, dus word mede de eenvoudige tegenwoordigheit, de enkele beschouwing, en eenvoudige herstelling in Godt genoemt, en zulks volgens de uitdrukking van *Franciscus de Sales* in zyn *Traktaat van de Liefde Godts*. De Godtvruchtigheit, *lyden en verdraagen* genoemt, werken tegenstrydigheden in de eigen beweeging der indrukselen die men van Godt ontfangt en waar aan de mensch geen deel heeft. Zie *Bossuet Instruction* &c. VII Boek.

(b) Waar is 't dat in de kindtsheit van 't Christendom dit gedrag geoeffent wierd. De Werkdaaden der Apostelen waren alle overnatuurlyk. De H. Geest werkte onmiddelyk op den geenen die zich wilde bekeeren.

(c) *Molinos Guide Spirit. Introd.* Ch. X. (d) *Ibid.* L. 2. Ch. 3.

(e) *Ibid.* L. 3. Ch. 4. (f) *Ibid.* L. 3. Ch. 6.

(g) *Molinos ibid.* L. 3. Ch. 13. en 16. beschryft dit inwendig Heil.

(h) Het zoude een Stoffe genoegzaam voor een dik Boek vereisschen, indien men alle de ongemeene spreekwyzen waar van zich de *Mystiquen* dienen, wilde ophaalen en voordraagen, om hunne liefde Godts en alle haare uitwerkselen uit te drukken. De minste Denkbeelden die zy ons geeven, zyn die van de verlichte, beangstigde en verteerende liefde. De bevalligste Dichters konnen zich niet krachtiger uitdrukken, als deeze Bespiegelaars, die geduurig de taal der driftigste Minnaars spreeken.

(i) De *Beguarden*, die door het Concilie van Vienne onder den Paus Clemens den V. gedoemt wierden, geloofden I. Dat de mensch in dit tegenwoordig leven een zoo hoogentrap van volmaaktheit kon verkrygen, dat hy onzondig wierd en dat hem de Genade onnoodig zoude zyn. *Molinos* zegt ons vervolgens in den zelfden zin, dat de *Hemelsche onverschilligheit*, die het *verbodt der begeertens* volgt, *ons weder tot de heilzaame onnozelheit overbrengt die onze eerste Ouders verlooren hebben*; *dat de Ziel door het Gebedt in haar eerste zuiverheit weder-*

keert

tusschen hunne gevoelens en die der (a) *Beguarden* is.

Hoe het gevoelen van Molinos is ingevoert, en wat daar uit ontstondt.

Wy moeten nu onze gedachten over den persoon van *Molinos* laaten gaan, en welk een byval zyne gevoelens kreegen. Deeze Priester, een Spanjaardt van geboorte en uit een aanzienlyk geslacht gesprooten, was van een straffe en zwaarmoedige gesteltheit. Men meent dat hy altoos met verachting (b) van de uitwendige oeffening der Kerke en des Volks Godtsdienstigheden sprak. In 't jaar 1675. gaf hy zyn (c) *Guide spirituelle* (Geestelyke Wegwyzer) met goedkeuring van vyf Godtgeleerden in 't licht. In dit Boek vind men wel eenige uitmuntende plaatsen, alhoewel het anders doorgaans met eenige opgetooide grillen en ongerymdheden is aangevult, en zeer vreemde denkbeelden vervat, gelyk uit de reeds aangeweezen plaatsen blykt. De Fransche Vertaling mogt wel naaukeuriger zyn geweest. De Goedkeuring der vyf Godtgeleerden doet ons gelooven dat zy dit boek niet geleezen, noch verstaan hebben, of dat zy 't al te los (d) doorloopen hebben. Deeze *Geestelyke Wegwyzer* bragt den Schryver in groote achting, die door veele persoonen (e) zeer uitmuntende in de Kerke, gestevigt wierd; onder welken zich eenige Fransen vonden die zich meenden van hem te bedienen om de Roomschgezinden weder met de Protestanten te vereenigen. Paus *Innocentius* de XI. liet genoegzaam blyken dat hy hem beschermde, en van toen af werd de Godts-

keert, en dat *de begeerlykheit om te zondigen verdelgt is*, enz. *Molinos* zegt noch iets naders in zyn 3de Boek van zyn *Guide spirituelle* Ch 2. N. 7. Nochtans schynt hy zich een weinig daar na te wederspreeken; want hy voegt 'er by dat 'er de *verlichte Zielen niet min van door haare elende en misslagen overtuigt zyn*, enz. Van de andere zyde, is een der Voorstellingen van *Molinos* door de Bul van *Innocentius* den XI gedoemt, deeze: dat *een Ziel in de Geestelyke Doods overgegaan niet meer iet willen kan dan 't geen Godt wil, nademaal ze geen wil meer heeft en dat die haar van Godt ontnomen is.* In dit alles vind men veele tegenstrydigheden. II. De *Beguarden* dryven dat men in den staat van volmaaktheit niet vasten noch ook niet bidden moet. Het gevolg is noodig, indien men volmaakt is, waarom zich dan voor Godt verootmoedigt? De innerlyke gemeenschap met Godt, in 't midden van de gerustheit die de *Quiëtisten* ons beschryven, beschryft noodwendig de Geest van lichaamschs dooding. III. De *Beguarden* waanen de menschelyke en Kerkelyke Wetten niet onderworpen te zyn. 't Schynt mede dat het *Quiëtismus* een soort van onafhankelykheit stelt. Bezwaarlyk is 't een goedt Handhaver der *Quiëtisten* beginzelen te zyn. IV. Wat het volstrekte Heil deezes levens aangaat, de onderlinge beginzelen zyn van een klaarblykelyk gestel. Men heeft niet dan de beschryvingen te leezen die *Molinos* van 't *volstrekte Heil*, en den *inwendige Vrede* doet, noemende dit de *inwendige Eenzaamheit*, enz. V. De *Beguarden* beweeren dat men op de ten toon stelling van 't Lichaam JESUS CHRISTUS niet opstaan moet, noch voor 't zelve eerbewyzing doen: meenende dat de staat van bespiegeling hen niet toelaat hunne gedachten over de verborgenheit van 't Sakrament der *Eucharistie* te laaten gaan, noch over het lyden van JESUS CHRISTUS menschelykheit. Het verbodt der *Geloofs Handelingen* verstrekt ten minsten voor een toetsteen deezer Leere, en hier over kan men de Heer Bossuet in 't 2de Boek van zyne *Instruction* inzien. VI. De *Beguarden* zeggen dat het niet dan den onvolmaakten mensch toekomt zich in de uitwerkzelen van de Deugdt te oeffenen; maar dat de volmaakte Ziel hier van uitgezondert is. Deeze Voorstelling heeft alle mogelyke overeenkomst met het verbodt van alle bedryven. De 31ste Voorsteelling door Paus Innocentius den XI. verweezen, behelst dat men *de Deugdt verbannen moet.*

Om den Lezer met de Verklaring over de overeenkomst die 'er tusschen de Aanhangers van *Molinos* en de *Beguarden* is, *Quiëtisten* genoemt, niet langer op te houden, vereischt het dat we noch eenige plaatsen bybrengen die de hoedanigheit deezer laatsten uitdrukken. Wy zullen dit volgende aanhaalen uit een Hoogduitsch Schryver door den Heer *Bossuet* bygebragt. „Zy werken niet, zegt *Taulerus*, dan gelyk het werktuig den „Werkmeester aanmerkt, eveneens merken zy de Goddelyke werking aan, niets met al uitvoerende. Zy „waanen dat het werk van Godt door hunne werking verhindert worden zou. De verbintenissen tot een „ydele rust„ doet hen de uitwerkzelen der Deugden staaken. In deeze gerustheit loovenze noch bidden Godt niet, (nademaal zy de loftuitingen voor Godt en de Gebeden hem voorgedraagen, als tusschen-komende werken aanmerken. *Molinos* heeft volgens het 19de der verweezen Voorstellingen gezegt, dat den geenen die Godt bemindt, zodanig als de reden hem inboezemt, dat dit verstandt en begrip geene liefde Godts is. Een Ziel die zich van de begeerte om Godt te beminnen zoude ontdoen, bewees dat ze hem op haare wyze beminde; 't welk zoo veel is als onze eige keur te voeden.) Eindelyk hebben de tydgenootschryvers der *Beguarden* by hun de vernietiging en de lydzaamheit der hedendaagsche Quiëtisten gevonden, insgelyks hunnen afstant of ophouding van begeerte, dankzeggingen en van deugden.

(a) Nevens de buitenspoorige gevoelens die men den *Beguarden* en *Quiëtisten* toeëigent, heeft men zoo aan de een als anderen veele gevaarlyke merktekenen gegeeven. Men moet bekennen dat het verbodt van Deugdzaame Werken een natuurlyk bestier is. Hoe Geestelyk een mensch zou konnen worden, is hy nochtans altoos afhankelyk van de voorwerpen die hem omringen, en bygevolg kan hy zich in de enkele bespiegeling niet staande houden. Hy zou zich altoos onder de diepe gepeinzen der onbeschaafde zielen behebt vinden, die zich van een last der zinnen ontslaan, en die in de vuiligheden en onbeschoftheden om haar diergelyke dingen toe te eigenen, zouden bequaam worden. De moeilyke geestelykheden der *Mystiquen* konnen hun 't zy vroeg of laat van geen schandelyken val bevryden. Nochtans is 't goedt hier de beschouwing van de oeffening te onderscheiden; nademaal de Instellers niet altoos de gevolgen hunner beginzelen voorzien die men 'er uit trekken kan, noch de zwakke gewrichten die een ongeregeltheit van zeden invoeren.

(b) Volgens een Uittreksel van een Engelschen Brief in de Verzameling der stukken het *Quiëtismus* raakende te vinden, in 't jaar 1688. gedrukt.

(c) *Ibid.* (d) De eerste goedkeuring zegt, dat de styl van dit Boek in de duisterste stoffe verstaanbaar is; dat de Schryver geenzins van de H: Schrift afwykt enz. De tweede en derde zeggen omtrent het zelfde De vierde breid zich wyder uit, en is ook verstandiger opgestelt; en de Schryver, die een Jezuït was, keurt het boek niet voor goedt, dan *zoo veel hy 'er van oordeelen kan*, wegens de geduurige opheffing waar in *Molinos* het verstant onderhoud Met deeze achting was het Genoodschap niet genoegt, en men nam een besluit dat men niet meer van den Schryver spreeken zou. De vyfde vervatte een warrede overeenkomende met de Waardigheit van den Kapucyn die de zelve gaf.

(e) Zie het uittrekzel van den hier boven aangehaalden Brief in de Verzameling enz.

dienftigheit der Molinosgezinden niet weinig vruchtbaar onder de Romeinen. Veele Godvruchtigen van wederzyds Sexe ontfloegen zich van de Rozekranffen en *Paternofters*; het ftil gebedt nam de overhandt, en der Jezuïten Biechtelingen werden fchaarfcher dan naar gewoonte. Dit gaf, zegt men, de eerfte oorzaak tot de opkomende onheilen voor *Molinos*. Men fchreef tegen zyne nieuwe Kettery, en waarin *P: Segneri* wel het meeft uitmuntte. Hy beftreed heviglyk de Voorftelling die opzicht *op Godt en Jefus Chriftus* had. Hy (a) gaf voor datze behelsde den gelovigen de Menfchheit des Zaligmakers te doen verachten. De *Inquifitie* eindelyk ftak zich in den handel deezer gefchillen: maar *Molinos* trieomfeerde toen over zyne vyanden. Men leide het verder op zyn Ampt toe, en men vond nieuwe befchuldigingen uit; men onderzocht ook of *Molinos* van geen Joodfch of Moorfch geflacht was. Niet tegenftaande groeide het *Quiëtifmus* zoo krachtig aan, dat de Heer *Burnet* in zyn *Italiaanfchen reistogt* twintig duizend deezer Gezinte te Napels telde. Deeze Geestelyke voortplanting haalde *Molinos* weder nieuwe onluften op den hals. Indien men de Schryver van den aangetoogen Brief gelooven mag, liep 'er al vry wat Staatkunde onder. Men gaf by den aller Chriftelykften Koning voor, dat *Molinos* een Spanjaardt zynde, deeze van zyne Sekte in de belangen van zynen Koning zoude overbrengen, en dat derhalven al de *Quiëtiften* zouden gezwooren vyanden van Vrankryk worden. Zodanig, zegt men, was het voorwendzel waarvan men zich diende, om den yver van den Franfchen Koning aan te moedigen, die den Kardinaal van *Eftrees* zynen Afgezant te Rome belaftte *Molinos* en zyne Leerlingen te vervolgen. Men begon hem te beftryden met een befchuldiging (b) dat hy verboden briefwiffeling, en ftrafschuldige verftandhoudingen onderhield. Men vertoonde vervolgens aan zyne Heiligheit, dat het den algemeenen Vader aller Chriftenen niet voegde, de Kettery in 't Vatikaan te voeden, terwyl den oudften Zoon der Kerke tot haare vernietiging arbeidde. Eindelyk werd *Molinos* in 't jaar 1685. gevangen genomen, en eenigen tydt daar na wierp men mede veele Geeftelyken en Waereldlyken in de gevangenis, die men tot de *Befpiegeling* en 't *inwendig Gebedt* geneegen zynde, verdacht hield. Zeker is 't, indien men noch langer deeze Sekte gedoogt had, zou men een kommerlyke verwarring in de Godtsdienftoeffening der Kerke befpeurt hebben: voornamentlyk zoo Paus *Innocentius* de XI. die (c) men voor den begunftiger van het *Quiëtifmus* aanzag, zich opentlyk voor den Befchermer had durven verklaaren. Na deezen eerften vergeeffchen aanflag, deed men een uitfchryving (d) aan alle de Prelaten van Italië en de ganfche Chriftenheit, om hen te berichten dat men ervaaren had, hoe op veele plaatfen van hunne Bisdommen genoodfchappen van *Quiëtiften* zich onthielden, die verfoeielyke dwalingen leerden. Men maande deeze Prelaten aan, om aan de verftrooying deezer Vergaderingen te arbeiden, en bequaame Godtgeleerden te verkiezen, als ook te bewerken dat de gebaande weg naaukeurig volgde; maar alzoo de ftem der Kerke niet vermogende genoeg was dit werk uit te voeren, indien ze niet door een burgerlyke ftrafoeffening geftevigt wierd, zoo belafte men deeze Prelaten de *Quiëtiften* voor den Waereldlyken Rechter te vervolgen. Het was toen tydt om 'er in te voorzien; want het innerlyke Gebedt had reeds de *Rozekrans* in kleinachting gebragt; en wat meer is, veel Godtvruchtigen kreegen een weerzin van de Beelden, alwaar ook by quam, dat eenige niet meer hunne gebeden telden. Eindelyk werd *Molinos* veroordeelt en ontfnapte het vuur niet dan door een opentlyke bekentenis, en mogelyk naar fchyn, over zyne misflagen: maar hy werd (e) in een gevankenis bewaart waar uit hy niet quam, dan na (f) de doodt. Men zal in de Aanmerking (g) een gedeelte van de plechtigheit zyner afzweering zien, zodanig wy dit

De Leer van *Molinos* beftreeden, en met welk een gevolg.

(a) Zie hier voor de Aanmerking (d) Pag. 226. Men vind deeze voorftelling met een uitdrukkelyke bewoording in den *Geeftelyken Wegwyzer*: maar *Malaval* zegt uitdrukkelyk, dat JESUS CHRISTUS *door zyne Godtheit meer is dan door zyne menfchheit*; *en dat die altoos aan Godt denkt*, *geduurig aan Jefus Chriftus denkt.* Alhoewel deeze Schryver zomtyds zich zelf niet verftaat, fchynt het nochtans dat deeze woorden met een redelyke verklaring konnen worden aangenomen.

(b) Zie den Brief die wy reeds hebben aangehaalt.

(c) Zie wat de Brief zegt, hoe de *Inquifitie* de vryheit nam den Paus over dit Artykel aan te fpreeken: maar dit is t'eenemaal ontbloot van bewys.

(d) Deeze Brief was van den Kardinaal *Cibo*. Zy was den 18. Februari 1687. gefchreeven. Men vond 'er 19. Artykelen of Voorftellingen in, die men den *Quiëtiften* heeft te laft gelegt; onder welke de vierde, de menfchheit van *Jefus Chriftus* te leur ftelt, de vyfde, de boetdoende werken vruchteloos maakt; de 7. en 13. de Beelden vernietigt; de negende de Offerhande van de Mis en de tiende de aanroeping der Heiligen, wraakt. De Brief haalt nochtans den Schryver niet aan, die deeze Ketterfche Voorftellingen verfchaft heeft.

(e) In 't jaar 1687. in een ouderdom, zoo *Moreri* zegt, van 60. Jaaren.

(f) Hy ftorf in 't jaar 1692.

(g) „Een weinig voor deeze plechtigheit, verleende de Paus een vollen Aflaat aan alle die daar tegen„woor-

dit uit een Brief getrokken hebben in de *Verzameling der ſtukken het Quiëtiſmus raakende*, vervat.

Aanmerklyk is 't dat de handelingen over de veroordeeling van *Molinos* en de Bul van Paus Innocentius den XI. hem beſchuldigen van *de Gelovigen in ſchandelyke* (a) *eerloosheden te ſtorten*, zonder ons een eenige van de zelven te hebben ontdekt.

„woordig waren, en de Afkondiging die men hier van deed, by de nieuwsgierigheit gevoegt, waar in „een ieder was, om het einde van een zaak te zien, die den Volke meer dan twee jaaren in twyffeling „had gehouden, veroorzaakte een zoo grooten toeloop van Volk ter plaatſe alwaar *Molinos* zyne „afzweezing doen moeſt, dat men al vry wat-geldt te ſchieten had, of veel gezag en geloof hebben moeſt, om „'er een goede Plaats te vinden. Deeze Godgeleerde had zich wel uitgedoſt, was in 't nieuw gekleed, en in „zyn Prieſterlyk gewaadt. In dezen ſtaat met een welgedaan gelaat verſcheenen, getuigden zyne Vyanden dat „hem geene bevalligheden ontbraken om de Vrouwelyke Sexe te bekooren. Men plaatſte hem, voor de deur „der gevankenis, in een open wagen met een Dominikaan aan zyne zyde, en wanneer hy aan de plaats *Minerva* gekomen was, liet men hem eenigen tydt in een Galdery vertoeven. Hy wende zyn gezicht met een groote „vrymoedigheit dan gints dan herwaarts, groetende door buiging van zyn hooft den geenen die hem begroetten, „en men hoorde hem in al dien tydt niet dan deeze woorden zeggen; *Gy ziet, Heeren, een man die gelaſtert is* „*geworden; maar die 'er niet veel ſmerte van gevoelt: Infamato ma Pentito.* Men geleide hem vervolgens om 't „middagmaal te houden, alwaar hy deftig onthaalt wierd. en na de maaltydt voerde men hem als in een triomf „naar de Kerk, op de ſchouders van eenige *Sbirres* in een Koets of Rosbaar gedragen. Wanneer men hem ter „beſtemder plaatſe had gebragt, deed hy een eerbiedige groeting, en men zag noch in zyn gezicht, noch in zy„ne gebaerde, geen de minſte tekenen van vreeze of ontſteltenis. Hy hielt met gebonden handen een „ontſteken waskaers, die men hem gaf, terwyl dat twee Monniken in lange tabberden gekleed „met luider ſtemme zyn Geding lazen. Men had eenig volk opgemaakt, 't welk op de lezing van zekere Ar„tykelen, uitſchreeuwde *ten Vuure, ten Vuure*! Waar op de ganſche meenigte insgelyks deed, en men was krach„tig tegen deezen ongelukkigen ingenomen, dat indien de *Sbirres* en Lyfwachten, die hem naar de gevanke„niſſe leidden, zich niet tegen den moetwil van 't gepeupel hadde in de weer geſtelt, zoude hy een ſlacht-of„fer hunner woede geworden zyn. Toen hy zyne gevankeniſſe genadert was, waarin hy zyn leven te eindigen had, „ging hy 'er met een geruſt gemoedt in, noemende het zyn Kabinet: vervolgens afſcheid van den Geeſtelyke „neemende, die hem verzelt had, zeide hy: *Vaar wel myn Vader, op den dag des Oordeels zullen we elkander we*„*der zien, en gaa, deezen dag zal aan wiens zyde de waarheit is, 't zy de myne of uwe verſchynen.*

„(a) De Brief van den Heere *Palafox* AartsBiſſchop van Sevilje meld mede *van de verfoeilyke overmaatige onge*„*regeltheyt van den trouloozen Molinos.* Zie de ſtukken daar van te vinden in 't vervolg van *l' Inſtruction ſur les* „*divers Etats d' Oraiſon* van den Heere *Boſſuet.*

HISTO-

HISTORISCHE VERHANDELING
Over de
HEDENDAAGSCHE GODTSDIENST-PLICHTEN
En
GEWOONTENS
Der
ROOMSCHE KERKE.

Eerſte Afdeeling.

I. HOOFDTSTUK.

Van het GEZAG *der* KERKE; *en 't* HOOFDT *over de zelve geſtelt.*

Welk een macht de Kerk word toegeſchreeven.

De Kerk (a) is eenig, zichtbaar, Heilig en Katholyk of Algemeen. Zy is het Werk Godts die haar op onbeweegbaare gronden heeft geſticht, en de macht gegeeven den Gelovigen de Hemelen te openen en voor de Ketters en Ongelovigen te ſluiten. Zy heeft mede het vermogen de zonden te vergeeven, den Vloek van den Kerkban tegen dengeenen uit te blixemen die haar ongehoorzaam zyn, enz. Deeze Kerk is Triomferende of Strydende. De Triomferende Kerk (b) is *Het uitmuntende Genootſchap der Gelukzalige Geeſten en van alle de Heiligen, die over het Vleeſch en den Duivel op deeze Waereldt getriomfeert hebbende, in een volkomen zekerheit de eeuwige Zaligheit genieten.* De Strydende Kerk is de Vergadering van alle de Gelovigen die op Aarde zynde, geduurende hun leven verplicht zyn de Waereldt, het Vleeſch en de Duivel te beſtryden. JESUS CHRISTUS beſtiert onmiddelyk in den Hemel dit gedeelte der Kerke, 't welk Triomferende is; maar wat de Strydende Kerk aangaat, alzoo die een zichtbaar Hoofdt hebben moeſt, is 'er een ingeſtelt, die by de Katholyken (c) als de eenige en volſtrekte Bewaarder van 't Geloof word aangezien, en de altydtduurende Beſtierder van 't Geloove der Gelovigen. Hy is 't wiens Gezag in de Staaten verdeedigt word, die zich aan 't Katholyk Geloof gehouden hebben, en door een ontallyke meenigte volks, 't welk men in bezolding houd, word beſtiert. Hy is 't mede die geſaſt is de Geeſtelyke Wapenen (d) aan alle de Gelovigen der Waereldt uit te deelen, verheffende zelfs eenige tot de eerſte waardigheit des Hemels (e) nadat ze eenigen tydt in de Triomferende Kerke hebben plaats gehad, en geevende aan anderen (f) Getuig-Brieven om 'er eens toe te geraaken. Wanneer

Die door een zichtbaar Hoofdt moet worden beſtiert.

(a) Volgens het Catech. van het Trentynſche Concilie. (b) ibid.
(c) Voor al by de Onver-alpiſche Volkeren en eenige anderen. (d) De Aflaaten, *Agnus Dei*, 't Gezegent Graan, enz. (e) De *Canoniſatie* der Heilgen. (f) Tot de Inwying der Gelukzaligen.

neer men niet tegenwerpt, dat hy zich in de Rechten van Jesus Christus ingedrongen heeft; naardien dit in tegendeel niet geschied dan op aanbeveeling van het zichtbaar Hoofdt, dat de Gelovigen in den Hemel komen. Hy is 't die de Kerk het vermogen gegeeven heeft, 't welk ze van Jesus Christus om den Hemel te openen of te sluiten heeft ontfangen. Hy is 't die de zonden vergeeft; die door haare losspreeking het recht heeft van vryheit te geeven, op 't geen verboden was; die uit haare Schatkamers de aflaaten trekt, en 'er zich van bedient om den geenen tot het Geestelyk leven weder over te brengen, die reeds doodt in hunne Zonden waren. Hy is 't die den geenen, wier misdaadt de verontwaardiging verdiende, weder door opgelegde belastingen (a) inwyt, telkens als hy 't noodig oordeelt. En met een woordt, hy is 't die den Vloek en Kerkban tegen de Ketters, wederspannelingen en ongehoorzaamen uitblixemt: maar den geenen Genade verleent, die zyn Vaderlyk gezag eerbied bewyst, en die, mitsdien zy hem met een onbepaalde liefde beminnen, in hun als een goeden Vader alle des Vleesches zwakheden verdraagt.

II. HOOFDTSTUK.

Van de VOORRECHTEN *die zich de* PAUS *aanmaatigt.*

Hoe zich eertyds de Keizer 's Pausen gezag onderworp, en door den Paus gekroont wierd

Dit zichtbaar Hoofdt word Paus genoemt. De Roomsgezinden zyn over dit Stuk niet eens. Eenige onder hun onderwerpen hem het algemeen Concilie. Wy zullen 'er eerlang van spreeken. Hoe't ook zy, zyn gezag gaat boven alle Vorsten der Christenheit volgens de hoedanigheit van Jesus Christus Stedehouderschap op Aarde. Eertyds ging de Keizer naar Rome om uit handen van zyne Heiligheit de Keizerlyke Kroon t'ontfangen, en om zich (b) door de Drieënigheit, door 't Kruis-Hout en door de *Reliquiën* der Heiligen te verbinden, met al zyn vermogen de Kerk en haar Hoofdt te beschermen. Voor zyne komst te Rome leide hy eenen eedt af, waar van het *Ceremoni-Boek der Roomsche Kerke* ons het Afbeeldzels (c) heeft nagelaaten. Hy quam 'er eindelyk, nadat de Kerk en haar Hoofdt volstrektelyk hunne rechten verzekert hadden. De Geestelykheit ging hem te gemoet in plechtelyken gewaade en gaf hem het Kruis te kussen. De Paus ontfing hem zittende op een Troon, voor de eerste overdekte Galery van de groote Zaal der Apostelen opgerecht. Daar was 't (d) dat zyne Keizerlyke Majesteit zich knielende ontdekte, zoodraa hy den Stedehouder van Jesus Christus zag. De Keizer vervolgens naderende, lag geduurig met de eene knie ter aarde. Eindelyk kuste hy zyne Heiligheits voeten, (e) door eerbied

(a) De Vryheit deezer belastingen over begaane misdaadt, komt tegenwoordig met die van eertyds niet overeen. Men moet nu het Hof van Rome deeze schandelyke gierigheit niet te last leggen, waar tegen een Fransch Schimp-Dichter dit volgende vaarsje heeft gemaakt;

Lubin venant ici de Bresse
Fut prié par frere Zenon
D'en apporter grace en son nom,
Pour avoir sanglé son anesse.
Lubin le fit, en de retour,
Eh bien, dit l'autre, en mon Amour
As-tu fait quelque tripotage?
Oui, dit Lubin, & sans gloser.
Pour peu de Jules davantage
On t'eut permis de l'epouser.

Waar van dit de zin kan zyn:

Broer Marten had weleer by 't Heiluitdeelend Romen,
Op 't ernstiglyk verzoek van Krelisbroer bekomen,
Een perkemente Bul van Aflaat, tot een schat;
Vermits zyn' Ezelin en buikriem noodig had.
Naau had broer Marten zich van zynen last gequeeten,
Of Krelis, vroeg, om van hem kort bescheid te weeten:
Hebt gy voor my, spreek op! dien Hutspot meegebragt?
O ja, zei Marten: maar, 'k heb 't al te laat bedacht;
Want, had ik milder my de geldbeurs laaten klouwen,
Men had u toegestaan uw Ezelin te trouwen.

(b) *Sacrar. Cerimon. L. 1. Sanctam Romanam Ecclesiam & Sanctitatem suam rectorem ipsius exaltabo secundum meum & posse vitam* &c.
(c) *Jure me servaturum Romanis bonas suas consuetudines.* ibid.
(d) In deeze plaats is 't, dat de prachtigste bedieningen der Pausen geschieden.
(e) *Pedes in reverentia Salvatoris devoté osculatus.* Zie *Sacr. Cerim.* L. 1.

bied voor den Zaligmaker der Waereldt. Maar voor dat zyne Majesteit gekroont wierd, deed men hem weder eenen eedt afleggen, die alles bevestigde, 't welk de voorrechten nevens de zekerheit van den Paus betrof, en de inkomsten der Kerkelyke goederen stevigde. Na de Kroning deed men een plechtelyken Omgang, waarin de Keizer eerlang met de Kroon op zyn Hoofdt, de Scepter in de eene en den Ryksappel in de andere handt, verscheen. Zyne Majesteit uit de groote Zaal komende, gaf aan een zyner Amptenaaren deeze teekenen zyner waardigheit over, om, terwyl de Paus te Paerdt klom, de Stygbeugel (a) te houden. Hy nam zelfs het toom in hande en leide eenigen tydt het Paerdt van den *Knecht der Knechten* van JESUS CHRISTUS; (b) deeze *Knechtder Knechten* veinsde door ootmoet deeze ongemeene onderwerping niet te konnen goed keuren. Zyne Heiligheit wilde hier in niet bewilligen dan na eenige wederzydsche plichtplegingen om ter liefde van (c) JESUS CHRISTUS, de eer die zyne Majesteit hem bewees, te ontfangen. Wy zullen in de Aanmerkingen veele plichten van den Keizer omtrent den Paus aanwyzen (d) na alhier de byzonderheden te hebben aangetoont, die te kennen geeven hoe den Heiligen Vader zich verre boven de Vorsten verheft; nademaal hy de

Hoe de Keizer 's Pausen Hoogmoedt inwillig-de en hem ten dienst stond.

Onder-Godt en Heerscher van de geheele Waereldt is. In deeze hoedanigheit heeft hy de Nieuwe Waereldt † onder Spanje en Portugal verdeelt. Hy heeft macht het Zwaerdt van den Apostel Paulus te gebruiken om den geenen Apostolischer wyze te straffen, die zyne besluiten verachten, als hy over het Christen Geloof neemt: Hy moet (e) de goude Kroon op 't Hoofdt van zyne Majesteit zetten, die de eerste Vorst der Christenheit is: Hy (f) staat van zynen Pausselyken Troon niet op, en ondekt zich niet voor wien het zy. Waar is 't nochtans dat hy ten opzicht van zyne Keizerlyke Majesteit hem de Genade verleent zich een weinig ter liefde van den zelven op te heffen, wanneer men hem toestaat den kus des Vredes te geeven, nadat reeds eene hulde aan de voeten van den Heiligen Vader verleent is. Echter groet de Paus somtyds met een kleine neiging des hoofdts de Vorsten, die de eer hebben by hem ter gehoor ontfangen te worden: maar wat zyne Heiligheit aangaat (g) hy is met zyn Pausselyk gewaadt niet bekleed, en alhoewel hy zich met deeze heusheit verneedert, is (h) hy 't nochtans niet verplicht. Wy moeten mede niet vergeeten, dat 's Paussen Afgezanten en Legaten de voorrang van de Afgezanten aller gekroonde Hoofden hebben.

Hoe verre zich het vermogen van den Paus uitstrekt.

III. HOOFDT-

(a) *Stapham tenet, quoad Pontifex equum ascenderit.* &c. Sacr. Serem.

(b) *Pontifex, dum Imperator humilitatis officia vult exhibere, debet aliquamtulum modestè recusare.* ibid.

(c) *Cum aliquibus bonis verbis, honorem non in suam personam, sed illius cujus locum tenet recipiendo*, &c. ibid.

(d) Men moet noch aanmerken, dat, wanneer de Keizer voor den Paus den eedt heeft afgelegt, dat men hem met Armelynbont kleedt, en een Koorkleedt aantrekt. Dat de Kanoniken van St. Pieter hem de eer aandoen, van hem in hun Gebroederschap aan te neemen, en hem als een Onderdaan van den Paus aanzien, aan wien alle de waerdigheden van 't Opperbestier der Kerke onderworpen zyn. De Keizer moet mede de handt leenen den Paus te draagen, wanneer het zyne Heiligheit behaagt zich op de schouderen zyner Dienaren te laaten draagen; Hy giet het handtwater uit, als de Paus ter maaltydt gaat, en dient hem de eerste Schotel voor, enz. Ziehet *Roomsch Cerimoniboek.*

† [Toen de Peruaansche Koning *Attabaliba* door een aan hem gezonden Dominicaner Monnik verstondt, dat de Paus, als Stedehouder van Christus, aan den Keizer en Koning van Spanje, zyn Koningryk geschonken had, zulks hy, willende 's Pausen vriend zyn, zyne Peruaansche Afgodery te verlaaten had, om den Christelyken Godtsdienst aan te neemen. Waar op *Attabaliba* dus antwoorde: wat de Vriendschap van machtige Vorsten aanging, kon hy geenzins van de handt wyzen: maar dat hy zich en zyn Koningryk, ten nadeele zyner Nakomelingen zoude Onderdanig maaken, streedt tegen der Volkeren rechten en billykheit; want hier uit kon hy lichtelyk bevroeden, dat de Paus een dwaasch en onweetend mensch moest zyn, dat hy de Koninkryken, waar aan hy geen eigendom noch macht om te leveren had, weg schonk. Doch zynen Godtsdienst zoo veele eeuwen onder zyne Voorzaten onderhouden, verliet hy nooit; geloofden zy aan Christus hunnen gekruisten. Godt, hy geloofde aan de Zon, die geenzins storf, noch sterven zoude *Herrera.*]

(e) *Imperator tribus coronis ornari oportet; argentea Aquisgrani, ferrea Modentiæ in Lombardia, & Aurea Romæ.* Sacr. Cerem. Johannes de I. als Afgezant by den Keizer Justinus door Theodorik Koning der Gotthen in Italië gezonden, is de eerste die aan een Keizer de versierselen der Keizerlyke Waerdigheit gaf. Hy bekleedde de Keizer Justinus met deeze sierraaden, en de Paussen zyne Opvolgers, hebben dit recht op den allerhoogsten top verheven.

(f) Ibid. L. 3. C. 2.

(g) *Cum non sint in pontificalibus.* Ibid.

(h) *Non ex officio, sed ex laudabili humanitate.* Ibid.

III. HOOFDTSTUK.

Van het CONCILIE, *en waar uit het bestaat.*

Hoedanig een macht zich de Conciliën aanmaatigen.

Het Concilie (a) is een Vergadering die het lichaam der algemeene Kerke verbeeldt. Men geeft mede den naam van Concilie aan de Landschaps en Volks Vergaderingen der Geestelykheit, die nochtans niet dan een gedeelte der Kerke verbeelden. Het Concilie bestaat uit Kerkelyke Gevolmachtigden van de Heerschende Staaten des Christendoms, verbeeldende hunnen Landaart, en zelfs uit (b) andere Prelaten, Godtgeleerden, enz. der byzondere Kerken, te zamen in een openbaare plaats vergadert, met het recht van onbelemmert aan de verbetering der Zeden en de Godtgeleertheit te arbeiden, nevens de herstelling der Kerkelyke tucht, enz. Deeze Vergadering heeft de macht over Prelaten, Kardinalen en zelf den Paus te vonnissen. Het Concilie kan mede de een en anderen afzetten, wanneer 'er den Godtsdienst belang in vind. Eindelyk kan deeze Vergadering door haare (c) Opperhoofdigheit de onrechtmatige onderneemingen der Pausen stremmen, die hen aangaande de Geloofszaaken de Kerk oplegt, en die hen voor Scheurmakers en Ketters verklaart, indien ze iet tegen het Geloof onderneemen, 't welk meermaals voor hen ongemeen schadelyk is geweest. Tot getuige deezer Waarheit verstrekken de Conciliën te Pisa, Konstans en Basel gehouden.

Met welk een plechtigheit de zitting verzelt ging.

Wat de Plechtigheden van de beroeping van 't Concilie aangaat, vermits 'er sedert dat van Trente geen Vergadering is geweest, zullen wy die na de orde beschryven, volgens het geen *Fra Paolo* in de Historie van dit laatste bericht. Hy zegt dat 'er niet het minste krakkeel noch verhindering was, wegens den rang en voorzitting der Prelaten enz. als of men 'er niet dan over (d) Burgerlyke zaaken te handelen had; dat de Vaders van 't Concilie verzochten dat de plaats van de zitting met tapyten behangen wierd, zonder dat waare het te duchten dat het Concilie mogte aangezien worden als een Vergadering van Arbeiders en Handwerkslieden. Paus Paulus de III. gaf een Bul om het Concilie te beroepen en een andere om het te openen. Deeze Bullen wierden 'er geleezen en in de eerste

 zit-

(a) Dat men hier deeze die men *Oecumenique* of algemeene Vergadering noemt, verstaat.

(b) Men moet tusschen de Vaders van het Concilie en de Godtgeleerden, Afgezanten, enz. een onderscheid maaken; by voorbeeldt: in Januari van 't Jaar 1546. waren 'er te Trente 43 Vaders en behalven deezen 20 Godtgeleerden. Vervolgens had men 'er omtrent 60 Vaders. In de derde zitting waren 'er meer dan 200. Deeze Vaders maakten eigentlyk gezegt, het Concilie uit. 't Staat aan ons niet te onderzoeken of men 't den tytel van *Oecumenique* of Algemeen, aan eenigen die gezeten hebben geeven moet; en of dit Concilie vry of niet vry was, enz. Het Concilie van Konstans was mede een Algemeen Concilie; nademaal, zoo den Heer *Lenfant* in de Voorrede van zyne Historie zegt, „men 'er had dertig Kardinalen, veertig Patriarchen, twintig Aartsbis„schoppen, omtrent hondert en vyftig Bisschoppen, meer dan hondert Abten, veertien Auditeurs de Rota, „meer als hondert en vyftig andere Prelaten, insgelyks zoo veel Generaals der Orde als Priors, van verschei„den plaatsen gezonden, en meer dan twee hondert Godtgeleerden had." Het schynt ons toe, dat een Concilie zich eenigermaate de tytel van Algemeen toeëigenen kan, wanneer men alle de Christen Mogentheden noodigt, om 'er hunne Gevolmachtigden te zenden, zulks men eenstemming over 't onderzoek der Leere en Zeden arbeide, met belofte van in hun onderzoek niet gehindert te zullen worden.

(c) De Overalpische Volkeren, die getrouwer Dienaars van den Paus dan de overige Christenen zyn, gelooven dat het Concilie geen meer gezag heeft dan het zyne Heiligheit behaagt daar aan te geeven: Zy willen dat de Paus alleen het recht heeft van het te beroepen, en zy trachten zich dits te maaken, dat de Besluiter van de Paus het gezag van een Algemeen Concilie hebben. *Casalius* een Romeinsch Prelaat, en bygevolg een yveraar voor den Pausen, tracht in zyn Latynsch Boek van de *Plechtigheden der aloude Christenen* te bewyzen, dat de Keizers nooit het recht gehad hebben Concilien zonder 't gezag van den Paus te beroepen. Hem ontbreeken geene Italiaansche schranderheden, waar mede hy tracht den *Ongodtvruchtigen Calvyn*, (zoo hy zegt) die het tegendeel staande houd, te wederleggen. Zie de volgende Aanmerking.

(d) In de eerste tyden der Kerke, vergaderde men zonder eenige plechtigheit, naardien alleen de H Geest in deeze Vergaderingen heerschte, en dat de liefde in allen deelen het menschelyk oogmerk bezat. Eigenbelang en eerzucht sloop 'er vervolgens in. De Geleerdsten, of de Vermogenste door het aanzien van hunne Stadt of waardigheit hunner Kerken wilden de Vergadering bestieren, de te verhandelen Stoffen voorstellen en de gevoelens inneemen. Wanneer de Kerk t'eenemaal zekerder wierd en dat de Godtsdienst zich onder de Waereldlyke Mogentheit vond beschermt, ontstonden in de Leer en Kerketucht zwarigheden, die de algemeene rust verstoorden, veroorzaakt door den Hoogmoedt der Geestelykheit, 't welk de Vorsten en Overheden noodzaakten zich met deeze Vergaderingen te bemoeien. Zy beriepen ze volgens 't recht van Staatsregeering en als hun Hoofdt zynde. Zy woonden deeze Vergaderingen by, beraamden haare geregeldheit, stelden 'er voor en gaven zelfs hun oordeel over de verschillen die onder hun ontstonden, laatende echter aan de Vergadering de beslechting van de voornaamste geschillen die het onderwerp van de byeenkomst waren. Dit alles word door de Handelingen van veel Conciliën getoont. Men wist toen van geen voorafgaande zaaken, noch plechtigheden, en men quaam aanstonds ter zaake. Zie, *Fra Paolo* Hist. du Conc. de Trent. L. 2.

zitting te boek gesteld. (a) Op den dag van de opening, de Legaten en Bisschoppen in hun prachtig gewaadt verscheenen, van hunne Godtgeleerden, van de Trentynsche Geestelykheit en het Volk verzelt, gingen in Omgang naar de Hoofdtkerk. De eerste Legaat zong de Mis van den H: Geest. Vervolgens deeden de Legaaten uit den naam van zyne Heiligheit een redenvoering, waar door zy, na de oorzaak der beroeping van 't Concilie te hebben aangeweezen, de Vaders vermaanden zich van alle driften en onzydigheit te onslaan; om rechtmatig te oordeelen; om geen ander oogwit van ander belang te hebben, dan de eere Godts en 't welzyn der Kerke: (hoedanigheden die schynen licht verkreegen te worden, wanneer men ze door den weg van beschouwing aanmerkt; maar waarlyk zeer moeielyk in de uitvoering.) Na deeze redenvoering wierp men zich op de kniën, deed een gansch stil gebedt, en de Voorzitter herhaalde vervolgens het gebedt 't welk met de woorden (b) *Adsumus Domine Sancte Spiritus* begint. De *Litaniën* * wierden gezongen, de Diaken las het Euangeli, *si peccaverit frater tuus*; en het *Veni Creator* gezongen hebbende, gingen de Vaders volgens hunnen rang zitten. De Voorzitter verkondigde de Instelling en vraagende of het hun behaagde dat het Heilig en Algemeen Concilie (van Trente) ter eere Godts enz: een aanvang nam; antwoordden de Vaders volgens orde, *placet* (het behaagt ons;) als eerstelyk de Legaten, vervolgens de Bisschoppen en andere Vaders, waarvan de Beamptschryvers een openbaar geschrift opstelden. Eindelyk zong men het *Te Deum*, en de Legaten na de eerste zitting weder by een komende, droeg men het Kruis vooruit, van de Vaders verzelt, die hun prachtgewaaden hadden afgelegt; en dus vervolgde men de plechtigheden der andere Zittingen. Wie nu verder wilde grondig onderricht zyn, hoedanig het Roomsche Hof de orde, en de gesteltheit van plaats en zittingen in zodanig een Algemeen Concilie beschikt, kan breeder hier van in 't *Roomsch Gewoonte Boek* (c) alle deeze plechtigheden naslaan. Wy zullen ons vernoegen aan te merken, dat de Zaal, waarin de Vergadering gehouden word, altoos moet welvoegelyk geordent zyn; dat indien 'er de Paus verschynt, zynen Troon bequaamelyk moet geplaatst wezen. Men moet zorg draagen dat ter rechter en linker zyde van den Troon, twee stoelen voor de medehelpende Diakenen geplaatst worden. Indien de Keizer zich in 't Concilie vinden liet, plaatste hy zich (d) naby den Paus en aan zyne rechter zyde: maar zodanig dat hy de Opperhoofdigheit van zyne Heiligheit erkende; by voorbeeldt, vermits zyne Zetel niet meer dan de voetbank (e) van den Bisschop der Bisschoppen verheven was: en deeze eer word enkelyk aan zyne Keizerlyke Majesteit vergunt, want de Zetels der Koningen die het Concilie bywoonen verschillen zeer weinig van die der Kardinalen. Ook moet deeze Zaal van een (f) Autaar om de Mis te bedienen verzien zyn, en onder de Tafel van 't Autaar eenige *Reliquiën* der Heiligen. 't Is aan dit Autaar dat men de Zegen van den H: Geest over deeze Geestelyke Kerkvergadering afsmeekt.

Schikking en rang in de Conciliën aangemerkt.

Het *Roomsch Ceremoniaal* wyst ons de orde en rang der geenen aan die in 't Concilie overweegende stemmen hebben; te weeten:

1. De

(a) Voor dat de eerste zitting haaren aanvang neemt, beveelt het *Roomsch Ceremoniaal* 1 Boek. Pag. 61. in 't Jaar 1516. gedrukt, een Vaste van drie dagen. Indien zyne Heiligheit het Concilie zelfs bywoont, begeeven zich omgangsgewyze de Paus, de Vaders van 't Concilie en de Geestelykheit der Stadt in hun plechtgewaadt naar de Zaal van de Vergadering. Zyne Heiligheit of een ander Prelaat zingt by de opening van de zitting de Mis van den H. Geest, waar na de Kardinalen, en vervolgens de andere Vaders van 't Concilie, alle cierlyk gekleedt, de Paus groeten. Men zingt dan gemeenlyk in de andere zittingen geene plechtelyke Mis. Zyne Heiligheit hoort een byzondere Mis, waarna hy zich in 't Concilie begeeft, met een rood misgewaadt aan, en een kostelyk versierde myter op 't hoofdt. De Paus doet een redenvoering aan de Vergadering voor het Autaar, en plaatst zich vervolgens op zynen Troon: alsdan doen hem de Kardinalen de pantoffels aan de voeten, en men zegt *quam dilecta* &c. 't welk een Psalm-vers is.

(b) De Paus is 't die dit opheft, wanneer hy in 't Concilie is. Door dit schoon en Heilig Gebedt, verzoekt men een spoedige bystandt van den H. Geest: men bid hem dat het hem behaage de voorneemens van 't Concilie te geleiden en te bestieren, de Vaders de vereischte oordeelen in te geeven, van hun de Geest van ontroerenisse en tweedracht af te weeren; niet te gedoogen dat een verhaastende onkunde de Vaders mogte doen dwaalen, noch zich door geschenken laaten omzetten, noch door aanzien van Persoonen overhaalen.

* [Litaniën worden eigentlyk de gebeden genoemt, die meest op plechtelyke boet-en bededagen of by een Algemeene drygende noodt gezongen worden. Deeze Litaniën waren in de eerste tyden der Christen Kerke eenvoudig en kort: maar toen vervolgens allerlei plechtigheden in de Kerk insloopen, wierden ze mede de Litaniën ingelyft, zulks men 'er niet alleen voor Mogentheden en allerlei Staten wegens afweering van alle noodt en aanslagen bad: maar wat meer is, een wytloopig regifter van veelerlei slag van Heiligen inlaste. *Du Fresne II. 2. Georg. Greg. Francisci Diss. de Litaniis.*]

(c) L. 1. Pag. 59. 1516. gedrukt.

(d) Alsdan maaken de twee byzittende Raaden plaats, en gaan tegen over zyne Heiligheit zitten.

(e) *Locus ubi sedet Imperator non sit altior loco ubi tenet pedes Pontifex.*

(f) *Altare cum Cruce & Sacra Eucharistia sive reliquiis Sanctorum.*

1. De Paus, als Hoofdt der Christen Kerke.
2. Het Genootschap der Kardinalen.
3. De Patriarchen.
4. De Primaten.
5. De Aartsbisschoppen.
6. De Bisschoppen.
7. De Abten.
8. De Generaals van de Orde der Geestelyken.

Deeze maaken gezamentlyk, als reeds is gezegt, eigentlyk het Concilie uit. De Leeraars, Godtgeleerden enz. woonen de Vergadering niet by, dan als raadgevers of om de Vaders door hunne Geleertheit behulpzaam te zyn.

IV. HOOFDTSTUK.

Van de PROVINCIALE SINODEN *of* LANDSCHAPS KERKVERGADERINGEN.

Hoedanig de byzondere Landschaps Kerkvergaderingen beroepen en gehouden worden, en met welk een plechtigheit die vooraf verzelt gaan;

DE Bisschoppen moeten Jaarlyks een Sinode (a) in hun byzonder Bisdom houden, en van drie tot drie jaaren moet de Aartsbisschop een *Provinciaal Sinode* beroepen; en deeze Kerkvergadering is 't die de Aloudheit het *Provinciale Concilie* genoemt heeft. Dit *Sinode* verbeeld de Kerk van 't Landschap, en de Opperbisschop is 'er als Aartsbisschop en 't Hoofdt der Geestelykheit zyner Provincie, de Voorzitter van. Hy alleen is 't die het recht heeft om het te beroepen. Dit geschied door Zendbrieven aan de Bisschoppelyke Stedehouderen gezonden, en alle die recht hebben deeze Kerklyke Vergadering by te woonen. Het bevel deezer t'zamenkomste word aan de deuren der Hoofdtkerken aangeplakt (b) een of twee maanden voor dat men vergaadert; maar de drie laatste Zondagen moeten de Kerspelpriesters de Gelovigen van hunne Kerspel tot de Godtsdienstigheit aanmaanen, om te vasten en boetoeffening te doen, overzulks Godt zynen Zegen over het Sinode uitstorte, en het met zynen Geest bereide. De Geestelykheit moet 'er alsdan geduurende eenigen tydt mede hunne Levenswys naar schikken, zich voor kuipery wachten, hunne driften maatigen, van onbehoorlyke werken onthouden en zich van een ootmoedig gedrag toonen, welk versierſel by hun zelden te vinden is.

In welk een orde de zittingen geschied.

De orde deezer Vergadering is aldus. De Aartsbisschop heeft zyn Zetel naby het Autaar op een verheven plaats. De Bisschoppen plaatsen zich tegen over hem in 't ronde. De Abten en andere leden van de Geestelykheit zyn achter de Bisschoppen gezeten; zodat de gansche Vergadering een dubbelen halven omkreits maakt.

Waarin de Plechtgewaaden bestaan.

's Daags voor 't houden van het *Sinode* (c) luid men de klokken van de Hoofdtkerk en andere Kerspels der plaats, voor den eersten Avondtdienst tot dat de Aartsbisschop in de Kerk komt alwaar men vergaderen zal. Op den dag van 't *Sinode* vervoegt zich de Geestelykheit vroegtydig by den Aartsbisschop in welvoegelyken gewaade uitgedost. Het gewaadt van den Aartsbisschop bestaat in zyn Priesterlyk Hoofdtdekzel, een kleedt of *Albe*, de Gordel, de *Stool* en de Aartsbisschoppelyke Myter; dat van den Bisschop in 's Priesters Opperkleedt, 't Hoofdtdekzel, en Bisschops Myter; dat van den Abt in de Kasuifel of 't misgewaadt en de enkele Myter; dat van den Kanonik in 't misgewaadt of de Kasuifel enz. De optooizels moeten roodt zyn. Vervolgens gaat deeze eerwaarde Vergadering omgangsgewyze onder 't luiden der klokken, en terwyl het Orgel speelt, naar de Kerk, altoos Godt biddende, geduurig lofzingende. In de Kerk gekomen stelt men de dierbaarste *Reliquiën* van eenige Heiligen ten toon, en die men met alle eerbiedigheit beschouwt. Vervolgens zingt men de Mis van den H: Geest. De Mis geëindigt zynde, legt de Aartsbisschop een gedeelte van zyne prachtgewaaden af, en met de Kasuifel aan, knielt hy voor 't Autaar, heft zingende een Koorzang op, 't welk zyne Geestelyken die mede geknielt zyn, na hem, beantwoorden en herhaalen. Hoe yverig deeze Godtsdienstigheit zich vertoont, laatze zich nooit het oogmerk van rangbewaring ontglippen. In 't midden van deeze plechtelyke Godvruchtigheit, staat een ieder op zyne ongekreukte voorrechten, want geen Abt zal zich onder de Bisschoppen mogen vermengen. Men verzoekt eenige der Geleerdste Godtsgeleerden in deeze *Sinode* te verschynen: maar zy hebben 'er niet dan *raadgevende stemmen*, zulks zy als Raaden der Vergadering dienen, en de Aanblazers van 't *Sinode* zyn.

De Vergadering

Op het eindigen (d) van ieder Zitting, zegent de Aartsbisschop, het Kruis voor zich heb-

(a) *Piscara*; *Praxis Cerem.* L. 1. *Sect.* 10. Cap. 39. (b) *Cerem. Epist.* L. 1.
(c) Ibid. (d) *Piscara Praxis Cærem.* L. I. *Sect.* II. Cap. 39.

met een zegen besloten. hebbende, de Vergadering; en op de laatste zitting bevestigt men plechtelyk alle de Instellingen van 't *Sinoae*. Een Diaken zegt dan, *Recedamus in pace, gaan wy in Vrede.* De Aartsbisschop ontfangt zyne Stedehouders met den kus des Vredes, en deezen kussen vervolgens mede elkander, met een blykbaare genegenheit; want de Kerkelyke Vrede is zoo teder, dat die op het minste vermoeden van kettery voor altoos gebrooken word.

V. HOOFDTSTUK.

Hoedanig zich het GEESTELYK RECHTSGEBIEDT *van den* PAUS *uitstrekt.*

WY zullen om zoo te zeggen een onderscheiding van den Paus, het hoofdt der Kerke en Bisschop, tusschen den Paus als waereldyk Vorst maaken. Na vervolgens een denkbeeldt van de Plechtigheden van 't Conclave en des zelfs kuiperyen gegeeven te hebben, die de Kardinalen om een verkiesbaar Persoon tot het Pauschap te verheffen, in 't werk stellen, (waar in het blykbaar is hoe de H. Geest de stilzwygenheit bewaart) en wy zullen dan van de Plechtigheden der aanbidding, van 's Pausen krooning, van de bezitneeming enz. spreeken. Vervolgens zullen we overgaan tot de Plechtgebruiken die de Stedehouder van JESUS CHRISTUS waarneemt, en als eerste Vorst der Kerke laat waarneemen. Wy zullen verder al het overige tot de Burgerlyke Plechtigheden verschuiven. Deeze die het gewyde Genootschap tot de Paussel yke waardigheit verheft, neemt als opvolger van St. Pieter b) de *aller verhevenste plaats* van mogentheit en van fortuin in, *waar toe de schranderheit een man in den Kerkelyken staat ooit brengen kan.*

Hoe verre zich het Pauselyk bestier uitstrekt. I. De Paus verleent Bullen tot de inwyïng en bevestiging van Aarts-Bisschoppen en Bisschoppen die in de Christenheit worden gevonden. Deeze zyn, indien men een Schryver geloven mag die zegt in dienst van een volstrekt Pausschap geweest te zyn, in 't getal van 627. (c) Zonder die geene te rekenen die men Aartsbisschoppen en Bisschoppen *in Partibus infidelium* noemt. „Men vind, voegt hy 'er by, in de afhankelykheit deezer Aartsbisschoppen en Bisschoppen 17200. Kerspels, 9500. Mannen Kloosters, 2400. Vrouwen Kloosters, 3700. Mannen Abdyen, en 1000. Vrouwen Abdyen. „ Het gevolg 't geen hy hier uittrekt, is, dat schoon men maar agt of negen Persoonen in ieder Genootschap, Klooster en Abdy telt, vind de Paus ten minsten drie hondert duisent Geestelyken of gewyde Persoonen in zynen dienst en aan zyne belangen verbonden, die waarlyk al te zamen het heerschend Pausschap (a) zeer ontzachelyk maaken.

Wanneer het gezag der Kardinalen opgekomen is. II. De Kardinalen, die ten getalle van 70. tegenwoordig den Kerkelyken Raadt uitmaaken, (b) waren eertyds niet dan Diakenen, aan wien men de zorg had aanvertrouwt, liefde omtrent de Armen in de Roomsche Wyken te oeffenen; waarom zy ook *Diaconi Regionarii* werden genoemt, en als zy deze Armen in zekere Kerken hunner Wyken vergaderen lieten, namen ze den naam en tytel deezer Kerken aan. Men begon hen onder het Pauschap van Silvester Kardinalen * te noemen. Vervolgens werd dit Ampt veel aanzienlyker, en allenks is het tot deezen staat opgeklommen, waar in het nu bevonden word: overzulks het lang de vergelding der geenen is geweest, die de Kerk en zyne Heiligheit wel gediend hadden. De Vorsten zelf geloofden zich niet te verminderen leden van 't Genootschap der Kardinalen te worden. De Paus gaf somtyds deeze waardigheit aan Onderdanen der Koningen, als een teken zyner Vaderlyke genegenheit: maar 't stond niet dan aan eenige van zyne Geestelyke kinderen tot het Kardinaalschap benoemt

(a) *Piscara Praxis Cærem.* L. I. *sect.* II. Cap. 39. (b) Dus drukt zich *Maimburg* uit.
(c) Volgens de Naamtafel van 't Roomsche Hof.
(d) *Roma caput mundi quicquid non possidet armis.*
Religione tenet --- S. *Prosper*
(e) Dit is uit de gedenkstukken van 't Roomse Hof door *Nodot*, en uit eenige andere schryvers getrokken.
* [Wat aangaat de oorsprong van den naam der Kardinalen, deeze is zeer oudt. Ten tyde van Hieronimus, Augustinus en Ambrosius was die tweezins 't zy in een quaaden of in een goeden zin gebruikelyk. Augnstinus noemde de aanleiders der Donatisten, *Cardinales Donatistæ*, dat is: de Spillen der Donatisten, waar op, de andere, hunne medestanders draayden; want *Cardo*, waar van het woordt Kardinaal afkomstig is, beteekent de spil, duim of het hengsel, waar op of over een deur of venster draait. Schoon nu des naams oorsprong oneigentlyk den Kardinalen schynt toegepast, is 't echter zeker dat alle de geestelyke bestieringen, die van den Roomschen Stoel afhangen, op hunnen duim of over hunne asse draeyen moeten; waarom hun dan met recht dien naam gegeeven word, om dat de verkiezing van een Paus, die al 't geestelyk gezag in handen heeft, nu t' eenemaal van hun afhangt.]

noemt te worden. Dit beſtier is zeer voordelig aan de volſtrekte Pauſſelyke Mogentheit, en vermeerdert niet weinig St. Pieters inkomſten.

Welk vermogen de Paus in handen heeft.

III. De Geeſtelyke Oppermacht die de Paus in handen heeft, geeft hem het vermogen ſchattingen te lichten, geld verzamelingen te doen, tiendens (a) in te vorderen door het voorrecht dat hy heeft van te zaligen, en onder 't getal der Heiligen van de Kerke te ſtellen; ſtraffe en boet oeffeningen op te leggen en weder te ontheffen; Aflaaten in te voeren tot ontheffing van zonden, de uitdeeling die hy van de *Agnus Dei* doet enz. de ontſlagingen, Pelgrimaadjes: en eindelyk alle de Godtsdienſtige werken der Vorſten zyn zoo veele middelen die de Stedehouder van Jeſus Chriſtus verryken, en den gelovigen in hunnen plicht (b) houden.

VI. HOOFDTSUK.

Van de VOORBEREIDZELEN *tot de* INTREE *der* KARDINALEN *in 't* CONCLAVE *om een* PAUS *te verkiezen; Hoedanig die verkooren word, en welke kuiperyen in de* VERKIEZING *omgaan.*

Hoe 'men zich by 't ledig vallen van den Pauſſelyken ſtoel gedraagt.

TErwyl te Stoel leedig ſtaat, en het Conclave gehouden word, verdeelen vier Kardinalen van verſcheiden orde het beſtier der zaaken. Deze vier Kardinalen zyn Dekens, of de eerſte Kardinaal Biſſchop, de eerſte Kardinaal Prieſter, de eerſte Kardinaal Diaken en de Kardinaal Kamerling. De drie eerſten bemoeien zich met Staats en Gerechts zaaken. De Kardinaal Kamerling, na het Zegel (c) 't welk diende om des overledens Paus en Bullen en andere afgevaardigde ſchriften te zegelen, gebroken te hebben, laat hy geldt onder zyn en ſtempel ſlaan (d) met het omſchrift van den ledigſtaanden Stoel.

Die

(a) Of eerſte Jaarlykſche inkomſten der openſtaande Ampten, *Annates* genoemt.

(b) Deeze *Annates* of inkomſten, deeze godtvruchtige werken enz. zyn bewyzen van kinderlyke gehoorzaamheit die de Vorſten aan den Paus ſchuldig zyn en van de Opperhoofdigheit die hy zich over hen aanmatigt. Als opvolger van JESUS CHRISTUS, bezorgt zyne Heiligheit uit deeze ſchatting de benoodigdheden voor de ſtrydende Kerke en om zyn luiſter en 't ſchynzel in de Godtsdienſtigheit der Gelovigen te voeden. Van deeze ſchattingen is 't dat hy groote ſommen gelds trekt, dienende om *zyne Geeſtelyke Benden te verſterken*. Want, hoe zoude hy zonder deeze ſchattingen het beſtaan konnen vinden van zoo veele Veldheeren en Legerhoofden die de helſche Mogendheden beoorlogen, en met een onverſachtheit de krygsliên der Kerke tegen den Vyandt aanvoeren? Hoe zoude hy zoo oneindige krygsliſten konnen vergelden die op hoope van gewin dus worden uitgevonden? Indien de Stedehouder van JESUS CHRISTUS, als St. Pieter arm was, indien hy in navolging van J. C. de tydelyke inkomſten en eere weigerde aan te neemen enz. Dit alles zegt men ons ter goeder trouw en met een Kerkelyk gelaat toe, dat op den Chriſtelyken Godtsdienſt en de eeuwige geluk zaligheit paſt: maar, ontwapent men den geenen die in de heirlegers der Kerke dienen, van alle belangen der Waereldt, van eerampten, geldſchrapingen, het recht van te oorlogen, van op beſcheidenheit te leeven en brandſchattingen te lichten; zoo zoude voor den Prelaten niets overblyven dan de vertrooſting van den H, Geeſt, en men zou als dan het gebouw van hun Godtsdienſt in duigen zien vallen. Na dat we nu het recht van de Opperhoofdigheit beveſtigt hebben, 't geen de Paus in de Kerk verkreegen heeft, zal 't niet ondienſtig zyn aan den Lezer als een gevolg voor te ſtellen, de twaalf middelen die om dit recht te verdeedigen, dienen, en als twaalf zuilen van deeze Opperheerſchappy zyn. *Het nieuwe Euangeli van den Kardinal Pallavicinus* verſchaft ons deeze twaalf middelen.

I. De eerſte Jaarlykſche inkomſten, waar van we reeds geſproken hebben, doen blyken dat de Paus de eenigſte Patriarch is, dat hy het recht heeft om die van alle de Kerken van 't Chriſtendom t' ontfangen wegens de Tiendens die de Biſſchoppen verſchuldigt zyn enz. De Paus ontfangt deeze inkomſten niet, dan aangaande het tydelyke 't welk aan de Geeſtelyke genade verbonden is.

II. en III. De ſchenkloonen, Kerklyke inkomſten en Abdyſchappen, waar van de tydelyke voordeelen een groot getal van Chriſtenen ten dienſt der Kerke Godts tot zich trekken.

IV. en V. De veelheit deezer Kerkelyke inkomſten en de macht van een volſtrekt beſtier.

VI. en VII. De beroeping van hooger oorzaaken en opſchorting der gevallen.

VIII. De veelvuldige Jubelfeeſten en Aflaten.

IX. De ontſlagingen door middel van geldt verleent, waar van reeds geſproken is.

X. De vrydommen van kapittels: een middel 't welk een uitneemend verſchil tuſſchen den Biſſchop en *Paus* ſtelt, en onmiddelyk het Kapittel aan zyn wettig Opperhoofdt onderwerpt.

XI. De voorrechten en vrydommen der Godtsdienſten, die de Kardinaal *Pallavicinus* vernuftiglyk met het volkomen gezag vergelykt, 't welk de Roomſche Veldheeren van hunne Republyk ontfangen, wanneer zy in afgelegen Provincien van den Raadt Oorlog voeren.

XII. De Inquiſitie.

(c) Hy breekt in 't byzyn van drie Kardinalen het zegel der Kerke 't welk men de *Viſſchers Ring* noemt, en de onder Kanſelier doet inſgelyks met het zegel van de Kanſelary, in overſtaan van de voornaamſte Amptenaren van de zelve. De Viſſchers Ring heeft een graveerzel van 't afbeeldzel van St. Pieter, houdende een lootlyn en een viſch haak in 't water; het word voor de Brevetten gebruikt die met het zegel van roode waſch worden afgevaerdigt. Het zegel van de Bullen heeft het afbeeldzel van St. Pieter en Paulus met een kruys ter eene zyde en een Borſtſtuk met den naam van den regeerenden Paus ter ander zyde. Na de doodt van den Paus ſchrapt men dit Borſtſtuk en den naam weg, zonder het overige van 't zegel te raaken. Dit geſchied niet dan aan Bullen die een indrukſel van Loot hebben.

(d) Dit geldt voert het afbeeldzel van twee ſleutels kruislings geſtelt onder den ſtandaardt of het vaandel der Kerke, met dit opſchrift: *Sede vacante*, of leedige Stoel.

Die het Staats-bestier in handen hebben, bezigen alle konstenarijen, om alles naar hun zin te schikken wanneer men de Paus verkiezen moet: maar nooit wacht men de doodt van dit eerste Hoofdt der Kerke af, om de kuiperijen en behendige listen in 't werk te stellen, welvoegelyk om een geacht Pausselyk Voorwerp op den troon van 't Pausschap te verheffen; en schoon het Genoodtschap der Kardinalen eenstemmig den H. Geest om hulp aanroept, om het tot de verkiezing van den Stedehouder van JESUS CHRISTUS te bestieren, hunne uitmuntendheden doen echter menschelykerwyze wat in hun vermogen is, zulks de H. Geest zich met de (a) verkiezing niet bemoeye. Men

(a) Waarschynlyk is 't dat in de eerste tyden der Kerke, de Roomsche Geestelykheit de verkiezing van den Paus deed. Zelfs meent men dat 's volks toestemming in deeze verkiezing plaats had. Vervolgens ordende *Odoacer* der *Herulen* Koning, dat de verkiezing niet dan met zyne bewilliging geschieden zoude. *Theodorik* der Gotthen Koning in Italië, wilde zich mede het recht van in deeze verkiezing gekent te worden, toeëigenen: maar de wet die *Odoacer* over dit onderwerp had gemaakt, werd in 't Jaar 502. door de geslepenheit van Paus *Symmachus* afgeschaft; 't welk egter Theodorik niet belette Felix den IV. in 't Jaar 526. voor Paus te verklaaren. De volgende Koningen volgden het voorbeeldt hunner voorzaten na, voor zich behoudende het recht der bevestiging van dien die men verkooren had, en geen bezit van 't Pausschap neemen kon, tenzy hem de Vorst gevallig was. De Keizers van 't Oosten, na dat ze hun gezag in Italië weer heersteld hadden, behielden eenigen tydt het recht van goedkeuring en bevestiging der verkiezing door de Geestelykheit gedaan: maar de Paussen worpen onder de begunstiging van Lodewyk den Zachtmoedigen, Lotharius den I. en Lodewyk den III. dit soort van Juk af, die gedoogden dat de verkiezingen naar eigen keur geschiedden. In de tiende eeuw stond de verkiezing en afzetting der Pausen ter keure van de Roomsche Heerlykheden en Vorsten van Italië; 't welk den Keizeren noodzaakten zich tot scheidsmannen deezer verkiezingen te stellen, en dit recht wierd vervolgens byna een eeuw lang tusschen de Keizers en Pausen betwist. Eindelyk liet men den Kardinalen de macht over Paussen te verkiezen, zonder dat 'er den Raadt, noch de Keizer, noch het volk eenig deel aanhad, en sedert de verkiezing van Paus Celestyn den II. die in 't jaar 1143. tot het Pausschap onbepaaldelyk van 't Roomsche Volk en 's Keizers hooge Amptenaren quam, hebben zy zich de bezitting van dit recht aangemaatigt. Honorius de III. in 't jaar 1216. tot Paus verkooren, belaste dat men de Verkiezing in een Conclave te doen had. Gregorius de X. in 't jaar 1271. den Pausselyken Zetel bekleedende, stelde in een Algemeen Concilie te Lions gehouden, de behandeling, wetten en gebruiken van de Verkiezing in, zodanig die nu worden uitgevoert: maar men wil verzekeren dat Innocentius de III. voor hem reeds belast had, dat de Verkiezingen op driederlei wyze, door het *Scrutin*, door een verblyf en door ingeeving geschieden moest.

Wy zullen de woorden deezer onderscheiden manier van den Paus te verkiezen, een weinig verklaaren; trekkende onze Aanmerkingen uit de *Historie van het Conclave*; uit het bericht van den Ridder *Corraro*; uit het *Afbeeldzel van 't Conclave*, een klein boekje in 't jaar 1676. gedrukt; uit *Casalius* in zyn Boek de *Christianor. ritibus*, en uit een ander Boek *Tafereel van 't Roomsche Hof* genoemt. De Verkiezing door het *Scrutin* dan tegenwoordig de eenigste sedert langen tydt in gebruik geweest, is een behandeling die wel het wezentlykste schynt om de Verkiezing van den Paus rechtmatig te verklaaren. Nochtans is het *Scrutin* niet dan een plechtigheit, nademaal de onderling verdeelde Kardinalen te vooren voor de keur van den Paus moeten vereenigt worden. Deeze vereeniging is een uitwerkzel van de fynste staatkunde, en volgt gemeenlyk nadat hunne *Eminentiën* door veele *Scrutins*, de Algemeene genegenheit van 't gewyde Genootschap konnen ontdekken. Alsdan, indien de stemgeeving op een der verwachtelingen het vereischte getal nabykomt, gebeurt het dikmaals dat de Deelgenooten van de andere t'zamenspannende Kardinalen zich laaten vinden om den stroom te volgen, en dus mede toevallen tot het maaken en verkiezen van den Paus, duchtende zich zyne vyandschap door een vruchteloos wederstreeven over den hals te haalen, en daar door hunne Waardigheit een krak te lyden. Dus nu bestaat de geheime onderhandeling waaraan het Volk de instorting van den H: Geest toeeigent.

Het *Scrutin* bestaat in het opneemen der Stemmen en de stemgeeving te onderzoeken die door gedrukte briefjes gegeeven worden, en door de Kardinalen in een kelk, die op 't Autaar van de Kapel staat, worden gelegt, alwaar men om een Paus te verkiezen vergadert is. De gereedmaking deezer Briefjes worden den Ceremoni-Meesters toevertrouwt, die de zelve in twee zilvere schotels leggen, aan beide de einden van een lange tafel geplaatst, die ter zyde van het Autaar staat. Ieder briefje is een span lang en half zoo breedt. Zy zyn door rechtstandige lynen in acht evengelyke deelen verdeelt; ieder briefje in de lengte genomen, en zoo verre van de kant af die beschreven word, als van deeze die voor omslag dient, wanneer het briefje toegevouwen word. Men ziet in de eerste ruimte, die men naar binnen rollen moet, deeze woorden: *Ego Cardinalis*, doch een weinig van elkander gescheiden, om plaats voor den naam te laaten. De tweede tusschen wyte is schoon en ongedrukt. De Kardinaal tekent 'er zyn naam en zyne hoedanigheden in op. De derde ruimte heeft twee ronden aan weerzyds einden. Dit is de plaats van 't Zegel 't welk de Kardinaal die zyn Stem geeft daar toe heeft laaten maaken: want ter deezer gelegenheit bedient hy zich niet van zyn gewoonelyk wapenzegel. De vierde tusschenplaats beslaat de woorden *Eligo* enz. gelyk men in de nevenstaande Afbeelding ziet. * De vyfde dient om 'er den voornaam en de hoedanigheden van den verkiesbaaren Kardinaal in te schryven. De zesde is gelyk de derde de Zegelplaats. De zevende ruimte blyft wit, en de agtste word door een verkooren Schriftuurplaats van den Kardinaal, wiens naam het briefje voert, gevult. De omslag van ieder briefje is mede in agt gelyke deelen verdeelt, byna t'eenemaal door strikwerk vervult, zulks men het geschreevene van de andere zyde niet zien noch leezen kan. Waarvan men hier mede de Afbeelding ziet. Voor het *Scrutin* plaatst men een klein zakje met keurballetjes waar op de naamen van al de Kardinalen zyn uitgedrukt, om 'er drie opzamelaars van 't *Scrutin*, drie Krankbezorgers, en drie Overzieners uit te trekken.

De Kardinalen verbergen zoo veel mogelyk is de letteren van hun gewoon geschrift. Zy schryven zelf 't geen wy gezegt hebben op deeze briefjes van 't *Scrutin*: of indien ze hunne letteren niet wel veranderen konnen, laten ze die door een onbekende handt schryven, zulks men niet ontdekke aan wien zy hunne Stem geeven. Zy vouwen deeze briefjes met alle mogelyke behendigheit, opdat men niet weeten mogt uit wiens handen

* De eerste Afbeelding, *verbeeldt de gedrukte zyde van 't* SCRUTIN-BRIEFJE, *en de tweede, de omslag voor 't* SCRUTIN *of* ACCESSUS, *met strikwerk bedekt.*

Ego Cardinalis

O O

Eligo in Summum Pontificem E. D. meum D. Cardinalem

O O

FIGURE

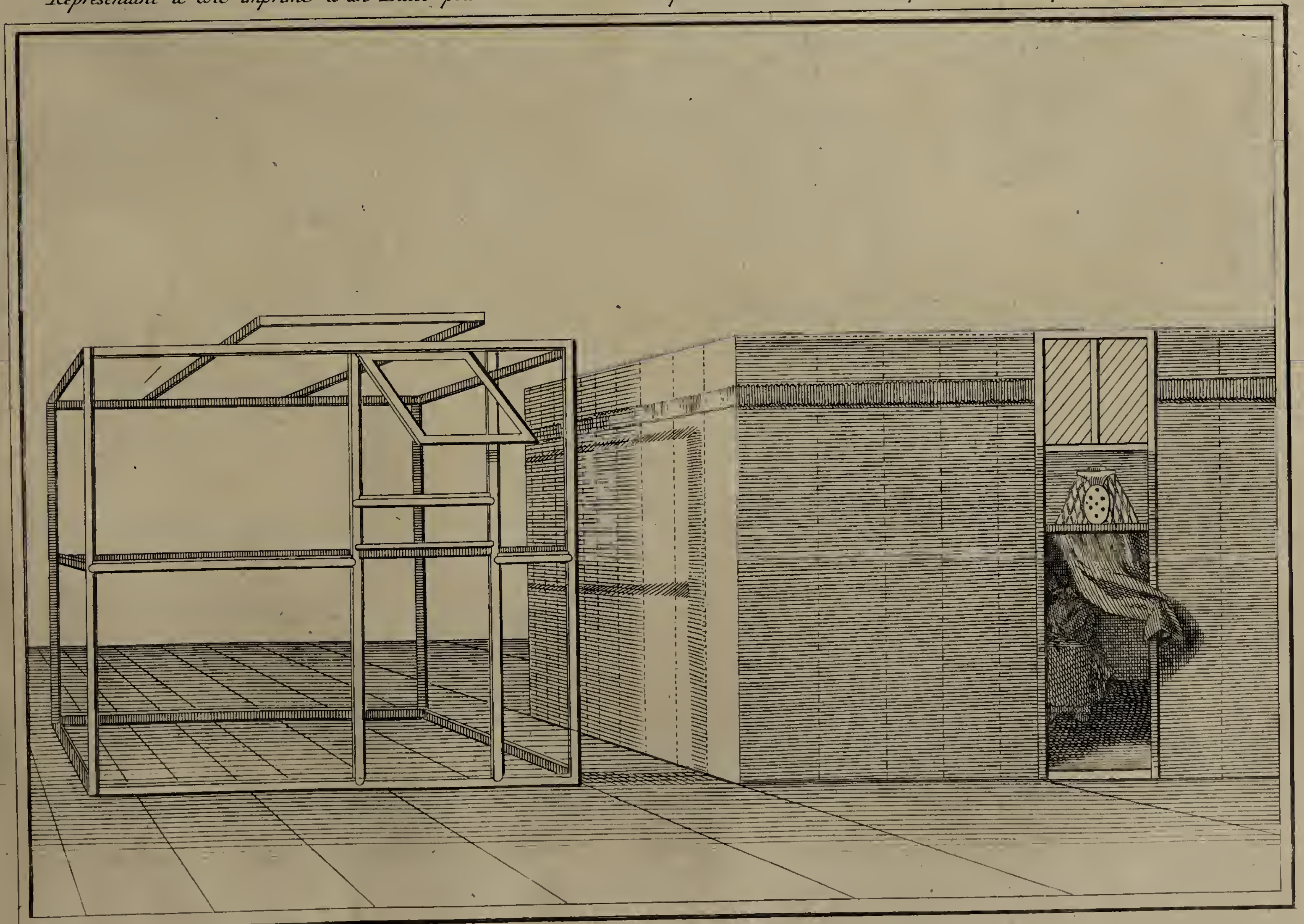
Representant le côté imprimé d'un Billet pour le Scrutin.

Nomen.

Signa.

FIGURE

Representant le Revers d'un Billet pour le Scrutin, & pour l'Accés; couvert de Fleurons.

La Structure et la charpente des cellules des Cardinaux.

Men moet deeze aanroeping in den rang der Plechtigheden ſtellen die den Volke in 't aangezicht ſchittert. De Kardinalen moeten tien dagen na de doodt van den Paus in 't Conclave (a) gaan. Voor dat men 'er ingaat, word in de GregoriaanſcheKapel (b) de Mis van den H: Geeſt gezongen. Een der

Prelaten doet dan een Latynſche redenvoering, zulks hy de Kardinalen aanmaane een waardig Perſoon te verkiezen om den Zetel van den Prins der Apoſtelen weder te bekleeden. Vervolgens gaan dan de Kardinalen omgangsgewyze in 't Conclave, en zulks by paaren volgens hunnen rang, ver-

den dit briefje komt. Vervolgens verbergen zy het briefje in hunne handt en neemen dan hunne plaats: waarna men het *Scrutin* in deezer voegen begint. Ieder Kardinaal neemt tuſſchen den duim en voorſten vinger van de rechter handt het briefje 't welk hy geſchreeven en gevouwen heeft, en het om hoog houdende opdat het van de andere leden van 't Gewyde Genootſchap kan gezien worden, brengt hy 't voor 't hooge Autaar. Hy knielt op de eerſte trap van de voetbank, doet een ſtil gebedt, klimt eerlang daarna de overige trappen van 't Autaar op, en legt 'er den eedt af: vervolgens legt hy zyn briefje op het dekzel 't welk de kelk dekt, en laat het van het dekzel in de kelk glyden, begeevende zich vervolgens naar zyne plaats. De Krankbezorgers neemen dit voor de Kardinalen die ziek zyn waar; 't welk dus toegaat: zy bieden deeze Kardinalen de bereide *Scrutin* briefjes aan, nevens een bus die niet dan een kleine opening heeft, waarin de zieke zyn briefje ſteekt, en beſloten blyft tot men de bus weder oopent. De Krankbezorgers brengen de bus naar de Kapel, openen die in de tegenwoordigheit van andere Kardinalen, en leggen vervolgens de briefjes in den Kelk, eveneens als is gezegt.

Voor dat men met het *Scrutin* begint, zegt de Sakriſtyn, die altoos van der Auguſtynen orde is, de Mis van den H: Geeſt. De Opzamelaars van 't *Scrutin* onthouden zich by 't hoog Autaar, om zorg te draagen voor 't mengen en openenen der briefjes die in den Kelk zyn, en om acht te geeven dat het *Scrutin* in orde geſchiede. De laatſte *Scrutin* Opzamelaar, neemt dan deeze briefjes na elkander, en die den Kardinalen getoont hebbende, legt ze in een anderen kelk. Vind hy min of meer briefjes dan 'er Kardinalen zyn, verbrand hy ze alle die in beide de kelken zyn, en ieder Kardinaal, herſchryft weder zyn briefje tot dat het *Scrutin* gelukt is. Indien het getal der briefjes met het getal der Kardinalen overeenkomt, maakt men het *Scrutin* dusdanig bekent. De Hoofden van de drie Orden der Kardinalen begeeven zich naar het hoog Autaar, neemen den Kelk waarin de briefjes zyn, en zetten die op de tafel reeds gemeld. Vervolgens treeden ze weder te rug, en de drie Opzamelaars van 't *Scrutin* gaan aan deeze tafel zitten, het gezicht naar de Kardinalen gewent. De eerſte *Scrutin* Opzamelaar keert de kelk op de tafel om, opent de briefjes ter plaatſe alwaar de Stem geſchreeven is, en beziet den naam van den Kardinaal die verkooren word. Naar maate dat hy die opent, geeft hy ze den tweeden Opzamelaar in hande, die mede den naam beziet, en hy geeft ze den derden *Scrutin* Opzamelaar, die den naam opentlyk opleeſt. Midlerwyl haalen de Kardinalen de naamen van ieder op een blad papier aan, waarop die van alle de Kardinalen ſtaan uitgedrukt. Deezen die genoemt zyn neemen mede de Stemmen op die men hun geeft, om te zien of ze een genoegzaam getal vinden van op den Pauſſelyken Troon verheven te worden; en dit getal moet ten minſten, gelyk gezegt is, twee derde van 't geheel zyn.

Alle deeze briefjes worden door den laatſten Opzamelaar aangeregen, zulks 'er geen van verſtrooit worde, en deeze aaneengeregen briefjes leggen bloot voor 't oog, tot dat de laatſte Opzamelaar die in den ledigen kelk legt. Na het eindigen van 't *Scrutin*, telt men anderwerf de briefjes op, die de drie Overzieners nazien. Wanneer dan de Verkiezing wettig bevonden word, verbrand men alle deeze briefjes. Het word echter alsdan gedoogt van die t'eenemaal te ontvouwen, en men vind 'er ſomtyds wel eenige trouloosheit onder. Indien het getal der Stemmen niet naar eiſch voldoet, bewaart men deeze briefjes om de Verkiezing van den Paus door het *Acceſſus* of de Overkomſt te bezoeken. In 't voorbygaan ſtaat aan te merken dat het *Scrutin* zelden zonder dit *Acceſſus* voltrokken word, en dat het byna ongehoort is, dat de Paus door 't eerſte alleen verkooren word. Het *Acceſſus* dient danomhet *Scrutin* te verbeeteren. Men geeft zyne Stem door andere briefjes waarop men *Accedo Domino* enz. ſchryft, wanneer men zyne Stem by die van een andere voegt; of wel *Accedo nemini*, indien men zich by zyn eerſte ſtem houd. Met het *Acceſſus* handelt men eveneens als met het *Scrutin*, behalven dat men zynen eedt niet weer herhaalt. De Opzamelaars onderzoeken de briefjes van 't *Acceſſus* gelyk men die van 't *Scrutin* doet, en de Kardinalen tekenen eveneens de Stemmen aan die als voor de verkiesbaare Leden zyn gedaan.

Het gebruik van 't *Acceſſus* heeft zyn oorſprong uit de aloude manier van raadplegen in den Senaat van Rome. Wanneer een Raads-Heer in 't gevoelen van een ander overging, ſtond hy van zyn ſtoel op, en voegde zich by zynen meede-Raadt. Dit noemde men *pedibus ire in Sententiam*, en deeze Raads-Heeren waren *pedarii* genoemt. Als zy zich niet verplaatſten, zeidenze *accedo ad Sententiam* &c.

Nadat de Kardinalen Overzienners zeer naaukeurig de Stemmen van 't *Acceſſus* hebben onderzocht, en dat men bevind dat de Verkiezing van den Paus t'eenemaal wettig is, laat men in de Kapel, alwaar de Verkiezing gedaan is, drie Apoſtoliſche Protonotariſſen komen, die het Getuigſchrift van de Verkiezing over het onderzoek der briefjes en andere ſtukken, die de Opzamelaars van 't *Scrutin* en de Overzienners hun overgeeven, opmaaken. Alle de Kardinalen die het Conclave hebben bygewoont, teekenen en zegelen dit Tuigſchrift; waar na de drie Opzamelaars in 't byzyn van alle de Kardinalen de briefjes van 't *Scrutin* en 't *Acceſſus* verbranden.

Men verkieſt mede een Paus by *Compromis* of Verblyf, wanneer de Kardinalen over de Verkiezing niet konnen eens worden, zich door dit Verblyf aan Kardinalen van beproefde oprechtigheit overgeeven, en erkennen voor Paus dien zy uit krachte van dit vermogen aan hun ten dien einde overgegeeven, en verkiezen zullen. De Verkiezing door *Inſpiratie* of Ingeeving is eenigermaaten onordentelyk. Eenige Kardinalen van verſcheiden verdeeltheden en die alles te waagen beſlooten hebben, maaken een ophef van uitroeping als door Ingeeving aangedaan, met te zeggen, *zodanig een is Paus.* Zy waagen deeze keur, wanneer zy gelooven genoeg ſtemmen gewonnen te hebben, om hun belang uit te voeren. De *Adoratie* of Aanbidding is niet de *Inſpiratie* of Ingeeving niet verſchillende. Zy geſchied wanneer het tweederde van 't Conclave overeengekomen zy, om iemandt van hun door Aanbidding voor Hoofdt der Kerke te erkennen. De Verkiezing door *Compromis*, *Inſpiratie* of *Adoratie* valt zelden voor, vermits men gemeenlyk by het *Scrutin* en *Acceſſus* blyft.

Zodraa een Paus verkooren is, hebben zyne Huisgenooten en 't Volk de gewoonte de Cel van zyn verblyf in 't Conclave te berooven, en deezen roof ſtrekt zich zelf over 't Paleis van den Kardinaal, tot het Pauſſchap verheven, uit.

(a) Dit is uit de redenvoering getrokken, aan 't Hoofdt van de *Hiſtorie van 't Conclave* te vinden.

(b) Dus genoemt, omdat Gregorius de XIII. die aan Gregorius Nazianzenus toewyde, en het Lyk van deezen Heilig aldaar verplaatſte.

Het gedrag der Kardinalen in 't Conclave aangemerkt.

zelt van Zwitzersche Lyfwachten en een ontallyke meenigte Volks, terwyl de Zangmeeesters het *Veni Creator* zingen. In 't Conclave gekomen, neemen de Kardinalen bezit van de Cellen door het lot hun aangeweezen; waarna zy zich gezamentlyk naar de Kapel Paulina (a) begeeven, alwaar men de leezing der Bullen de Verkiezing van den Paus raakende, doet. De Deken van 't gewyde Genootschap vermaant deeze uitmuntende Vergadering om ze te bevestigen. De leezing en vermaning geëindigt zynde, hebben de Kardinalen vryheit by elkander te gaan eeten, doch onder beding dat ze voor 's nachts ten drie uuren weder in 't Conclave moeten zyn. De Meester der Ceremoniën vertoont hun dat ze zich in 't Conclave niet laaten opsluiten, indien zy zoo lang het duurt daar in niet blyven willen, gelyk de Bullen uitdrukkelyk belasten. Die 'er dan uitgaat, mag 'er niet weer inkomen. De Gouverneur en Maarschalk van 't Conclave plaatsen hunne soldaten in orde, die wy vervolgens ter gevoegelyker plaatse beschryven zullen, voor de zekerheit van de Verkiezing. De Afgezanten der Mogentheden, en alle die in de Verkiezing van den toekomenden Paus belang vinden, hebben verlof de eerste vierentwintig uuren (b) in 't Conclave te mogen blyven, en alsdan is 't, dat men zonder eenige achtgeeving op den H.: Geest, de kuiperyen (c) begint; en zodanige onderhandelingen waarvan de geheimen bezwaarlyk te doorgronden zyn. Nadat die geen, die tot het Conclave niet behooren vertrokken zyn, sluit men de deuren, en na de toemetzeling stelt men aan alle toegangen wacht. De Kardinaal Deken en Kardinaal Kamerling doen allerwegen in 't Conclave onderzoek of alles wel gesloten is, en het Getuigschrift word 'er door de handt van een Apostolischen Protonotaris van opgestelt.

Welke Bedienden den Kardinalen in 't Conclave toegestaan zyn.

Alsdan bevinden zich in 't Conclave niet dan de Kardinalen en twee Conclavisten voor ieder Kardinaal, een Kerkelyk persoon en een ander van den degen. Somtyds staat men noch een derde aan Kardinalen Prinsen en aan oude of ziekelyke Kardinalen toe. De andere persoonen en bedienden tot den dienst van het Conclave geschikt, zyn de Sakristyn, de Onder-Sakristyn, een Geheimschryver en Onder-Geheimschryver, een Jezuït tot Biechtvader, twee Artsen, een Wondheelder, twee Baardscheerders, een Apoteker en zyn gezellen, vyf Ceremonie Meesters, een Boumeester, een Timmerman, en zes Arbeiders of knechts om het ruigste werk te doen.

Wat voor een Voorrecht de Conclavisten genieten.

Alhoewel (d) de Bediening van Conclavist zeer zwaar (e) en ongemakkelyk zy, word 'er nochtans naar gestaan, wegens de Voordeelen die de zelve geeft. De Conclavist kan tot een zekere som van inkomsten die hy over Voorrechten heeft, afstant doen, en deeze somme is geregelt door het voorrecht 't welk de verkooren Paus den zelven toestaat die de overdragt doet. Deeze Bediening geeft mede het recht van Burgerschap in zodanig een Stadt als men in den Kerklyken Staat verkiest. Behalven dat, laat de Paus na zyne Verkiezing een somme Geldts den Conclavist tellen: maar deeze voordeelen zyn nochtans gering in vergelyking van andere voordeelen die de hoedanigheit van Conclavist medebrengen. Zy verstrekken tot middelen om te weeten 't geen in het Conclave omgaat, en met een Italiaansche snedigheit, behendig de geneigtheit der Kardinalen te ondertasten. Zomtyds is een Conclavist als een geheime Agent van Staats-ministers der Mogentheden. Nochtans doen de Amptenaren van 't Conclave een eedt de geheimen niet te zullen ontdekken.

VII. HOOFDT-

(a) Aldus geheeten, vermits Paulus den III. die bouwen liet.

(b) Tot 's nachts ten drie uuren. Want op dien tydt, laat de Ceremonie Meester de klok luijen. Een ieder moet dan vertrekken, behalven die ten dienst van het Conclave noodig zyn, en dan word den toegang toegemetzelt.

(c) Naaulyks is 'er een Paus verkooren, of de Kardinalen laaten hunne gedachten over een Opvolger gaan. De ontwerpen worden gemaakt, en den bandt daar toe geduurende het wezentlyke Pausschap gelegt. Indien iemandt het oog op den Pausselyken Troon heeft, moet hy zyne gedachten van het eenvoudigste Klerkschap af tot het Kardinaalschap toe zorgvuldig verbergen. Indien de Lezer begeerig is te weeten, wat een Verkiesbaar onderwerp is, en hoe men zich gedraagen moet om voor zodanig een erkent te worden, hy leeze het *Afbeeldzel van 't Conclave* in 't jaar 1676. gedrukt. *Het verhaal van 't Roomsche Hof* van *Corraro* en de *Historie van 't Conclave*; of zoo hy begeert, *het Tafereel van 't Roomsche Hof* van *Aimon*, die de voorgemelde Schryvers van woordt tot woordt heeft nageschreeven.

(d) Dit is uit het gemelde *Afbeeldzel van 't Conclave* getrokken.

(e) De Schryver van 't *Afbeeldzel van 't Conclave* drukt deeze ongemakken op de volgende wyze uit: „ Hy „ moet zich in een kleinen hoek van zyns Heeren Cel behelpen... en al zyn werk maaken wat zyn „ persoon aangaat. De Conclavist moet tweemaal 's daags de spys en drank gaan haalen; hy moet zyn Meester „ ter tafel dienen, en zorgdragen dat alles zindelyk gehouden word, moetende ook zich zelf dienen, zonder „ te reppen van andere ongelegenheden aan een zoo enge opsluiting verknocht. Vermits men den dag niet dan door half bemuurde Vensters beschouwt . . . en alwaar de warme lucht door de langduurigheit van tydt de lichaams-gesteltheit zeer krachtig bestryd.

VII. HOOFDTSTUK.

Van de ORDE *die in* ROME *word waargenomen, terwyl het* CONCLAVE *gehouden word.*

Hoedanig het Bestier van Rome onder de Zitting van het Conclave werd waargenomen.

OM alle wanorde (a) voor te komen die onder het leedig ſtaan van den Stoel voorvallen mogt, verbied de *Gouverneur* een ieder die niet onder de Wacht behooren, zoo wel by daag als nacht geweer te draagen. Zwaare ſtraffen worden geſtelt tegen de overtreeders der Wetten. Men verkieſt, als reeds gezegt is, drie Kardinalen, die men Hoofden van de Orde van van 't gewyde Genootſchap * noemt, om zorg voor 't welzyn van de Stadt te draagen; en de Gouverneur is verplicht aan hun verantwoording te doen. Deeze drie Kardinalen beſtieren de Gerechtszaaken en gemeene Inkomſten: en met een woordt alles 't geen de geſcheften van den Staat raaken.

De Waereldlyke en Geordende Geeſtelyken van Rome moeten dagelyks een Omgang naar St: Pieters Kerk doen, om van Godt den byſtandt in de Verkiezing van zynen Stedehouder te ſmeeken. Zy moeten rondom het Vatikaan gaan, zingende (b) *Veni Creator.*

Hoe en wanneer de Kardinalen naar de Kapel van 't *Scrutin* gaan.

Wanneer het Conclave geſloten is, gaat de laatſte Ceremonie Meeſter driemaal in een uur door 't ganſche Conclave, en ſchelt 's morgens ten zes uuren eens met een ſchel en na het middagmaal tweemaal, om de Kardinalen tot (c) *Capellam Domini* te noodigen. Wanneer de Kardinalen het laatſte geſchel hooren, gaan zy uit hunne Cellen van hunne Conclaviſten gevolgt; waarvan de een de Intkoker naar de Kapel van het *Scrutin*, brengt, en de ander het Koorkleedt en de bonnet van zyn Meeſter draagt. De Kardinaal doet aan den ingang van de Kapel dit Koorkleedt aan; doch dit kleedt heeft geen overeenkomſt met dat 't welk hy in andere Plechtigheden gebruikt. 't Is een ſoort van armozynen mantel met een lange ſtaert, naar een Monniks Koorkleedt gelykende, en die met een borſthaak gehecht word.

De Kapel en den toeſtel beſchreeven.

Wy zullen deeze Kapel (d) beſchryven, om de weetgierigheit van den Lezer te voldoen. Men ziet in deeze Kapel het laatſte oordeel van *Michael Angelo.* (*Nodot* plaatſt het in de Kapel Paulina.) De vloer en 't geſtoelte waar in zich de Kardinalen plaatſen, zyn wederzyds met groen laken bekleed. De Deken der Kardinalen zit ter linker zyde van den ingang, en de eerſte Diaken daar tegen over ter rechter zyde. Reeds hebbenwe gezegt dat 'er een lange tafel voor 't Autaar ſtaat, en dat men op deeze tafel twee ſchotels of ſchaalen ziet, waarin de gedrukte briefjes voor het *Scrutin* en *Acceſſus* zyn. Insgelyks ziet men op 't midden van de tafel twee kelken voor de briefjes; een zakje waarin de laatſte der Kardinaal Diakonen de lotballetjes doet om het lot voor de Opzamelaars van 't *Scrutin*, de Krankbezorgers en Overzienners te trekken; en het Tafereel van den eedt die de Kardinalen moeten doen, voordat men het briefje in den kelk legt.

VIII. HOOFDTSTUK.

Het CONCLAVE *beſchreeven; en hoedanig de* SPYS *den* KARDINALEN *word gebragt, terwyl zy in 't* CONCLAVE *zyn.*

Het Conclave beſchreeven, 't welk gedaar

EEnige Schryvers die het Conclave beſchreeven hebben, noemen 't een kleine Republyk. Het gelykt 'er wel eenigzins na, indien men de overeenkomſt van alle de

(a) Zie de *Hiſtorie van 't Conclave* en van *Lunadoro.*

* [De byzondere Vergadering der Kardinalen word *Sacro Collegio* of 't gewyde Genootſchap genoemt, hebbende een Deken wiens Waardigheit aan het Bisdom van *Oſtia* verknocht is. Men bedient 'er zich mede van een Genootſchaps Geheimſchryver, Nationaal-Schryver, Conſiſtorie-Schryver en minder Bedienden. Dit Gewyde Genootſchap, beſlecht nevens andere zaaken van gewicht, alle Kerkelyke zaaken, en geeft op alle Godtgeleerde en Geeſtelyke geſchillen een onherroepelyk oordeel, 't welk gemeenelyk de Paus door zyne toeſtemming bekrachtigt.]

(b) Dit is de Lofzang *van den Heiligen Geeſt.*

(c) Of de Kapel van 't *scrutin*, die van Sixtus den IV. is. Het *scrutin* word tweemaal 's daags gedaan. Zie *Lunodoro* of den Uitſchryver *Aimon* in zyn *Tafreel van 't Roomſche Hof.*

(d) *Hiſtorie van 't Conclave.*

meenlyk in 't Vatikaan gehouden word.

daar in opgefloten Kardinalen befchouwt, en die ten koften van de Apoftolifche Kamer onderhouden worden. * Het Conclave is aan geene byzondere plaats verbonden, en de Hiftorien verfchaffen 'er ons voorbeelden van (a) hoe men het op verfcheiden plaatfen gehouden heeft. De Kerkelyke Inzettingen ftaan den Kardinalen toe de plaats van 't Conclave te verkiezen: nochtans word het altoos in 't Paleis van St. Pieter of 't Vatikaan gehouden, wegens de grootte van het gebouw, en het gemak der wateren, van openplaatfen en galderyen, die het groot getal van Dienaren konnen bevatten, als tweemaal 's daags ten dienft der Kardinalen gaan en komen. De grootte van de plaats voor dit Paleis en de nabygelegenheit van St. Pieters Kerk, alwaar deeze Plechtigheden gefchieden moeten, verbind den Kardinalen het Vatikan te verkiezen om 'er het Conclave te houden.

Het Conclave is een byeenvoeging van Cellen (b) klein van begrip, uit dennen hout ten koften van de Apoftolifche Kamer gemaakt; waar in de Kardinalen hun verblyf neemen, terwyl zy aan de verkiezing van een Paus arbeiden. Ieder Cel heeft een affnyding voor de Conclaviften. Zy worden genommert en door 't lot getrokken, gelyk we reeds gezegt hebben. In de Galeryen en de Zaalen van 't Vatikaan zyn ze alle op een reeg geplaatft: maar zodanig dat een enge tuffchenruimte dezelve van elkander fcheid. De Kardinalen die Gunftelingen van den overleden Paus zyn geweeft, verzieren ze op hunne koften met violetverwige Stoffen, en de anderen met groene Serfie. De Stoelen, de Tafel en 't Bedt met de zelfde Stoffe verfiert. Ieder Kardinaal laat zyn Wapen boven de deur van zyne Cel plaatfen. Tuffchen de Cellen en Venfters is een lange Galdery om aan 't ganfche Conclave het daglicht te verfchaffen. De Cellen ontfangen 't door de glasvenfters die ter zyde van de Galery zyn. † Het Afbeeldzel van zodanig een Cel word den Lezer in de plaat hier onder aangeweezen, vertoont.

En door dag- en nacht wachten bezet.

De Zwitzers die de deur van 't Vatikaan bewaaren, houden 'er van buiten dag en nacht goede wacht, en fchutten met planken de doorgang der Galeryen af die op de plaats van St. Pieter uitkomen. Men ftelt een wacht by deeze affchutting. Op de Plaats houd men een Krygswacht onder het bevel van den Generaal der Kerke, die gemeenlyk door het Genootfchap der Kardinalen onderhouden word. Hy heeft zyn verblyf in 't Vatikaan, naaft den Prelaat die Gouverneur van 't Conclave is. By het Kasteel St. Angelo is een andere Krygswacht, wiens foldaten door den Maarfchalk der Kerke (c) worden gelicht, die daarenboven rondom het Conclave Schiltwachten ftelt, en voornamentlyk aan de Poort by de (d) zeven Torens, waar door men de fpys aan de Kardinalen inbrengt.

Men mag de Kardinalen nooit fpreeken, noch ook eenige anderen in 't Conclave opgefloten, dan op geftelde tyden en uuren, en ook niet dan overluidt in 't Italiaans of Latyn.

Hoe de aangebragte

Voor dat men de fpys ten dienft van 't Conclave door laat brengen, moet de Prelaat

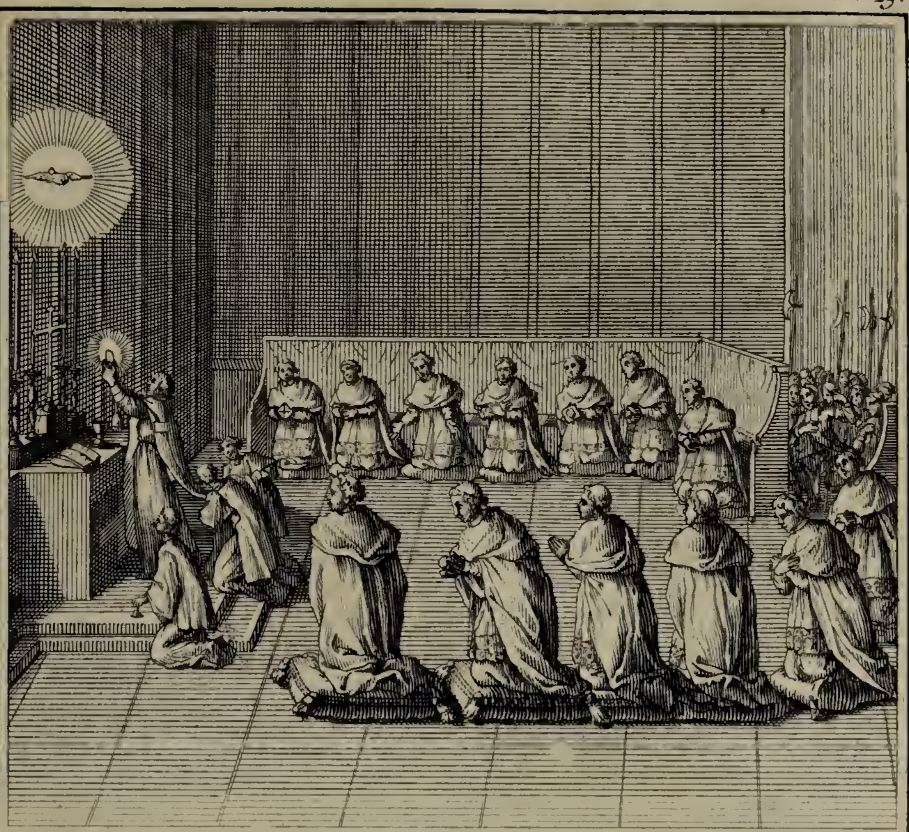
(a) Het Conclave voor Clemens den V. werd te *Perouſe* gehouden. Zie *Hiſtorie van 't Conclave.*
(b) Zy beflaan tien voeten in 't vierkant
(c) Dit ampt behoort onder het geflacht der *Savelli*, door een Bul die de Paufen hun hebben ingewilligt, vermits het geflacht zeer oudt is. Terwyl de Stoel leedig ftaat, moet de Maarfchalk der Kerke dag en nacht aan de voornaamfte poort van 't Conclave de Wacht houden.
(d) Dat men hier by aanmerke, dat 'er een voornaame poort van 't Conclave is, die niet geopent word dan om de Kardinalen of hunne Conclaviften uit te laaten, wanneer zy in 't Conclave ziek worden. De poort en de torens zyn van twee floten verzien, een van binnen en een van buiten. De fleutels van buiten zyn onder bewaring van den Prelaat, benoemt als Gouverneur van het Conclave te zyn, en die van binnen onder die van de Ceremonie Meefters. De fleutels van buiten van de voornaamfte poort zyn in de macht van den Prins *Savelli*, en die van binnen in handen van den Kardinaal Kamerling, die mede deeze van een klein venstertje bewaart, 't welk men niet opent dan ter gehoorgeeving die de Kardinalen de Hoofden der Orden verleenen. Ook zyn 'er fleutels van buiten voor dit venfter, en die onder bewaring van den Prins *Savelli* zyn. Eindelyk, als of alle deeze buiten en binnen-floten niet verzekering genoeg gaven, klampt men van binnen noch een hecht hangflot aan de voornaamfte poort, waarvan de eerfte Ceremonie Meefter de fleutel heeft.

* In de byvoegde Afbeelding word den Lezer 6. Verbeeldingen voorgeftelt, waar van de eerfte, *De* INTREE *der* KARDINALEN *in 't* CONCLAVE verbeeldt; de tweede, *De* MIS *van den* HEILIGEN GEEST; de derde, *De eerfte* VRGADERING *der* KARDINALEN; de vierde, *Het* SCRUTIN *der* KARDINALEN *voor de* VERKIEZING *van den* PAUS; de vyfde, *Hoedanig de* SPYS *in 't* CONCLAVE *word gebragt*; en de zesde, *Het* ONDERZOEK *van de ingebragte* SPYZE.

† *Zie de Afbeelding* Pag. 240. *De* OPSTAL *en* TIMMERAADJE *der* KARDINAALS CELLEN *in 't* CONCLAVE.

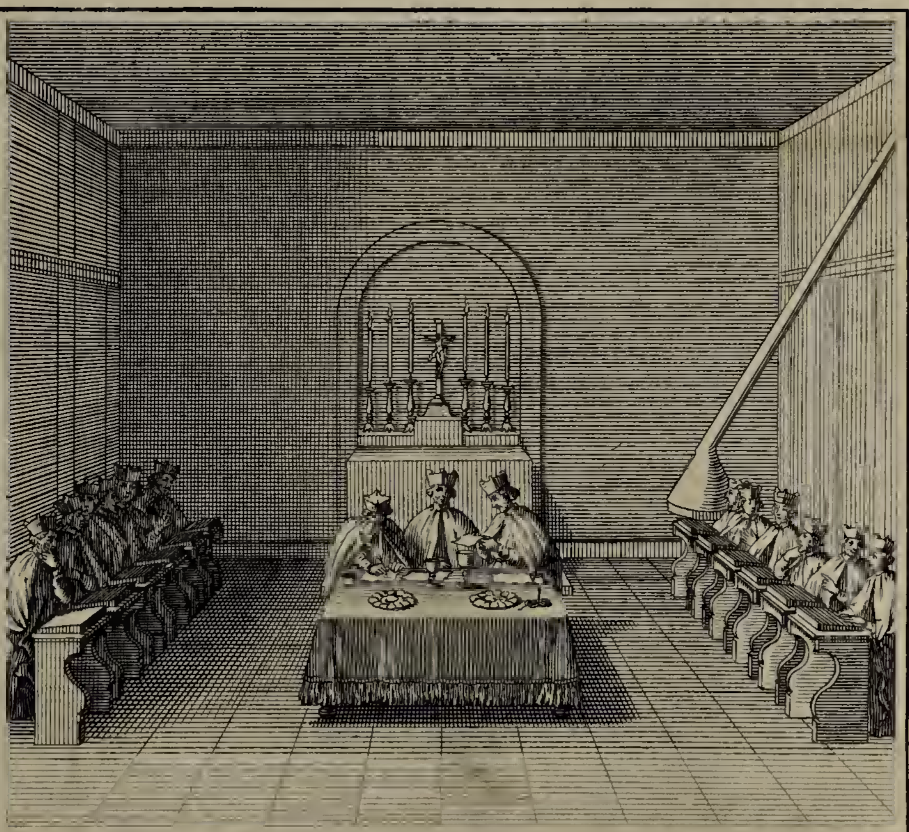
L'ENTRÉE des CARDINAUX au CONCLAVE.

La MESSE du SAINT ESPRIT.

Premiere CONGREGATION generale des CARDINAUX.

Le SCRUTIN des CARDINAUX pour L'ELECTION d'un PAPE.

B. Picart sculp. dir. 1724.

MANIERE dont on porte les VIVRES au CONCLAVE.

L'EXAMEN des VIVRES.

Spyze werd onderzocht,

laat de wacht by de Torens hebbende, dezelve zorgvuldig onderzoeken, en wel acht geeven dat men onder dit voorgewend middel geene Brieven van Mogentheden en alle andere belanghebbende perſoonen in de Verkiezing van 't Pausſchap, laat door ſlippen.

En met welk een plechtigheit in 't Conclave doorgelaten.

(a) „Dagelyks op den middag en omtrent des avondts, komen de Amptenaren van ieder Kardinaal op de Plaats van „St. Pieter in huns Meeſters Karoſſen, en „daar uit getreden, vraagen ze den Hofmeeſter van 't Conclave naar het eeten van „hun Meeſter, of zy gaan het haalen indien „hy zyne byzondere keuken houd, en dragen de ſpys alsdan naar de Torens (b) „van 't Conclave in deeze Orde. Eerſtelyk gaan twee Staffiers van den Kardinaal „vooruit, draagende ieder een houte violetverwige Staf met het Wapen van hun „Meeſter. De Kamer Dienaar van den „Kardinaal komt vervolgens met een Zilvere Staf in de handt, en de Edellieden „volgen by paaren met ongedekten hoofde. „Na hun verſchynt de (c) Hofmeeſter met „een Servet over den ſchouder, wordende „van den Schenker en Voorſnyder verzelt. „De Staffiers die hem volgen, draagen de „Spys en Drank van den Kardinaal met een „handboom, waar aan een groote Ketel „hangt, daarin verſcheiden Potten, Aſſiëtten, „Schotels, enz. zyn. Andere Staffiers draagen „groote Korven met Wynbotteljes, Broodt, „Vruchten, enz. In den Toren komende, „noemen ze overluidt de naam van hun „Meeſter den Kardinaal, op dat zyn Kamerdienaar kome, die hen, in 't Conclave zynde, verwacht, de Spys en Drank „laat aanneemen, en door Arbeiders naar de „Cel van den Kardinaal brengen. Al deeze Spys word door den Prelaat, die buiten het Conclave de wacht met de Handhavers van 't Roomſche Volk heeft, naaukeurig onderzocht, om voor te komen, „dat 'er geene Brieven doorſluipen. Zy „mogen alles openen uit voorzorge van bedrog. De Botteljes en Schroefleſſen moeten van glas of kriſtal zyn, zonder eenig „overdekzel, om te konnen zien wat 'er in „is: maar dit onderzoek word nu zoo ſtreng „niet uitgevoert, naardien alle voorzorge „die men neemen kan niet belet, dat de „Kardinalen een middel weeten uit te vinden, om hunne geſlepenheit uit te voeren „en te weeten wat 'er voorvalt. Daar zyn „'er die door middel van een mengzel, eenige regels Schrift op het vel van een Kapoen getrokken, weeten te verbergen, „zonder dat de onderzoekers het merken „konnen: ja ſomtyds dienen zelfs de gerechten en de Spys die men den Kardinalen zend, hun voor Beeldſchriften „of Zinnebeelden die hen 't geen men begeert, te verſtaan geeven.

„Wanneer de Gerechten alle zyn ingebragt, ſluit een Voorloper van den Paus, „met een Violette Rok uitgedoſt en de Zilvere Staf in handen, de Torenpoort, in „overſtaan van den Prelaat die mede op de „ſluiting toezicht heeft, en verzegelt het „ſlot met zyn wapenring; terwyl de Ceremonie Meeſter insgelyks van binnen doet. „Wat de Prelaten aangaat tot deeze waarneeming om by te woonen geſtelt, zy worden van „'t Genootſchap daar toe afgezonden; 't „welk een *Auditeur de Rota* is, of een „Klerk van de Kamer, een *Protonotaris*, „een *Referendaris*, enz. Zy hangen van „den Gouverneur van 't Conclave af.

IX. HOOFDTSTUK.

Handelende van de AANBIDDING *na de* VERKIEZING *van den verkooren* PAUS.

Hoedanig men met den verkooren Paus handelt.

„Zoo draa de Paus (d) verkooren is, „verzoeken hem de Kardinalen en „Hoofden van de Orde hier in te bewilligen, en vraagen, welk een naam „hy

(a) Zie het *Tafereel van 't Roomſche Hof*, uit *Lunadoro* getrokken.

(b) Men noemt ze *Kuote* in 't Italiaanſch. Door deeze Torens is 't dat de Kardinalen en Conclaviſten met die van buiten ſpreeken. Haare *Eminentiën* geeven 'er gehoor aan Afgezanten en alle die de Ordens van 't gewyde Genoodtſchap ontfangen, als de Gouverneurs van Rome en van *Borgo* of St: Pieters Burg enz. die na de ſluiting niet in 't Conclave komen. Geen onderſcheid is 'er in de gehoorgeeving der Kardinalen met deeze van den Paus. Men doet voor hen drie kniebuigingen, om redenen dat de Paus zich onder 't gewyde Genootſchap den Kardinalen vind, ſchoon noch niemandt van hun, om het te wezen verkooren zy. Derhalven is 't rechtmatig dat men aan deeze uitmuntende Vergadering de hulde, die men den Paus ſchuldig is, bewyſt; nademaal hy zekerlyk, alhoewel onbekent in 't Conclave is. Zie de *Redenvoering het Conclave betreffende*, in den aanvang van de *Hiſtorie van 't Conclave*.

(c) In 't Italiaanſch *Scalco* genoemt.

(d) Dit is uit het *Tafereel van 't Roomſche Hof* getrokken. De Schryver van dit Boek diſt ons alles woordt voor woordt op, uit een Italiaanſch Boek, genoemt *Relazione della Corte di Roma e de riti da Oſſervarſi in eſſa*, &c.

„(a) hy besllooten heeft in deeze verandering „van Staat aan te neemen; (men geeft hem „alsdan (b) den Visschers Ring.) De Ceremonie Meesters maaken een schriftelyk „verslag van de Verkiezing op, en geeven een Getuigschrift aan 't Genootschap. „De twee eerste Kardinalen Diakenen geleiden den nieuwen Paus achter het Autaar, alwaar men hem met hulp van de „Ceremonie Meesters en den Sakristyn, „die altoos van de Orde der Augustinen „is, zyne (c) Kardinaals kleederen uit „trekt, en met het gewaadt van den Paus „bekleed, te weeten, een Priesters rok van „witte taf, een boven rok van fyn linnen, een kap en bonnet van root satyn, „en een paar pantoffels of muilen met goud „geborduurt roodt laken over trokken, „waarop een goud kruis is afgebeeld. De „Paus dus verkleed zynde, word in zynen Stoel voor 't Autaar van de Kapel „gedraagen, alwaar de Verkiezing is gedaan, en daar is 't dat de Kardinaal Deken „en vervolgens de andere Kardinalen zyne „Heiligheit geknielt (d) aanbidden, den „voet kussen, en vervolgens de rechterhandt; „de Paus opstaande (e) geeft hun den kus „des Vredes (f) aan de rechter wang. „Hier na gaat de eerste Kardinaal Diaken „voor den eersten Ceremonie Meester die „het kruis draagt, gevolgt van Muzyk„meesters zingende de *Antiënna: Ecce Sa„cerdos Magnus*, enz. *Zie den grooten „Priester die voor Godt aangenaam is ge„weest en rechtvaardig bevonden.* Zich be„geevende naar (g) het groot vertrek van „St. Pieter, alwaar de Meester Metzelaar „de deur heeft laaten open maaken, op dat „de Kardinaal tot aan de Ballustrade komen „kan, om het Volk de Verkiezing van den „Paus bekent te maaken, uitroepende: *An„nuntio vobis gaudium magnum, habemus „Papam &c. Wy verkondigen u groote „vreugde; wy hebben een Paus*, enz. als „dan woord de groote metale Slang van „St. Pieter afgeschoten, om den Gouver„neur van St. Angelo te verwittigen, al „het Geschut van 't Kasteel te lossen. Waar „op men alle de Klokken in de Stadt luit, „zulks de lucht wedergalmt van al het „gerucht, verzelt van Trommels en Trom„petten.

hem aanbidt.

en zyne Verkiezing den Volke bekent maakt.

Onder het gebalder van 't geschut, het luiden der klokken, het zingen van Muzyk en 't geluit der speeltuigen, yvert het Roomsche volk niet min in hun vreugde bedryf en in loftuitingen over den nieuwen Paus. „Op dien zelven dag (h) twee uuren voor „middernacht word de Paus zyn Koorkleedt „aangedaan, den Myter opgezet en gedraa„gen naar de Kapel van Sixtus, en aldaar „voor het Autaar geplaatst, alwaar de Kar„dinalen in hunne violette Koorkleederen „komen, om hem voor de tweedemaal aan te „bidden. Deeze aanbidding geschied als de „eerste, en de Muzykmeesters zingen 't geen „met het onderwerp overeenkomende is. On„dertusschen word de sluiting van het Con„clave weer geopent, en de Kardinalen be„geeven zich met het vooraf-gaande Muzyk „naar St. Pieters Kerk. Vervolgens word „de Paus gedraagen, in zynen Paussel yken „zetel zittende, onder een groot rood ver„hemelzel met goude franjes versiert. Zyne „Staffiers plaatsen hem op het groot Autaar „van St. Pieter, alwaar hem de Kardinalen „voor de derdemaal aanbidden, en na hen „de afgezanten der Vorsten (i), in de te„genwoordigheit van een ontallyke meenig„te Volks, waar van deeze groote Kerk tot „aan de Portalen toe is opgevult. Men „zingt het *Te Deum*, en vervolgens zegt „de

De Paus plechtelyk naar de Kapel van Sixtus gedragen, word anderwerf aangebeden.

(a) *Sergius* de III. of IV. die te vooren *Os porci* of *Varkens-smoel* genoemt was, is de eerste der Pausen, die goed vond op zyne verheffing van 't Pausschap van naam te veranderen. Zyne Opvolgers hebben hem hier in nagevolgt. Zie *Fasc. Tempor.* Andere meenen dat de Pausen sedert Johannes den XII. hunne naamen niet verandert hebben, die te vooren *Octavius* genoemt was, en in 't jaar 956. den Pausselyken Zetel bekleedde, lang na *Sergius* den II. en eenige jaaren voor Sergius den IV.

(b) Deeze byzonderheit is getrokken uit het *Boek Sacrar. Cerim. Ecclesiæ Romanæ* L. 3. Maar het *Tafereel* waaruit men dit bybrengt, melt 'er niets van.

(c) Deeze kleederen zyn den Geestelyken van de Ceremonie overgelaaten. Zie *Cerim. Eccl. Rom.*

(d) *Genuflessi. Relat. della Corte di Roma.*

(e) *Da sua S. è fatto levar in piedi.* Ibid.

(f) Aan beide de wangen, *nell' una è l' altera guancia.* Ibid.

(g) *La Loggia della beneditione.* Ibid.

(h) Zie het *Tafereel van 't Roomsche Hof.* 't geen hier gezegt word is mede uit het hier voor aangehaalde Boek getrokken

(i) *Prælati nobiles. Cerim. Eccl. Rom. L. I.*

Verklaring van de byvoegde Afbeelding in 6. Verbeeldingen vertoont. De eerste verbeeldt, *De* AANBIDDING *voor den* PAUS *in de* KAPEL; de tweede, *De* AANBIDDING *voor den* PAUS *op het* GROOT AUTAAR *van* St. PIETER; de derde, *Het aangestoken* VLASWERK *voor den* PAUS; de vierde, *De* KROONING *van den* PAUS; de vyfde, *Het aanbieden van der* JOODEN PENTATEUCHUS *voor den* PAUS *in 't* COLLICEUM; de zesde, *De aanbidding der* SLEUTELEN *voor den* PAUS *in 't Portaal van* St. JAN *van* LATERANEN.

L'ADORATION du PAPE dans la CHAPELLE.

L'ADORATION du PAPE sur le grand AUTEL de S.t PIERRE.

Les ÉTOUPES brulées devant le PAPE.

Le COURONNEMENT du PAPE.

B. Picart sculp. dir. 1725.

Les JUIFS presentant le PENTATEUQUE au PAPE dans le Collisée.

Les CLEFS presentée au PAPE sous le vestibule de S.t Jean de Latran.

„de Kardinaal Deken, ter zyden het Epiſ-„tel ſtaande, eenige verzen en gebeden op, in „het Roomſch Ceremonie Boek aangeweezen. „Hier na de Paus op den voet van 't Au-„taar gezeten zynde, zet hem een Kardinaal „Diaken den Myter af, en hy zegent plech-„telyk het Volk, vervolgens verandert men „zyne Pauſſelyke ſieraden; als dan draagen „hem twaalf mannen, met ſcharlaken mantels „bekleed, die tot op de voeten hangen, in „zynen zetel gezeten, (a) op hunne ſchou-„ders naar zyn vertrek.

'sPauſen voetkuſ-ſen een oud gebruik.

Wat de gewoonte van het kuſſen der voeten van den Paus aangaat, zeker is die zeer oudt. *Baronius* meent 'er een voorbeeldt van te vinden (b) ſedert den Jaare 204. Men vind vervolgens, dat de Keizer Juſtinus de I. Pepyn Koning van Vrankryk, Frederik *Barberoſſa* enz. des Pauſen voeten gekuſt hebben. Nochtans weet men de juiſte tydt niet, wanneer dit gebruik ſtant greep. Nu zullen we zien hoe dit enkelyk zyn gezicht op JESUS CHRISTUS heeft, alhoewel het in 't gemeen aangezien word, als een betuiging van eerbiedigheit die de Christenen zynen Stedehouder toedragen.

Hoedanig dit voetkuſ-ſen begrepen word.

I. Men moet dan acht geeven dat zyne Heiligheits Pantoffel met een kruis is verſiert, 't welk het zinnebeeldt van den gekruiſten JESUS CHRISTUS is. Om des Volks bygelovig misbruik voor te komen, 't welk zich dikmaals een blinde eerbiedigheit onderwerpt, (c) willen de Opvolgers van St. Pieter van den H. Geeſt verlicht, dat hunne muilen en voetzolen dit kruis op 't overleer draagen; over zulks men des Paus voeten niet kuſt: maar het Kruis van den gekruiſten JESUS CHRISTUS; en dit is een klaar bewys dat zyne Heiligheit (d) de Knecht der Knechten van JESUS CHRISTUS is. II. wanneer zelfs het Kruis op 't overleer van den pantoffel niet was, zou de uitmuntenheit van de waerdigheit de huldiging bekrachtigen; en III. dit word te meer door de Heiligheit van 't volſtrekte Pausſchap bekrachtigt. Men moet hem dan de voeten kuſſen, gelyk men (e) het Kruis en de heilige Beelden kuſt.

Als ook de aanbidding.

De aanbidding is betrekkelyk op Godt. Zy is niet voor den Paus: maar voor JESUS CHRISTUS, gelyk (Maria en Magdelena) (f) zich voor zyne voeten nederwerpende hem aanbaden.

Hoedeeze eerbewyzing van den Paus over een komſtig met die den Roomſchen Keizeren beweezen, is.

Wy gelooven nochtans, zonder dat we meenen de waardigheit van den Paus, en de erbiedt die men den H. Stoel verſchuldigt is, te beleedigen, dat een gedeelte van de eer die men den Paus bewyſt, haaren oorſprong gehaalt heeft van deeze die men den (g) alouden Roomſchen Keyzeren gaf, 't zy datze hen als Opper-Prieſters, namentlyk Hoofden van den Godtsdienſt der Romeinen aanzagen, of als Oppermogentheden van den Staat aanmerkten: Maar wy voegen 'er teffens by, dat deeze eer nu rechtmatig en noodzaakelyk word geacht. Paus Innocentius de III. Heeft gezegt: (h) *dat de de Kerk de Bruidt van* JESUS CHRISTUS, *haar ten huwelyk hebbende, een volkomen macht over het Waereldlyke en Geeſtelyke heeft aangebragt; dat de Myter het merkteken van 't Geeſtelyke zy, dat de Kroon die van 't Waereldlyke is, en dat het een en 't ander den Chriſtenen te kennen geeft, dat hy de Koning der Koningen en Heer der Heeren zy.*

X. HOODFTSUK.

Van de PLECHTIGHEDEN *die by de* KRONING *van den verkooren* PAUS *worden in acht genomen.*

Met welk een Plechtigheit den toeſtel

Nademaal de Paus het Hooft der algemeene Kerke is, de opperſte Scheidsman zyner rechten, de geeſtelyke Vader der Aardſche Mogentheden enz. is 't noodig en wel

(a) Stephanus de II. tot Paus verkooren, is de eerſte die men op de ſchouders na zyne verkiezing naar de Kerk gedraagen heeft. De Edelen van 't aloude Rome lieten zich in een ſoort van draagzetel (Lectica) door hunne ſlaven draagen. Mogelyk is 't dat de gewoonte van den Paus op de ſchouders te draagen, allenks na de vernietiging van 't Heidendom te Rome is ingevoert. Wat Stephanus de II. aangaat, 't blykt, door 't geen *Platina* zegt, dat de waardigheit van deezen Paus met de eer overeenquam, dat men hem op de ſchouders droeg.

(b) *Pedrigna ad Caium Papam ſe contulit, ad pedeſque procidens eos ex more exoſculata eſt.*

(c) *Divino ſpirante lumine appoſuerunt crucem ſupra eorum Sandalia* &c. Caſalius *de Chriſt. ritibus.*

(d) *Unde proteſtantur ſummi Pontifices eſſe ſe ſervos ſervorum ejus quem ipſi repræſentant per crucem*, ibid.

(e) *Caſalius.* ibid. (f) Matth. C. 28.

(g) *Exempla ſunt tum de Caio Caligula, Nerone, Othone, Trajano, Adriano & Diocletiano, qui alios ad oſcula genuum & pedum admiſerunt, præſentim ultimus.* Joh. Steph. *de Oſculo Romani Pontificis* Cap. 8. Vergelyk de Rechten van 't Pauſſchap zyner Heiligheit met deeze die zich eertyds de Opperprieſters van 't Heidenſch Rome toeëigenden, en beſchouw ten dien einde de beſchryving die ons *Dionys van Halicarnaſſus* van de zelve gegeeven heeft.

(h) *Eccleſia Sponſa*, zegt hy, *non nupſit vacua, ſed dotem mihi tribuit abſque precio preſioſam, Spiritualium plenitudinem & latitudinem temporalium. In ſignum Spiritualium contulit mihi Mitram, in ſignum temporalium dedit mihi Coronam: Mitram pro Sacerdotio, Coronam pro regno: illius me conſtituens Vicarium qui habet in Veſtimento & femore ſuo Scriptum, Rex Regum & Dominus Dominantium.*

tot de kroning van den verkooren Paus geschied en vervaardigt word,

welvoeglyk dat de uitwendige merkteeken zyner waardigheit met de Majesteit van zyne verhevenheit en de doorluchtigheit zyner bedieningen over eenkomen. Hy voert de Sleutels (a) als een teken van vermogen, zulks hy den gelovigen de Hemel opent, en draagt de drievoudige Kroon (b) om den Volke te toonen dat hy Opperpriester, Keizer en Koning is.

De toestel tot zyne Kroning (c) wykt niet voor de aller uitmuntenste Mogentheden der waereldt. Na zyne verkiezing, indien de Paus niet dan Diaken is, lyft hem de Kardinaal Deken in de Orde van 't Priesterschap in, en wyt hem tot Bisschop in de Kapel van Sixtus. De dag van 's Pausen kroning verscheenen zynde, gaat zyne Heiligheit in zyn gewoon gewaadt (d) naar deeze Kapel, door twee Prelaten geleid (e) 't welk de Kamerling en den Schenker zyn. De Geheime- en Eer-Kamerlingen en 's Pausen Kapellaan die met zyne Heiligheit gaan, worden van die geenen voorgegaan die men (f) Kamerlingen *extra muros* of Buiten-Kamerlingen noemt, en van de Stalmeesters die den overleden Paus hebben gedient. De Afgezanten, de Generaal van den Kerklyken Staat, de Vorsten van den Troon, de Gouverneur van Rome, de Kapiteinen van de Lyfwacht der licht-gewapende Ruiters, de Zwitzers en Pausselyke Soldaten woonen deeze plechtigheit by; de Kardinalen zyn alle in 't rood gekleed, te weeten, een Priesters rok, een opper of boven-rok, by de Romeinen *Mozzette* genoemt, en met roode kalotten op 't hoofdt. Deeze Omgang aan de Kapel van Sixtus gekomen, bedienen zich de Kardinalen aan den ingang van de Kapel van roode Koorkleeden. Twee Kardinalen Diakenen geeven den nieuwen Paus de Pausselyke sieraaden. Vervolgens bestaan de Plechtigheden dusdanig: (g) De eerste Ceremonie Meester omgord hem onder het Priesterlyk opperkleedt van gevouwen taf, en zet hem de rood satyne muts op 't hoofdt. De Paus vervolgens in de Kapel gekomen; staan de daar zynde Kardinalen op, en groeten zyne Heiligheit eerbiediglyk. Naaulyks aldaar gekomen, ontfangt hy als Vader de onderwerping van zyne Geestelyke kinderen. De Edellieden van de Kardinalen knielen, de Paus staat overeind met den rug naar 't Autaar gekeert. Een der twee Kardinalen Diakenen licht hem vervolgens de rood satyne muts af, terwyl de andere hem een van witte taf opzet. Men trekt hem mede de roode *Mozzette* of boven-rok uit, en men verkleed hem met het Priesterlyk Hoofdtdekzel, de *Albe*, den gordel, de Stool, en de roode met goudt gestikte Kasuifel of 't Misgewaadt. De eerste Kardinaal Diaken zet hem den kosteliken Myter op 't hooft, terwyl de eerste Ceremonie Meester met luider stemme de *Extra* zegt: waar na een Apostolische onder Diaken het Kruis neemt 't welk voor den Paus moet worden gedraagen, en de Kardinalen neemen hunne *Berretten* of mutsen af ter eere van dit geheiligt hout.

Het Kruis word in de volgende orde begeleid; voor af gaan de Edellieden van den Paus, by paaren, gevolgt van de Hovelingen van den nieuwen Opvolger van St. Pieter in hun plechtelyk gewaadt. De Kamerlingen *extra muros* volgen hier op en na hen de Consistoriale Advokaten, de Geheime Kamerlingen, de Prelaten van de Kancelary,

En in welk een orde men zich tot de Praalstatie bereid.

(a) De Paus heeft twee Sleutels aan zynen gordel: de eene is van het Paradys, betekenende de macht van vergiffenisse; de andere van de Hel, die de macht van den zondaar te verbannen beteekent. Men geeft hem noch een derde sleutel, die zyne algemeene wysheit en onfeilbaarheit aanwyst; bygevolg is 't noodig dat zyne wysheit algemeen zy. Insgelyks verbeelden deeze drie sleutels het vermogen van den Paus als Onder-Godt, zyn vermogen in de hoedanigheit van Opperhoofdt aller Koningen des Aardbodems, en eindelyk het recht van deze Koningen af te zetten.

(b) In 't Italiaansch *Triregne* genoemt, deeze drievoudige Kroon zoude een zeer ouden oorsprong hebben, indien het waar is dat 'er Clovis de eerste Christen Koning de uitvinder van was, die zodanig een kroon aan Paus *Hormisdas* zond, om hem te betuigen dat hy zyn Koningryk niet aan zyn zwaerdt, maar aan Godt verschuldigt was Dit geschenk van den Koning van Vrankryk wierd alleen aan den Paus gezonden, ten einde de kroon voor 't Autaar werde opgehangen alwaar de beenderen van den Apostel Petrus rusten. Het gebruik van de driedubbele Kroon heeft dan met de kroning van den opvolger van *Hormisdas* geen begin genomen. Zie *Bonanni Hierarch. Cap.* 66. Paus Urbaan de V. was de eerste die drie Kronen droeg. Voor hem heeft men ze nooit op 't hoofdt der Pauzen gezet.

(c) De eerste Kroning waar van men in de Historie der Pausen leest, is deeze van *Damasus* den II. in 't jaar 1048. Voor Marcus den II. die in 't Jaar 336. Paus werd, ziet men 'er geen met de kroon verbeeldt; insgelyks in de afbeeldzels die men op 't hoofdt ziet in 't *Leven der Pausen door Ciacconius* geduurende de verdrukkingen der Kerke onder het Heidensch Keizeryk, droegen de Pausen niet dan Martelaars kroonen. Wy zullen breeder ter anderer gelegenheit van de Pausselyke kroon gewag maaken. Hier zullen we ons genoegen te zeggen, dat de Pausen volgens eenige Schryvers een Vorstelyke muts gedragen hebben, omringt van een kroon tot aan Bonifacius den VIII. die 'er een tweede byvoegde. Eertyds werd de Paus voor de groote zaal van St. Pieter gekroont.

(d) Met een witte Priesters rok, Opperkleedt, kort Manteltje of Koorkleedt van rood satyn, en een roode Monnikskap. *Lunadoro Relat. della Corte di Roma.*

(e) Gekleed met een rood Koorkleedt, en een Monnikskap met roode taf gevoert.

(f) Zy draagen geen Monnikskap: maar een roode Tabbert. Ibid.

(g) Dit is uit *Lunadoro* getrokken.

lary, de Biſſchoppen, de Aartsbiſſchoppen en Patriarchen, de Kapellanen van den Paus die de driedubbele Kroon en de Myter draagen, enz. Het Kruis volgt op deeze Kapellanen, vervolgens gaan by paaren de Kardinalen Diakenen, eveneens de Kardinalen Prieſters en Biſſchoppen, die hun volgen. Haare Uitmuntendheden worden van de Handhavers des Roomſchen Volks gevolgt, van de *Caporions* of Wykmeeſters, enz. Zyne Heiligheit word, in een Zetel gezeten, naar de Kerk gedraagen, in 't midden van dit geleide, omringt van zyne Lyfwacht en een oneindige meenigte volks, 't welk, zoo wel te denken is, rykhalſt met een greetig verlangen naar de zegeningen van den Heiligen Vader, om met zyne hulpe de Poorten des Hemels te beſtormen. De Ridders van St. Pieter en Paulus houden het verhemelzel op, waar onder zyne Heiligheit gedraagen word. Dusdanig is de Orde waarin de Omgang naar St. Pieters Kerk geſchied.

Orde in de Proceſſie naar St. Pieter gehouden, en wat daar word verricht.

,, (a) De Paus in 't Portaal van St. Pieter ,, gekomen, vind dicht by de Heilige Poort ,, een Troon, waar op hy onder een verhe- ,, melzel zitten gaat. Rondom deezen Troon ,, zyn banken voor de Kardinalen door een ,, afſchutzel geſloten. De Kanonniken en ,, Bevoorrechten van St. Pieter door een ,, Kardinaal voorgegaan, die een Aarts- ,, prieſter is, komen de voeten van den Paus ,, kuſſen; waarna hy aan den voet van 't ,, hoog Autaar word gedraagen, gevolgt ,, van een onnoemelyk getal Volks die groo- ,, te toejuichingen doen. Zyne Heiligheit ,, doet hier geknielt, en met ongedekten ,, hoofde voor 't H. Sakrament zyn gebedt. ,, Eerlang hier na draagt men hem naar de ,, Gregoriaanſche Kapel (b), plaatſende zich ,, daar op een Troon, van Afgezanten der ,, Mogentheden, Vorſten van den Troon, ,, en andere aanzienlyke Perſoonaadjes om- ,, ringt. De Kardinalen komen met roode koor- ,, kleederen aan, vervolgens de Prelaten enz. ,, hunne onderwerping aanbieden. De eerſten ,, kuſſen hem de handt, en de andere de knie, waarna den Stedehouder van St. Pieter den Volke zynen zegen geeft, 't welk hem met vreugde-gebaer en toejuichingen bedankt.

Deeze Plechtigheit ge-eindigt zynde, kleeden zich de Kardinalen, Biſſchoppen en andere Prelaten in 't wit, en de Kanonniken van St. Pieter zingen beurtsgewyze de *Antiënne*. De Paus waſcht vierwerf zyne handen. Het eerſte handtwater word hem door den eerſten Handhaver van 't Roomſche Volk gebragt, het tweede onder de Mis door den Generaal der Kerke. De Afgezant van den Aller Chriſtelykſten Koning geeft vervolgens het derde, en eindelyk de Afgezant van zyn Keizerlyke Majeſteit het laatſte; want indien zy de plechtigheit van de kroning bywoonen, zyn ze noodzaakelyk tot deezen Geeſtelyken Dienſt verplicht.

Wy zullen een te groot verhaal van zekere zaaken die den Lezer verdrieten mogten, overſtappen: maar alleen met weinig woorden zeggen, dat zyne Heiligheit de verſierzelen weder aflegt, om zich van andere te bedienen, waar van de verruw het zinnebeeldt van de oprechtigheit en eerbaarheit van den nieuwen Paus is. Men moet hem nu aanzien als in de gedaante van een zondig menſch, om een nieuw Schepzel te worden. De Koſters of Kerkendienaren brengen den Kardinaal Diaken nieuwe verſierzelen, die den geenen een wit kleedt aandoet, *die*, volgens de uitdrukzelen der Schriftuur, *moet in den Tempel des Heeren voorzitten.* Hy geeft hem dan de Prieſters rok, het Prieſterlyk Hoofdtdekzel, de Albe, de Gordel, het Misgewaadt, de Stool, de goud geborduurde Myter met geſteenten bezet. De Omgang word vervolgens gedaan, en terwyl men die doet, houd de Ceremonie-Meeſter een brandende Waskaers in de eene handt en in de andere een Lampetſchotel, waarin men *al de glori der Waereldt* verbeeldt, vertoonende voor zyne Heiligheit Afbeeldzels van Kaſteelen en Paleizen uit vlaswerk gemaakt. De Ceremonie-Meeſter ſteekt 'er driewerf den brandt in, zeggende telkens tot den Paus (c) *Zie, Heilige Vader, zoo vergaat de eere der Waereldt.*

,, Alle (d) de Omſtanders en Bywooners ,, van deeze Proceſſie, beneden het Hoog- ,, Autaar gekomen, waarop zeven groote ,, zilvere vergulde Kandelaars ſtaan, ,, in ieder een groote brandenden Waſch-

(a) Dit is getrokken uit het *Tafereel van 't Roomſch Hof.*

(b) Gelyk *Lunadoro* zegt.

(c) *Pater Sancte, ſic tranſit gloria Mundi.* 't Is de tweede Ceremonie Meeſter die ter deezer gelegenheit aan de eerſte Ceremoni-Meeſter dit vuur aanbiedt. Deeze Plechtigheit van 't vlaswerk aan te ſtecken word tuſſchen de Gregoriaanſche Kapel, en die der Apoſtelen verricht. Zie *Lunadoro.* Ook ſchynt deeze Plechtigheit haaren oorſprong getrokken te hebben van 't geen men onder de krooning der Griekſche Keizeren gewoon was. Onder deeze prachtige en overdaadige grootſche Plechtigheit van de krooning, bood men hun met de eene handt een vaas aan, met de aſſche van doodsbeenderen gevult, en de andere eenig vlaswerk waarin men den brandt ſtak. Dit dubbel zinnebeeldt ſtelde hun de ſterffelykheit en 't lot van 's Waerelds eere voor oogen.

(d) Zie het *Tafereel van 't Roomſche Hof.*

„ kaers zynde; (eveneens als de zeven Kandelaars door zeven * Acolyten voor „ het Kruis gedraagen) de Paus doet hier „ een kort gebedt op een Voetbank geknielt, „ waarna hy opftaat, en het *Introito* van de „ Mis begint, hebbende aan zyne rechter zyde de Kardinaal Deken met een koorkleedt „ aan, als medehelpende Biſſchop, ter linker zyde de Kardinaal Diaken van 't Euangeli, en achter zich twee dienende Kardinalen Diakenen.

„ Na dat de Paus zyne plechtelyke Belydenis heeft gedaan, geeft de Deken van „ de *Rota*, die de Pauſſelyke Myter draagt, „ de zelve aan twee dienende Diakenen, die „ hem deezen Myter op 't Hoofdt zetten. „ De Paus gaat (a) op zynen Troon zitten, waar voor de drie eerfte Kardinalen „ Priefters ieder een gebedt voor zyne Heiligheit doen. Vervolgens de Paus van „ zynen Troon getreeden, licht men hem „ den Myter af, en de eerfte Kardinaal Diaken, van den tweeden geholpen, hangen „ hem het *Pallium* † om, en men zegt; „ (b) *ontfang het* Pallium, *'t welk u „ de plichten en de volmaaktheit van de „ Pauſſelyke bediening vertoont; gy kont „ 'er u van quyten ter eere van den Al- „ machtigen Godt, van zyne allerheiligfte „ Moeder de welgelukzalige Maagdt Maria, van de gelukzalige Apoftelen Petrus en Paulus, en van de Heilige Roomfche Kerke.*

De Kardinaal Diaken van het Euangeli, hecht aan de drie kruiſſen van 't *Pallium* drie haaken met Diamanten; zyne Heiligheit met het *Pallium* (c) over den rug, naar het Autaar ongemytert gaande, kuft het Autaar, als ook het Euangeli-Boek en bewierrookt vervolgens het Autaar. Na deeze gedaane bewierrooking, zet men zyne Heiligheit den Myter weder op, en de eerfte Kardinaal Diaken bewierrookt hem driewerf. Deeze Plechtigheit eindigt door een kus die hem deeze Kardinaal aan de linker wang en voor de borft geeft, gelyk mede de twee andere Kardinalen doen.

Vervolgens gaat de Paus weder naar zynen Troon, alwaar hem al de Kardinalen ongemytert komen aanbidden; de overige Geeftelykheit doet insgelyks, alle in hun plechtelyk gewaadt. De Patriarchen, Aartsbisſchoppen en Biſſchoppen kuſſen hem den voet en de knie; maar de Abten en Bichtvaders van St. Pieter alleen den voet.

Na deeze verrichting ftaat de Paus op, gaat

* [Acolyten is een Kerkelyk Woordt, en afkomftig uit het Griekfche van ἀπὸ τȢ ἀκολȢθεῖν, 't welk *volgen* beteekent; doordien de Acolyten gelyk Kerkelyke Dienaars zyn die den Biſſchop volgen moeten, die de wafchkaerſſen aanfteeken, die de zelve draagen, enz. Maar om dit woordt van een ouder gebruik af te leiden: De Grieken gaven deezen naam den geenen die onverzettelyk in hunne befluiten waren. Hierom wierden de Stoicen Acolyten genoemt, nademaal niets hen van hun gevoelen kon aftrekken. Sedert de Chriften Kerke heeft men deezen naam gewyt, den geenen toeëigende die zich aan den Dienft van Godt overgaven. Ouwlings haakten de Jongelingen naar deeze Kerkelyke bediening, verzelden en dienden de Biſſchoppen; 't zy om hen te volgen of om getuigen van hun gedrag te zyn. Deeze werkzaamheit om de Bisſchoppen te volgen werd den Acolyten toegeëigent; maar tegenwoordig is de bediening der Acolyten van de eerfte Inftelling zeer verfchillende. Een Acolyt is, die alleen de eerfte en voornaamfte der vier Minder Ordens in de Kerk waarneemt; wiens werk is de wafchkaerſſen aan te fteeken, als reeds is gezegt. de wierook bus te draagen, de wyn en 't water voor den Offerdienft te bezorgen en andere Autaardienften te doen. *Furetiere.*]

(a) Of in den zetel waarin hy word gedraagen. *Nella Sedia geftatoria, nella quale era ftato portato:* dus drukt zich *Lunadoro* uit.

† [Het *Pallium* is een Priefterlyk geftel, eigen voor de Paufen, Patriarchen en Biſſchoppen, 't welk zy over hun Priefterlyk Kleedt ten teeken van rechtsgebiedt draagen. 't Is bandsgewys ter breette van drie vingeren gemaakt, over de fchouders als draagzelen voor en achter afhangende, met kleine ronde loode plaatjes aan 't einde door zwarte zyde overtrokken, en met vier roode kruiſſen verzien. Het is van witte wol gemaakt, van twee lammeren gefchooren, die de Geeftelyken van Sta. Agnes jaarlyks op haaren Feeftdag offeren, terwyl men in de Mis het *Agnus Dei* zingt. Zy worden door twee Kanonniken van de Kerk van St. Jan van Lateranen ontfangen, die de zelven den Apoftolifchen Onder-Diakenen overleeveren, die voor hunne weiding en fcheering zorgdraagen. Niemandt dan zy mogen deeze *Palliums* toeftellen, leggende die vervolgens op de Lyken van St. Pieter en Paulus aan 't Groot Autaar van hunne Kerk, waar voor den ganfchen nacht gebeden word. Eenige meenen dat Paus Linus dit gebruik heeft ingevoert, gelyk Eufebius van Cefarea zegt; en dat, gelyk de Ephod het teeken van gezag der Priefteren in de Synagoge was, verftrekte het *Pallium* insgelyks dit voor den Chriften Priefters. Andere zyn van gedachten, dat men 'er tot den Jaare 336. geen gewag van vind gemaakt. Weder andere gelooven dat het Konftantyn den Grooten was, die dit aan Paus Silvefter toeftond, van wien dit gebruik tot de Patriarchen en Aartsbiſſchoppen is overgegaan.

Eertyds zond de Paus het *Pallium* aan eenige Biſſchoppen onder zyne gehoorige Bisdommen; de eerfte der Biſſchoppen van Vrankryk die het ontfing, was Vigilius Aartsbiſſchop van Arles, zulks hy boven de andere Biſſchoppen zou uitneemen, ten wiens voordeele Childebert de II. aan Paus Gregorius fchreef, gelyk Pasquier zegt. Eenige Aartsbiſſchoppen hebben hunne Wapens met het *Pallium* gelyk een Ordens-bandt verſiert, als zynde een byzonder merkteken hunner waardigheit. By de Grieken droegen al de Biſſchoppen het *Pallium*. In verfcheiden aloude tytels word van een *Pallium* gefproken, 't welk een kleedt was, reegsgewys met kruiſſen bezaait; en Tertulliaan getuigt dat het een kleedt der Chriftenen was, 't welk de Heidenen *Toga* noemden. *Furetiere.*]

(b) Men drukt dit in 't Latyn aldus uit; *Accipe pallium fanctam plenitudinem Pontificalis officii ad honorem omnipotentis Dei & gloriciſſimæ Virginis Mariæ ejus matris & Beatorum Apoftolorum Petri & Pauli & Sanctæ Romanæ Ecclefiæ.*

(c) *Col Pallio indoſſo.*

De Paus neemt den Dienst van de Mis waar.

gaat ongemytert naar het Autaar, zingt of leest de *Introito* en het *Kyrie eleison*, enz. Heft het *Gloria in excelsis* op, gaat weder op zyne plaats tot dat het Gebedt van de Mis is volbragt. Alsdan komt de eerste Kardinaal Diaken in de Bichtkamer (a) van St. Pieter. Hy word (b) van de Apostolische Onderdiakenen gevolgt, insgelyks van de Auditeurs de Rota, van de Consistoriale Advokaten, enz. Die alle in rang gepaart gaan, met witte Koorkleeden aan en violette Armelynen over het Koorkleedt. De Kardinaal Diaken zegt zachtelyk (c) het *Exaudi Christe*, waarop de Geestelykheit hem vervolgens antwoord; (d) *Domino nostro à Deo decreto Summo Pontifici & Papæ* enz. Het *Exaudi* en het overige word driemaal herhaalt, eveneens als het *Salvator Mundi*, 't welk 'er de zelve Kardinaal vervolgens byvoegt, en waarop de Geestelykheit (e) *tu illum adjuva* antwoord: Hier op volgt de Litanië der Heiligen; het Latynsch Epistel volgt de Litanië, en het Grieksche volgt het Latynsche: wordende het eene door den Griekschen Onderdiaken gezongen en het andere door den Latynschen. De Zangmeesters die in 't Koor zyn, zingen het *Graduaal*, een Kardinaal Diaken zingt het Euangeli in 't Latyn, een ander in 't Grieksch en de Mis eindigt door Ceremoniën, waar van we in 't vervolg handelen zullen: maar men moet weeten dat zyne Heiligheit na de Mis zich weder in (f) zyn zetel plaatst, zonder de zieraaden die geduurende de plechtigheit gedient hebben, af te leggen. Alsdan komt de Kardinaal Aartspriester van St. Pieter, van twee Kanoniken verzelt, en bied zyne Heiligheit een witte damaste Beurs aan, waarin 25 Juliën oude munt zyn, ter erkentenisse (g) van dat hy de *Mis zeer wel gezongen heeft* (h). Zyne Heiligheit geeft dan dit Geldt aan de Kardinalen Diakenen die de twee Euangeliën gezongen hebben, en deeze geeven 't aan hunne *Caudatarissen* of sleep dragers.

Word naar de Plaats van zegening gedraagen.

Eindelyk word de Paus naar de Plaats van zegening gedraagen, van zyne Kardinalen en Prelaten verzelt. Het verhemelzel waar onder men hem draagt, word door des Volks Handhavers en de *Caporions* of Wykmeesters opgehouden: twee Stalknechts van den Paus in 't rood gekleed houden ieder ter zyde van de draagstoel van den Heiligen Vader een waaituig van paauwe staerten gemaakt. De Kardinalen en Prelaten staan overend, terwyl de twee eerste Kardinalen Diaken, gelykzaam als Handleenders, zyne Heiligheit op den Troon helpen, die het Gewyde Genootschap 's daags te vooren in 't midden van 't vertrek opgerecht heeft. Zoo draa de Paus gezeten is, zingt het Koor de *Antiënne*, (i) *Corona aurea super caput* &c. met de antwoorden op dit gezang; waarna de Deken (k) het gebedt van de kroning opzegt. De tweede Kardinaal Diaken licht des Paus Myter af, en de eerste zet hem de driedubbele Kroon (l) op 't hoofdt, zeggende tot hem: (m) *ontfang deeze Muts die met drie Kroonen is versiert, en vergeet niet, die draagende, dat gy de Vader der Vorsten en Koningen zyt, de Scheidsman der Waereldt, en op Aarde de Stedehouder van Jesus Christus onzen Zaligmaker*, enz. Immers

En de driedubbele Kroon opgezet.

(a) Dit is de plaats alwaar de Reliquiën der Martelaren rusten, 't welk onder het Autaar is.
(b) Zie *Lunadoro.*
(c) *Verhoor ons o Christus.*
(d) *Onzen Heer de Paus, Opperpriester van Godt ingestelt.*
(e) *Zaligmaker der Waereldt staa hem by.*
(f) *Sella gestatoria Luvadoro.*
(g) Dit word in de Latynsche Kerke *Presbyterium* genoemt.
(h) *Pro bene cantata missa.*
(i) *De goude Kroon zal men op zyn hoofdt zetten* enz.
(k) Men bid Godt „ dat hy den Paus genade verleene de Kerk met opbouwing te bestieren, en zulks als „ Vader der Koningen en bestierder der Gelovigen, waar over hem Godt heeft gestelt. „ enz.
(l) Dit is een kegelachtige Muts met drie Kroonen versiert, glinsterende van gesteenten, en van een onschatbaare waarde. Deeze waarmede Paus Paulus den II. gekroont werd, alhoewel met edelgesteente bezet, overtrof de drie dubbele Kroon van Clemens den VIII. in waarde niet, die men op vyf hondert duizend stukken goudts schatte. Wat die van Paulus den II. aangaat, hy was de eerste der Pausen die oordeelde dat men zyne drie dubbele Kroon met gesteenten versieren moest. De Opvolgers van St: Pieter waren voortaan zeer driftig de waarde van de zelve in dierbaare Juwelen noch hooger op te vyzelen, om 'er de Pausselyke Muts mede te verzieren. Die van Martyn den V. was van vyf en een half pondt paerlen verzien, en woog behalven dat, vyftien ponden in goudt. Die van Paulus den V. was noch van hooger waarde. Niets billyker is 'er dan dit, zegt P: *Bonnanni*, die ons deeze byzonderheden opdist, in zyn Boek *de Hierach. Eccl.* nademaal de Paus Christus Koningryk als zyne Stedehouder en Onder-Koning bestiert: Dit Koningryk nu overtreft onvergelykelyk alle de Ryken der Waereldt. De Hoogepriester der Jooden droeg op zyn hoofdt, Schatten die met de Goddelyke Majesteit overeenquamen. De Paus verbeeldt het zelve voor den Zaligmaker der Waereldt, en niets word hier beter door uitgedrukt dan door schatbaare dingen. De Priesters der Heidensche Godheden droegen mede kostelyke Kroonen: het zoude dan onrechtmatig zyn een diergelyken toestel te weigeren den geenen die de eerste Priester van den Christelyken Godtsdienst is. Laat ons niet vergeeten te zeggen, dat de twee banden van de Pausselyke Muts de twee onderscheiden uitleggingen van de H: Schrift verbeelden, de eene volgens den verborgen en de andere naar den letterlyken zin.
(m) *Accipe Tiaram tribus coronis ornatam & scias te esse Patrem Principum & Regum, Rectorem Orbis, in Terra Vicarium Salvatoris nostri Jesu-Christi* &c.

mers vergeet de Paus deeze vermaning nooit. Hy zegent vervolgens driewerf het Volk, en twee Kardinalen verkondigen in 't Latyn en Italiaansch een vollen Aflaat. Hierna begeeft zich zyne Heiligheit naar zyn Vertrek van 't Vatikaan, en de Kapel van Sixtus doorgaande, neemen hem de Kardinalen Diakenen de Pausselyke versierzelen weder af. De eerste Kardinaal Priester wenscht hem uit den naam van 't gewyde Genootschap *ad multos Annos*. Dat is, dat hy veele Jaaren het Pausschap bekleede. Ondertusschen laat zich het Geschut van 't Kasteel St: Angelo, met een drievoudige losbranding, door de gansche Stadt hooren. De Ruiters en Voetknechten staan alle in 't geweer. De huizen zyn verlicht, en op de openbaare Plaatsen vind men overal Vreugdevuuren, waardoor en door de meenigte van vuurpylen de geheele lucht is verlicht. Men hoort niet dan van Baalen, Onthaalingen en Muzyken spreeken. Een ieder zoekt in kostbaarheit uit te munten om volgens zyne genegenheit de verheffing van den nieuwen Paus te vieren. Men kan zich door oneindige vermakelykheden vergenoegen, nademaal men 'er vind die op het allerkrachtigste hunne genegenheit toonen, daar andere zich in eene gesteltheit vinden die t'eenemaal het tegendeel verbeeldt: maar hoe 't ook zyn mag, Rome is uitgelaaten van vreugde, en indien al dit vreugde-bedryf de Heilige driftigheit van een waaren Apostolischen yver verbeeldt, kan men zeggen dat Rome alsdan de Heiligheit zelfs is.

Vreugde-bedryf over 's Pausen verheffing binnen Rome gevierd.

XI. HOOFDTSTUK.

Hoedanig een (a) PRACHTIGE MAALTYDT *de* PAUS *eertyds op den dag van zyne* KRONING *gaf.*

Met welk een pracht eertyds het kroo-ning Gastmaal verzelt ging.

Wy zullen den Lezer alhier een denkbeeldt van de uitmuntenheit van deeze Maaltydt geeven. (b) In de Zaal waarin zyne Heiligheit deeze prachtige Maaltydt gaf, zag men een verheven plaats; (c) in 't midden van de zelve stond een tafel, alwaar zyne Heiligheit de plaats van eer op een prachtigen verzierden Troon bekleedde, onder een Verhemelzel (d) 't welk met de grootsheit van den Troon en de waardigheit van St: Pieter overeenquam. Op den *Credens* of nevendisch ter linker zyde geplaatst, zag men veele goude en zilvere vaten. In de zelfde Zaal ter rechter zyde, doch veel (e) laager dan de gemelde verheven plaats, stond een tafel voor de Kadinalen Bisschoppen en Priesters, en noch laager (f) een voor de andere Prelaten van de Kerke. Aan 't einde van de Zaal stond een *Credens* tafel (g) zeer groot en bequaam tot deeze gesteltheit, naar welke men met verscheiden trappen opging. Men dekte mede een andere tafel voor de Afgezanten en Edelen van 't Roomsche Hof enz. Alle andere byzonderheden gaan wy voorby. Indien 't geviel dat de Keizer zich alsdan aan 't Pausselyke Hof bevond, had hy een byzondere tafel op de verheven plaats alwaar die van den Paus beryd was, staande ter rechter zyde van zyne Heiligheit: doch op een Zetel gezeten een weinig min prachtig dan die van den Paus, en wat de Koningen aangaat die zaten aan de Tafel der Kardinalen naby den eersten Kardinaal Bisschop. De Perzonaadjes van staat, schoon het zelf (h) Vorsten of Konings Zoonen waren, moesten aan de tafel van den Stedehouder van Jesus Christus dienen. De Paus liet zich op deeze prachtige Maaltydt in zyn Pausselyk gewaadt vinden, gaande derwaarts tusschen twee Kardinalen Diaconen en gevolgt van zyn gewyde Genootschap enz. alle in plechtelyk gewaadt. Voor dat zyne Heiligheit zich aan de tafel zette, wiesch hy plechtelyk zyne handen. Zyne Keizerlyke Majesteit hield de Lampetschotel, de eerste Kardinaal Bisschop storte het water uit, (i) en twee Kardinalen Diakenen reikten hem de handdoeken toe. De andere Kardinalen, Prelaten, Edelen enz. knielden geduurende deeze

En waar in de Vorsten dienstbaar waren.

ze

(a) Dit is uit het Romeinsch Ceremoniaal Boek getrokken.
(b) *In Capite Aulæ erit Suggestus ad quem triplici gradu ascenditur.* Cerem. Eccl. Rom. fol: XVIII. in 't jaar 1516. gedrukt.
(c) *In medio quadratus thalamus surget palmi altitudine, super quo mensa paratur Pontificis.* Ibid.
(d) *Cum panno aureo supra caput.* Ibid.
(e) *Infra Suggestum.* Ibid.
(f) Het Ceremoniaal meld hier niet dan van Prelaten, *pro aliis Prælatis*, de Cardinalen Diaconen hadden hunne tafel over de andere Kardinalen. Alle de anderen hadden niet dan een voetbank.
(g) *In fine Aulæ parabitur magna credentia cum pluribus gradibus ad magnificentiam &c.* Ibid.
(h) *Etiam si sint fratres aut filii Regum.* Ibid.
(i) *Diaconi (serviunt) mantile hinc inde tenendo.*

ze Plechtigheit met ongedekten hoofde. Wat de Keizer aangaat hy wiesch zyne handen: maar met veel minder omslag: De eerste Kardinaal wisch zich vervolgens, en na hem den Roomschen Koning, indien hy 'er mede tegenwoordig was, en wanneer zelfs al de Gekroonde Hoofden der Christenheit zich 'er lieten vinden, haddenze (a) geen ander Voorecht dan in deeze gelegenheit met het gewyde Genootschap gelyk gestelt te worden, wel verstaande dat nochtans de Kardinalen altoos de voorrang hadden. De Keizer bediende de tafel van den Paus als Voorsnyder over de eerste schotel die opgedischt wierd en hy zelfs aan de deur van de Zaal aannam. Andere byzonderheden laatenwe onaangemerkt.

XII. HOOFDTSTUK.

De BEZITNEEMING *van den* PAUS, *en met welke* PLECHTELYKHEIT *dit naar de* KERK *van* St. JAN *van* LATERANEN *geschied.*

Met welk een Praalstatie de Paus van St. Jan van Lateranen bezit neemt.

Nadat de Paus gekroont is, moet hy van zyne Opperhoofdigheit bezit gaan neemen in zyne Hoofdtkerk te St: Jan van Lateranen, de eerste der Hoofdtkerken (b) van den Kerklyken Staat en der gansche uitgestrektheit van 't Christendom. Deeze Plechtelyke Bezitneeming geschied eenige dagen na de Kroning, op de plechtelykste en prachtigste wyze als men zich verbeelden kan. (c) By het Roomsch Ceremoniaal blykt, dat dit eertyds op den zelfden dag van de Kroning geschiede, 't welk in deeze volgende Orde gemeenlyk werd waargenomen.

„Twaalf (d) Trompetters (e) en twaalf „licht gewapende Ruiters hebben den Voortogt in zes geleden ieder van vier geschaart, „die door de mantel-of sleepdragers der „Kardinalen worden gevolgt, wel uitgedost en draagende scharlaken reiszakken „met goudt geborduurt. De Stafdragers „deezer Kardinalen volgen insgelyks te „paerdt, houdende zilvere Staven met de „Wapens van haare Eminentiën op de schouders.

„De Edelen en Aalmoezeniers der Kardinalen, Afgezanten en Vorsten, nevens „(f) verscheiden Edellieden en Roomsche „Baronnen volgen hier op, enz. Verscheiden Paussèlyke Soldaten met blinkende „Wapenen, loopen en draven buiten den „rang, om den Voorttogt te bestieren. Vervolgens komen vier Stalmeesters van den „Paus, (die volgens het *Roomsch Ceremoniaal* na den Kleermaker en Baardscheerder enz. gaan) met groote roode tabberden, en daarna 's Pausen Kleermaker en „twee Sleepdragers eveneens gekleed, hebbende (g) twee fluwele reiszakken met „goudt geborduurt. Achter hun volgen de „Stalknechts van den Paus met roode Sergie Ryrokken, leidende (h) de witte Merriepaerden die het Napelsch Koningryk „jaarlyks den Paus zenden moet; (als een „Schatting of een huldiging van wegen de „Oppermacht van deezen Staat; want de „Paus maatigt zich aan, dat het Koningryk „Napels van den Pausselyken stoel af hangt.) „Deeze Tel-of Merripaerden hebben dekkleeden van Zyde stoffe met goude franjes, gestoffeert met zilvere geslagen en „gedreeven plaaten. Vervolgens komen „verscheiden gedekte Muilezels, wier dekkleeden van fluweel met goude franjes versiert zyn, die door andere Bedienden van „den Paus by den toom worden geleidt;

 (a) als

(a) *Si plures Reges, mixti erunt cum primis Cardinalibus, primò Cardinalis, deinde Rex successivé.* Ibid.

(b) Een Opschrift bevestigt dit 't welk boven de groote deur deezer Kerke is. Zie het *Tafereel van 't Roomsche Hof.* „De Koningen van Vrankryk zyn Beschermers van deeze eerste Kerk der Waereldt, en „ten dien einde staan hunne Wapens boven de voornaamste poort, en de Kanonniken die 'er dezelve geplaetst hebben, getuigen zulks. *Nodot.* Memoir. de Rome.

(c) Zie Cerim. Ecclesiæ Rom. L. 1.

(d) *Tafereel van 't Roomsche Hof.*

(e) Het Boek *Relazione della Corte di Roma è dè riti da osservarsi in essa* &c. genoemt, waar uit de Schryver van het *Tafereel van 't Roomsche Hof* byna alles genomen heeft 't geen hy dit Hof aangaande zegt, meld niets dan van een Trompetter; doch wy konnen niet nalaaten te berichten, dat de Fransche Schryver die wy volgen, zyne Beschryving geschikt heeft naar die van den Italiaanschen Schryver, die de *Bezitneeming* van Innocentius den X. heeft beschreeven.

(f) Deeze vermengen zich zomtyds vrywillig onder deezen Adel en de Aalmoezeniers der Kardinalen, om de geschillen over den voorrang voor te komen. Zie het Boek, *Il Maestro di Camera* in de *Relations* &c. hier voor aangehaalt.

(g) De Paussèlyke gewaaden van zyne Heiligheit zyn in deeze twee Reiszakken. Zie *Cerim. Eccl. Rom.* L. 1. na den Kleermaker volgt de Baardscheerder enz. Volgens het *Roomsch Ceremoniaal* en de *Maestro.*

(h) De *Maestro di Camera* stelt dit; maar het *Roomsch Ceremoniaal* meld van twaalf: zulks het getal onzeker is.

„(a) alsdan volgen drie Rosbaaren met rood „fluweel en ſcharlaken met goudt geborduurt „overtrokken, waar voor gaan twee Amptenaren te Paerdt; en vervolgens ſluiten de „Stalmeeſter van den Paus te paerdt, en zyne „Staffiers te voet, deezen rang.

„Den Roomſchen en Titularen Adel (b) „volgt, doch buiten orde om 't geſchil van „den Voorrang te myden, alle gezeten op „uitmuntende Paerden, wier maanen met „veelverwige linten zyn verziert. Al deeze „Edelen worden door Staffiers te voet verzelt.

„Na deeze volgen vyf Stafdragers van „den Paus met rokken van Violet-laken, „waarvan de boordzels van zwart fluweel „zyn, draagende zilvere Staven en malië „halskragen. Hier op komen veertien Tromſlagers te voet, in 't rood met goudt geſtikt Satyn gekleedt, hebbende pluimen „op den hoedt en draagende ieder het Vaendel der veertien wyken van Rome. Deezen worden van de keurigſte Pauſſelyke „Trompetters gevolgt, in 't rood gekleedt „met goude boordzels. Na hun komen de „Apoſtoliſche Kamerdienaars en Buiten-Kamerlingen in 't rood gedoſt; de Commiſſaris en Fiskaal van de Apoſtoliſche „Kamer in 't Violet gekleedt; de Conſiſtoriale Advokaten in 't zwart; de gewoone „Kapellanen der Pauſſelyke Huisgenooten „in 't rood; de geheime Kamerlingen en die „van eer, en de vier Deelgenoten in 't violet „gekleedt, draagende (c) de vier karmozyn-fluweele Pauſſelyke hoeden, zyn weder de laatſten in rang.

„Hier op volgen op ſchoone Paerden gezeten veertig Amptenaren des Roomſchen „volks, als Rechters, *Juſticiers*, Geheimſchryvers, Beamptſchryvers, *Controleurs*, „Fiskaal enz. alle lange zwarte fluweele „Raadts-Heers-tabbarden aan hebbende, met „bonnetten van de zelfde ſtoffe, gelyk ook „de Dekkleeden hunner Paerden mede van „zwart fluweel zyn.

„De *Abbreviateurs* van de groote Raadkamer, de Klerken van de Kamer, de „*Auditeurs de Rota* en de Meeſter van 't „gewyde Paleis gaan ter linker zyde van „den Deken der *Rota*, en worden van „veertien Marſchalken van 't Roomſche „Volk gevolgt, in wit Satyn gekleedt, „met violet ſatyne bovenrokken en zwart „fluweele mutſen. Na hun volgen de „veertien Wykmeeſters bekleedt met groote „Karmozyn-fluweele rokken van zilver laken gevoert, nevens wit ſatyne met goudt „geboorde broeken, en zwart fluweele mutſen, met geſteentens verziert.

„De Gouverneur (d) van Rome, en de „Handhavers des Roomſchen Volks, volgen hier op, plaats laatende ter linkerzyde voor den Roomſchen Raads-Heer die „deeze praalſtatie niet bywoont, om den „Voorrang niet af te ſtaan, die den Gouverneur hem betwiſt. De Prinſen van den „Pauſſelyken Troon, de Bloedverwanten „van den Paus en de Afgezanten van Gekroonde Hoofden volgen met al hun gevolg den rang met hunne waardigheit over „een komende, en twee Pauſſelyke Ceremonie Meeſters gaan de Apoſtoliſche Onder-Diaken voor, (e) die het Kruis (f) „draagt naar den Paus gewendt. Deeze „Onder-Diaken is tuſſchen twee Amptenaren geplaatſt, die roode Staven draagen (g).

„De

(a) Voor de Tel-Paerden, plaatſt het *Roomſch Ceremoniaal* een handt Paerdt, twaalf Pauſſelyke Lopers (*Cur So: os Papæ*) in 't rood gekleedt, die by paaren gaan, draagende ieder een rood Vaendel. Na hun volgen de Vaendragers der Roomſche Wyken (*Vexillıferı Capitum Regionum*) mede in 't rood gekleedt. Deeze Vaendragers worden gevolgt van den Vaendrager des Roomſchen Volks, die van de Duitſche Orde, die van den Paus, die van de Kerk en eindelyk die van St. Jan van Jeruzalem.

(b) Voor de Titularen, laat de *Maeſtro di Camera*, overeenkomende met de nevens-gaande Afbeelding onder den tytel! *De* PAUS *gaat met een* PLECHTELYKE PROCESSIE *bezit van zyn* PAUSSCHAP *in de Kerk van* St. JAN *van* LATERANEN *neemen, de Hoofdt Kerk aller Kerken van 't Chriſtendom onder het Oppergezag van den* PAUS. De buiten Kamerlingen, enz. gaan, waarna hy de vier Kamerlingen plaaſt die de vier Pauſſelyke hoeden draagen. Het *Roomſch Ceremoniaal* laat hen na de twaalf Tel-paerden volgen. De *Abreviateurs* enz. gaan in de *Maeſtro di Camera* na deeze vier Kamerlingen, die de vier Hoeden draagen.

(c) Zy draagen dezelve op zekere ſtaven met rood fluweel bekleedt, zegt de *Maeſtro di Camera* gelyk ook het *Roomſch Ceremoniaal* doet.

(d) Dit word ons in *Relatione della Corte*, enz. geheel anders voorgeſtelt.

(e) *Veſtito con mantellone é capello largo*, dat is, met de Prieſterlyke bovenrok, en op het hoofdt een breed geranden hoedt.

(f) Een drie kruiſſelings Kruis, 't welk een teken van 's Pauſen Geeſtelyk Rechtsgebiedt over den geheelen Aardbodem is. Men meent dat Paus Silveſter de I. dit kruis het allereerſt opentlyk liet voor zich draagen. Deeze gewoonte werd nochtans niet achtervolgt, dan tot Leo den IV. die dezelve weder invoerde. De Kardinaal Diaken die den Volke de Verkiezing van een nieuwe Paus verkondigt, toont hun als dan het kruis.

(g) Na de Onder-Diaken en die hem verzellen, laat het *Roomſch Ceremoniaal* twaalf mannen te voet volgen, in 't rood gekleedt, die ieder een brandende Waſchkaers voor het H. Sakrament draagen. Twee andere te Paerdt, mede in 't rood gekleedt, volgen aanſtonds het Sakrament, hebbende ieder een zilvere Lantaren in de handt. Het H: Sakrament word door een wit Telpaerdt op den rug gedraagen, en het Telpaerdt heeft een aangehangen ſchel. Veertien Roomſche Burgers draagen het Verhemelzel beurtsgewys. De Sacriſtyn volgt, te Paerdt gezeten, met een witte ſtaf in de handt enz. Wy zullen van deezen optogt breeder verhaal doen, wanneer we beſchryven hoedanig het H. Sakrament gedraagen word, als zyne Heiligheit elders op reis gaat.

N° 17.

B. Picart, sculp. dir. 1722.

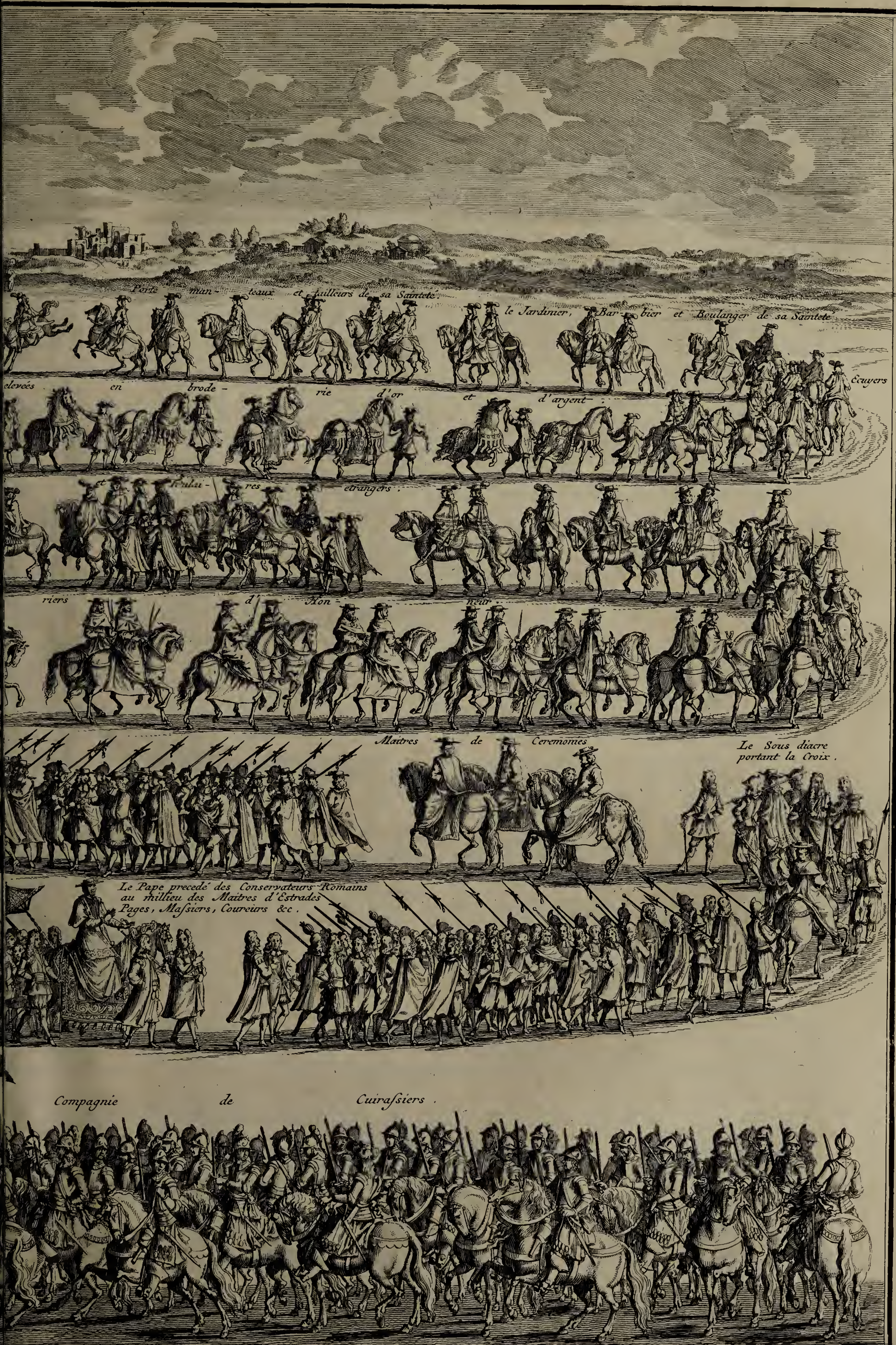
Le PAPE va en CEREMONIE prendre POSSES

ON du PONTIFICAT dans l'Eglise de St. JEAN de LATRAN.

qui est la Capitale de toutes celles qui relevent de

la juridiction du PAPE dans la Chretieneté.

„ De Paus volgt nu in een Rosbaar (a) „ gedraagen, omringt van vyftig jonge „ Roomſche Edelen in 't wit Satyn gekleedt, „ en de Staffiers en Voorlopers van den Paus „ onthouden zich rondom deeze Rosbaar ne- „ vens de Meeſters der gemeene wegen. De „ Kapitein van de Zwitzerſche Lyfwacht „ gaat aan 't hoofdt van twee ryen wel ge- „ wapende Ruiters die dienen tot verzeke- „ ring van den Paus. De Rosbaar waarin „ men zyne Heiligheit draagt, is met rood „ fluweel bekleedt en met goudt borduurzel „ en franje verſiert. Zyn gewaadt beſtaat in „ een rok van wit tabyn, het koorkleedt, „ de Stool en 't manteltje uit rood fluweel „ indien het winter is, of uit rood Satyn als „ het zomer is, nevens een kalot onder den „ rooden hoedt.

„ De Pauſſelyke Kamerling, Schenker, „ Geheimſchryver, en Arts onthouden zich „ mede na by zyne Rosbaar en voor de „ Zwitzerſche Lyfwacht. De Kardinalen vol- „ gen by paaren te paerde, omringt van ee- „ nige Helbardiers, waar op des Pauſen „ Lyfwacht volgt. Na haare Eminentien „ volgen (b) de Patriarchen, Aartsbiſſchop- „ pen, Biſſchoppen, de Apoſtoliſche Pro- „ tonotariſſen, Auditeurs, de Schatbewaar- „ ders van de Apoſtoliſche - kamer, en de „ Prelaten overdragers van wederzyds hand- „ teekening. Eindelyk word na de wiſſel- „ paerden en de Trompetters van den Paus „ deeze Praalſtaatie beſlooten door twee Ben- „ den licht gewapende Ruiters, voorgere- „ den van hunne Bevelhebbers keurelyk ge- „ kleedt, met ſcharlaken rokken en enge af- „ hangende mouwen van rood en geel flu- „ weel, 't welk zich te deftiger vertoont, „ wanneer zy met hunne lanſſen voort-trek- „ ken.

Welk een weg deeze ſtati-pracht inſlaat.

„ De weg die deeze Praalſtaatie neemt, is „ langs de Burg van St. Angelo; van daar „ gaat men --- naar St. Andries van de Val- „ le---. en naar 't Kapitool, alwaar het „ Roomſche Volk den Paus een Triomf-boog „ heeft opgerecht, en een Raads Heer hem „ de Sleutels in 't *Campo* of 't Veldt aanbied, „ houdende een Scepter in de handt, ter- „ wyl hy een ſierlyke aanſpraak doet, die „ de Paus aanhoort. Weder voorttrekken- „ de, paſſeert men *Campo Vacino* of de Beeſte „ Markt, alwaar de Hartog van Parma een „ andere Triomf-boog voor zyn Paleys heeft „ opgerecht. Vervolgens ſlaat men den weg „ in naar het *Colliſeum*, daar de Jooden „ mede een Triomfboog hebben gemaakt, waar „ onder zy den nieuwen Paus (c) de Boe- „ ken Moſes in 't Hebreeuwſch aanbieden. ('t Geen zy in 't aanbieden van de Boeken Moſes zeggen, is betrekkelyk op een aanmaaning over het ontzach van Moſes Wet en om van zyne Heiligheit beſcherming te verzoeken, die hen betuigt een groote eerbiedigheit voor dit Goddelyk Boek te hebben; maar daar nevens verklaart, dat hy de valſche uitleggingen door hen daar aangegeeven, t' eenemaal wraakt.) „ Op dit antwoordt „ vertrekken de Jooden zonder dat ze iets „ weeten in te brengen, en de Praalſtatie ver- „ volgt haaren weg door ſtraten aller wegen „ met tapyten verſiert en met een meenigte „ Volks opgepropt, tot naar St. Jan van „ Lateranen.

Het verſchil (d) 't welk we aanmerken in 't beſchryven deezer Plechtigheit, toont dat deeze pracht van uitryding niet altoos in de zelfde orde geſchied. De Geeſtelykheit (e) van St. Jan van Lateranen trekt deeze Plechtelyke Praalſtatie te gemoet, zodanig als in deeze Print verbeelding is afgebeeld. Nu zullen we onze gedachten laaten gaan hoe zyne Heiligheit in zyne Hoofdt-kerk ontfangen word.

Hoe de Paus in de Kerk van St: Jan van Lateranen ontfangen word.

„ De Paus (f) aan 't voornaamſte Portaal „ van de Kerk van St. Jan van Lateranen „ gekomen zynde, treed hy uit zyne Ros- „ baar, (of klimt van 't Paart) als dan bied „ hem de Kardinaal Aartsprieſter (g) het kruis

(a) De Paus word niet altoos in een Rosbaar gedragen. Volgens het *Roomſch Ceremoniaal* is hy op een wit Telpaardt gezeten, draagende agt Edellieden het Verhemelzel. Een Koning, ja zelfde Keizer, indien hy deeze Plechtigheit bywoont, is verplicht de ſtygbeugel voor zyne Heiligheit te houden en het Telpaerdt by den toom te leiden. Zie *Cerimon. L.* I. Indien men de Paus in een Rosbaar draagt, moet de Keizer een der draagers zyn: maar niet dan voor een ogenblik, vermits men hem aanſtonds verloſt. De acht Edellieden die het verhemelzel draagen, worden mede door agt Roomſche Burgers tot aan St. Jan van Lateranen afgeloſt.

(b) *Con mantellone è cappello grande.* ibid.

(c) Zie 't eerſte Deel van dit Boekdeel Pag. 90. alwaar de oorſprong deezer gewoonte aangeweezen word.

(d) Deeze Printverbeelding vertoont eigentlyk de Praalſtaatie van den Paus Clemens den XI. en is na het Afbeeldzel geſneeden, te Rome geteekent.

(e) Terwyl men met deeze Praalſtaatie voort trekt, werpt men op eenige plaatſen eenig geldt onder het volk, om den toeloop van 't gedrang een weinig af te wyzen; (*ad preſſuram imovendam* zegt het *Roomſch Cermoniaal.*

(f) Zie het *Tafereel van 't Roomſche Hof.*

(g) *Prior Canonicorum Lateranenſium*, zegt het Roomſch Ceremoniaal, *offert crucem oſculandam Pontifici, quam Diaconus Cardinalis accipit & ad os Pontifici, cui prius Tiaram extraxit, ponit. Oſculata cruce Pontiſici ponitur mitra, & regnum datur in manibus auditoris. Ipſe vero Pontifex à Priore & Canonicis prædictis ducitur ad marmoream ſedem ante portam principalem à ſiniſtra ſtantem, quæ Stercoraria appellatur, & ibi eum ſedere faciunt, qui ita tamen ſedet, ut*

magis

„kruis (a) te kuſſen aan, vervolgens zet zich „zyne Heiligheit op den Troon, voor hem „onder dit Portaal opgerecht, alwaar men „hem Pauſſelyke ſiraaden aan trekt en den „Myter opzet; op deezen Troon gezeten, „komen hem de Kanonniken van St. Jan de „voeten kuſſen, en de Kardinaal Aartsprieſ„ter doet voor hem een ſierlyke aanſpraak „in den naam van 't Kapittel, en bied hem „de Sleutels van de Kerk aan, de ee„ne van (b) Goudt en de andere van Zilver „zynde, in een vergulde Lampetſchotel „leggende, met bloemen verziert.

En met welk een Plechtigheit deeze bezitneeming

„Na dat deeze Plegtigheit geeindigt is, „kleeden zich de Kardinalen met hunne ge„wyde kleederen, en de Paus begeeft zich „naar de voornaamſte deur van de groote „zaal, alwaar de Kardinaal Aarspriefter hem „een wyquaſt aanbied, waar mede hy het „wywater over de omſtanders ſprengt (c). „Vervolgens word de Paus door den zelven „Kardinaal driewerf bewierookt. Dit ver„richt zynde, treed zyne Heiligheit weder in „de Roſbaar, en zyne Staffiers draagen hem „door de Kerk, onder een verhemelzel door de „Kanonniken van St. Jan van Lateranen „opgehouden, tot voor het Groot Autaar al„waar hy zyn gebedt doet. Hier na draagt „men hem in 't Koor, en gezeten op een „Troon, komen de Kardinalen hem hun„ne gehoorzaamheit bewyzen; waar na hem „de twee Kardinalen Diakenen, terwyl hy „den zegen geeft, den Myter op en afzet„ten, gelyk in 't *Ceremoniaal* word voorgeſchreeven

verzeld gaat.

magis jacere videatur; ad quem mox accedentes Cardinales elevant eum honorifice, dic entes; ſuscitat de pulvere egenum & de ſtercore erigit pauperem, ut ſedeat cum principibus & ſolium gloriæ teneat. *Surgens Pontifex accipit de gremio Camerarii ſibi aſsistentis quantum pugno poteſt complecti pecuniarum, ubi tamen nihil prorſus ſit argenti aut auri, & ſpargit inter populum dicens*, Argentum & aurum non eſt mihi, quod autem habeo hoc tibi do. ----- *precedentibus Cononicis & cantantibus*, Te Deum Laudamus. *Pontifex cum Cardinalibus intrat E cleſiam & ante altare majus ſupra ſaldiſtorium procumbens ſine mitra aliquantulum orat. Deinde ſurgens benedicit populo dicens*, ſit nomen Domini Benedictum &c. *Inde cum mitra aſcendens ad ſedem eminentem, ſedens recipit ad oſculum pedis Canonicos Lateranenſes. Deinde ---. aſcendit ad Palatium Lateranum per portam quæ eſt in Eccleſia, & cum perventum fuerit in ---- aula Concilii, ſedet Pontifex in ſede ſibi parata apud tabulam lapideam in capite aulæ quæ dicitur* menſura Chriſti & ----- *Finitis laudibus Papa procedit ad Cappellam ſancti Sylveſtri. Ibi ante portam capellæ ſunt duæ ſedes porphyreticæ perforatæ --- ſedet Pontifex ſuper primam --- Prior Eccleſiæ accedit & genuflexus dat Pontifici ferulam in manus, ſignum correctionis & regiminis, & Claves ipſius Baſilicæ ac palatii, in ſignum poteſtatis claudendi & aperiendi, ligandi atque ſolvendi. Surgit deinde Papa ---- & ſedet in altera ſede prophyretica ad aliam partem, & ibi reſtituit eidem Priori ferulam & claves, & ab eodem præcingitur ſuper planetam ſedens cum cingulo quodam ſericeo rubro, cum burſa etiam ſericea & rubra, in qua ſunt duodecim lapides precioſi cum muſco. Tum Pontifex præcinctus & Sedens e gramio Cameraii capit denarios argenteos ----- & ſuper populum ſpargens dicit* Diſperſit, dedit pauperibus, Juſtitia ejus manet in Sæculum Sæculi --- *Ducitur deinde Pontifex ad ſancta Sanctorum, ubi ſuper faldiſtorium ſine mitra genuflexus orat. Inde ſurgens cum mitra revertitur ad Capellam ſancti Sylveſtri. Ibi ſedet ſuper ſedem ſibi paratam; tum deponit mitram, chirothecas, pallium, planetam, & aſſumit pluviale & mitram ſimplicem, & ſedens dat Presbyterium hoc modo: Cardinalibus duos aureos & duos groſſos argenteos. Veniunt Cardinales & profunde caput inclinant ante Pontificem, porriguntque & mitram apertam, in qua Pontifex immittit pecuniam. Illi acceptâ pecuniâ manum Pontificis osculantur. ---- Alii Prælati genuflectunt ante Pontificem & accipiunt in mitra unum aureum & unum groſſum, & osculantur dextrum genu Papæ Alii veró Prelati & officiales accipiunt in manu tandundem & osculantur pedem &c.*

Dit uittrekzel van 't Ceremoniaal, behelſt veele byzonderheden, die nu mogelyk afgeſchaft of verandert zyn, nademaal 'er de Schryver van *'t verhaal van 't Roomſche Hof en der zelver Plechtigheden*, reeds door ons aangehaalt, niets van zegt. Overzulks wy ten dienſt onzer Landsgenoten, de aanmerkelykſte byzonderheden deezer Plechtigheit overzetten, om die den weetgierigen Lezer in onze taale voor te draagen. De eerſte Kanonnik (Aartspriefter) van St: Jan van Lateranen, bied zyne Heiligheit het Kruis te kuſſen aan. De Kardinaal Diaken, brengt het, na den Paus de Vorſtelyk Muts afgelicht te hebben, zyne Heiligheit voor den mondt; het kruis gekuſt hebbende, zet men hem den Myter weder op. De Heerſchappy (dit is de Pauſſelyke Kroon) word in handen van een *Auditeur* geſtelt. Vervolgens geleid men zyne Heiligheit naar een Poort ter linker zyde, 't welk het *Ceremonial Stercoraria* noemt. Men laat hem daar in een ſtoel zitten, en zodanig als of hy half lag en ſliep. Eenige Kardinalen naderen als dan, heffen de Paus weder op, en zeggen *Hy verheeft den geenen uit het ſtof die nootdruftig is, en de armen uit de verachting, om met de Vorſten op den Troon der heerlykheit geplaats te worden.* De Paus die deeze behoeftige arme is, zich opgerecht hebbende, werpt een handtvol geldt onder 't Volk, waar onder nochtans geen zilver noch goudt is, en zegt in 't werpen: *Ik hebbe Zilver noch Goudt, maar 't geen ik hebbe, geeve ik u.* Wy zouden niet durven zeggen dat deeze toepaſſing wel voegelyk zy; want men zoude het ons met reden betwiſten. Vervolgens gaat zyne Heiligheit in de Kerk, voorgegaan van de Kanonniken en van de Kardinalen verzelt; hy zegent het volk en ontfangt de Kanonniken ter voet kus. Hier na word de Paus naar 't Paleis van St: Jan van Lateranen gedraagen. Zyne Heiligheit in de Zaal van 't Coneilie gekomen, zingt men het Lof enz. Van daar gaat men naar de Kapel van St: Sylveſter en men vind voor de Poort van de Kapel twee doorgaate* ſtoelen. Hier in gaat de Heilige Vader zitten; als hy in de eerſte ſtoel gezeten is, reikt men hem de Sleutels en een Plak toe, als een teken van zyn gezach en meeſterlyke tuchtiging; in de tweede gezeten geeft hy de Plak en de Sleutels aan den eerſten Kanonnink, of Aartsprieſter over, die de Paus met een zyden gordel omgord waar aan een Beurs met twaalf edele geſteenten vaſt is, (die ongetwyffelt de 12. Apoſtelen verbeelden) en eenige muskns. De Kamerling die deeze plechtigheit bywoont, geeft den Paus eenige ſtukken geldt die hy onder 't volk werpt, zeggende: *hy heeft zyne goederen verſpreidt, zyne gerechtigheit duurt in alle eeuwigheit.* Van daar gaat de Paus in *'t Heilige der Heiligen* zyn gebedt doen. Vervolgens weder in St: Sylveſters Kerk gekomen, deelt hy aan de Kardinalen, Prelaten en minder Kerkelyken eenige gedenkpenningen en andere goude en zilvere ſtukken uit, die vervolgens zyne Heiligheit hunne hulde bewyzen, een ieder naar zynen rang.

(a) De Paus is gekneit, *Stando noſtro ſignore inginochione. Relaz. della Corte* &c. hier voor aangehaalt.

(b) De goude Sleutel wyſt de volſtrekte macht van vergeeving aan, en de zilvere die van met den Ban te ſlaan. *Caſal de Veter. Chr. rit.* De reden die hy geeft is dat het zilver minder in vermogen dan het goudt zy. Deftig geredeneert.

(c) En beſprengt mede zich zelven. ibid. * *Stercoraria* genoemt.

„ſchreeven. Dit alles in 't Koor verricht „zynde, draagt men de Paus naar 't Paleis „van St. Jan van Lateranen alwaar men ver„ſcheiden *Antiennes* zingt, die geëindigt „zynde, zegt als dan de Kardinaal eerſte „Prieſter eenige gebeden. Na de zelven ge„ëindigt zyn; zet men de Paus de driedub„bele Kroon op 't hoofdt, en men geleid „hem ter plaatze naby de groote zaal van St. „Jan, van waar hy den volke tweewerf zegent.

Geſchenken uitgedeelt.

„Eindelyk vereert de Paus aan de Kardi„nalen eenige goude Gedenkpenningen; de al„gemeene Schatbewaarder werpt voor 't volk „eenig zilver geldt, voornamentlyk met het „Pauſſelyk wapen verzien, en ten dien einde „geſlagen; midlerwyl hoort men de lucht van „het gejuich wedergalmen, door het geroep: „*lang leeve zyne Heiligheit*, enz.

XIII. HOOFDTSTUK.

Van de PAUSSELYKE STAATSIKLEEDEREN, *en waar in die beſtaan.*

Waar in de Pauſſelyke Plechtgewaaden beſtaan.

Zoo draa de Paus verkoren is (a), trekt men hem het Koorkleedt van wit linnen aan, en verſiert hem met roodlakenſche Pantoffels, waar op een goudt Kruis geſtikt is, een Prieſterskap * van rood fluweel, een roode zyde gordel met goude haaken, een Koor-rok † en een roode Bonnet. Vervolgens geeft men hem (b) het Prieſterlyk Hoofdtdekzel, ‡ de Albe ✠ van wit linnen wier randen van rood zyd lint beſtaan, en de Stool § met paerlen verſiert. Indien de Paus Prieſter of Biſſchop is, hangt men hem deeze Stool om den hals; maar is hy niet dan Diaken, moet hy die op den linker ſchouder hebben; en indien hy Onder-Diaken is, geeft men hem 'er geen.

Als de Nieuwe Paus (c) in geene Orde is ingelyft, moet men hem die opdraagen; indien hy niet dan Diaken was, en dat hy begeerde tot Prieſter te worden ingeſtelt, draagt men hem het Prieſterſchap op, en wyt hem vervolgens tot Biſſchop in. (d) „Deeze „Plechtigheit word in de Kapel van Sixtus „door den Kardinaal Deken verricht, die „altoos Biſſchop van Oſtia is, en aan wien „het zedert eenigen tydt geſtaan heeft, den „Paus in te wyen.

's Pauſſen gewoon gewaadt beſchreeven.

Wanneer zyne Heiligheit in zyn byzonder en gewoon gewaadt is, (e) draagt hy een Koorkleedt van witte zyde, een opperkleedt van fyn linnen, een kap van rood fluweel of hoog-rood ſatyn. Des winters dekt de Paus zyn hoofdt met een gevoerde bonnet, en 's zomers met een ſatyne kap. Geduurende de Vaſten, de Advent en vaſtendagen, draagt de Paus een wit wolle Koorkleedt met een kap van rood laken: maar 's Zaturdags voor Paaſche tot den volgenden Zaturdag draagt hy een witte damaste kap.

En in welk een gewaadt hy de Mis doet en zich op zekere tyden kleedt.

Zyne Pauſſelyke gewaaden zyn tweederlei Wanneer hy de Mis doet, is hy, behalven het Koorkleedt, van een boven rok, het Prieſterlyk hoofdtdekzel, de witte linnen Albe, de Stool, de Manipul ¶, het Misgewaadt, de Kasuifel, ‡ de Myter, de Handſchoenen enz. verzien. Alle deeze gewaaden komen met de uitmuntenheit en waardigheit van den Stedehouder van JESUS CHRISTUS en den Opvolger van St. Pieter over een: maar de verwe ver-

(a) Zie *Relazione &c. Tafereel van 't Roomſch Hof. Cerim. Eccl. Rom.* &c. hier voor angehaalt.

* [*Mozette* genoemt; 't is een ſtuk ſtof even eens als het geeſtelyk gewaadt der Franſiskanen, over de ſchouders en voor de borſt in 't ronde afhangende.]

† [*Rochet* geheeten, zynde een Biſſchops of Abts linnen koorkleedt met naauwe mouwen, gelyk die van een Albe, gemeenlyk wel geſteven en met kanten verſiert.]

(b) Cerim. Eccl. Rom. L. 1

‡ [*Amit* genoemt, een gezegent vierkant ſtuk Lywaat 't, welk de Kerkelyken op 't hooft dekken wanneer zy zich met de Albe kleeden. De Prieſters, Diakenen, Onder-Diakenen en Akolyten bedienen 'er het Autaar mede.]

✠ [De *Albe* is een wit linnen kleedt 't welk tot op de voeten hangt, waar mede de Prieſters, Diakenen en Onder-Diakenen onder hun Koorkleedt bekleed zyn, en insgelyks de Klerken die het Autaar bedienen.]

§ [De *Stool* is een Biſſchoppelyk gewaadt om de opperhoofdigheit der Kerke te verbeelden. De Prieſters draagen die mede over de *Albe* om de Mis te zingen. 't Is een breede ſtoffe band met drie kruiſſen bezet, die van den hals tot aan de voeten afhangt. De Stool was by de aloude Heidenen een Tabbert en een meer vrouwelyke dan mannelyke dragt, waar van zich echter mede de Koningen bedienden. Het gebruik van de *Stool* is nevens de *Albe* teffens in de Kerke ingevoert. *Furetiere.*]

(c) *Cerim. Eccleſ.* Rom. ibid. L. 1. (d) *Tafereel van 't Roomſche Hof.*

(e) *Relaz. della Corte di Roma &c. di* Lunadoro.

¶ [Het *Manipul* is van een Kerkelyk gebruik 't welk de Bedienaren, als Prieſter, Diaken, en Onder-diaken, op den linker arm dragen. 't Is een kleine bandt drie of vier vingeren breed, even eens als een kleine Stool, en van de zelfde ſtoffe gelyk de Kasuifel.]

‡ [*Kasuifel* is een kerkelyk verſierſel, 't welk de Prieſter over zyn *Albe* trekt, wanneer hy de Mis zal doen. De Kasuifels der alouden waren t' eenemaal rond, en tot op de ſchouders opgeſchort, daar die nu ter zyden geſpleeten zyn. *Furetiere.*]

verandert naar de gelegenheit des tyds en hangt van de Plechtigheit der Feesten af. Zyne Heiligheit viert (a) in 't rood het Pinxter Feest en dat der Martelaaren; in 't wit het Paasch Feest en alle de Feesten der H. Maagden; in 't violet de Vaste, d' Advent en alles wat tot het vasten behoort; in 't zwart op den Goeden Vrydag en in de Missen over de dooden. Op Kersnacht draagt hy een Monnikskap en een rood fluweele Tabbert. Ook draagt hy in de laatste week van de Vaste geen Myter, en niet dan een mantel van rood laken. Wanneer de Paus met de drie dubbele Kroon verschynt, is hy van een wit Kalotje verzien; maar anders draagt hy een roode Bonnet.

Als mede hoe hy in 't Consistorie verschynt.

De Paus (b) woont in zyn gewoon gewaadt de Consistoriën en Vergaderingen by: maar hy verschynt met het Koorkleedt en den Myter in 't eerste Consistorie na zyne Verkiesing gehouden. De grootste bezigheit die aldaar door zyne Heiligheit word afgelegt, is die van 't Gewyde Genootschap te bedanken.

(c) Wanneer de Paus niet gemytert is, noch de driedubbele Kroon op zyn hoofdt heeft, gaat hy tusschen de twee oudste Kardinalen, de anderen volgen by paaren; eerst de Bisschoppen, vervolgens de Priesters en eindelyk de Diakenen. Deeze orde is verschillende met die wanneer de Paus de driedubbele Kroon of den Myter op heeft; want alsdan gaan de Kardinalen by paaren voor den Paus; waarop eerst de Diakenen volgen, daar na de Priesters, en ten laatsten de Bisschoppen, een ieder naar hun rang.

XIV. HOOFDTSTUK.

Van de ORDE *en* PLECHTIGHEDEN *die in acht genomen worden, wanneer de* PAUS CONSISTORIE *houd; volgens het Roomsch Ceremoniaal van 't Jaar* 1516.

De toestelen orde in 't Consistorie beschreeven, en in welk een rang men plaats neemt.

Dit Ceremoniaal (d) geeft ons het volgende verhaal, hoe de Paus Consistorie houd om Oppermogendheden en hunne Afgezanten te ontfangen; om een Heilig in te wyen; om over gewigtige zaaken te handelen, 't zy Geestelyke of Waereldlyke; om de verheffing van Kardinalen, enz. Wanneer dit Consistorie moet gehouden worden, recht men in de groote Zaal van 't Apostolisch Paleis de Paussel yke Troon op, die byna vierkant is en omtrent twaalf palmen (e) breed. Men klimt 'er met drie trappen op. De Paus is in een Stoel met goudlaken of eenige andere diergelyke stoffen bekleed, gezeten onder een verhemelzel (f) van de zelfde stoffe, om met de uitmuntenheit van den Zetel overeen te komen. De verheven plaats is (g) met rood laken bedekt. De Kardinalen Bisschoppen en Kardinalen Priesters plaatsen zich ter rechter zyde (h) beneden den Troon: de Diakenen ter linker zyde, zodanig datze alle het gezicht naar den Paus hebben gewend. Tusschen de Zetels van de Kardinalen Bisschoppen en Priesters nevens die der Diakenen is 'er een genoeg ruime plaats (i) om een vryen toegang te hebben.

Wanneer de Paus een openbaar Consistorie zal houden, gaat hy gemytert en bekleedt met het Priesterlyk gewaadt, de Albe, Stool, en de roode Kasuifel derwaarts, voorgegaan van het Kruis en de Kardinalen. Deeze staatsipracht in de Zaal van 't Consistorie gekomen, plaatst zich de Paus op zynen Troon, en de Kardinalen vervolgens zich in hunne Zetels gezet hebbende, na alvoorens hunne onderlinge eerbiedigheit aan zyne Heiligheit beweezen te hebben, gelyk mede de Aartsbisschoppen, Bisschoppen, Protonotarissen en andere Prelaten doen, zetten ze zich op de trappen van den Troon (k); op laa-

(a) Men verbeeld door het rood, de vurige tongen waar van gesproken word, toen de H. Geest op de Apostelen nederdaalde: en het bloedt der Martelaren van JESUS CHRISTUS; door het wit de vreugde die de Opstanding van onzen Zaligmaker in de harten der gelovigen verwekt, en de kuischheit der heilige Maagden waar over men het Feest viert; door het Violet de verbleekte verwe der geenen die vasten, de Vigiliën en de onthouding van de Vaste voldoen, zodanig de Kerk die heeft ingestelt; door het zwaart de rouw die de doodt van JESUS CHRISTUS in de harten der Christenen werkt enz. Van geen klein gewicht is 't van deeze dingen onkundig te zyn, die, verwaarloost zynde, een groote onwaardigheit in de Godtsdienstigheit van eenige Godvruchtigen overlaten.

(b) Zie *Tafereel van 't Roomsche Hof.* (c) Idem. ibid.

(d) *Cerimon Eccles. Rom.* L. 1. Sect. 9. Cap. 1.

(e) Een palm is een Italiaansche maat van agt duim of daar omtrent.

(f) *Supra caput pendebit aureus pannus.* ibid.

(g) *Planum totum.... coopertum erit panno coccineo.* ibid.

(h) *A dextra infra solium.* ibid.

(i) *Spacium decem palmorum aut duodecim.*

(k) *Et cum eis in ultimo (gradu)* ibid.

laager trappen zitten de Onder-Diakenen, de Auditeurs, de Klerken van de Kamer, de Akolyten of Kosters met hunne wyde wolle tabbaarden; beneden op den grondt (a) tusschen de Stoelen der Kardinalen, plaatsen zich de Kerkelyke Amptenaren (b) van 't Pausselyk Hof. De Kamerlingen en Geheimschryvers zyn mede op den grondt gezeten, tusschen de Prelaten en Kerkelyke Amptenaren. De Neeven van den regeerenden Paus, indien 'er eenige zyn, en eenige andere Roomsche Vorsten onthouden zich aan wederzyde van den Pausselyken Troon; waarom men hen ook Prinsen van den Troon noemt. De Afgezanten en anderer Vorsten Amptenaren zyn ter rechterzyde van den Troon geplaatst, tusschen de trappen en den muur. Dus plaatsen zich mede de Edelen van den eersten rang, en de andere Edellieden ter linkerzyde nevens de Amptenaren (c) van 's Pausen Hofhouding. De Consistoriale Advokaten onthouden zich achter de Kardinalen Diakenen, en de Prokureurs der Vorsten met den Prokureur Fiskaal achter de Kardinalen Bisschoppen; houdende de Fiskaal zynen rang na de andere Prokureurs. De ingang van de plaats die naar den Troon geleid, is door de Lyfwacht van den Paus bezet. De Meester van 't Gewyde Gasthuis onthoud zich tusschen de Lyfwacht en 't einde van den rang der Kardinalen Priesters. De Klerken der Ceremoniën zyn aan het begin van de zitting der Diakenen geplaatst, om gereeder te zyn de bevelen van den Paus uit te voeren. Wanneer zyne Heiligheit Consistorie over Gerechtszaaken houd, plaatst zich de Advokaat achter de Kardinalen Priesters tegen over den Paus. Nadat hy zyn geding blootgelegt heeft, legt hy zyn verzoekschrift (d) by de Kerklyke Amptenaren neder, die het opneemen en in handen van den Onder-Kanselier stellen. Wanneer dan het Consistorie geëindigt is, treeden de Oudste Kardinalen Diakenen toe, om den Paus te geleiden, en deeze Apostolische Vergadering keert in de zelfde Orde weder als ze gekomen was.

Hoedanig het geheim Consistorie

Het geheim Consistorie word eenvoudiger gehouden, en alleen maar in een afgezonderde Kamer van 's Pausen Paleis. De Pausselyke Zetel heeft geene trappen: hy bestaat niet dan in een soort van Voetbank (e) zonder verhevenheit, als alleen maar om een weinig grooter te vertoonen. De Kardinalen Bisschoppen en Priesters zyn 'er ieder (f) in rang geplaatst, zulks de Oudste Kardinaal Bisschop ter rechter zyde van den Paus de naaste zit, eveneens als de oudste Kardinaal Diaken ter linker zyde hem de naaste is. Voor deeze zitting zyn voetbanken (g), waarop hunne Eminentiën de voeten zetten, en deeze Vergadering is zodanig geschikt, dat de laatste der Kardinalen Diakenen het naast by den laatsten Kardinaal-Priester zit. Deeze laatste Kardinaal-Diaken heeft een schel, om den geenen te laaten binnen komen die de orders ontfangen moeten. De Pausselyke Zetel is met rood laken bekleedt; maar de zitplaatzen der Kardinalen zyn niet dan rood geschildert met de Wapens van den Paus. De tusschenruimte die tusschen zyne Heiligheit en de Kardinalen is, legt met vloertapyten bekleed. Wanneer de Kerkelyke Raadt over zaaken van den Staat of de Kerk zal raadplegen, moet een ieder (h) vertrekken, behalven de Kardinalen, en als men de stemmen opneemt (i) moet hy die zyne stem gegeeven heeft, opstaan.

gehouden word.

De manier om een geheim Consistorie te beroepen (k) is als volgt: Alle Zondagen begeeven zich twee Postlopers in 't violet gekleed en een zwarte Staf of Roede in de handt houdende, terwyl 'er Kapel gehouden word, naar het Apostolisch Paleis. Zy wachten aan de Poort tot den H. Vader zyne Godtvruchtigheit heeft volbragt, en wanneer hy uit de Kapel komt, doen zy hem deeze eerbiedige aanspraak op hunne kniën leggende, waar van dit den zin is: Heilige Vader, *wy wenschen u een langduurige gezondheit en lang leven; behaagt het u Consistorie te houden?* Waarop de Paus antwoordt, *Ja.* De Postlopers voegen 'er alsdan by, *ad multos annos.* Vervolgens gaan zy naar de Kardinalen, doen eveneens aan haar Eminentiën een eerbiedige aanspraak geknielt zynde, en berichten hun dat 'er Consistorie zal zyn. Tot op de 15de eeuw verkondigde men het Consistorië door 't luiden van een klok, deswegen de Consistoriale Klok genoemt. Nadat

 de

(a) *Super terram inter sedilia Cardinalium.*
(b) *Curiales togati.* ibid. (c) *Familiares.*
(d) *Cedulam suæ Supplicationis inter sedentes in terram curiales projicit.* &c. ibid.
(e) *Scabellum habet magnum, super quod Pontifex tenet pedes & aliud parvum per quod ad majus ascenditur.* ibid.
(f) *A dextra & à fronte sedent Episcopiæ Presbyteri* &c.
(g) *Scabella pro pedibus Cardinalium ante Pontificem locantur.* &c.
(h) Dit word *Extra omnes* genoemt. Alsdan sluit men de deur en niemandt mag 'er inkomen noch uitgaan, tot dat de byeenkomst geeindigt is. De laatste Kardinaal-Diaken schelt dit *Extra omnes* met zyn schel.
(i) Men moet alsdan met ontdekten hoofde opstaan, zonder iets in handen te hebben.
(k) *Chiaconi Acta Camonizationis* &c. *Romæ* 1720.

de Lopers aan 't Gewyde Genootschap dit hebben te kennen gegeeven, maaken zy het Consistorie door een afkundiging aan de deur van de Apostolische Kantzelery nochmaals bekent. Door een Dekreet van de Vergadering der Kerkgewoontens van 16 Februari 1630. is 't den Postlopers verboden, elders dan aan de Kardinalen de Consistoriën, Kapellen en Kerkvergaderingen, enz. aan te kundigen.

Als ook het half geheime Historie en wat daar in word verhandelt.

Behalven het Openbaare en Geheime Consistorie, word 'er noch een half geheim gehouden. In het Geheime Consistorie stelt men Bisdommen voor, men overweegt der Bisschoppen bequaamheden, staat het *Pallium* toe, sluit en opent den mondt der Kardinalen, enz. Dit Consistorie word van 14. tot 14. dagen 's Maandags gehouden: Maar het half geheime Consistorie vergadert gemeenlyk over zaaken die voornamentlyk den Kerkelyken staat behelzen. Gelyk de verschillen zyn die zyne Heiligheit met de Mogentheden zoude mogen hebben. Als dan zyn de belang-hebbende persoonaadjes in de zaaken des geschils alleen in dit Consistorie toegelaaten, om 't zy zelfs of door hunne Amptenaren, het woordt te voeren. Ook pleegt men 'er raad, over de Heiliging der verstorven Heiligen, enz.

De Paus (a) verschynt in de geheime Consistoriën met het Koorkleedt van witte zyde, de bovenrok, de Mozzet of Priesterskap, de Stool, de Bonnet van rood fluweel met zilver gestikt, of van hoog rood statyn insgelyks geborduurt, indien het in den Zomer is, en muilen van rood laken, zoo als wy reeds beschreeven hebben.

Nadat het Consistorie gesloten is, en de Kardinalen ter gehoor van den Paus zyn geweest, moeten ze (b) het Koorkleedt over 't Opperkleedt aan hebben, zulks zy t'eenemaal daar mede bedekt zyn. Indien een Kardinaal inkomt, het Consistorie reeds begonnen zynde, (c) toont hy een neederige eerbiedigheit voor den Paus, zoodra hy in 't midden van de Zaal der Vergadering gekomen is, waar na hy alle de Kardinalen van 't Consistorie groet, beginnende ter rechterzyde, terwyl zy opstaan geduurende hy groet.

Welke redenen van toeëigening *Bonanni* over de Pausselyke pracht geeft.

Wy moeten hier, niet vergeeten, de reden voor te stellen, die een (d) berucht Godtgeleerde der Roomsche Kerke aanhaalt, door *P. Bonanni* bygebragt, om de prachtige versierzelen en kleedaadjes te billyken, die den Stedehouder van JESUS CHRISTUS van 't overige des menschdoms onderscheiden. Dit is, vermits *Godt zich den geenen door de menschwording heeft kundig gemaakt*, insgelyks laaten de Pausen zich door hunne kleedaadjes kennen. Waaruit men noodzakelyk besluiten moet, dat de Pausselyke Oppermacht zich op een byzondere wyze kleeden moet, en dat zyne kleederen moeten prachtig en van grooten luister zyn; overzulks het vereischt, dat het Volk innerlyk door de pracht en Waereldsche versierselen overtuigt zy, dat deeze die de zelve draagt, de waare Vorst der Kerke en de Opvolger van St. Pieter is, want, gelyk *P. Bonanni* (e) volgens den Apostel Paulus, wel zegt: *de dierlyke mensch begrypt de dingen niet die van den Geest Godts zyn*; maar hy kent de onzichtbaare dingen, door deeze die zichtbaar zyn. Wy zyn dan daarenboven verplicht, dat indien men de Paus als (f) *Koning der Koningen, Heer aller Heeren, en eenige Vorst der Christenen* aanmerkt; indien men hem aanziet dat zyn (g) gezag zich verder dan van de machtigste Keizeren uitstrekt, en dat hy de Gelovigen door zyne besluiten beteugelt, men niet meer te twyffelen heeft, dat de Paus van 't volk moet onderscheiden worden gelyk de grootste Monarchen van hun onderscheiden zyn. Men moet een Jansenist, of ten minsten een Calvinist zyn om met dit gestelde niet overeen te komen.

XV. HOOFDTSTUK.

Van den GODDELYKEN DIENST *of de* KANONIALE KERKGEBEDEN.

Van welk een gebruik de Kanoniale Kerkgebeden of den

VOOR dat we tot de beschryving van de Pausselyke Kapel, en die van de Plechtigheden der Mis overgaan, moeten we vooraf den Lezer den Goddelyken Dienst te beschryven voorstellen.

Deeze Dienst bestaat (h) in gebeden en heili-

(a) *Relaz. della Corte di Roma di* Lunadoro.
(b) *Devono distender le Cappe sopra à Rocchetti, in modo che rimanghino intieramente coperti.* ibid.
(c) Idem. ibid. (d) De Kardinaal Bellarmyn. (e) *Hierarch. Eccles.* Ch. 117.
(f) Dus noemde *Ladislaus* Koning van Hongarye, Paus Nicolaas de V.
(g) *Plus terrarum lex Romanorum Pontificum, quam Imperatorum obtinuit.* S. Greg. L. 2. Epist. 75. P. *Bonanni Hierar. Eccles.* C. 117. eigent by uitneemendheit wel zyne Heiligheit de volgende Vaerzen van *Rutilius* toe:
Omnia perpetuos quæ servant sidera motus,
Nullum viderunt pulchrius Imperium &c.
(h) Zie *het Roomsch Kerkgewoonte Boek* van *Alet.*

Brevier-Dienst is.

heilige leezingen (a) door de Kerke ingestelt, om dagelyks en op zekere uuren door de Kerkelyken te worden geleezen. Men heeft aan deezen Dienst den naam van *Kanoniale Kerkgebeden* gegeeven, nademaal die door de inzetting der Kerke geordent is, die niet alle de uuren om de zelve te oeffenen heeft voorgeschreeven, maar alle de omstandigheden die men in acht te neemen heeft. Nochtans zynze in alle de Kerken niet eveneens. Deeze Dienst word mede den *Brevier-Dienst* genoemt, wegens een oud woordt, 't welk eenige gelooven ingestelt te zyn, toen men den Dienst verkorte: vermits die eertyds veel langer was.

De Kerkelyken tot den opbouw der Christenen aangestelt, is hun eerste verplichting zich te voegen, in 't opzeggen uit hunner *Brevier* of Getyboeken, te weeten, Godt voor de Kerk te bidden, Godtsdienstiglyk de Goddelyke Diensten op te zingen, om den yver van Godtvruchtigheit in der Christen Ziele op te wekken en geestelyke vertroostingen aan hunne aanvertrouwelingen te geeven. Indien zy in deeze Heilige plichten bezig zyn, volgt noodzaakelyk dat zy zich aan geene geslepenheden der Staatkunde en Zaaken van Staat overgeeven, die den mensch van Godt aftrekken, en tot een ongebonden Hoveling maaken. Het ***Brevier boek*** komt niet overeen met de aangenaame Hoflykheden, die de Kerkelyken voor een gedeelte hunner vermaakelykheden dikmaals wenschen te bezitten, als zy zich aan de Juffers opofferen.

De Dienst moet volgens Orde der aloude Kerke staande geschieden: men knield niet dan op dagen van boete. Die geen die de Plechtigheden der Kerke beschreeven hebben, zeggen (b) dat de kniebuiging treurigheit en verslagenheit beteekent: maar overeendstaan vreugde en opheffing van den Geest tot Godt. Deeze gestalte wyst mede de opstanding aan, 't welk het onderwerp van 't Christen geloove is.

Hoedanig de Dienst van getyden worden afgehandelt.

De Dienst (c) bestaat in zeven uuren, rekenende de *Vroegmetten* (d) en 't *Lof* (e) voor een, en agt uuren in verdeeling. In de eerste Eeuwen der Kerke had men niet dan zes verdeelingen, die voor den dag de *Derde, Zesde en Negende*, (f) voor den nacht de Avondt Gebeden, die van middernacht en deeze van 's morgens. Nu heeft men die in zeven of agt verdeelt. De *Vroegmetten* voor den nacht, het *Lof* voor het aanbreeken van den dag, de *Eerste*, *Derde*, *Zesde*, *Negende* voor den Dag, de *Vesper* voor den Avondt en de * Lofzangen voor 't aankomen van den Nacht. Die geenen die over deeze Kerkgewoonten geschreeven hebben, willen, dat *Vroegmetten* verbeelden 't geen in den Nacht van 't lyden onzes Heilandts voorviel, en dat het Lof of de Dankzegging ter eere der Opstanding van Jesus Christus verordent is. De *Eerste* is tot achtgeeving over de verontwaardigende mishandeling, die den Heilandt in 't huis van Kajefas te lyden had. De Dienst van de *Derde* is voornamentlyk ingestelt, om Godt te danken wegens de Heiliging der Kerke door den H. Geest. De *Zesde* eert de kruiziging van onzen Heilandt. De *Negende* is wegens de verborgenheit van zyne Doodt, die op dit uur voorviel. De *Vesper* eert zyne toekomste, die volgens 't gezang der Kerke, *op den Avondt der Waereldt geschieden zal*. De uur der Lofzangen is ingestelt om Godt zyne bescherming geduurend den nacht af te smeeken, gelyk men hem op de *Eerste uure* die voor den dag afgebeden heeft. Het waare uur om de Vroegmetten te bidden, is des nachts. De Dankzegging of het Lof, 't welk men gelykzaam de Vroegmetten ingelyft heeft, word met het opkomen van den Dageraat gezegt. Deeze twee Diensten hebben den gemeenen naam van Vroegmetten aangenomen, die op 't eindigen van den nacht worden verricht. De uur van *Eerste* is zoodraa de Zon opgaat, waarom die de *Eerste* word genoemt, vermits de alouden de Dag met Zonnen opgang reekenden en in twaalf uuren verdeelden, die onevenmaatig waren, nadat men de Dagen langer of korter bevond; insgelyks was de *Derde* het derde uur van den Dag, en quam overeen met de negende uur der evennachten; De *Zesde* was op het zesde uur van den Dag en altoos des middags; de *Negende*, op het negende uur, of omtrent ten drie uuren na den middag; de *Vesper* was des Avonds en het *Lof* na Zonnenondergang. Op deezen

aan-

(a) Men meent voorbeelden van Canoniale Kerkgebeden in de H: Schrift te vinden, te weeten: De Vroegmetten of Morgengebeden in den 118den. of volgens de Hebreeuwen 119den. Psalm; de eerste Canoniale uuren in den 92sten. Psalm; de derde, in de Hand: der Apost: Hoofdtst. 2. De zesde, Hoofdtst. 10. van 't zelfde Boek, en de negende, Hoofdtst. 3. De Vesper of Avondt-dienst in des Zaligmakers Avondtmaal enz. De Canonial euuren moeten zekerlyk uit het Jodendom oorspronkelyk zyn. De Heidenen hadden mede hunne Morgendiensten. De Egiptenaars gingen hunne Goden 's morgens begroeten. Zy hadden eerste, tweede en derde gety-uuren, die wy eerste, derde en zesde noemen enz. *Du Choul de la Relig. des Anciens.*

(b) Zie *het Roomsch Kerkgewoonte Boek* van *Alet*. (c) Ibid.

(d) *Matines*. (e) *Laudes*. (f) *Tierce*, *Sexte*, *Nones*. (*) *Complies*.

aangeweezen tydt nam men dan de Dienften (a) waar.

En wie die verplicht zyn waar te neemen.

Niet alleen vonden zich de Kerkelyken die onder de gewyde Orden ftonden: maar insgelyks (b) de Monniken en Kloosterzufters, nevens alle die eenige Ampten bezaten, verplicht deezen Dienft waar te neemen. Alle die hier in nalaatig waren, bedreeven een doodelyke zonde, en moesten de inkomften hunner Kerkelyke Bedieningen weder uitkeeren, byaldien zy geen andere bedieningen afhankelyk van deeze Kerkelyke Bedieningen hadden, ten waare dat (c) de verfchoonelyke beletzelen de leedigheit deezer Euangelifche werken rechtvaerdigden; Maar een behendig Priefter verftaat zeer wel de paalen van zynen plicht, en wikkelt zich uit de doodelyke zonde door omwegen, waarvan de vroome zielen onkundig zyn.

Deeze Dienft moet in de Kerk voor het H: Sakrament gefchieden, of in een Bidplaatfe of elders anders daar toe gefchikt. De aandacht, of de toeëigening t'eenemaal met hart en ziel overeenkomende, is ten hoogften noodzaakelyk dat die deeze Dienft verzelt, zulks men den Oeffenaar niet verwyten kan; dat *hy Godt alleen met de lippen eert*. Dus is 't de eer van een Priefter of Geeftelyke, gelykzaam als een Wet, deezen Dienft ter beftemder uuren te doen, om zynen poft af te leggen en zich in zyne gebeden niet te verbyfteren; overzulks hy met eene oplettenheit toone 't geen zynen plicht voor Godt en de Waereldt vereifcht. De boeken die dit onderwerp verhandelen, moeten zich over de aandacht die de leezing verzellen moet, of de opzegging van 't geftelde Getyboek uitftrekken. Zy verklaaren de verfcheidene foorten van aandacht die men in de opzegging hebben kan, en veele andere dingen den Kerfpelpriefters en Geeftelyken noodig, die dikmaals gelegenheit vinden, dezelve zoo min als zy konnen, te bezigen.

XVI. HOOFDTSTUK.

Van het gebruik der PLECHTIGHEDEN *in de* PAUSELYKE KAPEL.

Hoe men gewoon is in de Pauffelyke Kapellen jaarlyks Mis te doen, en door wie.

„Veertig (d) Pauffelyke Kappellen zyn „'er gemeenlyk ieder jaar om de Mis „te doen, waarvan de Paus de gewoonte „heeft drie der zelven waar te neemen. Dertig worden 'er door de Kardinalen gezongen, en zeven door de Aartsbiffchoppen „en Noodhelpende Biffchoppen. 't Is (e) „op Zondag van Paafch en Pinxter, alsook „op Kersdag dat de Paus de Mis doet, wanneer hy zich door geene onpaffelykheit daar „in verhindert vind. De andere zeven en dertig Kapel-Miffen worden in zyne tegenwoordigheit op Feeftdagen gedaan, in het „Pontifikaal aangeweezen. Het zoude onnoodig en overtollig zyn hier een Regifter „van voor te draagen.

„Daar zy vyf Vroegmetten die in de Pauffelyke Kapel gezongen worden, te weeten, den dag voor de geboorte onzes Heilandts, de drie dagen van de Heilige Week „die men de donkere Metten noemt, en den „tweede dag van November, die tot den „Dienft aller verftorvenen is gefchikt. De „Kardinalen zingen beurtsgewys de leffen „der Vroegmetten op Kersnacht: maar „de andere worden door Muzykmeefters gezongen.

„'s Avonds voor de plechtelyke Feeften „woo-

Met welk

(a) Behalven den Vefperdienft, die, geduurende de Vafte voor 't middagmaal gezegt werd, overzulks die geen die het Vaften niet konden onderhouden, zoo door de Kerk tot op de gewoone Vefper uuren geordent was, wierd des Winters, te weeten, van Allerheiligen tot Paafche, de Vefper ten twee uuren gezongen, en op andere tyden ten drie uuren. Na de Vefper moeften de Kerfpelpriefters of hunne Noothulpen onderwyzing doen: indien dit niet na de Vermaning van de Mis was gefchied. Waarop het Avondt-gebedt volgen moeft.

(b) Zie het *Roomfch Kerkgewoonte Boek* van *Alet.*

(c) Gelyk 'er verfcheiden toevallen konnen zyn door ziektens veroorzaakt; by voorbeeldt: het verlies of de toevallige gebrekkelykheit van 't gezicht: Maar zoo men onderftelt dat een deezer Euangelifche uitvoerders het zelve door eenige klaarblykelyke ongeregeltheit verlooren had, of dat het zich ongemeen verzwakt vond, vervattende met te zeer driftigheit de *liefde handelingen* der *Catalonifche Cordelieren* zoo fraai door *la Fontaine* afgefchildert. Een zodanige Uitvoerder, zoude hy niet genoeg overtuigende redenen konnen bybrengen, om zyn onvermogen tot verfchooning voor te wenden? De Kerfpelpriefter, zou die, gelyk deeze der *Bigarrures* van den Heere *des Accors*, de grootfte letteren van 't Getyboek niet konnen leezen, fchoon hy noch de kleinfte merktekenen der dobbelfteenen onderfcheiden kan? 't zoude ons verfchoonbaarder dan het eerfte toefchynen.

(d) Zie het *Tafereel van 't Roomfche Hof.* Men voegt verfcheiden Aanmerkingen van een Hedendaagfch Schryver by dit verhaal, die echter niet dan een uitfchryver van Italiaanfche Schryveren is.

(e) *Lunadoro* zegt in zyn *Relazione* &c. dat de Paus de Mis op Kersdag doet, op Paafch Zondag en het Feeft Petrus en Paulus.

een Plechtigheit de Paus gewoon is Kapel te houden.

,, woonen de Paus en Kardinalen de eerste ,, Vespers in de Kapel by; maar men zingt ,, nooit de tweede Vespers voor den Paus. ,, Tien worden 'er in 't Pontifikaal aange- ,, weezen, die hy gewoon is by te woo- ,, nen. Alle deeze Kapellen (a) worden ,, gemeenlyk in 't Apostolisch Paleis ge- ,, houden, en in de Kapel *Paulina*, wan- ,, neer de Paus op *Montecavallo* is; insge- ,, lyks in de Kapel van Sixtus, als hy zyn ,, verblyf in 't Vatikaan houd, uitgezon- ,, dert Paaschdag, en het Feest van St: ,, Pieter, wanneer hy in de Kerk van dee- ,, zen Heilig gaat, als ook op den dag ,, van Maria Hemelvaart, laatende zich in ,, Praalstaatsi naar *Maria Magiore* draa- ,, gen, en by andere gelegentheden, wan- ,, neer hy mede uit het Vatikaan en *Mon-* ,, *tecavallo* vertrekt, om eenige Kerken of ,, groote Zaalen van Rome te bezoeken.

,, Wanneer de Paus gaat Kapel houden, ,, draagt men hem in een Armstoel tot aan de ,, bedkamer alwaar de optooizels zyn; maar ,, gekleedt zynde, treed hy in een anderen ,, Zetel, (b) gedraagen op de schouders ,, van twaalf zyner Palfrenieren, met roode ,, rokken die hen tot op de hielen hangen. ,, Wanneer hy naar St: Pieter gaat, word ,, door de Ridders van St: Pieter het Ver- ,, hemelzel gedraagen, gaande alsdan voor ,, hem twee andere *Palfreniers* eveneens ge- ,, kleed, die ieder (c) een groote wayer van ,, Paauweveeren aan 't einde van twee stokken ,, draagen, die aan de leuningen van den ,, draagzetel gehecht worden, zoo dat de ,, Paus in deezen stoel gezeten, schynt twee ,, vleugels aan zyne schouders te hebben, ,, die geduurig door middel van de twee ,, stokken bewogen worden, door de zelve ,, gaande. Dit gansche gestel is met ge- ,, blomd stof bekleed en met goud bor- ,, duurzel versiert.

,, Op de Zondagen van den Advent en de ,, Vaste, gaat de Paus naar zyne Kapel te ,, voet en geeft een bewys van boetoeffening. ,, De derde Zondag van den Advent, en ,, de vierde van de Vaste laat hy zich draa- ,, gen, vermits deeze dagen tot een bevoor- ,, recht vreugde-bedryf gestelt zyn.

,, Wanneer de Paus van de Kapel van ,, Sixtus tot die van *Paulina* te voet gaat, ,, draagende om de veertig uuren het Sakra- ,, ment, de eerste Zondag van den Advent en ,, des Donderdags voor Paasche, om het ,, graf; alsdan ondersteunen hem de twee ,, oudste Kardinalen Diakenen de armen. ,, Een Personaadje van groot aanzien, (d) ,, indien hy 'er zich tegenwoordig vind, ,, draagt hem de sleep van het Koorkleedt ,, na; en twee Apostolische Protonotarissen ,, houden van vooren de boorden en fran- ,, jes op.

,, Als de Paus zelf de Mis doet, verklee- ,, den zich de Kardinalen met versierfels van ,, wit damast bezet van goude kanten, met ,, dit onderscheid, dat de Kardinalen Bis- ,, schoppen het Koorkleedt (e) draagen; de ,, Kardinalen Priesters de Kasuifel en de Kar- ,, dinalen Diakenen het onderkleedt met den ,, Myter van wit Damast, gelyk alle de an- ,, dere Kardinalen. De Bisschoppen heb- ,, ben mede Koorkleeden aan: maar daar dee- ,, ze van de Kardinalen wit zyn, bestaan die ,, der Bisschoppen uit kostelyke zyde stoffen, ,, veelverwig en met goudt geborduurt; doch ,, hunne Myters zyn niet dan van wit linnen. ,, De *Penitenciers* of Biechtvaders van St: ,, Pieter komen mede in de zelfde Kapel, ,, bekleed met Kasuifels van verscheiden ver- ,, wen: Maar wanneer de Paus zelf de Mis niet

(a) Men leest 'er acht van deeze plechtelyke Missen in St: Pieter, en drie in andere Kerken. De andere 29. worden in 't Apostolisch Paleis, in de Kapel van Sixtus gedaan. Zie *Sestini*.

(b) Dit is uit *Maëstro di Camera di* Sestini getrokken.

(c) Wanneer de Paus zich op het prachtigste in den dos steekt, en de Pausselyke Kroon op 't hoofdt heeft, word hy op den Sakraments dag, Vrouwen lichtmisse, Palmzondag en op andere Feestdagen op de schouders gedraagen; alsdan houden twee *Palfreniers* ieder een Wayer ter zyden van zyne Heiligheit om hem voor 't steken der muggen enz. te bevryden Deeze Wayers hebben een verborgenheit in. *Casalius* brengt ons in zyn boek *de Sacris Veter. Christian. Ritibus*, een plaats uit Hieronimus by, waar door men zoude konnen bewyzen, dat de Wayer de Ingetogenheit beteekent, en dat die de muggen verjaagt, de ontuchtigheit zou beteekenen. Een beruchte Bisschop (*Suarez*) door P: *Bonanni* aangehaalt; gelooft, *dat de Apostelen het gebruik der gewyde Wayers hebben ingevoert*, *en twyffelt niet of de H: Geest heeft hen dit ingegeeven.* Deeze Godddelyke Inzetting is gelukkiglyk tot ons overgebragt. De Apostel Jakobus heeft het gebruik der Wayers in zyne *Liturgie* aanbevolen, onder de *Instellingen van den H: Clemens* te vinden. Waar is 't dat weinig Lezers onkundig zyn dat deeze *Instellingen* aan deezen Clemens worden toegeëigent: maar hoe 't ook zy, men moet wee- ten, dat *vermits de Seraphinen zich met haare vleugelen voor het aanschyn Godts op den Troon gezeten*, *bedekten*, *zoo kan het den Paus genoegzaam ingewilligt worden*, *die een Onder-Godt is*, *deeze Goddelykheit flaauwelyk na te volgen*, zich laatende met paauwe vederen bewaayen; *dus is 't dat zyne waardigheit voor de oogen des Christen Volks uitmunt.* Wy hebben ons hier van *Suarez* eigen uitdrukzelen bedient. Wy moeten mede niet vergeeten te zeggen, dat hy ons verzeekert, dat het gezang of liever geschreeuw van den Paauw de slangen ver- dryft. De Paauw is een Afbeeldzel van Jesus Christus en de slang dat van den Duivel.

(d) By afweezigheit van zodanig een aanzienlyk personaadje, moet de eerste *Protonotaris* deeze plaats bekleeden.

(e) Zie 't geen *Sestini* zegt. De Kardinalen Diakenen verzien zich van het Hoofdtdekzel en onderkleedt der Priesteren, de Priesters van 't Hoofdtdekzel en een soort van Kasuifel, de Bisschoppen van het Hoofdtdekzel en

„niet doet, hebben de Kardinalen niet dan „het Opperkleed aan met hunne Koorkleeden bedekt, en de Prelaten hebben mede „het recht van zich niet dan met een manteltje te dekken, terwyl alle anderen dit „recht niet hebbende, in hun violet gewaadt verſchynen. " Laat ons niet vergeeten te zeggen, dat haare *Eminentiën*, en alle de Geeſtelyken van hoogen rang, die niet willen te voet gaan, zich in Karoſſen (a) by den Paus laaten vinden, wanneer zy de Pauſſelyke Mis moeten bywoonen. Aan den ingang van het Apoſtoliſch Paleis trekken de Kardinalen de handſchoenen uit, en leggen alles uit de handt weg om hunne Koorkleederen aan te neemen. In de Kleerkamer tooijen zy zich met de verſierzelen op. De *Caudatariſſen* of Sleepdragers moeten aan haare *Eminentiën* hunne Hoofdtdekzels geeven, kuſſende het te vooren eer zy het aan 't lichaam doen. De Kardinalen dus gekleed zynde, komen vervolgens in de Kamer alwaar zyne Heiligheit zich kleed. De twee noodhelpende Kardinalen Diakenen neemen het ampt van hem te kleeden waar. Waar na de Stehouder van Jesus Christus, de ganſche Chriſten Raadt en hunne Onder-Bedienden zich in de volgende Orde voor Godt gaan verootmoedigen.

XVII. HOOFDTSTUK.

De Orde van de Pauselyke Processie, *wanneer men* Kapelle *in* St. Pieters Kerke *houd.*

In welk een Orde de Proceſſie om Kapelle in St: Pieters Kerk te houden geſchied,

„De eerſte (b) die uit de Kleerkamer gekomen, vooraf gaan, om zich naar de „Kapel te begeeven, zyn de Edellieden der „Kardinalen, vervolgens de Kamerlingen „van den Paus en zyne Kapellanen, daarna de Conſiſtoriale Advokaten en *Abbreviateurs* van de groote Raadkamer, die „door de Akolyten in Koorkleeden gevolgt „worden, waarna de *Auditoren de Rota* „komen nevens de Meeſter van 't Gewyde „Paleis ter linker zyde van den Deken der „*Rota*. Deeze worden gevolgt van de Apoſtoliſche Onder-Diakenen en van zeven „Akolyten draagende zeven (c) Kandelaars.

„Het Kruis volgt hier op, insgelyks ge„draagen door een Apoſtoliſche Onder„Diaken, een Prieſters rok, een opper„kleedt en een Koorrok van violetkleur „aanhebbende. Hy keert het Kruis (d) naar

en 't Pluviaal, 't welk een Koorkleedt gelykt, nevens een Koorrok; alle hebbenze een Myter van wit damaſt. Dit bericht verſchilt veel met dat van den Schryver van 't *Tafereel*.

(a) Zie *Maëſtro di Camera di* Seſtini.

(b) Zie het *Tafereel van 't Roomſche Hof*, byna van woordt tot woordt, uit *Maëſtro di Camera di* Seſtini getrokken.

(c) Met brandende Waſchkaerſſen. Zie *Seſtini*.

(d) Zie 't geen ons P: *Bonanni* opdiſcht in zyn *Gerarchia Eccleſiaſtica*. C. 92. het gebruik van 't Kruisdraagen, of liever 't Kruisbeeldt gezegt, betreffende, voor den Paus gedraagen. „Het Kruis word aan 't einde „van een piek van omtrent tien palmen hoog gedraagen. Het Afbeeldzel van den Zaligmaker is altoos naar „den Paus gekeert. De Kapellaan die het draagt moet dit met ongedekten hoofde doen telkens als zyne Hei„ligheit in 't openbaar uitgaat, of op de ſchouders word gedraagen: maar wanneer hy in een Karos zit of in den „draagzetel word getorſt, draagt de Kapellaan het Kruis te paerdt zittende, met gedekten hoofde en aan de rechter „handt gehandſchoent, met de linker het Paerdt leidende.

„In Statelyke en Geeſtelyke Plechtigheden, waarin zyne Heiligheit zich in gewyde kleederen vinden laat, „is 't een *Auditeur* van de *Rota* die te paerdt zittende het Kruis draagt, een violet Koorkleedt met een Mon„nikskap aan hebbende, als de Paus een plechtelyken omgang doet: maar drie dagen van de Heilige week zyn „'er wanneer hem het Kruis niet voorgedraagen word. Alsdan gaat hy met het Gewyde Genootſchap in rouw„gewaadt Kapel houden.

„Men twyffelt of St: Pieter en zyne navolgers tot op Sylveſter den eerſten de gewoonte hebben gehad het „Kruis voor hun te laaten draagen. " Wy twyffelen 'er mede aan, en onderſtellen met reden, dat deeze Apoſtel en zyne eerſte Navolgers geen acht op de Plechtigheden geſlagen hebben: indien zy 'er echter eenige van in gebruik hadden, kon zulks niet dan in 't verborgen geſchieden, vermits zy onder Vorſten, gezwooren Vyanden van 't Chriſtendom, leefden. Hoe; zouden zy 't niet als een ſoort van verachting tegen hunnen Godtsdienſt opgenomen hebben, wanneer men het Kruis in 't openbaar gedraagen had? Daarenboven is 't klaar dat de Apoſtelen en hunne Diſcipelen niet dan enkelyk op de inſtelling der Kerke toegelegt hebben. Deeze die vervolgens op de Plechtigheden dachten, hadden 'er reeds hun behagen in geſchept. „De aloude Chriſte„nen, vervolgt P: *Bonanni*, droegen het Kruis in de handt, om het te bewyzen haalt hy *Surius* aan, een zeer „geacht Schryver, waarna het ſchynt dat hy onderneemt zich voor de Oudheit van 't gebruik der openbaare „Kruisdraaging in de bres te ſtellen. Men zal bevinden, zegt hy, dat Clemens de eerſte veele gebruiken heeft „ingevoert, en onder anderen gelaſt, *dat telkens, wanneer de Opper-Kerkvoogden of hunne Afgezanten hunne plaats* „*bekleedende uitgingen, de bannier van 't Kruis voor zich hadden*; waar uit men zou konnen beſluiten, dat dit „gebruik omtrent 70 Jaaren na Petrus is ingevoert. Indien men deeze gedachten opvolgen moet, blykt daar „uit dat men gelooven zou moeten, dat de Pauſen, die voor Clemens gezeten hebben, in 't openbaar niet „ver-

„naar den Paus geduurende deezen voortogt, alhoewel het tegen 't gewoone gebruik van 't Roomſche Hof zy. De zelfde Onder-Diaken is 't, die op dien dag het Epiſtel moet zingen. Zyn Ampt is verkoopelyk; het koſt drie duizend Ryksdaaldels en brengt agt ten hondert 's jaars op. Aan weerzyde van het Kruis onthouden zich twee roode roedraagende Deurwaarders (a) met een grooten en langen violetten mantel omhangen die byna den grondt raakt.

„Na de Onderdiaken volgen de Biechtvaders (b) van St. Pieter, de Biſſchoppen (c), Aartsbiſſchoppen, Patriarchen, de Gouverneur (d) van Rome, de Kardinalen noodhelpende Diakenen ter zyden den Kardinaal-Diaken, die het Euanli zingen moet. Daar na komt de Kapitein der Zwitzerſche Lyfwachten, eenige met hellebaarden verzien, en andere met harnaſſen, houdende uitgetoogene ſlachtzwaarden in de handt.

„Tuſſchen de Lyfwachten plaatſen zich de Hoplieden en de Generaal der licht gewapende Ruiters, de Handhavers des Roomſchen Volks, de Prinſen van den Troon, de Bloedverwanten van den Paus voor Prinſen verklaart, en de Afgezanten van gekroonde Hoofden. Vervolgens komt de Paus, en onmiddelyk daar na, zyn Hofmeeſter en Schenker, die van de Apoſtoliſche Protonoriſſen, de Klerken van de Kamer, de Generaals der Orde, en de Referendariſſen gevolgt worden, nevens andere Perſonaadjes die in de Kapel hunne plaats vinden.

„Wanneer de Paus ongemytert naar de Kapel gaat (e) 't welk hy gemeenlyk in de Vroegmetten, en in de Heilige week doet, volgt hy onmiddelyk het Kruis, gaande tuſſchen de twee oudſte Kardinalen, waar na de anderen by paaren volgen: vervolgens de Gouverneur van Rome, de Patriarchen, Aartsbiſſchoppen en andere Prelaten, in hunne voorzittende orde en geheel anders als we hier voor hebben aangemerkt: te weeten, de aanzienelykſte de eerſten, daar die in de grootſte praalſtatiën de laatſten zyn, vermits het een gewoonte is, ſedert een langen tydt onder de Geeſtelykheit van Rome ingevoert, van de laatſte plaatſen als de waardigſte den geenen af te ſtaan, die de uitmuntenſte waardigheden in den Kerkelyken Staat bekleeden.

Als men de in andere Kerken die de Paus bywoont

„Wanneer men in de *Paulina* Kapel komt, groet men den geenen die de Mis doen zal, en ter zyden van 't Epiſtel overeend ſtaat, hebbende den rug naar 't Autaar gekeert; waar na een ieder zyne plaats neemende, men een kort Gebedt, geknielt zynde, doet, en vervolgens weder opſtaat tot dat de Paus komt. Even eens doet men in St: Pieters Kerk, alwaar men de Kardinaal-Aartspriester groet, die zich aan 't hoofdt van 't Kapittel naby de deur van 't Koor plaatſt." Wanneer zyne Heiligheit niet tegenwoordig is, word'er een weinig onderſcheid in deeze orde gevonden, 't welk wy den Leezer zullen voorſtellen. (f) I. Men heeft geen Koorkleedt noch eenige ander verſierzel aan: Nochtans gaan haare *Eminentiën* in de Kleerkamer met de Koorrokken ſleujers gewys om den arm. II.

 De

„verſcheenen zonder dat het Kruis hun voorgedraagen wierd, en dat overzulks Clemens niets gedaan heeft „dan dit gebruik te beveſtigen. Hoe het ook zyn mag, Sylveſter is de eerſte niet die dit gebruik heeft „ingevoert.

„Anaſtaſius den Boekbewaarder, het leven van Leo den IV. beſchryvende, die in de negende Eeuw leefde, meld uitdrukkelyk van deeze Plechtigheit, en zyne woorden geeven te kennen dat d'e veel ouder was. „Men moet eindelyk niet twyffelen, dat Sylveſter en zyne Opvolgers na de genooten vrede der Kerke onder „de regeering van Konſtantyn den Grooten, het Kruys met veel meer pracht en praalſtaatſie dan te vooren „hebben gedraagen. 't Was toen als een zegenteeken van de overwinnig door de Kerke over de Helle behaalt, „en een bewys van de oppermacht die Jesus Christus onzen Heilandt in handen der Pauſen zyne Stedehouders hadde geſtelt.

„Veele redenen, voegt 'er *P. Bonanni* by, bekrachtigen de gewoonte der Kruisdraaging. Het is „een overblyfzel van de ſmert van Jesus Christus, en de verbintenis waar in zich den Opvolger van St: „Pieter voor den Zaligmaker der Waereldt vind. Het is, by vergelyking geſproken, het bolwerk of de „borſtweering voor den Paus en de gelovigen. Het Kruis maant hen aan om Jeſus Chriſtus na te volgen. „Eindelyk is't het waare merkteken van de Pauſſelyke waardigheit, en verbeeldt haar gezag in de Kerk, gelyk „de bondel pylen eertyds in de Roomſche Republyk het gezag der Burgermeeſteren en van andere Overheden „verbeelden.

„Het Kruis naar den Paus gekeert wyſt de byzondere beſcherming van Jesus Christus aan." Veele andere verborgentheden zyn'er in 't gebruik van de Kruisdraaging: genoeg is 't dat we hier eenige hebben bygebragt.

(a) *I Cuſtodi con le Mazze e co'i Collari di Maglia*, zegt *Seſtini*.

(b) Met hunne bonnetten. Zie *Seſtini*.

(c) Alle met hun Pluviaal en de witte linne Myters. *Seſtini*.

(d) Vervolgens gaan de Kardinalen Diakenen, Prieſters en Biſſchoppen. Na hen volgen de twee Kardinalen Diakenen die zich als noodhulppen ter zyde van den Kardinaal-Deken plaaten, gelyk reeds hier voor is gezegt. De Kapellaan van den Paus en zyn Groot-Schenker volgen een weinig ter zyden af. Daar na komt de Paus, en na hem de deelhebbende Protonariſſen, eenige andere Prelaten en Generaals der Orden. Zie *Seſtini*.

(e) Op Kersnacht en in de Vroeg-metten van de Heilige week, volgens *Lunadoro*.

(f) Zie *Seſtini*.

De Biechtvaders enz. die anders het Kruis volgen moeten, gaan na den Paus. III. De Kardinalen volgen ommiddelyk het kruis enz.

Wanneer zyne Heiligheit in andere Kerken gaat Kapel houden, verschilt de voorttogt niet volgens 't geen wy gezegt hebben. Men gaat dan in de zelfde orde uit de Kleerkamer naar de Kerk, alwaar men 't allereerst Godt zyn hart opoffert voor het gewyde lichaam van JESUS CHRISTUS 't welk op het Autaar is.

Men volgt insgelyks de zelfde orde, wanneer het Hoofdt der strydende Kerke zich tot een voorbeeldt van ootmoedigheit in de Kapel van Sixtus stelt, laatende zich derwaarts in een draagstoel draagen: want indien hy 'er op andere dagen te voet gaat, is 't een dag alleen bestemt om voornamentlyker weder tot Godt te keeren, gelyk in de Vaste enz. geschied, of wanneer, als reeds is gezegt, zyne Heyligheit als dan boete doet. De Paus gaat dan leunende op twee Kardinalen. Een *Protonaris* houd hem van vooren de franjes van het Koorkleedt op, en indien 'er een Prins is, moet hy den sleep van dit gewyd gewaadt nadraagen.

XVIII. HOOFDTSTUK.

De PAUSSELYKE KAPEL *volgens* P. BONANNI *beschreeven, en in welk een Orde die gehouden word.*

De inwendige gesteltheit van de Pausselyke Kapel beschreven en in welk een Orde die gehouden word.

WY hebben deeze beschryving uit de Kerkelyke *Hierarchie* (a) of Kerkvoogdy van den Eerwaarden Vader *Bonanni* getrokken, en daar by een Afbeeldzel van de Kapelhouding gevoegt te Rome in koper gesneden. De getallen wyzen den gehouden rang aan, van deezen die verplicht zyn de zelve 't zy wegens hunne Waardigheit of hun Ampt by te woonen: maar eer dat we daar toe treeden zal 't noodig zyn, den Lezer een denkbeeldt deezer gewyde Vergadering te geeven, en hoedanig de Kapel inwendig in de volgende deelen bestaat.

I. De plaats (b) daar de Troon staat, is verheven, alwaar zich zyne Heiligheit plaatst voor het Autaar en ter zyden van 't Euangeli.

II. De Stoelen der Kardinalen die omtrent het Autaar en den Troon zyn geplaatst; als ook die der Afgezanten en Prelaten.

III. De vierkante ruimte (c), die zich voor de trappen van het *Presbyterium* uitstrekt, en door de voornoemde stoelen gesloten word. Deeze ruimte is voor de Geestelyken en Amptenaren (d) van den Paus beschikt. De Palatynen vinden 'er geen plaats.

IV. Een (e) afschutzel is 'er, 't welk dit gewyde Hof van 't volk afscheid. Men plaatst 'er min of meer vier, zes of zeeven lichten, naar eisch van den plechtelyken dag.

V. Het voorvertrek is tusschen het vierkant (*Septum*) onder de trappen van 't *Presbyterium.* Alhier onthouden zich de (f) Kamerlingen en Advokaten.

VI. De gang gaat van de deur tot aan 't Autaar door.

VII. Het Koor is voor het Musyk bestemt.

VIII. De Spreekplaats, alwaar het Autaar is. Aldaar staat een stoel (g) voor den *Celebrant.*

Welk een geestelyken zin men uit het gebruik der

Het Autaar is van zeven Kandelaars (h) met waschkaerssen verzien: een verborgen getal 't welk door bondige redenen bekrachtigt word. Het gebruik der lichten werd door de

(a) Deeze beschryving is in 't 126. C. van zyn Boek te vinden.
(b) *Suggestum sive Thalamus locus elevatus ubi sedes Pontificis ampla, Solium sive Thronum dicta* &c.
(c) *Septum* (d) *Togati Curiales.* (e) *Cancelli.* (f) *Cubicularii Togati.*
(g) *Faldistorium*, of een armstoel. Men zegt dat deeze draagzetel die tot de bediening van den Bisschop behoort, zyne waardigheit verbeeldt, en zyn vermogen nevens de achting die men hem verschuldigt is. Wy zyn den geleerden *Casalius* dit naaukeurig onderzoek schuldig, die over de *Kerkzeden der Christen Kerke* gehandelt heeft. Hy is 't mede die in het afbeeldzel van den Bisschoppelyken stoel de onafhankelykheit der Kerke gevonden heeft. Hy geeft ons te kennen dat deeze stoel geen leuning noch steunzel heeft, en daar uit besluit hy, dat deeze stoel de Kerk verbeeldt, geen zichtbaar steunzel hebbende. Te weten dat die volgens de meening van deezen Prelaat, geenzins van de menschen afhangt, en dat die volstrekt niet dan 't gezag van JESUS CHRISTUS Heere der Waereldt moet erkennen, die vervolgens zyn tydelyk Ryk aan St: Pieter en zyne Opvolgers heeft afgestaan.
(h) De Lampen en Waschkaerssen, die de Godtsdienstige verborgenheden verlichten, hebben dikmaals oly en wasch voor verscheiden mirakelen verschaft, zoo *Caselius* in zyn boek van de Kerkzeden der aloude Kerke getuigt. De Duivelen zyn'er door verdreeven, de dooden door opgewekt en de kranken geneezen. Deeze Prelaat verzeekert ons mede, dat het licht der waskeerssen het zinnebeeldt van 't Euangeli licht is, 't welk de duisternisse van de ongelovigheit en d' onweetenheit verdryft. *P. Bonanni* die ons de stoffe deezer beschryving verschaft, haalt een plaats van *Macri* aan, waar uit men besluiten kan, dat de zeeven Kandelaars den Bisschop te kennen geeven, dat hy met zeven gaven des H. Geestes moet versiert zyn, en deeze gedachte is, zoo hy meent, zoo veel te rechtmatiger, als de Kerken Vaders die ten opzicht van den Mozaischen Kandelaar hebben gehad.

wafch-kaerſſen trekt.

de Apoſtelen ingeſtelt, die het van de Jooden ontleent hadden, gelyk de Kardinaal *Baronius* aanmerkt. Men moet ten minſten twee Kandelaars op 't Autaar hebben: maar wanneer men 'er vier heeft, verbeelden ze de vier Euangeliſten, die de Kerk door hunne leer verlichten, en 't was derhalven dat de aloude Chriſtenen de gedaante der vier dieren van Ezechiël aan de voeten der Kandelaars gaven, die dienden om hunne Geeſtelyke Plechtigheden te lichten. Op zekere plechtelyke dagen ſtelt men zes lichten op 't Hoog-Autaar eeniger Kerken. Dit geſchied in navolging van de zes takken des Mozaiſchen kandelaar waar van in 't 25ste Hoofdtſtuk van *Exodus* geſproken word. Een Biſſchop die op het prachtigſte zynen dienſt doet, heeft zeven waſchkaerſſen die hem lichten. Het Kruis (a) moet voor de middelſte waſchkaers zyn geplaatſt, doch hooger dan de waſchkaerſſen: maar ten opzicht van 't Autaar in de Pauſſelyke Kapel, ſchoon men 'er reeds zeven waſchkaerſſen op dit Autaar heeft, gaan zeven Akolyten voor het Kruis en den Diaken (b) die het Euangeli zingen moet, hebbende ieder een waſchkaers in de handt. Wanneer de Paus de Mis zingt, voegt men 'er zeven andere by, en in de Veſper zes.

Van hoedanig een gebruyk het Kruis op de Autaren is, aangemerkt.

Ten opzicht van het Kruis 't welk voor de waſchkaerſſen word gezet, is van een overoudt gebruik en ſedert der Apoſtelen tyden door Overlevering, volgens *P. Bonannis* meening, tot ons overgebragt; *op dat de Prieſter die de dienſt van de verborgenheit der Miſſe verricht, altoos het lyden van* Jesus Christus *voor oogen heeft, waar van het Kruis en de offerhande van de Mis de afbeeldzels zyn.* De Kardinaal *Bona* is 't die zich dus uitdrukt. Een bewys 't welk ons moet overtuigen dat het Kruis een wezentlyk gedeelte van den geeſtelyken dienſt zy, die op 't Autaar geoeffent word, en het mirakel heeft uitgewerkt, waar van *P. Gretzer* (c) dit ter gedachteniſſe verhaalt: *Een Spaanſch Prieſter moeſt de Mis voor een voornaam Perſoon doen; maar het Kruis vergeeten hebbende, dorſt hy zynen dienſt niet voltrekken. Een Engel,* den Heiligen en Godtvruchtigen Vader verleegen ziende, *zocht eerlang een Kruis en zette het in 't aanzien van al het omſtaande volk op den Altaar. Dit Kruis word nu zorgvuldig bewaart en blyft voor den gelovigen een eerwaardig onderwerp van verwondering.*

Paus (d) Innocentius de III. werd te raaden het Kruis recht in 't midden voor de zeven Kandelaars te plaatſen, om den Chriſtenen het denkbeeldt van navolging van Chriſtus tuſſchen de Jooden en Heidenen te geeven, die hy in de zelve Kerke vereenigt heeft.

De Pauſſelyke Troon, door het tweede cyfer-getal aangeweezen, ſtaat ter zyden van het Euangeli. Deeze plaats is niet alleen aan 't volſtrekte Pauſſchap verknocht: maar mede aan den Biſſchop (e), wanneer het Autaar naby de muur van de Kapel ſtaat, alwaar hy den dienſt doet.

De Strydende (f) Kerk is het leevendig afbeeldzel van de Trimoferende Kerke. In deeze is Jesus Christus gezeten op een Troon en de Ouderlingen zyn op minder verheven Stoelen dan de Troon van Jeſus Chriſtus geplaatſt. In de ſtrydende Kerke moeten het Hoofdt van de algemene Kerke en den Biſſchop, (die in zyn Bisdom het hoofdt der Kerke verbeeld, de eerſte plaats bekleeden. De andere bezitten plaatſen van laager rang, die omtrent het Autaar en den Biſſchoppelyken Zetel zyn, een ieder volgens het ampt, 't welk hy in het Kerkelyk beſtier bekleed. St. Pieters Stoel, door den tydt (g) wonderdaadig beſtant gebleeven, en zoo zorgvuldig in de groote Zaal van 't Vatikaan bewaart, zal ongetwyffelt tot het einde der eeuwen het denkbeeldt handhaven, hoedanig hy in de Kerke gezeten was.

Waarin de verborgenheden deezer plechtigheit beſtaan, aangeweezen.

Indien men de Myſtagoguiſten geloven mag, geen Kerkgebruik is 'er 't welk geene verborgenheit in zich beſluit. Zy meenen, dat een goed Katholyk kan met de oogen van Geloof een oneindigheit van wezentlyke waarheden ontdekken, die voor de oogen van den dierlyken Menſch onzichtbaar zyn. Deeze verborgenheden blinken over al door, 't geen betrekkelyk op het Kerkelyk beſtier is. Men verzekert ons dat dit beſtier, zonder de redenen uit het zuiverſte van 't Chriſtendom niets uitvoert, en zonder eenige Geeſtelyke oogmerken verricht. Wy wyzen de t'eenemaal Geeſtelyke beoogingen aan, die dienen om zaaken te rechtmatigen die menſchen van een gering oordeel mogelyk als een menſchelyke eigenzinnigheit zouden aanzien: met zodanig een naaukeurigheit is 't, dat men de verw

(a) *Piſcara Praxis Ceremoniar.* pag. 29. (b) Idem. ibid.
(c) Zie *Bonanni* C. 126. van zyn *Hier. Eccleſ.* (d) *Bonanni.* ibid.
(e) *Si Altare inhæreat parieti.* Piſcara. L. 2. C. 3. *Prax. Cerim.* (f) Idem. ibid.
(g) Deeze Stoel diende St. Pieter in Pauſſelyke Bedieningen. Hy werd van Antiochie naar Rome overgebragt, en is ruuw uit houdt gemaakt: maar vervolgens hebben 'er eenige Godvruchtige Konſtenaars kleine ivore afbeeldzel aangevoegt. Men bewaart mede noch de Stoel van Paus Stephanus, die van marmer is. Paus Innocentius den XII. heeft die aan den Groot Hertog van Toskanen vereert; en is tegenwoordig te Piſa. *Bonanni Hierarch. Eccleſ.* C. 120.

verw der Zetels volgens de plechtelyke gesteltheit van den Dag veranderende, beschouwen moet.

Hoe en waarom de Pausselyke Zetels moeten verheven zyn.

Het gebruik (a) van den Pausselyken Troon en de Bisschoppelyke Zetels met kostelyke geverwde stoffen te bekleeden, (b) is zeer oud. *Baronius* vind dit reeds in de eerste eeuwen der Kerke ingevoert. Het schynt mede dat sedert Augustinus tyden, de Prelaten zich in Stoelen plaatsten die boven anderen moesten uitmunten, en die ook ongetwyffelt gemakkelyker en sierlyker waren. Hoe het zyn mag, zeker is 't, dat de Bestierders der Kerke verhevener zaten, dan anderen, zulks zy de Vergadering konden overzien, en ook van de zelve gezien worden. Deeze beschikking is zoo natuurlyk, dat het onnoodig is zich breeder daar mede op te houden: maar echter worden we noch by de aloude Christenen gewaar, hoe den Pausselyken Troon altoos meer dan de andere Stoelen verheven is geweest, en die nu in de Kapel van zyne Heiligheit de zelfde plaats niet bekleed, dan hy eertyds in der Christen Kerken bekleedde. Hy was in 't midden van een halven omtrek der Spreekzaal, als ook het Autaar, zodanig dat de Paus het oog op 't Autaar en het volk had. De Stoelen der Geestelyken waren aan weerzyden geschaart; gelyk dit blykt in de Kerken van St. *Clemens* en *Nereus* te zien, alwaar de Zetel van den Bisschop drie trappen boven de andere Stoelen verheven is, die de zelve omringen.

Laat ons noch eens aangaande den Pausselyken Zetel dit zeggen. Wy hebben gezien hoe men die met kostelyke zyde Stoffe bekleede, en wy zullen 'er noch byvoegen, dat toen de zelve van marmer was, men die door gesneeden beeldwerk opsierde. Op den Goeden Vrydag trekt men in des Pausen Stoel alle zyne prachtige kleederen uit; want zyne Heiligheit woont dien dag in een rouwen boet-gewaadt den Godtvruchtigen Dienst by, te weeten, in een grof rood wolle Koorkleedt: leggende alsdan eenigermaaten de hoogachtbaare waardigheit van JESUS CHRISTUS Stedehouderschap af, om in alle ootmoedigheit de doodt van den Zaligmaker der Waereldt te betreuren.

Het (c) Verhemelzel word mede by de alouden in gebruik gevonden. Het verheft den luister van des Paus Majesteit. Dit Verhemelzel is byna zoo groot als dat boven 't Autaar opgerecht.

Het derde cyfergetal wyst de banken aan, aan wederzyde van de Kapel geplaatst, dienende voor de Kardinalen die de Plechtigheden van de Kapel bywoonen, hebbende roode of violette Koorkleeden aan, volgens den Dienst van dien Dag.

De Stoelen, met tapyten bekleed, die trapsgewyze verheven zyn, worden door de getallen 4. aangewezen. Hier is 't dat de Sleepdragers der Kardinalen zitten, met violette Koorkleeden aan, wanneer haare *Eminentiën* den Myter op zetten.

In welk een orde en rang de Kapel gehouden word.

Vervolgens is dit de orde en rang, volgens welke het Apostolisch Hof zich in de Kapel plaatsen moet; waar van de cyfer-getallen in de nevensgaande Plaat † ieder zyne plaats aanwyst.

5. De eerste Kardinaal-Diaken ter rechter zyde van zyne Heiligheit gezeten.
6. De tweede Kardinaal-Diaken aan zyne linker zyde geplaatst.
7. De Kardinalen Bisschoppen.
8. De Kardinalen Priesters.
9. De Kardinalen Diakenen.
10. De Afgezanten der Vorsten.
11. De Hartogen.
12. De Patriarchen en noothelpende Bisschoppen.
13. De Gouverneur van Rome.
14. De Afgezanten of Kerkelyke Legaten.
15. De Bisschoppen van de eerste Orde.
16. De Bisschoppen van de tweede Orde.
17. De Bisschoppen van de derde Orde.
18. De Abten, Protonotarissen, Generaals der Orde en Biechtvaders.
19. De Procurators Generaal der Geestelyken.
20. De Waereldlyke Edellieden.
21. De Dienstdoende Kardinaal.
22. De Noothelpende Diaken en Onderdiaken.
23. De Noothelper van den Kardinaal.
24. Kapellanen van den Dienst.
25. Kapellanen die het water aanbrengen.
26. Een Credens, 't welk een soort van (d) tafel is.
27. De Sakristyn en 't Pausselyk Kruis.

28. Twee

(a) *Bonanni Hierarch.* C. 126.

(b) De Pausselyke of Bisschoppelyke Troon was eertyds meer of min rykelyk versiert, na dat het vermogen der Kerspels bestond. Het scheen dat in de eerste eeuwen het gebruik was, deezen Troon met fyn Lynwaadt te bekleeden. Zie *Bonanni* C. 126. van zyn *Hierarch. Eccles.*

(c) Dit Verhemelzel is vierkant en bestaat uit kostelyke zyde Stoffe. Men spreid het boven het Autaar en den Pausselyken Zetel uit. Wat de kleur aangaat, die word volgens de plechtigheit van den gevierden dag geschikt.

† Verbeeldende de PAUSSELYKE KAPEL.

(d) Deeze Credens-tafel word in 't Italiaansch *Credenza* genoemt; behalven deeze is 'er een aan weerzyde van 't Autaar indien het de plaats toelaat. De grootte deezer gerechttafelen is zodanig niet bepaalt, dat

N°. 19.

La CHAPELLE du PAPE.

28. Twee Geheime Kamerlingen. De Auditeur de Rota die de Myter van den Paus aanneemt, wanneer hy die afzet. Hy draagt aan den hals onder het Koorkleedt, of onder den rok, wanneer hy die aan heeft, een witte linne sluier, waar mede hy de Pausselyke Myter ophoud. Die het Kruis draagt is de laatste en heeft onder de anderen zyne rang.
29. De Lessenaar.
30. De Raadsheeren.
31. De Conservatoren.
32. Baronnen en Ridders.
33. De Apostolische Onderdiaken.
34. Eerste Auditeur de Rota.
35. De Meester van 't Gewyde Paleis.
36. Auditeurs de Rota.
37. Apostolische Akolyten.
38. Abreviateurs van den grooten Raadtkamer.
39. Geheime Kamerlingen van den Paus.
40. Deelhebbende Kamerlingen.
41. De Kamerdienaars of Kapellanen.
42. Consistoriale Advokaten.
43. De Pausselyke Arts.
44. De Sleepdragers van de Kardinalen.
45. Het *Faldistorium* (a) of Zetel voor den Celebrant.
46. De eerste Ceremonie Meester.
47. De eerste dienende Kardinaal-Priester.
48. De tweede Ceremonie Meester.
49. Die geen die gestelt zyn tot den dienst van de Pausselyk Kapel.
50. Het Koor der Muzykmeesters.
51. De Meester van 't gewyde Hospitaal. De Stalmeesters. De Kapitein der Zwitzers.
52. De Stafdragers van den Paus.
53. De Zwitzers.
54. Deeze die een Leerrede doet.

Voor deeze Pausselyke Kapel (b) zyn 'er noch twee Klerken, eertyds *Klok-Klerken* genoemt. Onbekent is de reden van deeze benoeming, dan dat het gebruik der klokken in deeze Kapel van geen nut was; en alles wat men 'er van gissen kan, is mogelyk dat men hen zoo noemde, naardien zy de Schel trokken, om aan de Muzykmeesters het teken te geeven die in den zelven tydt in den Dienst moesten zingen, gelyk het mede voor de Geestelykheit van St. Pieters Kerke was. Ook zoude men hun dus konnen genoemt hebben, overzulks, wanneer zyne Heiligheit met het H. Sakrament op reis gaat, zy deeze schel laaten hooren. Dit word in een oudt Kerkgewoonte Boek van Avignon gevonden. Hoe het ook zy, wanneer in een Reistogt van den Paus de Klerken het Hoogwaardige verzellen, moeten ze in 't rood gekleed zyn: maar in de Kapel komenze in 't violet met Koorkleederen aan. Een deezer Klerken moet noodzaakelyk een Priester zyn, om van 't Paerdt geklommen zynde, het H. Sakrament vervolgens telkens naar het Autaar te draagen wanneer het vereischt werd, om geduurende 's Pausen reize den dienst te doen. Insgelyks is hun mede aanbevolen het te Paerdt verzellen met een Lantaren in de handt; het Autaar te versieren; de Waschkaerssen op te steeken; de Autaartafels (c) te dekken; de Zetel voor den *Celebrant* † te bereiden; de banken een plaats te geeven; de kussens te bezorgen; de Noothulpen te kleeden; het wierrookvat te bezorgen; het water en den wyn toe te reiken als moetende in de Mis dienen, enz. Wy gelooven, dat de Lezer deeze beschryving leezende, geen vooroordeelig oordeel tegen de zorgvuldige geregeldheit zal opvatten, die in alle de geestelyke oeffeningen, die wy hier beschryven, worden waargenomen; maar wy konnen hem nochtans zeggen, dat de Godtvruchtigheit veeler menschen t'eenemaal verwardelyk voorkomen zou, indien men de minste der Kerkzeden naliet die men gewoon is geduurende hunne Godtvruchtige Handelingen waar te neemen. By voorbeeldt, mogelyk zyner Godtvruchtelingen wier Godtvruchtigheit zich vergenoegt door de verandering der verwen volgens de versierzelen, waar mede den *Celebrant* Dienst doet. Men kan zich het hart te lichter tot Godt verheffen, wanneer het rood de plaats van 't violet bekleed. De prachtige toestel van den Stedehouder van Jesus Christus, die geduurende zyn verblyf op Aarde, de nederigste aller menschen is geweest, treft eenige anderen. Een Autaar met zyne versierzelen bekleedt; een Priester in zyn Plechtelyk gewaadt en optooizel, en alle ver-

Welk een dienst de Klerken waar te neemen hebben.

dat men die niet zou konnen veranderen. Dusdanig is haare gesteltheit; men dektze met een fyn, wit en schoon Tafelkleedt, zich over de geheele tafel tot op den grondt uitstrekkende. Op de Tafel nevens het Epistel, zet men alles 't geen noodig voor 't plechtgebruik is: maar geen beeldt. De Tafel ter zyden het Euangeli, dient om 'er de Gewyde Vaten op te zetten. *Piscara* Prax. Sacr. Cerim. L. 2.

(a) Aan den Akolyt is de zorg van deezen Stoel aanbevoelen; en alzoo de wetenschap van die een bequaame plaats te geeven, en op zyn tydt te verplaatsen, een verstandig en krachtig man vereischt; moet men vooral om een bequaamen Akolyt te verkiezen wel bedacht zyn. Dus is 't dat *Piscara Prax. Sacr. Cerem.* L. 1. C. 14. zich uitdrukt.

(b) Dus spreekt *P. Bonanni* doorgaans in 126. C. van zyn *Hierarch. Ecclesiast.*

(c) Zie de voornoemde *Bonanni* in zyne *Hierarch. Ecclesiast.*

† Of Mis doende Priester.

verdere Plechtigheden dienende om de Mis te zeggen, bereiden ons tot de grootste aller verborgenheden. Men word dit zoo wel gewoon, dat men aan de verborgenheden niet eens denkt, indien de Priester niet plechtelyk gekleed is, of indien eenige Plechtigheden vergeeten worden. Zoo het gebruik van als *Dervisch* * zich te keeren en wenden, of deeze die met hun Lichaam eenige morgen Landts afmeeten, gelyk zekere *Faquirs* † van den Mogel uit Godtsdienstigheit doen, sedert eenige eeuwen in den Christen Godtsdienst ingevoert was, is 't wel te vermoeden dat men 'er zich zoude konnen toe gewennen. De gewoonte baart dat men met achting het kleedt van een Monnik of Priester aanziet, en met verachting de Zwitzersche wyde broeken; indien de eerbiedt en achting voor zodanige broeken stantgreep, gelyk die voor een Franciskamer Monniks rok, of voor het Koorkleedt eens Priesters: vondenwe zekerlyk groote verborgenheden in des Zwitzersch broek. By voorbeeldt, de breette zoude ons de uitgestrektheit der Geestelyke Deugden konnen verbeelden, en de veelheit der plooijen die 'er de Zwitzers aangeeven, zouden het eindeloos getal der Geestelyke plichten aanwyzen. Hunne schikking zou de orde aantoonen die men in de vervulling waarneemen moet, enz.

XIX. HOOFDTSTUK.

Van de omstandigheden der PLECHTIGHEDEN *in de* MIS, *en in welke deelen die bestaan.*

Hoedanig de Roomsgezinden de Mis verstaan en zich de uitwerksfelen van dien toeëigenen.

Nadat we nu van de Pausselyke Kapel gehandelt hebben, moeten we ons een weinig over 't verhaal der Plechtigheden van de Offerhande der Mis (a) uitbreiden, vermits de Roomschgezinden die als de uitmuntenste aller Aanbiddingen en de krachtigste aller Gebeden aanmerken. Niet alleen bid de Kerk voor zich zelve in deeze Offerhande, die een Priester aan Godt op een verhevener wyze opoffert, als voor het menschelyk vernuft te begrypen is; Maar JESUS CHRISTUS † offert zich zynen Vader op, door de Offerhande zyns lichaams, een der volmaaktste Aanbiddingen die men doen kan, naardien het door Godt zelfs word uitgevoert. 't Is met een woordt gezegt, JESUS CHRISTUS die alleen en altoos in deeze Offerhande werkt. De Priester is niet dan de Bedienaar, en het werktuig van uitvoering, JESUS CHRISTUS is 'er den bestierder en geleider van. Hy geeft aan des Priesters behandelinge kracht, die gelykzaam het Slachtoffer voor de zonde offert; dus is de Offerhande te gelyk heilzaam voor zyne Kerke, alschoon de Priester (b) van een bedorven zeden was.

„De

* [De Turksche Geestelyken worden Dervis of Dervisch genoemt; zy mogen, wanneer het hen behaagt, trouwen; anders voerenze een kuisch leeven, met een strenge tucht verzelt.]

† [De *Faquiers* zyn zeeker omzwervende Godtvruchtelingen in Indië, die een ongemeene en ongelooflyke boete doen. Zy gaan Winter en Zomer naakt, slapen op de Aarde, waar over zy een weinig asse strooijen. Daar zyn 'er die eenige jaaren doorbrengen zonder datze zich nacht noch dag te slapen leggen: maar rusten alleen op een gespannen touw; andere begraaven zich negen of tien dagen zonder eeten noch drinken in een kuil; weder anderen houden de armen zoo lang naar den Hemel uitgestrekt, dat ze die niet weder konnen laaten zakken; noch andere leggen vuur op hun hoofdt en laaten 't tot aan 't gebeente doorbranden. Eenige wentelen zich gansch naakt over doornen en distelen. *Furetiere.*]

(a) Eenige Geleerden meenen dat het woordt *Missa* van een Hebreeusch woordt afkomstig zy, 't welk *Offerhande* beteekent; alhoewel het weinig schyn heeft, naardien de Oostersche Taal van dit woordt niet is verzien. Andere oorspronkelykheden zyn niet min krachteloos. In 't Algemeen komt men 'er mede overeen, dat dit woordt gebrekkelyk van *Missio* afkomt, 't welk veel eer Latyn zoude zyn en zelfs van een zeer oudt gebruik.

† *Explication des Cerem. de la Messe.*

(b) Godt kan de waare Sakramenten door menschen laaten uitdeelen, schoonze niet van zyne Kerke zyn; en eveneens is 't, dat men de heiligheit van de Mis rechtvaerdigen kan, schoon door een onwaardig Priester bedient, tegen alle tegenwerpingen der Ketteren. Zy zyn van geen gedachten den Doop te betwisten, bedient door iemandt die van hunnen Godtsdienst niet is, nademaal de Doop in den naame van den Vader, enz. uitgevoert word. JESUS CHRISTUS is 't die doopt: eveneens doet de valsche Priester de Mis bedienende het wezentlyke Werk niet, noch offert het gewyde Lichaam van JESUS CHRISTUS. Hy is 't zelf die zich door 's Priesters handen aanbied. De Protestanten zyn mede van gedachten, dat een onwaardig Predikant de Amptsbedieningen als een Bedienaar van JESUS CHRISTUS in zodaniger voegen kan verrichten, gelyk een ongeregelde Afgezant, of eerste Amptenaar van Staat, die noch Godtsdienst belyd noch deugdt bezit, echter niet nalaat zynen Vorst wel te dienen, en zelfs tot wel zyn van den Staat en den Godtsdienst zyn gedrag schikt. Genoeg is 't dat de Vorst hem daar toe aangestelt heeft, om alles uit te voeren 't welk met zyn Ampt overeenkomt. De Protestanten onderscheiden mede de uitwendige van de inwendige Handeling. De uitwendige Handeling is 't geen wy uitterlyk beschouwen in de beweegingen van den Leeraar of Priester die voor ons niets dan 't geen menschelyk is vertoont; het inwendige is de bestiering van deeze die het gewisse

van

VERKLARING

Van de vier volgende

AFBEELDZELS,

Vertoonende

De Plechtigheden van de Kleine Missen, in vyf-en-dertig Verbeeldingen, nevens

De Overeenkomst met het Lyden des Heeren Jesus Christus.

I. Jesus Christus gaat naar den Olyfberg, dit verbeeldt, wanneer de Priester naar het Autaar gaat.
II. J. C. doet in den Hof van Getsemané zyn gebedt; dit verbeeldt den aanvang van des Priesters Mis.
III. J. C. zich nederwerpende, zweet, beangstigd zynde, bloedt; dit verbeeldt des Priesters Belydenis.
VI. J. C. door Judas verraden; als dan kust de Priester het Autaar.
V. J. C. gevangen en gebonden; dan gaat de Priester naar de zyde van 't Epistel.
VI. J. C. naar Annas geleid; verbeeldt de Inleiding van de Mis.
VII. Petrus verlochent driemaal J. C.; als dan zegt de Priester het Kyrie Elyson.
VIII. J. C. Petrus aanziende, beweent hy zyne zonden; dan wend zich de Priester naar 't volk en zegt: Dominus Vobiscum.
IX. J. C. voor Pilatus beschuldigt; de Priester leest het Epistel.
X. J. C. voor Herodes beschuldigt; als dan buigt zich de Priester voor het midden van 't Autaar, en zegt zachtelyk Munda Cor. &c.
XI. J. C. van Herodes naar Pilatus gezonden; de Priester leest het Euangeli.
XII. J. C. ontkleedt om gegeesselt te worden; dan ontdekt de Priester den Kelk.
XIII. J. C. gebonden en gegeesselt; de Priester doet de Offerhande van de Hostie.
XIV. J. C. de Doornekroon opgezet; de Priester dekt den Kelk, nadat hy geoffert heeft.
XV. Pilatus zyne handen wasschende, verklaart J. C. onschuldig; de Priester wascht zyne handen.
XVI. J. C. met een purperen Mantel gedekt; als dan keert zich de Priester naar het volk, en zegt, Orate Fratres.
XVII. J. C. veroordeelt om gekruist te worden; de Priester zegt de Voorrede.
XVIII. J. C. zyn Kruis draagende om de kruisdoodt te sterven, en ons te doen leeven; alsdan legt de Priester de handen t'zamen, om voor de in 't leven zynde Gelovigen te bidden.
XIX. Sta. Veronica reikt J. C. den Zweedtdoek toe; de Priester dekt de Hostie en Kelk met zyne handen.
XX. J. C. op 't Kruis gehecht; de Priester maakt het Teken van 't Kruis over de Hostie en den Kelk.
XXI. J. C. aan 't Kruis opgerecht; de Priester aanbidt de Hostie voor de opheffing.
XXII. Het bloedt van J. C. vloeit langs het Kruis; de Priester heft den Kelk op.
XXIII. J. C. bidt voor zyne Vyanden; de Priester zegt het Momento voor den overleedenen gelovigen.
XXIV. J. C. belooft den bekeerden Moordenaar het Paradys; als dan zegt de Priester, Nobis quoque Peccatoribus.
XXV. J. C. geeft Johannes aan zyne Moeder over; de Priester zegt het Paternoster &c.
XXVI. J. C. offert zyne ziel aan Godt den Vader op; alsdan breekt de Priester de Hostie in twee stukken.
XXVII. J. C. ter Helle neder gedaalt; de Priester legt een klein gedeelte van de Hostie in den Kelk.
XXVIII. J. C. den Geest gegeeven hebbende, klopt men zich in 't wederkeeren op de borst; de Priester zich op de borst kloppende, zegt driewerf het Agnus Dei enz.
XXIX. Het Lichaam van J. C. in een nieuw graf gelegt; als dan Communiceert de Priester.
XXX. De zalving van J. C. Lichaam; de Priester doet de Afwassching.
XXXI. De opstanding van Jesus Christus; de Priester gecommuniceert hebbende, gaat men over tot de Post-Communie.
XXXII. J. C. verschynt zyne Moeder en voor zyne Discipelen; de Priester keert zich naar de Vergadering en zegt Dominus Vobis-cum.
XXXIII. J. C. bezoekt en onderwyst 40 dagen zyne Discipelen; de Priester zegt de laatste Gebeden.
XXXIV. J. C. vaart ten Hemel enz.; de Priester keert zich naar het volk, en zegt, Ita Missa est.
XXXV. J. C. zend den H. Geest aan zyne Apostelen; alsdan geeft de Priester den Zegen aan de Vergadering.

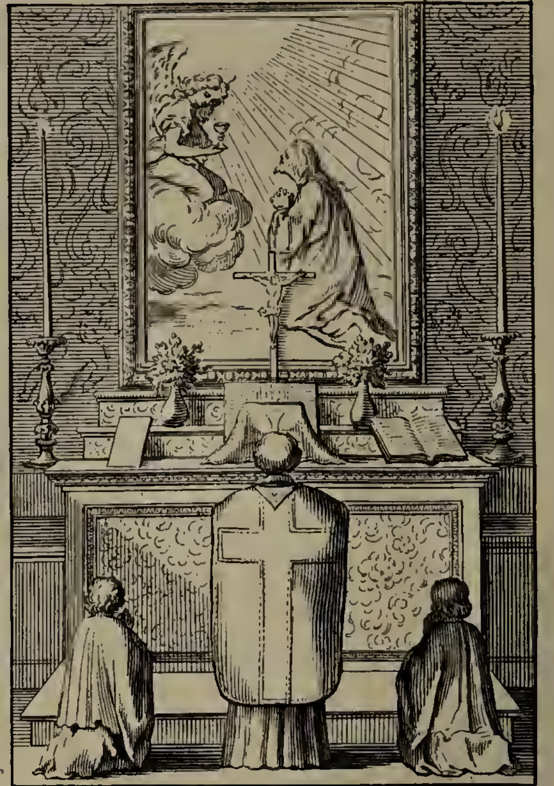
1 Jesus - Christ va au Jardin des Olives.

Le PRÊTRE va à L'AUTEL.

LES CEREMONIES DES PETITES MESSES
Representées EN TRENTE CINCQ FIGURES avec leurs CONFORMITÉZ à la PASSION de nôtre SEIGNEUR JESUS-CHRIST.

2 J.-C. arrivé au Jardin y fait sa priere.

Le PRÊTRE commence la MESSE.

3 Jesus - Christ prosterné suë du Sang.

Au CONFITEOR.

4 Jesus - Christ trahi par un baiser.

Le PRÊTRE baise L'AUTEL.

5 Jesus - Christ est pris, et lié.

Le PRÊTRE va au Côté de L'EPITRE.

6 Jesus - Christ amené chez Anne.

A L'INTROÏTE.

7 S.t Pierre renie trois fois Jesus - Christ.

Le PRÊTRE dit le KYRIE ELEYSON.

8 J.-C. regardant Pierre lui fait pleurer son peché.

Le P. tourné vers le Peuple, dit DOMINUS VOBIS - CUM.

Seb. le Clerc del. B. Picart sculp. dir. 1722.

„ De menſchen (*) hebben dagelyks de „ Offerhande noodig om de Oppermogendheit Godts t'erkennen, en van hem de „ vergeeving hunner misdaaden te verwerven; het waare den menſche onmogelyk „ hem een Slachtoffer te offeren overeenkomende met de eer zyner volſtrekte „ Majeſteit, en om hunne miſſlagen te vergeeven, indien JESUS CHRISTUS „ zich niet aan en voor hun in de Offerhande van de Mis gaf. - - - Godt kan „ het Zegenoffer niet verwerpen, nademaal men hem zyn Zoon het onderwerp „ van welbehagen offert. - - - Dit onderſcheid is 'er tuſſchen het bloedig offer „ van 't Kruis en het onbloedig offer van „ de Mis, dat in het eerſte JESUS CHRISTUS zich voor de menſchen opoffert, „ zonder dat de menſchen hem offeren en „ zich aan hem opdraagen: maar in de Mis „ word JESUS CHRISTUS opgedraagen, en door de menſchen opgeoffert; „ de Kerk offert hem aan Godt op en „ bied zich nevens hem aan enz.

Des Zondags voor de plechtelyke Mis, zegent men het Wywater en doet een Omdragt. De gelovigen moeten dan de Mis met een zuiver gewiſſe bywoonen, en om hun de noodzaakelykheit van deeze innerlyke zuiverheit aan te wyzen, beſpengen ze hunne Lichamen met een Water 't welk ten dien einde door een plechtelyke Zegening geheiligt is. De Profeſſie of Omdragt is een voorbereiding der Harten van de Vergadering der Gelovigen in de Heilige Offerhande van de Mis. De Prieſter en Geeſtelykheit maaken deeze voorbereiding door het gezang en de ten toon ſtelling van 't Kruis, 't welk men voor de Geeſtelykheit draagt, terwyl men plechtelyk een Omgang om de Kerk doet, of de naaſt gelegen plaatſen die 'er van af hangen.

Waar uit de Mis beſtaat, aangemerkt. De Mis beſtaat uit twee voornaame deelen. (†) Deeze die zich van den beginne tot aan de Offerhande uitbreid, eertyds de *Mis der Catechumenen* of Nieubekeerden genoemt, en ten anderen die zich van de Offerhande tot aan 't einde uitſtrekt, en *Mis der Gelovigen* word geheeten. Een ieder mogt tot aan de Offerhande tegenwoordig zyn, naardien in dit eerſte gedeelte de leezing der H: Schrift en de prediking van 't Euangeli begreepen werd, waarvan men niemandt onthouden wilde. Maar na de predikatie, leed men niemandt dan de Gelovigen die in ſtaat waren aan de Offerhande deel te hebben, en deed de *Catechumenen* uitgaan; insgelyks de bezetenen en boetelingen die men niet alleen het Heilmaal of de *Communie* onthield, maar zelfs het aanzien der verborgenheden. Hierom was 't dat de Diaken (a) overluidt uitriep: *De Heilige dingen zyn voor Heiligen; dat de onheiligen vertrekken.*

En door de volgende Afbeeldzels vertoont. Deeze volgende vyfendertig Afbeeldzels zullen den Lezer de onderſcheidene behandelingen van den Mis-doenden Prieſter vertoonen. De Godtvruchtigheit heeft in alle deeze handelingen die de Kerk onder de verborgenheden des Geloofs ſtelt, en den Gelovigen zeer noodig is, een volkomen leenſpreuk van het lyden onzes Heeren JESUS CHRISTUS gevonden. Waarvan wy nu de verborgenheden en het byſpreukelyke verklaaren zullen.

I. Afbeeldzel.

De gelovige, die terwyl de Prieſter naar 't Autaar gaat, zich met zyne gedachten tot Godt moet wenden, merkt deeze Handeling aan als het Afbeelzel van het vertrek van JESUS CHRISTUS met zyne Apoſtelen naar den ‡ Olyf-Hof. JESUS CHRISTUS bereide zich aldaar tot de Offerhande voor de zonden des menſchelyken geſlachts: eveneens bereid zich de Prieſter naar het Autaar gaande tot Zegenoffer of de Offerhande van de Hoſtie, 't welk het geheiligde lichaam van JESUS CHRISTUS is.

II. Afbeeldzel.

Voor dat de Prieſter de Mis begint, doet hy zyn gebedt. De gelovigen moeten met hem insgelyks van harten bidden, en zyne gedachten laaten gaan over de inwendige ſmerte van den Zaligmaker des menſchelyken geſlachts, toen hy zyn gebedt in den Olyfhof deed, en zich aanmerkte als van Godt verlaaten te zyn. De Prieſter beneden het Autaar ſtaande, moet zich erinneren hoe men door de zonde van Adam, als verſtooten is, uit het Paradys verdreeven, en van de tegenwoordigheit Godts ontvreemdt.

III. Afbeeldzel.

In Gethſemané of den Olyfhof werpt zich JE-

van den Prieſter of Leeraar zy: dit is de beſtierder die kracht aan de Handeling geeft; hy is 't die overtuigt en heiligt. Wy zullen hier van de wezentheit der Verordening niet melden, die zodanig is, dat door haar, een Prieſter altoos Prieſter blyft, zelfs ſchoon hy geen werkelyke Dienſt van 't Prieſterſchap oeffent, nademaal zyne bediening onuitwisbaar is.

* *Idem Ibid.* † *Explic. des Cerem. de la Meſſa.*

(a) Dit was volgens eenigen een navolging van verborgenheden van 't Heidendom. Laat ons liever zeggen: dat de behandeling der geſtelde regelen de onheiligen van de verborgenheden uitſluit, die in den Godtsdienſt gevonden worden. † Gethſemané.

Jesus Christus neder, bloedt zweetende even voor zyn lyden, wegens de schandelykste en wreedste doodt aller strafoeffeningen. In deezen staat beleedt hy voor Godt zynen Vader de ongerechtigheden des menschelyken geslachts. Dit is, zegt men ons, het denkbeeldt 't welk de belydenis van den Priester voor 't Autaar den gelovigen inprent. De belydenis is een gevolg der Overweegingen die de Priester voor den voet van 't Autaar staande heeft gedaan. Hy smeekt Godt om vergeeving zyner misdaaden en voor die des ganschen Volks. Hy overweegt dat de handeling die hy staat uit te voeren, een hart, niet alleen gezuivert van doodzonden, vereischt; maar zelfs van vergeeflyke zonden: Zodat het Volk nevens den Priester de belydenis der zonden verschuldigt is.

IV. Afbeeldzel.

Vervolgens treedt de Priester tot het Autaar en kust het; 't welk een teken van zyne verzoening met Godt is, en door hem van de Verzoening der gelovigen: maar deeze verbeelding belet niet dat de gelovigen zich geen andere zaak verbeelden zouden; te weeten, het kussen 't welk de Priester aan 't Autaar doet, verbeeldt hem het kussen van den Verrader Judas; een heilzaam kussen, nademaal hy Jesus Christus zynen beulen overleevert, en dat door dit middel den rampzaligen Verrader, zonder dat hy 't weet, onze Zaligheit bewerkt.

V. Afbeeldzel.

Nadat de Priester het Autaar heeft gekust, en terwyl den aanvang (a) van de Mis gezongen word, bewierrookt hy het Autaar om aan Godt de gebeden der gelovigen op te offeren door het reukwerk verbeeldt. De leenspreuk is mede toepasselyk op de behandeling van den Priester, zich ter zyden van 't Epistel * keerende; maar men moet wel acht geeven van deeze leenspreuk niet te dwingen; naardien de gelovigen door de kracht van de overdenking zich in de handeling van den Priester verbeelden konnen, hoe Jesus Christus gevangen en gebonden werd, om aan zyne Vyanden te worden overgelevert.

VI. Afbeeldzel.

Jesus Christus word naar den Hoogen Priester der Jooden geleid; men voegt den aanvang aan deeze geschiedenis van 't lyden onzes Heeren. Men noemt dit *Introïte*, † de inleiding of aanvang van de Mis. Dagelyks verandert dit, om met de verborgenheit of het Feest overeen te komen 't welk men viert. Het *Kyrie Eleison* (b) is een Griekſch Gebedt, op den *Introïte* of aanvang volgende; deeze twee woorden betekenen *Heere ontferm u ons.* Men eigent driewerf het *Kyrie Eleison* aan ieder der drie Persoonen van de Drieëenigheit toe, om aan te wyzen hoe hoognoodig wy de barmhartigheit Godts hebben. De vierige Godtvruchtigheit kan een rechtmatig opzicht vinden tusschen den Aanvang van de Mis en den ingang van Jesus Christus, voor *Hannas* geleid.

VII. Afbeeldzel.

Wat de driemaal verlochening van Petrus aangaat als toepasselyk op het *Kyrie Eleison*, dit is volmaakter. De Priester roept de goedertierenheit van 't Opper-Wezen voor Hem en voor de Vergadering der gelovigen aan. De Godtvruchtigen vinden hier uit, dat dit denkbeeldt hun de weening van Petrus verbeeldt. Zondigen tegen Godt, is hem niet erkennen en te verlochenen. Men moet zich dan gelyk deezen Apostel bekeeren.

VIII. Af-

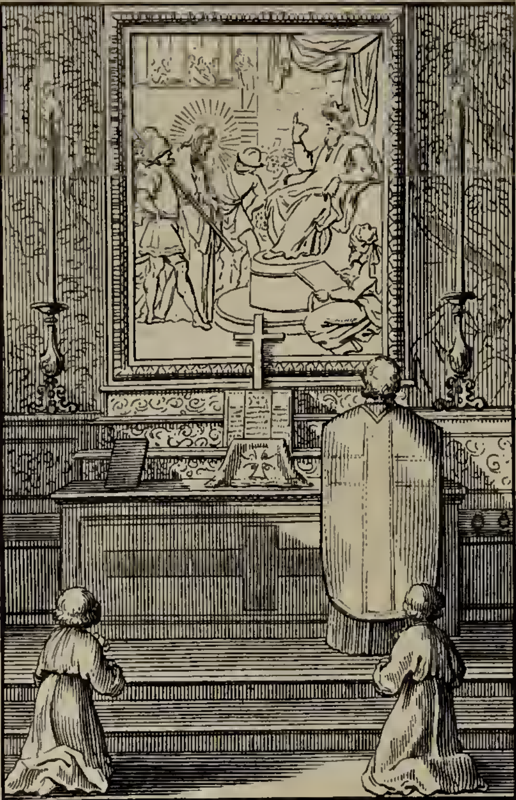
(a) Men gelooft dat Paus Celestinus allereerst de Psalmen door *Antiënnen* zingen liet. Gregorius de Grooten bragt vervolgens deeze *Antiënnen* tot haar byzonder gebruik voor het *Introite*, de *Repons*, het offerdeel, de *Communie*, enz. Men verzamelde dit tot een Boek *Antiphonaal* genoemt. Zie *Bona.*

* [Aan de rechter zyde van den Misdoenden Priester legt het Epistel, een Boek waar uit een gedeelte van de Mis door den Onderdiaken, een weinig voor het Euangeli, gezongen word.]

† [*Introite* word den aanvang of inleiding van de Mis genoemt, of het eerste byzonder Gebedt van 't Feest, 't welk de Priester doet wanneer hy voor 't Autaar treedt. In 't Misboek zyn verscheiden *Introites* volgens de dagen der Iaarfeesten. *Requiem æternam* is de *Introit* van een Lykmis. *Quasi modo*, die van gesloten Paassche *Reminiscere*, *Oculi*, *Judica*, *Lætare*, zyn *Introites* die den naam aan de Zondagen in de Vasten geeven. *Furetiere.*]

(b) Dit *Kyrie Eleison* 't welk gelyk gezegt is, *Heere ontferm u ons* beteekent, is niet oneigen aan den mensch, wanneer hy zynen toevlucht tot Godt neemt. Daarenboven is deezen regel in alle Ioodsche, Heidensche, en Christen gebeden gebruikelyk: maar de Christen Kerk heeft die byzonderlyker in haaren Dienstoeffening toegewyt. De gewoonte is van zodanig een indruk geworden dat het Christen Volk gelooft, wanneer het in 't Grieksch zegt *Heere ontferm u over ons*, dat dit gebedt van meerder kracht dan in de gemeene taale zoude zyn. Nochtans durven wy het niet verzeekeren; maar 't is altoos verwonderenswaardig dat de Latynen te raaden zyn geworden, deezen eenigen regel in 't Grieksch te gebruiken, zonder dat men 'er een voldoende reden van weet. Derhalven het waarachtig is, dat dit gebruik zeer oudt zy.

9 Jesus - Christ accusé devant Pilate.

Le PRÊTRE lit L' EPITRE.

10 J.-C. accusé devant Herode ne repond rien.

Le P. courbé au milieu de L'AUTEL, dit tout bas MUNDA COR. &c.

11 Jesus - Christ renvoijé d'Herode à Pilate.

Le PRÊTRE lit L' EVANGILE.

12 J.-C. dépouillé pour être flagélé.

Le PRÊTRE découvre le CALICE.

13 J.-C. lié à la Colonne, et flagélé.

L' OBLATION de L' HOSTIE.

14 J.-C. couronné d'épines.

Le PRÊTRE couvre le CALICE, apres l'avoir offert.

15 Pilate lavant ses mains, déclare J.-C. innocent.

Le PRÊTRE lave ses mains.

16 J.-C. couvert d'un Manteau de Pourpre.

Le P. tourné vers le Peuple dit, ORATE FRATRES.

17 J.-C. condanné à être Crucifié.

Le PRÊTRE dit la PREFACE.

S. b. le Clerc del. B. Picart sculp. dir. 1722.

VIII. Afbeeldzel.

Na den Aanvang en het *Kyrie Eleison*, keert zich de Priester om, te kennen geevende dat de Heere zich den Gelovigen gaat vertoonen. Het Koor zingt dan *Gloria in excelsis* enz. Men noemt het mede den Lofzang der Engelen, nademaal die door de woorden begint (a) die de Engelen op de geboorte van JESUS CHRISTUS zongen. Deeze Lofzang drukt de achting uit die de Kerk voor de oneindige Majesteit Godts heeft enz: Maar zy word op geene Boete-dagen noch in Missen over de dooden gezongen. De Priester kust het Autaar wegens deeze achting, en doet dit telkens wanneer hy zich naar het Volk omkeert. Hy groet de Vergadering, zeggende *Dominus Vobiscum*, de *Heere zy met u.* De Priester, deeze woorden spreekende, moet met een aangenaam gelaat de Vergadering der Gelovigen aanzien, en daar door hunne harten beweegen, zulks zy hunne boetvaerdigheit toonen. Insgelyks gelyk de Heer, Petrus met een medelydend oog aanzag en zynen Apostel deeze tedere woorden inwendig gevoelen deed: de *Heere zy met u.* Waar op de Vergadering antwoordt: zeggende, *& cum Spiritu tuo*, dat is, *en met uwen Geest.* De Priester en 't Volk groeten elkander dus wederzyds geduurende de Mis, om de eenigheit te laaten blyken die 'er onderling in de viering der Verborgenheden moet zyn. Waarop de Priester zich weder naar 't Autaar keert en de *Collecta* zegt, 't welk een algemeene inhoudt der Gebeden is van 't geen de Kerk van Godt in den Dienst van dien dag verzoekt.

IX. Afbeeldzel.

De Priester leest het Epistel, en men vergelykt deeze Handeling met de beschuldiging ten lasten van JESUS CHRISTUS voor Pilatus. Men noemt deeze lezing het Epistel, naardien die dikmaals uit eenige plaats van de Brieven der Apostelen genomen word. De Duivel, het Vleesch en de Waereldt trachten tegen JESUS CHRISTUS op te staan: maar 't hart van den Christen wil zich aan hem overgeeven. Dit is betrekkelyk op het geen in deeze twee Verhandelingen kan gevonden worden. De inbeelding van een Christen, door de betrachting van een Godtsdienstige Ziele bestiert, kan veel meer ontdekken dan wy konnen uitdrukken.

X. Afbeeldzel.

Na het Epistel zingt men het (b) *Graduaal* *, dus genoemt (c) wegens de *Jube* † of Zanggallery, alwaar gezongen word, gelyk noch in veele Kerken in gebruik is. Dit is een voorbereiding tot de lezing van 't Euangeli. Men voegt 'er het *Halleluja* ‡ by: maar van de *Septuagesima* § tot aan Paasche, 't welk een treurtydt is, zingt men in de plaats van 't *Halleluja* de verzen van eenige Psalmen: en alzoo men die met een droevige toon en slepende stem zingt, word dit de *Trait* ¶ genoemt. Ondertusschen bied de Diaken den Priester de wierook aan, dien hy zegent; zeggende: (d) *dat Godt u zegene tot wiens eere gy branden zult.* Vervolgens knielt of buigt zich den Priester voor 't Autaar, doende een zacht Gebedt 't welk door de woorden *munda cor*, enz. be-

(a) Het vervolg van dien Lofzang word aan Paus Telesphorus toegeëigent die in 't jaar 150 na Christus leefde. Anderen eigenen 't aan den Paus Symmachus toe, die drie hondert en vyftig jaaren daar na geleeft heeft. Zeker is 't dat 'er de Insteller van onbekent zy.

(b) Het *Graduaal* quam ten tyde van Paus Honorius omtrent het jaar 633. in gebruik. Anderen achten 't veel ouder te zyn.

* [*Gradnaal* is een woordt uit het Brevier- of Gety-Boek, bestaande in een zeker vers, 't welk men na het Epistel zingt, en eertyds op de trappen van 't Autaar gezongen wierd. Anastasius wil dat Paus Celestyn de eerste Insteller der Gradualen was. Men noemde dus mede de vyftien Psalmen die de Hebreeuwen op de vyftien Tempeltrappen zongen. Andere meenen dat deeze naam afkomstig is wegens 't verheffen van de stem, 't welk by trappen en opklimmende toonen geschiedde. *Furetiere.*]

(c) Zie de Verklaring van de Ceremoniën der Mis.

† [Eertyds was 'er een verheven plaats in de Kerken van het Koor en den buik der Kerke afgescheiden, die men *Jubé* noemde, alwaar men het Euangeli der plechtelyke Missen zong. 't Is een Latyns woordt, beteekenende *Bevel*; en 't is uit het Brevier-Boek getrokken: *Jubé Domine, benedicere*, naardien men eertyds de lessen van de Vroegmetten op de *Jubé* zong. *Thiers sur les Jubez.*]

‡ [*Halleluja*, is een Hebreeusch woordt, 't welk dus הללו יה word uitgedrukt, en *laudate Dominum*, looft Godt beteekent; als een bekent woord word het in de Kerken gezongen. In de eerste tyden der Kerke gebruikte men 't mede voor een Krygs Leuswoordt Allereerst was het in de Kerk van Jeruzalem in gebruik geweest, waar van daan het *Damasus* te Rome overbragt. *Schmidius Lex. Eccles.* p. 31.]

§ [De Zondag *Septuagesima* genoemt, word dus geheeten, om dat die 70. dagen voor Paasche komt. Paus *Telesphorus* meent men deezen naam in gebruik te hebben gebragt, zulks men zich allenks tot de aanstaande Vaste bereidde. Men zong dan 't *Halleluja* niet: maar in de plaats, *Laus tibi Domine* &c. 't welk van de zelfde beteekenis is *Schmidius Lex Eccl. Part.* 3. p. 37.]

¶ [*Trait* is een woordt van 't Gety-Boek, beteekenende een vers 't welk de Koorzangers na het Epistel op verscheiden Jaarfeesten zingen, en voornamentlyk op den H. Zaturdag. 't Is een langzaam en treurig gezang, de traanen der Heiligen verbeeldende, en zuchtingen die ten teeken van boetoeffening worden voortgebragt. *Furetiere.*] (d) *ab illo benedicaris in cujus honore cremaberis.*

begint. De Priester en 't Volk moet zich alsdan erinneren, als gaande zich voor den Rechterstoel van den Koning der Koningen verantwoorden; en dit is het Afbeeldzel, 't welk de Handeling van den Priester alhier vertoont.

XI. Afbeeldzel.

De Priester leest hier het Euangeli, verbeeldende hoe JESUS CHRISTUS van Herodes naar Pilatus gezonden word. De *Verklaring van de Plechtigheden der Misse* geeft ons deeze Leenspreuk te kennen. Het Evangeliboek word van de rechter naar de linker zyde van 't Autaar gebragt, 't welk de Prediking der Heidenen voorgedraagen, verbeeldt, na dat de Jooden weigerden die te hooren. JESUS CHRISTUS, door Herodes veracht en versmaadt, die het zinnebeeld der Jooden is, word voor Pilatus gebragt, die het zinnebeeldt der Heidenen verbeeldt. Waar is 't dat Pilatus ter deezer gelegenheit JESUS CHRISTUS geen gehoor verleent, of dat hy hem naaulyks dan met weinig opmerking hoort: maar de Leenspreuken met de vergelykingen overeenkomende, zyn niet dan in zeker gedeelte welvoegelyk.

XII. Afbeeldzel.

Enkelyk is 't door deeze reden dat men veel rechtmatigheit in de vergelyking van den gedekten Kelk vinden zal, met de geesseling van de Zaligmaker overeenkomende. De Christen die de Kelk ziet dekken, moet zich verbeelden, hoe JESUS CHRISTUS ontkleed wierd om gegeesselt te worden: maar de vergelyking moet men door het tegengestelde begrypen. De Handeling van den Priester is by uitneementheit prachtig, en zy geeft een indruk van achting. De geesseling rooide de Jooden en Romeinen tegen JESUS CHRISTUS op, vermits die versmaadelyk en schandelyk was.

XIII. Afbeeldzel.

Na de lezing van 't Euangeli recht zich de Priester op. Wy laaten de Predikatie onaangeroert (a) die op de lezing volgt, en de bewierooking van 't Euangeli, 't welk de Priester kust en het Koor mede doen moet, wanneer de Priester zegt: *zie hier de Heilige Wet*, enz. waarop het Koor antwoordt: *Ik geloof die van harten en belyde het met den mondt*; waarby dan de Priester voegt: *dat uwe zonden door den woorde des Euangeliums uitgewischt mogen zyn.* Ook word gemeenlyk na de Predikatie het *Credo* gezongen, enz. Dit Geloofs-Artykel geëindigt zynde, en de Priester hebbende het Autaar gekust, keert hy zich naar het volk, en groet het andermaal, met woorden reeds gemeld, 't welk van 't offerdeel word gevolgt, en de Priester doet alsdan de Offerhande van de Hostie, dat eenige overeenkomst met de geesseling heeft. In den beginne verbeelde dit het lyden van JESUS CHRISTUS, en nu is 't de Voorrede van de Offerhande der Mis.

XIV. Afbeeldzel.

De Priester tilt de Kelk op, om volgens de voorgeschreeven behandeling in de Wet (der Jooden) te offeren. Vervolgens dekt hy den Kelk. JESUS CHRISTUS met doornen gekroont, verbeeld, dat hy ging om opgeheven te worden als een slachtoffer, Godt voor de Zaligheit des menschelyken geslachts aangeboden. Genoeg is 't bekent dat de Slachtoffers der Heidenen gekroond wierden voor dat men ze den valschen Goden opofferde.

XV. Afbeeldzel.

Wanneer de Priester het Broodt en den Wyn gezegent heeft en aan Godt opgeoffert, zegent hy vervolgens den wierook en bewierookt het Broodt en den Wyn. Hy bid Godt dat de reuk deezer Offerhande hem aangenaamer zy dan den rook der Slachtoffers, die men hem onder de aloude Wet offerde. De bewierooking van 't Broodt en den Wyn word door die van 't Autaar gevolgt. Eindelyk wascht de Priester zyne handen, om het voorbeeldt van JESUS CHRISTUS na te volgen, die de voeten zyner Apostelen wies, of liever om den Christenen te kennen te geeven, dat om de verborgenheden van de Mis te vieren, het niet genoeg is geen bezoedelt gewisse te hebben aangaande het bedryf voor misdaaden bekent: maar dat men insgelyks zich van de geringste vlekken zuiveren moet. Over deeze Stoffe zoude noch verscheiden andere omstandigheden konnen worden bygebragt: maar wy zullen ons vergenoegen te verzeekeren, dat men 'er een verbeelding van de daadt van Pilatus in vind, die zyne handen wassende, JESUS CHRISTUS voor onschuldig verklaart.

XVI. Afbeeldzel.

Nadat de Priester zyne handen gewassen heeft, buigt hy zich midden voor het Autaar,

(a) Wy zullen 'er vervolgens breeder van spreeken.

18 J.-C. portant sa Croix va mourir, pour nous faire vivre.

Le P. joignant les mains, prie pour les fidelles Vivans.

19 Ste Veronique presente son mouchoir à J.-C.

Le P. couvre de ses mains L'HOSTIE, et le CALICE.

20 J.-C. ést attaché à la Croix.

Le P. fait des SIGNES de CROIX, sur L'HOSTIE, et sur le CALICE.

21 J.-C. ést élevé en Croix.

Le P. ADORE L'HOSTIE avant de L'ÉLÉVER.

22 Le Sang de J.-C. repandu sur la Croix.

Le PRÊTRE ÉLÉVE le CALICE.

23 Jesus-Christ prie pour ses Ennemis.

Le P. dit le MEMENTO, pour les Fidelles trepassez.

24 J.-C. promet le Paradis au bon Larron.

Le P. dit, NOBIS QUOQUE PECCATORIBUS.

25 J.-C. donne St Jean pour Fils à la Vierge.

Au PATER NOSTER. &c.

26 J.-C. remet son Ame, à Dieu son Pere.

Le PRÊTRE rompt L'HOSTIE, en deux.

Seb. le Clerc del. B. Picart sculp. dir. 1712

taar, en zynen toevlucht tot de Heilige Drieënigheit neemende, doet hy een tweede Offerhande van Broodt en Wyn. Vervolgens keert hy zich naar het Volk, en vermaant het tot het Gebedt, op dat de Offerhande die hem te doen ſtaat, de Goddelyke Majeſteit te aangenaamer zy. Het volk beantwoordt des Prieſters meening, 't welk vervolgens zacht bidt; 't geen men het *Geheim* van de Mis noemt. De inbeelding van den Gelovige kan hier een overeenkomſt vinden tuſſchen den Prieſter zich hebbende naar den Volke gekeert, en JESUS CHRISTUS met den purperen mantel bedekt. Wy zullen 'er liever niets van zeggen, opdat we ons niet mogten te verre in den Oceaan der Leenſpreuken inwikkelen.

XVII. Afbeeldzel.

Op het einde van dit *Geheim*, 't welk men als de Schatkamer aanmerken moet, waarin de Prieſter de Gebeden ſluit die de Gelovigen hebben gedaan, zoo verheft hy zyne ſtem en zegt (a) *per omnia ſecula*, dat is, *door alle de Eeuwen*, enz. Waarna de Prieſter (b) het volk aanmaant aandachtig te zyn, naardien de tydt van de *Conſekratie* nadert. De woorden van den Prieſter doen dan den Heere des Hemels en der Aarde op het Autaar nederdaalen, (c) en het volk antwoordt dat het in die geſteltheit is als de Prieſter verzoekt. De Prieſter vermaant het volk (d) Godt wegens deeze geſteltheit te danken; 't welk wederom beantwoord (e) dat het billyk is. Vervolgens draagt de Prieſter zyn Gebedt aan Godt den Vader op. Dit is het geen men (f) Inleiding van de Mis noemt, 't welk van het *Sanctus*, *Heilig*, *Heilig*, *Heilig is de Heer* enz. gevolgt word, en door het volk gezongen om Godts Eer en Majeſteit te vieren. Dit gedeelte van de Mis word bevonden met de Veroordeeling van JESUS CHRISTUS overeen te komen. De Lezer zal wel lichtelyk een beſluit over zodanig een overeenkomſt konnen maaken.

XVIII. Afdeeling.

't Geen nu de Inleiding van de Mis volgt, word *Canon* (g) genoemt. Men begint met deeze woorden: *Te igitur Clementiſſime Pater*, &c. *Wy ſmeeken u aller barmhartigſte Vader*, In dit gedeelte van de Mis viert men de gedachtenis der levendigen, zodanig als in de aanmerking word aangeweezen. Men bidt Godt ook voor de behoudenis hunner Zielen, voor de hoope van hunne Zaligheit, enz. Dit gedeelte van de Mis word aan JESUS CHRISTUS toegeëigent die zyn Kruis draagt, en ter doodt gaat om ons het leven te verwerven.

XIX. Afbeeldzel.

Na deeze gedachtenis dekt de Prieſter de Hoſtie en de Kelk met zyne handen; een gewoonte die eveneens als de opheffing van de Joodſche en Heidenſche Prieſters is nagevolgt, die eertyds de handen op de Dieren leiden, die zy offeren zouden, en vervolgens een gedeelte van 't Slachtoffer opheffen. Deeze Handoplegging wyſt de vereeniging van den Offerprieſter, met het Misbroodt, 't welk hy offert, aan. De Prieſter betuigt hier op, dat hy zich zelven aan Godt voor zoo veel hem mogelyk is, voor der menſchen Zaligheit opoffert. Het Volk moet den yver van den Prieſter volgen en Godt bidden, dat het hem behaage dit getuigenis aan te neemen. Eindelyk duid men dat de Handoplegging van den Prieſter op de Hoſtie en den Kelk den Gelovige het denkbeeldt erin-

(a) Op deeze woorden *per omnia* &c. antwoordt het Volk, *Amen*; en op *Dominus vobiſcum*, zegt het *& cum Spiritu tuo.*

(b) *Surſum corda.* De Bedienaars van 't Heidendom bedienden zich eertyds in hunne Geeſtelyke Plechtigheden van deeze twee woorden, *hoc age*, dat is, *doe dat*, *of let 'er op.* De Bedienaars der Proteſtanten herhaalen dikmaal deeze woorden, *hef uwe harten op*, wanneer zy den Volke het Avondmaal uitdeelen. Alle Godtsdienſten eigenen zich mede voor hunne verborgenheden eenige regelen toe. Deeze die het beroep van Predikant waarneemt, in welk een Godtsdienſt het ook zy, zal om deeze regelen uit te ſpreeken zich zodanig gedragen, zulks hy het volks hart op het tederſte roeren kan. Hy zal zyne oogen, zyn gelaat, en zyne ſtem zodanig doen paaren, op dat hy daar door de achting en aandacht zyner Toehoorderen verwerve.

(c) *Habemus ad Dominum.* (d) *Gratias agamus Domino.*

(e) *Dignum & juſtum eſt.*

(f) De Inleiding is, gelyk men ziet, een heilzaame aanmaaning die de Prieſter den Volke voorſtelt. Men eigent 'er de inſtelling van aan den Paus Gelaſius den I. toe; maar ſchynbaar is 't, dat dit zoo wezentlyk gedeelte van den Geeſtelyken Dienſt onvergelykelyk ouder is. Zy is zoo natuurlyk, dat men ze in alle Godtsdienſten vind gebruikt, of men heeft 'er ten minſten iet 't geen met deeze Inleiding overeenkomt.

(g) Te weeten, 't geen na de Inleiding volgt, naardien dit gedeelte van de Mis nooit verandert, maar de orde, de geſtelde regel en woorden behoud, waar mede de *Conſekratie* word verricht. De Prieſter beveelt 'er voornaamentlyk aan Godt de perſoonen, voor wien hy deeze offerhande offert. Want ſchoon de offerhande voor de ganſche Kerke geſchiede, gelyk een gevolg van de offerhande van 't Kruis; nochtans viert men altoos een byzondere gedachtenis van eenige perſoonen, enz. Zie *de Verklaring der Gebeden van de Mis.*

erinnert van 't geen *Veronika* (a) deed; geevende gedienstiglyk aan JESUS CHRISTUS haaren neusdoek toen men hem naar Golgotha leidde. Om deeze daadt van liefde is 't die *Veronika* aan den Zaligmaker deed, en waarvan de gedachtenis tot aan 't einde der eeuwen duuren zal, dat men het Afbeeldzel van onzen Zaligmaker verschuldigt is, 't welk noch tegenwoordig in 't Vatikaan word bewaart.

XX. Afdeeling.

De Priester doet de tekenen van 't Kruis over het Misbroodt en den Kelk, en spreekt de woorden uit, waar mede JESUS CHRISTUS het Sakrament van 's Heeren Avondmaal instelde om de *Consekratie* te doen. Alsdan is 't (b) dat de Zaligmaker op deeze uitspreeking in 't Avondmaal de wezentlykheit van Broodt en Wyn in die van zyn Lichaam en Bloedt verandert, en door zyne Almacht deeze onuitdrukkelyke verandering werkt. Dit gedeelte van de Mis is dan het waare Afbeeldzel van JESUS CHRISTUS offerhande aan 't Kruis.

XXI. Afbeeldzel.

De geheiligde Hostie word door den Priester aangebeden, waarvan de opheffing, om door den Volke te worden aangebeden, volmaaktelyk de Zaligmaker aan 't Kruis opgerecht verbeeldt, altoos aanbiddelyk: maar voornamentlyk in den tydt van zyn lyden.

XXII. Afbeelding.

De Priester de Kelk geheiligt hebbende, verkondigt de woorden van JESUS CHRISTUS: *Dit is de Kelk van mynen bloede* enz. Vervolgens heft hy die om hoog, om het bloedt van den Zaligmaker door 't Volk te worden aangebeden, en smeekt Godt door zyne gebeden om de vruchten van de Offerhande die hy offert.

XXIII. Afbeeldzel.

Door de kracht deezer Offerhande beveelt de Priester aan Godt de zielen aller Gelovigen die in 't Vagevuur zyn, en voornamentlyk van die geene voor welke hy een byzondere verplichtig heeft om die te gedenken. Dit gebedt van den Priester is betrekkelyk op dat 't welk JESUS CHRISTUS aan 't Kruis voor zyne Vyanden deed. De vergelyking is een weinig gedwongen, indien de Gelovigen door ootmoedigheit zich niet in den rang van zyne vyanden stellen, die hem dagelyks door hunne zonden kruissigen; of zoo zy zich niet aanmerken als stervende in hunne misdaaden, en geen uitkomst uit de vlammen van 't Vagevuur verlost te zien, dan door de kracht der Offerhande die de Priester voor haar offert, die in dit reinigend vuur lyden.

XXIV. Afbeeldzel.

Vervolgens verheft de Priester zyne stem, en klopt zich op de borst; hy smeekt voor zich en 't Volk om de Goddelyke barmhartigheit, door tusschenspraake der Heiligen, waarvan hy eenige noemt. Hy bid Godt voor hem en de Vergadering eenig deel aan zyn Koningryk te mogen hebben, insgelyks als den bekeerden Moordenaar van JESUS CHRISTUS aan 't Kruis verzocht.

XXV. Afbeeldzel.

De Priester tilt de Hostie en de Kelk op, en zegt het *per omnia*, waarvan wy reeds gesproken hebben, en waar op hy het Gebedt onzes Heeren volgen laat. (c) „De tekenen van 't Kruis gedaan en „de Hostie op den Kelk en op 't Autaar „ge-

(a) Een der Godtvruchtige Vrouwen die JESUS CHRISTUS volgden, draagende het Kruis naar Golgatha, en ziende de Zaligmaker zodanig bebloed en bezweet, nam zy eenig lywaat of haaren neusdoek, waarmede zy des Zaligmakers Hooft dekte, om hem af te droogen, en ter vergelding van zyne erkentenis drukte hy 'er drie Afdrukzelfs van zyn gezicht in, vermits dit linnen drie dubbeld gevouwen was. Van deeze Afdrukzelen vind men 'er een te Jeruzalem, een ander te Rome en het derde in Spanje. De Vrouw, die deeze neusdoek toebehoorde, en die de Overlevering *Veronika* heeft genoemt, ging, zegt men, naar Rome, en genas aldaar den Keizer Tiberius van een gevaarlyke ziekte, alleen door oplegging van dien Heiligen Zweetdoek. Dit lywaat geraakte in handen van Paus Clemens den I. maar men weet eigentlyk niet, hoe het tot aan de Regeering van Konstantyn bewaart is geworden, die het in de groote Zaal van St. Pieter plaatste. Paus Johannes de VII. die in 't Jaar 705. de Stoel bekleedde, wydde dien Doek een Kapel toe. *Chifflet* meld van de overvoering deezer Reliquiën, in zyn Boek *de Linteis Sepulchralibus*; derwaarts wy den Lezer wyzen. Wanneer men dit Afbeeldzel aan 't Roomsche Volk vertoont, moet het zich voor 't zelve nederwerpen, en telkens om de Goddelyke Barmhertigheit smeeken. De Godtsdienstelingen verwerven dan by deeze geleegenheit zeer merkwaardige Aflaaten. In Vrankryk heeft men Copyën van dit Heilig Indrukzel. Die van Montreuil en Cahors in Gaskonje, hebben door mirakelen en ongemeene geneezingen een zeer groote achting verworven.

(b) Zie *de Verklaring der Plechtigheden van de Mis.*

(c) Zie *de verklaring der Plechtigheden van de Mis.* De Priester moet de armen uitstrekken terwyl hy het Gebedt onzes Heeren zegt, op dat zyn liehaam de gestalte van een Kruis uitmaakt, 't welk de Livrei van 't Christendom is.

27 L'Ame de J.-C. descend aux Limbes.

Le P. met dans le CALICE une petite partie de L'HOSTIE.

28 J.-C. étant expiré, plus. s'en retourn.t se frapant la Poitrine. &c.

Le P. se frappe la Poitrine en disant trois fois AGNUS DEI. &c.

29 Le Corps de J.-C. est mis dans un Sepulcre neuf.

Le PRÊTRE COMMUNIE.

30 On Embaume le Corps de Jesus-Christ.

Le PRÊTRE fait L'ABLUTION.

31 La Resurrection de Jesus-Christ.

A la POST-COMMUNION.

32 J.-C. apparoit à sa Mere, et à ses Disciples.

Le P. tourné vers les Assistans dit DOMINUS VOBIS-CUM.

33 Pendant 40 jours, J.-C. visite et instruit ses Disciples.

Aux dernieres ORAISONS.

34 J.-C. monte au Ciel en presence de ses Disciples.

Le P. tourné vers le Peuple dit, ITE MISSA EST.

35 J.-C. envoye le St Esprit à ses Apôtres.

Le PRÊTRE donne la BENEDICTION, aux Assistants.

Seb. le Clerc del. B. Picart sculp. dir. 1722.

„gezet, verbeelden voor Godt de bloedi„ge Offerhande, zulks zyn Zoon zich zel„ve aan 't Kruis geoffert heeft, om hem „deeze oneindige eer te geeven, die hem „alle de schepselen te samen niet geeven „konnen. Dit is 't geen alles beteekent „wat de Priester geduurende de Mis over „de Hostie, den Kelk enz. doet. " Het staat verder aan te merken dat de Priester, nadat hy in 't verborgen gezegt heeft wat 'er op deeze wyze in de *Canon* * van de Mis moet uitgesproken worden, op het einde zyne stem verheft. Hy heeft het Broodt door de Gelovigen geoffert, niet geheiligt, dan om het hun door de *Communie* uit te deelen. Indien hy zich dan bereid tot dit laatste gedeelte van de Mis, 't welk de genietiging van de Offerhande is, herhaalt hy met luider stemme het Gebedt onzes Heeren, gelyk reeds is gezegt. Wanneer de Priester zegt: *Geef ons heden ons dagelyks broodt*, neemt de Diaken het Kelkdekzel en oplichtende vertoont hy 't aan 't Volk, om te kennen te geeven dat men met de *Communie* beginnen zal. Vervolgens geeft hy het den Priester, die al de Hostiën in de *Patena* of het kelkdekzel legt, om de zelve den geenen uit te deelen die ter *Communie* komen. De Gelovige die deel aan deeze *Communie* begeert te hebben, word alsdan een waarachtig kindt Godts, hy kan hem als zyn Vader aanroepen; hy maakt een Geestelyk Verbondt met JESUS CHRISTUS; en dit is de overeenkomst die wy tusschen deezen Gelovige en den H: Johannes vinden, die de Zaligmaker voor den Zoone van de H: Maagdt erkent.

XXVI. Afbeeldzel.

Na het Gebedt onzes Heeren doet de Priester een stil gebedt tot Godt, om den Vrede door voorbidding van de H: Maagdt en die der Heiligen te verwerven. Eindigende, legt hy de Geheiligde Hostie weder op het Kelkdekzel en breekt de zelve, 't welk den Gelovige zeer natuurlyk de zieltooging van JESUS CHRISTUS verbeeldt, die zyne ziel aan Godt opoffert, nadat hy een Slachtoffer geworden is om de zonde uit te wisschen die de vrede gebroken heeft, en den mensch van Godt heeft afgescheiden.

XXVII. Afbeeldzel.

Wanneer de Priester in de Kelk een gedeelte van de Hostie legt, moet den Christen met de oogen des Geloofs JESUS CHRISTUS nederdaalende naar 't Voorburg der Helle volgen.

XXVIII. Afbeeldzel.

Vervolgens zingen de Priesters en het Koor driemaal het *Agnus Dei* (a) enz. en de Priester deeze woorden uitdrukkende klopt zich op de borst. Deeze handeling verbeeldt de droefheit van JESUS CHRISTUS Discipelen, die, zyne doodstraffe beschouwt hebbende, wederkeerende zich op de borst klopten.

XXIX. Afbeeldzel.

Nadat de Priester het *Agnus Dei* gezegt heeft, doet hy een stil gebedt, waar in hy andermaal Godt om den Vrede der Kerke bid. Dit gebedt geëindigt zynde, kust hy het Autaar en (b) insgelyks het werktuig van Vrede 't welk de Diaken hem aanbied. Hy geeft den Diaken de Vrede en laat hem den Omstanders die voorstellen, met deeze woorden, *de Vrede zy met u.* Terwyl de Vrede word gekust, bereid zich de Priester door een stil gebedt tot de *Communie.* Hy neemt dan de Geheiligde Hostie, nadat hy die aangebeden heeft, en zegt met zachte woorden, *Ik neeme het Hemelsch broodt* enz. met byvoeging van deeze woorden, zich op de borst kloppende; (c) *Heere, ik ben niet waerdig dat gy onder myn dak kome enz.* welke woorden driewerf worden herhaalt. Het lichaam onzes Heeren ontfangen hebbende, zegt hy dit vers van den 115den. Psalm op, (volgens de gemeene Latynsche Overzetting) *Wat zal ik den Heere vergelden, voor al de Weldaaden die hy my bewyst?* Vervolgens neemt hy 't met byvoeging van dit vers, zeggende, *Ik zal de Kelk der Zaligheit neemen* enz. en doet het teken van 't Kruis met den Kelk, wederom zeggende: *dat het bloedt van onzen*

* [De verborgen woorden van de Mis, van de Voorrede tot aan 't Pater, worden by uitnemendheit *Canon* genoemt, waar tusschen de Priester de *Consekratie* doet, en het Volk moet geduurende de *Canon* van de Mis knielen. *Furetiere.*]

(a) *Het Lam Godts 't welk de zonde der Waereldt uitwischt*, enz.

(b) De gewoonte van elkander te kussen ten teken van Vrede en door een beginsel van Godtsdienst is in de Kerke van een zeer oud gebruik geweest. Het Vrede kussen geschiede na het Gebedt onzes Heeren, en men voegde 'er deeze woorden by: *de Vrede zy met ons.* Deeze kussing kon gelegenheit geeven tot vleeschelyker gedachten. Men eigent aan Paus Leo den II. die omtrent den jaare 683. leefde, de Instelling van 't werktuig van Vrede toe: maar anderen maaken het gebruik van den Vrede veel jonger.

(c) *Domine non sum dignus.* &c.

zen Heeren Jesus Christus *myne ziele behoede* enz. Nadat dan de Priester de *Communie* ontfangen heeft, deelt hy die mede den Volke uit. Men eigent de *Communie* van den Priester het graf van 't geheiligde onzes Heeren toe, die gestorven, begraaven en ter Helle nedergedaalt is om ons het leven te verwerven. Geduurende de *Communie* van den Priester en van 't Volk, zingt het Koor de *Antienne* die men de *Communie* noemt.

XXX. Afbeeldzel.

Na deeze *Communie* neemt de Priester van den Wyn (a) in de Kelk, om te doen 't geen men de *Afwassing* noemt, en zegt een kort gebedt, waarin hy Godt bid, dat deeze *Communie*, die voor de zinnen zich een tydelyk geneesmiddel vertoont, in 't hart van den Gelovige voor een eeuwig geneesmiddel verstrekke. Vervolgens laat hy voor een tweede Afwassing water en wyn inschenken, en paart deeze handeling met een ander kort gebedt: (b) waarna hy de Vergadering groet. Deeze Afwassingen verbeelden leenspreukelyk de Afwassing en balseming van 't Lichaam onzes Heeren aan 't Kruis gestorven, en door den Priester opgeoffert. Uit dit Lichaam is 't dat den Geestelyken balsem vloeit, die de geneezing der ziele werkt van den gelovigen Communikant.

XXXI. Afbeeldzel.

De Priester zingt de *Post-Communie*. Dit is een gebedt waardoor hy Godt smeekt om de vruchten van 't Sakrament te mogen genieten. De vruchten van deeze *Communie* die ons de doodt van Jesus Christus verbeeldt heeft, zyn de loflyke Opstanding van den herboornen Gelovige; en de *Post-Communie* moet hier het Afbeeldzel van de Opstanding van den Zaligmaker zyn.

XXXII. Afbeeldzel.

De handeling van den Priester, die zich naar de Vergadering keert, en 't Volk groet, is een aangenaame verbeelding van de verschyning van Jesus Christus aan zyne Moeder en Discipelen. De Priester keert zich naar de Gelovigen, groet hen als een Afgezant van Jesus Christus, en verkondigt aan hunne zielen den Vrede, van den geenen die sterft, zoo men 't dus noemen mag, en wekt hem dagelyks door de handt van den Priester voor de waare Christenen op.

XXXIII. Afbeeldzel.

De laatste Gebeden en het begin van Johannes Euangeli, die de Priester na de Offerhande van de Mis leest en opzegt, zyn heilzaame onderwyzingen, die in 't harte van den Christen doen erinneren, deeze die den opgewekten Jesus Christus geduurende veertig dagen zynen Discipelen gaf.

XXXIV. Afbeeldzel.

Wy hebben de Opoffering van Jesus Christus door de handt des Priesters gezien, wy hebben in de *Post-Communie* het Afbeeldzel van zyne Opstanding beschouwt: maar nu ziet men dit van zyne Hemelvaart. De Vergadering der Gelovigen word door deeze woorden, *Ite Missa est* afscheid gegeeven, te weeten: (c) *Gaa, want de Mis is geeindigt.* Waarop men antwoordt: *Wy danken Godt.* Jesus Christus is 't die door zyne gloriryke Hemelvaart de eeuwige vergelding van de Offerhande ontfangen heeft, zulks hy zich aan 't Kruis als Priester en een Slachtoffer heeft opgeoffert. De Offerhande van den Zaligmaker aan 't Kruis was een waare Mis uit alle haare deelen bestaande, en dit blykt klaar in de Verklaringen die wy 'er van gegeeven hebben.

XXXV. Afbeeldzel.

Eindelyk ontfangt de Vergadering de Zegen van den Priester (d) of van den Bisschop, indien hy 'er tegenwoordig is. Deeze

(a) De wyn van zuivering.

(b) Hy wascht zyne handen en den mondt, reinigt de Kelk, vouwt het Lywaat en de Altaardoek op, waarvan wy het gebruik verklaaren zullen, wanneer we van de Vaten en 't gewyde Lywaat handelen.

(c) Wat de Plechtigheden van den Dienst van *Isis* aanging, de Priesters gaven de Vergadering afscheid door een byna diergelyk gebruik, 't welk men *des Volks verzending* noemde. Zie *Polyd. Vergil.* De Bedienaars der Protestanten, na de Zegen van Moses gegeeven te hebben, zodanig men die in *Numeri* vind, geeven den Volke door deeze woorden afscheid: *Gaa in Vrede en de Godt des Vredes zy met u allen* enz.

(d) Deeze Zegening moet met opgeheven oogen naar den Hemel gegeeven worden, na het Autaar te hebben gekust. De armen moeten uitgestrekt zyn, en vervolgens zachtelyk weder voor de borst gebragt, op dat zich de handen op een aangenaame wyze voor de Vergadering der gelovigen te samen voegen. De uitgestrektheit der armen en de t'zamenvoeging der handen zyn beide van een verbórgenheit verzelt, en betekenen de Liefde waarmede de Priester voor Godt en zyne Geestelyke broederen is aangedaan. De Zegen uitspréekende, moet hy met een aangenaame neiging het hoofdt naar het Kruisbeeldt wenden. Deeze regels zyn door de Italiaansche Mystagogisten beschreeven. Zie Piscara, Bauldry en anderen.

ze Zegening is een volmaakt Afbeeldze van die waarmede de Zaligmaker zyne Apostelen overschaduwde, hun zynen Heiligen Geest zendende.

Nu is 't noodig datwe de gesteltheit der plaatsen beschouwen voor hen die de Mis bywoonen. Het Heilige, anderzins het *Presbyterium*, komt den Mispriester en zyne Bedienden toe. Het Koor is voor de Geestelyken in Koorgewaadt; het boven deel der Kerke voor de mannen en het laager deel voor de vrouwen.

Het gedrag van de Vergadering geduurende de Mis, beschouwt.

De Vergadering moet van den aanvang van de Mis tot aan het *Kyrie* knielen; staan terwyl de besprenging van 't Wywater geschied; knielen geduurende het Gebedt dat 'er opvolgt; wederom staan by 't *Gloria in excelsis*, en knielen geduurende de gebeden. Met den aanvang van 't Epistel tot aan 't Euangeli mag men zitten: maar onder 't leezen van 't Euangeli moet men staan. Geduurende de Vermaaning gaat men zitten, en knielen terwyl men bid. De Vergadering staat terwyl de Priester de eerste woorden van 't *Credo* zegt, en gaat vervolgens zitten; knielt weder en buigt zich wanneer men *& Incarnatus est* zingt enz. Vervolgens kan men weder gaan zitten tot aan 't einde van 't *Credo*: maar men staat weder op tot dat de Priester *Oremus* heeft gezegt. Het Volk zit dan weder tot aan de Inleiding en geduurende de Inleiding moet het staan. In het *Sanctus* knielt men weder tot dat de *Communie* geeindigt is, en gaat vervolgens zitten tot men het Sakrament in de *Siborie* heeft geplaatst; men staat weder op wanneer de Priester *Dominus Vobiscum* zegt; knielt vervolgens tot na de Zegening van den Priester; en staat op en blyft staan geduurende het laatste Euangeli. Dit is de vrucht die men van deeze verscheiden gedaantens genieten kan, die de Kerk geduurende de Mis moet waarneemen. Want het knielen wyst de verootmoediging en de boetoeffening van den Gelovige aan, en 't overendstaan geeft het vertrouwen te kennen, waarmede wy ons met onze gebeden tot Godt vervoegen, en den moedt waarmede wy zynen wille moeten uitvoeren: Dit alles beteekent de bestendigheit die men moet hebben, om in den dienst te volharden.

Wat onder de bywooning van de Mis verboden is.

Geduurende de Mis is verboden te spreeken en te redeneeren, gints en herwaarts om te zien, en zich onbehoorlyk aan te stellen. De Vrouwelyke Sexe moet zich myden de kracht haarer aanlokzelen te beproeven, en niet dan een zedig gezicht en gelaat toonen in de tegenwoordigheit van 't Opperwezen. Wat de mannen aangaat, zy moeten met een Christelyke Zedigheit gewapent zyn, en alle looze minnestreeken van zich weeren. Hunne oogen moeten *de wegen van de buurt onbekent zyn, noch niet weeten dat 'er Jongvrouwen in de Vergadering der Gelovigen zyn; ook moeten zy zich wachten haar aan te zien.* Insgelyks mogen de prachtige kleederen, een ontblooten boezem, vierige oogwenken en een lieflyk gezicht den Christen van den Geestelyken dienst niet aftrekken:

Hoe in den Mis doenden Priester de Zedigheit word vereischt.

Des Priesters Zedigheit is niet min pryslyk, en hem aanbevolen. Een Jeugdig Priester, van een aangenaame en gezonde gestalte, en die met de gaven der natuur bevoordeelt is; wiens buigzaame en aangenaame stem zich hooren laat; die een zachte en beschaafde Godtsdienstigheit laat blyken; die de oogen naar Hemelwaarts met een ganssch heusche ootmoedigheit slaat; die de *Communie* met een blanke en poezelachtige handt pronkachtig uitdeelt; die met een tedere liefstalligheit verzelt, de Zegen aan 't Volk geeft; en echter betuigt door welspreekende gebaerden, dat hy niet dan op zynen welstand denkt; een zodanige Priester behoud weinig zielen en heeft mede veel moeiten de zyne te behouden.

De voordeelen van de Mis zyn mededeelbaar aan 't openbaar en algemeen gebedt, de wederzydsche vereeniging aller gelovigen, de onderlinge stichting en opbouw elkander medegedeelt, en de onderwerping en gehoorzaamheit die men openbaarlyk aan de Kerk bewyst. Men moet niet als een gebrek tegenwerpen het gebruik zedert langen tydt ingevoert, van de Mis in de Latynsche taal te doen, die nu niet dan van 't minste gedeelte der Vergadering verstaan word Hier uit ontstaat in tegendeel een voordeel 't welk de Jooden alzoo wel als de Roomsch Katholyken verstaan; het bestaat in de overeenkomst van den Dienst, en de bevalligheit door de bequaamheit van den Kerspelpriester der plaats, op te volgen. De Jooden doen hunnen Godtsdienst in 't Hebreeusch, schoon die taal van veele Jooden onbekent is: maar zy hebben nochtans hunnen toevlucht tot de Vertalingen in de gemeene taale, door welk middel de Joodt naaukeurig den Rabbyn volgen kan. De Roomsche Getyden in de gemeene taal zyn den Roomsch Katholyken van eenzelvig gebruik; zonder van de werkdaadelyke Godtvruchtigheit, een ongemeene Wegwyzer voor het grootste gedeelte der menschen, te spreeken, en van dit Godtvruch-

Waarom men de Mis in een onbekende taal voor den Volke doet.

vruchtig gebruik (a), onderschraagt van de geheugenis en een lange ervaarenheit, die sedert zo veele eeuwen van Vader tot Zoon is overgegaan, en tot aan de laatste nakomelingschap volharden zal. Hoe vreemd ook een landt aan den Roomsch Katholyken en aan een Joodt zy, zoo kan hy met behulp 't geen wy hier onderstellen, altoos by een Priester en Rabbyn te recht komen.

XX. HOOFDTSTUK.

Van verscheiden voornaame MISSEN; *de* GROOTE MIS, PLECHTELYKE MIS, *en* BISSCHOPPELYKE MIS.

Wy zullen van de Missen van de Heilige Week spreeken, wanneer het vereischt de Plechtigheden van Paasche te verklaaren; en van eenige byzonderheden van de eerste Bisschoppelyke Mis, als wy van des Bisschops *Consekratie* handelen zullen. Wy onderneemen hier alleen te beschryven wat 'er byzonderlyk in de *Plechtelyke Mis*, in eenige *Pausselyke Missen* en in de *Mis over de Dooden* aan te merken zy. Veele andere Missen (b) die byna niets byzonders dan den naam van Mis inhebben, zullen we onaangeroert laaten.

Hoe men zich gedraagt wanneer een Bisschop de Plechtelyke Mis zal doen.

Wanneer 'er een Plechtelyke Mis (c) zal gedaan worden *, word de Bisschop (d) indien hy de zelve doen zal, door de Kanoniken en andere Bedienaars der Kerke, alle prachtig uitgedoft, naar de Kerk geleid: maar zoo het Bisschoppelyk Paleis van de Kerk verre afgelegen is, komt het Capittel, 't welk de Bisschop voor de poort verwacht, vervolgens te naderen, en gaat den Prelaat te gemoet, zodraa zy hem zien aankomen. Wanneer dan den Heer Bisschop de Kerk nadert, luid men de klokken, om zyne komst den Volke te kennen te geeven; en in de Kerk

(a) Men vind door Bayle een vaers van een oud Dichter aangehaalt. *tom.* 5. van zyne *Questions d'un Provincial.*

L'enfant petit, si-tôt qu'il est levé,
Dire on lui fait, *Pater-Noster*, *Ave.*
Semblablement le *Credo* des Apôtres.
Et en après qu'a dit ses Patenôtres,
Ledit enfant par forme coutumiere,
Du pain demande à quelque Chambriere.

Dat is:

Zoo draa heeft niet het Kindt, naauw uit het bedt gereezen,
Zyn *Pater Noster* en Mariâs groet geleezen,
Het Heilig *Credo* der Apost'len opgezegt,
En 't Rozekransje met de Kraaltjes neergelegt,
Of 't eischt zyn Vroegstuk, naar gewoonte, en 't wil voort eeten;
Niet dat de Moeder, maar de Meidt het mogt vergeeten.

(b) Gelyk de Mis van Maria ter Sneeuw, die op den 5den. Augustus geviert word; de Missen der Heiligen; die van St: Margaretha, beschermster der Kraamvrouwen; die van 't Feest van St: Jan den Dooper, wanneer men dan drie Missen doet wegens de drievoudige verborgenheit 't welk in 't leven van deezen Heilig gevonden word. Deeze drie verborgenheden zyn den Doop, het Nazareenschap, en zyne hoedanigheit als Voorloper van JESUS CHRISTUS. Zodanig is mede de Mis der onnozele Kinderen, waar uit men laat, het *Gloria in excelsis* en 't *Halleluja.* 't Is een dag van treuren, en het Autaar moet in 't violet zyn. Zie *Casal. de Ritib. &c.* Meer dan een eeuw is 't dat eenige Heiligen in Vrankryk door het gezag van Paus Pius den V. en Paus Clemens den VIII. de Missen onttrokken zyn, vermits deeze Pausen het Misboek zuiverden. Men heeft 'er, by voorbeeldt, St: Rigobert, St: Willem: St: Mauris: St: Bonet. enz. van berooft. Om vervolgens Italiaansche Heiligen in hunne plaats te stellen. Wat de gewoone Missen aangaat, eenige byzondere zyn 'er, die voor de ziele van een gelovige gedaan worden, en dienen om haar uit het Vagevuur te verlossen, of ten minsten om haar eenige verzachting toe te brengen. Een Christen die zich aan zyne Zaligheit laat gelegen zyn, moet hier in niet nalaatig wezen. Hy moet door zyn Testament den Kerspelpriester de nodige middelen verzorgen om van de eeuwige straffe bevryd te zyn, die hy mogte verdient hebben. In Spanje, Portugal en Italië gebeurt het dikmaals dat de zielen der gelovigen de eerste erfgenamen der goederen zyn die zy in deeze Waereldt nalaaten. Een stervende bespreekt dikmaals twintig of dertig duizend Missen voor zyne ziele, en belast den Priester, op wien hy zich het meest vertrouwt, deeze vereischte middelen voor hem in de andere Waereldt aan te leggen, zodraa hy vertrokken is. Noch zyn 'er gemeene Missen, die men voor verloorene dingen, voor de geneezing van menschen en zelfs van beesten doen laat, insgelyks voor reizigers, voor Godt te danken enz. Deeze Missen, en die waarvan wy reeds gesproken hebben, voeren den gemeenen naam van *Gelofte Missen.* Men maakt mede een onderscheid tusschen een *hooge-* en een *laage Mis.* De Mis die men ter Zee laat doen, word *drooge Mis* genoemt, vermits men de Kelk niet gebruikt, waaruit den Geheiligden Wyn door de beweeging van 't schip zou konnen storten. Zie *Durant. Kat. & Cassand. de Rebus Liturg.*

(c) Veelerlei Plechtelyke Missen zyn 'er: als Kanonikale, Pausselyke, en die voor den Paus gedaan worden, insgelyks voor Kardinalen, voor den Bisschop, die van Kerstydt, deeze van de Heilige week, enz. 't Zal genoeg zyn van des Bisschops Mis te handelen, laatende de anderen onaangeroert.

(d) Deeze beschryving is uit *Pescara*, *Bandry* en 't *Ceremoniaal der Bisschoppen* getrokken.

* Zie de nevens gevoegde Afbeelding van de PLECHTELYKE of GROOTE MIS.

B. Picart sculp. dir. 1725.

MESSE SOLENNELL

E ou GRAND' MESSE.

Kerk gekomen, laat zich het orgel hooren. De Ceremonie-Meester geeft de Wyquast aan den voornaamsten der Kapittelheeren, die de zelve den Bisschop aanbied, nadat hy deze Wyquast en de gewyde handt van den Prelaat gekust heeft. De Bisschop besprengt zich met de Wyquast in den naam van den Vader, Zoon en Heiligen Geest; waarna hy de Kanoniken besprengt enz. en doet vervolgens zyn gebedt voor 't Autaar des H. Sakraments op een voetbank aldaar voor deeze Godtvruchtige oeffening geplaatst. Insgelyks moet hy zich van zyn plicht voor 't Hooge Autaar quyten. Van daar gaat de Bisschop naar de Sakristy of Gerfkamer, om aldaar de Misgewaaden overeenkomende met de plechtelykheit van de Mis, t' ontfangen, 't welk op de volgende wyze geschied.

De Onder-Diaken haalt uit de Credenskas de Bisschoppelyke Voetzoolen of Pantoffels en Koussen; geknielt trekt hy den Bisschop de Schoenen uit, omringt van zeven of agt Akolyten, alle gelyk den Diaken geknielt, en die het Koorkleedt van den Prelaat eveneens toereiken gelyk men de Ceremonie-koussen aan zyne Hoogachtbaarheit gegeeven heeft, en alles in een welvoeglyke orde. Twee Akolyten (a) neemen, nadat de handen gewasschen zyn, de gewyde versierzelen en geeven die aan de Noodhelpende Diakenen om den Bisschop te herkleeden, nadat hy mede zyne handen gewasschen heeft De Diaken groet den Bisschop, trekt hem het Koorkleedt uit, doet hem het Priesterlyke Hoofdekzel aan, en de Prelaat kust het Kruis van dit kleedt: vervolgens geeft men hem de *Albe*, de Gordel, het Borstkruis, de *Stool* en 't *Pluviaal*. Hy kust de Kruissen van deeze kleederen de een na den ander, en betuigt 'er een ongemeene eerbiedigheit voor, wegens 't geen men voor 't Kruis van JESUS CHRISTUS verschuldigt is. De Noodhelpende Diakenen moeten mede deeze gewyde kleederen Godtsdienstig kussen. Wanneer de Bisschop gezeten is, zet men hem den Myter op; een Priester geeft hem den Pastoralen Ring. De Diaken reikt hem de rechter en de Onderdiaken de linker Handtschoen toe. Een ieder van hun kust de Handschoen en de Handt die hy de eer heeft te dienen. Veele dingen die van weinig belang zyn, zullen we onaangeroert aan de Mystagogische Christenen overlaaten, vermits van meer belang zyn zal, den Lezer te vertoonen, hoe men een uitstortend gebedt aan ieder stuk van de Bisschoppelyke gewaaden heeft toegepast, en hoe de Godtsdienstigheit van alle deeze Plechtigheden ondersteunt en bekrachtigt word door het gezang van den Dienst van 't derde der (b) Kanonikale uuren.

De Bisschop met zyne plechtgewaaden (c) bekleed zynde, plaatst zich de Geestelykheit rondom hem. Twee Kanonike Diakenen voegen zich aan zyne zyde, met misgewaaden verzien, en na hun een ander Diaken en Onder-Diaken. De Wierookvatdrager vertoont zich met het wierookvat, en den Priester met de wierookbus. De Bisschop neemt van den wierook uit deeze bus, doet die in 't wierookvat en geeft 'er zynen zegen over. Vervolgens buigt hy zich voor 't Kruis 't welk op het Autaar van de Sakristy staat, en gaat in Processie naar 't Autaar alwaar hy de Mis zal doen. De Wierookvatdrager gaat vooruit, gevolgt van twee Waschkaersdragers met brandende waschkaerssen, gaande ter zyden den Kruisdrager. Al de Geestlykheit volgt, de Onderdiaken die 't Epistel zingen moet, draagt het gesloten Euangeli-Boek voor zyn borst, waar in het *Manipul* van

(a) De Diakenen, Akolyten, enz. moeten mede met hun plechtgewaaden bekleed zyn. Deeze aanmerking zal voor alle de Plechtigheden voldoen, die wy vervolgens beschryven zullen.

(b) Wy zullen hier van Verklaring doen, wanneer we van de Kanonikale uuren handelen zullen.

(c) Alle de Plechtelyke gewaaden van den Bisschop en zyne Bedienaren, sluiten ieder een verborgenheit in. De *Stool* verbeeldt het juk van 't Euangeli. Men ontschoeit den Bisschop, overzulks Godt tot Moses zegt, *trek uw schoenen uit*, enz. Een krachtig bewys brengt de plechtigheit deezer ontschoeying mede, wanneer men zegt: *O hoe schoon zyn de voeten der geenen die den Vrede verkondigen*! Het Misgewaadt, 't welk de gedaante van een Kruis heeft, beteekent den Diakenen dat men in de Waereldt moet gekruist worden. De *Albe* verbeeldt de reinigheit van des Priesters ziel. De Bisschoppale Ring beteekent het geestelyk huwelyk van den Bisschop met de Kerke. Om de vergelyking verder uit te breiden, konnen wy zeggen, dat de Bisschop zich dikmaals ten zynen opzichte bestiert, gelyk eenige mannen met hunne vrouwen omgaan, als zy haar om haare Minnaressen verlaaten. De Handschoenen die hy aan de handen heeft, geeven hem zyne goede werken te kennen, waarvan hy niet moet onkundig zyn, of die hy geestelyk bestieren moet; de Gordel, dat hy met gerechtigheit en deugdt moet omgord zyn; de Voetzoolen, dat hy voortaan op de wegen des Heeren moet wandelen; de twee Hoornen van den Myter betekenen het Oude en Nieuwe Testament; de Bisschops Staf, de Vaderlyke tuchtiging en het ontzag; het Koorkleedt, in de breette uitgestrekt, breid de Bisschoppelyke macht uit. Het *Pluviaal*, 't welk eertyds een Reiskleedt was, en een kleedt van vermoeitheit, waar van het zynen naam schynt ontleent te hebben, verbeeld de elende deezes levens voor de verzoekingen en menschelyke onzekerheden blootgestelt. Dus word een Bisschop, zuchtende eenigen tydt onder den last van veele moeielyke bedieningen, telkens als hy het *Pluviaal* aandoet, een waar Afbeeldzel van een Christen, wiens leven voor alle aanvechtingen bloot staat. Wy hebben deeze overeenkomende Leenspreuken uit de voornaamste Mystagogisten getrokken, gelyk *Caselius* en andere zyn.

van den Bisschop is. Een Diaken en een Priester met het *Pluviaal** bekleedt, gaan den Bisschop voor, die, na de eere (a) zyner waardigheit, zediglyk zich leunt op zyne twee Noodhelpende Diakenen, houdende de Bisschops Staf in de linker, en de rechterhandt een weinig opgeheven, geduurig gereed hebbende om de gelovigen, die zich aldaar vinden laaten, te zegenen. De Bisschop naby het Autaar gekomen, groet zyne Geestlykheit met een enkele buiging van 't Hoofdt. Voor de onderste trap van 't Autaar gekomen zynde, geeft hy zyne Bisschops Staf den Onderdiaken over, en de andere Diaken neemt hem den Myter af. Vervolgens bewyzen de Prelaat en zyne dienende Amptenaren een nederige eerbied voor 't Kruis 't welk op het Autaar staat. Daar na wyken zy te rug, behalven de Onderdiaken aan wien de Bisschoppelyke Staf gegeeven was, de Wierookvatdrager, twee Noodhelpende Diakenen, een (b) Noodhelpend Priester, die ter rechter zyde van den Bisschop is, een Diaken ter linker zyde, en een Onderdiaken, die achter deze laatste is. De Prelaat doet met hun de *Confiteor* (c) of belydenis, en het Koor zingt de *Introite* of Inleiding. Na het eindigen van de belydenis neemt de Onderdiaken het *Manipul* uit 't Euangeli Boek, kust het, en geeft het den Bisschop te kussen; waarna hy de handt van den Bisschop kussende het op den linker arm legt, en ondertusschen herhaalen de Kanoniken, met hunne Plechtgewaaden bekleed, de belydenis. Vervolgens komt de Prelaat biddende voor 't Autaar; en zyn gebedt vervolgende, of veeleer een nieuw gebedt opzeggende, neigt hy zich voor 't Autaar, strekkende zyne handen op de Tafel van 't Autaar uit, en het in 't midden Godtsdienstiglyk kussende, wanneer men gewag van de Heilige Reliquiën maakt die in 't Autaar opgesloten zyn. De Onder-Diaken bied hem het Euangeli-Boek aan; 't welk hy kust. De Wierookvatdrager nadert met het wierookvat en de wierookbus, 't welk hy den Diaken geeft, en de Diaken aan zyn Bisschop, opdat hy den wierook zegene. De Bedienaar van den Dienst neemt vervolgens het wierookvat, bewierookt het Autaar, geeft het Wierookvat weder aan den Diaken, ontfangt de Myter van de handt van een andere Diaken, gaat ter zyden het Epistel, 't welk driewerf bewierookt word door den Diaken die het Wierookvat houd. De bewierooking geëindigt zynde, groet de Prelaat het Heilige Kruis, neemt zyne Bisschops Staf in de linker handt, en zich op zyne twee Noodhelpende Diakenen leunende, terwyl een Diaken en Onder-Diaken by 't Autaar blyven, begeeft hy zich naar zyn Bisschoppelyken Troon. Aldaar de Myter opgezet hebbende, en het teken van 't Kruis gedaan, beginnende van 't voorhoofdt en eindigende op de borst, zegt hy de *Introïto* of Inleiding uit het Misboek, 't welk den dienende Priester ophoudt. Een ander houd een brandende waschkaers om den Bisschop te lichten. De twee Noodhelpende Diakenen wyzen hem met den vinger, 't geen hy leezen moet; zy zingen vervolgens gezamentlyk het *Kyrië*, waar na de Bisschop zyn Myter en 't *Gremiaal*† genomen hebbende, alsdan zitten gaat. De twee Noodhelpende Diakenen plaatsen zich nevens hem; de Noodhelpende Priester plaatst zich op een voetbank. Zy staan alle terwyl het Koor het *Kyrië* eindigt: alsdan keert zich de Bisschop naar het Autaar, zingt overluid het ***Gloria in excelsis***, en eindigt met zyne Amptenaren vervolgens met een zachte stem. Wy hebben ons over alle deeze voorgaande Plechtigheden van de Bisschoppelyke Mis een weinig uitgebreid, opdat de Lezer onderrecht zy hoedanig een Bisschop zich bereid, om het lichaam van JESUS CHRISTUS te offeren: maar wy zullen nu voortaan het verhaal van deezen Geestelyken Handel verkorten.

Niets byzonders is 'er aan te merken ten opzicht van 't *Graduaal*, van 't *Halleluja* en 't Euangeli, dan alleen dat men een soort van Processie doet om het Evangeli te zingen. De Ceremonie-Meester gaat voor, hem — *Met welk een Plechtigheit de lezing van 't Euangeli verzelt gaat.*

* [Het *Pluviaal* is een soort van Koorkleedt, 't welk de Voorzangers draagen, 't zy zy in de Mis of Vesper zingen, en wanneer den Bedienaar wierookt. Het bedekt het geheele opperdeel des Lichaams, en is van vooren met twee haaken gehecht. Eertyds diende het *Pluviaal* den Kerkelyken en voor al Geestelyken voor een regenmantel wanneer zy op reis waren. *Furetiere.*]

(a) *Honoris causa. Bauldry Manuale Sacr. Cerem.* p. 165.

(b) Een Aartsdiaken of een Aartspriester. Zie *Cerem. Episc.*

(c) De Priesters van 't Heidendom hadden mede een gebruik van Belydenisoeffening. Voor dat zy de Autaren naderden en hunne offerhanden deeden, baden ze de Goden hen hunne zonden te vergeeven, en quamen dus door een vrywillige belydenis de straffe voor, die zy voor zich en hun volk te duchten hadden, indien zy zich voor Zondaars te verklaaren nalaatig bleeven. Mogelyk dat de een als d'ander zich hier toe genootzaakt vonden, zulks men hun vervolgens als herboornen konden aanzien. Dit Denkbeeldt is onder de Christenen niet krachteloos geworden. Deeze die gelooven van den last hunner ongerechtigheit door een langduurige en moeielyke Boetoeffening ontheven te zyn, vergeeten te lichter hunne verouderde misdaaden, en meenen in staat te zyn, wanneer het hun behaagen zal, een Geestelyk geheim gesprek met de Goddelykheit te onderhouden.

† [Het *Gremiaal* is een soort van zyde voorschoot, 't welk een gedeelte van 't Bisschoppelyk sieraad uitmaakt, 't welk men op de kniën van den Prelaat legt, wanneer hy onder het doen van eenig deel van den Dienst gezeten is. *Furetiere.*]

hem volgt de Wierookvatdrager, gevolgt van twee Wafchkaers-dragers met hunne brandende Wafchkaerffen. Een Onder-Diaken volgt daarop met t'zamengevoegde handen als of hy bad. De Diaken volgt hem met het Euangeli voor de borft gedraagen. Deeze Godtvruchtige bende, als by monftering voor 't Autaar gaande, buigt, het groetende, de knieën, en wanneer men tot aan 't Euangeli gekomen is, wend zich de Onder-Diaken, die alsdan tuffchen de twee Wafchkaersdragers is, ter rechter zyde van 't Autaar, opent het boek, en begint het Euangeli te leezen. De Biffchop ftaat op, neemt zynen Myter af, en zyn *Gremiaal*, terwyl de Diaken *Dominus Vobifcum* zegt; hy maakt het teken van 't Kruis, als hy deeze woorden het *begin van 't Heilig Euangeli* uitdrukt, en eindelyk zich door een ander teken van 't Kruis zegenende, neemt vervolgens de Prelaat den Biffchops Staf weder aan, en maakt wederom een teken van 't Kruis, waarin hem alle zyne Amptenaren navolgen.

De lezing van 't Euangeli geëindigt zynde, kuft den *Celebrant* * het Boek, en de Bedienaars gaan weder in de zelve orde weg, gelyk zy gekomen zyn; waar na de Noodhelpende Priefter den Biffchop bewierookt.

Na het Euangeli preedikt de Biffchop, of een der Kanonniken Priefters doet dit voor hem. De Predikatie ge-eindigt zynde, gaat de Diaken die het Euangeli gezongen heeft ter linker zyde van den Biffchop, en zich een weinig buigende, doet hy de belydenis voor den Prelaat.

Als deeze Belydenis geëindigt is, verkondigt de Noodhelpende Priefter de Aflaaten, en de Biffchop verleent de vergiffenis. Indien hy niet gepreekt heeft, gaat men van 't Euangeli tot het *Credo* over, 't welk met een plechtgebaar gelyk al 't overige gefchied.

Op het *Credo* volgt het Offerdeel der Mis. De Biffchop leeft dit ftaande met ongedekten hoofde. Nadat hy geleezen heeft, plaaft hy zich weder in zyn Zetel, en men zet hem zynen Myter wederom op. Een Diaken neemt hem den Biffchops Ring af, een ander trekt hem de Handfchoenen uit, en een aanzienlyk Waereldling bied hem (a) een lampet aan om de handen te waffchen. De Aartsdiaken, in 't Ceremoniaal Noodhelpend Priefter genoemt, reikt hem den Handdoek toe. De Biffchop gaat dan weder naar het Autaar onderfteunt van twee Noodhelpers, gelyk reeds is gezegt: de Onder-Diaken gaat naar de Credens tafel, en legt met hulpe van twee Akolyten, de Sluier op zyne fchouders die de Gewyde Vaten dekt; zodanig dat die een weinig laager van de rechter dan de linker zyde af hangt. Van de linker handt neemt hy de Kelk en het Kelkdekzel, waarop twee (b) in behoorlyken ftaat zyn de Hoftiën leggen met een dekzel gedekt. De rechterhandt ruft zachtelyk op den fluier, waar van de langfte zyde dient om den Kelk te dekken. Een Akolyt volgt den Onder-Diaken tot aan 't Autaar met den Wyn en 't Water. De Diaken geeft het Kelkdekzel den *Celebrant*. De verdere ganfchen omflag van dit deel van zodanig een Mis, plechtelyk door den Biffchop geëindigt, gefchied op de zelfde manier als in de gewoone Miffen.

De Noodhelpende Priefter moet wel acht geeven, dat de Mis-doende Prelaat naaukeurig de gewoone Regels van de Mis volgt. (c) Men kan en mag wel zeggen, dat hy als voor een Ingeever van den *Celebrant* verftrekt. Eenige Bedienaars moeten zich aan weerzyde van 't Autaar plaatfen, brandende Wafchkaerffen hebbende, om de opheffing van 't *Sakrament* meerder luifter te geeven.

Wat by de opheffing van de Hoftie dient waargenomen.

Wanneer de Biffchop de Hoftie opheft, licht de Diaken die aan zyne rechter zyde op de knieën legt, het einde der *Planeta* † van den *Celebrant* op; en hy doet insgelyks in de opheffing van den Kelk. Alsdan bewierookt mede een Akolyt driewerf het Lichaam en 't Bloedt onzes Heeren, terwyl men het een en 't ander opheft. Na deeze opheffing vertrekken de Bedienaars, die met hunne Wafchkaerfchen (d) de verborgenheden van de Offerhande lichten, om buiten het *Pres-*

* [De Mis-doende Priefter of Biffchop word *Celebrant* genoemt.]

(a) De plechtigheit van zich voor de offerhande de handen te waffchen, wierd in 't Heidendom algemeen in acht genomen, en nu noch geoeffent.

(b) *Mundæ. Ceremon. Epifc.* L. 2.

(c) *Suggerit illi Submiffa voce, vel modeftè nutu indicat, fi memoriæ lapfu, vel alia de caufa deficeret.* Zie *Cerem. Epifc.*

† [*Planeta* was in de aloude Chriften Kerke een Opperkleedt, 't welk de Geeftelyken aanhadden als zy het Avondtmaal bedienden. Het bedekt het geheele lichaam en zelf de handen, overzulks het door een Diaken moeft opgehouden worden: maar vervolgens kreeg het de gedaante van een Mis gewaadt. *Du Fresne. Pitifcus.* &c.]

(d) De gewoonte van lampen of toortfen in de Tempels en aan de Autaren te gebruiken, is altoos in 't Jodendom en 't Heidendom waargenomen In 't hedendendaagfch Jodendom is dit noch in gebruik, vermits 'er zoo wel by den dag en des nachts een lamp voor den HECHAL brand De aloude Heidenen namen dit gebruik naaukeurig in acht; 't welk wel niets aanftoteiyks noch befpottelyks inheeft, dan dat 'er onder de weinig Godtsdienftelingen een verkeerde opvatting uit ontftaat, die gelooven dat hunne gebeden voor Godt aan-

Presbiterium ‡ (a) de zelve uit te doven, byaldien men den Gelovigen geene *Communie* uitdeelt.

Hoedanig de kus des Vredes geschied.

Na het *Agnus Dei* plaatst zich de Noodhelpende Priester ter rechter zyde van den Bisschop, nevens een Diaken ter linker zyde. Deeze Noodhelpende Priester knielt terwyl den *Celebrant* een kort Gebedt doet; maar staat eerlang wederop, en zy kussen beide het Autaar. De *Celebrant* geeft den Priester de Vrede, die hem de linker wang aanbied (b) om den kus des Vredes t'ontfangen. Nadat ze dus elkander met een Heiligen kus gegroet hebben, gaat de Noodhelpende Priester naar 't Koor de ontfangen Vrede mededeelen, en begint zyne Godtvruchtige mildaadigheit door de voornaamste van de Vergadering. Wat de Waereltlyken aangaat, men laat hen kussen 't geen men het werktuig van Vrede noemt, en men oeffent dit zelfs altoos in min plechtelyke Missen in de plaats van aanstonds te kussen. Alles 't welk verder tot aan 't einde volgt, verscheelt niet van 't geen in de gemeene Missen word waargenomen.

Deeze beschryving meenen we kan een algemeen Denkbeeldt van de Missen geeven, die men plechtelyke Missen noemt. De Afbeelding tusschen pag. 280 en 281. ingevoegt, zal de pracht van deeze plechtigheit voor 't oog van den Lezer genoeg ontwinden. Men beschouwt 'er een Groote Mis in de Hoofdtkerk van Parys geviert.

XXI. HOOFDTSTUK.

Hoedanig de PAUS *een* STAATELYKE MIS *viert.*

Welke Plechtigheden by een Pausselyke Mis worden waargenomen.

Wy zullen niet onderneemen een beschryving te doen van alles, 't welk in de Kapel van den Paus moet waargenomen worden, van dat hy 'er intreed om 'er zyne Godtsdienstigheit te oeffenen, tot dat hy weder uit deeze gewyde plaats vertrekt. Dit verhaal zou mogelyk den Lezer verveelen, naardien 'er hem weinig aangelegen legt om te weeten (c) 't geen een Kardinaal Diaken te doen staat om zyn Heiligheits Myter ter linker zyde af te neemen; wat een *Auditeur de Rota* doen moet om die t'ontfangen; een andere Kardinaal-Diaken om de Bonnet af te lichten, en dat hy, terwyl zyne Heiligheit bid, ter rechterzyde van hem is; dat de Kardinaal die de Mis doet toetreed om de belydenis te doen, en dat als een deezer twee Diakenen te rug treed, waarna de Paus de belydenis begint; dat op de ontslaging of den verleenden Aflaat de *Celebrant* een weinig achterwaarts treed om de *Manipul* van den Onder-Diaken der Kapel t'ontfangen, en dat de Kardinaal Diaken die een weinig te rug getreeden was, weder toetreed; die met zyne Heiligheit de Biecht eindigt. Vervolgens geeft hem de andere Kardinaal-Diaken de Bonnet weder, die hy met den Myter genomen had. De Diaken van de rechter zyde strekt de banden van den Myter (d) uit. Beide geleiden ze de Paus naar zynen Troon, ophoudende de eindens van 's Pausen *Pluviaal*. Telkens als de gewyde handt van Jesus Christus Stedehouder het teken van 't Kruis maakt, of zich uitstrekt om den zegen te geeven, licht de Kardinaal, die aan zyne rechterzyde is, alleen het *Pluviaal* op; maar wanneer zyne Heiligheit beide de handen uitreikt, doet de Kardinaal-Diaken ter linkerzyde dit mede. Wy zullen van de onderlinge groetingen, de kniebuigingen, enz. niet melden, die de Kardinalen voor 't *Agnus* doen, en de kussingen des Vredes die zyne Heiligheit hun geeft. Ook zullen we alle de groetingen die meer plechtelyk dan Godtvruchtig zyn, wanneer de Kardinalen in de Kapel komen onaangeroert laaten; de eerste groeting geschied voor 't Autaar, de andere voor den *Celebrant*, indien hy zyne plechtgewaaden aanheeft; en een derde groeting is voor zyne Amptgenoten die reeds in de Kapel zyn. De Kardinalen op hunne plaatsen gekomen, zeggen eenige woorden van 't gebedt geknielt, en opstaande vervolgen zy 't tot dat de gansche Vergadering daar is en de Paus ingekomen zy. Haare *Eminentiën* groeten hem met

aangenaamer zyn of die aan eenigen Heilig word aanbevolen, wanneer een brandend licht zyn Afgeeidzel verlicht. Indien men in zodanig een gelegenheit het licht den Godtvruchtigen wegnam, waren de getyden vruchteloos; en alle middelen hunner Godtvruchtigheit ongeregelt.

‡ [Het *Presbiterium* is een plaats naast de Kerk gelegen, alwaar zich de Bedienaars onthouden. Ieder Kerspelkerk moet van een Presbiterium voor 't verblyf der Geestelyken verzien zyn. *Furetiere.*]

(a) Reeds hebben we gezegt wat dit is. Men noemt mede het *Presbyterium* dat gedeelte der Kerke, 't welk tot het verblyf van het Priesterschap is geschikt.

(b) *Appropinquat sinistram genam suam sinistræ Celebrantis.* Zie *Cerem. Epist.*

(c) Zie *Maestro di Camera* van *Sestini.* (d) *Infulæ.*

met buiging (a) des hoofdts: maar de andere perſoonen van de Vergadering knielen om van zyne Heiligheit den Zegen te ontfangen, waarin hy voorbygaande nooit nalaatig is.

De Paus alsdan plaats genomen hebbende, komen de Kardinalen hem hunne onderdanigheit bewyzen. Zy ſtaan van hunne ſtoelen op en gaan met ſlepende Koorklederen eerſt het Autaar groeten, 't welk de Troon van JESUS CHRISTUS is; vervolgens groeten zy zynen Stedehouder, en kuſſen hem de handt. Twee ſchreeden te rug treedende, doen zy wederom een groeting voor 't zichtbaar Hoofdt der Kerke. Vervolgens groeten zy hunne Amptgenoten, als ook de Afgezanten en Prinſen. Weder op hunne plaats gekomen, blyven ze met ongedekten hoofde ſtaan, tot dat de andere Kardinalen de zelfde plechtigheden hebben afgelegt: maar, als de gemeene Prelaten beurtsgewyze hunne onderdanigheit bewyzen, gaan de Kardinalen zitten en dekken zich. Deeze Prelaten, 't welk Aartsbiſſchoppen, en Noodhelpende Biſſchoppen, insgelyks Biechtvaders van zyne Heiligheit zyn enz. gaan alleen hunne onderdanigheit bewyzen wanneer de Paus den dienſt doet. De Aartsbiſſchoppen en Noodhelpende Bisſchoppen kuſſen zyne Heiligheits knië, en de Biechtvaders den voet.

Dit nu zyn eenige deelen der Plechtgebruiken van 't Apoſtoliſch Hof: maar de aller plechtelykſte beſtaan in de Godtsdienſtigheden van 't zelve. Wy vinden noodig hier van een korte beſchryving te doen, voor dat we verſcheiden andere byzonderheden van 's Pauſen plechtelyke Mis voorſtellen. Wy zullen hier nu uitſchryven 't geen 'er *Aimon* van in zyn *Tafereel van 't Roomſche Hof* zegt. „De plechtelyke Mis is met „deeze verſchillende die door de Kardina„len of Prelaten word gedaan, en zulks in „twee zakelykheden die men altoos waar te „neemen heeft wanneer de Paus zelf den „dienſt doet. De eerſte beſtaat dat men twee „Euangeliën zingt, een in 't Grieks en 't „ander in 't Latyn. De tweede zaak „voornamentlyk in de Pauſſelyke Mis be„ſtaande is de *Communie*, die op deeze wy„ze word uitgevoert. Nadat het *Agnus* „*Dei* gezongen is, (b) gaat de Paus naar „zyn Troon. De Kardinaal Diaken van 't „Euangeli plaatſt zich ter zyden van 't E„piſtel met gevouwen handen, zodanig dat „hy het Sakrament op 't Autaar en de Paus „naar zyn Troon gaande zien kan. Wan„neer hy daar gekomen is, neemt de Diaken „de Gewyde Hoſtie op het Kelkdekzel, „met een ſluier gedekt, en zich naar het Volk „keerende, heft hy die driewerf op, te „weeten, voor het midden van 't Autaar en „aan wederzyds hoeken. Vervolgens geeft „hy 't aan den Onder-Diaken, die deeze „Hoſtie den Paus brengt. Ondertuſſchen „neemt de zelve Diaken de Kelk waarin den „Gewyden Wyn is, en die mede gelyk de „Hoſtie driewerf hebbende opgeheven, „brengt hy die den Paus, die JESUS „CHRISTUS onder de twee gedaantens „aanbid, telkens wanneer men ze hem „brengt: 't welk hy door een eerbiedige bui„ging met zyn halve lichaam, doch (c) „echter ſtaande, doet; en wanneer de Diaken „en Onder-Diaken by hem gekomen zyn, „plaatſen zy zich d'eene ter rechter en de „andere ter linker zyde van hem. De Paus „neemt de (d) groote Hoſtie die op het „Kelkdekzel legt en geniet de *Communie* „met zich zelf die in den mondt te ſteeken: „vervolgens geeft hy twee kleine Ouwels „aan den Diaken en Onder-Diaken die ge„knielt zyn, en die hem vooraf de handt „kuſſen; middelerwyl houd den Diaken de „Kelk tot dat de Kardinaal Noodhelpende „Biſſchop in zyn Koorgewaadt voor den

„Paus-

(a) Zie *Seſtini*.

(b) De Paus volgens het gebruik het Autaar gewyt hebbende, ſtaat aan te merken dat hy 't alleen is die het Avondmaal op zynen Troon bedient. De Miſtagogen geeven veele redenen van eene gewoonte die zeer zeldzaam is, en mogelyk geen anderen grondt heeft dan de eigenzinnigheit of den hoogmoedt van eenigen Paus der voorgaande tyden. Wy zullen alle deeze redenen niet voorſtellen. Een der zelven is aanmerklyk genoeg. Het Autaar, zegt *Roccha*, verbeeldt de Zaal alwaar J: C: het Avondmaal houdende de onbloedige Offerhande van zyn lichaam inſtelde: maar de Troon van den Paus verbeeldt het Kruis van den Heilandt, en de *Communie* van den Paus de bloedige Offerhande van den Zaligmaker. Men moet een zeer krachtige verbeelding hebben, om te vinden, dat de Paus op zynen Troon gezeten, belaaden met zyne Pauſſelyke verſierzelen en met den laſt van een prachtige Waardigheit, Jeſus Chriſtus verbeeldt, onder 't Kruis gezeten, met verſmaadheit opgehoopt en met een verwelkende nederigheit overſtelpt.

(c) De Myſtagogen zeggen, dat deeze geſtalte van den Paus, die de *Communie* ontfangt, zich dus naar 't Volk keerende, de ſmertelyke ſtaat van JESUS CHRISTUS aan 't Kruis verbeeldt.

(d) De Paus ontfangt de Hoſtie ter linker zyde, en het pypje 't welk hy in den Kelk houd ter rechter zyde, overzulks, zoo men voorgeeft, JESUS CHRISTUS gekruiſt zynde ter rechter zyde doorſtoken wierd. De Kardinaal-Diaken en Kardinaal-Onder-Diaken, die met den Paus de *Communie* ontfangen, en gelyk hy, in de twee gedaantens nuttigen, verbeelden de twaalf Apoſtelen die JESUS CHRISTUS het laatſte Avondtmaal gaf. Het ſtaat ons hier mede aan te merken dat het voorrecht van de *Communie* onder beide de gedaanten te ontfangen, aan eenige Oppermogentheden word vergunt, als aan den Keizer en Koning van Vrankryk. Op de Inwying en op 't affterven ontfangt zyne aller Chriſtelykſte Majeſteit de *Communie* altoos onder beide de gedaanten.

„ Pauſſelyken Troon komt, alwaar des Pausſen Sakriſtyn hem een goudt pypje geeft, „ waarvan hy het eene eindt in de Kelk houd „ die de Diaken heeft, terwyl de Paus alsdan met zyn handt het ander eindt vat, „ buigende een weinig het hoofdt om 'er de „ lippen aan te zetten, en (a) zuigt dus een „ gedeelte van den gewyden Wyn, laatende „ het overige den Diaken die de Kelk weder „ op 't Autaar brengt, en aldaar gekomen, „ zuigt hy mede met het zelve pypje een ander gedeelte van den overgebleven Wyn in „ den Kelk, en laat zynen Onder-Diaken eenige droppelen over, die dezelve zonder „ pypje nuttigt, en drinkt vervolgens 't geen „ men hem inſchenkt om den Kelk om te „ ſpoelen, die hy met een handtdoek uitwiſcht. Ondertuſſchen geeft de Paus den „ kus des Vredes aan den Diaken, en de „ *Communie* onder de gedaante van 't Broodt „ aan de andere Kardinalen, Afgezanten, „ Prinſen en Prelaten, en ſomtyds aan byzondere perſoonen die de zelve wenſchen „ van zyne handt t'ontfangen; waarna hy weder naar 't Autaar keert, en de Mis met de „ gewoone plechtigheden eindigt.

Reeds hebbenwe van de beurs met 25 Juliën oude munt geſproken, aan den Paus, *pro bene cantata Miſſa*, om dat hy de Mis wel gezongen heeft, gegeeven.

De andere plechtelyke Miſſen hebben mede iet byzonders. 't Zal genoeg zyn het aanmerklykſte van de Groote Mis van 't Kersfeeſt te beſchryven, wanneer de Paus den Dienſt doet. Nadat zyne Heiligheit door de Kardinalen Diakenen met alle de Pauſſelyke Plechtgewaaden is in den dos geholpen, waarvan alsdan de voornaamſte het witte Pluviaal en den koſtelyken Myter zyn, geeft hy zynen zegen over den Wierook, die hem den Wierookvatdrager brengt. Vervolgens begeeft zich het Geeſtelyk Opper-Hoofdt der Kerke naar de Kerk, voorgegaan van de Roomſche Prelaten en anderen, die alle witte Myters op 't hoofdt hebben. (b) De Wierookvatdrager en zeven Akolyten, ieder met een Waſchkaers in de handt, gaan voor den Kruisdrager, en deeze Wierookvatdrager word van een Klerk van de Kamer voorgegaan, die een opgeheven zwaerdt met een bonnet draagt, betekenende mogelyk de onweerſtreefbaare macht van 't Pauſſelyk zwaerdt, 't welk de Stedehouder van Jesus Christus van den Apoſtel Paulus heeft geërft, en deeze om de Chriſtenen voor des Duivels ſlaverny te beſchermen, door een recht van den Zoone Godts verkreegen, wiens geboorte men viert. Mogelyk wil men ons door een zinnebeeldelyk Afbeeldzel de Kerke Godts, en om eigentlyker te zeggen die van de Geeſtelykheit onder de beheering van St. Pieter verbeelden. Van 't verder gevolg die deeze Heilige Proceſſie uitmaaken en verzellen zullen we geen gewag maaken, naardien het uit de zelfde Perſoonaadjes beſtaat als by andere gelegenheden geſchied: maar indien de Keizer of eenig ander Oppervorſt zich alsdan te Rome bevond, zoude hy genootzaakt zyn de ſleep van 's Pauſen mantel te draagen, gelykwe reeds in andere Plechtigheden hebben aangemerkt; en twee Kardinalen houden dan mede de beide eind-ſlippen van den mantel op. De Paus treet niet weinig hoogmoedelyk onder een Verhemelzel door acht Edellieden van den voornaamſten Adel gedraagen, en indien zelfs Konings Zoonen de eer hadden zich in deezen plechtelyken Omgang te bevinden, zouden ze niet dan by den eerſten Kardinaal Prieſter konnen plaats vinden.

Zyne Heiligheit in de Kerk gekomen, gaat naar de Kapel, verandert daar van gewaadt en gaat zitten. De Kardinalen komen hem groeten, en kuſſen de boordt van zyn Pluviaal ter rechter zyde. De andere Prelaten komen in orde, kuſſende hem na driewerf geknielt te hebben, de rechter knie. De twee Diakenen, die den Paus behulpzaam zyn, als een Latynſche en d'ander een Griekſche, onthouden zich naby het Autaar. Na het zingen van eenige *Antiennes*, (c) ſpreid den Sakriſtyn over de armen van een Latynſch Onder-Diaken een klein laken, waarop hy de kouſſen en voetzolen of pantoffels van zyne Heiligheit legt. De Onder-Diaken brengt dit den Paus, houdende beide de handen opgeheven ter hoogte van zyne oogen. De Akolyten volgen hem, en terwyl de Onder-Diaken en een geheime Kamerling met het Pluviaal van St: Pieter komen, om hem de kouſſen en pantoffels aan te doen, zyn de

(a) Deeze gewoonte van met een pypje het Bloedt van Jesus Christus te zuigen, is zeer oudt. Eertyds was het in de *Communie* den Waereldlyken uitgedeelt, gebruikelyk. Zie *Rhenanum in Tertullian.* De Godsdienſtige Geeſtelykheit duchtende dat door de onvoorzichtigheit of ongemaniertheit van 't Volk iets van des Zaligmakers Bloedt mogt geſtort worden, vond goedt hier in te voorzien, voerende hierom het gebruik van 't pypje in, 't welk ſedert in de *Communie* van den Paus in gebruik gebleeven is.

(b) Zie *Cerem. Eccl. Rom.* L. 2. Sect. 1.

(c) *Subdiaconus Latinus accedit ad Altare, cui mappulam quandam ſupra brachia ponit & ſuper eam caligas & Sandalia, quæ ambabus manibus ad oculos elevatis ad Pontificem deſert. Hunc ſequuntur Acolyti, quibus extendentibus ſimbrias pluvialis Papæ, Subdiaconus cum uno ex Secretis Cubiculariis Papæ ſubtus intrant & - - - caligas & ſandalia imponunt.* Cerim. Eccl. Rom. L. 2. Sect. 1.

de Akolyten bezig de boorden van 't Pluviaal uit te fpreiden. (a) Terwyl de Onder-Diaken den Stedehouder van JESUS CHRISTUS de kouffen geeft, houden de Noodhelpende Biffchoppen, die deeze Plechtigheit bywoonen, voor zyne Heiligheit een Boek en een Wafchkaers. De Paus en zyne Noodhelpende Diakenen zingen aandachtiglyk een Antienne en een Pfalm. Het Koormuzyk zingt het derde gety, en terwyl het Koor zingt, ftaat de Paus op, vermits een Noodhelpend-Biffchop zyne Heiligheit met het Pontifikaal nadert; twee Wafchkaersdragers lichten hem; zyne Heiligdeit licht zynen Myter af; want in al de Plechtigheden van de Mis die hy bedient, zet men hem die op, en licht de zelve ten minften twaalfmaal weder af. Een Noodhelpend-Biffchop beladen met het Pontifikaal * op zyn hoofdt, zulks de Paus den Dienft van dien dag leeft, de andere Noodhelper onderfteunt het Boek met de handt en een ander houd een Wafchkaers. Wanneer de Paus weder gezeten is, en dat men hem den Myter wederom opzet, bied men hem zich te waffchen aan; (b) Vier van de Edelfte Waereldlyken dienen den *Knecht der Knechten* in deeze Plechtigheit, en deeze Edelen zyn de eerfte Mogentheden van Europe, indien zy zich te Rome bevinden. De Waardigheit noch rang maakt geene uitzondering ter hunner verfchooning; naardien in de Pfalmen gefchreeven ftaat, dat hy (de Paus) zyne handen onder hen (c) die rein of onbevlekt zyn, waffchen zal. Terwyl de Paus zyne handen wafcht, is al het Volk geknielt; de Prelaten ftaan op met ongedekten hoofde. De Paus zich gewaffchen hebbende, de Diaken van 't Euangeli geholpen van twee andere Diakenen en een Onder-Diaken neemen hem de Myter, het *Pluviaal* en de *Stool* af, om hem met andere plechtgewaaden te kleeden, die de Akolyten van 't Autaar neemen. Deeze Plechtgewaaden zyn de Gordel, het Borftkruis, de *Dalmatica*,† de Tunica,‡ de *Albe*, de Handtfchoenen enz. Alle deeze verfierzelen moeten Godsdienftiglyk gekuft worden. Men geeft aan zyne Heiligheit het *Pallium*, en men kuft het Kruis. Eindelyk fteekt men hem de Pauffelyke Ring aan den vinger. Dus verfiert, (d) word zyne Heiligheit van twee Auditeurs gevolgt, die de twee einden van 't *Pluviaal* ophouden, (e) vertoonende zich ootmoediglyk tot de belydis voor de trappen van 't Autaar. De drie laatfte Kardinalen Priefters treeden toe om de Paus voor den mondt en de borft te kuffen, en terwyl hy van deeze *Eminentiën* gekuft word, legt de Onder-Diaken die achter hem ftaat, (f) de handen op zyne fchouders om hem te onderfteunen.

De Diaken van 't Euangeli bewierookt den Paus, en de Paus bewierookt het Autaar; waar na zyne Heiligheit het Wierookvat aan den Diaken van 't Euangeli wedergeeft, en treedende voor 't midden van 't Autaar, kuffen hem de twee Diakenen van 't Euangeli en de twee Noodhelpende Diakenen. Vervolgens groet de Paus het Autaar, leeft de Inleiding en 't *Kyrië* in 't Pontifikaal 't welk de Noodhelpende Biffchop voor leffenaar dienende, op zyn hoofdt draagt, gelyk reeds is gezegt. De Paus gezeten zynde, legt men hem het *Gremiaal* op de kniën, 't welk hem voor een foort van fervet of voorfchoot verftrekt, en wanneer hy weder opftaat neemt men 't weg. De Latynfche Onderdiaken zingt het Epiftel in 't Latyn, en de Griekfche in 't Grieks: het Epiftel gezongen zynde, komen de twee Onderdiakenen en de Ceremonie Meefter des Paufen Voeten kuffen, die mede het Epiftel en 't *Graduaal* leeft. Na deeze lezing tot aan 't einde van 't *Credo* is 'er niets byzonders aan te merken, dan alleen dat zeven Akolyten, die ieder een brandende wafchkaers draagen, zich rondom den Paus begeeven, wanneer hy de lezing van 't Euangeli ftaat te doen.

Na het *Credo* wafcht zich de Paus weder de handen. Vervolgens legt en zet de Latynfche Diaken in orde op het Autaar de Altaardoeken, de Ciborie, de Handdoek enz. die hem de Onderdiaken toereikt; een Sakriftyn

(a) Zie *Cerim. Eccl. Rom.* ibid.

* [Het Ceremoni-Boek word Pontifikaal genoemt, waarin de Gebeden en de Plechtigheden begreepen zyn, die de Paus of Biffchoppen hebben waar te neemen, wanneer zy den Dienft doen met hunne Waardigheit overeenkomende. *Furetiere.*]

(b) *Cerim. Eccl. Rom.* ibid.

(c) Of volgens andere Overzettingen, *Ik zal myne handen in Oprechtigheit waffchen.*

† [*Dalmatica* is een Opperkleedt, uit Dalmatië oorfpronkelyk, en waarom het dus word genoemt. Eertyds werd het van Koningen en Vorften gedraagen, vervolgens raakte het onder de Geeftelyken in gebruik, zulks dit kleedt door den Biffchop en Diakenen gedraagen wierd, hebbende groote lange mouwen. Alcuinus zegt, dat Paus Silvefter het gebruik in de Kerk heeft ingevoert; 't welk nochtans verfchillende met het tegenwoordig gebruik was. *Du Fresne*, *Pitifcus*, *Furetiere.*]

‡ [De *Tunica* is een kleedt 't welk de Diakenen draagen, en andere Bedienaaren die den Priefter of Biffchop aan 't Autaar ten dienft zyn, en mede van eenige *Dalmatica* word genoemt. *Furetiere.*]

(d) Zie *Cerim. Eccl. Rom.* L. 2. Sect. 1.

(e) *Supplicabundus vadit ad Confeffionem ante gradus Altaris.* ibid.

(f) *Manibus retro ad ejus fpatulas appofitis.* ibid.

kriftyn neemt van de Credenstafel de Kelk en 't Kelkdekzel waar op een kleine goude lepel legt, dekt dit met een fluier van goud ftof, 't welk hem aan den hals hangt, en brengt het op 't Autaar ter zyden van 't Epiftel. Dit alles moet te vooren wel gezuivert zyn. De Latynfche Diaken neemt dan drie Hoftiën (a) en legt die in orde op het Kelkdekzel, den Paus verwachtende. Na dit Offerdeel geeft men den Paus de Myter weder, men neemt de ring en handfchoenen aan, vermits zyne Heiligheit de handen zal waffchen. Na deeze verrichting geeft men hem den ring weder, de Paus komt voor 't Autaar, de Latynfche Diaken van 't Euangeli neemt hem de Myter af, twee Pauffelyke Noodhelpende Kardinalen Biffchoppen leggen het Misboek op het Autaar ter zyden van 't Euangeli. Een der Noothelpende Biffchoppen (b), toont den Paus 't geen hy leezen moet, en wyft hem met den vinger de plaatfen aan.

Van de drie ongewyde Hoftiën die op het Kelkdekzel leggen, neemt de Latynfche Diaken een, waarmede hy de twee overige aanraakt, en geeft die aan den Sakriftyn te nuttigen. Hy neemt 'er (c) de tweede van, en roert de Kelk en 't Kelkdekzel aan, geeft die vervolgens den zelven Sakriftyn te eeten gelyk de eerfte, en proeft insgelyks de Wyn en 't Water, 't welk in de Mis dienen moet. De derde Hoftie word den Paus ter handt geftelt, die de zelve wyt. De vermenging van 't Water en den Wyn, de wying van den Kelk, de bewierookingen, en alles wat tot aan 't einde van de Mis verhandelt word, zullen we ongerept laaten, naardien 'er geen verfchil in met de afhandeling van de andere Miffen is. Om te befluiten, deelt dan de Paus (d) den Gelovigen van de Vergadering veele Jaaren Aflaat en eenige veertigdaagfche tyden van vergiffeniffen uit.

XXII. HOOFDTSTUK.

Hoedanig men met de LYKMISSEN *der* VERSTORVENEN *handelt.*

Wanneer de Lykmiffen te doen verboden zyn.

De geftelde Regels van 't Misboek (e) verbieden de Lykmiffen des Zondags en op dubbele Feeftdagen te doen. Ook mag men geene Lykmiffen op Kersdagen, op drie Koningendag, Paafche noch Hemelvaartsdag vieren. Indien 'er niet dan een Mis in een Kerfpelkerk word gedaan, mag men 'er nochtans geen Lykmis doen; vermits het, om den verftorvenen verzachting toe te brengen, niet rechtmatig geoordeelt word dat duizende van in 't leven zynde Gelovigen van de vruchten berooft worden, zoo heilzaam voor hun in deeze geheiligde verborgenheit opgefloten. Die geene die hier van breeder willen onderricht zyn, konnen de Kerkgewoonten-boeken naflaan, waarin men een verhaal van alle de Miffen vinden zal, die over de overledenen gedaan worden.

Hoe de Lykmiffen den Geeftelyken fchatten opbrengen.

Wy zullen geen gewag van de fchatten en rykdommen maaken die deeze Miffen voor den verftorvenen den Geeftelyken toebrengen; zeker is 't, zonder de waardigheit van de Allereerwaardigfte Offerhande van de Mis te benadeelen, dat de Lykmiffen hun een overryk Peru verftrekken, die de bygelovigheit der Schynheiligen of de queezelary van gewaande Godsdienftelingen hen opbrengen. De mildadigheit van eenige deezer Queezelaren (f) gaat zelfs tot de *Communie* voor de dooden over, hoopende haar verzachting toe te brengen door eene Godtsdienftoeffening die JESUS CHRISTUS niet dan voor de levendigen ingeftelt heeft: maar dit is de eenigfte dwaling niet, waarmede deze Mis verzelt gaat. Zie hier noch andere die aanmerkelyk zyn. Daar zyn Pleiters die tegen elkander pleitende, ieder om hun geding te winnen een Mis laaten doen. Men laat de Mis doen om verlooren dingen weder te vinden. Men doet die van den H. Geeft om een Dief te ontdekken, of om hem te doen weerhouden, dat hy van de plaats alwaar den diefftal is begaan, niet ontkome. In Italië roept men St. Antoni van Padua aan, om het verloorene weder te vinden. Men moet de oorfprong deezer Misoeffening zoeken in de gierigheit en geldzucht der Priefteren, die de Miffen vermenigvuldigt hebben, zodanig als ze hedendaags vermeerdert zyn. Deeze waarheit valt hard en onfmaakelyk uit te drukken: maar kan men lyden dat het Chriftendom een fpel eeniger menfchen worde?

't Misbruik van eenige Miffen aan gemerkt.

Wat het onderwerp deezer Befchryving aangaat, wy zullen daar toe de plegtelykfte (g) Lykmis verkiezen, die door een Biffchop

(a) *Ponit eas ordinatim fuper patenam, ficque Papam exfpectant.* Cerim. Eccl. Rom. ibid.
(b) *Dicit quæ funt dicenda & ea digito fuo Papæ femper oftendit.* ibid.
(c) Deeze gewoonte is ingevoert, vermits Paus Victor de III. door een Hoftie vergeeven wierd.
(d) *Concedit plenariam indulgentiam tot annos, & totidem quadragenas de vera indulgentia.* ibid.
(e) *Baudry Manuale Cærem.*
(f) Thiers *van 't noodzaakelykfte* van alle *de Godvruchtigen.*
(g) Deeze Befchryving is uit *Serem. Epifc.* en uit *Baudry* getrokken.

Welk een toeftel tot de Lykmiffen behoort, aangeweezen.

fchop verricht word. De treurige Lykplichten gedoogen niet dat het Autaar met eenigen luifter verfiert zy. Men befchouwt 'er geene bloemen, noch loofwerken, noch *Reliquiën*, noch Beelden. Een Kruis in 't midden van zes geele Wafchkaerffen, maakt al het Autaarverfierzel uit. Twee andere diergelyke Wafchkaerffen verlichten de Credenftafel, met een klein en zeer eenvoudig tafelkleedt gedekt, en waarop men geen ander verfierzel zet, dan 't geen volftrektelyk voor deeze droevige Plechtigheit noodig zy; te weeten, een Misboek, een Wywatersvat, een Wyquifpel, een Wierookvat, een Wierookbusje, en een zwart laken, 't welk alles dienen moet om de vryfpreeking te doen. De Akolyten fpreiden een zwart laken over het Autaar, en de Biffchop doet den Dienft in 't zwart. Na de Mis, bekleed men hem met een *Pluviaal* van de zelve verwe: de verfierzelen zyner Bedienaaren, van den Biffchoppelyken zetel, en de Pontifikaal-Boeken zyn mede in 't zwaart.

En plechtigheden die moeten waargenomen worden.

De Biffchop die deeze droevige Mis doet, is by deeze gelegenheit van geen Biffchopftaf, noch handfchoenen, noch pantoffels verzien. Hy zegt ook geen *Judica*, noch 't *Reminifcaris*, noch *quam Dilecta*, noch eenige gebeden van andere Miffen. Na het *Confiteor*, kuft den Dienftdoenden Prelaat het Autaar zonder het Boek te kuffen. Wat de Amptenaren (a) aangaat, zy kuffen geenzins in deeze Mis, vermits zulks hun verboden is. Zy maaken in den aanvang van de Inleiding geen teken van 't Kruis, noch op de vryfpreeking. Men bewierookt ook in den beginne van de Mis geen Autaar. Eindelyk, zonder dat we ons met veele andere verfchilligheden van minder gewigt voor den Waereldlyken als voor een Priefter, verder ophouden, is 't genoeg aan te merken, dat den Dienftdoenden Prelaat zich by 't *Agnus* niet op de borft klopt; dat hy geen kus des Vredes geeft; dat hy de Mis zonder zegening eindigt; dat men geene Aflaaten verkondigt, en dat de Diaken voor de ruft der verftorvenen in 't meervoudige het *Requiefcant in pace* zegt, indien het een algemeene Lykmis is.

Een Lykrede tot lof van den Verftorvenen gevoert.

De Vermaning volgt de Mis, en ten dien einde is de Kantzel in den rou. Indien men voor iemandt den Dienft doet, die door zyn aanzien, of door zyne deugden, of door zyne Godtsdienftige geftichten, of door een zeldzaam geval uitmunt; de Mis, die zyne ziel de ruft en vreedzaamheit in de andere Waereldt verfchaffen moet, word van een Lykrede gevolgt, waar in de Lofredenaar des Overledens deugden met al zyn vermogen bevalligerwyze in welfpreekende bewoordingen ontvouwt, en tracht (b) zodanig een bevalligheit met een nieuwen zwier aan de verouderde loftuitingen te geeven, gelyk de welfpreekendheit in voorgaande eeuwen voortbragt, die de vleyjery fterffelyk fcheen te maken.

Een verlichte Kapel toegefteld.

Men maakt gelykzaam een brandende Kapel (c), of een verbeelding door lichten en geele Wafchkaerffen in 't midden, of in eenige andere plaats van de Kerk voor den Overledenen van aanzien. Ook kan men die rondom het graf van den verftorvenen plaatfen. Indien het lyk in deeze Kerk niet begraven is, kan men 't in den buik der Kerke doen, by aldien den Overledenen een waereldlyk perfoon is; of in het Koor, indien hy een Geeftelyke is geweeft, gemerkt het Koor van 't *Presbyterium* onderfcheiden zy: want nooit mag de brandende Kapel in 't *Presbyterium* zyn. Het lyk eens Priefters moet het hoofdt naar 't Autaar zyn gekeert, en een Waereldlyke de voeten. Na de Predikatie gaat men tot de Vryfpreeking van den Overledenen over, byna op de volgende wyze. Nadat het Euangeli van Johannes geleezen is, komen de Dienftdoende Biffchop, Diaken en Onderdiaken weder in 't midden van 't Autaar, alwaar zy geknielt of een nyging gedaan hebbende, ter zyden van 't Epiftel gaan. Beneden de trappen ge-

(a) *Miniftri nihil prorfus ofculantur.* Baudry. *Prohibentur Ofcula in hac Miffa.* idem.

(c) Voor al moet een Redenaar ter dezer gelegenheit zich voor fchraale bewoordingen myden, en wanneer hy des Verftorvens verdienfte verheft, moet hy uit de aloude en hedendaagfche Redenaars eenige vleyjende uitdrukzelen voortbrengen, die hem welvoegelyk voor des overledens lof toefchynen. Hy zal zyne ontleende redenen behendiglyk met een bevalligen zwier uiten, met vernuftiglyke lofredenen en zoetvloeyjende fpreekwyzen verzellen, als of hy die voor de Vergadering eener beruchte Hoogefchoole voortbragt. De Lofredenaar moet bezorgt zyn, de gebreken van zynen Heldt te verbergen, en niet dan van zyne pryffelyke hoedanigheden fpreeken. Indien den Overledenen zich door Godtvruchtige Geftichten heeft berucht gemaakt, of door mildadige Kerkgiften, of door een waereldlyke afzondering niet min voordeelig aan het Kloofter tot zyn verblyf verkooren, dan aan de zaligheit zyner ziele; moet hy in omftandigheden te yveriger zyn, die, door den weg van *Kanonifatie*, aan veele Heiligen de eerfte plaats des Hemels heeft verfchaft. Indien de Heldt uit een duiftere geboorte ontfprooten zy, en zich gelykzaam met een fnelle vlucht tot op de Hoogfte Waardigheden van Staat verheven heeft, zal hy bewyzen dat het alleen de fortuin is, die van een ongeflepenen een Hertog en Ryksvorft maakt. Indien eindelyk de Redenaar in de Lofdichtkunde ervaaren is, en voor gewin lofdichten over levendigen en dooden maakt, zal hy wyffelyk een andere konftgreep in de welfpreekenkunde navolgen, vermits hy eenige Opdragtbrieven, Redenvoeringen en Lykredenen altoos gereedt heeft, met den naam van den geenen wien hy pryzen wil, niet uyt te drukken: maar die vervolgens invult.

(b) Men noemt al de lykftatie de *Brandende Kapel*, die het lyk of de vertooning van een geftorvenen omringt.

En met welk een plechtigheit dit word verzelt.

gekomen zynde, neemt de Onderdiaken het Kruis, nadat hy zyn *Manipul*, gelyk de Diaken, heeft afgelegt; en zy gaan gezamentlyk ter plaatse alwaar de brandende Kapel is, of de afbeelding van dien, eveneens gelyk men ging om het lyk van den Overledenen te begraven. De Wierookvatdrager en de Bedienaar van 't Wywater gaan vooruit; de Onderdiaken het Kruis dragende volgt hen tusschen twee Waschkaersdragers, vervolgens die van 't Koor ieder een geele Waschkaers in handen hebbende. De Dienstdoende Bisschop is de laatste, hebbende den Diaken ter linker zyde, en zynde alleen gedekt, indien 't niet in 't uitgaan der Kerke is, in welk geval de gansche Geestelykheit zich gelyk haar Opperhoofdt dekt.

Hoedanig de *Absolutie* den verstorvene word bezorgt.

In de brandende Kapel gekomen, alwaar de Dienst doende Bisschop den Overledenen de *Absolutie* geeft, plaatsen zich de Wierookvatdrager en de Akolyt die het Wywater ter plaatse van de Kapel die een weinig ter zyden van 't Epistel op 't Autaar ziet, en achter den Bisschop, die de Diaken aan zyne rechter zyde heeft. De Onder-Diaken die het Kruis draagt en de twee Waschkaersdragers neemen hier tegen over plaats en aan 't hoofdt van 't lichaam, een weinig ter zyden het Euangeli. Wanneer zy zich alle geplaatst hebben, ontdekt zich den Dienstdoende Bisschop, en het Kerkgewoonte Boek uit de handt van den Diaken ontfangende, begint hy de Absolutie van den overledenen, leezende het Gebedt, waar van de eerste woorden zyn: *Non intres in judicium* &c. (tree met ons niet in 't oordeel, enz.) Wy laaten ongerept eenige antwoorden die dit Gebedt volgen, gelyk *Libera nos Domine* en eenige anderen, om tot de zegening van 't wierook te komen, waarna de Bisschop rondom de Lyk vertooning gaande, aldaar eenig Wywater sprengt, bewierookende die wederzyds, met veele knie en hoofdtbuigingen verzelt. Het groot werk van de *Absolutie* uitgevoert hebbende, zegt de Dienstdoende Bisschop het *Pater*, enz. Daar na keert hy zich naar het Kruis en zegt eenige verzen en gebeden in de Kerkgewoonte Boeken te vinden. Eindelyk geeft de Bisschop het teken van 't Kruis over de Lyk-Vertooning, en zegt het *Requiem* * voor den Overledenen, waar op het Koor antwoordt: *Requiescat in pace* (dat hy in vrede ruste.) 't Is nochtans zeker dat de Overledene niet aanstonds, na zyn vertrek uit deeze Waereldt, rust, en dat hy in zyne reize van hier naar den Hemel ten minsten het Vagevuur door wandelen moet, schoon hy het geluk had deeze doorwandeling zonder daar eenig verblyf te neemen, te doen. Dus is 't dat wy gelooven de rust te moeten verklaaren die deeze Mannen Godts voor de Zielen verwerven, en dat zy, die zich zelven verwerven door de inkomsten die aan deeze Lykmissen verbonden zyn. Na de plechtigheit van de *Absolutie* vertrekken de Bisschop en zyn gevolg in de zelfde orde als zy gekomen zyn.

Een overmaat van Godtsdienstigheit brengt somtyds schroomachtige menschen voort, om veele en voor Overleden *Absolutiën* en te laten doen die hun bestaande zyn. Het schynt dat den ontslaagen Overledene eenigen tydt zig niet veel beter bevind, tenzy vyf of zes anderen *Absolutiën* verzelt gaan; maar ter andere zyde indien 'er de Geestelykheit meer moeiten van heeft, bevinden zy 'er zich niet te quaader by. Het *Ceremoniaal der Bisschoppen* melt van de Vryspreeking of *Absolutie* door veele Prelaten hervat, en beschryft dit dusdanig.

Vier Prelaten beslaan de vier zyden van de brandende of verlichte Kapel. De eerste en jongste plaatst zich ter rechter zyde aan des Overledens voeten; de tweede ter linker en ter zyden van 't hoofdt; de derde ter linker zyde aan de voeten; de vierde ter rechter en ter zyde van 't hoofdt. De Dienstdoende Bisschop is op zyn Bisschoppelyken Zetel gezeten, zodanig als reeds is gezegt, hebbende achter zich den Wierookvatdrager en den Bedienaar van 't Wywater. De Overledene dusdanig door vyf Prelaten omringt, word reeds niet meer voor de Helsche plaagen bloot gestelt, die hem in deezen staat niet durven aangrypen. De Dienstdoende Bisschop geeft hem de eerste *Absolutie*, zeggende *Non intres* &c. Na hem, besprengt en bewierookt de eerste der vier Prelaten, die aan de vier hoeken geplaatst zyn, driewerf de Lyk-Vertooning aan ieder der zelver hoeken, gaande rondom de zelve. Vervolgens eenige Schriftuur-plaatsen gezegt hebbende, terwyl het *Requiëm* gezongen word, gaan de Bedienaren met den tweeden Prelaat die opstaat om zyne omwandeling te doen. Hy besprengt en bewierookt gelyk den eersten heeft gedaan, bidt en zegt eenige Schriftuurplaatsen op, en vervolgens begeeft zich een ieder naar zyne plaats. Middelerwyl men de derde Prelaat verwacht om zyne *Absolutie* te geeven, begint men het *Repons* †

En met welkeen Plechtigheit dit geschied.

Ein-

* [*Requiëm* is een woordt van 't Brevier-Boek, en in Lykmissen gebruikelyk; dus genoemt om dat de Inleiding door het woordt *Requiem* begint.]

† [Dit is een soort van Motet of Zangstuk, 't welk het Koor zingt nadat de Voorlezer de Vroegmette

Eindelyk geeft de vierde Prelaat de zyne, en het Koor zingt *Libera me Domine* &c. Alsdan komt de Dienſtdoende Biſſchop de Lyk-Vertooning beſprengen en bewierooken eveneens gelyk de anderen; hy doet het gebedt van de *Abſolutie*, waarop het Koor *Amen* antwoordt; hy ſpreekt het *Requiëm* uit, en in Muzyk word *Requieſcant in pace* gezongen, indien 'er veele Verſtorvenen vry te ſpreeken zyn.

Het *Ceremoniaal* voegt 'er by, dat deeze vier of vyf ontſlagingen niet gebruikelyk zyn, dan in de eerſte Lykſtatiën van een Verſtorvene. Men doet ze niet dan eens in 't (a) jaar, en om de (b) negendagen.

Wanneer 'er geen (c) Lyk-Vertooning is, ſpreiden de Akolyten een zwart kleedt midden voor 't Autaar: Den dienſtdoende Biſſchop die aan zyne zyde de Wierookvatdrager en de Bedienaar van 't Wywater heeft, keert zich naar dit kleedt, en neemende de Wykwaſt uit de handt van den eerſten Diaken, beſprengt hy driewerf dit kleedt, waar na hy het zelve mede driemaal bewierookt.

Als de Paus en zyne Kardinalen de Lykmiſſen te Rome bywoonen, zyn haare *Eminentiën* in 't violet gekleed; de Kardinaal Opperbiechtvader zingt dan de Mis. Zyn Heiligheit bewierookt alsdan alleen het Offerdeel der Mis. De Paus zingt het Lykgebedt over de *Catafalco* (d) of 't Praalgraf. De eerſte Kardinaal-Prieſter geeft het Wierookvat en de Wyquiſpel aan zyne Heiligheit. Haare *Eminentiën* bewyzen gehoorzaamheit aan 't Hoofdt der Kerke. Na de Mis geleiden de Kardinalen zyne Heiligheit weder naar St. Pieter, en doen hunne Godtsdienſtigheden voor 't H Sakrament. Van daar gaat het Gewyde Genootſchap het Graf der Pauſen bezoeken, en men ſtort 'er eenige gebeden ter liefde van hun. (e) Hoe de Pausen Kardinalen de Lykmiſſen bywoonen.

Veele Aanmerkingen over de Plechtigheden die voorgaan en de Lykſtatiën verzellen gaan wy met voordacht voorby.

XXIII. HOOFDTSTUK.

Hoedanig een GODTSDIENSTIGHEIT *men het* KRUIS *bewyſt, enz.*

Wy zullen nu na de Plechtigheden van de Mis tot de Godtsdienſtigheit van 't Kruis overgaan, 't welk van een volſtrekt gebruik in alle Kerkplichten van

den

te gezongen heeft. Men heeft dit *Repons* genoemt, nademaal als een Koriſt gezongen heeft, het ganſche Koor antwoordt. Rabanus zegt dat de Reponzen door de Italianen lang voor de Antiënnen uitgevonden zyn. *Furetiere*]

(a) De aloude Grieken door hunne Overlevering en door de reden overtuigt zynde, dat de menſch in 't graf niet t'eenemaal vergankelyk was, maar dat het edelſte gedeelte de bederving der ſtoffe weerſtond, vierden derhalven jaarlyks de gedachteniſſe hunner Helden, en deeze plechtigheit geſchiede rondom de graven deezer doorluchtige verſtorvenen. Sedert de eerſte eeuwen volgden de Chriſtenen dit voorbeeldt na, 't welk men vervolgens veel verder trok. Alle de menſchelyke Inſtellingen hebben een zuiver en eenvoudig beginzel. De jaarlykſche Lykdienſten der Grieken, de gedachtenis der vermaarde Overledenen bewaarende, gaven de levenden gelegenheit om hen te volgen, overzulks ze gelyk zy, een onſterflyken naam verworven. Het oogmerk van de jaarlykſche Lykdienſten der Chriſtenen was om de menſchen aan te moedigen den Godtsdienſt heiliglyk te oeffenen, en om te toonen dat deezen die in Godt geſtorven zyn, in hem leeven en altoos in de gedachteniſſe der Kerke leeven moeſten. Men beſchreef den Chriſtenen de doodt van den gelovige welker gedachteniſſe men jaarlyk vierde: men bad Godt een diergelyk afſterven te verwerven; waar na men een Offergift gaf, ter behoefte van de Kerke. Wanneer men zich dieſt maakte, dat dit Offergift de ziel van den Overledene van veele krytende misdaaden ontlaſte, wilde ieder zyne Verſtorvenen behulpzaam zyn. De Vaders offerden voor hunne kinderen, de Kinderen voor hunne Ouders en de Vrouwen voor hunne Mannen. De Prieſters deezer Chriſtenen hier in hun belang vindende, moedigden deeze Godsdienſtelingen tot mildelyke Offergiften aan, waar by zy niet weinig bevoordeelt wierden: want zy begonnen toen verbinteniſſen voor de zielen der Gelovigen aan te gaan. Men meent dat het bidden voor de dooden by de Heidenen in gebruik, omtrent het einde van de tweede eeuw de Kerke inſloop, en de Hiſtoriën geeven ons te kennen dat men openbaarlyk voor de ziel van den Keizer Konſtantyn den Grooten bad. De Schryvers van de eerſte eeuwen der Kerke geeven ons mede te kennen, dat zomtyds gebeurde dat de zielen uit de andere Weereldt wederquamen verzoekende van de levenden hunnen onderſtant. Eenige Proteſtanten gelooven dat de Lykmiſſen niet dan met de zesde eeuw zyn ingevoert.

(b) De negendaagſche Lykdienſt der Chriſtenen heeft eenig opzicht op den negendaagſchen Dienſt van 't Heidendom. De Romeinen beweenden hunne dooden negen dagen, deeden geduurende deezen tydt Verzoen-Offerhanden en hielden doodmaalen die men *Cœnæ Novendiales* noemde. De ganſche plechtigheit ging met Geloften en Gebeden voor de Overledenen verzelt. Men offerde mede aan de *Manes* of Onderaardſche Goden op het graf der Verſtorvenen, en men twyffelde niet of dit Godsdienſtig werk bragt de zielen verzachting by. De Dienſt die men voor den Overledene deed, noemde men *Inferiæ*; 't zy dat die jaarlyks voor den Overledene gedaan wierd, of dat die aanſtonds op zyn verſcheiden volgde.

(c) *Bauldry Manuale Cerem.* (d) Dus noemde men de Lykvertooning.

(e) Zie *Relatione della Corte di Roma del* Lunadoro.

den Roomschen Godtsdienst is. Reeds hebben we van 't gebruik der Kruisdraging voor den Paus gesproken.

Welk een achting de Christenen ouwlings voor het Kruis en de kruistekenen hadden.

Aanmerkelyk is 't (a) dat by de aloude Egiptenaren de letter *Tau*, die een soort van Kruis verbeeldt, het toekomende leven betekende. Zy verbeeldden hunnen God *Serapis* met deeze Letter op de borst. Is dit niet een aanmerkelyk Zinnebeeldt van 't borstkruis der Prelaten van de Kerke? Een der Godtsdienstige plichten van 't Heidendom was, die, om de handt aan den mondt brengende te kussen, maakende de eerste vinger op den duim een gedaante van 't Kruis. Het Kruis is sedert de eerste eeuwen der Kerke van de Christenen geëert; zy tekenden het voor hun voorhoofdt, om den Heidenen te toonen, dat zy 't voor een eer achtten Leerlingen van een Gekruisten Godt te zyn: en om zich noch te beter van de Afgodendienaars te onderscheiden, maakten ze het teken van 't Kruis, op dat zy onder de Ongelovigen gekent wierden, en zich gezamentlyk onder de Banniere van 't Euangeli vereenigden. Zy baden Godt, de handen te zamen voegende of naar den Hemel kruisgewys uit strekkende. Zy beelden zich in dat van toen af de Duivel een (b) geweldige afschrik voor dit teken had, en dat niets bequaamer was om hem in de Hel te bannen. Mogelyk dat 'er ten deezen opzichte in de uitdrukselen der Christenen deezer eerste eeuwen, veele leenspreuken verzelt gingen: maar hoe 't ook zyn mag, men kan niet ontkennen dat de Godtvruchtigheit van 't Kruis zedert deeze eerste gedachten, ongemeen toenam. Al in den aanvang van de vierde eeuw was deeze Godtsdienstigheit zodanig door de vinding van 't Kruis vermeerdert, 't welk Helena, Keizer Konstantyns moeder, in haare reize door 't Heilig Landt vond. De Zoon niet min Godtsdienstig dan zyne Moeder voerde de gedaante van 't Kruis in zyne Standaarden. Nochtans meent men dat dit in de Kerken noch geen stant greep dan in den beginne van de vyfde eeuw, alhoewel men 't zedert eenigen tydt op de Munten, Vaandels, (c) Schilden, Helmetten en op der Keizeren Kroonen zag afgebeeld. Op het einde van de zevende eeuw, beval het zesde Algemeene Concilie te Konstatinopolen gehouden, dat JESUS CHRISTUS in een menschelyke gedaante op het Kruis afgebeeld worden zou, om den Christenen te levendiger de doodt en 't lyden van den Zaligmaker voor te stellen: maar de Zinnebeeeldelyke Afbeeldzels waren reeds zedert eenige eeuwen in gebruik geweest. Men verbeelde Christus dikmaals in de gedaante van een Lam (d) aan den voet van een Kruis; men voegde 'er (e) de H. Geest onder de gedaante van een Duif by. Zomtyds schilderde men een Kroon boven het Kruis, om den geloovige aan te wyzen, dat de Kroone der eeuwigheit de waarde en vergelding van zyn lyden voor het Kruis van JESUS CHISTUS is. Men verbeelde ook zomtyds een Hert aan den voet van 't gewyde Hout, naardien het hert de vyandt van de Slang is en een Zinnebeeldt van JESUS CHRISTUS, die des Duivels vyandt is. Al deeze Zinnebeeldelyke Afbeeldzels, verdweenen op het zien van des Zaligmakers Afbeelding in een menschelyke gedaante op het Kruis door een Dekreet van 't zesde Algemeene Concilie; en dit is de eerste oorsprong der Kruisbeelden.

Helena de Vindster van 't Kruishout aangemerkt.

Men meent (f) dat het Kruis van JESUS CHRISTUS van eikenhout was. Reeds hebben we gezegt dat 'er de Keizerin Helena de gelukkige ontdekster van is geweest. Insgelyks vond zy (g) het Opschrift van dit H: Hout. Paus Sergius ontdekte omtrent den jaare 690. een ander aanmerklyk gedeelte van 't Kruis, 't welk men naaukeurig te Rome bewaart. In den jaare 1492. was 't, dat het Opschrift weder in een Kerk van de zelve Stadt, die men herboude, gevonden wierd; men had het in een muur verborgen, waar na het door het ongeval der tyden in vergeetenheit was geraakt. Paus Alexander de VI. verleent hier over eene Bulle in 't jaar 1496. beloovende een jaarlyksche vergeeving van zonden den Godtvruchtigen die jaarlyks op den laatsten Zondag van Januari de Kerk bezochten, alwaar men het Opschrift gevonden had. (h) Nochtans zag men by de Benediktyner Geestelyken te Toulouze een merkelyk gedeelte van

Waar men het Kruishout, het Opschrift en de Nagelen van 't Kruis meent te bezitten, aangeweezen.

(a) Zie *Cæl. Rhod. Lect. Ant.* L. 10. C. 8.

(b) S. Hieron. *de Nativ. Hoc signum Diabolus contremiscit &c*: De Kardinaal *Bona* in zyn Boek *Divina Psalmodia* Cap. 16. heeft de moeiten op zich genomen om alle de krachten van het teken van 't Kruis byeen te zamelen. Het Kruis is, zegt hy, het *Zegel onzes Heeren*, 't is den Christenen dienstig gelyk de Besnydenis den Jooden was. Het is de ladder waarop men naar het Paradys klimt. Het geeft ons leven, verlost van de doodt, geleid tot de deugdt. verhindert de verleiding der gelovigen, matigt de driften, opent den Hemel, bewaart de leden, versterkt en bevestigt de vriendschap, enz. Moses sloeg tweewerf de rots, het teken van 't Kruis maakende. *Severus*, een Christen Dichter, heeft in zyne Herderszangen gezongen, dat een Harder zyne schapen voor des Wolfs kaaken bevrydde, haar het Kruis voor 't voorhoofdt tekenende. Prudentius, een ander Christen Dichter, heeft de kracht van dit Goddelyk Hout niet minder breed uitgemeeten.

(c) Zie Lips. *de Cruce*.

(d) *Sub Cruce sanguinera niveo stat Christus in Agno. S. Paulin.* (e) Zie Casal. *de Ritib. Veter. Christ.*

(f) Nicquet *de titulo sanctæ Crucis*. (g) Nicquet *ibid.* (h) Zie Giry *Vies des SS.*

van des Kruis Opschrift, en dit Opschrift vertoonde men den Volke tweemaal 's jaars, te weeten, op den 3den. May en 14den. September. Men leidde het toen eenigen tydt in eenig water, waarvan men vervolgens den zieken gaf, die 'er wonderbaar door geholpen wierden. Om deeze *Reliquie* met die van Rome te vergelyken, moet men de bewysredenen der Geestelyken bybrengen die zy ons op 't onderwerp der Kruisnagelen, voorwerpen. (a) Twee van de Spykers die dienden om onzen Zaligmaker aan 't Kruis te hechten, wierden onder de regeering van Konstantyn den Grooten gevonden, die vervolgens zynen helm en 't gebit van zyn Paerdt versierde. Rome, Milaan en Trier roemen even zeer ieder een deezer nagelen te bezitten. Die van Rome word in de Kerk van 't H: Kruis van Jeruzalem vertoont, en jaarlyks (b) stelt men die, om door 't Volk geëert te worden, ten toon. Deeze van Milaan geniet geen minder eer; en alzoo men reden te gelooven heeft dat het de nagel is waarmede des Paerdts breidel van Konstantyn den Grooten versiert was, eigent dit de Godvruchtige Monnik, die ons deeze byzonderheden te kennen geeft, gelukkiglyk een Voorzegging van den Profeet Zacharias (c) toe. Die van Trier is op verre na zoo berucht niet: echter verdient die niet min Geestelyke eerbewyzing van de Godtvruchtelingen. Dit nu zyn de drie beruchte Spykers die de handen en voeten van den Heilandt doorboorden: Wat de anderen aangaat men is te rade geworden van die de eer toe te eigenen dat ze rampzaliglyk in de Kruissiging van den Zaligmaker gedient hebben; of dit nu de nagels (d) zyn gestreeken aan de eerste om die de Goddelyke en Wonderwerkende hoedanigheit mede te deelen. Of dat het gedeeltens van de waare Spykers zyn: gelyk deeze nagel die men te Aken vertoont, en niet dan de punt is van die men te Rome vind, of dat het nagels zyn die aan 't Kruishout gedient hebben, geeven wy in bedenken. Insgelyks kan het zyn dat dit Kruisnagels zyn, waarmede veele Godtvruchtige Martelaren de doodt bezuurt hebben; en alzoo de Martelaars leden van Christus konnen genoemt worden, is men bevoegt te zeggen dat deeze Spykers van des Zaligmakers Kruis zyn: overzulks hier mede dan goed gemaakt word, dat 'er zoo veele nagels van 't Kruis in de Waereldt gevonden worden. Paus Innocentius de VI. heeft in 't jaar 1353. het feest deezer gewyde Nagelen ingestelt.

XXIV. HOOFDSTUK.

Van de FEESTEN *ter eere van het* KRUIS *ingestelt, en welke* PLECHTIGHEDEN *die verzellen; hoedanig de* INWYING *der* KRUISSEN *zoo in 't openbaar als byzonder geschied.*

Laat ons niet vergeeten te zeggen dat 'er zeer veel Hout van 't waare Kruis in de Staaten van 't Christendom te vinden zy. De Ketters spotten met deezen heilzaamen overvloedt, en meenen dat van al dit Hout de timmerlieden stoffe genoeg vinden zouden om 'er verscheiden werken van te konnen maaken. Wy hebben hen den mondt gestopt, met hun de redenen by te brengen om de eerbewyzing te rechtvaerdigen, die men voor de twee Opschriften en voor zoo veel Kruisnagels heeft, die noch onder den naam van zodanigen erkent worden.

Hoedanigheit Kruisgevonden wierd, en met welk een wonder- Reeds hebben we van *de Vinding van 't H: Kruis* gesproken. Helena was 't die dit Goddelyk Hout, nevens de Nagels en 't Opschrift vond; 't welk zich dusdanig toedroeg. De zwarigheit was hoe best het Kruis van den Zaligmaker van de twee andere kruissen te onderscheiden die men 'er by vond. Dit waren de kruissen van de twee (e) Moordenaren. *Macarius* was 't die deeze bezwarenis oploste. Hy maande het Volk om te bidden aan; men smeekte Godt dat hem behaagen mogte het waare Kruis te laaten ontdekken. Godt verhoorde hen; want men bragt 'er een byna zieltoogende vrouw by, liet haar beide de Kruissen van de Moordenaars de een na den ander aanraaken: maar vruchteloos. Doch dat van den Zaligmaker aangeraakt hebbende, gevoelde zy aanstonds geneezing van haare quaal, waarvoor tot noch toe alle de krachtigste geneesmiddelen te vergeefs waren gebruikt. daadt dit verzelt ging.

Het Feest van de Kruisvinding word op den 3den. Mey geviert. Men vierde het voor 't Pausschap van Paus Gregorius den Grooten in eenige Kerken. Sedert voerde deezen Paus het op andere plaatsen in, tot het Wanneer men het Feest van

(a) Curtius de *Clavis Dominicis*. (b) Curtius *ibid.* (c) Hoofdst. 14. vers. 20. (d) Curtius *de Clavis Dominicis*.
(e) Dit van den bekeerden Moordenaar werd lang daarna ontdekt, en naar Rome gebragt; 't welk men 't H: Kruis van Jeruzalem noemt.

de Kruis vinding en Kruis herstelling viert, het eindelyk Algemeen wierd.

De *Kruisverheffing* word op den 14. September gevierd. Onder de regeering van Heraklius, beroofde Kosroes Koning van Persie de Stadt Jeruzalem, voerde dit gedeelte van 't waare Kruis weg 't welk de Keizerin Helena in deeze Stadt ter gedachtenisse van den Zaligmaker gelaaten had, en zond dit Gewyde Hout naar Persie, dat zyne Soldaten *der Christenen Godt* noemden. Na eenige Veldslagen, waarin de Koning van Persië geduurig overwonnen wierd, was de Keizer Heraklius zoo gelukkig het Kruishout weder te vinden. De Vorst geleidde het zelfs naar Jeruzalem; hy leide zyne Ryksfieraaden af om zich voor 't Kruis te verootmoedigen; en zich onder den last van 't zelve met zyne Keizerlyke kleederen belemmert ziende, trok hy die uit. Hy lei het vervolgens op zyne schouderen, om het met te meer pracht en staatsie naar Kalvarië te brengen, van waar het was weggevoert geweest. De mirakelen bevestigden deezen gedenkwaardigen dag, en men stelde vervolgens het Feest van de *Kruisherstelling* in, 't welk nu noch onder den naam van *Kruisverheffing* geviert word. Nochtans vierde men lang te vooren een feest van den zelfden naam, 't welk men gelooft sedert des Keizers Konstantyns tyden ingestelt te zyn geweest. Hoe het ook zy, de wederwinning van 't Kruis vergoedde nochtans de schaade der Christenen niet, wegens het verlies van 't Oosten, 't welk het Mahometanendom, onder des Keizers Heraklius regeering met een wonderbaare snelte overheerde.

En door welk toeval het Feest van de Kruis-herstelling is ingestelt.

Poictiers beroemt zich een gedeelte van 't waare Kruishout te bezitten. Radegond, Gemalin van Clotarius Koning van Vrankryk, verzorgde dit Hemelsch geschenk voor de Hoofdtkerk van gansch Poictou: Parys bezit mede een ander gedeelte van 't waare Kruis, en men viert (a) het feest op den eersten Zondag van Augustus ter eere deezer bezitting onder den naam van *Ontfanging van 't H: Kruis.*

Hoedanig men het teken van 't Kruis waarte neemen heeft, en wat men daarin dient in acht te neemen.

Het Roomsch Gewoonte-Boek geeft den Priester een voorschrift, hoedanig hy het teken van 't Kruis te maaken heeft. Hy moet de (b) linker handt uitgestrekt onder de borst brengen, en wel acht geeven datze niet buiten (c) 't bereik van 't Kruisteken zy; hy zal teffens waarneemen dat de vingers van deeze handt te zamen gevoegt zyn. De rechterhandt die het teken maaken moet, plaatst men gelyk de linker. De Priester zal het hoofdt recht ophouden: de handt insgelyks. De vingers van de handt moeten niet gebogen zyn. Men zal het teken aan 't voorhoofdt beginnen, afdaalende vervolgens tot voor de borst, van waar men van de linker tot de rechter schouder overgaat. Na het teken gemaakt te hebben, zal de Priester achtgeeven de rechter handt niet weder aan de borst noch aan den mondt te brengen, 't welk tegen het goed gebruik stryden zou. Aanstonds op het teken moet zich de rechter handt by de linker voegen. In openbaare en byzondere Godtsdienstigheden maakt men telkens veele kruistekenen. Onnoodig is 't hier meer van op te haalen, en wat de Kerkelyken aangaat, zy konnen van alles in de Gewoonte Boeken bericht vinden.

Hoe de Kruissen worden ingewyt.

De groote en kleine Kruissen worden op de volgende wyze ingewyt. Het nevensgaande Afbeeldzel * vertoont de Inwying van 't groote Kruis. Men ziet 'er een Akolyt zeer ernstig bezig zyn om de kaerssen aan den voet van 't Kruis aan te steeken; de eerbiedige ernsthaftigheit van den Dienstdoenden Bisschop in een daar toe vervaerdigden Stoel gezeten, en de Bisschops staf in zyne handt hebbende, omringt van zyne Geestelykheit, geeft genoeg te kennen dat hy in deeze plechtigheit aandagtig is; Welke omstandigheden wy nu beschryven zullen: (d) De *Celebrant* of Dienst doende Bisschop moet met al zyne plechtelyke gewaaden aangedaan zyn; het Priesterlyk Hoofddekzel, de *Albe*, Gordel, *Stool*, 't wit *Pluviaal*, de enkele Myter, de Bisschops Staf enz. Dus uitgedost vertoont hy zich voor 't groote Kruis: een gedeelte der Geestelykheit heeft zich naar den Bisschop gewend. In zynen Zetel gezeten, voert hy een aanspraak over de uitmuntendheit van 't Kruis, aan welken voet men drie kaerssen ontsteekt. Deeze ontstoken zynde neemt de Bisschop zynen Myter af en doet een gebedt voor 't Kruis. De *Litaniën* volgen het Gebedt, en

(a) Giry *'t leven der Heiligen.* (b) Bauldry *Manuale Sacr, Ceremon.*, p. 76. 1711. gedrukt.
(c) *Extra limites Crucis.* idem. ibid. (d) *Pontific. Rom.*

* In deeze Afbeelding worden den Lezer 6 Verbeeldingen voorgestelt, waar van de eerste de INWYING *van 't* GROOTE KRUIS verbeeldt; De tweede *de* BEWIEROOKING *van 't* KRUIS; De derde *de* DOOPING *der* KLOKKEN; De vierde *de* ZEGENING *der* KLOKKEN; de vyfde *de* BEWIEROOKING *der* KLOKKEN; en de zesde *de* INWYING *van een* BEELDT, verbeeldt.

CONSECRATION de la grande CROIX.

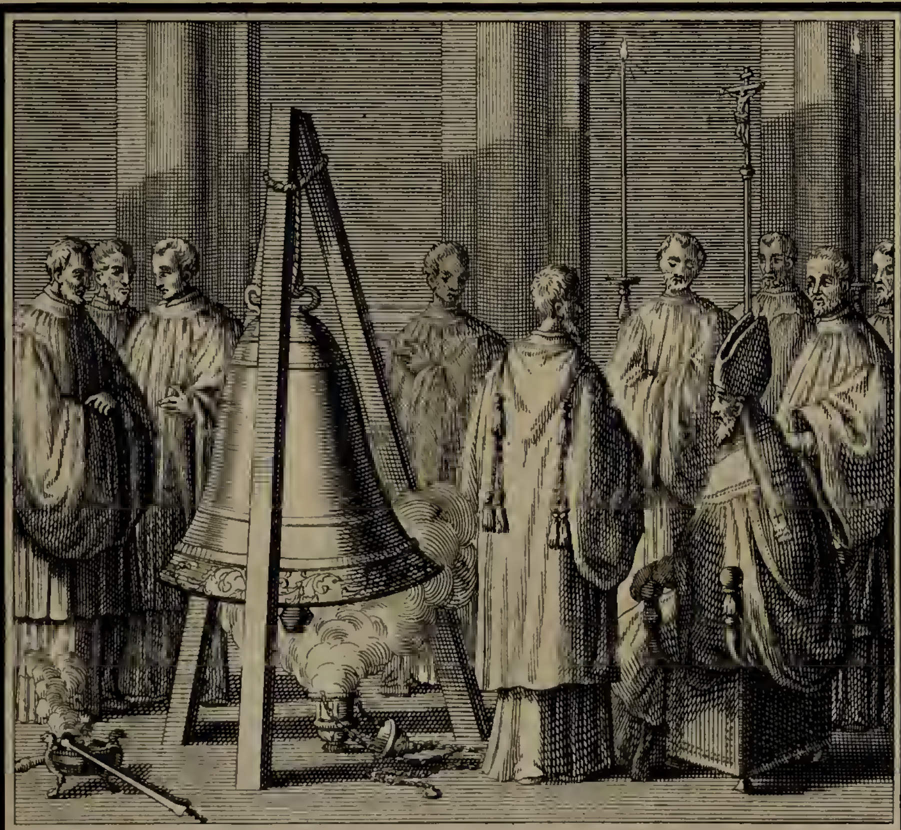
L'ENCENSEMENT des CROIX.

Le BATÊME de la CLOCHE.

BENEDICTION de la CLOCHE.

B. Picart sculp. dir. 1724.

On PARFUME la CLOCHE.

CONSECRATION d'une JMAGE.

en een *Antiënna* volgt op de *Litaniën.* Hy besprengt het Kruis met Wywater, vervolgens bewierookt hy het zelve, en na de bewierooking zet men boven op het Kruis en op de beide armen brandende kaerssen. Indien het Kruis zoo hoog is dat men 't niet bereiken kan, (a) zet men 'er een ladder by. Psalmen en gebeden maaken vervolgens het besluit. De Inwying van alle de Kruissen op openbaare plaatsen, kruiswegen of gemeene groote wegen eindigt eveneens. Wy zullen de *Aanbidding* van 't Kruis verschuiven tot de Paasch Feesten, 't welk men den Volke op den Heiligen Zaturdag vertoont.

Welk een Plechtigheit by de Zegening der Kruissen word verricht.

Wat de kleine nieuw gemaakte Kruissen aangaat om in Processiën te worden gedraagen, en die men in de Kerken, Kapellen, op de Autaren, of in byzondere Huizen plaatst; wanneer een Priester eenige met verlof van zyn Bisschop zegenen zal, legt hy die op het Autaar ter zyden van 't Epistel op een kussen, en een waschkaers hebbende laaten aansteeken, verziet hy zich daar op van een Koorrok, en een *Stool* overeenkomende met de verwe van dien dag. Zynde verders indien 't wezen kan, van een Klerk met een Koorrok verzien, die het Wywatersvat en de Wyquast draagt, maakende het teken van 't Kruis, en verhaalende de gebeden met het onderwerp overeenkomende enz. (b) Nochtans staat noch aan te merken, dat het gebedt 't welk dient om een steene of metaale Kruis te zegenen, verschilt van de zegening die men over een Kruis van hout doet. Na de gebeden knielt de Priester voor het Kruis om het aan te bidden; en vervolgens zal hy 't kussen, gelyk mede de byzynde Geestelyken zullen doen.

Het Kruis moet altoos op 't Autaar zyn. Het word voor den Patriarch en den Aartsbisschop gelyk voor den Paus gedraagen, met het Kruisbeeldt naar den Prelaat gewend. De Kruisdrager moet in een Klerks gewaadt zyn.

De Prelaten draagen een Borstkruis 't welk aan een ketentje of zyd lint om hunnen hals hangt. Altoos zyn 'er (c) eenige *Reliquiën* in dit Borstkruis, of een gedeelte van 't waare Kruis opgesloten. Het Borstkruis verstrekt voor de aloude sieraden van den Borstlap des Joodschen Hoogenpriesters. Het gebruik van dit Kruis meent men ingestelt te zyn omtrent het eindigen van de agtste of in den aanvang van de negende eeuw. De Patriarch van Konstantinopolen zond een goudt Reliquikasje in 't jaar 811. aan den Paus Leo den III. waarin een klein stukje van 't Kruishout lag. Dit heiligdom noemde men in 't Grieksch *Encolpium*, 't welk iet betekent 't geen men op de borst of boezem draagt. Dit gebruik is mogelyk afkomstig van de eerste Christenen, die, door Godsdienstigheit voor 't Kruis van JESUS CHRISTUS, het Afbeeldzel op de borst droegen, 't welk hun ten onderwerp van gedachtenisse by voorvallende gelegenheden verstrekte. Want zy sneden, by voorbeeldt, hun broodt kruisgewys, en deeze gewoonte was in de Kerke lang van duur: maar, zonder het de achting die de eerste Christenen voor 't Kruis van JESUS CHRISTUS hadden, toe te eigenen, zou het niet wel een overblyfzel van der aloude Romeinen gewoonte van hun broodt te snyden, konnen zyn geweest 't welk gelegenheit tot dit gezegde (d) heeft gegeeven? Op reis zynde, en zelfs door de Stadt gaande, droegen ze de Kruissen als een betuiging van Godsdienstige liefde die men aan onzen Heilandt schuldig was. Vervolgens bedienden zy zich niet dan van 't versierzel met kostelyke gesteentens verrykt, gelyk nu de Jufvrouwen de Diamante kruissen draagen. Men liet mede kruissen op Graffteenen en den ingang der Kapellen houwen. Het Borstkruis moest gewyt en met Wywater gelyk als andere Kruissen, besprengt zyn.

Wanneer het gebruik der Kruissen is ingevoert.

De Inwying der Kruissen is zeer oud, en heeft ten minsten voor het zevende Algemeene Concilie plaats gehad. Eenige Schryvers meenen dat het zedert de tweede eeuw in gebruik is geweest, en dat de eeden in rechtzaaken toen voor 't Kruis geschieden moesten; maar zonder schyn van waarheit, vermits toen de Kerk noch onder 't juk van 't Heidendom was.

XXV. HOOFDT-

(a) *Scala super quam ascendens Pontifex possit ascendere*, &c.
(b) Piscara *Praxis Cerem.* L. 2. C. 3. (c) Bonanni *Gerarch. Eccl.*
(d) *Alienâ vivere quadrâ.* Men noemde *quadræ* de vier deelen waarin men het broodt verdeelde.

XXV. HOOFDTSTUK.

Hoedanig en waarin de beruchte KRUISBEELDEN *bestaan.*

Kruisbeelden opgerecht, en waar van men veele miraklen vertelt; Te Lorette, zoo zeer door haare Lieve Vrouw vermaart, is in het vlek van *Cirolo* op den weg van deeze kleine Plaats gelegen, een Wonderdaadig Kruis door St. Lucas gemaakt. Deeze die hun plicht voor de Lieve Vrouw willen afleggen, moeten zich erinneren dat zy ten minsten zoo veel achting den Zoone als de moeder toe draagen.

Als te Napels, Het (a) *SanctissimoCrocefisso* of 't allerheiligste Kruisbeeldt te Napels is van hout: maar de geringheit der stoffe neemt 'er de waardigheit niet van weg; en de erkentenis die men aan *Thomas d'Aquinas* betuigt (b) hem voor zyne deftige en heilzaame Schriften bedankende, moet den yver te meer verdubbelen van den geenen die de Kapel van zyn verblyf bezoeken.

Een ander Kruisbeeldt van Napels, had weleer een lang gesprek met Paus Pius den V. zyne Stedehouder. Een ander, insgelyks van de zelve Stadt, had byna het hoofdt door een Kanonkogel verlooren, indien het niet gebukt had: maar het verloor zyn kroon.

te Luca, De *Santo Volto* van Luca is van Sederen hout; 't is een Kruisbeeldt prachtig gekleed; hebbende (c) zilvere en met goud overtrokken schoenen aan. Op 't hooft heeft het een kroon flikkerende van edelgesteente. Nikodemus, zegt men was 'er de werkmeester van: maar men gelooft in 't algemeen, dat hy 'er niet dan 't gezicht van heeft gemaakt. De gewichtigheit der onderneeming deed der Engelen nieuwsgierigheit daar op letten, hoe een arbeidt van zodanig een aangelegenheit volbragt zoud worden; niet weinig stonden ze over de langzaame uitvoering van Nicodemus verzet; doch medelyden met een mensch hebbende, wiens yver zoo verre ging van een meer dan meeschelyk werk te onderneemen, voltooiden zy 't zelfs, en hierom is 't dat dit Kruisbeeldt den naam van *Santo Volto* voert. Wy zouden niet konnen zeggen, hoe dit verwonderlyk Kruisbeeldt te Luca gekomen is. Eerlang werd het gedraagen, of veeleer gezegt, het plaatste zich zelf in de Kerk van St. Frediaan: maar 't zy dat het alhier geen genoegen vond, of dat het byzondere reden had om weder te verhuizen, her vloog naar de Hoofdtkerk deezer Stadt, en bleef in de lucht hangen, tot dat men 't aldaar een Autaar had gebouwt. Dit Kruisbeeldt meedogend van aart, (d) trok ter liefde van een arm mensch die het om een aalmoes badt, de schoenen uit. Dit gemerkt zynde, kocht men die weder, en gaf den arme de waarde van dien in goudt.

Het Kruisbeeldt van Lorette is berucht wegens veelvuldige wonderwerken. De Engelen bragten het *Santa Casa* of heilig huis uit Palestina in Italië. Een Kruisbeeldt van St. *MariaTranspontina* te Rome, heeft dikmaals met Petrus en Paulus gemeenzaame verkeering gehad. te Lorette,

Het Heilige Kruisbeelt van Trente is aanmerkelyk wegens de goedkeuring door Dekreeten van 't Concilie in de zestiende eeuw in deze Stadt gehouden. te Trente,

In de Kerk der Bagynen te Gent ziet men een Kruisbeeldt, altoos de mondt open hebbende. Een zeker Bagyn bedroeft zynde geen deel in de Vastenavonds vermaakelykheden te hebben, storte haare klagten voor 't Kruisbeeldt uit, 't welk haar vermanende welgemoedt te zyn, verzocht haar den volgenden dag ter Bruiloft: maar de Bagyn storf op deezen dag; mogelyk dat ze voor deeze Geestelyke Bruiloft de vleeschelyke vermaakelykheden deezer Waereldt liever genooten had. Hoe het ook zyn mag, sedert dit voorval is des Kruisbeeldts mondt open blyven staan. te Gent,

Het Kruisbeeldt (e) van Beyere, door eene Hinde ontdekt, 't welk de Jachthonden vervolgden, moet niet vergeeten worden. Dit beest toonde het met den voet den Jagers, geen acht slaande om zich voor 't woeden hunner honden te redden, dan nadat het Kruisbeeldt ontdekt was. Deeze wonderbaare ontdekking viel onder de regeering van Karel den Grooten voor, en gaf aan 't Klooster van *Pollingen* den naam, waar van de eerste lettergreep het aanblaffen der honden schynt uit te drukken. Men stelde te *Pollingen* een Jaarmarkt in, door welk middel het Kruisbeeldt, in 't Klooster en de Kerk door Boni- In Beyeren.

(a) In de Kerk van *St. Dominicus* den ouden.

(b) De Afgodendienaars hebben mede hunne Goden de gaven van spraakkunde opgeoffert. Men vind 'er voorbeelden van, in de Afgodery der Indianen. Eertyds verklaarde de Juno van *Veies* naar Rome te willen gaan, wanneer men haar deeze voorstelling deed,

(c) Curtius *de Plavis Dominicis.* (d) Idem ibid. (e) ibid.

Bonifacius aldaar gebouwt, zich eerlang ruchtbaar maakten, en waar door *Pollingen* de wangunst van *Weilhaum*, een klein nabuurig Steedje tot zich trok. De Jaarmarkt aldaar overgebragt, verkoelde deeze verandering de Godtsdienstigheit der Beyerschen, zulks eerlang het Kruisbeeldt vergeeten wierd. Hier over wreekte het zich naardien de kleine Stadt *Weilhaum* door 't vuur werd verteert. Niet tegenstaande de strafoeffening van haare misdaadt, kon echter deeze Stadt niet besluiten om te verliezen, 't geen zy zoo onrechtvaerdiglyk verkreegen had: maar het vuur haar andermaal verteerende, dwong deeze ongelukkige Stadt weder over te geeven, 't welk zy dus Heilschendig overheert had.

En te Keulen, In de Stadt Keulen ziet men een Kruisbeeldt met en Pruik gehult. De Tydt van de oudheit van dit hulzel is onbekent; want alles wat men 'er van zeggen kan, is, dat het van geen groote oudheit kan zyn, nademaal het gebruik van Pruiken te draagen van den hedendaagschen tydt is. De gestrenge Geestelyken, die tegen deeze geleende Hoofdhairen veel te zeggen hadden, als ziende mogelyk met verontwaardiging een zodanig gehult Kruisbeeldt aan: maar wat gebeurt 'er? het hulzel word teffens wonderbaar en stichtelyk. De hairen van de Pruik van dit Kruisbeeldt verminderen nooit, schoon de Godtsdienstige Pellegrims niet zonder een lok van de Pruik mede te neemen, vertrekken.

Nevens veele andere van een zeldzaame uitwerking. Wy zwygen verder van een oneindig getal Kruisbeelden, waar van eenige hebben geweent, anderen bloedt gezweedt, heilschenders ontdekt, blinden of geraakten en mismaakten geneezen. Eenigen zelfs dooden het leven gegeeven, en andere kranken gezond gemaakt. Alle hebben ze zich door een aanmerkelyke daadt uitmuntend gemaakt. Wy melden ook niet van de Huis-Kruisbeelden, naardien de gunstbewyzing der zelven, zich zelden verder dan onder de Huisgenoten die zy beschermen, uitstrekt. Men moet in den rang van deeze stellen (a) het Kruisbeeldt, 't welk *P. Bencius* dikmaals des nachts bezocht, en hem eindelyk besluiten deed, zich in 't Jesuïten kleedt te steeken.

XXVI. HOOFDTSTUK.

Van het gebruik der KLOKKEN *in de* KERK; *wanneer ingevoert, en hoe die* GEDOOPT *of* INGEWYT *worden.*

Welk een verbeelding men de Klokken toeschryft. Van de Kruissen gaan wy tot de Klokken over; deeze metaale werktuigen die zich voor den Gelovigen verre hooren laaten, en (b) hun de duurzaamheit van 't Euangeli verbeeldt, wier gerucht zich de gansche Waereldt door verspreid. Ook (c) verbeelden ze de Kerk, die de Gelovigen vermaant om Godt te looven, en de Leeraars van 't Euangeli, die 't Woordt Godts verkondigen. Noch hebben ze veele andere verborgene beteekenissen, in de Kerk-gewoonte Boeken te vinden. Men meent dat ze in Campagnia, een Provincie van Italië, uit gevonden zyn geweest, en hier van is 't dat ze haaren naam (d) in gebroken Latyn ontleent hebben. (e) Men eigent het eerste gebruik aan Paus Sabinianus toe, * nochtans is 't zeker, dat 'er de Romeinen zich lang te

Wie men het eerste gebruik der Klokken toe-eigent.

(a) Zie Alegambe *de Script.* &c. (b) 't Roomsch Kerkgewoonten Boek.
(c) 't Kerk-Gewoonte-Boek van *Alet.* (d) *Campanæ.*
(e) Men meent dat St. Paullyn, Bisschop van Nola het gebruik der Klokken 't eerst in zyn Bisdom ingevoert heeft. *Salmuth*, de uitlegger van *Pancirolle*, gelooft dat hy niet deed dan een gebruik in te wyen, lang voor hem by de Heidenen in gebruik geweest. Zie hier een belachelyk bewys van de Oudheit der Klokken, te weeten; dat men eertyds in een Kerk van Rome een gedeelte van de klank der Klokken van Jeruzalem bewaarde.
* [Andere meenen dat de voornoemde *Paullinus*, Bisschop van *Nola* in Campanië, de uitvinder der Klokken is geweest; doch 't is niet vermoedelyk, naardien die reeds onder de Heidenen in gebruik waren, zulks men de zelve luidde als iemandt gestorven was, met gedachten, om door den klank de spooken te verdryven. Echter kan 't wel zyn, dat hy de Klokken of *Tintinnabula*, reeds te vooren in gebruik, ten gebruike der Kerke ingevoert heeft, die vervolgens van grooter tot grooter gemaakt wierden, en in hooge torens gehangen; gelyk blykt uit een Klok in den Domstoren van Erffort hangende, die 27500. ponden weegen zou; maar die te Weenen in 't jaar 1711. gegooten is, overtreft de zelve in zwaarte, weegende meer dan 30000 ponden. Ook acht men dat de overgroote Klok te Moskou die in 't jaar 1701. door den brand nederstortte, 50000 ponden gewogen heeft. In de Oosterssche Kerken echter zyn de Klokken van geen gebruik geweest; maar wel een zeker werktuig Σήμαντρον genoemt, bestaande in een langwerpig vierkant stuk houts, of wel uit yzer gemaakt, waarop men met een hamer sloeg, geevende dus een sterk geluit van zich. Dit werktuig diende in de Kloosters voor een klok, om, wanneer men daar op sloeg, de Kloosterbroeders te doen vergaderen. In laater tyden heeft men het gebruik van Klokken te doopen ingevoert, men gaf haar naamen en ver-

en van welk een gevolg dit was.

te vooren (a) van gedient hebben, en 't is bekent dat het Prieſterlyk kleedt van der Jooden Hogenprieſter met Klokjes verzien was. Hoe het ook zyn mag, Sabinianus voerde omtrent den jaare 605. het gebruik der Klokken voor de Mis en Canoniale uuren in, zodanig als men die nu noch gebruikt. Het gebruik van de Klokken over de dooden te luiden werd in Engelandt (b) ſedert den aanvang van de agtſte eeuw ingeſtelt, en dit is in eenige Onroomſche Landen in gebruik (c) gebleeven niet tegenſtaande hunne wederſpannigheit van den H. Stoel. Behalven dit gebruik zyn mede (d) de zelve op 't *Ave Maria* 's morgens, 's middags en 's avonds geluid, om het volk tot het gebedt te noodigen. Men luidde ze mede (e) op de opheffing van 't H. Sakrament, wanneer men het den zieken bragt, en in Proceſſie droeg.

Hoe in de H. week het Ratel-gebruik voor Klokken diende.

Geduurende de Heilige week diende men zich in de plaats van Klokken van een werktuig van hout, *Creſſelle* genoemt. In deeze *Creſſelle* lag die verborgenheit, by voorbeeldt, het verbeelde JESUS CHRISTUS biddende aan 't Kruishout en noodigende den volke tot zyne Predikatie. Het verbeelde de ootmoedigheit van den Zaligmaker, enz. Men gelooft het gebruik van de *Creſſelle* veel ouder dan dat van de Klokken te zyn, (f) en dat de eerſte Chriſtenen zich van de zelve gedient hebben om bedektelyk tot de gebeden in de onderaardſche en in afgelegene plaatſen te vergaderen.

De Inzegening word gemeenlyk (g) den Doop der Klokken genoemt, naardien men ze alsdan den naam van eenigen Heilig geeft (h) *onder welker aanroeping men die aan Godt opoffert. De zegening wydt de zelve in den Dienſt van Godt in, overzulks zy niet alleen kracht geeven de ooren te treffen---- maar de harten door kracht van den H. Geeſt te roeren.--- Deeze zegening dient mede, wanneer men ze luidt, om de* Demons *te verdryven*, enz. De Bisſchop is 't die gemeenlyk deeze zegening verricht. Voor daar toe te komen, moet de Kerſpelprieſter, aan wien de zorg van de Klokken te laaten gieten aanbevolen is, (i) wel acht geeven, dat de gieting in geen Kerk noch op het Kerkhof geſchiedde; dat 'er niets onſtichtelyks op deeze Klokken gegraveert zy; maar alleen een Kruis of Afbeeldzel van den Heilig of Patroon der Kerke. Men moet mede wel toezien, dat 'er geen bygeloof geduurende de ſmelting en de zegening der Klokken vermengt zy.

Met welk een plechtigheit de Klokken gedoopt worden.

De Klok opgemaakt zynde, ſtelt men die eerlang in ſtaat van de zegening te konnen ontfangen, te weeten; men hangt haar op in zodanig een geſteltheit, dat men 'er rondom kan gaan, om 'er binnen en buiten by te konnen komen, te waſſchen en de gewyde zalving te doen. Naby de Klok plaatſt men een Zetel voor den Dienſtdoenden Biſſchop, een zitbank aan zyne linker zyde voor den Diaken, en ſtoelen ter zyde voor de overige Geeſtelykheit. Men brengt een Leſſenaar met het *Antiphonaal* * of 't Kerkgewoonte Boek ter plaatſe, alwaar de Plechtigheit zal worden gedaan.

Indien

verzocht 'er Gevaders over. In de ſtille of H: Week luidde men de klokken op den groenen Donderdag en volgende dagen niet, alsdan wierde de trektouwen opgehaalt, 't welk men *Succinctionem campanarum* noemde. *Fabricii Bibli. Antiq. Du Fresne.*]

(a) Zy noemden ze *Tintinnabula.*

(b) Beda, op het geloof van *Caſalius* in zyn Traktaat *de Ritib. Vet. Chriſt.* aangehaalt.

(c) Gelyk in Hollandt, in de Staten van den Koning van Pruiſſen en elders. De Lacedemoniers ſloegen op kopere ketels, wanneer een hunner Koningen overleden was. Men geloofde toen dat de klank van 't koper de quaade Geeſten verdreef, en zelfs leert men noch in de Roomſche Kerk dat het geluid der Klokken de machten der lucht verdryft.

(d) Paus Calixtus de III. beval dat men des middags de Klok luidde, eveneens als reeds des avonds in gebruik was om de H: Maagdt te groeten. Men meent dat hy in 't jaar 1455. dit invoerde, tot aanmoediging der geenen die de Turken beoorlogden.

(e) Gregorius de IX. die in 't jaar 1230. den ſtoel bekleedde, heeft het gebruik van Schellen ingeſtelt, om het Volk het teken van voor de H: Hoſtie te knielen, te geeven, wanneer de Prieſter de zelve opheft. *Caſal. de Ritib. Chr.*

† [Dit werktuig *Creſſelle* of *Creſſerelle* 't welk men een Ratel vertaalen kan, wier ſpil omgedraait veel gerucht maakt. Men diende 'er zich van om de Zangers tot de Donkere-metten aan te maanen, en op den Heiligen Vrydag, vermits het gebruik der Klokken alsdan verboden is. De naam is afkomſtig van een Vogel dus genoemt, die een diergelyk geluid als een ratel maakt, gelyk Paſquier van gedachten is. Magius zegt in zyn Boek van de Klokken, dat de Griekſche Chriſtenen zich van een zeker hout werktuig dienden, 't welk zy *Symander* noemden: dit was een ſterke plank waarop met twee houte hamers geſlagen wierd, gelyk de klapper van een Klapperman, 't welk byna de zelfde uitwerking als de *Creſſerelle* of Ratel had. *Furetiere.*]

(f) Zie *Caſal. de Chriſt. Ritibus.*

(g) Paus Johannes de XIII. doopte allereerſte de Klokken, haar een naam geevende, 't welk in 't jaar 965. aan die van St. Jan van Lateranen geſchiedde. *Caſal. de Ritibus Veter. Chriſt.*

(h) Zie het Kerkgewoonte-Boek van *Alet.* (i) Idem, ibid.

* [Het *Antiphonaal* is een Boek waarin de jaarlykſche *Antiënnes* in geſchreeven zyn; 't is met groote letters beſchreeven en van Zangnooten verzien. Gregorius de Grooten acht men den uitvinder van dit Boek. *Furetiere.*]

Indien dit in de Kerk gefchied, zet men ter zyden van 't Epiftel een Kredenstafel met een wit tafelkleed gedekt, waarop men de Wyquaft, het Wywatersvat, dat van 't zout, de handtdoeken, de olykruik, de zalfoly fles, de reukwerk- en wierookvaten, die van de mirre, eenig kattoen, een fchotel, een lampetkan, en wat broodkruimen legt en zet; al deeze dingen worden ter plaatfe van de plechtigheit gebragt, waar na men op de volgende wyze tot de Inwying van de Klok * overgaat. De Bisfchop met de *Albe*, *Stool* en 't wit *Pluviaal* bekleed, en de Diaken met zyn gewaadt van de zelve kleur, gaan Omgangsgewyze uit de Sakrifty; de Wierookvatdrager heeft den voorrang, daar op twee Wafchkaersdragers van hunne brandende Wafchkaersfen verzien, volgen; de Geeftelykheit volgt hen by paaren, en vervolgens de Biffchop, den Diaken ter linker zyde hebbende. Ter plaatfe gekomen alwaar de zegening gefchieden zal, zetten de Wafchkaersdragers hunne Wafchkaerffen op de Kredenstafel, onthoudende zich daarby gelyk ook de Wierookdragers doen. De Geeftelykheit plaatft zich wederzyds; de Biffchop in zynen Zetel gezeten naby de Klok geplaatft, en zich dekkende, onderwyft het volk wegens de Heilige verrichting die hem te doen ftaat, vermaanende hun tot aandacht zoo veel hen mogelyk is, en ftaat vervolgens op om met het Koor een *Miferere* te zingen en andere Gezangen in 't Kerkgewoonten-Boek aangeweezen.

Het Gezang geëindigt zynde, ftaat men op, dekt zich, en dit doet de Biffchop mede. Hy bezweert (a) en zegent het water en 't zout, deeze woorden zeggende: bid Godt voor 't een en 't ander, en verzoekt in een zyner gebeden, dat door de kracht van 't Wywater de Klok het vermogen verkryge de heimelyke laagen van den Duivel te vernietigen, de fpooken te verdryven, de kracht van 't onweer te matigen, de Godtvruchtigheit in de harten der gelovigen te verwekken, enz. Vervolgens mengt de Biffchop het water en zout onder een, en na drie teekenen van 't Kruis in den naame des Vaders, des Zoons en des H. Geeftes gedaan te hebben, zegt hy telkens (b) *Godt zy met u.* In 't gebedt, 't welk de vermenging volgt, bid hy Godt dat het hem behaage (c) gunftiglyk het fchepzel van zout en water aan te zien, 't welk ons byna zou konnen doen gelooven, dat deeze fchepzels verftandt en oordeel hebben, die in 't zout en water beftaan; zodanig als de Graaf van *Gabalis* ons de *Gnomes* † en *Odins* ‡ affchildert, enz. Eindelyk neemt de Biffchop de Wyquaft, doopt die in 't Wywater, en begint de Klok te waffchen: welk werk zyne Bedienaars ten einde brengen. Na de befprenging, fchuuring en waffching van buiten en binnen, neemt men eenig lywaat en men droogt de Klok naaukeurig wederaf; terwyl men dan eenige Pfalmen zingt.

Een kruik waarin het zoo genaamde *laatfte Olyzel* is, word vervolgens door den Diaken geopent. Hier in doopt de Bisfchop de duim van zyn rechterhandt, waar mede hy op 't midden van de Klok het Kruis tekent. Alsdan licht de Diaken des Bisfchops Pluviaal ter rechter zyde van zyn handt op, en dit telkens als op de Klok iet word gedaan. Zoodraa de Priefter of Bisfchop dit Kruis heeft gemaakt, herhaalt hy een gebedt behelzende de voorgaande gebeden; waar na hy met eenig kattoen de plaats afwifcht, alwaar hy het Kruis heeft gemaakt. Van de zelfde oly word de Klok met zeven nieuwe Kruiffen getekent, waar na men de 28ste Pfalm zingt. Vier andere Kruiffen door middel van de H Zalfoly gemaakt, zetten 't zegel op de zegening van dit metaal, en op deeze vier gemaakte Kruiffen is 't dat de Dienftdoende Biffchop de Klok met een foort van Doop vereert, de zelve op den naam der Drieënigheit inwyende, en noemt als dan de Heilig die de Klok voor Peter of Doopheffer dient, wiens naam gemeenlyk aan dit klinkend metaal gegeeven word. En een naam gegeeven.

Men

* Zie het Afbeeldzel Pag: 294. geplaatft.
(a) *Exorcifo te Creatura Salis aut Aquæ* &c.
(b) *Dominus Vobiscum.* (c) *Ut dignanter afpicias.*
† [*Gnomes* is een naam die de Cabbaliften aan een zeker onzichtbaar Volk geeven, en waanen dat ze onder de Aarde woonen, welke woonplaatfen zich tot aan haar middelpunt zouden uitftrekken. Zy verbeeldden hun van een kleine geftalte te wezen, en datze bewaarders van Schatten, Zilver-en Goudt-mynen en die van Edelgefteente zyn. Ook zeggenze dat deeze *Gnomes* zeer vernuftig zynde, de menfchen beminnen, en derhalven hun gewillig ten dienft ftaan. *Ab. de Villars.*]
‡ [De *Odins* waren aloude Deenfche Goden, eer dat men het Chriftendom omhelft had; eenige Geleerden zyn van gedachten dat *Odin* en andere Noordfche Goden Toveraars waren, die uit Afiaanfch Scytië in Zweeden en Denemarken overquamen; en door middel van Toverkunft den Volke wys maakten, dat zy dezelfde Goden waren die men toen eerde, neemende deeze naamen aan, om de eenvoudigen te bedriegen. *Odin* zyn fterfuur te gemoedt ziende, belafte zyn lichaam te verbranden, zodraa zyne ziele zoude zyn verhuift, vermits zy weder naar *Afgardië* vertrekken moeft, om aldaar eeuwig te leeven; want dus noemde men de plaats van waar deeze gewaande Goden gekomen waren, en alwaar de aloude Deenen hun *Valholl* of Elizeefche Velden plaatften. *Barth. Antiq. Dan.*]

Hoe men de Klokken bewierookt.

Men bewierookt mede deeze gedoopte of gewyde Klok, 't welk zich aldus toedraagt. De Wierookvatdrager met het Wierookvat en 't Wierookbusje in de handt nadert den *Celebrant* of Dienstdoende Bisschop, die naby de Klok gezeten is. Hy neemt van den wierook uit het Wierookbusje, van de mirre en 't ander reukwerk, werpt deeze drogeryen zonder die te zegenen in 't Wierookvat en geeft het den Wierookvatdrager die het onder de Klok zet, om dus berookt te worden: het gebedt word na een gezongen *Antiënne* met een yverige Godtsdienstigheit gedaan, welke berooking men *de dauw vanden H. Geest* noemt. Dit plechtgebruik van de berooking word van de zegening van 't wierook gevolgt, en men gaat met den Wierookvatdrager in 't midden van twee Waschkaersdragers, van den Klerk of Onder-Diaken en den Diaken, dragende het Euangeliboek, naar de plaats alwaar men het Euangeli leezen moet. De Diaken geeft het Boek aan den Klerk om het te houden. Deeze is tusschen twee Waschkaersdragers geplaatst, zodanig zegt het Gewoonte Boek, dat ze den rug naar 't Noorden wenden: maar wat de Bisschop aangaat hy heeft zich naar den Diaken gekeert. De Wierookvatdrager ter rechter zyde van hem, bied hem het Wierookvat aan om de gewoone wierooking van 't Euangeli te doen. Nadat het Euangeli geleezen is, geeft de Klerk den *Celebrant* het Boek te kussen. De Diaken bewierookt het. De Bisschop keert zich naar de Klok toe, en maakt over de zelve met de rechter handt het teken van 't Kruis. Alsdan geeft hem de Klerk zyn bonnet weder, en zy gaan zich vervolgens alle ontkleeden.

En welke verborgenheden met de plechtigheit der Klokken verzelt gaan.

De Kerkgewoonte Boeken leeren ons dat de Inwying der Klokken, die der Leeraren verbeeldt; dat de afwassching zoo wel in- als uitwendig van de oly-zalving gevolgt, de Heiliging van den Doop uitdrukt; dat de zeven zalvingen in de gedaante van het Kruis betuigen (a) *dat de Leeraars, de gemeene Christenen moeten overtreffen in de genaade van den H. Geest, en in 't betoonen door de zeven gaven, datze de vereischte volmaaktheit bezitten*; dat de zalving van binnen met de Zalfoly de volstrekte volmaaktheit van den H. Geest beteekent, waar mede de Bisschop zich door zyne bevestiging vind medegedeelt. Men gelooft lichtelyk, dat de reukwerken de minste verborgenheden niet insluiten. De eerste verbeelding die zy verbeelden is, dat, gelyk de rook van 't reukwerk tot de Klok optrekt en die vervult, ingelyks de Leeraar met de volmaaktheit van Godts Geest versiert, het reukwerk der geloften en gebeden van den gelovigen ontfangt. (b) Indien iemandt begeert de verborgenheden na te slaan, zal 'er veele anderen van in de Kerkgewoonten Boeken vinden.

XXVII. HOOFDTSTUK.

Van de Inzegening *der* Beelden, *en hoe men daar mede omgaat.*

Hoedanig de zegening en Inwying der Beelden geschied.

Door Dekreten van 't Concilie van Trente is 't verboden eenig ongewoon en onbruikelyk Beeldt in de Kerken te plaatsen, zonder bewilliging van den Bisschop. Men gaat met de Zegening van een Beeldt evenèens om, als met die van een nieuw Kruis. Onder het gebedt noemt men den Heilig van 't Beeldt: vervolgens neemt men de Wyquast, en de Priester besprengt het Beeldt met Wywater om de Inwying te voltrekken: maar wanneer men het Beeldt van de Maagdt Maria inwyt, (c) voegt men by het Wywater een driewerf herhaalde bewierooking, nevens een *Ave Maria*, eenige Psalmen en *Antiennes*; beginnende het gebedt: *Deus qui virginalem Aulam*, &c. de *Antienne*, *ô gloriosa Dei genitrix*, het *Magnificat*, &c. Een dubbel teken van 't Kruis,

(a) Zie, het Gewoonte Boek van *Alet*.

(b) Om den Lezer hier van bericht te geeven, zullen we hem een korte Ontleding van de Klok en haare gedeeltens volgens de ontdekkingen die 'er *Durant* van in zyn Boek de *Ritibus* gedaan heeft, voorstellen. Het metaal betekent de kracht van des Leeraars verstandt; de Klepel die de Klok aan weerzyden slaat, is de tong van den Geleerden. De Klepelslag, is het oordeel 't welk deeze tong over de misdaadt velt; 't geen die slaande hangen blyft, de bezadigheit der tonge van den Leeraar. Het hout waaraan de Klok hangt, verbeeldt het Kruishout. De andere deelen waaraan dit hout gehecht is, zyn de Orakelen der Profeten. De yzere banden die de Klok aan 't hout vast hechten, betekenen de verbintenis van den Leeraar met het Kruis van Jesus Christus. De touwen waarmede de Klok getrokken word, sluiten insgelyks een groote verborgenheit in; by voorbeeldt; de drie banden die het zelve uitmaaken, zyn drie onderscheiden zinnen van de Schriftuur, te weeten, den Historischen, Zedelyken en Zinnebeeldelyken zin.

(c) *Piscara Praxis Cærem.* L. 2. Sect. XII. C. 3.

Kruis, die des Priesters rechter handt over het Beeldt maakt, eindigt deeze Plechtigheit. *

Wanneer de Beeldendienst wierd ingevoert, en somtyds bestreeden is.

De Protestante Schryvers zyn van gedachten, dat de Beeldendienst niet dan in de vierde eeuw standtgreep, en dat die vervolgens ongemeen is toegenomen, waar op de yver der driftige *Iconoclasten* † noch veel meer voet kreeg dan den Godtsdienst deed. Nochtans waren 'er onder hun die goede redenen bybragten, om de Beelden te verwoesten. Van deeze meening was Serenus Bisschop van Marseilje, die de zelve in zyn Bisdom liet wegneemen, om te beletten dat de Christenen nieuwelyks van de Afgodery tot het waare geloof bekeert, de zelven niet als Afgoden aanbaden en als valsche Godheden eerden: maar Paus Gregorius belaste hem die weder op te rechten, roemende echter zynen yver, en 't misbruik der Beelden laakende, geloofde hy, dat de groove en stoffelyke Afbeeldzels krachteloozer waren dan Herderlyke onderwyzing, schryvende zich dit laatste middel voor, om aan zyn volk het waare gebruik voor te stellen, 't welk men wegens de Beelden onderhouden moest.

Welke reden men wegens de invoering der Beeldendienst geeft.

Het gebruik der Beelden is byna alzoo oud als den Godtsdienst, en dit is niet te verwonderen; nademaal de oorsprong aan de zwakheit van 't menschelyk vernuft verschuldigt is, 't welk zich niet lang aandachtiglyk aan de enkele geestelyke onderwerpen konnende overgeeven, ongevoeliglyk tot de Stoffelykheden overgaat, en de zelve tastbaar tracht te maaken, om voor 't onderwerp van zynen Godtsdienst te dienen. Niemandt byna is 'er die niet tot Godt als tot een Koning spreeken zoude, nademaal de eerste onzichtbaar is, en dat in tegendeel de Majesteit van Koning door zyne zichtbaarheit van de aandacht der geenen die spreekt, zich Meester maakt. Hoe veel zichtbaare tekenen gebruikt men niet om den kinderen te leeren Godt bidden, en zyne wonderen te doen begrypen? Waar is 't dat het gebruik deezer tekenen gevaarlyk word. Eertyds was Godt genoodzaakt, die het Joodsche volk te verbieden: maar nochtans hebben de Christenen gelooft de Heidenen hunne Voorvaders zonder gevaar te moogen navolgen. Dus is 't dat men om de Godtsdienstigheit door voorwerpen die de zinnen treffen, te onderhouden, Godt de Vader als een oud man in de Kerken afschildert, naardien hy zich *de Oude van dagen* noemt. De Zoon (a) word als een man verbeeldt, overzulks hy de menschelyke gedaante heeft aangenomen. Wat de H. Geest aangaat, men schildert (b) hem af onder de gedaante van een Duif, 't welk het Zinnebeeldt van de eenvoudigheit is. De Engelen worden als Jongelingen en aan de schouders gevleugelt, verbeeldt; nademaal men onderstelt, dat zy Bedienaars van de Goddelykheit zynde, hun bedryf in vaardigheit niet beter dan door Jongelingen kan verbeeldt worden, en hunne vlugheit by vogelen.

Hoedanig de aloude Heidenen den Beelden eerden, en wat zy onder dien dienst begreepen.

De aloude Heidenen hebben geen oppermacht aan groote mannen toegeëigent die zy na hunne doodt Goden en halve-Goden noemden, schoon zy hun een gedeelte van de eer toestonden die alleen aan 't Opperwezen scheen te moeten behooren. Zy geloofden dat deeze groote mannen, door Vergoding, Goden, Demons of Beschermgoden wierden, 't welk eenigermaate met de *Canonisatie* der Roomsche Kerke overeenkomt, zulks zy Amptenaren of Medehel-

* Zie het Afbeeldzel Pag. 294. geplaatst.

† [In de agtste eeuw was 't dat men die geenen die den Beeldendienst weerden *Iconomachen*, Beeldenbestryders, of *Iconoklasten*, Beeldenstormers noemde, om dat zy leerden dat het ongeoorloft was Beelden tot den Godtsdienst in de Kerken in te voeren; waarin hun de Keizers Leo de III. en Leo de IV. gunstig waren. Leo de III. liet door zyne Staten afkondigen, dat niemandt eenig Beeldt met handen gemaakt, 't zy gesneeden, gegooten of geschildert, zoude aanbidden, en dat men de reeds opgerechte Beelden alom afwerpen en breeken zou. Sehoon nu Konstantyn *Copronimus*, Leôs zoon, niet min de Beelden te bestryden dan zyn Vader geneegen was, naardien alle de Aanbidders van houte, steene en geschilderde Beelden onder zyne Regeering, op 't Concilie van Konstantinopolen veroordeelt wierden, is 'er eehter in 't jaar 787. in 't tweede Nieeesche Concilie een herstelling der Beelden besloten; waar toe de Keizerin Irene en haar Zoon Konstantyn den zesde niet weinig de handt leenden. Hierop werden de Kerken weder met Beelden en Tafereelen opgevult.]

(a) Eertyds verbeelde men hem mede onder de gedaante van een Lam houdende met een der voeten het Kruis, of onder het Afbeeldzel van een Herder die een Sehaap op zyne Sehouderen droeg.

(b) Deeze manier van den H: Geest dus af te schilderen is zeer oud, en zelfs bewaarde men eertyds de *Eucharistie* in een doos als een Duif gemaakt. Voor 't overige zoo is de gewoonte van de Heiligen met zekere dingen te schilderen die van hun bedryf of hunne hoedanigheit afhingen, by de Heidenen mede in gebruik geweest, waarvan de verbeeldingen hunner Goden en Halve-Goden als Mercurius, Apollo, Esculaap, Diana, Minerva, Hercules, Bacchus enz. voorbeelden zyn. Tegenwoordig verbeeldt het vuur van St. Antoni zyne Goddelyke Liefde, het zwyn aan zyne voeten betuigt dat hy de wellust met voeten trad; zyn klokje zyne naerstigheit in 't bidden; de letter *Tau* het Kruis van Christus. De Reuzen gestalte van St: Christoffel merkt de kracht van een Christen aan, het kleine kindt 't welk hy draagt, betekent de liefde van den Zoone Godts, en de rivier die hy doorwaad is de overstrooming van bekommernissen. Men kan veel diergelyke voorbeelden als deeze vinden *in Casalius de Sacr. Vet. Christ. Ritib.* in *Molanus* die de Historie der Heilige Beelden beschreeven heeft. In 't *leven der Heiligen* van *Giry* en in eenige andere Schryvers.

helpers van de Godheit waren; dat zy haar de Geloften en gebeden der menschen voordroegen; en dat de tusschenspraake deezer gelukzalige Beschermgoden haar ongemeen aangenaam was. Zy merkten hun mede als Bestierders der Provinciën aan, en zy beeldden zich in, dat alle die deel aan de Waardigheden van 't Hemelsch Hof hadden, onfeilbaar onder hunne bescherming de Koningryken en Staten des Aardbodems namen, insgelyks het fortuin der menschen, hunne bezigheden, handtwerken enz. De hedendaagsche Heidenen zyn byna in 't zelfde gevoelen, en daarom is 't dat de een zoo wel als den anderen hun Beelden hebben toegewyt en stantbeelden met byna diergelyke eerbewyzing als deeze die men den Beelden en Heiligen in de Roomsche Kerk geeft. Waschkaerssen en Lampen branden voor de zelven: (a) Men draagt ze in Processie en verslyt ze door hen Godsdienstiglyk te kussen. Cicero merkt in een zyner *Verrines* aan, dat het geduurig kussen der Godvruchtigen de baardt en mondt van een ouden Herkules van (b) Agrigentum versleeten had. Zomtyds gaat zelf den yver van de Godsdienstigheit zoo verre tot in 't kussen van alles 't geen tot den Heilig behoort, of van zynen toestel af hangt. Men zou dit soort van Godsdienstelingen konnen vergelyken met de Landzaten nieuwelyks ten hove aangelandt, die aan de Zwitzers een gedeelte van de gedienstigheden voorleezen, die zy voor hun Meester meenen voor te draagen

Mirakelen door verscheiden Beelden, en hoedanig uitgewerkt.

Weinig Christenen zyn van de Mirakelen en wonderdaadige uitwerkzelen der Beelden onzer Roomsche Heiligen onkundig. Wy zullen 'er nochtans eenige van bybrengen en verhaalen. Het Beeldt van Christus, door een booswigt met een pooksteek gewondt, zich dus gequest voelende, leide de handt op de wondt, is te Napels zeer berucht: maar dat (c) van de Lieve Vrouw van St. Lucas maakzel, een berucht Schilder en Euangelist, is 't niet min; men zegt ook dat de Engelen dikmaals rondom het zelve de *Litaniën* overluid gezongen hebben. Te Siëna heeft het Beeldt van St. Catharina den Duivel verjaagt en veel andere wonderen bedreeven. De Lieve Vrouw van Luca, onbesuift door een Soldaat aangevallen, die haar met steenen werpende, het hoofdt van 't kindt Jesus dacht te vermorsselen, 't welk zy op den rechter arm droeg; maar zette het schielyk op den linker arm, zulks het kindt onbeschadigt bleef, en sedert dit geval nooit van plaats verandert is. Onnoodig zou het zyn alhier de Historiën van verscheiden andere beruchte Beelden te verhaalen, nademaal 'er Boeken over deeze stoffe geschreeven zyn: 't is nochtans voor den Lezer aanmerkelyk, dat lang voor 't Christendom de Heidenen aan de Beelden hunner Goden en Helden de macht hebben toegeëigent van mirakelen te doen. Titus Livius, een vernuftig Legendeschryver van 't Heidendom, heeft zyne Historie met veele mirakelen en gedrochtelyke zaaken opgeschikt, waar onder veele maakzels van Beelden en verzierde Afbeeldzels der Heidenen zyn; Cicero, die anders de lichtgelovigste niet was, meld ons dikmaals van deeze *Geestelyke wonderen*; En dusdanig, by voorbeeldt, als waarin het zweeten (d) van eenige standbeelden bestond. Eindelyk hebben de Mahometanen, Heidenen en hedendaagsche Jooden zich mede dit zeldzaam voorrecht aangemaatigt. (e) Door hun vind men mirakelen voorgewend die niet min onbegrypelyk zyn.

XXVIII. HOOFDTSTUK.

Van den HEILIGEN ZWEETDOEK *en zyne uitwerkzelen.*

Indien het Kruis 't welk de Offerhande van Jesus Christus geheiligt heeft, de eerbied der Christenen vereischt, en (f) indien het *geoorloft is tot dit gewyde hout eveneens te*

(a) De Oostindianen draagen mede de Beelden van *Eswara* en *Wistnou* in Processie.
(b) Een Stadt van Sicilië nu *Gergenti* genoemt.
(c) Dit Afbeeldzel wotd te Rome in de Paulina Kapel bewaart.
(d) Hy zegt L. 1 van de Godheden, dat te Cuma het stantbeeldt van Apollo zweete, en dat van Victoria te Capua insgelyks. Men moet weeten dat Cicero dit verhaal door den mondt van zyn broeder doet; dat hy hem dit in 't eerste Boek zeggen laat: maar in 't tweede wederlegt.
(e) Met dit onderscheid nochtans, dat de Mahometanen en Jooden geen deel aan de stantbeelden noch andere Beelden hebben, nademaal de verbeeldingen van zodanige Afbeeldzels hun verboden zyn.
(f) Dus is 't dat zich *St: Thomas Sum. Theol.* 3. *p. q.* 5. *Art.* 4. uitdrukt. Diegeene die het einde van een Af-

Figure des deux fameux SUAIRES.

Le S. SUAIRE de TURIN, vu par derriere.

Le S. SUAIRE de TURIN, vu par devant.

Le S. SUAIRE de BEZANÇON.

Romæ 1722.

te spreeken gelyk men tot den gekruisten Zaligmaker spreekt; de *Heilige Zweetdoek* heeft het zelve recht een diergelyke eerbewyzing te eisschen. Hy heeft onmiddelyk de Heilandt van 't Menschelyk geslacht aangeraakt; hy heeft JESUS CHRISTUS lichaam in 't Graf omwonden, terwyl zyne ziele ter helle was nedergedaalt om over de doodt te triomferen en den geenen te verlossen die des Messias toekomste waren verwachtende. Men zegt tot dien van *Veronica* *, waarvan wy reeds gesproken hebbe: (a) *O gelukzalig Afbeeldzel, bestier ons, op dat wy het aanzicht van Christus mogen aanschouwen*: met noch krachtiger reden kan tot den Heiligen Zweetdoek gezegt worden: (b) *bewaar ons, o Goddelyk Afbeeldzel van* JESUS CHRISTUS, *het Afbeeldzel van den Vader, 't welk onveranderlyk is. Gy zyt het tot wien ik my vervoege als tot een verstandig Wezen* enz.

Twee voornaame Zweetdoeken van waar die in Europe zyn overgebragt,

Twee vermaarde Zweetdoeken worden 'er in Europe gevonden, een te Bezançon en een te Turin †. Chifflet beschryft ze beide, en (c) meent dat de Zweetdoek van Bezançon ten tyde van de Kruisvaarten uit Palestina is overgebragt, 't welk hy in den aanvang van de twaalfde eeuw stelt te zyn geschied. Omtrent deezen tydt is 't dat men de gewoonte heeft ingevoert, den Volke de H: Zweetdoek te vertoonen. De zelfde Schryver heeft uit een oud Kerkgewoonteboek getrokken, hoedanig men dien ouwlings vertoonde; 't welk zich dus toedroeg.

En met welk een plechtigheit de zelve vertoont worden.

's Morgens voor 't Paaschfeest gingen drie Kanoniken uit de Kapel naar 't Groot Autaar en zongen: *wie is 't die ons de steen von 't graf wegneemt?* Alsdan quamen eenige kinderen als Engelen verkleed by hun en vroegen: *Wie zoekt gy?* De Kanoniken gaven den Engelen tot antwoordt, *wy zoeken Jesus den Nazarener.* De Engelen antwoordden; *hy is hier niet.* Vervolgens drukt zich de Voorzanger met deeze woorden tot den eersten der Kanoniken dus uit: *Zegt ons, Maria, wat gy op den weg hebt gezien*; waarop hem den Kanonik antwoordt: *Ik hebbe het Graf van Christus gezien die leeft, en de heerlykheit van dien die verrezen is.* De tweede Kanonik voegt 'er by: *Ik hebbe de Engelen gezien, getuigen van de Verryssenisse; Ik hebbe de H: Zweetdoek en de gewaaden gezien*; teffens deezen Zweetdoek

Afdeeling van C. 16. der *Psalmodia* van de Kardinaal *Bona* zullen leezen, zullen 't voor een Geestdryvery van een Dichter neemen, alles 't geen deeze Godsdienstige Kardinaal tot het Kruis zegt. Zeker is 't dat deeze uitdrukzelen en diergelyken nooit op het strafste moeten genomen worden. 't Is zelfs een misdaadt het tegendeel te doen. Men gelooft genoegzaam dat 'er niemandt onder de Christenen is, die zich na een weinig opmerking inbeeldt, dat twee stukken houts, zodanig geschikt dat die een Kruis uitmaken, het vermogen zouden hebben den geenen te beschermen die de zelve aanspreekt om de Zaligheit te verwerven, gelyk de Kardinaal *Bona* heeft gedaan, zeggende:

Salva nos tremendo tuo
Signaculo munitos.

Maar, zal men zeggen, deeze die zich zonder omweg tot een stuk houts van 't waare Kruis vervoegt, en ter zelver tydt zoude aanraaken, zal zonder twyffel de heilzaame werkingen gevoelen, naardien het te vermoeden is, dat de deelen, die zich van 't hout uitgeeven zullen, waaraan JESUS CHRISTUS is gehecht geweest, de zelfde uitwerking op het menschelyk lichaam doen zouden, als den Zeilsteen op een naaldt.

* [Eenige Schryvers meenen dat *Veronica* eigentlyk het Afbeeldzel zelf van den Heilandt is, in den Zweetdoek ingedrukt, en dat men by woordtverbastering deeze twee woorden *Vera Icon*, 't welk waarachtig Afbeeldzel beteekent, *Veronica* gesmeedt heeft. Gemeenlyk eigent men deeze naam aan een bekeerde Joodin toe, Berenice genoemt, die haaren Neusdoek op 't gezicht van den Zaligmaker dekte toen hy het Kruis naar Klavarië droeg, om zyn zweet en bloedt af te droogen, 't welk hem van zyn aangezicht vloeide. Men geeft voor, dat deeze doek driedubbelt gevouwen was, en dat zich des Heilands wezen in ieder deezer vouwen drukte, waarvan men een te Rome, een in Spanje en de derde te Jeruzalem bewaarde. In de Vatikaansche Bibliotheek vind men echter een geschreeven Boek, behelzende de Historie der overvoering van den H: Zweetdoek naar Rome, 't welk men meent onder de Regeering van Tiberius is geschied; want Methodius zegt dat deeze Keizer verstaan hebbende welke wonderwerken door JESUS CHRISTUS in Judea waren verricht, en zich met Lazery besmet vindende, Afgezanten derwaarts zond, die Berenice met den Zweetdoek naar Rome bragten, van welke aanraaking de Keizer geneezen wierd. Vervolgens heeft Paus Bonifacius de VII. de zelve in St. Pieters Kerk geplaatst; waarna men van deeze dierbaare *Reliquie* sedert eenige afdrukzels heeft gemaakt, die op verscheiden plaatsen van hooge waarden geacht worden. *Baronius. Moreri.*]

(a) *O felix figura deduc nos ad videndam faciem quæ est Christi pura.*

(b) Chifflet sluit zyn klein Traktaatje *de Linteis Sepulchralibus Christi* door dit gebedt aan den H: Zweetdoek van Bezançon: *ô divina similitudo ejus quæ mutari non potest patris similitudinis - - - tecum loquor, tanquam cum re animata - - - conserva eum qui piè nobis imperat* &c.

(c) De *Linteis Sepulcr.* C. 9.

† Zie het nevenstaande AFBEELDZEL *van deeze Twee beruchte* ZWEETDOEKEN. De eerste verbeeldt de H. ZWEETDOEK *van* TURIN *van achteren te zien*; De tweede, *de* H. ZWEETDOEK *van* TURIN *van vooren*; En de derde, *de* H. ZWEETDOEK *van* BEZANÇON.

doek vertoonende, en de derde Kanonik beveſtigt de geheiligde Plechtigheit met deeze woorden: JESUS CHRISTUS *onze hoope is verreezen, hy zal voor u in Galilea gaan.* Het Koor beveſtigt mede de Waarheit deezer Opſtanding van den Zaligmaker met deeze uitdrukking: *men moet de getuigenis van Maria meer gelooven, dan de Verleiding der Jooden; wy weeten dat* JESUS CHRISTUS *van de doodt verreezen is.* En dit Geeſtelyk bedryf eindigde door het zingen van het *Te Deum* enz.

Welke Mirakelen de Bezançonſche Zweetdoek deedt.

De Bezançonſche Zweetdoek is door zyn Mirakelen vermaart. Hy heeft zelfs dooden opgewekt, en deeze wederopſtanding, die in de veertiende eeuw voorviel, bekrachtigde vervolgens niet weinig de achting van den Zweetdoek. De St. Stevens Kerk, alwaar men die bewaarde, werd eerlang te klein. De meenigte der Godsdienſtelingen van allerwegen derwaarts komende om deezen wonderwerkende Zweetdoek te zien, vereiſchte dat men een van hout gemaakt Toneel voor de Kerk oprechtte, 't welk daar na in een ſteengebouw veranderde, van waar men de Zweetdoek tweemaal 's jaars vertoonde, te weeten, op Paaſchdag en des Zondags voor Hemelvaartsdag. De voornoemde Chifflet (a) heeft in zyne Beſchryving de gedachtenis der mirakelen door deeze *Reliquie* gedaan, den nakomelingen nagelaaten. Zy heeft by veele gelegenheden gevaarlyke krankheden geneezen, den blinden ziende gemaakt, de peſt doen ophouden; en de Afbeeldzels zelfs van deezen H: Zweetdoek hebben ongemeene geneezingen uitgewerkt, gelyk men in 't werk van onzen aangehaalden Schryver zien en leezen kan.

Een Gebroederſchap wegens dezelve opgerecht.

Het Gebroederſchap van den H: Zweetdoek werd vervolgens te Bezançon ingeſtelt, wegens een hevige peſt waarvan men verzeekert dat deeze *Reliquie* de Stadt in 't jaar 1544. verloſte. Dit Gebroederſchap doet jaarlyks op den 3den. Mey een plechtelyken Omgang in de Kerk en 't Klooſter van St: Steven, en men draagt alsdan de H: Zweetdoek in een zilver koffertje opgeſloten, plechtelyk om, waarby zich de voornaamſte van de Stadt vinden laaten. Paus Gregorius de XIII. ſtond in 't jaar 1579. aan 't Autaar van den H: Zweetdoek groote voorrechten toe. De Bulle van deezen Paus verzeekert, dat alle de zielen der gelovigen voor welke men op dit Autaar de Mis doet, Aflaaten in de andere Waereldt verwerven zullen, en van de ſtraffe des Vagevuurs door de verdienſten van JESUS CHRISTUS, van de gelukzalige Maagdt en die der Apoſtelen Petrus en Paulus worden verloſt.

De Zweetdoek te Turin mede door mirakelen berucht.

De Zweetdoek van Turin behoeft niet voor die van Bezançon te wyken. Hy wierd insgelyks van Jeruzalem overgebragt, en men kan in de Hiſtorie van Chifflet de omſtandigheden naſlaan. Hy bericht ons, dat die na drie of vierwerf van verblyf veranderd te zyn, eindelyk te Turin in de Kapel van den H. Zweetdoek een vaſte plaats vond, 't welk een gedeelte van de Hoofdtkerk is. Deeze *Reliquie* is niet min berucht dan de andere door haare mirakelen. Haare tegenwoordigheit alleen verloſte in 't jaar 1534. den bezetenen van zyne quaal, en indien een Vader die zyn Zoon in gevaar van te verdrinken zag, haar niet (b) aangebeden had, was 't om het leven van den Jongeling te doen geweeſt. Men vertoont deezen H: Zweetdoek op den 4den. Mey, zynde de Dag van zyn Feeſt door Julius den II. in 't jaar 1506. (c) ingeſtelt. Deeze Paus rechtte mede het Gebroederſchap van deeze *Reliquie* op, om de Godtvruchtigheit van Hartog Karel en de Hartoginne Claudia zyne moeder te voldoen: Hy voegde 'er Aflaaten voor (d) den gelovigen by, die op zekere tyden de Kapel van den Zweetdoek bezochten, en 'er hunne Godsdienſtigheit oeffenden.

Verſcheide andere Zweetdoeken en waar te vinden.

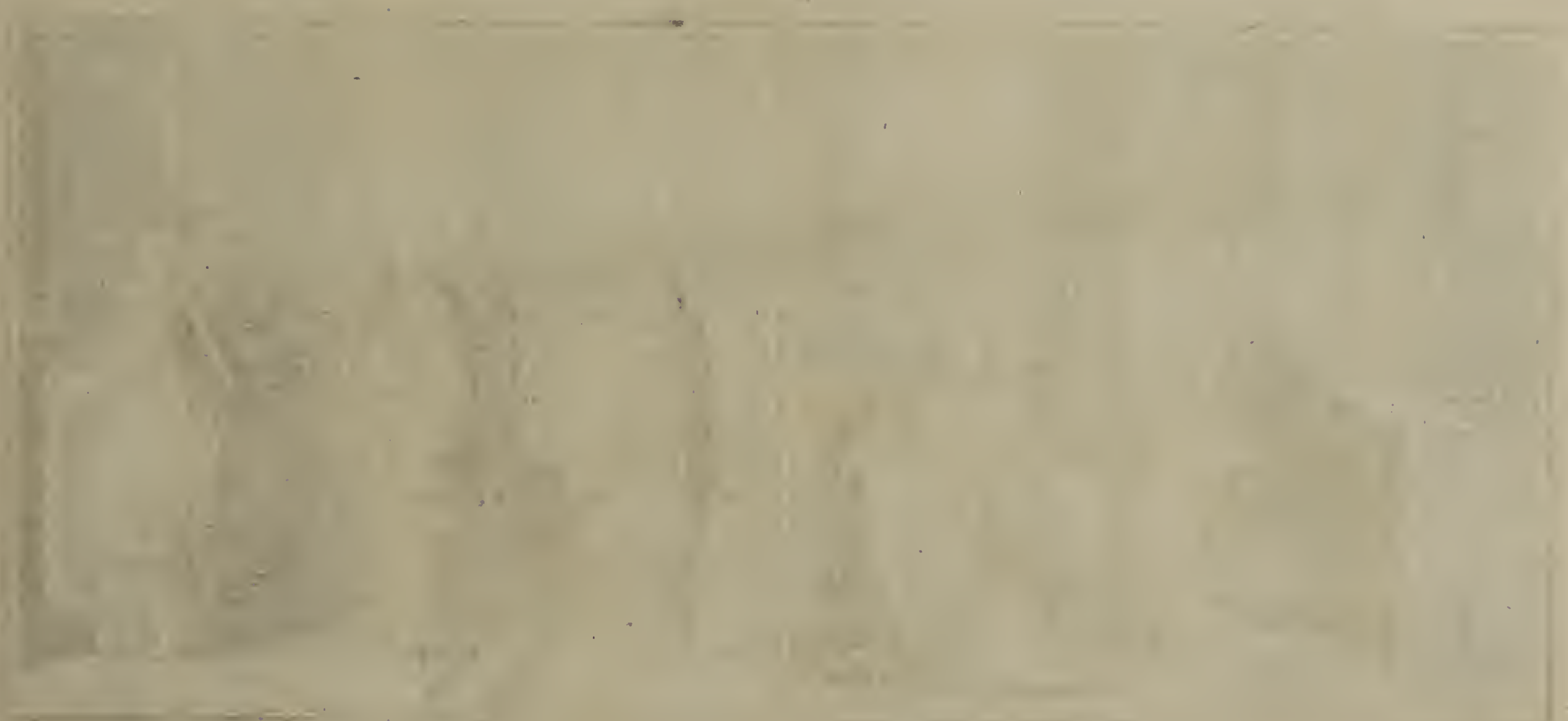
Behalven deeze twee Zweetdoeken is 'er een die men te Compiegne in de Kerk van St: Cornelius bewaart. Zoo men zegt, vind men 'er drie anderen te Rome, een te Milaan, een te Lisbon en een te Aken, gemeenlyk onder den naam van die van *Veronica* bekent. In deeze laatſte Stadt zyn 'er zelfs twee; de eene die men het Heilige Doodkleedt noemt, waarin Joseph van Arimathea het lichaam van *Jeſus Chriſtus* wond, in 't Graf leggende; de andere Zweetdoek noemen ze byzonderlyk dusdanig, waarmede het aangezicht van den Zaligmaker was bedekt geweeſt, *en* (e) *'t geen St: Pieter,* zoo

(a) Idem ibid. (b) *Vidit periculum in felix Pater, ô Sancta Sindon, ait, Serva me.* Idem ibid.

(c) De Zweetdoek was toen te Chambery. De Peſt die in 't jaar 1578. in Italië heerſte, was oorzaak dat hy te Turin werd gebragt. Hartog Emanuel Philibert deed deeze overvoering, met belofte van de *Reliquie* den Inwooners van Chambery weder te leveren. Noehtans werd dit niet noch door hem, noeh door zyne Opvolgers nagekomen: De Savoyaarden beklaagden zich zedert de wegvoering van den H: Zweetdoek, 't welk hun Landt voor grootê rampſpoeden blootſtelde. De Muilezel die den H: Zweetdoek droeg, en niet verder voort te krygen was toen hy voor de poort van Chambery gekomen was, bewees dat deeze *Reliquie* met recht den Inwooners deezer Stadt toequam. Zie *Chifflet* ibid. (d) *Omnibus fidelibus certis diebus Sanctam Capellam viſentibus in eaque orantibus Indulgentias quasdam. largitus.* Chifflet.ibid.

(e) Zie het klein boekje *Prone des Saintes Reliques* of vermaaning over de H: *Reliquiën*, 't welk de Provooſt van de Lieve Vrouwe Kerk den Godvruehtigen geeft, die deeze *Reliquiën* gaan bezoeken, en het werk van *Cehifflet* hier voor aangehaalt.

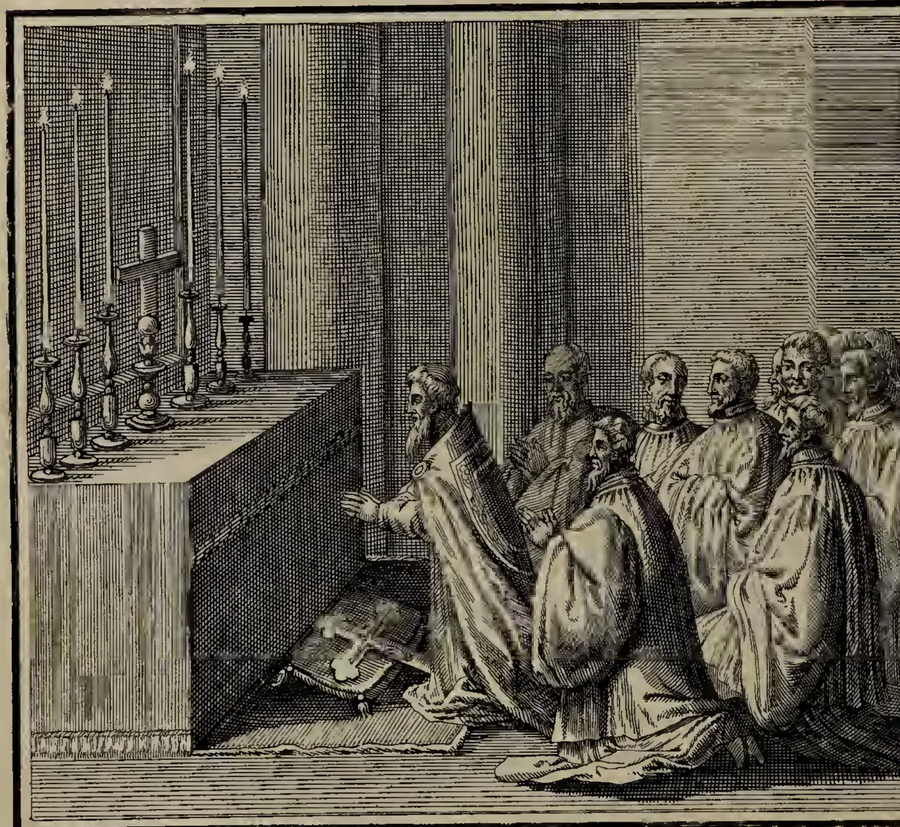

BENEDICTION des HABITS SACERDOTAUX.

BENEDICTION d'une nouvelle CROIX.

L'ADORATION de la ditte CROIX.

BENEDICTION du SOLEIL.

B. Picart sculp. dir. 1723.

BENEDICTION d'un HOMME de GUERRE.

BENEDICTION d'un DRAPEAU.

zoo zy zeggen, *in een plaats vond, van de andere gewaaden afgezondert, tot een verzekert teeken dat* JESUS CHRISTUS *verreezen w..s.*

XXIX. HOOFDTSTUK.

Van de ZEGENING *der* PRIESTERLYKE KLEEDEREN, *van* KRYGS-OPPERHOOFDEN, VAANDELS *en* STANDAARDEN enz.

Hoedanig de Priesterlyke kleederen worden ingewyt,

DEeze Zegening word niet dan door den Bisschop gedaan, en aan geen Priester toegelaaten. Die deeze Zegening doet, moet het Koorkleedt aanhebben en daar over de *Stool* van verwe met den bestemden dag overeenkomende. Deeze Zegening verschilt van de voorgaande niet. Zy word by 't lichten der Waschkaerssen gedaan met een besprenging van Wywater en eenige gebeden in het Kerkgewoonteboek te vinden. Alle de kleederen van den Myter tot de Voetzolen toe, † ontfangen de zelfde Zegening.

en de Vaten des Autaars gezegent.

Wy wyzen den Lezer naar de Inwying van 't Autaar. 't geen aldaar in 't byzonder tot de Zegening van de lakens en andere Autaar lywaaten word gezegt; van de Autaardoeken, Kelkdekzels, het *Tabernakel* *, van de *Cibori*e en de Bus waarin de *Eucharistie* word bewaart; eindelyk van Vaten waarin de Heilige Olyen zyn. Men voegt by de Zegening (a) van 't Kelkdekzel en den Kelk de Zalving en het teken van 't Kruis met het Heilige Olizel: waarna men de Kelk en 't Kelkdekzel met broodkruimen schuurt.

Met welk een Plechtigheit een Krygsman gezegent word,

Wat de Zegening der geenen aangaat die tot den H: Oorlog worden uitgerust, als Ridders enz, en insgelyks de Legervaandels, beide in 't nevens gevoegde Afbeeldzel verbeeldt, hier van is dit het aanmerkelykste: Wanneer de Bisschop (b) den nieuwen (c) Krygsman zegent, geeft hy hem den Degen, dien hy vooraf gezegent en door besprenging van 't Wywater gewyt heeft. De Bisschop vermaant hem deezen Degen geevende, zich 'er van te bedienen tegen de Vyanden van de Kerk en den Godtsdienst, en ter bescherming van Weduwen en Weezen, enz. waar na hy de zelve in de schee steekt, en de Bisschop hem die op de zyde hangt. De Krygsman geduurende deeze plechtigheit geknielt zynde, staat op, trekt den Degen uit de schee, zwenkt die driewerf door de lucht, en legt den zelven vervolgens op den linker arm. De Bisschop die niet dan met het Kruis en Brevierboek als Krygsman van 't Euangeli mag gewapent zyn, trekt alsdan met een onversachtheit den stoffelyken Degen, geevende drie slagen den geenen die hem draagen moet, en vermaant hem een (d) *Soldaat des Vredes* te zyn. Vervolgens steekt hy die weder in de schee, geeft den Nieuweling van den Kryg een zachte wangslag; vermaant hem te waaken (e), en geeft hem eindelyk den vrede kus. De Spitsbroeders van deezen Nieuwgeoeffenden in den Krygsdienst, doen hem de Spooren aan de voeten. De Bisschop laat dan een *Antienna* zingen (f), waar na hy uit zynen Zetel opstaat en zegent andermaal den geenen dien hy tot den oorlog ingewyt heeft. Deeze Krygsman kust hier op des Prelaats handt, en keert met zynen Degen en de Spooren in vrede naar huis.

* [Het *Tabernakel* by de Roomschgezinden, word de plaats genoemt, waarin men het Gewyde Sakrament op 't Autaar sluit. Hospiniaan meent dat men voor de XIIIde. eeuw geen *Tabernakels* had om 'er de *Eucharistie* in te bewaaren; immers waren 'er veele aloude Kerken alwaar dit gebruik geen plaats had. De Grieken waren van een *Tabernakel* verzien, want zy bewaarden de *Eucharistie* in een *Ciborie* in de muur van 't Heilige opgesloten. *Furetiere.*]

(a) Piscara *Praxis Cærem.* L. 2. C. 2.

(b) Of de Paus. Deeze Zegening is uit het *Roomsch Ceremoniaal* getrokken.

(c) Wy neemen hier het woordt *Miles* voor Soldaat of Krygsman, 't welk zyne waare betekenis is, alhoewel men 'er in laatere tyden een Ridder heeft door verstaan. Deeze die de Oorsprong der Ridders kundig zyn, zullen niet vreemd vinden dat men *Miles* voor Soldaat vertaalt.

(d) *Esto Miles pacificus.* (e) *Exciteris à Somno.*

(f) Die dus begint: *Speciosus formâ* &c. Gy zyt de uitmuntenste *onder de menschen, omgord het zwaerdt om uwe lendenen, ô aller machtigste!*

† Zie de Afbeelding hier van in 6. Verbeeldingen vertoont, waar van de eerste *de* ZEGENING *der* PRIESTERLYKE KLEEDEREN; De tweede, *de* ZEGENING *van een* NIEUW KRUIS; De derde, *de* AANBIDDING *van het* GEZEGEND KRUIS; De vierde, *de* ZEGENING *van het* SAKRAMENTSHUISJE *of de* CIBORIE; De vyfde, *de* ZEGENING *van een* KRYGSMAN; en de zesde, *de* ZEGENING *van een* KRYGSVAAN verbeeldt.

en de Vaandels en Wapenen gewyt.

De Vaandels en Wapenen wyt men door het teken van 't Kruis en de besprenging van 't Wywater in. Wy zullen de zegening van 't water, zout en den wierook by de Inwying der Kerken voorstellen. Niemandt is onkundig dat men voor de offerhande van de Mis (a) het volk met dit water besprengt, en dat 'er de Bisschop alleen het voorrecht van heeft deeze besprenging zelf te doen. Men besprengt mede het Autaar, en de Kranken die met de doodt worstelen; insgelyks in de Begraafplaatsen over de Lyken en de graven der verstorvenen. Eindelyk gebruiken de Godtsdienstelingen dit mede voor hun byzonder middel, zulks zy zich voor donder en onweer bewaart vinden, en om alle des Demons boosheden af te weeren, die zich gemeenlyk in de uitwerkselen der lucht vermengen. Wat de zegening der Waschkaerssen aangaat valt niets byzonders te zeggen.

Van welk een gebruik het Wywater is, aangeweezen.

XXX. HOOFDTSTUK.

Van de VERMAANINGEN *en* LEERREDENEN *in de Kerke gebruikelyk.*

Dit deel van den Goddelyken Dienst is te zeer gewichtig, om 'er alhier geen gewag van te maaken. Onder den naam van deeze Vermaaning leert ons het *Gewoonte-Boek van Alet*, dat men de Onderwyzing begrypen moet, die men den volke voorhoud, de noodzaakelykheit hunner Zaligheit betreffende; de Gebeden die de Kerk voornamentlyk voor de Gelovigen doet; de verkondiging der Feesten, van Vasten, van Geboden of Aankondigingen, van Gewyde Ordes, van Huwelyken en andere zaaken de Kerkelyke tucht raakende. De Vermaaning word na het Euangeli gedaan, nademaal dit gedeelte van den Geestelyken Dienst voornamentlyk gestelt is, om de verborgenheden van Godts Woordt te verklaaren.

Welke Plechtigheit

Na het Euangeli, wanneer de Kerpspelpriester, die de Vermaaning doen moet, het Autaar gegroet heeft, treed hy ter zyden van 't Epistel de Altaar-trappen af, legt de *Kasuifel* en het *Manipul* af, neemt zyn Bonnet, knielt in 't midden voor den laatsten trap van 't Autaar, en draagt 'er Godt voor, 't geen hy te verrichten voorneemt. Vervolgens gaat hy naar den Kantzel; en indien 'er geen is, doet hy de Vermaaning op den ingang van den buik der Kerke, staande en gedekt: maar 't zy dat 'er een Preekstoel is of niet, hy moet van de Vergadering konnen gezien worden (b), en ter plaatse alwaar men hooren en verstaan kan. Voor zyne Leerrede groet hy het Kruis, maakende het teken (c) voor zich zelf. Daar na groet hy de voornaamste Persoonaadjes van de Vergadering en 't volk. In Italiê gaat de groeting der Engelen (d) den aanvang van de redenvoering voor; in Vrankryk volgt ze op 't besluit

de Vermaning voorgaat, aangeweezen.

(a) Aan den ingang der Kerken plaatst men vaten, Wywaters vaten genoemt, waarin dit Wywater te vinden is; een oorspronkelyk gebruik van 't Heidendom, maar vervolgens in de Christen Kerke ingevoert.

(b) Zonder ons in een breed verhaal uit te laaten om te onderzoeken of die van de Oudheit, die in 't openbaar gesproken hebben, altoos voor hunne welspreekenheit een verheven plaats verkooren; noch of zy by ontbeering van Kantzels en verheven gestoeltens, liever op eenige Aardheuvels of op banken klommen, dan of ze met den geenen tegen wien zy spraaken, gelykvloerig stonden: zonder al dit onderzoek, zeggen we, moet men bekennen dat een man die in een Vergadering redenvoert, van de gansche Vergadering moet gezien worden, 't welk niet geschieden kan, indien hy niet verheven staat. Dit heeft de Oorsprong tot de Kantzels gegeeven. In de eerste eeuwen der Kerke, leeraarde de Bisschop het Volk, of hy predikte gezeten of staande in een preekstoel die alleen voor hem was bestemt. Somtyds klom de Leeraar op de trappen van 't Autaar. Men kan over dit onderwerp verscheiden weetenswaardige Aanmerkingen in 't werk van Ferrarius *de Ritu Veteris Ecclesiæ Concionum* L. 3. vinden.

(c) Het blykt door een plaats uit *Corippus*, een tydgenoot-Dichter van den Keizer Justiniaan, dat de Christen Vorsten in 't openbaar spreekende, een teken van 't Kruis maakten voor dat ze hunne redenvoering begonnen. De Geleerden der Kerke deeden insgelyks, wanneer zy met de Ketters en Ongelovigen redenwisselden: mogelyk om den Duivel te verdryven, gelyk de Paus den geenen vermaande te doen die zich met de Kerk vereenigden.

(d) By Baudry *Manuale Cærem.* vind men aangetekent: Dat het de gewoonte was de Groetenisse der Engelen te herhaalen, eer men de Leerrede begon, en dat deeze gewoonte niet zeer oud was, indien (gelyk *Ferrarius* zegt in zyn Traktaat reeds door ons aangehaalt) *Vincent Ferrier*, die in den aanvang van de 15de. Eeuw leefde, de eerste is, die 'er van gesproken heeft, of die dit heeft ingevoert. Men gelooft dat de lasteringen en 't ongeloof wegens de H: Maagdt, vruchten van de laatste eeuwen, deeze gewoonte hebben ingevoert. Erasmus heeft haar een min ernstig beginsel gegeeven. Hy stelt voor, dat de Predikers dit hebben ingevoert om zich by de Vrouwelyke Sexe behaaglyk te maaken, en om daarin de Dichters van 't Heidendom na te volgen, die in den aanvang hunner vaerzen de Zanggodinnen aanriepen. Eertyds was 'er een diep stilzwygen voor dat de Vermaaning begon. De Diaken was 't die deeze verrichting deed, en dit zelfde werd mede in de

Jood-

ſluit van de Inleiding. Indien geduurende de Leerrede, de Kerſpelprieſter of Predikant de naam van Jeſus of van Maria noemt, licht hy zyn Bonnet en buigt of nygt zich. In Italië (a) doet men insgelyks, wanneer men de naam van den regeerenden Paus uitdrukt. De Leerrede en de Vermaaning eindigt door de zegening die den Kerſpelprieſter den volke geeft: maar indien hy voor zyn Biſſchop of voor eenig ander Opperhoofdt der Kerke preekt, ſpreekt hy den zegen uit, voor dat hy de Leerrede begint.

Men preekt voor den Biſſchop of wanneer het H. Sakrament plechtelyk op 't Autaar ten toon ſtaat, met ontdekten hoofde. De groeting der Engelen word op den Heiligen Vrydag nagelaaten: maar in de plaats knielt de Leeraar, (b) doende een Gebedt voor het Kruis, 't welk op het Autaar is, of nevens de leſſenaar van den Kantſel ſtaat. Na het eindigen van de Vermaaning toont hy den volke het Kruisbeeldt; alsdan heeft hy twee Akolyten met Koorrokken aan zyne zyde, ieder een brandende Waſchkaers houdende. In de Kerkgewoonte-Boeken kan men, zoo men begeert, veele andere byzonderheden over dit onderwerp naſlaan, eigentlyker voor de Kerſpelprieſters dan voor alle andere Geeſtelyken ingeſtelt.

Het misbruik in de Sermoenen in Vrankryk afgeſchaft.

Wat de uitwendige gebaarde van den Leeraar aangaat, en van de gedraghouding in de *Sermoenen* der geenen die het Euangeli preeken moet; bekent is 't genoeg, dat wy niet meer in de eeuw van *Barelette* en *Menot* leeven. Tegenwoordig kent men niet veel van deeze buitenſporige Windbreekers, die veelerlei grillen voor den dag bragten volgens de Schryver (c) van de *Verdediging voor Herodoot*. Vrankryk heeft zich van dit uitvaagzel gezuivert, alwaren 'er zelfs Veldtprieſters die de ongeſchiktheit hadden, of zoo plomp mogten zyn, om tot deze buitenſporigheden te vervallen; *Bourdaloue*, *Maſſillon*, *Cheminais* en alle uitmuntende Leeraars, die nu door 't ganſche Koningryk zyn verſpreid, beveſtigen onwederſpreekelyk de kleinachting die men 'er van deeze onwaardige blaaskaaken heeft opgevat, die van 't Euangeli een onderwerp van ſpotterny voor de Vrygeeſten maaken. De Dekreten der Conciliën beveelen, dat den Leeraar met een Apoſtoliſche deftigheit aangedaan zy; en verbieden alles 't geen de welvoegzaamheit wederſtreeft, waar mede een Leeraar het Euangeli bedienen moet. Nochtans heeft men in Italië deeze noodzaakelyke betaamelykheit voor de ernſtigheit van den Godtsdienſt noch niet werkſtellig gemaakt. Hunne Leerredenen zyn niet alleen ſtekelig, dubbelzinnig en van een koele zinſpelling; maar hunne uitwendige gebaerden gelyken mede wel naar een toneelboevery. Zy zyn ongemeen woelachtig in hunne beweegingen, ſtampen met de voeten, kloppen en ſlaan met de handen, verdraayen de oogen, en treeden met een ongeregelde vaerdigheit naar 't een en 't ander einde van den Kantzel (d) „De „ſchoonſte Predikatiën, zegt een berucht „Reiziger (e), van der Italianen Lerrede„nen ſpreekende, zyn die het volk meeſt „doen lachen. Ieder Monniksorde heeft „haare byzondere manier." De Reiziger bewyſt den Jezuiten gunſt: maar wat de Kapucynen aangaat. „Zy bulderen al„toos, voegt hy 'er by, en preeken niet dan „van ſchrikkelyke dingen, wanneer het geen „dag van poetzemaakery is... Zy vatten „zich by den baardt, ſlaan met de handen, „ſchreeuwen om iemandt een verbaaſtheit „aan te jaagen, enz.... Eerſtdaags hoorde „ik (zegt den Schryver) een Karmeliter „over Maagdalena voor de Boetvaerdelin„gen van 't H. Kruis prediken, geevende „aan zyne inbeelding den vollen draf. Om „de offerhande, die zyne Boetvaerdigen „aan de vermaaklykheden des Waereldts op„offerden, noch meer te verheffen, bragt „hy wel een quartier uurs toe, om haar als „het bevalligſte ſchepzel onder de Zon af „te maalen. Geen ſchooner bevalligheit „was 'er aan een allervolmaakſt lichaam, „of hy verbeelde die ten krachtigſte af: „ſpreekende veel meer als een konſtig „Schilder, dan dat zyne leerrede als

Hoe dit in Italië noch in zwang gaat.

 „die

Joodſche Synagoge in acht genomen, eer dat men met de leezing der Gewyde Boeken begint. Een der gebruiken van 't Heidendom in diergelyke gelegenheden was *Favete linguis*, dat is luiſtert aandachtig toe. Tegenwoordig, zoo *Ferrarius* meent, onderhoud de Kerk te Milaan in de Plechtelyke Miſſen de aloude gewoonte noch, om den Volke tot ſtilte te vermaanen. Somtyds belaſt de Redenaar of Prediker zelf deeze ſtilzwygenheit, geevende met de handt een teken aan de Vergadering. Wy zullen ons in 't verhaal deezer tekenen niet uitbreiden die men op verſcheidene wyzen gaf. Beter is 't aan te merken dat men tot eenige leerregels uit de Gewyde Boeken getrokken, gelyk ouwlings voorging, als nu met het onderwys van 't Volk of de Redeneering die men Sermoenen noemt. De Jooden hebben dit altoos in acht genomen, eveneens gelyk de Chriſten Vergaderingen, behalven de Quakers, gelyk wy in 't vervolg toonen zullen.

(a) Piſcara *Praxis Cærem.* L. 2. Sect. 2. Cap. 6.

(b) *Crux ave, ſpes unica, hoc paſſionis tempore*, &c.

(c) *Henrik Stephanus.*

(d) In Italië zyn de Preekſtoelen zeer lang en naar maate van dien ook breedt.

(e) *Miſſon. Voiage d'Italie.*

„ die van een Leeraar waren geschikt.

De Predikatiën der Italiaansche Leeraaren, worden, gelyk reeds gezegt is, door de groetenisse der Engelen begonnen. Na deeze groeting leest den Predikant de Text, en indien hy vervolgens het onderwerp van dien Text verhandelt, is 't nochtans op een ongebruikelyke manier, en byna altoos ingewikkelt zonder eenige t'zamenhang: echter zyn zodanige Predikatiën gemeenlyk in twee Afdeelingen bestaande, waar van de eerste ernstiger dan de andere is, en van een Schoolsche Godtgeleerdheit opgevult, t'eenemaal onsmakelyk voor een Fransman; waar na men (a) om aalmoezen voor den armen omgaat. De tweede Afdeeling is t'eenemaal beuzelachtig, en dikmaals met vertellingen en vreemde Historiën bevracht, die het volk meer vermaaken dan stichten: echter noemt men deeze smaakelooze fraayigheden een voldoende stichting.

Wanneer en hoe men in Italië preekt.

Men predikt gemeenlyk in Italië niet dan in den Advent en in de Vasten: maar in vergoeding van dien bereiden zich de Leeraars eenige Maanden te vooren om als dan te yveriger (b) in alle deftigheit hunner welspreekenheit uit te munten, zulks den oogst deezer Euangelische Baazen te vruchtbaarder zy. Op alle andere tyden hoort men zelden in de Kerspelkerken prediken: maar wel de Dienst der Missen in Muzyk. De Monniken preeken in hunne Kloosters over onderwerpen die men wel eindeloos noemen mag; want zelden wyken ze van de Grondleggers hunner Orde af, en van eenige Godtsdienst-plichten door deeze Grondleggers goed gekeurt, bestaande in de Rozekranssen, den *Schapulier* en St. Franciscus Gordel.

Marktpreekers en hun gedrag beschouwt.

In eenige Steden van Italië, ziet men Marktpredikers. Oorgetuigen zyn 't die verzekeren, dat zy t'eenemaal de Koordedanssers en Toneelzotten navolgen, door een manier, waar mede zy zich ten toonstellen in hunne Redenvoeringen der Euangelische Waarheit, (c) waar van zy een soort van Koopmanschap maaken, die zy den volke uitventen, na de zelve met kluchten, gelyk de Quakzalvers, te hebben vermengt. De Geestelyke neemt een groot Kruis, 't welk men met een klein schelletje voor hem gedraagen heeft, klimt ten beweegbaaren Kantzel op, om 'er deeze zyne Koopmanschap alzoo schadelyke voor de ziel, te vertieren, als de vervalste kruideryen der Quakzalvers voor het lichaam zyn.

Welke een gedrag men in Spanje en Portugaal houd.

De Predikers van Spanje en Portugaal prediken het Euangeli op een alzoo vreemde wyze gelyk de Italianen doen. „ De „ Leeraars, zegt de Schryver van de *Delices de l'Espagne* of Vermaakelykheden „ van Spanje, preeken 'er in openbaare „ plaatsen en in groote Straaten; en hoe „ weinig dat ze bequaam zyn, hebben ze „ echter een groot getal toehoorders. Hun- „ ne gewoonte is een weinig met die van „ andere Volkeren verschillende. Zy leg- „ gen 't voornamentlyk toe de zondaars te „ bestraffen, en ten einde maaken ze groo- „ te beweegingen, en op eenige plaatsen „ slaan zy zich voor de borst of geeven „ zich slagen, 't welk de gansche Verga- „ dering alsdan navolgt. Eenige spaaren „ de hevigste uitroepingen tot op 't eindi- „ gen van hun Sermoen, en deeze die de „ meeste traanen weeten te storten hebben „ het beste gepreekt. " De Heer Dellon

En met welke buitensporigheden hunne Verhandelingen verzelt gaan.

bericht ons in zyne Voiagiën (d) eenig gedeelte van een Predikatie op Paasch-Zondag door een Portugeesch Leeraar gedaan; 't welk aanmerkelyk is. „ Nadat de Prediker het teken van 't Kruis had gemaakt, „ zeide hy; Gy weet dat dit Sermoen om drie „ redenen is ingestelt; de eerste reden is, om „ den Toehoorderen een heilzaam Feest te „ wenschen. Om aan deeze verplichting te „ voldoen, wensche ik u Heeren in deeze „ Hei-

(a) In Hollandt hebben de Protestanten meest het zelfde gebruik. De Predikant breekt zyne Leerrede af, om zyne Toehoorders tot mildaadigheit der Armen te vermaanen. De Diakenen gaan om met zakjes aan lange stokken vast gemaakt, welke zakjes een klein Schelletje hebben, waarmede men den slaapenden wakker maakt, of die zich veinzen te slaapen.

(b) *Se ne Viene in cotesta citta*, zegt Loredano, *il Padre Girolamo Olivi a far pompa d'éloquenza nel corso quadragesimale.*

(c) Zy behandelen deeze waarheit gelyk een Marktschreeuwende Quakzalver zyne Orviëtaan, en telkens wanneerze een gedeelte hunner streeken uitbrommen. Men zou hen veel licht by de Toneelgekken en Kluchtnabootzers der aloude Romeinen konnen vergelyken, en hunne Sermoenen by de *Atellanen*. Bekent is 't dat de Toneelnarren zelfs de Goden in hunne kluchtspelen niet ontzagen, noch de Kluchtnabootzers hen alzoo min door hunne gebaerden verschoonden. Insgelyks is 't niet onbekent dat de Heidensche Godgegeleerdheit naar het belachelyk gedrag der *Atellanen* geschoeit was. Niet weinig schyn heeft het dat de *Harlequinaden* of Poetzemakery der Italiaansche Monniken een overschot van 't aloude kluchtvermaak is: maar wat de gewoonte aangaat van op ruime plaatsen en markten te prediken, dit was reeds by de aloude Jooden in gebruik geweest, en 't blykt zelfs dat Jesus Christus dit mede geoeffent heeft. Een Predikatie in 't openbaar op de markt gedaan, trof het hart van St: Niklaas Tolentyn zodanig, dat men, om aan de Waarheit die hy geduurende zyn leven bemint had, voldoening te geeven, hem na zyne doodt wilde onder 't getal der Heiligen stellen. Men toont mede naby Padua een boom die St: Antoni van Padua voor Kantzel diende.

(d) Tom. I. p. 459. te Parys 1709. gedrukt, schoon 'er te Keulen staat uitgedrukt.

„ Heilige dagen alle bedenkelyke Zegen en „ voorſpoedt. De tweede beweegreden van „ deeze Predikatie is om van u de Paaſch-eieren „ te verzoeken, of de geſchenken die men „ op 't eindigen van de Vaſten gewoon is „ den Leeraar te zenden. Wegens dit Arty- „ kel vermaan ik u - - - - Eindelyk, Hee- „ ren, is de derde reden waarom men op dee- „ zen dag predikt, gelyk gy weet, om de „ Toehoorders te doen lachen, die mogelyk „ te zeer verflaaut en droefgeeſtig zyn ge- „ worden door de geſtrengheit en dooding „ des lichaams die zy geduurende de Vaſte „ geoeffent hebben. Om hier in wel te ſlaa- „ gen, zal ik u zeggen, dat ik giſteren des „ morgens - - - - - den grooten Gregorius ont- „ moete, die my niet nuchteren ſcheen; enz. Een zodanige redenvoering verwekt veel eer meedogendheit dan de goede gemoeds geſteltenis: maar zou dit niet den Kerſpel-paap van Colignac nageboots zyn? of zou de Heer Dellon, moeielyk zyn geweeſt, dus langen tydt in de gevankenis van de *Inquiſitie* gezeten te hebben, dit geſtoort denkbeeldt niet hebben opgevat?

Wat de ſtem en 't gezwes van den Prediker aangaat, dit word niet vereiſcht in dit Werk te verhandelen. Men vind 'er nochtans eenige zaaken in van 't gebruik en de gewoonte afhangende. In Vrankryk hoeſtte-men eertyds op een welgeregelde wyze in zekere plaatſen van 't Sermoen, en deeze hoesting, die waarlyk niet dan Ciceroniaaſch was, werd als een bevalligheit in de Sermoenen van Olivier Maillard, Leeraar van de vyftiende eeuw aangemerkt. Wy zullen van het Frans en 't Latyn (b) geen gewag maaken, 't welk zich beurtsgewys in deeze Redenaars redeneeringen opdeed. Rabelais beſpot op een aangenaame manier dit gekuch en de vermenging van 't Frans en 't Latyn, door een wanſchikkelyke redenvoering die hy door zynen *Janotus van Bragmardo* laat uitſpreeken. Men zag 'er de zinſpeelingen, ſcherpzinnigheden en tegenſtellingen in uitgebreid. Wildwaayige Schoolzwetzery had mede haare plaats. Een te verre gezochte beweeglykheit, van wonderlyke gebaerde verzelt, was zelfs behaagelyk. De boertachtige oploopendheit en veelmeer vermakelyk dan Chriſtelyk ontroerde het hart onzer Voorzaaten: nu is dit alleen den Kapucynen overgelaaten. Een gemeenzaam en eenvoudig onderwys, of de enkele leezing van 't Euangeli van eenige aanmerkingen in een gemeene ſtyl gevolgt, zonder nochtans laag noch kruipende te zyn, doet meerder vrucht, indien 't het oor 't geen gelykvormig is, niet onaangenaam zy, en deeze onſmaakelykheit is 't, 't welk het gebruik heeft ingevoert. Waar is 't dat dit mede door den hoogmoedt van den Leeraar word onderſteunt, die gemeenlyk den loop der welſpreekenkunde volgt, en aan de bekeering van zyne Toehoorderen niet arbeid, dan om zich in de Waereldt aanzienlyk te maaken.

Hoe Rabelais dit vreemde gedrag beſchimpt.

De Godtsdienſtigheit der Toehoorderen neemt mede dit gebruik en de gewoonte in acht. 't Is wel waar dat dit gebruik gevaar loopt van nooit algemeen te zyn, overzulks de menſchen het middel niet konnen vinden van de *Oeffening der vreeze Godts* met die van zyn *fortuin te maaken*, te doen paaren. Nochtans zyn 'er Landen alwaar men den Volke ongeſtraft hunne Godtsdienſtigheit met hunne driften paaren ziet. Getrouwe waarneemers van 't ingevoert gebruik onder hun, de beveelen van de Kerk opvolgende, zyn goede Chriſtenen geacht; zy doorſteeken of vergiftigen Heiliglyk hunne Vyanden. De Prieſter zelf, nadat hy den Dienſt heeft gedaan, zal niet nalaaten met eene *Signora*, of Juffer minneredenen te onderhouden. Daar en tegen is de Godtvruchtigheit weinig van gebruik in de Landen alwaar de ongebondenheit der gevoelens ſtant grypt: maar zy word gebruikelyk, wanneer een Vorſt oud geworden, van gedachten word zich te bekeeren. Zodanig een Vorſt tot de Godtvruchtigheit genegen zynde, vult zyn Paleis met Kruiſſen, Getydeboeken en Paternoſters op; hy zal geen gehoor verleenen dan na Godt voor een Beeldt gebeden te hebben; geene beſluiten teekenen, dan na het teken van 't Kruis te hebben gemaakt, en zich met Wywater beſprengt: een zodanig Vorſt zal, wat het uitwendige aanbelangt, zich eerlang in een zeer Heilig Hof herſchapen zien: maar 't zou behalven dat zeer ondeugend konnen zyn, overzulks 's Vorſten Godtvruchtigheit de uitwerking van gedienſtigheit of naäping zoude te weege brengen. Hier van worden Voorbeelden in byzondere Huisgezinnen gevonden. Een Vader des Huisgezins ſchept geen ander vermaak dan 't geen naar Godtvruchtigheit zweemt, maakende van zyn huis een Queekſchool van Godtvruchtelingen. Het Huisgezin, gevoelt een weerzin van alles, 't geen naar Waereldsgezindheit riekt, en doemt den geenen te liever, die Waerelds gezind ſchynen. Zy brengen in de Miſſen en Gebeden al den tydt door, dien zy van hunne

(b) Dit was op 't einde van de zeſtiende eeuw noch in gebruik, gelyk men in de Sermoen van Meeſter Jan Boucher een berucht Eedgenoot zien kan. Men vind 'er Latyn en zelfs Grieks onder.

hunne bezigheden konnen afbreeken; en alzoo de grootheit (a) der voorwerpen de Godtsdienſtigheit vermeerdert, hunne Getyden, Paternoſters, Kruisbeelden en al den overigen toeſtel, vermogen meer dan al 't andere: maar naardien hunne Godtvruchtigheit het uitwerkzel des lichaams geſteltenis is, word die ook onvergelykelyk middelmatiger bevonden, dan die van een der koelſte Chriſtenen.

XXXI. HOOFDTSTUK.

Het AUTAAR *beſchreeven, en 't geen ten* GEBRUIKE *van dien moet worden in acht genomen.*

De beſchryving die wy reeds van de Pauſſelyke Kapel, van de Miſſen, Kruisſen enz. gedaan hebben, noodzaakt ons nu deeze van een Autaar (b) te doen: waar na wy tot de Kerken zullen overgaan.

Hoedanig het Autaar en den toeſtel van dien. Dat het Autaar (c) van ſteen moet zyn, is overeenkomſtig met de orde door de gewyde Kerkbeſluiten ingeſtelt *; want het JESUS CHRISTUS verbeeldt, de grondveſte ſteen, het geeſtelyk gebouw, 't welk de Kerk der Gelovigen is. Een Heilig van den eerſten rang (te weeten, Karel Borromeus) heeft verklaart, dat men by gebrek van ſteenen ten minſten tichelſteen om het te bouwen bezigen moet. Het komt den Biſſchop toe in te weyen. De tafel van 't Autaar moet van een enkele ſteen zyn; dat het een vaſt lichaam zy, van metzelwerk gevult, of van zuilen onderſchraagt. Men moet

moet be-ſtaan, aange-weezen.

(a) *Rabelais* heeft deeze valſche Godtvruchtelingen zeer fraai onder de Perzoonaadje van zyne *Gangantua* beſchreeven. „ Na wel ontbeeten te hebben, zegt hy, ging *Gargantua* naar de Kerk; en men droeg hem „in een groote mandt een breedt Getyboek na, van een groven, dikken, en vetten bandt, en ongemeen zwaar „beſlag verzien, weegende min of meer met het perkement, de houte borden, haaken, ringen en anderen om-„ſlag elf hondert en zes ponden. Aldaar hoorde hy zes en twintig of dertig Miſſen. Terwyl quam zyn Uur-„prevelaar, met zyn Koorkleedt, Kaſuifel en kap, waaruit hy als een muis uit een meelzak keek, of een uil „uit den ſchoorſteen; zyn azem en heilige wynlucht wazem, begeurde de ganſche Vergadering als of ze be-„wierrookt wierd, en hy neuride eenige Ave Marytjes, Litanitjes en Kyriolytjes zoo naaukeurig en net, zulks „'er geen eenen ſylaab of letter verlooren ging. Op 't uitgaan van de Kerk, voerde men hem op een lange „wynwagen van oſſen getrokken, een hooge ſtapel *Paternoſters* van Sinter Klaas na, waarvan ieder kraal zoo „groot als de bol van een hoedt was; en terwyl hy in de Klooſters, Galderyen en tuinen wandelde, prevel-„de hy meer als zeſtien Kluizenaars.

(b) Dit is van woordt tot woordt uit *Piſcara Prax. Cærem. L.* 1. *Sect.* 3. *Cap.* 1. & *L.* 2. *Sect.* 1. *Cap.* 1 Venetiaanſche druk van 't jaar 1681. getrokken.

(c) De Cardinaal *Bona* tracht de Oorſprong der Autaren van een alouden tydt af te leiden; want hy meent dat 'er Adam den Uitvinder van zy. *Kerum Liturg. L* 1. *Cap.* 20. Het ſchynt dat 'er het gebruik van ſedert de eerſte tyden der Kerke by de Chriſtenen was ingeſtelt: maar men weet niet of ze van hout of ſteen waren. Men eigent, doch zonder bewys, de uitvinding van deeze aan St: Sylveſter toe.

* [Om den Lezer wat breeder bericht van den Oorſprong der Autaren te geeven, zoo vinden we aangetekent, dat ze weleer uit eenige opgehoopte Aarde beſtonden. Men meent dat 'er de Egiptenaars de eerſte vinders van zyn; maar de H: Schrift wyſt 'er ons een veel ouder tydt van aan; want lang voor den Zondvloedt hebbe Kaïn en Abel op Altaren geoffert. *Gen.* 8. vers 20. Ook meld ons de H: Schrift dat Jacob een Altaar oprechtte ter gedachteniſſe dat Godt hem voor zyns broeders Ezaus gramſchap bewaard had. *Gen.* 33. vers 20. Moſes rechtte mede ter gedachteniſſe van de verkreegen zege tegen de Amelekiten een Altaar op *Exod.* 17. 15. De ſtammen van Ruben, Gad en de halve ſtam van Manaſſe bouwden een Altaar der gedachteniſſe, ſchoon zy over den Jordaan woonden, doch echter mede onder de Iſraëliten behoorden. *Joſ.* 21. 10.

De Hebreeuwen hadden twee Altaren zoo wel in den Tabernakel als in den Tempel, een Reuk- en een Brandofferaltaar. Het Reukaltaar ſtond in 't heilige en was van Cederenhout met goudt overtrokken, waarom men 't ook het goude Reukaltaar noemde. Op dit Altaar werd dagelyks tweemaal het goude Wierookvat met reukwerk gezet, en voor den Heere gerookt. *Exod.* 30. Het Brandofferaltaar ſtond in den Voorhof van den Tabernakel en Tempel, mede van Cederenhout gemaakt, doch met koper overtrokken, waarom men 't den koperen Altaar noemde. 2. *Paralip.* 1. 5. Eenige meenen dat dit Altaar, inwendig hol en met aarde opgevult was, naardien in *Exod.* 20. 14. van een Aarden Altaar gewag word gemaakt: maar Spencerus meent dat dit van een anderen Altaar moet verſtaan worden, die in de Woeſtyne voor een korten tydt gebruikt en opgerecht werd. Op het Brandofferaltaar moeſt een altoos brandend vuur bewaart worden, 't welk Godt allereerſt met Hemelsvuur had aangeſtoken, en niet begeerde dat men vreemd vuur voor zyn aangezicht bragt.

De ſtoffe der aloude Altaren beſtond hier in: de Jooden haddenze, als reeds gezegt is, van goudt of met goudt overtrokken en ook van ongehouwen ſteenen, insgelyks van koper 2 *Chron.* 4 1. *Exod.* 20 25. De Altaren voor den Olympiſchen Jupiter toegeſtelt, beſtonden uit aſſche der geofferde dieren, die gelyk leem met water werd toebereid, het Altaar van Apollo op 't Eilandt Delus beſtond enkel uit Hoornen der geofferde dieren, zonder dat 'er eenige leem of iets anders aan gebezigt was. Eenige waren rond, andere vierkant, en gemeenlyk een halfmans lengte hoog. Sommige kon men mede van de eene naar de andere plaats verzetten.

Eertyds gebruikte men Altaren tot drie byzondere inzichten. Het voornaamſte gebruik ſcheen te zyn om 'er de Goden op te offeren, vermits men ze op alle hoeken en gemeene wegen geplaatſt zag; en naardien men eenige geſtorvenen onder de Goden ſtelde, of ten minſten eenige Goddelyke eere bewees, zoo was men ook gewoon Altaren by de graven op te rechten; gelyk ter eere van Leonidas en zyne Soldaten geſchiedde, toen zy aan den pas van Thermopyla in 't gevecht tegen Xerxes Krygsmacht ſneuvelden, zulks men hunne gedachtenis daar by onderhield. *Berthold. de Ara.* C. 24. Ten tyde der Roomſche Keizeren bouwde men zelfs by

moet 'er door drie fteene trappen met een tapyt gedekt opgaan. De Klerken moeten zorgdraagen van de tafel met een *Chrismal* te dekken, waar op men een fchoon wit laken fpreidt, opdat *alles eerbaar en zuiver zy*, volgens het bevel van *Paulus* aan de *Corintiers*. Dit alles moet op 't allernaaukeurigfte ten opzicht van 't Hoog Autaar waargenomen worden, alwaar men gemeenlyk het gewyde Lichaam van JESUS CHRISTUS bewaart; en ten dien einde verkieft men, om dit Hoog Altaar te verfieren en voor alles zorg te draagen, twee der bequaamfte Klerken, die het gehouden zyn nooit dan met hunne Koorrokken te naderen; zoo draa zy het bereikt hebben, knielen zy, bidden het H. Sakrament aan, en ftorten voor Godt eenige gebeden uit. Wanneer men des Autaars verfierfelen veranderen moet, gefchied dit op deeze wyze: voor dat het van nieuws wederom verfiert word, neemt men dit gewafcht linnen weg, *Chrismal* genoemt; men fpreid het tapyt voor het Autaar; men vout het laken en 't lywaat, 't welk voor 't Autaar dient, zindelyk toe. Men fluit deeze verfierzelen op, waar na de Klerken het ftof van den Autaar met een daar toe gemaakte bezem of ftoffer, wegveegen. Vervolgens fpreyen ze het overdekzel volgens dien dag gefchikt, en zodanig dat het Kruis in 't midden komt; men fpreid dan drie lakens, waar van het eene den omtrek van 't Autaar bedekt, en de twee anderen zoo lang niet zyn. Alles moet gezegent worden, van het Kruisteken en de befprenging van 't Wywater verzelt. Ten opzicht van het Tabernakel van 't Autaar, van de *Ciborie*, van de bus waarin men het H. Sakrament fluit, van de Altaardoeken waar op men *Confacreert*, enz. neemt men de zelfde zaak in acht; en om Godt te verheerlyken (a) zal men bezorgt zyn alles by te brengen, 't welk tot verfierzel van 't Autaar dienen kan.

Wy hebben gezegt dat men de Autaar verfierzelen verandert, volgens de plechtigheit van den Feeftdag. Ook verfiert men de Autaren met levendige en verfierde bloemen volgens den tydt van 't Jaar.

Dagelyks (b) moet men het ftof van 't Autaar afveegen. Wat de tapyten aangaat, de Klerken moeten zorgdraager dat ze ten minften eens in de week worden uitgeklopt. Wanneer de Klerk, die de vloer van 't *Presbyterium* veegt, het H. Sakrament te na komt, moet hy met ongedekten hoofde zyn.

Het *Tabernakel* van 't H. Sakrament plaatft men op 't Autaar. Men fpaart 'er geen goudt noch zilver, noch zelfs edelgefteente aan. Alles wat de kunft op 't prachtigfte kan uitvinden, dient om den luifter te verheffen: maar men moet vooral wel acht geeven dat de *Euchariftie* op geen vochtige plaats ftaat. Men plaatft de Wafchkaerffen ter rechter en linker zyde van den *Tabernakel*. Deeze Wafchkaerffen moeten van wit wafch zyn, behalven over Lykmiffen en die van de drie laatfte dagen der H. week; alsdan bedient men zich van zodanige die van geel wafch zyn. Van het Verhemelzel hebben we reeds gefproken.

Men moet op 't Autaar een Kruisbeeldt van verheven beeldtwerk hebben, fchoon men 'er een *Tabernakel* heeft, en op de deur van 't *Tabernakel* het Kruis gefchildert of gefneeden in baftertleven. Het Kruisbeeldt moet zodanig geplaatft zyn, dat de voet ter hoogte der Kandelaren reikt, en dat het zich t'eenemaal boven de zelven vertoont. Niet noodig is 't te zeggen dat alles moet gezegent zyn, zelfs het Kruis en 't Beeldt. De Kandelaars moeten van een byzondere gedaante zyn, verfchillende met die waar van men

by hun leven, om hen te vleien, eenige Altaren, naardien eenigen voor Goden begeerden geëert te zyn: ook werden 'er Altaren in 't veldt en op de wegen opgerecht en daar op geoffert, wanneer men eenig Veldheer uit den Veldflag t'huis komende, of ook den Keizer uitlandig geweeft zynde, te gemoet ging, alhoewel deeze Offerhande niet ten gevalle der menfchen, maar hunner Goden gefchiedde. Het tweede gebruik der Altaren was, wanneer men een Verbondt aanging, een Huwelyk beveftigde, of een duuren eedt zweeren zoude, gefchiedende zulks voor den Altaar die men aanraakte, en dan Godt tot getuigen riep, dat men 't beloofde nakomen zou, en dat in tegendeel de verbreeker van dien mogt geftraft worden. Dus moeft Hannibal zynen Vader Amilkar met aanraaking van den Altaar geloften doen en zweeren der Romeinen Vyandt te zullen zyn. Het derde gebruik deezer Altaren beftond hier in, wanneer iemandt eenige misdaadt begaan had, of een knecht zynen Heer beleedigt, verftrekte de zelven voor vryplaatfen, indien zy zich derwaart begaven; doch in zaaken van hooge misdaadt ftond zulks niet vry, alzoo Godt uitdrukkelyk gebied, den moetwilligen doodflager by zyn Altaar aan te taften. *Exod.* 21. 14.

De aloude Chriftenen hebben mede een gebruik van Altaren gehad, 't welk ten tyde van Konftantyn den Grooten ingevoert werd. Men gebruikte ze niet dan om 'er het Heilige Avondmaal by te bedienen. Vervolgens voerde het Bygeloof een ander gebruik in, men bewaarde by de zelven de Reliquiën der Heiligen; en eindelyk bouwde men in laater tyden zoo veele Altaren als 'er eenige plaats voor in de Kerken gevonden wierd. In laater tyden fchonk men deeze Altaren eenige goederen en inkomften, met de gezegelde brieven van dien op de zelven te leggen; en wanneer iemandt zyn hoofdt op 't Altaar leide, gaf hy daar mede te kennen, dat hy zich aan 't zelve cynsbaar maakte, en tot jaarlykfche voldoening verplicht wierd. *Pitifcus*, *Danet*, *Spencerus*. *Reland Ant. Hebr.* *Du Fresne* &c.]

(a) Pifcara *Prax. Cærem.* ibid. (b) Idem. ibid.

men zich in de huizen dient.

Op ieder Autaar moet men een bladt bortpapier hebben, 't welk men *Te Igitur* (a) of *Canon* van de Mis noemt. De letteren moeten een weinig groot zyn, opdat de Priester de zelve bequaam leezen kan, en dit geschrift zet men aan den voet van 't Kruisbeeldt.

Wy zullen van de flessen noch het lampet, noch den handtdoek waar van men zich in 't *Lavabo* * dient, nadat men de handen gewasschen heeft, noch van de vergulde spyker ter zyden van 't Epistel, die dient om des Priesters bonnet aan te hangen, geen gewag maaken: maar de schel niet vergeeten, die dienen moet om op het *Sanctus* en twee andere opheffingen te schellen. De Klerk moet tweewerf op ieder *Sanctus* schellen, en op ieder opheffing negenmaal, te weeten, driewerf wanneer de Priester knielt, driemaal als hy de Hostie opheft, en driewerf wanneer hy die op 't Autaar en zelfs op den Kelk zet.

Voor ieder Autaar moet een Affschutzel of hek zyn, 't zy van yzer, marmersteen of hout, 't welk het volk affscheid en belet het Autaar te naderen.

Men plaatst aan weerzyden van 't Autaar (b) en voor de laagste trap twee Waschkaerssen op twee zilvere Kandelaars, indien zulks het vermogen van de Kerspel vermag; en dit geschied ter eeren van 't H: Sakrament wanneer men 't opheft. Drie, of ook wel vyf lampen hangen 'er (c) om het ten dien einde te verlichten.

Het Hoog Autaar, moet de lengte (d) van twaalf palmen hebben, de hoogte boven de voetbank vier en twee derde palmen en breette van de trappen tot aan den boordt vier palmen. De Voetbank moet uit een hard hout bestaan en wel beschaaft.

Het draagbaar Autaar, of de Gewyde steen, 't welk by gebrek van een gewyt Autaar dient, moet van harde steen of marmer zyn. Het moet inwendig hol zyn, in 't midden met een kleine opening verzien, waarin men als in een graf de *Reliquiën* der H: Martelaren plaatst, door den Bisschop verzegelt. Indien men dit Zegel gebroken vind, is de kracht der Inwying van 't Autaar verlooren.

XXXII. HOOFDTSTUK.

Van de VATEN *tot het* AUTAAR *gewyt*; *de* ALTAARDOEKEN, KELKDEKZELS, HANDTDOEKEN, *en andere* VERSIERSELS *der* AUTAREN *en* KERKEN.

Welke vaten tot den Autaar-dienst dienen moeten.

De beschryving van 't Autaar gedaan, zoude gebrekkelyk zyn, indien wy niet van de Vaten en andere dingen daar toe behoorende tot sieraadt en de plechtigheit van den Dienst dienende, gewag maakten, zulks die tot het gebruik van de *Eucharistie* dienen moeten. Het een en 't ander beurt de ziel (e) ter betrachting van Hemelsche zaaken op, en verplicht haar om Godt te zegenen. Dus drukt zich een Roomsche Prelaat uit, die 'er byvoegt dat het gestel deezer dingen eene *Handeling van den Latrie-dienst* † *zy*.

't Is den Waereldlyken niet geoorloft zich van gewyde Vaten te bedienen. Niemandt dan den Geestelyken komt het toe, om 'er de handt aan te slaan, en 't is een gebruik 't welk de Christenen van de Jooden hebben ontleent.

De

(a) *Te igitur* is, als reeds hier voor zy gezegt, de Aanvang van de Inleiding der Mis. 't Is een gebedt alleen aan Godt toegeëigent, als eerste Persoon der Drieënigheit; 't welk mede het geheim word genoemt.

* [*Lavabo* word een Kaart of Bordpapier genoemt, 't welk men ter rechter zyde van het Autaar plaast, waarop de woorden *Lavabo manus* geschreeven zyn. *Furetiere.*]

(b) Ter zyde van 't Epistel en 't Euangeli.

(c) In voornaame Kerken. Het gebruik van Lampen voor het H: Sakrament te hangen, is uit het Jodendom getrokken.

(d) De kleine Autaren moeten negen of tien palmen lang zyn, de hoogte vier en twee derde en de breette drie en een halve palm. Genoeg is 't dat deeze Autaren een Voetbank zonder eenige andere trappen hebben. Deeze Voetbank moet vier palmen breedt, en drie vierde palm hoog zyn; en moet ook aan weerzyde van 't Autaar anderhalve palm overryken, indien het de plaats toelaat. Men moet mede aan den voet der Autaren een richel van een palm hoog en breet maaken.

(e) Zie Casal. *de Vet. Christ. Sacr. Ritib. Cap.* 34.

† [*Latrie-dienst* is men alleen aan Godt schuldig. De Roomsche Kerke eert Godt door den dienst van *Latrie*, en de Heiligen door den dienst van *Dulie*. Door deeze onderscheiding is 't dat de Roomschgezinden het verwyt meenen te beantwoorden 't welk men hun wegens het eeren der Schepselen doet, daar men dit aan den Schepper schuldig zy: maar de Protestanten beweeren dat deeze onderscheiding een onnozele uitvlucht voor hun is, naardien de H: Schrift gemeenlyk de woorden van *Latrie* en *Dulie* onverschillig noemt, om den dienst die men Godt schuldig is aan te wyzen. *Furetiere.*]

De Kelk beschreeven.

De Kelk moet van goudt of zilver zyn. 't Is een regel, om gedachten te doen hebben, dat de Kerk ryk is. De stoffe der Kelken heeft aan Bonifacius Bisschop en Martelaar een gedachte ingestort, die wy in de Aanmerking (a) uitdrukken. Deeze Prelaat was weinig door de ongebondenheit der Geestelyken van zynen tydt gesticht. (b) In de Kindschap der Kerke waren de Kelken van hout; ook was zy toen niet dan een visschers scheepje gelyk. Vervolgens maakte men de Kelken van glas en marmer, en eindelyk van zilver en goudt. Het vereischte dat de Kelken door den Bisschop gewyt wierden, als ook de Kelkdekzels. (c)

De gewoone hoogte der Kelken moet voor de kleinen van negen duimen, en die van de grooten van elf of twaalf duimen zyn. Het Kelkdekzel moet uit de zelfde stoffe als den Kelk bestaan. Het gebruik van 't zelve is om 'er de Gewyde Hostie op te leggen. Dit Kelkdekzel (d) moet evenmaatig met de grootte van den Kelk zyn, te weeten, zes of acht duimen middellynig.

De Ciborie aangemerkt.

De *Ciborie* (e) waarin het H. Sakrament bewaart word, moet ten minsten van zilver en van binnen verguld zyn. De voet van de zelve moet een halve palm hoog wezen: de kop of beker geëevenmatig naar de grootte; de bodem van den beker een weinig verheven, om de Hostiën op te neemen, wanneer 'er niet veel zyn en opdat men de beker te beter uitveegen kan. Men moet ze niet te lang in de *Ciborie* laaten, zonder die te zuiveren, beducht voor beschimmeling zynde: (f) Ten minsten moet men ze ook om de acht dagen reinigen. De geringste byzonderheden om de *Ciborie* te beschryven zullen we overstappen. Haare hoogte moet gemeenlyk van negen duimen zyn, te weeten, drie voor den beker, en zes voor den voet. Een sluier uit een kostelyk wit stof bestaande, rondom gefranjet bedekt de dierbaare Hostie-kas.

Insgelyks moet 'er een Bus zyn om den Kranken de *Communie* toe te brengen; de zelve moet van zilver en van binnen verguld wezen. Wanneer men verre gaan moet en een moeielyken weg te gebruiken heeft, steekt men die in een witte zyde zak, die men om den hals hangt. De Bus en *Ciborie* moet gezegent zyn. Een andere Bus om 'er de groote Hostiën in te leggen, moet rond wezen, en een weinig grooter dan de Hostiën. In deeze Bus moet een dun rood plaatje leggen met taf bekleed, waar op de Hostiën rusten. Men moet wel acht geeven, deeze Hostiën op geen al te drooge noch vochtige plaats te bewaaren. Ook moet men 'er zich niet van bedienen die te oud zyn.

en waaruit het Sakramentshuisje bestaat.

Het Sakramentshuisje (g) moet van zilver zyn; de hoogte van den voet der kleinste moet van een palm wezen. 't Sakramentshuisje moet twee kristallen hebben, een palm breette in de middelyn hebbende, of meer, zulks 'er gemakkelyk een groote Hostie in kan leggen, die op een klein halve maantje van de zelve stoffe rust, maar vergult moet zyn. Het eene kristal word door een klein kettingtje, gelyk een dekglas van een zakoorlogie vast gemaakt. Boven op dit Sakramentshuisje moet een Kruis zyn.

Insgelyks het Wierookvat.

Het Wierookvat (h) mag van zilver of geelkoper zyn, en van vier kettingen verzien. Men bedient zich van twee Wierookva-

(a) *Quondam Sacerdotes aurei ligneis calicibus utebantur, nunc e contra lignei Sacerdotes aureis utuntur calicibus.* Men drukt deeze gedachten door dit Fransch vaers uit:

Aux tems passés, au siecle d'or;
Crosse de bois, Evêque d'or.
Maintenant, qu'ont changé les Loix;
Crosse d'or, Evêque de bois.

['t Welk men in de Kerkelyke en Weereltlyke Historiën van W: Goeree dus vind uitgedrukt:

Toen Kelken en Kroezen waren van Hout;
Vond men Bisschoppen van Zilver en Goudt:
Maar toen 't Zilver wierd in de Kerk gemeen;
Waren de Bisschoppen van hout en steen.

(b) Zie Casal. *de Vet. Sacr. Christ. Ritib.* Cap. 11.
(c) Het *Gewoonte Boek van Alet.* (d) Ibid.
(e) Men noemt dus de *Ciborie*, zegt *Casalius*, wegens het Latyns woordt *Cibus*, nademaal het een Geestelyk vleesch omvat.
(f) *De septimo in septimum diem mutetur, ne forté diu servata mucida fiat.* Zie Casal. *de Ritibus* &c. Het *Kerkgewoonte Boek van Alet* zegt, dat men de Hostiën alle veertien dagen vernieuwen moet, en wel acht geeven dat deeze die men in de *Ciborie* doet, nieuw gemaakt zyn.
(g) Zie het *Kerkgewoonte Boek van Alet.*
(h) Men vind in 't zelve Gewoonte Boek de zinspeeling die *German* van Konstantinopolen op het Wierookvat gevonden heeft. Het verbeeldt, zegt hy, de menschelykheit van Jesus Christus. Het vuur van 't reukwerk is zyne Goddelykheit, en het reukwerk zelf de H: Geest. Hoe gelukkig is men geboren te zyn om

vaten, in de Processiën van 't H. Sakrament. De Wierookbus is van de zelfde stoffe als het Wierookvat.

De wierook waar van men zich in de Kerken dient moet van een goeden reuk zyn, en een weinig gebroken voor dat men die in de Wierookbus doet: maar niet te veel met stof bezet.

en dat van 't Wywater;

Het Wywatersvat moet van zilver, tin of geelkoper zyn; de Wyquast insgelyks, en aan 't end van hout, met verkensborstels of wolfshair verzien, hebbende een gegaaten knop, waar in een kleine spons is. Men moet zich mede van een of twee tinne vaten verzien of van porcelein, om 'er de Autaardoeken, Kelkdekzels, of Kelken en Handdoeken in te wasschen: En waarin men de Hostië maakt, moet een ander tin vaatwerk of van verglaast Aardewerk wezen, 't welk niet dan tot dit gebruik dient.

Het Werktuig van vrede (a) moet van goudt, zilver of borduurwerk zyn, met een Afbeeldzel van 't Kruisbeeldt of eenige andere verborgenheit verzien. De hoogte zal van een halve palm zyn, en breette ten minsten van een duim, eindigende boven met een half rond. Het moet van achteren een handtvatzel hebben, waar aan een sluier om te droogen vast is, van verwe met den Dienst van den gestelden dag overeenkomende.

De Altaardoeken.

De Altaardoeken (b) moeten van fyn wit linnen zyn, niet te doorschynend, zonder stikzel noch kanten. Indien 'er een kant aan is, moet die zeer klein en op twee vingeren na van de voorkant zyn. Ter plaatse alwaar gemeenlyk de Priester het Autaar kust, moet een klein Kruis van witte zyde of garen van deeze gedaante ✠ zyn gestikt. De Altaardoeken moeten zodanig gevouwen worden, dat alle de einden naar binnen komen en niet gezien worden, enz.

Kelkdekzels.

De Kelkdekzels (c) moeten van 't zelve linnen als de Altaardoeken zyn; zy moeten met een bordpapier tusschen het linnen gevult wezen. Op de Kelkdekzels mag men geen wolle of zyde stof, noch Kruis, noch Afbeeldzels leggen. Ook mogen 'er geene kanten aangenaait zyn: maar alleen vier akers of vier kleine quasten aan de vier hoeken, om die bequaamer te konnen vatten. Zy moeten nevens de Altaardoeken gezegent worden; en ten minsten moet het een Onder-Diaken zyn, die de zelven aanraakt.

Handdoeken, enz.

De Handdoeken (d) zyn van linnen ter langte van twee palmen, en men vouwt ze in driën. In 't midden van de zelve moet een klein Kruis van blaau garen genaait zyn.

De Beurzen (e) van de Altaardoeken bestaan uit de zelve stoffe als de versierzelen: van binnen zynze met wit en fyn linnen gevoert, met een stevig bordtpapier tusschen beide. De breette moet van een palm zyn. Men sluit ze met een knoop en een zyd snoertje, en op de Beurs moet een gestikt Kruis zyn, omtrent drie vierde van een palm lang.

De sluier van den Kelk moet uit zyd stof bestaan van verwe gelyk de versierzelen, en drie palmen in 't vierkant: maar zonder Kruis noch ander Afbeeldzel.

en wat verder tot den Autaardienst behoort.

In de Kerken (f) daarin men plechtelyken Dienst doet, moeten de sluiers voor den Onder-Diaken, wanneer hy het Kelkdekzel in de plechtelyke Mis houd, van tien palmen lang en breed zyn, uit vierverwige stoffe, als (g) wit, rood, groen en violet bestaande; maar nooit zwart, tenzy men 'er zich van voor Lykmissen of op den H: Vrydag dient. Deeze sluiers moeten uit zyde stof en met een kant geboord, bestaan, enz. Het Gewoonteboek van *Alet* voegt 'er by, dat men in de voornaamste Kerken een andere sluier heeft van de zelfde grootte, die wit en zeer kostelyk zy, om op de schouders van den *Celebrant* te leggen, wanneer hy in Processie het H: Sakrament draagen moet. Insgelyks moet 'er in de Kerspelkerken een Verhemelzel zyn, waar on-

om zoo een vernuftige ontdekking te doen! De wierook is het zinnebeeldt van boetvaerdigheit, van de prediking des Euangeliums, en van de Gebeden der Gelovigen. Het verbeeldt de deugden der Heiligen en hunne goede werken. Het Wierookvat is mede het Afbeeldzel van JESUS CHRISTUS, gelyk Augustinus leert. Deeze Leenspreuken en veele anderen zyn meer dan voldoende om te bewyzen dat men zich van 't reukwerk in de Kerke ter eere van de Goddelykheit bedienen moet, en St: Ambrosius zegt zeer wel, dat een Engel deeze plechtigheit bywoont.

(a) Zie het *Gewoonte Boek van Alet.*

(b) *Idem ibid.* Men zegt dat het gebruik der Altaardoeken door Paus Eusebius of door Sylvester den eersten is ingestelt. De Altaardoek verbeeldt het laken waarin het Lichaam van JESUS CHRISTUS na zyne doodt gewonden wierd, en om die reden is 't dat die van linnen moet zyn. Zie Casalius *de Ritib. Vet. Christ.* C. 34. Wy zullen geen gewag van veele verborgenheden maaken, in de Altaar doeken te vinden. Men kan *Casalius* over dit Artykel naslaan.

(c) Zie het *Kerkgewoonte Boek van Alet. Piscara Praxis Ceremoniarum.*

(d) *Kerkgewoonte Boek van Alet.* (e) Idem ibid. (f) Idem ibid.

(g) Van deeze verwe hebbenwe reden gegeeven in de Aanmerking van de Verhandeling over de Godtsdienstige eerbewyzing in 't Algemeen pag: 11. en in deeze Verhandeling pag: 258. Zie mede *Casalius* in zyn Boek *de Veter. Christian. ritibus.* C. 34.

onder men het Heilig Olyzel voor den zieken draagt. Dit Verhemelzel moet vyf of zes palmen lang en ten minsten vier palmen breet zyn, en de afhangzels met de franjes van anderhalve palm, en moeten uit een wit zyde stof bestaan. Twee stokken moeten 'er om die te draagen zyn, ter hoogte van vyf of zes palmen, overtrokken van 't zelfde stof gelyk het Verhemelzel, indien ze niet geschildert of vergult zyn. Dit Verhemelzel, 't welk in den omgang voor 't H: Sakrament dient, is grooter dan dat voor den zieken gebruikt word.

Noch heeft men Sluiers (a) noodig of wel dekzels voor de Kruissen en Beelden in den tydt van de Passie of 't Lyden van den Heilandt, te weeten, van de Zaturdagsche Vespers van de Passie tot Paasch Avondt na het gezegent Wywater; zy moeten van Kamelot of andere violetverwige stoffe zyn, zonder Afbeeldzels, noch Kruis of andere werktuigen van de Passie.

't Kerkvaan beschreeven. In ieder Kerspelkerk (b) moet men een Kerkvaan hebben, van verwe met den Patroon deezer Kerke overeenkomende. Het moet negen of tien palmen hoog wezen, en zes breet. Het Afbeeldzel van den Patroon moet in 't midden geborduurt zyn. Dit Kerkvaan moet uit Satyn, of Damast, Taf, of gevoert Kamelot, of een licht stof met zyde franje geboord, bestaan. De stok om dit Vaan te draagen moet ruim anderhalf el lang zyn.

Van het Misboek zullenwe geen gewag maaken: men weet 'er het gebruik van, en dat het de gebeden en lessen behelst die tot de Godtvruchtigheit voor 't Autaar dienen. Deezen die op het *gezag van de Instellingen van St. Clemens* steunen, twyffelen niet dat St: Pieter de Insteller van 't Misboek zy, en dat hy dit gebruik aan Clemens zynen Opvolger aanbevolen heeft.

Nadat we reeds van de gewyde Vaten van 't Autaar en hun gebruik gesproken hebben, is 't niet noodig alhier te melden van de aandacht die de Bedienaars voor 't H: Sakrament hebben moeten: naardien dit van ons bestek niet is, en vermits men 't wyders als de bewyzen van de achting aanschouwen moet, die men voor de *Eucharistie* heeft, als ook de zorg die men voor deezen toestel en de Vaten draagt, nevens de voorzorge die men in de zuiverheit door de Heiliging en door andere Geestelyke middelen, onderhouden moet enz. Schoon Calvyn het Sakrament van al zyne heerlykheden berooft, overzulks hy 't niet dan als een teken van 't broodt 't welk hy aan zyne Geloofsgenooten geeft aanmerkt: maar de Katholyken gelooven het te moeten bekleeden met de dierbaarste versierzelen als het lichaam van dien die de Koning der Koningen is voegt. De gelovigen der aloude Kerke lieten somtyds de *Eucharistie* voor hun, op reis zynde, draagen, en bewaarden die ook in (c) hunne huizen. Nochtans vind men in deeze behandelingen (d) dingen, die tegen de gedachten der Kerke die men van de H: *Eucharistie* heeft, schynen te stryden.

XXXIII. HOOFDTSTUK.

Van de ZEGENING *over den* EERSTEN STEEN *tot den opbouw van een* KERK *gebezigt*, nevens de *Fondementen* van de zelve.

De Vergadering der Gelovigen word Kerk genoemt, en ook de plaats alwaar zy vergaderen. Deeze plaats moet enkelyk tot den Geestelyken Dienst bestemt zyn, waarvan het wezentlykste en 't aan Godt behagelykste deel, het gebedt is, nevens de betrachting, de ingetogenheit en opheffing des harte tot het Opper-Wezen. Deeze hoedanigheden zyn wezentlyk tot het Christendom, 't welk belyd Godt in den Geest aan te roepen: Hierom is 't dat men aan de Christen Vergaderingen en tessens aan hunne Tempelen de naam van Kerke bepaalen moet.

Voor dat men een Kerk (e) bouwt, moet zulks door den Bisschop bewilligt worden.

 Het

(a) Zie het *Gewoonte Boek van Alet.* (b) Idem ibid.

(c) Men zou mogen zeggen dat ter deezer gelegentheden een driftige Godtvruchtigheit de Christenen in een soort van ontheiliging werpt. By voorbeeldt, wanneer men de *Eucharistie* op een doodt lichaam legt en die daarmede begraaft; gelyk eertyds in gebruik was.

(d) Het Lichaam van JESUS CHRISTUS op de borst van de in 't graf rustende doode te leggen, of de H: Hostie te verdeelen gelyk *St: Basilius* in gebruik bragt, om 'er een gedeelte van ten grave te doen daalen: was dit niet de levende met den doode te begraaven? Men zou 'er niet gemakkelyk op konnen antwoorden, om dit gebruik te rechtvaerdigen.

(e) Zie *Pontif. Rom. Part.* 2. 't Is volgens de Heilige Kerkwetten niet geoorloft een Kerk noch Kapel te bou-

Hoe de Bisſchop de Inwying van den opbouw eener Kerke doen moet, en met welk een plechtigheit die gaat verzelt.

Het ſtaat aan hem de plaats aan te wyzen, de ruimte te bepaalen, de inkomſten van de Kerk en haare Bedienaren te vinden, en alles wat voor 't licht, de verſierzelen en 't onderhoud der Kerke noodig zy. Hy is 't die het Kruis op den grondt van de te bouwen Kerk oprecht, en 'er den eerſten ſteen van legt; of indien hy dit zelf niet waarneemt, hangt dit echter van zyn behaagen en toeſtemming af, dat een minder Geeſtelyke zich van deeze gewyde bediening quyt. 's Daags te vooren eer de eerſte ſteen word gelegt, zet men een Kruis van hout ter plaatſe alwaar het Autaar zyn zal. Den volgenden dag neemt men een vierhoekige ſteen, die voor den eerſten Steen en de grondveſt van 't gebouw dienen zal. Om de plechtigheit van de Zegening te voltrekken *, bekleedt zich de Paus, indien hy te Rome zich van deezen Geeſtelyken plicht zelf quyten wil, met het Prieſterlyk Opperkleedt en de verſierzelen overeenkomende met de ſtaatelykheit deezer handeling: maar een (a) Geeſtelyk Perſoonaadje van geringer Staat moet behalven het Koorkleet, van het Hoofdtdekzel, de *Albe*, Gordel, *Stool*, het wit *Pluviaal* en de eenvoudige Myter verzien zyn. Hy moet de Biſſchops-Staf in de linker handt hebben; en dus uitgedoſt plaaſt hy zich op den grondt tot het nieuw Kerkgebouw aangelegt, zegenende (b) het zout en 't water; beginnende met het zout, zich aldus uitdrukkende: *dat hy 't door den levendigen Godt bezweert* enz. *Opdat het voor de Zaligheit der gelovigen dus bezworen zynde, den geenen des lichaams en der Zielen Heil voortbrenge die het gebruiken zal, en dat het de kracht hebben mag, des Satans plaagen te verdryven.* Vervolgens neemt de Paus of Biſſchop zynen Myter af en ſpreekt de Zegening over 't zout uit. Om het water te bezweeren zet hy weder den Myter op, overzulks het gelyk het zout, het vermogen hebbe de macht des Duivels en zyne Engelen te verdryven, en voltrekt de zelfde plechtigheit gelyk met het zout is geſchied. Deeze twee Zegeningen volbragt hebbende, ſtrooit hy het zout Kruisgewys in 't water, zegt de gebeden met het onderwerp overeenkomende, neemt de Myter en laat een *Antiënne* (c) en den 83ſten. Pſalm volgens de gemeene Latynſche Overzetting zingen. Terwyl men zingt, beſprengt den Biſſchop met zynen Myter gedekt, de plaats alwaar het Kruis ſtaat: Waarna hy als de omſtanders de *Antiënna* en den Pſalm gezongen hebben, zich naar de plaats begeeft die hy met Wywater beſprengt, en zyn Myter afneemende een Gebedt tot Godt, onder 't beſtier van den Heilig doet, aan wien de Nieuwe Kerk ſtaat toegewyt te worden. Vervolgens andermaal zynen Myter afneemende, zegent hy den Steen. De Zegening word dan van de gebeden gevolgt, en de gebeden van een beſprenging over den Steen. De beſprenging verricht zynde, maakt den Dienſtdoenden Biſſchop op den Steen met een mes eenige (d) Afbeeldzels van 't Kruis *in den naame des Vaders, des Zoons en des H: Geeſt*; waar op een *Oremus* en eenige *Litaniën* volgen; en na deeze verrichting ſtaat de Biſſchop, die te vooren op een uitgeſpreid tapyt geknielt had, weder op, en bidt een gebedt zich naar den Steen keerende. Ondertuſſchen bereid men de Sement, en wanneer die gereed is, zet de Biſſchop zyn Myter weder op, en begint een *Antienna* opzicht op den Steen hebbende die Jacob voor een gedenkſtuk oprechte, toen hy zich op reis in de Woeſteine bevond. Deeze *Antiënne* word van den 126ſten. Pſalm volgens de gemeene Latynſche text verzelt. Eindelyk de Biſſchop gemytert zynde, neemt in zyne gewyde handt deezen eerſten Grondtſteen, en legtze op zyn plaats (e) *door 't geloof in Jeſus Chriſtus* enz. Terwyl dan de metzelaar de ſteen in de kalk vaſt legt, is de Biſſchop bezig de zelve met Wywater

bouwen, dan door des Biſſchops laſt en gezag. Hy moet 'er de plaats en ingang van aanwyzen enz. Zie het Kerkgewoonte Boek van *Alet.*

(a) Het Pontifikaal zegt *Religioſus.*

(b) 't Is hier de Zegening van 't water en zout, in diervoegen als 't altoos gebruikelyk is.

(c) Dusdanig in den zin van de Antiënne: *Heere ſtel een Heilteken ter deezer plaatſe, en gedoog niet dat 'er den Engel van verwoeſting inkome.*

(d) Hy merkt de zyden van den ſteen met het Kruis. Zie het Gewoonteboek van *Alet.*

(e) Dit is het begin van 't gebedt 't geen hy alsdan bidt.

* Zie de nevenſtaande Afbeelding in 6. Verbeeldingen Afgebeeldt, waarvan de eerſte verbeeldt *de Wying van 't* ZOUT *en* WATER *om den eerſten* STEEN *te Zegenen*; de tweede *de* ZEGENING *van den* GRONDT *alwaar men de* KERK *bouwen wil*; de derde, *hoedanig de* BISSCHOP *den* EERSTEN STEEN *legt*; de vierde, *hoe de* BISSCHOP *de* FONDAMENTEN *van de* KERK *zegent*; *de vyfde, hoe de* BISSCHOP *de* KERK *van buiten met* WYWATER BESPRENGT; en de zesde, *hoedanig de* BISSCHOP *het* TEKEN *van 't* KRUIS *voor de* KERKDEUR *maakt.*

La Consecration du SEL et de l'EAU, pour benir la premiere PIERRE.

Benediction du TERRAIN où l'on doit bâtir l'EGLISE.

L'EVÊQUE và poser la premiere PIERRE.

L'EVÊQUE benit les FONDEMENS de l'EGLISE.

B. Picart, sculp. dir. 1722.

L'EVÊQUE fait l'ASPERSION de l'EGLISE, par de hors.

L'EVÊQUE fait le Signe de la CROIX, à la Porte de l'EGLISE.

water te befprengen, zeggende tot Godt: (a) *Gy zult my met Yzop reinigen* enz. Waar na men den 50ften. Pfalm volgens de Latynfche vertaling zingt.

Met welk een plechtigheit de eerfte Steen tot den opbouw word gezegent.

Als de Biffchop, of Priefter door 's Biffchops laft de fteen zegent, gaan hem twee Klerken in Koorkleeden voor, waarvan de eene het Kerkgewoonte Boek en een klein vaatje met zout draagt, de andere een met enkel water en den Wyquaft. Een Geeftelyke draagt tuffchen twee Wierookvatdragers het Kruis. Wanneer dan de gemelde Pfalm geeindigt is, gaat de Wy-Biffchop met de Wyquaft in de handt, links en rechts de grondtveften der Kerke befprengen; en deeze plechtigheit word op de zelfde wyze verricht als met de Zegening van den eerften Steen gefchiede. Onder dit fprengen zingt men de *Antienne* en een gedeelte van den 86ften. Pfalm. Na de wying van een derde gedeelte der grondveften van de Kerk volgt een herhaaling van de *Antiënne*. De Biffchop neemt zyn Myter af, zegt een *Oremus*, en hervat andermaal de *Antiënne*, zet de Myter op en befprengt een auder derdendeel deezer grondveften. Hier op volgt een ander Gebedt, waarna weder de *Antiënne* en de 121fte. Pfalm gezongen word. Met de derde befprenging voor het laatfte derdendeel van 't gewyde gebouw, komt de Prelaat weder ter plaatfe alwaar den eersten Steen is gelegt. De *Antiënne* word hervat, de Myter afgezet, en weder gebeden, waarna de Biffchop het *Veni Creator* * opheft, en knielt terwyl men het eerfte vers zingt. Hy ftaat onder het tweede vers weder op en is ongedekt tot aan 't einde van den *Hymnus* †: waar na hy Godt bid dat de H: Geeft zich verwaardige in dit gewyt gebouw te woonen; dat dit Huis van Godvruchtigheit ongefchonden mag blyven, en dat hy het waardig oordeele de weldaaden zyner genaade te genieten enz. Een deezer weldaaden beftaat ongetwyffelt daarin, dat de Gelovigen dit gebouw met milddadigheden begunftigen. Alsdan gaat de Biffchop zitten met den Myter gedekt om de Vergadering tot opbrenging van Geldt-middelen aan te maanen. Deeze vermaning eindigt dan vervolgens door een Zegening en Aflaatgiften van wegen den Paus.

XXXIV. HOOFDTSTUK.

Hoedanig men de KERK *en 't* AUTAAR *toewyt* enz.

Hoe men de toewying van 't Autaar en de nieuwgebouwde Kerk ehandelt.

Indien 't gefchieden kan (b) moet men tot deeze Plechtigheit (c) den Zon- of Feeftdag verkiezen. De Aartsdiaken moet de toewying aan de Geeftelykheit en de Inwooners van de Stadt of plaats bekent maaken, opdat men 's daags te vooren vafte. Midlerwyl (d) bereid men de *Reliquiën* (e) die in 't Autaar van de nieuw gebouwde Kerk moeten opgefloten en bewaart worden. Men legt ze in een bequaam vaatwerk wel gezuivert met drie graanen wierook; en men voegt 'er een ftuk perkement by, waar op men

fchryft:

(a) *Afperges me Domine Hyffopo* &c.

* [Een gezang begindende met de woorden: *Kom Godt Schepper* enz.]

† [*Hymnus* is een Lofzang, 't welk mede *Te Deum Laudamus* word genoemt.

(b) Dit is uit het *Roomfch Pontifikaal* en 't *Gewoonteboek van Alet* gettokken.

(c) Indien men door toewying de Heiliging verftaat die men van een zeker gebouw door den Gebede tot Godt doet, moet men deeze oeffening als zeer oudt en zelfs door de Apoftelen ingeftelt, aanmerken: maar wat den nafleep der plechtelykheden aanbelangt, men heeft die ongetwyffelt begonnen in te voeren, toen de Kerk van de vervolging haarer Vyanden was verloft, en zich in voorfpoedt en Waereldsgezintheit haarer Bedienaren opgetoogen zag. Bedenkelyk is 't dat de aloude Chriftenen hunne Kerken bouwden in zodanigerwyze met den Tempel van Jeruzalem overeenkomende: maar dat men 'er vervolgens de gedaante van 't Kruis ter gedachteniffe van den Zaligmaker aangaf. Zie *Bona* L. 1. C. 20. *Rerum Liturg.* en Cafalius *de Veter. Chrift. ritibus.* C. 33.

(d) Dit gefchied 's daags voor de Zegening van de Kerk.

(e) Men meent dat de gewoonte van de *Reliquiën* onder 't Autaar te plaatfen zynen Oorfprong heeft, uit de eerbewyzing der eerfte Chriftenen op de Kerkhoven en graven aan de aldaar ruftende Martelaren beweezen. Toen de Chriften Kerke over het Heidendom triomfeerde, bouwde men de eerfte Tempels ter deezer plaatfe, en om zoo te zeggen op deeze Gelovigen en Belyders der Waarheit. De Roomfche Kerk heeft allereerft het gebruik waargenomen van de *Reliquiën* onder 't Autaar te plaatfen. Deeze gewoonte is zeer oudt, nademaal 'er Ambrofius en Prudentius van fpreeken: maar het kan nochtans zyn dat ze bygeval ontfprooten is. Indien men op de graven der Martelaren Vergadering hield, gefchiedde dit mogelyk niet ter liefde van hun: maar vermits men 'er zich voor 't woeden der Heidenen zeker vond. Hoe het ook zyn mag, het gebeurde vervolgens dat 'er gelaft wierd, dat die de Kerken, zonder te vooren van eenige *Reliquiën* te hebben verzien, inwyden, zoude worden afgezet en als overtreeders der Kerkelyke Overleveringen aangezien zyn. Zie verder *Bona*.

ſchryft: „ Dat op zodanig een dag, maandt „en jaar de Kerk van ** en haar Autaar „door den Biſſchop ** zyn gewyt, dat „men de *Reliquiën* onder 't Autaar van dee- „ze Kerk heeft geplaatſt, en dat 'er voor „de Gelovigen aflaaten te verdienen zyn, „die deeze Kerk bezoeken, enz. " Het Vaas waarin de *Reliquiën* bewaart worden, moet verzegelt zyn en op een zuivere plaats gezet. (a) Twee brandende Waſchkaersſen dienen tot dit gebruik. Veele andere zaaken zyn over dit onderwerp waar te neemen, in de Kerkgewoonteboeken te vinden, waar van hier een lyſt van de benoodigde dingen volgt, om tot het gebruik voor de Inwyïng van de Kerk en 't Autaar te dienen.

en welke dingen ten gebruike der Kerke en 't Autaar dienen moeten.

Een kleine kruik, waarin het Heilige Olyzel word bewaart.
Een andere kruik, waarin men de gewyde Oly (b) heeft.
Twee pondt wierook in greynen.
Het Wierookvat, de Wierookbus en Lepel.
Een Vaas om 'er de glimmende kolen in te doen.
Een ander waarin aſſe word gedaan.
Een ander waarin het zout is.
Een kruik voor den Wyn.
Een ſprengquaſt voor den yzoop.
Eenige handdoeken van grof linnen om de tafel van 't Autaar mede te wryven.
Een gewaſcht doek om deeze tafel daar mede te dekken.
Vyf kleine waſche Kruiſſen.
Eenige houte ſpatels om het aanbrandzel van 't wierook en het waſch der Kandelaren op 't Autaar druipende af te ſchrabben.
Een vaas om dit afſchraapzel in te doen.
Kalk, zant of gemaalen ſteen, waarvan men het ſement moet maaken, om de plaats te ſluiten, alwaar de *Reliquiën* ruſten, enz.
Twee Toortzen of brande Waſchkaerſſen die men voor den Biſſchop draagt.
Een kruik waarin men het handtwater voor den Biſſchop doet.
Eenige Handtdoeken om te droogen.
Eenige broodtkruimen.
Twee pondt vloszyde om 'er de Kruiſſen mede te wryven, die de Biſſchop met het H. Olyzel op de muuren der Kerke en rondom het Autaar heeft gemaakt.
Twee kruiken met Wywater.

Alle deezen dingen behooren tot dien toeſtel. Wy hebben dit uit het Roomſch Pontifikaal getrokken, en wy zullen zien tot welk een gebruik zy dienen moeten.

Voor dat men tot de in- en toewying treedt, is men bezorgt drie Kruiſſen op ieder muur van de Kerk ter bequaamer hoogte te laaten ſchilderen. Aan het hoofdt deezer twaalf Kruiſſen moet men (c) een kaers plaatſen. Laat ons niet vergeeten te zeggen, dat de Sakriſtyn een leer voor den Biſſchop moet gereed houden; dat het Wywatersvat moet zuiver en ſchoon zyn, en dat men alles in de Kerk moet uit den weg ruimen, overzulks des anderen daags de inwyïng met alle vereiſchte bequaamheit verricht mag worden.

's Morgens op den beſtemden dag van dit Plechtgebruik, verſchynt de Biſſchop in zyn plechtgewaadt en belaſt de twaalf kaerſſen, waar van we geſproken hebben, op te ſteeken. Vervolgens treedt hy de Kerk uit, en nevens hem de Medehelpers, behalven alleen een Diaken die in de Kerk blyft, verzien van het Hoofdtdekzel, de *Albe*, de Gordel en de *Stool*. De Biſſchop begeeft zich ter plaatſe, alwaar 's daags te vooren de *Reliquiën* gelaaten zyn. Aldaar begint hy met een laage ſtem de zeven Boet-Pſalmen, nevens een *Antienne* zonder *Litaniën* op te heffen, bekleedt zynde met het Prieſterlyk Hoofdtdekzel, de *Albe*, het witte *Pluviaal*, enz. De andere medehelpende Geeſtelyken zyn insgelyks in hun gewoon Kerkgewaadt. Na het gezang der zeven gemelde Pſalmen, gaat de Biſſchop van zyne Bedienaaren gevolgt naar de Kerkdeur en heft een *Antiënna* op, nadat hy zyn Myter heeft afgezet. Deeze *Antiënna* word gemeenlyk van 't *Oremus* gevolgt. Daar na plaatſt zich de Biſſchop in een ſtoel, aldaar op een tapyt gezet, en de *Litaniën* worden gezongen; vervolgens zegent hy het water en 't zout, beſprengt zich en zyne Bedienaars, en laat zingen. Zodraa het gezang begint, zet hy den Myter wederop, en gaat ter rechter zyde om, een keer om de Kerk doende, voorgegaan van den Onder-Diaken die het Kruis tuſſchen twee Waſchkaersdragers draagt, nevens de Klerk het Wywatersvat draagende. Dus omgaande beſprengt hy de muuren van de Kerk in den naam van de Heilige Drieëenigheit; terwyl (d) de twee Medehelpers van den Biſſchop aan

Welke plechtigheden tot de inwying van de Kerk en 't Autaar vereiſcht worden.

(a) By voorbeeldt onder een Verhemelzel in den ingang van de Kerk. (b) *Oleum Catechumenorum.*
(c) Deeze twaalf kaerſſen verbeelden de Leere des Euangeliums, wier licht de ganſche Waereldt door de twaalf Apoſtelen beſtraalt, en de aandacht die 'er den gelovige van hebben moet.
(d) Zie het *Gewoonte-Boek van Alet.*

aan wederzyde zyn *Pluviaal* oplichten, en moet den Wywaterdrager acht geeven, zich een weinig ter zyden van 's Biſſchops rechterhandt te houden, opdat hy telkens Wywater noodig hebbende, zich daar van bedienen kan.

Weder ter voorige plaatſe gekomen, en de *Antienna* op 't eindigen van den Pſalm herhaalt hebbende, zegt de Biſſchop, die overend ſtaat, met ontdekten hoofde het *Oremus*, en keert zich naar de Kerkdeur. De eerſte Medehelper zegt (a) *Flectamus Genua.* Alsdan knielen zy behalven den Bisſchop, nevens de Kruisdrager en de twee Waſchkaersdragers. De andere Medehelper zegt *Levate*, ſtaat op, wanneerze dan gezamentlyk weder opſtaan. Deeze Geeſtelyke oeffening valt al vry moeielyk, wegens de verſcheidenheden die de zelven verzellen, en hier om is 't dat alle de Kerkgebruiken met het Kerkgewoonteboek in de handt verricht worden.

Wy verzoeken den Chriſtenen verſchooning, wegens de Vergelyking die wy gemaakt hebben; vermits ze geen opzicht op 't wezen van den Godtsdienſt heeft.

Het Gebedt 't welk in 't *Pontifikaal* op *Levate* volgt; is van een verborgen aart. Nadit geëindigt te hebben, zet de Biſſchop de Myter wederop en de Kerkdeur naderende, klopt hy 'er met den Biſſchopsſtaf tegen, zeggende: (b) *Attollite portas & introibit Rex Gloriæ.* De Diaken die in de Kerk gebleeven was dit kloppen aan de deur hoorende, vraagt hem wie is deeze *Koning der Heerlykheit*, waarop de Biſſchop antwoordt: *het is de Heer de Almachtige Godt, de Godt der Heirſchaaren.* Is dit om zich naar de menſchelyke zwakheit te voegen, en gelyk *Charron* zegt: (c) *overmits de dwaasheit met die der kleine kinderen moet gedoogt worden*, dat men een plechtgebruik oeffent, 't welk geenzins uit den Apoſtoliſchen Geeſt voortvloeit? Deeze die de Geeſtelyke Plechtigheden hebben uitgevonden, hebben zeer wel gerooken, dat het menſchelyk vernuft in 't ſtuk van den Godtsdienſt niet dan over middelbaare zaaken vermogen heeft.

Na deeze Proceſſie ter rechterzyde om de Kerk te hebben gedaan, doet de Biſſchop insgelyks een ter linkerzyde, beſprengende de muuren van de Kerk omtrent ter zyner hoogte van buiten. De *Antiënne* die als dan gezongen word, is de zelfde niet die te vooren gezongen was, als mede het gebedt: maar de Plechtigheit is de zelfde, behalven dat de Diaken die in de Kerk is, gevraagt heeft: *wie is de Koning der Heerlykheit*, de Geeſtelykheit met den Bisſchop antwoordt: (d) *'t is de Almagtige Heer; hy is 't die de Koning der Heerlykheit is*, en dat zy gezamentlyk driemaal roepen (e) *doe open.* De Biſſchop maakt het Kruis op de Kerkdeur en ſpreekt ondertuſſchen (f) een Latynſch Vaers van 't Brevierboek uit: 't welk niet min de Duivel en alle de helſchen machten verbaazen doet; waar van de zin is: *dat alle de booze Geeſten op 't gezicht van dit Kruis vluchten moeten.* De Kerkdeur eindelyk geopent zynde, treed de Biſſchop alleen met zyne Bedienaars in de Kerk; zonder dat hy van 't volk, deeze plechtigheit bywoonende, gevolgt word, behalven eenige Metſellaars die het graf van de *Reliquiën* ſluiten moeten, en de tafel van 't Autaar met ſement dicht ſtryken. In 't ingaan van de Kerk zegt de Biſſchop: *dat de vrede in deeze Wooning zy*, en de Diaken antwoordt: (g) *wanneer gy 'er zult inkomen.* Terwyl zingt men dan de woorden van de Schriftuur, die met deezen wenſch overeenkomen, en de Biſſchop nadert ondertuſſchen het hart der Kerke, begint knielende en ongedekt het *Veni Creator*, met het gezicht naar het hoog Autaar gekeert. Alsdan neemt een der Onder-Diakenen de Aſch en ſtrooit die kruisgewys op den vloer, zodanig als het Pontifkaal belaſt, en gelyk alhier het Afbeeldzel (h) vertoont. Vervolgens zingt men de *Litaniën*, waarin men tweemaal den Heilig noemt

(a) Dat is, *laat ons knielen.*
(b) *Opent u eeuwige deuren op dat 'er de Koning der Heerlykheit ingaa.* Pſ. 23. volgens de Latynſche vertaling.
(c) L. I. *de la sageſſe.* §. 8. (d) *Dominus virtutum.*
(e) Deeze Biſſchops-Staf waarmede de Biſſchop aan de Kerkdeur klopt, verbeeldt de Prieſterlyke macht die Jesus Christus aan zyne Diſcipelen heeft mede gedeelt, en die hunne Opvolgens door de Wapenen verkreegen hebben, en door den Godtsdienſt hun verleent. De ſlagen aan de Kerkdeur gegeeven, onderrechten ons dat de Hemel, Aarde en Hel, t'eenemaal onder de macht van den Stedehouder van Jeſus Chriſtus bukken moet. Wy hebben deeze Verklaring getrokken uit Caſalius *de Ritib. Vet. Chriſt.* C. 33.
(f) *Ecce Crucis ſignum, fugiant phantasmata cuncta.* Pontif. Rom.
(g) Zie hoe zeldzaam deeze Plechtigheit word aangemerkt. Somtyds veroorzaaken de gemyterde Geeſtelyken eer den Oorlog dan Vrede. Het Schip der Kerke ſtaat dikmaals in gevaar van voor ſchipbreuk bloot te ſtaan, indien de Schipper door zyn wys beſtier de uitwerking van de boevery der Bootsgezellen niet belet, die het Scheepsbedryf mishandelen.
(h) Zie het eerſte Afbeeldzel van de volgende Afbeelding.

noemt, deeze Kerk en 't Autaar toegewyt. Wy moeten hier noch aanmerken. dat men diergelyke eer den geenen geeven moet, wier *Reliquiën* onder 't Autaar bewaart worden. Dit gefchied telkens om met drie herhaalingen tot Godt te zeggen; (a) *verhoor ons*: doch teffens de Heilig van de Kerk, met de tekenen van 't Kruis te maaken, noemende. Deeze Plechtigheden worden van een *Oremus*, een Antiënna nevens den Lofzang van Zacharias gevolgt; en terwyl de Bedienaars in 't Koor zingen, zet de Biffchop zyn Myter op, en fchryft met zyn Biffchops ftaf op het kruis der geftrooide affe een dubbel (b) A. B. C. met groote letteren, in 't Griekfch en Latyn. De Lezer zal wat van deeze Plechtigheit is, in de nevensgaande Afbeelding * genoeg begreepen hebben, gelyk in de twee eerfte Afbeeldzels (c) worden vertoont.

Na dat de Biffchop (d) in de affe het gemelde A. B. C. gefchreven heeft, gaat hy op een zekeren afftandt naar het Hoog Autaar, zet zyn Myter af, knielt en bid. Waar op hem het Koor (e) antwoordt. Dit word driewerf herhaalt en telkens met een verheven ftem en toon. Vervolgens dekt zich den Biffchop, zegent het water, zout, de afch en den wyn. De bezweering (f) van 't zout en 't water enz. nevens het *Oremus* 't welk word gezegt, zyn verfchillende van deeze, waar van wy by de zegening van den eerften Steen gefproken hebben. Op de Zegening van de afch, bid men Godt, dat *hy zynen Engel om intewyen en te zegenen zende, op dat ze een heilzaam middel den geenen worde die den heiligen naame Godts aanroepen en hunne zonden belyden.* Insgelyks bid men, *dat deeze die zynen heiligen naam aanroepen, de verloffing en vryfpreeking hunner zonden gevoelen zullen, en de gezontheit des lichaams en de Zaligheit der Ziele ontfangen.* Het gebedt geëndigt zynde, neemt de Biffchop het zout, mengt het kruigsgewys met de afch, en neemt alsdan een handvol van deeze ftoffe, werpt die met drie verpozingen in 't water, en herhaalt telkens de gedaane Zegening. Daarna zegent hy den Wyn, en mengt die kruisgewys met het water. Deeze Zegening word, gelyk de voorgaande, met eenige toepaffelyke gebeden verzelt; en zy eindigt door een verhaal van de voordeelen die het water uitwerkt, en de wonderwerken daar door uitgevoert. De inwying van 't Autaar volgt hier niet aanftonds op: maar de Biffchop maakt weder boven en beneden aan de Kerkdeur, met zynen Biffchops ftaf, het teken van 't kruis en bid Godt (g) dat het kruis onverwinnelyk zy; dat die geen die de Kerk bezoeken, met weldaaden begunftigt worden enz. Eindelyk komt hy weder ter plaatfe, alwaar hy het water gezegent heeft, en zich naar het Hoog Autaar keerende, vermaant hy, met gedekten hoofde, de Vergadering Godt te bidden, *dat hy deeze plaats door de befprenging van 't water met wyn, zout en affe vermengt, daor Jefus Chriftus zegene en bewaare,* enz.

(a) *Te rogamus audi nos.*

(b) Dit A. B. C. verbeeldt de eerfte grondregels van den Chriftelyken Godtsdienft. Het Kruis geeft ons te kennen, dat het eerfte 't welk een Chriften weeten moet, JESUS CHRISTUS gekruift zy. Zie Cafalius *de Ritib.* &c.

(c) Zie de twee eerfte Afbeeldzels van de nevensftaande Afbeelding. Wy twyffelen niet, dat deeze plechtigheit en eenige anderen iets byzonderlyks vertoonen; dat het Jodendom de bron van Verborgenheden en Tempelgebruiken is geweeft, en dat het Heidendom over dit onderwerp niet te wyken heeft, is niet te verwonderen. Men zou mogen zeggen dat de Plechtigheden eenigermaaten de wezentlykheit deezer twee Tempeldienften hebben uitgelevert: maar te verwonderen is 't dat het Chriftendom, waarvan de beginzelen ongemeen eenvoudig zyn, zich met een zoo moeielyk en zwaaren vracht heeft willen belaften, als deeze, die men dus verplicht is te onderhouden en niet dan een eindelooze moeite na zich fleept. Te gelooven is 't, en niet zonder reden, dat het veel meer arbeidt koft dit alles te leeren, dan te begrypen wat den Godtsdienft is.

(d) Zie *Pontific. Rom.*

(e) Wanneer hy *Deus in adjutorium* zegt, antwoordt het Koor; hy zegt *Gloria Patri* &c. en het Koor antwoordt: *ficut erat in principio.* Dit alles moet ordentelyk gefchiedden; want het gebruik de ziel der voorfchriften is. De minfte oplettenheit wat de Kerkelyke en Waereldlyke bedryven aangaan, zal 'er den Lezer van overtuigen.

(f) Het *Pontifikaal* noemt deeze dingen *Creatura Salis*, *Creatura aquæ* enz.

(g) *Sit pofitis crux invicta liminibus* &c. Pontifi. Rom.

* Zie de nevensgaande Afbeelding in 6. verbeeldingen verbeeldt, waarvan de eerfte vertoont *hoe de* BISSCHOP *het* A. B. C. *in de afch fchryft*, KRUISGEWYS *door den* ONDER-DIAKEN *geftrooit*; de tweede, vertoont het AFBEELDZEL *van 't* KRUIS *en de* LETTEREN *op den* VLOER *van de* KERK *in de* ASCH *gefchreeven*; de derde, *hoe de* BISSCHOP *het* KRUIS *met* WYWATER *midden op het* AUTAAR *maakt*; de vierde, *hoe de* BISSCHOP *de* KERKVLOER *met* WYWATER *befprengt*; de vyfde *hoe men de* RELIQUIEN *in* PROCESSIE *in de* KERK *brengt*; en de zesde, *hoe de* BISSCHOP *de* RELIQUIEN *in 't* AUTAAR *fluit.*

L'EVÊQUE ecrit L'ALPHABET sur la CROIX de CENDRES que le SOUSDIACRE a fait.

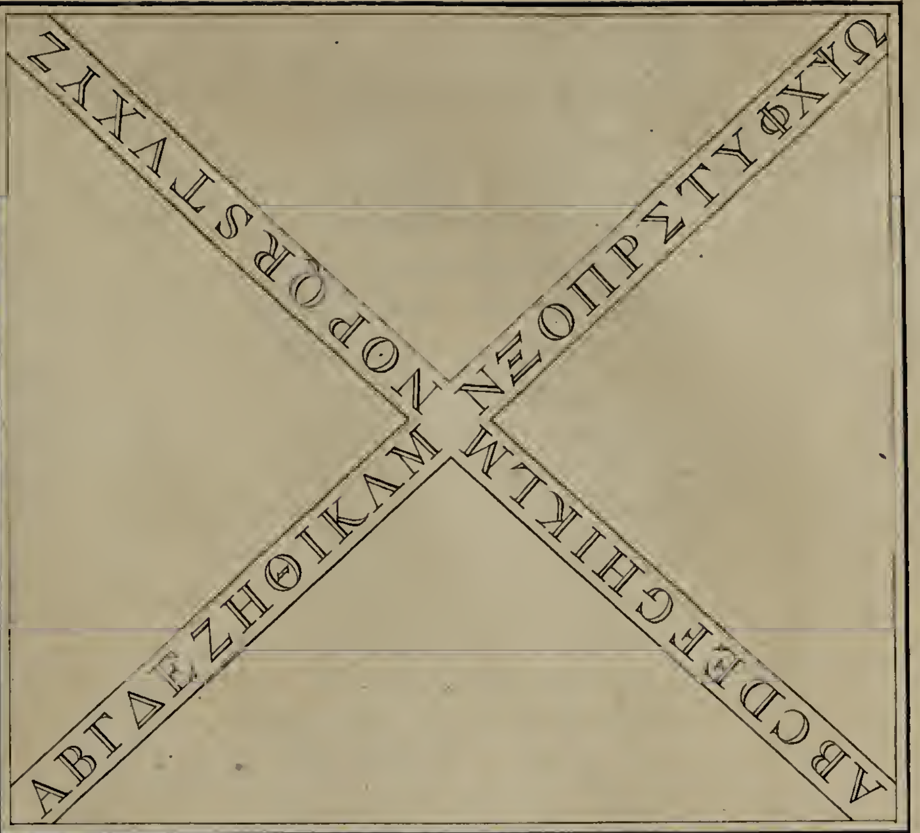

FIGURE de la CROIX de CENDRES qu'on a tracée sur le PAVÉ de L'EGLISE.

L'EVÊQUE fait la CROIX avec de L'EAU BENITE au milieu de L'AUTEL.

L'EVÊQUE ASPERGE le PAVÉ de L'EGLISE avec de L'EAU BENITE.

On porte les RELIQUES en PROCESSION dans L'EGLISE.

L'EVÊQUE enferme les RELIQUES dans L'AUTEL.

enz. (a) Hier op volgt een *Antiën ne*, die dikmaals word herhaalt. In den aanvang van de *Antiënne* ſtaat de Biſſchop voor 't Autaar, doopt den vinger van de rechter handt in 't water, 't welk hy te vooren gezegent heeft, en maakt op het midden van des Autaars-tafel een kruis, welk Autaar (b) hy *ter eere van den Almachtigen Godt, van de Maagt Maria, en van alle de Heiligen, in den naam en ter gedachteniſſe van den Heilig . . .* enz. inwyt, en zulks in den naame des Vaders, des Zoons en des H: Geeſt.

Behalven dit kruis op het midden van 't Autaar, moet hy mede op de vier hoeken (c) diergelyke kruiſſen maaken: een ter zyden van 't Euangeli, een ander ter zyde van 't Epiſtel, en de twee andere aan beide de einden. Op deze kruismaking volgt een gebedt, waarna de Biſſchop zevenwerf om 't Autaar gaat, beſprengende het met Wywater. Wy zullen ons over de plechtigheit dezer zeven omwandelingen niet verder uitbreiden, doordien het onnoodig is: maar wy voegen 'er by, dat de Biſſchop na deeze Proceſſie, terwyl men een Antiënne zingt, achter het Autaar en ter rechter zyde omgaat, om de Kerk rond te gaan, en de muuren van haar benedendeelen te beſprengen. Wederkeerende vervolgens door den zelven weg dien hy te vooren gehouden heeft, beſprengt hy het middendeel; en ten derden zynen weg ter linker zyde neemende, beſprengt hy het bovendeel; waarna hy de vloer beſprengt, en begint deeze beſprenging voor het Autaar, van waar hy naar de groote Kerkdeur gaat, en vervolgt deeze plechtigheit dwars over van 't eene einde des muurs tot aan 't andere. Insgelyks ſprengt hy in 't wederkeeren naar (d) de vier deelen der waereldt. Daarna keert hy weder naar de groote Kerkdeur, en bidt Godt met een kort, maar Chriſtelyk gebedt: (e), 't welk door een ander gevolgt word, en gemeenlyk niet min van kracht is. Vervolgens legt hy de handen op zyne borſt, en herhaalt met het Koor dat geen 't welk de Kerk (f) de *Voorrede* of Inleiding noemt.

Na deeze Inleiding mengt de Biſſchop of den Dienſtdoende Prieſter het ſement met Wywater, 't welk dienen moet om den ſteen vaſt te leggen, die het graf van de *Reliquiën* dekt: hy zegent het, en na de zegening volgt het gebedt.

XXXV. HOOFDTSTUK.

Hoe de RELIQUIËN *in een* OMDRAGT *naar de* INGEWYDE KERK *worden gebragt; en hoe de* KIST *met deeze* RELIQUIËN *in 't* AUTAAR *word gezet.*

Hoe men de Reliquien overvoert, en met welk een plechtigheit dit gaat verzelt.

De Biſſchop gaat plechtelyk naar de *Reliquiën* van veele Geeſtelyken gevolgt, en voorgegaan van het Kruis tuſſchen twee Waſchkaersdragers gedraagen. Men brengt het H: Olyzel aan den ingang van de Kerk; en komende ter plaatſe alwaar de *Reliquiën* zyn, zingt men een *Antiënne* en de Pſalm die, volgens de Latynſche Overzetting, de 94ſte. is. Somtyds vergenoegt men zich een *Repons* ter eeren van den Heilig te zingen, waarvan men de *Reliquiën* haalt. Na dit gezang ontdekt zich den Biſſchop, die zich voor de *Reliquiën* onthoud, en doet een gebedt (g) ter eere van de zelve. Men werpt vervolgens de wierook in 't Wierookvat, en de Omdragt begint in deeze orde.

De Kruisdrager heeft tuſſchen * twee Waſchkaersdragers den voortogt, en de andere Geeſtelyken volgen, zingende. Na hem komen de Prieſters, die de *Reliquiën* op een draagbaar torſſen, prachtig overdekt.

De Wierookvatdrager gaat ter zyden, en draagt zorg de *Reliquiën* geduurende de Proceſſie te bewierooken. Verſcheiden Waſchkaersdragers gaan mede met hunne Waſchkaerſſen een weinig ter zyden, en

(a) Indien 'er een ander Autaar in te wyen is, oeffent de Biſſchop de zelfde Plechtigheden, en wyt ze den een na den anderen. *Pontif. Rom.* (b) Idem ibid.

(c) Het Autaar is het Afbeeldzel der Kerke. De vier hoeken of zyden verbeelden de vier deelen der Waereldt. Deeze plechtigheit beteekent dan de uitgeſtrektheit der Kerke en van de verdienſte van JESUS CHRISTUS Kruis. De zeven omwandelingen van zeven beſprengingen verzelt, drukken de volheit der Genade van den H: Geeſt uit.

(d) *Verſus Orientem, Occidentem* &c. Pontif. Roman.

(e) De zin van dit gebedt is: dat Godt zyne barmhartigheit over den geenen uitbreide die hem in deeze Kerk aanroepen.

(f) *Per omnia Sæcula*, &c.

(g) Men bid Godt, *dat de gelovigen door zyne Genaade waardiglyk de ledemaaten der Heiligen mogen aanraaken, die hem byzonderlyk zyn toegewyt* enz.

* Zie de vyfde Verbeelding van de Afbeelding Pag: 320.

voor den draagbaar. Na de *Reliquiën* vertoont zich de Bisschop van zyne Bedienaren verzelt. Wanneer de Omdragt met de *Reliquiën* uit haar verblyfplaats komt, heft men een *Antiënne* op, van eenige anderen gevolgt, die het Koor vervolgt te zingen. De Processie aan de Kerkdeur gekomen, gaat de Bisschop uit het Koor voorgegaan van den Kruisdrager, de Waschkaersdragers en *Reliquiën*, om een Omgang om de Kerk te doen; waarna hy zich weder aan de Kerkdeur stil houd en tot den Volke een aanspraak (a) doet. Vervolgens vermaant hy den Grondlegger der Kerke om middelen uit te vinden waar door de zelve kan bestaan; in welker vergelding de Kerk door den mondt van den Bisschop aan den Stichter en zyne Erven belooft, dat zy de eersten in de Omdragten zullen zyn, die jaarlyks wegens de Inwying enz. gedaan worden. Vervolgens bid men voor hem, men zingt een *Repons*, en bidt noch eens. Voordat de Bisschop de Kerk intreed, maakt hy een ander Kruis aan den buiten kant van de Kerkdeur met den vinger van de rechter handt. Eindelyk de Priesters belaaden met de draagbaar der *Reliquiën* op hunne schouderen, en de Processie in de Kerk gekomen, van 't Volk en de Geestelykheit gevolgt; alsdan heft den Bisschop een *Antiënne* op, en het Koor hem navolgende, worden de Heiligen, wiens kostelyk en dierbaar overschot men derwaarts overbrengt, verzocht (b) bezitting van hun verblyf te neemen, voor hen dusdanig bereid. Ondertusschen gaat men als noch met den Omdragt voort, en wanneer die by 't Autaar gekomen is, alwaar men deeze *Reliquiën* plaatsen zal, ontsteekt men de Waschkaersen die men natoont by het Autaar zet. De Bisschop vereert dan de komst der H: *Reliquiën* door het gezang van een *Antiënne*, 't welk nevens twee Psalmen herhaalt word; waarop aanstonds een kort gebedt volgt.

Wat 'er vereischt word, voor dat men de *Reliquien* in 't Graf des Autaars zet.

Voor dat men de *Reliquiën* in 't Graf zet, merkt de Bisschop of iemandt anders deeze bediening waarneemende, de kist of koffer met de H: Oly, nadat hy te vooren het Vaas, waarin de *Reliquiën* zyn, verzegelt heeft. Hy geeft wel acht dat het merk van 't H: Olyzel met vier tekenen van 't Kruis verzelt gaat, 't welk op de vier zyden van 't Graf in den naame des Vaders enz. word gedaan. Dit is waarin de wying van 't Graf bestaat. Vervolgens zet men de Reliquikas met alle mogelyke eerbiedigheit ter bestemder plaatse, en om dit te meer de Vergadering te betuigen, geschied zulks met ongedekten hoofde. Deeze behandeling word van een *Antiënna* gevolgt, die men mede herhaalt, terwyl de Bisschop, ongemytert, de *Reliquiën* bewierookt; waarna hy den Myter weder opzet, de Steen die het graf sluiten moet in de linker handt neemt, de vinger van de andere handt in den H: Oly doopt, waarop hy op 't midden van den Steen en op de zyde naar de H: *Reliquiën* gekeert, een teken van 't Kruis maalt, om die van deeze zyde te wyen. Waarop dan de *Antiënnen* en het *Oremus* (c) volgen gewoonte volgen moeten. Daarna legt de Bisschop de Steen op het graf; en de Metzelaar voltrekt zyn werk. Alsdan heiligt de Prelaat de zelve door een teken van 't Kruis, 't welk hy op den Steen afmaalen moet.

XXXVI. HOOFDT-

(a) Deeze aanspraak behelst de achting die men Godt en de Kerke schuldig zy; insgelyks over de Vryheden der Kerken; en over de eerbied die de Joodsche Vorsten en vervolgens de Christen Mogentheden voor deeze Heilige plaatsen hebben gehad. Men vergeet mede niet aan te roeren, dat de strafwaardigen die een vryplaats in de Kerken zoeken, voornamentlyk in Italië, Spanje en Portugal, de zelve ongestraft, door voorspraake der Kerkelyken die deeze Kerken bedienen, genieten mogen. Daarenboven vermaant hy de Christenen om 'er niet dan eerbaarlyk in te komen: „ De Heilige Pausen, voegt hy 'er by, hebben deeze voor„rechten aan de Kerke toegestaan, die wy ter eere van den Almachtigen, van de gelukzalige Maagdt Ma„ria, van alle de Heiligen en byzonderlyk van den Heilig - - - toeëigenen. Wy verklaaren datwe de *Re„liquiën* der Heiligen --- onder zyn Autaar geplaast hebben, en dat de lichaamen deezer Heiligen --- en „van den Heilig - - - ter deezer plaatse rusten. Deeze die de zelven bezoeken, zullen Aflaat genieten, „door --- toegestaan. Wy vermaanen u tot onderhoudt der zelven en die deeze Kerk bedienen zullen, hun de „tienden te betalen. „ De Bisschop breid zich voornamentlyk over dit Hoofdtpunt uit, en bewyst dat Godts Zegening hier van Afhangt enz. Zie, *Pontific. Rom.*

(b) *Ingredimini Sancti Dei, præparata est enim à Domino habitatio Sedis vestræ* &c. Pontif. Rom.

(c) Door dit gebedt betuigt men voor Godt, dat men met een Geestelyke liefde de *Reliquiën* der Heiligen omhelst, waarvan het in deeze plechtigheit behelst; enz.

Le CELEBRANT oint avec le S.t CHRÊME, les douze CROIX des Murailles. ‖ *Il fait avec le S.t CHRÊME une CROIX au devant de L'AUTEL.*

Il BENIT les VAISEAUX, qui doivent servir à L'AUTEL. ‖ *Il VERSE de L'HUÏLE et du CHRÊME sur la TABLE de L'AUTEL.*

B. Picart sculp. dir. 1723.

Il ALLUME les CINQ CROIX de CIRE qui sont poseé sur les cinq CROIX d'ENCENS. ‖ *Il CONSACRE les PAREMENS de L'AUTEL.*

XXXVI. HOOFDTSTUK.

Hoedanig de BEWIEROOKING *van 't* AUTAAR *geschied*; *de* ZALVING *der twaalf* KRUISSEN, *en het* KRUIS *voor het* AUTAAR; *als mede de* ZEGENING *van de* VATEN *en* AUTAAR-VERSIERZELEN *voltrokken.*

Hoe de bewierooking van 't Autaar word verricht.

Wanneer de gemelde Steen gezegent, met de tekenen van 't Kruis afgemaalt, en verzegelt is, moet het Autaar bewierookt worden. De Bisschop werpt den wierook in 't Wierookvaat, geevende (a) het den Zegen en maakende het teken van 't Kruis over het zelve. Vervolgens bewierookt hy het Autaar rechts en links, van vooren en achter, terwyl men zingt. Na de bewierooking bid hy, en het gebedt geindigt zynde, wryven de Bedienaars de Autaartafel met een schoon lywaadt. De Prelaat bewierookt het Kruisgewys; gelyk hy mede de vier zyden van 't Autaar doet, en deeze bewierooking word telkens vervolgt.

Na de bewierooking maakt de Bisschop met den Heiligen Oly vyf Kruissen, te weeten, een in 't midden van 't Autaar, en de andere op de vier zyden, en zulks ter zelver plaatse alwaar hy die te vooren met Wywater had gemaakt. De vyf Kruissen met den Oly hervat, begint hy andermaal de bewierooking.

Gezalfde Kruistekenen gemaakt, en hoe men daar mede omgaat,

De *Antiënnen*, Psalmen en 't *Oremus* telkens herhaalt, verzellen de overvloedige reukwerken en alle de Kruistekenen die den Prelaat voor de derdemaal met den Heiligen Oly doet. Eindelyk, zonder ons verder over deeze handeling uit te breiden, moeten we noch zeggen dat de (b) Bisschop teffens eenige Oly en Zalfoly op het Autaar te gelyk uitgiet. Hy smeert de zelve overal en wryft die vervolgens met de rechter handt. Ondertusschen zingt het Koor de Zegening die de Aartsvader Isaäk aan zynen Zoon Jacob gaf, en die door een Psalm gevolgt word: daarna vermaant de Prelaat de Vergadering (c) Godt te bidden dat het hem behaage de Steen te zegenen en te heiligen waarop de Zalving is geschied enz.

Terwyl de Geestelykheit en 't Koor in 't zingen der *Antiënnen* en Psalmen aandachtig zyn, zullen we den draad van de bewierooking van 't Autaar een weinig afbreeken, om tot de Zalving der twaalf Kruissen over te gaan, die de Bisschop op de muuren van de Kerk heeft gemaalt *. Hy begint achter het Autaar, en vervolgt ter rechter zyde, zalvende deeze Kruissen de een na den anderen. Op ieder Zalving herhaalt hy het voorschrift van de Inwying (d) der Kerke. Ieder Kruis word in 't byzonder bewierookt nadat de Zalving is volbragt.

Deeze Bewierooking der twaalf Kruissen geëindigt zynde, gaat de Bisschop weder tot het wierooken van 't Autaar over, laat zingen en bidt vervolgens Godt, met de gewoone tekenen (e) van 't Kruis, dat het hem behaage het Autaar te heiligen en de Offerhanden van zyne Dienaren te Zegenen enz. Hy verzuimt mede niet den wierook te zegenen, dit Schepzel (f), 't welk door zyn (g) reuk niet alleen alle quyning en ongezondheit verdryft: maar ook vooral de heimelyke laagen van den Vyandt (de Duivel) afkeert. Hy verzuimt mede niet vyf nieuwe Kruissen op 't Autaar te maaken, ieder van vyf Greynen wierook, ter zelver plaatse, alwaar hy die te vooren met het Wywater had gemaakt, alsmede met den Heiligen Oly, en 't laatste Olyzel. Op ieder Kruis van den wierook, legt hy een van wasch, eveneens als het Afbeeldzel (h) vertoont. Vervol-

(a) *Ab illo benedicaris in cujus honore cremaberis.* Pontif. Rom.
(b) Zie de vierde Afbeelding van het bygevoegt Afbeeldzel. (c) *Pontificale Rom.*
(d) *Sanctificetur & consecretur hoc Templum* &c.
(e) Men moet aanmerken dat het teken van 't Kruis aan de drie Persoonen van de Drieëenigheit in de Zegeningen toegeëigent word, wanneer men zekere woorden uitspreekt, als *Zegenen*, *Inwyen* en *Heiligen*.
(f) *Creatura incensi*, *Creatura aquæ*, *Creatura Salis* &c. zyn gemeene bewoordingen in het *Pontifikaal* en de Kerkgewoonteboeken, als reeds is gezegt.
(g) *Pontific. Roman.* (h) Zie de vyfde Verbeelding van de gemelde Afbeelding.

* Zie de Afbeelding in 6. verbeeldingen hier nevens gaande, waar van de eerste verbeeldt, *hoe de* BISSCHOP *met den* H: ZALF-OLY *twaalf* KRUISSEN *aan de* KERKMUUREN *maakt*; de tweede, *hoe hy met den* H: ZALF-OLY *een* KRUIS *voor 't* AUTAAR *maakt*; de derde, *hoe hy de* VATEN ZEGENT *die ten gebruik van 't* AUTAAR *dienen*; de vierde, *hoe hy den* OLY *en* ZALF-OLY *op de* TAFEL *van 't* AUTAAR *uitgiet*; de vyfde, *hoe hy de* VYF WASCHE KRUISSEN *op de* VYF WIEROOK-KRUISSEN *gelegt* AANSTEEKT; en de zesde *hoe hy de* AUTAAR *Versierzels* Wyt.

gens ontsteekt hy dit, knielt voor 't Autaar, roept den H: Geest aan en bidt (a) *het vuur van zyne liefde te ontsteeken* in de harten der gelovigen. De *Antiënne* word door een *Halleluja* voorgegaan. Het Koor vervolgt het gezang en de Priester besluit deeze kleine Godtvruchtige handeling door een gebedt; terwyl de Kruissen van wasch en wierook branden. De Bisschop belast deeze gewyde asch zorgvuldig te bewaaren. Een zyner Bedienaren neemt dit waar, doet de zelve in een daar toe geordent Vaas; waarna hy zyne handen in de *Piscina* * wast.

Het algemeen besluit deezer plechtigheit bestaat in een *Oremus* door den Prelaat op den trap van 't Autaar (b) in de vereischte orde uitgesproken. Het *Oremus*, volgens de regels in de Aanmerking aangeweezen, geëindigt zynde, heft de Bisschop met een middelmatige hooge toon, en de handen op de borst, het *Per omnia* op, waarvan wy reeds gesproken hebben.

Des Donderdags en Vrydags in de Heilige Week ontbloot men het Autaar van zyne versierzelen, en men wast het te Rome met water en wyn. Deeze ontblooting der sieraden betekent de neerslachtigheit der Christenen wegens het lyden van den Heilandt, of verbeeldt hoedanig Jesus Christus wierd uitgekleed om gegeesselt te worden. De Afwassing met water en wyn verbeeldt het water en bloedt uit zyne zyde gevloeit.

En wat verder met deeze plechtigheit verzelt gaat.

Nadat de Bisschop het Autaar met alle de Kruissen gezegent, ingewyt, geheiligt en gewyt heeft, schynt dat 'er voor hem niets meer te doen valt: Maar geenzins; hy moet 'er noch een op het voorste deel van 't Autaar maaken. Dit geschied met de Zalf-Oly, 't welk met een gebedt verzelt gaat. Vervolgens maakt hy 'er noch anderen ter plaatse alwaar de Autaartafel aan de Pylaren of stylen is gevoegt: waarna hy weder een gebedt doet. Eindelyk komen de Onder-Diakens de Tafel van 't Autaar wryven, met de handdoeken enkelyk daar toe dienende. De Prelaat gaat naby het Autaar zitten en wryft zyne handen met broodkruimen, wast ze, en droogt ze weder plechtelyk. Alsdan bieden hem de Acolyten de tafellakens en andere lywaten van 't Autaar, nevens het vaatwerk aan, en alles 't geen tot optooizel dient. Dit nu is al het byzonderlykste 't welk in deeze Plechtigheit word gebruikt: niets is 'er meer aan te merken wat de wying van 't draagbaar Autaar aangaat, noch zodanig een Autaar 't welk men in 't byzonder zonder Inwying der Kerke zegent. Men neemt alleen, wat het draagbaar Autaar aangaat, in acht, dat men 't door eenige geringe *Reliquiën* en drie greinen Wierook te bereiden beginnen moet, en zulks ter plaatse alwaar de Inwying geschied, en wat meer is, nuchteren moet uitgevoert worden. Na deeze Inwying, zegt dan de Priester, indien hy 't noodig oordeelt, de Mis.

De Dienstdoende Priester (c) besprengt deeze Vaten en Versierzelen met Wywater. Vervolgens spreiden die geene die dienen het *Chrismal* over het Autaar, bekleeden 't met zyne gewoone Versierzelen, zetten 'er het Kruis op enz. De Priester heft staande het eerste vers van een *Antiënna* op; waar na een Psalm gezongen word, en hy treed voor 't Autaar, groet het Kruis, vervolgens driewerf het Autaar bewierookende. Hierna bid de Priester, en 't gebedt geëindigt zynde, gaat hy naar de *Sakristy*, legt het *Pluviaal* af, (d) en komt weder met Pantoffels aan. Vervolgens wascht hy zyne handen, en bekleedt zich met alle zyne witte optooizels. Men versiert de Kerk, men steekt de Waschkaerssen op 't Autaar op, en de Dienstdoende Priester doet de Mis, indien hy wegens zyne bezigheden niet te zeer vermoeit is, anders geschied dit door iemandt anders.

(a) Dit is het gezang 't welk met de woorden *Veni Sancte Spiritus* &c. begint.

[* *Piscina* is een soort van Waterbak, waarin men eertyds na eeenige verrichting zyne handen waste. In de H: Schrift was *Piscina* een proef-Waterbak, waarin de Geraakten van hunne langduurige quyning wonderdaadig geneezen wierden, indien het te vooren door den Engel des Heeren beroert wierd.]

(b) Overend staande en zonder Myter zegt hy *Oremus*. Een der Noodhulpen vervolgt te zeggen *Flectamus Genua*: alsdan knielenze alle behalven den Bisschop. De andere Bedienaar zegt *Levate*, en dan staat een ieder met hem weder op.

(c) Zie *Pontif. Rom.* (d) *Si celebrare voluerit* voegt 'er het *Roomsch Pontifikaal* by.

HISTO-

HISTORISCHE VERHANDELING
Over de
HEDENDAAGSCHE GODTSDIENST-PLICHTEN
En
GEWOONTENS
Der
ROOMSCHE KERKE.

Tweede Afdeeling.

I. HOOFDTSTUK.

Hoedanig de ZEGENING *der* AGNUS DEI *geschied, en van welk een* OORSPRONG *deeze* PLECHTIGHEIT *is.*

De *Agnus Dei* en de toebereiding van de zelve beschreeven.

De Paus (a) is op 't eerste Jaar van zyn Pausschap gewoon plechtelyk de *Agnus Dei* te (b) doopen of te zegenen, en vervolgt dit alle zeven Jaaren geduurende zyne regeering. 't Lust ons dit *Agnus* te beschryven. Het bestaat uit wasch en zekere stoffe gemaakt, op de wyze van een ovaale gedenkpenning, waar op men *Jesus Christus* onder het Afbeeldzel van een Lam verbeeldt, 't welk een Kruis houd; hier om is 't dat men deeze stoffe, dus toegestelt, *Agnus* noemt. Eertyds (c) wierd dit wasch door 's Pausen (d) Kamerling verzorgt, waar van de Bediening van den Meester van 't gewyde Paleis af hing. Wie van deeze *Agnus Dei* begeerde verzien te zyn, plaatste zich voor 't Autaar van St. Pieter; een Apostolische Onder-Diaken leide hem vervolgens van 't Autaar naar een kamer van 't Pausselyk Paleis. Deeze Onder-Diaken en zyne Amptgenooten van eenige Akolyten geholpen, bewerkten dit wasch, en gaven 't de gedaante van 't *Agnus* (e) volgens de bewoording van 't Roomsch Ceremoniaal, met veel Godtsdienstigheit, achting en zindelykheit. De Apostolische Kamer verschafte alle benoodigde onkosten voor den toestel deezer gewyde stoffe. Men maakte het wasch, 't welk 'er de voornaamste stoffe van was, kneedbaar door een mengzel van Heilige Oly en Zalfoly van 't voorleden Jaar. Wanneer men het mengzel gereed had, bood men de *Agnus Dei* zyne Heiligheit in een of meer scho-

(a) Zie *Cerim. Eccl. Rom.* L. I. p. XXXVII. in den Jaare 1516. gedrukt.
(b) Te Rome noemt men deeze plechtigheit den Doop.
(c) *Cerim. Eccl. Rom.* ibid.
(d) *Magister Ceræ Palatii Apostolici.*
(e) *Cum magna devotione, reverentia & munditia.*

ſchotelen aan, die dan door deezen Heiligen Vader gezegent wierden: Maar nu heeft (a) de Prelaat Sakriſtyn van den Paus het bewint van de bereiding der *Agnus Dei* door zyne Kapellanen en Klerken van de Kapel. Het waſch waar van zy die maaken, word van 't overſchot der Paaſch-Waſchkaerſſen van 't verleden Jaar genomen, en alzo dit niet verre genoeg ſtrekken kan, verzorgt de Apoſtoliſche Kamer het overige.

Hoe die Gezegent worden aangeweezen.

Op Paaſch Dingsdag (b) zegent de Sakriſtyn het water, en den volgende dag op 't eindigen van de Pauſſelyke Mis, wyt de Paus, bekleedt met het Hoofdtdekzel, de *Albe*, een *Stool* van wit damaſt met een zilvere kant geboord, en op 't Hoofdt een Myter van Goudlaken hebbende, het water dat de Sakriſtyn den voorigen dag gezegent heeft. Dit water is in een groote zilvere ſchotel: de heiliging geſchied met de gewoone zegeningen, waar by zyne Heiligheit een gebedt tot Godt voegt, hem biddende de dingen te heiligen (c) die de zonden uitwiſſchen enz. Vervolgens neemt de Paus van den Balzem, giet die kruisgewys in 't water, en voegt 'er insgelyks de Zalfoly kruisgewys by. Dit alles geſchied onder de telkens herhaalde gebeden tot Godt. Daarna keert hy zich naar de *Agnus Dei*, (d) zegent die, bewierookt ze en bidt Godt dezelve zodanige krachten te verleenen, als hun gemeenlyk worden toegeëigent. Een tweede en derde gebedt volgt hier op, waar na de Heilige Vader in een voor hem geplaatſten Armſtoel zitten gaat, (e) met een handdoek voor gedaan, en hebbende den Myter op 't hoofdt, neemt hy de *Agnus Dei* de een voor en den ander na, door de Kamerlingen hem in zilver vergulde ſchotelen toegereikt, en werpt ze in 't Wywater, waar uit die de Kardinalen, met de fyne linne *Albe* bekleed, aanſtonds weder met een, tot dit gebruik dienende, lepel uitneemen. Haare *Eminentiën* brengen deeze *Agnus Dei* op een tafel met een wit laken gedekt, en droogen ze aldaar met een handtdoek die zy als een voorſchoot voor 't lyf hebben. De Noodhelpende Prelaten ſchikken de zelve op deeze tafel in orde, alwaar men die wel droogen laat. Nadat de Dooping (f) der *Agnus Dei* geëindigt is, ſtaat de Paus op en bidt een gebedt tot den H. Geeſt om de Zegening over de zelven te erlangen; gelyk hy insgelyks tot Jesus Christus doet; waarna men ze weder in de ſchotels legt, en zyne Heiligheit vertrekt met de Kardinalen, die hem (g) hier in ten dienſt zyn geweeſt, om met hun het middagmaal te houden. Men hervat deezen arbeidt den volgenden Donderdag, en men vervolgt 'er in, tot dat alle de gemaakte *Agnus Dei* gezegent zyn. Deeze arbeidt eindigt altoos gemeenlyk op Vrydag; en deeze Plechtigheit word in 't byzyn der Afgezanten en veele Vreemdelingen verricht, die nieusgierig zyn deeze doping der *Agnus Dei* te zien.

Op den naaſtvolgenden Zaturdag, een dag waarin men de *Agnus Dei* in de Kapel voorzet, word de Mis door een Kardinaal Prieſter gezongen. De Paus woont de zelve in zyn Pauſſelyk gewaadt by. „(h) „Wanneer men het *Agnus Dei* gezongen „heeft, een Apoſtoliſche Onder-Diaken in „zyn Plechtgewaadt gekleed en van den „Kruisdrager, van twee Waſchkaersdra„gers en den Wierookvatdrager voorgegaan, „ontfangt uit handen van 's Pauſen Sakris„tyn een zilvere ſchotel met *Agnus Dei*, „nieuwelyks gezegent en in Chineeſche Kat„toene Wol van verſcheiden verwen, gewon„den. De Onder-Diaken word van een Klerk der Plechtigheden en van twee Kapellanen in hunne Koorgewaaden gevolgt. Wanneer zy aan de deur van de Kapel gekomen zyn, knielen ze; de Onder-Diaken (i) zingt met luider ſtemme deeze woorden in gebroken Latyn: (k) *Heilige Vader hier zyn de nieuwe* Agnus Dei, *die gy verkondigt hebt*, Halleluja. *Onlangs hebben ze uit de Fontyn* van 't gezegent water gedronken. *Zy zyn nu zeer verlicht*; *Loof den Heere.* Hier op antwoordt het Koor in Muzyk: *Godt zy gezegent*, Halleluja. De Muzyk geëindigt zynde, ſtaat de Onder-Diaken wederop en vervolgt zynen weg. Aan de deur van 't afſchutſel van de Kapel gekomen, herhaalt hy de reeds gemelde woorden; en insgelyks voor de derdemaal, wanneer hy voor den Pauſſelyken Troon gekomen is en zich voor St. Pieters voeten nederknielt, die hem zittende en gemy-

(a) *Cerim. Eccl. Rom.* Ibid. de Heer *Aimon* in zyn *Tafereel van 't Roomſch Hof* zegt: „ Dat de Benedictyner Geeſtelyken der Klooſteren van St. Bernard en Sta. Pudentiana de *Agnus Dei* formen.

(b) Zie *Lunadoro* Relaz. &c.

(c) *Quatenus ipſorum veneratione & honore nobis famulis tuis crimina diluantur* &c. *Cerim. Eccl. Rom.* Zie in 't nevenſtaande Afbeeldzel hoedanig een kraeht aan de *Agnus Dei* gegeeven word.

(d) *Benedice e turifica gl' Agnus.* Lunadoro. (e) *Accinctus linteo.*

(f) *Cerim. Eccl. Rom. Omnibus baptizatis.*

(g) *Lunadoro* Relaz. &c. (h) *Aimon* Tafereel van 't Roomſeh Hof enz.

(i) *Cerim. Eccl Rom.* L. 2. Fol. CXI.

(k) *Pater Sancte, iſti ſunt Agni novelli, qui annuntiaverunt vobis Alleluja. Modo veniunt ad fontes: repleti ſunt claritate. Alleluja.*

A

LES VERTVS DE L'AGNVS DEI,

Composè de Sainct Cresme, Baume, & pure cire. Extraict du liure appellè le Ceremonial, ou parlant de la Benediction d'iceux, les paroles suyuantes, se trouuent registrèes sur la fin en ceste maniere.

B

C

Il se lit que le Pape Vrbain V. enuoya à l'Empereur des Grecs trois Agnus Dei, auec ces vers & paroles.

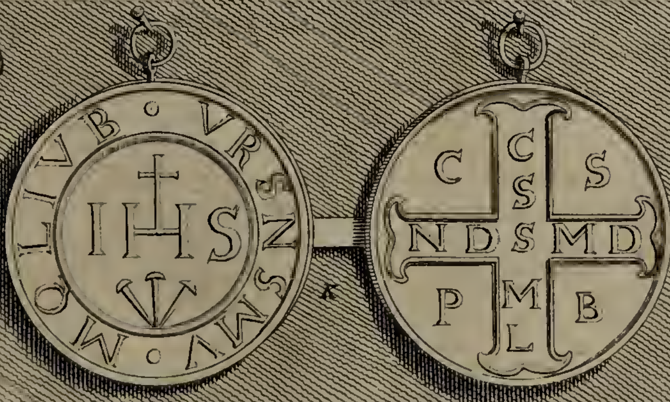
Les tonnerres il chasse;
Les pechez il efface;
Sauue d'embrasement;
Et de submergement,
Garde de mort subite,
Les Diables met en fuite,
Dompte les ennemis.

Hors de danger sont mis
Et l'enfant & la Mere,
Qui trauaille à le faire;
Il donne maint pouuoir,
Aux dignes de l'auoir.
La part, quoy que petite,
Tant que la grand profite.

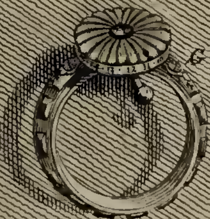
La Priere que le Pape faict à la Benediction de l'Agnus Dei.

Qu'il efface les pechez, qu'on impetre pardon, qu'il confere les graces.
Que le touchant, & voyant, les Chrestiens soient esmeus à loüer Dieu.
Que le bruit de l'air, gresles, neiges, & tempestes, la furie des Vents, & des Tonnerres soient moderez, & arrestez.
Que deuant le Salutaire, & glorieux estendart de la Croix, qui y est figurè, les esprits malings s'espouuantent, & s'enfuyent.
Que celuy qui les porte, aye vertu contre les illusions, tromperies, astuces, & fraudes du Diable, & des esprits malings.
Qu'aulcune tempeste, aduersitè, air pestilentiel, ou corrompu, ni mal caduc; aulcune tourmente, tempestes de mer, aulcun feu, ou aultres iniures de temps, ne puissent offenser, nuire, ny preiudicier, à celuy qui le portera deuotement sur soy.
Qu'en l'accouchement soient conseruez la Mere, & l'enfant.
Que tous ceulx qui le portent, puissent estre tousiours en seuretè, qu'ils ne craignent aulcun peril, qu'ils n'ayent point peur des ombres, qu'aulcune cruautè du Diable ne les endommage, qu'ils ne puissent estre trompez des hommes, qu'ils soient exempts de tous perils, de feu, de fouldre, de tourmente, & tempestes; Et que les femmes enfantent sans trauail, & soient deliurèes de mal, & de tout danger.

A ROME, Chez l'Imprimeur de la Chambre Apostolique. 1662.
auec permission des Superieurs.

A. Copie exacte de la feuille imprimée, que le Pape donne avec les Agnus Dei, qui est une espece de medaille de cire, représentant un Agneau comme on le voit a la lettre B. cette medaille a pour revers l'image de quelque Saint.

C. Les Armes du Pape Alexandre VII. qui a donné l'original de la susditte feuille A.

D. Le Scapulaire.

E. Le Rosaire, Chapelet composé de 15. dixaines.

F. Chapelet ordinaire, enrichi de Reliques &c.

G. Bague dont les Chevaliers de Malthe, se servent pour dire leur Rosaire. la Rose qui est au dessus, tourne à ressort, et marque avec le petit point noir sur les 15. chifres qui sont autour, le nombre des dixaines, deja dites.

H. Dixaine pour dire son chapelet.

I. Pain de Ste Genevieve, ou espece de petit biscuit sec, que les Religieux de Ste Genevieve distribuënt pour la fievre.

K. Medaille Benite, de Cuivre que les soeurs de la charité à paris, portent à leur chapelet, pour conserver leur virginité.

VERKLARING

Van de Nevenstaande

AFBEELDING.

DE KRACHTEN, van 't AGNUS DEI,

Bestaande uit een mengzel van den Heiligen Oly, Balzem en zuiver Wasch; getrokken uit het Boek, Ceremoniaal genoemt, alwaar van de Zegening van 't zelve gesproken word, en waarvan men de volgende woorden op 't einde dusdanig opgetekent vind.

MEN LEEST 'ER HOE PAUS URBANUS DE V. AAN DEN GRIEKSCHEN KEIZER DRIE AGNUS DEI, MET DIT VAERS, EN DE VOLGENDE WOORDEN ZOND.

't Kan des donders kracht bedwingen;
't Wast de Zonden zuiver af;
Felle brandt zal nooit doordringen,
Noch geen water zyn uw graf.
't Hoed' u voor een schielyk sterven;
't Dryft de Duivels op de vlucht,
En 't doet 's vyandts toeleg derven.

't Baart geen moeder ongenucht'
Voor haar kindt, belaan met zorge.
Als gy arbeidt, zwoegt en woelt,
Zy de voorspoedt u als borge
Van 't genot, waar op gy doelt.
Schoon 't gestel is klein van deelen,
't Kan u van veel kommer heelen.

Het Gebedt 't welk de Paus by de Zegening van 't Agnus Dei doet

Dat het de Zonden uitwissche, dat men vergeeving verwerve, en de genade deelachtig worde.
Dat de Christenen het aanraakende en beschouwende, om Godt te looven mogen aangemoedigt worden.
Dat het geruisch van de lucht, de hagel, sneeuw en 't onweêr, de hevige winden en donderslagen verzacht worden en gestilt.
Dat de booze Geesten voor den Heilzaamen en Zegenryken Standaardt van 't Kruis, 't welk 'er op afgebeeldt is, verschrikken en wegvluchten.
Dat den Draager gesterkt zy tegen de beguichelingen, bedriegeryen, listen en loosheden van den Duivel en de booze Geesten.
Dat geen storm, noch ongeval, noch pestlucht, noch verwoesting, noch vallende ziekte, noch geene plaagen, en zeestormen, geen vuurs-noodt noch andere tydelyke rampen, niet beschadigen konnen, verdelgen noch benadeelen, den geenen die het Godtsdienstiglyk draagen zullen.
Dat de moeder in 't kraambedt voor ongeval bewaart zy.
Dat alle die het draagen, geduurig buiten gevaar zyn; dat ze geen ongeluk te vreezen hebben; dat zy voor geene schimmen beducht zyn; dat geene geweldpleeging des Duivels hen niet schaaden; dat zy van de menschen niet konnen bedroogen worden; dat zy geene gevaaren van vuur, blixem, storm en onweêr onderhevig zyn; en dat de zwangere vrouwen zonder smerten baaren, en voor allen ongeval en gevaar zyn bevryt.

Te Rome, by den Drukker van de Apostolische Kamer. 1662.
Met toestemming der Geestelyke Overheden.

A. Een naaukeurig afschrift van 't gedrukte papier, 't welk de Paus by de Agnus Dei geeft, zynde een soort van wasch gedrukte gedenkpenning, verbeeldende een Lam gelyk men by de letter B. ziet, en deeze Gedenkpenning heeft ter andere zyde eenig Afbeeldzel van een Heilig.
C. De Wapens van Paus Alexander den den VII., die het oorspronkelyke van 't gemelde afschrift A. verleent heeft.
D. Het Scapulier.
E. De Rozekrans of Paternoster uit 15. tienlingen bestaande.
F. Een gemeene Paternoster, met Riliquien versiert.
G. Een Ring waarvan zich de Malthezer Ridders bedienen om hunnen Rozekrans te bidden; de Roos die 'er boven op is, wyst den weg aan met een klein zwart stipje op de 15. Syferletters rondom de zelve, en het getal der tienlingen reeds gemeldt.
H. Een Tienling om den Paternoster te leezen.
I. Het Broodt van Sta. Genevieve, of een soort van beschuit, 't welk de Geestelyken van Sta. Genevieve voor de koorts uitdeelen.
K. Een gezegende kopere gedenkpenning die de Zusters der Liefdadigheit te Parys aan haaren Paternoster draagen, om haaren maagdelyken staat te bewaaren.

mytert ontfangt. Wanneer men met het Kruis inkomt, ſtaat hy met de geheele Vergadering middelerwyl op: maar herſtelt zich eerlang. Wat de Onder-Diaken aangaat, hy blyft voor zyne Heiligheits voeten geknielt, terwyl hy de *Agnus Dei* op de volgende wyze uitdeelt.

en hoe de Uitdeeling der *Agnus Dei* geſchiedt.

Twee *Auditeurs* neemen een Handtdoek die zuiver en wit is, en bieden de zelve twee Noodhelpende Cardinalen Diakenen aan, die het over de kniën van zyne Heiligheit ſpreiden. De beide *Auditeurs* houden geknielt beide de einden van deezen handtdoek, terwyl het Gewyde Genootſchap in de milddadigheden ven den Heiligen Vader deel neemt. Haare *Eminentiën* bieden, na de gewoone betuigingen van eerbiedt en achting, den Paus hunne omgeſtolpte gehoorende Myters aan, alsdan legt zyne Heiligheit van deeze Gewyde *Agnus Dei* in de gehoorndc bonnetten zoo veel als 't hem behaagt. (a) Eertyds gaf hy niet dan drie der zelve voor ieder Lidt van 't Genootſchap, twee aan andere Prelaten, een aan de overige Geeſtelykheit, enz. Haare *Eminentiën* kuſſen verders de handt en knie van den Heiligen Vader. Nadat de uitdeeling der *Agnus Dei* aan de Kardinalen en overige Geeſtelyken is gedaan, naderen de Afgezanten en andere voornaame Perſoonaadjes met hunne witte Handtdoeken, om mede beurtsgewys deel aan deeze Geeſtelyke weldaaden te hebben. De Heilige Vader handelt deeze zyne laaſt gekomene kinderen een weinig min milddadig dan de anderen. Nochtans deelt hy hun in hunne Handtdoeken een tamelyk gedeelte van *Agnus Dei* om.

De Uitdeeling geëindigt zynde, waſt de Paus zyne handen, het Gewyde Genootſchap legt de Plechtgewaaden af, de Dienſtdoende Biſſchop keert weder naar 't Autaar, en (b) de Mis door een tweevoudig *Helleluja* geëindigt zynde, geeft St. Pieter den zegen aan zyne kinderen met een afkundiging van veele Aflaaten. Het *Roomſch Ceremoniaal* zegt, dat eertyds de Pauſen op 't eindigen van den maaltydt een ſchotel van *Agnus Dei* gevult, lieten op de tafel brengen, die zy aan 't Apoſtoliſch Hof uitdeelden.

Middelen voorgeſchreeven om dezelven te bewaaren.

„ Al de overgebleeven *Agnus Dei* (c) van „ een groote meenigte die gezegent waren, „ worden door den Prelaat, Meeſter van 's „ Pauſen Kleerkamer bewaart.... Deeze „ Prelaat, deelt die dagelyks op zekere uuren den Pelgrims en Vreemdelingen, die „ zulks begeeren, uit. Door een Inzetting „ van Paus Gregorius den XIII. van den „ Jaare 1572. is den geenen verboden, die „ geen Gewyde Orde ontfangen hebben de „ *Agnus Dei* aan te raaken, indien niet by „ zekere ongemeene toevallen zulks vereiſcht „ wierd, en om hier in op het naaukeurigſte te voorzien, heeft hy den Wareldlyken geboden zorge te draagen, om de „ zelve in glas of kriſtal beſloten te houden, „ of wel in andere doorſchynende ſtoffen; „ en dat de vermogende die met eenige dierbaare ſtoffe van borduurwerk moeſten bekleed hebben, doch zodanig dat de *Agnus Dei* altoos van eene zyde, gelyk in een Reliquikaſje, kon bezien worden. Insgelyks „ is 't door de zelfde Inzetting verboden van „ ze te ſchilderen, en zulks onder ſtraffe van „ den Ban. Overmits de witte verwe van „ 't waſch, waaruit deeze Afbeeldzels in verheven beeldwerk beſtaan, door deezen „ Paus de genoegzaamſte van alle geoordeelt „ wierd, die men 'er zoude toe konnen bezigen... om het *onbevlekt Lam Godts* te „ verbeelden.' Zodanig zyn de uitdrukzelen, waar van de Pauſen zich van „ Gregorius den XIII. tot nu toe bedient „ hebben... van de wonderwerkende uitwerkzelen der *Agnus Dei* ſpreekende. "

Hoe die voor bewaarmiddelen dienen, met het gebruik der Romeinen vergeleeken.

Wat de oorſprong deezer Plechtigheit aangaat, is deeze. (d) In de eerſte eeuwen der Kerke gaf men den nieuwen Doopeling een klein Afbeeldzel van Waſch, die J E S U S C H R I S T U S onder de gedaante van een Lam verbeeldde. De *Catechumenen* of Eerſtelingen in 't geloof * droegen 't om den hals hangende. Deeze gewoonte ſchynt wegens de *Amuletes* of Bewaarmiddelen der aloude Heidenen opgevolgt te zyn. By de

(a) *Cerim. Eccl. Rom.* L. 2 (b) *Ite Miſſa eſt dicitur cum duplici Alleluja. Cerim* &c. Ibid.

(c) Zie het *Tafereel van 't Roomſche Hof.*

(d) Caſalius *de Ritibus* &c.

* [In de aloude Kerke waren de *Catechumeni* die geenen die uit den Heidenſchen tot den Chriſten Godtsdienſt overgingen, en zich daar toe onderwyzen lieten. Vooraf moeſten ze zich by een Chriſten aangeeven, en verzoeken dat men hem by den Geeſtelyken de behulpzaame handt bood. Vervolgens vermaande men hen niet lichtvaerdiglyk dit heilzaam werk te onderneemen: maar wanneer den Aanzoeker in zyn voorneemen volharde, ſtelde men hem den Geeſtelyken voor, die hem de handt oplëi, en zynen naam alsmede die hem voorſtelde in 't Kerkenboek liet aanteekenen. Alsdan onderwees men de *Catechumeni* in 't Chriſten Geloof, en men plaatſte hun onder de Boetelingen, vermits zy zich in een afgeſcheiden plaats in de Kerk onthouden moeſten, *Narthex* genoemt, 't welk een ſoort van Kapel was, gemeenlyk door een hek van den buik der Kerke geſcheiden, waarin zich de *Catechumeni*, *Initiati* en *Competentes* onthielden; wat de eerſten aangaat, die moeſten, de Predikatie geëindigt zynde, vertrekken, naardien hun niet gedoogt wierd het openbaare Kerkgebedt aan te hoo-

de Romeinen hing men den jongen kinderen het Afbeeldzel van een hart en zelfs van een zeker gedeelte van 's menſchen lichaam om den hals. Beide deeze ſoorten van Bewaarmiddelen waren zinnebeelden van moedt en mannelyke kracht. De Chriſtenen, als Leerlingen van een beter Meeſter, eigenden aan deeze Afbeeldzels de gedaante van 't Lam, 't welk het zinnebeeldt van needrigheit en gedult is. De aloude Heidenen eigenden aan de Afbeeldzels, die zy *Bullæ* * noemden, de kracht van bezweeringen, betoveringen en meer andere ongelegenheden te bevryden toe, waar voor 's menſchen leven blootſtondt. Men gaf vooral den Jongen kinderen deeze *Bullæ*, naardien hunnen zwakken ouderdom meer dan de manbaare jaaren in gevaar ſtondt. Hierom is 't dat men nu mede in acht neemt om den kinderen van *Agnus Dei* en *Scapulieren* te verzien.

II. HOOFDTSTUK.

Van de CANONISATIE *of* HEILIGMAKING *der* HEILIGEN, *en met welk een* STAATSIEPRACHT *dit geſchied.*

Raads-Vergaderingen door den Paus over de *Canoniſatie* gehouden, en hoe.

Voor dat (a) de Inſchryving onder 't getal der gelukzalige Heiligen geſchiedt, waar van men de *Canoniſatie* of Heiliging verzoekt, houd de Paus vier Raadsvergaderingen. De twee eerſte zyn geheime, de derde openbaare en vierde halfopenbaare Vergaderingen. In de eerſte Vergadering laat de Heilige Vader door drie *Auditeurs de Rota* het verzoekſchrift der geenen onderzoeken, die begeeren dat hun Heilig voor zodanig een in de Roomſche Kerke in 't algemeen erkent zy. Hy beveelt den Kardinalen de ſtukken, het geding rakende, naaukeurig te overzien. In de tweede geeven de Kardinalen van hunne verrichting aan zyne Heiligheit bericht; de derde werd in 't openbaar gehouden (b) gelyk reeds is gezegt. De Kardinalen leggen 'er aan den Paus hunne onderwerping af, waarna een Raadsvergaderlyke Advokaat de Loffpraak van deezen uitbromt, die voor Heilig moet worden verklaart, en doet een omſtandig verhaal van 't leven en de wonderwerken van dien gelovigen Dienaar Godts: ſomtyds zelfs handelt hy van de geheimen en verborgenſte bedryven van den nieuwen Heilig. Met deeze gedachten vervolgende, pluiſt hy zyne minſte beweerredenen met een zodanige omzichtige en noodige naaukeurigheit uit, wanneer het geſchil is van hem by Godt voor een nieuwen Middelaar te erkennen en in 't Genootſchap der *Tuſſchenſpreekers* aan te neemen, *nu en dan voor de geloovigen der Kerke opgerecht.* De vierde Vergadering word half in 't openbaar gehouden, en zulks in de Hertoglyke Zaal, en de Paus woont de zelve gemytert met een eenvoudig *Pluviaal* by. Men bewyſt 'er hem geene onderwerping. De Patriarchen, Aartsbiſſchoppen, Biſſchoppen, *Protonotariſſen*, en *Auditeurs de Rota* worden 'er toegelaaten. De *Caudatariſſen* doen 'er hunne bedieningen in 't violet: maar na het *Extra*, moet een ieder buiten ſtaan, behalven de Prelaten hier voor genoemt. De Raadsvergadering is dan bezig met het opneemen der ſtemmen voor en tegen de *Canoniſatie*, en wanneer de meerderheit der verkiezers tot een beſluit word gebragt, beſtemt de Heilige Vader (c) den juſten dag tot deeze plechtelyke Inhuldiging.

Toeſtel tot de *Canoniſatie*, en met welk een pracht die verzelt gaat.

Op den dag van de *Canoniſatie* is de Paus in 't wit gekleedt; en de Kardinalen insgelyks. St. Pieters Kerk is ongemeen prachtig opgetooit. Men ziet 'er op de Tapyten de Wapens van den Paus, en die van den Vorſt of den Staat die de *Canoniſatie* verzoekt, in goudt en zilver geſtikt. Oneindige toortſen verlichten allerwegen de Kerk, alwaar duizenden van Chriſten zielen, mogelyk met een Godtvruchtig ongedult verwachten, dat de geheiligde zyn openbaare intreê in 't Paradys heeft gedaan, om vervolgens hunne ſmeekingen zonder gevaar van afwyzing aan hem voor te draagen. Wy zullen ons over de byzonderheden van de *Canoniſatie* een

hooren, noch de Uitdeeling van 't H: Avondmaal by te woonen. Wanneer zy in 't Chriſtendom onderweezen waren, wierden ze op het naaſt aanſtaande Paaſchfeeſt gedoopt. *Du Freſne*, *Carpzovius*, *J: Andr. Schmidius* &c.]

† [Deeze *Bullæ* waren van Goudt of Zilver gemaakte busjes eirond van geſtalte, die de voornaamſte Roomſche Burgers Kinderen aan den hals droegen. *Schefferus. Pitiſcus.*]

(a) Zie *Seſtini* in zyn Traktaat, den tytel van *Il Maiſtro di Camera* voerende.

(b) In de zoogenoemde Koninglyke Zaal. (c) Zie *Chiapponi Acta Can.* &c. *Romæ* 1720.

een weinig uitbreiden, wanneer wy de plechtigheit befchryven, zodanig die onder het Pausfchap van Clemens den XI. in gebruik was.

Welke hoedanigheden tot de *Canonifatie* worden vereifcht.

De *Canonifatie* koft den Vorften een onge looflyke fomme geldts, die op de eer gezet zyn van die voor eenen Heilig te verwerven. 't Geen men Gelukzaliging is 'er eenigermaaten het vooruitgeftelde van. De Gelukzaligheit geleidt eigentlyk tot de Heiligheit, en voed de gedachten, dat deeze, die men hier op Aarde als Gelukzalig aanzag, voor zodanig een in den Hemel moet erkent worden: maar nochtans hebben veele Gezaligden den trap van Heiligheit niet mogen bereiken; 't zy dat men voor hen de noodige getuigeniffen en verzekeringen niet heeft konnen verzorgen, of dat men geene wonderwerken genoeg heeft konnen byeenzamelen om hun voor Heilig te verklaaren; want het is 'er eveneens mede gelegen als met Soldaaten, die zich gaerne in Krygsampten gevordert zouden zien. Dies word het vereifcht, dat de een zo wel als de andere ten minften eenige merktekenen van uitfteekende waarde of dapperheit voortbrengen; en alzoo de Grooten deezer Waereldt niet altoos over de verdienfte te oordeelen in ftaat zyn, worden 'er voorfpraaken vereifcht, die hunne Deugdt den Vorften voordraagen en Advokaten die ten hunnen voordeele pleiten.

Oorfprong van de zelve aangeweezen.

De geboorte der Martelaren, de gedachtenis van hunne doodt, de offerhanden die men hun ter eere op plechtelyke dagen deed, en de ongemeene eerwaardigheit die de Kerk voor deeze edelmoedige verdeedigers der waarheit betuigde, hebben voor veele eeuwen de *Canonifatie* der Heiligen voortgebragt. (a) Nochtans vind men blyken van hunne aanroeping, veele Jaaren voor 't eerfte Niceefche Concilie. Op het einde van de derde en den aanvang van de vierde eeuw, begon men hunne *Reliquiën* te verzamelen, die wegens de vervolgingen zeer verfpreid waren. De Proteftantfche Schryver die wy hier beneden aanhaalen, is van gedachten dat (b) de aanroeping der Heiligen, *de Perfoon-Invoering en ingevoegde redeneering* der Chriftenen Redenaren deezer eerfte eeuwen verfchuldigt zy. Hoe 't ook zyn mag, van toen af deed men Godtsdienftige beevaarten naar der Martelaren graven, en men quam zelden weder zonder eenig gedeelte van hunne Lyken mede te neemen. De verwonderlyke eigenfchappen die men in deeze *Reliquiën* ontdekte, om de ziektens te geneezen en gebreken der ziele te reinigen, gaf den oorfprong tot deeze overvoering. Men beelde zich in, dat de lyken der Heiligen des Hemels zegen over Steden en Staten konde te weegbrengen. Koningryken zagen zich onder de befcherming deezer Heiligen geftelt. Ontallyke wonderwerken door de aloude en hedendaagfche Legenden voortgebragt, beweezen den volke dat de befcherming der Heiligen geen onverfchillige zaak was. Men plaatfte hunne Afbeeldzels in de Kerken en liet hunnen naam de *Litaniën* inlyven; tot dat de *Canonifatiën* door een ftilzwygende bewilliging van de Geeftelykheit en zonder eenige rechtspleeging gefchiede: maar lang te vooren had men in de Chriften Kerke het gebruik van zekere Kerkregifters onder den naam van † *Diptyches* bekent. Men fchreef 'er de naam der Martelaren en Perfoonen in, die in een geur van Heiligheit ftorven, nadat ze door hunne deugden in deeze Waereldt hadden uitgemunt, en dikmaals fchreef men 'er den naam der geenen in, die dit niet dan hunne waardigheit waren.

En wanneer blykbaar ingevoert.

Geen Voorbeeldt van een plechtelyke *Canonifatie* vind men voor die van St. Suibert, die Paus Leo de III. in den aanvang van de negende eeuw de *Canonifatie* inlyfde: maar eenige eigenen de eerfte plechtelyke *Canonifatie* aan Paus Adriaan toe, en anderen meenen, dat St. Udalrik in 't Jaar 993. door Paus Johannes den XIV. of XV. gekanonifeert, de eerfte Heilig is, die plechtelyk deeze eer genoot. Daar zyn 'er die deeze Inftelling aan Paus Alexander den III. toeëigenen.

Hoe de *Canonifatie* eenige overeenkomft met de Vergoo-

Blykbaar is 't door 't geen wy gezegt hebben, dat de *Canonifatie* van de Kerk eenige overeenkomft met de Vergooding der aloude Romeinen heeft, en mogelyk heeft zy 'er haare geboorte van ontleent. Immers men vind in 't een en 't ander veele overeen-

(a) Zie 't geen een Proteftantfch Schryver zegt in zyne *Hift. des Cerem. & Superft.* 1717. gedrukt. (b) ibid.

* [De *Diptyches* waren ouwlings veelerlei; eenige dienden om de naamen en bedryven der voornaamfte Bisfchoppen in aan te teekenen, byzonderlyk die geenen die een heilig leven in hunnen Kerkdienft geleid hadden. Men las op hunne Feeftdagen hunne Deugden op, zulks dit andere Geeftelyken tot een voorbeeldt verftrekken mogt; ook was men hun in de *Liturgiën* of Miffen gedachtig, waaruit vervolgens de *Canonifatie* ontfproten is. Andere *Diptyches* dienden om daarin de naame van den noch leevende Paus, de Patriarchen, Bisfchoppen en andere Geeftelyken op te fchryven, als mede die van den Keizer, de Koningen, Vorften, Raden en Amptenaren, insgelyks alle de voornaamfte Chriftenen, en voornamentlyk den geenen die de Kerk met mildadige Giften ftevigden. Wederom andere dienden om de naamen der Zalig geftorvenen daarin op te teekenen, zulks men hun in de Kerkgebeden gedachtig was. *Du Fresne. Kosweidus ad Vitas Patrum*]

ding der Romeinen, heeft, aangemerkt.

komende rechtspleegingen. Wat de aloude Romeinen aangaat, men merkte de toestemming van den Raadt ten voordeele der geenen die men vergoode aan, men onderzocht hun leven en deugden, de Lofzangen wierden gezongen, men stelde voorgeschreevene gebeden ter eere deezer Onderhoorige Goden in, men bouwde hen Tempelen, en ordende Priesters om die te bedienen. Onnoodig is 't hier de vergelyking by te brengen. Wy zullen ons vergenoegen aan te merken, dat de Doorluchtige Mannen die Rome in den rang der Goden stelden, niet altoos in de Provinciën aangebeden wierden: noch dat men hen minst in de Landen aanriep, die hun niet onderworpen waren. Insgelyks is 't met de hedendaagsche Heiligen gelegen, die niet overal in alle gewesten der Waereldt bekent zyn. De Kerken in 't Oosten hebben 'er veel die men te vergeefs in de Almenakken zoeken zoude; ook worden een gedeelte van de Europiaansche by hun niet aangetekent gevonden; en nochtans bewyzen 't de Schryvers klaarlyk, die het leven der Heiligen van 't Oosten en Westen beschreeven, of aan hunne *Canonisatie* gearbeidt hebben, door het verhaal van oneindige mirakelen, die men zoo wel aan den een als anderen met vertrouwen zouden konnen toeëigenen.

Hoe het zich onder de *Canonisatie* door Clemens den XI verricht, heeft toegedraagen.

De *Getuigschriften der Canonisatie* (a) van Paus *Pius* den V. van *Andries Avellino*, van *Felix van Cantalitium* en van *Catharina* van *Bolonje*, verschaffen ons het naaukeurigste verhaal van alles, 't geen aanmerkelyk in de Plechtigheden der *Canonisatie* is. Deeze vier genoemde Heiligen wierden in 't Jaar 1712. onder het Pausschap van Clemens den XI. gekanonizeert. In de geheime Raadtsvergadering die zyne Heiligheit over dit onderwerp hielt, (b) verklaarde hy dat de rampen van den Oorlog en de zorg over een nadeelige Vrede voor den Godtsdienst, hem had een besluit (c) doen neemen, om aan de bedrukte Kerke nieuwe beschermers te verzorgen, die by Godt in groot aanzien waren; in hoope, dat zy tot de bevrediging van den toorn des Heeren arbeiden zouden, en dat hunne hulpe voldoende wezen zou, om de Vrede van de Goddelyke Majesteit te verwerven. Eindelyk deed men van hun leven en hunne mirakelen verslag.

Zie hier dan twee van de zes mirakelen door de gehouden *Vergadering der Kerkgewoontens* goed gekeurt, wegens 't bericht, 't geen men, Pius de V. raakende, bragt. Twee Afbeeldzels van deezen Paus waren wonderdaadig van 't vuur onbeschadigt gebleeven: een enkele aanraaking van 't hemdt van dien Heilig genas iemandt van een gevaarlyke ziekte, die zich onder zyne bescherming had gestelt. Volgens dit bericht liet de Paus de stemmen opneemen om hunne *Canonisatie* te bevorderen. Van de Raadtsvergaderingen die op dit besluit volgen, zullen we geen gewag maaken, noch van de lofredenen die men 'er ter eere der vier Heiligen uitsprak. De houding deezer Raadtsvergaderingen wierd van een uitdeeling van Aflaaten gevolgt, die den Kardinaal algemeene Stedehouder van zyne Heiligheit den gelovigen beloofden, nadat ze op den 4. 6. en 7den May van 't Jaar 1712. gevast te hebben, in de zelve week gebiegt, vervolgens de *Communie* ontfangen, eenige achtereenvolgende dagen de Hoofdtkerken van St. Jan van Leteranen, St. Pieter, en Sta. Maria Magiora bezocht hadden. De gansche Stadt was geneegen deel in de mildaadigheden van den Heiligen Vader te neemen, dien hy het Christen Volk als een Hemelschat aanbood: De Kerspelpriesters verkondigde aan hunne Aanvertrouwdelingen de vergelding, die de Stedehouder van Jesus Christus den boetelingen belooft had. Zyne Heiligheit reikte in zyne geheime Kapel het gewyde lichaam van den Zaligmaker met eigen handen toe, den geenen die de eer hadden hem te naderen om de *Communie* te ontfangen. Eindelyk, om de Godtvruchtigheit der Christenen te meer op te wekken, bezocht hy ootmoediglyk de eerste Zondag in May de Kerken reeds gemeld, en 't Gewyde Genootschap werd 'er in rood plechtgewaadt te komen verzocht: maar hy verscheen 'er geduurende de dagen van boete in 't violet. Men vertoonde veele *Reliquiën*, men badt Godt en men verootmoedigde zich voor de zelve. Het oogmerk van alle deeze Godtsdienstigheden was om den H. Geest in de harten der geenen te doen nederdaalen, die de laatste handt aan de *Canonisatie* der vier Heiligen te slaan hadden. Dit was 't waar mede de half openbaare Raadsvergaderingen ter deezer gelegenheit gehouden, eindigden; waarna zyne Heiligheit den 22sten May bestemde, om de openbaare intreede der nieuwe Heiligen in de Kerk te doen: een te meer plechtelyken dag, naardien

(a) *Acta Canon.* te Rome 1720. gedrukt.

(b) *Republicâ Christianâ bellorum procellis agitatâ.... Timendum magis est ne.... deterior bello pax... orthodoxæ Religioni maximé pernitiosa... coalescat.*

(c) *In tanto rerum discrimine... novos ac validos afflictis Ecclesiæ rebus apud Divinam bonitatem patronos quærere decrevimus, qui scripti sint... lenire iracundiam Domini* &c.

dien men op dien tydt het Feest van de H. Drievuldigheit vierde. Terwyl dat alles tot deeze uitneemende Ceremoni-pracht vervaerdigt wierd, liet de algemeene Stedehouder nieuwe Aflaaten aanplakken en verkondigen, nevens de vergeeving der Zonden na de *Biegt* en *Communie*, voor alle die door Geestelyke bywooning deel aan de *Canonisatie* der vier Heiligen zouden neemen, en zich vervolgens op deezen dag in de Praalstaatie lieten vinden; maar ten opzicht der gelovigen, die door ongemeene toevallen belet wierden om 'er te verschynen, genootenze nochtans eenig deel aan de zelfde Aflaaten, mits zy 's morgen op den dag van dit Feest, wanneer men het luiden der Klokken te Rome hoorde, drie *Paternosters* en drie *Ave Mariâs* bidden zouden.

Een Toneel voor de *Canonisatie* in St. Pieters Kerk opgerecht.

Men rechte een prachtig Toneel voor de uitvoering van de *Canonisatie* in St. Pieters Kerk op. In 't volgende Hoofdtstuk zullenwe dezelve beschryven, die voor deeze vier nieuwe Heiligen vervaardigt wierd. Op den dag wanneer de plechtigheit geschieden zal, word den ingang van 't Toneel door Zwitzers bewaart, die mede voor de deuren deezer Hoofdtkerk de wacht houden. Eenige afgevaerdigde Ruiters bezetten de plaats van St. Pieter; een ander gedeelte van geharnaste voetknechten die van 't Vatikaan; een derde plaatst zich langs den weg, alwaar de prachtstaatie passeeren moet. Deeze Krygsbenden en die geen, die in de andere Wyken van Rome geplaast zyn, als mede de bezettelingen van 't Kasteel St. Angelo, lossen al hun schietgeweer op het gegeeven teken, dat de Plechtigheit geëindigt is. Alle de Klokken van de Stadt laaten zich hooren. Het *Te Deum* word gezongen van Muzyk en Speeltuigen verzelt, enz.

Tot dus verre hebben we een algemeen Denkbeeldt gegeeven van 't geen, wegens de plechtigheit van deezen dag word waargenomen: maar 't lust ons nu een byzondere beschryving te doen van de eer die Paus Clemens de XI. in 't Jaar 1712. aan de Heiligen deed die zyne Heiligheit opentlyk voor Middelaars der Christenen by den Zaligmaker erkende.

Toestel tot uitvoering van de zelve in den Jaare 1712. gemaakt.

Op den 22sten May was 't dat alle de toegangen van St. Pieters Kerke bezet wierden, zodanig als reeds is gezegt. Het was niet min noodig om de ongestuimigheit van een ongemeene meenigte volks van allen ouderdom en Sexe te wederhouden, die door Godtvruchtigheit en door nieusgierigheit mogelyk teffens aangedaan was. Deeze te samen gevloeide meenigte van allerlei menschen verzamelde zich uit alle de Wyken van Rome met het aanbreeken van den dag voor St. Pieter: terwyl de geordende en ongeordende Geestelykheit zich volgens gegeeven orde naar 't Vatikaan begaven. De Kardinalen Diakenen staaken toen den Heiligen Vader in de vereischte plechtgewaaden, waarna zyne Heiligheit door den Kruisdrager met het Kruis voorgegaan en van zyne Geestelykheit gevolgt, den weg van de Kapel van Sixtus insloeg. Aldaar gekomen, maakte hy een teken van 't Kruis over de Gelovigen van zyn gevolg, ligte zynen driewerf gekroonden Myter, knielde voor 't Autaar en deed zyn gebedt. Vervolgens hefte hy den Lofzang op, die met de woorden: *Ave Maria Stella* begint, en knielde weder terwyl het Kapelmuzyk van den Lofzang te zingen eindigde. De Heilige Vader weder opgestaan zynde, zette zynen Myter op, plaatste zich (a) in zynen stoel en ontfing dus uit handen van den Kardinaal *Albani* zyn Neef, als verzoeker van de *Canonisatie*, twee groote geschilderde Waschkaerssen en een kleine, waar op men de Wapens van zyne Heiligheit en de Afbeeldzels der Heiligen zag, die men onder de Gelukzaligen te stellen had. In 't overgeeven van de Waschkaerssen kuste de Kardinaal de handt en knie van zynen Oom de Paus. Een deezer Waschkaerssen werd den Opper-Veldheer *Colonna* door last van den Paus overgegeeven, om voor hem in den Omgang te draagen, en geduurende de plechtigheit van de *Canonisatie* in handen te houden. De andere wierd aan niemandt gegeeven, vermits in deezen plechtelyken Omgang geen ander Persoonaadje nevens hem rang vinden kan. Men geeft de kleine Waschkaers den eersten Noodhelpenden Schenker, of St. Pieters Kapellaan: maar vooraf is reeds een algemeene uitdeeling van Waschkaerssen onder de Geestelykheit gedaan, verzorgende die aan een ieder volgens rang en waardigheit. De vier Kerkvaanen, waarop de Afbeeldzels der vier Heiligen afgemaalt waren, en in den Omdragt moesten gedraagen worden, wierden onder 't portaal naby de trappen van Konstantyn geplant: want alhier was de algemeene verzamelplaats van dit Heir der Gelovigen; men deelde het zyne Wapenen aan den ingang van de poort van 't Vatikaan uit, alwaar de meenigte die de Re-

en wat vooraf dient waargenomen.

 gi-

(a) *Sedes Gestatoria.* Zynde dit de Stoel waarin zich de Paus, wanneer hy zal Kapel houden, draagen laat.

gimenten en Benden der Kerke uitmaakten de Wafschkaersfen afleiden, welke Apostolische Troupen in de volgende aangeweezen orde den optogt deeden.

III. HOOFDTSTUK.

Hoedanig de ALGEMEENE PRAALSTATIE *op den* 22sten *May van 't Jaar* 1712. *te* ROME *wegens de* CANONISATIE *van* vier *Heyligen* gehouden wierd.

De byzonderheden van de Praalstatie tot de *Canonisatie* beschreeven.

De Kinderen van 't Apostolisch Gasthuis van *St. Michiel* hadden den voortogt met brandende Wafschkaerssen in de handt; hier op volgden de Weeskinderen, de Vaders van 't Konvent der Kerke van de *H. Maria der Mirakelen* van de derde Orde, de ongeschoeide Augustynen van *Jesus Maria*, de Kapucynen, de Broeders der Liefdegiften, de Vaders van Barmhartigheit van *St. Adriaan*, de Woudtbroeders van *St. Onufrius*, de Minnebroeders der *Drieënigheit van den Berg*, de Vaders van *St. Andries der Monniken*; die van de derde orde van *St. Franciscus*, van *St. Cosmus*, en *St. Damiaan*, de Kloosterlyke Minderbroeders der H: Apostelen, de *Observantynen* van *Sta. Maria in Ara Cæli*, de Augustynen van de Lieve Vrouw *des Volks*, de Woestyniers van *S. Augustinus*, de Karmeliten van *St. Chrysogonus*, deeze van de *Transpontinen*, de *Serviten* van *St: Marcel*, de *Jacobynen* van *Minerva*, de *Hieronimiten* van *St. Alexis*, de geregelde Kanoniken van St. Salvator, de Geestelyken van den Olyfberg der Vergadering van *S: Benedictus*, de *Cistercienſen* van de Toskaansche Broederschap, die van 't Heilige Kruis, de *Feuljanten* van *St. Bernard*, de Vaders van de Vergadering van *Valombrosa*, de *Camaldulen* van *St: Gregorius*, de *Benedictynen* van de Broederschap van *Mont-Cassin*, en de Geordende Kanoniken van Sta. Maria van den Vrede. De Waereldlyke volgden hier op in goede orde, met hunne Standaart voor-af gedraagen eveneens gelyk de Geestelyken. Een Kamerling de Bisschoppelyke *Stool* draagende was hunnen Wachtmeester, die de orde van den voorttogt bestierde. Die van *Sta. Maria* aan geene zyde van den Tyber en *St. Laurens in Damaso*, die jaar om jaar beurtsgewyze d'een voor den anderen gaan, komen vervolgens te voorschyn: na hun volgen die van 't Kapittel van *Sta. Maria Magiora*, van *St. Pieter van 't Vatikaan* en van *St: Jan van Lateranen*.

Na deezen vertoonden zich de gewoone Bedienaren van de Pausselyke Kapel, zyne Stalmeesters in Priesterlyk gewaadt, de Algemeene Procureurs van de vyf Ordens der Bedelmonniken mede in hun Ordens-gewaadt, de Kamerdienaars met roode tabberden, de Procureur Fiscaal, de Commissaris van de Apostolische Kamer, de Advokaten van de Raadtsvergaderingen, de geheime Kapellanen van den Paus, de Kamerdienaars van eer, en de Muzykmeesters van de Kapel, geduurende den Voorttogt *Ave Maria Stella* zingende. Na deeze Muzykzangers volgden aanstonds (a) vier prachtige Kerkvaanen, 't welk de Standaardts van de vier Heiligen waren. Men zag 'er hunne Afbeeldzels en voornaamste Mirakelen door eenige uitmuntende Schilders in afgemaalt. Alzoo men de voortogt *Sta. Catharina van Bolonje* had toegeweezen, was haaren Standaardt de eerste, die van *St. Felix van Cantalitium* volgde hierop, *St. Andries Avellino* volgde *St: Felix* en *St. Pius* de V. verscheen als Knecht der Knechten de laatste. Zes Geestelyken tusschen de *Minderbroeders Observantynen* geplaast, hadden ieder een Waſchkaers in handen, en gingen voor den Standaardt van *Sta. Catharina*, die de Broederschap der *Bouloneezen van St. Petronius* der zelve Stadt verzelden. De Standaardt was door vier der voornaamste Vaders van de Orde ondersteunt. Deeze van *St: Felix*, werd door zes Kapucynen onderschraagt, gaande aan 't hoofdt van een groote troep van de Broederschap der *Wondindrukzelen van St. Franciscus*. Een andere Bende der zelver Broederschap volgde den Standaardt van *St: Andries Avellino*, en de Broederschap der *Agonisanten* die van *St: Pius* den V. doch ieder in hun Broederschaps gewaadt. Deeze Broeders *Agonisanten* waren

en in welk een orde de Processie geschied.

(a) De strydende Kerk, geduurig kryg met den Duivel en de Waereldt voerende, heeft in haare Omdragten behouden een Afbeeldzel van 't Krygskundig gebruik der kinderen deezer eeuw. Zou men de Bannier der Processien niet mogen by 't *Labarum* vergelyken? De Omdragten der aloude Romeinen quamen immers in veele dingen met de Omgangen deezer Godtsdienstelingen overeen. Wy zullen in 't vervolg van deeze Verhandeling den Lezer breeder bericht hier van geeven.

1. Abbreviateurs.
2. Votans de la Signature.
3. Clercs de la Chambre.
4. Auditeurs de Rote, et Maitre du Sacré Palais.
5. Acolytes avec les 7. chandeliers.
6. Soudiacre avec la Croix.
7. Penitenciers.
8. Abez.
9. Eveques Assistans, et non Assistans.
10. Cardinaux Diacres.
11. Cardinaux Prêtres.
12. Cardinaux Evêques.

Ordre de la PROCESSION, pour la CA
L'EGLISE de S.t PIERRE, sous le P

NONIZATION de quelques SAINTS, dans
ntificat de CLEMENT XI. en 1712.

13. Legat de Boulogne, avec le Prieur des Quartiers.
14. Conservateurs.
15. Connêtable Collonna.
16. Gouverneur de Rome.
17. Card: Dia: Assist: & de l'Evangile.
18. Le Pape, sous le Dais, porté par les Referendaires..
19. Cubiculaires Assistans avec l'Auditeur de la Mitre.
20. Protonotaires Apostoliques & ses Adjoints.
21. Generaux d'Ordres.
22. Le Peuple.
23. Entrée de l'Eglise.

ORDE in de PROCESSIE

Wegens de

CANONISATIE

Van Eenige

HEILIGEN,

In St. Pieters Kerke, onder het Pausſchap van Clemens den XI. in 't jaar 1712.

1. De Abreviateurs.
2. De Votans der getekende afſchriften.
3. De Kamer Klerken.
4. De Auditeurs de Rota en Meeſters van 't Gewyde Paleis.
5. De Akolyten met de 7 Kandelaars.
6. De Onder-Diaken met het Kruis.
7. De Biechtvaders.
8. De Abten.
9. De Noodhelpende en niet Noodhelpende Biſſchoppen.
10. De Kardinalen Diakenen.
11. De Kardinalen Prieſters.
12. De Kardinalen Biſſchoppen.
13. De Legaat van Boulonje, nevens den Prior der Wyken.
14. De Handhavers des Roomſchen Volks.
15. De Veldtmaarſchalk Colonna.
16. De Gouverneur van Rome.
17. De Noodhelpende Kardinalen Diakenen en van 't Euangeli.
18. De Paus onder 't Verhemelzel, door de Referendariſſen gedragen.
19. De Noodhelpende Kamerdienaars nevens den Auditeur van den Myter.
20. De Apoſtoliſche Protonotariſſen en hunne Bygevoegden.
21. De Generaals van de Ordens.
22. Het Volk.
23. De ingang van de Kerk.

ren met zakken bekleed. Nu volgden de *Referendarissen*, voorgegaan van de *Abbreviateuren* der groote gehoorzaal, de *Stemgeevers* van de tekening, en de kamer Klerken. De Meester van 't Gewyde Paleis ging tusschen de *Auditeurs de Rota*: vervolgens quam de Apostolische Akolyt, dienende als Wierookvatdrager, gaande alleen en met het Wierookvat in de handt; na hem zag men zeven andere Akolyten die in 't gaan (a) een soort van een halve maan of halve sirkel uitmaakten: ieder van hun droeg een prachtige zilvere Kandelaar met een brandende Waschkaers verzien. De Onder-Diaken als Kruisdrager ging in 't midden van hun, in zyn wit plechtgewaadt uitgedost, draagende het Pausselyke Kruis, en hebbende ter zyde van hem twee Apostolische Amptenaren met hunne roode Staven. Na hun volgden de Biechtvaders van 't Vatikaan van der Jesuiten Orde, in wit plechtgewaadt en met bonnetten op 't hoofdt, de Abten, de Generaals der Ordens, de Noothelpende en niet Noothelpende Prelaten, het gewyde Genootschap, als eerstelyk de Kardinalen Diakenen, na hen de Priesters en ten laatsten de Bisschoppen. De Afgezant van Bolonje ging ter linker zyde van den *Prior* der Hoplieden van de Wyken, en deeze wierden van de *Conservatoren* gevolgt, die voor den Opperbevelhebber en de Stadts Gouverneur gingen. De Kardinalen Noothelpende Diakenen, tusschen hun de Kardinaal Diaken van 't Euangeli hebbende, gingen voor 's Pausen draagzetel, waarop de H: Vader zat, dus gedraagen om voor de nieuwe Heiligen de poorten des Hemels te openen (b), moedigende door zyne tegenwoordigheit de Apostolische Benden aan, gezeten in dien verheven stoel en door agt dragers in 't rood gekleed gedraagen. Agt der oudste *Referendarissen* hielden boven zyn Heiligheits hoofdt een prachtig verhemelzel met verzilverde pieken op, en de Zwitzersche Lyfwacht ging met uitgetoogen zwaarden rondom deezen Stoel. Zyne Heiligheit wierd van een Apostolische Onder-Diaken, Auditeur van den Myter genoemt, gevolgt. Deeze Auditeur ging tusschen twee geheime Kamerdienaars met roode tabberden, wezentlyke Noothulpen van den Paus. De Apostolische Protonotarissen van 't getal der Deelgenooten met hunne Byzitters, en de Ordens der Beedelmonniken hun Generaal tot hun Hoofdt hebbende, alle in hun Ordens gewaadt, maakten den staert van dit Heir der gelovigen uit, waarvan de Paus, Kardinalen en Prelaten den middeltogt voerden.

De Godtsdienstigheit der Godtvruchteligen in 't aanschouwen der zelve aangemerkt.

Deeze Processie wierd van een ontallyke meenigte Volks gevolgt, waaraan (c) de tegenwoordigheit van den H: Vader, en daar nevens het deftig, zedig en Godtsdienstig gelaat der gelovigen van den Omdragt, den aanschouwers zodanig een krachtige Godtvruchtigheit inboezemden, zulks men eerlang niet dan traanen zag, niet dan weenen en zuchtingen hoorde, vermengt met beweeglyke stemmen en 't gekerm der geenen die verlangden de eerstelingen van des Heiligen Vaders Zegeningen te zyn. De gansche meenigte wierp zich op de kniën; men klopte op de borst; eenige baden om gezegent te worden, anderen om Aflaaten te verwerven. Zyne Heiligheit kon dit niet zonder traanen te storten aanzien, terwyl hy ter rechter en linker zyde 's Hemels gunste over zyne gelovige Onderdaanen verspreide. Hy werd weenende door de ryen gedraagen (d), zegenende zyn Volk met de eene handt, en houdende in de andere de kleinste der geschilderde Waschkaerssen, waarvan wy reeds gesproken hebben, waar onder een witte met goudt gestikte sluier lag, dienende om waschdruppelen te ontfangen die van de Gewyde Waschkaers droopen.

Welk een plechtigheit op de staatsie-pracht is gevolgt, aangeweezen.

Dusdanig was den optogt deezer Processie met ontwonden Vaanen naar St: Pieters Kerk, alwaar de Paus door de Geestelykheit deezer Hoofdtkerke ontfangen wierd, terwyl het Koor der Muzykmeesteren de *Antiënne* zong, beginnende met de woorden. *Tu es Petrus*: gy zyt Petrus. De Heilige Vader scheen van den prachtigen opschik getroffen, waarmede men zyne Hoofdtkerk versiert had, en ernstig dit optooizel beschouwende, kon zyne Heiligheit met recht zeggen: (e) *Ik hebbe de Heilige Stadt gezien, het nieuw Jeruzalem 't welk van den Hemel is nedergedaalt, en gelyk een Bruidt voor haaren Bruidigom versiert.* De *Postulanten* of Verzoekers van de *Canonisatie* der Gezaligden, waren gezint geweest in pracht te overtreffen, alles wat in voorgaande *Canonisatiën* gezien was, en de Heilige Vader weende hier over van vreugde. Vervolgens ging hy zich voor het H: Sakrament in de Kapel van de Heilige Drievuldigheit nederwerpen, nadat hy de Waschkaers en den Myter had overgegeven en afgelegt. De Kerkelyke Raadt volgde hier in zyne Heiligheits voorbeeldt na, die daarna den Myter en Wasch-

(a) *In Hemicycli formam dispositi.* Acta Canon. &c.
(b) *Janitor Cœli.* idem. ibid. (c) Idem. ibid.
(d) *Inter utrumque Clerum præteriens.* Idem. ibid. (e) Idem. ibid.

Waſchkaers weder opvattende, zich wederom in den draagſtoel plaatſte en voor het Autaar der Apoſtelen draagen liet. Aldaar gaf den Heiligen Vader de Waſchkaers aan een Schenker over, die de zelve tot het eindigen van de plechtigheit in handen hielt; zyne Heiligheit knielde in zynen ſtoel en badt eenigen tydt, waarna hy eenige nieuwe Zegeningen aan de Vergadering der gelovigen uitdeeldde, op zynen Troon klom om 'er zyn Ampt als Stedehouder van JESUS CHRISTUS te bekleeden, en ontfing 'er de onderwerping van 't Gewyde Genootſchap enz. Na deeze onderwerping, klom de oudſte der Kardinalen Biſſchoppen op den Pauſſelyken Troon en nam zyne plaats ter rechter zyde en in diervoegen dat hy het gezicht naar de linker zyde wendde. De Kardinaal afgezonden om de *Canonizatie* te verzoeken, vertoonde zich voor de trappen van den Troon, hebbende ter linker zyde de Kardinaal-Legaat van Bolonje en een Conſiſtoriale Advokaat ter rechter zyde. De Ceremoni-Meeſter die den Kardinaal Verzoeker verzelde, was ter linker zyde van den Legaat. Zy groetten het Autaar en de Paus; waarna de Kardinaal-Verzoeker opſtond, en de Advokaat zich naar den Paus uit den naam van zyn Eminentie wendende, verzocht dat het zyne Heiligheit behaagde (a) *De vier Gezaligden in 't Regiſter van 's Heeren Heiligen te laaten inſchryven.* Naauwelyks dit verzoek gedaan hebbende, of een der Kamerbedienden van den Paus, en Geheimſchryver van zyne Heiligheits Brevetten, opgeſtaan zynde, voerde het woordt en deed een korte loffpraak van de verdienſten en deugden deezer Gezaligden, alle vier in Italië gebooren, en die door hunne Geeſtelyke onderneemingen onſterffelyk geworden waren. Italië heeft altoos uitgemunt in beruchtheit veeler Heiligen. waardigheit van den Heiligen *Franciscus van Aſſiſe* en van *Paulus*, van *Antoni van Padua* enz. is 'er genoeg bekent. (b) *Deeze dappere en edelmoedige Soldaaten van 's Heeren Heirlegers, die met hulpe van Chriſtelyke deugden het Koningryke des Hemels gewonnen, en in hunnen Vaderlande eene glori verworven hebben, oneindig heerlyker dan die der Helden van 't aloude Rome*; Maar het ſchynt nu dat Italië zedert eenigen tydt van deeze laatſte glori heeft afgezien.

De Kamerdienaar zyne aanſpraak geëindigt hebbende, vermaande verder de Vergadering by deeze zoo teedere gelegenheit om het licht van den Geeſt Godts te ſmeeken: toen ſtondt de Paus van zyn Troon op, en alle de Geeſtelyken knielden; twee Muzykmeeſters van de Kapel, koorkleden aanhebbende, zongen mede geknielt de *Litaniën* der Heiligen; waarna men aanhield om de *Canoniſatie* te hervatten van wegen den Kardinaal die het verzocht. Een gebedt tot Godt volgde op deeze herhaalde verzoekingen: men ſmeekte hem om zynen H: Geeſt, en de Heilige Vader zong het *Veni Creator Spiritus*, 't welk een lofzang is aan de derde Perſoon van de drieënigheit toegeëigent. De twee Muzykmeeſters zongen het vers, met de woorden: *Emitte Spiritum* beginnende. De Paus riep den H: Geeſt aan, terwyl de twee *Stemgeevers* van de Gerechtstekening voor de trappen van den Troon ſtonden, ieder met een Waſchkaers in de handt. Een derde en allerlaatſte aanzoeking, die in de zelfde Orde als de voorgaande geſchiedde, volgde op deeze aanroeping. Vervolgens hervatte de Geheimſchryver der Brevetten het woordt, en verklaarde (c) dat het tydt was, zich aan de beveelen Godts over te geeven; de Heilige Vader, vervolgde hy, *verleent een Apoſtoliſch Dekreet om tot Heiligheit te verheffen* PIUS DE V. ANDRIES AVELLINO, FELIX *van* CANTALITIUM *en* CATHARINA *van* BOULONJE, *ſtrekkende ter eere Godts en zyner Catholyke Kerke, opdat hunne naamen in de toekomende eeuwen worden aangeroepen* enz. Nadit gezegt te hebben, week de Geheimſchryver af, terwyl al de Kardinalen opſtonden, en de Stedehouder van JESUS CHRISTUS, door den H: Geeſt geſterkt, (c) het beſluit van de *Canoniſatie* verkondigde; beveelende dat zy voortaan voor Heiligen in de Catholyke Kerke zullen gehouden worden, en dat men hun Feeſt op den dag hunner geboorte vieren zal. De Protonotariſſen en Apoſtoliſche Notariſſen vervaerdigden toen aanſtonds een Affchrift van deeze *Canoniſatie*, en men zong het *Te Deum* om Godt te danken.

en hoe de Canoniſatie voltrokken word.

Terwyl dat het Kapelmuzyk, het *Te Deum* noch zong, werd het teken door een Ceremoni-Meeſter tot bericht aan de Stadt van de voltrokken plechtelyke verheffing dee-

Vreugde bedryf over de voltrekking betoont.

(a) *Acta Canon.* &c. (b) ibid. pag: 224.
(c) *Cœleſti Spiritu afflatus.* Acta Canon. &c. Eertyds, voordat het Beſluit van de *Canoniſatie* verkondigt wierd, deed de Paus een betuiging, waardoor hy verklaarde dat hy met deeze *Acte* te verleenen, niet voorhad iets in 't Geloof der Kerke, noch de eere van Godt te benadeelen. *Cerim. Eccl. Rom.* L. 1. fol. 32. in 't jaar 1516. gedrukt.

deezer vier nieuwe Heiligen gegeeven. Het geſchal der Trompetten, 't gerucht der Trommelen, het geluidt der Klokken, het gebalder van 't Geſchut en 't loſſen van 't Schietgeweer verkondigden in alle de wyken van Rome het triomferen der ſtrydende Kerke onder het beleidt van den Onder-Veldheer van JESUS CHRISTUS op Aarde. Men ſprak niet dan van de roemruchtige daaden der nieuwe Heiligen, van hun geſtreng leven, van hunne Godtvruchtigheit en deugden. Reeds vertrouwde men zich op hun, men verkoor hen voor hunne Patronen, en in de verrukking die de vreugdt der Godtvruchtigen van Rome veroorzaakte, hoorde men duizende Geloften die zy Godt deeden voor den voorſpoedt van den Paus.

Voorſchrift van den Paus over de aanroeping der gekanoniſeerde Heiligen verleent.

Toen het Koormuzyk met het zingen van het *Te Deum* geëindigt was, zong de Kardinaal Noothelpende Diaken ter rechter zyde, de *Litaniën* ter eere der nieuwe Middelaars, noemende hun ieder by den naam. De Heilige Vader las opentlyk een voorſchrift, om den Godtvruchtigen van de manier hoe men hun aan te roepen had, te onderwyzen. De omſtandigheit van 't voorſchrift beſtondt, om aan Godt te verzoeken dat het hem behaagde den Godtvruchtigen hulp te verleenen, die men verwachten moeſt, wanneer men zich onder de beſcherming van een Heilig begaf. De leezing van 't Voorſchrift geëindigt zynde, klom de Kardinaal-Diaken van 't Euangeli op den Pauſſelyken Troon, bleef ter linker zyde van zyne Heiligheit ſtaan, en zich wendende naar hem, zong hy het *Confiteor*, met uitdrukkelyk de vier Heiligen te noemen, waarover de Stedehouder van JESUS CHRISTUS de Inhuldiging had gedaan. Ondertuſſchen haalde de Onder-Diaken het Kruis van 't Autaar, bragt het tot aan de laagſte trap van den Troon, en knielende, ſtelde hy 't voor den Paus: waarop de Heilige Vader voor de Gelovigen van de Vergadering de zegening en vergiffenis der zonden met deeze woorden uitſpraak:

Godt hebbe met u medelyden door de kracht der gebeden en verdienſten van de Heilige Maagt, van St: Michaël den Aartsengel enz... en van St: Pius, St: Andries, St: Felix en Stª. Catharina: dat Godt u ter liefde van hun in 't eeuwig leven geleide, na u uwe zonden vergeeven te hebben. Godt verleene u de Aflaat, vergiffeniſſe en ontſlaginge uwer zonden enz.

's Pauſſen aanſpraak en vermaaning over den dienſt der nieuwe Heiligen.

De *Canoniſatie* geëindigt zynde, volgde een plechtelyke Mis. Zyne Heiligheit wierd derwaarts tuſſchen twee Noothelpende Diakenen, en door twee *Auditeurs de Rota* onderſteunt, naar de kleine Troon geleidt, in de nevens gevoegde Afbeelding van 't Toneel der *Canoniſatie* verbeeldt. Van den grooten Troon naar den kleine overgaande, gaf den Heiligen Vader wederzyds eenige zegeningen over den Apoſtoliſchen Raadt. Eerlang daar na zette zyne Heiligheit den Myter af, ſtond op, beſchoude het Autaar, zeggende zachtelyk het *Pater* en 't *Ave Maria*, maakte het teken van 't Kruis, en hefte het derde gety, *Deus in adjutorium* op. Wy zullen ons over 't verhaal van deeze Mis niet uitlaaten, vermits die byna niets met de andere Pauſſelyke Miſſen verſchilt. Wy zullen alleen aanmerken, dat de Heilige Vader een redenvoering deed, 't welk een ſoort van gemeenzaame les was. Een der aanmerkelykſte deelen van zyn geſprek was, dat de rampſpoedige tyden noodzaakelyk vereiſchten, dat men den volke nieuwe voorbeelden van deugdt voorſtelde, om de reeds verkoelde Godtsdienſtigheit weder op te wekken, op dat men kon verzekert zyn, van den Hemel nieuwe hulp ter verdeediging van den Godtsdienſt te erlangen; hier toe kon men geen beter onderwerpen vinden en van geen grooter uitwerking dan het vermogen van St. Pius den V. en zyne drie Medegenooten in Heiligheit. Omtrent in 't midden van zyne redeneering, wendde de Heilige Vader zyne Chriſtelyke redenen tot de vier Heiligen van zyn maakzel, badt hen met de oogen van medelyden op de bedruktheit der Kerke acht te geeven, en beval hun met alle mogelyken yver het *nieuwe Sion*, de Moeder en Meeſtereſſe van alle andere *Kerken*. Na deeze gegeevene les, verzocht de Kardinaal Noothelpende Biſſchop aan den Heiligen Vader, dat het hem behaagde den geenen Aflaaten te verleenen, die hunne Godtsdienſtigheit voor deeze nieuwe Heiligen zouden Afleggen: toen keerde zich de Paus naar het volk, en verklaarde zeven jaaren Aflaat voor de Godtvruchtigen, die jaarlyks hunne graven bezoeken zouden.

en Aflaaten verleent.

Hoe men de

Wat de offerhanden. (a) aangaat die in de

(a) Bekent is 't dat de offerhanden by de aloude Jooden in gebruik waren. Insgelyks is men niet min kundig hoe die by de aloude Afgodendienaars in zwang gingen. De Chriſtenen hebben een gebruik opgevolgt, 't welk allenks in een dwaaling ontaard is, en zodanig, dat men zich naaulyks van lachen onthouden kan. Ten tyde van Konſtantyn den Grooten mogt men het Autaar niet naaderen, dan met een geſchenk in hande. Dit was immers een hoofdtzaak van gewigt. Het vergrootte niet weinig de Kerkelyke inkomſten en 't werd met de Artykelen van den Godtsdienſt gepaart. „*Gaat ter Kerke, badt, verwerft vergee-*

Offergeschenken in Praalstatie overbragt, aangemerkt.

de bygevoegde Afbeelding verbeeldt worden, waren onderling in vier aandeelen onderscheiden, en op de tafel tegen over de kleine Troon geplaatst. Zy wierden op de volgende wyze in den Omdragt vertoont. De Ceremoni-Meester (a) die zich aan 't hoofdt van de Processie bevond, wierd van vier Stafdragers gevolgt, zilvere Staven op den schouder draagende. Na hun quamen twee der voornaamste Huisgenooten van den Kardinaal *Abdua*, draagende twee groote Waschkaerssen, waarop men St. Pius en de Wapens van den Stedehouder van JESUS CHRISTUS afgemaalt zag. De Kardinaal ging met den Myter op de handt ter rechterzyde van den Procureur der *Canonisatie*. Twee Geestelyken die hen volgden, waar van een de Meester van 't Gewyde Paleis was, droegen een kleine Waschkaers geschildert gelyk de grooten, en twee Tortelduiven in een kleine vergulde korf. Twee Edellieden van den Kardinaal *Pignatelli*, in lange tabberden gekleed, droegen twee brooden, waar van het eene verguld en 't andere verzilvert was, en beide met de Wapens van zyne Heiligheit verzien. Hier op volgde de Kardinaal, en na hem verscheenen twee allereerwaerdigste Monniken, de een de *Commissaris* van de *H. Inquisitie* van Rome en de andere de Procureur Generaal van de Orde der Predikbroeders of Dominikanen. De eerste droeg mede een kleine Waschkaers en de andere twee Duiven in een verzilverde korf. Vervolgens quamen twee Edellieden van den Kardinaal *Pamphili* in Klerks-tabberden, draagende twee kleine vaatjes het eene verguld en 't andere verzilvert, een van 't zelve gevult met wyn en 't ander met water, beide met de Wapens van den Paus en de *Postulanten* of Verzoekers op den bodem verzien. De Kardinaal volgde hen, waarna mede de Eerwaarde Vader Geheimschryver van de Vergadering van 't *Index* volgde, als mede de Eerwaarde Provinciaal van 't Heilige Landt. De Geheimschryver van de gemelde Vergadering droeg een vergulde kouw met kleine vogeltjes, en de Provinciaal een kleine Waschkaers, gelyk wy reeds beschreeven hebben, waar onder hy een schoone witte handdoek hield, op dat 'er geen druppel van 't wasch verlooren ging. Toen men aan de trappen van den Pausselyken Troon gekomen was, plaasten zich de Stafdragers en Edellieden in een ry ter rechter en linker zyde; en de Kardinaal *Abdua*, nevens de Kardinaal *Albani* als Procureur van de *Canonisatie*, traden ter rechter zyde van den Paus, na hem te hebben gegroet. Deeze die de groote Waschkaerssen droegen, boođen ze den Kardinaal *Abdua* aan, die, na de zelve gekust te hebben, zyne Heiligheit opofferde. De Kardinaal *Albani* als Procureur bood de kleine Waschkaerssen en de (b) Offerhanden in de kleine korfjes gedraagen, aan. De andere Kardinalen dienden insgelyks den Heiligen Vader met het broodt, het water en den wyn (c) aan te bieden; waarna de Dragers van deeze Gewyde Geschenken tot 's Pausen voetkus wierden toegelaaten. Men stapte ter linker zyde van den Troon af, en alle deeze Offerhanden wierden vervolgens weder op de Tafels gebragt van waar men die genomen had.

Het Toneel en de Pausselyke Troon beschreeven.

Nu zou vereischen een beschryving van de Troon-sieraaden te doen; maar alzoo het leezen van dit verhaal te droog en onsmaakelyk wezen zoude, zal men zich vergenoegen konnen met het aanmerkelykste van dien, nevens het Afbeeldzel verklaart, te vinden. Wy zullen 'er in 't algemeen van zeg-

geeving den zondaren, woont de Mis by, en brengt uwe offerhanden:" dus drukt zich Nicolaas den I. uit, in een plaats door den Heer *Chiapponi* in zyne *verhandeling over de Offerhanden* aangehaalt.

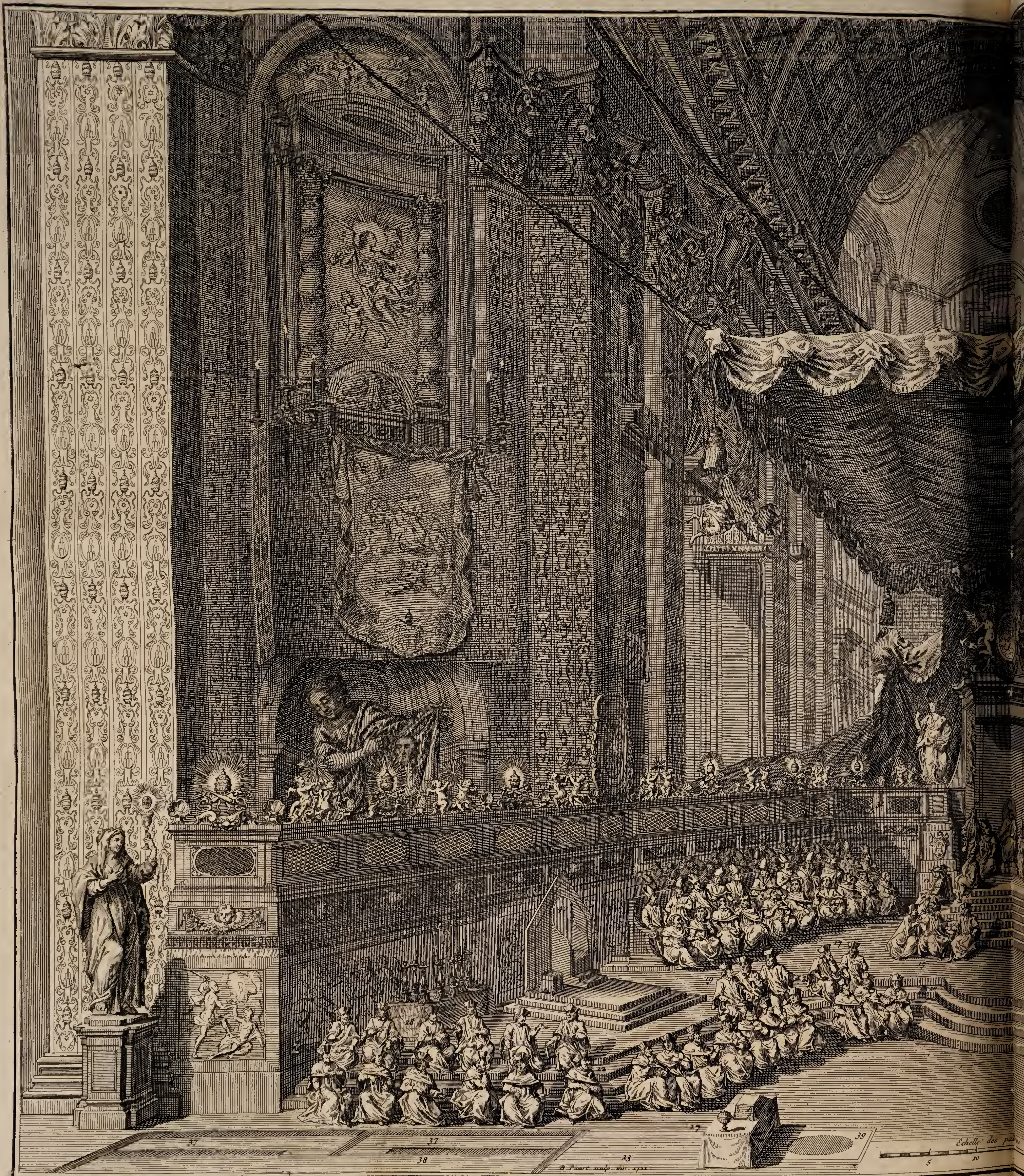
Deeze Offerhanden waren veelerlei; gemeene waren 'er, gelyk het broodt, den wyn, en 't water voor de *Eucharistie*. Daar waren 'er tot de Plechtigheden geschikt en tot de benodigtheden der Kerke en haare Bedienaars; zodanig waren de wierooken, reukwerken, waschkaerssen, de oly, gewyde vaten, de eerstelingen van de vruchten der aarde en 't vee: maar vooral het Geldt, de Erfgoederen, de bezitting der Landeryen, Heerlykheden en veele schoone 's Landts Inkomsten, die de vroome Bedienaar der Kerke allenks den Godtvruchtigen gemoederen hebben ontroost.

In de Kerk van Milaan is nu noch een soort van Offerhande in gebruik, opzicht hebbende op deeze die eertyds van broodt en wyn in de aloude Kerke van Rome geschiedde. Twee oude mannen van de Schoole van St. Ambrosius offeren drie Hostiën in een schotel, en een klein zilver vaatje vol wyn. Twee oude vrouwen doen een diergelyke offerhande. Blykbaar is 't een overblyfzel van de *Communie* onder de twee gedaanten, waar van de Roomsche Kerk mede het denkbeeldt in de *Canonisatie* der Heiligen, de Inwying van den Bisschop en de Zegening van den Abt heeft bewaart; insgelyks de Plechtigheden, alwaar men broodt, wyn en water offert. De Aloudheit offerde mede Waschkaerssen aan de Pausen en Prelaten; een gewoonte die noch in veele Geestelyke Kerkgebruiken bestaat, gelyk de aanneeming der Ordens en de Zegening der Maagden zyn. In de Jaarlyksche Plechtelykheden te Rome, offert men nu noch door de Stadts Overheden, en op de Autaren der voornaamste Kerken, Kelkdekzels, Kelken, Waschkaerssen, enz.

(a) Dit is een byzondere Beschryving van de Offerhande voor St. Pius den V. gedaan, van woordt tot woordt uit de opgestelde *Actens* door den Heer *Chiapponi* getrokken.

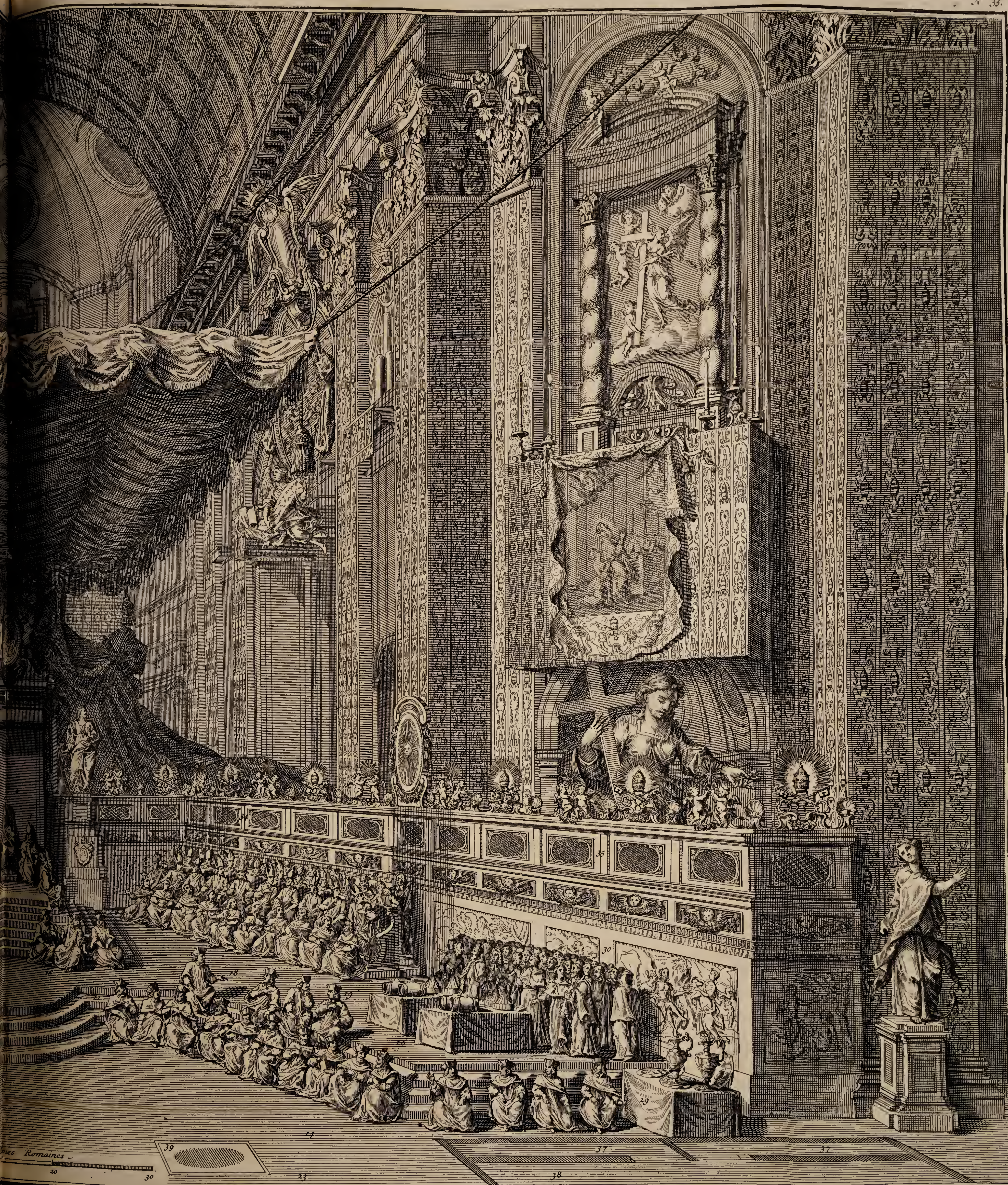
(b) De Schryver van het *Tafereel van 't Roomsche Hof* zegt, dat de Paus de Vogelkooijen opent die men hem aanbied, en een Vogel van dezelve laat wegvliegen, terwyl de anderen moeten gevangen blyven: voorgeevende dat dit een zinnebeeldt der Helsche Voorburgen en van 't Vagevuur is, waaruit de Paus deeze verlost die hem behaagt den Hemel in te leiden. enz.

(c) Te weeten de Vaatjes waarin dit vocht is.

1. Le Pape
2. Siege du Cardinal Evêque Assistant.
3. Cardinaux Diacres Assistans.
4. Cardinaux, Eveques, & Prêtres.
5. Cardinaux Diacres.
6. Evêques Assistans.
7. Evêques non Assistans.
8. Penitentiers.
9. Gouverneur, de Rome, Protonotaires & Adjoints.
10. Connêtable Collonna.
11. Generaux d'Ordres.
12. Conservateurs de Rome.
13. Legat de Bologne.
14. Place du Maître du Sacré Hospice.
15. Auditeurs de Rotè.
16. Clercs de la Chambre.
17. Prelats Votans de la Signature de Justice.
18. Abbreviateurs.
19. Referendaires.
20. Cameriers Secrets.
21. Cameriers d'Honneur.

THEATRE dressé dans L'EGLISE de S.t PIER
SAINTS sous le Pontificat de

...ERRE pour la CANONISATION de quelques
...e CLEMENT XI. en 1712.

22. Chapelains Secrets et Communs.
23. Place des Ecuiers.
24. Caudataires.
25. Maitre de la Garderobbe.
26. Offrandes
*. Advocats Consistoriaux.
27. Credence sur la quelle on met les vases Sacrez.
28. Autre Credence, sur la quelle on met 7. Cierges.
29. Credence du Pape.
30. Ceux qui Postulent pour la Canonisation du Saint.
31. L'Ambassadeur de l'Empereur.
32. L'Ambassadeur du Rôi de Portugal incognito.
33. Les Neveux du Pape.
34. Belle Soeur du Pape &c.
35. Choeur des Musiciens.
36. Dames de Qualité.
37. Theatins et Capucins.
38. Gentils Hommes.
39. Face du Grand Autel de la Chapelle du Vatican.
40. Le Petit Throne du Pape.
41. Statuë de S.te Veronique.

TONEEL over de CANONISATIE

Van Eenige

HEILIGEN

In

St. PIETERS KERKE,

Onder het Pausſchap van Clemens den XI. in 't Jaar 1712. opgerecht.

1. De Paus.
2. De Kardinaal Noodhelpende Biſſchop.
3. De Kardinalen Noodhelpende Diakenen.
4. De Kardinalen Biſſchoppen en Prieſters.
5. De Kardinalen Diakenen.
6. De Noodhelpende Biſſchoppen.
7. De niet Noodhelpende Biſſchoppen,
8. De Biechtvaders.
9. De Gouverneur van Rome, Protonotariſſen en Bygevoegdens.
10. De Veldtmarſchalk Colonna.
11. De Generaals der Ordens.
12. De Handhavers des Roomſchen Volks.
13. De Legaat van Boulonje.
14. De plaats voor den Meeſter van 't Gewyde Gaſthuis.
15. De Auditeurs de Rota.
16. De Klerken van de Kamer.
17. De Prelaten Votans van de getekende Affchriften der Juſtitie.
18. De Abreviateurs.
19. De Referendariſſen.
20. De Geheime Kamerlingen.
21. De Kamerlingen van Eer.
22. De Geheime en gemeene Kamerlingen.
23. Plaats voor de Stalmeeſters.
24. De Candatariſſen.
25. De Meeſter van de Kleerkamer.
26. De Offeranden.
27. Kredens-tafel waarop de Gewyde Vaten ſtaan.

* De Conſiſtoriale Advokaten.

28. De Kredenstafel waarop 7 waſchkaersſen ſtaan.
29. De Kredenstafel van den Paus.
30. De Verzoekers voor de Canoniſatie der Heiligen.
31. De Afgezant van den Keizer.
32. De Afgezant van den Koning van Portugal, onbekent.
33. De Neven van den Paus.
34. De Schoon-Zuſter van den Paus.
35. 't Koor der Muzyk-Meeſters.
36. Juffers van Aanzien.
37. Theatynen en Kapuſynen.
38. Edellieden.
39. De plaatſt van 't groot Autaar van de Kapel van 't Vatikaan.
40. De kleine Troon van den Paus.
41. 't Afbeeldzel van Sta. Veronica.

zeggen, dat het Toneel met prachtige tapyten was bekleed, en dat men zich te vergeefs iets overdeftiger zou konnen verbeelden als de groote Pauſſelyke Troon was. Ter eene zyde van den Troon zag men een beeltenis, 't welk de Kerk verbeelde, en ter andere zyde de Gerechtigheit. Het midden van den Troon was vyfenvyftig Romeinſche palmen hoog; en de breette zes en dertig. Het Geloof en de Hoop waren aan beide de einden van 't Toneel geplaatſt. Ontallyke Waſchkaerſſen verlichtten de Kerk en het Toneel. De Schryver, die ons een zeer breed verhaal opdiſcht van 't geen wy hier verkort hebben, heeft mede een lange lyſt van zaaken opgeteekent, die van nooden zyn om een wel geregelde en luiſterryke *Canoniſatie* te voltrekken.

Insgelyks zullen we ook geen gewag maaken van de byzondere gunſte en genade giften, die de Heilige Vader aan de *Paternoſters*, Kapellen, Beelden, Kruiſſen, Gedenkpenningen en andere diergelyke dingen verbind, en ter gelegenheit van Plechtgebruiken heiligt en zegent, of in den tydt, van de Triomferende Intree der vier Heiligen in den Hemel, verrichtte. Dit alles wierd in een Aflaat uitgedrukt, met beloften van vergeevinge der Zonden aan den geenen, die zeven Kerken in een jaar bezochten, of ten minſten zoo veel als 'er in de Stadt van zyn verblyf gevonden wierden: doch onder voorwaarde nochtans, dat indien 'er niet dan een was, dat men dan alle de Autaaren der zelve bezoeken moeſt. De zelfde belofte wierd den geenen ingewilligt, die ter gedachteniſſe van 't lyden onzes Zaligmakers J E S U S C H R I S T U S zevenmaal de Aarde kuſſen zoude, of eenige deugdeplichten uitvoerde in navolging van deeze onzer vier Heiligen, of eenige Hoofdtſtukken van hun leven leezen zoude, hunne Autaren bezochte, hunne *Reliquiën* eerde: bidden de daar nevens voor de Glori der Kerke, de bekeering der zondaren enz.

Hoedanig de Standaardt van Pius den V. met Staatiepracht wierd overgebragt.

Laat ons nu van een andere plechtigheit ſpreeken die de *Canoniſatie* is gevolgt, beſtaande in het overbrengen van een prachtigen Standaardt van St: Pius den V. van de groote Zaal van St. Pieters Vatikaan tot die van Sta. Maria van Minerva. Deeze Plechtigheit werd op Zaturdag den 6den. Auguſtus 1712. volbragt. De Orde der Predikbroederen en die van de Broederſchap der *Agonizanten* vergaderden ten dien einde in de groote Zaal van 't Vatikaan, alwaar de Geeſtelykheit deezer Kerke zich in haar plechtelyk gewaad begaf. Men vergaderde voor de Biechtkamer van St: Pieter, van waar deezen Omdragt een aanvang nam. De Monniken en Gebroeders volgden elkander voor 't Autaar, knielden alle, behalven de Kruis-Bannier-en Waſchkaers-dragers. De Gebroeders van 't H: Sakrament, die de Standaardt van den Heilig droegen, hielden naby het Autaar van 't Koor ſtil, om de *Antiënne* aan te hooren die men ter eere van St: Pius den V. in Muzyk zong, en van een *Litanie* gevolgt wierd. Vervolgens zong de Kanonik van die week het Gebedt van den Heilig, en ging recht naar den Standaardt toe, waarop het Afbeeldzel van den nieuw Geheiligden Paus geſchildert was, 't welk hy driemaal bewierookte. Ondertuſſchen verſcheen de Geeſtelykheit van de Kerk op het gevolg van 't Kruis met de Waſchkaerſſen. Men ging naar de Dominikanen. Toen wierd de Standaardt van Pius den V. in handen van vier Vaders der Dominikanen Orde door den Kanonik van de week geſtelt, die daar op Godtsdienſtiglyk knielde om het Heilige Beeldt te eeren. Toen men met den Standaardt ter Kerke uittrad, plaaſten zich de Geeſtelykheit en 't Kapittel in ryen aan weerzyde, om het Afbeeldzel te eeren, en met kniebuiging beweezen ze hnnne huldiging voor de verbeelding van den Geheiligden Paus.

Waarvan de Dominikanen bezitters geworden zyn, en met welk een plechtigheit dit ging verzelt.

Welvoegelyk was 't den Dominikanen de eer toe te ſtaan, den Standaardt van een Paus te draagen die uit hunne Orde afkomſtig was. Deeze vreedzaame Geeſtelyken gingen met brandende kaerſſen in gevolg van Trommelen en Trompetten, van 't Roomſche Volk en van de Gebroeders *Agonizanten* insgelyks met kaerſſen gewapent, vermengt met een groot getal Muzykmeeſters, en draagende het Kruis, de Standaardt van 't Gebroederſchap en Lantaerens. De Bannier van St: Pius wierd door twintig *Palfreniers* van den Paus en dertig Zwitzers van zyne Lyfwacht verzelt. Men luidde de Klokken van alle de Kerken daar zy voorby gingen; de venſters der huizen waren overal met Godtsdienſtelingen verzien, en met lichten bezet, terwyl men het gebalder van 't geſchut hoorde. Op koſten der Dominikanen Orde had men vyftig kleine ſtukjes geſchut voor Sta. Maria van Minerva geplaaſt, en men zag toen dat het gebalder van 't geſchut voor den Kluizenaars geen verbaazing gaf, ſchoon zy in hunne eenzaamheit niet gewoon waren dan het Kruis te omarmen en de *Paternoſter* te handelen. De Omdragt tot aan Sta. Maria van Minerva gekomen, ging men door deeze Kerk met twee ryën.

Toen men met den Standaardt tot aan de Kerkdeur van Sta. Maria van Minerva gekomen was, haaſte zich een Kardinaal om

de zelve in zyn plechtelyk gewaadt tusschen zyn Diaken en Onder-Diaken aldaar op te wachten, en de Myter gelicht hebbende, knielde hy op een uitgespreid tapyt. In deeze gestalte aanbad (a) den Kardinaal het Beeldt en bewierookte het zelve. De Standaardt naar het Groot Autaar gedraagen, plantte men die op 't zelve, en zyne *Eminentie* zich naar het Kruis van 't Autaar keerende, hefte het *Te Deum* op, bewierookte het Afbeeldzel, zong het Gebedt van den Heilig, en zeegende vervolgens de gelovigen op het gebalder van 't Geschut, 't steeken der Trompetten en 't roeren der Trommelen. Acht dagen wierden in deeze Godtvruchtige vreugde doorgebragt, verzelt van Missen, en Aflaaten verleent. Wy eindigen deeze beschryving, die reeds al te lang is geweest; doch moeten hier op dit volgende noch voordraagen.

Van welk een betekenis de Offergiften by de Canonisatie zyn, aangeweezen.

Alles 't geen men voor een *Canonisatie* offert is vol van verborgenheit: de Waschkaerssen, verbeelden (b) de menschelykheit van JESUS CHRISTUS, en zyn mede het zinnebeeldt van de kuisheit der Heiligen, en van de goede werken die voor de menschen uitmuntend zyn geweest. Het broodt, 't water en den wyn verbeelden het denkbeeldt van 't Geestelyk leven. Behalven dat, beteekent het broodt de erkentenis die men aan Godt schuldig is, en deeze drie dingen zyn gezamentlyk de Afbeeldzels van de Offerhande die JESUS CHRISTUS van zyn lichaam in 't Avondmaal deed, met zyne Apostelen gehouden. Wat de Torteldüif aangaat; deeze Vogel die het zinnebeeldt van de echtelyke getrouheit is, zou moeielyk betrekkelyk tot de Plechtigheit van de *Canonisatie* zyn. Zy verbeeldt ons zeer wel de onschendbaare getrouheit die de Heiligen voor Godt gezwooren hebben. Insgelyks is de Torteldüif het zinnebeeldt van 't beschouwend leven der Heiligen, want zy bemint mede de eenzaamheit. Haare zuchtingen drukken wonder wel de bedruktheit uit, die de gelovige dienaars Godts wegens der menschen zonden gevoelen. Nochtans moeten ons de goede hoedanigheden van de Torteldüif niet noodzaaken om de Duiven te verachten, deeze Vogels die de gezelligheit beminnen en troepsgewyze vliegen, zyn het spreekende zinnebeeldt van 't werkzaam leven der Heiligen. Wat meer is, de H: Geest word ons door de gedaante van een Duive afgebeeldt. Wat de kleine Vogels aangaat die men in deeze Plechtigheit offert, zy verbeelden ook de Heiligen, die, de vlucht naar den Hemel door de kracht van betrachting neemende, aldaar met Godt een gemeenzaame omgang genieten. De Vaatjes, zelfs waarin het water en den wyn is, de kooijen waarin men de Vogels draagt, de korven waarin de brooden leggen, de geschilderde Waschkaerssen, 't goudt en zilver waarmede men de brooden versiert, zyn alle verborgene zaaken; waarvan de Lezer by den Schryver die ons dit verhaal opdischt verder bericht vinden kan.

IV. HOOFDTSTUK.

Van de PLECHTIGHEIT *der* INWYING *van de* GELUKZALIGEN; *en de* GODTVRUCHTIGHEIT *aan de* HEILIGEN *betoont.*

Welk een onderzoek tot de Inwying der nieuwe Heiligen word vereischt,

Een Gelovige mag niet gezaligt worden dan vyftig jaaren na zyne doodt. Men onderzoekt dan in de Raadts-Vergadering over de Kerkwetten, alle de Getuigschriften die men van zyne deugden en Mirakelen voortbrengt. Dit onderzoek duurt somtyds eenige Jaaren: waarna zyne Heiligheit tot de Zaliging besluit; Want men stelt nooit de achting van een Gelovige te leur, naardien de bevestiging immer volgt.

Nadat dan de Raadts-Vergadering de Verzoekschriften van de Verzoekers als ook het leven van den toekomenden Heilig naaukeurig heeft onderzocht, verleent de H: Vader een Dekreet van Zaliging. (c) Alsdan mag men de *Reliquiën* van den Heilig, om door de Gelovigen geëert te worden, ten toon stellen. Zyne Afbeeldzels ziet men vervolgens bestraalt. Men bewyst hem Dienst. Men doet de Mis hem ter eere: maar men draagt zyne *Reliquiën* noch in geen Omdragt. Men verleent Aflaaten en vergeeving der zonden op den dag zyner Zaliging, en de Plechtigheit, alhoewel van minder luister als die van de *Canonisatie*, is echter prachtig en den geenen waardig die men

en met hoedanig een plechtigheit dit gaat verzelt.

(a) *S. Pii Imaginem adoravit.* Acta Canon. (b) Idem ibid. p. 260.
(c) Chiapponi *Acta Beatific.* &c.

men tot den Staat van Gelukzaligheit verheffen wil.

Veelerlei soort van Heiligen aangeweezen.

Men vind verscheiden soorten van Heiligen. Eenigen worden 't door behulp van tydelyke goederen, en door weldaaden aan de Kerk en haare Bedienaren beweezen; anderen door 't gezag 't welk zy verworven hebben, Beschermers en Patroonen te zyn verklaart. Wederom anderen zyn 'er die door Geleerdheit en hun groot vernuft hebben uitgemunt. Een lange en zeldzaame afzondering, een leven 't welk in aanzien van de Waereldt voor buitenspoorig zoude doorgaan, heeft 'er veelen tot de *Canonisatie* gebragt. De ernstige bekeering tot Godt, na een ongeregelt leven te hebben gevoert gehad, heeft verscheiden anderen tot den Gezaligden staat gebragt. Eindelyk worden 'er onder de erkende Heiligen van de Roomsche Kerke een genoegzaam getal Martelaars van Jesus Christus van dien aart gevonden.

Zodanige Heiligen vind men in de aloude en hedendaagsche Legenden, waarin hun leven als ten voorbeeldt der Gelovigen met loffspraak beschreeven, genoegzaam verdacht voorkomt, indien ze voor Waerelds-gezinde menschen dienen zouden. Men vind 'er niet dan groote, wonderdaadige, uitsteekende en zeldzaame zaaken in verhaalt.

Behalven de Heiligen door daaden en by naam bekendt, zyn 'er duizenden die deeze hoedanigheit niet bezitten: maar men vermoed echter dat zy waare en wettige Heiligen zyn, vermits de Paus hen voor zodanige verklaart, nadat men hunne lyken uit de begraaf-plaatsen die men *Catacombes* of onderaardsche Begraaf-plaatsen noemt, heeft gehaalt. Alhoewel men zich verbeeldt dat deeze nieuwe Beschermers een voorbeeldt geduurende hun leven in de Waereldt zyn geweest, echter heeft dit na hunne doodt nooit ontbroken of zy hebben de gaven van mirakelen verworven. Hiervan is men te Rome overtuigt, alwaar de Godtvruchtigheit den onbekende Heiligen toegeëigent, groot gezag heeft.

Hoedanig de eerdienst der Heiligen wraakbaar voorkomt, aangemerkt.

Het schynt dat de Gelovigen na de uitspraak van 't Apostolisch Hof geene zwaarigheit maakten zich onder de bescherming deezer onbekende Heiligen te beveelen: nochtans hebben eenige Geleerden onderstaan, de gronden van deezen eerdienst te ondermynen. De Heer *Thiers*, een deezer Geleerden, heeft deeze Godtvruchtigheit niet beschreeven dan om die te wraaken. Zie * hoe hy zich hier over uitdrukt: „Een Godtvruchtigheit die nu 't meest „geacht is, is deeze, die men den nieu„wen Heiligen bewyst, wier Lyken uit „de- - - *Catacomben* of onderaardsche Be„graaf-plaatsen gehaalt zyn, en die men uit „genegenheit aan vermogende Persoonaadjes „geeft, die de zelven verzoeken, nadat de „Kardinaal Stedehouder van den Paus, of „Bisschop Sakristyn van de Apostolische „Kapel hun de vereischte naamen heeft ge„geeven: -- Men draaft van allerwegen naar „de Kerken alwaar de lyken der nieuwe „Heiligen rusten; men brengt 'er Offerhan„den, of doet 'er Geloften, insgelyks Be„devaarten en negendaagsche Gebeden; men „laat 'er Missen doen en Euangeliën leezen; „men brengt 'er en beveelt 'er de zieken ter „geneezing van verscheiden krankheden, „alsmede doodgeboorne kinderen of die on„gedoopt gestorven zyn, in verwachting „dat zy wederom door tusschensprake dee„zer nieuwe Heiligen zullen opgewekt wor„den; men spoed zich om de Reliquikassen „te kussen, om 'er de *Paternosters* aan te „wryven, alsmede gedenkpenningen en eenig „lywaadt ten gebruike der zieken; men „schreeuwt dan mirakel - - - Iedereen wil „'er getuige van zyn, en men verbreid dit „overal, de toevloeijende schaare vermeer„dert en de Kerken worden meer en meer „bezocht en berucht gemaakt - - - Deeze „Godtvruchtigheit zou voor Godt van een „groote verdienste konnen zyn, indien ze „niet tot vermindering strekte van de ach„ting die de Kerke altoos voor de aloude Hei„ligen heeft gehadt -- en indien het waar is „dat deeze nieuwe Heiligen waare Hei„ligen waren. - - - Maar 't is te duchten dat „de verdienste die men hun bewyst, den Vol„ke van de eerbied aftrekken zal die men „aan de aloude Heiligen schuldig is, over„zulks zy zich inbeelden dat de nieuwe „Heiligen van meer vermogen zyn, en by „Godt in hoogen achting staan. “ Men zou 'er niet willen voor instaan dat het Volk, altoos beminnaars van nieuwigheden, niet lichtelyk tot deeze ongeregeltheit vervallen mogt. 't Schynt hen toe, dat het met Godt als met de menschen is, en dat de laatst gekomene, van 't Opperwezen als eerste gunsteling moet worden aangezien. De Heer *Thiers* gelooft dat de Godtsdienstigheit den alouden Heiligen beweezen, gereegelder, zekerder en beter ingestelt is. 't Staat hem vry zich 'er aan te houden: maar men kan hem antwoorden, dat men zonder gevaar deeze aloude Heiligen met den geenen vereenigen mag, die de Paus in de laatste eeuwen door een plechtiglyke *Canonisatie* of door andere gewettigde middelen erkent heeft.

Met welk een getuige-

De Godtvruchtigheit aan de Heiligen beweezen, is op hun vermogen gegrondt, 't welk door hunne mirakelen geduurende hun le-

* *Thiers* Ch. 24. *De la plus necessaire de toute les Devotions.*

nis de Mirakelen der Heiligen verzelt gingen;

leven gedaan, of die na hunne doodt, beweezen word: Dus zyn dan de mirakelen de onwraakbaare getuigen van de Heiligheit der geenen die de Paus (a) onder 't getal der Heiligen ftelt; nademaal Godt deeze wezentlyke merktekenen van zyn Oppergezag niet mededeelen zoude, dan aan den geenen die door hunne deugdt uitgemunt hebben. Men noemde eertyds alle overnatuurlyke uitwerkzelen, mirakelen, als deeze die den loop der natuur ftremden, en de Wetten wederftreefden waarna die werken moeften. Deeze uitwerkfelen waren, om zoo te zeggen, een geweld-pleeging de natuur aangedaan: alzoo Godt die niet gedoogde dan om ongemeene redenen, gelyk by voorbeeldt, de vernietiging der dwaling, en de handthaving van den waaren Godtsdienft enz. Wat deeze mirakelen aangaat die het Heidendom eertyds bezigde om de dwaling te verdeedigen, men heeft die in den rang van beguichelingen, bedriegeryen en verblindigen geftelt, waarvan wy geen breeder gewag zullen maaken.

Denkbeelden wegens

Sedert eenige eeuwen heeft men een ander drukbeeldt van de mirakelen opgevat. Zy zyn algemeener, min moeielyker en gemeener geworden dan in de tyden der eerfte Kerke. Zy hebben opgehouden voor hunne voorwerpen alleen de Godtsdienft en waarheit te hebben: maar in vergelding van dien heeft men zich konnen trooften, te zien hoe de Wetten der natuur worden omgekeert, om aan 't verzoek, 't welk een Heilig aan Godt doet, naar zyn behaagen te voldoen, of om zyne byzondere benoodigdheden te verwerven. Men heeft de vogels (b) doen zwygen om de Leerredenen der Heiligen aan te hooren, en de viffchen (c) uit het water komen, om hunne vermaningen by te woonen. Deeze verandering van het denkbeeldt, met een woordt gezegt, hebben de Heiligen met min moeiten doen bewyzen, dan de gewoonte vereifchte. Alle deeze veranderingen zyn noodwendig van een groot getal mirakelen gevolgt geweeft, die noch niet opgehouden, en ook niet tot aan 't einde der eeuwen ophouden zullen. Hoe krachtig zich de ongelovigen hier tegen mogen zetten, word echter het geloof der vroome harten nooit uitgeput: 't is een bron die geenzins uitdroogen zal.

de zelven opgevat.

V. HOOFDSTUK.

Welk een DENKBEELDT *men van 't* VERMOGEN *der* HEILIGEN *in deeze* LAATSTE EEUWEN *heeft.*

INdien het geloof niet dan de reden voor zyn onderftant vond, zoude het niet lang konnen beftaan. Het moet gevoelbaarder hulpmiddelen hebben, dan de vruchten van herffenen, die zich in 't mymeren over de waarheit van den Godtsdienft verteeren. Om alle redenen af te fnyden; het vereifcht, om zoo te zeggen, trefbaare voorbeelden waar over men verzet ftaat. Zie hoe het hart van eenige Godtsdienftelingen zich over de noodzaakelykheit der mirakelen van de laatfte eeuwen verfterkt vinden zal. Reeds hebben we van deeze mirakelen eenige voorbeelden gegeeven, waarby wy (d) noch de volgende voegen zullen.

Een zeldzaam mirakel door

St. *Raimond* van *Penafort*, na dat hy langen tydt het ongebonden leven van den Koning van Spanje berifpt had, zonder hem van zyne wraakbaare aanwendzelen te konnen afleiden, befloot hem wegens zyne ondeugzaame neigingen te verlaaten. Hy wilde zich dan infcheepen om weder naar Barcelona te keeren: maar de Koning verbood hem naar Catalonië over te fteeken; hier op vernieuwde Raimond het mirakel van *Jefus Chriftus* zulks hy over 't water ging. Hy worp zyn koorkleedt in de zee, en zyne ftaf in de handt neemende, ftapte hy op dit nieuw vaartuig, en quam 'er gelukkig aan te landen; waar op de deur van 't Kloofter zich op den aankomft van deezen Heilig opende.

Raimond van Penafort uitgevoert.

St. Pieter Nolafcus, (e) deeze *onnutte dienaar*, *de veeger van de waereldt en het waare niet*, had nochtans met Godt en de heilige Maagdt een gemeenzaame omgang. 't Gebeurde eens dat de Apoftel Petrus hem in die gedaante bezocht, zodanig als hy gekruyft

Petrus aan Pieter Nolascus verfcheenen.

(a) Men ftelde niemandt in 't getal der Heiligen, tenzy hy ten minften twee of drie mirakelen had gedaan.
(b) St. Franciscus deed de zwaluwen zwygen, die hem hinderlyk waren.
(c) St. Antoni van Padua wilden de Ketters niet hooren, dies verzocht hy hen aan den oever der zee te komen, om hun met de leerzaamheit der viffchen te overtuigen.
(d) Deeze voorbeelden zyn uit *het leven der Heyligen van Giry* getrokken,
(e) Deeze tytel gaf zich dien Heilig in 't onderfchryven van zyne brieven.

kruyst was, te weeten, met het hoofdt omlaag.

Wonderwerken ie krachten van *Frans* van *Paule* aangezen.

St. Franciscus van *Paule* was een ongemeenen sterken Heilig: van wiens weerga sedert Samzon nooit was gehoort. Hy lichte alleen een rots van een geweldige groote op, die de grondlegging van eens Kloosters slaapvertrek 't welk hy bouwde in den weg lag. Hy droeg op zyne schouderen 't geen vier mannen niet zouden konnen beweegen. Hy hielt in de lucht een stuk van een rots op, die van een berg los geworden zynde, zyn gebouw nevens een gedeelte der arbeideren dreigde te vermorsselen. Vervolgens onderschraagde hy de zelve met zynen staf en hield ze eenigen tydt dusdanig in 't aanschouwen van een meenigte volks op, 't welk quam om dit mirakel te zien. Daar na gebruikte men deeze rots tot de voltoojing van 't Klooster van dien Heilig: maar de Historie zegt ons niet dat men 'er eenige *Reliquiën* van heeft gemaakt, 't welk iets byzonders is.

Wat wegens *Agnis* van *Monte Pulciano* is gebeurt.

Dikmaals heeft men kruisgewys het Manna op de Heilige *Agnis* van *Monte Pulciano* zien vallen. Op een Feest van Maria-Hemelvaart verscheen haar de H. Maagdt, houdende haar kindt Jesus in de armen, 't welk zy gedoogde te omhelzen en zelfs tegen haare borst te drukken. (a) Weder vertrekkende liet ze de Heilige *Agnis* een kruis na, 't welk den kleinen Jesus om den hals droeg. Wy zullen van de Roos geen gewag maaken, die in 't felste van den Winter door Agnis aan twee kluizenaars op een schotel wierd vertoont: maar wy konnen niet voorby-gaan te melden welk een heuschheit zy na haare doodt St^a. Katharina van Siënna bewees, die haar graf bezoeken ging. Toen zy de voeten van de overledene kussen wilde, bragt deeze haaren voet aan den mondt van St^a. Katharina, om haar door een beleefde ootmoedigheit voor te komen. Nochtans oordeelde St^a. Katharina niet welvoegelyk te zyn dit andermaal te waagen; want willende *Agnis* wederom bezoeken, kuste zy haar in stede van de voeten, het hoofdt.

Insgelyks *Bonaventura*.

De *H: Bonaventura* een uitmuntend schryver van het Lieve Vrouws Psalmboek, (b) niet konnende op de gewoone manier wegens een ongemeene borstziekte, de *Communie* gebruiken, zette hy (c) de Heilige *Ciborie* op zyn borst, waarop de H: *Hostie* eerlang doordrong, tot in 't binnenste zyner ingewanden, om het leven aan zyne Ziel te doen erlangen.

Ignatius.

St Ignatius van de Artsen verlaaten, werd door St. Pieter bezocht, die hem door aanraaking van zyne geheiligde handen, wonderdadig genas. Zyne ziekte leide het begin zyner wedergeboorte. Vervolgens quam hem de Heilige Maagdt bezoeken en bood hem een Hemelsche zalving aan, die men de Balzem van kuisheit noemen kan, nademaal ze zyne zinnen aftrok, en zelf zyne ziel van alle gedachten der vleeschelyke wellusten zuiverde. Te vermoeden is 't dat St. *Ignatius* de kracht van deezen Balzem aan zyne Geestelyke kinderen heeft nagelaaten. *P: Alegambe* vertelt ons ongemeene dingen van vleeschelyke bestrydingen en overwinningen tegen het vleesch behaalt. *P: Gillis* een man van 73 Jaaren kon geene vrouw aanschouwen, indien hy geen zorg droeg dat zyne gedachten over zodanige onderwerpen afgetrokken wierden. Hy mistrouwde zich en was 'er overzulks afkeerig van, dankende Godt dat het gebrek zyner oogen hem voor een geneesmiddel zyner zinnen diende. *P: Costerus* verklaarde dat hy nooit ongeregelde beweegingen gevoelt had, en dat zyne inbeelding niets kende 't geen van vermogen was die ter verleiding af te trekken. *P: Coton*, Biechtvader van een Vorst wiens hersenen zeer lichtelyk een indrük van een beweeglyk voorwerp kreegen, bewaarde de zuiverheit zodanig, dat hy zelfs een afkeer voor alles had, 't welk de minste bestryding van deeze deugdt veroorzaakte: daarenboven was hy zoo fyn van reuk, dat hy de ontucht der geenen rook die de regelen van kuisheit geschonden hadden. *P: Spiga*, die in den ouderdom van 74. Jaaren storf, kon zyne Nichten van elkander niet onderscheiden, vermits hy zyne oogen gewent had de bekoorlyke Sexe nooit t' aanschouwen: Maar om weder tot St. Ignatius te komen; toen hy in bedevaart naar Jeruzalem ging, besloot hy den Olyf-Berg te gaan bezoeken, waarin *Jesus Christus* hem ten leidsman diende. Hy genas de vallende ziekte, verloste de bezeetenen, en veelen gevoelden een heilzaame kracht met den zoom van zyn kleedt aan te raaken. Eindelyk worden 'er wel twee hondert zodanige mirakelen van hem vertelt.

en anderen.

Wat men van *Sta. Clara*.

St^a. Clara (d) was by Godt zodanig in aanzien, dat ze lichtelyk alles verworf 't geen

(a) Dus drukt zich *P. Giry* uit.
(b) Hy schreef het in 't Latyn, en door een Jezuït in 't Frans overgezet, is het te Luik in 't Jaar 1659. gedrukt.
(c) Men bedient zich hier van *P. Girys* eigen woorden.
(d) Dit zyn de eigen woorden van *P. Giry*.

ra heeft vertelt.

geen zy van hem verzocht. Van haare teederste kindschap af, zag men reeds blyken haarer toekomende Heiligheit. Niets behaagde haar meer dan Godt te bidden, te vasten en aalmoezen in haare eerste jaaren te geeven, in de plaats dat anderen speelden. Alle de Heiligen hebben in 't algemeen door deeze oeffening van Godtvruchtigheit zodanig een beging gehad, en om 'er van overtuigt te zyn, behoeft men niet dan hunne levens te leezen. Zy droeg van haare kindsche jaaren af een hairen kleedt om haar vleesch te tuchtigen, en de ongeregelde beweegingen en begeerlyke lusten te wederstaan, waar voor den geenen die zich aan een Heilig Leven willen overgeeven, wel meer dan andere menschen schynen bloot te staan. In 't vermogen deezer godtvruchtige oeffeningen vond zy zich zelden alleen. 't Gebeurde eens *dat haar een volmaakt schoon kindt, terwyl zy op de kniën lag, bezocht, 't welk met twee vleugels alles deed glinsteren, 't geen 'er van geraakt wierd, en haar zeer minnelyk liefkoosde.* Op een anderen tydt door eenige ongezondtheit verhindert van in de Vroegmetten te komen, liet zy echter niet na deezen Dienst te gaan bywoonen, die in een Kerk gezongen wierd zeer verre van haar Klooster gelegen; *en 't geen zeer wonderbaar is, zy had het geluk van 't Kindt Jesus in zyne Kribbe leggende, te zien.* In 't laatste van haar afsterven verzelde het haar, nevens eenige Maagden alle met bloemen bekranst. Een deezer Maagden: *wier kroon gesloten was, en veel meer glans van zich als de Zon gaf,* naderde St^a^. Clara om haar te omhelzen. De anderen spreidden over haar lichaam *een tapyt van eene onwaardeerbaare stoffe.* De Dochters van deeze Heilige Moeder hebben van haare deugden en gestrenge levenswys geërft, voornamentlyk de Geestelyke van het *Ave Maria*: maar zy doen nochtans geene mirakelen.

Insgelyks *Sta. Barbera* en *St. Stanislaus Kostka.*

St^a^. Barbera van twee Engelen verzelt, deelde de *Communie* in een gevaarlyke ziekte aan den Jongen Gelukzaligen *Stanislaus Kostka* uit, vermits hy by de Ketters zich onthield, die niet gedoogen wilden dat men by hun het H. Sakrament inbragt. Wy zullen van den gemeenzaamen omgang, die hy met de H. Maagdt had, niets melden, noch *van zyne Meesterresse en goede Moeder* (a), noch van veele Mirakelen die na zyne doodt door zyne tusschenbede geschied zyn. Op den naam van Stanislaus alleen zyn de Duivelen uit den bezeetenen verdreeven. (b) Hy heeft byna zoo veele dooden opgewekt, als hy jaaren bereikte, die noch maar 19. waren; en dit groot mirakel was hem mede zoo eigen, dat deeze daadt in Polen tot een spreekwoordt is geworden, en men gemeenlyk zeide: *laat ons naar den Gelukzaligen Stanislaus gaan, die de dooden opwekt.* In 't jaar 1673. genas de aanraaking van een Beeldt van den Jongen Heilig te Lima een Jonge Nieuweling der Jezuïten in den ouderdom van 14 Jaaren. De voorwaarde bestond hier in, dat hy zyn levenlang dagelyks een *Paternoster* en *Ave Maria* ter liefde van den kleinen Poolschen Heilig leezen moest; dat hy des daags voor zyn Feest op water en broodt vasten zou en eens de Geestelyke Oeffeningen van St. Ignatus ter eere van zynen Gelukzaligen zoon Stanislaus te doen had. Dit was genoeg om deezen Heilig te doen erkennen. 't Zal nu genoeg zyn den geenen te berichten, die met hartkloppingen, gezwellen, liesbreuken, zeere oogen, koortsen enz. behebt zyn, (c) dat een weinig wyn waarin eenig gebeente van deezen Heilig gedoopt zy, een groot geneesmiddel voor deeze ziekten en quaalen is.

Verscheiden andere Heiligen over hun bedryf aangemerkt.

St. Rochus (d) Beschermer tegen de pestziekten, is in zyn Beschermerschap door veele ongemeene geneezingen uitmuntende geweest. De Hondt, die men by hem verbeeldt, voedde deezen Heilig liefdadiglyk geduurende een zeer hevige pest.

De Gelukzalige *Clara* van *Montefalco*, had in haar hart het Afbeeldzel van den Gekruisten Christus, en alle de werktuigen van des Zaligmakers lyden. De dikmaals herhaalde verzeekeringen, die zy van dit wonder de Geestelyken van haar Klooster gaf, maakte deeze Dochters koen genoeg, om de zaak te bewaarheden. Zy sneeden na de doodt van de Gelukzalige het hart op, en men bevond waarachtig te zyn, 't geen de H. Clara verzeekert had.

St^a^. Brigitta wekte tien dooden op, 't welk zoo veel te aanmerkelyker is, dat ze daar

(a) Zie *Giry* in 't leven van deezen Heilig. Toen de Heilige Maagdt het allereerst aan Stanislaus Kostka verscheen, belaste zy hem „ zich in 't Genootschap van Jesus te begeeven, en haar Zoon in de armen te nee-„ men; als of zy begeerde dat de jonge Stanislaus vermaak nam de kleine Jesus te draagen. - - - De Heilige „ Maagdt quam andermaal van veele Zalige Maagden verzelt, om hem naar den Hemel te geleiden. " Dit is uit de werkjes van *P*: *Bouhours* getrokken, te Parys in 't jaar 1684. gedrukt.

(b) Idem. p. 323. (c) Idem ibid.

(d) Deeze Heilig was van Languedok, een landt van een zwetzachtig volk bewoont, en opgevult van ydelheden. Het blykt dat St: Rochus moet by Godt wel gestaan hebben, doordien hy zich zoo wel te quyten wist.

daar in JESUS CHRISTUS overtrof.

Sta. Therefia is na haare doodt aan veele verfcheenen (a), 't welk door een overmaatige Goddelyk Liefde veroorzaakt wierd, om hun de verhevene trap van eere aan te wyzen waar door zy was weggerukt. Wy zullen van haare wonderbaare gezichten geen gewag maaken, noch van de liefde-wondt die een Seraphyn haar in 't hart door een goude fchicht gegeeven had, met een vuurige yzer-fcherpte gewapent.

St. Didacus genas de zieken met de lampoly, die voor een beeldt van de Lieve Vrouw brandde. 't Gebeurde eens dat hy met een zyner Medegenooten naar een Kloofter reizende, van levensmiddelen ontbloot was, een vierig gebedt tot Godt deed; waarop aanftonds den Difch voor hun in 't veldt gedekt ftond, en zy een goed onthaal genooten,

St. Franciscus Xavier, wekte verfcheiden dooden geduurende zyne Bezending in de Ooftindiën op. Omtrent Amboina gekomen, ftilde hy het onweer met het Kruisbeeldt in zee te dompelen: in den yver deezer behandeling ontviel hem het Kruisbeeldt uit de handt: maar een dienftbaare vifch bragt hem het aanftonds weder, en men bemerkte, in het den Heilig aan te bieden, dat het recht en opgeheven gehouden wierd, om het triomferen van 't Kruis over de ongelovigen aan te toonen.

St. Thomas Becquet, Aatsbiffchop van Cantelbury, werd rykelyk vergolden wegens de geweldige doodt die hy geleeden had, door een groot getal mirakelen, die hy na zyne doodt deed, en die hy nu noch doet, indien men P. *Giry* gelooven mag. Naaulyks was deezen Heilig begraaven, of hy verklaarde zich een Arts veeler ziekten te zyn. Hy genoegde zich niet alleen deeze quaalen te geneezen: maar wekte ook dooden op. Hier uit konnen wy aanmerken, dat de Heiligen der laatfte eeuwen in zaaken van dooden levendig te maaken ongemeen de Heiligen van der Apoftelen eeuw overtreffen.

Zeldzaamheden aan *Rofa* ontmoet, en wat men van haar vertelt.

De Gelukzalige *Rofa* (b) had noch naaulyks vyf jaaren bereikt, toen zy Godt haaren Maagdelyken Staat door een gedaane gelofte toewyde. „Om te beletten dat dee„ze fchoone blom haaren reuk en glans „verloor, maakte zy zich een heining „van doornen en diftelen; omhelzende van „toen af alle geftrengheden, waar toe zy „zich machtig vond. In een zoo teede„ren ouderdom... at zy op de drie dagen van „de week, die door de Heiligfte verbor„genheden van 't Chriftendom geheiligt „zyn, niet dan water en broodt." P. Oliva geeft ons in zyne Lofrede over deeze Heilige te kennen, dat het menfchelyk geflacht eindeloos meer in Eva zou verlooren hebben, indien Godt *Rofa* in 't aardfch Paradys niet gefchapen had. De fmaak die zy in 't lyden vond, bragt haar vernuftiglyk tot middelen te zoeken, om zich te kruiffigen. Deeze Heilige Dochter bekrabde zich de wangen en oogleden met boomfchorffen, (c) en wreef 'er het ftof van Indiaanfche peper in, om niet genoodzaakt te zyn, de Gezelfchappen der Waereldlingen by te woonen. De fcherpbytendheit van de peper veroorzaakte een tegengeftelt uitwerkzel aan 't blanketzel en de pomades, die de Juffers deezer eeuw gebruiken: het deed haar aangezicht opzwellen en met zweeren oploopen. Behalven dit middel had *Rofa* de eer, dagelyks iet nieuws uit te vinden, verwytende geduurig de natuur de miffag aan haar begaan, in haar de fchoonheit te hebben bygezet. Zeker is 't dat 'er niets onfmaakelyker en onverdraagelyker voor de Heiligen is, die van een Geeftelyke gematigdheit zyn, dan deeze lichaamelyke fchoonheit. Zy laaten die t'eenemaal met de geneugten der zinnen den Duivel over.

De gelukzalige *Rofa* vermeerderde gelyk JESUS CHRISTUS het broodt. Zy vulde wonderdadig een leegdig vat met Helfche Honing, om haare moeder die ziek was te verquikken. Haare beroeping is zonder diergelyk voorbeeldt. „Gaande naar „de Kerk van St. Dominicus, waar voor „zy altoos een byzondere eerbiedigheit ge„voed had; gevoelde zy een ingeeving om „'er in te gaan, zulks zy haare laatfte plicht „voor 't Beeldt van de Lieve Vrouw der „*Rozekrans* afleidde. Naauwelyks had zy „geknielt, of zy bleef onbeweeglyk zit„ten... Verwondert over een zoo verbaa„zend gedrocht... Zy beloofde aan de „Heilige Maagdt de Geeftelykheit van de „derde Orde van St. Dominicus aan te nee„men... Zodraa als zy haar gebedt geëin„digt had, deed zy aanftonds en zonder „eenige moeiten, 't geen zy niet in eenige „uuren met de grootfte en verdubbelde „krachten had konnen uitvoeren." Beginnen-

(a) „*P: Giry* zegt, dat ze het gewyde vuur zodanig ter liefde van Godt omhelsde --- dat ze dit niet konnende wederftaan, haar leven in 't midden der vlammen eindigde." Want zy wierd in veertien uuren tydts weggerukt.

(b) Zie de Lofrede van deeze Rofa door *P: Oliva* in de werkjes van *P: Bouhours*.

(c) Zy was van *Lima* de Hoofdtftadt van Peru geboortig.

nende dus een nieuw leven aan te vangen, geloofde *Rosa* nieuwe gestrengheden te moeten uitvinden. Zy omgorde zich driewerf om de lendenen met een groote yzere keten die haar lang tot tuchtiging gedient had, en zich niet genoegende deeze smertelyke Gordel te draagen, sloot zy die met een hangslot toe, en worp de sleutel in een put. Zy leed een tyd lang de smart die haar deeze keten veroorzaakte: maar eindelyk werd zy genoodzaakt verlichting te zoeken, en vermits de menschelyke middelen in deeze gelegenheit ontbraken, nam zy haaren toevlucht tot de Heilige Maagdt, die aanstonds het hangslot opende. De Gelukzalige *Rosa* zich in haar Moeders Huis al te wel geplaatst vindende, besloot voor haar een slechte hut ten einde van de tuin te bouwen. Zy werd 'er eerlang door een heir van muggen bestreeden, en alzoo die in haare beschouwing hinderlyk waren, oordeelde zy noodig te zyn met hun een vrede aan te gaan; die op deeze voorwaarde geslooten wierd. Zy beloofde de muggen het verblyf geduurende de grootste hitte of koude in de Cel; en de muggen verbonden zich Rosa niet meer qualyk te handelen, en zelfs haar te verlaaten, wanneer zy in hunne tegenwoordigheit haar te lastig vielen. Echter scheelde het weinig of de vrede zou door de onverzichtigheit van een Geestelyke gebroken zyn, die *Rosa* quam bezoeken. Deeze zedzaame plaats kan in de schoone Lofrede van *P. Oliva* geleezen worden; maar laat ons niet vergeeten, aan te merken, dat de grootste boomen in den Hof hunne takken en zelf hunne stammen bogen, wanneer Rosa naar haare Cel ging.

VI. HOOFDTSTUK.

Op hoedanig een WYZE *men zich aan de* HEILIGEN *t'eenemaal* OPOFFERT.

Hoe men zich den Heiligen eertyds opofferde.

Eertyds (a) offerde men zich aan de Heiligen op, 't welk nu noch in verscheiden Roomsch Catholyke Landen geschiedt. Men betaalde (b) jaarlyks een schatting den Heilig, die men voor zyn Beschermheilig verkoor, en de Leenman stond dikmaals voor zich zelf en voor zyne nakomelingen, of ten minsten voor zyne kinderen in. Wy zullen hier een kort verhaal van een Voorschrift doen, hoedanig deeze geestelyke verbintenis in den Jaare 1030. geschiede.

IN DEN NAAME VAN DE HEILIGE DRIEËENIGHEIT.

Voorschrift van zodanig een opoffering.

„Ik *Ghisla*, van Gent geboortig en ouderloos, betuige door het voorbeeldt en „de aanmaaning der Heiligen, dat de ootmoedigheit de eerste aller Christelyke „Deugden is, en hebbe beslooten een voorbeeldt van deeze ootmoetigheit te geeven, „om my t'eenemaal ten dienste van een „deezer Heiligen op te offeren, op dat ik „onder de bescherming en met zyne hulpe „deel mag hebben aan de Goddelyke Barmhartigheit. Ten dien einde offere ik „my zoo wel my als myne nakomelingschap aan Sta. Geertruid op, die ik voor „myne beschermster en voor die van myne „Huisgenooten verkooren hebbe, opdat wy „door deeze gewillige dienstbaarheit de vergeevinge onzer zonden verwerven: in welk „vertrouwen ik my en voor myne nakomelingen verbinde jaarlyks op den 17len April aan 't Groot Autaar van de H. Geertruid te betaalen de somme van.... En „beducht zynde, dat iemandt mogte onze verbintenisse schenden, onderwerpen „we ons het vonnis van den Ban in de Kerke van Nivelle tegen de overtreeders der „zelve verkondigt; zulks hen wedervaare 't „geen Dathan en Abiron wedervaaren is. „Dit geteekent in 't overstaan van Getuigen, „Nivelle 1030.

Andere gebruiken van zich op te offeren of zich in den dienst van een Heilig over te geeven zyn 'er, en de kentekenen van deeze Geestelyke Dienstbaarheit bestaan in een halssnoer om den hals gedraagen, of in een keten die men om den arm wind, en niet dan met het leven afgelegt word. Twee Dekreeten van 't Onderzoek des Geloofs te Rome in 't jaar 1673. uitgegeeven, doemen alle de Broederschappen der Slaverny van de H. Maagdt, en verbieden het gebruik van Ketenen, Beelden en Gedenkpenningen, die deeze Slaverny verbeelden, en de Boeken die van deeze Godtsdienstigheit handelen. Men ziet in de Afbeeldzels deezer Boeken geketende men-

(a) Deeze gewoonte werd in de negende en tiende eeuw ingevoert.
(b) Dit is uit het Leven van Sta. Geertruid getrokken, door *Ryckel* in 't Latyn beschreeven, en in 't jaar 1687. gedrukt.

menſchen, waar van de ketenen van Jesus Christus uit de Gewyde *Ciborie*, van de Gelukzalige Maagdt, van St. Joſeph, enz. af hangen. Deeze Geeſtelyke gewaande Gevangenſchap is 't, die men Slaverny noemt, en die niet dan met het leven afgelegt word. Dit gebruik neemen tegenwoordig de Dienaars van de H. Maagdt noch in acht, gelyk ons den hier voor en onder aangehaalden Schryver (a) getuigt. In een Godtsdienſtiger eeuw als die wy nu beleeven, had weleer een Chriſten Vorſt zyne Staten cynsbaar aan eenigen Heilig gemaakt, 't welk toen meer geſchiede: maar deeze tyden zyn verandert. Men vind nu geen Oppervorſt die zich zoo Godtvruchtig aanſtelt, dat hy zich genoege een Onderdaan der Kerke te willen zyn. De Heilig aan wien men de inkomſt zyner Goederen afſtond, verkreeg door dit middel Huizen, Landeryen en rykelyke inkomſten, die de Monniken en Geeſtelyken noodig hadden, om hunne koſten voor hem goet te maaken: maar de Chriſtenen van onzen tydt zyn een weinig koelder over dit onderwerp geworden. In de veertiende eeuw vind men een plechtgebruik, hoe de Godtvruchtige handelt, zyne Goederen aan de Kerk maakende. Hy nam een mes met een hecht en een klomp aarde, waarin een boomlootje geplant was. Hy offerde deeze drie dingen aan den Heilig, die hy tot zynen Beſchermer verkooren had, of liever hy boodt dit den Monniken en Geeſtelyke Bezorgers van den Heilig aan. De klomp aarde verbeelde de Akkers en andere onroerende goederen, de telg de aardvruchten, en het mes met het hecht de roerende goederen.

Hoedanig eertyds goederen den Heiligen wierden opgeoffert.

De Heiligen hebben hunne Bedieningen en *Litaniën* in de Kerk. Deeze *Litaniën* eigenen den Heilig alle ſchuldige loftuitingen toe, en geeven den gelovigen een naaukeurig Denkbeeldt van zyne macht.

'T Is den Godtvruchtigen gemeen den Heilig te bevoordeelen, die zy voor Beſchermer verkooren hebben, voor alle anderen Heiligen van 't Paradys, en om hem volſtrekt in alle hunne belangen te ſtellen, zonder veel benadeeling van de andere Heiligen enz. (b) „Zy verbeelden zich, dat Godt aan „deezen Heilig de byzondere Voorrechten „gegeeven heeft, om zekerlyk en onfeilbaar „van hem alle verzochte gunſten, 't zy gee„ſtelyke of tydelyke door zyne tuſſchen„ſpraake te verwerven, zonder zich veel „over eenige boetvaerdigheit te bekommeren, „om aan de Wet Godts te voldoen." Deeze overtolligheit van byzondere Godtvruchtigheit geeft aanleiding tot andere overtolligheden.

Dienſtplichten den verkooren Heiligen, en hoe die beweezen wierden.

„Eenige, zegt de Schryver, die wy aanhaalen, gelooven, dat wanneer zy aan *Sta.* „*Barbera* hunne Godtsdienſtigheit opdraa„gen, op veele plaatſen de *Moeder van de* „*Belydenis* genoemt, nooit zonder gedaane „belydenis ſterven zullen, hoedanig zy ook „geleeft hebben.

„Andere onderwerpen St. Chriſtoffel „hunne Godtvruchtigheit, en zy beelden „zich in, als zy zyn beeldt 's morgens „aanzien, datze dien dag noch den volgenden „nacht niet ſterven zullen---- Om de geroofde, verloorene of geſtrooide dingen weer te vinden, „beelden zich veele Godt„vruchtigen in, dat men niet te doen „heeft dan aan St. Antoni van Padua te „denken, en ter zyner eere de agtſte *Re*„*pons* (c) der Vroegmetten van zyn Feeſt te „zeggen."

„Wederom andere verbeelden zich, datze „dagelyks geduurende een ganſch Jaar de „kleine *Kroon* van *Sta. Anna* herhaalende, „Godt hun onfeilbaar een der drie dingen toe „zal ſtaan, die zy hem op 't eindigen van 't „Jaar verzoeken.

Dit zy genoeg om den Lezer een Denkbeeldt van eenige overtolligheden in de Godtsdienſtigheit aan Heiligen beweezen, te geeven.

VII. HOOFDTSTUK.

Van de Godtvruchtige Eerbewyzing *aan de* Heilige Maagdt.

Welke eertytelen men de H. Maagdt geeft.

De Kerk noemt de Heilige Maagdt in haar *Litaniën*, de *Moeder Godts*, *Koninginne der Engelen*, *Toevlucht der Zondaren*, *Moeder der Barmhartigheit*, de *Poort des Hemels*, de *Geeſtelyke Roos*, *Maagdt der Maagden*, enz. De Heer *Thiers* vertoont in zyn Werk (d) zoo even aangehaalt, de gewichtige bepaalingen aan de Denkbeelden

(a) Idem. ibid. (b) *Thiers van het noodigſte aller Godtsdienſtigheden* Ch. 23.
(c) *Si quæris miracula, mors, error, calamitas, dæmon, lepra fugiunt, ægri ſurgunt ſani, cedunt mare, vincula, membra, reſque perditas petunt* &c.
(d) C. 23. Zie Pag. 347. een breed Uittrekzel van een Boekje, genoemt: *Avis Salutaires de la Bienheureuſe Vierge*

den die deeze Bynaamen in de Gelovigen konnen verwekken: bovenal hecht hy zich aan deeze van de *Toevlucht der Zondaren*, die een groot getal Godtvruchtigen overreed, dat een geregelde Godtvruchtigheit voor deeze *Moeder der Barmhartigheden* altoos en ten allen tyde een bewaarmiddel tegen de eeuwige verdoemenis is. Het oordeel en de redenen van deezen beruchten Godtgeleerde maaken geen wet noch regel van Geloof in de Godtvruchtigheit. Verminderende de vermeende overtolligheden, die hy in deeze die men in de H. Maagdt en de Heiligen vind, zoo kon men mede de Godtvruchtigheit van veele menſchen verminderen, die op goedt vertrouwen gelooven dat alles in den Hemel gelyk op de Aarde geſchied, en dat men volſtrektelyk de Heiligen niet voorby mag gaan, voor men tot Godt komen kan. Zy beelden zich mede in, dat de Heiligen hoogmoedig, hoofdig, veranderlyk en verdrietig zyn; dat hunne toegang zeer moeilyk is, en dat men ze verwinnen en voorkomen kan. Zy duchten dat hunne geloften alzoo min uitwerkelyk zyn dan deeze der Aardſche Hovelingen, die men gemeenlyk het *Hoofſche Wywater* noemt. Eindelyk zyn 't de Godtvruchtigen, die het Hemelſche beſtier ſchikken op den voet van hunne Huiſelyke verrichtingen, zoo lang de omkreits hunner Godtvruchtigheit zich bepaalt vind. Moet men de ongeregeldheden van de Godtvruchtigheit der geenen niet vergeeven, die zodanige Denkbeelden hebben? en zal men 't vervolgens quaadt vinden, dat men 't dus afſchildere? Zou men behalven dat af keuren, dat men den Godtvruchtigen afmaalt gelyk, *P. Bary* den Gelovigen van een zwakken geeſt beſchryft in het *Paradys aan Philagia* geopent? Hy verzekert, dat het geopent is, „den geenen die in hunne kamer een „beeldt van de H. Maagdt hebben, of by „hun draagen en het ſterk aanzien, ---- „die 's avonds en 's morgens de Zegening „van de Maagdt naar eenige haarer Ker„ken gekeert, verzoeken; die den Armen ter „liefde van de Maagdt aalmoezen geeven. „--- Die haar ter eere de naam van Maria „leezende, niet uitſpreeken: maar een andere in „de plaats noemen. --- Die de Engelen bidden „hunnentwegen de Moeder Godts te groe„ten; die deftige naamen aan haare beelden „geeven, die de zelven lieffelyk toelon„ken, enz."

Mis-bruik des aangaande aan-geweezen.

Geene eerlyke tytels zyn 'er, die de Godtgeleerden der Kerke en vooral die van de laatſte eeuwen niet aan de Heilige Maagdt gegeeven hebben. Nadat men 't geen in 't Heidendom het uitneemenſte en luiſterrykſte was, genomen had, om het aan de Moeder van den Zaligmaker toe te eigenen, hebben ze noch hoogdravender naamen verzonnen, die de vruchtbaarſte inbeeldingen der Dichteren nooit machtig waren uit te vinden. De Ketteryen tegen de H. Maagdt bragten ongevoelige uitwerkzelen van achting en Godtvruchtigheit voor haar voort. In de eerſte tyden der Kerke noemde men haar *Koninginne der Engelen en Moeder Godts*; vervolgens, wegens de geſchillen die ter deezer geleegenheit ontſtonden, bevoordeelden haare Verdedigers alles 't geen tegen de Kettery eenig nut konde doen, en gewenden zich de Godtvruchtigen tot alle te verre getrokken uitdrukzelen; maar die natuurlyk in het twiſtredenen waren. Men beſchoude haar als *Uitdeelſter* en *Bezitſter* van de Genaade Godts; de *Schatbewaarſter* en zelfs de *Koninginne des Hemels*; de *Bronader der Zaligheit*, en van 't *leven*; de *deure van 't Paradys*; de *Moeder des Lichts*; de *Middelaareſſe* tuſſchen Godt en de Menſchen; de *Hoope* des menſchelyken geſlachts; de *Oceaan* (a) der Goddelykheit, enz. Beruchte Schryvers handelen haar als Godeſſe (b); en op 't einde van de 16:e eeuw verklaar-

Hoedanige uitdrukzelen men ter eere van de H. Maagdt heeft uitgevonden.

ge Marie à ſes Devots indiſcrets (Heilzaame raadt van de Gelukzalige Maagdt Maria aan haar ongeſchikte Godtvruchtelingen) te Luik 1674. gedrukt.

(a) De Jeſuït *P: Binet* zegt, dat *uit den buik van de H: Maagdt, als uit een Oceaan van de Goddelykheit, de beeken voortvloeyen en de rivieren van genaaden ſtroomen.*

(b) Veele beruchte Schryvers hebben de Heilige Maagdt Godeſſe genoemt: waaruit men de verſchillen van den Heer Biſſchop van *Bellay* met den Heer *Drelincourt* afneemen kan, over de eer die men de H: Maagdt ſchuldig is, ontſtaan. Men heeft haar mede een byna volſtrekte macht over haaren Zoon JESUS CHRISTUS toegeëigent, en dit heeft zelf aan de Kerk niet onbehaagelyk geweeſt, 't welk de lofzang getuigt waarin men deeze vaerzen vind.

O felix puerpera,
Noſtra pians ſcelera,
Jure matris impera,
Redemptori.

't Welk men deezen zin kan geeven:

O gy zaal'ge Maagdt en Moeder,
Baarſter van 't gezegende Lam,
't Welk voor ons ter Waereldt quam;
Ei, gebiedt toch dien behoeder;
Want als Moeder hebt gy macht,
Die der zonden ſtraf verzacht.

klaarde haar *P. Salazar* (a) voor de *Vervulling van de Drieëenigheit*. Lang voor deeze verklaring (b) had men haar het Psalmboek, en zelf de gansche Bybel toegeëigent: men bewees door mirakelen en verschyningen, dat de H. Maagdt de toorn van JESUS CHRISTUS tegen de Zonderen bevreedigde; dat zy (c) de zonde vryſprak, en dat ze het vermogen van te binden en ontbinden had. Wy zullen geen gewag van de Tempels en Autaren maaken, die de Godtsdienst haar zedert veele eeuwen toegewyt heeft, noch van de Geloften en Gebeden die men voor en aan haar deed; van de Werken die Godtvruchtige Schryvers onder haare bescherming hebben gestelt; van de Dichtkundige Geschriften en andere volgeestige Werken, die men ter haarer eere heeft gemaakt, noch eindelyk de Godtgeleerde Schriften (d) die haaren naam voeren.

Middelen aangewezen om zich voor de H. Maagdt behaagelyk te maaken.

De eerste der Godtsdienstigheden aan de H. Maagdt te bewyzen, is deeze die haare Deugden navolgt: maar zy valt een weinig moeielyk. Zie hier anderen die alle de Godtvruchtigen gemakkelyk konnen opvolgen. De Jezuït die het Psalmboek van de Lieve Vrouw in 't Fransch heeft uitgegeeven, wil dat de Gelovige, die deeze woorden van den aanvang van 't Psalmboek zegt: *Heilige Vrouw gy opent myne lippen* enz. „een manier van zeggen met een dubbel teken van 't Kruis verzelt: eens op de lippen met den duim, en andermaal over zich „met de handt, gelyk de Priesters in den aanvang der Kanonikale getyden doen." Hy verzeekert dat dit gebruik den Godtvruchtigen de eer en 't geluk voortbrengen zal van een Kanonik of Kanonikesse der Kruisſen te zyn, en dat de Lieve Vrouw, om een zoo stichtelyke Godtvruchtigheit te vergelden, hen het Paradys schenken zal. Hy geeft een Voorschrift van de wenschingen, die den Godtsdienstteling doen moet, „voor „Jesus en Maria, en voor alle de Be„minnaars en Beminnaressen van Jesus „en Maria." Hy beschryft ons het verbondt, 't welk men met *de allerbeminnelykste Moeder en de eerbaarste aller Moederen* moet aangaan, de bedruktheit over zyne zonden om zich met haar te verzoenen, en alle de groote en kleine oeffeningen, waar door men zich aan de H. Maagdt opofferen kan.

Het word vereischt, dat deeze die de Zegeningen van de Lieve Vrouw verwerven wil, (e) genoodzaakt is haar dagelyks te begroeten, 't zy uitgaande of weder t'huis komende. De Legenden verschaffen ons veele gedenkwaardige voorbeelden van weldaden, die de *Ave Mariâs* hebben voortgebragt; zonder van duizend dagen Aflaat gewag te maaken, die de Pausen (f) den geenen hebben verleent, die ten allen tyde het *Angelus* * opzeggen. Het waare dan te wenschen, dat de Christenen (g) deezer

eeuw

(a) *In de Sprenken Salomons.*

(b) Het *Psalmboek* van de Lieve Vrouw genoemt. Men eigent het aan *St: Bonaventura* toe, en de *Bybel* aan *Albert* den Grooten.

(c) *St: Antoninus* Aartsbisschop van Florence.

(d) Als de *Polyanthea Mariana*, de *Mariale*, de *Flosculi Mariani*, de *Stellarium Coronæ B. Virginis*, de *Fasti Mariani* enz. Men leest in de *Menagiana* p. 281. van 't tweede deel 1723. Hollandsche druk, dat een Monnik van gedachten was een groot Werk in folio onder den tytel van *Summa Deiparæ* op te stellen; dat dit Werk twee of drie duizend nieuwe geschilstukken over de H: Maagt verhandelen zou; en dat 'er de vroome Geestelyken naaukeurig de manier te volgen hadden, waarvan St: Thomas zich in zyn kort begrip der Godtgeleerdheit van gedient heeft. Insgelyks als St: Thomas dit geschil onderzoekt *of 'er een Godt is*, zoo onderzocht de Monnik dit, *of 'er een Maagdt is* enz.

(e) *Suffrenus* in zyn Ann. Chr.

(f) Leo den X.

* [*Angelus* is een gebedt 't welk men in de Roomsche Kerk de H: Maagdt voordraagt, vermits het met het woordt *Angelus* begint. Anderzins noemt men 't de vergiffenis, vermits men in 't opzeggen eenige Aflaaten verdient. *Furetiere.*]

(g) De Schryver van de *Avis Salutaires* &c: hier voor aangehaalt, laat de Heilige Maagdt op een zeer verschillende wyze spreeken. Deeze Schryver wischt de hoope *der valsche Godtvruchtelingen* uit, *die zich vleijen by haar een toevlucht en de onstrafbaarheit hunner misdaaden te vinden.* Zy wil *dat men Godt van harten beminne, dat men de Historiën van haare verschyningen, openbaringen, genaadegiften, en voorrechten verwerpe:* zy versmaad *de geringe en magere Godtsdienstigheden der onboetvaardigen.* Zy verklaart dat ze hen van de Hel niet bevryden zal, om de liefde *deezer middelen en merktekenen van Godtvruchtigheit die zy gedraagen hebben, noch wegens de Broederschappen en Vergaderingen waarin zy zullen ingeteekent zyn. Ik ben*, vervolgt zy, *geen Voorspreekster van onvroomen; de wil van myn Zoon is de eenigste richtsnoer van de myne; Ik eere zyne oordeelen. My te beminnen voldoet niets, ten zy het in alles met Godt overeenkomt. Ik zoeke niet myne eigen glori: maar die van deezen die my geschapen en vrygekocht heeft. Ik wil Godt niets ontrooven, noch niets met hem deelen. Eert my niet als of Godt u niet voldoende was, noch ook niet als of het niet mogelyk was tot Godt door* JESUS CHRISTUS *te komen zonder my; Want daar is niet dan een Godt en een Middelaar - -* JESUS CHRISTUS. *Zegt niet dat ik Almachtig ben en dat Godt geen uitneemender Schepsel scheppen kan dan my. Ik wil niet dat men om my te behaagen breedvoerige lofuitingen uitbromme, die in weerwil der uitleggingen onverschoonbaar zyn; noch geen prachtige tytels noch ydele vleyeryen. Ik begeer niet dan een eenvoudige en gematigde lof. Wacht u geen oorzaak te zyn dat het eenvoudige en onervaaren Volk in geene dwaling valle, noch geeft geen ergernisse den Ketteren* enz. *Stelt my niet in vergelyking met Godt en met* JESUS CHRISTUS. *Zegt niet dat hy een gestrenge Rechter is, en ik een Moeder van Barmhartigheit; Ik bezit niets indien het my niet van hem gegeeven worde. Verspilt geen tydt meer om my te eeren, en bidt my niet meer aan dan gy Godt doet. Noemt u niet myne Slaven; waarom gebruikt gy deeze tytels en deeze uitwendige merktekenen van Slaverny? Geloof niet dat de*

liefde

eeuw naaukeuriger in de oeffening van deeze Godtvruchtigheit bevonden wierden, en datze St[e]. Margareta van Hongarye navolgden, die op beide haare kniën het *Ave Maria* voor alle de Beelden van de H. Maagdt opzei, die zy op den weg vond; of St[n]. Catharina van Sienne, die zoo veel *Ave Mariâs* bad als 'er trappen in haar huis waren. Deeze Aanmerkingen konnen ten opzicht der byzondere Godtvruchtelingen voldoen. Wy zullen van des Zaturdags Vaften ter eere van de Maagdt Maria geen gewag maaken, dan alleen zoo men ons verzeekert, dat het een Schatkamer van Aflaten en Voldoeningen is, en dat men 't als een uitneemend bewaarmiddel tegen de eeuwige Verdoemenis kan aanmerken.

Wy zullen door een volksgezinde of liever bygelovige Godtsdienftigheit eindigen; 't welk is het gebruik van de Lieve Vrouw prachtig op te fchikken, haar op den dag van haar Feeft te kroonen, en op andere plechtelyke dagen een of meer Wafchkaerffen voor haare Beelden op te fteeken, en van haar bloemen en vruchten voor te zetten. Het volk bewyft de zelfde eer aan andere Heiligen. 't Minft 't geen zy gelooven te konnen opofferen, is een Wafchkaers of eenige ander licht.

VIII. HOOFDSTUK.

Van de FEESTEN *ter eere der* LIEVE VROUWE *ingeftelt.*

Wanneer en hoe Vrouwlichtmis word geviert.

Wy zullen de Orde volgen zodanig de Kerk deeze Feeften viert. Op den 2[den] Februari viert men *Vrouwlichtmis* of Vrouwendag. Dit Feeft noemde men eertyds het Feeft van St. Simon en S[ta]. Anna, overzulks dat deeze twee Heilige Perfoonaadjes elkander in den Tempel vonden toen 'er de H. Maagdt Maria quam om haaren Zoon JESUS CHRISTUS aan Godt op te offeren. Om zelvige reden noemden de Grieken dit *Hypapante*, een woordt 't welk *ontmoeten* beteekent. Tegenwoordig is dit Feeft in de Kerk niet dan onder den naam van *Vrouwlichtmis* of Vrouwendag bekent, en van 't volk onder dien van *Chandeleur* 't welk de zelfde beteekenis heeft, vermits men 'er alsdan een Omdragt om de Kerk met Wafchkaerffen doet.

Overeenkomft van dit Feeft met der Romeinen *Amburbales* aangeweezen.

Dit Feeft (a) komt met de *Amburbales* * overeen of de Proceffiën, die de Romeinen in den aanvang van Februari deeden, ter eere van de Godinne *Februa* ingeftelt, en met de nachtloopen, die men met toortfen deed, om de omzwerving van *Ceres* te verbeelden, toen deeze Godin door 't landt omzwurf zoekende haare Dochter Proferpina, die Pluto haar hadde gefchaakt. Deeze Godtvruchtigheden der Romeinen de waare oorfprong van ongebondenheit zynde, en de Chriften Paufen de ftrikken van 't Heidenfch Bygeloof willende ontbinden, werd 'er vereifcht eenige gelykwaardigheit te geeven, om den volke het miffen van een plechtigheit te vergoeden, die naar waarheit geen Daadt van Godtsdienft meer voor de Chriftenen was. De *Luftratiën* † van de Maandt

liefde die men voor my heeft, loffelyk zy, wanneer men myne Beelden met dierbaare fieraaden en edelgefteente optooit, terwyl men JESUS CHRISTUS *armoede niet gedachtig is. Voor dat men de Kerken opziert, kleedt* JESUS CHRISTUS *in zyne armoede, verfiert hem in aanbiddelyke verborgenheit van zyn geheiligt lichaam, 't welk gy op uwe Autaren bewaart. Stelt niet, gelyk de Afgodendienaars uw vertrouwen op myne Beelden en Afbeeldzels, fchoon wonderwerkende, zy hebben geen vermogen in zich zelven. Godt is 't aan wien men de mirakelen toeëigenen moet. Gelukzalig is hy die met den Apoftel belydt niets te weeten dan* JESUS CHRISTUS. Dit Boekje is van veele fraaie Goedtkeuringen verzien, waar onder die van den Heer van *Choifeul* Biffchop van Doornik, die het *zeer overeenftemmende met den Geeft der Kerke* verklaart, *bequaam om de eenvoudigen te onderwyzen* enz.

(a) Men eigent de Inftelling van dit Feeft Paus Gelafius toe, die in 't jaar 492. leefde. Andere willen dat het Paus Vigilius zy, en zeggen dat hy niet deed dan het omtrent het midden van de zesde eeuw te hernieuwen. Volgens eenige Schryvers is Paus Sergius de I. die op 't einde van de zevende eeuw den Pauffelyken Zetel bekleedde, de Infteller van de Proceffie met Wafchkaerffen. *Hy veranderde*, zegt d'aloude Legende, *de gewoonte der Heidenen in een beter; te weeten hoe de Chriftenen met gewyde en brandende Wafchkaerffen ter eere van de Moeder Godts de Kerk rond gingen; zoo dat deeze plechtigheit ftaande bleef, en tot een ander inzicht wierd verricht.*

* [De *Amburbales* waren Offerfeeften die in Proceffie rondom de Stadt gedaan wierden. Deeze Offerfeeften quamen byna met die van de *Ambarvales* overeen. Het woort *Amburbale* beftaat uit *Urbs*, een Stadt, en *Ambire*, rond gaan. Dus noemde men ook Amburbiaalfche Hoftiën, *Amburbiales Hoftiæ*, die men rondom de muuren van Rome geleide of om eenige andere Stadt. *Lucanus. Feftus.* De *Ambarvales* waren mede Proceffiën in de maanden April en Julius in gebruik, wanneer de Roomfche Burgers met eenig Offervee driewerf om den Akker gingen, waarby men Ceres om des Landts vruchtbaarheit, als ook om afweering van alle fchade en onweder aanriep. Alsdan wierden om te offeren Zwynen, Schaapen en Kalveren geflacht, welke Offers men *Snovetaurialia* noemde *Danet. Pitifcus* I. p. 79.]

† [De *Luftratiën* waren dagen van Ryniging en Verzoening by de Romeinen, 't welk door 't Water of door Proceffiën gefchiedden, gelyk van de *Ambarvales* is gezegt. *Lomeierus.*]

Le CELEBRANT distribuë les CIERGES le jour de la CHANDELEUR.

PROCESSION de la CHANDELEUR.

Les TÉNÈBRES.

On porte le S.t SACREMENT dans le TOMBEAU.

B. Picart sculp. dir. 1724.

Le FEU nouveau le jour du SAMEDI SAINT.

BENEDICTION du CIERGE PASCAL.

Maandt Februarius wierden ingewyt: men maakte 'er Vrouwenlichtmis van. Het volk droeg ter liefde vande H. Maagdt Toortsen of Waschkaerssen, die men te vooren ter liefde van *Februa* en *Ceres* droeg. Het was gedoogt met de Godtvruchtigheit de vermaakelykheden te vermengen, die de Feesten nooit verzuimden in te geeven.

Plechtigheden van gewyde Waschkaerssen uit te deelen, en hoe.

Men zegent met de gewoone plechtigheden de Waschkaerssen (a) van 't Vrouwenlichtmis Feest. De Bisschop (b), of zynen Stedehouder deelt die aan de voornaamsten van de Geestelykheit uit, * vervolgens aan de Voornaamste Waereldlyken, Priesters, Akolyten enz. en eindelyk aan de voornaamste leden van de Vergadering. Een der jongste Kanoniken is 't (c) die de zelve aan Vrouwen van aanzien uitdeelt; maar wat het gemeene volk aangaat, nadat de uitdeeling der grootste Waschkaerssen aan de aanzienelykste van de Vergadering is geschied, ontfangt het de overschietende kleine (d) uit de handt van een gemeen Priester, zonder onderscheiding van rang noch eere.

De Processie (e) word, gelyk reeds gezegt is, rondom de Kerk gedaan. De Zangers gaan vooruit, door den Wierookvatdrager gevolgt, vervolgens de Waschkaersdragers aan weerzyde van den Kruisdrager, en de Geestelykheit komen de Waschkaersdragers te volgen. Die ter linker zyde gaan, houden hunne Waschkaerssen in de linker, en die ter rechter zyde, in de rechter handt. De Bisschop vertoond zich hier tusschen twee Noothelpende Diakenen, hebbende in de linker handt de Waschkaers, en geevende met de rechter den Zegen aan zyn volk. Alle hebbenze brandende Waschkaerssen, en de reden die men 'er van geeft is, dat zy (f) JESUS CHRISTUS verbeelden, die het licht der volkeren is. „Eer dat ze vertrekken, buigenze „hunne kniën voor 't Autaar of nygen voor „'t zelve, indien zy Kanoniken zyn en wan„neer 'er geen Tabernakel is." Breeder word dit in de Afbeelding der Plechtighe-den van Vrouwendag vertoont, op de Plaat die deeze van Paasche verbeeldt.

Wanneer de Feesten van Maria-Boodtschap en bezoeking van Elizabet worden geviert;

Men viert op den 25sten Maart het Feest van *Annonciatie* of Maria-boodschap. De oorsprong van dit Feest word al voor de derde eeuw gestelt.

Op den 2den July viert men Mariâs bezoeking van Elizabet. St. Bonaventura Kloostervoogdt van de Orde der Minderbroederen stelde dit onder zyne Orde in 't Jaar 1263. in. Paus Urbaan de VI. verleende in 't Jaar 1389. een Bul waar door hy dit Feest aan de gansche Kerke aanbeval. Het Concilie van Basel bevestigde dit Feest en bepaalde den dag op den tweeden July. St. Franciscus van Sales en de Moeder Johanna van Chantal hebben éen Orde van Geestelyken ter gedachtenisse van deeze Mariâs Bezoeking ingestelt.

Insgelyks die van de Lieve Vrouw van Carmel en ter Sneeu; en uit welk een Oorsprong deeze Feestviering is ontstaan.

De Lieve Vrouw van den Berg Carmel viert men op den 16den July. Dit Feest gaat in 't byzonder den geenen aan, die voor 't *Scapulier* † een Godtsdienstigheit stellen.

Het Feest van de Lieve Vrouw ter Sneeu, word op den 5den Augustus geviert. Men verzeekert ons, dat een mirakel deeze viering veroorzaakt heeft. Onder (g) het Pausschap van Liberius, was 'er een Raadsheers Zoon, een van die men *Patricii* ‡ noemde, of een Roomsch Edelman, die oudt geworden en zich zonder kinderen ziende, besloot met gemeene bewilliging van zyne Vrouw de Heilige Maagdt voor hun eenige en algemeene erfbezitter over alle hunne goederen te stellen. De gelofte werd dan met veele Godtvruchtigheit voltrokken; en in diervoegen zodanig het de Lieve Vrouw op 't aangenaamste en behagelykste zyn kon. Om nu te weeten hoedanig haar begeeren over 't gebruik haarer erffenisse wezen mogt,

 vaste

(a) Het volk beeld zich in dat deeze Waschkaerssen de kracht hebben de Duivelen te verdryven, en hen voor aanvechting te bevryden.

(b) Cerem. Episc. L. 2. (c) *A Seniore Dignitate. Cerem. Episc.* Ibid.

(d) *Aliquis de Capitulo distribuit candelas minutiones populo utriusque Sexus.* Ibid.

(e) Zie het Kerkgewoonteboek van *Alet.* (f) Idem ibid.

† [Het *Scapulier* een kleedt der Geestelyken 't welk het Hoofdt en de Schouders bedekt, verstrekkende voor een Godtsdienstig dekzel ter eere van de H: Maagdt. De Heer Launoy heeft een geleerde Verhandeling over den Oorsprong van 't *scapulier* geschreeven. Hy beweert dat de Karmeliten meenen dat 'er de H: Maagdt de Instelster van is geweest, dat zy den Karmeliten daar mede bevoorrecht heeft, en dat die geen die in dit kleedt des Zaturdags sterven van 't Vagevuur zyn bevrydt: maar men acht het een verdichtzel: *Du Fresne. Furetiere.*]

(g) *Giry* 't leven der Heiligen.

‡ [Zie wat we van de *Patricii* gezegt hebben: *Abbadie Triomferende Godtsdienst* enz. II. Deel. p. 406.]

* Zie de Afbeeldingen hier nevens gaande, waar van de eerste verbeeldt, hoe *de* BISSCHOP *de* WASCHKAERSSEN *op den dag van* VROUWLICHTMIS *uitdeelt*; de tweede, *de* PROCESSIE *van* VROUWLICHTMIS; de derde, *de* DONKEREMETTEN; de vierde, *hoe men het* H: SAKRAMENT *naar het* GRAF *draagt*; de vyfde, *hoe men het* NIEUW VUUR *op* PAASCH AVONDT *Zegent*; en de zesde, hoe *de* PAASCH-WASCHKAERS *gezegent word.*

vaste men, badt, stondt den armen by en bezocht de kranken. Eindelyk verscheen hun de Heilige Maagdt beide in den droom, die hun verklaarde: „dat haar Zoons begee-„ren en insgelyks de haare was, dat zy „deeze goederen gebruikten, om hem een „Kerk te bouwen op een zekere plaats van „den Berg *Esquilinus* * die zy met sneeu „bedekt vonden." De Godtvruchtige Man openbaarde zynen droom aan zyne vrouw, die hem insgelyks verklaarde op dien zelfden nacht een diergelyken droom gehad te hebben: maar wanneer schoon hun beide droomen niet eveneens waren uitgekomen, echter was hunnen yver machtig genoeg van hun alle de vereischte overeenkomsten in te boezemen. Beide deeze Godtvruchtigen verklaarden hunne droomen den Paus, die de zelfde openbaring hadde gehad. Men twyffelde toen (a) niet meer of dit was een Hemelsch bevel. De Paus liet de Geestelykheit vergaderen; men ging om het mirakel te bevestigen in Processie naar den *Esquilyner* Berg, en men vond 'er de plaats in den droom aangeweezen met sneeu bedekt. De plaats was van de juiste groote om 'er een Kerk te bouwen. Deeze Kerk (b) is 't die men vervolgens de *Hoofdtkerk van Liberius* en de *H. Maria ad præsepe* heeft genoemt, wegens de kribbe die den Heilandt tot een wieg diende, en 'er van Bethlehem is overgebragt; tegenwoordig met den naam van *St.. Maria Maggiora* bekent. De Dag van 't Feest van de *Lieve Vrouw ter Sneeu* hernieuwt men in deeze Kerk ter gedachtenisse van het mirakel, laatende door kunst de bladeren van witte Sasmyn vallen, nabootzende hoedanig de sneeu op de aarde valt.

Wanneer Maria Hemelvaart en 't Feest van haare geboorte word geviert; Op den 15den Augustus viert men Maria Hemelvaart: maar niet waarschynelyk is 't dat dit Feest voor de zesde eeuw is ingestelt. Voor deezen tydt heeft men noch geen openbaring van de lichaamelyke Hemelvaart van de Heilige Maagdt gehadt.

De geboorte van de Lieve Vrouw word op den agtsten September geviert. Dit Feest is sedert de elfde eeuw eerst bekent geworden. In de twaalfde eeuw was 't, dat Paus Innocentius de IV. het algemeen instelde.

Insgelyks dat van de Rozekrans, Den zevenden October word de plechtigheit van de Rozekrans toegewyt. Wy zullen 'er van spreeken, wanneer we van de Rozekrans handelen.

P. Giry verzeekert ons (c) dat „ sedert het ogenblik toen de H. Maagdt ter waereldt „quam, zy zich voor Godt als een eeuwig-„duurende Dienaresse aanbood. De offer-„hande van haar hart en ziel is noch ouder „dan die van haare geboorte geweest. Zy is „in den buik haarer Moeder geschied." Nochtans is 't deeze geheime Voorstelling niet, die de Kerk op den 21sten November viert; 't is de Inwying van de H. Maagdt voor Godt door haare Ouderen Joachim en Anna. Dit Feest is van 't Oosten afkomstig en men begon het op 't einde van de veertiende eeuw in Europe in te voeren.

en haare Ontfangenis. De *Ontfangenis van de Lieve Vrouw*, word door de Kerk op den 8sten December geviert. Deeze Ontfangenis word *onbevlekt* genoemt, vermits men meent dat de Heilige Maagdt zonder zonde ontfangen is geweest. Het *Feest van de Ontfangenis* is ouder by de Grieken dan by de Latynen ingevoert. Het werd in Europe eerst in den aanvang van de twaalfde Eeuw bekent. Een Bul van Sixtus den IV. die een Franciskaner Monnik was geweest, en bygevolg een Verdeediger van de onbevlekte Ontfangenis, bekrachtigde dit Feest in de vyftiende eeuw.

Als ook dat van haar Kraambedt, Men viert op den 18den December het Feest van de Lieve Vrouw van O of het Kraambedt van de H. Maagdt. Het werd in Spanje onder het Pausschap van Vitaliaan, in 't midden van de zevende eeuw ingestelt. Men noemde het mede het Feest van de *Verwachting* der geboorte van onzen Heilandt. De naam van de Lieve Vrouw van O is van de *Antiënnen* afkomstig, die men de O noemt, vermits 'er de uitroeping O! dikmaals in word herhaalt. Door deeze *Antiënnen* verzoekt de Kerk de eeuwige Wysheit op aarde neder te daalen.

Zwanger gaan. In Italië en Spanje stelt men negen dagen voor de Verwachting van de Geboorte, ter gedachtenisse van het negen Maanden zwanger gaan van de H. Maagdt. Geduurende deezen tydt (d) versiert men het Autaar op de gevoegelykste wyze, en men plaatst 'er het Beeldt van de Lieve Vrouw op.

en Ondertrouw. Eertyds heeft men het Feest van de L. Vrouws ondertrouw geviert. Men meent dat het in 't Jaar 1532. in Vrankryk ingestelt wierd, en dat men de viering op den 12den Januari vast stelde.

Te Rome word een Feest *Sta. Maria der Martelaren* genoemt op den 13den Mey geviert.

IX. HOOFDT-

[*Esquilinus*, is den Berg genoemt, alwaar zich Romulus tegen de Sabinen versterkte, en 'er Schildwachten uitzette; ook noemde men deezen Berg *Cespius*, *Eppius* en *Septimius*, vermits hy de zoogenaamde Heuvelen begreep. *Danet*.]

(a) *Giry* 't leven der Heiligen. (b) Idem ibid. (c) Idem ibid.
(d) Piscara prax. Cerem. L. 3. Sect. I.

IX. HOOFDTSTUK.

Van de beruchte PLAATSEN *door den* DIENST *aan de* LIEVE VROUW *beweezen, of door haare* MIRAKELEN *vermaart;* RELIQUIEN *van de* HEILIGE MAAGDT *en waarin die bestaan.*

Hoedanig de Lieve Vrouw Kapellen zyn gebout, en om welke reden dit is geschied, aangewezen: als te Sarragossa,

Men geeft voor, dat de Apostel Petrus (a) zelf een Kapel aan de Moeder Godts heeft toegewyt: maar wy hebben reden om 'er aan te twyffelen.

De Spanjaarden zeggen, dat aan St. Jacob te Sarragossa de Heilige Maagdt verscheenen is, en dat deeze Apostel na die verschyning haar een Kapel liet bouwen, die vervolgens *Nuestra Sennora del Pilar* is genoemt. Eenige Jaarboeksschryvers geeven te kennen (b) dat de Engelen de Bouwmeesters van deeze Kapel waren. De Heilige Maagdt prachtig opgetooit staat 'er op een marmere Pylaar opgerecht, houdende het Kindt Jesus in haare armen. Eenige zilvere Engelen omringen haar met toortsen in de handt, zonder dat we van vyftig zilvere Lampen en een groot getal Kandelaars van 't zelve metaal gewag maaken, die dag en nacht lichten. De muuren deezer gewyde plaats zyn met tapyten bekleed (c) verbeeldende handen, voeten, armen, harten, enz. die de gelovigen aan de H. Maagdt hebben opgeoffert, in erkentenisse der wonderdadige geneezing, die zy over zodanige lichaamsdeelen heeft bewerkt.

Madrit,

De Lieve Vrouw van *Atocha* word te Madrit (d) in een Kapel van hondert goude en zilvere Lampen verlicht. Zy doet 'er niet min mirakelen dan te Saragossa, te Lorette enz. Deeze Lieve Vrouw van *Atocha* is gemeenlyk als een Weduwe gekleedt, en houd haar *Paternoster* in de handt: maar niet tegenstaande dit Godtvruchtig optooizel is ze nochtans met een Zon bekroont, en op de plechtelyke Feestdagen praalt zy in eens Koninginne gewaadt, zynde alle haare tooizels met gesteentens versiert.

en in Pikardië.

Sedert vyf of zes hondert jaaren is 't dat de Lieve Vrouw te Liesse in Pikardië zich ter neer gezet heeft. Ten tyde van de Kruisvaarten was 't, dat een Egiptische Princes van de Mirakelen van de H: Maagdt had hooren spreeken, een Afbeeldzel van haar verzocht te hebben: dieshalven zy haar by drie Pikardynsche Edellieden, te Kairo gevangen, vervoegde. Geen van hun kon schilderen, en nochtans vermat zich een deezer Edellieden om het Afbeeldzel schilderen, te onderneemen. Nadat hy te vergeefs gearbeidt had om zich in zyne belofte te quyten, door behulp van een kunst die hy niet verstond, vervoegde hy zich tot de H: Maagdt. Zyne twee Deelgenooten voegden hunne gebeden by zyn gebedt; waarna zy in slaap vielen. Wederom wakker geworden zynde, vonden ze een schoon Lieve Vrouwen Afbeeldzel, 't welk zy de Vorstin lieten toekomen, die in erkentenis van het geschenk, deeze drie gevangenen d'ontslaging bezorgde. Het overige van deeze Historie gaan wy voordachtelyk voorby: genoeg is 't voor den Lezer te weeten, dat de Prinses door middel van dit Afbeeldzel tot het Christendom is bekeert, en dat de Edellieden die dit van den Hemel, door hunne gebeden verworven hadden, zich wonderdadig uit hunne gevankenisse van Egipte verlost zagen, en dat ze door een gevolg van 't zelfde mirakel zich aanstonds in Pikardië bevonden, ter plaatse alwaar men de Kerk van de Lieve Vrouw van Liesse heeft gebouwt.

Hoe de Lieve Vrouw van Nieuburg door Marcus de Aviano ruchtbaar wierd,

De Lieve Vrouw van Nieuburg zou altoos onbekent gebleeven zyn, indien de Godtvruchtigheit van den Kapucyn, Vader *Marcus de Aviano* de Godtsdienstelingen niet derwaarts gelokt had. Zeer euvel nam het deezen vroomen Monnik, te zien dat deeze Lieve Vrouw geduurende den tydt van 40. Jaaren dus t'eenemaal vergeeten was, 't welk hem bewoog de belangen van 't wonderwerkend Beeldt ter harten te neemen; waarvan veele bejaarde Godtvruchtelingen ooggetuigen wierden, 't geen niet te verwonderen was.

De

(a) Raph. Volat. (b) *Etat de l'Espagne*: Tom: I.

(c) De aloude Heidenen, zoo wel Grieken als Romeinen, hadden de zelfde Gewoonte van erkentenis omtrent de Goden wien zy geloofden hunne geneezing verschuldigt te zyn. Het gebruik van in goudt of zilver aan de Lieve Vrouw of eenige andere Heiligen dat gedeelte van 's menschen lichaam op te offeren; 't geen de geneezing aan haar aanbevolen liet, is in Vlaanderen, Brabandt en in Picardië zeer gemeen.

(d) Idem ibid.

Insgelyks die van den *Berg van Guardia*, niet min ruchtbaar geworden,

De Lieve Vrouw van den *Berg van Guardia*, omtrent vyf mylen van Boulonje gelegen, behoeft voor de voorgaande niet te wyken. Haar Beeldt van St: Lucas maakzel zynde, word jaarlyks drie dagen achtereen in de Stadt Boulonje in Processie omgedraagen.

en verscheiden anderen, door mirakelen berucht.

In 't vervolg van deeze Verhandeling zullen we gelegenheit vinden om van de *Lieve Vrouw van Lorette* te spreeken: maar nu zullen we ons vergenoegen met alleen van de Lieve Vrouw van den *Berg Serrat* in Katalonië, die van *Hal* en *Aspermondt* in Vlaanderen en Brabandt, te noemen; insgelyks die van Barmhartigheit te Napels, van de Geneezing in Gaskonje enz. De Mirakelen door haar iu alle deeze plaatsen gedaan, zyn byna ontelbaar. Niet min moeielyk zyn haare Afbeeldzels (a) op te noemen. In gevolg van de wonderdaaden die de zelven hebben uitgewerkt, moeten de Godtvruchtigen zorg voor haare Afbeeldzels draagen; men versiert haare Beelden met bloemen, bekleedtze in zyde of eenige andere kostbaare stoffe; men steek Waschkaerssen voor de zelve op, kust die en beschouwt ze met een lieftallig weezen, wryft 'er de Paternosters en Neusdoeken aan enz. en groet ze met allen eerbiedt.

Welke *Reliquiën* men van haar op verscheiden plaatsen bewaart,

Nu is noch overig van de *Reliquiën* der Lieve Vrouw gewag te maaken. Men is byna van al haar Hoofdthair verzien. Wat haare melk aangaat, men verzeekert ons dat 'er nooit een druppel van te leur is gegaan, en dat men 'er aanstonds na des Zaligmakers geboorte *Reliquiën* van heeft gemaakt. Men vind 'er op veele plaatsen in 't Christendom van. Men bewaart zorgvuldig te Perusa de Trouwring van de Lieve Vrouw. De mirakelen van deezen Ring zyn in een boek (b) geschreeven, in den beginne van de zeventiende eeuw gedrukt. De Kleederen van de H: Maagdt worden te Rome en op andere plaatsen vertoont; haare hemden te Cartres, en te Aken; een haarer Hoofdhulzels te Trier; haare Gordels by de Lieve Vrouw van Mont-Serrat, te Prato enz. een van haare kammen te Rome, een andere te Bezançon; haare Schoenen by de Lieve Vrouw van de Puy en te St: Flour, en een van haare pantoffels in Bretanje. Haare Voetmaat (c) is in der Spanjaarden handen. Met een woordt gezegt, men moet niet twyffelen of alle de keukengereedschappen, haar tafel-lywaadt, en huisfieraaden, zyn zorgvuldig bewaart geweest. Men vind mede haare Handtschoenen, Kapzels, Sluiers, haar Bedt, de Stoel, de steenen waarop zy de luieren van den Heilandt wiesch; haare Kandelaars, de Lamp-oly en haare aarde Vaten. Waar is 't dat deeze dingen geduurende eenige eeuwen verlooren en t'zoek geraakt zyn: maar de Monniken hebben de goedheit gehad van die allenks weder te vinden. Geene Overblyfzelen (d) van haar Lichaam zyn 'er te vinden, overzulks zy ten Hemel gevaaren is, gelyk wy reeds gezegt hebben.

en waarin die bestaan.

X. HOOFDTSTUK.

Van de TOESTEL *tot het vieren van 't* JUBELJAAR, *en met hoedanige* PLECHTIGHEDEN *dit verzelt gaat.*

Oorsprong van 't Jubelfeest aangeweezen, en waarmede het zelve te vergelyken is.

Het Jubelfeest is van een Joodschen en Heidenschen Oorsprong. By de Jooden verkondigde men den Slaven vryheit, de behoeftigen ontlaste men van hunne schulden, en men gaf de goederen weder den geenen over, die uit behoeftigheit de zelve te verpanden genoodzaakt waren geweest. Zelfs liet men de Akkers geduurende het Joodsch Jubeljaar braak leggen. De Paus stondt door 't Christen Jubeljaar, waarvan het eerste niet dan 't Afbeeldzel was, diergelyke Voorrechten aan de Christen zielen toe. 't Was voor haar een Jaar van ruste. De H: Vader vergaf de zonden, quam de Geestelyke armoede van den boeteling te gemoet, met hem (e) de Schatkamer van de Goddelyke barmhartigheit te openen, hem vergeevende zyne schulden en de Hemelsche goederen medeelende. Ter andere zyde schynt het dat het Jubeljaar een gestel is in navolging van de Eeuspelen der Romeinen, en dat, om het

(a) Onder deeze Beelden zyn 'er eenigen van een wonderlyken Oorsprong: by voorbeeldt, de *Lieve Vrouw van Banelle*, werd in een hollen Eikenboom gevonden.

(b) *De annubo pronulo Deiparæ Virginis Antore J: Bapt. Lauro.* Colonia 1626.

(c) *La Medidad del pié Sanctissimo de nuestra Sennora.* Paus Johannes de XXII. had 700. jaaren Aflaat verleent, en een volkomen vergeeving van zonden aan den Godtvruchtigen die driewerf de Heilige Maagdt kussen zouden, en drie *Ave Mariâs* haar ter eeren opzeggen.

(d) De melk en de hairen zyn, om eigentlyk te spreeken, geen *Reliquiën* van 't lichaam van de H: Maagdt.

(e) Te weeten de Aflaaten.

het Chriſten Volk van deeze Heidenſche Plechtigheit af te leiden, Paus Bonificius de VIII. een beter heeft willen invoeren, van veele roemwaardige Godtvruchtige handelingen verzelt.

Wie de eerſte Inſteller van 't Roomſch Jubeljaar is geweeſt.

Paus Bonifacius was dan de eerſte die (a) dit groot Jubeljaar inſtellende, uitdrukkelyk door zyne Bulle verklaarde, dat die geene, die in 't jaar 1300. en vervolgens alle hondert jaaren de Hoofdt-Kerk van St: Pieter en Paulus bezochten, nadat ze met een oprecht berouw hunne zonden beleeden hadden, verwerven zouden een volkomen vergiffenis en Aflaat, zich uitſtrekkende zoo verre het mogelyk was, om den berouwhebbende zondaars te ontſlaan. Het ſcheen niet, zegt de Heer *Turtin*, (b) dat deeze Paus de minſte opmerking op het Joodſch Jubeljaar heeft gehad, nademaal hy niet alleen de naam van Jubeljaar aan zyne Inſtelling gaf: maar in tegendeelde gezeten tydt verdubbelde, den Jooden voorgeſchreeven. Paus Clemens de VI. deed eveneens. Hy noemde de Inſtelling het Jubeljaar en belaſtte dat men 't alle vyftig jaaren vieren zoude.

Het Jubeljaar by de Eeuſpelen der aloude Romeinen vergeleeken.

Verſcheiden Roomſchgezinde Schryvers hebben een overeenkomſt tuſſchen het Jubeljaar der Chriſtenen en de Eeu-ſpelen der aloude Romeinen gevonden. Wy zullen over dit onderwerp twee (c) plaatſen aanhaalen, zonder nochtans te trachten, ons tegen de plechtigheit van 't Jubelfeeſt aan te kanten. Het quaadt beſtaat niet in de overeenkomſt, die tuſſchen een ingevoerden handel in een valſchen Godtsdienſt gevonden word en deeze door den waaren Godtsdienſt aangenomen: maar in 't misbruik en 't bygeloof, waarin onfeilbaar de oogmerken van belang en ſtaatzucht het beſtier voeren.

Onuphrius vergelykt uitdrukkelyk het Jubelfeeſt by de Eeu-ſpelen. „Men werkte „'er, zegt hy, de uitwiſſching van zonden „te Rome uit; men bekeerde zich en be„loofde een beter leven. Ons Jubelfeeſt „deelt ons een algemeene vergeevinge onzer „zonden mede." De Heer *Turtin* verſchaft ons in zyne Verhandeling een naaukeurige vergelyking deezer twee byzondere plechtigheden. Wy zullen hier zyn zeggen aanhaalen: „Men moet het een en „'t ander te Rome zoeken. Men verkon„digde plechtelyk de Eeu-ſpelen, eveneens „gelyk men nu het Jubeljaar verkondigt „door Bullen aan alle Chriſten Vorſten af„gezonden. Men bezocht in de Eeu-ſpe„len de Tempels van twee groote Hei„denſche Godheden, gelykerwys men „nu geduurende het Jubelfeeſt de Kerken „van St. Pieter en Paulus, van St. Jan „van Lateranen en St^a^. Maria Maggiora „bezoekt. De Uitwiſſchingen en *Luſtra*„*tiën* der Eeu-ſpelen wierden aangezien „als noodzaakelyk om de vergeeving der „zonden te erlangen; om de Goden te be„vredigen en hunne kaſtydingen af te wee„ren. Het onderwerp van 't Jubelfeeſt is „om de zonden uit te wiſſchen, enz. De „Offerhanden die het volk geduurende de „plechtigheit der Eeu-ſpelen deed, konnen „eeniger maaten aangezien worden als een „voldoende waarde van 't geldt, 't welk men „voor de Aflaaten offert. Eertyds was de „Keizer, als volſtrekt Opperprieſter, de „eerſte beweegende oorzaak en 't Hoofdt „van de Plechtigheit, gelyk nu de Paus „van 't Jubelfeeſt is. Eenige Gedenkpen„ningen verbeelden ons de Keizer der Ro„meinen, als Beſtierder der Eeu-ſpelen met „eene roede aan de deur van een Tempel „kloppende; de Paus doet insgelyks met „zynen hamer: waarna de gewyde Poor„ten zich zoo wel van den een als ande„ren openen. De plechtigheit van de *Ce*„*remonie* der Heidenen werd door lofzan„gen verzelt, gelyk nu die van 't Jubel„feeſt insgelyks verzelt gaan. Eindelyk „hebben de Keizers dikmaals den bepaalden „tydt om de Eeu-ſpelen te vieren, (d) ver„andert." Auguſtus wachtte niet, dat de

(a) Het denkbeeldt 't welk de Hiſtorie van deezen Paus geeft, doet met reden vermoeden dat hy het Jubelfeeſt inſtelde om Geldt byeen te ſchraapen, en om luiſter aan de Pauſſelyke Waardigheit te geeven. Op den eerſten dag van zyn Jubelfeeſt gaf hy, met zyn Pauſſelyk gewaadt bekleedt, als Algemeene Vader der Chriſtenen aan 't Volk den Zegen: maar op den volgenden dag vertoonde hy zich als Keizer, met 's Ryks ſieraaden opgetooit en den Koninglyken Diadeem op 't hoofdt. Ook liet de H: Vader een bloodt zwaerdt voor zich draagen; en om de dubbele mogentheit, van den Stedehouder van Jeſus Chriſtus te toonen, op zynen troon gezeten zynde, riep men uit: *zie hier twee Zwaerden*. Zie *Albert Krantz* door den Heer *Turtin* in zyne Verhandelingen der Eeuſpelen aangehaalt.

(b) *Diſſ. de Ludis Sæcularibus.*

(c) *Polyd. Virg*: zegt in zyn Boek de *Inventor*: *Rerum*, dat deeze Paus het Jubelfeeſt inſtelde, om de Chriſtenen van 't Bygeloof der Eeu-ſpelen af te trekken. De Kardinaal van Pavia van 't Jubelfeeſt in een Brief ſpreekende dien hy aan Paus Paulus den II. ſchreef, noemt het *Antiqua Vanitatis* een navolging van 't aloude Bygeloof.

(d) Alzoo het een ieder niet bekent is van hoedanig een aart de Eeu-ſpelen van 't aloude Rome zyn geweeſt, zullen wy 'er hier een korte beſchryving van doen. *Varro* en *Valerius Maximus* eigenen eenpaarig de Oorſprong deezer Spelen de openbaare rampſpoeden toe, alhoewel op een genoeg verſchillende wyze. Zy wierden door *Valerius Publicola* in de eerſte tyden van de Roomſche Republyk ingeſtelt: maar men verwaarloosde ze ſomtyds in 't vervolg. Toen Auguſtus die weder herſtelde, was 't mogelyk door een oogmerk van Staatkunde, meer dan

de hondert Jaaren verſtreeken waren, en Claudius vierde de zyne omtrent zeſtig jaaren na deeze van Auguſtus. De Pauſen hebben hier in de Keizers nagevolgt. Men heeft Clemens de VI. zien beveelen, dat het Jubeljaar tweemaal in een eeuw zoude geviert worden. Urbaan de VI. verminderde den tydt op drie-en-dertig Jaaren. Bonifacius de IX. vierde het Feeſt negen Jaaren daar na, en vervolgens bepaalde een Bul van Sixtus den IV. den tydt op vyf-en-twintig Jaaren. Zyn Voorzaat Paulus den II. had het op den zelven tydt door een Dekreet van 't jaar 1470. bepaalt. Nochtans vierde Sixtus den IV. in jaar 1475. een Jubelfeeſt; en Paus Alexander de VI. niet vergenoegt het in 't jaar 1498. geviert te hebben, hernieuwde het weder in 't jaar 1500.

Hoedanig en door wie het Jubeljaar te vieren veranderd is.

De Dekreten van Paulus den II. en Sixtus den IV. beletten den Pauſen niet een algemeen Jubelfeeſt te verkondigen op 't jaar hunner verheffing tot het Pauſchap, en zelfs by eenige ongewoone gelegenheden. Nochtans opent men nooit de Heilige Poorten dan om het Jubelfeeſt van vyf-en-twintig jaar, 't welk, indien men 't zeggen mag, een algemeene Aflaat mede brengt, (a) *die het hart der Gelovigen verquikt en in de Vreugde Zaal des Heeren geleid.*

Het Jubeljaar geeft het vermogen aan de Bichtvaders, van hun Kloostervoogdt gemachtig, om alle opgeſchorte gevallen, buitenſluitingen en groote Verbanningen vry te ſpreeken; de ſtaakingen der Ampten en Kerkelyke Bedieningen in te trekken, en verboden af te doen. Het gedoogt hun mede de geloften te veranderen, indien ze de Godtsdienſt, noch de kuisheit, noch de natuur van deeze, waar door men zich tot zeekere Bedevaarten verbind, niet betreffen, zodanig als die van Rome, Jeruzalem en St. Jacob in Galicië zyn.

Hoe de Pauſſen

Wanneer de Paus het Jubelfeeſt beſtemt heeft, geeft hy 'er bericht van aan alle de Prelaten van 't Chriſtendom, en zulks door Apoſtoliſche Brieven (b) aan hun gezonden, die dan door hun in hunne Bisdommen worden afgekondigt, nevens de vereiſchte vermaaningen, opdat de gelovigen zich in ſtaat vinden des waardig te maaken. Men verklaart de meening van den Heiligen Vader; men beſtemt de Kerken die moeten bezocht worden; men ſchryft zekere regels van Godtvruchtigheit voor die altoos van behoorlyke Aflaaten verzelt gaan, en men laat een Voorſchrift van *Litaniën* en gebeden drukken, welvoegzaam voor de plechtigheit van 't Jubelfeeſt en 't onderwerp die het bevordert. Geene Broederſchappen, noch Geeſtelyke Ordens mogen zich van de geordende Proceſſiën ontſlaan en het vieren van deeze Godtsdienſtigheit verzuimen. Het volk, de Overheden en andere 's volks Opperhoofden, worden verzocht om de zelven met alle nedrigheit, die eigen aan een handeling van Godtsdienſt is, by te woonen. Op de beſtemde Vaſte- en Boetedagen, is 't aan den Biſſchop en zyne Geeſtelykheit bevolen een innerlyke neerſlachtigheit en volkoomen ootmoedigheit te laaten blyken. Zy moeten Godt met het hart en den mondt bidden, hem de vruchten van hunne oprechte boetvaardigheit opofferen, die in 't afſtaan van alle aanklevingen beſtaan, waar door men zich gemeenlyk aan de Waereldt overgeeft, en een vaſt beſluit neemen van het volk door hun Voorbeeldt te onderwyzen. Nadat men dan een genoegzaame boete heeft afgelegt en in ſtaat is om de Kerk te ſtichten, kan zich den gelovige met 'er daad genoeg verzeekeren, dat hy in ſtaat is de Aflaaten te genieten. Laat ons nu de Plechtigheden van 't algemeen Jubeljaar beſchouwen.

gewoon zyn het Jubeljaar te verkondigen.

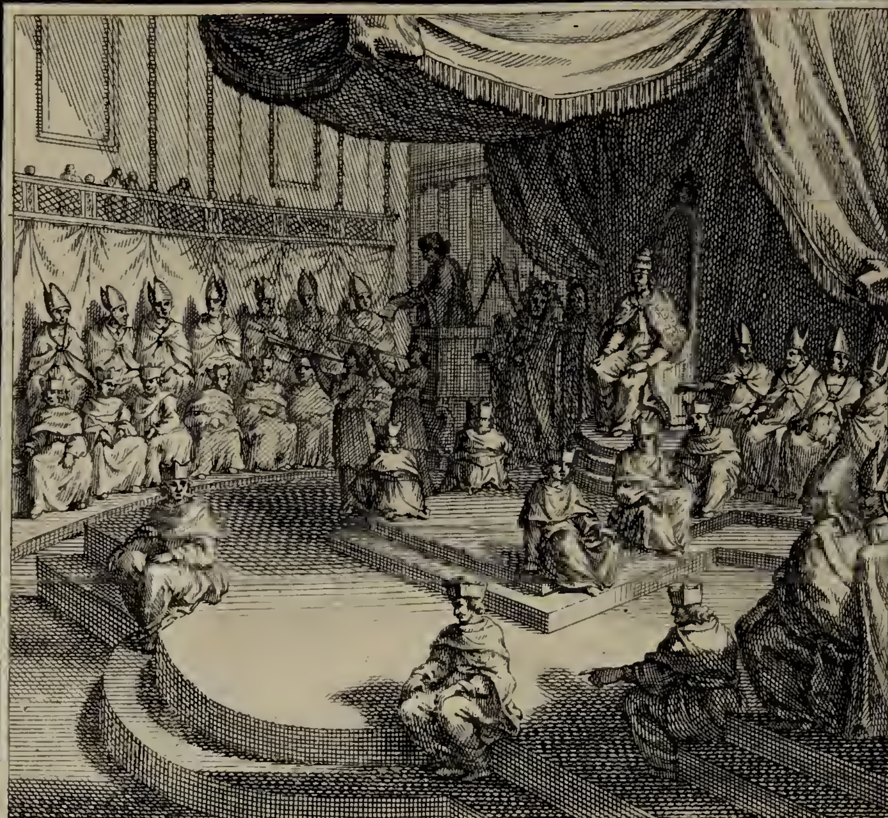
„De Paus, zegt de Heer *Aimon* in zyn „*Tafereel van 't Roomſche Hof*, verkondigt „het

dan door een beweegreden van Godtsdienſt. 't Was noodig teffens een Volk te blinddoeken en te trooſten, 't welk allenks hunne Vryheit verloor, en om hen de dwingelandy van 't Driemanſchap te doen vergeeten.

Wanneer de tydt van 't vieren der Eeu-ſpelen naderde, verkondigde men 't plechtelyk te Rome en door ganſch Italië. Die geene die men *Quindecim viri* of vyftien mannen noemde, deelden aan 't Volk zwavel, leem en toortſen uit, om hier mede een *Luſtratie* te doen, die diende om hunne zonden uit te wiſſchen. Men offerde geduurende drie dagen en nachten aan Jupiter, Juno, Latona, Ceres, Apollo, Diana, Pluto, Proſerpina, en de Schikgodinnen. Men offerde witte Slachtoffers den Hemelſche Goden, en zwarte den Helſche Geeſten. De eerſte nacht deezer Geeſtelyke plechtoeffening, opende de Vorſt, of zoo men wil de eerſte Perſoon van 't Gemeenebeſt; de Godtsdienſtigheit beſtondt door het offeren van drie Lammeren op drie Autaren aan de boorden van den Tyber opgerecht. Vervolgens zong men Lofzangen en men offerde de eerſtelingen voor de Vrykoping zyner misdaaden. Men ging zyne Godtsdienſtigheit op 't Kapitool afleggen, alwaar men mede offerde. Van daar ging men naar het Schoutoneel om 'er de ſpelen ter eere van Diana en Apollo te vieren. Op den volgenden dag gingen de Juffers mede haare Godtvruchtigheit op 't Kapitool bewyzen. Eindelyk gingen op den derden dag zevenentwintig Jongelingen, en even zoo veel jonge dochters, alle van goeden huize en Vader noch Moeder hebbende, naar den Tempel van Apollo, den Palatyn bygenaamt, om 'er de Eeu-gezangen ter eere van Diana en Apollo te zingen. De Godtvruchtigheit veroorzaakte 'er geene opſtakeling in Vreugde: want de Heidenen wiſten 't een en 't ander aangenaam te vermengen.

(a) *Caſal. de Vet. sacr. Chriſt. ritibus.*

(b) Piſcara *Praxis Cærem.* Bauldry *Mannale Sacr. Ceræm.*

La proclamation du JUBILÉ au son des trompettes dans l'eglise de S.t PIERRE.

Les Penitenciers ayant balayé la PORTE S.te apres qu'elle a eté démurée, le PAPE prend sa croix, et y entre en chantant le TEDEUM.

Le PAPE députe trois CARDINAUX pour aller ouvrir les portes de S.t JEAN DE LATRAN, de S.te MARIE MAJEURE, et de S.t PAUL.

Marche des CARDINAUX députez par sa SAINTETÉ pour aller faire l'ouverture de la PORTE SAINTE aux trois autres Eglises.

La garde de la PORTE SAINTE, est commise aux MILICE.

Les PENITENCIERS remettent les Pechez aux PELERINS, en les touchant de leurs Baguettes.

„het algemeen Jubeljaar in de Hoofdtkerk „van 't Chriſtendom *, door een Bulle die „hy op Hemelvaartsdag van 't voorgaande „Jaar laat afkondigen, wanneer hy den „plechtelyken Zegen geeft. Een Apoſto„liſche Onderdiaken maakt een aanvang, „dit Jubeljaar voor 't ganſche Roomſche „Hof bekent te maaken, door 't leezen van „de Bul die in 't Latyn geſchreeven is, „en een ander Onderdiaken leeſt die opent„lyk voor 't Italiaanſchen volk. Aanſtonds „hier op beginnen de twaalf gewoone Pauſſe„lyke Trompetters de trompet de blazen en „een weinig daar na blazen twaalf Jager„meeſters op hunne zilvere hoorens, met „een t'zamenſtemmend geluid der Trompet„ters, en alsdan laat het Kaſteel *St. Angelo* „het loſſen van zyn geſchut hooren.

Plechte-lyke Pro-ceſſie tot de opening van 't Jubeljaar, hoedanig ingeſtelt. „Op den vierden Zondag van den Ad„vent (a) verkondigt de Apoſtoliſche On„derdiaken een andere Bul van 't Jubeljaar, „en drie dagen voor het Kersfeeſt, verkon„digen de Stadsklokkken van allerwegen de „plechtigheit, waar van den volgenden dag „een aanvang gemaakt zal worden.

„Op den vier-en-twintigſten van Decem„ber van 't Heilig Jaar vergaderen alle de „geordende en ongeordende Geeſtelyken in „'t Apoſtoliſch Paleis, en van daar gaan zy „in Proceſſie naar St. Pieter van 't Vatikaan; „maar deeze Geeſtelykheit op de groote „plaats, die voor St. Pieter is, gekomen, „vind de deuren van deeze Kerk geſlooten, „en alle de toegangen door Wachten bezet „die de ſchaare den ingang beletten. De „Paus, Kardinalen en Biſſchoppen met hun„ne witte Optooizels bekleedt en den My„ter op 't hoofdt, vergaderen in de Kapel van „Sixtus, alwaar de Heilige Vader het *Ve„ni-Creator* opheft, houdende een branden„de Waſchkaers in de handt. Alle de Kar„dinalen ieder naar hun rang doen insgelyks, „en gaan onder de overdekte Galdery der „Zwitzers, alwaar de Paus onder hun drie „*Legaten â Latere* benoemt, om de Poor„ten van St. Jan van Lateranen, Sta. Maria „Maggiora en St. Paulus te openen." Deeze Kardinalen, nadat ze op de kniën de orders van den Heiligen Vader ontfangen hebben, zodanig als in de derde bygevoegde Verbeelding word vertoont, begeeven zich naar deeze Kerken, gelyk men in de vierde Afbeelding ziet: voorgegaan van Trompetters, Hobo-ſpelers en een bende gewapende mannen, indien men die zoo noemen mag, deels met Wapenen en deels met een toeſtel van den Godtsdienſt verzien.

De voornaamſte Roomſche Krygsbenden hebben laſt deeze Heilige Poort te bewaaren, die altoos door den Paus zelf geopent word, tenzy dat zyne ouderdoms zwakheit of eenige byzondere ongezondheit hem belet deeze plechtigheit te konnen voltrekken: alsdan voert dit de Kardinaal Deken voor zyne Heiligheit uit.

XI. HOOFDSTUK.

Hoedanig de HEILIGE POORT *door den* PAUS *geopend word.*

Met welk een Plechtig-heit de H. Poort geopent word. De Stedehouder van JESUS CHRISTUS op een verheven Troon voor de groote Poort gezeten, en in 't midden van de groote bedekte Galery, waar van reeds geſproken is, ruſt 'er een weinig; waarna de Prins van den Troon hem een gouden hamer geeft, die zyne Heiligheit in de rechter handt neemt. Vervolgens ſtaat de Paus van zynen Troon op, om aan de Heilige Poort (b) te kloppen. Zyne Geeſtelykheit volgt hem

(a) Zodanig als het eerſte Afbeeldzel hier nevensgaande verbeeldt.

(b) De Heilige Poorten zyn Afbeeldzels van de genaade Godts. Het doorgaan der Pellegrims door de Heilige Poorten verbeelden de doorgang van een Chriſten uit den Staat van zonde in den Staat van genaade. Alle die de Kerkbezoekingen doen door den H: Vader in de vier Hoofdtkerken van Rome belaſt, moeten door de Heilige Poorten gaan. Men meent mede, dat de opening deezer Poorten beteekent, dat

* Zie de Afbeelding in 6. Verbeeldingen hier nevens geplaaſt, waarvan de eerſte verbeeldt *de* AFKONDIGING *van 't* JUBELJAAR *op het geluidt der Trompetten in* St. PIETERS KERKE *gedaan*; de tweede, *hoe de* BIECHTVADERS, *de* POORT *van* St. PIETER *nadat de muur weggebroken is*, *den ingang uitveegen*, *en de* PAUS *met zyn Kruis het* TE DEUM *zingende*, *intreed*; de derde, *hoe de* PAUS *drie* KARDINALEN *benoemt om de* POORTEN *van* St. JAN VAN LATERANEN, Sta. MARIA MAGGIORA *en* St. PAULUS te openen; de vierde, *de Optogt der Afgezonden* KARDINALEN *om de* H: POORT *der drie andere* KERKEN *te openen*; de vyfde, *hoe de* PAUS *de* H: POORT *te bewaaken aanbeveelt*; en de zesde, *hoe de* BIECHTVADERS *den* PELLEGRIMS *hunne* ZONDEN *vergeeven met het aanraaken hunner roede.*

hem met Wafchkaerffen in de handt, en de Heilige Vader driewerf aan de Poort * kloppende, zegt met luider ftemme: *Aperite mihi portas juftitiæ*, dat is: *Opent my de Poorten der Gerechtigheit*, en het Koor voegt 'er deeze woorden by: *hier is de Poort der Eeuwigheit, de gerechtigheit zal 'er woonen*, enz. (a) Ondertuffchen breeken de Meefters Metzelaars de muur af, die de Heilige Poort fluit en de puin word onder de Godtvruchtelingen omgedeelt, die een groot gedrang maaken om 'er iet van te bekomen, en als de koftelykfte *Reliquiën* te bewaaren. Zy beelden zich in, dat ze een verborgen kracht bezitten, en dat 'er altoos iets Goddelyks mede verzelt gaat en in alles 't geen in de plechtigheden van den Godtsdienft word gebruikt. Onderdes dat nu de afgebroken muur word opgeruimt, zet zich de Paus weder op zynen Troon.

Nadat de muur afgebroken is, komen de Biechtvaders van St. Pieter met hunne bezems veegen de poort uit, neemen de overige puin en kalk weg, die men als geene verachtelyke ftoffe aanziet, naardien men 'er *Reliquiën* van maakt, en waffen met Wywater de loofwerken en den geheelen omtrek van de Poort. Na deeze verrichting, treed de Heilige Vader van zynen Troon af, beginnende de *Antiënne*: *Hac dies quam fecit Dominus. Dit is den dag des Heeren.* enz. 't welk het Koor vervolgt te zingen. Voor de Heilige Poort gekomen, doet de Paus eenige gebeden, neemt het Kruis en knielt voor de Poort, heft het *Te Deum* op, en opftaande gaat hy door deeze Heilige Poort, door zyne Geeftelyken gevolgt. Een ieder begeeft zich dan in de Kerk om deeze prachtige Kerkplicht te zien, of om de *Vefpers* van de Pauffelyke Kapel by te woonen. Na het eindigen van de *Vefpers* leggen de Kardinalen hunne witte plechtgewaaden af, en kleeden zich weder in hun roodt gewaadt, verzellen de Paus tot aan de deur van zyn vertrek, en vertrekken vervolgens. Op den Kersdag na de gedaane Mis, gaat de H. Vader naar de plaats van Zegening en zegent de gelovigen naar het gebruik van 't Jubeljaar.

XII. HOOFDTSTUK.

Hoe de PELLEGRIMS *de* HEILIGE PLAATSEN *en* KERKEN *bezoeken.*

Kerkbezoekingen om de genade giften van 't

In de Bul (b) van den Paus word bevolen de vier Kerken (c) te bezoeken waar van reeds gefprooken is. Deeze bezoekingen helpen om het Jubeljaar * te

dat de Kerk voor alle menfchen open ftaat, byaldien dat zy 'er na een oprechte bekeering inkomen. De Paus opent de poort; 't welk wil te kennen geeven, dat hy de Sleutel der Hemelfche Schatkameren heeft. De driewerf kloppingen die zyne Heiligheit aan de poort doet, verbeelden de drie deelen der Waereldt, Europe, Afië en Afrika, waaraan de Paus de Schatten uitdeelt, en waarvan hy alleen de Uitdeelaar van is. Zie *Cafal. de Ritib.* &c. Kan deeze Verklaring als rechtmatig beftaan? Waarom word 'er America niet onder begreepen? Beter was 't dan gezegt, dat de drie kloppingen met den hamer een uitneemend Afbeeldzel is van de vreugde die het Jubeljaar by den gelovigen in den Hemel, op Aarde, en in 't Vagevuur verwekt.

(a) Deeze muur is zodanig gemaakt, dat die niet dan even aan de vier hoeken is gehecht. De fteenen zyn 'er met geen fement in verbonden: vermits zoo dra de H: Vader aan de Heilige Poort klopt, de zelve onder den voet valt. *Tafereel van 't Roomfche Hof.*

(b) Zie *het Tafereel van 't Roomfche Hof.*

(c) Bonifacius de VIII. als Infteller van 't Jubeljaar, heeft bevolen, dat men om de Aflaaten te winnen, aan deeze plechtigheit verbonden, de Hoofdtkerken van St: Pieter en Paulus bezoeken moet. By deeze twee Kerken heeft Clemens den VI. die van St. Jan van Lateranen gevoegt, en Urbaan den VI. die van *Sta. Maria Maggiora.* Vervolgens heeft men noch een vyfde bezocht, 't welk St: Laurens buiten de muuren is; en alzoo men op den weg van St. Paulus en St. Jan, St. Sebaftiaan vind, en het Heilige Kruis te Jeruzalem tuffchen St: Jan en St: Laurens, bezoekt men deeze Kerken onderweeg. Dit zyn nu de zeven Kerken die de Pellegrims moeten bezoeken. Volgens *Nodot*, in zyne *Memoires de la Cour de Rome*, moet men nu drie mylen afleggen om deeze Godtvruchtige bezoeking te vervullen, en zelfs vier; zoo men 'er de *drie Fonteinen* en de *Annonciata* byvoegt, alwaar de yverigfte Godtsdienftelingen zich insgelyks van hunne Godtvruchtigheit quyten.

* Zie de Afbeelding in twee Verbeeldingen hier nevens geftelt; waarvan de eerfte verbeeldt *hoedanig de* PAUS *de* HEILIGE POORT *opent*; en de tweede *den opftal der* LOGIES *waarin de* EDELEN *de* PLECHTIGHEIT *van 't openen der* HEILIGE POORT *befchouwen.*

Le PAPE faisant l'ouverture de la PORTE SAINTE.

Petrus Lucatellus. del.

B. Picart. sculp. dir. 1721.

Vuë des LOGES d'où la NOBLESSE regarde la Ceremonie de l'ouverture de la PORTE SAINTE.

Les Pelerins vont en Procession visiter les Sept Eglises.

Les Pelerins montent à genoux LA SCALA SANTA.

Les PRELATS, et BARONS Romains, vêtus en Penitens lavent les pieds des Pelerins, et les servent.

Le PAPE benit les Tables des Pelerins, et leur sert a manger, avec les CARDINAUX, et autres PRELATS.

Le PAPE distribuë aux Pelerins des Chapelets, Medailles, et Agnus Dei, et ils lui baisent les pieds.

A La fin du Jubilé, le PAPE pose la premiere pierre, pour fermer la PORTE SAINTE.

Jubeljaar te verdienen, ingestelt.

* te verdienen. Insgelyks is 't den Romeinen voorgeschreeven, die dertigmaal te bezoeken. De Christenen die beducht zyn de moeielykheit van een zoo zwaare en lastige Godtsdienstigheit niet te konnen volbrengen, genieten echter den zelfden Aflaat. Twaalf mylen weegs heeft men af te leggen om de vier Kerken alleen eenmaal 's daags te bezoeken: Dus moet de gelovige die in zyne Godtvruchtigheit naaukeurig wil zyn, reekening maaken, dat hy geduurende het Jubelfeest, ter liefde van Godt deeze plaatsen Godtsdienstiglyk bezoekt. Men heeft kleine gebeden Boeken, door orde van den Paus opgestelt, om de Godtvruchtigheit van den Gelovigen Bellegrim te bestieren, dienende voor de Kerken die men hem belast te bezoeken: en indien hy by ongeval storf, voor dat hy alle zyne bezoekingen volbragt had, is 'er een toezegging in de Bul van 't Jubeljaar vervat, die de meening van deezen Godtvruchtigen begunstigt, en hem in bezit van alle de aangehoorige voordeelen in den Aflaat stelt.

Hoe Godtsdienstig men de Heilige Trappen bezoekt, en van welk een oorsprong dit zy.

Een andere verdienstelyke Godtvruchtigheit is 'er, van de *Heilige Trappen* op de knièn te beklimmen; dus worden de agt-en-twintig trappen genoemt, waar langs men zegt dat JESUS CHRISTUS naar Pilatus of naar Caïefas opklomp. Men verzeekert zelfs dat 'er een kleine kopere tralie een bloedtdruppel van den Zaligmaker bedekt. Men voegt 'er by, dat men de bewaaring van de heilige Trappen aan Helena de Moeder van Keizer Konstantyn den Grooten verschuldigt zy. Op de Heilige trap gekomen, moet den Pellegrim een kort gebedt doen voor dat hy in 't Heilige der Heiligen treed. Wat de Vrouwen aangaat, zy mogen 'er niet in komen; nochtans winnen zy den Aflaat, deeze Kapel door een yzere tralie beschouwende. Alle deeze Godtvruchtige behandelingen verzorgen den Pellegrims een volkomen vergeeving hunner Zonden, en de Biechtvaders hangen het Zegel aan deeze vergeeving met hen door hunne roeden aan te raaken. De Prelaten en Roomsche Vryheeren komen in boetgewaaden hunne voeten wassen; de Paus met het gewaadt zyner waardigheit bekleedt en de Kardinalen dienen hen ter tafel. Waar na de Heilige Vader hen met *Paternosters*, Heilige Gedenkpenningen en *Agnus Dei* beschenkt, hun ter zyner voetkus toelaatende. †

Plechtigheden die de sluiting van de H: Poort verzellen, aangemerkt.

Het Jubeljaar eindigt door de sluiting der Heilige Poorten. Men sluit die 's daags voor 't Kersfeest, zynde een Jaar nadat men die geopent heeft. De Paus, en zyne Kardinalen nevens de Geestelykheit en aanzienelykste Perzoonaadjes van 't Roomsche Hof, begeeven zich in 't plechtgewaadt naar St: Pieter. Men zegt 'er de *Vesper*; waar na de Geestelykheit met Waschkaerssen in de handt haare hulde aan 't Heilige aangezicht bewyzen, onder den naam van *Veronica* bekent. Daarna heft de Paus de *Antiënne* op, die door de woorden: *cum jucunditate exibitis* begint, *gy zult met vreugde vertrekken.* Zoodraa de *Antiënne* begonnen is, haast zich iedor door de Heilige Poort te gaan. De Heilige Vader nadert de Poort, na dat 'er een ieder is doorgegaan, en zich naar hun wendende, zegt hy: *Adjutorium* &c. *Onze hulpe* enz. nevens eenige gebeden waarmede hy de steenen en de kalk zegent, bestelt om de Poort te sluiten, die op het Jubeljaar geopent is. Zyne Heiligheit legt zelf den eersten steen ‡ tot dit gebouw, en men legt onder deezen steen eenige Gedenkpenningen, die ter gedachtenisse aan de nakomelingschap van deeze Godvruchtige plechtigheit dienen.

Nadat deeze steen gelegt is, wast de H: Vader zyne handen, en keert weder naar zynen Troon, wanneer men dan (a) *Salvum fac populum* &c. zingt. Ondertusschen dat de Metzelaars de Poort toemetzelen, in welks midden een koper Kruis word vast gemaakt, zegt de Paus eenige gebeden, waarmede hy vervolgt, tot dat de opening gesloten zy. De Zegening die de Stedehouder van *Jesus Christus* uit het vertrek geeft, die 'er de naam van door de Gelovige

† Zie de 2de. 3de en 4de. Verbeelding deezer nevenstaande Afbeelding.
‡ Zie de zesde Verbeelding van 't gemelde Afbeeldzel.
(a) *Heere red uw Volk.*

* Zie de Afbeelding in 6. Verbeeldingen hier nevens geplaatst; waarvan de eerste verbeeldt, *hoe de* PELLEGRIMS *in* PROCESSIE *de zeven* KERKEN *bezoeken*; de tweede, *hoe de* PELLEGRIMS *de* SANTA ACALA *of* HEILIGE TRAPPEN *opklimmen*; de derde, *hoe de* PRELATEN *en Romeinsche* BARONNEN *in Boetgewaaden den* PELLEGRIMS *hunne voeten wassen en hen dienen*; de vierde, *hoe de* PAUS *de* PELLEGRIMS *aan de tafel zegent*, *en hun het eeten met de* KARDINALEN en andere *Prelaten* voordient; de vyfde, *hoe de* PAUS *aan de* PELLEGRIMS PATERNOSTERS, GEDENKPENNINGEN *en* AGNUS DEI *uitdeelt*, *en zy hem de voeten kussen*; de zesde, *hoe de* PAUS *op 't eindigen van het* JUBELJAAR *den eersten steen legt om de* HEILIGE POORT *te sluiten.*

Vergadering om die te ontfangen behouden heeft, eindigt deeze Godtsdienstigheit, die men in den rang van de allermoeielykste zou konnen stellen, indien het de eenigste deezer orde voor hun was, die des Hemels gelukzaligheit van deeze uitwendige moeielykheden deed afhangen. De Kardinalen en de Geestelykheit leggen dan hunne plechtgewaaden af, geleiden den H: Vader naar zyn vertrek, en de Paus onthaalt hen met een prachtigen maaltydt, die voor hen dient om zich wegens de moeielykheit van dien dag uitgestaan, te verquikken.

XIII. HOOFDTSTUK.

Van de INSTELLING *en 't* GEBRUIK *der* AFLAATEN

Oorsprong der Aflaaten aangeweezen.

Zie hier de steen des aanstoots, waar van den H. Vader zich dient om het geloof der gelovigen te beproeven. Zeer veele Godtvruchtigen beelden zich in dat de Aflaaten de verovering van 't Paradys verzekeren. Het schynt dat de oorsprong van deeze middelen, waarvan de Instelling hoe heilzaam eertyds die geweest zy, in een misbruik ontaardt is, in een plaats (a) by Cyprianus word aangeweezen: maar hoe het ook zyn mag, de verzachting van straffe werd 'er niet dan lang na den naam van Aflaat by gevoegt. In de zevende en agtste eeuw was 't zeer gemeen. In 't Jaar 884. gaf Paus Sergius teffens drie veertigdaagsche Aflaaten den geenen die (b) de Kerk van *St. Martyn der Bergen* op den dag van zyn Feest bezocht.

en wat die vervolgens hebben uitgewerkt.

Indien men de Aflaat (c) *een vergeeving van tydelyke straffen, die den daadelyken zondaars boeten moeten*, toeschryft, zal 't licht te begrypen zyn, dat des Hemels toegang den Godtvruchtigen niet vryer is, die de zelve gewonnen hebben, ten minsten als die door de uitwerkzelen van deugdt niet waardiger zyn. Nochtans is niemandt van het dadelyk vermogen onkundig, 't welk men de Aflaten toeëigent, noch de aanmerkelyke diensten die zy de gierigheit, den valschen yver en de hoogmoedt hebben toegebragt. Dat men echter niet denken moet, vermits wy ons dus uitdrukken, dat wy van voorneemen zyn de voordeelen der Aflaten te besnoeyen. Ons zyn de Mirakelen niet onbekent die St. Bernard deed, toen hy de Aflaten van Paus Eugenius den III. prediken-de, (d) de gemoederen teffens tot den Oorlog deed overhellen en de Geest van berouw in de harten der gelovigen van zynen tydt opwekte, latende hun de uitwissching hunner misdaden zien en de vergeeving hunner zonden, verbonden aan 't Kruis en 't zwaerdt, waar door hy hen aanmoedigde zich tegen de ongelovigen te wapenen. Wy zyn mede niet onkundig, hoe St^a. Brigitta in haare Openbaringen verklaart en het gezicht 't welk zy van JESUS CHRISTUS had, die haar te kennen gaf, ,, dat het kortste middel ,,om

(a). *Pænitenti, operanti, roganti potest clementer Ignoscere; potest acceptum ferre quicquid pro talibus & petierint Martyres & fecerint Sacerdotes.* De Aflaat was toen niet dan een verzachting van opgelegde straffe der zondaren tot boetoeffening gedoemt, die in de eerste eeuwen van 't Christendom zeer streng was. De Kerk had medelyden met de zwakheit der boetelingen die niet machtig waren de strengheit der straffe uit te staan: maar men moest nochtans een waare smart laaten blyken, en ernstelyk arbeiden om zich van de misdaaden te zuiveren, volgens zyn vermogen en met een volkomen opreehtigheit. De losmaaking van Kerkelyke straffen, leide den Godtsdiensteling allenks in een zeekere schynbaare bezwaarenis: maar echter veel gemakkelyker dan den Geestelyken Dienst. Niets gaf aan 't misbruik der Aflaaten vryer toom, dan de verwisseling van straffen in een verweezen geldtboete; 't welk veel voordeel den Priesteren toebragt, en hun leerden met de vergeeving der zonden eenen handel te dryven.

(b) Zie *Casal.* Ibidem.

(c) *Tolet.* apud *Casal. de Ritibus* &c.

(d) ,,St. Bernard vergat niets van 't geen de harten (der Christenen) krachtiglyk roeren kon, door de over- ,,weeging van de eere hunner Voorvaderen, - - - - - van hunne zaligheit, waar van zy konden door dee- ,,ze soort van 't Martelaarschap verzeekert zyn - - - - - en vooral van de eere van JESUS CHRISTUS. als hy zich ,,als voorganger aan 't Hooft der Kruisvaarderen vertoonde. - - - - - zoo draa hy dit volbragt had, stond ,,de Koning, die hem met alle teekenen van een zeer tedere Godtvruchtigheit aangehoort had, van zynen ,,Troon op, ging zich voor zyne voeten wederwerpen, verzoekende van hem ootmoediglyk het Kruis - - - ,,hy begaf zich met St. Bernard op de spreekplaats, vermaande zelfs de vergadering het Voorbeeldt van hun Ko- ,,ning te volgen. - - - - - aanstonds riepen de omstanders *het Kruis*, *het Kruis*! - - - - - - St. Bernard ,,wierp 'er hun van zyne spreekplaats een groote meenigte toe, die hy in een groote bundel by zich had, en ,,om de begeerte der geenen die niets gekreegen hadden. te voldoen, sneed hy zynen tabbaardt in stukken, ,,en maakte 'er aanstonds Kruissen van - - - - - - Men prente zich dit zodanig in, dat de gelukkige uitslag ,,van den Oorlog van hem afhing, die toen besllooten wierd, - - - - - - zulks hy die niet alleen bywoo- ,,nen zoude: maar ook het algemeen bevel van 't gansche Heir hebben, 't welk altoos onverwinnelyk zou- ,,de zyn, onder een hoofdt 't geen men geloofde van de Almachtigheit Godts, zelfs alles door de gaaven van ,,Mirakelen te bezitten. "*Maimburg Histurie van de Kruisvaarten.* 3.de Boek

„om voor zyne zonden te voldoen, was de „Aflaaten te verdienen; dat wat hem aan- „ging, indien hy een Ziel in zachtigheit „wilde handelen, hy haar ried haar leven „te Rome door te brengen: als geen beter „plaats in de Waerelt zynde alwaar zoo vee- „le Aflaten te verdienen waren." Men kan 'er mede byvoegen, dat 'er geen bequaamer Stadt dan deeze is, voor de Godtsdienstelingen die hunne Godtvruchtigheit naar dit onderwerp schikken willen, want deeze haare Hoofdtkerken verschaffen dagelyks altoosduurende Aflaaten; die mede op plechtelyke Feesten verdubbelt worden.

'tMisbruik der Aflaten aangetoont,

De Heer *Thiers* heeft zich over 't misbruik der Aflaten uitgebreid: wy zullen hier zyn zeggen bekortender wyze over deeze stoffe voordraagen, gelyk hy zich in zyn Boek (a) uitdrukt. Niet noodig is 't dat wy volgens zyne gedachten van de bekende valsche of versierde Aflaaten spreeken; noch van deeze die buiten het vermogen der geenen zyn die de zelve verleenen; die zonder een rechtmaatige en redelyke oorzaak gegeeven worden; die zeer overvloedig zyn en te groot in overmaat van getal; die niet van den H. Stoel afvloeijen, noch van Bisschoppen die het vermogen hebben van die te verleenen; die den gelovigen worden voorgestelt nadat ze herroepen zyn, of nadat den tydt van dien verstreeken zy; die op valsche verklaringen, op valsche daaden, op byzondere verschynzelen en op een ontbloot gezag gegeeven zyn, of op Bullen die tegenstrydige zaaken met de leere der Kerke behelzen, als by voorbeeldt: *dat zeekere persoonen van de straf en schult zullen ontslagen zyn*, ('t welk zelfs boven de macht der Pausen is) *indien zy van een zeekere Geestelyke Orde bevonden worden, van een zeekere Gebroederschap, zoo zy een zeker kleedt of werktuig van Godtvruchtigheit draagen.* Alle deeze Aflaaten zyn onnut, naardien ze gebrekkelyk bevonden worden. Zodanige zyn mede die eenigermaate doorgaan, doch niet beter van waarde zyn, als die voor hondert jaaren; twee hondert jaaren, ja duizend jaaren enz. verleent worden; die de Kardinalen voor meer dan hondert dagen, en de Bisschoppen voor veertig geeven. Eindelyk word vereischt dat de oorzaak, of, om beter te zeggen, de werken, die men doen moet om de Aflaten te verdienen, eenige evenmatigheit met de zelve hebben. Deeze evenmatigheit word in veele weinig-waardige oeffeningen van Godtvruchtigheit niet gevonden, als die van een *Paternoster*, een *Ave Maria*. of eenig gebedt op zeker getyde te bidden; het by zich draagen van den Gedenkpenning, een af beeldzel, en Rozekrans of *Paternoster*, een Kruis, eenig gezegent Graan; van deeze voorwerpen van Godtvruchtigheit te kussen; van die met een boetvaardig oog aan te zien, verzelt van eenige zuchtingen, die men in staat is op gereegelde tyden voort te brengen, wanneer men gewoon is deeze gewyde dingen te beschouwen, waarna zich de Godtsdienstelingen nochtans laaten voorstaan, dat zy tegen de grootste Heiligen der Kerke opmogen. Zy vleyen zich dat het bezoeken van een Kerk, Kapel, een Autaar en het bywoonen der Missen hun het zelfde recht geeven.

enhoe men die verdienen moet voorgestelt.

De Heer *Thiers* doet ons ter zelver plaatze een kort verhaal van oeffeningen in gebruik gebracht om Aflaten te verdienen, gegeeven voor de verlossing der zielen uit het Vagevuur. Zie hoe hy zich uitdrukt. „Zy zyn, zegt hy, zoo overvloedig ze-„dert omtrent anderhalve Eeuw geworden, „zulks men 'er zich niet te veel op „vertrouwen mag, by aldien men ze niet „wel onderzoekt en zuivert. De toeëige-„ning bestaat in 't opleezen van gebeden, „of in 't bezoeken der Kerken, Kapellen, „of Autaren, zeggende, laatende zeggen „of aanhoorende de Missen; bywoonende „zekere Kerkdiensten, en Processiën, zich „biechtende en ter *Communie* gaande, gee-„vende aalmoezen of draagende zekere klee-„deren, van Kruissen, *Paternosters*, Kroo-„nen, gezegent Graan enz."

De Roomsche Godtsdienstelingen hebben veel achting voor de bevoorrechte Autaren, (b) waar van men in de Kerke niet sprak dan sedert het besluit van het Trentynsche Concilie. Dit besluit 't welk 'er genomen wierd, is doodelyk voor eenige zielen; en hier in bestaande: *Telkens als men een Lykmis voor de Ziel van een verstorvenen op een zodanig Autaar doen zal, zal men een Aflaat verwerven, uit kracht van welken Aflaat zal deeze ziel uit het Vagevuur verlost worden of van de straffe van dien* bevryt. De Heer *Thiers* zegt niet zonder reden, dat de Paus tot verquikking van alle de Zieleu, alle de Autaren had moeten bevoorrechten. Is 't by voorbeeldt, rechtmatig, dat eens menschen ziele van wien de deugdt niets roemwaardigs in de Waereldt bezeten had, veel eer verlichting geniet dan die van een volmaakte Godtvruchtige, by aldien men voor haar JESUS CHRISTUS op een bevoorrecht Autaar Offert?

Wy zullen hier van de eertyds begaane misbruiken in de uitdeeling der Aflaten geen gewag maaken: 't Was een Koophan-del

(a) *De la plus necessaire de toute les devotions.* C. 20.

(b) *Thiers*, ibid.

del (a) die opentlyk door gansch Europa eenige hondert jaaren gedreeven wierd: O gelukkige tyden voor de zondaars! Men waardeerde hunne misdaaden. en men vylde de vergiffenis by den opslag. (b) De Apostolische Cancelery stelde de zonden op een betamelyker prys. Het koste niet dan 90. Gulden Tournois en eenige Dukaten voor zekere misdaden, die het volk van deeze zyde deBergen voor het onderaardsch vuur konde voldoen. De Geestelyken konden telkens hunne sluikeryen hervatten en zich met hunne minnaressen van den last van Goddelyken dienst herstellen, zonder eenige andere straf te duchten dan een Boete van 36. Gulden Tournois en negen Dukaten. Deeze tyden zyn voorby. Het Koningryk der Hemelen laat zich nu met veel minder voordeel vergenoegen, en de Pachters winnen 'er nu zoo veel geldt niet mede, dan zy (c) eertyds wonnen.

XIV. HOOFDSTUK.

Van verscheiden GODTVRUCHTIGE WERKTUIGEN; *en* GENOOTSCHAPPEN *van* GODTVRUCHTIGHEIT *ingestelt.*

Wie de eerste Invoerder van 't gebruik der *Paternosters* is geweest.

Reeds hebbenwe de *Agnus Dei* beschreeven en hoedanig men die maakt. Het vereischt nu dat we hier van de *Paternosters* spreeken. De Historischryvers van de Oorlogen gemeenlyk de Kruisvaarten genoemt, zeggen dat Pieter de Heremiet de eerste was, die den Kruisvaarders leerde door optelling te bidden, en dat hy ten dien einde een werktuig uitvondt, 't geen men *Paternoster* noemde, en waar van het gebruik eerlang zeer gemeen wierd. St. Dominicus de Insteller van de Orde naar zynen naam genoemt en van den Heiligen Dienst der *Inquisitie*, verworf veel luister van dit Godtvruchtig Werktuig, verbreidende, dat de Heilige Maagdt hem 'er een van uit den Hemel had gebragt, zynde een geestelyk t'zamenstelsel van een zeeker getal Granen, die hy de *Rozekrans* noemde. Het volk ontfing dit met veel achting en yver; en het is nu noch een der Godtsdienstigste oeffeningen van Godtvruchtigheit onder het groot-

(a) Onnodig is 't hier van een bewys, voor het Pausschap van Leo den X. te zoeken. Wy stellen 'er *Maimburg* als borge voor. „Zie 't geen hy 'er van in zyne *Historie van 't Luterdom* zegt. Leo de X. tot de „waardigheit van 't Opperhoofdt der Kerke, in den ouderdom van 37. jaaren, verheven, liet alle volmaakthe„den van een grooten Prins blyken en niet min van een uitneemenden Paus; doch ondernomen hebbende „het prachtig gebouw van St. Pieters Kerke te voltrekken ----- nam hy zynen toevlucht, naar het voor„beeldt van Paus Julius, tot de Aflaten, die hy overal afkondigen liet, met verlof van eyeren en kaas „in de Vasten te mogen eeten en zich een Biechtvader te verkiezen voor die geen die mededeelde 't geen „men hun voor den opbouw van St. Pieters Kerke verzocht. Men moet ter goeder trouw bekennen „(en wy bekennen 't met eenige uitzondering volgens Maimbnrg) dat de Pausen, die zedert den Stoel „bekleedden, veel gereegelder in de uitdeeling deezer Geestelyke schatten zyn geweest, en dat men toen „zekere dingen deed, dien men nu niet doen zoude, en ook hatelyk, voornamentlyk in Duitslandt, wegens „de Aflaten van Leo waren - - - - - Daar zyn Schryvers die verzekeren dat men deeze Aflaten eenigermaa„te by partyen verkocht, en om spoedig gereed geldt te hebben, verpachte men alles 't geen men 'er van „trekken kon, aan den geenen die het meest gaven, en die vervolgens niet alleen vergolden wierden; maar zich „verrykten met een zoo schandelyken handel, door verkooren Aflaat-Predikers en Penningmeesters, die zy „geloofden de bequaamste te zyn, en vindende zich wel voldaan, overzulks het volk, om de vergiffenisse te ver„werven, alles byzette 't geen deeze geldzuchtige en heilschendige Pachters begeerden te genieten - - - - „zeker is 't dat deeze Penningmeesters, die aangestelt wierden in den zelven tydt als men onder Urbaan den „II. de Aflaat voor de Kruisvaarten begon of te kondigen, zich 'er zedert deezen tydt ongemerkt van ontsloegen, „zynde door hunne geldzucht overwonnen ----- " Men maakte waarlyk een overslag om den loop van een zoo schandelyken handel te stremmen: maar voegt 'er *Maimburg* by, „niet tegenstaande deeze voorzorge, sloopen „'er groote misbruiken in de afkondiging deezer Aflaaten van Leo. in - - - - Eenige van de Aflaat-Predikers „verhoogden de prys en waarde zodanig, dat zy aan 't volk gelegentheit gaven, te gelooven, dat men van „zyne zaligheit verzeekert was, en dat de Zielen uit het Vagevuur verlost wierden, zoodraa men geldt ge„schooten hadt, 't geen men voor de brieven eischte die betuigden dat men den Aflaat had verdient. - - - - - „Men zag de Gevolmachtigden deezer Pachters, die het voordeel deezer Aflaten gepacht hadden, dagelyks „goed-cier in Kroegen en Herbergen maaken, en versmulden in allerlei wellustigheden een gedeelte van dit „geldt, 't welk de behoeftigen zeiden dat hun geweldadig ontrooft was, enz."

(b) Zie het Boek *Taxe de la Chancellerie &c.*

(c) Insgelyks bragten de Aflaaten in de Oude en Nieuwe Waereldt onnoemelyke winsten op; want men dreef een grooten handel in Bullen die den Paus van Rome naar de Indien. zond; men geloofde toen dat het Apostolische Hof niets uit liefde uitdeelde; en dit was te onredelyker, „vermits 'er kinderen van goedeh „huize waren, die, zoo ons *Coreal* To. I. van zyne *Voiages aux Indes Occidentales* p. 81. zegt, naaulyks zich „van twee Realen Stukken van Achten verzien vonden, alhoewel 'er veele van zeer ryk waren geweest. De Span„jaarden noodzaakten hun volk om 'er van te koopen." Was dit de geldzucht die zulks uitvoerde, of de zorg voor de zaligheit der arme Indianen? Indien de Bul op het hart deezer Indianen werkte het geen veel natuurlyker geschieden moest in een onderwys door goede voorbeelden ondersteunt, hebbenze den Spanjaarden dit quaad beginzel te wyten.

grootste getal van Katholyken. Wat deeze Roozekrans of *Paternoster* aangaat, 't is niet te twyffelen dat die van de Mahometanen afkomstig zy. Pieter de Heremiet (a) leerde het ongetwyffelt den geenen van de Kruisvaarders, die niet leezen konden noch zich van Boeken dienen om hunne gebeden op te zeggen. Het oogmerk was loffelyk: maar van waar en wie hebben de Mahometanen dit gebruik ontleent? Mogelyk zyn zy 't den Oostindianen verschuldigt, die zich mede van een soort van Roozekrans dienden. Het blykt ook door Gedenkpenningen, die men in de *Verhandeling van den Godtsdienst der aloude Romeinen* door *Du Choul*, vind afgebeeldt, dat men insgelyks by hun het gebruik van de *Paternosters* heeft gehad. 't Was den Heidenen niet min noodig, dan de Christenen en Mahometanen, naardien de gebeden van de eersten ten minsten alzoo (b) lastig en moeielyk te onthouden waren dan die van anderen. Men gelooft dat de zelve Pieter de Heremiet, waar van wy gesproken hebben, de Getyden en den Dienst van de Lieve Vrouw uitgevonden heeft.

De *Roozekrans* en het gebruik van de zelve beschreeven.

Vier Werktuigen van Godtvruchtigheit hebben vier vermogende Broederschappen uitgelevert. Deeze van de *Roozekrans* is de geboorte aan die van St: Dominicus verschuldigt. De *Roozekrans* is een grooten *Paternoster* * van hondert en vyftig granen die zoo veel *Ave Mariâs* uitmaaken. Zes tienlingen worden door een weinig grooter graan of kraal onderscheiden, 't welk een *Pater* maakt. De vyftien groote granen verbeelden vyftien verborgenheden, (c) „die „als schoone Afbeeldzels zyn, waarin men „'t oogmerk van den eeuwigen Vader in de „tydelyke geboorte van zynen Zoon ziet, „de ongevallen die hem in zyn kindschap, „in zyn bedekt en onbekent leven, in „zyn lydelyk en arbeidzaam gedrag, en in „zyn Gloriryk en onsterffelyk leven overgekomen zyn.“ De gemeene *Roozekranssen* hebben niet dan vyftig *Ave Mariâs* en vyf *Paters*. Voor dat men zyne *Roozekrans* leest, moet men een Kruis maaken. Men moet vervolgens het Geloofs-Artykel der Apostelen leezen, om zich tot het bidden te bereiden: waarna men een *Pater* en drie *Ave Mariâs* zeggen moet, wegens de drie overeenkomsten van de Heilige Maagdt met de drie persoonen van de Drieëenigheit. Na deeze voorafgaande Godtvruchtigheit, zal men tot de vyftien tienlingen overgaan. De Godtvruchtige Christen moet acht geeven van zich in de verborgenheden van ieder tienling door een Gebedt in te leiden, te vinden in de boeken die van de gebruikelyke Godtvruchtigheit van den *Roozekrans* handelen. De vyftien verborgenheden worden in drie Afdeelingen verdeelt, waarvan de eerste de vyf blyde verborgenheden begrypen; de vyf volgende verborgenheden zyn smertelyke, vermits die over 't lyden van den Zaligmaker handelen; en de vyf laatsten zyn Gloriryke, naardien die op zyne Opstanding en Hemelvaart opzicht hebben enz. Na den *Roozekrans*, moeten de Broederschappen, die de eer hebben van haaren naam te voeren, de *Litaniën* en Gebeden voor de bedrukten opzeggen enz. Zy zullen hunne harten tot de Heilige Maagdt opheffen, (d) die *de Koningin van de Roozekrans*, *de Keizerin van Hemel en Aarde*, *de volstrekte Oppervoogdesse der Schatten en Hemelsche rykdommen is*: en alzoo niet alleen de Gelovigen den een voor den ander bidden moeten; maar zelfs in hunne gebeden om de uitbreiding van den Godtsdienst, die zy belyden, verzoeken; zoo moeten die van den *Roozekrans* nooit dit laatste Artykel vergeeten, en trachten altoos de *Proselyten* tot het geloof van St: Dominicus over te brengen.

Wanneer en door wie dit gebruik is ingevoert.

Deeze Heilig, waarvan de Legende-Schryvers veel wonderen vertellen, was van een uitmuntende geboorte. In den jaare 1170. zag hy in Spanje het eerste licht. Noch een kindt zynde (e) begon de H: Maagdt hem in de Godtvruchtigheit van den *Roozekrans* onderwys te geeven, 't welk eerlang het groot voorwerp van des Heiligs Godtsdienstigheit wierd. Een bezending die hy zich zelf in Spanje beval, om des Volks Godtvruchtigheit wegens de Lieve Vrouw op te wekken, gaf hem gelegenheit de

(a) Nochtans telde men zyne gebeden reeds lang voor de uitvinding van den Roozekrans, en *P. Giry* Schryver van 't *Leven der Heiligen*, heeft 'er eenige voorbeelden van gegeeven. Een ander Schryver 't welk *Rykel* is, die het leven van Sta. Geertruid beschreeven heeft, melt ons van een *Paternoster* gelyk die van een *Roozekrans*, waarvan zich deeze Heilige, die in de zevende eeuw leefde, in haare Godtvruchtige oeffening diende. Jammer is 't, dat het geduurig kussen en 't behandelen door zwangere Vrouwen, veele granen of kralen versleeten heeft.

(b) *Agmine Verborum Deum adeundum putant.* Tertul. *de Orat.*

(c) *Alanus Redivivus.*

* Zie de Afbeelding Pag: 316.

(d) Zie *de oeffening van de Biecht en de behandeling van den Roozekrans* in 't vervolg van 't *Psalmboek* van de Lieve Vrouwe; te Luik 1662. gedrukt.

(e) *Alanus de Rupe.* Giry, 't Leven der Heiligen.

Een Gebroederschap van de *Roozekrans* ingesteld.

de Broederschap van den *Roozekrans* (a) op te rechten, en vervolgens preekte hy 'er van over al, alwaar hy zynen weg nam. Wy zullen niets van de mirakelen in zyne bezending tegen de Ketters van Languedok melden, noch van de Heilige vervolgingen die hy hen over den hals haalde, geloovende de tydelyke Wapenen by de Geestelyke tegen het Volk te moeten voegen, 't welk, zoo men voorgaf, hunne Leering met een hartnekkigheit staande hielt, bequaam om het grootste gedult van alle Godtvruchtelingen te tergen. Deeze Heilig, van den Paus gemachtigt, betwiste de dwaling, preekte de Kruisvaart tegen de Aanhangers van dien, liet den geenen veroordeelen en doemen, die weigerden zich zyne bewysredenen te onderwerpen: maar de *Roozekrans* alleen, ongemeen krachtiger dan het tydelyk zwaerdt, noch de liefdaadige leerredenen van St. Dominicus, deed veel hondert duizend zielen (b) weder in den schoot der Katholyke Kerke keeren. Alle andere wonderdaaden die men van dit Godtvruchtig werktuig vertelt, laaten we onaangeroert: maar men moet nochtans dien Heilig de eer van een daadt geeven, die geen weergaa in 't leven van *Jesus Christus* heeft; dit is, dat hy wonderdadig een groot getal Ketters in den overtogt van de Garonne verdrinken liet.

Wanneer men dit Feest plechtelyk viert.

Men viert op den eersten Zondag van October de plechtigheit van den *Roozekrans.* Dit Feest is zyne Instelling aan de Godtvruchtigheit van Paus Gregorius den VIII. verschuldigt. Verscheiden Pausen (c) hebben door Bullen de manier van met den *Roozekrans* te bidden, bevestigt, en den geenen die 'er een Godtvruchtig gebruik van maakten, alle behoorlyke Aflaaten, zoo wel volkomene als bepaaldelyke, toegestaan.

Hoe dit Gebroederschap zich in twee takken heeft verdeelt.

Wat dit Broederschap aangaat; de Legende Schryvers van St. Dominicus Orde en veele anderen verzekeren, datze haaren oorsprong den Heiligen Insteller van den *Roozekrans* verschuldigt is. Hy stelde die in, zeggenze, door last van de Heilige Maagdt, terwyl hy arbeide om de Albigenzen onder te brengen en de Ketters uit te rooyen. Na de doodt van den Heilig werd de Godtsdienstigheit van den *Roozekrans* t'eenemaal verwaarlooft: maar *Alanus* van *la Roche* (d) deed die met veel vrucht weer herleven, en arbeide vyftien jaaren om 'er de Godtvruchtelingen toe aan te moedigen. Dit Gebroederschap is in twee takken verdeelt, waar van de eene, die deeze van den *gemeenen Roozekrans* is, zich weekelyks verplicht de vyftien tienlingen op te zeggen, te biegten en de *Communie* al de eerste Zondagen van de Maandt te ontfangen. De Broeders zyn mede genootzaakt de Processiën van de Gebroederschap by te woonen. De andere tak is die van den *geduurigen Roozekrans*: de gelovigen deezer Gebroederschap zyn 'er zeer krachtig voor ingenomen. De eerste plicht der Broederen is om geduuriglyk de *Roozekrans* te moeten leezen: Namentlyk dat 'er altoos iemandt onder hun is, die dagelyks de Heilige Maagdt in den naame van de gansche Broederschap groet.

Hoe en door wie het *Scapulier* is in gebruik gebragt;

Het *Scapulier* * verwekte een andere, die in stoffe van Godtvruchtigheit geenzins voor de naaukeurigheit van deeze wykt, die wy beschreeven hebben. Na veele Gebeden en Godtvruchtige aanzoekingen gaf de Heilige Maagdt het *Scapulier* aan *Simon Stoch* Kloostervoogdt der Karmeliten, in de zelfde eeuw en byna in den zelven tydt als zy de *Roozekrans* aan *St. Dominicus* gaf. Zy verzekerde de Gelukzaligen van haare bescherming, beloofde den gelovigen gunstig te zyn, die zich aan de Godtvruchtigheit van 't *Scapulier* verbonden, en van hun gelyk haare kinderen aan te zien. Zy verbond zich den geenen te redden, die zich in de uure des doodts van een zoo kostelyk pandt verzien vonden.

Het zelve beschreeven.

Het *Scapulier* der Karmeliten is een klein wolle kleedt, van verwe bruin, donker graau of getaant, 't welk over de borst, den rug en schouderen hangt. Het bestaat mede uit twee kleine lappen laken van drie of vier duimen in 't vierkant door twee banden gehecht. Dus draagen die de Broeders der Godtvruchtigheit van het *Scapulier.* Wy zullen ons over de wonderdaaden van dit uitneemend bewaarmiddel tegen alle ongelegenheden des levens; niet uitbreiden. By de Legende Schryvers kan men zich over deeze stoffe voldaan vinden, die des

(a) Hy werkte deeze oprechting ten voordeele van eenige Mahometaansche Rovers uit, die hem wegvoerden toen hy met preeken aan den oever der zee bezig was. Nadat hy door deeze Barbaren eenigen tydt zeer qualyk gehandelt was geweest, had hy het geluk van hun te bekeeren en te doopen; waarna hy hen Godtsdienstelingen van den Gewyden Roozekrans maakte.

(b) Giry, 't *Leven van St: Dominicus.* De Heilige Maagdt ried hem den Ketters de *Roozekrans* te verkondigen, en 'er hun de 15. verborgenheden van te verklaaren enz. Veele Schryvers stellen de Instelling van den *Roozekrans* op de verschyning van de Heilige Maagdt ingevoert te zyn.

(c) Leo de X. Pius de V. Gregorius de XIII. Sixtus de V.

(d) In 't jaar 1460. of omtrent dien tydt.

* Zie de Verbeelding van 't *Scapulier*, Afbeelding Pag: 326.

des aangaande niets verzuimt hebben aan te teekenen.

Wanneer men het Schapulier-Feest viert,

De Godtvruchtigen van 't *Scapulier* vieren hun Feest op den 16[len] July, den dag insgelyks aan de *Lieve Vrouw* van den *Berg Karmel* toegeëigent. De Pausselyke Bullen hebben hun van tydt tot tydt ontallyke Aflaaten verzeekert; maar 't welk vooral het *Scapulier* boven alle andere Godtvruchtige oeffeningen ftelde, is de beruchte Zaturdagsche Bulle van Johannes den XXII. Deeze Paus verklaarde dat de Heilige Maagdt hem zekerlyk belooft had, terwyl hy in 't gebedt was, dat zy den Karmeliten Leerlingen en Broeders van 't *Scapulier* uit de Hel verlossen zoude, Zaturdags na hunne doodt, en zulks op drie Voorwaarden; I. Dat ze het *Scapulier* geduurende hun leeven draagen zouden. II. Dat ze de kuisheit of ten minsten de ingetogenheit behartigen moesten, en de echtelyke onbesmetheit in acht neemen. De Karmeliet moest de twee eerste punten vervullen. Hy voldeed als de Gebroeder het eerste punt van 't huwelyk waarnam. III. Dat ze de Kanoniale Getyden opzeiden, of indien men niet leezen kon, dat ze dan vasten zouden op de dagen van de Kerke vast gestelt, en 's Woensdags noch 's Zaturdags geen vleesch eeten, behalven op het Kersfeest, wanneer dit op een deezer dagen inviel. Deeze oeffening was lastig: 't welk niet te ontkennen is. De ingetogenheit is wel het voornaamste punt, waar van het verzuim de kracht van 't *Scapulier* wel zoude hebben konnen vernietigen. Welk een vermogen moet een Karmeliet niet op zich zelfs hebben, die door zyne Orde genoodzaakt is deezen last te draagen, onder voorwaarde van zich teffens het juk van kuisheit te onderwerpen? Zou men wel genoeg de smart van een Gebroeder konnen uitdrukken, die gelofte heeft gedaan zich 'er van te verzien, om zich van de Hel te verlossen? Hoe veel verzoekingen is hy niet genootzaakt te bestryden?

en waar mede de Godtsdienstigheit moet verzelt gaan.

Wat de gelovigen van 't Gebroederschap van 't *Scapulier* aangaat, verscheiden Pausen hebben hun het derde gedeelte hunner zonden vergeeven. Het Aartsgebroederschap van de Lieve Vrouw van den Berg Karmel te Rome, kleedt zich op een byzondere wyze. Een zak van getaande verwe is aan een Monnikskap gehecht, die het aangezicht van den Godtvruchteling van 't Aartsgebroederschap bedekt, en tot aan den gordel spits toelopende af hangt. De Monnikskap heeft twee gaten voor de oogen geplaatst. De zak word met een leere riem gebonden, en de schouders van den vermomden Godtvruchteling zyn met een Priesterskap (a) van witte serfie bedekt.

De *Gordel van St. Franciscus* maakt het derde Gebroederschap uit. Die geen die de uitmuntende verdiensten van deezen Heilig kennen, en alle zyne volmaaktheden (b) die met JESUS CHRISTUS overeenkomende zyn, zullen zich lichtelyk verbeelden konnen, dat de gelovige die zich door den *Gordel* vereenigt, de gelukkigste aller menschen is. Wy zullen St. Franciscus (c) als een voorbeeldt van lydzaamheit, kuisheit en ootmoedigheid aanmerken. De Indrukzelen der wonden van JESUS CHRISTUS die hy van een Seraphin aan handen, voeten en in de zyde ontfing, ter gedachtenisse van de wonden van den Heilandt, bewyzen de eerste deezer deugden. Wyders is niet onbekent zyne armoedig en behoeftig gedrag en hoe hy den elendigen *Broeder Ezel* (d) handelde. Wat zyne kuisheit aangaat, wie weet niet hoedanig hy zyn lichaam in de sneeuw omwentelde, insgelyks op doornen en distelen en in 't vuur (e) om de onbevlektheit te bewaaren. Eindelyk was zyne wysheit en ootmoedigheid ongetwyffelt zeer berucht, toen hy voor de Volgels en Visschen (f) preekte; en wanneer hy een beweeging van ongedult en hoogmoedt gevoelde, dwong hy Broeder *Bernard van Quintavalle* hem den voet op den gorgel te zetten.

Een Gebroederschap van St. Franciscus Gordel ingestelt, en door wie.

Men noemde de groote Koordt der Geestelyken, die volgens de Orde van deezen Heilig leefden, de *Gordel van St. Franciscus*, en die in verscheiden Ordens alle Navolgeren van St. Franciscus medegedeelt worden. Deeze Koordt, na die het lichaam van den Monnik als een Gordel dient, hangt ze een weinig tot aan de voeten af, en verstrekt hem mede om te tuchtigen, zynde met een tusschen ruimte van zeer groote knoopen gewapent, voornamentlyk aan 't einde van de

Dezelve beschreeven, en van welk en kracht die zy geweest.

(a) *Mozetta.*
(b) Zie *Liber Conformitatum S. Francisci* van *Bartholomei de Pisa*, of zyne verkorte *Alkoran der Kordelieren.*
(c) Hy leefde op 't einde van de 12de eeuw.
(d) Dus noemde St. Franciscus zyn lichaam. Zie *Giry 't Leven der Heiligen.* II. Deel. 1715. gedrukt.
(e) Een schoone vrouw, beproefde St. Franciscus van door hem bemint te worden: maar hy ging op gloeyende koolen leggen, *zie dit is myn bedt*, zeide hy; maar zy had geen lust de aanbieding van dien man Godts aan te neemen. *Lib. Conform.* Fol. 113.
(f) Hy handelde als broeder een verwoede Wolf, en deed hem belooven nooit iemandt te dooden. De Wolf zeer gelukkig zich hier van zoo goed koop ontslagen ziende, beloofde het hem plechtelyk, en om hier by geloof te verdienen, gaf hy hem zyn poot. *ibid.*

de Koordt, die door een vernuftig Dichter in zyn Pundicht de *Prikkel* (a) word genoemt. De Gordel van St. Franciscus heeft somtyds de kranken geneezen, de kraamlegging bevoordeelt, de gezondheit versterkt, kinderen verwekt en oneindige andere stichtelyke mirakelen gedaan.

Het Gebroederschap van de *vyf wonden van St. Franciscus* wanneer ingesteld.

Onder de Genootschappen aan St. Franciscus toegewyt, is deeze der Indrukzelen van de vyf wonden J. C. te Rome de voornaamste. Een Wond-heelder gaf 'er op 't einde van de zestiende Eeuw de geboorte aan, en kreeg eerlang een goed getal Godtvruchtelingen tot zyn gevolg. Nadat men de Instellingen van 't Gebroederschap besloten had, noemde men 't het Aartsgebroederschap. De Schryver van de *Historie der Geestelyke Ordens* heeft naaukeurig aangehaalt, al 't geen deeze Broederschap betreft, in 't 50 e Hoofdstuk van 't 5 ie deel zyns Werks, derwaart wy den Lezer wyzen. Wy zullen alleen hier zeggen, dat de gelovigen van de Gebroederschap zich door ootmoedigheit met een aschverwige zak bekleeden; dat zy deeze zak met een groote koordt binden van een groote houte *Paternoster* verzien; dat zy een Wapenschildt (b) draagen, waarop de Wapens van St. Franciscus Orde afgebeeldt staan; dat zy bloodvoets in Processie gaan met houte voetzoolen aan en een hout kruis houdende; en eindelyk dat zy zich het aangezicht met een (c) regenkap dekken.

Insgelyk, het Aartsbroederschap van *St. Augustinus Gordel*,

De *Gordel van St. Augustinus* vereenigt mede een groot getal Godvruchtelingen onder den naam van Aartsbroederschap. Zy is van leer. De Augustyner Geestelyken verzeekeren in een boek, 't welk van hun Broederschap handelt; *Dat de Heilige Maagdt, Keizerinne der Engelen en menschen, die om haare lendenen gedraagen heeft. De Wet der Natuur, de geschreeven Wet en de Wet van genaade hebben alle drie het gebruik van den Gordel gehad. Het is waarschynlyk dat onze eerste Voorouders, die onder de Wet der Natuur leefden, zich met vellen kleedende een Gordel van de zelfde stof gedraagen hebben.* (Zy zullen mogelyk van St. Augustyns Orde geweest zyn.) Wat 'er het gebruik van onder de geschreeven Wet aangaat; *'t is ongeoorloft dit in twyffel te trekken: de Profeet Elias heeft hem mede om zyne lendenen gedraagen, vermits geschreeven staat, dat hy* met een leeren Gordel *omgord was.* Johannes den Dooper heeft hem onder de Wet der Genaade gedraagen, en dit bewyst genoeg, zonder de minste twyffeling.

en andere Broederschappen,

De *Heup-riem van St. Monica* moet niet vergeeten worden. Hy is van geen minder kracht dan de Gordel van *St. Franciscus van Paule.* Deeze Gordel heeft vyf knoopen die alle met die van *St. Franciscus* overeenkomen. Wy laaten aan de Leeken van *St. Franciscus van Paule* de eer over met alle voordeelen van hunnen Gordel winst te doen. Het genoegt ons alhier te hebben aangetoont, hoe de zelve tot stichting der Godtvruchtigen noodig geoordeelt word; van die onder haare bescherming te stellen. Het Gebroederschap (d) van 't H. Sakrament te Rome, erkent voor een hunner Patroonen *St. Franciscus van Paule*, en draagt over de violette zakken den Gordel der Geestelyke Minderbroeders of Franciskanen.

Welk een Heilig gebruik men eertyds van het Monniks gewaadt maakte.

Laat ons van de Gordels tot de kleederen overgaan. Eertyds (e) geloofde men niet als een goed Christen te sterven, indien men zich in doodsnoode in geen Franciskaner Rok gewonden had, of den laatsten doodsnik in zyn kap gaf: maar deeze Godtvruchtigheit is verslapt; nu sterft een Gelovige zonder als een Monnik uitgedost te zyn: men neemt nu in zyn gewoon gewaad afscheid. Laat ons nochtans iets zeggen, wegens die de Ongodvruchtigheit onzer dagen meenen te rechtvaerdigen. (f) Noch de Schriftuur, noch de Overlevering bewyst niet, dat een Geestelyk

(a) Zie in 't werk van den Heer Rousseau II. Deel. 61ste Pundicht, 't welk begint *op A. deux genoux* &c. Het is vernuftelyk uitgevonden: maar hy heeft het goed zeggen; 't is nochtans met deezen *Prikkel*, dat de Broeders van St. Franciscus orde hun vleesch bestryden, en de Duivel naar Hellewaarts dryven. Het zoude mede te wenschen zyn, dat de Geestelyke Ordens, die het geluk hebben van eenige ongemeene middelen te bezitten, machtig om den Christenen de Godtvruchtigheit in te boezemen, meerder liefde en meer genegenheit onderling hadden. Zeer gemeen is 't te zien een Dominikaan de *Gordel van St. Franciscus*, of de *Schapulier* der Karmelieten bespottelyk te maaken, om de *Roozekrans* te doen gelden. Is 't wel geloovelyk dat de *Schapulier* en de *Gordel* in kracht en waardigheit den Roozekrans niet konnen evenaaren? Ter andere zyde, zou de Gordel van St. Augustinus minder den Heere aangenaam zyn, dan het Schapulier der Karmelieten? Deeze verschillende Denkbeelden zyn geenzins lydzaamlyk.

(b) Deeze Wapens zyn twee armen kruislings over elkander; de eene is naakt en de andere met een mouw bekleed; de handen zyn van spykers doorboord, en deeze armen rusten op een hout Kruis. *Hist. des Orders Religieux & Militaires. Ch.* 50. 5 *Partie in* 4. 1718 gedrukt.

(c) Op 't einde van de zestiende eeuw, stond Paus Sixtus de V. door een Bul groote voorrechten aan de Gebroederschappen van den Gordel toe, en vermeerderde ongemeen de Aflaaten der geenen die den zelven droegen. De Bul gelaste dat de Gordel den gelovige van 't genootschap medegedeelt, de Zegening van een geordende Priester ontfangen moest. (d) *Hist. des Ordres Religieux & Militaires.* in 4. 6 Part. Ch. 34.

(e) Voornamentlyk in de 14 en 15de eeuw.

(f) Thiers *de la plus Necessaire de Devotions* Ch. 23.

lyk kleedt het Voorrecht heeft een Christen op den weg der Zaligheit te geleiden. Deeze reden is waarſchynelyk; maar de Christenen bouwen ongelukkiglyk op deezen grondt. Zy zeggen vrymoedelyk, dat het gedoogt is te geloven, dat zonder de waare Godtvruchtigheit het kleedt ganſch vruchteloos is, en dat, indien men deeze Godtvruchtigheit bezit, het kleedt veel minder kracht heeft dan een fles die een uitneemend vocht in heeft.

„Zou een Monnik (dus drukt zich een „gewaande Godtsdienſtigen uit) zich inbeel- „den, dat uit zyn lichaam de Godtvruchti- „ge deeltjes uitwazemen, en zich in zyn „kleedt verſpreiden, vervolgens rechtſtreeks „naar het hart van den zieltogenden gaan, „die men met zyn Heilig kleedt heeft be- „dekt?" Dit zyn dwalingen onzer eeuwe. Maar in weerwil van alle deeze warredenen, een Monnik kan, door de geſteltheit of de kracht van inbeelding overtuigt geworden van de Goddelykheit zyner Orde, in gewiſſe zyn Harnas voor den Doop en 't Lyden van den Heilandt aanſchieten. De Vrygeeſtdryvery en Kettery heeft het goed zeggen. Deeze drie dingen zullen altoos evengelyk waardig zyn.

XV. HOOFDTSTUK.

VERVOLG *van 't voorgeſtelde* ONDERWERP; *hoedanig* (a) *de* GEBROEDERSCHAPPEN *beſtaan.*

Reeds hebben we van eenige deezer Broederſchappen gezegt, dat hunne Inſtellers zich tegen de Genootſchappen van 't vleeſch en den *Demon* hebben aangekant. Niemandt is onkundig, dat het oogmerk der Broederſchappen is, zich onder een zelfde Livrei te vereenigen, en onder een Vaandel dienſt te neemen, om den Vyandt van 't menſchelyk Geſlacht te beoorlogen. Men beſtrydt hem met eene kloekmoedigheit, die uitterlyk veel belooft: maar 't valt dikmaals met de Medebroeders uit, als met hulptroepen van een vreemd Vorſt overgenomen. Zy beſtryden een Vyandt, die hun geen vyandt is. Ieder Broederſchap heeft zyne Regels, Oeffeningen en Voorſchriften van Godtvruchtigheit, insgelyks zyne Krygsliſten, ſneege vonden en krygstucht. Het voornaamſte is, beſtendig de merktekenen van het Genootſchap te draagen, waarin men getreeden is. De nieuwe Medebroeder ontfangt van 't Opperhoofdt der Broederſchap een *Brief van Zoonſchap*, waar na hy deel aan de Geeſſelingen, de Gebeden, Dooding des Lichaams en alle goede Werken der Broederſchap heeft.

Wy zullen hier verſcheiden byzonderheden raakende de Gebroederſchappen van 't Chriſtendom voorſtellen, zonder nochtans ons bepaalt oogmerk over te ſtappen; want het Verhaal zou wel een groot boek vereiſchen. Onze eeuw heeft veele nieuwe Broederſchappen voort gebragt, waar van wy handelen zullen. De Voorgaande hadden geen lucht van nieuwigheit meer, die te gelyk den Godtvruchtigen menſch en den Waereldling trof. Het vereiſchte de ſmaak van dit Hemelſch manna weder te hervatten, die geduurende eenige eeuwen al te ſmaakeloos was geworden. Niets ſcheen gevoegelyker dan Godt by zich zelven en met zyn Huisgezin te bidden, of zich by andere Gelovigen in openbaare Godtsdienſtigheden te voegen: maar gloriryker is 't de Chriſtenen tot hun Vaandel te roepen en met ontwonden Vaandels naar den Hemel te trekken. Mogelyk is dit de oorſprong van een groot getal deezer Broederſchappen geweeſt.

Italie, Spanje en Portugaal zyn de voornaamſte landen van Europa, alwaar men het grootſte getal van Gebroederſchappen vind, waar van veele de naam van Aartsgebroederſchappen hebben aangenomen, gelyk we reeds hebben gezegt. Deeze zyn, om zoo te zeggen, de Moeders of Opperhoofden van de anderen. Zy (b) deelen hen hunne Regels en Inſtellingen, hunne Kleeding en Voorrechten mede. Rome alleen bevat in haaren boezem een aanzienlyk getal deezer Godtvruchtige Genootſchappen, waar van ieder zyne Kerk of zyn Gebedenhuis heeft. De Bedieningen, Kunſten en Ambachten verdeelen zich in Gebroederſchappen in deeze Hoofdtſtadt van den Godtsdienſt, en ieder ſtelt zich onder de beſcherming van den

Hoe de tydt een ongemeen getal van Broederſchappen allenks heeft voortgebragt.

(a) De Grieken en Romeinen verſchaffen ons Voorbeelden van diergelyke Genootſchappen ter eere hunner Godheden, en men vind ze mede onder de Ooſtindianen.
(b) *Hiſt. de Ordres Religieux & Militaires.* 6 Part. Ch. 34.

den Heilig, waar van de Medebroeders den Standaardt hebben geplant. Zy gaan in Processie, zoo ons een Schryver (a) bericht, onder zeven-en-dertig verscheiden Bannieren; die in deeze volgende bestaan.

en waar in die te Rome bestaan.

„ De Amptenaren van den Paus gaan onder „ den Standaardt van St^a. Martha.
„ De Stafdragers der Kardinalen onder die „ van St^a. Catharina.
„ De Caudatarissen (b) onder die van de Lieve Vrouw van zuiverheit.
„ De Notarissen onder die van St. Benedictus.
„ De Procureurs onder die van St. Eustacius.
„ De Schryvers en Afschryvers onder die „ van St. Thomas.
„ De Schilders onder die van St. Lucas.
„ De (c) Plaatsnyders, Beeldhouwers en „ Steenhouwers, onder die van St. Leonard.
„ De Goudtsmeden onder die van (d) St. „ Eloi.
„ De Slotemakers en Hoeffmidts onder die „ van St. Joris.
„ De Postbodens onder die van St. Laurens.
„ De Koetsiers onder die van St. Lukas.
„ De Voerluiden en Bodens onder die van „ St. Anastasius.
„ De Karluiden onder die van St. Vincent.
„ De Stalknechts onder die van St^a. Anna.
„ De Koehoeders en Leertouwers onder „ die van (e) St. Bartholomeus.
„ De Vleeschhouwers onder die van St^a. „ Maria van den Eikenboom.
„ De Herbergiers onder die van St. Eustacius.
„ De Waarden onder die van St. Sylvester.
„ De Kooplieden in 't gros en Wolhandelaars onder die van St. Laurens.
„ De Kramers (f) onder die van St. Sebastiaan.
„ De Drogisten en Apotekers onder die van „ St. Laurens (g) van Mirando.
„ De Artsen (h) (Wondheelders, Badstoofhouders) onder die van St. Cosmus en Damiaan.
„ De Bombardiers onder die van St^a. Maria „ Transpontina.
„ De Bontwerkers onder die (i) van St. „ Pantaleon.
„ De Zadelmakers onder die van St. Salvator der Copelen.
„ De Schoenmakers onder die van (k) St. „ Crispyn.
„ De Schoenlappers (l) onder die van St. „ Goedaardt.
„ De Schrynwerkers en Timmerlieden onder die van St. Joseph.
„ De Metzelaars onder die van St. Gregorius.
„ De Bakkers (m) onder die van de Lieve „ Vrouw van Lorette.
„ De Kuipers onder die van St^a. Maria van „ de (n) Kapelle.
„ De Wolkaarders onder die van St. „ Blazius.
„ De werkers van gemengde Stoffen, onder die van St^a. Maria der Hoven, en „ on-

(a) Zie het Tafereel van 't Roomsche Hof. (b) In 't jaar 1527. ingestelt.

(c) Dit Gebroederschap wierd in 't jaar 1406. opgerecht, onder de aanroeping van negen Martelaren, die Beeldhouwers waren geweest. Clemens de VIII. keurde hunne Instelling in 't jaar 1596. goedt.

(d) St. Eloi, Bisschop van Noion, te vooren Goudsmidt van Koning Clotarius den II. en berucht in de aloude en hedendaagsche Legende Boeken. De Verbintenis die hy voor Godt en den Godtsdienst had in 't midden der Hoofsche grootsheit die hem omringde, beletten hem niet in de Goudtsmedery te arbeiden: maar hy wyde zynen Godtvruchtigen arbeidt aan de *Reliquiën*. Hy maakte veele Heiligdoms kassen. Verscheiden Gebroederschappen in Vrankryk en de Nederlanden hebben de eer, hem voor hun Beschermheilig t'erkennen.

(e) Het Gebroederschap der Leertouweren is onder de bescherming van deezen Apostel, vermits hy levendig gevilt wierd.

(f) Zy hebben onder hun Genootschap aangenomen de Handtschoenmakers, Reukwerkmakers, Bontwerkers, Zydewerkers, Kousskopers enz.

(g) Deeze Kerk, die haar naam aan den Heilig gegeeven heeft, wierd in 't jaar 1430. door Paus Martinus den V. aan de Gebroeders Apotekers afgestaan. Op St. Laurens dag deeldt het Gebroederschap 50 Roomsche Ryksdaalders aan eenige arme huwbaare dochters uit.

(h) Hunne Beelden wierden in 't jaar 1494. door Sixtus den IV. bevestigt. St: Cosmus en Damiaan waren broeders en Artsen; en leefden op 't einde van de derde eeuw.

(i) St. Pantaleon was een Arts ten tyde van Diokletiaan.

(k) St. Crispyn en St. Crepiniaan, beide Roomsche Edelen onder de Regeering van Diokletiaan; zy wierden volgens hunne Legende, Schoenmakers, om de Heidenen tot hun te trekken, en aan hunne bekeering te arbeiden. Deeze twee Heiligen rusten te Soissons: Nochtans waant men dat een Kerk te Rome die mede bezit. Hoe kan dit beide overeenkomen? Het waare raadzaam dat men de kassen opende, om te zien of ze ook beide geen verscheiden deelen deezer twee lichaamen inhadden: maar zekerder is 't dat men 't geloove; want men zeer zelden deeze Heiligdommen genaaken mag. Wy laaten deeze overweeging P: *Giry* over, de Schryver van 't *Leven der Heiligen* in 't jaar 1715. te Parys gedrukt.

(l) De snyders en niet de Schoenlappers. Hun Beschermheilig is *St. Huomobono* een Kleermaker door de Kerk in 't getal der Heiligen gestelt. Men viert op den 13den. November het Feest van dien Heiligen Snyder.

(m) Het wierd in 't jaar 1500. onder het Pausschap van Alexander den VI. opgerecht.

(n) Sta. *Maria in Capella*, is een verbastert woordt van *Copella*, een soort van Vaatwerk.

„ onder de Bannieren van St: Salvator, van „ 't Kruis, van de Drieëenigheit, van den „ H: Engel, van St: Bernard, van St. „ Hieronimus, van Sta. Lucia, van St: Rochus, „ van St. Juliaan van St: Thomas, van „ Sta. Maria der Tranen en veertig gekroon- „ de Martelaren.

„ Twintig Gebroederschappen, vervolgt „ de Schryver, gaan onder de Banniere van „ 't H: Sakrament; een onder die van de „ Opstanding; een onder die (a) van de „ Barmhartigheit; een onder die van de Godt- „ vruchtigheit; een onder die van de Ver- „ kiezing; een onder die van Maria bood- „ schap; een onder die van den *Roozekrans*, „ een onder die van 't *Scapulier*; een on- „ der die van Salvator; een onder die van „ den naame Godts; en een onder deeze van „ de Doodt. "

Noch moet men by deeze Broederschappen die der Hoedemakers voegen die St. Jacob de Groote voor hun Beschermheilig hebben; die der Koks, door Paus Paulus den III. op verzoek van zyn Kok *Jan van Vallees* ingestelt; die der Kardinalen *Credenciers*; die der (b) Boekverkopers, die voor hun Beschermheilig St. Thomas van Aquina hebben, en de (c) Welgelukzalige Jan de Dieu; die der Visschers (d), wiens Beschermheilig St. Andries is, vermits hy een Visscher was; die van de Vettewaariers; die van de Koperslagers; die van de Tapytwerkers, hun Ambacht onder de Bescherming van (e) St: Venant oeffenende; die der Verwers; die der (f) Linnewevers enz. De Hoogduitschers, Nederlanders en Zwitzers van zyne Heiligheits Lyfwacht, hebben mede een Broederschap.

Paus Clemens de VII. stelde het Aartsgebroederschap van de Liefdadigheit in. Dit Genootschap, 't welk om zyne mildadigheit roemenswaardig is, verzorgde in 't algemeen de noodleidende armen, zonder onderscheid voor hun gebrek. Het deelde alle Zaturdagen broodt uit; oeffende de Mis en deelde de Sakramenten den gevangenen mede; zette veertig arme dochters op St: Hieronimus dag de Beschermheilig hunner Gebroederschap, met eenig Huwelyksgoedt uit, en deed veele andere goede werken. Verscheiden andere Gebroederschappen ingestelt, en door wie.

Het Broederschap of liever Aartsgebroederschap van de Doodt, liet de dooden van een ieder verlaaten, begraaven, en vierde voor de zelven Lykmissen.

Sta. Catharina van Siëna ontfangt de Geestelyke Huldiging van het Siënneesche Gebroederschap haarer Landsgenooten in de Kerk die haaren naam voert. Dit liefdadige Gebroederschap verzelt in Processie op den tweeden Zondag van Mai, kroont met laurier een Misdadige die het van de galg of de Gallei verlost, zynde dit een voorrecht hun door een Siënneeschen Paus verleent.

Het Gebroederschap van den *naame Maria* wierd in 't jaar 1683. ter gedachtenisse van 't onzet der Belegering van Siëna, opgerecht.

Sta. *Maria van de Verkiezing* is het Hoofdt van 't Broederschap (g) haaren naam voerende. De Broeders bemoeien zich de zielen van 't Vagevuur te verzachten, en voor haar door hunne gebeden de Verkiezing der Gelukzaligen te verzorgen. Genoeg is 't dat we zonder verder verhaal noemen, de Gebroederschappen der H: Apostelen, *Agonisanten*, en (h) zielen van 't Vage-

(a) Een Gebroederschap van zwarte Boetelingen in 't jaar 1488. ingestelt. Zy woonen de Misdadigers in 't strafplegen by, begraaven hun, en laaten de Lykmissen voor hun doen

(b) Opgerecht in 't jaar 1600. door een Jacobyn Meester van 't Gewyde Paleis, en het Ampt van Opziener over de Boekery waarneemende.

(c) *Jan de Dieu* leefde in den aanvang van de zestiende eeuw. Hy was tot den ouderdom van 22. jaaren een Schaapherder geweest, en werd vervolgens een Soldaat. Overzulks hy de *Roozekrans en zyne andere Godtsdienstigheden* verzuimt had, viel hy van 't paerdt en bezeerde zich, om leeftocht uitgeweest zynde. Zie *Giry* 't leven van de Welgelukzaligen *Jan de Dieu*. Het bleek door 't verhaal van zyn leven, dat hy min bequaamheit had, om een goedt Soldaat te zyn dan een grooten Heilig te worden. Zyne onachtzaamheit had hem byna het leven gekost. Men dankte hem af; hy wilde het Herderschap weder aanvangen: maar hy waagde het anderwerf een Soldaat te worden, en werd gelukkiger, zegt P: *Giry*, naardien deezen Oorlog rechtmatig was. In een Zeestorm wilde hy Jonas navolgen, en begeerde in Zee geworpen te zyn. Men vatte hem by 't woordt: maar een *Ave Maria* welvoegelyk gezegt hebbende, redde hy zich. Sedert voerde hy een tyd lang een heilig leven; wanneer hy op reis ging verkocht hy boeken, of liever hy wierd een Kramer van nieuwe maaren. Hy verkocht papier, printen, Catechismussen, en deed teffens vermaaningen tot deugdt. Deeze Godtvruchtige Boekverkoper, die mogelyk geen weerga had, heiligde zodanig een handel waarvan de Godtvruchtigheit niet veel geruchts in de Waereldt maakte. Hy zette vervolgens te Grenade een winkel op, verliet die eenigen tydt daarna weder, gaande langs de straaten *Barmhartigheit* uitroepen. Men geloofde dat hy gek was, want hy bedreef alles waardoor men deeze meening bevestigen kon. Het gebeurde eens dat hy voor de Lieve Vrouw het *Salve Regina* zong, waar op zy het gordyn 't welk haar bedekte weg schoof, om hem met het aanschouwen te vereeren. De Sacristyn toeschietende wilde hem slaan, als meenende een dief voor te hebben: maar zyn been verstramde, en werd niet dan door 't bidden van den Gelukzaligen herstelt.

(d) In 't jaar 1571. opgerecht.

(e) Het Martelaarschap is 't 't welk aan St: Venant het bestier deezer kunst verzorgt heeft. Hy wierd nedergestort. Overzulks riep men hem voor 't gevaar van te vallen aan, 't welk de Tapytwerkers dikmaals onderworpen zyn.

(f) In 't jaar 1517. opgerecht. (g) Ingestelt in 't jaar 1592.

(h) *Dell' anime piu bisognose del Burgatorio.*

gevuur die voornaamentlyk de Missen der gelovigen, die noch op Aarde zyn, noodig hebben; die van St: Marcellus en St: Gilles; van de Lieve Vrouw van 't Volk, van de Verryzenis, van St: *Salvator* in 't Lateraan, van St: *Salvator* in 't *Sancta Sanctorum*; het Aartsgebroederschap (a) der onbevlekte Ontfangenis van de Maagdt; die van (b) 't H: Sakrament en de vyf wonden van den Zaligmaker; die (c) van de Drieëenigheit der Pellegrims. Dit Gebroederschap draagt voor de Pellegrims byzondere zorg, onthaalende hen drie dagen. Het Gebroederschap (d) der Piëmonteezen merkt den H: Zweetdoek als een groot voorwerp van Godtvruchtigheit aan; die van (e) Maria Boodschap eert voornamentlyk de H: Maagdt, en verdubbelt haare huldiging op den dag van dit Feest.

Het Gebroederschap van *Gonfalon* ontfing voor zyn Stichter St: Bonaventuur, die het in 't jaar 1264. den naam van *Aanbeveeling van de Maagdt* gaf, en het wit kleedt (f) met een rood en wit kruis in een kring op den schouder voorschreef, waardoor de Gebroeders den naam van witte Boetelingen kreegen. Zy (g) naamen den naam van *Gonfalon* aan, om hunnen yver voor 't Vaderlandt en de Vryheit in een gelegenheit te doen blyken, wanneer zy tegen den overlast der Roomsche Heeren gerechtigheit oeffenden.

Omtrent het midden van de Verledene eeuw was 't, dat *Michiel Buch*, de *goede Henderik* toegenaamt, een arm Schoenmaker van zyn Ambacht, zich belaste met de zorg om de Godtvruchtigheit der Schoenmakers zyne Mede-Broeders weder te herstellen. Hy was een Luxenburger. Wy laaten alle de wonderen van zyn gedrag ongemelt, om niet dan van het Gildt te spreeken, door hem opgerecht. Met allen yver bragt hy zyn leven in stilte met een herbooren aart en in vergeetenheit zyner Medebroederen de Schoenmakers door, indien hy het geluk niet gehad had van een aanzienlyk Edelman gezocht te worden. De Vryheer van Renti was 't die hem ruchtbaar maakte, zonder echter zyn gering Ambacht te staaken. Deeze Baron bezorgde hem zyn Meesterschap. De goede Henderik zette te Parys den winkel op, hy nam jongens en leerlingen aan, met geen ander oogmerk, dan hen Godt te leeren bidden: dus wierd de Schoenmakers Winkel eerlang in een Oeffenschool verandert, alwaar men de leertydt in Godtvruchtigheit doorbragt. Zyn Genootschap besloot in den jaare 1645. zich in te stellen. De Heer Renti word voor Beschermheer van dit nieuw Gezelschap verklaart, en de *goede Henderik* Vader deezer instelling, klom aanstonds van den trap van Schoenmaker tot die van Opperleermeester op. Dusdanig was den Oorsprong van 't Gildt der Broederen Schoenmakers, 't welk in 't jaar 1647. van de Broeders Kleermakers gevolgt wierd, insgelyks het bestier van den *goeden Henderik* aanbevolen. Vervolgens wierden 'er eenige diergelyken mede in andere steden van Vrankryk opgerecht.

Het Gebroederschap (h) van de Barmhartigheit te Lissebon is te berucht om het niet aan te roeren. Het bestaat uit de voornaamste Perzoonaadjes van den Staat, en de Koning zelf is 'er in opgeteekent. Dit Gebroederschap 't welk zeer talryk is, breid zyne takken door 't gansche Koningryk uit, laat veele Missen voor den Gelovigen doen: maar voornamentlyk den geenen die onder hun gehoorig zyn.

Het verhaal 't welk wy van alle deeze Gebroederschappen gedaan hebben, zal genoeg voldoen. Veele Godtvruchtelingen gelooven, dat alleen de Intekening zeer veel verzekering ter Zaligheit toebrengt; dat zekere livreitekenen wezentlyke merktekenen van 't waare Christendom zyn, en dat 'er geen waare Godtvruchtigheit dan die van hun Genootschap zy. Dies moet het verdrietig voor eenige Geestelyke Ordens zyn dat de Godtsdienstelingen zich anders laaten onderrechten.

XVI. HOOFDT-

(a) Het werd in 't jaar 1465. opgerecht.
(b) Dit wierd in 't jaar 1501. ingestelt.
(c) Onder het bestier van St: *Philippus Neri* werd deeze Broederschap in 't jaar 1550. opgerecht.
(d) In 't jaar 1597. onder het Pausschap van Clemens den VIII. ingestelt.
(e) Door den Cardinaal *Turrecremata* opgerecht.
(f) Dit kleedt is een wolle of Sergie rok, die Sak word genoemt. Men sluit die met een Gordel. Een spitstoelopende kap dekt het gezicht van den Broeder of Boeteling, behalven twee gaten voor de oogen geplaatst. Alle de Gebroederschappen draagen op hun zak een schildt, waarop het Afbeeldzel van den Heilig is verbeeldt, 't welk voor een livrei van het Gebroederschap verstrekt.
(g) Zie *Hist. des Ordr. Relig. & Militair.* 6. Part. Ch. 34.
(h) *Irmandada de Misericordia.*

XVI. HOOFDTSTUK.

Van de Boetoeffeningen, *de* Gebeden *en* Bedevaarten.

De verschillende Boetoeffening der alouden met de hedendaagsche aangemerkt.

Men zou niet wel doen de Boetelingen onzer eeuw met die van de eerste Christenen te vergelyken. Het gebruik van zich in 't openbaar te geesselen en de Goddelyke Barmhartigheit aan te roepen met een vermomt gezicht en een strop om den hals, was hen onbekent: Insgelyks de Christenen (a) in hunne onderbroeken tot aan den middel naakt ontkleed, zich telkens de schouders oprytende, belaaden, dat meer is, met een kruis en ketenen, de armen aan een stuk houts van een overdadige zwaarte gebonden (b) om heiliglyk het Kruis van den Heilandt te verbeelden, schynen veeleer duizendwerf naar Afgodendienaars te gelyken, dan navolgers van de Apostolische eenvoudigheit. Wy zullen van deeze geen gewag maaken die doorne kroonen ter eere van Jesus Christus op hun hoofdt draagen; die zich met scherpe angels (c) en staale priemen geesselen en prangen, de punt van bloote deegens op hunne borst zetten, of die zich ter liefde van Godt zwaare wonden toebrengen. Kan men het Christendom wel verder voortzetten als men gewillig dien weedom lydt, die de Zaligmaker van 't Menschelyk geslacht niet heeft geëischt?

Eenige door gemachtigden in gebruik gebragt, en hoe zich dit toedrag.

In Spanje en Portugaal (d) doen veele Godtvruchtigen door gevolmachtigden Boete. Daar zyn 'er die om gewin zich in der Boetelingen plaatse tuchtigen, en zich met alle strengheit van een Godtvruchtige geesselen die zich wegens zyne zonden kastydt, en die ten koste van zyn lichaam betaalen wil, 't geen hy gelooft aan Godt schuldig te zyn. Geduurende deeze straffe boetoeffeningen, de vrouwen, die 'er Godtsdienstiglyk al de verdienste van onderzoeken, (e) schreyen en weenen met al haar vermogen. Zy kneuzen zich mede met slagen op de borst en in 't gezicht, trekken zich het hair uit, en verwyten met allen mogelyken yver den geenen die zich niet streng genoeg kastyden. Daar en tegen trachten zich de Boetelingen het hart weder door drinken te versterken, en terwyl dat zy zich in hunne Godtvruchtige handelingen wat verfrisschen, zwaait 'er de wynfles van handt tot handt; waardoor de boetelingen wederom nieuwe krachten winnen; vervolgens begint men dan te weenen, Godt om zyne Barmhartigheit te smeeken, en alle de Paradys Heiligen aan te roepen. Deeze vermenging van boetvaardigheit en dronkenschap is echter niet aanstootelyk in de Landen alwaar men op goed vertrouwen gelooft dat de Christelyke Godtsdienst

(a) Deeze Boetoeffening word in Italië en in Spanje geduurende de Vaste en de Paaschweek gepleegt.
(b) Dit word in Catalonië gedaan.
(c) Zie, *Voiages du S. Dellon.* To. I. 1709. gedrukt.
(d) 't Is niet alleen in Spanje en Portugaal, dat 'er de Boetoeffening door gemachtigden geschied; maar men ziet het mede in Provence en Italië ingevoert. Voor eenige Jaaren was 'er een zekeren Jacob Zéger, die dit liefdadig Handwerk in eenige Brabantsche Steden waarnam. Deeze quant geesselde zich tot bloedens toe in 't byzyn van den Zondaar, indien men hem slechts zoo veel gaf om eenige hartsterkende wateren te koopen, voor dat hy de tuchtiging begon; behalven het geen men hem voor de Boetoeffening betaalde. Men zegt ook, dat hy twee dochters had, die zich tot zodanige kastydingen verhuurden, niet alleen voor Juffers, maar ook voor Vrouwen en gemeene Vrouluiden, die maar iets te betaalen hadden. Men had een gestelde prys gezet, wanneer 'er moest gevast worden, 't zy die min of meer bezwaarlyk viel. Tien stuivers was 't dat men gaf, als men geen vleesch eeten mogt, en dertig om op water en broodt te vasten: maar wat de Boetoeffeningen aanging, waar in men zich geesselen moest, en voor andere Godtvruchtige bedryven van die natuur, hier op stond geen vast gestelde prys, zulks men te vooren een geding te maaken had. Men leidde zyn Regifter voor den Boetoeffenaar open, en men las het verhaal der verbintenissen die de gewoonte doen neemen had: Een boete van vier gemeene Vasten, het opzeggen van 52. *Ave Mariâs* 's daags, een boete van 25. geesselslagen 's Vrydags na middernacht, nevens een *Miserere mei Deus*, een vaste op water en broodt op een Woensdag, nevens drie *Magnificats* voor Zonnen opgang gezegt, een boete van vyf Roozekranssen ter middernachts uure, nevens zeven Boet-Psalmen en de *Litaniën* van alle Heiligen geleezen, waren toen voldoende. Andere Boetelingen hoorden drie Missen na den anderen in de Kerk der Jesuïten voor St. Ignatius, met bloote kniën op 't marmer; men stond overeend met beide de armen uitgestrekt voor een beeldt van de H. Maagdt; van een tot twee uuren na middernacht giug men rondom het Sakrament van 't Mirakel, hinkende blootsvoets, zonder dan van hondert tot hondert treeden te mogen rusten; men trok zich 150. hairen uit het hoofdt voor de Kerkdeur der Karmelieten, of men moest 'er 's morgens tusschen twee en drie uuren zyn, en 150. *Ave Marias* opzeggen, zich vyf en twintig roeslagen geeven, zeggende het *Domine ne in furore* tot aan *Beati quorum*, en zulks op bloote kniën, en op een plank met zant bestrooit 250. *Ave Mariâs*, met vyf maal het *Laudate Dominum*; des Maandags, Woensdags en Zaturdags 's nachts te slaapen zonder hemdt en gansch naakt tusschen lakens bestrooit met paerde hair, enz. Maar genoeg hier van, wy zullen meer andere diergelyke staalen onaangemerkt laaten, vermits het aan 't waare Christendom geen voordeel geeft; want deeze oeffeningen t'eenemaal buiten bevel, zyn by de waare Christenen verachtelyk, en by hunne Leeraars verboden, die de Godtsdienst eeren willen.
(e) *Dellon* ibid.

dienst een zodanig gedrag vereischt; en zoo men 'er den aart der Volkeren byvoegt, de gesteltheit van 't Gewest 't welk in verzengde hersenen ongeregelde denkbeelden voortbrengt, en de Indrukzelen die men van zyne Leeraars ontfangt, moet men noodzaakelyk bekennen, dat 'er niets redelyker dan dit uit te besluiten is.

Wanneer het Geesselen der Boetelingen is opgekomen.

De Abt Boileau (a) klimt niet hooger dan de elfde eeuw op om den oorsprong der Geesselingen in de Boeteoeffening te vinden. Toen was 't, zegt hy, dat zich de gekaperde menschen met roeden en geessels wapenden, om de Goddelykheit door zeer strenge geesselingen te bevreedigen. Het scheen dat men zich toen een taak van de moeielykste Godtvruchtigheit en overdaadige boetoeffening op-leide. Eindelyk bragt men 't met deeze Geesseling zoo verre, dat 'er in de dertiende eeuw eene Sekte van Geesselaars wierd ingevoert, die by paren door de Steden gingen, en zich in 't openbaar geesselden op een geheel min stichtelyke manier, die eenig medelyden verdiende. De Godtvruchtigheit wegens deeze Geesseling ging eerlang tot de vrouwen over. Zy geesselden zich mede: maar om den volke niet te ergeren, deeden zy 't binnenskamers. (b) Vyfentwintig jaaren na dat deeze Sekte van Geesselaars stant greep, worp zich een andere op, die waande van Godt den last, van zich voor de Zonden van 't menschelyk geslacht te geesselen, ontfangen te hebben. De Kinderen zelfs rechtten onder hun een Genootschap van Geesselaars op. Het blykt by den aangehaalden Schryver, dat deeze Godtsdienstige menschen de misdaden en ongeregeldheden der Christenen opentlyk genoeg berispten: maar nochtans kan men niet ontkennen, dat deeze verwonderenswaardige Godtvruchtigheit met veel buitenspoorigheit verzelt ging.

Zodanig omtrent is de oorsprong van de Geesseling geweest, die (c) de Volkeren van Italië, Spanje en Portugaal in hunne openbaare en byzondere Boetoeffeningen hebben aangenomen, en die veele Geestelyke Ordens in hunne Kloosters oeffenen. Wy zullen hier na gelegenheit vinden, om van de Boetvaerdigheit te spreeken, wanneer we tot het Sakrament van de Biecht zullen overgaan; en de Processie der Tuchtelingen van Spanje: van de Processiën handelende.

Van welk een aart de plechtelyke Gebeden zyn.

Niets schynt noodzaakelyker dan het gebedt; want in alle Godtsdiensten word het geoeffent: maar indien het uitwendige van 't gebedt niet met een innerlyk gevoelen van deugdzaamheit verzelt gaat, moet al zyne geregeldheit als een gewoonte worden aangezien, of als een plechtigheit beschouwt, en in deeze gestalte is 't, dat het in onze Verhandeling plaats vind. Men moet dan het gebedt der geenen als een plechtigheit aanmerken, die in een Gebroederschap ingelyft zyn, ook alle haare Instellingen geestelyk aanzien, en nochtans niet schroomen van zich aan 't misdryf over te geeven; en van deezen die op het uur des Doodts zich in een Monniks gewaadt steeken, en aan de Kloosters het erfgoedt geeven, 't geen zy hunne naaste vrienden onttrekken; van deeze die tot de Godtvruchtigheit overgaan, byaldien zy beschouwen, dat de zinnen hen niet meer dienen konnen. Dit staal geeft een genoeg rechtmatig Denkbeeldt van 't geen wy *Plechtelyke Gebeden* noemen zullen, en 't geen men als een PLICHTREDEN VOOR DE GODDELYKHEIT GEDAAN zou konnen afhandelen. Wy laaten het verhaal den Biechtvaderen over.

In den rang der Gewoontens moet men stellen (d) het gebruik van zekere Gebeden in den zak te draagen; het gebruik 't geen men als een bygelovig overschot van de Amuletes kan aanzien; insgelyks om naaukeurig ter gestelder uure te bidden en altoos in de zelfde gestalte, of in den moeielyksten

(a) Hist. Flagell. Cap. VII.

(b) Zie *de aangehaalde Kronyk door den Abt Boileau.* Ibid.

(c) De Boetelingen onderscheiden zich in Italië door Verwen. Zy maaken 'er veele Gebroederschappen uit onder den naam van blaauwe, groene, violetverwige, graauwe, zwarte en witte Boetelingen. Geduurende de H: week geesselen zich de Gebroeders naar de maat met Zweepgeessels, die, zoo men zegt, meer geruchts maaken dan smart veroorzaaken. Indien 't zoo is, worde hunne boetoeffeningen met zoo veel vertrouwen niet uitgevoert, als die der *Braminen* en *Faquiers*, noch die der Oudheits Heidenen. Wy zullen de vergelyking niet aanhaalen, bedugt zynde hun haatelyk te maaken: maar naardien wy op 't Artykel van de boetoeffening gekomen zyn, moet men den Lezer te kennen geeven, dat het is, zoo men 't dus noemen mag, het wonderlykste en uitterlykste in de Godtsdiensten waarvan den Dienst een groote toerusting, veele Priesters en gebruikelykheden vereischt. Zy toont het zelve merkteken in den geenen die zich de Waereldt ontrekken, om vrienden van Godt te worden, en vyanden der menschen trachten te zyn. Eveneens eindelyk is 't in de landen alwaar de verhitte hersenen door de warmte van 't Gewest zich lichtelyk van ongemeene denkbeelden overlaadt. Op dit beginzel is 't dat men de boetelingen der Mexicanen en Oostindianen kan afleiden; insgelyks die der Grieken en der aloude Romeinen, aan wien *Minutius Felix* verwyt: *dat ze den Goden hun eigen bloedt opofferende, en door de gaaping hunner wonden biddende, geen bedaarde zinnen hadden.* Wat de hedendaagsche Geesselingen aangaat, *Polydorus Virgilius* neemt de vryheit die by de *Lupercales* te vergelyken, die men met den Geessel in de handt en een vermomt gezicht, vierde. Hy voegt 'er by, dat de Egiptenaren zich by zekere oeffeningen met roeden geesselden.

(d) Zie *Thiers de la plus necessaire de toutes les devotions.* Ch. 21.

ften ftant die men zich verbeelden kan; als ook zich het opzeggen van een zeker gebedt (a) geduurende een zeker getal van dagen te onderwerpen, enz.

Hoe de Beevaarten van een Oud. gebruik geoordeelt worden, en van welk een nuttigheit men meende dezelve te zyn.

„ De Geloften en Bedevaarten die men op „ en naar de graven der Martelaren en ande„ re Heiligen doet, naar de Kerken, Kapellen „ en andere plaatfen van Godtvruchtigheit, „ zyn van een groote oudheit 't welk door „ 't getuigenis der Oudvaderen; en andere „ Kerkelyke Schryveren word beveftigt. Dus „ drukt zich den Heer *Thiers* uit (b): maar „ hy voegt 'er by; zich in te beelden, dat „ men niet zoude volmaakt konnen zyn, „ zonder Beevaarten naar Heilige plaatfen te „ doen, of, om dat men zodanige beevaar„ ten deed, en 'er zyne Geloften en Gebe„ den opofferde, zulks men van Godt verworf 't „ geen men van hem door tuffchenfpraake „ der Heiligen verzocht, zou men zeker„ lyk van de ongelegenheden en moeielyk„ heden ontflagen worden, die men leedt, „ of dat men, de misdaadt uitgezondert, „ in Godts Genaade ftorf, en zich gezaligt „ zoude zien, fchoon men een gemeen leven „ leide - - - zoude een grove dwaling zyn." Wy gelooven, dat men by zich zelven zonder deeze Beevaarten, den Heiligen zeer wel zou konnen gedachtig zyn; hunne deugden navolgen, zonder van plaats tot plaats te gaan, en Godt zonder alle de Kerken van een Stadt te bezoeken, yverig zoude konnen bidden.

Wy hebben gezegt, dat de beruchtfte Beevaarten eertyds naar het Heilige Landt, Rome, Compoftella, Lorette enz. gedaan, tegenwoordig de vermaarfte zyn. Reeds hebben we van de Beevaart naar Rome onder den naam van 't Jubeljaar gefproken. De Godtvruchtelingen begeeven zich naar Compoftella om 'er de *Reliquiën* van St. Jacob den Grooten te bezoeken, gemeenlyk onder den naam vau St. Jacob in Galicië bekent: insgelyks gaan ze naar Lorette om de Lieve Vrouw te bezoeken.

Het gedrag der Pellegrims om St. Jacob beschermheilig van Spanje te gaan bezoeken.

Zie 't geen een goed fchryver (c) ons, den Apoftel raakende, zegt, die het voorwerp van Godtvruchtigheit der Pellegrims is. „ St. Jacob; (d) Befchermheilig van „ ganfch Spanje, heeft federt negen hondert „ Jaaren in de Aartsbiffchoppelyke kerk van „ Compoftella geruft. Het afbeeldzel van „ deezen H. Apoftel; ftaat op het groot Au„ taar; 't is een klein borftbeeldt van hout, „ altoos van 40 of 50. wafchkaerffen ver„ licht. De . . . Pellegrims kuffen het af„ beeldzel driewerf, en zetten 't met een „ zeer geachte Godtvruchtigheit hun hoedt „ op 't hoofdt. Men ziet in de kerk een „ dertigtal zilvere Lampen hangen, die al„ toos branden, en zes groote zilvere Kande„ laars vyf voeten hoog, door Koning Philips „ den III vereert. Rondom de Kerk ziet „ men fchoone vlakke vloeren van groote „ fteenen waarop men wandelt, en daar„ boven ziet men 'er een insgelyks, alwaar „ de Pellegrims opklimmen, en een lap van „ hun kleedt, aan een fteene kruis vaftmaa„ ken 't welk men 'er opgerecht heeft. Zy „ hebben 'er noch een ander plechtgebruik „ 't welk niet min zonderling is. Zy kruipen „ driewerf onder dit kruis, door een gat; „ 't welk zoo naau is, dat ze genoodzaakt „ zyn, met de borft tegen de vloer te ftoo„ ten, overzulks die een weinig grof van „ lichaam zyn, veel ongemak lyden moeten: „ Nochtans is 't noodzaakelyk dat ze daar „ doorkruipen, indien zy de Aflaat, die 'er „ aan verbonden is, verdienen willen." Een zeldzaame poort van 't Euangeli waar door de Pellegrims op den weg der Zaligheit komen! „ Men heeft 'er gezien, zegt „ de Schryver der *Delices de l'Espagne*, die „ vergeeten hadden onder dit fteene kruis „ door te kruipen, wederom een weg van „ 500. mylen hebben afgelegt, om deeze „ plechtelyke Godtsdienftigheit te voltrek„ ken." Ook hebben de Franfche Pelgrims een Kapel in de zelve kerk.

met een vreemde plechtigheit verzelt.

Een ander Schryver, en een waare Proteftant,

Insgelyks de

(a) Ibid, alwaar de Schryver van de 30. daagfche en 33. daagfche gebeden enz. fpreekt.

(b) Ibid. Ch. 23. Het omzwerven, 't welk men Beevaarten noemt, heeft onder de regeering van Konftantyn den Grooten een begin genomen. Veel gemeener werd dit omtrent het einde van de vierde eeuw ingevoert: maar dit is geenzins te vergelyken met de Beevaarten der volgende eeuwen. De tiende eeuw werd berucht door die naar 't Heilig Landt, die haare geboorte aan de Kruisvaarten gaf. Men mag mede onder de Beevaarten rekenen; de plechtiglyke Godtsdienftigheden die de afgezonderde Jooden van Jeruzalem ten minften eens in 't jaar naar deeze Hoofdtftadt van Judea deeden, en de reizen der Godvruchtelingen van 't aloud Heidendom om het Orakel van Apollo te Delphos, van Jupiter Ammon in Afrika, van Serapis in Egipte, en van Trophonius om in Beotië in 't Hol 't welk zynen naam voert, raad te vraagen.

(c) *Etat de l'Espagne* door den Abt van *Vayrac*. To. I. 1719. Hollandfche druk.

(d) Het Lichaam van St: Jacob is te Compoftella zedert den aanvang van de negende eeuw geweeft, en van dien tydt af heeft het groote mirakelen in deeze ftadt gedaan. *Tamayo de Salazar* door *P: Giry* aangehaalt, verzeekert dat deeze Apoftel de Koningen en Prinfen van Spanje met vyftien verfcheiden verfchyningen heeft begunftigt, en dat alle deeze verfchyningen altoos van eenig gewichtig voordeel wierd gevolgt. By voorbeeldt, 't gebeurde eens dat hy zich aan 't hoofdt van des Konings van Spanjes Krygsbenden geftelt had, en het zelfs tegen de Mooren aanvoerende, op een wit paerdt zat, en zeventig duizend deezer ongelovigen verfloeg. Eenige eeuwen te vooren waren insgelyks *Caftor* en *Pollux* beide op witte paarden gezeten de Romeinen tegen de Latynen ter hulp gekomen.

Beevaarten die zy naar de Lieve Vrouw van Lorette doen.

testant, heeft ons een wel onderrechte beschryving der Godtsdienstigheden van Lorette nagelaaten. Zonder acht op eenige kleine vlekken van kettery te slaan die 'er de goede Catholyken zouden mogen invinden, gelooven wy dit hier te mogen inlyven. Bekent is dat de *Santa Casa* (a) van de Lieve Vrouw van Lorette in een gebouw is ingesloten, alwaar rondom een groot getal lichten branden. Hier door is 't dat de nieuwe aangekomen Pellegrims, dit Heilig Huis beginnen te kennen. Zy doen hunne Processiën op de kniën, en zulks (b) rondom het prachtig Paleis (c) van de Lieven Vrouw.

„ Eenigen, zegt (d) den Protestanten Schryver, doen deeze Processie vyfmaal, andere zeven en weder andere twaalfmaal, volgens de verborgenheit die zy in 't getal zoeken. Verbeeldt u veertig of vyftig persoonen, 't zy mannen, vrouwen en kleine kinderen te zien, alle op hunne kniën kruipende, ter eenerzyde, en een diergelyk getal die hen ontmoeten, ter andere zyde. Ieder is met zyn *Roozekrans* verzien, en prevelt zyne *Paternosters*: Ondertusschen kruipen ze alle langs de muur, zoo wel om den weg te verkorten, als om te eerder de Heilige plaats te naderen: 't welk hen dikmaal tegen elkander doet stooten, en niet weinig moeielykheit veroorzaakt. Dit geschied echter niet wanneer 'er weinig te doen is. De grootste toeloop van Pelgrims is op Paassche en omtrent den tydt van de geboorte deezer Maagdt, die men in de maandt September stelt. Alsdan is men genoodzaakt andere maatregels te neemen. Ik durve my naaulyks vertrouwen, van iet te zeggen 't geen byna ongelooflyk schynt, en 't welk men ons nochtans verzekert waarachtig te zyn; te weeten, dat men 'er in jaaren van den meesten toeloop verscheidenmaal meer dan twee hondert duizend Pellegrims, geduurende deeze twee Feesten getelt heeft.

Met welk een gedrag deeze Beevaart word uitgevoert.

„ Men kan zich naauwelyks iets vermaakelyker verbeelden als de Karavanen van Pellegrims, zoo van mannen als vrouwen, gezamentlyk als in een lichaam van Broederschappen aankomen. Eenige Gebroederschappen van Boulonje, by voorbeeldt, voegen zich byeen om de Beevaart in gezelschap te doen; ieder genootschap bekleedt zich met zyn zak van gemeen linnen, met een Monnikskap van 't zelve linnen gemaakt als een kous, waar door men de Hipokras zygen laat, en het gansche hoofdt bedekt, niet dan drie gaten hebbende tot opening voor de oogen en den mondt. De groote *Paternosters*, Gordels, Pellegrims-staffen, en wapens van de Broederschap die geschildert of geborduurt zyn, (e) en voor en achter, 't zy op de borst of den rug van ieder Broeder gedraagen worden, dienen niet vergeeten. Deeze Pellegrims dus toegetaakelt, zyn alle op Ezels gezeten; en deeze Ezels bezitten, zoo zy meenen, eenige lucht van Heiligheit, hun door veelvuldige gedaane Beevaarten bygezet. Zy struikelen byna nooit, en indien dit ongeval hen mogte overkomen, is 't, zoo men zegt, zonder eenig gevaar voor den Pellegrim. Wat de Vrouwen aangaat, zy kleeden zich op het kostelykste naar haar vermogen, en hebben aan haaren tabberdt een klein Pellegrims-stafje vast gemaakt, ter lengte van een handt. Een stafje (f) „'t

(a) Het Huis *Santa Casa* genoemt, heeft in Italië de verhevenste bynaamen gekreegen; het is zoo men voorgeeft het zelve Huis waarin de Heilige Maagdt gebooren, verlooft en getrouwt is; alwaar mede de Boodschap van de geboorte van den Zoone Godts en zyne Menschwording is geschied. Meer dan dertien eeuwen is 't dat dit Huis te Nazaret had gestaan; wanneer het in den jaare 1291. de Engelen van daar naar Dalmatië overvoerden. Na verloop van drie jaaren en zeven maanden vervoerden zy 't andermaal en bragten 't in de landstreek van Recanati, onder het gebied van Ancona geleegen. Indien men de Legende Schryvers gelooven mag, hoorde men 'er dikmaals een Hemelsch muzyk, wier zoetluidendheit de bewooners van de gebuurschap in verwondering bragt; deeze Schryvers voegen 'er noch by, dat de gansche natuur zich over deeze overvoering verheugde, en dat zelfs de boomen des Wouds het Heilig Huis begroetten. Nochtans nam het hier ter plaatse niet dan agt maanden zyn verblyf, waarna het een weinig verder vervoert wierd. Maar naaulyks waren 'er vier maanden verloopen, wanneer het de Engelen voor de vierde en laatste reis vervoerden. Toen plaatsten zy 't alwaar men 't noch heden ziet, en men een prachtige Kerk gebouwt heeft, waarin dit Heilig Huis beslooten is. Behalven dat is het noch van vier muuren omringt die het omvangen zonder nochtans aan te raaken. De Legende Schryvers voegen 'er een mirakel by, om reden van deeze afscheiding te geeven: waar over men zich niet verwonderen moet, nademaal het gebouw, de Stoffe, de Sieraaden, en Beelden alle wonderbaarlyk zyn. De *Paternosters* die men 'er aan strykt, de neusdoeken en eenig ander linnengoedt daar aan geraakt, of iet 't geen van dit Heilig gesticht afhangt, worden insgelyks wonderwerkende werktuigen. Wy moeten niet vergeeten te zeggen dat alle Oorspronkelyke Getuigschriften van Lorette van menschen afkomstig zyn die het Heilig Huis hebben zien overvoeren, en weinig haapert 'er aan dat ze mede geen bequaame Heiligen geworden zyn.

(b) De Mahometanen die naar Mecca ter Beevaart gaan, moeten zevenmaal een omweg rondom de beruchte Mosqué van deeze Stadt doen. Zie Reland. *de Relig. Maho:*

(c) *Regia*; dus drukt zich een Italiaansch Schryver uit.

(d) *Voiage d'Italie par Misson.* To. I. 1702. Hollandsche druk.

(e) Zie 't geen wy 'er reeds hier voor van gesproken hebben.

(f) Daar zyn 'er, zegt den Schryver met een kantwyzing aangehaalt, van Gout, Zilver, Ebbenhout, Yvoor, gemaakte blomwerkken, en verscheiden die met paerlen en edelgesteente bezet zyn

„ 't welk aanleiding tot aardige gedachten „ geeft, en dient om een ſpraakzaame on„ derhouding op den weg wat vermaakely„ ker te maaken. Deeze Gezuſterſchappen „ van Juffers zitten in Kaleſſen, begeleid „ van een drom Ezeldryvers, die haar om„ ringen. Is 't niet fraai deeze potſemakery „ die voor Godtvruchtigheit verſtrekken „ zal, dus uitgedoſt te zien, verzeld van „ verſcheiden kromme ſprongen, en kod„ dige deuntjes, om de ter Bevaartryden„ de Juffers te vermaaken? Men verwon„ dere zich niet de vrouwelyke Sexe in „ zodanig een vryheit te zien. Het voor„ wendzel van Godtvruchtigheit . . . . is „ voldoende genoeg van haar uit haare „ gewoone gevankeniſſen te trekken; doch „ 't is niet te twyffelen of ieder is ten min„ ſten van een broeder of verſpieder ver„ zelt. " Men mag zeggen dat ten deezen opzichte Spanje een bewys van deeze minyverende voorzorge geeft; indien het waar is dat in dit landt de man de beleeftheit heeft zich ſchuil te houden, zoo lang (a) zyn vrouw met den eerwaardigen Vader ingeſprek is.

By deeze Beevaarten zoude men noch andere zeer beruchte voegen konnen, die de Pellegrims (b) niet doen, zonder met een ongemeene verworven genaade weder te keeren. Zodanig is het bezoek dat zeekere gelovigen aan de *Lieve Vrouw van zeven Smerten*, te Nivelle doen: Maar 't is genoeg deze Lieve Vrouw te hebben aangeweezen, even eens als de Bevaart der NederlandſcheGodtvruchtelingen in deeze ſtadt, om 'er van (c) Sta. Geertruid den byſtant af te ſmeeken. Het zoude noodeloos zyn anderen aan te toonen; want wat meer is, wie durft zich vleijen een zoo overvloedige ſtoffe uit te putten?

XVII. HOOFDSTUK.

Van de PROCESSIEN, NEGENDAAGSCHE GEBEDEN, AFZONDERING *der* WARELDT *en* KERKSTICHTINGEN.

Processien jaarlyks ter eere van Sta. Geertruid te Nivelle gedaan.

OM nu de Geeſtelyke Omdragt te beſchryven, onder den naam van Proceſſie bekent, zullen we door deeze beginnen die men jaarlyks te Nivelle (d) ter eere Sta. Geertruid doet. De dag van de Inwying van St. Michiel den Aarts-engel, des mor-

gens

(a) Men voegt 'er by dat de Geeſtelyke zyne pantoffels aan de deur laat ſtaan, om aan den man daar door te berichten dat hy de Godtsdienſtigheit van de Vrouw niet verhinderen moet.

(b) Eveneens als men in zekere Chriſten Landen door Gevolmachtigden boete doet. Ook zyn 'er Beevaarten waarvan men zich zonder benadeeling van de Zaligheit ontſlaan kan, byaldien men 'er een deezer Godtvruchtelingen voor loont, en gelyk reeds hier voor gezegt is, die deezen laſt op zich neemt om het uit te voeren. Een zeker Luiker Walon, Klaasje genoemt, was, zoo men zegt, over deeze ſoort van Volmacht aan te neemen eenige jaaren zeer berucht geweeſt, en 't gemeene zegge te Bruſſel was, dat zoo Klaasje door haar Geeſtelyk gedrag niet wel ſlaagde in 't verwerven 't geen men verzocht, men geen Prieſter noch Monnik over dit onderwerp te gebruiken had. Haare kamer was altoos vol van Huisgenooten, die voor hunne Meeſters of Meeſtereſſen Beevaarten te doen verzochten, en Santen of Santinnen te gaan bezoeken. Niet weinig neering had zy onder de burgers aangequeekt, die haar quamen raadvraagen over 't geen men by de Heilige Maagdt te verzoeken had; zy ſprak verſtandiglyk van 't vermogen der Heiligen, en van 't geen zy voor hen hadt gedaan: Deeze vroome en Godtvruchtige Vrouw was Moeder van een Zoon en Dochter in 't zelfde Ambacht opgevoedt: altoos waren ze voor de Boetelingen en Beevaarten in 't werk. Juffrouw Klaasje hielt, gelyk Jacob Segers het dagregiſter der ſchulden die zy met den Hemel overeenquam om de Zondaars te ontlaſten. Zie hoe zy de partyen te boek ſtelde: een Beevaart blootvoets van myn huis tot aan de Lieve Vrouw van Halle te doen; zich drie Miſſen achtereen te laaten doen, en aan ieder Mis een Waſchkaers van goed gewicht enz. op te offeren. Een negendaags gebedt tot de Lieve Vrouw van goede Byſtant te doen, met de Waſchkaers in de eene en de *Roozekrans* in de andere handt; zich de Jonge Juffrouw aan te beveelen, waarvan ik voor deezen geſproken hebbe, St. Bricus te gaan bezoeken, en hem wegens een voornaame Dame te bidden, dat hy de goedheit heeft haar man van zyn ongeregelt leven af te leiden; een gebedt tot St: Eloi voor een jonge Juffrouw; een bezoek naar St: Marcou te doen, om hem te bidden dat hy een oude Dame van het ſcheurſt geneeze; een boete voor een Juffrouw, verweezen van den mondt zoo wyd zy kan zonder te ſluiten, van middernacht tot een uur op te houden, en die vervolgens 52. *Ave Marias* met een *Inviolata Integra* enz. op te zeggen, overzulks zy eenige Geeſtelyken had gelaſtert, enz.

(c) Deeze Heilige muntte al ſedert haare kindſchap uit. Vervolgens haar Moeder Weduw geworden, wierd ze Geeſtelyk en begeerde dit mede van haare dochter. In deezen ſtaat van afzondering was 't dat Sta: Geertuid volbragt van haar Gode toe te wyen, en werd een der ſchoonſte ſieraaden der Kerke. Een Legende Schryver heeft zeer vernuftelyk aangemerkt, dat deeze Heilige in den zelven tydt als Mahomet ter Waereldt quam: een wonderbaar bewys van de Voorzienigheit Godts die zich van Sta: Geertruid bedienen wilde om den Godtsdienſt in 't Weſten te onderſteunen, terwyl die in 't Ooſten aan 't waggelen was. Een ander bewys van de Waarheit deezer aanmerking, is den naam van Geertruid, (*Gartrout*) 't welk gansch getrouw beteekent. Zie *Ryckel* reeds aangehaalt.

(d) Deeze beſchryving is uit de *Hiſtorie van Sta. Geertruid* door *Ryckel* beſchreeven, getrokken; in 4. te Bruſſel 1637. gedrukt.

haare omstandigheit beschreeven. gens na dat de Mis gezongen is, draagt men de Reliquikas van Sta. Geertruid naar de Wester ingang van de Kerk der Bagynen of Geestelyke dochters. Men zet die op een wagen met tafereelen versiert, zinnebeelden en byspreuken behelzende, die de gaauste vernuften van de stadt, op het geestigste, als hun mogelyk is ter eere van de Patronesse der plaats trachten voort te brengen. De wagen word van zes paerden prachtig opgetooit, getrokken: maar eer de overdragt van deeze Heilige begint, moet men deeze plechtigheit in acht neemen.

Terwyl men met het optooyen der Paerden die de wagen trekken moeten, bezig is, stelt men de Reliquikas van Sta. Geertruid onder de bewaaring van de Kloostervoogdesse der gemelde Geestelyke Dochters van Nivelle, een Mevrouw die teffens Waereldlyk en Geestelyk is. De Stads-Overheit ontfangt van de Kloostervoogdesse, deeze Hemelsche schat, na dat men te vooren om de eer verzocht heeft, van die plechtelyk in Processie te draagen. Als dan maakt men een aanvang van den Omdragt in de volgende orde.

Drie benden Burgers verzellen de Triomfwagen van de Heilige. Aan 't hoofdt van de Processie, gaan de jongens van St. Franciskus met het kruis in gewaadt van Geestelyke krygslui, en met hunne Monnikskappen op; insgelyks de Willemiten, Zangers, Kanoniken en Kanonikessen van Sta. Geertruid. De Kloostervoogdesse volgt met eenige oude Kanonikessen, in 't wit gekleedt in een karos. Geduurende den voortogt zingt men de lofzangen van de Heilige, en wanneer men voor de Bergstraat gekomen is, heft men het *Veni Creator* op, 't welk door een Koorzang beantwoordt word. Dit Muzyk geëindigt zynde, komt van allerwegen een byna ontallyke meenigte volks toegeschooten, zoo wel burgers als vreemdelingen, om zich by de Processie te voegen. De Godtsdienstigsten door de schaare gedrongen, komen blootvoets hulpe van deze Heilige te smeeken. Een ieder tracht de eerste gunst te verwerven; allen vleyen zy zich die verworven te hebben, en ongetwyffelt is het 'er mede gelegen, 't geen de Schriftuur *het Koningryk der Hemelen te overweldigen* noemt. De Overheden, Edelen en de voornaamste der Stadt verschynen te Paerdt in de Processie. Men hervat verder het gezang: men zingt den Lofzang van de Drieenigheit enz. Na een kleine voortgang ontmoet men een andere bende van gelovigen. Dit is de Processie van Sta. Barbera. Den omgang van Nivelle, dus voortgaande zingt men de Lofzangen en antwoorden ter eere van de Maagdt, van St. Michiel en alle de Engelen. Dus zingende komt men voor de Kapel van Sta. Anna, alwaar men de zeven Boet-Psalmen en de *Litaniën* begint, waarmede men vervolgt te zingen, tot dat men voor de lieve Vrouw van zeven Smerten gekomen is, en alhier houd men halte, tot dat de Godtsdienstelingen zich wat verfrist hebben.

Het teken van den optogt gegeeven, hervat men weder den rang, welke voorttogt noch ten minsten twee uuren duurde, en in alles vyf uuren geduurt had. Alsdan werd de Reliquikas van de Heilige met alle vereischte plechtigheit weder aan de Kloostervoogdesse overgelevert. Men doet noch een Omgang rondom de Kerk, waarin men eindelyk gaat om het *Te Deum* te zingen. Waarna de Kloostervoogdes de Reliquikas aan haar vertrouwd, wederom aan 't Kapittel overleevert.

Geduurende den agtdaagschen dienst van St. Michiel moeten de Kanonikessen by dag en nacht den dienst voor de *Reliquiën* van Sta. Geertruid doen: Maar op den negenden dag zet men die weder op haare plaats. Zes Kanoniken met witte *Stolen* aangedaan, oeffenen deeze plechtigheit. Men vertoont, noch doet geen omdragt met deeze dierbaare deelen, waarin eertyds eene zuivre Ziel gehuisvest was, dan by de hoogste noodzaakelykheit. Onze Schryver merkt aan, dat diergelyke Procesiën dikmaals de vertoornde Goddelykheit bevreedigt hebben. Waarlyk is 'er wel iets waardiger voor de Opper-Majesteit dan zodanig een optogt van een tallooze bende van Godtsdienstelingen, die de oogen op de Reliquikas van een Gelukzalige werpen, en met een Heilig gedult verwachten dat de genade Godts uit dit geheiligt lichaam voortvloeijende, zich over hun als een Zaligmakende balzem uitbreide?

Den volgenden dag van Pinxter doet de Broederschap van Sta. Geertruid ter eere van de Patronesse een andere Processie, waar van wy iets wegens haare byzonderheit zeggen moeten. De voortogt word door een wel gemonteerde Ruiter geopent, die een schoone dochter achterop gezeten heeft, Godtsdienstig gekleedt, en die Sta. Geertruid verbeeldt. Een gezwinde Duivel en poetzemaker doet eenige krommesprongen voor de gewaande Heilige, en telkens zyn best om haare deftige staatigheit van 't stuk te brengen. Na haar vertoonen zich de jonge Dochters, die het afbeeldzel van de Heilige Maagdt draagen; deeze worden van de Voetboogschutters van Sta. Catharina gevolgt,

volgt, gelyk ook verscheiden Ordens doen.

Hoe onder de Processiën in Spanje die van de *Disciplinanten* de voornaamste is,

Onder een groot getal Spaansche Processiën, is die der *Disciplinanten*, die op den Heiligen Vrydag (a) word gedaan, een der aanmerkelykste. Zy geeft volmaaktelyk den aardt dier Landaardt te kennen, die natuurlyk tot een hoogmoedige Godtvruchtigheit geneegen is, zich (b) vernoegende in 't géen een schyn van Godtsdienstigheit heeft. Alle de Geestelyke Ordens, al de Gerechs-handhavers van Madrit, al de Ambachts Overluiden, en zelfs de Toneel-speelders die de Kerk nochtans als verachtelyke menschen aanziet, zyn verplicht om die by te woonon.

en met welk een zeldzaame plechtigheit die verzelt gaat.

De Koning laat 'er zich dikmaals mede van 't gansche Hof verzelt, vinden. Ieder Heer word door zyn lyfknecht een toorts draagende, gevolgt. De toestel van de plechtigheit is waarlyk zeer treurig: De Lyfwacht van zyn Catholyke Majesteit doet den optogt met de Wapenen in den rouw. Gemaskerde mannen insgelyks in den rouw, speelen op verscheiden speeltuigen. De Trommelslagers in 't zwart gekleedt, slaan een treurigen tromslag, om de doodt van 's menschen Heilandt te verkondigen en de beklaaglyke toon der trompetten wekt de smart der Boetelingen op; de Bannieren en 't kruis met floers bekleed, veroorzaaken gezamentlyk een treurig uitwerkzel op het Godtvruchtig hart: maar niets verwekt meer de Godtsdienstigheit, dan de zwaare werktuigen, dienende tot toneelsieraaden van 's Heilandts lyden; zy worden in de Processie gesleept, om ze vervolgens op de Toneelen op te rechten, uitdrukkelyk met dat voorneemen, om 'er de natuurlyke doodt van den Zaligmaaker te verbeelden. Men speelt 'er een soort van Godtvruchtig Treurspel, in verscheiden bedryven verdeelt, en geduurende de vertooning van 't spel, weent men, zucht men en klopt zich op de borst.

Al de Boetelingen van Madrit hebben deel aan deeze Processie. (c) „Zy draagen „een hooge bonnet met linnen overtrokken „ter hoogte van drie voeten en van gedaan„te als een zuikerbroodt, waar van een stuk „lywaat afhangt, 't welk van vooren hun „gezicht bedekt. Daar zyn 'er die deeze „Godtvruchtige oeffening voor een waar be„weegmiddel van Godtsdienstigheit nee„men: maar andere wederom doen dit niet „alleen dan om aan hunne minnaressen te „behaagen, zynde dit een nieuwe soort van „liefkozery, aan andere volkeren onbekent. „Deeze Boetelingen hebben witte handts„schoenen en schoenen aan, en (d) een kami„zool wier mouwen met linten aangebonden „zyn; zy draagen een lint aan hunne „bonnnet of aan hun tugtzweep van „verwe die het meest hunne minna„ressen behaagt. (e) Zy geesselen zich „naar maat en regels, met een tuchtrede van „koordtjes, waar aan men aan 't eind kleine „wasse bolletjes hecht, verzien van gespitst „glas. Wie zich het moedigste en het be„hendigste geesselt word voor den dapper„sten aangezien. Wanneer zy een welge„maakte Dame ontmoeten, weeten zy zich „(f) zoo behendiglyk te geesselen, dat zy „hun bloedt over haar doen sproeijen: en „dit is een eer waar voor zy den Tuchte„ling niet nalaaten te bedanken. Wanneer „een Boeteling voor 't huis van zyne Min„nares gekomen is, alsdan verdubbelt hy te „heviger de slagen, zulks hy rug en schou„deren openreyt. De Juffer, die hem van „haar balkon te zien krygt, en weet met „welk een meening hy dit doet, is hem te „gunstiger, en verzuimt niet hier van goe„de reekening te houden. Deeze die zich „dus gedraagen, zyn verplicht van 'er jaar„lyks te komen, of by verzuim zou haar „eene ziekte bevangen; en dit is niet al„leen 't gemeene volk of ook de Burgers die „dit uitvoeren: maar 't zyn mede persoo„nen van een grooten staat - - - - Men „ziet by zodanig een gelegenheit te Se„vilje wel zeven of agt hondert Tuchte„lingen teffens, en deeze hebben den roem „van zich strengelyker als die van Madrit te „geesselen.

De

(a) Dit is ten deelen uit de *Delices de l'Espagne* getrokken.

(b) De Abt van *Vairac* Schryver van den *Staat van Spanje*, en eenige andere goede Schryvers, schryven dit den aart der Spanjaarden toe. Indien zy hen dit opgegeevene berichten toeëigenen, is 't echter zeker dat menze niet oneigentlyk met veele vreemdigheden belast, die door het menschelyk vernuft in stoffe van Godtsdienstigheit zoude konnen bedacht worden: maar mogelyk heeft de inbeelding van verscheiden Schryvers zich ten hunnen nadeele vermaakt, en zich niet geschroomt oneindige ongerymtheden op rekening der Spanjaarden te stellen. Hierom is 't dat wy ons in een breedt verhaal over het onderwerp hunner Godtsdienstigheden niet inlaaten zullen.

(c) Zie *Delices de l'Espagne.*

(d) Ook hebbenze een Vrouwerok van fyne bast aan, die tot op de Schoenen hangt, met kleine vouwen geplooit, en zoo ruim, dat zy 'er wel 50 ellen linnen toe gebruiken, zoo Mevrouw *d'Aunoi* in haare *Reize van Spanje* zegt. Zy voegt 'er by dat hun Kamizool op de schouders aan twee plaatsen open is.

(e) Zoo men Mevrouw *d'Aunoi* gelooven mag, „ Onderwyzen de Meesters in de kunst van zich te tuchti„gen, gelyk men in 't danssen en den wapenhandel onderweezen word.

(f) Men moet, zegt Mevrouw *d'Aunoi*, om verwonderlyk te schynen, met de armen niet veel gezwier maaken. De handt alleen en 't gewricht van de zelve voldoet deeze werking.

De Boetelingen (a) van de Processie weder t'huis gekomen, vinden 'er een deftige maaltydt, byaldien het niet op een der plechtelykste dagen van de Heilige Week zy: „maar na een zoo goed werk afgelegt te hebben, gelooven ze dat het hun gedoogt zy „zich een weing smart aan te doen. Eerlang laat zich den Tuchteling eenigen tydt „de schouders met sponssen in zout en azyn „gedoopt wryven, om het uitsypelend „bloedt te stempen." Vervolgens gaat hy aan de tafel zitten en vermaakt zich met zyne vrienden. Deeze Processie (b) word des namiddags ten vier uuren begonnen, en eindigt naaulyks ten agt uuren 's avonds.

Hoe men in Spanje de Processie van 't Sakrament behandelt;

De Processie van 't H. Sakrament, zodanig die in Spanje geschied, heeft mede veele byzonderheden. Zy bestaat (c) uit alle de Kerspel-Kerken en Geestelyken, die, gelyk bekent is, zeer talryk en zeer vermogende in Spanje zyn. De straaten worden met de kostelykste tapyten verzien, waar door de Processie den weg neemt. Al de bordessen zyn ongetraaliet en insgelyks met tapyten behangen. Men spant tykdoek van de eene ter andere zyde van de straat om te beletten, dat de hitte der zonne den gelovigen niet te lastig zy, en men bevogtigt het met water om te frisser lucht te hebben; ook zyn de straaten met zant bestrooit, bewatert, en met veele bloemen bezaait. De rustplaatsen zyn groot en met de uitterste pracht versiert.

Men draagt het H. Sakrament onder een kostelyk Verhemelzel. De Koning en zyn gansch Hof woonen de Processie by; de Raden en Rechters insgelyks: maar zonder orde van voorrang, en ieder met een Waschkaers in hande. Zyne Majesteit volgt onmiddelyk het Hoogwaardige, en gaat gelyk zyne Onderdaanen, met een Waschkaers gewapent. Men rust van tydt tot tydt volgens het bestemde gebruik in de Processiën. Geduurende de voorttogt van 't Hoogwaardige en al den Godtsdienstigen nasleep, ziet men de Dames op de balkonnen in zomergewaadt, nieusgieriger en gevoeliger mogelyk over de verdienste van een wel uitgerusten Boeteling, dan naar de Godtsdienstigheit van 't gebruik, 't welk ze nochtans met haar hart trachten te doen paaren. Zy zyn 'er van bloemen verzien, die zy over de Processie uitstrooijen, en van flessen met reukmiddelen, die men over de afgevaerdigde van de strydende Kerke uitstort, gelyk het Wywater de heimelyke laagen des Duivels weerstaat, terwyl hem de geurige wateren deezer schoone Sexe besproeyen.

en met vreemde bedryven uit voert.

De Poetsemakers zyn mede onder deeze Godtvruchtigen vermengt, danssen ter zyden het Hoogwaardige, en bedryven ontallyke looze streeken geduurende de Voorttogt. Deeze Grillemakers, die meest uit Biskayers bestaan, zyn van een verwonderende gezwindheit: maar 't geen noch meer te verwonderen is, bestaat hier in, hoe de Spaansche deftigheit met een zoo verschillende gesteltheit kan overeenkomen. De Processie duurt eenige uuren, en 't is somtyds wel twee uuren na den middag voor dat ze geëindigt zy. Dit geschied zynde, houden de gelovigen het middagmaal om vervolgens zich weder in de *Autos Sacramentales* te laaten vinden. Deeze *Autos* zyn een soort van Godtvruchtige kluchtspelen (d), die by den helderen dag ter eere van 't H: Sakrament gespeelt worden, alhoewel by het toortslicht en midden op de straat. De *Autos* duuren een maandt en maaken het besluit van de Godtsdienstigheit van 't H: Sakrament.

Hoe men te Genua de Processie van 't Sakrament ernstiglyker behandelt.

De Processie van 't H: Sakrament op Sakramentsdag word ernstiglyker te Genua volbragt. Men behangt 'er gelyk in Vrankryk de straaten en huizen met tapyten; men bestrooit 'er de wegen met groente, en de Juffrouwen strooijen bloemen en reukwerken op 't hoofdt der geenen die de eer hebben het Hoogwaardige te volgen: maar de hoffelykheit is 'er met geene boertery vermengt, en men wyst 'er de Godtsdienstige boeteryen wysselyk van de handt, 't welk men te Milaan, zoo men de Reizigers gelooven mag, noch driftiglyk beyvert, en waar by men (e) verzekert, dat die een weinig vooraf geoeffent word, om Christelyker op het Feest te schynen.

De

(a) Zie Mevrouw *d'Aunoi* in haar *bericht van haare Spaansche Reize.*
(b) Ibid. (c) Idem ibid en *Delices de l'Espagne.*
(d) Of liever een soort van Treurspelen waarvan de onderwerpen Godtvruchtig en de uitvoering gekkelyk „zyn; gelyk Mevrouw *d'Aunoi* zich uitdrukt, en ons een voorwerp van een deezer *Autos* dus opdist: De Rid„ders van St: Jacob zyn vergadert, en onzen Heilandt verzoekt in hunne Orde te mogen aangenomen worden. „Veele zyn hem gunstig: maar de Oudsten vertoonen aan de anderen het onrecht dat zy begaan zouden, „een persoon van een geringe geboorte onder hun te gedoogen; dat St: Joseph zyn Vader een arme „schrynwerker was geweest, en de H: Maagdt met het naayen de kost won. Ons Heer verwacht met „veel verdriet het besluit 't geen men neemen zal; 't welk met eenige moeielykheit om hem te wygeren, „besloten word: maar men vind nochtans goedt voor hem de Orde van Christus in te stellen, en door dit mid„del is een ieder voldaan."
(e) *Misson* in zyne *Voiage d'Italie* To. 3. 1702. Haagsche druk.

Vreemde Processie van de Roozekrans te Venetie in gebruik, en met welk een plechtigheit die verzelt gaat.

De Processie van de *Roozekrans* van maakzel der Vaderen Dominikanen te Venetië, is zeer aanmerkelyk. Tot een gevolg van 't Kruis ziet men 'er een groot getal van kleine Engeltjes en Heiligjes, bestaande uit de schoonste en welgemaakste jonge kinderen van beiderlei Sexe. Een deezer meisjes verbeeldt Sta. Apollonia, een ander Sta. Lucia, en noch een ander St. Agnes: met een woordt, het zyn vernuftige Copyen der Burgeressen van 't Paradys. De gewaande Heiligen, worden door eenige kleine zwarte Duiveltjes verzelt, van staerten, horens en klaauwen verzien; niets ontbreekt hen dan te konnen uitvoeren, 't geen zy verbeelden. Zy bedryven allerlei kromme sprongen, en maaken voor de Heiligen belachelyke kuuren, om zoo 't mogelyk was deeze Zalige Jeugdt van haar Godtvruchtig bedryf af te trekken; maar zy behouden echter haar vereischte deftigheit, dekkende zich met het schildt van een ontleende Heiligheit, en geloovende zich mogelyk gewapent te zyn met alle Zaligmaakende Wapenen, verachtenze alle de kunststreeken der Duivelen. Te meer men arbeidt om haar van de Godtsdienstigheit af te trekken, te minder zy acht op de gevaarlyke boerteryen geeven die de Hel voortbrengt, om haar hier van af te leiden; boerteryen waarin niet dan de gemeene gelovigen van de Processie zich gesticht vinden. Sta: Catharina van Siënna woont met een kindt aan haare zyde deeze oeffening by. Het verbeeldt een kleine Jesus (a) houdende in de eene handt een bezem, en in de andere een blaasbalg. Na deeze Heilige Dochters vertoont zich een sleep van Godtvruchtige Vrouwen, uit de schoonste verkooren, om verscheiden Heiligen van 't Oude Testament te verbeelden. De Muzyk vermengt zich dan met deezen stoet: de *Castraten* * zingen Lofzangen en andere Zangstukken. Een Heilige Maagdt prachtig uitgedost en bekleedt met Koninglyke versierzelen, volgt op deeze Godtvruchtige Matroonen. Zy heeft een ongemeene groote *Roozekrans* in de handt, waarvan de kraalen en graanen het allergrootste slag zyn. Men zegt dat de Heilige Maagdt geduurende haar leven een byzondere achting voor de Godtvruchtigheit van de *Roozekrans* heeft gehad: ten minsten wenden dit de Dominikanen voor. De jonge Dochter die de Heilige Maagdt verbeeldt word in een rosbaar gedraagen. Op een weinig Afstant van haar, draagt men een Houte Lieve Vrouw, waarvan de Dominikanen ongemeen veel werks maaken. Het volk verootmoedigt zich en werpt zich op de kniën, met een ongemeenen yver rondom dit wonderwerkend beeldt; zich inbeeldende dat men door dit middel een overvloedigen Oogst van Zegeningen vergaderen zal. De Dominikanen met hunne *Roozekranssen* gewaapent omringen de Lieve Vrouw.

Gedachten hierover.

Christenen van een dikhuidigen en byzonderen smaak vergenoegen zich niet met deeze plechtiglyke Omdragten te verzellen, alwaar de Heiligen van den staat van ootmoedigheit berooft worden, die zy verkooren hadden, om zich op Aarde voor Godt aangenaam te maaken; maar hoe 't ook zy, deeze soorten van oeffeningen worden by Persoonen voor uitneemende aangezien, wanner het bygeloof en de driften geduurig dit beweeren: een twist altoos voordeelig aan de Bestierders van de Strydende Kerke. Wat de verborgenheden (b) der Processiën aangaat, zullen wy hun overlaaten te doorzoeken, naardien het een geheim voor niemandt anders dan voor hun is.

Wy zullen hier in geen breeder verhaal over de stoffe der Processiën treeden. In vervolg van dit werk, zullen we twee of drie anderen beschryven, waarvan het minste 't geen 'er van gezegt kan worden, zeer ongemeen den Lezer voorkomen zal.

Van welk een aart de Processien by de Aloude Heidenen eertyds waren, aangemerkt.

De Processiën zyn van een Heidenschen oorsprong. Men voerde ze eertyds zeer plechtelyk ter eere van de valsche Goden uit. Over dit onderwerp kan men *Polydorus Virgilius* naslaan: maar om echter den Lezer te voldoen, zullen we hem een Heidensche Processie beschryven, zodanig die *Apuleus* ons in 't XI. Boek van zyne Herschepping opdist. Het behelst dan een Processie ter eere van Diana. Men zag 'er eerstelyk eenige manschap ten oorlog uitgerust, en andere als Jagers met jagtmessen en zwynsprieten gewapent. Vervolgens zag men 'er in Vrouwe kleederen vermomt, met getrensde hairen, en van 't hoofdt tot de voeten deftig in den dos, versiert met alle bedenkelyke Juffers Sieraden.

De eene verbeelde de Overigheit, de andere een Philosoof. Men droeg op een rosbaar ter eere van de Woud-Godin een getemde Beer, als een levendig zinnnebeeldt van de jagt, waarin Diana haar gezag by de Heidenen voerde.---- Dusdanig waren dan de vooraf-

(a) In deezen staat is 't dat hy op een zeekeren dag in de kamer van deeze Heilige quam, om haar dienst te doen.

* [*Castraten* zyn Gesneedenen of Ontmanden, om een Jeugdige stem in de Muzyk, voor de Manbaare jaaren komende te bewaaren.]

(b) Zie 't geen hier op volgen zal.

voorafgaande voorwerpen van de Processie; waar na de Godtvruchtige Vrouwen in 't wit gekleedt volgden, met bloemen bekranst: zy strooiden 'er van langs de wegen, alwaar de doodelyk kleedaadjes van eenige Goden en 't Afbeedzel van de Godin passeeren moesten. --- De gewyde Stoet, die deeze bloemen vertraden, bewierookten mede de straaten met een kostelyken balzem, die geduurende de voorttogt by druppelen droop. Een groot getal van Godtvruchtelingen van wederzyds Sexe volgde deeze Matroonen met toortsen in de handt. De Muzyk werd 'er niet vergeeten, en de Koorstemmen van Kinderen vermengden zich aangenaam met de t'zamenstemmende speeltuigen, om de Goden lof te zingen. Na dit Koor volgden die geenen die zich tot de Godtvruchtigheit overgaven. --- De Priesters die hen volgden, droegen veele gewyde dingen tot den Godtsdienst in gebruik; waar na men de Goden Anubis, Mercurius, Serapis enz. zag te voorschyn komen, verwaardigende met hunne Aanbidders te vermengen onder de gedaante die met hun karakter en bedryf overeen quam. Men verzuimde mede niet in deeze Processie zekere verborgenheden te draagen, die een gedeelte van 't wezentlykste, en 't kostelykste of dierbaarste van den Godtsdienst uitmaakten. Deeze dingen waren in een koffertje gesloten, door een Bedienaar der Goden gedraagen, en met zo danig een statigheit die vereischte des volks gemoedt in te neemen, en om den Godtvruchtigen een blindt geloof in te drukken.

Insgelyks by de aloude Jooden in gebruik.

De Processiën waren mede by de aloude Jooden (a) in gebruik. Men meent dat ze onder de regeering van Konstantyn den Grooten in 't Christendom ingevoert wierden. Het gebruik van Waschkaerssen had reeds standt genomen: maar men bezigde de zelve in de Processiën niet, dan lang daar na.

Welk een zin men aan de Processien geeft, aangeweezen.

De Mystagogisten verzeekeren ons (b) dat de Processiën den Christenen de verscheiden Reistogten van Jesus Christus doen erinneren, voor onze Zaligheit gedaan, en het Christelyk leven 't geen wy op aarde te lyden schuldig zyn. Wy gelooven nochtans dat de Christenen, die 'er het gebruik van in de eerste eeuwen der Kerke invoerden deeze aanmerking hier over niet hebben gemaakt; maar dat zy alleenlyk het Heidendom in hunne Plechtigheden moesten navolgen, die veel luister aan den Godtsdienst gaf, en dat de Jooden zelfs geen zwaarigheit maakten van die aan te neemen. Daar en boven is 't genoeg te begrypen, hoe de Christenen in 't midden der Heidenen leevende, hun allenks veele gebruikelykheden ontleent hebben, die zy geloofden aan hunnen Godtsdienst zonder benadeeling te mogen toeëigenen.

Het Kruis 't welk men voor de Processie draagt; leert ons dat de gelovigen Jesus Christus altoos moeten voor oogen hebben, en, het Beeldt van den Heilig, gedraagen, dat zy verplicht zyn hunne Heilige Voorgangers na te volgen, die navolgers van den Zaligmaker zyn geweest. Het volk 't welk na de Priesters en de Geestelykheit volgt, dient om den gelovigen te onderwyzen, dat zy zich op hunne leeringen moeten vertrouwen, en hen blindelings opvolgen op den weg, die zy hun toonen, om tot de Zaligheit te geraaken.

Wat de manier van de Processiën by te woonen aangaat, de Geestelyken moeten niet dan hunne gedachten over de verborgenheden laaten gaan, en wanneer dit niet geschied, steekt 'er mogelyk geen quaadt in om het Godtsdienstiglyk te onderstellen. Zy moeten 'er mede geene tydelyke voordeelen in beoogen, zodanig als de voordeelen van een Kerspelkerk konden zyn, of van een Klooster, door een begeerte van eenige byzondere Godtvruchtigheit in te voeren enz. en van zich in te laaten in hunne Opperhoofdigheit, gelyk Jesus Christus deed toen hy met zyne Discipelen gemeenschap hielt. Eindelyk moeten zy hun byzonder leven schikken naar 't oogmerk van de Processie Wat het volk aangaat, men moet het de uitmuntenheit van de Plechtigheit doen betrachten en 'er de verborgenheden van verklaaren, op dat men 'er met zodanig een gemoedt verschyne, als de Kerk verkiest aan de gelovigen te zien.

Orde tot het uitvoeren van Processien ingestelt, en hoe die bestonden.

Vermits het alleen niet voldoet eenige merkwaardige Processiën wat haar voorwerp betreft, beschreeven te hebben: zoo gaan wy over om van de algemeene orde te spreeken, die in de Professiën, door de Kerke ingestelt, moeten waargenomen worden. (c) „De Bannier of het Afbeeldzel van den „Heilig moet voor af gedraagen worden, „en zoo 't mogelyk is door een Geestelyke „in zyn Koorkleedt. De kinderen volgen „by

(a) Men ziet 'er in de Boeken van 't Oude Testament voorbeelden van.

(b) Het gewoonte Boek van *Alet* zegt, „dat de omgangen, die van de eene ter andere Heilige plaats „gedaan worden, zingende de Lofzangen Godts, verbeelden de Reizen die Jesus Christus geduurende „zyn leven met zyne Discipelen heeft gedaan, enz." De toepassing is een weinig gedwongen; en van de Processie by het leven der gelovigen is 't niet min.

(c) Zie het *Gewoonte Boek van Alet*.

„by paaren, hebbende voor hun Hoofdt „een Kerkelyk Perſoon of hun Leermeeſter. „Een Duivelbanner volgt hen, draagende het „Wywater en de Wyquaſt, of een Wier-„rookvatdrager houdende het rookende „Wierookvat en de Wierookbus in handen; „vervolgens komt de Kruisdrager tuſſchen „twee Waſchkaersdragers. De andere Ker-„kelyken volgen by paaren. Deeze die de „Kaſuifels of Misgewaaden draagen, volgen „hier op: maar indien 'er Kanoniken zyn, „Koorzangers zynde, gaan die hen voor. „---- De Mispriëſter is de laatſte in rang: „maar in Plechtelyke Proceſſiën en die voor „de Mis gedaan worden, gaat de Diaken „ter rechter zyde den Mispriëſter en de On-„derdiaken ter linker---- een andere On-„derdiaken draagt het Kruis.---- In Pro-„ceſſiën buiten den Mistydt gedaan, word „'er geen Diaken noch Onderdiaken ver-„eiſcht, uitgezondert in deezen van 't H. „Sakrament: maar de twee eerſte Koorzan-„gers met Kaſuifels bekleedt, gaan aan weer-„zyden van den Mispriëſter. De Overhe-„den en de voornaamſten der plaats volgen „hier op, en na hun het overige volk: eerſt „de mannen, vervolgens de vrouwen en jon-„gedochters. " 't Overige kan de Lezer in 't gewoonte Boek naſlaan.

De optogt der Afgevaerdigden van de ſtrydende Kerke, die een Proceſſie uitmaaken, word altoos naar een Kerk beſtemt: maar ſomtyds houden ze op den voorttogt halte, om vervolgens meer andere te bezoeken; zynde een ongemeene Godtvruchtigheit, altoos van eenige Aflaaten verzelt, die zyne Heiligheit de Paus verleent om de Gelovigen aan te moedigen. Te Rome noemt men deeze Godtvruchtigheit Kerkbezoeking of *Statio* (a): beteekenende eertyds dit woordt, een verblyf 't welk men in een plaats vond, ook Haven of onthouding van Schepen, Veldlegering enz. Alle deeze denkbeelden komen met de ſtrydende Kerke overeen.

De *Afzonderingen* zyn in alle Godtsdienſten, zoo men door dit woordt een gewillige ſcheiding van het overige menſchdom verſtaat, om zyne Godtsdienſtigheden in 't byzonder en zonder eenige afwending te oeffenen. Ieder kan by zich zelven zodanige Afzonderingen doen: maar veel plechtelyker is 't, en wy noemen alleen Afzonderingen, het verblyf 't geen men eenigen tydt in een Queekſchool of in een Klooſter neemt, om 'er Godt beter te bidden, voor de verzoekingen bevryt te zyn, en zonder zich aan de aardſche zorge over te geeven.

Wat in de Negendaagſche Gebeden in acht te neemen ſtaat.

Reeds hebben we gezegt dat de Negendaagſche Gebeden oorſpronkelyk van 't Heidendom zyn; om deeze Godtsdienſtigheit wel waar te neemen, moet men acht geeven dat die naaukeurig in 't getal van negen word bepaalt. Eenige Godtvruchtelingen geloven dat negen plechtelyke Miſſen in negen achtereenvolgende dagen gedaan, voor Godt aangenaamer zyn, dan twaalf Miſſen geduurende twaalf dagen gezegt. Indien het waar is dat deeze Negendaagſche Gebeden geſchieden ter eere van negen Ordens der Engelen; kan men dan twyffelen dat ze niet wel ontfangen worden?

Aanmerkingen over verſcheiden Godtvruchtige werken, door gewoonte ingevoert.

Niets is 'er 't geen 's menſchen hart meer vleyt dan 't geen men *Godtvruchtige Werken* noemt; nademaal die aangezien worden als een volſtrekt verdrag, of, om met andere woorden uit te drukken, als een beſtant tusſchen zyne driften en de plichten die den Godtsdienſt het zelve voorſchryft. (b) Iemandt is 'er die gezegt heeft, „dat een Godt-„vruchtige, Godt bidt, en zyne ſchulden „niet betaalt; dat hy zynen naaſten berooft, „en het tiende den armen geeft; dat hy een „Gaſthuis bouwt en goede huizen af breekt; „dat dan eindelyk de Godtsdienſt by den Godt-„vruchteling het tegengewigt van de onge-„rechtigheit is. " Wy zullen niet onderzoeken of dit karakter wel waarachtig is. Het vereiſcht hier niet te zedenleeraaren: maar men kan vrymoedig genoeg zeggen, dat veele menſchen de *goede Werken* als den grooten weg der Zaligheit aanzien. Wy konnen 'er noch byvoegen, dat hoedanig deeze *goede Werken* zyn, de Kerkelyken 'er zich altoos vruchteloos van bedienen, onder het waarſchynelyk voorwendzel van veele Chriſtenen ten Hemel te geleiden: vooral hebben zy zich een weg willen baanen voor hunne jaarlykſche inkomſten, die, volgens den Heer *Thiers*, (c) in de vierde of vyfde eeuw een aanvang namen. Dit deed nochtans niets ter zake: want de gewoonte allenks ingevoert, werd vervolgens t'eenemaal een Wet. Men zag toen niet dan menſchen van alle Staaten, Ouderdom en Sexe, die hunne goederen en hunne belangen ten voordeele der Ker-

 ken

(a) De Kerkbezoekingen wierden, zoo men verzeekert, onder de regeering van Konſtantyn den Grooten ingevoert: maar zy waren toen noch niet geregelt vaſt geſtelt. Gregorius de Groote bepaalde den dag, en benoemde de Kerken al waar zulks geſchieden moeſt.

(b) *Ref. Moral. Satyr. & Comiques* p. 259. 1716. gedrukt.

(c) *De la plus neceſſaire de toutes les Devotions.*

Hoe zich de Geestelyken hier van bedienden.

ken en Kloosteren opofferden. Van allerwegen voerde men nieuwe oeffening van ootmoedigheit in; de Godtvruchtelingen walgden van de oude Vrouwen die hun te zwak scheenen. De Priesters en Monniken hadden veelvuldige gezichten; zy onderhielden een naauwe onderhandeling met de Paradys-Heiligen. Men nam de krachtigste maatregels tegen den Duivel die ontzaglyk wierd. Men dolf de Kruissen op; men vond veele te vooren onbekende *Reliquiën.* Men ontdekte zelf eenige monden van de Hel en twee of drie van 't Vagevuur. De Kaarten der Monniken weezen de juiste hoogte aan, en deeze ontdekking was niet een der min wezentlykste van de eeuw. Een ontelbaare meenigte van zielen wierden uit het Vagevuur gered, en veele Verdoemden ontslagen. De Ryken waren eerlang op hunne bloedverwanten bedacht: men verzon nieuwe middelen om de dooden aan wien men zich verplicht vond, te verquikken.

Veelvuldige Zielmissen, en tot welk een einde ingesteld.

Men vermeenigvuldige de Missen. Een enkele Offerhande kon niet voldoen; maar tien, twintig of dertig wierden 'er vereischt. Somtyds steeg dit getal op dertig duizend. De Oppergezaghebbers der Kerke verkooren nieuwe Beschermheiligen. Men stichte ontelbaare Autaren en Kerken. Zwermen van Monniken bedekten het Aardryk. 't Was, zoo men zeide, een werk van Godt. Men wees hun verblyf-plaatsen aan, en men stevigde hunne inkomsten: maar de vroome zielen vermeerderden die. Men was de huizen niet zeer gunstig, alwaar de Godtvruchtigheit ten allen tyde haare schuilplaats vond. Men oordeelde genoeg dat de Kloosters zich met de Godtsdienstigheit vermeenigvuldigden, en dat die geen die hun erfgoedt aan de Dienaars der Kerke hadden afgestaan, geen middel zich te redden vonden, dan onder de Monnikskap of 't Nonnenhulzel. Eindelyk, men was toen krachtiglyk overtuigt dat Godt niet beter dan door de Monniken en Priesters kon gedient zyn: ook zag men niet dan Monnikskleederen en kappen, Kruinscheeringen, Geloften van onthouding en kuisheit, gewillige echtscheidingen door een beweeging van Godtvruchtigheit en de Waereldt te verlaaten, zulks men Godt te vieriger met de Monniken en Heremiten badt.

Behalven de Jaarlyksche inkomsten der Kerken, Kloosteren en Missen, waren 'er noch andere zeer aanmerkelyke. (a) Men besprak die om het H: Sakrament ten toon te stellen, of in Processie buiten de gewoone dagen te draagen, dan de Kerk bestemt had, of om een dag beter dan volgens de Oorspronkelyke Instelling der Kerke te vieren. Zodanig is de Jaarlyksche gifte waar door men, zegt den Heer *Thiers* die wy hier aanhaalen, het H: Sakrament op den dag van 't Feest van den Patroon eener Kerspelkerke ten toon stelt; de dag van 't Feest van dien wiens naam men vierde, of voor wien men eenige byzondere Godtsdienstigheit over had. Men besprak mede Jaarlyksche Giften van Diensten en Gebeden ter eere der Heiligen, wanneer men van hunnentwegen eenige ongemeene gunsten genoten hadt.

XVIII. HOOFDTSTUK.

Van de GODTSDIENSTIGHEIT *voor de* HEILIGE OVERBLYFZELEN.

Wat men over de eerbewyzing der Reliquien te bevroeden heeft,

Over dit onderwerp moeten we wederom de Heer *Thiers* aanhaalen (b). Hy verzekert ons dat de gelovigen in alle de eeuwen der Kerke veel eerbiedigheit voor de waare *Reliquiën* der Heiligen hebben gehadt, en dat zy 'er nu en dan groote voordeelen van genooten hebben: maar hy voegt 'er by, dat men deeze Godtsdienstigheit in de laatste tyden zoo verre heeft voortgezet, dat een groot getal menschen ---- zich ingebeeldt hebben, dat 'er niets vereischt wierd dan Godtsdienstig voor zekere *Reliquiën* te zyn, die by zich te draagen, en plaatsen te bezoeken alwaar die bewaart worden, om niet in zonden te sterven. De Heer *Thiers* heeft reden om zich dus uit te drukken: echter zoude hy beter gedaan hebben over dit onderwerp te zwygen. Waarom een meenigte van vroome zielen niet uit den dut geholpen, die met te krachtiger yver en genegenheit voor het hoofdt of den arm van een Heilig tot hunne Zaligheit arbeiden, naardien zy byzonderlyk dit Heilig Overblyfzel voor het voorwerp hunner liefde

(a) *Thiers* Ch. 24. ibid. (b) *Thiers* Ch. 23. ibid.

de verkooren hebben, 't welk van gevoelbaare voorwerpen berooft, en met Geestelyke denkbeelden bezich zynde, deeze die het betracht recht tot Godt voert? De Christelyke Liefde schuuwt de zeer vermetele gevoelens: een gelovige verzekert zich dat een klein gedeelte van een Heilig Overblyfzel 't welk hy in een Reliquikasje by zich draagt, hem een uitneemend tegengift tegen de verzoeking van 't vleesch is, een Geestelyken balzem die hem versterkt, en een welriekenden Oly die hem in Godt leeven doet. Laat ons hem op zyn woordt gelooven.

en hoe men die by de Aloude Jooden tracht te vinden, nevens haare uitwerkzelen verzelt.

Men wil de Oudheit van de eerbewyzing voor de *Reliquiën* door (a) de overvoering van de beenderen van den Patriarch Joseph in den Uittogt van Egipte bewyzen: Zeker is 't dat men onder het Oude Testament, gelyk nu, geloofde, dat die geen die het lichaam van een Heilig aanraakte, ongemeene eigenschappen verworf: de eerste Christenen waren van de zelfde gedachten, en men ziet 'er voorbeelden van in de Euangeliën en de Handelingen der Apostelen: waaruit men besluiten moet, dat zelfs de lichaamen van Heiligen veele wonderdaadige uitwerkzelen konnen voortbrengen. Vervolgens heeft men de gevolgen deezer meening van de kracht en Heiligheit veel verder uitgebreid. Men heeft gemeent (b) dat het noodig was alles te verzamelen 't geen den Heiligen gedient had; van hunne lichaamen op te graaven, hunne beenderen en assche op te zoeken, om 'er een geacht rechtmatig en billyk vertrouwen op te vestigen, nademaal de Heiligen zulks geduurende hun leven verworven hadden. Toen bouwde men hun Tempels, Kapellen en Autaren. (c) De Engelen zelfs hebben 'er zich mede bemoeit; want zy verzamelden de beenderen van Sta. Catharina, en begroeven ze op den Berg Sinai. In de vierde eeuw begon men de vervoering der *Reliquiën* met veele plechtelykheit in 't werk te stellen. Het gebruik van Reliquikassen is in den zelven tydt ingevoerd.

Het gebruik van Reliquikassen in ge-

De Kerk zegende plechtelyk, deeze Kassen waarin men de Heilige Overblyfzelen sloot. Niets byzonders viel 'er by deeze plechtigheit voor. (d) In een Gebedt verzocht men Godt, dat hy zyne bescherming den geenen verleende die de verdiensten der Heiligen eerden en hunne *Reliquiën* ootmoediglyk omhelsden, op dat deeze smeekende gelovigen beschut wierden voor de macht des Duivels, voor de kracht van den blixem, voor de pest, besmettelyk lucht, verslindende en schadelyke beesten, en voor de vyantlykheden der quaadbrouwende menschen. Deeze opnoeming vertoont tot welk een gebruik de *Reliquiën* dienen konden. Een ander Gebedt, 't welk de Dienstdoende Priester deed voor dat hy het Wywater op de Kassen sprenkelde, die dienen moesten om het kostelyk overschot der Heiligen daarin op te sluiten, is ten minsten alzoo krachtig.

bruik gebragt, en welk een kracht de Reliquien werden toegeëigent.

Men laat op de *Reliquiën* der Heiligen zweeren; Een voorbeeldt is de Geestelyke de Gewoonte van den eedt die den Roomschen Koning op het bloedt van St: Steven te Aken, op den dag van zyne Kroning doet.

Hoe men op de zelve plechtelyk zweert.

De gelovige die de *Reliquiën* door Godtsdienstigheit bezoekt, moet zich met allen yver van zyn plicht quyten, en met vertrouwen de Gewyde Ledematen der Heiligen aanraaken. Een gestelde tydt is 'er om die opentlyk den Godtvruchtigen voor te stellen. Men vertoont van zeven tot zeven jaaren (e) de *Reliquiën* die in de Lieve Vrouwe Kerk te Aken zyn. De vertooning gaat met een afkondiging verzelt, die dient om de toeëigening van den gelovige te bereiden. Wy vertoonen hier den Lezer een afschrift deezer Afkondiging, op dat hy een te beter denkbeeldt van deeze Plechtigheit hebben mag.

Vastgestelde tyden ter vertooning der Reliquen in gebruik gebragt.

De Afkondiging is wegens het Hoofdt *en den* Rechter Arm *van* St: Cornelius.

,, Men zal u het Hoofdt en den rechter ,, Arm van St: Cornelius vertoonen, door ,, wiens tusschenspraake ons Heer u voor ,, alles quaads bewaaren wil, en na dit leven ,, u het eeuwig Koningryk verleenen. *Pater Noster, Ave Maria, Credo.* "

Afkondiging ten dien einde gedaan, en hoe.

(a) *Exodus* 13 vers 29. De aloude Heidenen eerden mede de assche hunner Helden. Door last van 't Orakel van Apollo, vergaderden de Atheners de beenderen van Theseus, en bewaarden ze heiliglyk na die prachtiglyk in Processie te hebben omgedraagen, en men deed ter gelegenheit voor de zelven plechtelyke Offerhanden. Men zou noch andere Voorbeelden konnen bybrengen, indien zulks wierd vereischt.

(b) *Bozius* grondt in een zyner werken de verdienste en de onverderflykheit der *Reliquiën* op deeze Schriftuurplaatsen: *Een eenig hair zal van uwen hoofde niet vallen. De Heer bewaart de gebeenderen der zynen; zy zullen geen bedervinge onderworpen zyn. die myn vleesch eet, heeft het eeuwig leven.* Deeze Texten bewyzen, zegt hy, dat de minste deelen der Heiligen (zelfs hunne hairen) voor ons bewaart gebleeven zyn, dat hunne beenderen in kassen moeten opgesloten worden, om onze huldiging op te wekken; dat de *Reliquiën* der Heiligen een eeuwig leven hebben, een levendige kracht, en dat ze het vermogen van wonderwerken te doen bewaart hebben, gelyk de Heiligen in hun leven hebben gehad.

(c) *Casal. de Vet. Christ. Ritib.* (d) *Rituel d'Alet. Pontifi. Rom.*

(e) Zie het Boekje, getytelt *Prone des Saintes Reliques* &c. te Aken gedrukt.

XIX. HOOFDTSTUK.

Van de OVERVOERING *der* RELIQUIEN *en om haare* WONDERDAADIGE WERKEN *Staatelyk geviert.*

Raads-vergadering wegens de overvoering der Reliquiën gehouden.

DE Plechtigheit van de overvoering der *Reliquiën*, is van gewicht en vereifcht veel opmerking en zorg. Voor (a) dat de overvoering gefchiedt, moet den Biffchop die erkennen. Voor deeze overvoering word 'er een Vergadering van Geeftelyken en Leeraars in de Godtgeleertheit gehouden. Ook moet men niet verzuimen met de Artfen raad te pleegen, voornamentlyk die geene die in de Ontleedkunde ervaaren zyn, overzulks zy hun oordeel over den ftaat en natuur der *Reliquiën* geeven, zonder welke men een groote misflag zou konnen begaan. Na het onderzoek van de kracht derzelve, treedt men tot het maaken van een ftaataantekening, en de Beamtfchryver vervaerdigt een getuigfchrift; vervolgens bewaart men ze ter beftemder plaatfe. Men teekent alles aan; de Biffchop geeft zyn bewys, 't welk van een Dekreet word gevolgt, beveelende den gelovigen de zelve te eeren. Eindelyk fluit men deeze gewyde fchat op. Voor dat het getuigenis der *Reliquiën* word opgemaakt, zegent ze den Biffchop plechtelyk.

Hoe door een plechtelyke Proceffie deeze overvoering gefchied, en met welk een toeftel;

De overvoering der *Reliquiën* word door een Proceffie gedaan: de Godtvruchtelingen die 'er zich laaten vinden, konnen van een genoegzaam getal Aflaaten verzeekert zyn, die den H. Vader hun verleent, die deeze Geeftelyke handeling bywoonen. Op den dag van de overvoering moeten de ftraatén gezuivert zyn alwaar men pafféert, en de huizen met Tapyten verfiert. Men fchikt de kerk (b) en 't Autaar prachtig op, en men ftelt de Beelden der Heiligen ten toon. Den geenen die het Plechtgebruik van de overdragt doen moet, is met zyne optooizels bekleedt. Van zyne Bedienaren verzelt, begeeft hy zich naar de plaats alwaar de *Reliquiën* ruften; hy bidt geknielt voor de zelve; hy ftaat weder op en zegent de wierrook waar mede hy wierrooken moet; hy wierrookt driewerf, buigt zich vervolgens, en laatze Pfalmzingende ter plaatfe brengen, alwaar ze beftemt zyn. Het volk, natuurlyk geneegen voor 't geen met een uitwendige luifter verzelt gaat, omringt ze dikmaals met de wafchkaers in de handt. Wanneer ze ter beftelde plaatfe zyn, moet de Geeftelykheit dag en nacht de wacht houden. Men loft deeze wacht by beurten af. Laat ons niet vergeeten te zeggen dat het gebedt de eenigfte oeffening van den gelovige moet zyn, die de wacht houden moet.

Orde in de Proceffie gehouden.

De Mis voor de Proceffie van de overvoering der *Reliquiën* gedaan zynde, begint de Proceffie op de volgende wyze. (c) Twee Stafdraagers beftieren den optogt en maaken plaats; de Ceremonie-meefter fchikt de gelovigen volgens hun rang; de Amptenaar der klokken laat ze luijen, en de gelovigen vervaerdigen zich eerlang tot den optogt.

Men ziet daar op eenige Muzyk-fpeelders verfchynen, vervolgens de Broederfchappen naar hun rang; daarna de Beelden van den Heilig of Heiligen, indien 'er meer Heiligen over te brengen zyn. Eenige waereldlyken van aanzien draagen deeze afbeeldfels eveneens als men in den oorlog de krygsvaanen draagt; welke einden door twee perfoonen worden opgehouden. Een koor van Muzykzangers gaan voor deeze Afbeeldzels; de kinderen en jongelingen volgen wel uitgedoft het koor met ontdekten hoofde. De aanzienlykfte en voornaamfte van de ftadt volgen de Afbeeldzels met een wafchkaers in de handt. De Geeftelyke Ordens laaten 'er zich by troepen of door afgezondene vinden, en hier op volgen de vermogende waereldlyken. Wy zullen van de volgende orde niet melde hoedanig de waereldlyke Geeftelyken voorttrekken, te weeten de Wierookvatdragers aan 't Hoofdt, de Kruisdrager tuffchen twee Wafchkaarsdragers enz. Want wy hebben 'er genoeg van gezegt.

Men draagt de *Reliquiën* onder een verhemelzel. De Biffchop moet, indien hy de Plechtigheit bywoont, in alle zyne Biffchoppelyke gewaaden zyn. Eenige Muzykzangers deftig in den dos, gaan voor de *Reliquiën*, zingende de Lofzangen van den Heilig van wien men de overdragt doet. Geduu-

(a) *Baudry* P. 2. cap. 15. *Man. Sacr. Cærem.*

(b) De Kerk moet met de kleur verfiert zyn, overeenkomende met den Heilig, wiens *Reliquiën* men overvoert. Het rood is voor een Apoftel of Martelaar, en 't wit voor een Belyder van 't Euangeli of voor een Maagdt Zie het gewoodte Boek van *Alet.*

(c) Baudry. *Manuale Cærem.* Dat men aanmerke dat deeze Schryver voornamentlyk voor Italië fchryft.

duurende de voorttogt zyn twee Wierookvatdragers bezich met wierooken.

Wanneer men met de *Reliquiën* in de Kerk gekomen is, moet men het *Te Deum* zingen; men plaatst dan de zelven op het Autaar om door 't volk ge-eert te worden. Voor dat men die wegsluit, geeft 'er den Bisschop zynen zegen over. Men stelt eenige gebeden haar ter eere in, en men laat voor de plaats alwaar ze rusten een lamp nacht en dag branden.

De *Reliquiën* der Heiligen (a) mogen door geene leeken gedraagen worden, onder voorwendzel van eenige Broederschap. De overdragt der Beelden geschied gelyk die van de *Reliquiën*.

Hoe en waarom Rome en gansch Italie zoo veel Reliquien uitlevert, voornamentlyk die in 't Bloedt der Martelaren bestaan.

Over de wonderdaadige werken der *Reliquiën*, zullen we ons niet uitbreiden, want dit zou byna onuitputtelyk zyn. Wy zullen alleen van 't bloedt der Martelaaren spreeken, 't welk op verscheiden plaatsen van 't Christendom bewaard word. Rome vooral en Italië mogen roemen op dit onderwerp veelvuldig aldaar te vinden; en niet te verwonderen is 't vermits de vervolgingen die de eerste Christenen onder de tiranny van 't Heidendom geleeden hebben. De grondt van Rome is t'eenemaal doorweekt van 't bloedt der gelovigen. Deeze stadt, zegt een zeker schryver (b) heeft het zoo gulzig gedronken, dat ze daar van dronken geworden is. Hy voegt 'er by, dat de Paus van deeze gewyde aarde aan de vreemdelingen geschenken doet; willende dus aan de Godtvruchtige begeertens der gelovigen voldoen, die te Rome door Godtvruchtige beweegredenen gekomen zyn, en niet weder naar hun landt vertrekken willen, zonder de Heilzaame merktekenen hunner gedaane reize mede te brengen. Dit Heilig Overblyfzel meent men ten minsten een gedeelte der eigenschappen te bezitten die de Heiligen altoos medudeelen, wanneer men ze aanraakt; en dit is 't geen wy door een mirakel bewyzen zullen, uit den aangehaalden Schryver getrokken.

Een zeldzaam voorval van een Poolsch Afgezant bygebragt.

Een Poolsch Afgezant zocht vieriglyk by Paus Pius den V. aan, hem een H. Overblyfzel te vergunnen: 't zy dat de H. Vader den Polen zyne Schatkamer niet wilde openen, of dat hy geloofde dat een weinig by een geraapte aarde van de vloer alzoo veel kracht had, als eenig afgescheiden gebeente eens lichaams van den Heilige, nam hy zynen neusdoek, leide 'er een weinig van de Roomsche aarde in, en die vervolgens toeknoopende, gaf hy den Afgezant dit geschenk, die meende dat de Paus met hem den spot dreef. Echter opende de Afgezant op zynen wederkomst in zyn Hof den neusdoek, en scheen de daarin zynde stoffe te willen wegwerpen; maar hy bevond dat de aarde en den neusdoek byde doortrokken van bloedt waren, en dit was het Bloedt der Martelaren.

Mirakelen door 't Bloed der Martelaren uitgevoert, en van wie.

Het Bloedt der Martelaren heeft eene meenigte van Mirakelen gedaan. De aangehaalde Schryver verhaalt 'er veelerlei soorten van; werwaarts wy den Lezer wyzen.

Wat de wonderdaadige manier aangaat „ waarvan men ten allen tyden, zoo hy „ zegt, gezien heeft, dat het Bloedt der „ Martelaren vloeibaar geworden, de vroo„ me Zielen zich vleijen, dat Godt deeze „ voldoening den gelovigen voor hunne „ vertroosting en vergelding hunner Godt„ vruchtigheit heeft willen geeven. " Men heeft nu, en voornamentlyk in Italië, veele deezer ongemeene vloeibaarmakingen. (c) Op den dag van 't Feest van St. Eustacius, ziet men te Rome het Bloedt van dien Heilig kooken. Het Bloedt van St. Jan den Dooper werkt niet min te Napels uit, en zelfs in drie verscheiden Kerken. Het betreft (d) voornamentlyk de eere van JESUS CHRISTUS; het schynt noch andermaal de komst van den Zaligmaker te willen verkondigen. In de zelve stadt wykt het Bloedt van St. Bartholomeus geenzins voor dat van St. Jan den Dooper, noch ook niet voor het Bloedt van St. Stephanus, 't welk niet nalaat te vloeijen op den dag als men de vinding van 't lichaam van dien Heilig viert. Eenige ongelovigen meenen dat al deeze vloeibaarmakingen meer bedriegery dan een mirakel is; en wy zouden het insgelyks gelooven, indien wy niet overtuigt waren door oneindige voorbeelden, en van 't goedt vertrouwen der Pristeren en Geestelyken van dit landt. Wy zullen 'er een van voorstellen die dit t'eenemaal bewyst.

Het Hoofdt en 't Bloedt van Januarius te Napels ten toon gestelt, en wat daar op volgt.

Op den agttienden September stelt men te Napels den gelovigen het Hoofdt en 't Bloedt van den Heiligen Januarius; Beschermheilig van de stadt, plechtelyk ten toon. Men doet 'er mede een plechtelyken Omgang (e) ter eere van dien Heilig, waarin

(a) Zie het *gewoonte Boek van Alet.*
(b) *Boldetti Osservazioni Sopra i Cimiteri de Ss. Martiri.* L. 1 Cap. 26. 1720. te Rome gedrukt.
(c) *Osservazioni Sopra i Cimiteri* &c.
(d) Dus drukt zich mede een Dichter uit, door den Italiaanschen Schryver aangehaalt.
(e) Zie hier, zoo men zegt, de oorsprong van de Processie en 't mirakel. Een Napelsche Dame, ziek te bedde leggende, verstaan hebbende het Martelaarschap van St. Januarius en zyne Medegezellen, besloot haare ge-

waarin men met prachtstatie het Hoofdt en 't Bloedt van den Martelaar omdraagt. Men draagt deeze twee *Reliquiën* onderling te gemoet: zoo draa zy elkander genadert zyn, ziet men 't bloedt vloeibaar worden, kooken, en tracht de boorden van 't glaze vat waarin het bewaart word, over te bruizen. Men kan jaarlyks op dit mirakel staat maaken; want het bedriegt nooit de verwachting der volkeren, die altoos in staat zyn, getuigenisse der waarheit van de daadt te geeven.

Wy zullen van de vloeibaarheit van't Bloedt van St. Vit niets melden (a) zodanig als men in een Abdy van 't Bisdom van Tarante ziet, noch deeze van 't Bloedt van St. Pantaleon, van Sta. Ursul, van St. Laurens en veele anderen.

Wy gaan ook met voordacht veele Overvoeringen voorby, alwaar de *Reliquiën* zich eertyds door mirakelen hebben berucht gemaakt; insgelyks veele wonderbaare geneezingen, zeldzaame uitwerkzelen, en uitneemende verlossingen haar toegeschreeven. Mogelyk zal men geloven, dat men niets diergelyks in onze dagen ziet: het ongeloof spot tegenwoordig met het goedvertrouwen onzer Voorvaderen. Wy echter wyzen het naar de Kerkelyke Handvesten. Men zal 'er zien dat den arm der Heiligen niet is verkort.

In 't Jaar 1672. (b) deedt Rome in de onderaardsche Begraafplaatsen een opgraaving van vier hondert agt en twintig Heiligen, meerendeels naamloos en onbekent: maar zy hebben niet te min veele *Reliquiën* uitgelevert. Noch was 'er een andere opgraaving voor deeze gedaan.

XX. HOOFDTSTUK.

Hoedanig men de waare RELIQUIEN *onderscheiden en kennen kon, die men in de* ONDERAARDSCHE BEGRAAFPLAATSEN *vond.*

Hoe men in de onderaarsche graf-plaatsen te Rome de *Reliquien* ontdekt, en waar aan men die kenbaar acht.

De Apostolische Kamer (c) heeft de grafdelvers geloont, om in de onderaardsche plaatsen te arbeiden, alwaar men gemeenlyk vond 't geen men te Rome *Geheiligde Lichaamen* noemt. Dit Heilig werk werd in den winter en in 't voorjaar uitgevoert. Na de opening der Graven, ging 'er een Apostolische Commissaris in en onderzocht de merktekenen waaraan men die der Martelaren onderscheiden kon. Indien men 'er geen teken in deeze graven vond, dan den naam van Christus dus uitgedrukt P X of een enkel Kruis, een Duif, een Kroon, een Olyftak, zonder het Afbeeldzel van een Palmtak, of van een hout vaas of van andere stoffe, waarin men het Bloedt van den Martelaar vond: zag men 't enkelyk als graven der Gelovigen aan, en alsdan (d) opende men die niet. Het Vaas om het Bloedt daarin te bewaaren was vooral een onfeilbaar teken (e) van 't Martelaarschap en by gevolg van Heiligheit. Zoodraa men de gemelde tekenen gewaar word, handelt men by de opening met alle vereischte zorg in deezen Geestelyken arbeidt.

Men gebruikt alle mogelyke voorzorg wat de beenderen der Martelaren aangaat; zon- Met welk een

geneezing te zoeken ter plaatse van de gerechtplaats deezer gelovigen. Met dit vertrouwen, stondt zy haastelyk
op, nam twee flesjes, begaf zich naar de plaats der geofferde Martelaaren, en vindende die noch van 't bloedt dee-
zer gelovige Belyders bevogtigt, vulde zy 'er deeze twee flesjes mede. In 't eene verzamelde ze alles 't geen zuiver
bloedt was, en in 't ander 't welk zich met aarde en audere onzuiverheit vermengt had. Naaulyks had ze dit gedaan,
of zy voelde zich geneezen. Eenigen tydt daar na vernam de Godtvruchtige Dame, dat Napels het hoofdt van den ge-
melden Heilig bezat. Zy geloofde verplicht te zyn aan haare Landsgenooten bekent te maaken, dat zy het Bloedt van
deezen Heilig had, en dat zy 't haare geneezing toeschreef. Een nieuw onderwerp van stichting voor deeze Godtsdien-
stige stadt: De Godtvruchtelingen waren ernstiglyk op de overvoering van dit Heiligdom bedacht; men nam dan het
hoofdt van den Heilig, en men ging met staatsie zyn bloedt op zoeken. De Dame dit bezoek niet verwacht hebben-
de, dacht qualyk te doen te wachten dat men 'er na vroeg. Zy neemt dan teffens ootmoedig en Godtvruchtig haare
twee flesjes, en brengt ze voor 't hoofdt van den Martelaar. Op 't eerste oogenblik van de byeenkomst, ontdoet
zich het bloedt, men word overtuigt om 'er niet aan te twyffelen dat dit het bloedt van Januarius is, want sedert dien
tydt heeft het mirakel nooit opgehouden, en dit is 't geen 'er ons den Italiaanschen Sehryver van bericht.

a) *Osservazioni Sopra* &c. (b) Idem ibid. (c) Idem Ibid.

(d) Of ten minsten opende men die zeer zelden. Idem ibid.

(e) Men ziet door dit verhaal, dat het valsch is, *dat men voor zekere merktekenen van den Martelaar erkende, 't geen voor hen gedient heeft, 't welk ze in hun graf vonden*, gelyk de Heer *Aimon* in zyn *Tafereel van 't Roomsche Hof* zegt, niet alleen *de kleine glaze flesjes*, waar in men het *overschot van 't bloedt vond door den geenen daar in gedaan, die de lyken der Martelaren begraaven hadden*: maar noch *eenige stukken van werktuigen, die tot het Martelaarschap gedient hadden, en eindelyk de in steen gesneeden opschriften.*

omzichtigheit men met de opgedolven doodsbeenderen omgaat, zonder dat zou men ze niet ongeschonden konnen opneemen. Naar maate dat men ze opgraaft, sluit men ze in kleine kasjes, vervolgens met touw toegebonden, wiens knoopen men met het zegel van den Kardinaal Stedehouder verzegelt. Aanstonds hier na draagen de Grafdelvers de kasjes naar de Kamer der H: Overblyfzelen. Men spreid de beenderen van elkander afgescheiden op tafels uit, zulks ze naar maate dat ze luchtdroog worden, een gedeelte van hunne voorige hardigheit wederkrygen. Dit alles vereischt veel oplettenheit, doordien deeze beenderen, door een onderaardsch verblyf van veele eeuwen, voos en bros geworden, niet dan een zeer tedere en zachte handeling veelen konnen. Vervolgens stellen de Kardinaal Stedehouder en de *Prefet* van 's Pausen Sakristy, de *Reliquiën* om van de Gelovigen geëert te worden voor, deelen die volgens hun goedvinden uit, en verzien ze van benoodigde getuigschriften; doch de groote *Reliquiën* worden niet dan aan Vorsten en eerste Persoonaadjes der Kerke uitgedeelt.

De Heer *Aimon* zegt ons in zyn *Tafereel van 't Roomsche Hof*, dat de Geestelyke Vergadering aan de *Reliquiën* den naam van opgegraaven beenderen geeft, die men door eenig opschrift kennen kan; dat deeze naam ter keure van den Godtvruchteling staat, die de zelven begeert te eeren onder den naam van eenigen Heilig dien hy aanroept, gelyk de Peters en Meters de kinderen ten doop houdende, doen.

Indien het gebeurt dat de eigenaars der landen van 't Roomsch gebiedt eenig graf komen te ontdekken, of dat de onderaardsche graven daar meede gemeenschap hebben, alwaar men de *Heilige Lichaamen* uitdelft, zyn zy verplicht, bericht aan de Vergadering over de *Reliquiën* te geeven: die de zorg bevolen is, deeze plaatsen na te speuren.

De Bisschop heeft recht de nieuw ontdekte *Reliquiën* van een Heilig goet te keuren, die zedert veele eeuwen zyn verblyf in den Hemel heeft gehad, en het recht van Heiligheit bezeeten, zonder dat men hem zyn voorrecht betwisten kan. Maar met de onbekende Heiligen is 't zoo niet gelegen, noch met die geene die weinig bekent zyn, noch deeze waarvan men de Heiligheit bewyzen moet. Het komt niemandt dan den Stedehouder van JESUS CHRISTUS toe, de *Reliquiën* het gezag en geloof te geeven 't welk zy verdienen. — en wie dezelve voor *Reliquiën* verklaart.

XXI. HOOFDTSTUK.

Van verscheiden GEWOONTENS *de* HEILIGE OVERBLYFZELEN *betreffende, en waarin die bestaan.*

Hoe een aloude ingedrukte gewoonte een zucht tot overblyfzelen heeft gebaart. Een overmaat van achting en liefde doet ons naaukeurig bewaaren, 't geen tot onze bloedverwantschap en vrinden behoort. De welgeboorne kinderen laaten aan hunne nakomelingen na, zekere beuzelingen van de verwantschap, of die van hunne Voorouderen gekomen zyn: en indien deeze beuzelingen met eenige byzondere omstandigheden verzelt gaan, scheelt 'er weinig aan dat het Huisgezin die in den rang der *Reliquiën* stelt. Zomtyds word 'er zelfs niet dan een groote Oudheit vereischt om de dingen waardig te maaken. Een Liefhebber van Oudheden, zal zeer vergenoegt zyn den Arm van Alexander of den Tabbaert van Julius Cezar te bezitten, achtende zich ten minsten zoo gelukkig als een Gelovige die onder het getal van zyne Schatten een twintigtal *geheiligde Lichaamen* telt van alle getuigschriften volkomen verzien. Deeze gesteldheit is den mensch natuurlyk ingedrukt: men kan zich niet ontslaan van de achting en de eerwaardigheit voor de minste zaaken die ons van dat geen overig zyn, 't welk geduurende hun leven onze hoogachting verdient: en indien men bevind dat de Oorsprong van de achting van dien aanwast die ons aan den Godtsdienst verbind; zoo, by voorbeeldt, deeze die wy in achting hielden, voor de zelve geleeden hebben, of indien men in hen een ongekreukte Heiligheit heeft erkent; vind men zich zonder bezwaarnis overtuigt, dat zy het leven afleggende, aan hun lichaam eenige gedeeltens van hunne Heiligheit hebben nagelaaten, dat het overige in hunne kleederen is overgegaan, en dat de Aarde 'er zelf die hen gedraagen heeft, een gedeelte van verkreeg. Deeze overtuiging is allenks bekrachtigt, en de eeuwen hebben een recht ingevoert 't welk men niet zou durven betwisten.

Wy zyn dan overtuigt dat men volgens dit beginzel sedert de geboorte der Kerke de beenderen en assche der eerste Martelaren konde vergaadert hebben. Insgelyks kan — Welke zaaken men zich inbeeld als zodanige

Overblyfzelen te bezitten, aangeweezen.

kan 't zyn dat men de kleederen van Jesus Christus en zyne Apostelen bewaart heeft, als ook eenige werktuigen van hun lyden; dat eenige de ketenen van St: Pieter, andere de steenen waarmede men St: Stephanus steenigde, verkreegen hebben: 't zy verre van die te vervalschen; mogelyk heeft men de Godtvruchtelingen wys gemaakt, dat men 'er eenige Gelovigen genoeg verduldig gevonden heeft, of om beter te zeggen, behendig genoeg om voordeel te doen, op dat oogenblik als St: Joseph hout hakte, overzulks ze van zynen Adem (a) machtig wierden, en die in een fles opsloten. Hoe het hier mede zy, zonder geloof en mirakelen, zoude men niet zeker zeggen konnen hoe deeze *Reliquiën* en (b) anderen, die ten minsten alzoo oudt zyn, ons zonder vervalsching zyn mede gedeelt, nadat de Staaten zoo veele omkeeringen zedert zeventien eeuwen zyn onderworpen geweest.

Hoe men 't gebruik van *Reliquiën* by zich te draagen van ouds gewoon was, en waarom die voor een bewaarmiddel dienden.

Het gebruik van Heilige *Reliquiën* by zich te draagen, 't zy door een Godtsdienstigheit of om door dit middel zich voor droevige ontmoetingen, quaalen, ongevallen enz. te bevryden, is in de Kerke zeer oudt, (c) naardien St. Gregorius van Nissa van een klein stukje hout van 't waare Kruis spreekt, 't welk zyne Zuster in een ring aan den vinger droeg. Dit gebruik zou konnen voor een gedeelte zynen Oorsprong genomen hebben, uit het gedrag der Heidedenen, om zich voor betoveringen en vergiftiging te bewaaren. Men meent dat het geen de kinderen der Romeinen om den hals droegen, tot een bewaarmiddel tegen de tegenwoordige en toekomende quaalen dienede; de *Amuletes* en *Abracadabras* * hebben een zelfden Oorsprong. Maar hoe het ook zyn mag, Sta. Helena is 't waar aan de *Reliquiën* den Oorsprong van haare groote achting verschuldigt zyn: Nochtans was 'er toen niet dan het Kruis 't welk eigentlyk in 't gebruik geraakte. Deeze Godtvruchtige Vorstin, voorziende dat de uitvinding van 't Kruis de Godtvruchtigheit der Christenen opwekken zoude, nam niet dan een gedeelte met zich en liet het overige te Jeruzalem om 'er het voorwerp van den yver der Pelgrims te zyn: maar men moet niet denken dat dit Heilig Hout zich wegens de geduurige uitdeeling die men 'er den Godtvruchtelingen van deed, ongemerkt verlooren ging; want St: Paulyn verzeekert ons (d) dat van toen af het overschot in den zelfden staat bleef; dat de Gelovigen telkens van dit Goddelyk Hout namen, en dat men 't echter altoos onvermindert zag. In vervolg van tydt droeg men alle soorten van *Reliquiën* by zich; voornamentlyk om den hals (e) en op de borst.

Reliquiën eertyds in den Kryg om gevoert.

Eertyds droeg men de *Reliquiën* in Krygsonderneemingen, en dit gebruik oeffende men reeds in de Eeuw van Theodosius den Grooten. Lang daar na deeden de Tempeliers en Kruisvaarders hunnen optogt met de zelve tegen den Vyandt der Christenen naam. De Koningen ten Oorlog uitgetrokken, verzagen zich van 't Koorkleedt van St. Martyn, en lieten aan 't Hoofdt van hunne Legers de Heiligdoms-kassen draagen. De Monnik (f) van 't Val van Cernay verzeekert, dat in een gevaarlyke geleegenheit een deel Geestelyken en Priesters het Kruis aan 't Hoofdt van hunnen stoet, hebbende en van

(a) Men bewaart 'ergens een gedeelte van de Aamhyging van St: Joseph de ondertrouwde man van de H: Maagdt.

(b) Zodanig, by voorbeeldt, als een gedeelte van het tafellaken is 't welk men voor Jesus Christus dekte toen hy het Avondtmaal hield. Dit H: Overblyfzel heeft men te Vienna in 't Dauphiné. Zodanig zyn mede de kribbe van den Heilandt; de tafel waaraan hy het H: Avondtmaal gehouden heeft; het lywaat waarmede hy de voeten zyner Apostelen droogde; zyn kleedt zonder naat; zyne purpere rok; de sluier dien hy aan 't Kruis om zyn lichaam had; de Spons die gedient heeft om hem den azyn met galle vermengt te geeven; de stok waarmede hy geslagen wierd; het bloedt met water vermengt 't geen uit zyne zyde vloot; de hairen en 't kleedt van de Heilige Maagdt; als ook die van St. Jan den Euangelist; de gordel van de Lieve Vrouw, en de mantel van St: Joseph.

De Kathuizer Monniken te Keulen, hebben den Zoom van *Jesus Christus* Rok, die de Vrouw met den bloedtgang geplaagt, aanraakte om geneezen te worden. De Juffers van Keulen zenden, zoo men zegt, den wyn aan de Kathuizers opdat ze de *Reliquie* daar indoopen; waarna zy, wanneer haar deeze quaal overkomt van de zelve drinken en geneezen worden.

(c) *Osservazioni Sopra i Cimiteri* &c.

* [Deeze bewaarmiddelen *Amuletes*, of *Abracadabras* genoemt, of gelyk anderen leezen *Abraxas* of *Abracax*, waarmede de Geleerden hun Hoofdt zoo mede gebrooken hebben, waren van veelerlei gebruik, 't zy om den hals gehangen of als een ring aan den vinger gedragen, die wonderen uitwerkten; waar onder dan de ring van Gyges wel mag gerekent worden, die hem (wie kan 't geloven?) onzichtbaar maaken kon. Zodanig moet mede de ring van den Joodt Eleazar zyn geweest, die een groot getal van bezetenen in 't byzyn van den Keizer Vespasiaan genas, waar voor de Drommels het Hazenpadt koozen. Wie belust is noch hooger in deeze zeldzaamheden te studeeren, kan den Schryver *Thiers*, alwaar hy van de bygelovigheden handelt, uitleezen. *Herodoot*, *Memoire de Literature de l'Academie Royale*, *Batavia Sacra*, &c.]

(d) *Osservazioni* Idem. Ibid.

(e) St Karel Baromeus droeg een tant van Sta. Sabina aan den hals. Gregorius de XII. droeg 'er een van Sta. Catharina van Siënna. Eenige eeuwen te vooren St: Dunstan, zyn rotting op den rug van den Duivel gebroken hebbende, die hem onder de gedaante van een Beer verscheenen was, liet een andere veel sterker maaken, waarin hy een tant van den Apostel St: Andries hechten liet.

(f) Door den Schryver der *Osservazioni* &c. aangehaalt.

van eenige *Reliquiën* verzelt, tegen de Albigenzen optrokken, die na het *Veni Creator* gezongen te hebben, 't welk hun Veltgeschrey was, bevonden dat op de derde herhaaling van een vers van dien Lofzang, de Muitelingen van de Kerk het slag-veldt verlieten. De Bisschop van Cominges betoonde geen minder moedt. Zonder de minste achtgeeving op het klein getal Geloovigen die voor meer dan hondert duizend Albigenzen bloot stonden, wapende hy zich met het Kruishout, en het op een heuvel toonende, (a) zegenende hy de Soldaten van 't Catholyke Leger met hun het Kruis voor oogen te stellen.

Welke gebruikelykheden in tydts gelegenheden men met de *Reliquiën* uitvoert, om gedrygde rampen voor te komen.

In de Algemeene rampspoeden wil de Godtvruchtigheit dat men tot de Heilige *Reliquiën* toevlucht neeme. (b) Het Bloedt van den Heiligen Januarius aan de uitwerpende vlammen van den Berg Vesuvius getoont, heeft nooit nagelaaten die uit te dooven. (c) Men weet te Parys genoeg van de wonderdadige uitwerkzelen door Sta: Genevieva te spreeken, telkens als men noodig oordeelt haare *Reliquiën* in Processie om te draagen; en indien men de Godtsdienstelingen van Reims gelooft, heeft den Zweeddoek van St. Remi geen minder kracht gehad, wanneer men oordeelt die te moeten voor den dag haalen, om de algemeene rampen te bezweeren. 't Zal nu genoeg zyn om dit gebruik te billyken. Reeds hebben we van de gewoonte gesprooken van op de *Reliquiën* der Heiligen te zweeren. Zy wierden als getuigen van ongelukken gebruikt, of als werktuigen van verdeediging tegen de verongelykingen zyner vyanden, en deeze waren niet min stichtelyk.

Eertyds was 't gedoogt de *Reliquiën* in een ongemeene noodzaakelykheit tot onderpant te stellen; men liet haar, om dus te zeggen, rouw over de ongeneugtens draagen, naardien iemandt de zelve in deezen staat ter Aarde worp, met doornen bezaait; maar deeze gewoonte wierd afgeschaft. De Heidenen onderhielden ze, vermits zy hunne Goden kastyden, overzulks zy hun niet gunstig waren: Men gaf hun de bediening, de Landen en Akkers tegen den overlast der Rovers te beschermen. Deeze gewoonte was mede een overschot van de Afgodery der Heidenen, die aan zeekere Godheden de bewaaring hunner lusthoven aanbevolen. Eindelyk ging men Godtsdienstiglyk de *Reliquiën* in de steden en op de kruisstraaten omvoeren, om de inzaameling der Aalmoezen te vermeerderen.

(a) De Catholyke Soldaten door de tegenwoordigheit van 't Kruis aangemoedigt, versloegen het Leger van den Koning van Arragon, die men onder de dooden vond.

(b) Te Venetië dooft men met een Been van St: Laurens den brandt uit. In een der Kerken van deezen Staat, maakt men het Wywater met een Been van St: Liberaal van een groote kracht. In Sicilie doet de Sluyer van Sta. Agatha in Processie door de Geestelykheit van Catane gedraagen, zeer kort de vuurvloedt van den Berg Gibel ophouden. Een weinig kattoen aan deeze Sluyer gestreekken, doet de zelfde uitwerking. *Osservazioni Sopra* &c.

(c) Sta. Genevieva is de Beschermster der Paryssenaaren. In de algemeene bekommernissen laat men de kas van haare *Reliquiën* neer, wegens eenige wonderwerkende kracht die men 'er van aangemerkt heeft. Nadat die neergelaaten is, draagt men ze in Processie naar de Lieve Vrouw nevens St: Marcel en eenige andere Heiligen. De Plechtigheit begint gemeenlyk des middernachts. Al de Gildens van de Stadt, voorgegaan van de Kerkelyken, woonen de Processie by. De Abt en Geestelyken van Sta. Genevieva gaan barrevoets van hunne Kerk tot aan die van de Lieve Vrouw, alwaar een groote Mis gezongen word, die niet dan des namiddags ten vier uuren eindigt. Dikmaals vergenoegt men zich met de kas van deeze Heilige te ontblooten: maar 't zy men die ontbloot of dat men de Processie doet, 't word altoos met de aandacht der Godvruchtigen verzelt, en 't vervult hunne verwachting.

L Y S T.

Van de

AFDEELINGEN EN HOOFDTSTUKKEN

Der

VERHANDELING

Van het Eerfte Deels tweede Stuk.

Vervattende den korten Inhoudt der Voornaamfte Stoffe van de hedendaagfche GODTSDIENST-PLICHTEN en GEWOONTENS der ROOMSCHE KERKE.

VERHANDELING.

Over den CHRISTELYKE GODTSDIENST', volgens de Gronden der ROOMSCHE KERKE.

I. Hoofdtftuk.

Het *Denkbeeldt* van den *Chriftelyken Godtsdienft* in 't Algemeen. Pag. 207.

II. Hoofdtftuk.

Het *Denkbeeldt* van den *Chriftelyken Godtsdienft*, volgens de *Beginzelen* der *Roomfche Kerke*. 209.

III. Hoofdtftnk.

Waar in de *Leer* der *Janfeniften* beftaat. 221.

IV. Hoofdtftuk.

De *Grond-leer* der *Quietiften* onderzocht. 225.

VERHANDELING

Over de GODTSDIENST-PLICHTEN en GEWOONTENS der ROOMSCHE KERKE.

EERSTE AFDEELING.

I. Hoofdtftuk.

Van het *Gezag* der *Kerke*; en 't *Hoofdt* over de zelve geftelt. 232.

II. Hoofdtftuk.

Van de *Voorrechten* die zich de *Paus* aanmatigt. 233.

III. Hoofdtftuk.

Van het *Concilie* en waar uit het beftaat. 235.

IV. Hoofdtftuk.

Van de *Provinciale Synoden* of *Landfchaps Kerkvergaderingen*. 237.

V. Hoofdtftuk.

Hoe zich het *Geeftelyk Rechtsgebiedt* van den *Paus* uitftrekt. 238.

VI. Hoofdtftuk.

Van de *Voorbereidzelen* tot de *Intreê* der *Kardinalen* in 't *Conclave* om een *Paus* te verkiezen; hoedanig die verkooren word, en welke *kuiperyen* in de *Verkiezing* omgaan. 239.

VII. Hoofdtftuk.

Van de *Orde* die in *Rome* word waargenomen, terwyl het *Conclave* gehouden word. 243.

VIII. Hoofdtftuk.

Het *Conclave* befchreeven; en hoedanig de *Spys* den *Kardinalen* word gebragt, terwyl zy in 't *Conclave* zyn. 243.

IX. Hoofdtftuk.

Handelende van de *Aanbidding* na de *Verkiezing* van den verkooren *Paus*. 245.

X. Hoofdtftuk.

Van de *Plechtigheden* die by de *Kroning* van den verkooren *Paus* worden in acht genomen. 247.

XI. Hoofdtftuk.

Hoedanig een *prachtige Maaltydt* de *Paus* eertyds op den dag van zyne *Kroning* gaf. 252.

XII. Hoofdtftuk.

De *Bezitneeming* van den *Paus*, en met welke *Plechtigheit* dit naar de *Kerk* van St. *Jan* van *Lateranen* gefchied. 253.

XIII. Hoofdtftuk.

Van de *Pauffelyke Staatfikleederen*, en waarin die beftaan. 257.

XIV.

L Y S T.

XIV. Hoofdtftuk.

Van de *Orde* en *Plechtigheden* die in acht genomen worden, wanneer de Paus Confiftorie houd; volgens het Ceremoniaal van 't Jaar 1516. 258.

XV. Hoofdtftuk.

Van den *Goddelyken Dienft* of de *Kanoniale Kerkgebeden.* 260

XVI. Hoofdtftuk.

Van het gebruik der *Plechtigheden* in de *Pauffelyke Kapel.* 262.

XVII. Hoofdtftuk.

De Orde van de *Pauffelyke Proceffie*, wanneer men *Kapel* in *St. Pieters Kerke* houdt. 264.

XVIII. Hoofdtftuk.

De *Pauffelyke Kapel* volgens *P. Bonanni* befchreeven, en in welk een *Orde* die gehouden word. 266.

XIX. Hoofdtftuk.

Van de *Omftandigheden* der *Plechtigheden* in de *Mis*, en in welke deelen die beftaan. 270.

XX. Hoofdtftuk.

Van verfcheiden voornaame *Miffen*; de *Groote Mis*, *Plechtelyke Mis*, en *Biffchoppelyke Mis.* 280.

XXI. Hoofdtftuk.

Hoedanig de *Paus* een *Staatelyke Mis* viert. 284.

XXII. Hoofdtftuk.

Hoe men met de *Lykmiffen* der *verftorvenen* handelt. 288.

XXIII. Hoofdtftuk.

Hoedanig een *Godtsdienftigheit* men het *Kruis* bewyft, enz. 291.

XXIV. Hoofdtftuk.

Van de *Feeften* ter eere van 't *Kruis* ingeftelt, en welke *Plechtigheden* die verzellen; hoedanig de *Inwying* der *Kruiffen* zoo in 't openbaar als byzonder gefchiedt. 293.

XXV. Hoofdtftuk.

Hoedanig en waarin de beruchte *Kruisbeelden* beftaan. 296.

XXVI. Hoofdtftuk.

Van het gebruik der *Klokken* in de *Kerk*; wanneer ingevoert en hoe die *Gedoopt* of *Ingewyt* worden. 297.

XXVII. Hoofdtftuk.

Van de *Inzegening* der *Beelden*, en hoe men daar mede omgaat. 300.

XXVIII. Hoofdtftuk.

Van den *Heiligen Zweetdoek* en zyne uitwerkzelen. 302.

XXIX. Hoofdtftuk.

Van de Zegening der *Priefterlyke Kleederen*, van *Krygs-Opperhoofden*, *Vaandels* en *Standaarden*, enz. 305.

XXX. Hoofdtftuk.

Van de *Vermaaningen* en *Leerredenen* in de *Kerke* gebruikelyk. 306.

XXXI. Hoofdtftuk.

Het *Autaar* befchreeven, en 't geen ten *gebruike* van dien moet worden in acht genomen. 310.

XXXII. Hoofdtftuk.

Van de *Vaten* tot het *Autaar* gewyt, *Altaardoeken*, *Kelkdekzels*, *Handtdoeken*, en andere *Verfierfels* der *Autaren* en *Kerken.* 312.

XXXIII. Hoofdtftuk.

Van de *Zegening* over den *Eerften Steen* tot den opbouw van een Kerk gebezigt, nevens de *Fondementen* van dien. 315.

XXXIV. Hoofdtftuk.

Hoedanig men de *Kerk* en 't *Autaar* toewyt, enz. 317.

XXXV. Hoofdtftuk.

Hoe de *Reliquiën* in een *Omdracht*, naar de *Ingewyde Kerk* worden gebragt; en hoe de *Kift* met *Reliquiën* in 't *Autaar* word gezet. 321.

XXXVI. Hoofdtftuk.

Hoedanig de *Bewierooking* van 't *Autaar* gefchied; de *Zalving* der twaalf *Kruiffen* en het Kruis voor 't *Autaar*; als mede de Zegening van de *Vaten* en *Autaar-verfierzelen* voltrokken. 323.

TWEEDE AFDEELING.

I. Hoofdtftuk.

Hoe de *Zegening* der *Agnus Dei* gefchied, en van welk een *Oorfprong* deeze *Plechtigheit* is. 325.

II. Hoofdftuk.

Van de *Canonifatie* of *Heiligmaking* der *Heiligen*, en met welk een *Staatfipracht* dit gefchied. 328.

III. Hoofdtftuk.

Hoedanig de *Algemeene Praalftatie* op den 22ften May 1712. te *Rome* wegens de *Canonifatie* van vier *Heiligen* gehouden wierd. 332.

IV. Hoofdtftuk.

Van de *Plechtigheit* der *Inwying* van de *Gelukzaligen*, en de *Godtvruchtigheit* aan de *Heiligen* betoont. 338.

V. Hoofdtftuk.

Welk een *Denkbeeldt* men van 't *vermogen* der *Heiligen*, in deeze *laatfte Eeuwen* heeft. 340.

L Y S T.

VI. Hoofdftuk.

Op hoedanig een wyze men zich aan de *Heiligen* t'eenemaal opoffert. 344.

VII. Hoofdftuk.

Van de *Godtvruchtige Eerbewyzing* aan de *Heilige Maagdt.* 345.

VIII. Hoofdftuk.

Van de *Feeften* ter eere der *Lieve Vrouw* ingeftelt. 348.

IX. Hoofdftuk.

Van de beroemde *Plaatfen* door den *Dienft* aan de *Lieve Vrouw* beweezen, of door haare *Mirakelen* vermaart; *Reliquiën* van de *Heilige Maagdt* en waarin die beftaan. 351.

X. Hoofdftuk.

Van den *Toeftel* tot het vieren van 't *Jubeljaar*, en met hoedanige *Plechtigheden* dit verzelt gaat. 352

XI. Hoofdftuk.

Hoe de *Heilige Poort* door de *Paus* geopend word. 355.

XII. Hoofdftuk.

Hoe de *Pellegrims* de *Heilige Plaatfen* en *Kerken* bezoeken. 356.

XIII. Hoofdftuk.

Van de *Inftelling* en 't gebruik der *Aflaaten.* 358.

XIV. Hoofdftuk.

Van Verfcheiden *Godtvruchtige Werktuigen*; en *Genootfchappen* van Godtvruchtigheit ingeftelt. 360.

XV. Hoofdftuk.

Vervolg van 't voorgeftelde *Onderwerp*, hoedanig de *Gebroederfchappen* beftaan. 365.

XVI. Hoofdftuk.

Van de *Boetoeffeningen*, de *Gebeden* en *Bedevaarten.* 369.

XVII. Hoofdftuk.

Van de *Proceffiën*, *Negendaagfche Gebeden*, *Afzondering* der *Waereldt*, en *Kerkftichtingen.* 373.

XVIII. Hoofdftuk.

Van de *Godtsdienftigheit* voor de *Heilige Overblyfzelen.* 380.

XIX. Hoofdftuk.

Van de *overvoering* der *Reliquiën* en om haare *Wonderdaadige Werken Staatelyk* geviert. 382.

XX. Hoofdftuk.

Hoedanig men de waare *Reliquiën* onderfcheiden en kennen kon, die men in de *onderaardfche Begraafplaatfen* vond. 384.

XXI. Hoofdftuk.

Van verfcheiden *Gewoontens* die de *Heilige Overblyfzelen* betreffen, en waarin die beftaan. 385.

BERICHT
Voor den
BOEK-BINDER,
Om de Afbeeldzels in dit Eerste Deel, op zyne behoorlyke plaats te stellen.

N°. 1. Verscheiden *Gedenkstukken* der *Oudheit* over de *Inleiding* enz. Pag. 23
2. De *Inwying* van de *Synagoge* der *Portugeesche Jooden* te Amsterdam. 104
3. De Taled of 't *Hoofdtdeksel*, de Zizith, Teffilin, of 't *Hoofdtspansel*. 107
4. De Arbanconfod, of 't *vierhoekig kleedt* der *Jooden* enz. 107
5. De *Priesters afkomelingen* van *Aaron* het *Volk* zegenende. / De ten *Toonstelling* van de *Wet* voor 't *Volk* enz. 117
6. Het verbeelden van 't *Hoorngeblaas* op *Nieuwjaars dag*. / De Chipur of den *Verzoendag*, hoe men die onder de *Hoogduitsche Jooden* viert. 120
7. Het *Onderzoek* van 't *Zuurdeeg* enz. / *Paaschmaaltydt* hoe by de *Portugeesche Jooden* gehouden. 122
8. *Processie* der *Palmtakken* by de *Portugeesche Jooden*. / Der *Jooden Maaltydt* geduurende hun *Loofhutten Feest*. 125
9. De Simcha Tora of *vreugde* over de *Wet*. / Hoe de *Bruidegoms* van de *Wet* worden t'huis geleidt. 126
10. *Werktuigen* die tot de *Besnydenis* dienen. / Afbeeldzels van den *toestel* van 't *Wet-boek*. 138
11. De *Besnydenis* der *Portugeesche Jooden* verbeeldt. / De *Vrykooping* van den *Eerstgeboornen*. 138
12. *Huwelyks Plechtigheit* der *Portugeesche Jooden*. / *Plechtigheit* van 't *Trouwen* der *Hoogduitsche Jooden*. 141
13. De Acafoth of *zeven omgangen*, rondom de Doodtkist. / Hoe de *Omstaande Jooden* de *Aarde* op het *Lyk* werpen. 145
14. Afbeeldzel van 't *Scrutin-Briefje*. / De *Opstal* der *Kardinaals Cellen* in 't *Conclave*. 240
15. De *Intreé* der *Kardinalen* in 't *Conclave* enz. In 6 Verbeeldingen. 244
16. De *Aanbiddingen* voor den *verkooren Paus* enz. in 6 Verbeeldingen. 246
17. 18. De *Praalstatie* van den *Paus* om van de *Kerk* van *St. Jan van Lateranen* bezit te neemen, in twee bladen verbeeldt. 254
19. De *Pausselyke Kapel*. 268
20. 21. 22. 23. De *Plechtigheden* van de *Kleine Missen* in 4 Plaaten verbeeldt. 271, 273, 275, 277
24. De *Plechtelyke* of *Groote Mis*. 280
25. De *Inwying* van 't *Kruis* en *Dooping* der *Klokken* enz. in 6 Verbeeldingen. 294
26. 't Afbeeldzel der *twee beruchte Zweetdoeken*. 303
27. De *zegening* der *Priesterlyke Kleederen* enz. in 6 Verbeeldingen. 305
28. De *Wying* van 't *Zout* en *Water* om den *Eersten Steen* tot een *Kerkbouw* te zegenen enz. in 6 Verbeeldingen. 316
29. Hoe de *Bisschop kruisgewys* in de *asch* schryft enz. in 6 Verbeeldingen. 320
30. Hoe de *Bisschop* met den *H: Zalf-oly* 12 *Kruissen* aan de *Kerkmuuren* maalt enz. in 6 Verbeeldingen. 323
31. De Afbeelding van 't *Agnus Dei*, *Paternosters* enz. 326
32. Orde van *Processie* over de *Canonisatie* der *Heiligen*. 332
33. Het *Toneel* over de *Canonisatie* der *Heiligen* in St. *Pieters Kerke*. 336
34. Hoe de *Bisschop* de *Waschkaerssen* op den dag van *Vrouwlichtmis* uitdeelt enz. in 6 Verbeeldingen. 349
35. De *Afkundiging* van 't *Jubeljaar* in St. *Pieters Kerke* enz. in 6 Verbeeldingen. 355
36. Hoe de *Paus* de *H: Poort* opent. / De *Opstal* der *Logies*, waar in de *Edelen* deeze opening beschouwen. 356
37. Hoe de *Pellegrims* in *Processie* de 7 *Kerken* bezoeken enz. in 6 Verbeeldingen. 357

De Boek-Binders worden verzocht, dat de Plaaten niet met den rug naar de aangeweeze bladzyde gekeert, worden ingebonden.